

**Вісник
Прикарпатського
університету**

серія

ЕКОНОМІКА

**Випуск 9
2012**

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК

Прикарпатського університету

Серія
Економіка

ВИПУСК 9

УДК
В 53

786632

Вісник Прикарпатського університету
[Текст]. Вип. 9
2012 80.00

28.03	Кейт Р. О. Р.
28.04	Кейт Р. О. Р.
28.04	Кейт Р. О. Р.
	Кейт Р. О. Р.

78 66 32 ф.м.

НБ ПНУС

786632

Івано-Франківськ

Плай

2012

ББК 65.01
В 53Вісник Прикарпатського університету.
Економіка. 2012. Вип. ІХ.Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника від 27 листопада 2012 року, протокол № 11.**Редакційна рада:**д-р філол. наук, проф. **В. В. Грешук** (голова ради), д-р філос. наук, проф. **С. М. Возняк**, д-р філол. наук, проф. **В. І. Кононенко**, д-р істор. наук, проф. **М. В. Кугутяк**, д-р пед. наук, проф. **Н. В. Лисенко**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б. К. Остафійчук**, д-р хім. наук, проф. **Д. М. Фреїк**.**Редакційна колегія:****Романюк Михайло Дмитрович** (головний редактор) – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, завідувачий кафедрою менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;**Михайлів Галина Василівна** (відповідальний секретар) – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувачого кафедрою менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;**Баланюк Іван Федорович** – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувачий кафедрою обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;**Бандур Семен Іванович** – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, професор кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;**Благуш Іван Семенович** – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувачий кафедрою економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;**Брич Василь Ярославович** – доктор економічних наук, професор, завідувачий кафедрою менеджменту Тернопільського національного економічного університету;**Гришнова Олена Антонівна** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Т. Шевченка;**Пилипів Надія Іванівна** – доктор економічних наук, професор, завідувача кафедрою теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника;**Семенов Василь Федорович** – доктор економічних наук, професор, завідувачий кафедрою регіональної економіки та екології Одеського національного економічного університету;**Ткачук Ірина Григорівна** – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувача кафедрою фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;**Ткач Олег Володимирович** – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту і маркетингу, проректор з науково-педагогічної роботи та соціально – економічного розвитку Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника;**Якубів Валентина Михайлівна** – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.**Рецензенти:****Гавкалова Н. Л.** – доктор економічних наук, професор (Харківський національний економічний університет);**Кузнєцова І. О.** – доктор економічних наук, професор (Одеський національний економічний університет).**Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

УДК 304.4(477)

Романюк М. Д.

**ЕКОНОМІКА РЕГІОНУ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ
ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ**

У статті висвітлено теоретичні основи регіональної економічної системи та взаємозв'язок економічного і соціального розвитку регіонів України. Проаналізовано наслідки трансформації соціально-економічних відносин та сучасні аспекти регіональної соціальної політики. Охарактеризовано особливості розвитку галузей, які є пріоритетними у соціальному розвитку регіону і, зокрема, стан та перспективи розвитку туристичної індустрії на Прикарпатті.

Ключові слова: регіоналізм, трансформація соціально-економічних відносин, регіональна соціально-економічна політика, соціальні пріоритети економічного розвитку регіону, взаємовплив економічного і соціального розвитку, туристична галузь регіону.

І. Вступ. За 20 років державної незалежності України її як національна економіка, так і економіки регіонів пережили великомасштабні та багатовекторні зміни, трансформували практично всі складові соціально-економічного розвитку. Регіоналізм – це складний соціально-економічний та політичний феномен, що притаманний країні в якій загострюється регіональні економічні, соціальні та демографічні проблеми, актуалізуються суперечності між територіями і центром або окремими територіями, чи між тими і іншими разом.

Диспропорції регіонального розвитку потребують дієвої регіональної економічної політики, яка передбачає регулювання процесу ринкових перетворень та активізацію внутрішніх регіональних факторів соціально-економічного розвитку. Регіони мають прагнути до спеціалізації та поділу праці. В Європі вже мова йде не про конкуренцію країн, а про конкуренцію регіонів.

II. Постановка завдання. Саме відсутність активної державної соціально-економічної регіональної політики протягом усього часу державної незалежності України і особливо починаю-

чи з середини 90-х років призвела до посилення дезінтеграційних тенденцій, послаблення міжрегіональних економічних зв'язків та порушення ефективної взаємодії по вертикалі «центр-регіон», диференціації регіонів за рівнем конкурентоспроможності та якості життя людей. Серед інших причин – це зміна структури і спеціалізації економіки регіонів, зміна власника, соціально несправедливі умови приватизації державної і комунальної власності, зменшення державних інвестувань в охорону здоров'я, освіту та науку. Як наслідок це призвело до соціальної нерівності регіонів України.

III. Результати дослідження. В сучасній науковій літературі дискутуються питання про економічний та соціальний розвиток регіонів. На теоретичному рівні важливою є проблема регіонального розвитку під яким розуміється, насамперед, позитивна динаміка його показників, як економічних, так і соціальних. У нашій країні регіональний розвиток викликає багато питань. Особливо це стосується нерівномірного розподілу доходів між регіонами, відмінностей у динаміці зростання регіональних економік та впливу цих відмінностей на якість життя населення. В умовах ринкових трансформацій в Україні цілі райони економічної діяльності стали нежиттєздатними. Таке становище є дестабілізуючим і призводить до негативних наслідків. Через це метою регіонального розвитку є вирішення проблем значних відмінностей, найперше – у рівнях економічного добробуту та якості життя населення, пом'якшення або ліквідація міжрегіональних диспропорцій.

Регіональна нерівність визначається не тільки рівнем інвестицій на душу населення або кількістю безробітних, але й якістю навколишнього середовища, рівнем розвитку інфраструктури, доступу до капіталу, новим технологіям освіти. Фактом є великий соціально-економічний дисбаланс не тільки між регіонами, але й між їх субрегіонами. Так в розвинутих регіонах виникають ареали зі значним спадом, а у відста-

«Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» включений до переліку наукових фахових видань України.
код 02125286
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. № 78 66 32

лих областях – виникають нові полюси зростання. У цьому контексті синергія нових коопераційних виробничих мереж і локального середовища може бути локомотивом зростання. Регіональний розвиток на субрегіональному рівні відбувається у тісному взаємозв'язку з політикою облаштування усєї території регіону, а не його агломерацій.

Міцна економіка держави має формуватися на залученні внутрішніх ресурсних потенціалів розвитку регіонів, стимулюванні більш повного і ефективного використання місцевих трудових, інтелектуальних та інших ресурсів. Домінуюча роль держави по відношенню до регіональних інтересів повинна бути скоригована у бік передачі адміністраціям регіонів повної відповідальності за використання ендегенних ресурсів. При цьому має бути ліквідована дискримінація одних регіонів і преференції по відношенню до інших.

Проблема регіонального розвитку – це вирішення завдань підвищення ефективності виробництва, стимулювання нової просторової організації, формування специфічних моделей територіальної організації виробництва. Все це знаходить своє відображення у концепції ендегенного розвитку. Ця модель базується на максимальному використанні місцевих ресурсів – робочої сили, акумулюванні на місцевому рівні капіталу, підприємницького потенціалу, специфічних знань виробничого процесу і можливостях виконання специфічних професійних завдань. Іншим аспектом моделі ендегенного розвитку є здатність місцевої економіки контролювати процес накопичення на локальному рівні.

Ендегенний розвиток – це створення умов для постійного розширення використання місцевих ресурсів, особливо, робочої сили. Такий розвиток означає відмову від імперативу загального економічного зростання та загальної ефективності як основи розвитку і відсталості.

Регіональний розвиток тут не в залученні факторів зростання із зовні, а у створенні умов для формування місцевого потенціалу цього зростання. Провідну роль при цьому відіграє місцеве середовище. Саме тут повинна формуватися необхідна для підтримки виробничого потенціалу на конкурентному рівні система розподілу інформації серед виробників відносно виробничих технологій, ринків збуту і інших стратегічних питань, створюються підприємницькі мережі і коопераційні зв'язки. Місцеве середовище визначає стан ринку робочої сили, формує специфічні виробничі відносини, створює умови для відтворення професійних навичок і роз-

повсюдження професійних знань. Суттєву роль мають відіграти також місцеві форми регулювання соціальних відносин.

Формування нової моделі розвитку регіональної економіки вимагає перегляду напрямків регіональної політики. Настав час зміщення акцентів регіональної політики з державного регулювання до вироблення регіональної соціально-економічної політики на рівні регіону (області), яка б забезпечувала мобілізацію внутрішніх ресурсів, які виступають стимулом розвитку економіки.

Нині соціальний та економічний аспекти суспільного розвитку тісно переплетені. Перш ніж розподіляти створені блага та задовольняти різноманітні потреби, необхідно виробляти, і це є аксіомою. Втім, це жодним чином не заперечує першочергової значущості соціального розвитку. Синтез соціального й економічного аспектів суспільного розвитку впливає з їх взаємодоповнюваності та подвійної ролі людини у суспільному виробництві, а саме як фактора виробництва і мети виробництва, досягненню якої і покликана слугувати економіка. Економічному розвитку завжди притаманні соціальні наслідки, тобто він соціальний за природою. Інша справа – у який спосіб розподіляються результати економічної діяльності, чи досягається оптимізація інтересів суб'єктів суспільного виробництва, чи домінують на «полі» соціально-трудова сфера процесу соціалізації або, навпаки, десоціалізації.

Економічною наукою доведено і підтверджується практикою, що економічний і соціальний прогрес, економічний і соціальний розвиток узгоджуються та мають одновекторну динаміку тоді, коли економічні досягнення супроводжуються соціалізацією суспільних відносин та коли така соціалізація проявляється передусім у соціально-трудова сфері і стосується інтересів абсолютної більшості економічно активного населення.

Твердження, що соціальна політика має бути похідною від економічної, не випадкові, а є продовженням сприйняття людини лише як працівника, реалізація здібностей і самореалізація якого можливі лише на виробництві. Втім умови і потреби розбудови економіки інноваційного типу та соціальної держави вимагають запровадження нових принципів формування соціальної політики, усвідомлення її нової ролі в забезпеченні соціальної динаміки. Слід виходити з того, що соціальна політика вже виросла з дотеперішніх рамок економічної політики, а загальна економізація політики, що була характерною

і великою мірою виправданою в доіндустріальному та індустріальному суспільстві, яке сповідувало інші цінності, – це вже вчорашній день.

Дійсно, чи може бути соціальна компонента другорядною в умовах, коли магістральним напрямом прогресу цивілізації стає розбудова «економіки знань» і знання та інновації на 60% і більше мають наповнити вартість кінцевого продукту; чи можна і надалі керуватися традиційними уявленнями про взаємозв'язок економічного і соціального розвитку, що сформувалися в епоху індустріалізму, а реальністю сьогодні є різючі зміни у структурі активів суб'єктів господарювання на користь нематеріальних, і лівова частка останніх припадає на людський капітал, який формується, здебільшого, у соціальній сфері.

Враховуючи, що на сучасному етапі НТР людина стає носієм найбільш потужного, найбільш продуктивного капіталу, яким є людський, і водночас вона зберігає статус мети виробництва, соціальний розвиток остаточно втрачає риси вторинності щодо економічного поступу. У державі соціального типу, в суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика має розглядатися виключно як складник соціальної політики, а не навпаки. Тож маємо звільнитися від тягаря застарілих теоретичних уявлень щодо взаємозв'язку і взаємодії економічної і соціальної сфер, економічної і соціальної політики, погляду на соціальну сферу як суто витратну. Пам'ятаймо, що будь-яка догма призводить до застою, постановки помилкових цілей, прийняття хибних рішень, і всі реформаторські зусилля при цьому втрачають сенс.

У період ринкових перетворень в Україні здійснено лібералізацію економіки та зовнішньоекономічної діяльності, розпочато приватизацію, ліквідовано адміністративно-розподільчу систему планування і управління, запроваджено широку демократизацію трудових відносин. Триває формування організаційних та правових засад ринкової економіки. Сформовано, в основному, недержавний сектор економіки, фінансові та банківські структури, валютний і фондовий ринки. Закладено правову базу для розвитку ринкових відносин. У господарському комплексі країни відбувається зміна форм власності, здійснюються заходи щодо встановлення мінімальних соціальних гарантій, надається адресна допомога малозабезпеченим громадянам.

Водночас розрив економічних зв'язків, відсутність енергоносіїв, наявність значної кіль-

кості підприємств оборонного комплексу, що потребують конверсії, призвели до спаду виробництва, вимушеної неповної зайнятості та безробіття, руйнування соціальної інфраструктури. Внаслідок цього знизилась реальні доходи значної частини населення, зросла заборгованість із виплат заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат, поглибилась платіжна криза.

Компенсаційні заходи щодо індексації заробітної плати, пенсій, стипендій та інші соціальні виплати істотно відставали від зростання споживчих цін. Численні пільги, соціальні виплати і допомога нерідко впроваджувались без урахування матеріального становища різних категорій громадян та їх реальних можливостей забезпечити власний добробут. Як наслідок в суспільстві зростає соціальне утриманство, що зменшує можливості для надання допомоги тим, хто її справді потребує. Зменшення надходжень до бюджету загострило проблему фінансування бюджетних установ освіти, охорони здоров'я, науки, культури. Погіршився соціальний захист найбільш уразливих верств населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів, одиноких, безробітних і багатодітних сімей. Знизився рівень соціально-трудова прав і гарантій громадян.

Процес переходу до ринкових відносин призвів до зниження рівня життя більшої частини населення регіонів України, а окремі групи зіткнулись з таким ступенем зuboжіння, який не спостерігався в недалекому минулому. Результати, досягнуті в галузі освіти й охорони здоров'я, обезцінюються, оскільки бідні поступово «витісняються» з системи внаслідок своєї неплатоспроможності. На зміну захисту, який існував в попередній соціально – політичній системі завдяки гарантованій зайнятості, пенсійному забезпеченню, безкоштовному медичному обслуговуванню та іншим послугам, настали масове безробіття, скорочення розміру пенсійних виплат та послуг, доступних тільки тим, хто здатний за них заплатити. Бідні стали відчувати себе незахищеними та уразливими, особливо в ситуації, коли перспективи економічного зростання реалізуються не так швидко. Незважаючи на те, що перехідний період надав багатьом нові економічні та політичні можливості, водночас він призвів до розширення «безодні» між бідними та багатими.

Цілком очевидно, що баланс економічних можливостей і витрат на соціальний розвиток має дотримуватися. Але головне – те, на яких засадах будується загальна соціально-економіч-

на політика, чи створені передумови для стійкого розвитку, від чого відштовхуються розробники цієї політики – суспільних потреб соціуму чи потреб так званої привладної еліти як трактуються вкладення у соціальну сферу – невиробничі витрати чи соціально значимі інвестиції, а отже, соціальна політика – це здебільшого соціальний захист чи розвиток (соціальний, демографічний, культурний тощо).

Чи не основною передумовою забезпечення стійкої соціальної динаміки є гармонізація усієї системи суспільних відносин, розбудова в Україні моделі реального соціально-економічного прогресу. Формування такої моделі є мало не основним завданням.

Слід констатувати, що модель суспільного устрою в Україні має такий формат, за якого не забезпечується гармонізація інтересів абсолютної більшості суб'єктів ринкової економіки та громадянського суспільства, має тенденцію до зниження соціальна згуртованість як стверджують відомі українські вчені ця модель «працює» здебільшого на інтереси привладної еліти і є суто «елітарною», переважно, у негативному розумінні цього поняття. Набуло небачених (за європейськими мірками) масштабів злиття (поєднання) влади і власності. Перманентні зміни у владі не змінюють цієї тенденції. Влада і власність цементуються, відпрацьовуються лише схеми прикриття цього моноліту. На підтвердження наведеного вище акцентуємо увагу й на тому, що поєднання та (або) злиття влади і бізнесу в Україні уживається збільш ємним і ще більш негативним за нинішніми та майбутніми наслідками процесом, що став реальністю. Йдеться про приватизацію влади і держави бізнесом, а точніше – великим капіталом [1, с. 7].

Головними пріоритетами соціальної політики стосовно як національного, так і регіонального рівня нині є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Нині в Україні для визначення індексу регіонального соціального розвитку застосовуються узагальнені показники за такими основними напрямками як: стан і охорона здоров'я населення рівень, освіта населення, демографічний розвиток, розвиток ринку праці, екологіч-

на ситуація, фінансування людського розвитку, матеріальний добробут, соціальне середовище, умови проживання населення.

У сучасних умовах дійсне багатство країни визначається станом соціально-культурної сфери, яка забезпечує розвиток людини. А тому в структурі національного багатства все більшого значення набувають інвестиції в людину, що передбачають витрати на освіту і професійне навчання, охорону здоров'я і підтримку трудової та соціальної активності людей, а також інші соціальні витрати, що покликані в кінцевому результаті формувати здоров'я фізіологічне, здоров'я економічне, здоров'я моральне.

Разом з тим залишаються поки що не розв'язаними проблеми фінансування соціального розвитку на регіональному рівні в тому числі в областях Карпатського регіону України. Конкретні заходи державної політики щодо фінансування розвитку людського потенціалу з урахуванням регіональних відмінностей потребують подальших розробок та обґрунтування необхідних змін у Бюджетному кодексі країни та введеного в дію Податкового кодексу України. Недосконала державна політика фінансування розвитку людського потенціалу в окремих регіонах України призвела до його зниження, загострення диспропорцій у соціальному розвитку між окремими регіонами України. Це, зокрема, стосується і Державного Бюджету України на 2013 рік, який охарактеризований як бюджет виживання.

Детальніший аналіз рівня соціального розвитку областей Карпатського регіону за окремими напрямками і аспектами індексу регіонального людського розвитку засвідчує, що за рівнем демографічного розвитку Львівщина займає 3 місце, Івано-Франківщина – 5, 6 місце – Чернівецька область і 19 – Закарпатська. В Івано-Франківській області, наприклад, середня тривалість життя становить 70,5 проти 68 років по Україні, в тому числі у чоловіків 65,3 року, у жінок – 74,8 року. Поряд з цим починаючи з 1997 р. природній приріст набув від'ємних значень, а в період з 1995 по 2010 р. Івано-Франківська область втратила в чисельності населення понад 80 тис. осіб. Високою є дитяча смертність, коефіцієнт якої протягом останніх п'яти років коливається від 10,0 до 14,5 немовлят на 1000 народжених (по Україні – 10 немовлят).

Цілеспрямовані дії держави та її регіональних органів покликані забезпечити права і створення можливостей кожному члену суспільства на гідний рівень життя та гармонійний розви-

ток. Досягнення цієї мети можливе за умов створення сприятливого економічного, політичного, екологічного та соціального середовища.

В останні роки однією з найприбутковіших галузей світової і Європейської економіки став туризм. Причому серед видів туризму важливішу соціально-економічну роль відіграє саме туризм, який забезпечує відновлення сил людини, її працездатності і здоров'я. Прикарпаття традиційно є одним з провідних рекреаційних регіонів України, що має великі ресурси і вносить істотний внесок у відновлення трудового, фізичного і духовного потенціалу нації.

Туристична галузь Івано-Франківщини є стратегічним напрямком розвитку області, важливим чинником динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки. Туризм на Прикарпатті сприяє підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву. Об'єктивно регіон має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та міжнародного (в'їзного) туризму.

Виходячи з наявності загально визначених можливостей для розвитку туризму, зумовлених унікальними природними, історико-культурними, етнографічними особливостями, в області розвивається розмаїття різних видів туризму, серед яких пріоритетними є гірський, пішохідний, водний, оздоровчий (в тому числі катання на гірських лижах), сільський, зелений, культурно-пізнавальний, екскурсійний та ін.

У 2007–2009 роках туристичними послугами скористалося понад 1,0 млн. туристів та екскурсантів. За 2010 рік обсяг сплачених ліцензованими туристичними підприємствами платежів до бюджетів всіх рівнів клав більше 35 млн. грн. Станом на 01.01.2012 р. в Івано-Франківській області функціонувало понад 200 туристично-рекреаційних закладів, в т.ч. 98 готелів. Послуги розміщення надають також понад 750 приватних садиб сільського, зеленого туризму. Туристичні послуги надають більше 100 зареєстрованих туроператорів та турагентів, якими обслужено у 2010 р. близько мільйона туристів і екскурсантів. В області започатковано ініціативи, що стали пілотними для всієї держави.

Серед яких у 2009 році вперше запроваджено експеримент з проведення обласного конкурсу проектів з розвитку туризму для підтримки ініціатив громадських організацій щодо розвитку територій та розв'язання актуальних проблем туристичної галузі Івано-Франківщини. Метою щорічного конкурсу проектів з розвитку туриз-

му серед неурядових неприбуткових та громадських організацій, вищих навчальних закладів області є розв'язання актуальних проблем розвитку туризму в регіоні та поширення позитивного досвіду, набутого у процесі їх реалізації. Продовжує розвиватися мережа туристично-інформаційних центрів. Всього в області діє 11 центрів.

Здійснюється активна рекламно-інформаційна діяльність. Протягом 2009–2010 рр. головним управлінням з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій облдержадміністрації видано буклети «Зима на Івано-Франківщині», «Літо на Івано-Франківщині», туристичний довідник, перекидні календарі «Івано-Франківщина туристична 2010», пам'ятку з безпеки туристів, флаєри «Безпека туристів в Карпатах», «Дністровський каньйон», «Карпати», «Активний туризм» (українською та польською мовами), про окремі природні та історико-архітектурні туристичні об'єкти області (російсько-англомовні), туристичну карту-схему «Івано-Франківщина туристична», компакт-диск «Івано-Франківщина туристична» та інші.

Туристичні можливості Івано-Франківщини у 2009–2010 роках були представлені на між-регіональних та регіональних туристичних виставках (зокрема у Києві, Донецьку, Запоріжжі, Львові, Одесі, Севастополі, Полтаві, Тернополі, Ужгороді, Чернігові, а також у Кракові).

Зимову Івано-Франківщину у січні 2010 р. побачило понад 80 журналістів України, що приїхали на фестиваль «Різдво в Карпатах» 2010 р. у рамках акції «Україна очима журналістів» головне управління організувало прес-тур представників вітчизняних ЗМІ (25 учасників); у листопаді 2010 р. – ознайомчий тур у рамках реалізації проекту «Зелене кільце Карпат», у грудні 2010 р. – спеціальний екскурсійний тур, орієнтований на людей з обмеженими можливостями, у рамках реалізації проекту «Маршрут доброти Івано-Франківщиною». Також у грудні 2010 року був організований ознайомчий тур по області для делегацій Дніпропетровської та Донецької областей з нагоди прибуття першого потягу Донецьк – Дніпропетровськ – Ворохта у рамках культурно-просвітницького проекту «Схід-Захід».

Щороку в області тільки в галузі туризму реалізується до 10 великих і малих проектів міжнародної технічної допомоги. У 2010 році у розвиток туризму залучено близько 3 млн. грн. коштів, а загалом протягом 2008–2010 років – більше 10 млн. грн.

Головним завданням регіональної цільової Програми розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011–2015 рр. є формування на території області конкурентоспроможної туристично-рекреаційної галузі як однієї з провідних галузей економіки та створення туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби внутрішнього і міжнародного (в'їзного) туризму.

Основними стратегічними завданнями Програми є:

- забезпечення збалансованого розвитку області та управління туристичним середовищем;
- створення цікавих туристичних продуктів на основі туристичного потенціалу області;
- забезпечення галузі висококваліфікованими кадрами для обслуговування туристів та управління розвитком туризму в області;
- формування інституційного середовища та налагодження між секторного партнерства;
- забезпечення впровадження Стратегії розвитку та маркетингу туризму області в частині виконання заходів з просування області на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках;
- створення умов для обслуговування учасників та гостей спортивних змагань та інших заходів.

Програма передбачає здійснення комплексу заходів щодо удосконалення системи державного регулювання туризму, розвитку матеріально-технічної бази та туристичної інфраструктури, ефективного використання наявних рекреаційних ресурсів, збереження історично-культурної спадщини.

У процесі реалізації Програми створюватимуться умови для впровадження інвестиційних проектів, забезпечення галузі висококваліфікованими кадрами, розширення мережі туристсько-екскурсійних маршрутів. Надалі активно підтримуватиметься рекламно-інформаційна діяльність.

Програмою визначаються такі основні напрями розвитку туризму:

- удосконалення системи державного регулювання відносин у галузі туризму та нормативно-правової бази туристичної діяльності;
- забезпечення раціонального та ефективного використання природних рекреаційних та історико-культурних ресурсів;
- забезпечення туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг;
- провадження туристичної діяльності з урахуванням необхідності забезпечення ефективно-

го природокористування та охорони навколишнього середовища;

- збереження і відновлення історико-архітектурних пам'яток;
- активізація міжнародної співпраці в сфері рекреації та туризму;
- підвищення якості та розширення асортименту туристично-рекреаційних послуг;
- залучення більшої кількості туристів в область у період міжсезоння (весна, осінь);
- поліпшення кадрового забезпечення;
- забезпечення організаційних заходів та технічних вимог до безпеки туристів;
- розвиток нових перспективних форм організації туризму;
- удосконалення рекламно-інформаційної діяльності, проведення маркетингових досліджень у туристичній галузі, представлення області на національних та міжнародних туристичних виставках в Україні та за кордоном.

Заходи Програми реалізуються за рахунок коштів державного, обласного, районних та міських бюджетів, суб'єктів підприємництва всіх форм власності, громадських та неприбуткових організацій, цільових кредитів банків, міжнародної технічної допомоги і грантів, інвестиційних коштів, інших джерел, не заборонених законодавством.

Бюджетні призначення для реалізації заходів Програми передбачаються щорічно при формуванні обласного бюджету, виходячи із можливостей його доходної частини, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування.

Повне виконання заходів дозволить забезпечити зростання кількості туристів, значні надходження до бюджетів всіх рівнів та зайнятості населення в туризмі і супутніх галузях.

Серед проблем, які стримують розвиток туристичної галузі на Прикарпатті основними є:

- недосконалість наявної нормативно-правової бази у сфері туризму, у т.ч. екскурсійного, сільського, зеленого;
- відсутність права місцевих органів державної виконавчої влади на здійснення перевірок суб'єктів туристичної діяльності з метою контролю якості надаваних послуг;
- недотримання земельного та екологічного законодавства щодо відводу земельних ділянок та розміщення на них різноманітних об'єктів, що призводить до хаотичної забудови туристичних центрів;
- недостатня кількість облаштованих туристських шляхів, притулків на гірських туристських стежках;
- незадовільний стан доріг до визначних ту-

ристсько-екскурсійних об'єктів, розташованих у віддалених сільських територіях;

- недостатній рівень фінансування реставраційних та консерваційних робіт об'єктів культурно-історичної спадщини;
- несприятливі умови кредитування суб'єктів туристичної діяльності;
- невідповідність співвідношення «ціна-якість» туристичних послуг;
- відсутність коштів у районних та міських бюджетах на фінансування заходів з розвитку туризму;
- відсутність спеціалізованого навчального центру з підготовки фахівців туристичного супроводу.

– недостатня кількість сучасної високопродуктивної техніки у пошуково-рятувальної служби.

Останнім часом все популярнішим стає сільський зелений туризм як одна з форм активного відпочинку не тільки за кордоном, але й в Україні. В більшості регіонів з'являються власники приватних садиб, які готові приймати відпочиваючих. Жителі міст все частіше віддають перевагу саме цьому виду туризму – і не дивно, адже він дає їм можливість не тільки відпочити, а й ознайомитися з культурою місцевого населення. А для селянина зелений туризм є альтернативним джерелом грошових доходів. Україна, зокрема Івано-Франківська область, славиться історичним минулим, багата неповторними мальовничими ландшафтами і найголовніше – гостинними людьми і є ідеальним простором для туризму. Особливо привабливим є сьогодні такий відпочинок у гірських районах та селах області.

Розвиток туризму – це реальне вирішення питання зайнятості населення, особливо в сільських, районах зі значним надлишком робочої сили, де переважна більшість мешканців не працює. Працевлаштування мешканців сіл, особливо гірських, і залишається складним питанням, тому що попри надлишок робочої сили на ринку праці промисловість тут недостатньо розвинута, тож вишукуються можливості для організації самозайнятості цих людей.

Досвід держав, в яких знайшов поширення сільський зелений туризм, переконливо свідчить про те, що цей вид діяльності дає змогу ефективно вирішувати цілий ряд проблем, зокрема щодо:

- зайнятості населення, у першу чергу жінок, та подолання сімейного безробіття;
- реалізації на місці частини продукції власного виробництва;
- стимулювання благоустрою сіл та садиб;
- відродження та розвитку народних художніх промислів.

Ставши підприємцем, безробітний громадянин не тільки працевлаштується сам, але й, по можливості, створить нові робочі місця для інших людей.

IV. Висновки. Регіоналізм – це складний соціально-економічний та політичний феномен, що притаманний країні в якій загострюється регіональні економічні, соціальні та демографічні проблеми. Диспропорції регіонального розвитку потребують дієвої регіональної економічної політики, яка передбачає регулювання процесу ринкових перетворень та активізацію внутрішніх регіональних факторів соціально-економічного розвитку.

Саме на рівні регіону реалізуються проекти соціально-економічного розвитку, вирішуються питання відтворення продуктивних сил, задовольняються ключеві соціальні потреби населення, а показники розвитку регіональної економіки виступають критерієм рівня економічного розвитку країни в цілому.

Виконання Програми розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011-2015 рр. дасть змогу створити позитивний імідж Івано-Франківщини як розвинутого туристичного регіону в Україні та Східній Європі і забезпечити створення конкурентоздатних туристичних продуктів на основі високої якості, унікальної та різноманітної пропозиції завдяки багатству природної та історико-культурної спадщини, що в свою чергу забезпечить зростання надходжень у бюджети всіх рівнів. Розвиток туризму в області базуватиметься на раціональному використанні територіального поєднання природних умов, ресурсів та історичних, архітектурних пам'яток краю.

Проведення туристичної індустрії в області здійснюватиметься на засадах ефективної співпраці влади, бізнесу та громадськості в напрямку формування оригінальних туристичних продуктів, розробки та впровадження туристичних проектів із відповідним фінансовим забезпеченням. Область буде вирізнятися диференційованою пропозицією туристичних продуктів на екологічно чистих територіях, серед яких переважають катання на гірських лижах, пішохідний, водний, оздоровчий, сільський, зелений та культурно-пізнавальний види туризму.

1. Колот А. М. Діалектика економічного і соціального розвитку як предмет наукових досліджень. // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 5. – С. 3-8.

2. Лібанова Е. М. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. М. Лібанова // Вісник НАН України. – 2010. – № 8. – С. 3-14.

3. Романюк М. Д. Вплив глобалізаційних процесів на соціально-економічний розвиток та демографічну ситуацію

регіону (на прикладі Карпатського регіону) // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2009. Вип. 7. – С. 3-9.

4. Панісв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення. // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 3-9.

5. Романюк М. Д. Соціальна політика України: сучасна стратегія, регіональні пріоритети // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2011. Вип. 8. – С. 3-9

6. Стратегія демографічного розвитку на 2006-2015 роки: Проект/ Від. За вип. І. М. Новак – К.: КНЕУ, 2005 – 20 с.

7. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України.

УДК 332132:332.122(1477)

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ РЕГІОНІВ: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТИ

Ткач О. В.

Розглядаються особливості просторового та соціального розвитку економіки регіонів України як складових глобальної економічної системи.

Ключові слова: просторовий розвиток, глобальна економічна система, соціальні аспекти економічного розвитку регіону, великий економічний простір, євро регіон, конкурентоспроможність, циклічність розвитку економіки.

I. Вступ. Особливість впливу глобальної економічної системи на розвиток регіону базується на структурно-функціональних зв'язках великого економічного простору. Різниця між глобальною економічною системою та великим економічним простором полягає у відмінностях викликаних просторовим чинником. Елементи та складові глобальної економічної системи мають чітко визначені територіальні межі, а великий економічний простір формується як потенційне середовище діяльності елементів та складових глобальної економічної системи, яке має змінні рухомі межі.

II. Постановка завдання. Аналіз діяльності регіонів в глобальному економічному просторі виявив різну їх активність і різновекторність в залежності від їх специфіки, обумовленої розміщенням, виробничою діяльністю і суб'єктивними чинниками та особистісними контактами тощо.

III. Результати. Так Донецька область веде торгівлю з понад 100 країнами світу. Основними торговельними партнерами є Росія, Китай, країни ЄС, США та Туреччина. Частка області в загальнодержавному експорті складає понад

Інститут економіки. за ред. В. С. Стешенко. – Київ, 2001. – 560 с.

8. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. / Головне управління статистики в Івано-Франківській області: – Івано-Франківськ, 2012. – 534 с.

The article deals with theoretical aspects of the interaction of economic and social development of the regions of Ukraine, analyzed the ratio of their economies and regional disparities in economic and social situation. The features of industries that are priorities in the social development of the region and, in particular, the state and prospects of development of the tourism industry in the Carpathian Mountains.

20%. Господарські зв'язки Волинської області підтримувалися з 82 країнами світу. Найбільшим торговим партнером Волині є Росія, на яку припадає майже половина сукупного розміру зовнішньоторговельних угод. Понад 20 відсотків зовнішніх торгових трансакцій реалізовано з країнами ЄС, зокрема Польщею, Литвою, Словаччиною, Румунією та Угорщиною. Закарпатські підприємці співпрацювали з партнерами із 73 країн світу. За обсягами залучених інвестицій область займає 11 місце серед інших регіонів України, за обсягами на особу – (113 дол. США) – на 6 місці.

Кількість експортерів Львівської області становила 698 суб'єктів, які експортували продукцію у 85 країн світу. Найбільші обсяги експортованої продукції припадають на Німеччину – понад 14% загального обласного експорту, Росію та Польщу – понад 12% на кожену країну тощо. Міжрегіональні угоди Львівщина має з Тюменською та Оренбурзькою областями Росії, штатами Кордоба (Бразилія) та Парана (Аргентина), Чернівецька область співпрацює з провінцією Саскачевань (Канада) тощо. Однак зазначимо, що такі контакти формуються, переважно, під впливом особистісних контактів та зв'язків з діаспорою і не є економічно обґрунтованими щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Майже всі прикордонні області України є учасниками макрорегіональних утворень – євро-регіонів, в межах яких та через які ведеться інтенсивна співпраця у світовому просторі, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності. З іншого боку, на регіони України, особ-

ливо західні, поширюється регіональна політика ЄС, що має значний вплив на їх соціально-економічний та екологічний розвиток і конкурентоспроможність. Так, наприклад протягом 2006–2013 років лише Закарпатська область з джерел ЄС за найбільшими транскордонними проектами отримає фінансову допомогу більш ніж на 11 млн. євро. Тобто формування свого регіонального економічного простору сучасний регіон здійснює під впливом чинників від систем різних рівнів, а саме: міжрегіональних, національних, макрорегіональних та глобальної. Проте найбільш наглядно впливи економічних систем різних рівнів можна проілюструвати на прикладі характеру поширення світових кризових процесів.

Україна виявилася більш уразливою щодо негативного зовнішнього впливу завдяки поєднанню великого дефіциту поточного рахунку, великого державного і корпоративного зовнішнього боргу та слабкою банківською системою. У 2007–2008 рр. загальний зовнішній борг подвоївся з 53 млрд. дол. США до 103 млрд. дол. США. Основною складовою зовнішнього боргу був короткостроковий приватний борг (близько 36 млрд. дол. США). В цей же період різко виріс об'єм банківського кредитування за рахунок збільшення пропозиції грошей і закордонних запозичень. Такі високі темпи кредитування призвели до високого рівня непрацюючих активів.

Кризові явища з фінансового сегмента економіки перейшли на реальний сектор: будівельну галузь, виробництво будівельних матеріалів та металургія і весь ланцюг виробничого процесу. Зменшилися обсяги виробництва коксу та продуктів нафтопереробки (на 15%), у металургії (на 10,6%), у хімічній та нафтохімічній (на 6,2%), легкій (на 3,4%), добувній (на 2,4%), харчовій (на 0,9%) промисловості, у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (на 2,5%). Уповільнилися темпи зростання у машинобудуванні (до 8,6%), у виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (до 4,3%), целюлозно-паперовому виробництві (до 7,3%), у деревообробній промисловості (до 9,6%) [1].

Розвиток інфраструктури України в останні два десятиліття був загальмований, модернізація основних виробничих фондів майже не проводилася. Індикатори розвитку інфраструктури України та регіону зменшилися. Галузі інфраструктури прискорюють свою деградацію на фоні збільшення попиту на їх послуги. За 2007–2008 рр. індикатор у секторі телекомунікацій зменшив-

ся з 2,54 до 2,46, у секторі залізниць з 1,79 до 1,77, електроенергетики з 2,58 до 2,57 [1].

Спрацювання основних фондів досягли критичної позначки 50%, в той час, як споживання з кожним роком тільки збільшується. Половина промислового устаткування вичерпала свій ресурс і має вік у 20 та більше років. Сьогодні економіка України позбавлена інвестиційних і реінноваційних можливостей для ефективного оновлення основних фондів. За таких умов необхідною і доцільною є реалізація заходів щодо державної підтримки інвестиційного забезпечення відтворення основного капіталу промислових підприємств, яка має на меті широкую модернізацію реального сектора економіки на інноваційній основі. Реалізації програм оновлення основних фондів заважає також недосконалий механізм амортизації, який фактично гальмує реінноваційні процеси в економіці.

Гнучка амортизаційна політика держави і окремих підприємств є одним з основних факторів відновлення економічного зростання в умовах інвестиційної кризи, спаду виробництва та інфляції. Однак, в теперішній час відсутня цілеспрямована державна амортизаційна політика, не розроблена концепція відновлення, ефективного накопичення і використання фінансових ресурсів. Як наслідок, на рівні суб'єктів господарювання система амортизації розглядається як другорядна у розв'язанні задач відтворювального характеру, оновлення фінансових ресурсів. Така ситуація характерна для багатьох підприємств України.

Водночас можна стверджувати і про певні перспективи: застарілу інфраструктуру і основні виробничі фонди за наявності масової кваліфікованої робочої сили можна замінити на найновіші зразки, а відносно зростання оплати праці потребуватиме вкладання значно менших коштів, ніж у Західній Європі, тоді як не меншою мірою стимулюватиме зростання продуктивності і розширення внутрішнього ринку. Враховуючи ж прогнозовану аналітиками перспективу зменшення вагомості вуглеводневих енергоносіїв у загальному енергетичному балансі та освоєння нових видів енергії, перспективи України можуть виглядати краще. На додачу до цього на основі використання новітніх аграрних технологій країна здатна стати однією з головних житниць світу.

Донедавна в Україні спостерігається різке скорочення державного фінансування науково-технологічної сфери. Як наслідок, науково-технічна сфера перебуває у занепаді. За даними

Інституту економіки та прогнозування, в Україні продукції, яка належить до 5-го технологічного укладу, випускається лише 4 %, тоді як 3-й технологічний уклад складає майже 58 %, а 4-й – 38 %. Частка високотехнологічної продукції в структурі ВВП становить менше 1% [2]. Кількість підприємств промисловості, що впроваджували інновації, не перевищує 8 % від загальної кількості, а наукоємність промислового виробництва України виявилася на порядок нижчою від світового рівня. Старіє і морально, і фізично науково-дослідна база національної науки: сучасному рівню світових стандартів відповідає лише близько 2 % наукового обладнання. Чисельність науковців у галузі технічних наук зменшилася більш як удвічі, а це саме та сфера, де продукуються інновації. Інноваційна інфраструктура в Україні не розвинена, не охоплює всіх ланок інноваційного процесу і не має систем-

ності. Сформовано лише окремі її елементи – зареєстровано і діє 16 технопарків, з яких 8 створено останнім часом, розпочали діяльність кілька регіональних інноваційних центрів та зареєстровано 73 бізнес-інкубатори. Причому бізнес-інкубатори в Україні досі не мають чіткого юридичного статусу, для них непередбачено ніяких пільг, більшість із них досить далекі від завдань «інкубації» бізнесу. Вище наведений аналіз відображає той факт, що циклічність розвитку економіки відбувається як на рівні держави, так і на рівні її регіонів (рис. 1).

З представлених графічних залежностей видно, що цикл розвитку регіонів відрізняється в основному різним значенням ВДВ в окремо взятій проміжок часу.

Відхилення від середньо національного значення ВДВ притаманні промислово розвинутим регіонам, виробництво яких є експортно орієн-

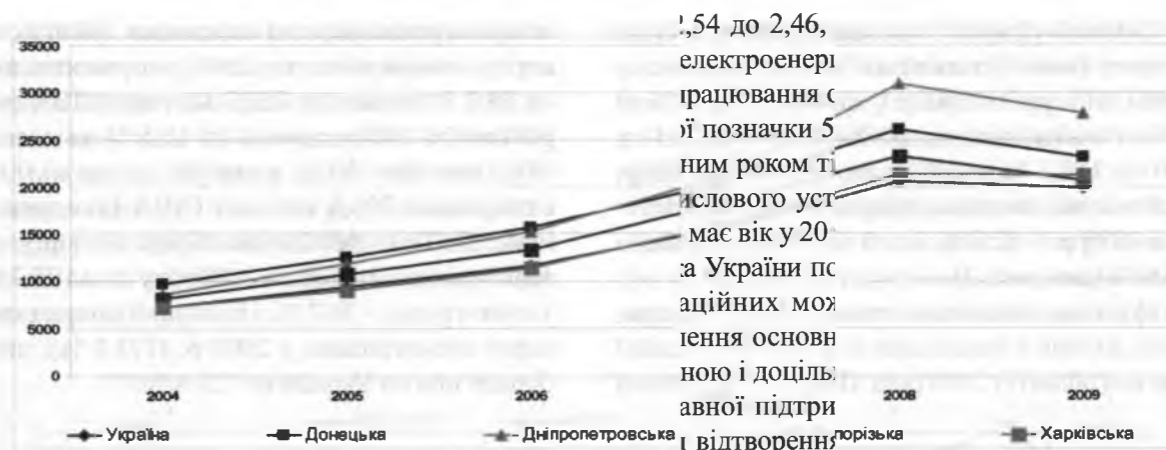
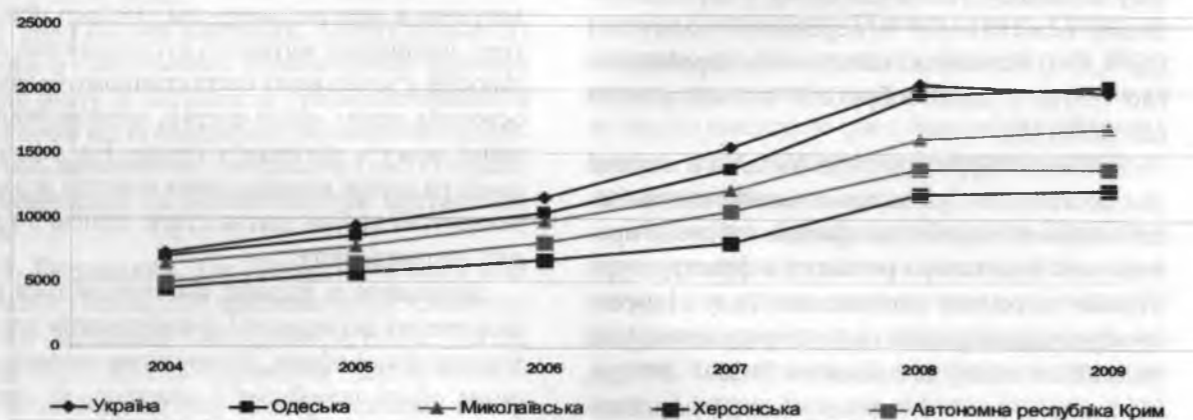
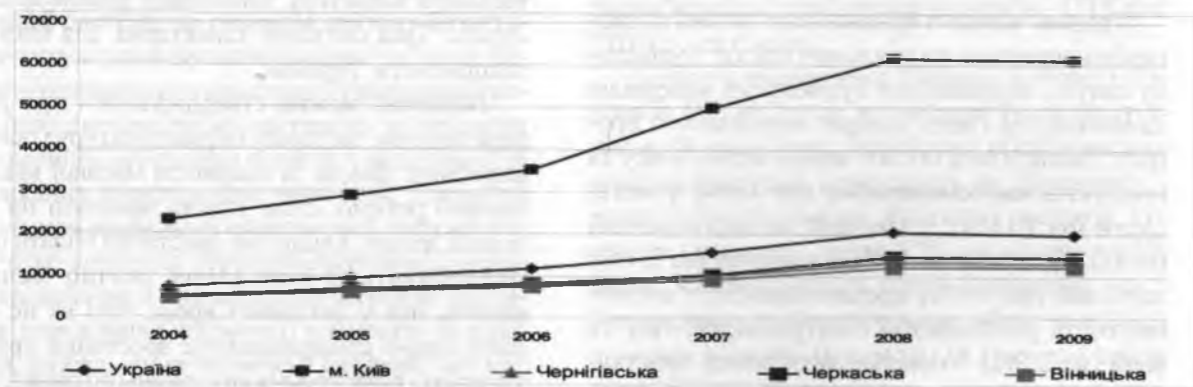
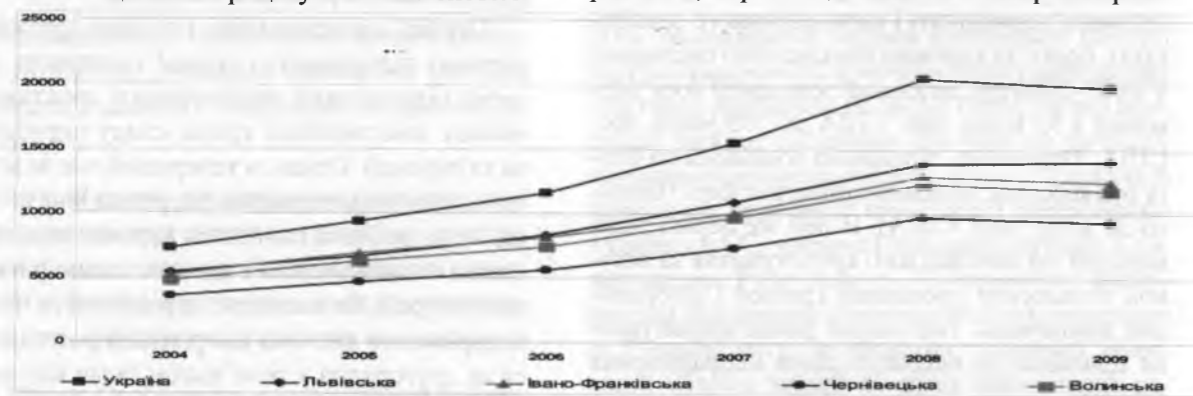

Рис. 1. Характер зміни економічних показників регіонів (ВДВ) в 1-й половині циклу

тованим і прямо залежить від світової кон'юнктури і м. Київ як столиці, де розміщені центральні представництва корпорацій, фірм, транснаціональних компаній та фінансових організацій, результати діяльності яких в регіонах України знаходять своє статистичне відображення у звітності м. Київ. Економіка України розвивається за трициклічною схемою. Кожен цикл впливає як на мезорівень, так і на державу в загальному. Вплив малих циклів відбувається через фінансовий сектор економіки; вплив середніх – через зношуваність основних засобів – машин, устаткування; великі цикли впливають шляхом вичерпання корисності існуючих технологічних розробок, необхідністю впровадження інновацій та оновлення об'єктів інфраструктури.

До ряду основних причин, що не дозволяють реалізувати існуючий в Україні потенціал, відноситься застаріла структура економіки. На сучасному етапі перед Україною існує реальна загроза залишатися серед економічно відсталих країн, вплив яких на розвиток світової економіки є незначним. Вже в середньостроковій перспективі Україна може зіткнутися як з суттєвими

1,54 до 2,46, електроенергії, граціювання с... і позначки 5... ним роком т... і слового уст... має вік у 20... а України по... аційних мож... ієння основн... ною і доціль... авної підтри... і відтворення... підприємств (ВДВ) в 1-й половині циклу

зацію реальн... до ефективності виробничих... ній основі. Е... ергетичними обмеженнями... зних фондів... го економічного зростання. Тому о... овою постає головне питання... оваційні про... а згладжування негативних... гучка аморти... ості економіки.

З огляду на це, регіональному рівні узагальнюючим показником розвитку, який характеризує рівень розвитку регіону, наприклад Івано-Франківської області, є валова додана вартість регіонального продукту (ВДВ). Вона складається як сума валової доданої вартості підприємств економічної діяльності в регіоні, включаючи чисті податки на доходи фізичних осіб. Як наслідок, ВДВ є більш об'єктивним показником розвитку регіону, ніж валова додана вартість регіонального продукту (ВДВ) в основних цінах. Така ситуація призводить до різниці між випуском та промисловими підприємствами України, яка зростає з часом. Це пов'язано з тим, що в Україні існують величезні резерви для розвитку економіки, які не можуть бути використані через недостатню інфраструктуру та інші фактори. Циклічний розвиток ВДВ в Україні можна порівняти з розвитком в інших країнах, зокрема в Івано-Франківській області, де спостерігається схожий характер змін.

Рис. 2. Динаміка валового регіонального продукту внутрішнього продукту України (у порівняльних цінах) та валового продукту Івано-Франківської області (у порівняльних цінах) за період з 1996 по 2007 рік. * Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Значний приріст зовнішньоторговельного обороту Івано-Франківської області відбувся у 2000–2001 рр. та 2003р (136,6 %, 174,0 % та 158,2 % відповідно), по Україні –174,0 % у 2001р, 112,3 % у 2002р. та 131,9 % у 2003р. Найнижчий показник приросту спостерігається в 1999 р. – 62,8 %, в той час як по Україні – 85,8 % (див. рис. 3).

Поточна соціально-економічна ситуація призвела до змін у тенденціях розвитку зовнішньої торгівлі області у 2008 році. Позитивні тенденції

минулих років зберегти не вдалося. Обсяги експорту товарів області у 2008 році зменшились на 28,2 % та склали 721,7 млн дол США (порівняно за 2007р. зросли на 13,5 % та склали 831,7 млн дол США), а імпорту зросли на 0,1% і становили 790,0 млн дол США (див. рис. 4 і рис. 5). Темп зменшення обсягу експорту товарів у січні – листопаді 2008 року склав 75,7 %, у січні-грудні – 76,7 %. Найвищий приріст експорту спостерігався у 2003 р. (173,3 %), що є більше ніж по Україні на 128,4 %.

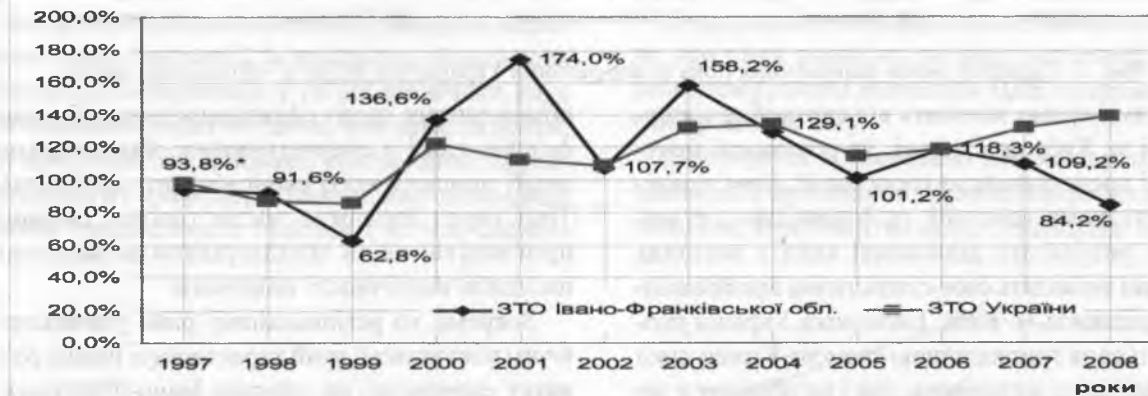

Рис. 3. Порівняльна динаміка зовнішньоторговельного обороту товарів України та Івано-Франківської області

* Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

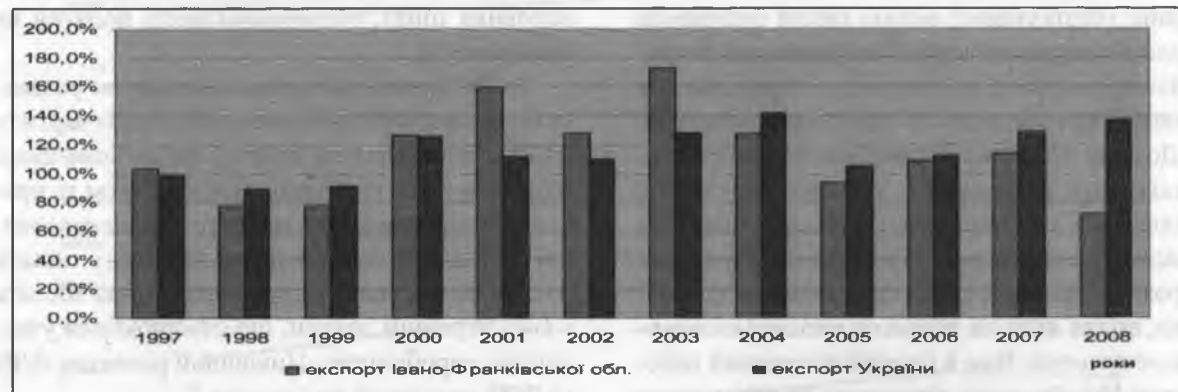

Рис. 4. Порівняльна динаміка експорту товарів України та Івано-Франківської області

* Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

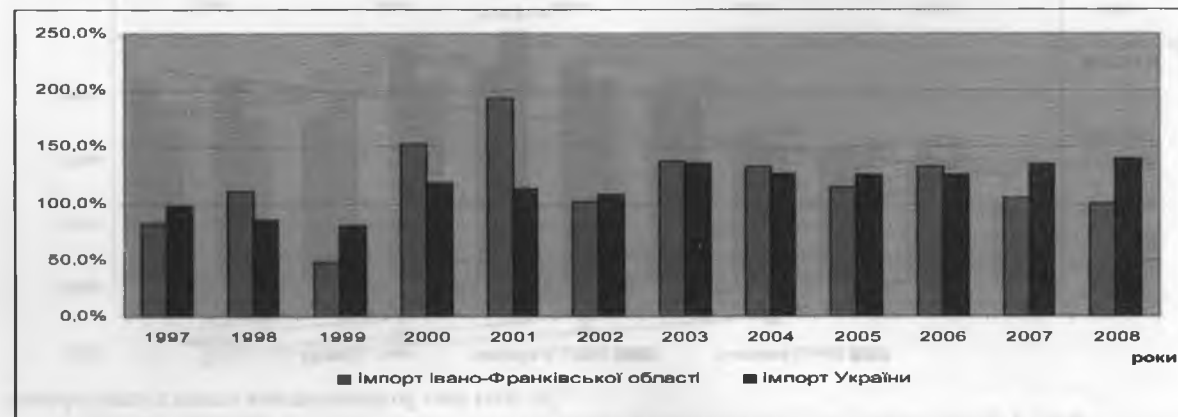

Рис. 5. Порівняльна динаміка імпорту товарів України та Івано-Франківської області

* Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

У 2008р. змінилося співвідношення показників експорту й імпорту товарів області на користь імпорту, Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,91 (зменшився з 1,27 у 2007 році), хоча до 2007 року було стабільне переважання експорту. Значний розрив на користь експорту спостерігався у 2004р. на 362,2 млн дол США та у 2007р. на 216,5 млн дол США (див. рис. 6).

ни (9,2%, зменшення на 55,3%), Румунії (7,9%, зменшення на 47,2%). Разом з тим, було нарощено обсяги експорту товарів області на 32,8% до Італії, що має найбільшу питому вагу у загальному обсязі експорту товарів – 16,5%.

Підсумовуючи вище наведений аналіз статистичних показників є можливість стверджувати про відповідність теоретичних тверджень щодо існування циклічності показників на мезорівні

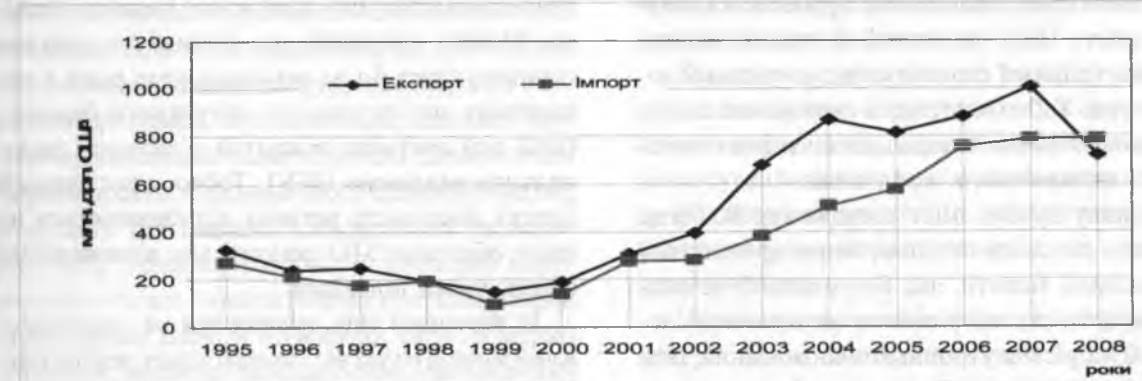

Рис. 6. Порівняльна динаміка експорту і імпорту товарів Івано-Франківської області

* Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Сальдо в балансі зовнішньої торгівлі товарами області змінилося на від'ємне і склало 68,3 млн. дол. США. Від'ємне сальдо спостерігалося і в кризовий 1998 р., проте на 68,2 відповідного пункту було меншим за 2008 рік (див. рис. 7).

по відношенню до протікання реальних економічних процесів в межах просторово-економічних утворень та характер впливу циклічних економічних процесів на зовнішню діяльність суб'єктів господарювання просторово-економічної систе-

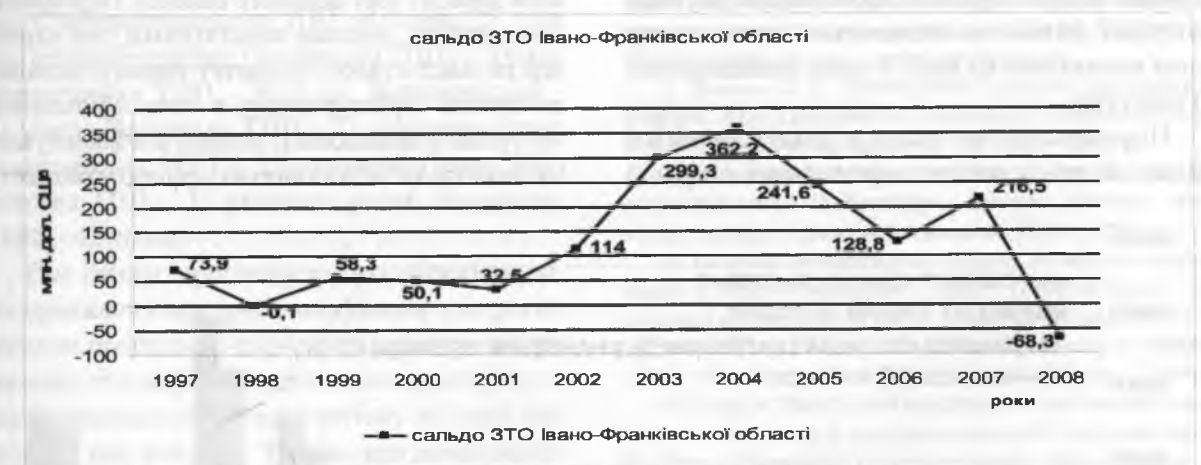

Рис. 7. Сальдо зовнішньоторговельного обороту товарів Івано-Франківської області

* Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Варто зауважити, що відбулося різке зменшення обсягів експорту товарів області до країн Європи – провідних зовнішньоторговельних партнерів області (68,8% від загального обсягу експорту товарів області, зменшення на 33,5% проти 2007 року), в т. ч. до країн Європейського Союзу (68,0%, зменшення на 33,9%), зокрема, Польщі (12,0%, зменшення на 39,9%), Угорщи-

ми, а також про те, що в умовах поширення глобалізаційних тенденцій стан торгового балансу регіональних просторово-економічних систем не може використовуватися як основний індикатор загальних тенденцій їх розвитку, а найбільш чітку і коректну картину дає фінансовий рахунок платіжного балансу.

На підтвердження цього академік В. Геєц

стверджує, що в умовах зростання економіки, стабілізації цін та помірної девальвації, дефіцит торговельного балансу не є і не буде обмежуючим фактором економічного зростання [4]. З одного боку, таке твердження суперечить змісту ефекту Хаутаккера-Мейджи, яке передбачає постійну девальвацію грошової одиниці з метою підтримання рівноваги експорту-імпорту. Але така постійна підтримка експорту за рахунок мотивації інфляційних процесів, гальмування росту ВВП приводить до прямої залежності внутрішньої економіки від зовнішньої кон'юнктури. Тобто внутрішня економічна система стає вразливою та підвладною змінам зовнішнього економічного середовища.

На нашу думку, зміст твердження В. Геєца полягав в динаміці поціновування внутрішньої національної валюти, яка безумовно буде супроводжувати сталий розвиток економічної системи. Хоча ріст внутрішнього споживання, ріст економіки і сприяє збільшенню імпорту, але, з іншого боку, в середині економічної системи формується потужний фінансовий паритет, що може конкурувати на зовнішніх світових товарних і фінансових ринках. Тоді характер регулювання платіжного балансу перейде зі статей балансу товарів та послуг до статей фінансового рахунку. Іншими словами, економічна система з невисокою конкурентоспроможністю перейде до рівня фінансово-економічної системи, що сама впливатиме на зміст і зміни зовнішньої кон'юнктури.

Підтвердженням цього є аналіз динаміки зміни обсягів зовнішньоторговельних операцій

(ЗТО) і показників платіжного балансу України, представлений на рисунку 8. Відображення фінансових операцій (рис.8) вказує на те, що зовнішньоторговельний оборот України фінансувався не власним вітчизняним капіталом, а капіталом з інших територій (наприклад, офшорних). Особливо це стосується періодів 1998-2004 і 2009-2010 років, протягом яких динаміка зміни обсягів ЗТО неадекватна змінам фінансового рахунку платіжного балансу України. Можна очікувати, що аналогічна картина спостерігалася б і на регіональному рівні в показниках регіонального платіжного балансу (нині цей документ відсутній у звітності регіональних відділень НБУ). Тобто, просторовий аспект діяльності регіону відображається не лише обсягами ЗТО регіону, але відповідними фінансовими потоками.

Із вказаного слід зупинитися на запропонованій моделі Нуреева – моделі «двох дефіцитів». В цій моделі він поєднує зв'язок між балансами заощаджень-інвестицій та зовнішньої торгівлі – з часом збільшення внутрішніх заощаджень як наслідок економічного зростання самостійно вирівнює платіжний баланс. Тобто, Нуреев підтверджує зміст того, що економічне зростання в ракурсі сталого розвитку є чинником збалансованості платіжного балансу, хоча і може викликати дефіцит торговельного балансу. Підсумовуючи сказане, можемо констатувати, що характер та зміст сталого розвитку вирішує основні постулати структуралізму, а саме: збільшення внутрішніх заощаджень, відмову від фінансування інвестицій за допомогою дефіциту бюджету

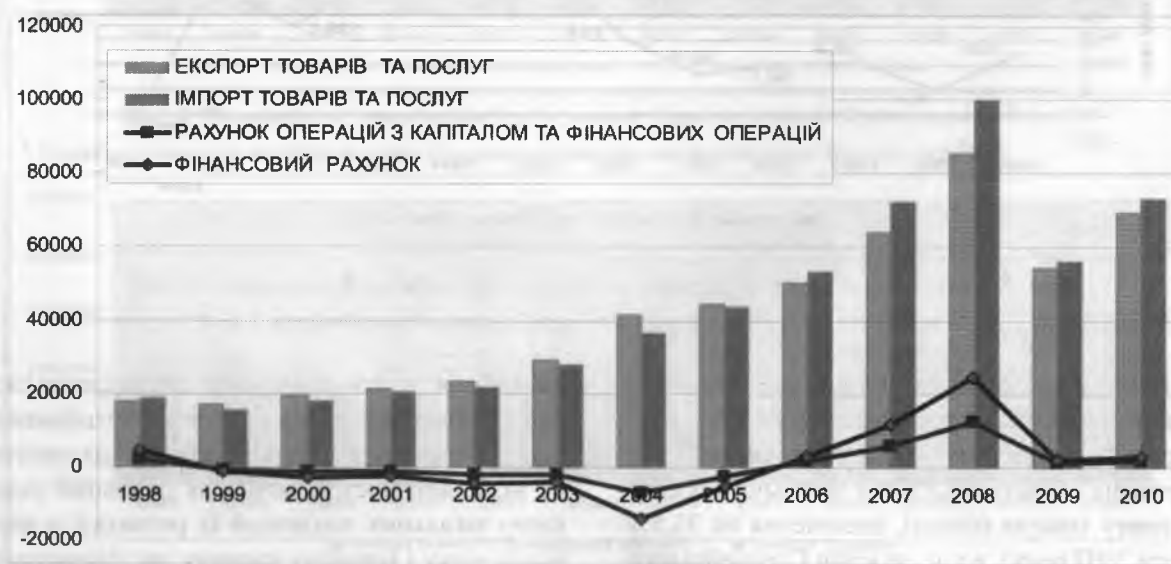

Рис. 8. Динаміка зміни обсягів ЗТО і показників платіжного балансу України

* Розроблено автором за матеріалами НБУ.

і зацікавленість імпортерів у безпосередньому виробництві товарів і послуг в середині країни, тобто відмову останніх від безпосереднього імпорту та заміну його на внутрішнє виробництво [4, с. 9-33].

Разом з тим, простежується певна особливість регіону з точки зору впливу на нього «центрів домінування». Це не тільки простежується у структурі ЗТО регіонів, але і в особливостях діяльності регіональних Торгово-промислових палат. Слід відмітити, що ТПП України є членом Міжнародної торгової палати і Всесвітньої федерації торгових палат, Асоціації Торгово-промислових палат Європи, Ділової ради Чорноморського економічного співробітництва, Асоціації Центральної Європейської Ініціативи. ТПП України підтримує договірні партнерські зв'язки з аналогічними і регіональними структурами маже в 80 країнах світу. З метою сприяння розвитку міжнародних економічних зв'язків ТПП України створює зі своїми іноземними партнерами дорадчі органи – ділові ради.

Регіональні ТПП є окремими юридичними особами і активно проводять міжнародну діяльність. Так, Донецька ТПП уклала 36 угод про співпрацю з іншими торговими палатами та іноземними установами; Дніпропетровська ТПП співпрацює з 32 іноземними Торговими палатами; Сімферопольською ТПП укладено 25 угод про співробітництво; Полтавська ТПП – 12 угод; Чернігівська ТПП – 30 угод; Житомирська – 23 угоди; Волинська ТПП – 11 укладених угод; Закарпатська ТПП – 33 укладені угоди; Херсонська ТПП – 71 укладена угода; Запорізька ТПП – 42 угоди.

Тим самим, простежується особливість розосередження центрів домінування для регіональних просторово-економічних систем за історичним, географічно-політичним характером та особливостями реагування регіону на зміну зовнішньої кон'юнктури. Такі центри домінування визначаються як макрорегіональні чи регіональні центри домінування. Наприклад, для східних областей України таким регіональним центром домінування є Росія, для західних об-

ластей: Львівської і Волинської – Польща, південних областей: Одеської, Херсонської, Автономної Республіки Крим – Туреччина, Греція, Ізраїль.

IV. Висновки. В умовах поширення глобалізаційних тенденцій стан торгового балансу регіональних просторово-економічних систем не може використовуватися як основний індикатор загальних тенденцій їх розвитку, а найбільш чітку і коректну картину дає фінансовий рахунок платіжного балансу.

Характер та зміст сталого розвитку вирішує основні постулати структуралізму, а саме: збільшення внутрішніх заощаджень, відмову від фінансування інвестицій за допомогою дефіциту бюджету і зацікавленість імпортерів у безпосередньому виробництві товарів і послуг в середині країни.

Простежується особливість розосередження центрів домінування для регіональних просторово-економічних систем за історичним, географічно-політичним характером та особливостями реагування регіону на зміну зовнішньої кон'юнктури. Такі центри домінування визначаються як макрорегіональні чи регіональні центри домінування.

1. Державний комітет статистики України/ Статистична інформація 1998-2009 рр. / Макроекономічні показники. Національні розрахунки. Ціни і тарифи. Промисловість. Зовнішньоекономічна діяльність. Фінанси // [Електронний ресурс] : www.ukrstat.gov.ua.

2. Власюк О. С. Інноваційна стратегія українських реформ: стан та пріоритети / Олександр Степанович Власюк // Стратегічні пріоритети. – № 1(2). – 2007 р.

3. Вольтера В. Математическая теория борьбы за существование. / В. Вольтера. – Москва, Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2004. – 288 с.

4. Валовий регіональний продукт та валова додана вартість Івано-Франківської області (2001-2006рр.) / За редакцією Колімбровського Михайла Михайловича / Державний комітет статистики України / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – 2006р.

5. Геєць В. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі / В. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 9-33.

The oriental development of ukrainian regions economy as a global economy part has been investigated.

Wilfried Trillenber
Вілфрід Трілленберг

EIN PROBLEM DER EURO-WÄHRUNG – KRISE DES AUSGLEICHS ZWISCHEN NATIONALSTAATLICHEN UND GEMEINSCHAFTLICHEN INTERESSEN

ОДНА З ПРОБЛЕМ ЄВРО-ВАЛЮТИ – КРИЗА МІЖ БАЛАНСОМ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК ТА КОРПОРАТИВНИМИ ІНТЕРЕСАМИ

Die europäische Vorgeschichte

Die Frage, wer Zahlungsmittel ausgeben darf, hängt eng damit zusammen, wer ihren Wert garantiert. Münzen, deren Wert durch den Edelmetallwert gedeckt war, ließen sich weit über die Landesgrenzen hinaus als Zahlungsmittel verwenden. Die Nationalität einer Münze als Zahlungsmittel, die den Edelmetallwert repräsentierte, spielte über viele Jahrhunderte hinweg keine Rolle.

Die Prägung von Münzen aus Gold, Silber und Kupfer führte zu einer Monopolstellung der in einem gegebenen Territorium existenten Herrschaftsgewalt. Dies führte oft zu Kämpfen um die Eigentumsrechte an Gold-, Silber- und Kupferminen, die den Rohstoff zur Münzprägung lieferten. Oftmals wurden dazu auch militärische Auseinandersetzungen gewählt. Mit dem Römischen Kaiserreich wurde die Münzhoheit zum festen Attribut des jeweiligen Herrschers. Im Rahmen der Souveränität des Herrschers wurde zu Beginn der Neuzeit das Münzrecht zu einem der wichtigsten Vorrechte der territorialen Herrscher. Der Gewinn nahm extrem zu, als mit der Ausprägung von Münzen begonnen wurde, deren Metallwert unter dem auf der Münze vermerkten Nennwert lag. Heute fließt in den modernen Staaten der entstehende Münzgewinn aus der Differenz zwischen Herstellungskosten und dem Nominalwert dem Staatshaushalt zu.

Mit der Herausbildung der Staatsgewalt in nationalen Grenzen wurde das Geld immer mehr zu einem nationalen Geld, wobei es in erster Linie nicht dem Wohl der Allgemeinheit diente, sondern als ein Element der Regierungsgewalt anzusehen ist, dass eine attraktive Gewinnquelle darstellt. In den meisten Ländern, teilweise bis in die Gegenwart, demonstrieren die Münzen und auch Banknoten die Hoheitsmacht der Herrscher. Als Machtsymbol wird durch die Abbildungen auf den Münzen und Banknoten dem Volk gezeigt, wer als Herrscher anzuerkennen ist. In der Gegenwart ist dies noch verbreitet

auf fast allen nationalen Münzen mit regierenden Königshäusern. Selbst die EURO-Münzen zeigen die Porträts der entsprechenden königlichen und fürstlichen Herrscher.

Im Einverständnis mit einer stabilen Geldwirtschaft im Staate kann der Einschätzung des Nobelpreisträgers für Wirtschaftswissenschaften Friedrich A. von Hayek aus der Vor-EURO-Zeit zugestimmt werden, da er schrieb: „Einer Regierung sollte es keineswegs leichter als einer Privatperson möglich sein (zumindest in Friedenszeiten), zu nehmen, was immer sie möchte, vielmehr sollte sie strikt auf den Gebrauch der Mittel beschränkt sein, die ihr durch die Volksvertreter zur Verfügung gestellt werden, und sollte die Ressourcen nicht über den vom Volk zugestandenem Anteil hinaus beanspruchen. Der heutigen Expansion des Staates wurde größtenteils dadurch Vorschub geleistet, dass es ihm möglich war, Defizite durch Geldschaffung zu decken – noch dazu meist unter dem Vorwand, dadurch Beschäftigungsmöglichkeiten zu schaffen.“ [1, 13]

Es ist daher verständlich, dass durch Regierungen innerhalb der gegebenen nationalen Territorien bis zum Ende des 20. Jahrhunderts allgemein nur eine einzige Geldart generell akzeptiert wurde. Der Öffentlichkeit wurde niemals die Gelegenheit gegeben, eine andere Geldart als Zahlungsmittel zu nutzen. Um dies praktikabel zu machen auch für aus dem Ausland Einreisende mit Fremdwährungen, wurden Wechselstuben eingerichtet. Der aus dem Altertum bekannte Geldwechsler behielt bis in die Gegenwart seinen Platz im System des Zahlungsverkehrs.

Entsprechend nationaler Traditionen bildeten sich nationale Geldsysteme heraus, die sich zwar von Zeit zu Zeit veränderten, aber nie zu einer Annäherung führten. Geld bildete sich aus dem Tauschverfahren für Güter und Dienstleistungen heraus, nach den nationalen Traditionen daher auch in unterschiedlicher nominaler Ausdrucksweise. Jedes

Geldsystem hat seine Basis in einem Herrschaftssystem, was sowohl eine königliche oder andere fürstliche Herrschaft sein kann, aber auch eine anders geartete Diktatur oder eine Demokratie. Jedes Herrschaftssystem hat seine Währung. Umgekehrt ist wohl auch richtig, dass es keine anerkannte Währung ohne Herrschaft in Form von Herrschern oder Regierungen anderer Herrschaftssysteme gab, die entweder durch materielle Werte oder durch Vertrauen das Geldsystem mit seinen Funktionen stabil hielten. In Ausnahmesituationen, wenn der Schutz vor entsprechenden Einflussfaktoren nicht mehr gegeben war, kam es zu Geldentwertungen, wie Veränderung der Tauschsysteme zu anderen Geldsystemen oder gar zu Inflation mit Verlust der nationalen Preisstabilität.

In der Menschheitsgeschichte gab es stets eine feste Beziehung zwischen einem Herrschaftssystem und dem in diesem Herrschaftssystem existenten Geldsystem. In den letzten 150 Jahren bildete sich die Regel heraus, dass die Herrschaftssysteme zur Überwachung der Geldmenge und Geldstabilität die Notenbanken beauftragten. Die von der Notenbank ausgegebenen Geldscheine werden per Gesetz als „gesetzliche Zahlungsmittel“ ausgewiesen und müssen zur Begleichung einer Geldschuld im Staat angenommen werden, wie dies beispielsweise beim Kauf einer Ware durch den Käufer gegenüber dem Verkäufer zu erfolgen hat.

Der internationale Güterhandel, die weltweite Nutzung von Dienstleistungen und auch der Reiseverkehr über die nationalen Grenzen hinweg machen einen Austausch von nationalen Währungen erforderlich. Es muss ein bestimmter Tauschkurs zur Anerkennung gebracht werden.

Für den internationalen Waren- und Leistungsverkehr mussten Systeme der Verrechnung von Preisen und des Vergleichens der Wertigkeit der Geldsysteme gefunden werden. Besonders die Entwicklung des internationalen Handels mit Gütern und Leistungen macht es erforderlich einen Mechanismus zu finden, der den Vorteil für Käufer und Verkäufer im Handel mit Waren aus anderen Ländern mit sich unterscheidenden Geldsystemen garantieren kann, oder zumindest mit einem erträglichen Risikorahmen versieht.

Über Krisen und Zusammenbrüche zur Europäischen Währung

Die Unterschiede zwischen den sich historisch entwickelten Preissystemen in den verschiedenen Ländern sollten mit der Einführung der Gemeinschaftswährung EURO beseitigt werden. Die unterschiedlichen Tauschverhältnissen im Warenverkehr untereinander sollten seit dem 1. Januar 1999 mit besonderen Umrechnungskursen beseitigt werden. Dies wurde für die Bevölkerung des EURO-Raumes mit Einführung des EURO-Bargeldes am 1. Januar 2002 sichtbar und fühlbar. (Tabelle).

Tabelle: Unrechnungskurse für 1 EURO (zum 1.1.1999)

Gegenwert für 1 EURO	Währung
1,95583	Deutsche Mark
40,3399	Belgische Franken
166,386	Spanische Peseten
6,55957	Französische Franken
0,787564	Irische Pfund
1936,27	Italienische Lire
40,3399	Luxemburgische Franken
2,20371	Niederländische Gulden
13,7603	Österreichische Schilling
200,482	Portugiesische Escudos
5,94573	Finnmark
340,750	Griechische Drachmen (ab 2001)
239,640	Slowenische Tolar (ab 2007)
0,429300	Maltesische Lire (ab 2008)
0,585274	Zypriotische Pfund (ab 2008)
30,126	Slowakische Kronen (ab 2009)
15,6466	Estische Kronen (ab 2011)

Quelle: Deutsche Bundesbank

Woher kam die Idee einer einheitlichen Währung für Europa? Matt Marshall stellte in seinem Buch „Die Bank. Die Europäische Zentralbank und der Aufstieg zur führenden Wirtschaftsmacht“ folgende Darstellung vor: „Die Geschichte der internationalen Beziehungen hat immer wieder gezeigt, dass Größe Macht bedeutet. ... wie Einigkeit zu Macht führt. ... Den europäischen Staaten war das in der Nachkriegszeit sehr wohl bewusst. Sie wussten auch, dass sie nur einig eine Chance hatten, ein Gegengewicht zu Amerika darzustellen. Dies war die entscheidende Triebkraft für den deutschen Kanzler Schmidt und den französischen Präsidenten Giscard d'Estaing, als sie sich Ende der siebziger Jahre für eine einheitliche Währung und eine europäische Zentralbank stark machten. »Es liegt in unserem Interesse, dass wir nicht einfach vom amerikanischen Dollar beherrscht werden«, sagte Schmidt. »Es liegt in unserem Interesse, dass eine europäische Währung geschaffen wird. Sie muss auf den Weltmärkten ebensoviel Gewicht haben wie der amerikanische Dollar«. Und Giscard stieß ins gleiche Horn: »Sie wird Europas Geld sein. Im Geschäftsleben wird sie die führende Währung in der Welt sein.« [3, 322-323]

Die Bewegung zur einheitlichen europäischen Währung und einer europäischen Zentralbank war nicht mehr aufzuhalten und wurde durch ihre Nachfolger Helmut Kohl und Mitterand durch notwendige Etappen, u. a. mit der Einführung des europäischen Binnenmarktes mit seinem freien Verkehr von Waren, Dienstleistungen, Kapital und Arbeitskräften, fortgesetzt.

Im Rahmen der Europäischen Gemeinschaften wurde im Jahr 1975 für Verrechnungen innerhalb des EG-Haushalts die „Europäische Rechnungseinheit“ (EUA) geschaffen. Mit Beschluss des Rates der EG vom 5.12.1978 wurde die Europäische Rechnungseinheit zur „Europäischen Währungseinheit“ ECU (European Currency Unit).

Der ECU wurde nach dem Prinzip einer „Korbwährung“ zur Verrechnungseinheit des Europäischen Währungssystems. Die Realisierung dieses Systems beruht im Wesentlichen auf einem Abkommen zwischen den Zentralbanken der EG-Mitgliedsländer. Entsprechend wurden alle Zahlungen zwischen der EG und ihren Mitgliedsländern in ECU abgerechnet, ebenso die Zahlungsverpflichtungen der Zentralbanken der EG-Länder untereinander. Bis zur Einführung des EURO am 1. Januar 1999 wurde der ECU auch von Banken und Firmen sowie staatlichen Organisationen als Zahlungsmittel verwendet.

Der Wert des ECU war ein Durchschnittswert, zu dem alle Währungen der Mitgliedsländer im Währungskorb ihren Beitrag leisteten. Der Anteil einer jeden Landeswährung am Währungskorb hing vom finanziellen Status des Landes ab, gemessen am Bruttosozialprodukt und der Bedeutung seiner Wirtschaftskraft auf den internationalen Devisenmärkten. Kurz vor Einführung des EURO hatte der ECU folgende Beteiligungsverhältnisse: DM: 30,1%; Franz. Franc: 19%; Engl. Pfund: 13%; Ital. Lira: 10,15%; Nied. Gulden: 9,4%; Belg. und Lux. Franc: 7,9%; Span. Peseta: 5,3%; Dän. Krone; 2,45%; Iri. Pfund: 1,1%; Port. Escudo und Gr. Drachme je 0,8%. [5, 381]

Das Ende, durch den ehemaligen Präsidenten der Landeszentralbank in Hamburg Wilhelm Nölling als „Zusammenbruch des Europäischen Wechselkursystems am 2. August 1993“ bezeichnet [4, 95], des mit dem ECU geschaffenen Europäischen Währungssystems (EWS) liest sich in der Darstellung des früheren Präsidenten der Hessischen Landesbank Prof. Dr. Wilhelm Hankel von 1993 wie folgt: „Weil die von Rezession und Beschäftigungskrise am härtesten getroffenen EG-Länder ihre nationale Geldpolitik brauchten, um ihren Arbeitsmarkt zu schützen, ließen sie jede Rücksicht auf ihren Wechselkurs fallen! Sie operierten für nationale Krisenbekämpfung statt Stabilisierung der Wechselkurse im EWS. In der ersten EWS-Krise vom Herbst 1992 verließen England und Italien den Verbund, in der zweiten EWS-Krise vom Sommer 1993 wurde der Verbund endgültig liquidiert – auf Zeit, wie die offizielle Begründung lautete.“ Und er resümierte: „Solange der nationale Sozial- und Wohlfahrtsstaat ohne innere monetäre Absicherung weder bestehen noch überleben kann, ist ein europäisches Zentralbankensystem à la Maastricht nicht zu verwirklichen.“ [4, 70-71]

Bis Anfang der 90er Jahre kann noch davon gesprochen werden, dass die nationalen Einflüsse auf das nationale Geld die bestimmenden waren. Die nationalen Herrschaftsstrukturen brachten die bestimmenden Regulierungshebel für einen Währungskurs ein, der der nationalen Wirtschaft und dem nationalen Staatshaushalt dienlich sein sollten. Selbst die Organisationsformen der internationalen Zusammenarbeit ließen noch einen großen nationalen Spielraum für Regulierungen. Dies sollte sich in den 90er Jahren für viele Länder in Europa ändern.

Aus dem Europäischen Währungssystem (EWS), als einem währungspolitischen Verbundsystem, von 1979 bis zum 1.1.1999 in Kraft, allerdings

ohne die Teilnahme der griechischen Drachme und des portugiesischen Escudo, ging nach dem Willen der EU-Staaten die Europäische Währungsunion (EWU) hervor.

Im Jahr 1994 wurde das Europäische Währungsinstitut (EWI) errichtet. Es sollte eine Übergangslösung sein und die Zusammenarbeit der nationalen Zentralbanken und die Koordinierung der Geldpolitik der Mitgliedsländer fördern. Es sollte die Schaffung der gemeinsamen europäischen Währung vorbereiten. Es musste eine Währung geschaffen werden, die in der Lage sein musste, auch ohne die Verantwortung eines nationalen Staates zu funktionieren.

Für die Schaffung eines „europäisierten“ Zentralbankrates schlug Wilhelm Nölling bereits 1987 in Alternative zu einem französisch-deutschen Zentralbankmodell unter Beteiligung weiterer Zentralbanken folgendes vor: „Sitz und Stimme in einem »europäisierten« Zentralbankrat in Frankfurt würde nur den Vertretern der Zentralbanken derjenigen Länder zugestanden, die in vollem Umfang am Wechselkursystem teilnehmen und unabhängig sind. Ihre Zahl wäre proportional zur Wirtschaftskraft der vertretenen Länder festgelegt. Nach einer Diskussion der wirtschaftlichen und geldpolitischen Situation in ihren jeweiligen Ländern würden sie auf ihren regelmäßigen Treffen gemeinsam abstimmen und die Zinssätze in Deutschland, Frankreich, den Niederlanden usw. festsetzen. Natürlich würden sie über jedes Land gesondert abstimmen, weil einheitliche Zinssätze in jedem Land in dieser Phase nicht erforderlich wären. ... Auf diese Weise wäre die europäische Währungspolitik effektiv »vergemeinschaftet« worden. Die politischen Einwände in Bezug auf Maastricht hätten wahrscheinlich immer noch zugetroffen – insbesondere das Fehlen einer politischen Union und das Fortbestehen nationaler Kontrolle über die Wirtschaftspolitik. Jedoch glaube ich, dass gleichzeitig die befriedenden und stabilisierenden Tendenzen dieses Modells hätten helfen können, Vertrauen zu schaffen und den Europäern die größere Bedeutung eines gemeinsamen Nutzen, in Bezug auf die Verwirklichung einer Union nahe gebracht hätte.“ [4, 98-99]

Mit Einführung des EURO zum Jahresbeginn 1999 wurden die nationalen Währungen nicht mehr bilateral bestimmt, sondern in ihrem Verhältnis zum EURO. Die damit vollzogene Schaffung einer Währungsunion in Europa sollte viele Vorteile bringen. Die deutsche Bundesbank stellte diese Vorteile wie folgt heraus: „Mit der Einführung einer einheitlichen

Währung entfallen Wechselkursschwankungen und die damit verbundenen Kurssicherungs- und Anpassungskosten. Das schafft Planungssicherheit, reduziert Kosten und führt zu mehr Wettbewerb und Wachstum in Europa. Die Anfälligkeit gegenüber weltweiten Störungen in den Devisenmärkten wird geringer. Ebenso fördert das größere Währungsgebiet die Vertiefung der Kapitalmärkte und trägt so zu einer Senkung der Finanzierungskosten bei. Dies wiederum erleichtert Investitionen.“ [2, 132].

Bei der Aufzählung der Vorteile wurden offenbar die Nachteile für die produktivitätsschwachen Mitgliedsländer kaum beachtet. Bereits zu Beginn der 90er Jahre verwies Wilhelm Hankel auf die Bedeutung der Währungsgrenzen: „Die noch bestehenden Währungsgrenzen innerhalb der EG und ihres Binnenmarktes wirken wie ein Schutzwall für die produktivitätsschwachen Länder und Regionen. Sie erlauben hinter der Knautschzone veränderbarer Wechselkurse Sonder-Preise, – Zinsen und Fiskalanreize für das eigene, wettbewerblich benachteiligte Land, eine Art »monetären Protektionismus«. Dieser monetäre Protektionismus verteuert zwar die Transaktionskosten für Importe und schmälert insofern die Realeinkommen der produktivitätsschwachen Regionen. Aber er schützt gleichzeitig vor übermächtigem und entwicklungsfeindlichem Wettbewerb und ermöglicht gerade dadurch das, was vor 150 Jahren Friedrich List allen damals unterentwickelten Nationen vor Eintritt in den freien Weltmarkt dringend anempfahl: die Erschließung der eigenen Ressourcen oder, wie er es treffend nannte, »produktiven Kräften« der Nation.“ [4, 66-67]

Mit der Einführung des EURO ging die Aufgabe der Währungssicherung auf das Eurosystem über, welches aus der Europäischen Zentralbank (EZB) und den Zentralbanken der Mitgliedsstaaten besteht, die den EURO als gemeinsame Währung in ihren Ländern eingeführt haben.

Nach den Kriterien des Maastrichter Vertrages ist das vorrangige Ziel des „Eurosystems“ die Preisstabilität zu sichern und die allgemeine Wirtschaftspolitik in der EU zu unterstützen. Nach diesem Vertrag ist die Teilnahme an der EWU an die Erfüllung von 5 Voraussetzungen geknüpft: [2, 133].

- das Haushaltsdefizit soll nicht mehr als 3% des Bruttoinlandsprodukts betragen,
- für die Staatsverschuldung gilt ein Richtwert von 60% des Bruttoinlandsproduktes,
- die Inflationsrate darf nicht mehr als 1,5% über dem Durchschnitt der preisstabilsten Länder liegen,

– die langfristigen Zinssätze dürfen nicht mehr als 2% über dem Durchschnitt der drei EU-Länder mit den niedrigsten Zinsen liegen,

– die Währung muss sich wenigstens 2 Jahre spannungsfrei und ohne Abwertung in der EWU bewährt haben.

Das Aufstellen von Beitrittskriterien kann als ein Zeichen dafür gewertet werden, dass es zwischen den potentiellen Teilnehmern ein ungenügendes Vertrauen darüber gibt, das alle Teilnehmer das maximal Mögliche einleiten für das Allgemeinwohl aller Teilnehmer, soweit dies in den gegenwärtigen Wirtschafts- und Machtpolitischen Strukturen überhaupt möglich wäre. Objektiv ist eine Abnahme der Regulierungsmöglichkeiten der Zentralbanken auf die nationalen Geldbewegungen hervorgerufen durch die in der Globalisierungsperiode zugenommene grenzüberschreitende Bewegung von Geld und Kapital. Die zunehmende Internationalisierung von Geldströmen verlangt nach stärkerer Koordinierung zwischen den nationalen Zentralbanken.

Die reale Entwicklung der EWU hat gezeigt, dass die Einhaltung dieser Kriterien in der praktischen Wirtschaftspolitik nicht immer möglich war. So wird beispielsweise mit Bezug auf Deutschland in einer Pressemitteilung der Deutschen Bundesbank vom 17. April 2012 mitgeteilt, dass gemäß den Vorgaben aus dem Maastricht-Vertrag nach vorläufigen Berechnungen zum Jahresende 2011 die deutschen Staatsschulden rund 2,088 Billionen EURO bzw. 81,2% des Bruttoinlandsprodukts betragen würden. Durch das gute BIP-Wachstum in Deutschland wurde ein Rückgang der Schuldenquote um 1,8 Prozentpunkte erreicht, obwohl der Schuldenstand nominal gegenüber dem Vorjahr um 32 Milliarden EURO zunahm. Diese Verschuldung kann aber nicht nur der Bundesregierung durch überhöhte Ausgabenpolitik angelastet werden. Die Bundesbank verweist auf seit 2008 kumulierte Effekte von Finanzmarktstützungsmaßnahmen auf den Schuldenstand in Höhe von 291 Milliarden EURO. Stützungsmaßnahmen im Euro-Raum im Zusammenhang mit seiner Staatsschuldenkrise erforderten 20 Milliarden EURO. Eine Rückzahlung der geleisteten Hilfskredite hätte einen Rückgang des Schuldenstandes zur Folge.

Wenn auch die Unabhängigkeit des Eurosystems und der Europäischen Zentralbank stets betont werden, so scheint dies doch nicht auszureichen, um die angepeilten Ziele zu erreichen. Die nationalen Regierungen haben mit der aus ihrem Einfluss entlassenen Geldpolitik ein Regulierungsinstrument für wirtschaftliches Wachstum im eigenen Lande ver-

ren und müssen sich auf andere Instrumente verstärken stützen, solange eine europäische Regierung nicht im gesamteuropäischen Interesse handeln kann. Die Verletzungen der genannten Kriterien ohne Konsequenzen bis zum Ausschluss zeigen die Schwierigkeit der Aufgaben zur Realisierung der EWU und den Willen (oder ausgeübten Zwang), dass es keinen Weg zurück geben soll.

Wie sollte auch ein Land wie Deutschland für die Verletzung des Kriteriums der Staatsverschuldung über 60% des BIP verurteilt werden, wenn es einen Teil der Staatsschulden aufnehmen musste, um im Euro-Raum Hilfskredite ausgeben zu können?

Es erscheint, dass Europa sich als Einheit von Unterschieden entwickeln können muss. Dazu ist eine bestimmte Struktur von nationalen und übernationalen Einrichtungen erforderlich, bei der die Verteilung konkreter Machtanteile auf die einzelnen Ebenen der europäischen Regierung schwierig wird durch die politisch labilen Systeme im Resultat von Parlamentswahlen in den Teilnehmerländern, als auch zum Europäischen Parlament, als dem demokratischen Auftrags- und Kontrollorgan für eine europäische Regierung. Ohne eine solche europäische Regierung mit einem starken europäischen Parlament hat die Europäische Zentralbank keine klar abgegrenzten Tätigkeitsfelder für ihre Entscheidungen zu einem starken und funktionierenden europäischen Geldsystem.

Der Prozess der Entlassung der Geldwertstabilität aus dem nationalstaatlichen Bereich wird hauptsächlich durch das Europäische System der Zentralbanken (ESZB) vorangetrieben. Die Europäische Zentralbank mit Sitz in Frankfurt kontrolliert und steuert dieses System und bildet das Zentrum eines globalen Netzwerkes aus den teilnehmenden nationalen Zentralbanken. In diesem ESZB beschließt das EZB-Direktorium, in dem die nationalen Zentralbanken Sitz und Stimme haben, aber die Beschlüsse werden allein durch die nationalen Zentralbanken umgesetzt [3, 221].

Um die Abgabe von Macht aus den Mitgliedsländern an zentrale Institutionen, wie die EZB, stärker einer demokratischen Kontrolle zu unterwerfen, muss dem Europäischen Parlament der EU eine größere Kontrollpflicht auferlegt werden, was eine Verlagerung von mehr Macht an dieses Parlament notwendig macht. Die Entwicklung zu einer starken europäischen Einheitswährung zeigt, dass diese Entwicklung mit den seit mehreren Jahrtausenden geltenden Gesetzen verbunden ist, dass das Geld durch die Macht der Herrschenden geprägt ist. Daher muss

für einen starken EURO eine starke europäische Regierung mit einem starken europäischen Parlament existent sein.

Die Anerkennung von Geld ist eng mit dem Vertrauen verbunden, für das zur Verfügung stehende Geld auch die angebotenen Güter eintauschen zu können. Es war nun vorgesehen, dass dieses Vertrauen zum Geld, wie in Deutschland so auch in anderen europäischen Ländern im langjährigen Prozess geschaffen, automatisch auf die internationale neu geschaffene Einrichtung „Europäische Zentralbank“ übergehen sollte.

Kann die EZB diese vertrauensbildende Funktion zum neuen EURO-Geld wahrnehmen? In Bezug auf die Vertrauensbildung gegenüber dem EURO verweist Mark Schieritz in „Die Zeit“, Hamburg vom 16. Mai 2012, auf ein mögliches Szenario bei Verlust eines Mitglieds der Währungsunion, zum Beispiel Griechenland. „Wenn die Währungsunion ein Mitglied verliert, dann ist sie am Ende. Geld kann seine bindende Funktion nur erfüllen, wenn der Eindruck erweckt wird, es sei für die Ewigkeit bestimmt. Nur dann vertrauen die Menschen ihre Ersparnisse bedrucktem Papier an. ... Sobald sich aber herausstellt, dass der Euro einem Land wieder weggenommen werden kann, plündern die Menschen in ganz Südeuropa ihre Bankkonten und bringen ihr Geld zum Beispiel nach Deutschland.“

Es zeigt sich nun, dass ein Konstruktionsfehler des Euro-Raumes in dem fehlenden Mechanismus der Sozialunion liegen könnte. Die auf den nationalen Staat ausgerichtete Demokratiebewegung der politischen Strömungen versprechen im Kampf um die Macht soziale Leistungen und Sicherungen zur Stabilisierung der Wohlfahrt für alle. Die allgemein niedrige Beteiligung der europäischen Wähler bei den Wahlen zum Europäischen Parlament sprechen für den nationalen Politikschwerpunkt vor dem länderübergreifenden und institutionalisierten Parlamentarismus. Warum soll die Bevölkerung im Euro-Raum dem vergemeinschafteten Geldsystem ohne vergemeinschafteten Sozialsystem und vergemeinschafteten Machtsystem in der Art einer politischen Union mit einer gemeinsamen Regierung vertrauen? Offensichtlich kommt der Protest der Schwachen in Europa nur langsam in Gang, wenn auch Protestaktionen gegen etablierte Systeme in Politik und Wirtschaft zunehmen.

Die Globalisierung vertiefte und beschleunigte den grenzüberschreitenden Kapitalverkehr nicht nur im Rahmen des Euro-Raumes sondern weltweit. Im internationalen Geldverkehr musste neben dem

Element des Vertrauens verstärkt das Element der Spekulation Beachtung finden. Im letzten Jahrzehnt konzentrierten sich die Banken verstärkt auf die außerhalb des Euro-Raumes liegenden Finanzmärkte, um ihre Rendite zu erhöhen. Wenn es vor der Euro-Einführung bei den Banken zu Liquiditätsproblemen oder Verlusten kam, war es Aufgabe der jeweiligen nationalen Regierung, letztendlich mit Mitteln aus dem Staatshaushalt rettend einzugreifen. Nun steht die Frage, wer bei Krisen im Euro-Raum die Probleme lösen soll, da ja der EURO entnationalisiert wurde. Es wird nun eingefordert, bei Krisen im Bereich der Verschuldung einiger Mitgliedsländer die Potential der gesamten Gemeinschaft zur Rettung zu nutzen und Spekulationen auf die Realisierbarkeit bzw. Nichtrealisierbarkeit von Rettungsmaßnahmen zu unterbinden.

Bezeichnendes für die Macht, bzw. Ohnmacht der EZB kommt in einem Kommentar von Christian Vits im Handelsblatt, Düsseldorf/Frankfurt vom 30. April 2012 aus Anlass der einjährigen Dienstausbung des Bundesbankpräsidenten Jens Weidmann zum Ausdruck. Es heißt dort: „Es ist keine gesunde Situation, wenn der größte Anteilseigner der EZB regelmäßig überstimmt wird“, sagt Jörg Krämer, Chefvolkswirt der Commerzbank. Er glaubt, dass das Amt Weidmanns gestärkt werden muss über ein der Haftung entsprechendes stärkeres Stimmrecht der Bundesbank. »Es geht nicht, dass die Bundesbank so viel zu sagen hat, wie die Notenbank von Malta«. Sich auf Weidmann beziehend, stellt Ch. Vits fest: „Keine seiner Kernforderungen hat er in den ersten zwölf Monaten seiner Amtszeit durchsetzen können“.

Worin bestehen nun die Sicherheiten des EURO? Der EURO soll durch die Politik der Europäischen Zentralbank abgesichert werden. In den ersten Jahren ist dies wohl erfolgreich gelungen und wurde vorgeführt mit einem Wachsen des EURO-Tauschkurses gegenüber dem US-Dollar. Während die nationalen Zentralbanken in erster Linie im Interesse der Funktionsfähigkeit der nationalen Wirtschaft tätig zu sein hatten, gibt es auf die Frage, wie die adäquate Interessenlage der EZB zu charakterisieren ist, zwar theoretisch argumentierte Antworten, aber in der Praxis erscheinen mehr und mehr Krisenmerkmale. Während die starken Länder der EU die notwendigen Rettungsgelder noch aufbringen können, wird die Lage in den ärmeren Mitgliedsländern immer problematischer.

In einer Darstellung, verbreitet durch die Deutsche Bundesbank selbst, wird die Übergabe ihrer

Funktion zur Sicherung der Geldwertstabilität mit Einführung des EURO auf das „Europäische Zentralbanksystem“ (EZBS) dargestellt. Das EZBS besteht aus der Europäischen Zentralbank mit Sitz in Frankfurt/Main und den Zentralbanken der Mitgliedsländer im Euro-Raum – das „Eurosistem“. [2, 50] Damit ist die Bundesbank nicht aus der Verantwortung genommen, aber ihre Tätigkeit zur Währungsstabilität beruht auf den Beschlüssen des EZB-Rates, in dem es auch zu Abstimmungen gegen die Meinung des Bundesbankvertreters kommen kann.

Die wichtigsten Entscheidungen werden im EZB-Rat getroffen, der aus 6 Mitgliedern des EZB-Direktoriums und den nationalen Chefs der Notenbanken des Eurosystems besteht. Es erscheinen dabei interessante Machtkonstellationen. Ein Übergewicht der Notenbankchefs könnte zur Auffassung führen, dass nicht zugelassen werden könnte, dass Beschlüsse gegen die Interessen der Mitgliedsländer gefasst werden. Dieses Übergewicht muss aber nicht nationale Interessen verteidigen. Die Abstimmung zwischen den 6 EZB-Direktoriumsmitgliedern dürfte leichter fallen, als zwischen den mehrheitlichen nunmehr auf 17 angewachsenen Repräsentanten der verschiedenen nationalen Notenbanken. Daher dürften nicht immer alle nationalen Interessen Berücksichtigung finden, wenn Beschlüsse gefasst werden. Wichtig wird die Bildung von Abstimmungscoalitionen, die eher auf Spaltungen als auf Vereinigungen in Europa abzielen könnten.

Über die Strategiebestimmung in der Vorbereitung der Tätigkeit der EZB stellt Marshall in seinem Buch die Erinnerung des Präsidenten der Österreichischen Nationalbank an eine Diskussion dar: „Es war klar, dass eine Meinungsverschiedenheit bestand zwischen denjenigen, die Geldmengenziele hatten, und denjenigen, die Inflationsziele hatten, und denjenigen, die Wechselkursziele hatten. Alle hatten völlig andere Erfahrungen gemacht und waren stolz auf ihre jeweilige Tradition. [3, 268]

Unterschiedliche Erfahrungen und Traditionen sind offensichtlich ein starker Hemmschuh für eine neue Gemeinschaftsstrategie.

Am 24. September 2011 verabschiedete das Europaparlament einen neuen Stabilitätspakt. Damit bestehen von Seiten der EU-Kommission mehr Möglichkeiten für Eingriffe in die Haushaltsplanung der gegenwärtig 17 Euro-Staaten. Dies wird auch als ein weiterer Schritt zu ihrer gemeinsamen Wirtschaftsregierung hin gesehen.

In einem Kommentar von C. Döring zur Staatsschuldenkrise in der Börsenzeitung, Frankfurt am

Main, vom 30. September 2011, heißt es zu den anstehenden Kernentscheidungen, vor denen die Regierungen nun im Euro-Raum stehen: „Entweder müssen sie sich rückbesinnen auf die Spielregeln beim Start der Währungsunion und durch institutionelle Reformen dafür sorgen, dass sie eingehalten werden. ... Oder aber sie müssen weit nach vorne springen in Richtung einer Fiskalunion, der der Finanzpolitische Kompetenzen zumindest teilweise auf die europäische Ebene übertragen werden. ... Die Vorstellung einer europäischen Fiskalunion und der Gedanke an die Abgabe von Souveränität mag manchen beunruhigen angesichts der Erfahrungen mit Entscheidungen aus dem fernen Brüssel. Schon der Begriff einer europäischen Wirtschaftsregierung hat zumindest in Deutschland die Bürger verschreckt.“

In einem in „Bild am Sonntag“, Hamburg, vom 23. Oktober 2011 veröffentlichten Interview stellte der Präsident der Deutschen Bundesbank Dr. Jens Weidmann seine Sicht zur Dimension der Schuldenkrise in der EU vor: „Grundsätzlich stellt sich die Frage, wie weit es trägt, wenn im Euro-Raum die Mitgliedsstaaten weiterhin eine eigenständige Politik betreiben, aber die Risiken daraus zunehmend vergemeinschaftet werden. Bevor ständig neue Rettungsinstrumente diskutiert werden, müssen die Regierungen jetzt eine klare Richtungsentscheidung treffen, wie es mit der Währungsunion weitergehen soll. Ich sehe zwei grundsätzlich gangbare Wege: einmal eine politische Union mit Durchgriffsrechten der europäischen Ebene auf nationale Haushalte. Das ist allerdings ein langer und mühsamer Prozess, der weit reichende Vertrags- und Verfassungsänderungen erfordert. Die Mitgliedsstaaten müssen dann bereit sein, Teile ihrer nationalen Souveränität aufzugeben. Der andere Weg besteht in einer Stärkung der Währungsunion, wie sie ursprünglich gedacht war. ... Die Politik hat das Problem der überhöhten Staatsschuldung verursacht. Nur sie kann es lösen.“

Mit der Übergabe der Verantwortung für die Geldwertstabilität an die EZB haben die Regierungen des Euro-Raumes die eigenen Notenbanken entlastet und können sich bei Erfolg des neuen Währungssystems selbst loben, aber bei Problemen auf den überstaatlichen Währungshüter EZB verweisen. Obwohl die Repräsentanten der nationalen Notenbanken/Zentralbanken im Entscheidungsgremium EZB-Rat vertreten sind, müssen sie sich Mehrheiten bei Beschlussfassungen beugen und sind verpflichtet, die Beschlüsse in den eigenen Ländern umzusetzen.

Damit wurde die Entnationalisierung der Verantwortung für die Geldstabilität zur Entnationalisierungsfälle. Die Vorteile der gemeinsamen Währung „EURO“ wollten alle teilnehmenden Länder nutzen, aber das Risiko des Vertrauensmissbrauchs untereinander im Verhältnis zur Einhaltung der Stabilitätskriterien wurde nicht so ernst genommen. Es wurde auf die Vergemeinschaftung der nationalen Staatsschulden in den höchsten nationalen Politikkreisen spekuliert. Die Vergemeinschaftung der Schulden lässt die mit druckschwachen Regulierungsinstrumenten wirkenden Länder zu Gewinnern werden und die diszipliniert regulierenden Länder zu Verlierern werden, die die Verluste in der Gemeinschaft kompensieren sollen.

Die Beispiele einiger Länder des Euro-Raumes zeigten, dass die Verletzung der Stabilitätskriterien nur zeitlich begrenzt möglich ist. Nun sind die Sinne der Politik geschärft und es werden Rettungssysteme gesucht (Rettungsschirme).

In einem Aufsatz hebt Christian Felber die drei nach seiner Meinung wichtigsten Fallen für den EURO hervor: die fehlende Finanzmarktregulierung, die unterschiedliche Fiskalpolitik im gemeinsamen EU-Binnenmarkt und die Handelspolitik mit unausgeglichenen Handelsbilanzen, wobei Erfolge der überwiegend exportierenden Staaten zu Insolvenzen der überwiegend importierenden Staaten führen muss. [6, 29-30]

War die Entnationalisierung des Geldes nun ein Fehler? Oder, sind nur einige Länder in diese Falle gelaufen, da sie auf den Erhalt fremden Geldes spekulierten, da es keinen Ausschlussmechanismus aus den Vorteilen des Euro-Raumes gibt? Die Euphorie zum Erhalt der Vorteile aus der gemeinsamen Währung EURO ließ das mögliche Risiko sich im Nebel verstecken. Erst die Turbulenzen der Verschuldungskrise in einigen Ländern vertrieben den Nebel und ließen das Risiko nun wieder in Sichtweite erscheinen.

Früher konnten die nationalen Notenbanken die nationale Geldwirtschaft über Festlegungen zu Zinsveränderungen steuern. Dies wurde in der ersten Zeit auch durch die EZB versucht. Heute ist dies nicht mehr ausreichend wirksam. Es musste zusätzliches Geld in das Bankensystem gegeben werden und Staatsanleihen der anfälligsten Krisenländer aufgekauft werden. Die einsetzende Hilfe für die schwachen Staaten stößt auf Widerstand in den reichen Mitgliedsstaaten, der sich aber nicht erfolgreich entfalten kann, da im EZB-Rat alle Mitglieder mit jeweils einer Stimme abstimmen. Daher

regt sich auch hier Kritik und der Wunsch, dass der Stimmenanteil nach der Wirtschaftskraft oder der Kapitaleinlage gewichtet werden sollte. Praktisch ist der Fall eingetreten, dass die „exportüberschüssigen“ Mitgliedsländer mit ihren erzielten Handelsüberschüssen nun den „importüberschüssigen“ und notleidenden Mitgliedsländern teilweise oder ganz deren Staatsschuldung abnehmen sollen. Damit wurden auch die Abstimmungsgleichheiten im EZB-Rat zur Falle für auf Stabilität und Wachstum orientierte Mitgliedsländer. Praktisch soll der in Deutschland zwischen den Bundesländern praktizierte Finanzausgleich nun europaweit zwischen den Mitgliedern der Euro-Zone eingeführt werden. Praktisch soll ein solcher Mechanismus durch die Einführung der viel diskutierten „Euro-Bonds“ erfolgen. Der neue französische Präsident Hollande versucht, diese Gemeinschaftsanleihen in der Praxis durchzusetzen, gegen die sich, zumindest bis Ende Mai 2012, nach Meldung in der Neuen Zürcher Zeitung vom 29. Mai 2012, der Bundesbankpräsident Weidmann noch wehrt, besonders, solange die beteiligten Staaten nicht bereit sind, einen Teil ihrer Souveränitätsrechte abzutreten.

Das erste Krisenproblem für den EURO, in das die Mitglieder des Euro-Raumes geraten sind begründet sich aus der Unvollkommenheit der Kontrollsysteme beim im Binnenmarkt existenten freien Kapitalverkehr und beim freien Kapitalverkehr über die EU-Außengrenzen hinaus. Die zweite Falle besteht in dem nicht nach der Wirtschaftskraft konstruierten Abstimmungsmechanismus im EZB-Rat, der offensichtlich auf Krisenerscheinungen nicht ausreichend stark systemerhaltend wirken kann. Die dritte Falle zeigt sich darin, dass kein ausreichend demokratisch oder diktatorisch legitimes Herrschaftsorgan im Euro-Raum existiert, das die Gesamtinteressen der Mitgliedsländer optimal vertreten kann. Die Instrumente sind offensichtlich derzeit noch zu schwach, um traditionelle oder neu gewachsene Interessengegensätze auszugleichen.

Welche Auswege zur Krisenentschärfung sind möglich?

Zur aktuellen Krisenlage und den möglichen Lösungswegen resümiert der deutsche Finanzminister Wolfgang Schäuble in einem Interview, abgedruckt am 5. Juni im Handelsblatt: „Es gibt keinen bequemen Weg, und es wird auch nicht immer gerecht zugehen.“

Für ein unter Demokratiebedingungen sich entwickelndes europäisches Territorialgefüge sollten mehrere Varianten zur Verfügung stehen, um den

Bürgern die Wahlmöglichkeit für eine demokratische Legitimierung zu geben.

Eine erste und wohl auch schon angedachte Variante fußt auf den jahrhundertealten Erfahrungen mit Geldsystemen. Es ist denkbar, dass neben der Währungsunion eine politische Union als Herrschaftszentrum erforderlich ist und schnellstens geschaffen werden muss. In der Diskussion sind verschiedene Varianten von zentralisierten Beschlussgremien im Euro-Raum. Dafür müssen die Fragen nach Entwicklungschancen für schwache Regionen konkret angegangen werden. Die Prinzipien des Wohlfahrtsstaates müssen für den Gesamttraum der Währungs- und Sozialunion gelten. Das System sozialer Leistungen und Sicherungen muss so gestaltet werden, dass aus Ungleichheiten bei sozialen Ansprüchen keine Fluchtströme entstehen können. Über europäische Sozialversicherungssysteme, die über den nationalen Rahmen hinaus im gesamten Euro-Raum wirken, sollte ein solcher Weg realisierbar sein. Dabei kann selbst das Wettbewerbssystem zum Nutzen der Auswahl für den Bürger Kosten sparend zur Wirkung kommen. Aber reicht die Zeit für die Installation solcher Versicherungssysteme, oder verfällt die Existenzgrundlage des EURO's vor dem Greifen der Rettungsinstrumentarien?

Eine zweite Variante wäre die Einführung regionalen Geldes neben dem EURO der EZB. Die Anwendung regionalen Geldes, sowohl in den nationalen Grenzen, als auch in kleineren oder größeren Gebieten, kann die Geldflucht aufhalten und eine Kontrolle des Kapitalverkehrs außerhalb des Regierungsmonopols bzw. des EZB-Monopols für die Geldmengenregulierung ermöglichen. Dafür wäre es notwendig, dass ein Bürgerrecht eingeräumt werden muss über die Wahlmöglichkeit der Nutzung des Euro oder des regionalen Geldes. Dabei wird dem Bürger, und ebenso den anderen Teilnehmern am Wirtschaftsleben, zugestanden, zwischen Geldsystemen zu wählen, dass ihr Vertrauen in stärkerem Masse für bestimmte Nutzungen der Geldfunktionen genießt. Auf diesem Gebiet gibt es bereits zahlreiche Erfahrungen, unter anderem auch in Deutschland.

Die Idee von gleichberechtigten Parallelwährungen ist nicht neu. In seiner Analyse von Theorie und Praxis konkurrierender Umlaufmittel kommt Friedrich A. von Hayek zur Einsicht: „Wenn nur eine Art von Geld zugelassen wird, ist es wahrscheinlich richtig, dass das Monopol seiner Ausgabe der Regierung unterstehen muss. Der konkurrierende Umlauf mehrerer Geldarten könnte zeitweise ein wenig unbequem sein, doch eine sorgfältige Analyse seiner

Wirkung zeigt, dass die Vorteile sehr viel größer als die Unbequemlichkeiten sind und dass diese im Vergleich zu jenen kaum ins Gewicht fallen, wenn auch die Unvertrautheit mit der neuen Situation die Unbequemlichkeiten zunächst viel größer erscheinen lässt, als sie wahrscheinlich sein würden.“ [1, 103]

Auch Wilhelm Hankel sieht die Lösung von Problemen der Währungsunion in der Wahlmöglichkeit des Bürgers, „sein Geld in Landes- oder Europawährung zu halten und zu sparen...“ Dadurch käme es „zu einem monetären Bürgerrecht und einer heilsamen Beschränkung von Regierungs- und Zentralbank-Macht. Wann immer der Bürger mit der Politik seiner Regierung und Zentralgewalt unzufrieden ist oder wird, stimmt er mit dem Geldschein ab und tauscht Landes- in Eurowährung. So votiert er gegen zuviel Inflation, zu hohe Staatsverschuldung, Steuern, Defizite. Er nimmt an der Währungs- und Wirtschaftspolitik aktiven Anteil und korrigiert sie. Denn ein Finanzminister, dem das Geld wegläuft, muss seine Politik ändern.“ [4, 75]

Zu dieser zweiten Variante ist in der Literatur zur Lösung der aktuellen Euro-Krise bisher kaum etwas zu finden. Ein Grund liegt in der Monopolstellung von nationalen Zentralbanken und EZB gemeinsam mit den Regierungsvertretern zur Meinungsbildung für die Zukunft auf den internationalen Geldmärkten.

Die dritte Variante kann auf das Scheitern der Währungsunion im Euro-Raum hinauslaufen und die Rückkehr zu nationalen Währungen bedeuten. Dies würde die historische Erkenntnis bestätigen, dass sich bisher noch keine Währungsunion mit einer Einheitswährung für mehrere Staaten über einen längeren Zeitraum hinweg gehalten hat. In der Diskussion kann man verstärkt auf die EURO-Kritiker stoßen. Allerdings dürfte eine solche Variante ein Bekenntnis der europäischen Politiker zu einem Misserfolg ihrer Politik bedeuten, dass durch die Wähler im kommenden Wahlgang bestimmt bestraft werden wird. Dies dürfte durch die an der Macht befindlichen Politiker kaum ein erstrebenswertes Ziel bedeuten, wenn es auch aus der praktischen Sicht auf die gegenwärtige Situation vorstellbar wäre. Der Zerfall des EWS auf der Grundlage des Wechselkurssystems durch die Turbulenzen von 1992 und 1993 zeigte, dass der Schutz der eigenen nationalen Interessen in den Staaten auf Verständnis bei der Bevölkerung stoßen könnte.

Eine vierte Variante zur Rettung der EURO-Währung als Gemeinschaftswährung erfordert Veränderungen im Entscheidungsmechanismus der

EZB. Geberländer sollten einen größeren Einfluss auf Entscheidungen haben als die Nehmerländer. Dies könnte zu mehr Anreizen für die bestehenden nationalen Regierungen führen, ihre geldpolitischen Bilanzen mit stärker nationaldominierten Mitteln ausgeglichen zu gestalten, um weniger auf Hilfen aus der EZB angewiesen zu sein. Damit sollte das Krisenmanagement auf dem Gebiet der Geldpolitik wieder stärker auf die nationalen Einflussbereiche konzentriert werden. Eventuell sollte über einen Mechanismus nachgedacht werden, wie Gewinne aus dem Export, soweit sie sich auch in vermehrten Steuereinnahmen der Exportländer auswirken zu einem bestimmten Anteil in einen Ausgleichsfond für schwache Länder einfließen, der als Hilfsfond in die Verfügung der EZB gegeben werden könnte. Ein solcher Mechanismus könnte auch zur Anwendung kommen nachdem Prinzip „Finanzhilfen für erfolgte Reformen“.

Das Problem bei der Realisierung einer beliebigen Variante ist, wie bei der Beschlussfassung in

УДК 332.1:338.47(100)

КЛАСТЕРНІ СТРУКТУРИ ЯК ЧИННИКИ ЗМІЦНЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РЕГІОНУ У МІЖНАРОДНИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІХ

У статті теоретично обґрунтовуються та розглядаються на прикладі конкретного регіону можливості створення регіональних кластерів в Україні. Доведено, що кластер є важливим фактором регіонального економічного розвитку, перспективним методом зміцнення конкурентоспроможності регіону. Акцентується точка зору, що регіони, на території яких складаються кластери, стають лідерами економічного розвитку, які з часом у змозі визначити конкурентоспроможність національних економік.

Ключові слова: кластер, транспортний кластер, конкурентні переваги, кластерна політика, кластеризація, міжнародні транспортні коридори, організаційна структура кластера.

1. Вступ. Процеси глобалізації набувають у світі нових кількісних та якісних параметрів, особливо в такій галузі, як транспорт, де глобалізаційні інструменти актуалізовані у вигляді міжнародних транспортних коридорів, визначених

ден Гремien der Regierungsvertreter die notwendige Einstimmigkeit erreicht wird, um Veränderungen realisieren zu können, bevor die zerstörerisch wirkenden Kräfte das Vertrauen zum EURO untergraben und erneut aus dem gemeinsamen Euro-Raum einen durch Währungsgrenzen aufgeteilten Raum erzwingen können.

Literatur

- [1] F.A.von Hayek. Entnationalisierung des Geldes. Tübingen, 1977.
- [2] J. Reichle. Geld & Geldpolitik. Deutsche Bundesbank. Frankfurt 2005.
- [3] M. Marshall. Die Bank. Die Europäische Zentralbank und der Aufstieg zur führenden Wirtschaftsmacht. München 1999.
- [4] Kartenhaus Europa. Abkehr vom Zentralismus – Neuanfang durch Vielfalt. München, 1994
- [5] Creidfelds. Rechtswörterbuch. 11. Auflage, München 1992.
- [6] Ch. Felber. Rettungsprogramm für den Euro. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament“, 62. Jahrgang, 13/2012, 26.März 2012.

Семенов В. Ф., Білега О. В.

континентальним співтовариством пріоритетними для міжнародних зв'язків нового тисячоліття. В умовах глобалізації джерелом конкурентоспроможності регіонів стає вдале використання місцевих особливостей за допомогою реалізації, головним чином, регіональних інноваційних програм. В Україні вже накопичено певний досвід формування та реалізації регіональних інноваційних програм, ядрами яких є створення з урахуванням місцевих особливостей регіональних кластерів, як важливих факторів економічного розвитку регіону. Серед науковців (Булатова Н. М., Войнаренко М. П., Захарченко В. І., Портер М., Соколенко С. І., тощо) все більше знаходить визнання точка зору, що регіони, на території яких складаються регіональні кластери, стають лідерами економічного розвитку [1, 2, 3, 4, 5]. Такі регіони – лідери визначають конкурентоспроможність національних економік. Однак, існує потреба в більш точній концептуалізації того, що представляють собою кластери і пов'язані з ними явища, щоби робити висновки для регіональної економіки. Попри те, що

кластерний підхід, як механізм ефективного розвитку регіонів, знайшов своє відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, залишається малодослідженим і далеким від практичного застосування питання щодо організації кластерів у різних сферах економіки України, зокрема у транспортній сфері.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження теоретичних положень кластеризації, оцінка ситуації щодо створення регіонального транспортного кластера в Одеській області та визначення його ролі у розвитку національної і регіональної економіки.

III. Виклад основного матеріалу. Регіональний кластер – це просторова агломерація подібної та пов'язаної економічної діяльності, що формує основу місцевого середовища, що забезпечує перелив знань та стимулює різні форми адаптації. Такі кластери, зазвичай, складаються з малих та великих підприємств, центральний елемент їх успіху зосереджений в силах соціального капіталу і географічної близькості. Картографування кластерів показало, що вони, головним чином, включають велику кількість фірм малого та середнього розміру. Не тільки фірми являються значущими діючими особами. Кластери можуть укладати інтенсивні альянси з різноманітними закладами, такими як університети, дослідницькі інститути, суспільна влада, організації споживачів тощо. Вкрай необхідні і, як правило, присутні в кластері чотири головні категорії діючих сторін: компанії; влада; дослідницькі об'єднання; фінансові заклади. Провідні вчені і фахівці відносять до позитивних умов функціонування кластерів наступні: існування технологічної і наукових інфраструктур; психологічна готовність до кооперації. Найважливішим стримуючим чинником для розвитку кластерів є короткостроковий горизонт планування – реальні вигоди від розвитку кластера з'являються тільки через 5-7 років, а масштаб управління регіональним розвитком обмежений 4 роками (передвиборний цикл) [3, 4, 5].

Отже, розробляти і реалізовувати проекти щодо регіональних кластерів можна тільки за наявності регіональної стратегії. Обов'язковою наявністю стійкої стратегії розвитку регіонального кластера в контексті успішного розвитку регіону підкреслює один з основоположників кластерного підходу М. Портер [2]. Успішна реалізація регіональної стратегії і стратегії розвитку окремих кластерів мають бути взаємно узгоджені. При розробці регіональної стратегії

потрібно врахувати, які ключові точки зростання існують в регіоні, і що можуть зробити різні групи інтересів для розвитку цих ключових точок зростання. Водночас при виявленні перспективних кластерів і при плануванні їхнього розвитку обов'язково мають бути враховані рамки регіональних стратегій. У сучасних умовах йдеться не стільки про те, що необхідність розвитку певного кластера має бути прописана в регіональній стратегії, а про те, що повинен існувати консенсус між діловими і адміністративними елітами регіону про необхідність розвитку кластерів, зорієнтованих на забезпечення сталого розвитку з урахуванням усього спектру соціальних та економічних проблем регіону.

Кластери вимагають від своїх учасників довіри по відношенню один до одного і тривалішого горизонту планування. І з тим і з іншим в більшості випадків існують проблеми. В цьому випадку певною адаптацією кластерного підходу є створення кластерів за сприяння вертикально інтегрованих підприємницьких мереж. Тобто розвиток кластерів і вертикальних мереж може доповнювати один одного.

Останнім часом набула активного поширення думка про те, що саме вертикально інтегровані підприємницькі мережі є найбільш природною і перспективною формою організації і розвитку бізнесу в Україні. Кластер припускає горизонтальну структуру. Як ці два підходи можуть ужитися разом? Ми вважаємо, що кластерний підхід не вступає в конфлікт із завданнями розвитку вертикальних корпорацій. Наявність розвинутої інфраструктури сервісу, консультаційних послуг, постачальників комплектуючих (у структурі кластера) понизить витрати і підвищить конкурентоспроможність будь-якої великої корпорації.

Яскравий приклад – транспортний кластер, який формується в Одеській області навколо групи з декількох південних портів, розташованих в радіусі 25-50 кілометрів один від одного. Наявність розвинутої системи супутнього бізнесу (сервіс, консультації і так далі) дозволяє істотно понизити витрати на створення нових учасників у рамках кластера і підвищити конкурентоспроможність вже існуючих. Адміністрації повинні грамотно використовувати цей інтерес і сприяти створенню кластерів навколо основних «локомотивів» регіонального бізнесу, якими є порти. В цьому випадку порти виконують роль ядер кластера, а малий і середній бізнес, який розвивається навколо них прискореними

темпами, стає важливим платником до бюджету і основним джерелом розвитку території. Цільовий підхід до розвитку підприємницьких мереж навколо портової сфери істотно підвищує шанси на виживання малого бізнесу.

Головна ідея застосування кластерного підходу до регіонального розвитку в контексті участі в міжнародних транспортних коридорах полягає в тому, що важливі резерви вдосконалення транспортного процесу в транзитних коридорах можуть бути виявлені при розгляді транспортних кластерів в їх сукупності з урахуванням наявних зв'язків між ними. Спільну діяльність груп підприємств і організацій у вигляді кластера можна з успіхом повторити навіть в умовах економічної кризи. Зокрема, науково-інтелектуальний та ресурсний потенціал Одеського регіону дозволяють повною мірою використати такий перспективний інструмент інноваційного розвитку, як кластери. В регіоні розпочато роботу зі створення такого кластеру у сфері використання і розвитку транзитного потенціалу шляхом залучення, насамперед, провідних наукових та навчальних закладів транспортного профілю та найважливіших транспортних підприємств регіону. Оскільки галузь транспорту та зв'язку в Одеській області займає одну

з основних позицій – тому, дослідження питання формування транспортного кластера на Півдні України є досить своєчасним і затребуваним. На даний час транспортний комплекс є однією з пріоритетних сфер господарства Одеської області, з розвитком якої пов'язують економічне зростання як регіону, так і всієї країни. Потужний міжгалузевий транспортний комплекс Одеської області представлений усіма видами транспорту – залізничним, автомобільним, водним (морським і річковим), трубопровідним, авіаційним, електричним (зв'язок). Обсяги вантажних перевезень наведено у таблиці 1.

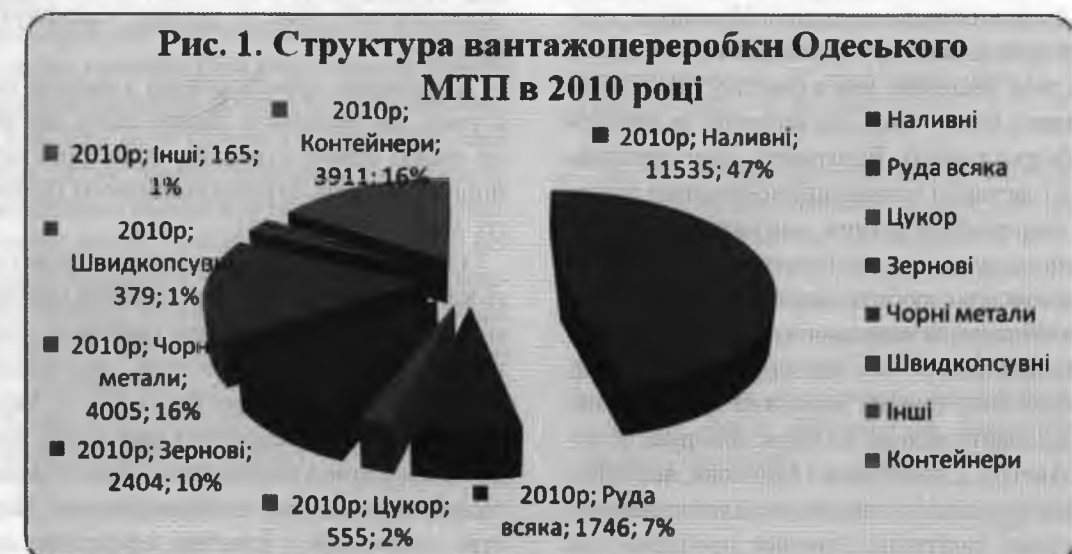
Одеський морський торговельний порт – це сучасний міжнародний висококомплікований порт з передовою технологією виробництва, один з найбільших на Чорному морі з різноманітною структурою вантажообігу (рис. 1).

Умови входження національної економіки до загальносвітової і європейської регіональних господарських систем передбачають корінні зміни в галузі морського транспорту і в системі морських портів України. У поточному і майбутньому періодах розвитку порти повинні розглядатися як елементи єдиної транспортної системи, що зв'яже в своїй послідовній цілісності транспортно-виробничий і комерційний проце-

Таблиця 1

Перевезення вантажів за видами транспорту, тис. т

Вид транспорту	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Залізничний	25147	29312	34145	22811	27491
Морський	2808,3	2820,5	2234,2	1311,6	1411,5
Річковий	3749,8	3156	2309,3	1527,8	2420,7
Автомобільний	24687,1	25586,6	30530,7	26616,9	26340,8

си для забезпечення конкурентоспроможності і надання кращих видів послуг [6].

Зміна поглядів на роль і значення системи морських портів України, ускладнення структури і методів функціонування міжнародних транспортних систем зумовлює необхідність відповідних змін, у числі яких проблеми форм власності, організації і управління, статусу портів, прав і обов'язків портових властей, взаємин з державним і приватним секторами, іншими видами транспорту, господарськими організаціями і клієнтами [6, 7].

У портах недостатньо розвинена інфраструктура, системи комплексного обслуговування вантажовласників, зв'язку та інформатики. До цього додаються ускладнення і втрати від зносу їх матеріально-технічної бази: гідротехнічних споруд, перевантажувального устаткування, складів, будівель, інженерних мереж, внутрішньопортового транспорту, службово-допоміжного флоту й інших складових груп основних фондів. З точки зору міжнародної практики вирішення цієї проблеми може бути створення транспортного кластера на базі Одеського морського порту, як системоутворюючої основи економічного розвитку Одеського регіону.

Ще порівняно недавно Україна входила до десятки суднобудівних держав світу і сама перевозила свої вантажі. Сьогодні все інакше. Понад 95 відсотків національних вантажів перевозять іноземні судовласники. Ставка на морські порти, за великим рахунком, себе не виправдала, оскільки конкуруючі портові комплекси Болгарії, Румунії, Росії та Балтії з кожним днем все більше перехоплюють наші вантажні потоки. Причини полягають у завищенні, у порівнянні з іншими чорноморськими країнами, портових зборів та інших видів платежів. Приміром, суднозахід в будь-який румунський порт коштує в 1,5-2 рази дешевше, ніж в одеську гавань. Невиправдано багато часу йде на митні та прикордонні формальності. Відіграють свою негативну роль і застарілі організаційно-технічні підходи до переробки різних вантажів, а також відсутність сучасних логістичних центрів, без яких неможливо зробити Україну одним з центрів контейнерного вантажопотоку [7].

Інша причина в тому, що існує відчутна конкуренція з боку «нових морських держав», що навіть не мають виходу до моря: Білорусі, Угорщини, Австрії, Словаччини і Молдови, яка отримала таку можливість завдяки недалекоглядності українських політиків. Створює проблеми для

діяльності міжнародних транспортних коридорів і відсутність координації всіх українських видів транспорту.

Реалізації кластерного підходу до економіки Одеської області сприяє регіональний центр інноваційного розвитку, який створений за ініціативою Одеської обласної організації працевдавців і включає представників підприємств (СПД – фізичних осіб), що спеціалізуються на консалтингових, маркетингових, інформаційних і юридичних послугах. Центр реалізує методичне забезпечення і узагальнення досвіду створення і функціонування регіональних кластерів, сприяє залученню інвестиційної підтримки для організації і функціонування кластерів, використовує механізми лобювання в реалізації посередницької функції, організовує роботи по забезпеченню безпеки і якості продукції і послуг, вироблених створеними кластерами, сприяє інформаційній підтримці організації і функціонування кластерів.

За участю Центру рішенням Одеської облдержадміністрації на базі Одеського морського торговельного порту створено транспортний кластер – група юридичних осіб, які спеціалізуються на зберіганні, супроводженні, доставці вантажів і пасажирів (туристів) та інтеграційно взаємодіють між собою в галузі надання транспортних послуг, а також діяльність яких забезпечується використанням інфраструктури морського торговельного порту та/або спрямована на створення умов ефективного використання можливостей суб'єктів транспортної інфраструктури Одеського регіону.

В організаційній структурі транспортного кластера (рис. 2) представлені декілька видів транспорту, кожен з яких відіграє певну роль у транспортній системі регіону і виконує свою функцію.

Специфіка транспортного кластера полягає в тому, що діяльність підприємств, що входять до нього прямо пов'язана з підприємствами інших кластерів (агропромислового, будівельного, машинобудівного).

Отже, створення регіонального транспортного кластера визначається розвитком партнерства між державою, приватним сектором, економікою та наукою. Ціль кластера – реалізація конкурентних переваг, ефективна участь України в міжнародних транспортних коридорах, зміцнення високої конкурентоспроможності за рахунок тісних економічних взаємовідносин. Партнерство організацій у кластері, ефективне викори-

Рис. 2. Організаційна структура транспортного кластера

стання їхніх можливостей, застосування кооперації та конкуренції створило потенціал, що перевищує суму потенціалів окремих складових. Отриманий таким чином синергетичний ефект проявляється в тому, що компанії і фірми виграють за рахунок можливості обмінюватися позитивним досвідом і знижувати витрати, спільно використовуючи одні і ті ж послуги та поставальників.

IV. Висновки. Досвід кластеризації Одеської області вже на початковому етапі використання надбань світового досвіду свідчить про те, що кластеризація сприяє використанню ресурсних можливостей регіону. При цьому кластеризація сприймається як конкретна інституційно-правова форма обраного державою та регіоном курсу ефективного управління регіональною економікою. Перспективними напрямками досліджень щодо проблеми кластеризації є висвітлення проблем національного та місцевого рівнів цього процесу. Найбільш перспективним є подальший розвиток регіонального транспортного кластера та об'єднання в ньому всіх зацікавлених сторін, що має призвести до збільшення економічного потенціалу області, забезпечення високих темпів зростання внутрішнього регіонального продукту, зниження питомих транспортних витрат, підвищення технічного рівня транспортних засобів та устаткування, якості послуг. Головне, що дають кластери – це реальне сприяння забезпечення високої конкурентоспроможності регіону в майбутньому. Кластери

мають бути вписані в контекст стратегій регіонального розвитку. Для кластерних ініціатив також важливі так звані інститути співробітництва.

1. Войнаренко М. П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.
2. Портер Майкл Э. Конкуренция: Пер. С англ.: Учебное пособие / Портер Майкл Э. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.
3. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе // Лого 2003. – № 6. – С. 67-116.
4. Мельничук В. Кластери в економіці України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.geograf.com.ua/blogs/entiy/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajii>
5. Передовий досвід розвитку кластерів». [Електронний ресурс Режим доступу :<http://eep.org.Ua/files/Leading-experience-of-clusters-development.d>
6. Крыжановский С. В. Морские торговые порты Украины в рыночных условиях: Монография / С. В. Крыжановский. – Одесса: Астропринт, 2008. – 184 с.
7. Чекаловець В. І., Гребенник Н. Г. Передумови створення морського кластеру в Україні // Економіка транспортного комплексу: Зб. наук. праць. – Вип. 12. – Харків: ХНАДУ. – 2008. – С. 93-104.

In the article theoretically substantiated and considered by the example of a particular region the opportunities of creating regional clusters in Ukraine. It is shown that the cluster is an important factor in regional economic development, promising method of strengthening regional competitiveness. Is accented point of view that regions in which clusters consisting become leaders of economic development, which eventually able to determine the competitiveness of national economies.

УДК 334.012.82

Evangelos Siskos, Konstantia Darvidou
Євангелос Сіскос, Констанція Дарвіду

THE ROLE OF EUROPEAN ECONOMIC INTEGRATION IN DEVELOPMENT OF EUROPEAN ECONOMY

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У РОЗКИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

The post-war European integration developed in close interdependence with the rest of the world, associating with liberalization of international economic relations and economic globalization in the context of «open regionalism». Member countries of the EU have open economies, and the EU's overall size makes it the most important economic and political player in the global economy and trade.

In the EU-27 reside only 7.3% of global population, it has only 12% of global workforce, however, over the last twenty years it has been producing about 1/3 of global GDP and accounted for 34.6% of global commodity exports, occupying the first place in the global economy in 2003.

The possibilities for extensive development of the European economy are nearly exhausted due to melting mineral and soil resources, whereas further economic development strategy for 2020 poses the dilemma of choosing between rapid transition to energy-saving technologies or further growth of oil and gas imports combined with the design of dynamic structural changes in the economy aimed at sustainable knowledge-economy-based development.

Keywords: Regional economic integration, EU, European economy, strategic economic development, global development.

1. European regional integration and development of the European economy.

European economic integration does not occur without influence of the outside international area. The EU countries have open economies, which are closely connected with the rest of the world. Consequently, developments within the EU are bound to be affected significantly by the economic developments and policy decisions made outside the European Union. On the other hand, the total size of the EU member states makes it a crucial economic player on the global arena, whose actions have significant impact upon the international economic system.

The first phases of European regional integration were directly associated with the liberalization process of the post-war international economic relations. Furthermore, these two processes together contributed to the impressive growth of international interdependence.

The conversion of traditional bilateral relations in Western European multinational relations in the context of European integration maximized and broadened the internationalization of production and mechanisms of economic cooperation, ensuring the EU's special role in international politics, economics and global trade. The program for the domestic market was largely a response to global market forces, so that today it is very difficult to distinguish between the effects of political decisions taken at the European level and the effects of autonomous economic forces beyond political borders.

The EU started basically as an imperfect customs union, the common external tariff was the foundation for the international role in global trade. Along with gradual deepening of integration, new supranational common tools were created. Such was the plan for a single internal market, Economic - Monetary Union, the same would happen with the Budgetary and Political Union of the EU.

The economic area of Europe is heterogeneous, it is characterized by significant differences in the structure and development of national economic sectors of post-industrial, industrial and agro-industrial countries. Europe is the most industrialized and urbanized continent. The 7.5% of the planet is the majority of metallurgical, machine-building and chemical companies in the world, the majority of the most branched network of highways, railways, oil and gas pipelines and power lines. Also in the 39 of the 202 cities live more than one million inhabitants.

In the EU-27 resides 7.3% of the world population (502.52 million EU citizens in 2011), the average population density in Europe in 2010 was 116 persons per sq. km. (global density mean is 47 residents, 87 in Asia, 33 in Africa, 22 in America and in Australia). With only 12% of global workforce,

Europe over the last twenty years produced about 1/3 of global GDP. In 1970-2008, the average annual GDP growth amounted to 2.7% in Western Europe and in parts of Eastern Europe.

However, in Eastern Europe, the autarkic-collective form of development in the countries of the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA), – which was founded in 1949 and included Albania (until abolition of membership in 1961 after relations with the USSR were broken) and such European socialist countries as Bulgaria, Czechoslovakia, German Democratic Republic (until reunification with West Germany in 1990), Hungary, Poland, Romania, and the USSR – led to isolation of these centrally planned economies from global technology exchange and international movement of capital. As a result, Soviet block countries were lacking competitiveness and lagging behind the developed countries in the world markets for the majority of manufactured products due to substantial gap in the technological level of industry and productivity.

After the dissolution of the CMEA in 1991 and breakdown of the Soviet Union, the disruption of production and trade relations among the post-socialist countries and slow structural reforms were accompanied in Bulgaria, Romania and CIS countries with a systemic crisis decline of GDP until the late 1990s. The share of transition economies in European GDP declined from 12.3% in 1990 to 7.9% in 2000. This was reflected in the reduced annual GDP growth in Europe after 1990 and decreased share of European economies in global GDP from 39.1% in 1990 to 29.2% in 2000.

The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) (1991) played an important role in the systemic reform of post-socialist economies. The EBRD's equity amounted to 10€ billion, its members were 59 countries, including Asian former Soviet republics of the CIS.

The EBRD, in cooperation with the World Bank and Paris and London Clubs of creditors, issued loans to governments of 25 former socialist countries of Europe and Central Asia for the reform and stabilisation of their financial systems and banking sectors, providing credits to small and medium enterprises in private sectors, securing guarantees for the financing of foreign trade, and contributions of foreign investments.

Rapid elimination of economic transformation, recession in GDP in post-socialist and post-Soviet countries that were candidates for accession to the EU, largely contributed to the creation of the Central European Free Trade Area – CEFTA and Baltic Free Trade Area – BFTA.

In other economic associations with participation of European and Asian post-Soviet countries – *Commonwealth* of Independent States (CIS), the GUAM (Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova), the Euro-Asian Economic Community, EEC (Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, and Tajikistan) – exist numerous exceptions to the rules of free trade (energy, metallurgical products, sugar, etc).

Since 2000, the production recovery began in all post-socialist countries of the Central and Eastern Europe and the CIS, and the European economy fully entered the upward phase of the current economic cycle. In countries with transition economies, after the first stage of market reforms, the average annual real GDP from the late 1990s and until the global financial crisis of 2008 remained at 5-9% with an inflation rate of 8-15%.

Despite the steady expansion of production and trade cooperation between European countries, the economic space in Europe is still very heterogeneous and characterized by significant differences in the development of economic sectors in market and transition economies. In 2010, twenty European countries with per capita GNI above \$30,000 were among the 30 most developed economies of the world, of which per capita income of Monaco, Liechtenstein, Norway, Luxembourg and Switzerland exceeded \$75,000, ranking highest positions in the global list of high income countries.

At the same time, the level of per capita income in Albania, Armenia, Bosnia and Herzegovina, Georgia, Macedonia, Moldova, and Ukraine did not exceed \$5,000 in 2010, making it difficult to assure equal integration of transition – socialist countries into the European economy (Table 1).

The mineral and land resources of the European continent have long been exploited, and the opportunities for extensive development of the European economy have almost exhausted by the last quarter of the 20th century. Europe's own resources of raw materials cover less than 25% of the needs of European industry, and chances for the discovery of large deposits are low. Moreover, in all regions except for the polar territories of Finland, Norway, Sweden and Russia, the share of land used in agriculture at the end of the last century exceeded environmental limits.

In most of the European countries, energy consumption per unit of GDP is increasing, so that economic development requires either rapid transition to energy-saving technologies or further growth of oil and natural gas imports (Table 2).

According to 2009 Eurostat figures, gross domestic energy consumption in the 27 EU member

Table 1. Population, area, GDP, and GNI of European countries in 2010

Country	Population, million residents	Area, thousand km ²	GDP, billion \$	GNI per capita, \$
World	7000	134123	63,048	9136
Europe* (50 countries)				
Europe	848.4	26792.8	19,970.2	24,301.74
Albania	2.9	28.8	11.8	3960
Armenia	2.9	29.8	9.3	3200
Austria	8.2	83.9	376.1	47060
Azerbaijan	8.4	86.6	51.1	5330
Belarus	9.6	207.6	54.7	5950
Belgium	10.4	30.5	467.5	45910
Bosnia and Herzegovina	4.6	51.2	16.8	4770
Bulgaria	7.0	110.9	47.7	6270
Croatia	4.5	56.6	60.8	13870
Cyprus	1.1	9.2	25.0	29430
Czech Republic	10.2	78.8	192.1	17890
Denmark	5.5	43.1	310.4	59050
Estonia	1.3	45.2	18.6	14460
Finland	5.2	338.1	238.8	47720
France	65.3	643.4	2,560.0	42390
FYROM	2.1	25.7	9.1	4570
Georgia	4.6	69.7	11.6	2690
Germany	81.4	357.0	3,309.6	43110
Greece	11.0	132.0	304.8	26940
Hungary	10.0	93.0	130.4	12850
Iceland	0.3	103	12.5	32170
Ireland	4.7	70.2	203.9	41000
Italy	61.1	301.3	2,051.4	35150
Kazakhstan	15.5	2,724.9	142.9	7590
Latvia	2.2	64.9	24.0	11620
Lithuania	3.5	65.3	36.3	11390
Luxembourg	0.5	2.5	55.0	77160
Malta	0.4	0.3	7.9	19270
Moldova	4.3	33.8	5.8	1810
Montenegro	0.7	13.8	4.0	6750
Netherlands	16.8	41.5	783.4	49050
Norway	4.6	323.8	414.4	84290
Poland	38.5	312.6	468.6	12440
Portugal	10.8	92.1	228.5	21880
Romania	21.9	238.4	161.6	7840
Russian Federation	139	17,098	1,479.8	9900
Serbia	9.4	88.4	39.1	5810
Slovakia	5.5	49.0	89.0	16830
Slovenia	2.0	20.3	47.7	23860
Spain	47	505.3	1,407.4	31750
Sweden	9.1	450.3	458.0	50110
Switzerland	7.7	41.3	523.7	71530
Turkey	78.8	783.5	735.2	9890
Ukraine	45.2	603.6	137.9	3000
United Kingdom	62.7	243.6	2,246.0	38370
* Note. Excluding small sovereign European countries - Andorra, Liechtenstein, Monaco, San Marino and the Vatican, and independent economic territories of Denmark (Greenland and the Faroe Islands) and the United Kingdom (Channel Islands and Isle of Man).				
Source: World Bank. World Development Indicators database. 1 July 2011 World Bank. World Development Indicators database, 15 December 2011				

states amounted to 1.703 billion tonnes of oil equivalent, of which 47.7% were produced in member countries, whereas 52.3% were imported. In 2010, the dependence of the EU on imported oil and petroleum products was approximately 80%, on gas – 60%. Today, there are efforts aimed at improving energy relations with Russia, Africa and the countries of fossil fuels transit to the EU,

as well as exploiting deposits of European oil and gas in Cyprus and Greece.

The development of Western European integration significantly affects the structure and conditions of international economic transactions. Since 1970s, the EU has become a powerful trading coalition in the modern world. In the modern times of global economic development, the leadership in

Table 2. Energy consumption and energy efficiency of production in Europe in the period 1990 to 2010

Country ¹	Total energy consumption, E _{total} million tons of oil equivalent		Share of non-renewable resources % of E _{total} ²	GDP/E _{total} ³ PPPS/ kg oil equivalent (in constant prices 2005)
	1990	2010		
Albania	2.7	1.7	84.1	13.8
Armenia	7.9	2.6	73.4	5.7
Austria	25.1	31.6	89.2	9.0
Azerbaijan	26.1	11.9	98.6	6.4
Belarus	42.3	26.7	91.9	4.1
Belgium	49.7	56.8	89.6	6.3
Bosnia and Herzegovina	7.0	5.9	93.5	4.6
Bulgaria	28.8	17.5	77.7	4.9
Croatia	9.1	8.7	94.9	8.3
Cyprus	1.6	2.5	92.6	8.2
Czech Republic	49.0	42.3	84.0	5.6
Denmark	17.9	19.6	96.7	9.2
Estonia	9.6	5.4	99.8	4.1
Finland	28.7	35.6	78.8	4.8
France	227.6	264.2	54.7	7.3
FYROM	2.7	2.8	97.4	6.7
Georgia	12.3	3.1	78.9	6.0
Germany	355.6	331.5	86.7	8.2
Greece	22.2	27.0	97.8	10.1
Hungary	28.6	25.4	84.8	6.7
Iceland	2.2	5.3	97.5	1.9
Ireland	10.3	14.9	98.0	10.6
Italy	148.1	170.1	94.9	9.5
Kazakhstan	72.7	65.8	99.1	2.5
Latvia	7.9	4.2	93.9	6.9
Lithuania	16.2	8.3	70.9	6.0
Luxembourg	3.5	4.2	92.9	8.3
Malta	0.7	0.8	94.0	11.5
Moldova	9.9	2.5	99.8	3.8
Montenegro	0.7	0.9	96.0	7.1
Netherlands	67.1	83.3	98.1	7.4
Norway	21.4	30.9	59.3	7.4
Poland	99.9	101.7	99.7	6.5
Portugal	17.2	23.5	94.6	9.8
Romania	62.5	34.4	88.8	6.7
Russian Federation	878.9	646.9	91.6	3.0
Serbia	19.5	14.4	94.6	4.8

Slovakia	21.3	17.2	74.0	6.3
Slovenia	5.6	7.0	74.4	7.2
Spain	91.2	128.1	85.4	9.7
Sweden	47.6	50.7	54.1	6.2
Switzerland	24.8	23.5	60.4	11.2
Turkey	52.9	104.7	95.4	8.7
Ukraine	253.8	115.4	82.1	2.3
United Kingdom	212.3	204.2	72.9	9.8
Eurozone	1,059.7	1,226.5	81.4	8.2
World	8,569.9	11,899.4	90.9	5.5

Notes: 1. The data for small sovereign states - Andorra, Liechtenstein, Monaco, San Marino and the Vatican was not available in World Bank Statistics.
2. Coal, lignite, clay slate, natural gas and oil.

Sources: 1. World Bank. World Development Report 2011, part 2 pp.148-152.
2. World Bank. The Little Green Data Book 2011.

foreign trade and the united position of its member countries in the WTO negotiations are determining the main role of the European Union as a key factor in the liberalization of trade policy under «open regionalism».

The European Union holds a special place in the European and world economy. Not only it is the largest trading partner for the rest of Europe, the USA, Japan and China, it is also an anti-crisis stabilizer of the global economy. The rapid increase in the total GDP of the EU-15 generated in the late 1990s allowed to achieve economic equivalence with the U.S. in the production, and the EU became one of the two largest financial centers of the modern world. The achievement of economic equality between the EU and the U.S. led to removal of the de facto monopoly of the U.S. in establishing international trade rules.

The analysis of GDP dynamics in the European Union and the U.S. for the period 2000-2010 shows

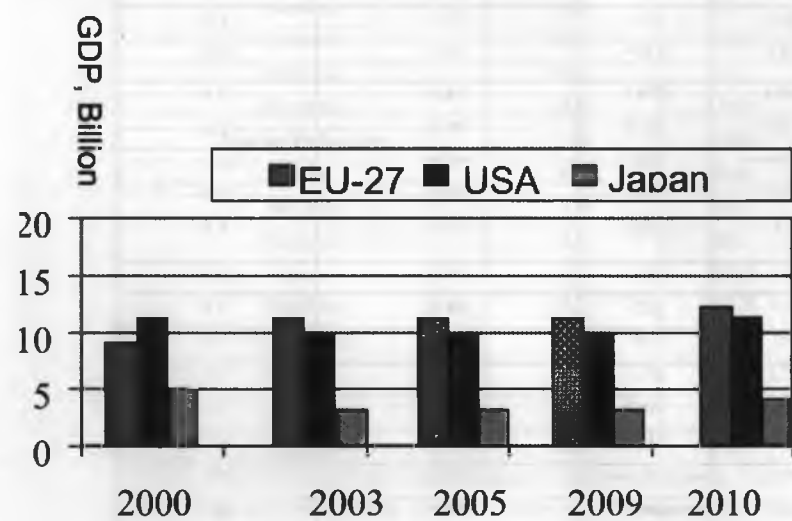

Figure 1. The GDP in the European Union, U.S. and Japan in 2000-2010 (current market prices). Source: Eurostat 2011

that the synergy of GDP of EU-27 increased by 32.9%, compared with an increase of 1.7% in the GDP of the USA. In 2003, GDP of the EU (12.268 bn euro) exceeded the corresponding US' GDP (10.957 bn euro) (Figure 1).

The historical differences in production factor endowments of the EU and U.S. – other financial resources (capital in financial, manufacturing and commodity form, land with mineral resources, arable land, forests, water, etc.) and resources (number and qualification of labor force, level of development in science and education, accumulated technological information, etc), objectively predetermine the different nature of the reaction of financial systems in the EU and U.S. to rapid changes in external and internal conditions of economic activity.

An increased cost of production of armaments during the U.S. military actions in Vietnam in the 1960s and Persian Gulf in 1991 contributed to a significant regeneration of the U.S. Economy. This

same period, however, was marked by recession in the European Union. The rise in inflation in the U.S. in the late 1960s and mid-1980s led to a slowdown in the U.S. economy, while the EU exhibited a continued GDP growth (Figure 2).

Neither long nor short cyclical fluctuations (business cycles) in the European Union and the U.S., as shown in Figure 2, do not coincide. Exception is the first increase in global oil prices in 1970s, when the EU and the U.S. simultaneously observed cycle peaks in 1973 and 1976, and the lowest point of recession in 1975 and 1977.

The biggest reduction in U.S. GDP in the second half of the 20th century was recorded in 1982 – 1.9% (a decrease of 2.5% of GNI), comparable to 2.1% during the crisis of 1933, which did not lead to serious destabilization of the global economy. Globally, the U.S. recession to some extent was offset by the increase in GDP in the EU in 1982 by 0.9%.

lishing of the European stability mechanism (ESM) on December 17, 2010, by the European Council (instead of the European Financial Stability Fund, EFSF, and European Financial Stabilisation Mechanism, EFSM), and conclusion of the Financial Treaty on March 3, 2012.

The ESM, together with with the ECB can secure taking bold steps for common financial stabi-

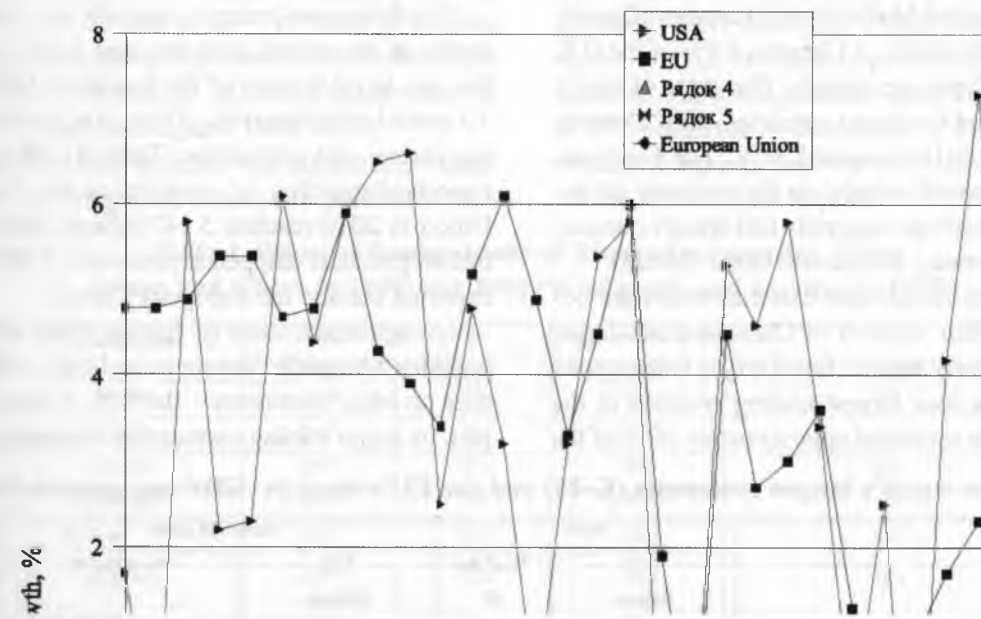

Figure 2. Annual GDP growth rates of EE-15 / EU-27 and USA in 1961-2010. Source: EUROSTAT-2011, United Nations World Economic Outlook 2011

The global financial crisis, caused by the problems with mortgage loans in the United States in 2008, had an adverse effect: a reduction of global GDP by 1.9% in 2009, including a 3.5% decrease in US GDP, and a 4.2% decrease in the GDP of the EU.

However, the comprehensive measures undertaken for economic recovery in the U.S. and EU, as well as correction of budgetary, financial and monetary policy in the European Union (by adopting appropriate measures to remedy serious disturbances in the economies of member states by the implementation of state aid, through interventions of the ECB to reduce interest rates, and neutralization of the lack of liquidity in the financial system, strengthening of IMF, the establishment of the EU Solidarity Fund and other special measures) reduced negative effects of the crisis, maintained the stability of the global economic and financial system, confirming its leading position in the global economy and trade.

The instruments of debt crisis overcoming in the EU member states in 2010-2011 included the implementation of specific programs of financial support to Greece and other member countries, estab-

lity of the euro in the coming years (purchases of government bonds from the primary market, harmonization of taxation, etc.) and laying the foundations for joint economic and financial governance of the EU in all member states of the Eurozone and deepening of the political union.

Stable economic growth rates of the enlarged EU-27 can only be obtained by implementing structural reforms aimed at sustainable development based on the knowledge economy, pension system reforms, new jobs creation and energy-saving.

Solving the problems of global economic inequality in the 21st century depends largely on the EU itself. Its primary purpose was not only the implementation of development projects of the Union after enlargement in 2004, 2007, it will also need to further enlarge the EU to Croatia in 2013 and other countries of Western Balkans and Eastern Europe (Ukraine, Moldova), as well as expand and deepen the mutually beneficial trade and economic cooperation with all European countries and other continents.

The overriding priority of the EU is the deepening of its economic cooperation with association

agreements (Association Agreement) under the European Neighbourhood Policy (ENP) with the countries of Eastern Europe and the Mediterranean and the EPA (Economic Partnership Agreements) with African Caribbean and Pacific-ACP (ACP countries).

2. The EU position in the world trade.

Economies of the most European countries are becoming more export oriented. The share of EU-27 in 2010 reached 34.6% of world exports of goods, compared with 10.4% of Chinese, 8.4% of the U.S. and 5.1% of Japanese exports. The share of the 22 most developed European countries - OECD members in 2000-2010 exceeded 38%. The European economies depend mainly on the majority of imported industrial raw materials and energy resources (except Norway, Russia and Great Britain).

EU exports (intra- and external trade) are 3.3 times larger than exports of China, 4 times larger than U.S. exports and 6.6 times larger than exports of Japan. The four largest trading partners in the world together represent approximately 60% of the

world trade, which is reflected in their relative power and influence in international trade negotiations².

The regional trade of the EU has been further strengthened with gradual integration of the countries of Central and Eastern Europe to the European economic system. EU enlargement has strengthened the geopolitical and geo-economic position of the European Union and formed the basis of multipolar system of the world order.

The European Union is currently an undisputed leader of the global economy and trade. In 2010, the size to GDP ratio of the European Union was 1.1 times higher than that of the USA, its main trading partner and competitor (Table 3). The ratio of exports/dispatches of products in the European Union in 2010 reached 5.147 billion euros (3.360 billion products shipped in intra- and 1.787 billion exported outside the European Union).

A significant share of foreign trade of Europe includes intra-trade commerce and trade with countries on other continents – the U.S., China and Japan. Its major trading partners are Australia, Brazil,

Canada, Hong Kong, India, Indonesia, Israel, South Korea, Malaysia, Mexico, Saudi Arabia, Singapore, South Africa, Taiwan, and Thailand.

The need for the expansion of international production and trade relations led to deep integration of European countries into the global economy. The sum of export and import shares in any of the European countries in 2000 was higher than the analogous indices of major trading partners in Europe - the U.S. and Japan⁵. In terms of exports and imports of goods as a share of GDP, the openness of the EU economy is clearly greater than in the U.S., China and Japan (Table 4).

In the last four decades, the influence of Eastern Europe in global economic processes de-

creased, while the influence of the countries of Western Europe, especially France, Germany, Italy, and the United Kingdom as members of «G7» increased.

Although the U.S., China, Switzerland, Norway, Japan and Turkey belong to the old Group of Seven major trading partners of the European Union, the volume of trade in goods of the European Union and all parts of the world has been growing: there has been a rapid increase in the share of CIS countries, primarily Russia and Ukraine. The average annual growth of EU exports to CIS countries in the decade of 2000 was 20%, while EU imports from the CIS countries accounted for 15% of total imports.

Table 3. The world's largest economies (G-20) and the EU's share in GDP and exports in 2010

	GDP		Exports of goods	
	US\$ Billions	% of the W	US\$ Billions	% of the W
World (W)	63048	100.00	14855	100.00
European Union	16282	25.82	5147¹ (1787)²	34,6 (15,0)²
The world's largest economies – main trading partners of the European Union³				
USA	14582	23.1	1278	8.4
China ⁴	5878	9.3	1578	10.4
Japan	5497	8.7	770	5.1
Brazil	2087	3.3	202	1.3
India	1729	2.7	216	1.4
Canada	1574	2.5	387	2.5
Russian Federation	1479	2.3	400	2.8
Mexico	1039	1.6	298	2.0
South Korea	1014	1.6	466	3.1
Australia	924	1.4	212	1.4
Turkey	735	1.1	114	1.0
Indonesia	706	1.1	158	1.0
Switzerland	523	0.8	195	1.3
Norway	414	0.6	132	1.0
Saudi Arabia	375	0.6	254	1.7
Argentina	368	0.6	69	0.6
South Africa	363	0.6	82	0.7

Notes: 1. Intra and external trade of the European Union.
2. Only EU's external trade with third countries.
3. Classification of the GDP.
4. Including Hong Kong.
Calculated by sources: 1. World Development Indicators 2011, 1 July 2011
2. WTO World Merchandise trade.2011

Table 4. Share of foreign trade of European countries, USA, Japan and China in 1990 and 2010 (% of goods and services to GDP)

Country Area	Exports, % of GDP		Imports, % of GDP	
	1990	2010	1990	2010
Albania	10.9	30	18.1	54
Armenia	8.1 ¹	21	15.6 ¹	45
Austria	25.9	55.3	30.8	50.5
Azerbaijan	169.4 ¹	55	224.3 ¹	20
Belarus	75.0 ¹	55	73.6 ¹	65.3
Belgium	67.1	81.4	55.4	78.2
Bosnia and Herzegovina	20.0	36	26.1	57
Boulgaria	31.3	58.0	24.6	59.4
Bulgaria	18.1	25.5	19.6	27.8
Croatia	44.9	38.3	43.6	38.5
Cyprus	17.0	59.4	46.0	47
Czech Republic	34.9	79.3	36.9	74.5
Denmark	27.6	50.5	25.0	44.9
Estonia	10.5 ¹	78.3	9.7 ¹	71.6
Finland	19.7	38.9	20.0	39
France	24.5	46.1	20.7	40.8
FYROM	51.7 ¹	47	52.1 ¹	66
Germany	9.5 ¹	35	31.7 ¹	52
Greece	17.5	22.5	29.6	29.4
Hungary	30.3	86.5	31.3	79.1
Iceland	25.5	56.5	26.9	45.9
Ireland	52.2	90.7	45.4	75.4
Italy	15.6	26.8	16.6	28.5
Kazakhstan	74	44	75	29
Latvia	14.3 ¹	52.8	6.9 ¹	59.3
Lithuania	15.8 ¹	68.4	11.1 ¹	69.2
Luxembourg	102	165	88	134
Malta	85.2	86.3	98.9	83.8
Moldova	33.9 ¹	40	138.2 ¹	78
Montenegro ¹	...	36	...	64

Netherlands	46.5	78.4	44.5	70.3
Norway	29.5	41.9	23.6	28.6
Poland	23.4	41.5	18.9	42.3
Portugal	23.7	31.0	36.5	38.1
Romania	13.0	35.9	19.8	41.2
Russian Federation	49.5 ¹	27.7	56.7 ¹	20.4
Serbia (Yugoslavia in the 1990)	13.3 ¹	35	19.4 ¹	51
Slovakia	25.6	80.9	26.4	81.9
Slovenia	53.3 ¹	63.6	49.0 ¹	65.0
Spain	11.3	26.3	17.8	28.4
Sweden	25.0	26.3	23.6	44
Switzerland	27.9	54.2	30.5	42.1
Turkey	8.6	21.1	14.8	26.6
Ukraine	18.0 ¹	50	10.6 ¹	53
United Kingdom	19.0	29.4	22.9	32.8
USA	7.1	11.2	9.3	14.0
Japan	9.7	12.6	7.9	12.3
China ³	17.5	26.7	15.0	22.3
EU-27 ⁴	27	40.5	27.5	39.7
World	19.3	27.9	19.6	28

Remarks: 1. For 1992.
2. Without Hong Kong and Macao.
3. Intra-and foreign trade

Sources: 1992 International Trade Statistics Yearbook;
UNCTAD Handbook of Statistics, 2001;
World Bank: World Development Reports, 2000/2001, 2002.
World Bank: World Development Reports, 2011
OECD Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics
OECD (2011), *Statistics on International Trade in Services*.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-CD-11-001

In 2010, the share of EU exports to CIS countries (in terms of global exports) amounted to 9.1% (second only to the U.S. with 18%), while the share of EU imports from the CIS countries reached 13.4% (second place after China with 18.7% and close to the U.S. with the share of 13.5%).

In the medium term, we expect that the number of major trading partners of the European Union will expand to Russia and Ukraine, Azerbaijan and Kazakhstan will also join in view of the strength of high global prices for oil, natural gas and metals.

The EU and EFTA hold most of the free global financial capital according to the total volume of the foreign direct investment beyond the U.S., Japan and the aggregate of other developed countries outside Europe. The volume of foreign direct investment in European countries (as a share of total

global volume) was 44.7% of total U.S. \$ 16 trillion in 2010 (the share of U.S. was 13.7%, Asia – 17.7%, China – 10%, CIS countries – 3%, Africa – 2.5%). During this period, European investors owned more than 60% of all direct investment in the U.S..

Conclusions. The stable economic growth rates of the enlarged EU-27 can be secured only by means of future implementation of structural reforms aimed at sustainable development based on the knowledge economy principles, new jobs creation, deepening EU economic governance in energy saving, utilization of renewable energy in all member countries and vast energy resources of oil and gas in Greece and Cyprus.

The problems of solving global economic inequality in the 21st century depend largely on the

EU itself, whose primary purpose was not only the implementation of development projects of the Union after enlargement in 2004 and 2007, but further expansion of the EU expansion and deepening of mutually beneficial trade and economic cooperation with all European countries and other continents.

The overriding priority of the EU is also the deepening of economic cooperation by means of Association Agreements under the European Neighbourhood Policy (ENP) with the countries of Eastern Europe and the Mediterranean and by means of Economic Partnership Agreements (EPA) with African Caribbean and Pacific (ACP) countries.

УДК 332.14(447)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гавкалова Н. Л.

I. Вступ На сучасному етапі соціально-економічний розвиток економіки України неможливий без урахування територіальних особливостей, зокрема, сильних та слабких сторін функціонування регіональних економічних систем, сприятливих і негативних тенденцій розвитку регіонів. Це зумовлено наявністю значної диференціації у забезпеченні необхідними економічними та соціальними ресурсами. Саме на рівні регіонів вирішуються питання відтворення продуктивних сил, реалізуються проекти соціально-економічного розвитку, задовольняються ключові соціальні потреби населення, а показники розвитку регіональної економіки є критерієм визначення рівня економічного розвитку держави в цілому. Тому обґрунтування теоретико-методологічних аспектів управління розвитком регіонів України, а також виявлення особливостей їх розвитку стають надзвичайно важливими науково-практичними завданнями, а через це питання, пов'язані з визначенням проблем та вивченням перспектив соціально-економічного розвитку регіонів України, є актуальними та своєчасними.

II. Постановка завдання Вивченням питань регіональної політики та диференціації регіонального розвитку, праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких слід виділити розробки М. Бутка [1], З. Варналія [2], В. Гейця [3], М. Долішнього, Б. Кліяненка [4], Е. Лібанової [5], Д. Стеценка [6] та ін. У цих працях сформувано фундаментальні й прикладні засади

1. Alexandridis A., and Konstas S., (2011) «An Economic Approach on International Policy Coordination Aspects», Economics and Finance Review, Vol. 1(9) pp 10-18, November

2. World Bank. World Development Indicators database, 15 December 2011. Eurostat. External and intra-EU trade. 2011.

3. EBRD. <http://www.ebrd.com/pages/research/publications.shtml>,

4. United Nations World Economic Situation and Prospects 2011

5. KEENAN R. Environment and energy. Statistics in focus Statistical aspects of the energy economy in 2009. Eurostat. 43/2010.

6. Serenis, Dimitrios and Serenis, Paul (2010). The impact of exchange rate volatility on exports: additional evidence from four European countries. *Journal of European economy*: vol. 9, issue 3, pages 335-341.

вивчення особливостей територіального розвитку, розробки та реалізації регіональної політики держави. Проте значна кількість публікацій щодо територіальних відмінностей у соціально-економічному розвитку регіонів підтверджує актуальність та необхідність подальшого дослідження цього питання.

Мета дослідження – обґрунтування необхідності теоретичних досліджень та розробки практичних рекомендацій щодо соціально-економічного розвитку регіонів України.

Об'єкт – процес соціально-економічного розвитку регіонів.

Досягнення мети дослідження передбачає вирішення низки завдань:

з'ясування сутності основних дефініцій дослідження;

обґрунтування особливостей соціально-економічного розвитку регіонів;

визначення перспектив подальшого соціально-економічного розвитку регіонів.

III. Результати Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання. Починаючи від розгляду регіону як структурної одиниці у межах економічної географії та базуючись на процесному, комплексному і системному підходах при здійсненні відповідних досліджень, науковці враховують як багатоаспектність категорії «регіон», так і використовують міждисциплінарний підхід, що зумовлює розгляд регіонального розвитку з різних точок зору, а саме економіки, держав-

ного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Отже, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі вони досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми регіоналістики. На нашу думку, таке бачення існуючої проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження суперечностей і розгляду проблеми через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Необхідність дослідження соціально-економічного розвитку регіону (області, міста, району) аргументується такими проблемами та суперечностями: низка взаємопов'язаних проблем регіонального соціально-економічного розвитку, які виникають між продуктивними силами і застарілими формами організації економічного життя, виробництвом і споживанням, суперечності між посиленням традиційної моделі й повномасштабним оновленням регіонів (можлива «псевдомодернізація»), між застарілим розміщенням продуктивних сил та їх формуванням в сучасних умовах (в межах адміністративної реформи); між інерційною структурою адміністративно-територіального поділу та новими територіями і підприємствами; процесами централізації та децентралізації (необхідність «нової регіоналізації», концепції якої взагалі відсутні); між рівнями розвитку регіонів, про що свідчать коливання значень валового регіонального продукту, між тенденціями глобалізації та транскордонного співробітництва. Все це визначає необхідність перебудови, удосконалення господарського комплексу кожного регіону за умов соціальної та економічної спрямованості розвитку економіки регіону; зростання потреб у детальній інформації про технічні, економічні, соціальні, екологічні можливості відповідних територій.

Територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів існують майже у всіх країнах, незалежно від розмірів, економічного потенціалу, державного устрою і політичної системи. Вони мають прояв на всіх рівнях світового господарства. У зв'язку з цим пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівномірностей розвитку, розробка ефективної регіональної політики посідають

одне з центральних місць у країнах світу, особливо в країнах із високорозвинутою економікою.

Серед основних проблем економіки регіонів в Україні можна виділити: незначний рівень конкурентоспроможності економіки регіонів; посилення диспропорцій регіонального розвитку; несприятливі умови для розвитку людського, інтелектуального та соціального капіталів, хаотичність інвестиційних процесів на регіональному рівні; недостатньо дієву інфраструктуру для впровадження комплексу структурних перетворень економіки регіонів. Це зумовлено зниженням інноваційного потенціалу розвитку регіонів України; сировинною спеціалізацією виробництва; зниженням здатності до відтворення капіталу в пріоритетних галузях; посиленням асиметрій на регіональних ринках праці; зменшенням податкової бази через зменшення обсягів діяльності підприємств; скороченням обсягів фінансування соціальної сфери; погіршенням демографічної ситуації.

Стратегічний підхід до управління розвитком господарських комплексів регіонів спрямований на вирівнювання умов економічної діяльності в межах усіх регіонів, раціональне використання виробничо-ресурсного потенціалу регіонів, досягнення сталого економічного зростання, підвищення соціально-економічних показників рівня життя населення України. Реалізація зазначених цілей потребує:

- формування пріоритетних напрямів розвитку економіки регіону;
- розробки механізмів прискорення економічного зростання в найважливіших напрямках розвитку економіки регіону;
- створення умов взаємодії підприємств, установ, що визначають можливості кожного регіону на базі використання науково-виробничого потенціалу регіону;
- підтримки підприємств, що забезпечують внутрішні потреби регіону;
- збереження існуючих і створення нових робочих місць;
- мінімізації соціальних наслідків реструктуризації економіки регіону;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- розвитку інфраструктури регіону, ринку товарів і цінних паперів;
- взаємодії органів місцевого самоврядування, промислових підприємств і економічно активного населення; організації регіональних ринків.

Нерівномірно розташований за регіонами і має регіональні особливості розвитку інтелектуальний, людський та соціальний (синтезований) капітал суспільства [7]. Синтезований капітал належить людині, яка входить до складу трудових ресурсів регіону. З одного боку, ураховуючи значну кількість людей в регіональному розрізі можна припустити що трудовий ресурс має більш ємний потенціал, що дозволяє вважати його менш обмеженим, ніж інші, але невичерпних ресурсів в природі не існує.

З іншого боку, на основі того, що люди проживають, навчаються та працюють в різних умовах, диференційовано сприяють та генерують інформацію, мають неоднакові здібності, майстерність, креативність, вважаємо, що процесі акумулювання синтезованого капіталу є нерівномірними, а капітал нагромаджується по-різному в територіальному аспекті: в великих містах з переважаючою кількістю вищих навчальних закладів більш інтенсивно, ніж в невеликих та сільській місцевості. Безперечно, таке нагромадження піддається певній логіці: адже відсутній цільовий розподіл випускників вузів, має місце низький рівень як матеріальної, так і нематеріальної мотивації до зайнятості висококваліфікованих спеціалістів в невеликих містах та в сільській місцевості та ін.

Наявність існуючих проблемних чинників та аналіз їх впливу зумовлюють необхідність авторських пропозицій, засобом реалізації яких управління процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу буде дієвим.

У якості таких пропозицій нами виділено:

- нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом
- створення умов для трансформації синтезованого капіталу у гео економічний капітал регіону.
- удосконалення контролю та регулювання на ринку робочої сили з метою забезпечення ефективного розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу;
- створення соціально-економічного механізму ефективності використання синтезованого капіталу.

Таким чином, для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів також вважаємо необхідним, перш за все, приділяти увагу розподілу та перерозподілу в регіональному аспекті синтезованого капіталу з метою досяг-

нення рівномірності його нагромадження і, як наслідок, активізації розвитку сільських та інших «непривабливих» територій, сприяння інноваційному розвитку регіону, створення умов для інтелектуалізації праці на всіх, а не лише наукоємних підприємствах регіону.

Диспропорції рівня розвитку регіонів України зумовлює необхідність використання диференційованого підходу до реалізації регіональної державної політики та стимулювання розвитку окремих територій. Відповідно до забезпечення стратегічного розвитку економіки регіонів України завдання регіональної політики полягають у такому:

- самостійне визначення регіонами довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку, вибір засобів її реалізації;
  - збільшення самостійності регіонів у формуванні й видатках бюджету області відповідно до компетенції органів регіонального управління; участь територіальних громад в управлінні регіональним розвитком;
  - активне залучення органів місцевого самоврядування та населення до процесів управління і вирішення соціально-економічних проблем розвитку території;
  - впровадження інноваційних технологій та методів вирішення соціально-економічних проблем регіонального розвитку.
- Також виникає потреба в здійсненні адміністративної реформи [8] шляхом реформування державної влади та місцевого самоврядування, що має підвищити ефективність управління регіональним розвитком України. Основними напрямами трансформації відносин між центральними та регіональними органами влади у сфері управління соціально-економічним розвитком слід визнати:

- забезпечення доступу місцевої влади до фінансових ринків, кредитних ресурсів;
- встановлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів;
- запровадження нових принципів та механізмів відносин «влада – громадськість» щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю [9];
- зміна фінансового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення сталості соціально-економічного розвитку регіонів і надання населенню соціальних послуг належної якості.

IV. Висновки. Таким чином, диференціація рівня розвитку регіонів України зумовлює необхідність використання диференційованого підходу до впровадження регіональної державної політики шляхом збільшення самостійності регіонів у визначенні довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у виборі засобів її реалізації; формування та забезпечення ефективного перерозподілу синтезованого капіталу регіону, формування доходів і витраток бюджету області органами регіонального управління; участі органів місцевого самоврядування, територіальних громад та залучення населення до процесів управління й вирішення соціально-економічних проблем розвитку області.

1. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Бутко М. П., Зеленська О. О., Зеленський С. М. та ін.; За заг. ред. д.е.н., проф. Бутко М. П. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.

2. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. В. Варналія. – К. : Знання, 2005. – 498 с.

3. Гесць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк Т. С. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Науково-дослідний центр індустріальних

УДК 331.101.262:332.122

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

Никифоренко В. Г.

У статті обґрунтовується можливість і доцільність застосування імітаційного моделювання для прогнозування людського потенціалу регіону на основі використання методу системної динаміки відповідних показників на базі програмної платформи системи Ithink.

Ключові слова: імітаційна модель, прогнозування, людський потенціал регіону.

I. Вступ. Тенденції економічного зростання та структурні зміни в економіці країни напряму залежать від показників розвитку регіонів. Дана проблема знаходиться під постійною увагою вітчизняних науковців Л. Л. Антонюка, С. І. Бандура, Б. В. Буркіньського, В. М. Головатюка, Д. Г. Лук'яненка, Т. М. Кір'ян, Е. М. Лібанової, О. Ф. Новікової, В. М. Осипова, М. О. Долішнього, В. О. Оскольського та ін. В процесі оцінки діяль-

проблем розвитку НАН України / В.М. Гесць (ред.) – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

4. Кліяненко Б. Т., Осика О. П. Соціально-економічний розвиток господарського комплексу регіону: методика і практика аналізу. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 227 с.

5. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

6. Стеченко Д. М. Програмно-цільова орієнтація в управлінні соціально-економічним розвитком регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1375.pdf>

7. Гавкалова Н. Л. Формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.04 / Н. Л. Гавкалова. – Харків, 2009. – 572 с.

8. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади: монографія / [А.О. Чемерис, М. Д. Лесечко, А. В. Ліпенцев та ін.] / за заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.

9. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / [за ред. В. Є. Вороніна, Я. А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.

The essence of definitions related to socio-economic development of regions. Grounded contradictions of regions of Ukraine. Ways of overcoming the contradictions and perspectives of development of the regions of Ukraine were suggested.

ності регіонів ними розглядається сукупність економічних показників та політичних факторів, показників виконання бюджету, а також характеристики міжбюджетних відносин і макроекономічної політики. Важливою складовою є аналіз демографічної ситуації в регіоні, зокрема чисельності та структури населення, рівня доходів та валового регіонального продукту на душу населення. У той же час у ринковому середовищі ефективність управління на регіональному рівні визначається довгостроковими тенденціями структурних змін та їх впливів на майбутнє економічне зростання.

II. Постановка завдання. Тому довгострокові прогнози людського потенціалу регіонів мають велике значення. Отже, метою нашого дослідження визначимо можливість прогнозування розвитку людських ресурсів регіону з використанням імітаційного моделювання системної динаміки відповідних показників.

III. Результати. Для аналізу динаміки індексів на перспективу потрібна адекватна математична модель, яка б задовольняла наступним головним вимогам:

- врахування реальної динаміки розвитку людських ресурсів.

- врахування впливу на кінцеві результати різноманітних стохастичних факторів, які б відтворювали мінливість внутрішнього та зовнішнього стану досліджуваної системи.

- забезпечення відкритості та модульності моделі з метою внесення корективів (зміни параметрів моделювання).

- реалізація ситуаційного підходу та тренажерного характеру моделювання для опробування різних управлінських впливів на розвиток людських ресурсів.

- простота та легкість у використанні.

Згідно з окресленою проблемою нами пропонується використання методу системної динаміки на базі програмної платформи системи Ithink. На користь залучення наведеного математичного апарату можна навести наступні аргументи:

1. В системі динаміка поведінки будь-якого процесу інтерпретується як зміна рівнів так званих «фондів». Зміни регулюються темпами вхідних та вихідних потоків, які, відповідно, наповнюють або вичерпують фонди. Поняття фондів та потоків є цілком універсальними, що дозволяє легко адаптувати їх до специфіки імітації розвитку людських ресурсів. Наприклад, за допомогою фондів здійснюється імітація приросту населення країни, чисельності населення з врахуванням міграційних процесів, доходів різних слой населення тощо.

Фондові потоки моделюють управлінські рішення, які збільшують або зменшують рівні відповідних фондів. Наприклад, таким чином моделюються процеси народження та смерті, середній рівень забруднення навколишнього середовища, імміграційні та еміграційні процеси, формування доходів різних верств населення та загальної доходної частини бюджету країни тощо.

Таким чином, в моделі відображається динаміка досліджуваних процесів управління людським потенціалом регіону за будь-який період часу по крокам імітації. Практично не існує обмежень на ступінь охоплення процесів, що досліджуються. Користувач за власним бажанням може доповнювати модель будь-якими параметрами або концентрувати увагу тільки на впливах конкретних чинників на окремі складові процесів, залишаючи інші за межами імітації.

Це зручно, тому що прогнозування динаміки людських ресурсів передбачає імітацію впливу багатьох чинників як детермінованого, так і стохастичного характеру. Особливо це стосується сучасного кризового стану економіки України, що безпосередньо впливає на розвиток людських ресурсів регіонів.

2. В системі відтворюється механізм зворотних зв'язків (прямих та опосередкованих), завдяки чому стає можливим моделювання нетривіальної поведінки складної системи управління людськими ресурсами. Це дає змогу простежувати вплив різних складових на кінцеві значення індексів розвитку людського потенціалу. Завдяки відкритості моделі можливим є аналіз множини факторних впливів на динаміку як інтегрального індексу загалом, так і його складових.

3. В системі легко відтворюється мінливість, невизначеність середовища, в якому протікають процеси відтворення людського потенціалу завдяки наявності багатьох засобів імітації стохастичних впливів на досліджувані процеси. Наявні також засоби імітації часової затримки процесів, що наближає моделювання до реального протікання їх у часі. Наприклад, таким чином здійснюється моделювання процесу розпаду токсинів (його протікання у часі) в ході моделювання впливу екології на демографічні процеси в регіоні.

4. Модель, яка створюється у середовищі Ithink, фактично відіграє роль тренажеру для фахівців різних рівнів завдяки об'єктивній спрямованості на різноманітні аспекти поведінки процесів управління. Тобто на імітаційних моделях системної динаміки можна програвати різні рішення стосовно головних напрямків політики людського розвитку держави у будь-якій сфері.

Таким чином, наведений математичний апарат може залучатися до повсякденної оперативної аналітичної діяльності фахівців.

Згідно з цим розглянемо розроблену нами імітаційну модель прогнозного аналізу розвитку людських ресурсів на регіональному рівні. Структурна схема моделі наведена на рис. 1.

Модель містить 4 модулі.

1. «Оцінка територіальної структури населення регіону». Призначений для імітації динаміки приросту населення у міських поселеннях та у сільській місцевості регіону з врахуванням впливу комплексів факторів на процеси народжуваності та смертності, а також процесів внутрірегіональної міграції.

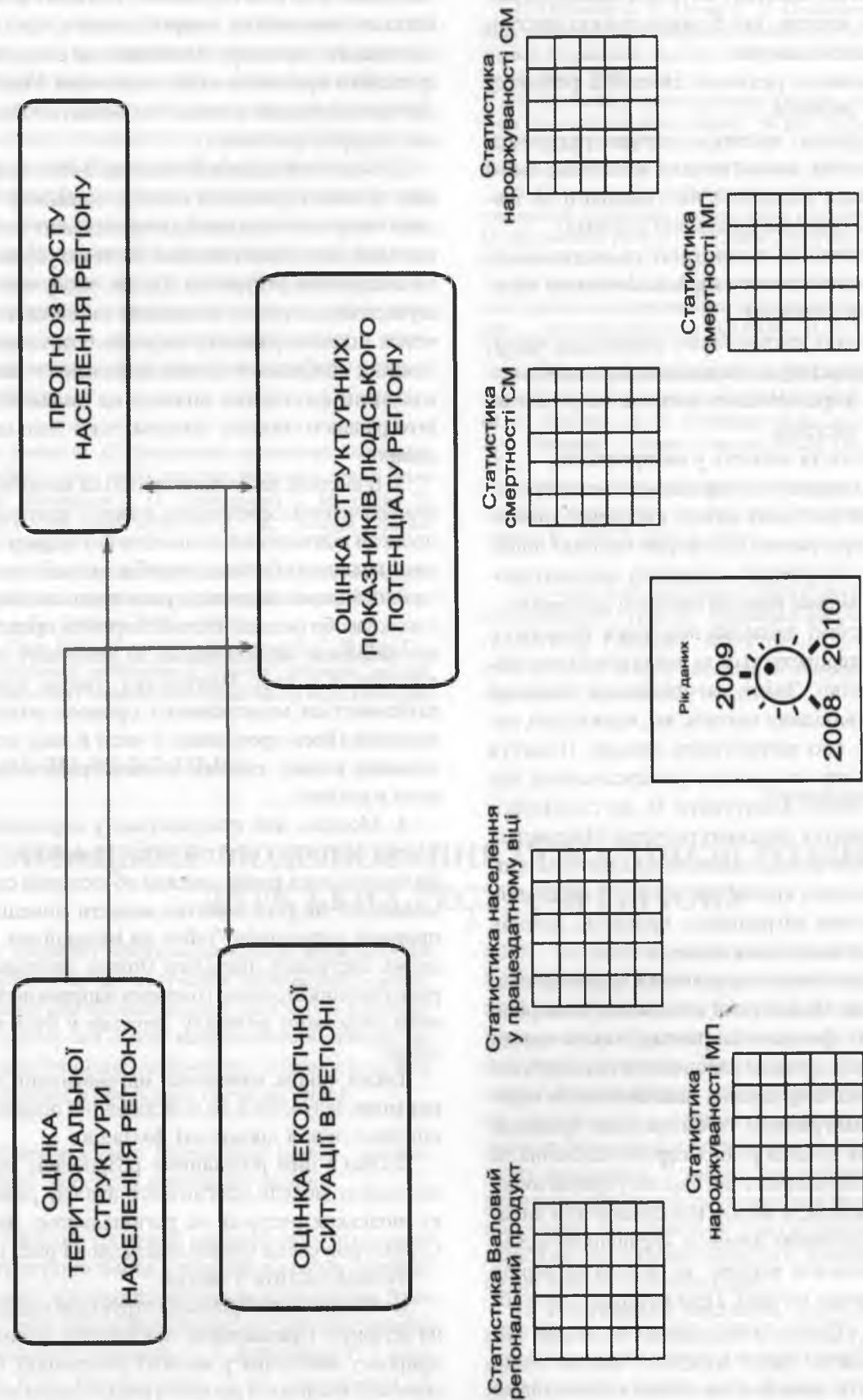

Рис. 1. Структурна схема моделі оцінки розвитку людського потенціалу регіону (CASE-рівень)

2. «Оцінка екологічної ситуації в регіоні». Призначений для імітації середнього рівня забруднення довкілля з врахуванням впливу комплексу найбільш вагомих для регіону факторів.

3. «Прогноз росту населення регіону». Прогноз динаміки населення регіону на довгострокову перспективу здійснюється з врахуванням впливу екології та міграційних процесів.

4. «Оцінка структурних показників людського потенціалу регіону». Прогнозуються динамічні зміни населення у працездатному та непрацездатному віці; рівень безробіття; динаміка працевлаштування економічно активного населення; виводяться показники динаміки валового регіонального продукту на душу населення.

Проілюструємо роботу моделі на інформаційній базі Одеського регіону. Вхідною інформацією для моделювання слугували матеріали статистичної звітності Головного управління статистики в Одеській області [1]. Тривалість імітаційного періоду – з 2000 р. по 2020 рік. Крок імітації – рік.

Розглянемо результати імітаційного моделювання щодо першого модулю «Оцінка територіальної структури населення регіону». Чисельність населення за наведеними територіями моделюється за допомогою відповідних фондів.

Одеська область належить до одного з найбільш урбанізованих регіонів – чисельність населення у міських поселеннях (МП) значно більша, ніж у сільських поселеннях (СП). Тому природно, що за прогнозом така тенденція буде спостерігатися і надалі – до 2020 року (рис. 2).

Після 2000 року спостерігається значне падіння населення у сільській місцевості. Це обу-

мовлюється цілою низкою факторів, серед яких найважливішими є падіння народжуваності та міграція у міські поселення.

Дійсно, народжуваність у сільській місцевості нижча за міські поселення. Загалом достатньо стрімке зростання народжуваності, починаючи з 2000 року, після 2010 р. має тенденцію до зниження. Це характерно для всієї території регіону, хоча більш різке падіння притаманне сільській місцевості.

Сальдо міграції свідчить на користь міських поселень (рис. 3).

Не зважаючи на це, практично до 2009 року спостерігається від'ємний приріст населення (смертність перевищує народжуваність). Однак з 2010 року ситуація за прогнозом змінюється на краще по усій території регіону – хоча і незначний та повільний, але додатний приріст населення.

Результати проведених модельних експериментів дозволили узагальнити оцінку людського потенціалу Одеського регіону та дійти таких висновків.

Згідно отриманих прогнозних даних на довгострокову перспективу демографічна ситуація в області характеризується тенденцією до скорочення загальної чисельності населення, що обумовлено зменшенням рівня народжуваності, від'ємним або незначним додатним природним приростом та значним міграційним відтоком за межі області. Показники природного руху населення відрізняються у сільській та міській місцевостях. Народжуваність у міських поселеннях вища, але і більш високий рівень смертності порівняно із сільською місцевістю.

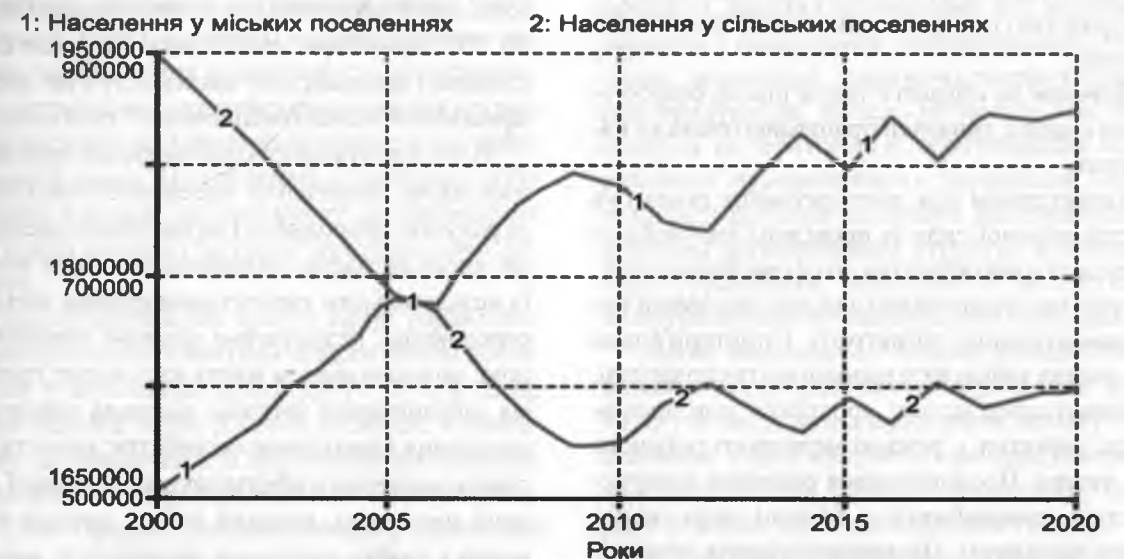

Рис. 2. Населення у МП та СП без врахування екології та зовнішньої міграції (осіб)

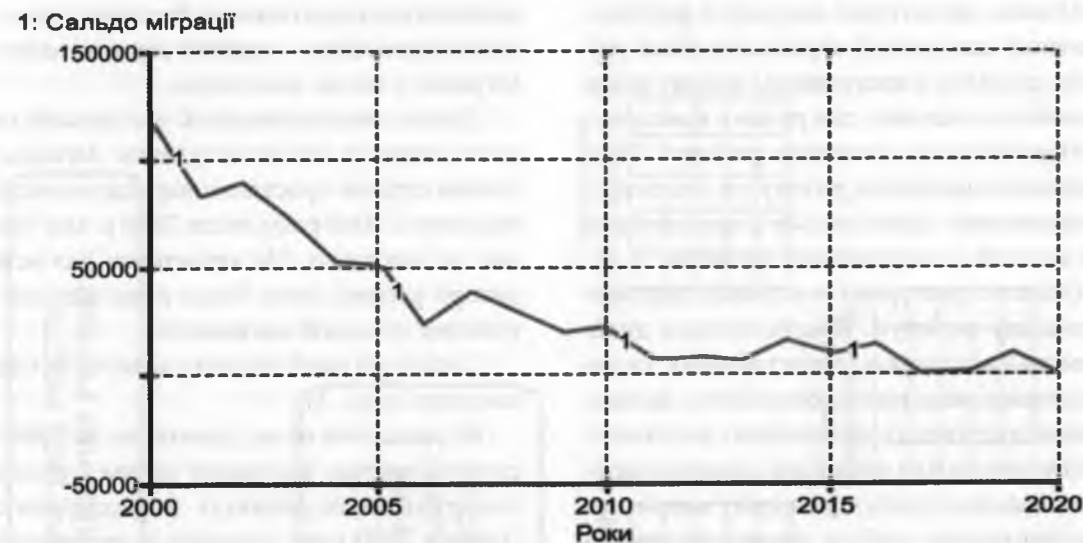

Рис. 3. Сальдо міграції (МП - СМ), осіб

Як доводять імітаційні експерименти, у формуванні населення області значну роль відіграють міграції. Масштаби переміщення населення із сіл в міста – найбільші в країні. Спостерігається значна міграція за межі області. Аналіз існуючого становища доводить, що основні напрямки виїзду населення за межі регіону – Київська, Вінницька, Хмельницька та Чернівецька області.

Міграційні процеси суттєво торкаються і динаміки основного джерела формування трудових ресурсів – населення в працездатному віці. Як і по всій Україні, в Одеському регіоні за останні роки склалася несприятлива тенденція, яка визначається скороченням частки населення молодшого від працездатного і працездатного віку і збільшенням частки населення старшого працездатного віку. Це підтверджується розглянутою вище динамікою даного показника.

Значним по області є також рівень безробіття, що видно з динаміки працевлаштованого населення.

Характерним для досліджуваних років був перетік робочої сили із провідних галузей матеріального виробництва до сфери фінансових, торгово-посередницьких послуг, так званої нерегламентованої зайнятості. Спостерігалось зменшення зайнятих у народному господарстві, особливо серед молоді, зростання долі працівників, зайнятих у режимі неповного робочого дня, тижня. Продовжувався розвиток підприємства, самозайнятості та інші види економічної діяльності. Працевлаштування незайнятих громадян стримується скороченням потре-

би в працівниках на підприємствах області та прихованим безробіттям у зв'язку з економічною та фінансовою кризою.

Наведені процеси обумовлюють регресійну тенденцію показника валового регіонального продукту на душу населення на прогнозну перспективу.

Одеський регіон знаходиться в несприятливій екологічній ситуації і потребує екологічного оздоровлення навколишнього середовища. Складна екологічна ситуація зумовлена об'єктивними природними факторами, такими як маловодність краю, підвищене забруднення північно-західної частини Чорного моря стоками великих річок – Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра; недостатністю в природній зоні Одеської області розвинутої лісопаркової зони, яка б виконувала санітарно-захисні функції. Несприятлива екологічна ситуація є наслідком господарської діяльності і не досить ефективної еколого-економічної політики.

В числі актуальних і найгостріших проблем – зростаюче скорочення чисельності населення за рахунок природного і механічного зменшення; високий рівень захворюваності, пов'язаний із незадовільним екологічним станом міського середовища, недостатньо якісною питною водою, низьким рівнем життя населення; проблема забезпечення житлом; неповна зайнятість населення і приховане безробіття; недостатній рівень медичного обслуговування значної частини населення, низький рівень доходів населення і слабка соціальна захищеність малозабезпечених сімей і громадян.

IV. Висновки. Проведені імітаційні експерименти дозволяють зробити ряд висновків щодо застосування імітаційної моделі, що пропонується нами. Така модель, на нашу думку, дозволяє враховувати реальну динаміку розвитку людських ресурсів, вплив на кінцеві результати різноманітних стохастичних факторів, які б відтворювали мінливість внутрішнього та зовнішнього стану досліджуваної системи, забезпечує відкритість та модульність моделі з метою внеску корективів (зміни параметрів моделювання) та реалізацію ситуаційного підходу для опробування різних управлінських впливів на розвиток людських ресурсів.

УДК 352.1

МУНІЦИПАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ТРАНСФЕРТ ТЕХНОЛОГІЙ

Здійснено комплексний аналіз муніципального управління в країнах Європи за різними зрізами. Вироблено рекомендації щодо удосконалення функціонування системи управління розвитком базових територіальних спільнот в Україні.

Ключові слова: муніципальне управління, місцевий економічний розвиток, муніципальний менеджмент, місцеве самоврядування, муніципальне утворення.

I. Вступ. Практична реалізація намірів України щодо інтеграції в Європейський Союз, необхідність реального дотримання вимог Європейської Хартії місцевого самоврядування вимагає забезпечення відповідності муніципального управління європейським моделям організації управління територіальними спільнотами низового рівня. Ця проблема є особливо актуальною з огляду на підготовку до проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи.

Досвід зарубіжних країн в сфері управління територіальним розвитком певним чином досліджено у вітчизняній літературі [1; 2; 3; 4; 5; 6], проте наголос в цих роботах робиться, в основному, на юридичних та організаційних аспектах функціонування органів місцевого самоврядування. Поза сферою наукового пошуку опинилася проблема дослідження муніципального управління як, насамперед, економічного інституту.

Це, в свою чергу, сприятиме прийняттю управлінських рішень відповідними державними органами області з метою найбільш ефективного використання людського потенціалу регіону.

1. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>

In article possibility and expediency of application of imitating modelling for forecasting of human potential of region on the basis of use of a method of system dynamics of corresponding indicators on the basis of a program platform of system I think is proved.

Монастирський Г. Л., Стефінін В. В.

II. Постановка завдання. Завданням даної статті є комплексний аналіз муніципального управління в країнах Європи за різними зрізами для вироблення конкретних рекомендацій щодо удосконалення функціонування системи управління розвитком базових територіальних спільнот в Україні.

III. Результати. Для вироблення шляхів адаптації управління розвитком найменшими адміністративно-територіальними одиницями в Україні до вимог Євросоюзу необхідним є проведення порівняльного аналізу існуючої практики муніципального управління в Україні та країнах Європи. В основу такого аналізу можна покласти декілька індикаторів, які визначають характер і особливості муніципального управління: індикатори домінуюча теорія місцевого самоврядування; модель розподілу влади між центром та територіями; територіальна основа реалізації муніципального управління; модель реалізації функцій місцевого самоврядування; побудова організаційних структур муніципального управління; можливості застосування інструментарію муніципального менеджменту.

Аналіз теоретичної основи функціонування місцевого самоврядування в країні слід проводити з позиції визначення рівня прояву ознак основних теорій місцевого самоврядування, що намагаються дати відповідь на питання про характер влади, яку територіальна громада здійснює самостійно та безпосередньо або через органи місцевого самоврядування: державниць-

кої, громадівської та муніципального дуалізму [1, С. 303; 2]. Системний аналіз муніципального управління в країнах Європи вказує на те, що в жодній з країн зазначені теорії місцевого самоврядування не проявляються в чистому вигляді. З цієї позиції можна вести мову про домінування певної теорії та взаємопереплетення ознак теорій місцевого самоврядування в країні. Кожна з основних теорій має право на існування та може реалізуватися при формуванні моделі організації влади в країні.

В практиці Європейських країн використовуються різні моделі взаємодії органів місцевого самоврядування та центральних органів влади, що зумовлюється різним ступенем самостійності місцевих органів влади. В основному, вони визначаються устроєм держави (федеративний чи унітарний). Найпоширенішим є підхід, за яким виділяють: модель відносної автономії, модель представництва та модель взаємодії. Модель взаємодії переважає в країнах Західної Європи [6, С. 45]. Їй властиві: не формальний, а реальний розподіл влади на центральну і місцеву, підтверджений чітким розподілом фінансових та юридичних повноважень; спільна відповідальність обох рівнів влади у прийнятті рішень; поєднання місцевих джерел податків з дотаціями центрального уряду. З прийняття Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) та Бюджетного кодексу України (2001 р.) можливості для реалізації такої моделі з’явилися і в Україні. Практика функціонування місцевого самоврядування в країнах ЄС вказує на те, що поступово умовні межі між моделями зникають – формується сучасна динамічна європейська модель місцевого самоврядування.

Оцінка муніципального управління в Україні та країнах Європи з позиції його територіальної основи дає підстави стверджувати, що в Україні існують об’єктивні територіально-просторові бар’єри реалізації потенціалу місцевого самоврядування. Так, сьогодні адміністративно-територіальний устрій України характеризується подрібненістю і об’єктивною нежиттєздатністю територіальних спільнот низового рівня [10]. Перший етап адміністративно-територіальної реформи в Україні покликаний забезпечити формування самодостатніх базових адміністративно-територіальних утворень, ресурсний потенціал яких би дозволив ефективно реалізувати функції і повноваження місцевого самоврядування. Територіальні громади різних населе-

них пунктів в Франції, Польщі, Німеччині, Швеції мають право на територіальне об’єднання з метою формування спільних органів місцевого самоврядування та консолідації управлінських зусиль для забезпечення комплексного розвитку муніципального утворення [2]. В Україні, відповідно до Конституції, територіальна основа функціонування громади обмежена населеними пунктами, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, окрім добровільного об’єднання жителів кількох сіл [8].

Аналіз відмінностей у характері та сутності реалізації функцій муніципального управління в країнах Європи дозволяє виділити дві моделі: патерналістську та самоврядну. Модель патерналізму (від латинського “paternus” – батьківський) виникла в сфері трудових відносин наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в зарубіжних країнах як форма повної соціальної опіки робітників з боку підприємницьких структур. Найбільше поширення дана модель отримала на фірмах Японії. Перенесена на радянський ґрунт в контексті управління розвитком первинних територіальних утворень ця модель виявилася як спосіб державницького утримання базових територіальних спільнот. Інерційність даної моделі частково простежується до сьогодні в Росії, Молдові, Білорусі, Україні. Найяскравіше прояв цієї моделі характеризує коефіцієнт дотаційності, що визначає частку державних дотацій у загальному обсязі доходів місцевого самоврядування. Альтернативною до патерналістської моделі реалізації функцій муніципального управління є самоврядна модель. За цієї моделі центральним елементом місцевого самоврядування виступає територіальна громада, яка безпосередньо чи через обрані нею органи місцевого самоврядування здійснює вирішення місцевих проблем та реалізацію місцевих інтересів, що підкріплено власними економічними ресурсами. Саме ця модель закладена в Європейській Хартії місцевого самоврядування, що встановлює шляхи розвитку місцевого самоврядування в сучасній Європі. В її основу покладено принцип субсидіарності, за яким питання, які можна вирішувати на низових рівнях управління, немає сенсу передавати наверх. Місцевим спільнотам, за Хартією, передається якомога більше управлінських завдань щодо соціального і економічного розвитку територій [3]. Самоврядна модель реалізації функцій місцевого розвитку притаманна більшості країн ЄС.

Відповідно до принципу організаційної автономії місцевого самоврядування, закладеного в

Європейській Хартії місцевого самоврядування, орган місцевої представницької влади повинен мати можливість самостійно визначати свою внутрішню структуру, яка б відповідала місцевим потребам і забезпечувала ефективне управління. Діючи в межах закону, орган самоврядування не підпорядковується іншим органам, а будь-який адміністративний контроль за його діями можливий лише для забезпечення законності і конституційних принципів місцевого самоврядування [3].

В Україні формування представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування жорстко регламентується законом, що часто призводить до формування шаблонних негнучких управлінських структур на місцевому рівні, які не відповідають особливостям території. Застосування переважно галузевого, а не функціонального, підходу в процесі формування виконавчих органів місцевого самоврядування на низовому рівні не дозволяє сконцентрувати діяльність по реалізації окремих управлінських функцій для забезпечення управління розвитком первинних адміністративно-територіальних утворень як систем в рамках окремих підрозділів. Так, аналіз організаційної структури виконавчих органів міських рад обласних центрів України показує, що в ній домінують підрозділи, утворені за галузевою ознакою: управління транспорту, житлово-комунального господарства, торгівлі, промисловості.

З позиції формування органічних організаційних структур місцевого самоврядування потребує вивчення досвід Німеччини, моделі організаційного забезпечення муніципального управління якої розрізняється в залежності від земель, що дозволяє врахувати територіальні специфіки муніципалітетів. Особливістю Німеччини є те, що управління муніципалітетами може здійснюватися за різними схемами: мер-рада; мер-рада-адміністратор; рада-адміністратор; управління комісіями; збори громадян. Так, за використання моделі “рада-адміністратор” рада наймає професійного менеджера для практичного керівництва апаратом управління. Рада визначає економічну й соціальну політику, а адміністратор проводить її в життя. За цієї схеми мер виконує представницькі функції [2].

Індикатор можливості застосування інструментарію муніципального менеджменту в діяльності органів місцевого самоврядування вказує на формування передумов до зміни управління розвитком територіальних спільнот

низового рівня, яке базується на адміністративно-управлінській реалізації владних повноважень та нормативно-правових актів органами місцевого самоврядування, на управління, що ґрунтується на принципах менеджменту. Механізм муніципального менеджменту в системі забезпечення розвитку територіальних спільнот низового рівня реалізується через спеціальний економічний інструментарій, який є комплексною системою взаємопов’язаних та взаємозалежних інструментів, застосування яких спрямоване на ефективне досягнення стратегії розвитку муніципальних утворень. Кожен з інструментів муніципального менеджменту реалізується через застосування низки управлінських технологій [11; 12]. Комплексний аналіз практики управління розвитком первинних територіальних утворень в Україні вказує на те, що в діяльності вітчизняних органів місцевого самоврядування застосовуються лише окремі технології спеціального економічного інструментарію муніципального менеджменту [10].

Узагальнення досвіду муніципального менеджменту в країнах ЄС вказує на те, що в цих державах застосовується комплексний підхід до використання його спеціального економічного інструментарію. Це дозволяє максимально задіяти існуючі резерви розвитку муніципальних утворень на основі формування гнучкої моделі управління. Сьогодні між країнами ЄС відбувається взаємообмін технологіями муніципального управління в рамках процесу трансферу управлінських інновацій. У країнах Західної Європи більшість муніципалітетів мають статус корпорацій, що функціонують як повноправні суб’єкти ринкової економіки з метою отримання економічного ефекту для територіальної громади. В цьому контексті корисним є досвід Франції, в якій практикується об’єднання комун – створення асоціацій місцевого самоуправління (комунальних синдикатів), що мають статус юридичних осіб, засновниками яких є комуни [9]. Корпоратизація виступає однією з ефективних технологій антикризового управління та муніципального фінансового менеджменту.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що не дивлячись на відмінності, кожна країна в процесі реалізації муніципального управління повинна вирішити ряд спільних проблем, які стосуються: врегулювання взаємовідносин органів державної виконавчої влади і самоврядних утворень на місцевому рівні; формування фінансової бази місцевого самоврядування; відпрацю-

вання механізму розв'язання конфліктів між виконавчою та представницькими владами; вироблення стратегії розвитку адміністративно-територіальних одиниць, можливості їх інтеграції; пошуку засобів підвищення якості надання муніципальних послуг населенню органами місцевого самоврядування. Кожна країна шукає свої шляхи розв'язання цих проблем, проте досвід функціонування місцевого самоврядування в Європі дозволяє визначити загальні підходи до формування ефективної моделі муніципального управління.

IV. Висновки.

1. В процесі адаптації територіальних спільнот низового рівня до європейських моделей управління Україна повинна враховувати досвід, як розвинутих країн Західної Європи, так і країн колишнього соціалістичного табору, враховуючи історичні та національні особливості державотворення.

2. Трансформація первинних територіальних спільнот в Україні повинна стати першочерговим напрямом реформування адміністративно-територіального устрою України, що вимагає внесення змін до Конституції України, прийняття законів "Про адміністративно-територіальний устрій України" та "Про територіальну громаду", які б передбачили право територіальних громад будь-яких поселень на територіальне чи функціональне об'єднання з метою формування життєздатної територіальної громади.

3. Штучне укрупнення територіальних громад не є гарантією їх ресурсного зміцнення та підвищення ефективності управління економічним і соціальним розвитком населених пунктів. Без докорінної зміни системи міжбюджетних відносин, трансформації податкового механізму територіальна комунізація базових спільнот може спричинити загострення несприятливих економічних та соціальних процесів на первинному рівні адміністративно-територіального устрою України.

4. Розмежування повноважень органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування має відбуватися на основі визначення чітких критеріїв розподілу державних та громадських послуг і джерел фінансування їх надання.

5. Для забезпечення гнучкості виконавчих підрозділів органів місцевого самоврядування потрібно забезпечити їх формування на основі програмно-цільового та функціонального підходів з урахуванням особливостей території.

6. З метою підвищення кадрового потенціалу місцевого самоврядування в Україні необхідною є підготовка муніципальних менеджерів за спеціальністю „Муніципальне управління”. Це б дозволило залучити в процес управління комплексним розвитком територіальних утворень низового рівня професійних менеджерів, використання послуг яких, як показує зарубіжний досвід, є невід'ємною умовою реалізації стратегії економічного й соціального розвитку муніципальних утворень.

7. Реформування фінансової бази первинних територіальних спільнот в Україні необхідно орієнтувати на підвищення питомої ваги місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів та формування прозорого механізму двосторонніх фінансових відносин між бюджетами територіальних утворень низового рівня і бюджетами вищих рівнів фінансової системи країни.

8. Слід розробити методики використання технологій спеціального економічного інструментарію муніципального менеджменту на основі адаптації зарубіжних підходів до інституційних умов розвитку територіальних спільнот низового рівня в Україні.

9. Потребує створення система взаємодії органів влади, підприємницького сектору, громадських організацій та членів територіальної громади в забезпеченні управління економічним і соціальним розвитком муніципальних утворень, що дасть змогу використати резерви синергизму в поєднанні зусиль усіх суб'єктів цього процесу.

Україна є невід'ємною частиною Європейського континенту. Після Помаранчевої революції перспективи європейської інтеграції стали реальними, що вимагає від української влади рішучих кроків на шляху імплементації механізмів функціонування політичної, економічної та соціальної систем ЄС в Україні, зокрема на рівні територіальних спільнот низового рівня. Метою такої трансформації має стати відмова від консервативної радянської моделі управління їх розвитком та перехід на використання ефективних технологій менеджменту. Вироблення методологічних засад наближення моделі управління розвитком базових адміністративно-територіальних одиниць в Україні до європейських параметрів становитиме проблемне поле подальших наукових розвідок в цій сфері.

1. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування. – Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 298-394.

2. Місцеве самоврядування: світовий та український досвід / за ред. А.Ткачука. – К.: Заповіт, 1998. – 187 с.

3. Європейська хартія про місцеве самоврядування // Вісн. – 1993. – № 7. – С. 33-39.

4. Корнієнко М. Місцеве самоврядування / М. Корнієнко // Демократичні зошити. – Випуск 7. – 36 с.

5. Ясюнас В. Основы местного самоуправления / В. Ясюнас. – М.: Ось, 1998.

6. Ачкасов В. А. Опыт местного самоуправления на Украине / В.А.Ачкасов // Правоведение. – 1998. – № 4. – С. 43-48.

7. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: навчальний посібник / В. І. Кравченко. – К.: Т-во "Знання", КОО, 1999. – 487 с.

8. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

УДК 331.101.262:332122

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Гловацька В. В., Копчак Ю. С.

У статті обґрунтовується важливість застосування стратегічного планування, спрямованого на підвищення ефективності розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському регіоні. Розкрито основні етапи стратегічного планування розвитку СЗТ та здійснено діалогіку його сильних і слабких сторін шляхом методу SWOT-аналізу.

Ключові слова: стратегічне планування, сільський зелений туризм, стратегічне бачення, SWOT-аналіз, стратегія.

I. Вступ. В умовах трансформації ринкової економіки особливої актуальності набувають питання стратегічного планування її галузей, що є особливо важливим і для розвитку сільського зеленого туризму (далі СЗТ). Адже чітко окреслене стратегічне бачення явищ і процесів, що відбуватимуться в розвитку СЗТ є успішною передумовою для визначення перспектив його стану в майбутньому.

Дослідженню проблем розвитку сільського зеленого туризму присвячено праці таких вчених, як В. Васильєва, П. Горішевського, Л. Гуги, Ю. Зінька, М. Костриці, Н. Кудли, В. Липчука, Н. Липчук, М. Рутинського, М. Товта та ін. Однак більш ґрунтовного опрацювання потребують питання саме стратегічного планування розвитку галузі, здійснення SWOT-аналізу, визначення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз становлення СЗТ.

9. Циммерманн Х. Муниципальные финансы: учебник / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Дело и Сервис». – 2003. – 352 с.

10. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня: монографія / Григорій Леонардович Монастирський. – Тернопіль: Вид-во «Економічна думка» ТНЕУ, 2010. – 464 с.

The complex analysis of municipal management is carried out in the countries of Europe after different cuts. Recommendations are mined-out in relation to the improvement of functioning of control the system by development of base territorial associations in Ukraine.

II. Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування важливості застосування стратегічного планування, спрямованого на підвищення ефективності розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському регіоні.

III. Результати. Ставлення вітчизняних науковців до стратегічного планування було різним, воно часто змінювалося від захоплення, до критичного його несприйняття. Це пояснюється такими причинами як: браком здібностей щодо здійснення стратегічного планування та відсутністю мотивації для того, щоб мислити та діяти стратегічно [1, с. 165]; недосконалістю методології стратегічного планування та непослідовністю застосування його методів, і реалізації планів [2]; відсутністю інформації про зовнішнє та внутрішнє середовище тощо. На сучасному етапі розвитку зарубіжна практика показує, що більшість експертів застосовують стратегічне планування для виходу з безнадійних ситуацій та для покращення розвитку галузі.

Одним із основоположників стратегічного планування вважається А. Чандлер, який розглядав стратегію як визначення основних довгострокових цілей підприємства, а також, як прийняття напрямків дії і виділення засобів для їх досягнення [3, с. 18]. Також стратегію можна визначити як детальний всеохоплюючий комплексний план, що розробляється на перспективу з метою реалізації місії (основного призначення) організації та цілей, що її конкретизують [4, с. 45].

В нашому розумінні стратегія розвитку – це сукупність заходів та механізмів, спрямованих на здійснення мети й досягнення цілей даної галузі. Її наукова сутність і цільове призначення полягає в гармонізації напрямків вирішення актуальних, оглядових (середньострокових) і віддалених у часі завдань (проблем) [5, с. 2512].

В науковій літературі під стратегічним плануванням розуміють детальний опис мети, завдань і комплексу заходів по реалізації фундаментальних цілей стратегії розвитку [6, с. 15]. Його часто визначають як процес, що забезпечує нововведення та зміни в організації достатньою мірою [7]. Отже, під стратегічним плануванням ми розуміємо в першу чергу постановку цілей, визначення шляхів досягнення поставлених цілей, аналіз сильних і слабких сторін розвитку сільського зеленого туризму та визначення його потенційних можливостей, реалізація яких дозволить досягти успіхів в майбутньому.

При цьому організація стратегічного планування вимагає чіткого окреслення етапів, а при необхідності також підетапів з передбаченням календарних строків і цільових завдань та результатів кожного з них. Здійснення системного моніторингу стратегічного розвитку передбачає всебічний аналіз досліджуваних показників, розробку на їх основі пропозицій щодо впровадження організаційно-економічних заходів та внесення уточнень і доповнень до стратегічного планування [5, с. 2513].

Процес стратегічного планування можна відобразити у вигляді спрощеної ланцюгової моделі: місія організації (головна мета) – цілі організації – оцінка та аналіз зовнішнього середовища – дослідження внутрішніх сильних і слабких сторін організації – вивчення стратегічних альтернатив – вибір стратегії – реалізація стратегії – оцінка стратегічного плану [8, с. 288-308, 317-334].

В результаті проведеного дослідження нами виділено такі основні етапи стратегічного планування розвитку СЗТ рис. 1 [9, с. 244-245]:

- розробка місії (головної мети);
- визначення цілей організації;
- аналіз зовнішнього середовища;
- дослідження внутрішніх сильних і слабких сторін;
- аналіз стратегічних альтернатив;
- вибір стратегії;
- обґрунтування реалізації стратегії (тактика, політика, процедури і правила);
- управління реалізацією стратегії (управління за цілями та бюджетами);
- оцінка стратегії та оцінка структури.

Першим важливим початковим етапом стратегічного планування є розроблення місії тобто визначення головної мети, на нашу думку це – підвищення ефективності розвитку СЗТ в Карпатському регіоні

Наступним етапом процесу стратегічного планування розвитку СЗТ є: визначення цілей, які необхідно досягти, зокрема конкретний опис дій, необхідних для досягнення визначених цілей та забезпечення реалізації цих дій.

До найосновніших цілей досягнення мети віднесено організаційні, соціальні, економічні та екологічні. Зокрема кожні з них – організаційні передбачають [5, с. 2514-2515]:

- розробку та впровадження правових норм, які б регламентували діяльність у даній сфері;
- підвищення рівня інноваційно-інвестиційного забезпечення шляхом безпосереднього надання коштів інвесторами на розвиток СЗТ;
- підвищення ефективності функціонування суб'єктів підприємництва у сфері СЗТ шляхом створення для них сприятливих умов господарювання;
- створення інформаційної системи (туристичних центрів, функціональним призначенням яких повинна бути систематизація статистичних даних господарств СЗТ та пропозиція туристичних послуг залежно від критеріїв їх оцінювання – якості, вартості та ін.).

Не можливо оминати і важливість соціальних цілей, які б сприяли підвищенню ефективності СЗТ. Загалом це [5, с. 2516]:

- покращення рівня культурного та матеріального життя сільських мешканців;
- можливість надання та створення умов для відпочинку всіх верств населення;
- забезпечення розвитку інноваційно-інформаційної бази з метою промоції даної сфери.

Не менш важливими є економічні цілі, зокрема забезпечення необхідних умов для покращення життя місцевого населення, підвищення його добробуту через активізацію підприємницької діяльності у сфері СЗТ тощо. Крім вище зазначеного до основних нами віднесено [5, с. 2517]:

- суспільно-економічне стимулювання території шляхом скорочення безробіття та створення додаткових робочих місць;
- розширення ринкової інфраструктури з метою підтримки місцевих підприємницьких ініціатив населення;
- максимізація доходів місцевих жителів та мінімізація витрат від діяльності СЗТ;
- запровадження інновацій з використанням наявних інтелектуальних та інформаційних ресурсів.

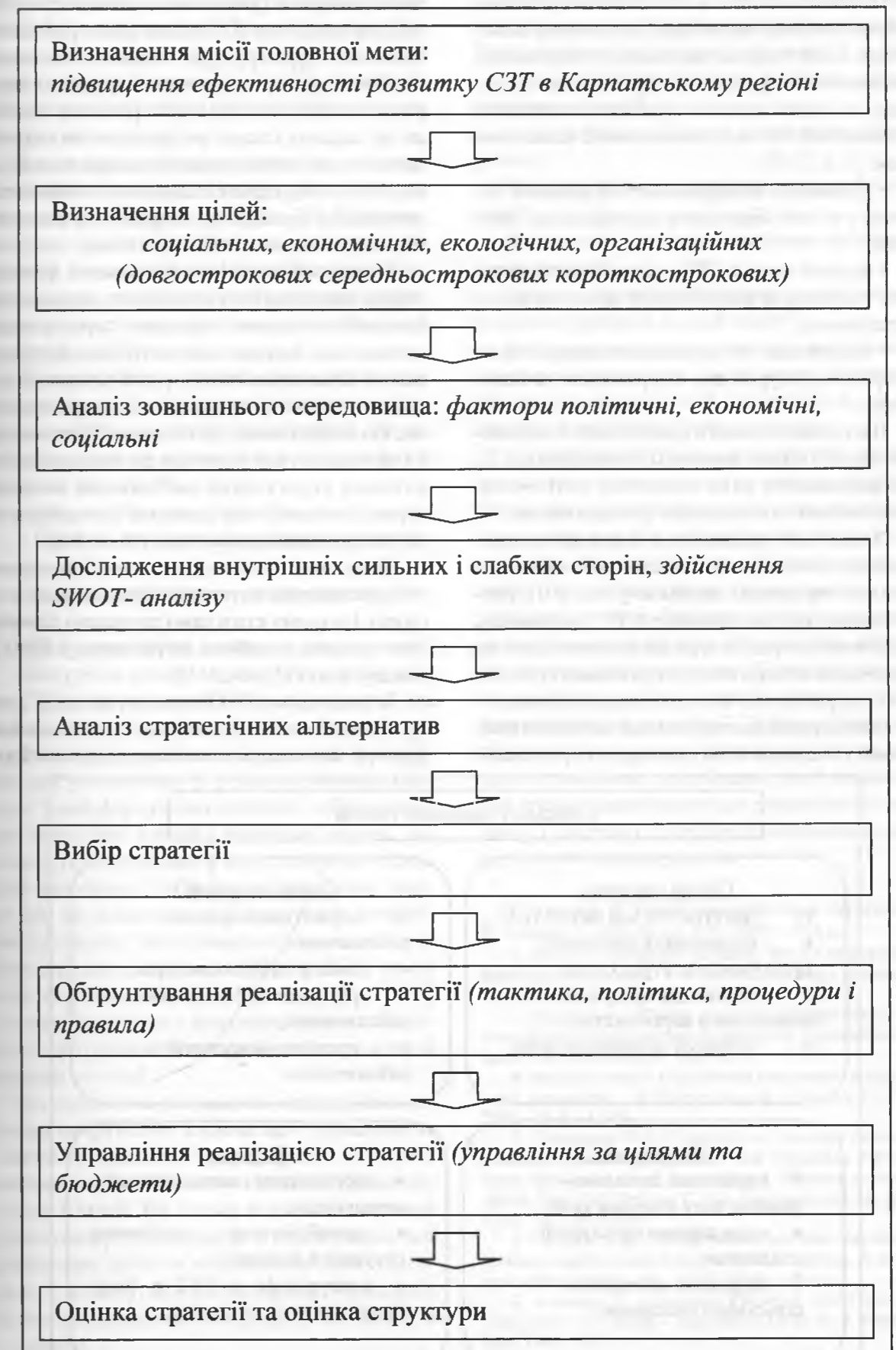

Рис. 1. Етапи стратегічного планування розвитку СЗТ

На сьогоднішній день особливої актуальності набуває питання екологізації, визначення екологічних цілей, зокрема збереження і охорони навколишнього середовища. Враховуючи специфіку сільського зеленого туризму його розвиток неможливий без дотримання нище зазначених умов [5, с. 2517]:

- утримання інтегральності природного балансу з метою збереження привабливості території;

- надання послуг СЗТ у відповідності до вимог збереження екологічності навколишнього середовища;

- збереження та раціональне використання природних ресурсів для оздоровлення та відпочинку.

Наступним етапом стратегічного планування є аналіз і оцінка зовнішнього середовища. До найважливіших нами віднесено політичний, економічний та соціальний фактори впливу.

Політичний проявляється внаслідок волевиявлення свобод громадськості через співвідношення з державною системою [10, с. 101]. Варто зазначити, що стосовно СЗТ, стабільність політичної ситуації в державі посилює попит на відпочинок вітчизняних та зарубіжних туристів, що є прерогативою його успішного розвитку.

Економічний фактор включає залучення інвестицій та надання пільгових кредитів, що особ-

ливо стимулює (уповільнює) діяльність СЗТ шляхом створення відповідної до потреб відпочиваючих інфраструктури. Розвиток сільського зеленого туризму є частиною внутрішніх джерел інвестицій для сільського розвитку оскільки від надання послуг по проживанню і харчуванню та ін., селяни отримують додатковий дохід [10, с. 104], сприяє підвищенню зайнятості, вирішенню проблем по безробіттю, зменшує міграцію сільського населення тощо.

У нашому розумінні соціальний фактор, сприяє оздоровленню соціального середовища (ситуації) у сільських, гірських і передгірських місцевостях. Зокрема, забезпечує шанс на підвищення загальноосвітнього рівня сільського населення через спілкування з відпочивальниками, що приїжджають як з території України так і з-за кордону, що спонукає до оволодіння навичками спілкування іноземними мовами, сприяє взаємообміну думками і розширенню світогляду сільських жителів [10, с. 103].

Наступним етапом стратегічного планування є дослідження внутрішніх сильних і слабких сторін. На цьому етапі нами проведено діагностику сильних і слабких сторін методу SWOT-аналізу (рис. 2) [5, с. 2514].

За допомогою SWOT-аналізу, на нашу думку, можна охарактеризувати внутрішні і зовнішні фактори, які можуть мати опосередкований та

Рис. 2. Схема SWOT-аналізу сільського зеленого туризму

безпосередній вплив на ефективність стратегічного бачення розвитку СЗТ в майбутньому. При цьому у процесі аналізу сильних та слабких сторін галузі є шанс використати її певний потенціал можливостей та частково оминати труднощі на шляху розвитку.

Аналіз стратегічних альтернатив – це ідентифікація (або генерація) та порівняльний аналіз альтернатив можливих дій [11, с. 74]. Після визначення сильних і слабких сторін галузі слід виявити реальні можливості найбільш відомих альтернатив, зокрема стратегії організацій, обмеженого зростання, зростання, скорочення та зупинки [8, с. 279].

На етапі вибору стратегії варто обрати таку стратегію, яка б забезпечила підвищення ефективності СЗТ на довгостроковий період. Тут же потрібно обґрунтувати та дати відповіді на такі наступні питання [9, с. 247]:

– Що потрібно досягти?

– Що буде зроблено для досягнення поставленої мети?

– Хто відповідатиме за кожен елемент програми?

– Які хронологічні рамки виконання плану?

Наступним етапом стратегічного планування СЗТ є обґрунтування реалізації стратегії, що передбачає вибір тактики, тобто формування короткострокових планів та визначення конкретних дій узгоджуючи їх з довгостроковим планом. Також формування політики, тобто загальних орієнтирів для дій і ухвалення рішень, що полегшують досягнення вищезазначених цілей. Далі важливим є вибір процедури, а саме, опишу дій, які повинні застосовуватись у конкретних ситуаціях. Часто вважають, що це можуть бути стандартизовані вказівки, вироблені на основі позитивного минулого досвіду [9, с. 247]. Не менш важливим є визначення правил, зокрема обґрунтування того, що слід робити в кожній окремій ситуації.

До управління реалізацією стратегії включено два інструменти, зокрема це – управління за цілями та бюджети. При складанні бюджетів важливим є визначення у кількісній формі ресурсів і цілей. На цьому етапі здійснюється фінансовий розподіл ресурсів передбачених для досягнення цілей та відбувається співставлення їх з досягнутими результатами. Управління за цілями передбачає поєднання планування та контролю.

На заключному етапі стратегічного планування – оцінці стратегічного плану відбувається

порівняння результатів з цілями. Зокрема, при оцінці процесу стратегічного планування мають бути визначені такі основні питання [12, с. 84]:

Чи є стратегія внутрішньо сумісною з можливостями галузі?

Чи передбачає стратегія допустимий рівень ризику?

Чи є достатньо ресурсів для реалізації стратегії?

Чи враховує стратегія зовнішню небезпеку і можливості?

Чи є ця стратегія найкращим способом застосування ресурсів в даній галузі?

Цей етап вимагає детального проведення експертизи і досліджень. Також варто зазначити, що саме на цьому етапі визначається, ефективність стратегії чи її недосконалість.

IV. Висновки. Процес стратегічного планування є громіздким і зовсім не легким, він вимагає не тільки дотримання послідовності кожного з етапів, але й їх відповідності щодо реалізації часу. Варто зазначити, що несвоєчасність стратегічного планування та зволікання в часі щодо стратегічного бачення закладених прогнозних показників нагромаджує негативні явища, подолання яких спричинює збільшення витрат на практичну реалізацію цілей, знижує кінцеву результативність стратегії. Також, стратегічне планування в жодному випадку не можна вважати незамінним, розробленим раз і назавжди, цей процес характеризується динамічністю розвитку і постійно потребує вдосконалення або серйозного доопрацювання.

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб: Питер Ком, 1999. – 416 с.

2. Wilson I. Strategic planning for the millennium: Resolving the dilemma / I. Wilson // Long range planning. – Oxford etc., 1998 – Vol. 31, № 4 – P. 507–513.

3. Наливайко А. Теорія стратегій підприємства. Сучасний стан та перспективи розвитку / А. Наливайко. Моногр. – К.: КНЕУ, 2001. – 227 с.

4. Малиновський В. Стратегічне планування в державному управлінні / В. Малиновський // Вісник УАДУ – 2002 – № 1 – С. 45.

5. Гловацька В.В. Стратегія як система розвитку сільського (зеленого) туризму / В.В. Гловацька // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Вип. 262: В 12 т. Т. 10 – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – С. 2611-2619.

6. Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський Моногр. – К.: ШСД, 2010. – 288 с.

7. Lorange P. Corporate Planning An Executive Viewpoint / P. Lorange – Englewood Chffs, N. J. Prentice-Hall, 1980. – P. 2.

8. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон М. Хедоури М. Альберт, Пер с англ. – М. Дело, 1999. – 800 с.

9. Малиновський В. Я. Державне управління / В. Я. Малиновський Навч. посіб. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К.: Атіка, 2003. – 576 с

10. Гловацька В. В. Чинники становлення і утвердження сільського зеленого туризму / В. В. Гловацька // Вісник Прикарпатського університету. – 2006. Вип. 3 С. 100-106.

11. Зінкевічус В. Психологічні аспекти стратегічного планування в організаціях державного уповаління / В. Зінкевічус // Збір. наук. праць Української Академії державного управління при Президенті України В 2 ч. [За ред. В. І. Лугового В. М. Князева] – К.: Вид-во УАДУ 1999. Вип. 2. – С. 70-76

12. Слава С. Менеджмент у державному секторі матеріали до курсу лекцій / С. Слава, С. Кондрей // УжДУ, 1997. – 130 с.

The importance of strategic planning application, aimed at improving the efficiency of the development of the rural green tourism in the Carpathian region has been based in the article. The basic steps of strategic planning and development of the rural green tourism have been revealed and its strengths and weaknesses through SWOT-analysis method have been investigated.

УДК -334.012.82

DIE EUROKRISE UND DAS PROJEKT „VEREINIGTE STAATEN VON EUROPA“

ЄВРОКРИЗА І ПРОЕКТ „СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ ЄВРОПИ“

Karl Wohlmuth
Карл Вольмут

The discussion about the “United States of Europe” is intensified in recent times, in political as well as academic circles. This has various reasons: first, it is considered as necessary to deepen the European integration process because of the fact that various important policy areas are not covered yet. The sovereign debt crisis in Europe shows that fiscal policy is such an area and that fiscal rules may be inferior to a fiscal union. Second, steps towards political unification are considered as vital in order to save the Euro as it turned out that crisis management so far was not successful in Europe. Third, the formation of the G20 group shows that Europe has to unify politically in order to impact on the decision-making processes on world economy and world politics affairs.

Experiences over 30 months of hectic crisis management in Europe show that five issues are important and have to be addressed: first, the failure of the European Constitution has quite negative effects on European integration and on crisis management as the Lisbon Treaty is not a full substitute; second, the economic policies in Europe are not coherent as there were no further steps towards a Political Union and especially towards fiscal coordination and federalism; third, the European Central Bank is overburdened with tasks because the balance between various economic policy actors is not granted; fourth, the lack of progress in further and deeper European integration is paralyzing decision-making processes in Europe and is leading to uneven and unsustainable growth patterns; and fifth, the neglect of all lessons from the “political economy of reform

policies” in Europe has impeded seriously the crisis management.

It is shown in this contribution that these five properties of the unfinished European integration process have negative repercussions on Europe, and especially so on the Eurozone and the Euro. Therefore concerted steps towards political unification and towards the project “United States of Europa” are inevitable in order to save the Euro, the Eurozone and the European integration process.

Einführung

Zwei Fragen stellen sich derzeit und sind dringend zu beantworten:

Hat es seit der Einführung des Euro Fortschritte beim Projekt „Vereinigte Staaten von Europa“ gegeben, bzw. ist die Integration in Europa in diesen Jahren vertieft worden?

Hat der Euro in Europa als Klammer gewirkt, um den Prozess der Integration zu beschleunigen bzw. das Projekt der „Vereinigten Staaten von Europa“ voranzubringen?

Beide Fragen können dezidiert verneint werden. Das Projekt „Vereinigte Staaten von Europa“ ist in diesen Jahren leider nicht vorangekommen. Der Euro hat auch nicht als Klammer gewirkt. Von einer Vertiefung der europäischen Integration durch Einbeziehung neuer Politikfelder und durch die Stärkung von europäischen Institutionen kann nicht gesprochen werden. Die aktuelle Krise in der Eurozone ist sogar dabei, den erreichten Stand der europäischen Integration zu gefährden. Die Auseinandersetzungen in Europa über die Maßnahmen zur Rettung des Euro und zur Lösung der Schulden-

krise gefährden sogar den Zusammenhalt der Gemeinschaft, weil aus der Sicht der Bevölkerung und der Medien in den europäischen Staaten die Identität Europas nicht erkennbar wird, der Nutzen weiterer Integrationsschritte bezweifelt wird und Souveränität, Autonomie und Handlungsspielräume der einzelnen Staaten bedroht scheinen. Insofern kann von einer Klammer durch den Euro nicht (mehr) gesprochen werden.

Die populistischen Tendenzen bei den Wahlen in zahlreichen europäischen Ländern sind zu erwähnen, weil zum Teil offen europafeindlich vorgetragen, aber auch der Trend einer Umgehung von gemeinsam inaugurierten europäischen Institutionen durch die Art des politischen Entscheidungsprozesses („Merkozy“) ist äußerst bedenklich. Die sehr langsamen und widersprüchlichen Entscheidungsprozesse in Europa passen auch nicht zu der immer deutlicher erkennbaren Notwendigkeit, die Märkte (vor allem die internationalen Finanzmärkte) von einer kohärenten, planvollen und effektiv koordinierten Wirtschaftspolitik der Euroländer/der EU-Länder zu überzeugen. Die Lage hat sich seit der Weltwirtschaftskrise von 2008/2009 zugespitzt, doch gab es auch vorher Probleme, gemeinsam und zeitnah auf aktuelle Entwicklungen angemessen zu reagieren.

Argumentiert wurde anfangs von den politischen Befürwortern des Euro, dieser sei die „Krönung“ der europäischen Einigung und werde nicht nur den ökonomischen Prozess der Integration vorantreiben, sondern auch helfen, den Prozess der wünschenswerten politischen Einheit rascher voranzubringen. Allerdings sollte die Hauptlast der politischen Integration bei einer schnellen europäischen Koordination und Integration der Wirtschaftspolitik und bei einer Einbeziehung weiterer Gemeinschaftsaufgaben liegen. Bald kam es aber zu entscheidenden Änderungen in der Einschätzung der Rolle des Euro für Europa. Der Euro wurde zum eigentlichen „Motor“ des Einigungsprozesses erklärt, zu einem Instrument, um so die Integration Europas zu vertiefen.

Diese Überhöhung des Euro hat fatale Folgen gehabt. Der Euro wurde zum Symbol stilisiert – er symbolisiere die Werte der europäischen Einheit und schaffe Identität. Von der Notwendigkeit dezidiert Schritte zur politischen und weiteren ökonomischen Integration wurde mit solchen Metaphern abgelenkt. Es wurden Erwartungen geweckt, die der Euro nicht erfüllen konnte. Die Spaltung der Europäischen Union in Euroländer und in andere EU-Mitglieder hat zusätzliche Probleme gebracht. Diese Probleme

addieren sich zur Spaltung in der Eurozone in Gläubiger- und Schuldnerstaaten, in Länder mit AAA-Ratings und andere, etc. Nicht-Euro-Länder wie Dänemark und Polen sollten sich als Ratsvorsitzende aber dennoch am Euro-Krisenmanagement aktiv beteiligen, wurden aber gar nicht zu allen politischen und technischen Sitzungen zugelassen. Nun geht es um Schadensbegrenzung in der Eurozone und darum, von wem neue Impulse für die europäische Integration ausgehen sollen. Neue Impulse für die Integration können aber nur von der Politik, von der Wirtschaft und von der Zivilgesellschaft kommen, wobei den Medien eine bedeutende Rolle zukommt.

Was wurde denn seit der Einführung des Euro im europäischen Einigungsprozess real vollbracht? Die EU hat „Business as Usual“ gemacht – es wurden Beitrittsverhandlungen geführt; in manchen Bereichen wurden die Bedingungen des Binnenmarktes verändert und auch vervollständigt; es wurden neue Institutionen gegründet, vor allem im Bereich der inneren und äußeren Sicherheit und bei der Überwachung der Finanzmärkte; schließlich gab es auf allen politischen Ebenen und in vielen spezifischen Bereichen ein zeitraubendes Krisenmanagement.

Entscheidende Vertiefungen des EU-Prozesses hat es aber nicht gegeben. Weder in der Arbeitsmarkt- und Sozialpolitik, noch in der Wirtschafts- und Finanzpolitik gab es wesentliche Schritte einer weiteren europäischen Integration. Auch in den Bereichen Migration, Asyl, Entwicklung, Sicherheit, Verteidigung, Außenpolitik, Verbraucherschutz, Gesundheit, Justiz, Forschung und Entwicklung kann nicht von wirklichen Fortschritten bei Koordination, Kooperation und Integration gesprochen werden. Auch von einer realen ökonomischen Konvergenz kann in Europa – trotz der Existenz zahlreicher Töpfe für Programme der Kohäsion und der Struktangleichung über viele Dekaden hinweg – nicht gesprochen werden. Von Konvergenztendenzen kann in wichtigen Bereichen kaum gesprochen werden. Die Arbeits- und Sozialstandards, die Löhne und die Lohnnebenkosten, die Produktivitätsentwicklung, die Einkommen, der Wettbewerb auf den Märkten und die Wettbewerbsfähigkeit zeigen keinen klaren Trend zur Konvergenz. Die Anfälligkeit der Peripherie in der EU (von Irland bis Griechenland und Portugal) ist in all diesen Jahren nicht geringer geworden. Die Anfälligkeit dieser Länder hat aber unterschiedliche Ursachen (aufgeblähter Staatsapparat in Griechenland, Vernachlässigung der produktiven Sektoren in Portugal, extreme Standortpolitik Irlands). Die stark divergierenden Zinsen für Staatsanleihen der EU-Länder zeigen diese Unterschiede im Gefälle und in der Anfälligkeit deutlich genug.

Der Weg zu den „Vereinigten Staaten von Europa“ ist nicht konsequent und nicht kontinuierlich weiter gegangen worden. Die Bewältigung der Eurokrise zieht nun zusätzlich Ressourcen und politische Kapazität von der Aufgabe ab, Kohäsion, Strukturangleichung und Konvergenz in Europa zu fördern und mit dem Projekt „Vereinigte Staaten von Europa“ voranzukommen. Der Euro ist weder „Motor“ noch „Klammer“ im Integrationsprozess. Einerseits wächst in Teilen der „politischen Klasse“ und noch stärker in der Privatwirtschaft der europäischen Staaten die Einsicht, dass der Euro nur durch eine schnellere politische Integration gestärkt werden kann; mehr Europa wird vielerorts gefordert und es werden auch wieder verschiedene Modelle der Durchsetzung eines vereinigten Europas diskutiert. Gleichzeitig werden aber, wieder vor allem von Teilen der „politischen Klasse“, ständig Schritte unternommen, die dem Ziel eines vereinigten Europa entgegenwirken. Die Verlagerung von Kompetenzen und Entscheidungen nach Brüssel zur Stärkung der zentralen Institutionen des europäischen Integrationsprozesses hat nicht stattgefunden; das Europäische Parlament und die Europäische Kommission wurden in den letzten vier Jahren der Wirtschafts-, Schulden- und Eurokrise weitgehend entmachtet. Entsprechendes gilt für den „Präsidenten“ und die „Außenministerin“ der EU. In der Öffentlichkeit wird oft ein anderer Eindruck vermittelt, meist von Politikern, die sich in Wahlkämpfen mit nationalen Parolen gegen die „Auswüchse der EU-Bürokratie“ profilieren wollen. In der Realität dominieren aber Entscheidungsmuster a la „Merkozy“.

Erst nach einer Einigung der beiden wichtigsten europäischen Wirtschaftsmächte Deutschland und Frankreich kommt es zu weiteren politischen Abstimmungen. Dadurch kommt es nicht nur zu einer partiellen Lähmung der zentralen EU-Entscheidungsinstanzen, sondern auch zu einer Verlangsamung der Entscheidungsprozesse selbst. Hohe Transaktionskosten behindern dann nicht nur das Euro-Krisenmanagement, sondern vor allem auch die Durchsetzung von mittel- und langfristigen Strategien für Europa durch die europäischen Institutionen. Dies hat Folgen, bis hin zur Erarbeitung von mittel- und langfristigen Strategien; die politische Umsetzung wird oft ausgeklammert. Allerdings sind manche Strategiedokumente der EU, wie etwa „Europa 2020“, als ein „Programm für intelligentes, nachhaltiges und inklusives Wachstum in Europa“, nur Auflistungen von Wünschen, nicht aber Strategien im Sinne einer planvollen und verbindlich

vereinbarten Durchsetzung von interdependenten und abgestimmten Aktionsprogrammen. In der Strategie „Europa 2020“ findet sich manches über die notwendigen Schritte zur Konvergenz und zur Stärkung der Wettbewerbsfähigkeit, doch ist das leider nicht rückgekoppelt mit der kurz-, mittel- und langfristigen Aktionsebene. Für das Euro-Krisenmanagement wird das daher nicht relevant. Die Euro-Krisenmanager scheinen diese längst existierenden Programme auch nicht weiter zu reflektieren, denn es wird ja inzwischen neben dem Fiskalpakt auch wieder über einen neuen Wachstums- und Stimulierungspakt diskutiert (für den händierend Ideen gesucht werden!).

Die „Vereinigten Staaten von Europa“ werden an manchen Orten wieder thematisiert, vor allem auch deshalb, weil es gilt, die Entscheidungsprozesse in Europa zu beschleunigen und die Transaktionskosten zu senken. Die Krisenhaftigkeit des Integrationsprozesses führt zu einer Revitalisierung des Projektes „Vereinigte Staaten von Europa“. Die Liste der Vorschläge und Pläne im Rahmen des Gesamtprojektes „Vereinigte Staaten von Europa“ ist lang. Verschiedene hypothetische Szenarien für den Prozess der europäischen Einigung wurden vorgestellt und verschiedene Formen der politischen Vereinigung (Einzelstaat, Bundesstaat, Staatenbund) wurden verglichen.¹ Es geht immer auch um Visionen, ohne die politisches Handeln nicht wirklich gelingen kann. Jürgen Habermas hat die Bedeutung einer Zukunftsvision für Europa besonders klar hervorgehoben.² Es geht ihm darum, das europäische Gesellschaftsmodell (mit individuellen und sozialen Rechten und Normen) in der Zeit der Globalisierung international abzusichern. Ohne die Vereinigten Staaten von Europa wird Europas Schicksal letztlich fremden Händen und Mächten überlassen bleiben. Auch gelte es, das Gesellschaftsmodell Europas im Wettbewerb mit anderen Entwürfen (der USA und auch Chinas) international durchzusetzen. Eine Zurückgewinnung von politischer Gestaltungskraft durch Entscheidungen auf supranationaler Ebene ist zwingend. Dazu gehört auch eine ausreichende eigene Finanzbasis, über die die EU nicht wirklich verfügt. Habermas bezieht sich auch ausdrücklich auf das Manifest des früheren belgischen Ministerpräsidenten Guy Verhofstadt. Er forderte ein föderales Kerneuropa, mit einer Integration von fünf

¹ WIKIPEDIA, United States of Europe, Access: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_of_Europe

² Jürgen Habermas, Über die Zukunft Europas, Der Standard, 21. März 2006, Access: <http://derstandard.at/2374069>

Politikbereichen: Sozial- und Wirtschaftspolitik, Wissenschafts- und Technologiepolitik, Rechts- und Sicherheitspolitik, Außenpolitik, und Verteidigungspolitik. Dieses Kerneuropa sollte selbstverständlich offen sein für all jene Länder, die bereit sind, diesen Weg zu gehen³.

Im Gegensatz dazu sind aber die aktuellen Meinungen von europäischen Politikern zum Thema eher taktisch bestimmt. Der Mut, diese Forderung nach einer föderalen Struktur so klar auszusprechen, ist aber leider in den meisten europäischen Ländern bei den Politikern nicht anzutreffen. Es bleibt bei vagen Bekundungen von Forderungen nach mehr Kooperation. Die Folgen sind gravierend, insbesondere auch für den Euro, denn die genannten fünf Politikbereiche sind im Sinne der Forderung von Habermas, das europäische Gesellschaftsmodell im Weltkontext offensiv durchzusetzen, von ganz zentraler Bedeutung. Der Euro als Weltwährung würde von dieser Entwicklung direkt profitieren – mehrere Funktionen der Weltwährung (Anlagewährung, Notierungswährung, Reservewährung, Transaktionswährung) würden unmittelbar an Bedeutung gewinnen. Zudem würden die anderen Euroländer und die restlichen EU-Länder von diesem Mechanismus der Währungsstabilisierung profitieren.

Die Perspektiven einer Europäischen Politischen Union und das Krisenmanagement in Europa

Die gegenwärtige Lage ist kompliziert, da international nicht mit einer schnellen Vertiefung des Integrationsprozesses in Europa durch Einbeziehung weiterer wichtiger Politikfelder gerechnet wird. Die Schritte zu einer Europäischen Politischen Union werden zu zaghaft gegangen. Einige Aspekte des gegenwärtigen Integrationsbefundes sind besonders gravierend. Daraus ergeben sich Prioritäten und Handlungsempfehlungen zur Vertiefung des europäischen Integrationsprozesses und auch Folgerungen zur Rettung des Euro:

1. Das Scheitern der Europäischen Verfassung:

Das Scheitern der europäischen Verfassung hat schwerwiegende Konsequenzen für die europäische Integration, insbesondere aber auch für die Richtung und Wirksamkeit der europäischen Wirtschafts- und Währungspolitik gehabt. Wenn auch die These vertreten wird, der dann ausgehandelte Grundlagenvertrag hätte die wesentlichen Inhalte des Verfassungsvertragswerkes gerettet, so stimmt dies nur zum Teil. Die rechtliche Stellung, die gesellschaftliche

³ WIKIPEDIA, United States of Europe, Access: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_of_Europe

Verankerung und die politische und ökonomische Wirkung einer Verfassung sind ganz anders zu bewerten. In der EU und auch global wäre die Durchsetzung einer Europäischen Verfassung durchaus als Signal einer Vertiefung des europäischen Integrationsprozesses gewertet worden. Die Wirtschafts- und Währungsunion hätte einen wesentlichen Anker erhalten. Zudem ist die Verfassung ein Instrument zur Abklärung von Zuständigkeiten und Funktionen, also werden auf der Basis der Verfassung auch Transaktionskosten gespart und Entscheidungsprozesse beschleunigt und vereinfacht.

Es ging bei der Europäischen Verfassung im Prinzip darum, alle europäischen Verträge durch den neuen Text zu ersetzen. Der Vertrag von Lissabon ist hingegen nur eine Abänderung/Anpassung bestehender EU-Verträge. Es ist im Augenblick nicht absehbar, wann und wie die europäische Verfassungsdiskussion wieder aufgenommen werden könnte. Insbesondere die Bestimmungen in der Europäischen Verfassung über die erweiterte Kooperation in der EU sind wegweisend für die Wirtschaftskooperation und hilfreich für Länder, die schneller im Integrationsprozess vorangehen wollen.

Was hat das Scheitern der Europäischen Verfassung mit dem Euro zu tun? Das Scheitern der Europäischen Verfassung zeigte, wie divergierend die Interessen in Europa sind und dass es keinen wirklichen Konsens zur Vertiefung der europäischen Integration gibt. Das für eine Gemeinschaftswährung wichtige Signal der planmäßigen Weiterführung der politischen Einheit bleibt aus. Wenn das Signal einer Konvergenz zur politischen Einheit über längere Zeit ausbleibt, wird die Unsicherheit auf den Finanzmärkten hinsichtlich der Überlebensfähigkeit der Eurozone verstärkt; die Investoren testen die möglicherweise schwachen Euro-Länder hinsichtlich ihrer Kreditwürdigkeit bzw. auch hinsichtlich der Fähigkeit, in der Eurozone zu verbleiben. Wenn vom Euro-Paradox des stabilen Außenwerts trotz innerer Krisen gesprochen wird, dann klärt sich dieses Paradox durch die riesige Handelsbilanz-Überschussposition im Euroraum, denn die hohe Attraktivität deutscher Staatsanleihen bei den Investoren gleicht die abnehmende Attraktivität von Staatsanleihen einer wachsenden Zahl von anderen Euro-Ländern immer noch aus⁴.

2. Das Fehlen einer kohärenten europäischen Wirtschaftspolitik:

Das Fehlen einer kohärenten Wirtschaftspolitik in Europa wiegt besonders schwer und belastet die

⁴ Meyer-Rix, Ulf, 2012, Das Euro-Paradox, Stabiler Außenwert trotz innerer Krise, Friedrich Ebert Stiftung, Perspektive, Februar 2012

Konsolidierung des Projekts „Euro“. Der Blick auf die Politik in den USA zeigt, was Kohärenz heißt und wie diese erreicht werden kann. Der amerikanische Präsident muss, um wiedergewählt zu werden, vor allem eine gute Beschäftigungsbilanz vorweisen. Ungünstige Daten zur Arbeitslosigkeit und zur Zahl der neu geschaffenen Arbeitsplätze können die Wiederwahl gefährden. Präsident Obama wie auch vor ihm die Präsidenten Bush Junior und Clinton haben legen daher besonderen Wert auf einen möglichst flexiblen und abgestimmten Einsatz von Instrumente der Fiskalpolitik, der Geldpolitik, der Strukturpolitik und der Handelspolitik. Zudem achten sie darauf, dass durch den Einsatz von steuernden Instrumenten in anderen Politikbereichen (Rüstung, Umwelt, Sozialpolitik, Gesundheitspolitik, etc.) die Kohärenz der Wirtschaftspolitik gewahrt bleibt. Das heißt, die Instrumente der Wirtschaftspolitik dürfen nicht zu spät, nicht zu gering dosiert und nicht widersprüchlich eingesetzt werden.

Die Fiskalpolitik, die Geldpolitik und die Strukturpolitik müssen also zusammenpassen, dürfen sich nicht gegenseitig aushebeln. Aus europäischer Sicht wirkt der Politikstil in den USA befremdlich, doch immer geht es um möglichst große Kohärenz. Der auch innenpolitisch gewagte Einsatz von Präsident Obama zur Rettung der Autoindustrie, die aus europäischer Sicht gigantischen Stimulierungs-, Rettungs- und Stützungsprogramme nach der Weltwirtschaftskrise von 2008/2009, die komplementäre Liquiditätspolitik des amerikanischen Zentralbanksystems, und andere Entscheidungen in wirtschaftsnahen Politikbereichen zeigen vor allem auch deutlich, wie schnell und konzertiert die amerikanische Administration reagieren kann.

Auch China hat wachsende Probleme, eine kohärente Wirtschaftspolitik durchzusetzen, weil lokale Akteure (der Zentralbank, regionale staatliche Institutionen, staatliche Banken und Unternehmen) die zentrale Geld- und Fiskalpolitik aushebeln können. Das Beispiel China zeigt, dass das Verhältnis der Zentralregierung zu den lokalen Regierungen in den Provinzen immer wieder überprüft werden muss, um eine kohärente Politik durchzusetzen. Wenn dies auch nur unvollkommen gelingt, so ist doch die Möglichkeit dazu gewahrt. In Europa gibt es diese Korrekturmöglichkeit aber nicht, denn das würde Institutionen der Vereinigten Staaten von Europa voraussetzen.

All diese Möglichkeiten der zentralen Steuerung hat Europa nicht. Es kann nicht schnell auf Krisen reagiert werden; insbesondere können die Instrumente der Fiskalpolitik und der Strukturpolitik nicht schnell, flexibel und widerspruchsfrei angewendet werden. Die zentralen europäischen Institutionen in Brüssel haben allenfalls die Möglichkeit, Koor-

dinationstreffen einzuberufen und Vorschläge für eine koordinierte Fiskalpolitik zu unterbreiten. Sie können auch für andere (noch nicht gemeinschaftlich gestaltete) Politikbereiche Vorschläge machen, wie Krisenerscheinungen koordiniert begegnet werden könnte. Der Weg zum koordinierten Einsatz der Instrumente ist aber sehr lange und mit vielen Unwägbarkeiten und Widersprüchlichkeiten versehen.

Mit Regeln – für einen Fiskalpakt und für einen neu angedachten Wachstumspakt – wird versucht, der europäischen Wirtschaftspolitik ein Stützkorsett einzuziehen, also Koordination und Kohärenz durch Regeln herzustellen. Dies kann aber nicht gelingen, weil niemand da ist, der schnell und kohärent auf Krise reagieren kann. Alles hängt davon ab, wie die 17 bzw. die 27 Länder die wirtschaftliche Lage beurteilen, ihren internen politischen Handlungsspielraum einschätzen und die Wirksamkeit der möglichen wirtschaftspolitischen Maßnahmen prognostizieren. Der „Fiskalpakt“ ist noch lange nicht durch die Parlamente und schon wird die Diskussion über einen neuen Wachstumspakt eröffnet. Es stellt sich dabei die Frage, ob denn der Wachstumsaspekt bisher übersehen wurde oder ob Wachstumspolitik nach der Einigung über den Fiskalpakt neu definiert werden muss. Offensichtlich wird auch nicht an einen Wachstumspakt im Sinne der Schaffung von neuen Grundlagen für ein nachhaltiges und störungsfreies Wachstum gedacht⁵. Es geht offensichtlich wieder nur um einige Maßnahmen, um die Sparpolitik gemäß Fiskalpakt in einem etwas besseren Licht erscheinen zu lassen. Der Vorschlag, einen Schuldentilgungspakt für Europa einzuführen, also über die Haushaltsüberwachung deutlich hinauszugehen und wachstumsförderlichen Elementen mehr Raum zu geben, ist in diesem Zusammenhang bemerkenswert. Dieser Vorschlag wurde von der deutschen Regierung, obwohl vom eigenen Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Lage vorgebracht, gar nicht weiter diskutiert. In diesen Pakt waren von der gesamten Anlage her Wachstumsperspektiven integriert⁶.

Wichtig ist es also, festzuhalten, dass Regeln noch lange nicht zu einer kohärenten Wirtschaftspolitik führen. Abgesehen davon bedeuten fiskalische Regeln und fiskalische Pakte noch lange nicht die

⁵ Vgl. zu den neuen Grundlagen der Wachstums den Jahresbericht der BIS/Bank For International Settlements, 81st Annual Report, 1 April 2010 - 31 March 2011, Basel, 26 June 2011, Basel: Bank for International Settlements, Chapter II: Building new foundations for sustainable growth, pp. 18-32

⁶ Pusch, Toralf, 2012, Kann ein Schuldentilgungspakt Europa aus der Krise führen?, Friedrich Ebert Stiftung, Internationale Politikanalyse,

Herstellung einer fiskalischen Union mit einer Konvergenz der fiskalischen Systeme und der Tendenz zu einer gemeinsamen Fiskalpolitik. Die Entscheidungen über die Krisenfonds (die temporäre European Financial Stability Facility/EFSF und der permanente European Stability Mechanism/ESM) und über die Rolle der Europäischen Zentralbank (EZB) in der Krise zeigen ja auch deutlich genug, dass von einer Einigkeit hinsichtlich der Höhe und der Funktion nicht die Rede sein kann. Dies führt zu neuen Unsicherheiten, da die Finanzmärkte und viele Experten die Höhe der Fonds und die Funktionsweise eher kritisch beurteilen.

Der Blick ist weithin auch nur auf die Budgetdefizite gerichtet, nicht so sehr auf die Schuldenbestände der Staaten. Dies führt zu einem Wettlauf um Sparerfolge zu Lasten des Wachstums, weil der Pfad der längerfristigen Entschuldung unberücksichtigt bleibt. Die Fragen des öffentlichen Schuldenbestandes in Europa werden insgesamt weithin unterschätzt. Vorschläge des deutschen „Sachverständigenrates (SVR) zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung“ mit dem Ziel des systematischen Schuldenabbaus wurden nicht weiter diskutiert. Trotz der vereinbarten Schuldenbremse können die konkreten Schritte zur Lösung des Schuldenproblems in Europa sehr unterschiedlich ausfallen und auf den Märkten für Unsicherheit sorgen. Gefahren ergeben sich aus der riesigen impliziten Verschuldung, etwa durch Renten- und Pensionsansprüche in der Zukunft; im Rahmen der gegenwärtigen Diskussionen zum Schuldenproblem werden diese Verbindlichkeiten gar nicht thematisiert⁷. Für die Zukunft bilden sich daher noch weit größere Ungleichgewichte zwischen den Euroländern heraus, wenn das strukturelle Verschuldungsproblem nicht gelöst wird.

3. Die systematische Überforderung der Europäischen Zentralbank in der Krise:

Der Vorwurf lautet, dass das Versagen der Politik in den Euroländern die Europäische Zentralbank (EZB) zu Maßnahmen zwingt, die langfristig die Unabhängigkeit und die Effektivität dieser Institution aushebeln, ja das eigentliche Aufgabengebiet, die Sicherung der angemessenen Geldversorgung und der Preisstabilität, in den Hintergrund rücken. Die EZB werde auf Grund des Politikversagens der europäischen Nationalstaaten zu einer Institution, die ersatzweise agieren müsse, um Koordinations-

⁷ Koch, Daniel, 2011, Wirksame Begrenzung der Staatsverschuldung auf nationaler und europäischer Ebene, S. 67-94, in: List Forum für Wirtschafts- und Finanzpolitik, Band 37, Heft 1-2

mängel der europäischen Wirtschaftspolitik auszugleichen. Dazu kommt noch der Vorwurf, dass Konstruktionsmängel des Eurosystems und Systemfehler der EZB zusätzlich zur Verunsicherung auf den Märkten führen.

Was wird nicht alles von der EZB erwartet? Die EZB soll die Geldversorgung in der Eurozone sichern und die Preisstabilität gewährleisten. Dies ist – im Sinne einer durchschnittlichen Performance – wohl auch gelungen. Die EZB soll den Außenwert der Währung gegenüber dem Dollar und anderen international bedeutsamen Währungen möglichst stabil halten. Auch diese Aufgabe ist weithin realisiert worden. Die EZB soll eine Kreditklemme im Kreditsystem der Eurozone verhindern, indem Liquidität in bisher nicht dagewesenem Umfang und über längere Fristen für die Banken bereitgestellt wird. Die etwa 1000 Mrd. Euro an Liquiditätshilfe innerhalb weniger Monate werden in ihren Wirkungen auf die Kreditvergabe der Banken aber recht kontrovers eingeschätzt. Die EZB soll einen Beitrag zur Lösung der Staatsschuldenkrise leisten, insbesondere durch Aufkäufe von Staatsanleihen auf dem Sekundärmarkt. Durch diese „lender of last resort“-Funktion der EZB soll eine Stabilisierung von Kursen und Zinsen erreicht werden; vor allem aber soll der Zugang jener Länder zu den Finanzmärkten gewahrt werden und sollen Ansteckungsgefahren in der Eurozone generell und insbesondere gegenüber dem privaten Bankensystem reduziert werden. Diese Rolle der EZB wird zunehmend kritisch gesehen, obwohl die Vertreter der EZB argumentieren, dass ja nicht auf dem Primärmarkt Staatsanleihen erworben würden, also keine direkte Finanzierung von Staatsdefiziten stattfindet. Die Kritiker sehen vor allem die Gefahr, dass dadurch ein Schuldenakkumulationszyklus in Gang gesetzt werde, der politisch in der Eurozone nicht mehr zu stoppen sei, weil es eben keine Fortschritte bei der Politischen Union gibt. Die EZB soll auch einen Beitrag zur Reduzierung der Staatsschuldenlast erbringen, etwa in Bezug auf Griechenland, was ein überaus kontroverses Thema ist. Die EZB soll schließlich auch zur Disziplinierung der Wirtschaftspolitik in der Eurozone beitragen, also ihre Reputation einsetzen, um eine stetige Konsolidierung der Staatsfinanzen und Struktur Anpassungen anzumahnen. Zudem soll die EZB alles unter eigener Verantwortung tun, also bestätigen, dass nicht der Druck der Euro-Regierungen und von „Merkozy“ dafür verantwortlich ist.

Die EZB hat offensichtlich schon Wochen vor dem Barcelona-Ratstreffen am 3. Mai 2012 damit

begonnen, ihre Autonomie gegenüber der Politik zurück zu gewinnen und die traditionelle Aufgabe der Inflationsbekämpfung wieder stärker zu betonen. Widerstände gegen weitere Käufe von Staatsanleihen, gegen eine Senkung des Diskontsatzes unter 1% und gegen weitere Liquiditätshilfen an die Banken haben zugenommen; insbesondere die Deutsche Bundesbank bremst diesen Kurs. Der Ball wird wieder an die Euro-Regierungen zurückgegeben mit der Forderung, die Maßnahmen zur Wachstumsstimulierung und zur Schuldenkonsolidierung simultan anzugehen. Das Barcelona-Treffen symbolisiert auch, wie die EZB die Hauptaufgaben in der Eurozone sieht. Barcelona ist von der Arbeitslosigkeit und der Jugendarbeitslosigkeit besonders betroffen. Die Regierungen der Euroländer müssen aus der Sicht der EZB neben der Schuldenkonsolidierung mehr für den Strukturwandel und vor allem für die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit tun. Die Raten der Arbeitslosigkeit sind in einigen europäischen Ländern auf einem untragbar hohen Niveau zwischen 10 Prozent (dem Durchschnitt der Eurozone und der EU der 27 Länder) und 20 Prozent der Erwerbsbevölkerung. Ein Wachstumspakt wird von der EZB daher ausdrücklich befürwortet. Die Regierungen der Eurozone haben aus der Sicht der EZB auch über die angemessene Höhe der Krisenfonds zu entscheiden, also über die Höhe der Garantieleistungen, um so die EZB zu entlasten. Die Regierungen der Eurozoneländer sind aber bei all diesen Fragen uneinig, sowohl bei den Modalitäten der Schuldenkonsolidierung als auch der Wachstumsstimulierung und schließlich auch hinsichtlich der Rolle, die die EZB bei der Krisenbewältigung spielen soll. Wahlkämpfe in wichtigen Euroländern und die weitere Entwicklung der Wirtschaftslage können sehr schnell wieder zur Forderung nach einer starken Rolle der EZB führen.

Dazu kommt, dass Experten der Eurozone schwere Konstruktionsmängel und große politische Koordinations- und Reaktionsprobleme bescheinigen; auch das EZB-System wird zunehmend kritisch bewertet und es wird Reformbedarf angemahnt. Als Konstruktionsmängel gelten erstens die unzureichende Überwachung/Regulierung der Finanzmärkte und des Bankensystems und zweitens das Fehlen einer gemeinsamen (föderativen) Fiskalpolitik. Die Folgen dieser Konstruktionsmängel sind die Gefahr von systemischen Finanzmarktrisiken und die Gefahr von untragbaren Staatsschuldenniveaus. Die gemeinsame Geldpolitik muss insbesondere durch eine gemeinsame Fiskalpolitik (möglichst auf föde-

rativer Grundlage) ergänzt werden. Wie das organisiert werden kann, das ist offen, doch kommen auf Brüssel neue Aufgaben zu. Darüber hinaus ist die Finanzierung der EU neu zu überdenken; insbesondere geht es um den für eine Antikrisenpolitik notwendigen EU-Finanzierungsrahmen und um die Finanzierungsbasis durch eigene Finanzquellen (Stichwort: Finanztransaktionssteuer oder Börsenumsatzsteuer). Neben den genannten Konstruktionsfehlern ist auf die Tatsache zu verweisen, dass die Eurozone manche Voraussetzungen für ein optimales Währungsgebiet seinerzeit bei der Gründung nicht erfüllt hat und auch nach mehr als 10 Jahren noch nicht erfüllt bzw. nur unzureichend erfüllt (Lohn- und Preisflexibilität, Handelsintegration, zyklische Konvergenz, Faktormobilität, insbesondere Arbeitskräftemobilität, und fiskalischer Föderalismus)⁸. Zu diesen Konstruktionsfehlern kommen Fehler bei der politischen Koordination, da meist auf Krisen nur reagiert wird, also kein Frühwarnmechanismus existiert, um Probleme zu identifizieren. Zudem werden Entscheidungen spät und mit nur kurzfristigem Problemlösungshorizont angegangen⁹. Zu den Konstruktionsmängeln und den politischen Koordinationsproblemen kommt noch ein drittes Problem. Reformen des EZB-Systems sind in der gegenwärtigen Lage kaum durchzusetzen, da jeder Reformansatz als Versuch einer politischen Beeinflussung der EZB gewertet würde. Das EZB-System wird ja von mehreren Seiten her kritisiert (unzureichende Klärung bei den notwendigen Sicherheiten, die für Kredite hinterlegt werden müssen; Risiken im TARGET2-System, also beim internen Euro-Zahlungssystem; Probleme bei der Interpretation der Aufgaben, der Organisation und des Entscheidungsmechanismus; Übernahme der de facto-Rolle eines Lenders of Last Resort; Umfang und Zeitpunkt für Liquiditätshilfen an Banken, insbesondere die Long Term Refinancing Operations/LTRO; Umgang mit den Ansprüchen der wichtigen nationalen Zentralbanken, wie der Deutschen Bundesbank im EZB-System; Umgang mit Wertverlustes der Aktiva im EZB-System im Falle von Zahlungsproblemen von Euroländern,

⁸ Daianu, Daniel, 2012, Euro Zone Crisis and EU Governance: Tackling a Flawed Design and Inadequate Arrangements, CASE Network Studies & Analyses, No. 433, 2012, CASE – Center for Social and Economic Research, Warsaw, 2012, S. 7 - 8.

⁹ Daianu, Daniel, 2012, Euro Zone Crisis and EU Governance: Tackling a Flawed Design and Inadequate Arrangements, CASE Network Studies & Analyses, No. 433, 2012, CASE – Center for Social and Economic Research, Warsaw, 2012, S. 10ff

etc.). Insbesondere die neue Aufgabe der EZB, ein Lender of Last Resort für Staaten und Banken zu sein, führt zu Kontroversen. Ein Verzicht der EZB auf Aukäufe von Staatsanleihen auf Sekundärmärkten könnte sehr schnell zu einem noch weit höheren Interventionsbedarf zur Rettung von Banken führen, da – im Durchschnitt und bezogen auf das Bruttoinlandsprodukt – die Bankverbindlichkeiten in der Eurozone dreimal so hoch sind wie die staatlichen Verbindlichkeiten¹⁰. Diese Rolle als Lender of Last Resort kann die EZB aber verantwortungsvoll nur dann übernommen werden, wenn entscheidende Schritte zur politischen Vereinigung unternommen werden und auch erfolgreich implementiert werden¹¹. Hier schließt sich wieder der Kreis: ohne Politische Union verschärfen sich in Europa die ökonomischen Widersprüche. Alle Vorschläge zur Rettung des Euro (EZB als Lender of Last Resort für Staaten und Banken; Euro-Krisenfonds in ausreichender Höhe, um Märkte zu beeindrucken; und effektive Schuldengrenzen für Staaten in Verbindung mit wachstumsstimulierenden Maßnahmen) basieren daher auf einem Modell der vertieften Europäischen Politischen Integration.

4. Der lähmende Stillstand bei der Vertiefung der europäischen Integration:

Werden die fünf Kernpolitikbereiche für die „Vereinigten Staaten von Europa“ nach Guy Verhofstadt als Messlatte genommen¹², dann kann man deutlich erkennen, wie der Stillstand bei der Vertiefung der europäischen Integration sich auf alle wesentlichen Politikbereiche auswirkt. Für alle fünf Politikbereiche (Sozial- und Wirtschaftspolitik; Wissenschafts- und Technologiepolitik; Rechts- und Sicherheitspolitik; Außenpolitik; und Verteidigungspolitik) gibt es im Sinne des Projekts „Vereinigte Staaten von Europa“ riesigen Handlungsbedarf. In all diesen Bereichen ist die europäische Integration über allgemeine Bekundungen und symbolische Handlungen nicht wesentlich vorangekommen. Was hat das nun mit dem Euro zu tun? Der Dollar zeigt,

¹⁰ De Grauwe, Paul, 2011, The European Central Bank as a lender of last resort, p. 3, in: VOX, Research-based policy analysis and commentary from leading economists, 18 August 2011, 10 pages, Access: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/6884>

¹¹ De Grauwe, Paul, 2011, The European Central Bank as a lender of last resort, in: VOX, Research-based policy analysis and commentary from leading economists, 18 August 2011, 10 pages, Access: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/6884>

¹² Verhofstadt, Guy (2006), Die Vereinigten Staaten von Europa, Manifest für ein neues Europa, Grenz Echo Verlag, Eupen.

dass all diese Faktoren eine Rolle bei der Bewertung der Währung auf den Devisenmärkten und bei der Wahl der Währung durch die privaten und öffentlichen Akteure hinsichtlich aller Weltwährungsfunktionen spielen. Die Anleger und Investoren reagieren auch in Bezug auf den Euro besonders in Krisensituationen der Weltpolitik und der Weltwirtschaft recht sensibel auf Inkonsistenzen der europäischen Politik und auf fehlende Perspektiven der Kohäsion in Europa. Wenn auch der Außenwert des Euro stabil ist, gefährden die inneren Krisen in der Eurozone immer stärker den Zusammenhalt der EU und der Eurozone (Euro-Paradox). Es ist nur eine Frage der Zeit, wann es zur Implosion kommt.

Die Stillstand bei der Vertiefung der europäischen Integration kann auch in Bezug auf die 5 Dimensionen der ökonomischen Globalisierung verdeutlicht werden. Die Techno-Globalisierung, die Finanz-Globalisierung, die Handels-Globalisierung, die Globalisierung der Arbeitsmärkte und die Globalisierung der industriellen Wertschöpfungsketten erfordert sehr dringend von der EU eine pro-aktive Mitgestaltung der Globalisierung der Weltwirtschaft. Die Dynamik des EU-Raumes und letztlich auch die zukünftige Rolle des Euro werden von dieser Fähigkeit zur Mitgestaltung der Globalisierung - auch im erweiterten gesellschaftlichen Sinne von J. Habermas – abhängen. Die Gestaltung der Globalisierung der Weltwirtschaft in diesen fünf Bereichen der ökonomischen Seite der Globalisierung kann aber nur gelingen, wenn die Politische Union konsequenter angesteuert wird. Allenfalls im Bereich der Handels-Globalisierung gibt es gestaltendes Potential der EU, kaum aber in den anderen 4 Bereichen. Anders formuliert, die Zukunft des Euro wird auch durch die Möglichkeit bestimmt, diese fünf Bereiche der ökonomischen Globalisierung zu beeinflussen¹³. Das erfordert aber schnelle politische Schritte, um über die bereits gemeinschaftlich organisierten Bereiche (Handel, Währung, Binnenmarkt) hinausgehen zu können. Sowohl in Bezug auf die Techno-Globalisierung, die Finanz-Globalisierung, die Globalisierung der Arbeitsmärkte und die Globalisierung der Wertschöpfungsketten sind nennenswerte Fortschritte in der EU nicht erkennbar, die eine Gestaltung auf globaler Ebenen möglich machen könnten. Analysiert man all die Faktoren monetärer, finanzieller und realwirtschaftlicher Art und jene in der Erwartungsbildung, die den Wech-

¹³ Sinn, Hans-Werner / Rauscher, Michael / Bartel, Rainer / Wohlmuth, Karl, 2002, Wie viel Globalisierung verträgt die Welt?, in: ifo Schnelldienst 55 (24), S. 3-16, Verlag: ifo Institut für Wirtschaftsforschung, München 2002

selkurs des Euro bestimmen können, etwas genauer, dann zeigt sich, über welche Transmissionskanäle die oben diskutierten fünf Kern-Politikbereiche und die fünf Dimensionen der Globalisierung auf den Wechselkurs des Euro einwirken¹⁴. Insgesamt ergibt sich ein besonderes Krisen- und Gefahrenpotential, wenn die Rückwirkungen der Globalisierung auf die EU und auf die Kernpolitikbereiche nicht ernst genug genommen werden.

5. Das Fehlen einer planvollen Krisenbekämpfungsstrategie in der Eurozone:

Ein zukunftsorientierter und planvoller Mechanismus für ein Krisenmanagement ist in der Eurozone nicht in Sicht¹⁵. Erstaunlicherweise werden bei der Antikrisenstrategie in Europa alle Lehren ignoriert, die sich aus der Politischen Ökonomie der Politikreform und des Krisenmanagements ergeben haben. Immerhin liegt diesen Lehren die Auswertung der Erfahrungen mit vielen Finanz- und Wirtschaftskrisen in Lateinamerika, Asien und in Ost- und Mitteleuropa zugrunde. Diese Lehren haben aber weniger mit dem Inhalt der Politikreformen und des Krisenmanagements zu tun als mit der Durchsetzung von Reformen in einem bestimmten politischen Kontext. Zwölf Prinzipien werden genannt, um notwendige Reformen auch durchzusetzen. Es ist sicherlich auch möglich, diese Erfahrungen in der gegenwärtigen Eurokrise zu nutzen.¹⁶

Erstens ist es wichtig, dass die Tiefe und die Dimensionen der Krise erkannt werden und auch die Notwendigkeit, eine radikale Abkehr von der bisherigen Politik zu organisieren. Es wird bezweifelt, dass „Merkozy“ zu dieser Lagebeurteilung und zur Kurskorrektur in der Lage waren. Nach der Wahl des neuen Präsidenten in Frankreich, F. Hollande, hat sich dieses Thema wohl auch weitgehend erledigt. Zweitens bedarf es zur Krisenüberwindung einer neuen Führung im Krisenmanagement. In mehreren Krisenländern der EU haben sich schon politische Änderungen vollzogen, und nunmehr auch in Frankreich. Entscheidend ist nun aber die Frage, wer

¹⁴ Lindert, Peter H., 1986, International Economics, Eight Edition, Homewood, Illinois: IRWIN 1986, Chapter 15, What Determines Exchange Rates?

¹⁵ Aslund, Anders, 2011, The Failed Political Economy of the Euro Crisis, 3 pages, November, 18th, 2011, Access: <http://www.piie.com/realtime/?p=2515>; Truman, Edwin M., 2011, Euro Area Crisis Management: A Case Study in Dithering, 2 pages, June 16th, 2011, Access: <http://www.piie.com/blogs/?p=2215>; Re-Define, n. d., Building a Complete Crisis Management Framework for the EU, Access 7/5/2012: <http://www.re-define.org/node/115>

¹⁶ Vgl. zu diesen 12 Prinzipien: Aslund 2011, op. cit.

die Führung in Europa übernehmen wird – wieder die EU-Kommission und andere Akteure in Brüssel oder ein neues Duo „Merkhollande“. Es mag sein, dass es zu Änderungen kommt, doch zeigt die politische Ökonomie der Reform auch, dass jene politischen Führungspersonlichkeiten, die die Krise nicht lösen konnten, dies auch in Zukunft nicht schaffen werden. Es ist daher wahrscheinlich, dass in Europa mindestens bis 2013 ein Machtvakuum existieren wird. All dies mag – bei einer Verschärfung der Krise in der Eurozone – einen Machtwechsel in der Bundesrepublik Deutschland und auch auf EU-Ebene begünstigen.

Drittens sind für das erfolgreiche Krisenmanagement Politiker mit visionären Konzepten und Führungsstilen notwendig, und dazu kommt es nicht ohne den Einstieg von „Outsidern“. Dies ist ja etwa in Italien schon erreicht worden; auch die Übergangsregierung in Griechenland wird so geführt. Reguläre Wahlen wie in Griechenland können aber sehr schnell wieder ein kurzsichtiges politisches Lager- und Vorteilsdenken herbeiführen.

Viertens sind bei Reformen wichtige Politikfelder anzugehen; es darf nicht nur zu symbolischen Handlungen kommen. Die Konzentration der Reformpolitik auf wichtige Felder der Fiskal-, Struktur- und Wachstumspolitik ist entscheidend auf der Ebene der Nationalstaaten wie auch auf der Ebene der EU und der Eurozone. Die Schwächung der Europäischen Kommission und anderer europäischer Institutionen durch „Merkozy“ in fast allen wichtigen Fragen der Reform hat fatale Wirkungen, wie dies jetzt mit der Infragestellung des Fiskalpaktes deutlich erkennbar wird. Die Thematik der Finanztransaktionssteuer, obwohl im Prinzip ein wichtiges Anliegen, wurde zu einem Wahlkampfinstrument für Sarkozy und für Merkel und Schäuble zu einem Instrument, um die Opposition „ins Boot zu holen“. Von zentralen Fragen der Fiskal-, Struktur- und Wachstumspolitik auf europäischer Ebene wurde dadurch abgelenkt.

Fünftens spielen Ökonomen bei der Krisenbewältigung eine dominierende Rolle, wie dies etwa auch in Italien gesehen werden kann. Ökonomische Ordnungsmodelle gewinnen als Ausgangspunkt für Änderungen von Rechtsordnungen und Verfassungen schnell an Gewicht. Die Verankerung der „Schuldenbremse“ in den Verfassungen europäischer Länder zeigt, dass es recht schnell zu Anpassungen der Rechtsordnungen kommen kann. Auch EU-Verträge unterliegen diesem Anpassungsdruck, doch hat sich im Gefolge der Krise ein Machtun-

gleichgewicht zu Lasten der EU-Institutionen ergeben. Die Folgen sind gravierend, denn die Bevölkerung in einer wachsenden Zahl von europäischen Ländern sind mit der Richtung und dem Tempo der Entscheidungen „a la Merkozy“ nicht einverstanden; die legitimierten EU-Institutionen müssen daher wieder massiv gestärkt werden.

Sechstens ist es eine Einsicht aus der Politischen Ökonomie der Reformen und des Krisenmanagements, dass neue Regierungen schnell umfassende Krisenbekämpfungsprogramme vorlegen und umsetzen, die konsistent und glaubwürdig sein müssen. Während die Bundesrepublik Deutschland mit den Hartz-Reformen punkten kann, steht insbesondere Frankreich unter Präsident Hollande vor einer solchen Aufgabe. Italien unter Monti kann dann ein Erfolgsmodell werden, wenn nach den Neuwahlen der Kurs der schnellen Reformen fortgesetzt werden wird. Die Perspektiven für Reformen in Spanien sind demgegenüber skeptischer zu beurteilen.

Siebtens ist es wichtig, dass die Reformer und die Reformen die Machtpositionen der „alten Eliten“ und deren ökonomische Interessenssphären schnell begrenzen. Ein Konsens mit den Konzepten der „alten Eliten“ ist in einer schweren Krise nicht möglich. Dies hat etwa für Reformen in Griechenland große Relevanz, denn es fragt sich, ob die beiden alten Parteien als „Notregierung“ wirklich in der Lage sein werden, eine Wende herbeizuführen. Aus der Sicht der Politischen Ökonomie der Reformen kann „Heilung“ nur von der „neuen Elite“ (von den neuen Parteien) kommen, so konträr die Losungen dieser Parteien auch zu den Vorstellungen von „Merkozy“ und der „Troika“ liegen mögen. Zunächst gilt es, die ökonomischen Interessen und Positionen der „alten Eliten“ in Griechenland zu bekämpfen. Dass dies in einem integrierten europäischen Kapitalmarkt nicht einfach zu realisieren sein wird, das ist klar. Dennoch führt kein Weg daran vorbei. In den baltischen Staaten, insbesondere in Lettland, in Irland, in Schweden und auch in Rumänien sind solche Auseinandersetzungen zwischen der alten Elite und der neuen Elite deutlich zu beobachten. In Griechenland und in Frankreich, aber auch in Italien, Großbritannien und Spanien, stehen solche Auseinandersetzungen jetzt an.

Achtens ist Transparenz im gesamten Prozess des Krisenmanagements notwendig, denn die Reformer müssen ihre Prinzipien und Programme der Bevölkerung und den Medien Schritt für Schritt und möglichst klar vermitteln können. Dies ist in den letzten

Jahren in Europa nicht ausreichend geschehen. Unter dem Druck von „Merkozy“ wurden Beschlüsse gefasst, die dann von Politikern der anderen Länder in ihren Heimatländern sofort wieder kritisiert wurden. So konnte auch nicht der Eindruck von Ernsthaftigkeit bei den Reformen entstehen. Die Märkte haben dieses Verhalten als Aktionismus abgestraft.

Neuntens ist zur erfolgreichen Umsetzung von Reformen und Antikrisenstrategien immer auch internationale Unterstützung notwendig, etwa durch den IWF oder in Europa durch die EU-Überschussländer und die zahlreichen EU-„Finanzierungstöpfe“. Die Art und Weise der Verhandlungen über die notwendigen „Krisenfonds“ hat international nur Kopfschütteln hervorgerufen. Die IWF/EZB/EU-Finanzprüfungen der Troika in Griechenland wurden als entwürdigend empfunden und haben nachteilig gewirkt. Selbst gegenüber den Verhandlungen des IWF mit Entwicklungsländern über neue Finanzierungsprogramme ist in Griechenland mit den Bewertungen und Verhandlungen der Troika eine neue Qualität der Konditionalität erreicht worden.

Zehntens müssen Programme des Krisenmanagements ausreichend finanziert sein, um glaubwürdig und wirksam sein zu können, was für die zahlreichen Rettungsprogramme bzw. Krisenfonds der EU bzw. der Eurozone nach Meinung der meisten internationalen Experten (und auch der Experten der EU-Kommission in ihren Vorschlägen) nicht zutrifft. Die Märkte wurden daher auch nicht nachhaltig beeindruckt. Auch in dieser Hinsicht wurden Vorschläge der EU-Kommission und Empfehlungen der internationalen Finanzexperten überhaupt nicht ernst genommen.

Elftens muss ein Antikrisenprogramm schnell und engagiert umgesetzt werden, insbesondere von neuen Regierungen, wenn sie erfolgreich agieren wollen. Die Periode der „Ausnahmepolitik“ muss möglichst kurz gehalten sein, da sonst die Unterstützung für Reformen bröckelt. So hat Lettland im ersten Jahr der Reformen 60 Prozent der Anpassungsleistungen erbracht, aber Griechenland nur 30 Prozent¹⁷. Mehr als das geforderte Minimum muss daher getan werden, um Reformen erfolgreich durchzusetzen.

Zwölftens sind fiskalische Reformen vor allem auf schnell wirkende Ausgabenkürzungen und weniger auf Steuererhöhungen zu stützen, doch müssen

¹⁷ Aslund 2011, op. cit., S. 2

die Ausgabenkürzungen und die Steuererhöhungen selektiv sein, um den Prozess der Strukturreformen von Anfang an zu unterstützen. Zudem müssen die Maßnahmen als sozial ausgewogen und als gerecht empfunden werden. Soziale Sicherungssysteme müssen aber im Kern erhalten werden. All das ist offensichtlich in Griechenland nicht geschehen; die Bevölkerung hat den alten Parteien/Eliten auch nicht zugetraut, so ein Programm zu entwickeln und durchzusetzen. Die Troika wurde als verlängerter Arm der alten Parteien/Eliten gesehen. Insofern kann ein neues Programm nur mit neuen Personen und neuen Parteien initiiert werden.

Werden diese zwölf Prinzipien für nachhaltige Politikreformen insgesamt betrachtet und bewertet, dann kann schon gesagt werden, dass Europa praktisch alle 12 Lehren missachtet hat und dass die Rezessionsgefahr in Europa ein Ergebnis dieser verfehlten Politik des Krisenmanagements ist. Die Kette von Misserfolgen führt zu Vertrauensverlust in die Politik, und dieser Vertrauensverlust kann nur durch neue Personen/Parteien/Eliten/Regierungen behoben werden, aber auch nur dann, wenn diese 12 Lehren für erfolgreiche Politikreformen beachtet werden.

Es ist daher durchaus notwendig und sinnvoll, dass die EU und die Eurozone von den Erfahrungen Lateinamerikas, Asiens und Ost- und Mitteleuropas, und auch von den Erfahrungen mancher EU-Staaten, so der Baltischen Staaten, Schwedens und Irlands lernen. Bald 30 Monate währt nun die Eurokrise und diese lange Periode der Erfolglosigkeit zwingt zu einer Neubewertung auf jene Erfahrungen und Lehren, die bisher ignoriert wurden¹⁸. Zwei Lehren sind von besonderer Bedeutung für das Krisenmanagement: die „Dimensionierung“ der Maßnahmen und die „Ownership“ der Maßnahmen.

Erstens zur Dimensionierung der Maßnahmen im Krisenmanagement. Die sogenannte Powell-Bernanke-Geithner-Doktrin (PBG) vom stark dimensionierten Einsatz der Politikreformen und der komplementären Finanzmittel, um die Märkte vom Reformprogramm zu überzeugen, kann in diesem Zusammenhang erwähnt werden. Die These der PBG-Doktrin ist es, durch Überreaktion der Politik die Überreaktion der Märkte zu bekämpfen/zu brechen. Europa hat hingegen den Weg einer geringen Dosierung und nur langsamen Erhöhung des Interventions- und Finanzierungsrahmens für die

Antikrisenstrategie gewählt und ist damit gescheitert. Märkte haben auf Entwicklungen in Europa sicherlich überreagiert, aber die Politik hat definitiv unterreagiert. Die Asymmetrie in der Reaktion der Märkte und der Politik ist das Problem.

Zweitens wurden die Probleme der krisenhaften Eurozoneländer nicht als Probleme der gesamten Eurozone gesehen, sondern als Probleme der Regierungen in Griechenland, Irland und Portugal, und jetzt auch in Spanien. Erst kürzlich kam der Hinweis von Schäuble, dass die Lohnerhöhungen in Deutschland durchaus stärker als in anderen EU-Ländern ausfallen dürften und sollten, um so Ungleichgewichte bei den Leistungsbilanzsalden auszugleichen. Auch der Verweis auf die fünf Kriterien für ein optimales Währungsgebiet führt hier weiter und zeigt die Verantwortung aller Mitglieder der Eurozone für das Funktionieren des Währungsraumes auf. Die fehlende „Ownership“, die fehlende Anerkennung der Probleme in der Eurozone als Probleme der Gemeinschaft, ist zu betonen.

Zudem ist noch zu beachten, dass die Strategie des Krisenmanagements aus drei Komponenten von Maßnahmen besteht und keine der drei Komponenten darf vernachlässigt werden¹⁹: Krisenprävention („crisis prevention“), Krisenabschwächung („crisis mitigation“) und Krisenbewältigung („crisis resolution“). Auch diesbezüglich ist nicht klar, wie die Gesamtstrategie aussieht, wer diese Gesamtstrategie in Europa formuliert und durchsetzt, was die EU, die Eurozone und die Eurozoneländer eigentlich erreichen wollten und konnten. Hinsichtlich aller drei Komponenten des Krisenmanagements sind Zweifel angebracht, was eigentlich geleistet werden sollte.

Für Europa ergeben sich daher neue Herausforderungen und Aufgaben, die zunächst eine realistische Zustandsbeschreibung erforderlich machen. Erkennbar ist, dass ein Krisenmanagement a la „Merkozy“ eklatant gescheitert ist. Erkennbar ist aber auch, dass nur Schritte hin zu den „Vereinigten Staaten von Europa“ Auswege aus der Krise und Perspektiven für die Vertiefung der europäischen Integration liefern können.

Schlussbemerkungen. In politischen und in akademischen Kreisen wird wieder stärker über das Projekt „Vereinigte Staaten von Europa“ diskutiert. Dies hat mehrere Gründe: erstens geht es darum, die Integration in der Europäischen Union zu vertiefen, also wichtige Politikbereiche, wie die Fiskalpolitik, gemeinschaftlich zu organisieren. Der

Hintergrund dafür ist die eskalierende Staatsschuldenkrise in europäischen Ländern, da offensichtlich die bisher existierenden fiskalischen Regeln nicht gegriffen haben. Zweitens geht es darum, den Euro und die Europäische Wirtschafts- und Währungsunion zu retten, also über das hektische Krisenmanagement hinauszugehen, das in den letzten Jahren vorherrschte. Durch eine Mehr an politischer Union sollen die Fundamente der Wirtschafts- und Währungsunion gestärkt werden. Drittens wird eine Europäische Politische Union als Voraussetzung für eine stärkere Rolle in der Weltwirtschaft und in der Weltpolitik gesehen, da die G20-Treffen immer wieder die Schwächen der Verhandlungsposition Europas deutlich machen.

Das Krisenmanagement in Europa zur Rettung des Euro währt nun schon über 30 Monate und ist bisher sehr wenig erfolgreich gewesen. Die Entscheidungen haben sich nicht als nachhaltig erwiesen. Das Projekt „Vereinigte Staaten von Europa“

wird auf Grund dieser Erfahrungen thematisiert. Daraus ergeben sich Folgerungen für eine Stärkung der Europäischen Politischen Union. Fünf Aspekte bzw. Problembereiche des gegenwärtigen Integrationsprozesses werden mit Bezug zur Lage der Eurozone und des Euro beleuchtet: erstens das Scheitern der Europäischen Verfassung; zweitens die fehlende Kohärenz der europäischen Wirtschaftspolitik; drittens die Überforderung der Europäischen Zentralbank; viertens der lähmende Stillstand bei der Vertiefung der europäischen Integration; und fünftens die Vernachlässigung der Lehren aus der Politischen Ökonomie der Reformpolitik beim europäischen Krisenmanagement. Es zeigt sich, dass diese fünf Problembereiche von Bedeutung für die Zukunft der Eurozone und des Euro nur dann erfolgreich angegangen werden können, wenn schnell engagierte Schritte zur Europäischen Politischen Union hin erfolgen. Diese Schritte würden auch das Projekt der „Vereinigten Staaten von Europa“ voranbringen.

УДК 330.111.4

Гречаник Н. Ю.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНА БАЗА ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

У статті висвітлено необхідність більш ефективного управління природно-ресурсною базою регіону. Запропоновано методіку оцінки використання природно-ресурсної бази з метою забезпечення сталого розвитку територій, вказано основні напрямки досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: природно-ресурсна база, природні ресурси, економічні ресурси, територія, регіон, управління.

I. Вступ. Природно-ресурсна база території означається, на нашу думку, сукупністю всіх видів природних і економічних ресурсів, в даний час відомих і використання яких майбутньому є можливим. Природно-ресурсна база, через реалізацію таких компонентів, як якість землі, близькість або віддаленість від ринків збуту, погодно-кліматичні умови, екологічна ємність території, побічно впливає на кінцеві результати господарської діяльності регіону.

II. Постановка завдання. Актуальними вимогами до регіональних і місцевих органів влади є забезпечення повного обліку природно-еко-

номічного потенціалу, бачення чіткої картини використання місцевих природних ресурсів в системі міжбюджетних відносин. Проведення політики, спрямованої на більш повне використання наявних невикористаних ресурсів, до яких можна віднести місцеві корисні копалини, формує конкурентні переваги регіональної системи управління. Тому одним із пріоритетів регіональної політики повинно стати раціональне використання природно-ресурсної бази території.

III. Результати. Природні ресурси являють собою частину природи, використовуваної або можливої для використання з метою задоволення потреб людей. Економічна сутність природних ресурсів полягає в наявності і єдності відтворених (ті, що регулярно поповнюються) і не відновлюваних (кінцевих) ресурсів (рис. 1).

Поняття «природні ресурси», як правило, охоплює запаси і можливості мінерально-сировинних, земельних, водних, лісових та кліматичних ресурсів.

Відмінною особливістю економічних ресурсів є їх участь в тій чи іншій фазі виробничого процесу (видобуток, переробка, використання). Тому, момент переходу природних ресурсів

¹⁸ Truman 2011, op. cit.¹⁹ Re-Define, n. d., op. cit.

Рис. 1. Структура та класифікація природних та економічних ресурсів

із запасів в процес виробництва і є моментом їхнього перетворення в економічні ресурси.

Однак багато авторів трактують природні ресурси як частину економічних ресурсів, що використовуються при виробництві товарів і послуг. Приміром, Р. Макконенел і Л. Брю стверджують «... ми розуміємо під поняттям « економічні ресурси» всі природні, людські та вироблені людиною ресурси...». Причому, всі ресурси вони поділяють на дві категорії: 1) матеріальні – земля, сировинні запаси і капітал; 2) людські – праця і підприємницька здатність.

Ресурси, необхідні для виробництва товарів і послуг, в працях П. Самуельсона і Д. Нордхауса представляються як фактори виробництва – праця, земля і капітал. Інше визначення ресурсів – це товари або послуги, що використовуються в процесі виробництва. При цьому ресурси виступають одночасно і як результат, і як передумова соціально-економічного розвитку території.

Багато видів природних ресурсів є не лише предметом праці а й його результатом. До того ж як предмет праці одні і ті ж ресурси мають багато корисних властивостей, ефект від використання яких неоднаковий. Тому існує постійна

потреба в оцінці економічного змісту природних ресурсів.

Залучені в господарський обіг природні ресурси є важливим фактором виробництва і не можуть не враховуватись у національному багатстві. Природні ресурси, залучені у виробництво, є носієм виробничих відносин і втілюють у собі єдність споживної вартості та вартості. Все це викликає необхідність розглядати природні ресурси як економічну категорію. Як і будь-яка економічна категорія, природні ресурси історичні. Характер і ступінь використання природного середовища як однієї з умов виробництва визначається рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Саме поняття «природно-ресурсна база» як економічна категорія постійно збагачується, відбиваючи все те нове, що характеризує виробничий, соціальний, екологічний та інший прогрес сучасного суспільства. Еволюція поглядів на їх зміст, їх відтворювальну роль іде відповідно новим уявленням про джерела ресурсів, механізми економічного зростання, його цілі і пріоритети. Важливе значення набувають тенденції ресурсозбереження та екологізації економічно-

го розвитку. Природні ресурси і збереження природного середовища трактуються вже не як бездонний резервуар «безкоштовних дарів» природи, а як кінцевий ресурс, нормальний стан і відновлення якого є предметом цілеспрямованих форм господарської діяльності і людської праці. Тільки адекватне розуміння змісту ресурсів може послужити основою використання цієї категорії в якості вихідної точки прогнозування перспектив розвитку економіки регіонів.

Оскільки ресурсна база кожної території і її структура унікальні, мають свою специфіку і ступінь залучення ресурсів у господарський оборот. В цих умовах виникає необхідність використання в кожному конкретному випадку відповідного комплексу управлінських прийомів, що можливо тільки в рамках ситуаційного підходу.

Такий підхід реалізований з допомогою системи управління регіональної природно-ресурсною базою, який укрупнено представлений на рисунку 2.

Загалом, методика оцінки використання ресурсної бази регіону являє собою сукупність індикаторів і показників, що характеризують ресурсовикористання і ресурсозбереження.

Аналіз та оцінка ефективності використання ресурсної бази регіону є одним з ключових завдань управління економічними ресурсами, оскільки, як уже зазначалося, вітчизняна економіка характеризується високою ресурсоемістю.

Забезпечення сталого розвитку регіонів, підвищення якості життя її населення, вимагає балансу трьох невід'ємних складових: економічного зростання, соціальної справедливості і раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Це торкається інтересів всіх потенційно зацікавлених сторін (адміністрацій, підприємців, різних державних і недержавних інститутів та організацій, громадян). Тому досягнення такої стратегічної мети має стати результатом їх консолідованих зусиль.

Найбільш значущою складовою в сучасних умовах, є фінансових ресурси. Саме від їх ста-

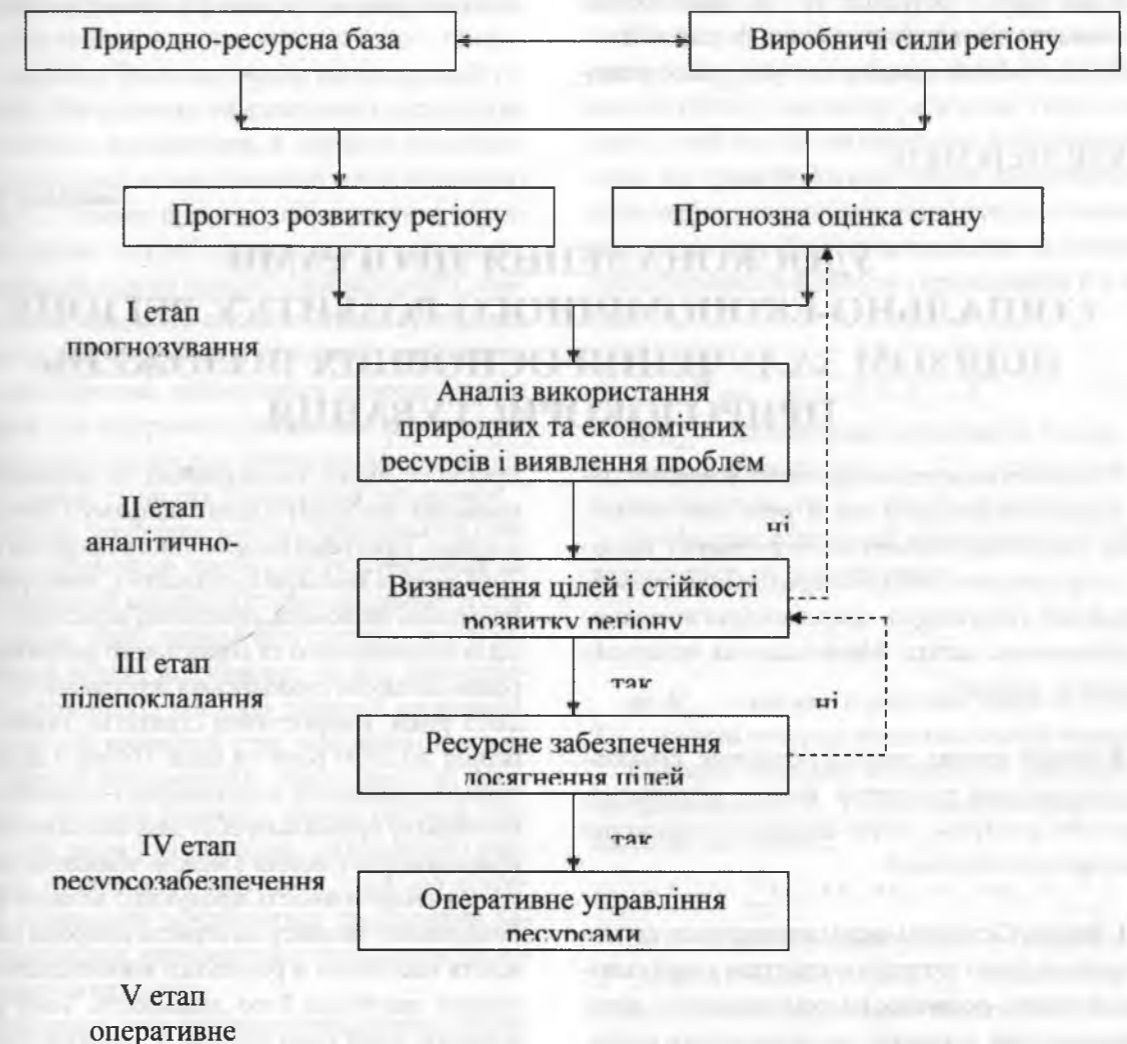

Рис. 2. Система управління ресурсами регіону

ну, як показала криза, залежить розвиток адміністративно-територіального утворення.

Фінансові ресурси складаються з різних видів ресурсів таких як: власний капітал банків; залишки на рахунках юридичних і фізичних осіб; депозити, вклади населення; іноземні інвестиції; податки, бюджетні ресурси.

IV. Висновки. Сьогодні принципово важливим стає аналіз тенденцій відтворення ресурсів, їх кількісний вимір, методи прогнозування їх якісних змін.

Неефективність використання економічних ресурсів приводить до розуміння перегляду курсу нарощування виробничих потужностей, ігнорування екологічних процесів. Таке зміщення акцентів дозволяє говорити про необхідність формування нового механізму управління процесом використання ресурсів, який потребує суттєвого впливу з боку держави та регіонів.

Єдність логіки процесу відтворення продуктів і ресурсів суспільства повинно, на наш погляд, будуватися на прийнятті принципу, що будь-яке благо є результатом тієї чи іншої форми суспільного відтворення, а всяка форма відтворення має метою приріст тих чи інших різно-

видів ресурсів. Тільки за неухильного дотримання цього положення можна уникнути схематичності в оцінці ресурсів, підміни його цілісної трактування.

1. Панкрухин А. П. Маркетинг територій : Учебник / А. П. Панкрухин. – М.: Омега-Л, 2005. – 656 с.

2. Котлер Ф. Маркетинг мест [Текст] – Ф. Котлер, К. Асплунд, І. Рейн, Д. Хайдер, 2005. – 376 с.

3. Портер М. Стратегия конкуренции [Текст] / М. Портер. – СПб-П.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 610 с.

4. Нагапетьяню Н. А. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности / Н. Нагапетьяню. – М.: Вузковский учебник, 2007. – 272 с.

5. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Економікс. Т. 2, М.: Республика, 1992. – 400 с.;

In this article the author shows the need for more effective management of the natural resource base of the region. In this connection it is necessary to select the method of estimation using the natural resource base for sustainable development of territories. In the process of studying and analyzing the problem of effective management of the natural resource base of territory, the author present the main directions of research.

УДК 332.14.330.15

Балджи М. Д.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ШЛЯХОМ ЗАЛУЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті висвітлені проблеми використання природних ресурсів та їх роль для подальшого соціально-економічного розвитку регіону; обґрунтовані підходи врахування трьох-складової структури природокористування; запропоновані шляхи вдосконалення програми розвитку регіону.

Ключові слова: сталий розвиток, соціально-економічний розвиток, регіон, стратегія, природні ресурси, соціо-еколого-економічне природокористування.

I. Вступ. Останнім часом проводиться активна робота щодо розробки програм соціально-економічного розвитку на регіональному рівні та відповідних стратегій, що враховують індивідуальні особливості регіонів. В Україні було

прийнято низку законодавчих та нормативно-правових документів цього напрямку. Серед них, зокрема, Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки, Енергетична стратегія України на період до 2030 року та інші. Поряд з цим, питання підвищення соціо-еколого-економічного потенціалу країни потребує залучення положень природокористування з метою зниження ресурсо- та енергоємності продукції; встановлення позитивного балансу на користь природи і якості життя населення в результаті компенсації негативних наслідків його діяльності. Тому актуальність даної теми полягає у розгляді проблеми соціально-економічного розвитку з залучен-

ням питань раціонального використання природних ресурсів.

Питання природокористування широко вивчилось в науковій літературі зарубіжними і вітчизняними вченими, але проблеми врахування ресурсної складової у проектах соціально-економічного розвитку регіонального рівня, її оцінки та вдосконалення процесу управління природокористуванням ще залишаються поза увагою фахівців.

II. Постановка завдання. При проведенні наукового дослідження було обрано за мету виявлення соціо-еколого-економічної складової природокористування та залучення його основних положень до програм соціально-економічного розвитку регіону. Для вирішення поставленої мети були залучені наступні методи: системного аналізу і синтезу (при дослідженні сутності та концептуальних положень економіки природокористування); економіко-математичного моделювання (при застосуванні методологічних підходів для визначення збалансованості).

III. Результати. Процес природокористування розвивається на стику «суспільство – природа» і відбиває їхню взаємодію на конкретній території. Він служить забезпеченню суспільства первинними предметами, в окремих випадках, засобами праці, лежить в основі життєдіяльності людей. У цьому процесі здійснюються задачі задоволення потреб суспільства в природних ресурсах на основі їхнього раціонального, комплексного використання, запобігання природних ресурсів від виснаження шляхом їхньої охорони і відтворення, виконуються природоохоронні функції для підтримки природного середовища в стані придатності для нормальної життєдіяльності людей та інших біологічних організмів.

Існуючі проблеми між суспільством та природою обумовили необхідність створення та впровадження концепції сталого розвитку зі становленням такої економічної системи, яка б докорінним чином відрізнялась як від командно-адміністративної, так і від ринкової економіки. Завдяки цій концепції стає можливим взаємне узгодження економічних, екологічних та соціальних чинників розвитку; зникає потреба обирати між захистом довкілля, економічним розвитком та здоров'ям населення, тому що потреби й обмеження поєднуються проблемами захисту довкілля, економічним зростанням і соціальними інтересами.

Взаємодія між природно-ресурсним потенціалом і суспільством відбувається, як правило,

через виробництво, утворюючи цілісну соціо-еколого-економічну систему, яка є умовою життєдіяльності людей. В запропонованій системі найважливішою домінантою постає єдність трьох складових: природи, населення і господарства. Питання розвитку збалансованої соціо-еколого-економічної системи розглядали П. М. Нестеров та А. П. Нестеров (2002), О. П. Добровольська (2007) та інші.

Останнім часом, крім загального дослідження систем, інтенсивно активізується процес розробки моделей, пов'язаних з соціально-економічними процесами, що обумовлено розвитком прикладних методів системного аналізу, інформаційних технологій, методів і засобів вимірювання та обліку статистичної інформації [6, 7, 8]. В процесі нашого напрацювання, базовим підходом моделювання природокористування пропонується врахування динаміки взаємодії трьох різних за змістом і формами складових: соціальної, екологічної та економічної. Ці складові визначались за допомогою відповідних коефіцієнтів.

Коефіцієнт екологічної збалансованості території ($K_{експ}$) був запропонований М. М. Приходько (2006), але автор розглядає тільки орні землі, в той час, як ми вважаємо доцільним охопити всі трансформовані землі, що дозволить найповніше визначити екологічну збалансованість регіону. До того ж вважаємо за доцільне трансформувати формулу і представити її у вигляді:

$$K_{експ} = \frac{S_{мз}}{S_{мз} + S_{л} + S_{лу} + S_{в}}, \quad (1)$$

де $S_{мз}$ – площа трансформованих земель, га; $S_{л}$ – площа лісових угідь, га; $S_{лу}$ – площа лукопасовищних угідь, га; $S_{в}$ – площа водних угідь, га.

Коефіцієнт соціальної збалансованості ($K_{сп}$) розраховується за формулою:

$$K_{сп} = \frac{K_{р-м}}{T_{рез}}, \quad (2)$$

де $K_{р-м}$ – кількість робочих місць в регіоні; $T_{рез}$ – трудові ресурси, наявні на певній території.

Сумарне значення коефіцієнту економічної збалансованості ($K_{експ}$) соціо-еколого-економічної системи має вигляд:

$$K_{експ} = K_{сп} = \sum_{d=0}^m (K_{мр} \cdot K_{зр} \cdot K_{сп} \cdot K_{лр} \cdot K_{лр})^d \frac{B}{D+B}, \quad (3)$$

де d – дефіцит бюджету, %; B – бюджет, грн.; D – дефіцит бюджету, грн.; $K_{мр}$ – гранично допустимі значення відносного використання мінерально-ресурсного потенціалу; $K_{зр}$ – гранично

допустимі значення відносного використання земельного потенціалу; $K_{сп}$ – гранично допустимі значення відносного використання водного потенціалу; $K_{лр}$ – гранично допустимі значення відносного використання лісового потенціалу; $K_{рр}$ – гранично допустимі значення відносного використання рекреаційного потенціалу; m – граничний відсоток дефіциту бюджету (пропонується не більше ніж 3%).

Для визначення загального коефіцієнту ресурсної збалансованості регіону ($K_{зб.рег.}$) пропонується застосовувати наступну формулу:

$$K_{зб.рег.} = \frac{K_{сп} \cdot K_{лр}}{K_{експ}}, \quad (4)$$

де $K_{сп}$ – коефіцієнт соціальної збалансованості; $K_{лр}$ – коефіцієнт економічної збалансованості; $K_{експ}$ – коефіцієнт екологічної збалансованості.

Соціо-еколого-економічна збалансованість в регіоні простежується у випадку, коли $K_{зб.рег.}$ дорівнює одиниці, але отримати даний показник практично не можливо, адже при збалансованості провідною, на нашу думку, виступає екологічна складова, оскільки загальна збалансованість не може бути нижча за саморегуляцію довкілля. Отже, для складання програм соціально-економічного розвитку вважаємо за доцільне використовувати показник збалансованості, що надасть змогу узгоджувати діяльність в різних сферах діяльності.

Сучасна соціо-еколого-економічна ситуація в Україні потребує розроблення відповідних стратегій. Для подальшого впровадження інноваційних напрямків пропонується використання наступних стратегій:

1. Розвиток інноваційного механізму регулювання природокористування, що передбачає розробку спеціальних індикаторів для виміру динаміки і якісних зрушень у використанні природних ресурсів та охорони природи; запровадження ресурсозберігаючих технологій.

2. Посилення інноваційного партнерства на регіональному та міжрегіональному рівнях, що включає фінансову підтримку нововведень у регіонах, спільне планування й установку пріоритетів в інноваційній політиці, співробітництво в розробці і реалізації інноваційних проектів, обмін досвідом успішних проектів та вдосконалення кваліфікації кадрів в області інноваційної стратегії і регіональної політики.

3. Стимулювання інноваційної творчості, спрямоване на активність та творче мислення

вищого управлінського персоналу, подолання організаційних перепон; фінансову підтримку конкурентного середовища; підвищення професійного рівня у впровадженні інновацій.

IV. Висновки. Таким чином, обґрунтування напрямів реалізації природокористування, шляхом посилення ресурсної компоненти в стратегіях, проектах та програмах соціально-економічного розвитку і створення спеціальних інституцій, що беруть на себе функцію організаційно-економічного забезпечення управління з метою удосконалення організаційно-економічного механізму соціально-економічного спрямування.

1. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

2. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки від 28 квітня 2004 р. № 493/2004 [Електронний ресурс]: указ Президента України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc

4. Нестеров П. М., Нестеров А. П. Менеджмент регіональної системи: учебник для вузов / П. М. Нестеров, А. П. Нестеров. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 365 с.

5. Добровольская О. П. Обоснование критериев экологической безопасности регионального развития / О.П. Добровольская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика». – Т. 20 (59). – 2007. – № 1. – с. 67 – 73.

6. Барткова Л. Математичне моделювання витрат, пов'язаних із впливом господарської діяльності підприємств на здоров'я населення / Л. Барткова // Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С. 225 – 235.

7. Моделирование социо-эколого-экономической системы региона / Под ред. В.И. Гурмана, Е.В. Рюминой. – М.: Наука, 2001. – 175 с.

8. Оболенський О. Ю., Королюк Ю. Г. Модель регіональної соціально-економічної системи як інструмент аналізу та управління регіональним розвитком / О. Ю. Оболенський, Ю. Г. Королюк // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 90 – 94.

9. Приходько М. М. Регіональні гео-екологічні дослідження в раціональне природокористування (на прикладі Івано-Франківської області): монографія / М. М. Приходько. / Ред. О.М. Адаменко. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський нац. техн. ун-т нафти і газу, 2006. – 245 с.

The article deals with problems of natural resources and their role for further socio-economic development of the region; Approaches account threefold structure of nature; suggested ways to improve regional development strategy

УДК 334.724.4:332.012.2

ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО КЛІМАТУ В ГАЛУЗЕВИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМАХ

Василишина Н. Є.

У статті визначено основні соціальні чинники створення сприятливого підприємницького клімату в галузевих і регіональних суспільних системах.

Ключові слова: підприємницький клімат, добробут соціуму, інтелект, інтелектуальний керівник, здатність до саморегуляції, демасифікація, саморегуляція.

I. Вступ. Створення і підтримання в соціально-економічній системі будь-якого рівня сприятливого підприємницького клімату вочевидь передбачає необхідність визначення основних соціальних чинників його формування, підтримання і використання для ефективного і результативного економічного та соціального розвитку підприємств галузевих і регіональних суспільних систем. Очевидно, що з цієї метою в першу чергу слід визначити найбільш впливові складові формування підприємницького клімату.

Розв'язанню проблем постановки та формування сприятливого підприємницького клімату в останній час присвячено ряд праць, серед яких значне місце відведено роботам Т. Бьюзена [1], А. В. Карпова [2], С. А. Чукута [3], Л. Є. Орбан-Лембрик [4].

II. Постановка завдання. В статті здійснено аналіз формування сприятливого підприємницького клімату, що дасть можливість для покращення діяльності будь-якої організації, у зв'язку з чим питання того, який із можливих чинників цього формування є найбільш впливовим і вирішальним у процесі створення належних взаємостосунків у будь-якому типі підприємницького середовища, стає ключовим.

III. Результати. Люди, які не займаються бізнесом, часто не вважають створення сприятливого підприємницького клімату чимось важливим для себе особисто. Насправді, споживачі та наймані працівники, найбільше зацікавлені у покращенні підприємницького клімату. Оскільки там, де бізнес легко започаткувати та вести, збільшується конкуренція споживачів та працівників.

Якщо підприємницький клімат формується людьми та ще іншими різноорієнтованими сто-

ронами, то постійне прагнення до формування і підтримання хорошого клімату буде сприяти поступовому покращенню та вдосконаленню і самого бізнес-середовища. Адже при цьому цілі, мотиви і поведінка учасників регуляторних структур будуть поступово переорієнтовуватись на досягнення загального добробуту соціуму, що, в свою чергу, буде вимагати виконання таких кроків із досягнення цього добробуту, які приводитимуть до змін цього середовища.

Особливої уваги при цьому заслуговує група тих рис і характеристик особи, які важко зазнають змін. Ця пріоритетність обумовлена тим, що функції службовців повинні доручатися суспільством тільки тим особам, яким уже є притаманні необхідні для їх виконання риси і характеристики (освітньо-професійні, соціальні і ціннісно-мотиваційні). Натомість підприємці, у яких названа група рис і характеристик відсутня, заздалегідь ризикують ринковими невдачами і провалом реалізації власної бізнес-ідеї.

До рис і характеристик особи, які належать до категорії важко змінюваних, належать її інтелект, її особисті риси і пріоритети, а також її цінності, інтереси, мотиви і цілі.

Отже, фундамент позитивного підприємницького клімату повинен закладатися в процесі становлення і розвитку інтелектуальних складових особистості, тобто на рівні формування важко змінюваних рис і характеристик особи, які в першу чергу, примушують звертати увагу на стан творчого, особистісного, соціального і духовного інтелекту. При цьому слід узяти до уваги, що автором роботи [2] було зроблене припущення про доцільність використання подібного підходу до формування моделі «інтелектуального керівника». Незаперечний факт того, що як службовець, так і підприємець у своїй діяльності постійно виконують управлінські функції, дозволяє стверджувати, що складання профайлу особистості на основі визначення її творчих, особистісних, соціальних і практичних інтелектуальних характеристик дасть можливість судити про рівень її відповідності оціночним критеріям нормативних моделей.

Чотири названих складових інтелекту особистості Т. Бьюзен розшифровує наступним чином:

– творчий інтелект – це «здатність мислити по-новому, бути оригінальним, а в тих випадках, коли це необхідно, «підніматись над рівнем натовпу» [1, с. 37];

– особистісний інтелект – здатність до «самопізнання і самореалізації, а також ... повно і адекватно оцінювати самого себе і вмінати здобувати уроки на основі цього знання» [1, с. 87];

– соціальний інтелект – «здатність використовувати всі інші (автор має на увазі типи інтелекту) для позитивної побудови взаємостосунків із самим складним із всіх живих створінь – іншими людьми» [1, с. 125];

– духовний інтелект – це «особисті цілі, серед яких значне місце займає досягнення певних цілей, які лежать за межами ... власних егоїстичних бажань і співвідносяться з інтересами людської спільноти загалом» [1, с. 155].

З наведеного переліку стає цілком очевидно, що творча складова інтелекту особи повинна бути притаманною всім учасникам процесу регулювання-управління, як гарантія їх освітньо-професійної здатності до виконання передбачених цільових функцій.

Основою ж міжособистісних та міжгрупових стосунків виступають особистісна, соціальна і духовна складові інтелекту особи. Саме тому ці складові множинного інтелекту особи треба вважати тими визначальними чинниками, наявність або відсутність яких в учасників регуляторних стосунків буде приводити до покращення або погіршення підприємницького клімату в стабільно існуючому середовищі, а значить і обумовлювати ефективність регуляторного процесу та результатів функціонування підприємств.

Продовжуючи аналізувати перелік інтелектуальних характеристик особи, які мають визначальний вплив на стан людських стосунків і підприємницького клімату, слід вказати на одну дуже важливу відмінність між ними. Якщо серцевиною визначення поняття соціального інтелекту особи є її здатність до «позитивної побудови взаємостосунків», а духовного – «особисті цілі, які ... співвідносяться з інтересами людської спільноти загалом» – характеристики особи, які є стабільними і незмінними протягом тривалого часу її життєдіяльності, то така інтелектуальна характеристика особи як здатність до «самопізнання, і самореалізації, здатність оцінювати себе і вмінати здобувати уроки», що робить її

ключовою характеристикою у формуванні стану міжособистісних і міжгрупових стосунків. Вказана особливість обумовлює доцільність поглибленого аналізу саме вказаної інтелектуальної характеристики кожної особистості, як потенційно найбільш впливового важеля формування сприятливого підприємницького клімату.

Таку особистісну складову комплексу інтелектуальних характеристик, як здатність до «самопізнання», «самореалізації», «самооцінки» з метою «здобування уроків», можна вважати нічим іншим як добре відомою в психології менеджменту характеристикою під назвою «здатність до саморегуляції» [2, с. 319] – інтелектуальною характеристикою особи, яка до останнього часу взагалі не враховувалась у вітчизняній практиці управління процесами функціонування соціально-економічних систем та їх складовими – підприємствами.

Підтвердженням цієї тези можна вважати хоча б той, факт, що в монографії «Генеza духовної культури (управлінський вимір)» професор С. А. Чукут називає «формування механізмів саморегулювання соціально-герменевтичних процедур, зростання комунікативної культури малих та середніх соціальних груп, підвищення якості саморегульованої самоорганізації «демасифікованих» індивідів» інновацією сучасного суспільного розвитку і духовної культури» [3, с. 145]. При цьому саме вживання терміну «демасифікація» підкреслює важливість кожної окремої особистості в процесі «формування механізмів саморегулювання».

Такої ж позиції дотримується і професор Л.Є.Орбан-Лембрик, яка, мабуть, уперше в українській практиці підкреслила, що «моральні звички, здібності та дії виконують вищу регулюючу функцію стосовно процесу формування професійних навичок в управлінській діяльності, вони є кращим підтвердженням морального здоров'я суб'єктів та об'єктів управління». Поняття ж «морального здоров'я суб'єктів і об'єктів» за твердженням автора, передбачає в обох сторін наявність таких компонентів як «моральні переконання, моральні якості (почуття відповідальності, совість, безкомпромісність тощо)» [4, с. 327].

При цьому, наслідком існування і виконання регулюючої функції є факт того, що саме вона «дозволяє людині не тільки свідомо та систематично долати негативні риси свого характеру, але й більшою мірою інтенсифікувати свою інтелектуальну та фізичну працю» [4, с. 327].

Таким чином, основний шлях до встановлення позитивних і результативних взаємостосунків між владою і підприємництвом, представлених особами функціонерів і керівників підприємств, пролягає через пріоритетне формування і розвиток як у перших, так і у других здатності до саморегуляції, так як ця здатність «є підґрунтям цілого комплексу інтелектуальних і особистісних рис та характеристик, які впливають на успішність виконання ... функцій і діяльності в цілому» [2, с. 319].

Рівень уміння і досконалості управління процесами саморегулювання окремої особистості визначатиме:

– ефективність виконання особою всіх функцій процесу управління (планування, організації, мотивації і контролю) – основних операцій і процедурах її інтелектуальної діяльності з розробки, запровадження, виконання і дотримання регуляторно-управлінських рішень;

– критичність мислення особи – вхідний інтелектуальний фільтр, який забезпечує контроль за достовірністю отриманої інформації, обґрунтованість обробки, аналізу, інтерпретації та використання цієї інформації;

– адекватність поведінки особи – результат управління власним станом за вимогами «володіти собою», «не піддаватися емоціям», «не впасти в паніку», «бути оптимістичним», «врівноваженим», «безпристрасним» тощо;

– оптимальність використання особою притаманних їй інтелектуальних та інших видів ресурсів.

Саме такої поведінки вимагає специфіка належного функціонування усіх без винятку функціональних елементів (функціонерів та керівників підприємств) в системі регулювання-управління, для якої є характерними висока напруженість соціальних стосунків, емоційність, конфліктність, ризикованість, стресозалежність, висока відповідальність тощо. А тому розвинута здатність осіб до саморегуляції дозволяє останнім найкращим чином використовувати власний інтелектуальний ресурс, а з його допомогою – і всі інші види довірених (в т. ч. людських) ресурсів.

В зв'язку з цим, логічним і доцільним виглядає завдання визначення можливостей, шляхів і методів розвитку та удосконалення особистісної, соціальної і духовної складових інтелекту осіб, з яких складається керівний корпус підприємницької спільноти галузевих і регіональних суспільних систем, а також корпус служ-

бовців, які прямо або опосередковано відповідають за стан економіки загалом та її підприємницьку сферу.

Так як особистісна, соціальна і духовна складові інтелекту особи важко піддаються змінам, очевидна можливість їх цільової модифікації полягає тільки у забезпеченні підвищення рівня саморегуляції особистості через отримання нею додаткових нових знань (освіта та самоосвіта) і досвіду (життєвого та професійного).

Цільова модифікація тих рис і характеристик особистостей службовців і підприємців, які легко піддаються трансформації в процесі професійної діяльності, вимагає розробки методів та інструментів їх оцінки і цільової корекції. При цьому, корекція повинна бути орієнтована на формування, підтримання та ефективне використання складових інтелектуального ресурсу будь-якої особистості.

Керівникам організації для отримання, оцінки і ефективного використання інформації про стан творчого, особистісного та соціально-духовного інтелекту особи, а отже і її здатності до саморегуляції, необхідно:

1. Здійснити оцінку реального позиціонування особи в поведінковому просторі за притаманними їй реальними рисами і характеристиками.

2. Визначити ступінь відхилення оцінки особи від норми рис і характеристик «ідеального службовця» чи, відповідно, «ідеального керівника підприємства».

3. Виявити розбіжності у готовності особи до ефективної і результативної співпраці в системі регулювання-управління діяльністю підприємства або в ролі службовця-функціонера, або керівника-підприємця.

4. Розробити і реалізовувати програму корекції особистих рис і характеристик функціонерів та підприємців шляхом їх навчання основам саморегуляції.

Виконання вказаного переліку завдань дозволить розробити методики:

– виявлення і добору кращих кандидатур на посади функціонерів органів державного управління і місцевого самоврядування регіональних суспільних систем;

– цільової підготовки і перепідготовки практикуючих функціонерів з метою корекції їх особистих рис і характеристик у напрямку вдосконалення у відповідності з критеріями «ідеального службовця»;

– цільової підготовки початківців і перепідготовки практикуючих підприємців з метою ко-

рекції в напрямку удосконалення їх особистих рис і характеристик у відповідності до критеріїв «ідеального керівника підприємства»;

– періодичного моніторингу та оцінки стану підприємницького середовища і підприємницького клімату в галузевих та регіональних суспільних системах з метою використання цієї інформації для вдосконалення регуляторного процесу і, як наслідок, середовища, клімату, економічної та соціальної ефективності функціонування регіональної чи галузевої суспільної системи загалом та їх підприємницьких складових зокрема.

IV. Висновки. Отже, основою створення сприятливого підприємницького клімату в існуючому середовищі є максимальна інтеграція цілей, цінностей, мотивів та інтересів учасників процесу регулювання-управління діяльності підприємства як зі сторони його безпосереднього керівництва, так і з сторони службовців-функціонерів органів державного управління галузевими і регіональними суспільними системами, службовців органів місцевого самоврядування, органів корпоративного управління. На цьому фоні, головною умовою створення, підтрим-

ки та використання сприятливого підприємницького клімату є високий рівень творчого, особистісного та соціально-духовного інтелекту як у керівників та персоналу підприємств, так і у службовців, а також наявність в учасників з обох сторін високої здатності до саморегуляції, яка може бути удосконалена шляхом розвитку людської складової інтелектуального капіталу системи через освіту, навчання і здобуття практичного досвіду в сфері технологій саморегулювання.

1. Бьюзен Т. 10 способів как стать гением / Т. Бьюзен; Пер. с англ. А. Прокопчук. – М.: 000 «Издательство АСТ»; 000 «Издательство Астрель», 2002. – 253 с: ил. – (Библиотека практической психологии).

2. Карпов А. В. Психология менеджмента: Учеб. пособие / А. В. Карпов. – М.: Гардарики, 2004. – 584 с.: ил.

3. Чукут С. А. Генеза духовной культуры (управлінський вимір): Монографія / С. А. Чукут. – К.: – Видавництво УАДУ, 1999. – 256 с.

4. Орбан-Лембрик Л. Є. Психология управления: Начальный посібник / Л. Є. Орбан-Лембрик. – Івано-Франківськ: «Плай», 2001. – 695 с.

Article in the main social factors create a favorable business climate in the sectoral and regional social systems.

Васильченко Г. В., Васильченко С. М.

АЛГОРИТМ ПРОЦЕСУ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОДИНИЦІ

У статті аналізуються етапи процесу стратегічного планування розвитку територіальної одиниці.

Ключові слова: стратегічний план, стратегічний менеджмент, територіальні одиниці, місцевий розвиток.

I. Вступ. Дефініція «стратегія» існує століттями і має успішне застосування в практиці розвинутих суспільних систем, в Україні про неї почали говорити тільки недавно. Перші стратегії місцевого розвитку появились в кінці 90-х років (м. Івано-Франківськ, м. Кам'янець-Подільський), пізніше вони стали розроблятися для міст, районів, областей [1]. Можливість розробляти власні стратегії розвитку територіальних громад задекларована в нормативно правовому полі України Законом «Про стимулювання розвитку регіонів», Законом «Про планування та забудову територій», Державною

стратегією регіонального розвитку України на період до 2015 року, Концепцією про вдосконалення системи прогнозних та програмних документів з питань соціально економічного розвитку України, Концепцією сталого розвитку населених пунктів.

II. Постановка завдання. Розвинуті країни – Канада, США, а сьогодні Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, мають суттєві позитивні зрушення завдяки вдалим методикам розробки та реалізації стратегій локального розвитку. Такі методики спонукають до системного впровадження стратегічного менеджменту у діяльність місцевих влад, підсилення самоврядування, синергії громади та побудови громадянського суспільства.

Методологічні підходи та теоретичні засади розробки стратегій розвитку територій викладені у роботах українських вчених та практиків В. Нудельмана, М. Дацишина, С. Максименка, І. Санжаровського, В. Пархоменка,

О. Карого, Т. Гладченка, В. Євдокименка, у роботах польських авторів Я. Варди та В. Клоновські, американських авторів М. Окландера, Д. Брайсона, Е. Блейклі та ін. Важливість стратегічного плану розвитку міст підкреслював американський вчений-урбаніст Ян Якобс «Міста, а не нації, є справжніми двигунами економічного зростання» [2]. Український вчений В. Нудельман відзначав, що проблеми розвитку країни є проблемами розвитку міст і що саме міста є осередками створення інновацій, локомотивом розвитку суспільства [3, с. 11].

Забезпечення процесу організації розробки стратегічного плану є дуже важливим, оскільки саме на цьому етапі закладається фундамент майбутньої роботи. Якщо процес від самого початку організовано некваліфіковано, то створена стратегія не принесе результату.

III. Результати. Алгоритм процесу стратегічного планування має наступні послідовні кроки.

1. *Підготовка процесу організації розробки стратегії.*

Для успішної підготовки та виконання стратегічного плану дуже важливо, по перше, запросити кваліфікованого консультанта, який зможе вести роботу і виконуватиме необхідну аналітику, і по друге, зробити так, щоб план став результатом праці всієї громади, яка буде зацікавлена в економічному розвитку в довгостроковій перспективі

З цією метою створюється Комітет стратегічного планування (КСП), який під керівництвом місцевого лідера (часто це голова міста або заступник голови обласної державної адміністрації, якщо стратегія стосується субрегіону чи області) за участю запрошеного консультанта поетапно працює на розробкою стратегії. Від того, яких осіб буде підібрано до роботи у Комітеті і як буде організована робота, залежатиме рівень врахування інтересів всіх секторів суспільства. Досвід показує, комітет має бути достатньо великим за кількістю, щоб забезпечити представництво усіх вагомих груп громади, але достатньо компактним, щоб можна було вести плідні дискусії та досягати консенсусу.

Функції комітету: складання графіка роботи засідань комітету, ознайомлення громади з проектом стратегічного планування, запрошення інших осіб до участі у роботі на різних стадіях процесу, інформаційна допомога, визначення позицій впливових груп, розв'язання су-

перечок та конфліктів в такий спосіб, щоб стратегічний план представляв консенсус та спільне бачення громади.

Функції консультанта: надавати фахову консультацію комітету в процесі роботи, супроводжувати весь процес стратегічного планування та спрямовувати його в правильне русло, виконувати аналітику зібраного комітетом матеріалу, моделювати результати тих чи інших пропозицій, об'єднувати та групувати напрацьовані комітетом чи робочих груп, презентувати зведені результати роботи перед комітетом.

2. *Дослідження середовища (аналіз місцевої економіки)*

Перш ніж приступити до роботи над стратегією необхідно провести детальне дослідження середовища (виконати аналіз місцевої економіки). Такий аналіз хоча і є лише одним кроком із усього алгоритму процесу, але за часом і важливістю займає половину всього процесу. Точна і детальна «діагностика» стану розвитку території дає підстави для розробки реалістичних стратегій, які мають високу ймовірність змінити ситуацію на краще.

Для виконання дослідження треба зосередити увагу на двох завданнях: 1) розробити паспорт економічного стану розвитку територіальної одиниці, 2) дати оцінку місцевого ділового клімату, шляхом аналізу опитування думки бізнесу, що працює в території. Для виконання першого завдання використовують статистичні дані міста, району, області і навіть України з метою визначення економічних характеристик і поточних тенденцій. Для виконання другого завдання проводять опитування лідерів місцевого бізнесу – роботодавців.

Зміст та наповнення цих двох аналітичних документів має бути достатньо повним і професійним для того, щоб комітет мав змогу правильно визначити критичні питання [5, 6].

3. *Визначення критичних питань*

У процесі стратегічного планування термін «критичні питання», стосується пріоритетних напрямків дій (сфер), що стримують розвиток і в яких треба вирішувати проблеми, щоб досягти сталого економічного майбутнього. На основі розгляду результатів дослідження середовища та проведення обговорень, комітет визначає критичні питання, які будуть в центрі уваги процесу стратегічного планування. В кожній територіальній одиниці існує багато проблем, які необхідно вирішувати. З огляду на обмеженість ресурсів, неможливо одночас-

но вирішити всі проблеми. Визначення критичних питань (пріоритетних напрямків) надасть можливість зосередити увагу лише на проблемах, які є найпотрібніші і для розвитку і на розв'язання яких буде спрямований стратегічний план. Кількість критичних питань має бути обмеженою, бо чим вужчий фокус, тим легше буде виконати завдання стратегічного плану, що є кінцевим результатом всієї роботи. Практичний досвід пропонує зосередити увагу на трьох або чотирьох критичних питаннях (пріоритетних напрямках). Критичні питаннями можуть бути наступними: залучення інвестицій в територію, розвиток малого і середнього бізнесу, інфраструктура для розвитку бізнесу, розвиток робочої сили, розвиток туризму, комунальна інфраструктура, регіональне співробітництво, охорона довкілля.

Не існує рецепту найкращого способу визначення критичних питань – це процес прийняття рішення шляхом селекції, через вибір альтернатив. Треба уникати вибору таких критичних питань, які виходять за межі компетенції територіальної одиниці, для якої розробляється стратегія. Критичні питання мають перебувати у зоні впливу громади і мають піддаватися розв'язанню із застосуванням тих людських і фінансових ресурсів, до яких влада території має і які може використовувати.

4. Формування стратегічного бачення.

Стратегічне бачення – це короткий чіткий текст, з описом того, що і яким чином очікують отримати в результаті реалізації стратегії. Стратегічне бачення має більш далекі горизонти ніж сама стратегія і демонструє уявлення громади (громад) про стан розвитку міста, району, чи регіону через 15–20 років.

Єдиної загальноприйнятої методики розробки стратегічного бачення не існує. Один з можливих підходів – розпочати з формулювання одного повного речення за кожним із стратегічних напрямків. Таке речення далі перетворюється на стратегічну ціль для цього критичного питання і слугує вказівкою для розробки плану дій.

Наприклад, якщо критичним питанням визначено розвиток бізнесу, то елементом бачення може бути фраза «створити середовище, яке дозволить місту (регіону) забезпечити швидке зростання бізнесу та збільшити можливості працевлаштування».

Стратегічне бачення зазвичай не містять протиріч і є більш загальним, ніж конкретним.

Але воно повинно бути особливим для кожного міста чи регіону (бути притаманним тільки йому) і, разом з тим, повинно враховувати рух розвитку в напрямку реалізації критичних питань

5. Виконання SWOT – аналізу критичних питань

SWOT – аналіз це аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, він використовується у даному випадку для оцінки стану розвитку громад стосовно вибраних критичних питань.

Серед чинників, які варто розглядати це: регуляторні та законодавчі зміни, економічні сили, які діють на міжнародному, державному і регіональному рівнях, соціально-політичні зміни, демографічні зміни, технологічні зміни. (Наприклад, робототехніка, стільникові технології, Інтернет та швидкісні інформаційні канали, послуги кур'єрської пошти змінюють структуру та спосіб ведення бізнесу, автоматизація призводить до зменшення потреби у некваліфікованих працівниках, інші галузі – можуть мати проблему у працівниках відповідних професій, залученні відповідних працівників, – як кваліфікованих так і напівкваліфікованих).

Аналізуючи зовнішнє середовище, треба відрізнити місцеві проблеми від загальнодержавних чи глобальних. Такі проблеми, як високі процентні ставки чи труднощі з отриманням кредитів на розширення бізнесу, – це загальнодержавні проблеми, які варто розглядати в зовнішньому аналізі. До таких проблем як технологічні зміни у конкретних галузях, треба ставитися дуже вибірково. Іноді зовнішня обставина може бути можливістю і загрозою одночасно. Наприклад, девальвація національної валюти. Ця зовнішня обставина корисна для компаній, діяльність яких орієнтована на експорт. В цьому випадку продукція компаній стає більш конкурентоспроможною на іноземних ринках. З іншого боку, компанії-імпортери стикнуться з проблемою підвищення цін на закупівлі, тобто відчуватимуть загрозу.

Аналіз внутрішніх факторів має подвійне призначення: визначити здатність громади реагувати на зовнішні події та визначити перелік переваг та слабких сторін громади. Наприклад, стосовно напрямку «розвиток бізнесу» слід з'ясувати чи регуляторні процедури відповідають потребам бізнес сектору, чи в регіоні (місті) є програма допомоги бізнесу, чи представлені бізнесмени у виконавчих органах міста, тощо?

Деякі питання стосовно напрямку «залучення інвестицій»: чи має місто вільні території та будівлі, придатні для інвестора, чи такі території мають належну інфраструктуру, чи є в території промислові зони?

6. Побудова плану дій (стратегічних та оперативних цілей, проектних завдань)

Після виконання описаних п'яти кроків завершується етап дослідження. Виконані дослідження підготували ґрунт для роботи – побудови плану дій (дерева цілей) по кожному з пріоритетних напрямків, тобто розробки стратегічних цілей, оперативних цілей, та проектних завдань. Сформулюємо зміст кожного з трьох термінів, бо неточне їх розуміння призводить до плутанини.

Стратегічні цілі – це формулювання того, що треба досягти по кожному критичному питанні. Вони впливають із стратегічного бачення та критичних питань і утворюють рамки, в яких прийматимуться рішення щодо конкретних оперативних цілей та завдань. Набір усіх стратегічних цілей плану дій має відповідати конкретному критичному питанню.

Оперативні цілі – це окремі проекти чи програми, які забезпечуватимуть досягнення стратегічних цілей. Вони визначають стратегічні цілі кількісно та мають терміни виконання.

Завдання – конкретні заходи, яких необхідно здійснити для досягнення стратегічних і оперативних цілей. Для виконання завдань призначаються конкретні відповідальні особи та визначаються терміни виконання.

Критичні питання (пріоритетні напрямки), зазвичай, мають три або чотири стратегічні цілі. Кожна із стратегічних цілей має більш ніж одну оперативну ціль та більше ніж одне завдання.

Стратегічні цілі мають бути реалістичними та досяжними, специфічними, чіткими і стислими. Стратегічна ціль повинна мати також визначати напрямок. Наприклад, формулювання стратегічної цілі «диверсифікувати місцеву економіку» не дуже підходить для подальшої роботи. Проте цілі «перетворити місто, район чи область на привабливе місце розташування постачальників автомобільних вузлів» та «збільшення робочих місць в офісах» є конкретними та вказують напрямок для визначення відповідних конкретних цілей.

Стратегічні цілі мають бути придатними до перетворення їх на оперативні цілі та проекти. Якщо це не відбудеться, буде важко вимірювати прогрес їх досягнення. Оперативна ціль – це ядро планів дій. Деякі з оперативних цілей

можуть бути короткостроковими, інші – довгостроковими. Проте, всі вони мають вкладатися в часові рамки від одного до трьох років і бути розтягнутими (виходячи із часових пріоритетів) на весь період дії стратегії. Щоб визначити ступінь реалістичності виконання кожної оперативної цілі, треба проаналізувати кожну з них за параметрами: вартість, потреба у персоналі, наявність структур, які відповідатимуть за виконання, терміни виконання, вплив отриманих результатів, правові чинники. Це допоможе вилучити зі списку оперативні цілі, виконати які є неможливо протягом стратегічного періоду. Оперативні цілі треба розташувати в порядку пріоритетності.

Для кожної оперативної цілі розробляються завдання, їх має бути стільки, скільки необхідно виконати дій для досягнення результату. Саме на цій стадії важливого значення набирають практичні питання.

7. Формування та затвердження стратегічного плану

Стратегічний план – це документ, яким має керуватися громада (громади) міста (субрегіону чи регіону) для власного розвитку.

Типовий стратегічний план повинен базуватися на документах всіх попередніх етапів і має включати: хронологію процесу розробки стратегії, бачення, результати SWOT – аналізу, стратегічні та оперативні цілі із завдання кожного, тобто плани дій, визначені пріоритети, план реалізації стратегії та моніторингу, а також додатки (паспорт територіальної одиниці, аналіз опитування думки бізнесу, також можуть бути результати опитування влади, громади, проектні завдання на реалізацію кожної оперативної цілі, список членів комітету стратегічного планування)

Перед затвердженням стратегічного плану його треба оприлюднити – опублікувати в місцевій пресі та презентувати на громадських слуханнях, які скликаються за ініціативою комітету та влади (місцевої чи регіональної) для обговорення плану.

Стратегічний план має бути затверджений міською чи регіональною владою і влада має взяти на себе зобов'язання його виконувати.

8. Організація процесу реалізації стратегії

Ключовою позицією в реалізації стратегії є організація процесу. Організації та структури, які приймали участь у розробці плану дій, тепер реалізовуватимуть їх. Для цього проекти і заходи плану мають бути чітко розподілені, і наголос треба зробити на тому, яким чином ефективно розподілити обмежені ресурси.

Якщо стратегічне планування відбувалося згідно з вищенаведеними рекомендаціями, то до початку реалізації має існувати консенсус щодо визначених критичних питань, можливого впливу зовнішнього середовища на розвиток територіальної одиниці в перспективі та переліку планів дій. А також сформовано ефективне партнерство бізнесу, влади та лідерів громади, включно із зобов'язаннями щодо виконання завдань стратегічного плану. Процес підготовки стратегії за участю громади допомагає визначити лідерів, які можуть взяти на себе відповідальність за виконання тих чи інших завдань.

9. Організація моніторингу та коригування стратегії

Виконання стратегічного плану потребує постійного моніторингу. Ефективна система моніторингу має складатися з постійного відстеження досягнутих результатів та їхнього порівняння з запланованими завданнями. Функцію моніторингу має взяти на себе новостворений моніторинговий комітет з управління виконанням плану. До складу комітету мають ввійти до десятка осіб, які приймали активну участь у розробці стратегії. У складі цього комітету мають бути представлені як офіційні посадовці, так і приватні особи.

У процесі моніторингу треба відслідковувати наступне: прогрес у реалізації кожного проектного завдання, фактичні витрати часу і фінансових ресурсів, зміни у відповідних структурах та організаціях, які можуть вплинути на спроможність виконувати доручені заходи, зміни у зовнішньому середовищі, які можуть викликати необхідність змін у плані, оцінка результатів після реалізації оперативних та стратегічних цілей. Існують три питання, на які треба обов'язково відповісти в процесі моніторингу: чи реалізація тієї чи іншої оперативної цілі допомагає досягнути стратегічних цілей та вирішити критичні питання, а також, чи залишаються актуальними на певний момент часу оперативні цілі та проектні завдання затвердженої стратегії.

Робота моніторингового комітету має бути безперервним процесом аналізу, перегляду і коригування оперативних цілей та проектних завдань стратегії (бачення та критичні питання корегуванню не підлягають, стратегічні цілі можна змінювати у виключно необхідних ситуаціях). У випадку, коли, виникають радикальні зміни у середовищі, наприклад, припинило працювати велике підприємство, втраче-

но важливу інфраструктуру або в території з'явився новий великий роботодавець, моніторинговий комітет управління реалізацією може знову скликати комітет стратегічного планування для коригування стратегічних цілей.

Реалізація стратегічного плану економічного розвитку може тривати п'ять–сім років. Система моніторингу має бути побудована таким чином, щоб комітет управління реалізацією мав змогу проводити аналіз змін та вчасно звітувати про це міській чи регіональній владі.

IV. Висновки. Конкуренція за розвиток своєї території неможлива без вдало складеного стратегічного плану економічного розвитку. Досконале стратегічне планування стає потужним інструментом об'єднання інтересів бізнесу та місцевої влади, що позитивно впливає на сприятливість підприємницького клімату, добробут громади, конкурентну позицію території.

Хоча не існує єдиної загальноприйнятої методики процесу розробки стратегії для територіальних громад, зміст та порядок кроків поетапного прийняття рішень представлений нами відповідає загальним сучасним підходам. Запропонована методика не суперечить нормативно правовому полю України і є дуже близькою до методології «8 кроків», що успішно застосовувалася в Сполучених Штатах і в Європі [4].

1. Васильченко Г. В. Теоретичні аспекти ефективних стратегій місцевого розвитку // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Чернівці: Книги-XXI, 2009. – Вип. III: Економічні науки. – С. 138-152.

2. Місцевий економічний розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.led.net.ua/ukr/tools/41.html>

3. Розробка стратегій розвитку територіальної громади: загальні засади методики // В. Нудельман, І. Санжаровський. – К.: Дата банк України, 2002. – 232 с.

4. Підготовка до стратегічного планування економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.led.net.ua

5. Васильченко Г. В. Паспорт громади як аналітична інформація для управління розвитком території // Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету. Вип. 6, 2010. – Тернопіль. – С. 392-396.

6. Васильченко Г. В., Далак Н. А. Методологія якісного аналізу оцінки стану громади, як засіб управління соціально-економічним розвитком території // Науково-технічний збірник «Комуніальне хазяйство городів» Харківської національної академії міського господарства, 2010 – вип. 94 «Економічні науки» К.: Техніка, С. 112-119.

This article analyses the stages in the process of strategic planning development of territorial units.

УДК 330.59

Кондур О. С., Синиця С. М., Лужний В. В.

ОЦІНКА ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ СТРУКТУРИ ЕКСПОРТУ (ІМПОРТУ) ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Проведено аналіз експортного потенціалу Івано-Франківської області та спрогнозовано тенденції зміни структури експорту та імпорту товарів і послуг.

Ключові слова: експорт, імпорт, експортний потенціал, чистий експорт.

I. Вступ. На території Івано-Франківської області знаходиться великі запаси нафти (17% запасів нафти України) та газу (близько 12% загальноукраїнського газу), природні ресурси для хімічної (родовища калійних, кухонних та кам'яних солей) та для будівельної промисловості (поклади вапняків, мергелів), загалом понад 160 родовищ корисних копалин. Показник лісистості області є одним із найвищих в Україні і становить 43,5%, тоді як середній по країні – всього 14%. Карпатський частина області славиться особливістю географічного розміщення та рельєфу, сприятливим кліматом, багатством природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів, що сприяє широкому розвитку туризму. Серед областей Західної України Івано-Франківська область посідає 2 місце, після Львівської, за обсягами виробництва.

Загалом в регіоні нараховується понад 8 тисяч підприємств юридичних осіб та понад 60 тисяч фізичних осіб, якими реалізовано в 2011 році товарів та послуг на 19,4 млрд. грн. Проте кількість підприємств, які займаються зовнішньо-економічною діяльністю (ЗЕД), є не значною: експортно-імпортними операціями займається тільки близько 200 підприємств області. Цими підприємствами за 2011 рік було експортовано товарів та послуг на суму 845,7 млн. грн. та імпортовано на 973,8 млн. грн., тобто сальдо на кінець 2011 року було від'ємним і становило – 128,1 млн. грн. За показниками експорту наша область є на одному рівні із такими областями, як Вінницька і Сумська, і займає місце в середині другого десятка між іншими областями України. Аналогічна ситуація спостерігається і в імпорті, де на 2011 рік Івано-Франківська об-

ласть посідає 12 місце в країні. Такі дані свідчать про середній рівень розвитку ЗЕД в області та не високий рівень експортного потенціалу області.

II. Постановка завдання. Високий рівень експорту та імпорту є показником значного рівня розвитку регіону, адже це свідчить про промисловий потенціал та високу купівельну спроможність громадян. Тому актуально, зробивши оцінку експортного потенціалу Івано-Франківської області, визначити тенденції у структурі експорту й імпорту товарів та послуг області для виявлення нових можливостей та усунення слабких місць.

III. Результати. Експортний потенціал – це сукупність товарів та послуг, які може виготовити народне господарство для експорту за кордон, використовуючи наявні засоби виробництва. На експортний потенціал регіону впливає ціла низка різноманітних факторів, які можуть нести як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, на експортний потенціал Івано-Франківської області на сьогоднішній день можуть впливати: 1) позитивні чинники: вигідне географічне положення; наявність державного кордону; високий туристичний потенціал; високий розвиток хімічної та нафтохімічної галузей промисловості; наявність потужного трудового потенціалу; 2) негативні чинники: низький розвиток окремих галузей народного господарства; низький запас деяких стратегічних корисних ресурсів; зношеність основних фондів; нестабільна політична ситуація в країні.

Для визначення та оцінки експортного потенціалу використані наступні показники: 1) чистий експорт; 2) частка в національному експорті, тобто відношення експорту певної товарної групи регіону до національного експорту даної товарної групи та визначає місце галузі в національному експорті; 3) товарна диверсифікація. Розрахунок цих показників для Івано-Франківської області за 2011 рік подано в таблиці 1.

Отримані показники свідчать про низький експортний потенціал області. Як бачимо, спостерігається від'ємне сальдо ЗЕД. Це означає,

Таблиця 1

Розрахунок основних експортних показників Івано-Франківської області за 2011 року

Код УКТЗ ЕД	Назва товару	Експорт (тис.грн)	Імпорт (тис.грн)	Національний експорт (тис.грн)	Чистий експорт	Частка в національному експорті	Товарна диверсифікація
I	Живі тварини, продукти тваринного походження	28711,5	4637,9	936606,1	24073,6	3,07%	1,00
II	Продукти рослинного походження	11434,6	1727,8	5532076,6	9706,8	0,21%	2,02
III	Жири та олія	399,9	200,5	3396407	199,4	0,01%	1,00
IV	Готові харчові продукти	5300,6	74452,9	2939036,7	-69152,3	0,18%	4,34
VI	Мінеральні продукти	174807,2	299670,7	10259870,6	-124863	1,70%	1,13
VI	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	228380,7	297183,1	5390710,1	-68802,4	4,24%	1,34
VII	Полімерні матеріали, пластмаса	195718,6	114799,4	937718	80919,2	20,87%	1,01
VIII	Шкури, вироби з шкури	32853,3	4438,5	168454	28414,8	19,50%	1,41
IX	Деревина і вироби з деревини	72477,3	1440,4	1078553,6	71036,9	6,72%	1,00
X	Маса з деревини	41444,2	55239,6	1105315,9	-13795,4	3,75%	1,01
XI	Текстильні матеріали та текстильні вироби	29108	41887,9	863848	-12779,9	3,37%	2,90
XII	Взуття, головні убори, парасольки	5258,8	297	208840,6	4961,8	2,52%	1,01
XIII	Вироби з каменю, гіпсу, цементу	16412,5	7935	549249,3	8477,5	2,99%	1,16
XV	Недорогоцінні метали та вироби з них	3066,7	37999,6	22113594,4	-34932,9	0,01%	1,82
XVI	Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	91695,9	96080	6760851,8	-4384,1	1,36%	1,99
XVII	Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	150,1	20286,9	4855115	-20136,8	0,00%	1,73
XVIII	Прилади та апарати оптичні, фотографічні	982,2	4028,2	281483,2	-3046	0,35%	1,92
	Загалом по області	938202,1	1062305	67377730,9	-124103	1,39%	1,57

що область більше імпортує продукції, а ніж експортує. Це веде до знецінення національної валюти та інших негативних тенденцій, які негативно впливають на господарство області та держави в цілому. Показник частки області в національному експорті є надзвичайно низьким і становить загалом для області тільки 1,39% при тому, що населення області складає 3%. Проте по деяких групах товарів спостерігається і більш високий показник, що свідчить про товарну спеціалізацію області, зокрема на таких групах: полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них; шкури та вироби із шкури; деревина та вироби із деревини. Але по інших товарних групах спостерігається дуже низька експортна спеціалізація – від 0% до 3-3,5%.

Показник товарної диверсифікації області 1,57 вказує на середню асортиментність товарних груп. Товарні групи «Деревина і вироби з деревини», «Маса з деревини», «Жири та олія», «Живі тварини, продукти тваринного походження», «Полімерні матеріали, пластмаса», «Взуття, головні убори, парасольки», для яких цей показник найменший, мають підвищену чутливість до будь-яких змін кон'юнктури на світовому ринку та неспроможні швидко реагувати на зміни в попиті. Природно, що найвищим показником товарної диверсифікації є для товарної групи «Готові харчові продукти», адже харчування – первинна потреба будь-якої людини, і тому вплив змін на нього є менш помітним.

Таким чином, показники експортного потенціалу Івано-Франківської області характеризують низьку конкурентоспроможність підприємств області, незначну роль промисловості області в національному господарстві України та слабку адаптивність регіону до змін на світових ринках, а отже повільне відновлення в посткризові періоди.

Позитивним є те, що найвищий рівень експортного потенціалу в області має група «Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них», що вказує на високу роль хімічної та нафтохімічної промисловості області. Ця товарна група разом із суміжною з нею групою «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості» становлять майже половину усього експорту області – близько 45%.

При визначенні експортного потенціалу області за методом, запропонованим Пирогом О. В. та Зацепило А. І. [1], необхідно знайти такі показники: 1) виробничий потенціал (ВП), який враховує індекс розвитку промисловості, індекс розвитку сільського господарства, розвиток трудових ресурсів, сальдо зовнішньої торгівлі регіону, питому вагу експорту регіону у загальнонаціональному експорті; 2) інвестиційно-інноваційний потенціал (ІП), який включає в себе обсяг інвестицій в основний капітал, обсяг прямих іноземних інвестицій, обсяг науково-технічних робіт.

Для Івано-Франківської області за даними 2007-2011 рр. ВП рівний 0,217, ІП – 0,256., а за період 2003-2007 рр. вони становили 0,129 та 0,352 відповідно. Отже, загалом експортний потенціал області мало змінився. Проте змінилась його структура: зросла величина ВП, проте зменшився ІП. Це означає наявність негативної тенденції зменшення інвестиційної та інноваційної складової економіки області, що може призвести до швидкого старіння основних фондів, низької технологічної забезпеченості підприємств. Виробництво зросло за рахунок використання уже наявних фондів, які швидко зношуються через збільшення обсягів виробництва і це призведе до зростання ціни та зниження якості товарів.

На даний період експортний потенціал Івано-Франківської області є на низькому рівні, що є наслідком економічного спаду 90-х рр., який знищив майже повністю промисловість області, колишні потужні гіганти-підприємства закрилися або переформувалися у малоефективні приватні фірми, а вплив світової кризи 2008-2009 рр. зу-

мовив низький економічний розвиток не тільки області, а й України загалом ще на кілька наступних років.

Важливо визначити тенденції структури експорту (імпорту) товарів та послуг Івано-Франківської області. Для цього за даними за останні п'ять років про обсяги експорту та імпорту товарів та послуг побудовано лінію тренду поліноміального типу $y = ax^2 + bx^3 + cx + d$ і зроблено прогноз на наступний рік. Для характеристики тенденцій структури визначено середні частки кожної товарної групи чи виду послуги по експорту чи імпорту, що дозволяє краще оцінити тенденції у зміні структури.

На основі даних про експорт товарів з Івано-Франківської області у 2007-2011 рр. побудована гістограма (рис. 1), яка відображає експорт 5 основних товарних груп Івано-Франківською областю за цей період. За допомогою лінії прогнозу визначимо тенденцію по товарній групі «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості» на наступний рік, бо вона є найбільш значущою за останні кілька років. Загалом дані свідчать про два такі напрямки в експорті товарів за останні 5 років: 1) низхідний рух по усіх товарних групах у період з 2007 по 2009 рр., що пов'язано із впливом світової кризи на обласних експортерів та на світову економіку в цілому; 2) покращення показників експорту по усіх групах у 2010-2011 рр., що свідчить про відновлення промислової потужності підприємств області після кризи. У 2011 році об'єми експорту перевищили об'єми 2008 року, тобто на початок кризи, і наблизились до показника 2007 року.

Як помітно із графіка, структура експорту товарів за аналізовані роки змінювалась мало, основну частину становила група «Продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей промисловості», для якої показник середнього значення (СЗ) рівний 27,6%. Винятком є 2009 рік, коли на перше місце вийшла група «Шкура, вироби із шкури» (СЗ=14,3%). Ця зміна спричинена нижчою ринковою чутливістю даної товарної групи до змін попиту на продукцію. Стало другою та третьою позицією за часткою експорту займають товарні групи «Полімерні матеріали та пластмаси» (СЗ=16,1%) і «Мінеральні продукти» (СЗ=13,5%) відповідно. Їх частка коливається за в межах від 6,5% (2009 р.) до 20,9% (2011 р.) для першої з цих двох товарних груп та від 8,2% (2010) до 18,6% (2011) для другої.

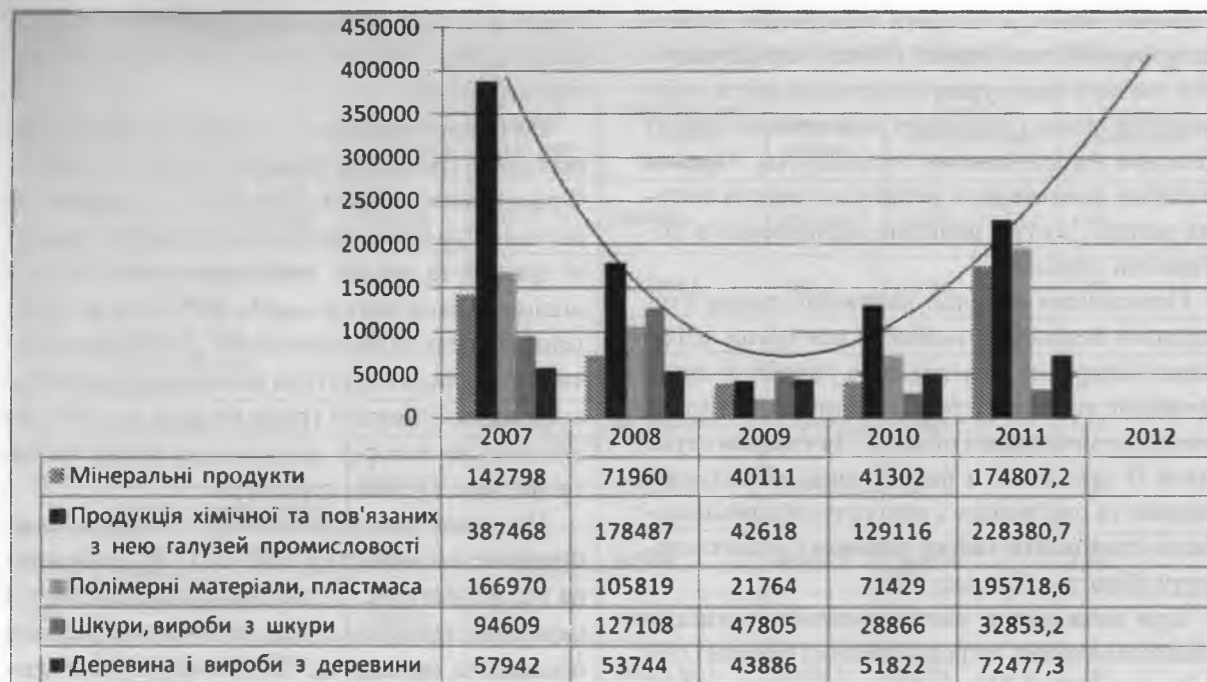

Рис. 1. Тенденції експорту товарів Івано-Франківською областю за 2007-2011 рр. (тис. грн.)

Лінія тренду чітко описує спочатку спадний, а потім висхідний напрям експорту товарів за аналізований період, а також прогнозоване зростання експорту на наступний рік до рівня 2007 року. Це свідчить про вихід господарства області із кризи кінця минулого десятиліття, стабільного зростання обсягів експорту основних товарних груп.

Зроблено аналогічний аналіз за даними обсягів імпорту товарів у Івано-Франківську область за період 2007-2011 рр. (рис. 2). Імпорт товарів фізичними та юридичними особами області за тенденцією обсягів чітко співвідноситься із експортом товарів, тобто як в експорті так і в імпорті помітно значний вплив світової кризи 2008-2009 рр., що призвело до скорочення експорту та імпорту з 2007 по 2009 рік майже у 3 рази. Далі спостерігається стабільне нарощування обсягів імпорту: 2011 році загальна сума імпорту перевищила об'єми 2007 року на понад 250 млн. грн.

Найвищий показник зростання обсягів імпорту спостерігається за товарною групою «Продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей промисловості»: за останні 5 років обсяг імпорту цієї групи зріс майже у 3 рази, тоді як по інших групах – в 1-1,5 раз. Товарна група «Мінеральні продукти» після кризи ще не досягла свого рівня 2007 року, хоча спостерігається стабільне зростання від 2009 року. Зокрема, позитивну тенденцію по цій групі відображає лінія прогнозу, яка передбачає зростан-

ня обсягу для цієї групи у 2012 році до 350 млн. грн., тобто майже до передкризового рівня.

Загалом тенденції у структурі імпорту товарів є достатньо передбачуваними й чітко виділяються лідируючі групи за обсягами імпорту: група «Мінеральні продукти» (СЗ=32,1%), частка якої коливалась від 6% (2009 р.) до 50% (2007 р.); група «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості» (СЗ=19,4%). Частка інших груп є меншою 10%, що мало впливає на структуру імпорту.

Загалом ситуація із імпортом товарів є подібною до експорту, що свідчить про низьку товарну диверсифікацію та високу чутливість експорту та імпорту товарів Івано-Франківської області до будь-яких змін на світовому ринку та останніх світових криз, які помітно вплинули на обидва показники.

Зауважимо, що торгівля послугами є слабо розвинутою в Івано-Франківській області: загальні обсяги по експорту та імпорту послугами в 10-20 разів менші за аналогічні показники по товарах. Проте помітне зростання їхньої ролі. Наприклад, загальна кількість експортованих послуг з 2007 по 2011 рр. зросла із 20 млн. грн. до 86 млн. грн. Аналогічна ситуація і з імпортом послуг: за період, який аналізується, обсяг імпортованих послуг зріс у 4 рази аж до 66 млн. грн.

За даними експорту послуг суб'єктами ЗЕД Івано-Франківської області у 2007-2011 рр. проведено регресійний аналіз їх тенденцій (рис. 3).

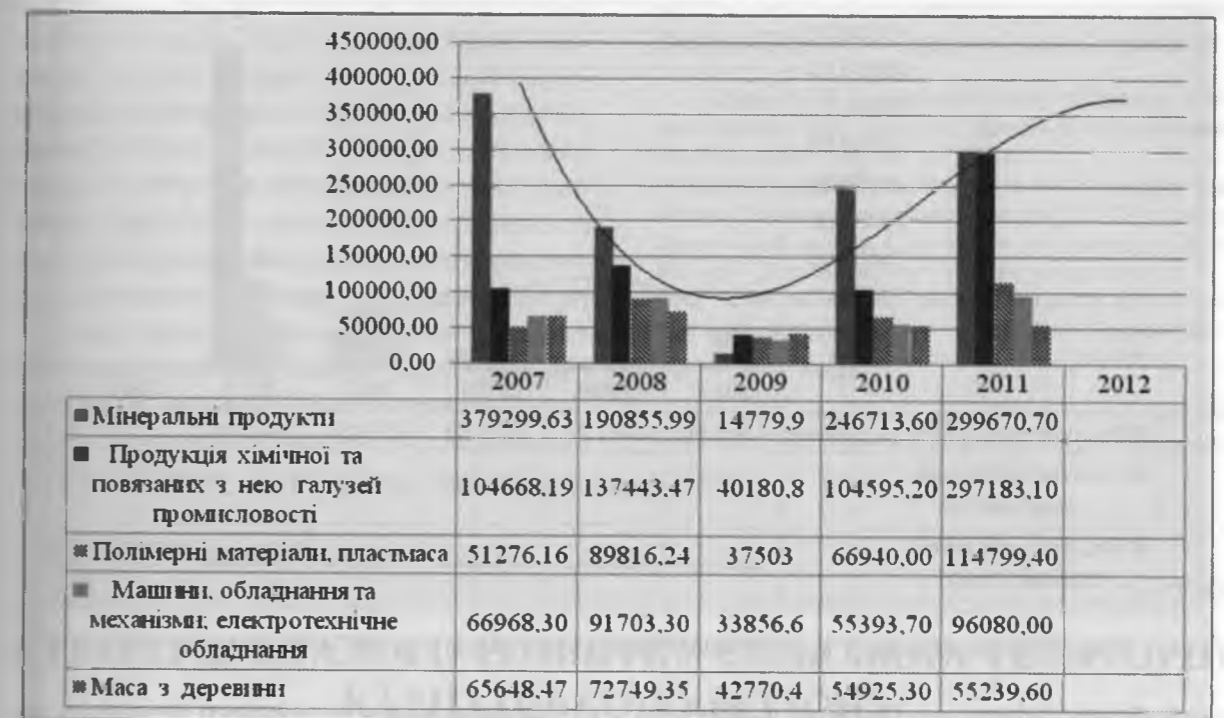

Рис. 2. Тенденції імпорту товарів Івано-Франківською областю за 2007-2011 рр. (тис. грн.)

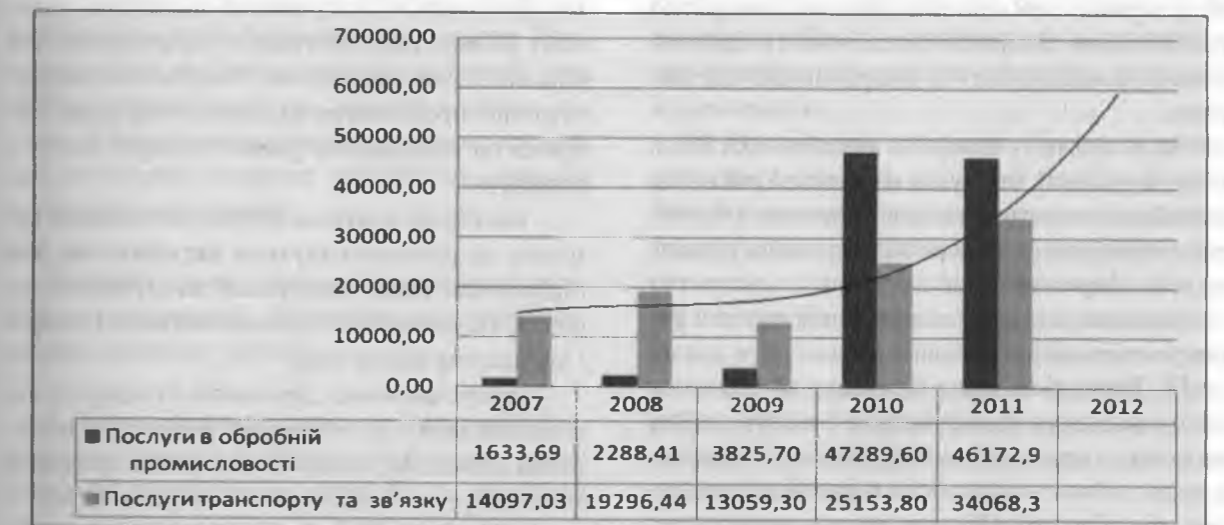

Рис. 3. Тенденції експорту послуг Івано-Франківською областю за 2007-2011 рр. (тис. грн.)

Ситуація на ринку послуг є надзвичайно специфічною, адже за даний період два види послуг становлять разом 80-90% загального експорту послуг, а саме «Послуги в обробній промисловості» (СЗ=44,4%) та «Послуги транспорту та зв'язку» (СЗ=46,3%). Надзвичайно чітко простежується стрибок обсягу експорту першого виду послуг, який відбувся в 2010 році, адже за 1 рік він зріс у 12 разів. Помітне також поступове зростання обсягу експорту по другому виду послуг. Лінія прогнозу передбачає продовження такої тенденції.

На противагу експорту імпорт послуг в Івано-Франківській області розвинутий дуже слабо: за

2007 рік було імпортовано послуг тільки на 15,3 млн. грн., що становить тільки 2% загального імпорту області. У 2011 рік цей показник дещо зріс і становив майже 6%.

За даними імпорт послуг в Івано-Франківську область у 2007-2011 рр.

досліджено зміни в структурі імпорту послуг за останні кілька років (рис.4). Основну частку займають три види послуг: «Послуги транспорту та зв'язку» (СЗ=13,5%), «Послуги в операціях з нерухомістю» (СЗ=40,8%), «Послуги в обробній промисловості» (СЗ=23,5%). Їхня частка за даний період зросла від 53% у 2007 році до 92% – 2011 р. Зауважимо, що значний стри-

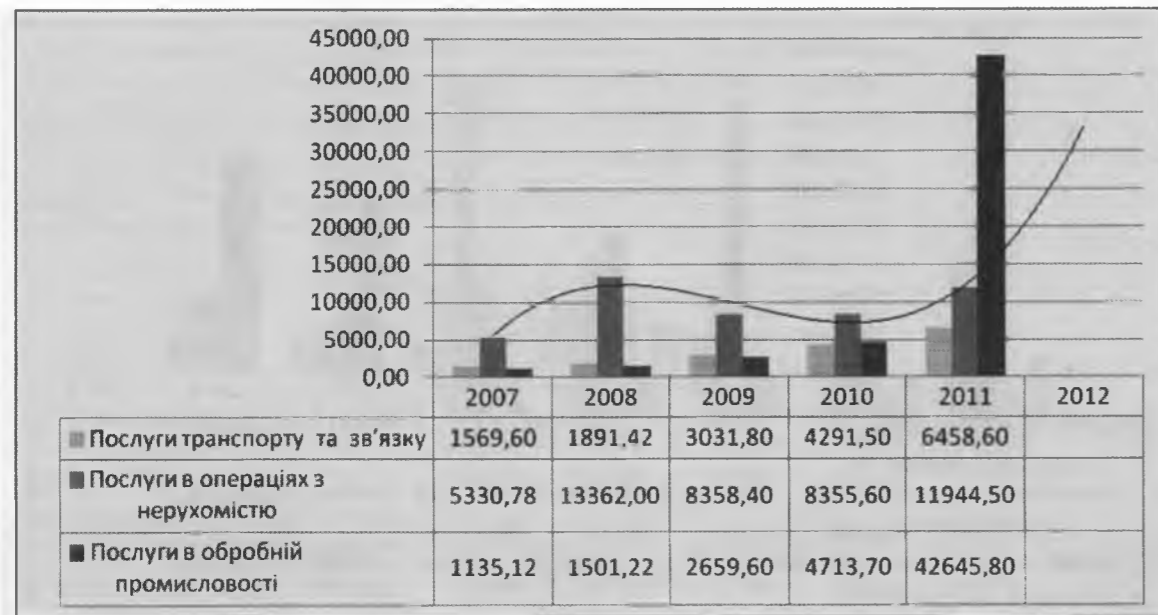

Рис. 3. Тенденції імпорту послуг Івано-Франківською областю за 2007-2011 рр. (тис. грн.)

бок в обсягах імпорту по «Послугам в обробній промисловості» у 2011 р., коли їхні об'єми зросли у 9 разів, пов'язаний із тісною співпрацею регіональних підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості із закордонними партнерами.

Лінія прогнозу вказує на помітно зростання обсягів імпорту послуг в найближчі роки, що звичайно є позитивним для економіки області, адже конкуренція та торгівля сприяють розвитку усіх сфер економіки.

Виявлені тенденції в зовнішній торгівлі регіону мають підтвердження [3].

IV. Висновки. Івано-Франківська область є одним із лідерів по експорту та імпорту товарів та послуг серед областей Західної України, а також займає чільне місце в другій десятці серед усіх областей. Область володіє високим ресурсним, трудовим та виробничим потенціалом. Проте експортний потенціал області ще недостатній. Показники області по експортному потенціалу є середніми по Україні, що засвідчує низький рівень розвитку зовнішньоекономічної торгівлі. По більшості товарних груп кілька років спостерігається від'ємне сальдо, що свідчить про переважання ролі імпорту над експортом. Низька частка експорту області в загальнодержавному експорті є ознакою низької спеціалізації підприємств області. Показник товарної диверсифікації також низький як по товарних групах, так і по області в цілому. Це свідчить про проблеми в товарній структурі експорту, що може призвести до неможливості адаптації до ринкових змін.

Загалом рівень експортного потенціалу даного регіону вказує на низький рівень конкурентоспроможності підприємств області на світовому ринку. Така ситуація є характерною для більшості регіонів України. Тому необхідна увага до цієї проблеми на національному рівні. Зокрема на підвищення рівня експорту можуть вплинути:

- постійний контроль Антимонопольного комітету за різними галузями виробництва для підвищення рівня конкуренції на вітчизняному ринку, що сприятиме підвищенню якості товарів і зменшення цін на них;

- створення нових державних стандартів, які б відповідали європейському рівню, для витіснення неякісних, дешевих імпортованих продуктів та розширення національного виробництва;

- чіткий контроль за експортно-імпортними операціями з боку митних органів;

- якісний та ефективний пошуку іноземних партнерів підприємствами.

Звичайно, що основне завдання з підвищення експортного потенціалу лягає на плечі самих підприємств. Проте тільки при державному регулюванні з відповідними законами та нормативами вони зможуть досягнути європейського рівня по якості та ціні, а разом із тим підвищити експортний потенціал свого регіону та країни в цілому.

Структура експорту та імпорту товарів та послуг Івано-Франківською областю є специфічною. Вона засвідчує роль області як ресурсного придатку індустріального регіону, що помітно

в основних товарних груп, які експортуються та імпортуються: в експорті переважають мінеральні ресурси, деревина, пластмаси, а імпортуються готові товари – харчові продукти, текстильні матеріали та вироби з них, недорогі метали, машини та обладнання, засоби транспорту. Аналогічна ситуація спостерігається й у сфері послуг: найвищі рівні експорту та імпорту в обробній промисловості, в сфері транспорту та зв'язку при водночас надзвичайно низькому рівні розвитку інших послуг. Тому необхідно переглянути програми розвитку регіонів України для реорганізації виробничої системи, яка склалася, з метою сприяння рівномірному роз-

УДК 63:338.43(477.8)

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Розглянуто стратегію сталого розвитку рішучої частини Карпатського регіону. Проаналізовано проблеми сталого розвитку рішучої, передгірської та гірської частини регіону. Запропоновано шляхи вирішення проблеми утилізації твердих побутових відходів в сільській місцевості.

Ключові слова: регіон, сталий розвиток, сільські території, екологічне землеробство, тверді побутові відходи.

I. Вступ. Розвиток сільських територій Карпатського регіону відбувається в період трансформації економіки та переходу до ринкових умов господарювання. За роки незалежності в Карпатському регіоні здійснено глибокі структурні реформи, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, ведеться цілеспрямована підготовка до функціонування ринку землі. Структурних змін зазнав лісогосподарський комплекс. В процесі трансформаційних перетворень створюються нові організаційно-правові структури ринкового типу, проте стагнація економіки та світова фінансова криза не дозволили досягнути запланованих результатів. В той же час незавершеність реформ та відсутність чіткої стратегії сталого розвитку Карпатського регіону на далеку перспективу призвели до зростання напруженості на ринку праці, занепаду лісопереробної галузі, деструктивного розвит-

виту областей, що дозволить уникнути значних диспропорцій в господарстві нашої держави.

1. Пирог О. В. Оцінка експортного потенціалу регіонів України / О. В. Пирог, А. І. Зацепило // Економічний простір. – 2009. – № 24. – С. 144-152.

2. Дані з офіційного сайту Державного комітету статистики України [Електронний-ресурс] // ГСУ в Івано-Франківській області. Статистична інформація за 2003-2011 рр. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Зовнішня торгівля Івано-Франківська демонструє позитивну динаміку [Електронний-ресурс] / Правда.if.ua. – Режим доступу: <http://pravda.if.ua/news-32649.html>.

The analysis of export potential of Ivano-Frankivsk region and predicted trends in the structure of exports and imports of goods and services.

Сус Т. Й.

ку сільського господарства, орієнтованого на високорентабельні монокультури та концентрацію виробництва шляхом створення потужних агрохолдингів.

II. Постановка завдання. Протягом тривалого часу сільські території перебувають у центрі уваги органів місцевого самоврядування та виступають об'єктом трансформаційних перетворень. Однак стан їх економічної, соціальної й екологічної складових не відповідає суспільним очікуванням. У зв'язку з цим постає питання необхідності системного підходу до розробки стратегії сталого розвитку сільських територій та аналізу проблемних питань, що заважають її реалізації.

Проблемам сталого розвитку приділяється значна увага як з боку вітчизняних так і зарубіжних вчених. Серед них Л. Абалкін, Х. Каравелі, М. Кларк, П. Саблук, Ю. Лупенко, М. Орлатий, В.Кравців. А. Сігайов та ін.

Л.Абалкін розглядає формування парадигми сталого розвитку на основі впровадження альтернативної деструктивної політиці моделі соціально-економічної системи сільського розвитку, яка базується на ринково-конкурентних цінностях [1].

А. Сігайов розглядає сталість аграрної сфери з позиції ефективного відновлення і збереження корисних властивостей земельних ресурсів та конкретизує першочергові заходи з реалізації концепції сталого розвитку [2]. Про-

блеми екологізації сільського господарства України та формування сталого агроекологічного розвитку розглянуто в працях М. Маліка, М. Хвесика, В. Скальського, Є. Милованова, О. Ходаківської, Г. Зайчук та ін. В той же час пов'язування сталого розвитку сільських територій виключно з аграрною сферою є помилковим і не враховує регіональні аспекти та їх особливості в сучасних умовах.

Виходячи з цього, мета дослідження – розглянути особливості та проблеми сталого розвитку сільських територій Карпатського регіону.

III. Результати. Карпатський макрорегіон об'єднує Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області і займає майже 10% земельної площі України, де проживає 13% населення і виробляється 12% продукції сільського господарства.

За характером рельєфу Карпатський макрорегіон поділяється на три частини: рівнинну, передгірську (Передкарпаття) і гірську (Карпати). Виходячи з рельєфу місцевості, спеціалізації сільгоспвиробництва та його ролі в соціально-економічному розвитку сільських територій пріоритетні напрямки стратегії сталого розвитку, згідно вказаного поділу, будуть дещо відмінними. В той же час необхідно відмітити, що відмінності в стратегії сталого розвитку повинні враховувати сильні сторони та можливості кожного сільського територіального утворення і забезпечити високу конкурентоспроможність Карпатського макрорегіону. Сукупність цих трьох стратегій передбачає як спільні так і відмінні напрями. Зокрема, для рівнинної та передгірської частин макрорегіону спільними є екологічне сільгоспвиробництво та впровадження енергозберігаючих технологій в рослинництві та тваринництві. Пріоритетними напрями в гірській частині повинні бути наближене до природи лісівництво та лісопереробка, а також розвиток туризму і рекреаційних послуг.

В рівнинній частині Карпатського макрорегіону стратегія сталого розвитку повинна базуватися на:

1. Екологічному сільськогосподарському виробництві;
2. Наданні екосистемних послуг (сільський зелений туризм);
3. Розвитку відновлюваних джерел енергії та впровадженні енергозберігаючих технологій в рослинництві і тваринництві;
4. Розбудові комунальної сфери на засадах сталого розвитку;

5. Науковому забезпеченню реалізації стратегії.

Аналізуючи регіональні програми розвитку аграрного сектора та сільських територій регіону [3, 4] слід відмітити, що в них фрагментарно передбачені заходи стосовно сталого розвитку сільських територій, вони фінансово не забезпечені і не носять системного характеру. Такі програми в своїй більшості носять декларативний характер, що зумовлено відсутністю звітності та відповідальності за їх реалізацію. Наслідком реалізації програм соціально-економічного розвитку її автори вбачають у забезпеченні продовольчої безпеки та зростанні обсягів виробництва в рослинництві і тваринництві без врахування світових тенденцій з екологізації виробництва, в першу чергу, сільськогосподарського. Вказаний підхід та половинчастість реформ на селі породжує цілий ряд проблем та протиріч загальносвітовим тенденціям суспільного розвитку.

Проблеми впровадження стратегії сталого розвитку в рівнинній частині макрорегіону:

1. Розвиток сільськогосподарського виробництва, яке базується на інтенсивних технологіях з використанням широкого спектру хімічних засобів захисту рослин та мінеральних добрив;
2. Відсутність дієвого контролю за дотриманням заборони на вирощування сільськогосподарських культур які містять ГМО;
3. Будівництво потужних свинокомплексів, які негативно впливають на стан довкілля;
4. Розвиток ерозійних процесів та агрохімічна деградація ґрунтів;
5. Високий рівень розораності території;
6. Накопичення промислових і побутових відходів, засмічення території в населених пунктах, на берегах річок, у лісових насадженнях, вздовж автодоріг, залізниць;
7. Низький рівень будівництва водопровідно-каналізаційних мереж та скидання неочищених стоків в річки та потічки;
8. Недостатній рівень екологічної освіти.

Першочерговими заходами необхідно впроваджувати агроекологічні паспорти для оцінки реального стану сільськогосподарських угідь та на їх основі здійснювати ряд заходів по зупинці ерозійних процесів та зниженню родючості ґрунту. В процесі складання агроекологічних паспортів необхідно розробити програму залуження та заліснення найбільш еродованих та низькопродуктивних земель. На сьогоднішній день важливим елементом стратегії сталого роз-

витку є здійснення процесу екологізації сільськогосподарського виробництва на основі поступового і послідовного впровадження систем агрономічних, технологічних, економічних та управлінських рішень направлених на підвищення ефективності використання природних ресурсів, в першу чергу земельних. Головна мета стратегії-покращення або хоча б стабілізація якісних характеристик сільськогосподарських угідь, збереження агроландшафтів та виробництво екологічно чистої продукції.

Другою важливою проблемою є низький розвиток комунальної сфери на селі, зокрема відсутність чіткої системи збору та утилізації сміття, очистки каналізаційних стоків. Не менш важливою, на нашу думку, стає проблема неконтрольованого засмічення посівів сільськогосподарських культур ГМО. Безперервна екологічна освіта серед сільського населення регіону дозволить зважено підходити до прийняття рішення стосовно будівництва виробничих об'єктів та захищати своє конституційне право на чисте довкілля.

Проблеми впровадження стратегії сталого розвитку в передгірській частині макрорегіону:

1. Зниження лісистості у 2-3 рази порівняно з науково-обґрунтованими нормами;
2. Активізація небезпечних геодинамічних процесів;
3. Розвиток ерозійних процесів внаслідок розорювання земель на схилах більше 5 градусів;
4. Розселення людей і забудова територій без врахування вимог природоохоронного законодавства;
5. Відсутність системного підходу та інтегрального управління природними ресурсами, недостатнє екологічне обґрунтування обсягів використання ресурсів.
6. Недостатнє екологічне обґрунтування розвитку сільського зеленого туризму.

Основні проблеми впровадження стратегії сталого розвитку в гірській частині Карпатського макрорегіону:

1. Порушення технології лісозаготівель, переважання наземного тракторного трелювання деревини, захаращення русел водотоків;
2. Недосконалість технологій деревообробки: наявність відходів;
3. Низький рівень впровадження лісівництва наближеного до природи;
4. Забруднення територій вздовж туристичних маршрутів побутовими відходами;

5. Відсутність системи поводження з побутовими відходами для жителів гірської місцевості;

6. Забудова природоохоронних територій;

7. Будівництво міні ГЕС на гірських ріках з порушенням природоохоронного законодавства.

Проблеми сталого розвитку сільських територій необхідно розглядати не тільки з позиції суб'єктів господарювання-фермерських, колективних господарств, агрохолдингів, виробничих підприємств, а й домогосподарств, які здійснюють сільськогосподарську та інші види діяльності.

В сільських домогосподарствах слід вирішити наступні проблеми:

1. Поводження з твердими побутовими відходами;
  2. Забруднення атмосферного повітря в результаті спалювання рослинних решток та побутового сміття;
  3. Надмірне захоплення хімічними засобами захисту рослин та мінеральними добривами, що призводить до забруднення сільськогосподарської продукції та довкілля;
  4. Скидання неочищених стоків з високим вмістом миючих та інших засобів побутової хімії в найближчі канали;
  5. Низький рівень екологічної освіти населення.
- Злободенною проблемою для сільських територій Карпатського макрорегіону є проблема збору і утилізації сміття. Першочерговими заходами, на нашу думку, повинно бути законодавче врегулювання питання маркування на всіх споживчих товарах, упаковці, медикаментах, засобах гігієни відповідним знаком їх вплив на навколишнє природне середовище. Необхідно для кожного виду маркування розробити цілісну систему збору та утилізації.

Комплексна система управління відходами повинна враховувати регіональні особливості:

1. Переважання сільського населення над міським.
2. Висока густина населення в рівнинних районах області і відповідно висока концентрація ТПВ на одиницю площі.
3. Низька концентрація поселенської мережі в гірських районах та накопичення значної кількості сміття вздовж туристичних маршрутів.
4. Орієнтація економіки регіону на пріоритетний розвиток туристично-рекреаційної галузі, що висуває підвищені вимоги стосовно збору та утилізації сміття, забезпечення санітарно-екологічного благополуччя.

5. Високий рівень безробіття серед сільсько-го населення створює передумови для стимулювання розвитку підприємницької діяльності по збору та утилізації ТПВ [5].

Важливу роль в вирішенні питання утилізації твердих побутових відходів повинні відігравати органи місцевого самоврядування та державні органи влади. На нашу думку, першочерговими повинні бути рішення про видачу ліцензій на збір і комплексну переробку вторинної сировини, а не окремих її видів. Всім суб'єктам підприємницької діяльності припинити дію ліцензій на збір лому чорних і кольорових металів, а видавати ліцензії тільки тим підприємствам, які крім вказаної сировини прийматимуть макулатуру, склобій, поліетилен, відпрацьовані джерела постійного струму, автопокришки. Такі підприємницькі структури звільнити від плати за видачу ліцензії та від податку на землю. На державному рівні внести зміни в Податковий кодекс, щодо пільгового оподаткування даного виду підприємницької діяльності та розглянути можливість бюджетної підтримки для закупівлі сучасного технологічного обладнання, впровадження сучасних логістичних схем по збору вторинної сировини від фізичних та юридичних осіб.

Для створення попиту на вторинну сировину необхідно виділяти дотації переробним та іншим виробничим підприємствам, які використовують її при виготовленні продукції. Сума дотацій та інших преференцій повинна бути пропорційною кількості вторинної сировини, яку використовує підприємство.

Такий підхід до вирішення проблеми твердих побутових відходів дозволить створити попит на вторинну сировину, зменшити забруднення навколишнього природного середовища та

УДК 332.1:323.3

НОВА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто проблеми конкурентоспроможності регіону та використання конкурентних переваг при визначенні стратегічних напрямів його розвитку. Особлива увага приділяється формуванню нової моделі соціально-економічного розвитку регіону, що дозволить ефективно відповідати на економічні, соціальні та екологічні проблеми в посткризовий період.

Ключові слова: регіон, економічний розвиток регіону, конкурентоспроможність регіону, конкурентні переваги регіону, бюджетні інвестиції.

створити додаткові робочі місця для сільських жителів Карпатського макрорегіону.

IV. Висновки. Розробка та впровадження стратегії сталого розвитку в Карпатському макрорегіоні дозволить прискорити соціально-економічний розвиток сільських територій, створити сприятливе життєве середовище та підвищити інвестиційну привабливість. Нагальною, на нашу думку, є проблема поводження з ТПВ і її вирішення дозволить: промисловості – одержати додаткові ресурси; населенню – чисте та здорове довкілля.

1. Абалкин Л. И. Экономическая политика и ее ответственность за развитие науки (методологические размышления) // Л. И. Абалкин // Экономист. – 2004. – № 5. – С. 3-7.

2. Сігайов А. О. Концептуальні аспекти парадигми сталого розвитку аграрної сфери / А. О. Сігайов // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 106-109.

3. Комплексна програма: «Перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005-2010 роках та на період до 2015 року. – Івано-Франківська обласна державна адміністрація. – Івано-Франківськ, 2005. – 45 с.

4. Програма збереження та нарощування поголів'я великої рогатої худоби в Івано-Франківській області на період до 2020 року. – Головне управління агропромислового розвитку та продовольства Івано-Франківської ОДА, 2011. – 15 с.

5. Сус Т. Й. Регіональні проблеми утилізації сміття в сільській місцевості // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. Науковий збірник / За ред. І. Г. Ткачук. Вип. IV. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008. – Т. 2. – С. 312-317.

Strategy of steady development of flat part of region of Carpathians is considered. The problems of steady development of flat, pre-mountain and mountain part of region are analysed. The ways of decision of problem of utilization of hard domestic wastes are offered in rural locality.

Вусятицька М. П.

I. Вступ. Загальноприйнятим є твердження, що основа конкурентоспроможності економіки на рівні регіону полягає у регіональній концентрації чинників виробництва: розміщення в одному місці виробників, постачальників матеріальних ресурсів, інфраструктури, людських ресурсів, освітніх і дослідницьких закладів [1, с. 52].

За М. Портером, конкурентоспроможність регіону – це продуктивність використання ре-

гіональних ресурсів, і в першу чергу робочої сили й капіталу, у порівнянні з іншими регіонами, що інтегрується у величині й динаміці валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення (і/або одного працюючого), а також виражається іншими показниками [2]. Науковець стверджує, що конкурентоспроможність регіону значною мірою пов'язана з факторною моделлю, яка включає наступні групи чинників: людські ресурси, природні ресурси, капітал, науково-інформаційний потенціал, інфраструктура.

Проте, останнім часом вчені-економісти все більше значення надають тому, як використовуються наявні ресурси в регіоні, як взаємодіють суб'єкти ринку та як використовується ефект синергії.

На нашу думку, таким, що відповідає сучасним економічним умовам є визначення: конкурентоспроможність регіону – це здатність економіки регіону передбачати та успішно адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання стійких конкурентних переваг регіону; визначати його роль і місце в економічному просторі країни та на світовому ринку товарів і послуг [3, с. 75].

В сучасних економічних умовах все менше для оцінки використовують стандартні показники економічного розвитку, які були характерними для епохи індустріалізації – фізичний обсяг виробництва, ВВП, ВРП, обсяг капіталовкладень тощо. Важливими стають показники, які пов'язані з обсягом споживання та структурою ВВП та ВРП, а також використання висококваліфікованої робочої сили, інноваційних технологій, інформації, культурних “брендів”, що включаються в глобальний обмін на різних рівнях.

Такий підхід потребує зміни моделі соціально-економічного розвитку регіону та завдань регіональної фінансової політики.

II. Постановка завдання. Враховуючи зростаючу потребу в підвищенні конкурентоспроможності регіонів нашої держави, метою нашого дослідження є проаналізувати можливості економічного розвитку регіонів та розробити пропозиції щодо вдосконалення моделі регіональної фінансової політики в посткризовий період. Це питання є актуальним в даний час, оскільки державні та місцеві органи влади знаходяться в пошуках важелів стимулювання сталого економічного зростання регіону, які б відповідали сучасним умовам.

III. Результати. Внаслідок фінансової кризи на фоні тривалої економічної рецесії, найголовнішим завданням постало відновлення фінансової системи. Наступний крок – підтримання підприємницької активності та створення робочих місць у такий спосіб, щоб зробити подальше відновлення економіки швидким, послідовним та стабільним. Нове бачення завдань регіональної фінансової політики відповідає посткризовому особливо, коли на перший план, поряд із зазначеними завданнями, виходять екологічна безпека та інноваційний розвиток регіону.

Протягом останніх років в країнах Європи запроваджується нова модель соціально-економічного розвитку регіонів, що передбачає застосування нових фінансових важелів органів місцевої та центральної влади. Принцип фінансової підтримки підприємств, надання пільг та створення робочих місць за бюджетні кошти шляхом перерахування міжбюджетних трансфертів найбільшій регіонам замінюється стимулюванням розвитку у всіх типах регіонів (табл. 1).

Складність впровадження нового підходу виправдовує себе за рахунок досягнення значно більшої економічної ефективності. Так, в розвинутих країнах Європи спостерігається тенденція поступової відмови від схеми перерозподілу фінансових ресурсів між регіонами через бюджетну систему. Замість отримання нульової суми виграшу від оподаткування “багатих” регіонів та надання дотацій та субвенцій “бідним” регіонам, акцент переміщується на отримання позитивного результату від мобілізації ресурсів, здебільшого шляхом залучення інноваційного бізнесу та бюджетних інвестицій. Це можливо за рахунок максимального використання конкурентних переваг регіону. За таких умов розвиток стимулюється у всіх регіонах [4, с. 18].

В окремих випадках, надання дотацій та субвенцій з державного бюджету може ефективно компенсувати прогалини ринкової економіки, надаючи підприємницькому сектору доступ до наукових досліджень та технологічних інновацій, забезпечуючи належне транспортне сполучення, зв'язок, інформаційне забезпечення тощо. Проте регулярна пряма підтримка окремих регіонів за рахунок коштів державного бюджету спотворює конкуренцію між регіонами і може дестимулювати місцеві органи влади у пошуках фінансових ресурсів для фінансування їхніх потреб.

Таблиця 1

Порівняння старої та нової моделі політики регіонального розвитку

	Стара	Нова
Розуміння проблеми регіону	Регіональні нерівності у доходах	Брак конкурентоспроможності регіону, невикористаний регіональний потенціал
Цілі	Рівність через збалансування регіонального розвитку	Конкурентоспроможність і рівність
Загальна схема політики	Тимчасова компенсація локальних недоліків менш розвинутих регіонів, (відповідь на проблеми, що виникають)	Максимальне використання регіонального потенціалу через регіональне програмування (проектування на потенціал)
Обсяг охоплення	Секторальний (галузевий) підхід з обмеженою кількістю галузей	Інтегровані та комплексні проекти розвитку з охопленням багатьох галузей
Просторова орієнтація	Направлення на відстаючі регіони	Направлення на всі регіони
Часовий вимір	Короткостроковий	Довгостроковий
Підхід	Один універсальний підхід до всіх регіонів	Індивідуальний підхід до кожного окремого регіону
Джерела ресурсів	Зовнішні інвестиції та міжбюджетні трансферти	Внутрішні місцеві ресурси та цільові інвестиції з центрального бюджету
Інструменти	Субвенції та дотації (часто індивідуальна допомога окремим суб'єктам)	Змішані інвестиції у матеріальні і нематеріальні активи (бізнес-середовище, ринок праці, інфраструктура, наука)
Суб'єкти	Центральна влада	Всі рівні влади та зацікавлені суб'єкти (державні, приватні, неурядові організації)

Досвід показує, що прийняті на центральному рівні управління рішення про надання міжбюджетних трансфертів, як правило, не носять системного характеру, часто увага акцентується на кількох областях, в той час як інші, не менш значимі напрямки втрачають підтримку. Тому важливим методологічним завданням є розробка інструментарію, що дозволить органам управління оперативно оцінювати внутрішні можливості регіону, виявляти приховані резерви й підвищувати ефективність його діяльності [5].

За традиційного підходу діагностуються проблеми розвитку регіону та здійснюється їх співвіднесення з відповідними ресурсами, а згідно концепції конкурентоспроможності виявляються усі можливості для економічного розвитку регіону, явні і латентні конкурентні переваги, джерела їх формування (внутрішні і зовнішні), максимальна кількість зацікавлених сторін і можливих напрямів використання (сценарний підхід), згідно синергетичного підходу [6].

Фінансова забезпеченість регіону залежить від здатності привабити або розвинути високоприбуткові види економічної діяльності. Жоден з регіонів не може бути найпривабливішим виключно для всіх видів економічної діяльності, і конкурентоспроможність регіону пов'язана з розвитком тих з них, для яких у конкретному регіоні є відповідна перевага.

Альтернативою надання дотацій вирівнювання, які, як правило, використовуються на поточне споживання, має стати цільове бюджетне інвестування. За визначенням, яке наводить Т. Г. Затонацька, бюджетними інвестиціями є видатки з державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на фінансування державних цільових програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, програм розвитку окремих регіонів, галузей економіки, фінансування інвестиційних проектів чи придбання частки акцій, чи прав участі в управлінні підприємством [7, с. 86].

Варто зазначити, що інвестиції в науку і освіту є найвигіднішими і гарантують найшвидшу віддачу, закладаючи надійний фундамент для сьогоdnішнього і майбутнього прогресу. І кожна країна, якщо вона хоче бути конкурентоспроможною у світовому розвитку, прагне, насамперед, підтримувати свій науково-технічний і освітній потенціал на належному рівні [8].

Політика бюджетного інвестування залежить від чіткого управління на всіх рівнях влади. Важливим є те, щоб органи влади та суб'єкти ринку робили свій внесок до формування фінансової політики. Підхід, що базується на багаторівневому управлінні направить інвестиції до потрібних регіонів та галузей. Центральні органи влади найкраще визначають, якою

має бути національна стратегія економічного розвитку регіонів. Нижчі рівні влади найкомпетентніші в тому, куди найкраще інвестувати в межах їх територій. Вони мають більше можливостей залучити приватний сектор до регіонального розвитку. Цей новий підхід передбачає важливу роль регіональної політики в контексті економічного відновлення і пошуків шляхів сталого зростання економіки держави.

Задля поступового впровадження нової парадигми управління соціально-економічним розвитком регіонів пропонуємо такі заходи:

1. Посилення та максимізація ефекту бюджетних інвестицій. Політика територіального розвитку повинна мати визначені і узгоджені стратегії розвитку інтегрованих інвестиційних проектів, що поєднували б економічний, соціальний та екологічний сектор. Зважаючи на обмеженість бюджетних ресурсів, бюджетні інвестиції повинні здійснюватися тільки в пріоритетні напрямки, при цьому обов'язково враховувати оцінку їх майбутнього ефекту.

2. Проектний підхід до управління бюджетними інвестиціями. У практиці країн з ринковою економікою особливе значення надається програмно-цільовому методу як найважливішому інструменту ефективного управління державними інвестиціями. При цьому інвестиційні програми формуються на проектній основі. Вони можуть складатися з одного або декількох проектів, зв'язаних спільною програмною метою. Використання проекту як мінімальної структурної одиниці програми дозволяє створити систему планування і моніторингу соціально-економічної результативності програмних витрат за допомогою якісних і кількісних індикаторів. Більше того, інтеграція регіональних інвестиційних проектів в суспільну національну стратегію може збільшити їх мультиплікативний ефект.

3. Підвищення ролі інвестицій, що забезпечують створення додаткової вартості. Багато країн зараз переглядають їхній підхід до регіональних інвестицій і надають найвищий пріоритет розвитку людського потенціалу та підтримці інновацій, що посуває на задній план інвестиції в інфраструктуру.

4. Ефективне визначення потреб регіону. Регіональна фінансова політика має стати механізмом для направлення інвестицій в регіони, які стикаються з специфічними економічними, соціальними чи екологічними проблемами, а особливо використовуватися для підтримки

реструктуризації регіону в умовах кризи (модернізація промисловості, підтримка підприємництва, перекваліфікація робочої сили, забезпечення збереження природного багатства).

5. Забезпечення координації заходів стимулювання регіонального розвитку на центральному рівні. Регіональна фінансова політика потребує координації дій між міністерствами та відомствами, економікою і фінансами, наукою та технологією, освітою і навколишнім середовищем і т. д. Координуючі органи повинні забезпечити, щоб інвестиційна стратегія була комплексна і враховувала всі сектори, а також щоб місцеві інвестиції і національні інвестиційні пріоритети були приведені у відповідність в довгостроковому періоді для досягнення визначених цілей.

6. Використання досвіду агентств регіонального розвитку. Закордонний досвід пропонує відпрацьовану форму інституційної підтримки регіонального розвитку та їхні мережі. Вони ефективно співпрацюють з місцевою та центральною владами як фокусні центри стратегічного планування та супроводження проектів розвитку територій, забезпечують ефективну співпрацю влади, бізнесу, громадськості та створюють якісно нове економічне середовище.

IV. Висновки. Для того, щоб відповідати сучасним економічним умовам регіональна фінансова політика повинна пройти реформування, а саме перейти від надання дотацій малозабезпеченим регіонам, що суперечить ринковій економіці до політики, що направлена на використання конкурентних переваг регіонів та сприяє реалізації довготермінових економічних, соціальних та екологічних цілей. Така зміна є вирішальною в умовах обмеженості фінансових ресурсів, які доступні державним та місцевим органам влади.

1. Яремко Л. А. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг / Л. А. Яремко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 51–58.

2. Портер, М. Э. Конкуренция; пер. с англ.: учеб. пособие / М. Э. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 495 с.

3. Стасюк О. М. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів / О. М. Стасюк, І. А. Бевз // Економіка і прогнозування: науковий журнал; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – 2012. – № 1. – 160 с.

4. OECD Regional outlook 2011: Building Resilient Regions for Stronger Economies, OECD Publishing, p. 293. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/occd/urban-rural-and-regional-development/occd-regional-outlook-2011_9789264120983-en.

5. Величко В.В. Виявлення і використання конкурентних переваг регіону на основі ефекту мультиплікації / В. В. Величко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія "Управління". – 2011. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2011_3/36.pdf.

6. Дегтярьова І. О. Механізм управління конкурентоспроможністю регіону: сутність та місце у системі механізмів управління державою / І. О. Дегтярьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/4/06.pdf>.

7. Затонацька Т. Г. Бюджетні інвестиції в реальний

та людський капітал як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток країни / Т. Г. Затонацька // Наукові праці НДФІ. – 2008. – № 1 (42). – С. 86.

8. Попель Л. А. Бюджетні інвестиції як складова інвестицій реального сектору економіки / Л. А. Попель // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: "Економічні науки". – 2011. – № 2. Т. 2. – С. 205-209.

The problems of region competitiveness and the using of competitive edges at determining of strategic development directions are considered in the article. The special attention is spared to forming of new model of regional socio-economic development, which will allow to respond effectively on economic, social and ecological problems in post-crisis period.

УДК 339.9:332.14

Гринів Л. В., Передерко В. П.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТІВ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ РЕГІОНУ

У статті досліджуються проблеми пошуку ефективного механізму соціально-економічного розвитку галузей регіонів України та використання проектів міжнародної технічної допомоги. Розглянуто та проаналізовано досвід використання проектів в Україні та за кордоном.

Ключові слова: міжнародна технічна допомога, проекти, регіон, соціально-економічний розвиток.

І. Вступ. Процеси інтернаціоналізації та глобалізації господарського життя, відкритий характер економіки України зумовлюють необхідність продовження і поглиблення співпраці галузей та регіонів України з міжнародними структурами.

Світовий досвід, висококваліфіковані консультації та ресурси, що передаються в рамках міжнародної технічної допомоги, сприяють підвищенню рівня компетентності та професіоналізму спеціалістів різних галузей господарювання (зокрема туристичної), прискоренню інтеграції в світові ринки та структурним змінам в економіці.

Прискорений розвиток туристичної індустрії вимагає швидкого становлення туристичної інфраструктури, нарощування соціально-культурного потенціалу, розвитку інженерно-транспортного комплексу. Для цього слід створювати сприятливі умови для створення конкурентоздатного туристичного продукту регіону.

Міжнародна технічна допомога (МТД) сьогодні є важливим інструментом реалізації політики міжнародної інтеграції України, економічного розвитку, забезпечення інтересів держави на зовнішніх ринках. Міжнародна технічна допомога надається Україні практично в усіх галузях народного господарства та суспільного життя.

II. Постановка завдання. Івано-Франківщина має потужний туристичний потенціал, який здатен приваблювати як внутрішніх, зовнішніх, так і іноземних туристів. Саме туристична галузь має всі передумови стати стратегічною галуззю краю. Однак для ефективного її розвитку і використання, створення потужного туристичного господарства необхідно залучати іноземні інвестиції та кошти через проекти міжнародної технічної допомоги. Тому важливо дослідити питання механізму залучення коштів та досвід використання цих коштів в різних країнах.

III. Результати. Міжнародна технічна допомога – це допомога у придбанні знання та навичок у відповідних сферах діяльності, зазвичай в галузі економіки та управління.

Згідно з Указом Президента України «Про міжнародну технічну допомогу» (5 червня 1999 року) й Постановою № 153 Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» (15 лютого 2002 року), міжнародна технічна допомога – це ресурси, які

відповідно до міжнародних договорів України надаються донорами (державами, урядами іноземних держав, а також організаціями, установами, фондами, уповноваженими урядами іноземних держав, міжнародними організаціями, що надають міжнародну технічну допомогу Україні) на безоплатній основі Україні для здійснення програм, проектів міжнародної технічної допомоги з метою проведення реформ та реалізації програм соціально-економічного розвитку України.

Вона може залучатись у вигляді будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проектів (програм), яке ввозиться або набувається в Україні; робіт і послуг; прав інтелектуальної власності; фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті; інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій.

Грошові кошти, виділювані міжнародними економічними організаціями й окремими країнами в рамках МТД, не надходять безпосередньо в розпорядження приймаючої сторони, а направляються на оплату й організацію роботи відповідних фахівців-консультантів.

Для одержання міжнародної технічної допомоги потенційні реципієнти (визначені у програмі, проекти міжнародної технічної допомоги резиденти України, які одержують міжнародну технічну допомогу) подають запити до спеціально уповноваженого органу, який проводить експертизу запитів та за її результатами звертається до донорів з проханням прийняти рішення про фінансування програм, проектів міжнародної технічної допомоги.

Міжнародна технічна допомога має використовуватись лише для цілей, визначених у програмах, проектах міжнародної технічної допомоги. Контроль за реалізацією програм, проектів міжнародної технічної допомоги здійснюється спеціально уповноваженим органом [1].

Міжнародна технічна допомога Україні надається на підставі її міжнародних договорів. Починаючи з 1992 року договірно-правова база України з іншими країнами та міжнародними фінансовими організаціями склала близько 40 міжнародних угод з питань технічного та фінансового співробітництва для реалізації в Україні проектів міжнародної технічної допомоги.

Найбільшим донором для України в 90-і та на початку 2000-х років були Сполучені Штати Америки, однак з початку ХХІ століття це місце поступово займає Європейський Союз. Іншими

найбільшими донорами є Канада, Великобританія, ФРН, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Японія, Данія, Корея, ООН, Світовий банк, ЄБРР тощо.

Починаючи з 1992 року, зберігається тенденція до зростання загального обсягу міжнародної технічної допомоги: у 1999 році він становив 407,7 млн. доларів США, у 2000 році – 413,62 млн. доларів США, у 2001 році – близько 461 млн. доларів США.

Розміри фінансової підтримки, що надається Європейською Спільнотою, з 1991 року сягнули майже 2,8 мільярдів євро, а національні бюджети програм співпраці та допомоги Україні збільшилися втричі за останні роки – з 40 мільйонів євро у 2002 році до 138,6 мільйонів євро у 2008. Ці суми включають допомогу в рамках програми ТАСІС (зокрема, її національні, регіональні компонент, компоненти транскордонного співробітництва та ядерної безпеки), а також макрофінансову допомогу та підтримку в рамках тематичних бюджетних ліній, таких як Європейська ініціатива з демократії та прав людини, Міграція та надання притулку, Захист навколишнього середовища. Європейський Союз також робить щорічний внесок до Українського центру науки і технологій, чия робота присвячена непоширенню технологій, пов'язаних з розповсюдженням зброї масового знищення [1].

Позитивним прикладом використання коштів міжнародної допомоги для розвитку галузей господарювання, зокрема туризму можна вважати Польщу. Ставши повноправним членом Європейського Союзу, Польща перетворилася на значного отримувача фінансової допомоги з боку організації. Незважаючи на те, що Польща виплачувала щороку до бюджету ЄС кошти, які дорівнювали приблизно 1 % ВВП країни, вона отримувала щороку кошти, обсяг яких відповідав 1,8 % ВВП країни, тобто країна щороку отримувала з бюджету ЄС 4-5 млрд євро, а це приблизно відповідає доходам, які Польща має від туризму. При чому в найближчі роки допомога від ЄС має суттєво збільшитися й сягнути суми, еквівалентної 4 % ВВП країни.

Вступ Польщі до ЄС відкрив перед поляками більше можливостей з точки зору трудової міграції. Якщо в 2004 р. у країнах ЄС працювало приблизно 650 тис. громадян Польщі, то в 2007 р. вже близько 1 млн. Поляки здебільшого працювали у Німеччині, Великобританії, Ірландії, Голландії, Іспанії, Італії. У 2006 р. трудові

мігранти переказали в Польщу коштів майже на 3,5 млрд євро. Щоправда, трудова міграція загострила деякі інші проблеми, наприклад, дефіцит медичного персоналу в країні: щороку майже 5 % лікарів від'їжджали працювати за кордон.

Вищезгадані зміни в економіці країни надзвичайно позитивно відбилися на доходах країни та її мешканців. Так, доходна частина державного бюджету з 2004 по 2009 рік збільшилась більш ніж в два рази й сягнула 87,9 млрд євро. При цьому знизився дефіцит бюджету, який у 2009 р. дорівнював 1,8 % ВВП країни, тоді як у 2005 р. він становив 4,3 % ВВП. Зовнішня заборгованість країни залишилася на тому ж самому рівні (47 % ВВП).

Валовий внутрішній продукт на одного мешканця зріс у 2009 р. до 17989 дол. США, у 2004 р. він становив 12700 дол. США. Значно зросли доходи населення, наприклад, реальні доходи працівників промисловості країни зросли в 2007 р. порівняно з 2005 р., на 10,5 %. Не справдилися прогнози євроскептиків щодо прискорення темпів інфляції після вступу Польщі до ЄС. У згаданий період вона коливалась від 1 % у 2006 р. до 2,5 % у 2007 р. і не була більшою ніж у 2000-2003 рр. Ще більш суттєво зросли реальні доходи населення у перерахунку на долари та євро завдяки зміцненню злотого. Якщо в 2005 р. за 1 євро давали 4,3 злотого, а за 1 долар 3,23 злотого (за офіційним курсом у середньому за рік), то в 2007 р. відповідно – 3,78 і 2,77 злотого. Завдяки цьому середньомісячна заробітна платня працівника промисловості в 2007 р. перетнула позначку в 1000 доларів.

У той же час країна вдало вирішувала одну з найбільш гострих соціальних проблем, яка постанала перед Польщею на початку 90-х років ХХ ст. – проблему безробіття. Рівень безробіття зменшився з 20 % працездатного населення в 2004 р. до 9,8 % у 2009 р.[2]

В Україні реалізуються проекти технічної допомоги у наступних сферах: громадська сфера; безпека кордонів; поглиблення демократичних перетворень, формування інститутів розвинутого громадянського суспільства; підвищення рівня екології та соціально-економічна реабілітація забруднених регіонів; ядерна та радіаційна безпека; фінансовий сектор; освіта і наука; агропромисловість; промислове виробництво; законотворча сфера; діяльність ЗМІ; охорона здоров'я; енергетичний сектор; транспортна галузь.

Безсумнівно, впровадження проектів МТД допомагає вирішенню тих проблем, які Україна сьогодні не в змозі вирішити самостійно, зменшує навантаження на державний бюджет, сприяє створенню робочих місць. Україна отримує ресурси МТД з часів незалежності, обсяг якої, за різними підрахунками, сягає понад 9 мільярдів доларів США. У світлі глобальної економічної кризи та обмежених ресурсів МТД набуває ще більшої ваги.

Актуальність потреби вдосконалити систему управління МТД підсилюють міжнародні зобов'язання України, які набули чинності після того, як Україна у 2007 році приєдналася до Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги (Указ президента України від 19 квітня 2007 року №325).

В основі містяться такі принципи управління МТД:

– відповідальність країни-отримувача (Україна повинна мати національний документ розвитку з чіткими стратегічними пріоритетами)

– належне управління державними фінансами (необхідність приведення системи державних закупівель та управління державними фінансами у відповідність до широко визнаних міжнародних норм)

– узгодженість пріоритетів допомоги з пріоритетами національного розвитку України

– управління, орієнтоване на результат (потреба у розробці системи аналізу результатів впровадження проектів та їхньої відповідності до запланованих стратегічних напрямів).

Туристично-рекреаційну галузь проголошено стратегічним напрямом розвитку економіки цільової території Івано-Франківської області і вона є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки.

На території Івано-Франківської області здійснюється реалізація туристичних проектів спільних з суміжними державами – членами ЄС. Зокрема, за 2011 рік біли реалізовані наступні проекти:

1. Проект “Гармонізація розвитку туризму в сільській місцевості Карпатського регіону” впроваджується з грудня 2010 р. Асоціацією економічного розвитку Івано-Франківщини (АЕРІФ).

Метою проекту є надання підтримки соціально-економічному розвитку сільських громад Карпатського Євросередині на основі здійснен-

ня ефективної і дієвої місцевої політики та активного розвитку й просування туризму у прикордонних регіонах України та Румунії.

Основні цілі:

1. Формування спільної політики в галузі туризму відповідно до практики ЄС через здійснення досліджень, розробку та впровадження Стратегії та ефективної маркетингової системи послуг туризму в прикордонній території.

2. Сприяння збереженню природної та культурної спадщини Карпатського Євросередині шляхом створення спільного туристичного продукту «Мальовничі Карпати».

3. Підвищення конкурентоспроможності сільських територій Карпатського Євросередині шляхом впровадження Карпатського туристичного паспорту.

4. Підвищення рівня навиків і знань фахівців туристичної індустрії шляхом проведення навчальної школи для власників сільських зелених садиб.

5. Розбудова спільного інформаційного та маркетингового простору та більш позитивного іміджу Карпатського Євросередині на регіональних та міжнародних ринках.

Термін впровадження: 24 місяці, з грудня 2010 року по грудень 2012 р.

Цільові групи проекту: сільські територіальні громади регіону, надавачі туристичних послуг у сільській місцевості; туристичні інформаційні центри; працівники туристичної сфери; органи державної влади та місцевого самоврядування; інституції громадянського суспільства; потенційні туристи.

Очікувані результати проекту: розвиток та маркетинг туристичних послуг українсько-румунських прикордонних територій регіону; щільний українсько-румунський туристичний продукт «Мальовничі Сільські Карпати»; покращення конкурентоздатності Карпатського Євросередині та його імідж на ринку Європи; забезпечення зростання зайнятості населення в туристичній сфері; поліпшення інформаційного простору в сфері туризму Карпатського регіону.

2. Проект «Почни свій бізнес на селі. Позааграрна підприємницька діяльність задля добробуту українських селян (агротуризм)».

Проект Асоціації «Центр європейської співпраці» (Республіка Польща) розпочався у 2011 р. у рамках програми Міністерства закордонних справ Республіки Польща «Допомога для розвитку 2011» – Україна, і є продовженням та розширенням проектів заявника, які реалізувалися

у попередні роки, зокрема: «Знаємо, куди йдемо. Співпраця органів самоврядування у сфері розвитку Карпатської системи туристичної інформації (КСТІ)» (МСЗ РП).

Головна мета проекту: модернізація українського села та пристосування його до європейських стандартів у сфері позааграрної господарської діяльності (агротуризм). У довгостроковій перспективі ця мета слугуватиме покращенню якості життя сільських жителів. Завдяки інтенсифікації позааграрної господарської діяльності стане можливим пришвидшення економічного розвитку сільських територій, які сьогодні змушені долати значні проблеми економічного та соціального характеру. Завдання проекту:

1. Підтримка українського бізнес-середовища у сфері розповсюдження позааграрного підприємництва у сільських районах, а також застосування на українському ґрунті європейських моделей рішень, що стосуються поширення агротуристичного підприємництва.

2. Активізація вибраних українських місцевих громад задля покращення якості життя на селі шляхом запровадження місцевих програм розвитку агротуризму.

3. Поширення використання сучасних інструментів інформатики у сфері Туристичної Інформації з особливим урахуванням агротуризму.

4. Популяризація агротуризму як ефективного знаряддя активізації місцевих громад та підвищення якості життя сільських жителів.

В рамках проекту будуть проведені навчальні модулі в Івано-Франківській області; організовано навчальні візити у Польщу; передбачено розвиток Інтернет-порталу Карпатської системи туристичної інформації.

Результати:

1. Навчання підприємців-початківців у сфері агротуризму та представників установ бізнес-середовища – завдяки чому учасники здобудуть компетентність та вміння планувати і вести власну агротуристичну діяльність, натомість представники установ бізнес-середовища – досвід та вміння самостійно підтримувати підприємців, котрі займаються агротуризмом;

2. Навчання підприємців, котрі вже працюють у сфері агротуризму, а також представників ТПЦ – завдяки чому учасники здобудуть компетентність та вміння використовувати інструменти інформатики для підвищення дохідності агротуристичної діяльності, досвід співпраці і підтримки підприємців, котрі займаються агротуризмом;

3. Передача українським тренерам досвіду та вміння самостійно проводити подібні заняття у майбутньому із використанням європейських зразків розвитку агротуризму;

4. Підготовка навчальних матеріалів, які становитимуть основу публікації під робочою назвою «10 кроків до започаткування власного агротуристичного бізнесу»;

5. Налагодження контактів із польськими агротуристичними господарствами, галузевими асоціаціями, центрами сільськогосподарського консультування та іншими установами бізнес-середовища, а також з установами, які управляють системами туристичної інформації;

6. Розвиток Інтернет-порталу Карпатської системи туристичної інформації (КСТІ) – моделі електронного інструменту, що підтримує розвиток агротуризму;

7. Видання підручника на тему планування та ведення власного агротуристичного господарства (українською мовою).

Проект впроваджується у співпраці із Регіональним фондом підтримки підприємництва по Івано-Франківській області [3]

IV. Висновки. Таким чином, світовий досвід свідчить про ефективність проектів міжнародної технічної допомоги для розвитку різних галузей господарювання. Збільшення участі в міжнародних проектах дасть нашій країні та її

регіонам підгрунтя динамічного розвитку економіки, створить умови підвищення якості і ефективності зовнішньоекономічних зв'язків держави, підвищить ефективність використання її потенціалу, поліпшить соціально-економічне становище в регіонах, створить умови для підвищення конкурентоспроможності національного виробника.

Оскільки стратегічним напрямком розвитку Івано-Франківської області є туризм, необхідно збільшити участь цієї галузі в проектах міжнародної технічної допомоги, а також підвищити ефективність вже існуючих програм і договорів.

1. Eufunds.in.ua. Мережа експертів у сфері розробки та менеджменту євроінтеграційних проектів. – Режим доступу: <http://www.eufunds.in.ua/istoriya-tehnichnoji-dopomohy/sutnist-ta-formy-mizhnarodnoji-tehnichnoji-dopomohy>.

2. Фінансові наслідки вступу Польщі до ЄС (аналітична робота). – Режим доступу: sesia.in.ua/archives/2083.

3. Регіональний фонд підтримки підприємництва в Івано-Франківській області. – Режим доступу: www.fppr.if.ua.

The article deals with the problem of finding an effective mechanism for social and economic development of Ukraine's regions and using international technical assistance projects. Considered and analysed experience of using projects in Ukraine and abroad.

УДК 643.645:332.1

Ковтун М. В.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ЖИТЛА УКРАЇНИ

У статті наведено характеристику сучасного стану ринку житла України. Подані результати порівняльної оцінки показників розвитку ринку житла у розрізі регіонів за 2009-2011 рр. надають інформаційну базу для прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: регіональний ринок, опосередкована вартість спорудження, ціна на житло, забезпеченість житлом, доступність житла.

I. Вступ. Ефективний розвиток ринку житла не лише сприяє злагодженій роботі механізмів інвестування, заощадження, фінансування, кредитування, оподаткування, але й є запорукою добробуту населення та покращен-

ня соціального клімату країни в цілому. В сучасних економічних умовах забезпечення населення житлом є одним з пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку України. Так останнім часом держава все більше уваги приділяє: удосконаленню законодавчої бази, що регулює ринок житла; питанню забезпечення населення житлом, реалізуючи державні програми по сприянню роботи будівельної галузі шляхом кредитування та інвестування будівництва житла, а також часткової компенсації відсотків за кредитами або вартості житла для населення тощо. В значній мірі ці та інші заходи по формуванню нової житлової політики з боку держави спричинені антикризовими заходами, про що свідчить їх активне впровадження починаючи з 2009 року.

Істотний внесок у дослідженні ринку житла та окремих його регіональних аспектів внесли Е. Божко [1], І. Буркун [2], Т. Завора [3], О. Мухін [4] та інші. Однак, незважаючи на високий рівень наукових досліджень, існує низка нерозв'язаних проблем, пов'язаних із дослідженням процесів, що відбуваються на регіональних ринках житла. Враховуючи важливість досліджуваних питань та недостатність їх вивчення, важливо продовжувати теоретичні та прикладні розробки.

Саме тому, на наш погляд, актуальним є аналіз ефективності функціонування ринку житла України у 2009-2011 роках з використанням регіонального підходу.

II. Постановка завдання. Метою даної роботи є вивчення динаміки регіональних ринків житла за рівнем розвитку для подальшої розробки спеціальних заходів, направлених на удосконалення їх регулювання, підвищення економічної і соціальної ефективності функціонування.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використовувалися загальнонаукові та економічні методи дослідження: методи теоретичного узагальнення і порівняння, історичний та логічний підходи (для дослідження закономірностей розвитку ринку); статистичний, графічний та аналітичний методи, кількісний та якісний аналіз – для аналізу

Так в межах реалізації відтворювальної функції ринку житла виокремлюють показники, що характеризують зміни обсягів житла; експлуатаційна функція оцінюється показниками зміни вартості житла; функція перерозподілу – показниками його доступності для населення [5].

Наведемо аналіз окремих показників з метою порівняння розвитку ринків житла по регіонам України.

1. Показники, що використовуються при аналізі розвитку житлової сфери в аспекті реалізації житлом функції відтворення: загальний обсяг введення житла в експлуатацію; загальний обсяг капітальних вкладень у житлове будівництво.

Рис. 1 демонструє нерівномірність обсягів введення нового житлового фонду за регіонами. Середній приріст введення в експлуатацію житла по Україні у 2011 році порівняно з 2009 роком складає 47%. Значення даного показника є проявом активних темпів будівництва житла у Вінницькій (87%), Закарпатській (93%), Луганській (231%), Рівненській (133%), Тернопільській (197%), Херсонській областях (79%) та, водночас, їх уповільненням у Черкаській (-23%), Харківській (-22%) та Запорізькій областях (-49%). Серед усіх регіонів країни найвищими є обсяги прийняття в експлуатацію житла у м. Києві, Київській, Одеській, Львівській та Івано-Франківській областях,

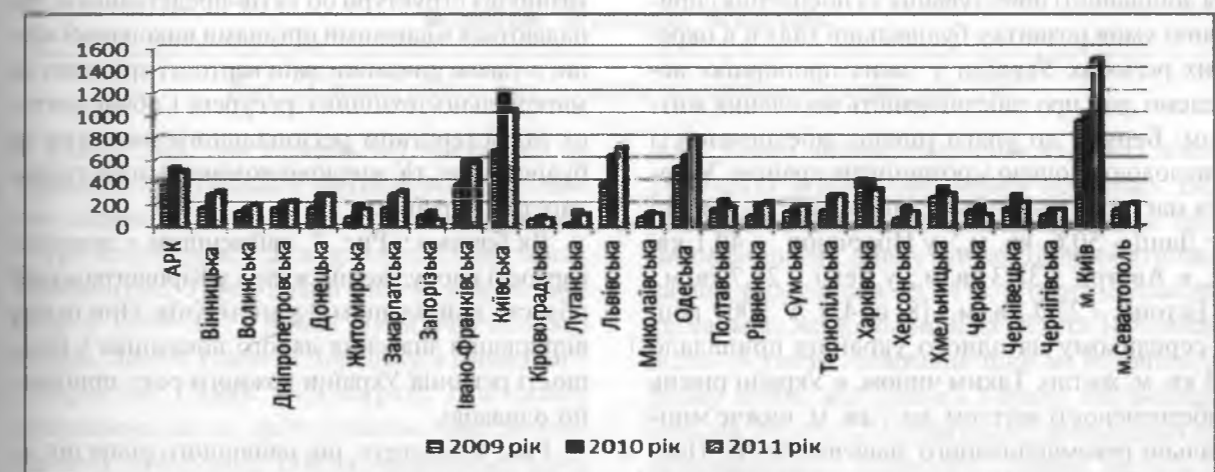

Рис. 1. Прийняття (введення) в експлуатацію житла, тис. кв. м. [6]

ти наочного відображення даних; системний та комплексний підходи – для визначення перспектив розвитку ринку житла.

III. Результати. Сьогодні в науці та практиці використовується ряд показників, що характеризують поточний стан житлової сфери.

найнижчими – у Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській областях. Значення досягнуті у м. Києві та Київській області можна пояснити найбільшими обсягами інвестицій у житлове будівництво серед усіх областей України (Рис. 2).

В цілому, динаміка загального обсягу капі-

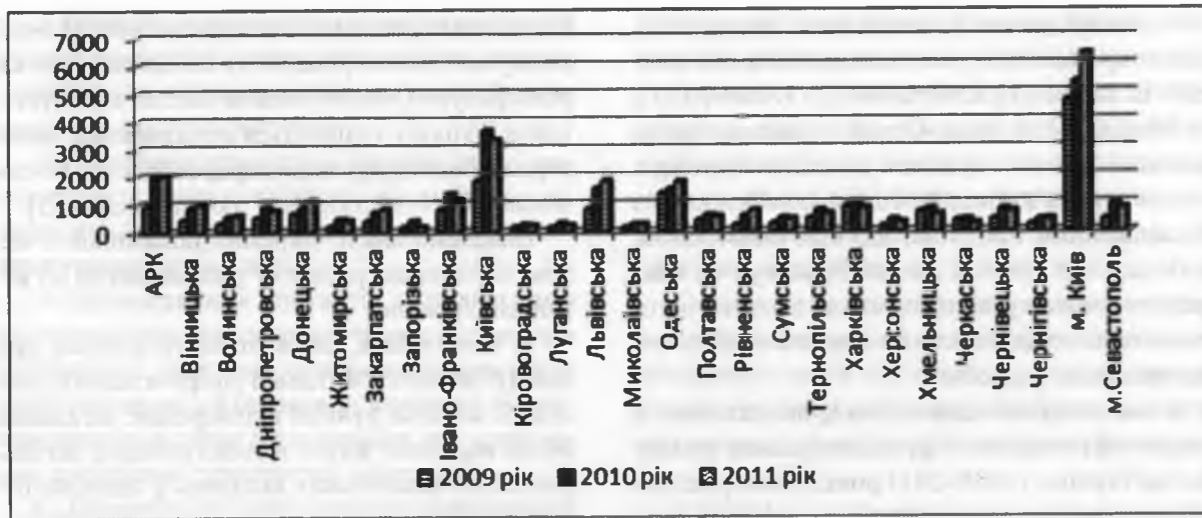

Рис. 2. Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво (у фактичних цінах, млн. грн.) [7]

тальних вкладень в житлове будівництво за останні три роки свідчить про загальну тенденцію збільшення обсягів інвестицій в житловий сектор. Загалом найбільшими є інвестиції у будівництво житла в м. Київ, Київській, Львівській та Одеській областях, Автономній Республіці Крим. При порівнянні темпів приросту капітальних вкладень 2009 та 2011 років по областях України збільшення обсягів відмічається у Рівненській (229%), Львівській (125%) та Вінницькій (133%) областях.

Аналіз освоєння капітальних інвестицій дозволяє зробити висновок про суттєві розбіжності за регіонами України. Для підтвердження доцільності інвестування та посилення сприяння умов розвитку будівельної галузі в окремих регіонах України у таких пропорціях наведено дані про забезпеченість населення житлом. Беручи до уваги рівень забезпеченості житловою площею у розвинутих країнах, Україна має один з найнижчих показників у Європі (у Данії – 50,6 кв. м., у Німеччині – 40,1 кв. м., в Австрії – 38,3 кв. м., у Чехії – 28,7 кв. м., в Естонії – 27,7 кв. м.) [8, с. 42]. У 2009 році в середньому на одного українця припадало 23 кв. м. житло. Таким чином, в Україні рівень забезпеченості житлом на 7 кв. м. нижче мінімально рекомендованого значення ООН. Найменш забезпеченим є населення АРК (19,7 кв. м.), Рівненської (20,9 кв. м.), Волинської (20,3 кв. м.), Львівської областей (20,8 кв. м.) та м. Київ (20,9 кв. м.). Темпи зростання інвестицій у м. Київ, АРК та Львівській областях є найбільшими по Україні, що зумовлено потребами населення даного регіону. Водночас нагальним є нарощення обсягів інвестування у житлове будівництво особливо у Рівненській та Волинській обла-

стях для збільшення забезпеченості житлом у цих регіонах також.

Для порівняння, у розвинених країнах щорічний обсяг сукупного фінансування на житлове будівництво перевищує рівень 25 % ВВП. Тоді як в Україні у 2011 році обсяг інвестицій в основний капітал у житлове будівництво до ВВП склав лише 2,16%.

2. Реалізацію експлуатаційної функції житла можна показати за допомогою характеристики опосередкованої вартості будівництва житла та ринкової ціни на житло.

Опосередкована вартість спорудження житла – це показник, що виходить з вартісних показників і структури об'єктів-представників, які надаються місцевими органами виконавчої влади, а також динаміки змін вартості трудових та матеріально-технічних ресурсів і обчислюється Міністерством регіонального розвитку та будівництва та житлово-комунального господарства України.

Як бачимо з Рис. 3, найменшим є значення вартості спорудження житла у Кіровоградській області, найбільшим – у місті Київ. При цьому відхилення значення даного показника у більшості регіонів України кожного року приблизно однакові.

Рис. 4 ілюструє, що найвищого рівня цін на первинному ринку житла досягнуто в містах Київ, Дніпропетровськ, Львів, Одеса та Донецьк, при цьому найнижчі ціни – у Кіровограді, Івано-Франківську та Сумах.

Співставлення середніх ринкових цін на житло з опосередкованою вартістю будівництва засвідчує їх неоднаковий приріст. Наприклад, у 2009 році таке перевищення у Дніпропетровській області сягало – 3,13 разів, а у

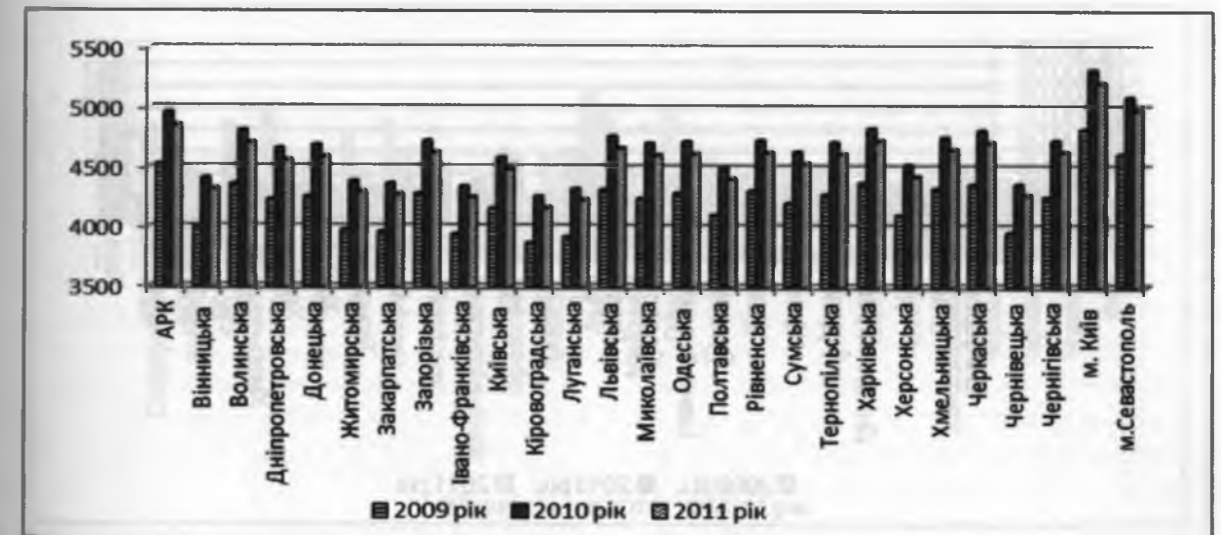

Рис. 3. Опосередкована вартість спорудження житла, грн. [9]

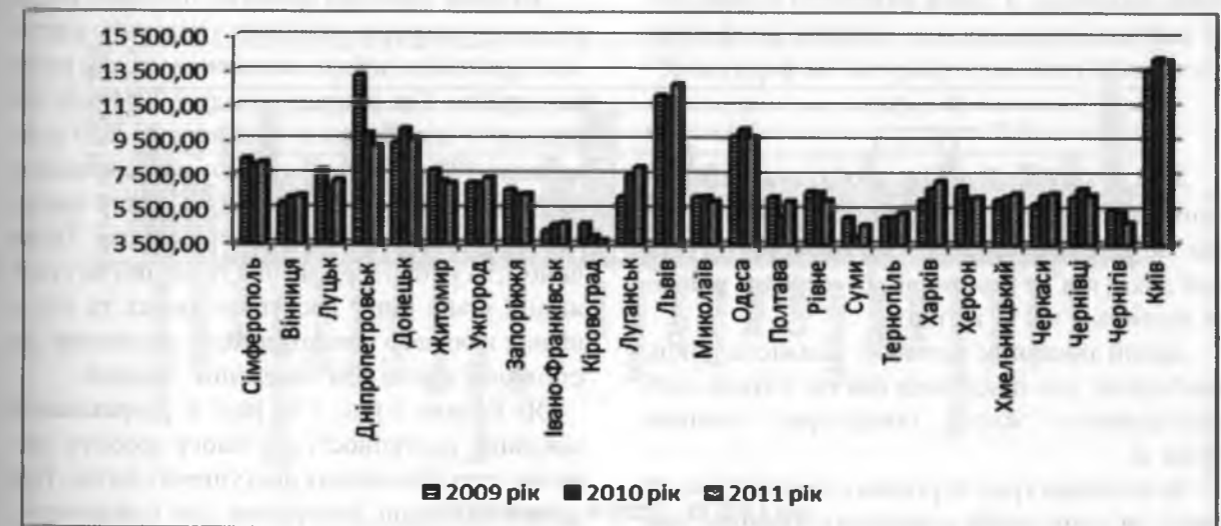

Рис. 4. Середні ціни за 1 кв. м. житла на первинному ринку, грн. [10]

м. Київ – 2,83, при середньому показнику по Україні – 1,61. В більшій мірі це зумовлено значним попитом на житло у даних містах країни.

На вторинному ринку житла в регіонах України (рис. 5) найбільші ціни за квадратний метр у 2009-2011 роках були зафіксовані в Києві, Львові, Одесі та Донецьку, а найменші – у Чернігові, Сумах, Кіровограді. При цьому незважаючи на те, що переважно ціни на вторинному ринку вищі, ніж на первинному через можливість придбати житло одразу, не очікуючи його будівництва та вводу в експлуатацію, від загальної тенденції відрізняються міста Дніпропетровськ, Львів, Донецьк.

Загалом по Україні показник середніх цін на житло немає стійкої тенденції до збільшення, що була характерна у передкризові роки через ажіотажний попит на житло, а також стрімкого зменшення характерного для 2008

року. Таким чином, рівень цін на ринку житла 2009-2011 років коливається незначно. Відрізняються від загальної тенденції лише ціни на первинному ринку житла Дніпропетровська, що зменшилися на 31%, а також Луганська та Харкові, які збільшили на 28% та 18% відповідно. А також коливання ціни на вторинному ринку житла міст Рівне і Херсон, які зменшилися на 29% та 22%; при цьому збільшення цін відзначається у Донецьку і Львові на 12% та 11% відповідно. Проте нестабільність економічної ситуації відобразилась на значному скороченні угод купівлі-продажу житла, а тому даний період функціонування ринку житла називають етапом стагнації [11, с. 26].

3. Функцію перерозподілу можна оцінити показниками доступності житла, для цього рівень цін та можливості придбання житла в регіонах України варто порівняти їх з дохо-

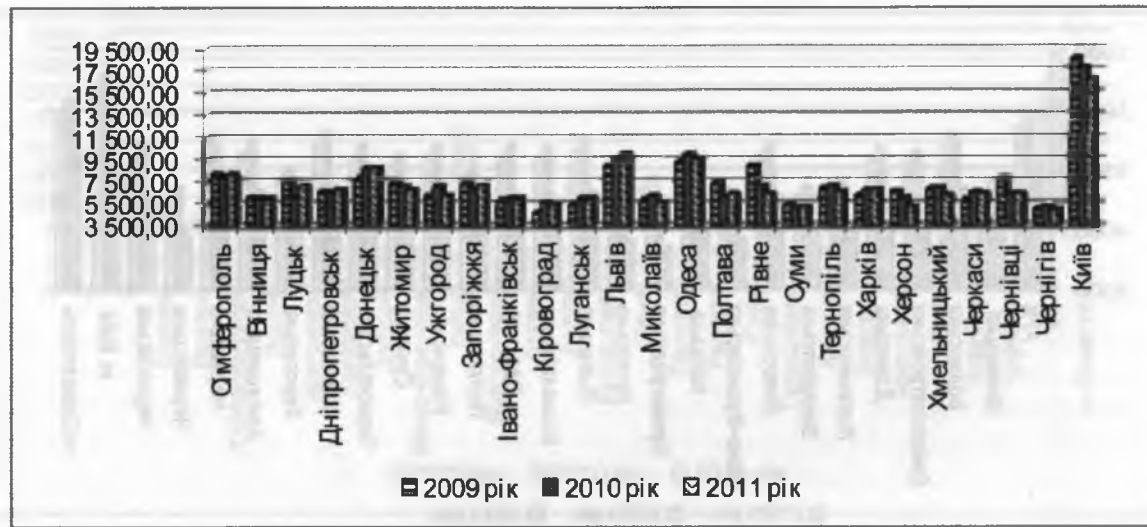

Рис. 5. Середні ціни за 1 кв. м. житла на вторинному ринку, грн. [10]

дами населення, а також визначити справедливу вартість житла для міст України. Коефіцієнт доступності житла розраховуємо за формулою:

$$t = \frac{P \times 54}{TI \times 3}$$

де: t – кількість років, необхідних для нагромадження коштів для придбання житла сім'єю з трьох осіб; TI – мінімальний сукупний дохід сім'ї з трьох осіб; P – середня ринкова вартість 1 кв. м. житла.

Даний показник визначає кількість років, необхідних для придбання сім'єю з трьох осіб стандартного житла (квартири) площею 54 кв. м.

Як це видно з рис. 6, різним є наявний річний дохід на одну особу у регіонах України, при цьому найбільше його значення відмічається у місті Києві, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Київській областях, а найменше – у Чернівецькій, Тернопільській та Закарпатській областях.

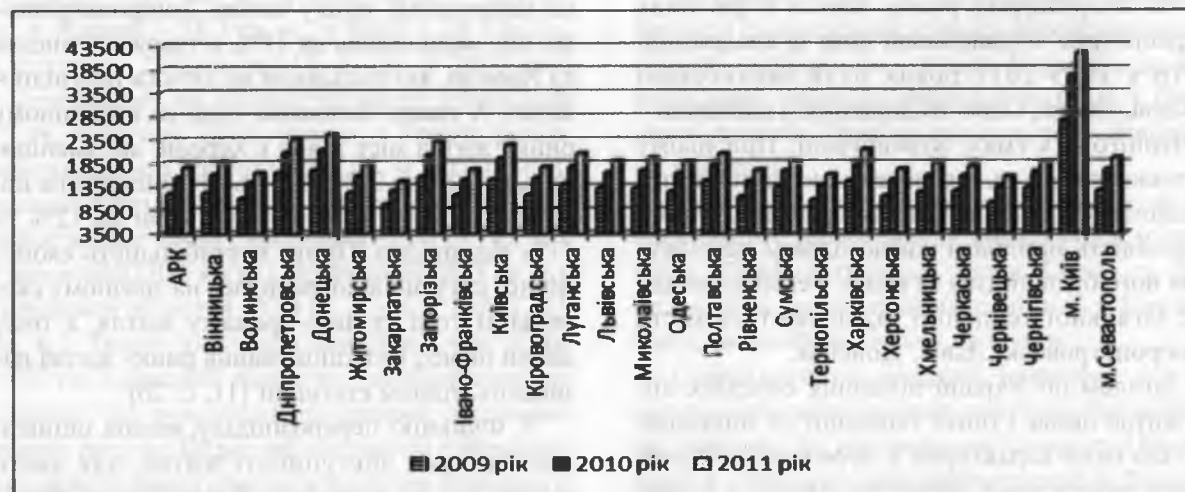

Рис. 6. Наявний річний дохід в розрахунку на одну особу, грн. [6]

Загалом, наведена динаміка наявного річного доходу ілюструє стабільну тенденцію щорічного зростання доходів населення по усім регіонам країни. Так приріст доходу у 2011 році порівняно з аналогічним показником 2009 року складає 48%. При цьому ціни на первинному та вторинному ринку житла за даний період зменшились на 2% та 4% відповідно. Таким чином, за умови збереження тенденції до стабілізації рівня цін у наступних роках та збільшення наявного річного доходу сприятиме доступності житла для населення України.

Як бачимо з рис. 7 та рис. 8, розрахований показник доступності дає змогу зробити висновок, про збільшення доступності житла. При цьому найменш доступним для придбання є житло у м. Київ, Львів, та, відповідно, більша можливість розв'язати житлову проблему у Кіровограді та Сумах. Із загальної тенденції помітно вирізняється м. Київ, в якому дохід, що припадає на одну особу є найбільшим по Укра-

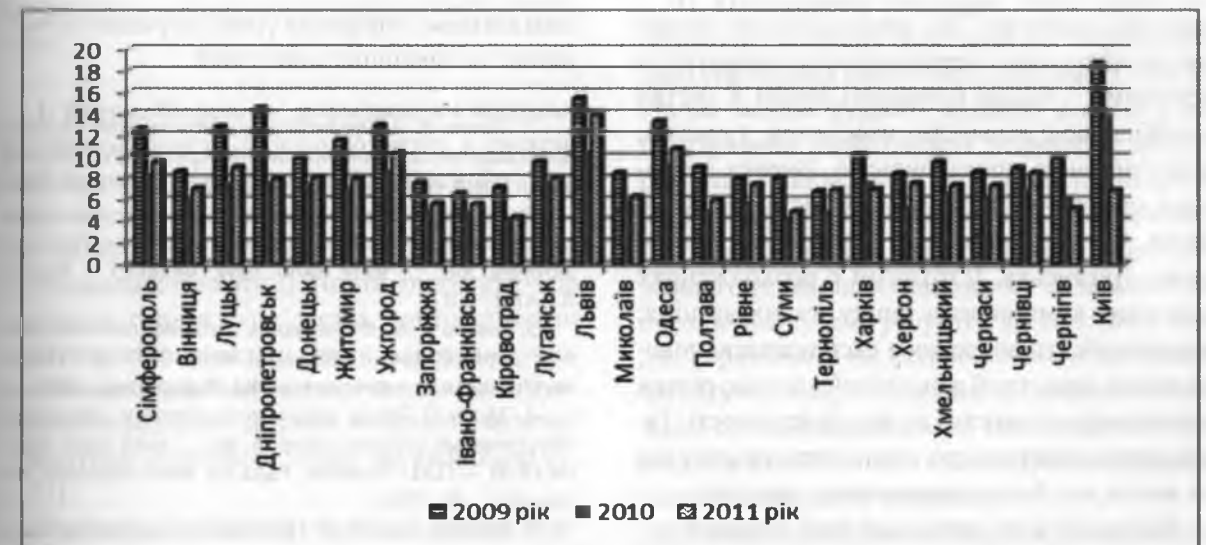

Рис. 7. Доступність придбання житла на первинному ринку, у роках

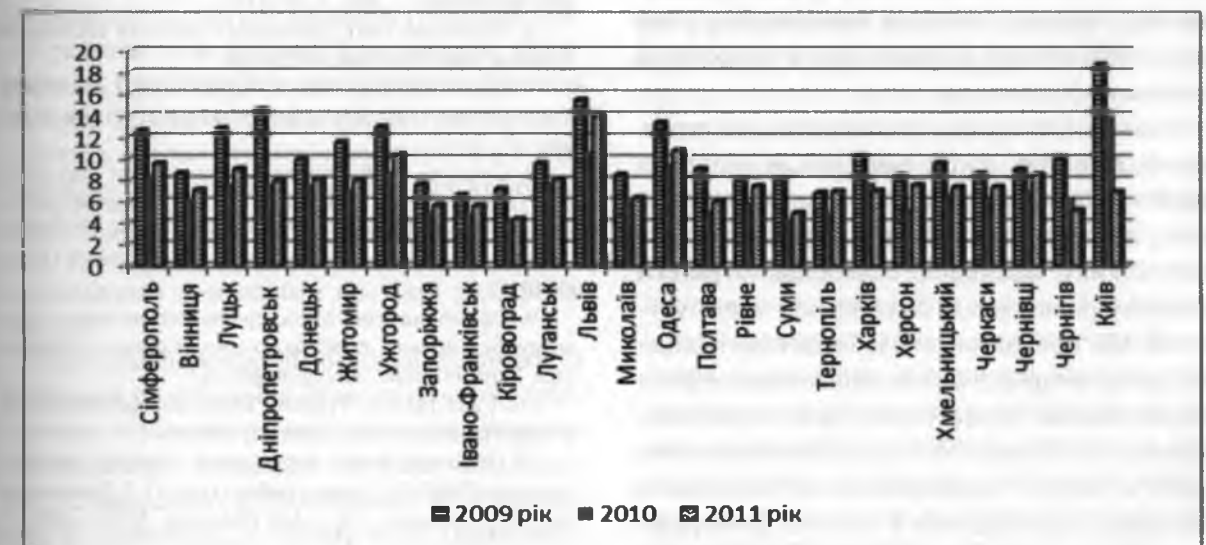

Рис. 8. Доступність придбання житла на вторинному ринку, у роках

їні, проте значні ціни на житло нівелюють можливість швидшого придбання житла.

За звичай у практиці оцінки доступності житла, вважається, що житло є доступним, коли цей коефіцієнт не перевищує значення в 2,5. Так містом з найдоступнішим житлом у Європі є Прага [8, с. 44]. Для порівняння, середній показник доступності по Україні становить 8 років. Необхідна сума заощаджень для придбання житла у м. Києві, за умови стабільності доходів та цін на житло, складає 13 річних доходів трьох членів сім'ї. Відносно більш доступним для придбання є житло у м. Кіровограді з показником у 5 та 7 років на первинному та вторинному ринках відповідно.

Також для аналізу рівня цін на ринку житла визначають його справедливу ціну, тобто ціну 1 кв. м. житла загальною площею 54 кв. м. для

придбання, якого середньостатистичне домогосподарство з трьох осіб з середнім рівнем доходу буде заощаджувати весь свій дохід рівно три роки. Справедливу ціну 1 кв. м. житла розраховують за формулою:

$$P^* = \frac{3 \times TI \times t}{54}$$

де: P^* – справедлива ціна 1 кв. м. житла; TI – середній сукупний дохід сім'ї з трьох осіб (на рік); t – кількість років заощадження коштів (3 роки).

Проведений розрахунок показав, що з огляду на рівень доходу за 2011 рік по регіонах України найвищою має бути справедлива ціна для м. Києва, що становить 7 тис. грн., а найнижчою – для Закарпатської області (2,4 тис. грн.).

IV. Висновки. Аналіз ринку житла України підтверджує його яскраво виражений регіо-

нальний характер. Так національному ринку житла притаманна нерівномірність розвитку за регіонами – більш розвинені ринки в містах з найбільшою кількістю населення, туристів, інвестиційною привабливістю. Висока активність спостерігається у таких містах як Київ, Львів, Одеса; низька – у Кіровограді, Миколаєві, Луганську. Істотними є розходження основних компонентів ринку, таких як ціна; щорічні обсяги введення в експлуатацію нового житла; інвестиції в основний капітал; рівень забезпеченості житлом та його доступності. Також варто зазначити про значне перевищення цін на житло над його справедливою вартістю.

В більшій мірі, нерівномірний розвиток регіональних ринків житла викликаний диференціацією їх економічного розвитку, підтвердженням чого можуть слугувати відмінності у рівні доходу населення та різні обсяги інвестицій у житлове будівництво.

Оскільки, стабільне функціонування національного ринку житла вважається одним із найбільш складних процесів ринкових перетворень, що можуть відбуватися в державі. На нашу думку, важливою складовою стратегії розвитку ринку житла України має стати усунення або принаймні послаблення регіональних диспропорцій, з метою вирівнювання рівня забезпеченості та доступності житла для населення по всій країні. А основними напрямками даної стратегії – вдосконалення управління житловим будівництвом у системі формування житлової політики на загальнодержавному та регіональному рівнях в Україні шляхом здійснення довгострокового прогнозування, підвищення ефективності державного управління у сфері забезпечення населення соціаль-

ним житлом, створення умов залучення вітчизняних та зовнішніх інвестицій.

1. Божко Е. А. Організаційно-економічний механізм дослідження регіональних ринків нерухомості: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05. – Харків: ХНАМГ, 2008.

2. Буркун І. Г. Організаційно-економічні засади функціонування регіонального ринку житлової нерухомості: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05. – Харків: ХНАМГ, 2011.

3. Завора Т. М. Формування житлової політики регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 – Полтава: Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2008.

4. Мухін О. Ринок нерухомості України: економічні та регіональні аспекти: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 – НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2005.

5. Поддерегина Л. И. Проблемы разработки показателей оценки состояния жилищной сферы в условиях трансформационной экономики // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 3(15).

6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Капітальні інвестиції в Україні за 2011 рік. Статистичний бюлетень: Державна служба статистики України. – К.: 2012.

8. Соковець Т. В. Оцінка забезпеченості населення доступним житлом в Україні // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки (Вісник ДДФА: Економічні науки) – 2010. – № 1 (23). – С. 40-47.

9. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: <http://minregion.gov.ua>

10. Сайт газети "Property times. Професійно про нерухомість": <http://propertytimes.ua>

11. Тенденції ринку нерухомості України: реалії та прогнози. 2007-2013: монографія/за ред. О. І. Драпиковського, І. Б. Іванової. – К.: «Арт Економі», 2012. – 240 с.

The paper gives the characteristics of the current state of residential property market in Ukraine. The comparative evaluation results of residential property market indicators by regions for 2009-2011 provide an information base for management decision-making.

Кушнір Л. Л.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається проблема інституціоналізації управління національною економікою України на засадах концепції сталого розвитку. Аналізується можливість трансформації концепції сталого розвитку в цілі державної політики. Доводиться необхідність

розробки стратегії розвитку національної економіки та посилення ролі держави в її ресурсному забезпеченні.

Ключові слова: інститути, сталий розвиток, інституціоналізація, державне управлін-

ня, ресурсне забезпечення національної економіки.

І. Вступ. Як відомо, формування і підтримка закономірності сталого розвитку в системі національної економіки та її регіонів багато в чому залежить від ефективності дії формальних та неформальних інститутів. За відомим означенням нобеліата Д. Норта, інститути – це «правила гри» в суспільстві, тобто створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми та задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії в політиці, соціальній сфері чи економіці [1, с. 17].

Формальні інститути (прийняті закони, норми, правила) можуть по різному впливати на характер розвитку національної економіки, особливо в частині регулювання господарського і ринкового механізмів її ресурсного забезпечення. Ефективність цих інститутів (умовно назвемо їх «інститутами сталого розвитку») залежить від тих стратегічних цілей, які в них закріплює національна держава, від чітко визначеної системи відносин власності на ресурси і, врешті, від прийнятної для громадян за соціальними критеріями системи розподілу доходів.

Проблемі переходу вітчизняної економіки та її регіонів на принципи сталого розвитку присвячено монографічні праці відомих вітчизняних науковців, серед яких О. Алімов, О. Білорус, А. Даниленко, Б. Данилишин, М. Згуровський, В. Трегобчук, А. Шапар та ін. Цими авторами досить детально розглядаються економічні, соціальні, екологічні та технологічні аспекти цієї виключно актуальної для вітчизняної економіки комплексної проблеми. Поряд з тим, такому її аспекту як, власне, інституціоналізація управління національною економікою України на засадах сталого розвитку присвячено обмаль публікацій. Очевидно, запит на такі розробки є низьким, оскільки, як відомо, до сучасного моменту Україна залишається однією з небагатьох держав Європи, в практиці розвитку якої ігноруються методи стратегічного планування, а в економічній політиці продовжує панувати догма необмеженої лібералізації суспільного господарства. Тим не менше, на переконання автора, управлінська операціоналізація базових положень теоретичної концепції сталого розвитку, втім, як і його інституціональне оформлення на теренах нашої Вітчизни, – це лише питання часу.

II. Постановка завдання. Мета даного дослідження – аналіз проблеми інституціоналізації управління економікою України та її регіонів на засадах сталого розвитку в аспекті обґрунтування необхідності розробки стратегії розвитку національної економіки та посилення ролі держави в її ресурсному забезпеченні.

III. Результати. Інституціоналізацію державного управління економікою на засадах сталого розвитку слід розуміти як діяльність влади, спрямовану на встановлення відповідних інститутів, зміст і порядок дотримання яких додає системі національної економіки та суспільству в цілому ознаки сталості, якщо ця діяльність відповідає їх інтересам.

У вітчизняній академічній науці з приводу механізму формування прогресивних поступальних змін у суспільстві ще донедавна панував прагматичний комплексний підхід, згідно якого досягти закономірної сталості у його розвитку можливо лише шляхом збалансованої підтримки всіх основних сфер життєдіяльності – екологічної, економічної і соціальної. В економічній науці і господарській практиці радянського періоду така концепція йменувалася «комплексним», «збалансованим», «пропорційним» розвитком і була підкріплена науково організованою системою ресурсного забезпечення. Керуючись розумінням комплексного характеру сталого розвитку, вже сучасна вітчизняна «Економічна енциклопедія» трактує його як концепцію «бажаного суспільного розвитку», що ґрунтується на стратегії оптимізації всіх сторін діяльності людства [2, с. 283].

Однак, не дивлячись на багаті традиції вітчизняної наукової школи, дедалі більше вітчизняних науковців обирають для постановки й аналізу наукових завдань у руслі вказаної проблематики означення розвитку, дане Комісією Брундтланд: сталий розвиток – це розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [3]. У зв'язку з цим, як здається, не зайвим буде навести приклад формулювання конституційної норми, що регламентувала задачу сталого розвитку вітчизняного суспільства більше 30-и років тому назад (ст. 18 Конституції УРСР від 1978 р.): «В інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Українській РСР здійснюються необхідні заходи для охорони і науково обґрунтованого, раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, рос-

линного і тваринного світу, для збереження в чистоті повітря і води, забезпечення відтворення природних багатств і поліпшення середовища, яке оточує людину» [4].

Цей приклад немає ніякого політичного підтексту й автор наводить його лише з однією метою: переконати зацікавленого читача в тому, що в методології формування сталого розвитку в системі національної економіки радикальним чином нічого не змінилося. І, відповідно, логіка управління ним має формуватися, починаючи вже з конституційних норм. Однак в Україні сучасної доби така логіка поки що не знайшла застосування.

Ще з перших років розбудови української держави її керівництво зайняло стриману позицію у питанні формування інституціональної бази сталого розвитку. Навіть нині, після 20-и років вітчизняної законотворчої діяльності це питання практично залишається відкритим.

Причини затягування процедури імплементації принципів сталого розвитку в законодавство та національну економіку України пояснюються науковцями по різному. Так, наприклад, фахівець у галузі проблем сталого розвитку О. Білорус вважає, що труднощі з реалізацією цього процесу значною мірою пояснюються тим, що «недостатньо активно і результативно розробляються політичні й економічні інструменти регулювання» [5, с. 60]. Т. Туниця вважає, що проблеми сталого розвитку України пов'язані зі складністю реформування її антиекологічної економіки, яку необхідно трансформувати в екологічно безпечну, так звану «зелену економіку» [6, с. 18]. На думку Н. Янчук, перепони, що стоять на заваді сталому розвитку, мають переважно правове походження [7]. Підсумувати ці та інші міркування з приводу факторів, що стоять на заваді сталому розвитку, можна було б словами О. Тиханського, який констатує у висновках до своєї статті: головна причина негараздів в країнах СНД (Україна в їх числі) полягає у відсутності в них державної системи стратегічного планування розвитку на тривалу перспективу [8, с. 22]. І це – незаперечний факт.

На фоні дефіциту державної ініціативи щодо формування власної стратегії сталого розвитку країни, законодавчий супровід сталого розвитку у глобальному вимірі, запропонований структурами ООН, вже де-юре вимагає від країни не лише прийняття ряду законів, спрямованих на захист довкілля, зменшення масштабів

бідності чи ліквідацію нежиттєздатних моделей виробництва і споживання, але й повного перегляду організації функціонування як всього суспільства, так і діяльності держави. А тому переймати запропоновані ООН інституціональні норми, як слушно пишуть Є. Сергієнко та Д. Пруненко, слід «чітко окреслюючи питання національної безпеки» [9, с. 154].

Серед інших причин, які породжують стан невизначеності України у відношенні політики сталого розвитку, є критерії вступу до Європейського Союзу (ЄС), сформульовані ще на початку 90-х років минулого ХХ ст. державами-членами союзу для країн-претендентів. Серед них, зокрема, такі:

– перехід до ринкової економіки та ліберальної демократії;

– досягнення рівня доходу на душу населення, який хоча б орієнтовно наближався до рівня найбідніших країн, які вже є членами ЄС;

– розвиток такої структури промисловості і сільського господарства, яка б мінімально відповідала структурі господарства Європейського Союзу і могла б сприяти інтеграції економік із найменшими втратами [10, с. 565].

Враховуючи значну кількість існуючих обмежень, задача науки, зумовлена необхідністю переведення вітчизняного суспільства на шлях сталого розвитку, на наш погляд, полягає в тому, щоб по можливості якомога реалістичніше інтерпретувати його зміст. Тому, слід думати, найважливішим аспектом при розробці інституціональної бази сталого розвитку є формулювання його сутності в національному вимірі.

Як слідує з нечисленних документів та критичних суджень окремих вітчизняних посадовців, які проливають світло на розуміння українською державою самої сутності сталого розвитку та загальної перспективи його концепції, відношення до нього було і залишається виправдано обережним. Показовим тут можна вважати висновок Головного науково-експертного управління щодо підготовленості одного з проектів аналогічної національної концепції – проекту В. Ландика. У висновку буквально сказано наступне: «...слід визнати, що як наявний міжнародний досвід, так і рекомендації наукової спільноти світу в даний час не надають надійних рекомендацій щодо конкретних ефективних механізмів трансформації фактично всіх аспектів функціонування держави і суспільства у бік сталого розвитку» [11].

Практично ту ж позицію вітчизняної науки і держави щодо сталого розвитку озвучив

19 грудня 2011 р. у Національному інституті стратегічних досліджень (НІСД) при Президенті України заступник директора установи професор О. Литвиненко. Виступаючи зі вступним словом на відкритті науково-практичної конференції «Енергетична безпека України: оцінка сучасного стану, пріоритетні напрямки і механізми забезпечення» О. Литвиненко зазначив, що на сьогодні ні наявний міжнародний досвід, ні напрацювання світової наукової спільноти не дають надійних рекомендацій щодо конкретних практичних заходів, які мали б уніфікований характер, а їх вжиття на рівні будь-якої країни забезпечувало трансформацію всіх аспектів суспільного життя у бік сталого розвитку [12]. Саме тому, на думку О. Литвиненко, кожна держава розбудовує свою власну систему забезпечення енергетичної безпеки. І така позиція видається нам єдино правильною. Однак, це означає, що виходячи з канонів та можливостей реальної політики, вона не може бути реалізована поза геополітичними орієнтирами, з якими, рано чи пізно, таки доведеться визначатися.

В ідеалізованому варіанті інституціональні норми сталого розвитку, запропоновані відповідними комісіями ООН урядам національних держав, включають у себе безліч положень. У тому числі нормативні положення, що зобов'язують уряди країн до захисту довкілля, встановлення соціальної справедливості і навіть усунення расової й національної дискримінації. Ми думаємо, всім цілком зрозуміло, що реалізувати такі норми на практиці вкрай проблематично вже через фундаментальний характер окремих задач. Дедалі частіше ці положення починають розумітися і трактуватися навіть вітчизняними науковцями як вимоги до урядів країн (з боку їх населення чи міжнародних організацій). Так, наприклад, Б. Коробко вважає, що в Україні, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст (економічне зростання), вихолощуючи, на його думку, справжній [13, с. 4].

Так, чи інакше, але нині більшість вітчизняних науковців (особливо молодих) вже не задумуючись трактують положення суспільного розвитку в категоріях, запропонованих наднаціональними організаціями під гаслами поєднання до сталості і не звертають увагу на те, що вже самі стають провідниками «чужих» інституціональних норм, які в кінцевому ре-

зультаті неминуче будуть реалізовані через парламент, набудуть законодавчої сили і призведуть не лише до розмивання національної держави, але й до переходу національних ресурсів в управління наднаціональними владними структурами – провідниками інтересів економічно розвинених країн.

Причина такої ситуації – симптоматична нездатність запропонувати і реалізувати власну концепцію сталого (чи перспективного, якщо завгодно) розвитку національної економіки в умовах ринку. Власне кажучи, вже саме існування подібної концепції (чи стратегії), якій надається сила закону, відіграло б колосальну роль у збереженні держави, стабілізації її курсу та конкретизації її програмної мети існування незалежно від того, яка політична партія знаходитиметься при владі. Саме під неї і слід формувати інституціональну базу перспективного розвитку країни та налагоджувати господарський механізм його ресурсного забезпечення. Досвід подібного розвитку передбачає значні інституціональні зрушення в бік посилення управлінської ролі держави в механізмі відтворення та розподілу ресурсів. Ми переконані, в умовах сучасного світу – це надійна запорука стратегічної перспективи нашої країни, якій навряд чи знайдеться альтернатива.

Звичайно, концепцію сталого розвитку, як і будь яку іншу теоретичну конструкцію, не варто ідеалізувати. Явище сталості розвитку завжди мало і матиме лише відносний, а в кінцевому підсумку минулий характер. Виходячи з таких міркувань, епоху сталого розвитку системи національної економіки слід асоціювати з деяким часовим періодом, умови стабільності в якому закладаються завдяки формуванню надійної інституціональної бази, вдалим управлінським рішенням та з урахуванням можливості впливу ряду випадкових обставин (природних катаклізм, техногенних катастроф, війн, соціальних вибухів тощо). Саме тому важко погодитися з думкою О. Білоруса, що «ні колишня радянська «зрівнялівка», ні американська споживацька система не стали шляхами до сталого розвитку» [5, с. 19].

Як правило, наукову методологію формування епохи сталості в розвитку національної економіки пов'язують зі стратегією, тобто з науково обґрунтованим планом дій, що спирається на деяку ресурсну базу. У зв'язку з цим можна констатувати, що епохи сталого розвитку були властиві всім без виключення економіч-

ним системам, і в цім сенсі радянське чи американське суспільне господарство не є виключенням. Можна стверджувати, що, долаючи в той чи інший спосіб проблему ресурсних обмежень розвитку національної економіки уряди всіх країн намагалися і намагатимуться закласти перспективу його сталості.

Якщо ж говорити про перспективи переходу до біосферосумісної економіки, з якою нині найчастіше й асоціюється можливість екологічно сталого розвитку, то тут слід визнати, що з появою промисловості процес освоєння географічної оболонки Землі відбувався так, що суспільство швидше постійно віддалялося, ніж наближалося до можливості вирішення подібної проблеми.

Разом із тим, автор цілком згодний з О. Білорусом у тому, що для досягнення сталості в глобальному (чи в національному) розвитку слід реформувати соціальні системи та «створювати такі соціальні стандарти, які допомагали б підтримувати необхідний рівень справедливості розподілу благ, до якого нині наблизились країни Європи» [5, с. 19]. Для цього слід забезпечити формування інститутів сталого розвитку на основі принципів (критеріїв), сформульованих Г. Мюрдалем, Т. Шульцем, У. Льюїсом та визнаних в усіх розвинених країнах. Сутність цих принципів полягає в наступному:

– зростання, яке не супроводжується поліпшенням становища більшості населення, інвестиціями у людський капітал та ліквідацією бідності, не розглядається більше як розвиток, оскільки воно залишає осторонь більшу частину населення та здійснюється за його рахунок;

– економічне зростання можливе лише на основі формування та ефективного функціонування інститутів соціалізації економіки і соціального захисту громадян країни [10, с. 569–570].

Що стосується України, то окреслені в її Конституції пріоритетні моделі розвитку посттрансформаційної економіки та держави – соціальне ринкове господарство та соціальна держава – до цього часу не отримали в країні а ні визнання, а ні всебічної аргументації, а ні практичної розробки та втілення. Ті ж окремі інститути, що визначені законодавчо, такі, наприклад, як інститут соціального партнерства, гарантоване забезпечення першого робочого місця, ефективна конкуренція, прямий зв'язок між трудовим внеском та якістю життя, зали-

шаються на папері або існують формально, не забезпечуючи жодного позитивного ефекту.

При цьому держава продовжує активно підтримувати ідеологему, що вона «завжди є виразником інтересів суспільства, метаінститутом, який спроможний консолідувати та ефективно використовувати ресурси в інтересах економічного розвитку. Згідно такого активістського підходу стверджується, що саме держава має право і повинна визначати інтереси суспільства. Така ідеологія є тупиковою, оскільки вона не наближає, а віддаляє від створення дійсно ефективної інституціональної системи, в основі якої лежать громадянські свободи та вільний вибір» [14, с. 17].

Крім того, така інституціональна система сприяє консервації способу мислення багатьох людей у промислових регіонах України. Фактично вона базується на міфах, стереотипах та ментальних настановах комуністичного індустріального суспільства. Архаїчно-індустріальна денационалізована суспільна свідомість значної частини населення в деяких регіонах країни в поєднанні з монопольним становищем радянських промислових гігантів щодо забезпечення робочих місць та засобів існування для цих людей створили сприятливий ґрунт як для формування неофеодалістських суспільних відносин, так і для масових політичних маніпуляцій у цих регіонах [5, с. 389].

За цих умов вкрай проблематично формувати або відновлювати такі традиційні неформальні інститути як відповідальність, довіра, компроміс у відносинах, або сучасні – громадянське суспільство, соціальне партнерство, соціальний капітал, які є елементом й інструментом забезпечення сталого розвитку економіки, суспільства, особистості. Названі інститути сформовані й ефективно використовуються у багатьох країнах світу, зокрема у країнах – членах Європейського Союзу. Однак, як справедливо підмічає В. Савчук, їх відсутність або вкрай слабкий розвиток в Україні «означає значну чи навіть й критичну обмеженість можливостей інтеграції нашого суспільства у його сучасному стані в єдиний соціальний простір ЄС» [10, с. 570].

IV. Висновки. Так, чи інакше, але приймаючи за основу будь-яку концептуальну платформу щодо механізму і напрямів сталого розвитку національної економіки слід пам'ятати, що виходячи з позицій державного управління вони можуть бути реалізовані лише в контексті

національної стратегії розвитку. Необхідна така концепція управління національною економікою, в якій об'єктом державного управління виступав би не безпосередньо сам її розвиток, а його економічні ресурси. Відповідно до такої постановки задачі розвитку ключовою умовою формування його сталого закономірного характеру в національній економіці має стати створення надійно регульованої системи ресурсного забезпечення.

Формування національної стратегії сталого розвитку слід розпочати з негайного розгортання відповідної правової бази, яка б закрила прогалину вітчизняної інституціональної системи у цій важливій сфері державного будівництва і міжнародної політики та дозволила уникнути вимушеного застосування в чистому вигляді інституціональних норм, запропонованих глобальними управлінськими структурами, оскільки останні несуть у собі потенційні загрози національній безпеці.

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

2. Семенюк Е. Развитие стальной / Е. Семенюк // Экономическая энциклопедия: У трех томах. Т. 3 / Редкол.: ... С. В. Мочерный (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2002. – 452 с.

3. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): Пер. с англ. / Под ред. и с послесл. С. А. Евтеева и Р. А. Перелета. – М. : Прогресс, 1989. – 371 с.

4. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>. – Назва з титулу екрана.

5. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталій розвиток: (Системні маркетингові дослідження) : [монографія] / О. Г. Білорус, Ю. М. Мачейко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалі-

стики, Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К. : МАУП, 2005. – 492 с.

6. Туниця Т. Ю. Механізми удосконалення міжнародної торгівлі правами на викиди парникових газів у контексті проблем сталого розвитку України // Т. Ю. Туниця, Д. І. Ходико // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С. 18–25.

7. Янчук Н. Д. Правові аспекти проблеми сталого розвитку України / Н. Д. Янчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 34. – С. 86–90.

8. Тиханский А. И. Доктринальное видение национальной безопасности в США и особенности ее стратегического планирования / А. И. Тиханский // Идеологические аспекты военной безопасности. – 2010. – № 3. – С. 15–22.

9. Пруненко Д. О. До визначення засад сталого розвитку України / Д. О. Пруненко, В. І. Сергієнко // Комуністичне господарство міст. – 2010. – № 92. – С. 154–160. – (Серія: «Економічні науки»).

10. Трансформаційна економіка : [Навч. посіб.] / В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, І. Й. Малий та ін.; За ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 612 с.

11. Висновок на проект Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» № 5749 від 02.07.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=18607. – Назва з титулу екрана.

12. Науково-практична конференція «Енергетична безпека України: оцінка сучасного стану, пріоритетні напрями і механізми забезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/678/>. – Назва з титулу екрана.

13. Коробко Б. П. Енергетика та сталій розвиток. Інформаційний посібник для українських ЗМІ / Б. П. Коробко. – К., 2007. – 40 с.

14. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: [монографія] / О. М. Алімов, А. І. Даниленко, В. М. Трегубчук та ін. – К. : Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.

The problem of national economy management institutionalisation in Ukraine on the basis of sustainable development conception is studied in the article. The capability of sustainable development conception transformation to the goals of the state policy is analyzed. The necessity of national economy development strategy designing and intensification of state role in its resource provision is showed.

Луців О. В.

УДК 330.111.66:332.112

СТАЛІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ У СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ

Розкрито основні проблеми розвитку регіонів, спричинені нераціональним використанням природних ресурсів. Обґрунтовано концептуальні засади раціоналізації природокористу-

вання як необхідної передумови сталого соціально-економічного розвитку регіонів.

Ключові слова: сталій соціально-економічний розвиток, раціональне використання при-

родних ресурсів, еко-ефективність, «зелена» економіка, «синя» економіка.

I. Вступ. Необхідною умовою сталого соціально-економічного розвитку як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні є екологічно-збалансована господарська діяльність, яка повинна базуватися на раціональному використанні природних ресурсів. Незадовільний сучасний стан навколишнього середовища і низька ефективність природокористування у регіонах України зумовлюють необхідність поглиблення досліджень економічних, екологічних і соціальних аспектів сталого розвитку територій.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі питанням екологізації господарської діяльності та раціоналізації використання природних ресурсів присвячено ряд наукових досліджень і публікацій. Еколого-економічні проблеми сталого розвитку розглядаються у працях таких вчених: Н. Авраменко, Н. Андрєєва, Б. Буркинського, І. Бистрякова, Т. Галушкіна, Б. Данилишина, М. Долішнього, М. Ігнатенка, Я. Коваля, Л. Мельника, М. Хвеська та інших. Проте, при всій значимості отриманих наукових положень залишається багато суперечних і недостатньо визначених питань, які зумовлені багатогранністю даної проблеми, зокрема недостатньо висвітлені науково-практичні аспекти екологічної ефективності, раціональності та справедливості використання природних ресурсів як необхідної умови сталого соціально-економічного розвитку регіонів України.

II. Постановка завдання. Метою статті є виявлення передумов раціонального природокористування в Україні, як основи соціально-економічного благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь.

III. Результати. Суперечки, які виникали внаслідок відносин людини з природою існували протягом всієї історії людства, але в умовах сьогодення вони набули універсального соціально-економічного характеру: економічний прогрес за рахунок екологічного регресу. Людство має ресурсний потенціал для вирішення своїх проблем, а шляхи взаємодії економіки та екології лежать в основі раціонального використання природних ресурсів, принципу сталого розвитку та екологізації економіки.

Еколого-економічне регулювання є одним з основних механізмів реалізації принципів ста-

лого розвитку суспільства, тобто формування такої моделі соціально-економічного розвитку, при реалізації якої задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей досягається без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь.

Сучасні тенденції погіршення якості навколишнього середовища на території України характеризуються серйозними економічними і соціальними наслідками, відсутністю взаємозв'язку між екологічними платежами та компенсаційним характером їх використання. Нинішній стан природокористування нашої країни привертає особливу увагу до себе у зв'язку з тим, що у результаті господарської діяльності у більшості регіонів склалася несприятлива і навіть кризова еколого-соціально-економічна ситуація. Вона спричинена через нехтування основних законів розвитку і відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також через те, що в Україні віддавалася перевага розвитку сировинно-видобувних галузей промисловості. Найбільше забруднюють повітря підприємства теплоенергетики, викиди яких складають близько 29 % усіх шкідливих забруднень. Висока концентрація в окремих регіонах підприємств хімічної галузі призвела до значного забруднення джерел водопостачання [1].

Україна має багатий природно-ресурсний потенціал, експлуатація якого не тільки не позначилася позитивно на добробуті народу України, але й значною мірою зумовила загострення екологічної ситуації більшості її регіонів. Екстенсивний і марнотратний режим споживання природних ресурсів вплинув і на негативний розвиток економіки країни в цілому.

Екологічна ситуація в Україні залишається вкрай складною, навантаження на навколишнє природне середовище зростає. Забруднення та виснаження природних ресурсів продовжує загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави. Водні ресурси використовуються нераціонально, триває їх забруднення та виснаження. Продовжує зростати диспропорція між потужностями водопостачання та водовідведення. Забруднення атмосферного повітря в більшості міст України за окремими показниками перевищує встановлені нормативи. З кожним роком зростає забруднення атмосфери, залишається невирішеною проблема збирання, знешкодження та ліквідації відходів, зростає засміченість територій побутовими відходами. Розвиток су-

спільства вимагає все більшого споживання природних ресурсів, що призводить до їх виснаження. Цей жахливий еколого-економічний стан у світі прийнято називати "коричневою економікою".

На основі попередніх досліджень, можна запропонувати наступну класифікацію проблем, спричинених нераціональним використанням природних ресурсів в Україні (рис. 1).

Необхідність реструктуризації економіки України є очевидною. Важливою умовою живання і подальшого соціально-економічно-

го розвитку є перехід до нової концепції економічного розвитку, заснованої на раціональному використанні природних ресурсів, що призведе до підвищення якості життя населення, при цьому не піддаючи майбутні покоління впливу значних екологічних ризиків та екологічного дефіциту. Але для того, щоб реалізувати нову концепцію економічно-соціального розвитку, необхідно зрозуміти і добре засвоїти сутність основних законів екології, які були запропоновані відомим американським екологом *Баррі Коммонером* [2]:

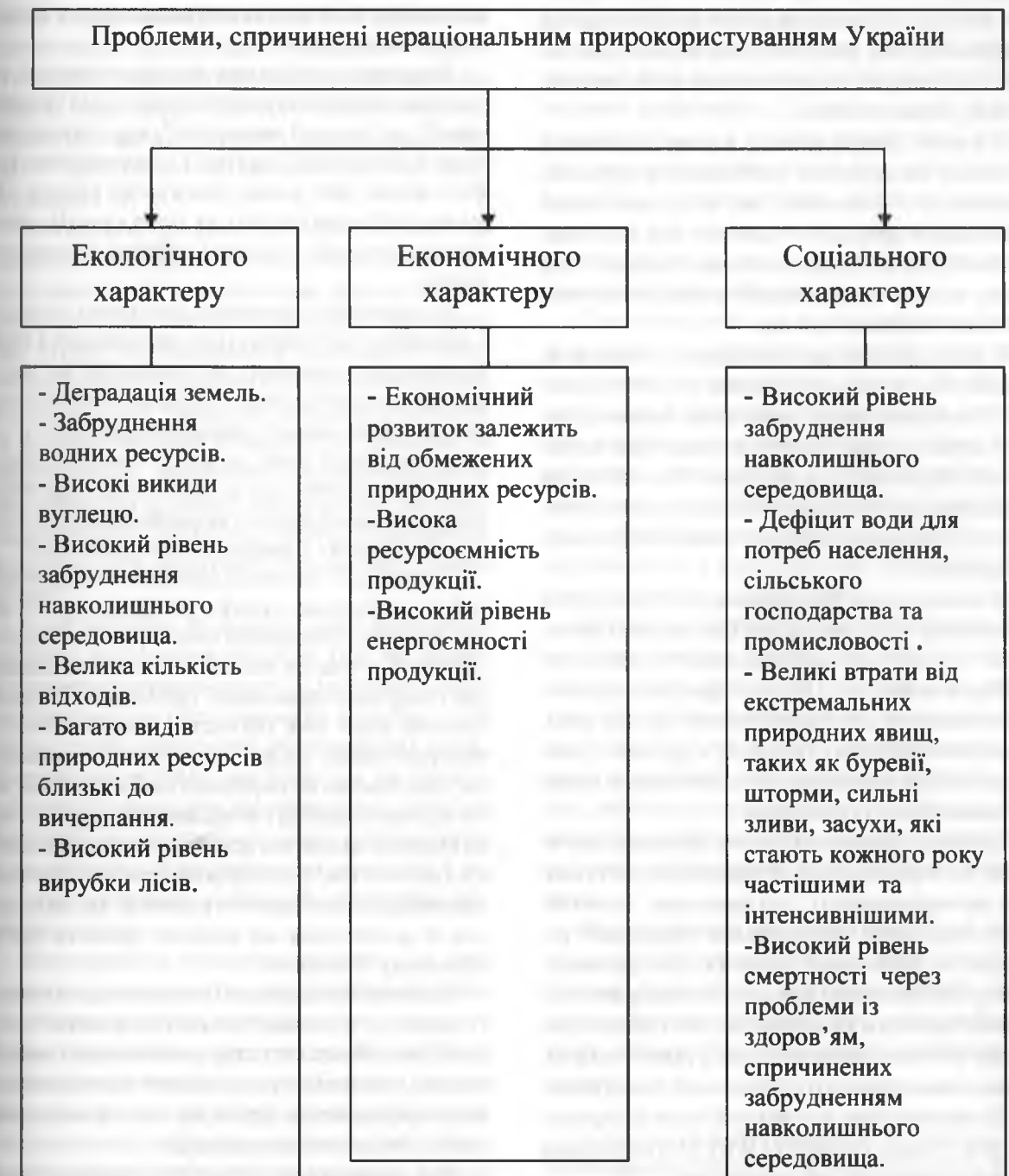

Рис. 1. Класифікація проблем, спричинених нераціональним використанням природних ресурсів

1 закон: все пов'язано з усім. Екосистема складається з безлічі взаємозалежних частин, де одна впливає на іншу. Вона стабілізується завдяки своїм динамічним самокомпенсуючим властивостям. Ці властивості під впливом зовнішніх перевантажень можуть бути порушені.

2 закон: все має кудись діватися. В природі не існує такої речі, як «сміття», відходи одних організмів служать їжею для інших. Одна з головних причин сучасної екологічної кризи полягає в тому, що величезні кількості речовин витягнуті із землі, перетворені в нові з'єднання і розсіяні в навколишньому середовищі без урахування того факту, що «все кудись дівається». І ці сполуки накопичуються в тих місцях, де їх бути не повинно.

3 закон: природа знає краще. Однією з найбільш характерних особливостей сучасних технологій є уявлення, що вони покликані «поліпшити природу» – забезпечити такі товари і послуги, які природа не може надати. Тим часом велике антропогенне зміна екологічної системи шкідливо для неї.

4 закон: ніщо не дається дарма. В екології, так само як і в економіці, кожна річ чогось коштує. Глобальна екосистема являє собою єдине ціле, в рамках якої нічого не може бути виграно або втрачено і яка не може бути об'єктом загального поліпшення. Все, що було вилучено з неї людською працею, повинно бути відшкодовано.

В основу нової концепції природокористування повинні бути покладені два основні принципи: *екологічної ефективності* та *екологічної справедливості*. Перший принцип передбачає отримання додаткового прибутку від використання природних ресурсів, а другий – усвідомлення відповідальності за негативний вплив на навколишнє середовище.

Головним рішенням наших проблем, пов'язаних із нераціональним природокористуванням є еко-ефективність, що заснована на істотному скороченні використання природних ресурсів, як необхідної умови сталого розвитку країни. Метою нової концепції є використання меншої кількості ресурсів так, щоб рівень благополуччя населення зростав, а рівень забруднення навколишнього середовища знижувався.

За визначенням Всесвітньої ради підприємців для сталого розвитку (WBCSD) *основними компонентами еко-ефективності* є [3]:

1. Зменшення матеріалоемності

2. Зменшення енергоемності.

3. Зменшення викидів токсичних речовин.
4. Збільшення частки замкнених циклів у виробництві.

5. Максимальне використання матеріалів, які можна переробити для вторинного використання.

6. Збільшення тривалості життєвого циклу продукції.

7. Надання в більшій мірі сервісного обслуговування продукції.

На рівні економіки, еко-ефективність являє собою перспективний підхід, який поєднує цілі економічної та екологічної політики для досягнення сталого розвитку.

Яскравим прикладом еко-ефективності на загальнодержавному рівні є перехід від «коричневої» до «зеленої економіки», яка стимулюватиме економічний прогрес і створюватиме робочі місця, при цьому знижуючи ризики від таких глобальних загроз, як зміна клімату, втрата екосистемних послуг і дефіцит водних ресурсів.

У «зеленій» економіці зростання доходів і зайнятості забезпечується державними і приватними інвестиціями, які спрямовані на зменшення викидів вуглецю і забруднення та підвищення ефективності використання енергії та ресурсів. Такий шлях розвитку повинен зберігати, збільшувати і де це необхідно, відновлювати природний капітал як найважливіший економічний актив і джерело суспільних благ.

Концепція «зеленої» економіки не замінює собою концепцію сталого розвитку, проте зараз все більш поширене визнання того, що досягнення стійкості майже повністю залежить від створення правильної економіки. За десятиліття, коли нові багатства створювалися з використанням моделі «коричневої» економіки, суспільство не вирішило таких проблем, як соціальний занепад і виснаження ресурсів, і ми як і раніше далекі від досягнення цілей розвитку тисячоліття. Сталий розвиток залишається найважливішою довгостроковою метою, але для її досягнення ми повинні зробити нашу економіку «зеленою».

Важливими задачами і передумовами сталого розвитку в умовах «зеленої економіки» є перехід до стійких структур споживання і виробництва, охорона і раціональне використання бази природних ресурсів як основи економічного і соціального розвитку.

Для переходу до «зеленої економіки» необхідно в 2012-2050 рр. інвестувати всього лише

2% світового ВВП в десять ключових секторів: сільське господарство, житлово-комунальне господарство, енергетику, рибальство, лісове господарство, промисловість, туризм, транспорт, утилізацію та переробку відходів і управління водними ресурсами. При переході до «зеленої» економіки буде створено стільки нових робочих місць, що з часом це компенсує скорочення зайнятості в «коричневій» економіці.

За оцінками експертів, в короткостроковій перспективі «зелена економіка» здатна забезпечити зростання ВВП, збільшення доходів на душу населення і зайнятості в таких же або навіть більш високих темпах, ніж традиційна «коричнева» економіка. У середньо-і довгостроковій перспективі «зелена економіка» обжене «коричневу» і до того ж дасть набагато більше переваг з точки зору охорони навколишнього середовища та зменшення соціальної нерівності [4].

Найвищим проявом еко-ефективності на регіональному рівні є перехід до концепції «синьої економіки», яка пропонує перехід на маловідходне або взагалі безвідходне виробництво. Згідно даної концепції, економічні системи моделюються шляхом наслідування природних екосистем. Якщо ми навчимося розуміти та використовувати довершеність природи, її економічність, враховувати функціональність, яка закладена в основу екосистем, то досягнемо результатів, що будуть суттєво відрізнятися від результатів масштабної промислової глобалізації.

Нам потрібно розвивати наші економічні системи, наслідуючи природу, тоді ми зможемо використовувати енергію і природні ресурси ефективніше і без утворення відходів, у той же час створюючи тисячі нових робочих місць. Економічна система, яка базується на функціональності екосистем, працюватиме з тим, що доступно на місцевому рівні, і насамперед з енергетичними ресурсами, отриманими в результаті фізичних взаємодій природних ресурсів.

Каскадування поживних речовин – це оригінальна риса екосистем, наслідуючи яку можна досягнути успіху, за рахунок того, що відходи від виробництва одного виду товарів будуть ставати сировиною для виробництва іншого виду товару. Це природній спосіб перетворення очевидного дефіциту у достаток. Зміна існуючого періоду соціально-економічного занепаду, за допомогою логіки змодельованої в еко-

системах, дозволить нам задовольнити основні потреби і побудувати справжню низьковуглецеву, ресурсоефективну економіку достатку з великою кількістю нових робочих місць [5].

Інноваційні проекти «синьої економіки» широко розповсюджені і успішно реалізуються у таких країнах як США, Колумбія, Бразилія, Японія, Великобританія, Німеччина, Швеція і досягнула феноменальних позитивних результатів на регіональному рівні.

IV. Висновки. Нераціональне використання природних ресурсів України є ключовою проблемою соціально-економічного розвитку країни. Виробництво не повинно мати на меті лише створення матеріальних благ, цей процес повинен йти паралельно зі збереженням природного середовища. Досягнення цієї єдності можливе тільки в умовах екологізації виробництва, що характеризується систематичною розробкою технологічних, управлінських рішень, як для ефективного використання природних ресурсів, так і для поліпшення якості навколишнього середовища.

Стає очевидним, що в силу свого незвичайного характеру, економіко-екологічні проблеми вимагають нестандартних рішень. Необхідно забезпечити ефективне використання природних ресурсів, що відповідає екологічним особливостям нашої країни, а також провести екологізацію господарської діяльності, планування та обґрунтування управлінських рішень, що виражаються в прогресивних напрямках взаємодії природи і суспільства.

Вирішенням проблеми неефективного природокористування є перехід до нової концепції використання природних ресурсів – еко-ефективності. Дана концепція на національному рівні реалізується через запровадження «зеленої економіки», яка підвищує добробут людей, забезпечує сталий соціально-економічний розвиток, а найголовніше при цьому знижується рівень забруднення навколишнього середовища.

Запровадження еко-ефективності на регіональному рівні реалізується через концепцію «синьої економіки», основною метою якої є досягнення низьковуглецевої, ресурсозберігаючої, конкурентоспроможної економіки достатку.

1. Буркинський Б. В., Степанов В. Н., Харичков С. К. Економіко-екологіческие основы регионального природопользования и развития: [монографія] / Б. В. Буркинський. – Одеса: ИПРЭИ НАН Украины. – 2005. – 575 с.

2. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев: Гл. ред. Молдавской советской энциклопедии, 1989. – 406 с.

3. Мюррей Р. Цель-Zero Waste. (Перев. с англ. Горницкий В. О.). – М.: ОМННО "Совет Гринпис", 2004. – 232 с.

4. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности – обобщающий доклад для представителей властных структур [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uner.org/greeneconomy>

5. Паули Г. Синя економіка : 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. (Перев. з англ. Побережна А.). – Risk Reduction Foundation, 2012.

6. Данилишин Б. М. Наукові нариси з економіки природокористування: [монографія] – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 280 с.

7. Авраменко, Н. Л. Екологія : навч. посіб. / Н. Л. Авраменко, С. Я. Цимбалюк ; Держ. податкова адмін. України ; Нац. ун-т держ. податкової служби України. Каф. техногенно-еколог. безпеки. – Ірпінь : Національний ун-т ДПСУ, 2009. – 254 с.

8. Ігнатенко М. Г. Екологія і економіка природокористування : навч. посіб. / М. Г. Ігнатенко, В. О. Малеев. – Київ-Херсон: Айлант, 2002. – 287 с.

The basic problems of development of regions caused by the inefficient using of natural resources are exposed in the article. Conceptual principles of rationalization of using natural resources as necessary pre-condition of steady socio-economic development of regions are grounded.

УДК 37.03:33:340.69

Перевозова І. В.

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКСПЕРТА-ЕКОНОМІСТА

Стаття присвячена питанням формування особистісного потенціалу експерта-економіста. На основі застосування системного підходу та структурно-логічного аналізу побудована структурна модель особистісного потенціалу експерта-економіста, узагальнено його складові характеристики у співвідношенні до інших категорій та визначено вплив особи експерта на інтелектуалізацію системи менеджменту економічної експертизи як однієї з форм фінансового контролю.

Ключові слова: знання, економічне дослідження, експерт-економіст, інтелект, компетентність, навички, особистісний потенціал, структурна модель, уміння.

І. Вступ. Характерними ознаками забезпечення конкурентоспроможності в умовах сьогодення є інтелектуалізація систем менеджменту підприємства, а її передумовою є використання та примноження інтелектуального потенціалу. Конгломеративна диверсифікація всесвітньої економіки в цілому, зокрема і економіки України, спонукає до потужної активізації набутих людьми навичок освітньої та професійної підготовки не лише в суспільному відтворенні, але й в формуванні механізмів тінізації отриманих ними в процесі діяльності доходів, уникнення оподаткування тощо. «Світ динамічно розвивається. З'являються нові виклики не лише перед нашою країною, а й пе-

ред світом загалом. І ці виклики мають бути забезпечені якісними кадрами» [1].

Водночас, розбудова соціально-економічної держави в Україні, що відповідає світовим тенденціям суспільного розвитку і є наслідком здобуття державної незалежності, передбачає відповідальність суб'єктів господарювання за дотримання чинного законодавства та його директивного застосування у своїй виробничо-господарській діяльності незалежно від сфери функціонування та форми власності. Тривалий процес реформування економіки України, суттєві перетворення в діяльності господарюючих суб'єктів об'єктивно передбачають обов'язковість взаємодії ринкових процесів і їх державного регулювання. Використання економічних експертиз, у тому числі і бухгалтерської експертизи, як однієї з форм економічних досліджень, для гармонізації суспільних і державних інтересів, оцінки інноваційних проєктів, виявлення економічних правопорушень має у вітчизняній економічній науці невиправдано односторонній та обмежений характер. Окрім того, в існуючих дослідженнях не ставиться та, відповідно, не вирішується задача оцінки зв'язків розвитку економіки та підготовки суб'єктів експертної діяльності щодо економічних питань – експертів-економістів – як носіїв спеціальних знань, і/або практичного досвіду.

Для формування повноцінного ринку праці як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, попит на працівників певної про-

фесії з відповідним рівнем кваліфікації має бути прогнозованим на декілька років, а пропозиція – максимально еластичною [2, 3, 4]. Отже, в контексті реалізації соціально-економічного спрямування вектору розвитку держави актуалізуються проблеми визначення зв'язків розвитку економіки та освіти (як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях) за різними видами та типами, відсутності адекватних моделей розрахунку та прогнозування потреби в спеціалістах, які зв'язують між собою систему освіти та економіку, структурних моделей формування особистісного потенціалу спеціалістів різних галузей, дослідження динаміки попиту на ринку освітніх послуг спеціалістів певних галузей, невизначеність рівня фахових спеціальних знань, якими має володіти особа, що виступає в конкретній ситуації представником суб'єкта контролю і реалізує визначену форму (наявність вищої економічної освіти є обов'язковим, але абсолютно недостатнім фактором оцінки рівня фаховості, набутих особою знань) [5] тощо.

II. Постановка завдання. За мету даного дослідження визначено наступне: на основі застосування системного підходу, структурно-логічного аналізу побудувати структурну модель формування особистісного потенціалу експерта-економіста, узагальнити його складові характеристики у співвідношенні до інших категорій та визначити вплив на інтелектуалізацію системи менеджменту економічної експертизи як однієї з форм фінансового контролю.

III. Результати. Останнім часом національна економіка все більше відзначається не філогенезом ринкових відносин й інституційним зміцненням, а прогресуючим становленням поняття «економічна злочинність», сфера поширення, якої пронизує усі рівні економіки країни: мікро-, мезо- та макроекономічний.

Економічні злочини набувають трансцендентного характеру. Злочинні дії зчиняються в сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання доданої вартості, а також реалізуються зі зловживанням службовим становищем: крадіжками, порушенням правил надання послуг, виробництва продукції, здійснення торгівлі, порушення встановленого державою порядку ціноутворення, ухилення від сплати податків. Така практика господарювання є неприйнятною в лібералізованому економічному просторі та вимагає діалектичної єдності юридичної та економічної науки в подоланні тотальної економічної злочинності.

Свідченням активізації зростання кількості злочинів у підприємницькій сфері, фінансово-кредитній системі, зовнішніх розрахунках є аналітичні дані щодо розглянутих у 2011 році господарських та адміністративних справ (за предметом спору) [6]. Так, серед 3495887 адміністративних справ, що знаходились в провадженні місцевих загальних судів України справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян становлять 3331154 справи (95,3%), при незначній кількості справ зі спорів з приводу реалізації податкової політики та за зверненнями податкових органів – 1884 штук. У структурі адміністративних справ, які розглядають окружні адміністративні суди, справи цих двох категорій становлять: справи зі спорів з приводу реалізації податкової політики та за зверненнями податкових органів 140215 справ (49,7%) та справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян – 79282 шт. (28,1%) з 282137 справ, які знаходились у впровадженні.

Місцевими господарськими судами у 2011 році розглянуто 126,2 тис. господарських справ. У структурі цих справ, як і в попередні роки, переважають справи щодо майнових спорів про виконання господарських договорів, – їх частка становить 68,7 % (86,7 тис. справ). За результатами розгляду справ сума коштів, присуджених до стягнення, складає 58,8 % від суми заявлених коштів та 45,5 % – заявлених санкцій. Серед загальної кількості майнових спорів більша половина (60,8%) – це спори щодо розрахунків за продукцію, товари та послуги.

Загальна кількість справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами у 2011 році становить 10,4 тис. справ (у 2010 році – 10,6 тис. справ). Винесено постанов про визнання банкрутом – 6,7 тис. справ (2010 рік – 8,2 тис.).

Статистичні дані свідчать не на користь ефективності боротьби із організованою економічною злочинністю. Очевидно, що подолання злочинної системи в економічній сфері потребує нових імпульсів й економічних інструментів, а їх результативність буде залежати від ефективності здійснення економічного контролю, зокрема, економічної експертизи. Розкриття фінансово-економічних злочинів стає неможливим без знань економічної експертизи як специфічної форми фінансового контролю, оскільки

ки більшість порушень знаходять своє відображення в документах фінансового й податкового обліку, дослідження яких потребують спеціальних економічних знань.

За своєю гносеологічною суттю експертне доказування являє собою різновид людського пізнання дійсності – різновид практичного пізнання конкретних фактів, явищ з використанням положень науки, наукових засобів і методів по науково розробленій і практично апробованій методиці. Воно не є науковим у тому розумінні, що не ставить собі за мету пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але в плані встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має багато спільного з науковим пізнанням, насамперед історичним.

Експертна діяльність здійснюється суб'єктом-експертом із застосуванням доцільних та специфічних методів. В основі економічної експертизи як дослідження лежать як відомі емпіричні дані, так і наукові факти, призначення яких полягають у встановленні предмету експертизи, виявленні видів зв'язків між емпіричними даними, визначенні можливості реалізації поставленої мети.

Суб'єкт експертної діяльності – експерт – носій спеціальних знань, і/або практичного досвіду, а також представник груп інтересів чи організацій, котрий:

- має об'єктивні і вичерпні (в його розумінні) відомості про особливості й властивості зовнішнього об'єкта і/або рекомендації відносно переважних (кращих) варіантів управлінських рішень стосовно даного об'єкту;
- незалежно від зовнішніх впливів і власного зиску висловлює судження зі сфери його спеціальних знань і/або практичного досвіду з поставлених перед ним питань;
- несе відповідальність за свій експертний висновок, має права і обов'язки, визначені відповідними нормативними документами;
- виконуючи спеціальну рольову функцію, включений в процес прийняття рішень з тим, щоб науково їх обґрунтувати.

Рольова функція визначає не стільки характер і методи роботи експертів, скільки орієнтацію на певний результат.

Стаття 10 Розділу III Закону України «Про судові експертизи в Україні» визначає, що «судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, ... мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень

не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності...» та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів [7].

Подані в Законі характеристики є неповними. Оскільки в ролі експертів можуть виступати носії знань і/чи досвіду, слід брати до уваги потребу оцінки не тільки їх, а повністю особистісного потенціалу особи, що претендує на здійснення експертно-економічної діяльності.

Особистісний потенціал людини – це синергія біологічного, соціального та професійного розвитку людини. Оскільки особистість експерта-економіста є цілісного утворення, то характеристиці має піддаватися не окрема складова, а всі складові особи, стабільність зв'язку і взаємодія всіх складових. Структурна модель формування особистісного потенціалу експерта-економіста наведена на рис. 1.

Так основою особистісного потенціалу експерта-економіста є знання як «форма існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини» [9], серед числа яких виділяють знання людей (неявні) та формалізовані (явні) знання (на носіях визначеної номенклатури даних). Слід зазначити, що крім оцінки повсякденного знання (здорового глузду), що виступає базовим орієнтиром людини в суспільному житті, значний інтерес полягає на здобутих особою, що претендує на здійснення експертно-економічної діяльності, в процесі освіти наукових знань і як наслідок – сформовані вміння.

Саме ця складова особистісного потенціалу експерта-економіста є запорукою проведення експертного дослідження конкретних економічних питань не лише з відтворенням визначених алгоритмів дій (методик дослідження), але й логічна обґрунтованість проміжних та заключних висновків, їх доведеність, відтворення результатів, спрямування до усунення суперечливої подачі та уникнення упереджувального ставлення до фактів, явищ та подій, що досліджуються.

Водночас, отримання вищої економічної освіти освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче «спеціаліст», проведене навчання (стажування) на базі відповідних судово-експертних установ та атестація Центральною експертно-кваліфікаційною комісією Міністерства юстиції України (Управління експертного забезпе-

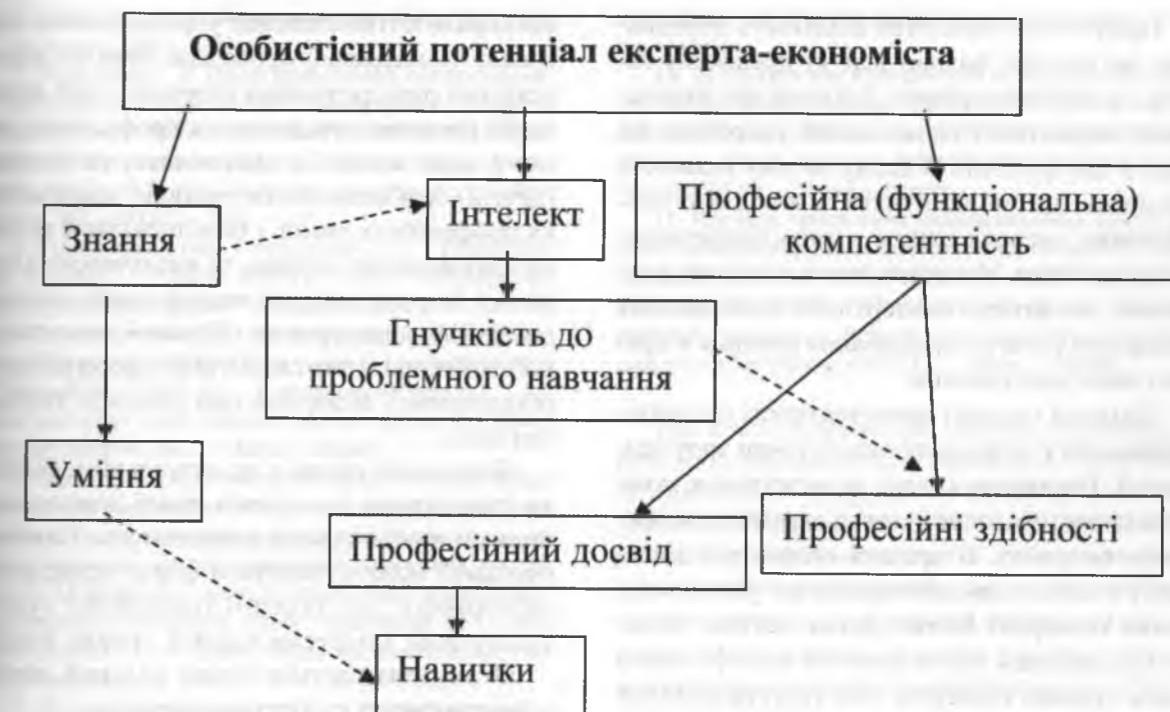

Рис. 1. Структурна модель формування особистісного потенціалу експерта-економіста, авторська розробка

чення правосуддя) за напрямками досліджень (дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій) [7] дають статичну оцінку на момент такого проведення. Інформаційна експансія, з якою пов'язана облікова, фінансово-аналітична діяльність, питання оподаткування зумовила потребу оцінювання експерта-економіста в динаміці, тобто його здатність до отримання нових знань. Усвідомлення цієї потреби нерозривно пов'язане з наявністю і відповідною оцінкою інтелекту експерта-економіста. Саме інтелект виступає спонукальною рушійною силою для вирішення пізнавальних завдань, що виникають в процесі економічного дослідження, на основі евристичних методів і, відповідно, до продовження самостійного отримання додаткової сукупності знань та умінь, пов'язаних зі зміною норм законодавства, видів діяльності тощо, які знов таки є передумовою успішної пізнавальної діяльності, якою виступає економіко-експертне дослідження. Тобто, можна з впевненістю стверджувати, що економічне дослідження конкретних питань фактично виступає системою проблемного розкриття інтелектуального розвитку особистості експерта-економіста, розкриття інструментально-методичного апарату

дослідження, яким оволоділа особа в процесі формування наукових знань та умінь, соціально-психологічної підготовки до практичної діяльності.

Рівень успішного оволодіння новими знаннями, здатність експерта-економіста якісно і безпомилково виконувати свої функції в умовах обмеженого часу (судова економічна експертиза проводиться в регламентовані терміни [10]), його адаптивність до теми досліджуваного питання пов'язані з рівнем компетенції – кваліфікацією експерта, яка дозволяє успішно вирішувати його професійні завдання. Рівень кваліфікації є формою вираження професійних здібностей та досвіду експерта-економіста, характерною реалізацією яких є професійні навички здійснення економічної діяльності. Слід зауважити, що в їх набутті суттєву роль відіграють здобуті в процесі освітньої підготовки вміння.

Застосування набутих професійних специфічних навичок сприяє алгоритмізації виконання системи дій і операцій економічного дослідження на основі аналізу за методом аналогій, що суттєво скорочує час та зусилля на дослідження. Формування етапів дослідження конкретного питання, застосування інструментально-методичного апарату на кожному з них, аналізі сценарію розвитку ситуації; пов'язані з інтелектуальними навичками експерта-економіста, а проведення розрахунково-аналітичних процедур – до практичних навичок.

Професійна експертна діяльність передбачає, що експерт фахово знає ту предметну галузь, в якій він працює, і відповідно законодавчо нормативні та методичні розробки, які були в ній зроблені. В цьому зв'язку наявність посилань (цитат) на пункти законодавчо-нормативних джерел є однією з ознак професіоналізму експерта. Наявність таких посилань дозволяє ініціатору експертного дослідження визначити спектр опрацювання питання в процесі його дослідження.

Питання градації компетентності експерта-економіста є найскладнішим з точки зору реалізації. Насамперед, таке розмежування може бути проведене лише в межах окремого експертного напрямку. В процесі експертної діяльності в межах науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України працівникам присвоюються кваліфікаційні класи судових експертів. Але така градація має виражений формалізований характер: «черговий кваліфікаційний клас судового експерта в межах займаної посади може бути присвоєний працівникові, який успішно відпрацював у раніше присвоєному кваліфікаційному класі не менше ніж 2 роки.

Питання про присвоєння працівникові чергового кваліфікаційного класу судового експерта розглядається за поданням його безпосереднього керівника.

Строки перебування працівників установ у присвоєних кваліфікаційних класах судових експертів не обмежуються» [11].

Тобто мотивація для підвищення кваліфікаційного класу судового експерта фактично відсутня, натомість введений часовий лаг такого росту – 2 роки.

Водночас, Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України [11] містить норму, в якій визначено, що «кваліфікаційні класи судових експертів присвоюються працівникам установ залежно від посади, стажу, досвіду роботи, наукового ступеня та рівня професійних знань за наявності кваліфікації судового експерта».

Практика здійснення економіко-експертної діяльності на умовах реалізації підприємницької ініціативи, в процесі функціонування відповідної юридичної особи в контексті ринкової економіки вимагає від експерта-економіста найвищого рівня компетенції. Аналогій щодо рів-

нів виразності компетенції управлінського персоналу (менеджера) проведено бути не може, оскільки рівні розуміння (перший), при якому особа проявляє усвідомлення професійних вимог і намагається їм відповідати, та базовий (другий), при якому особа проявляє усвідомлення професійних вимог і їм відповідає в межах сформульованих завдань та визначеного алгоритму їх розв'язку, не відповідають самому визначенню експерта як обізнаної, компетентної особи, що може самостійно сформулювати обґрунтовану відповідь при розгляді якогось питання.

Лідерський рівень є не актуальним, оскільки спонукання до проявів даної компетенції іншими працівниками підприємства (іншими особами) може суперечити формі проведення експертного дослідження (наприклад судова експертиза), інтересам клієнта, справи тощо.

Отже, залишається тільки сильний рівень компетентності експерта-економіста.

Окрім того, беззаперечним є той факт, що експерти вузької спеціалізації можуть вважатися більш компетентними, ніж особи, які займаються експертною діяльністю за всіма напрямками економічних досліджень.

IV. Висновки. Проведене в межах даної статті дослідження дозволило визначити глибину проблемного поля, що спонукало до побудови структурної моделі формування особистісного потенціалу експерта-економіста, яка застане дієвим підґрунтям для:

– подальших розробок моделей прогнозування попиту на осіб, що здобули вищу економічну освіту за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст», «магістр»;

– побудови концептуальної схеми прийняття рішень при взаємодії регіональних ринків праці та освітніх послуг у вигляді дерева рішень;

– моделювання процесу прийняття рішення щодо підготовки експертів-економістів з використанням правил нечіткого умовного виводу;

– розробки оціночного градаційного показника кваліфікації експерта-економіста.

1. Мірошніченко: Від якості освіти в університетах залежить якість політики держави в усіх сферах. Інтерв'ю представника Президента України у Верховній Раді, народного депутата України Юрія Мірошніченка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/24026/print/ – Назва з екрану.

2. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.

3. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33.

4. Освіта України. Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – 472 с.

5. *Перезова І. В.* Щодо проблемних питань пізнання наукового апарату економічного контролю. // Розвиток бухгалтерського обліку, контролю та аналізу у сучасних концепціях управління [Текст]: Міжнар. наук.-практ. конф., 2011 р., 19-21 трав., м. Судак: [матеріали]. – Сімферополь, ВД «АРАЛ», 2011. – 286 с. – С. 210-212.

6. Судова статистика. Огляд даних 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/vidova_statystyka/oglyad/ – Назва з екрану.

7. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року N 4038а-ХІІ (із змінами і доповненнями) – [Чинний від 25-02-94] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4038-12> – Назва з екрану.

8. *Перезова І. В.* Помилки експертів-економістів при формуванні висновків – об'єктивна реальність. // Стан, проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу і контролю в умовах сучасних концепцій управління: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / [відповідальні за випуск: проф. Рудницький В. С., доц. Івчинський В. І.]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. – 584 с., С. 344-345.

9. Вільна енциклопедія. – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Знання>. – Назва з екрану.

10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз від 8 жовтня 1998 р. №53/5 (зі змінами та доповненнями) – [Чинна від 08-10-98] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. – Назва з екрану.

11. Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України від 30.12.2011 № 3660/5 – [Чинний від 03-01-12] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0002-12>. – Назва з екрану.

This article is devoted the questions of forming of personality potential of expert-economist. On the basis of application of approach of the systems and structurally logical the structural model of personality potential of expert-economist is built an analysis, generalized him component descriptions in correlation to other categories and certainly influence of face of expert on the increase of intellect of the system of management of economic examination as one of forms of financial control.

УДК 572.1.4:338.43(477.8)

Петрів В. П.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті досліджено сучасний стан людського розвитку в сільській місцевості Карпатського регіону та визначено пріоритетні напрями людського розвитку даного регіону.

Ключові слова: людський розвиток, концепція людського розвитку, сталий людський розвиток.

І. Вступ. В основі концепції людського розвитку лежить принцип, згідно якого економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки. Ні за яких темпів економічного зростання суспільний прогрес неможливий, якщо не реалізовані три ключові можливості для людини: прожити довге й здорове життя; набути, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя. Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Матеріальне

благополуччя розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але воно не є всепоглинаючою метою [2;88].

Із часу проголошення незалежності Україна досягла значного успіху у соціальному, економічному та екологічному розвитку, але більшість населення, яке проживає у сільській місцевості і досі потерпає від низького рівня життя, недостатнього рівня доступу до медичної допомоги та освіти.

Згідно із розпорядженням Кабінету міністрів України від 10 серпня 2004 р. № 573 була схвалена Концепція Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2015 року. Дана концепція визначила, що нагальними проблемами в сільській місцевості є високі рівні безробіття, посилення міграції сільського населення, скорочення мережі закладів соціально-культурного призначення, зношеність та застарілість їх матеріально-технічної бази, нестача ресурсів для збереження і відтворення виробничого потенціалу села [7]. Проте ці проблеми актуальні і досі в сільській місцевості.

вості, вони негативно впливають на людський розвиток в Україні, а також і на її місце в світі.

З особливою гостротою негативні процеси проявляються в сільській місцевості Карпатського регіону, де соціально-економічна криза виявилася глибшою порівняно з іншими регіонами країни. Лише не втрачений за роки адміністративно-командної системи дух підприємливості, поширений серед значної частини сільських жителів регіону, та наполегливість у веденні особистих господарств не дозволили допустити ще більшої злиденності. Багато сіл в регіоні розвиваються не гірше, ніж у радянські часи. Проте сільську місцевість регіону вразила демографічна криза, сотні тисяч найбільш працездатних сільських жителів у пошуках заробітків були змушені шукати роботу за межами батьківщини, руйнуються сім'ї, погіршується якість послуг закладів освіти, охорони здоров'я, культури. Держава поки що не виробила ефективних важелів для регулювання цих процесів. Бідність у сільській місцевості стала поширеним явищем. Її причини лежать в нераціональній організації політичного, соціального, економічного життя країни, в нерівноправному становищі сільських громад. Актуальність і доцільність здійснення дослідження рівня життя сільського населення в регіоні зумовлені значущістю забезпечення його підвищення в умовах розбудови соціальної ринкової економіки, наближення кордонів ЄС і потребою в інноваційному розвитку економіки загалом та її аграрної сфери [1; 3].

Дослідженню теоретичних і практичних питань людського розвитку присвячено багато на-

укових праць серед яких відомі дослідники як О.Гришнова, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Власюк, Б. Белобров та інші вчені.

II. Постановка завдання Із наведеними вище проблемами виникла необхідність у дослідженні сучасного стану людського розвитку у сільській місцевості Карпатського регіону та визначенні його основних напрямів.

III. Результати. У Концепції переходу України до сталого розвитку зазначено, що *сталий людський розвиток* – можливість задоволення фізичних, духовних та інших потреб розвитку сучасної людини впродовж всього життя. Такий розвиток повинен бути тривким у часі і не відбуватися за рахунок погіршення можливостей наступних поколінь людей забезпечувати свої потреби. Така можливість може бути забезпечена, якщо розвиток національної економіки та світового господарства в цілому відбуватиметься з урахуванням обмеженості ресурсного та екологічного потенціалу нашої планети[4;7]. В основі концепції сталого людського розвитку є людина, а основним завданням сталого людського розвитку є підвищення рівня і якості життя населення впродовж життя, не перешкоджаючи майбутнім поколінням задовольняти власні потреби.

Метою людського розвитку є не тільки подолання бідності, а й врахування потреб людей, які не є бідні, проте не мають належної освіти чи доступу до медичних послуг. Забезпечення сталого людського розвитку передбачає створення сприятливого середовища для розкриття людського потенціалу.

Людський розвиток стосується розширення вибору людей. Вибір може бути різноманітним,

Таблиця 1

Структура поняття «сталий людський розвиток»

Сталий людський розвиток			
Довге і здорове життя	Освіта і знання	Гідний рівень життя	Гармонізація з природою без виснаження природних ресурсів
формування якісної та доступної системи охорони здоров'я, здатної забезпечити тривале та здорове життя людей;	формування доступної протягом всього життя і для всіх громадян гнучкої та ефективної системи освіти, як передумови зміцнення потенціалу людини та підвищення рівня їх добробуту;	доступ до засобів існування для забезпечення гідного рівня і якості життя громадян;	створення умов для безпечного і здорового проживання людини та збереження екосистем для майбутніх поколінь.

але основним є можливість вести довге і здорове життя, отримати освіту і користуватися гідними стандартами життя.

Вибір людини залежить від цілого ряду факторів, таких як індивідуальні цінності, навички та здібності, економічне та політичне становище країни, доступність освіти і охорони здоров'я, а також міжнародні події. Незалежно від індивідуальних переваг, люди хочуть жити в середовищі, де вони можуть повністю реалізувати свій потенціал і вести продуктивне, творче життя у відповідності зі своїми потребами та інтересами[5;25].

Дослідимо стан людського розвитку на прикладі Карпатського регіону, який включає в себе Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області.

До найосновніших прав людини належить право на збереження здоров'я, проте, незважаючи на задеклароване право у Конституції України на безкоштовну медичну допомогу, доступ до якісних медичних послуг є обмежений. Це пов'язано із рівнем доходів, соціальним статусом та місцем проживання.

Карпатський регіон налічує 3592 населених пункти в яких розміщено 78 лікарень, 579 амбулаторій, 2104 фельдшерсько-акушерських пункти. В загальному рівень забезпеченості лікарнями складає 2,2%, тобто на одну лікарню припадає майже 46 поселень [3].

Сільські жителі маючи право на отримання невідкладної медичної допомоги такого самого рівня, як і мешканці міст, насправді не мають рівних можливостей доступу до медичних послуг. Причинами такого стану справ є насамперед, нестача належних обладнаних приміщень, відсутність достатньої кількості медикаментів і транспортних засобів, а також дефіцит кваліфікованих медичних кадрів. Ситуація ускладнюється і тим, що випускники вітчизняних медичних університетів україно неохоче погоджуються працювати у сільській місцевості, а держава упродовж тривалого періоду часу виявляється не спроможною розробити дієвих механізмів вирішення цієї проблеми[6;11].

У Національній доповіді про людський розвиток 2011 «Україна на шляху до соціального злучення» зазначено, що для багатьох перешкодою є відстань до закладів охорони здоров'я. При цьому дві третини домогосподарств, які відчувають брак медичних установ або аптек поблизу свого будинку, становлять жителі сільської місцевості, що втричі більше, ніж у містах

[5; 80]. Також існує великий рівень недовіри до системи охорони здоров'я.

До необхідних складових сталого людського розвитку регіону належить право на якісну освіту.

Карпатський регіон налічує 897 дошкільних закладів, тобто, на один садочок припадає на 4 поселення з найвищим рівнем забезпеченості у Закарпатській області 56% і найнижчим у Львівській 10%. Це пояснюється наслідком кризи 90-х років, коли різко впали показники народжуваності, відповідно скоротились мережі дошкільних закладів. Пізніше ці показники почали зростати (у 2005 р. Івано-Франківська область налічувала 167 садочків, у 2009 р. – 211), проте вони не забезпечують належним рівнем населення регіону. Щодо середньої освіти, то шкіл в Карпатському регіоні налічується 2598, тобто на 3 села припадає майже 2 школи. Рівень забезпеченості регіону складає 72,3% [3].

Не краща ситуація і в соціо-культурній сфері, сільська бібліотека втратила своє значення, застаріли фонди і вже не придатні до задоволення потреб населення Так у 2001 р. Львівська область налічувала 1177 бібліотек, то у 2009 р. їх кількість зменшилась до 1151 [3]. Селяни в більшості черпають інформацію з телебачення і радіо.

Значна роль у системі сталого людського розвитку належить екологічній складовій. Проблеми екології у Карпатському регіоні впливають на стан здоров'я населення. Протягом останніх років спостерігається певна стабілізація екологічної ситуації як у регіоні, так і в Україні, завдяки змінам в економіці та вдосконаленню механізмів, які регулюють галузь охорони довкілля.

Для забезпечення сталого людського розвитку в Карпатському регіоні і в Україні в цілому, потрібно на державному рівні створити і ввести у дію *Національну стратегію сталого розвитку села*, для забезпечення добробуту сільських жителів, розвитку інфраструктури, підвищення соціально-економічних стандартів та забезпечення сприятливого та безпечного для здоров'я та життя екологічного стану території.

Пріоритетні напрями сталого людського розвитку Карпатського регіону:

- *Соціально-економічний розвиток* (забезпечити створення на території села нових підприємств торгівлі, сфери послуг, дрібнотоварного виробництва і залучити максимальну кількість мешканців села до підприємницької діяльності, залучити інвестиції, створити нові робочі

місця, збільшити надходження коштів до місцевого бюджету);

- Підвищення рівня соціальних послуг та соціальних стандартів якості життя (забезпечити хороші умови для проживання, дотримання високих соціальних стандартів та всестороннього розвитку мешканців села: культурного, духовного, фізичного та освітнього, підтримати соціально незахищених людей, дітей-сиріт, одиноких престарілих, молоді сім'ї, людей, що потрапили у складні життєві обставини);

- Культурний і духовний розвиток (підняти на вищий рівень культуру та мораль мешканців села, навчити толерантності людини до людини, згуртувати громаду, зберегти національні традиції, виховати громадянина-патріота свого села та своєї держави)

- Охорона та збереження довкілля (зменшити негативний вплив на природу мешканців села, створити та зберегти для нащадків безпечно для життя і здоров'я людей навколишнє природне середовище) [8].

Поєднання та взаємодія напрямів стратегічного плану сталого розвитку в сільській місцевості Карпатського регіону сприятиме активізації громади на покращення соціально-економічного стану території, забезпечення сприятливого екологічного стану та збереження національних традицій, що призведе до підвищення добробуту та рівня життя мешканців.

IV. Висновки. Головною проблемою Карпатського регіону є низький рівень життя, неефективна система охорони здоров'я, соціальна несправедливість та забруднене довкілля. Тому основним завданням є створення національної програми, для забезпечення добробуту мешканців на основі підвищення духовно-культурного рівня мешканців, розвитку інфраструктури, підвищення соціально-економічних стандартів та забезпечення сприятливого та безпечного для здоров'я та життя екологічного стану території.

Забезпечення сталого людського розвитку передбачає подолання і запобігання бідності, зменшення нерівності та формування потужно-

го середнього класу, оскільки сталий людський розвиток можливий тоді коли одночасно забезпечуються задоволення матеріальних і духовних потреб та підвищується життєвий рівень населення. При цьому повинне бути раціональне екологічнобезпечне використання природних ресурсів та збереження їх для майбутніх поколінь.

1. Bimter O. A. Розвиток сільського господарства і рівень життя сільського населення Карпатського регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. А. Біттер. – Львів, 2008. – 36 с.

2. Грішнова О. А. Людський розвиток: Навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. – КНЕУ, 2006. – 308 с.

3. Державна служба статистики України. Режим доступу <http://ukrstat.gov.ua/>

4. Концепція переходу України до сталого розвитку. Режим доступу <http://77.121.11.22/ecolib/4/26.pdf>

5. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна на шляху до соціального залучення».

6. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. С. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень; [наук. ред. В. В. Борщевський]. – Львів, 2011. – 60 с. Режим доступу <http://itg.org.ua/news/ndrt.pdf>

7. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 10.08.2004 № 573-р.

Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-2004-p>

8. Стратегія сталого розвитку села Зимна Вода. Режим доступу http://zymnavoda.lviv.ua/file/Strategiia_rozvytku_sela_Zymna_Voda.pdf

The article defines the category of «sustainable human development» and its main components, the current state of human development in rural areas in the Carpathian region and priority areas of human development in the Carpathian region. According to the concept of human development it is based on the principle that the economy exists for the development of the people, not the people – for economic development. Under no economic growth social progress is possible, if not implemented three key opportunities for rights: to live a long and healthy life, to acquire, expand and update knowledge, access to livelihoods, providing a decent standard of living.

УДК 339.9

Раковська-Самойлова А. Х.

ПАРАДИГМА ІНТЕГРАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ РІВНІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто сучасні концепції інтеграції та надано власну концепцію сутності економічної інтеграції. Показано, що в основі розбіжностей у формулюванні поняття інтеграції лежить не тільки неоднорідність дослідницького підходу й сфери розгляду явища інтеграції, але й неоднорідність самих концепцій інтеграції, що часто є взаємовиключними.

Ключеві слова: економічна інтеграція, глобалізація, регіоналізація, оптимальний розвиток.

I. Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку міжнародної економіки процеси інтеграції набувають особливого значення. Але сучасна економічна література не дає однозначного поняття цієї категорії. Концепції інтеграції, часто суперечать одна одній. Не виділяється також чітка грань між процесами глобалізації й інтеграції.

Актуальність теми обумовлена необхідністю чіткого формулювання сутності інтеграції, тому, що це теоретичне підґрунтя є основою формування інтеграційної політики держави. Будь яка економічна система прагне до оптимуму, тому у кожний конкретний період існує оптимальний рівень інтеграції. Про оптимізацію цього рівня свідчить досягнення країною максимальної економічної ефективності власного розвитку.

В умовах критичної ситуації кожна країна ставить в основу свого розвитку власні цілі, тому, що високий рівень інтеграції вимагає певних «поступок» з боку економічних суб'єктів, які входять до інтегрованої сукупності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питаннями інтеграції економіки у різні часи займалися такі автори, як: О. Тимченко, І. Іванова, М. Максимова, Е. Плетньова, В. Соколова, З. Шенієва, Ю. Шишкова, М. Черкасов, В. Феодоритова, Б. Баласс, Я. Зайнер, Г. де Гроае, П. Кругман, Д. Мід, Дж. Пиндер, Ф. Рутз, Я. Тінберген, та інші.

Проблематику інтеграції та її участі у розвитку національної економіки розглядали: В. Андрійчук, А. Галчинський М. Гонака, Ю. Макогон,

С. Писаренко, Р. Кохан, Д. Краснер, П. Баклі, Г. Климко, А. Кредісов, Г. Кремер, З. Луцишин та інших.

Але у сучасній економічній літературі відсутнє єдине поняття інтеграції. Основна розбіжність тут пов'язана з неоднорідністю концепцій, що розглядають різні автори. Ці концепції часто бувають суперечливі. Немає також чіткої грані між глобалізаційними й інтеграційними процесами.

II. Метою статті є розгляд розвитку поняття економічна інтеграція різних економічних шкіл та формування власної концепції даної категорії.

III. Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз розбіжностей у розумінні інтеграції робить необхідним вивчення змісту й сутності інтеграційних процесів, їх особливостей у широкому контексті.

Сучасна міжнародна економічна інтеграція відбувається незважаючи на те, що інтеграційні процеси у світовому господарстві протягом тривалого часу досить глибоко вивчаються економістами, соціологами, політологами й правознавцями, але у науковій літературі відсутнє поняття єдності інтеграції. При аналізі трактувань інтеграції можна виділити економіко-географічний підхід, що пояснює інтеграцію як природний прогрес розвитку співробітництва між країнами однієї географічної зони. У цьому випадку майже повністю ігноруються якісні перетворення. Ці дослідження роблять спроби врахувати інституціонально-управлінський підхід, що трактує інтеграцію як процес створення наднаціональних органів і зменшення ролі національних інститутів. Це трактування одержало подальший розвиток у інтегрально-державному підході, що трактує інтеграцію як створення новітніх структур, спрямованих на забезпечення регулювання взаємин між державами на основі інституалізації міждержавних відносин.

Функціонально-макроекономічний підхід Я.Тінбергена трактує поняття інтеграції в аспекті розвитку світового господарства і визначає її як процес створення бажаної структури світогосподарських зв'язків за рахунок усунення перешкод ефективного функціонування суб'єктів господарської діяльності на основі уніфікації всіх елементів цієї структури. [5].

Для аналізу розбіжностей у розумінні інтеграції необхідним є вивчення змісту й сутності інтеграційних процесів, їх особливостей у ширшому контексті.

У сучасній науковій літературі відповідно до розуміння сутності інтеграційних процесів, їх природи, спрямованості й специфіки виділяються такі ознаки інтеграції:

- взаємопроникнення й переплетіння національних виробничих процесів;
- широкий розвиток міжнародної спеціалізації й кооперації у галузі прогресивних форм виробництва, науки і техніки;
- глибокі структурні зрушення в економічних системах країн-учасниць;
- необхідність цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, розробка скоординованої економічної стратегії й політики;
- регіональність територіальних масштабів.

Таким чином, процес інтеграції характеризується широким набором ознак і аспектів, що включають економічні, політичні й правові моменти. При цьому кожний тип інтеграції має власні специфічні функціональні особливості.

Сучасна міжнародна економічна інтеграція відбувається під впливом низки факторів світового розвитку, серед яких найістотніші – глобалізація і регіоналізація.

На нашу думку, в основі розбіжностей у розумінні інтеграції лежить не тільки неоднорідність дослідницького підходу й сфери розгляду явища інтеграції, але, насамперед, неоднорідність концепцій інтеграції, що часто є взаємовиключними.

Насамперед, необхідний аналіз філософського підґрунтя, на якому будуються концепції інтеграції, оскільки рішення цього питання безпосередньо впливає на визначення концептуально важливих пріоритетів теорій і концепцій, у рамках яких здійснюються дослідження, і на основі конкретного гносеологічного підходу вирішити питання світового розподілу цивілізацій, культур, суспільств і держав.

У рамках даного підходу розглянемо концепції еволюції й ентогенезу. У своїй концепції еволюції на основі аналізу розвитку цивілізацій А. Тойнбі стверджував, що на певний історичний обсяг цивілізації впливав певний комплекс соціальних і природних факторів. Однак, об'єктивні умови зовнішнього середовища, наприклад, географічні, самі по собі не є детермінантою, що спричиняється утворенням соціально-співтовариства, оскільки вони лише створю-

ють умови, при яких співтовариство встає перед вибором: чи припинити своє існування, або ж у процесі активної життєдіяльності прийти до нової соціальної організації.

Згідно А. Тойнбі, розвиток соціальної організації співтовариства є фактично наслідком вимушеної реакції на зовнішні обставини, що реалізуються в різних формах – від простого виживання до творчого «життєвого пориву» [6]. Ця концепція схожа з теорією суспільного договору Гоббса, у якій людина була змушена створити суспільство у відповідь на диктат зовнішніх обставин і необхідність збереження власного життя в складних умовах існування в природному середовищі [1]. Необхідно відзначити, що Гоббс подальший розвиток соціального співтовариства визначає як договір, у той час як А. Тойнбі фактично стверджує, що особливості цивілізаційного розвитку соціального співтовариства залежать, насамперед, від природних умов зародження й існування тієї або іншої цивілізації й необхідності забезпечення її безпеки [6].

Якщо екстраполювати ці концепції на сучасні аспекти дослідження інтеграційних процесів, то в їх визначення безумовно необхідно включити реакцію суспільства на зовнішні обставини, якими є сучасне зовнішньоекономічне середовище й необхідність «життєвого прориву» з метою подальшого виживання. Цей прорив пов'язаний з висновком певного роду суспільних договорів, викликаних як природними умовами, так і політичною необхідністю. На наш погляд, фактори інтеграції, які мають у своїй основі економічну, технологічну, географічну та іншу залежність, випробовують на собі руйнівний тиск з боку тенденції до зростання національної й культурної самобутності, повернення до джерел. При дослідженні цього питання варто також врахувати, що формування нового, глобально світу супроводжується не тільки інтеграційними процесами, але й створює умови для виключення, відкидання на периферію всіх, не здатних увійти до мережі міжнародного взаємозв'язку.

Всі взаємодії держави з іншими державами – основний принцип міжнародних відносин. Від ефективності такого впливу багато в чому залежить рішення завдань взаємодії в інших сферах економіки й політики країни.

Інтеграція й дезінтеграція в сучасних умовах є найочевиднішим проявом основних закономірностей міжнародних відносин, що мають найважливіше значення на сучасному етапі. Тен-

денція інтеграції є вищим рівнем взаємодії між державами, коли учасники даного процесу відчужують частину свого суверенітету на користь наднаціональних органів. Однак, необхідно також уточнити протилежну тенденцію.

У політичних відносинах інтеграція є вищою формою співробітництва між державами. Це створення єдиного політичного співтовариства на основі союзу двох або більше політичних одиниць. Тут доречно привести думку Р. Шарвена, відповідно до якої «інтеграція – це одночасно процес і стан, що включає в себе тенденцію до заміни роздроблених міжнародних відносин, що складаються з незалежних одиниць, новими більш-менш широкими об'єднаннями, наділеними мінімальними повноваженнями приймати рішення в одній або декількох областях, або у всіх областях, які входять у компетенцію базових одиниць». На рівні індивідуальної свідомості інтеграція покликана породити лояльність і прихильність новому об'єднанню, а на структурному рівні – участь кожного в його підтримці й розвитку» [9, с. 45].

Аналіз цієї концепції вимагає розгляду інтеграції з погляду географічних масштабів об'єднуючих процесів. У цьому контексті, на наш погляд, доцільно розрізняти глобальний, регіональний і субрегіональний рівні інтеграції. Існують також різні типи інтеграції: від зв'язків взаємозалежності в рамках плюралістичної міжнародної системи до прагнення вийти в систему цивілізованих держав з метою формування єдиної політичної й економічної спільності. У ході теоретичних досліджень необхідно, разом з тим, враховувати, що єдина політична спільність є ідеальним типом інтеграції і поки не існує як феномен реальної практики в системі сучасних міжнародних відносин. Сутність інтеграційного процесу, його головна тенденція спрямована на вихід за рамки простої координації політики включених у процес держав, а також на поступову передачу суверенітету новим комунітарним структурам.

Звідси виходить, що наукове дослідження проблеми інтеграції пов'язане з осмисленням реальних інтеграційних процесів, що, у свою чергу, спрямоване на те, щоб виявити в них загальні тенденції, пов'язані з причинами, що детермінують, основними найвідомішими тенденціями. У дослідженні проблем інтеграції найвідомішими є три наукові школи: школа функціоналізму й неофункціоналізму, школа федералізму й школа транснаціоналізму або (плюралістична школа).

У ході дослідження процесу інтеграції з позицій школи функціоналізму необхідно відзначити, що його основою є аналіз причин невдач при створенні Ліги Націй. З позицій англійського дослідника Девида Митрані Ліга Націй зазнала поразки, насамперед, тому, що держави бачили в ній загрозу своєму суверенітету. Замість створення глобальних організацій він пропонував сприяти співробітництву між державами в рішенні завдань, що представляють спільний інтерес і пов'язані з їх конкретними потребами економічного, соціального, науково-технічного характеру. Прагматичні вигоди подібного співробітництва, на думку дослідника, повинні були підштовхнути держави до створення необхідних для цього міждержавних органів, які, у свою чергу, створять передумови й для політичної кооперації. Митрані не розглядав функціоналізм як теорію європейської інтеграції. У своїй найвідомішій книзі «Система світу, що працює» Митрані запропонував універсальні, а не регіональні рішення проблеми, які він визначив як «сполуку спільного інтересу без шкоди для індивідуальних інтересів». Митрані був настроєний опозиційно до націоналізму й територіальної організації системи влади, що він вважав найбільш серйозною загрозою для мирного співіснування націй. Тому він не підтримував ідею створення міжнародної системи влади шляхом об'єднання національних держав [2]. Функціональна теорія не заперечувала необхідність створення формального міжнародного союзу в майбутньому, але вважала шлях політичної інтеграції «занадто амбіційним» [2].

Таким чином, функціоналізм пропонує не просто розширити міждержавне співробітництво в окремих сферах, а бачить у міждержавному співробітництві шлях до досягнення політичної мети – поступове відмирання суверенітетів держав.

Критики функціоналізму підкреслювали, що неможливо провести чітке розмежування між функціонально-технічними й політичними елементами міжнародного співробітництва. Так, Р. Шарвен стверджував, що економічна інтеграція часто є наслідком політичних процесів, а інтеграція, у свою чергу, має політичні результати [9]. Ернст Хаас у своїй книзі «Об'єднання Європи» називав Європейські співтовариства «лабораторією», у якій виробляється пошук конкретних форм загальних дій між державами. Хаас досліджував цей процес за допомогою нового підходу, що одержав назву неофункціоналізм [7].

З одного боку, неофункціоналізм став спробою з'єднати функціональну теорію й реальні процеси європейської інтеграції, з іншого – він був відповіддю на домінування реалістичного підходу у вивченні міжнародних відносин. Неофункціоналізм у перші роки після свого виникнення сконцентрував увагу на тих інтеграційних процесах, які відбувались у Західній Європі, поставивши своєю метою запропонувати концептуальну модель, яка б пояснювала розвиток економічної інтеграції між західноєвропейськими країнами. Неофункціоналісти не намагались визначити ні сприятливі умови для розвитку інтеграції, ні їх кінцевий результат. Вони аналізували саме процес, особливо його політичний складові. Так Хаас визначав політичну інтеграцію як процес переміщення «політичної активності» у новий центр, юрисдикція якого виходить за рамки національної держави. Таким чином, на відміну від підходу Митрани, неофункціоналісти обирали як суб'єкт дослідження територіальні системи влади. Хаас розглядав урядові структури як інституціональний феномен, а національну свідомість – як соціальний феномен. Однак, хоча Хаас підтримував ідею Дойча щодо формування нового «європейського» суспільства, він стверджував, що тільки існування політичних інститутів дозволить перетворити загальну ідеологію на загальне законодавство. Відношення до централізованих інститутів є однією з головних відмінностей неофункціоналізму від функціональної теорії [7].

Митрани попереджав про негативні наслідки створення наднаціональної територіальної структури влади, надмірну концентрацію й централізацію влади. Трансформація національних політичних інтересів згідно з поглядами неофункціоналістів є результатом не стільки підтримки державами економічної інтеграції, скільки опозицією до неї. У результаті такого аналізу був зроблений висновок про неминучість поглиблення інтеграції в світі поширення співробітництва у різних сферах. Постійна трансформація соціальної поведінки є джерелом динамізму інтеграційних процесів. Цей ефект Хаас назвав «ефектом політичного переливу» [7]. Неофункціональна теорія крім «Ефекту політичного переливу» запропонувала «ефект географічного переливу», що полягає в тому, що розвиток співробітництва між певною групою країн може впливати на поведінку інших країн, наприклад, через переорієнтацію товарних потоків.

У період після Другої світової війни активно розвивався реалістичний підхід до вивчення

міжнародних відносин. Так Моргентау у своїй роботі «Політичні відношення між націями. Боротьба за владу і мир», стверджував, що домінуючі позиції у світовій політичній системі займають раціональні держави, які можуть використовувати силу для досягнення своїх цілей, насамперед безпеки. Виходячи з цієї перспективи взаємодія між країнами на міжнародному середовищі визначається балансом сил, що постійно змінюється. Таким чином, співробітництво між державами може мати тільки тимчасовий характер. Крім того, держави повинні мати право входити до інтеграційного союзу і виходити з нього [3]. Не дивно, що найактивнішими критиками неофункціональної теорії інтеграції були представники реалістичної школи. Стенлі Хоффман вважав, що роль національної держави полягає в захисті інтересів своїх народів на міжнародному рівні. Хоффман також вказував на ситуативний характер міжнародного співробітництва, оскільки співробітництво може бути ослаблене в будь-який момент. Хоффман був першим, хто розділив сфери інтеграції на «високу політику» (зовнішня політика, безпека й оборона) і «низьку політику» (економічна й соціальна політика). Він стверджував, що «ефект функціонального переливання» можливий лише в другій сфері [8].

Концепція федералізму вважалась спочатку ілюзорною. Це посилювалось тим, що перші роботи родоначальника цієї концепції Спінеллі були опубліковані в розпал Другої Світової війни. Однак повільно, з розвитком інтеграційних процесів у Західній Європі, ця точка зору набуває значної переконливості. Центром теорії федералізму є політичні інститути, які виступають відправним моментом для розвитку інтеграції у всіх сферах міждержавного розвитку. Таким чином, концепцію федералізму можна визначити як договір про відмову від централізму. Його можна визначити також як структурно оформлену дисперсію повноважень між різними центрами з гарантованими законними повноваженнями. Таким чином, міжнародна інтеграція держав згідно федералістській моделі розглядається за аналогією з внутрішніми режимами держав, заснованими на принципах федеративного устрою.

Плюралістична модель інтеграції розглядає сам процес інтеграції в контексті комунікаційних мереж, які передають повідомлення й сигнали, а також обмінюються інформацією. Ці комунікаційні мережі сприяють виконанню пев-

них функцій і нагромадженню досвіду. Цікавий аналіз цієї моделі дає Карл Дойч. Він аналізує два типи політичних об'єднань, кожному з яких відповідає свій особливий процес інтеграції – амальгамної й плюралістичної [4].

IV. Висновки. Таким чином, розвиток різних концепцій інтеграції тісно пов'язаний з проблемами, які в цей час стоять перед країнами, економіка й політика яких перебуває у взаємозв'язку й взаємодії. У силу цього саме по собі визначення інтеграції не може бути єдиним. Але для повноцінного вивчення цього явища, чіткого трактування визначення інтеграції треба сформулювати концепції, які б враховували зміну буттєвих умов. Так звана «криза інтеграційних теорій» пов'язана з тим, що інтеграція може мати для окремої країни як позитивні, так і негативні наслідки, тому треба сформулювати оптимальний рівень інтеграції для даного моменту для окремих країн та інтеграційних угруповань.

Виходячи з цього погляду економічний інтеграційний процес на нашу думку можна сформулювати так: економічна інтеграція – це той ступінь зближення й взаємопроникнення економік окремих країн, що сприяє оптимальному розвитку кожної держави в рамках існуючої буттєвої реальності. Саме цей критерій, на наш погляд, повинен бути взятий за основу аналізу тієї або іншої концепції, або оцінки напрямку розвитку економічної політики.

1. Гоббс Т. Левифан / Т. Гоббс, М. Мысль – 2001. – 408 с.
2. Митрани Д. М. Система мира, которая работает / Д. М. Митрани Наука, 1998. – 130 с.
3. Моргентау Г. Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир // Социально-политический журнал. 1997. – № 2. – С. 189-201.
4. Нефедова Е. Ф. Теория сообществе безопасности в работах Карла Дойча и его последователей вестник томского государственного университета / Е. Ф. Нефедова // № 2(3), 2008. – С. 23-28.
5. Тинберген Я., Босом Х. Математичні моделі економічного зростання / Я. Тинберген / Наука, 1967 – 134 с.
6. Тойнби А. Дж. Постижение истории. / А. Дж Тойнби // М.: Айрис-Прес, 2002. – 145 с.
7. Хаас, Эрнст Б. Международная интеграция: европеец и универсальный процесс. / Хаас, Эрнст Б. // – Международный Орган. 1961. – 482.
8. Хоффман Стенлі «Зіткнення глобалізацій» / С. Хоффман // Львів: Бескиди Біт, 2009. – 220 с.
9. Шарвен Р. Социалистические государства в Организации Объединенных Наций, 1970 - 87 с. // Р. Шарвен / 30 лет Организации Объединенных Наций. Реферативный сборник. – М.: Изд-во ИНИОН АН СССР, 1976. – С. 218-234.

In clause the modern concepts of integration are considered and the own concept of essence of economic integration is given. Is shown, that in a source of divergences in a formulation of concept of integration lays not so much heterogeneity of the research approach and spheres of consideration of the phenomenon of integration, but also heterogeneity of concepts of integration, which frequently are mutually exclusive.

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

УДК 332.012.23

Блазун І. С., Дмитришин Л. І., Романків І. М.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто основні підходи до формування концепцій регіонального розвитку економіки. При цьому виявлено еволюцію підходів від теорії локалізації до теорії просторової економіки, а також розглянуто концепції промислових районів та промислових кластерів.

Ключові слова: регіональна економіка, теорія локалізації, теорія просторової економіки, промисловий кластер.

І. Постановка проблеми. В умовах активного включення України у світові процеси глобалізації та регіоналізації особливої ваги набувають регіональні аспекти стратегії соціального-економічного зростання держави. У цьому контексті особливо актуальними є питання економічного та соціального розвитку регіонів на підставі позитивних структурних зрушень галузевої, просторової та функціональної систем, відновлення й зміцнення ефективного співробітництва регіонів, зменшення міжрегіональних диспропорцій, раціонального використання економічного потенціалу кожного регіону. Забезпечення наукових підходів під час формування і реалізації регіональної політики вимагає чіткого обґрунтування вибору її концептуальних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками термін «регіональна політика» міцно закріпився в економічному лексиконі як науковців у галузях економічних та суспільних наук, так і представників усіх рівнів державного управління. Необхідність регіональної політики впливає з регіональної дискретності простору, нерівнозначності регіонів за чинниками і завданнями їхнього розвитку, внаслідок чого будь-яка державна політика будується диференційовано в регіональному аспекті. Водночас проведений аналіз наукової літератури [1-6] свідчить про те, що існують суттєві розбіжності у тлумаченні змісту регіональної політи-

ки, формулюванні її мети та завдань в залежності від обраного концептуального підходу.

II. Метою даної статті є аналіз основних підходів до формування концепцій регіонального розвитку економіки від їх зародження до сьогодення.

III. Виклад основного матеріалу. Теоретичною основою регіональної політики є концепції регіонального розвитку, більшість з яких виникли на різних етапах досліджень, або ж запозичені з різних економічних теорій. Хоча сьогодні бракує однорідної, універсальної та загальної теорії регіонального розвитку, науковці весь час намагаються класифікувати наявні напрацювання, а також їх адаптувати до нинішнього стану ринкових відносин. Найбільш багатосторонню класифікацію запропонували Штакельберг та Хане [7], які структурували їх на групи: теорії локалізації, які пояснюють просторові структури, і теорії росту або розвитку, які зосереджуються на ідентифікації та поясненні просторово різних економічних процесів росту та розвитку. Прийнятний на окремих етапах економічного розвитку вид теорій визначав форми управління регіональних суб'єктів державними органами. Тобто він визначав форму регіональної політики.

Іншою класифікацією є групування, запропоноване Стралом [8], яке побудоване на двох критеріях: перший пов'язаний з дилемою «лесеферизм чи інтервенціоналізм у регіональному розвитку», другий структурує теорії залежно від рівня їх оригінальності на першочерговості формулювання на оригінальні теорії, вторинні концепції та концепції, які об'єднують окремі часткові теорії.

Аналогічний огляд концепцій провів Гросс [9]. При цьому ним запропоновано класифікувати теорії відповідно до рівня зацікавленості держави у формуванні регіонального розвитку (масштаб інтервенціоналізму держави). Подібну класифікацію також запропонував Шуль [10],

в якій він виокремлює теоретичні аспекти, які мають найбільший вплив на практику регіональної політики, тобто лібералізм та етатизм, а крім того, теорії і концепції в галузі економічної географії, економіки, суспільних та інших наук, які у XIX та XX століттях пояснювали деякі аспекти суспільно-економічних процесів у просторі.

Найбільш універсальною все-таки є класифікація, запропонована Штакельбергом та Хане. До першої групи теорії ці автори зараховують теорії локалізації, натомість до другої – теорії росту та розвитку, які поділяються на три групи:

- 1) «зверху» – I (класичний підхід),
- 2) «зверху» – II (теорія поляризації),
- 3) «знизу».

Розвиток економіки кожного типу, незалежно від її просторової організації (національна чи регіональна) формується завдяки розміщенню на певній території економічних суб'єктів, з якими найчастіше пов'язують різного роду інвестиції. Масштаб цих інвестицій, зокрема, визначає їх силу та напрямки розвитку. Для аналізу та прогнозування економічної діяльності до цього часу формулювались та розвивались так звані теорії локалізації [11], початки яких сягають XVIII ст. Їх елементи можна знайти вже в працях класичної політичної економіки (Рікардо і Сміт) чи фізіократів (де Монтеск'є і Кене). Однак як окремий напрямок досліджень, теорія локалізації розвинулася лише у XIX ст. Як кожна теорія, вона проходила декілька етапів розвитку:

- теорії локалізації сільськогосподарської продукції,
- теорії локалізації виробництва (окремого виробничого підприємства),
- теорії економічної бази,
- теорії центральних осередків,
- теорії просторової економіки.

Перший етап пов'язаний із загальним виникненням теорії локалізації і формулюванням Йоганном Гайнріхом фон Тюненом у 1826 р. теорії локалізації сільськогосподарської продукції. У моделі, яку запропонував Тюнен, основне значення для вибору найкориснішого виду і місця вирощування, має ринок збуту, а фактично відстань від нього, з чим пов'язана вартість транспорту. Представником теорії локалізації, характерної для другого етапу, є теорія локалізації виробництва Альфреда Вебера. Вона стосувалась локалізації окремого вироб-

ничого підприємства, що гарантувало максимальну економію витрат. На її основі була сформульована теза, що мінімальні витрати на транспорт є основним чинником локалізації виробництва. Цю теорію пізніше розвинули зокрема Август Льош та Едгар М. Хувер [12].

Однією з найпопулярніших теорій, які пояснюють регіональний локальний розвиток, є теорія економічної бази, пов'язана в основному з проблематикою розвитку міст. Її основне положення в області регіонального і локального розвитку зводилося до твердження, що цей розвиток спирається на експортну діяльність. Звідси було прийнято, що фірми та експортні сектори утворюють економічну базу цієї території, а тому є основою її економіки.

Найбільш поширеною теорією регіонів з етапу розвитку теорії центральних осередків є теорія центральних місць Вальтера Крісталлера. Розвиток теорії центральних місць В. Крісталлера здійснив А.Льош в теорії ринкової мережі. До цієї групи теорій належить теорія полюсів зростання Франсуа Перу. На першому етапі вона стосувалась передусім домінуючих на ринку економічних суб'єктів, а саме найбільш розвинених. На другому етапі положення теорії відносились до найбільш розвинених регіонів, на яких розміщені високотехнологічні галузі промисловості, конкурентоспроможні на міжнародній арені.

Аналогічною до теорії полюсів зростання є теорія географічних центрів зростання, яку запропонував Альберт О. Хіршман. Згідно з його підходом, економічний розвиток проходить нерівномірно і сконцентрований у географічних центрах зростання, які поширюються на сусідні території.

До цієї групи теорій належить також теорія механізму замкнутого кола Гуннара Мердала. Проте він звертає увагу на наслідки розвитку економіки у просторовій системі в ситуації, коли розвиваються центри зростання. Він стверджував, що:

- регіональне розрізнення регіонів поглиблюється з часом;
- полюси зростання розвиваються щораз швидше, тоді як значно бідніші регіони потрапляють у стагнацію;
- автоматичного механізму не зможе перервати ринкова саморегуляція.

Подібну теорію, але з іншими пропозиціями суспільної діяльності, запропонував Джон Фрідман у своїй концепції центру та периферії.

Його пропозиції щодо суспільної діяльності, зокрема, полягали в стимулюванні розвитку, який опирається на корені росту, підтримку побудови інфраструктури світових метрополій, а з метою покращення положення периферійних територій – стимулювання розвитку центрів.

Аналогічну до теорії Фрідмана концепцію сформулював Мануел Кастелс, яку назвав теорією мережі. Беручи до уваги економічний розвиток у світовому масштабі, він вважав, що цей розвиток є просторово різноплановим процесом, основними тезами якого є:

- центрами зростання є найбільші метрополіси та технополіси (меншою мірою промислові регіони);
- ці території домінують над світовою економікою;
- зосереджують економічний, фінансовий, інноваційний та ін. потенціали;
- є світовими осередками культури та політики;
- мають передові винаходи, нові технології та інновації;
- між ними утворюється комунікативна сітка передачі інформації, наукової думки, товарів, моди, капіталу, тощо;
- суспільство стає мережевим суспільством, проявом чого є домінуюча роль еліт, її вільне переміщення та взаємна комунікація.

У теорії Кастелса немає відповіді на питання: що відбувається з територіями поза глобальною мережею і якими є пропозиції протидії наростаючим регіональним диспропорціям.

Наступним етапом розвитку теорії є праці в області просторової економіки, які започаткували Айзард, Лефбер та фон Бювентнер, поєднуючи теорію локалізації з частково опрацьованою теорією економічного простору. Ці праці відіграли важливу роль у поясненні чинників, які диференціюють простір. У контексті значення агломераційних чинників для теоретичних основ регіональної політики важливими є бажані закономірності в області агломераційних ефектів та модельного процесу урбанізації.

З огляду на складність цієї проблематики у наступні роки розвивались різноманітні наукові напрямки, серед яких варто підкреслити введення до просторової економіки питань просторової динаміки та самоорганізації шведським вченим Хагерстрандом, який опрацював модель і провів емпіричні дослідження, що сто-

сувалися дифузії інформації та інновації. Цей напрямок досліджував П.Кругман, який в своїх роботах запропонував гіпотези існування рівноваги в області локалізації та просторової структури. А.Г.Вілсон також зробив спробу інтеграції просторової економіки як дисципліни знання, стверджуючи, що для розв'язання проблем під час аналізу міст і регіонів може застосовуватись модель інтерації та локалізації, а в соціально-економічному аналізі міст і регіонів – запозичене з фізики поняття ентропії.

Фазові моделі регіонального розвитку спираються на твердження, що процес суспільних, політичних та економічних змін проходить не лінійно, а фазами. Найбільш відомими моделями є деактуалізована марксистська з домінуючою роллю «провідного сектора», цикли Кондратьєва, які базуються на циклах кон'юнктури, і життєвих циклах, що побудовані на фазах життя продукту.

Прихильники стратегії рівноважного (Нурксе (1953), Розенштайн-Родан (1961)) і нерівноважного (Хіршман (1958) і Стрітен (1964)) розвитку зробили спробу відповісти на ключове питання, яким чином описані інвестиційні стратегії можуть подолати «замкнуте коло пасти розвитку» і як швидко можуть досягнути наступної його стадії.

Натомість представники теорії поляризації стверджують, що існуючі стани нерівноваги пришвидшують циклічно нагромаджений процес розвитку, який може призвести до виникнення ще більших відмінностей, тобто поляризації секторної чи регіональної.

Теоретичною опозицією щодо теорій розвитку «зверху», які описували «ієрархічний» світ і акцентували роль агломераційних центрів, є теорія регіонального розвитку «знизу». Представники цього теоретичного напрямку були прихильниками тези про те, що регіони – це периферійні території, що можуть ініціювати спрямовані на розвиток імпульси.

Інші науковці зосередились на нових промислових районах (дистриктах), що є реінтерпретацією, яка пов'язана з відходом від теорії регіонального розвитку та переходом до теорій, які брали до уваги територіальну систему. Йдеться передусім про праці італійських економістів Дж. Беккатіні та Ч. Антонеллі, продовжувачів теорії А. Маршалла, які визнавали, що промисловий район (дистрикт) «є суспільно-територіальною одиницею, де підприємці дуже добре зінтегровані з локальною громадсь-

кістю, в якій існує система вартостей, що характеризує норми і види поведінки».

Черговою групою теорій, які беруть початок від концепції промислових районів А. Маршалла, є теоретичні концепції еластичного виробництва і спеціалізації [13], які стосуються груп малих та середніх підприємств, що легко змінюють виробництво та еластично пристосовуються як до ринкових очікувань споживачів, так і до технологічних новинок. Як стверджують їх автори, М. Піоре і Ч. Сейбл [14], система базується на близькій кооперації суб'єктів, яким властиві спільні цінності та суспільні взаємовідносини, основою яких є взаємна довіра.

Розвиток глобалізації та зміни організації виробництва зумовили також зміни у результатах досліджень феномену промислових районів. Їхнім результатом була еволюція концепції промислових районів у напрямку до концепції локальних систем виробництва та інновації.

Наближеною до теорії промислових районів є концепція промислових кластерів. У теоретичному аспекті та в економічній політиці вона набуває особливого значення. Метою функціонування кластерів у регіональному та локальному розрізі є підвищення рівня конкурентоспроможності. До дій, які можуть сприяти побудові чітко функціонуючої системи підприємств, в утриманні і залученні знань (*know-how*), а у зв'язку з цим, зміцненню конкурентної позиції кластера і, як результату, регіону, можна віднести:

- зміцнення та вдосконалення співпраці між підприємствами;
- вдосконалення технологічних компетенцій, пов'язаних з присутністю дослідницьких та таких, які стосуються розвитку, організацій у рамках утворення кластерів;
- інтеграцію в мережі з клієнтами, субпідрядниками і постачальниками, яка сприятиме утворенню тісних зв'язків з суспільно-економічними суб'єктами та окремими територіями;
- включення підприємств до транснаціональних мереж, що дасть можливість доступу до нових ринків;
- підтримка мобільності працівників в межах кластерів.

Результатом такої ціленаправленої політики є реформування кластера у регіональну систему інновації (РСІ).

Визначна роль у цьому процесі надатись суспільному чиннику, дії якого повинні охоплювати:

- у межах чинників пропозиції:
  - допомога розвитку загальної та спеціалізованої інфраструктури,
  - організація спеціалізованої освітньої та підготовчої діяльності,
  - підтримка дослідницьких та таких, які сприяють розвитку, робіт;
- у межах чинників попиту:
  - створення ефективних рецептів, які стимулювали б інноваційність підприємства,
  - публічні замовлення на продукти та послуги кластера;
- у межах стратегії фірм:
  - дії, які елімінують бар'єри конкуренції на даній території,
  - просування експортних здібностей кластера.

IV. Висновки. Аналізуючи еволюцію основних концепцій регіонального розвитку, необхідно зауважити, що доробки у цій сфері є надзвичайно багатими, різноманітними та складними. Вони змінюються у процесі історичного суспільно-економічного розвитку і відрізняються в залежності від місця виявлення. Сучасне тлумачення теорії регіональної економіки багато в чому відрізняється від попередніх, а тому потребує глибокого аналізу авторських наукових підходів до виокремлення основних ідей та концептуальних систем регіональної політики. Це можна зробити тільки в тих теоріях регіоналізму, які мають поліструктурний характер, тобто той, що виходить за межі констатації виключно внутрішніх проблем сталого розвитку, і розглядають регіон країни в його міжнародному значенні та поділяють ідеї «відкритої економіки», вплив яких у ХХІ ст. стане домінуючим.

1. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: [Моногр.] / Романюк С. А. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 3.

2. Концептуальні засади регіональної політики України // Матеріали конференції. Київ, 8 жовтня 1999. – С. 41.

3. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України, Інститут регіональних досліджень [Відповід. ред. М. Долішній]. – Львів, 2001. – С. 11.

4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / Долішній М. І. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 17.

5. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України, Інститут регіональних досліджень [Відповід. ред. М. Долішній]. – Львів, 2001. – С. 15.

6. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: [Учебник для вузов] / Гранберг А. Г. – М.: ГУВШЭ, 2000. – С. 14.

7. K. Stachelberg, U. Hahne, Teorie rozwoju regionalnego // Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska, Czechy, Niemcy, S. Golinowska (red.), Raport IpiSS, z. 16, Warszawa 1998, s. 30.

8. Metody oceny rozwoju regionalnego, D. Strahl (red.), Akademia Ekonomiczna, Wrocław 2006, s. 22–23.

9. T. G. Grosse, Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego, «Studia Regionalne i Lokalne» 2002, nr 1(8), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, s. 25–48.

10. R. Szul, Teorie i koncepcje w polityce regionalnej, w: Rozwój, region..., op. cit., s. 109–124.

11. Ширше обговорення проблематики локалізації містять опрацювання: R. Domański, Gospodarka przestrzenna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; K. Kuciński, Geografia ekonomiczna – zarys teoretyczny, SGH, Warszawa 1992.

12. Льюш А. Географическое размещение хозяйства / Льюш А. – М.: Прогресс, 1995. – С. 65.

13. T. G. Grosse, Polityka regionalna..., s. 33 i наступні.

14. M. Piore, C. Sabel, The Secondo Industrial Divie, Basics Books, Nowy Jork 1984; cyt. Za T. G. Grosse, Polityka regionalna..., s. 47. Також див.: I. Pietrzyk, Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 47.

The main approaches to the formation of regional economic development concepts are considered. These approaches revealed the evolution of the theory of localization to the theory of spatial economics, and considered the concepts of industrial areas and industrial clusters.

УДК 631.11:712.24

Якубів В. М., Твердохліб В. В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

Висвітлено основні соціально-економічні проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств у сільських територіях Карпатського регіону. Здійснено аналіз факторів, що впливають на соціально-економічні показники розвитку сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано напрями вирішення проблем становлення сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, соціально-економічні проблеми, сільські території, розвиток, сільське населення.

І. Вступ. Проблеми соціального характеру у сільських територіях є особливо актуальним з огляду на те, що вони стосуються основного суб'єкта суспільного життя – селянина і відіграють виняткову роль у відтворенні нації. Саме з питанням соціального забезпечення формується визначальне коло параметрів сільського зростання. Оскільки від рівня соціальних умов життя і праці залежать такі аспекти: розширене відтворення сіл, наявність молоді, створення робочих місць та подальше існування сільських населених пунктів загалом.

Питання врегулювання проблем соціально-економічного характеру у розвитку сільських територій та функціонуванні сільськогосподарських підприємств висвітлені у працях таких вчених як: І. Баланюк [1, с. 45–52], М. Бутко [2, с. 75–78], В. Гесць [3, с. 362–370], О. Грі-

шнова [4, с. 24–28], Е. Лібанова [5, с. 121–124], А. Лісовий [6, с. 118–121], М. Романюк [7, с. 18–20].

Водночас на сучасному етапі залишається ще багато нерозв'язаних соціально-економічних проблем у функціонуванні аграрних підприємств та розвитку сільських територій.

II. Постановка завдання. Метою написання даної статті є окреслення кола найважливіших соціально-економічних проблем функціонування сільськогосподарських підприємств у системі сільських територій, а також обґрунтування напрямів їх вирішення. У процесі дослідження використано ряд загальнонаукових та специфічних методів, а саме: аналізу, синтезу, розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний, індукції та дедукції.

III. Результати. Аналіз соціальних проблем у функціонуванні аграрних підприємств та сільських територій здійснюється у двох напрямках: по-перше, проблеми і переваги соціального характеру, що створюються самими підприємствами; по-друге, аспекти соціальних відносин на селі.

В умовах складного фінансово-економічного становища аграрних підприємств основним напрямом соціального розвитку є створення робочих місць для селян.

Аналіз тенденцій зміни кількості працюючих в аграрних підприємствах показує негативні тенденції щодо щорічного зменшення чисельності зайнятих. У результаті таких змін в цілому по Україні у 2010 р. зменшилась кіль-

кість працівників таких підприємств в 4 рази проти 2000 р. або становить лише близько 25 % у 2010 р. від рівня 2000 р.

У Карпатському регіоні ситуація склалась значно гірша. Кількість працівників зменшилась в 7,2 рази впродовж 2000–2010 рр. і становить у 2010 р. лише 14 % проти рівня 2000 р.

Основне скорочення працюючих на аграрних підприємствах відбулось впродовж першого етапу післяреформеного періоду – протягом 2000–2005 рр., а далі – темпи зменшення чисельності зайнятих в аграрних підприємствах знизились.

Така ситуація створює значні соціальні проблеми у сільських територіях, оскільки у віддалених підрайонних чи обласних центрах селах альтернативного виду зайнятості практично немає, що в свою чергу спричиняє поширення безробіття. Так, по-перше, впродовж останніх десяти років в Україні рівень зайнятості економічно активного населення не перевищує 58 %, що свідчить про негативні тенденції у сфері працевлаштування населення. У Карпатському регіоні рівень зайнятості є ще нижчим – близько 56 %.

По-друге, динаміка показника зайнятості як в західних областях, так і в країні загалом відображає позитивну тенденцію щодо зростання, хоча темпи зростання є не великі – 2–3 %. В окремих областях ситуація є кардинально протилежною, зокрема в Івано-Франківській протягом періоду 2000–2010 рр. відбулось зниження рівня зайнятості на 5,9 в.п. та Львівській області – протягом 2000–2005 рр. на 0,7 в.п. відповідно.

По-третє, аналіз причин незайнятості населення виділив, що основними з них є: непрацевлаштованість після закінчення різних закладів освіти; звільнені за власним бажанням та звільнені з економічних причин. Особлива актуальність даної проблеми полягає в тому, що безробітними є молоді особи.

У Карпатському регіоні дане соціальне питання ускладнюється ще й наявністю великого розриву між попитом і пропозицією на робочу силу, скільки попит на працівників значно відстає від рівня пропозиції. Так, в середньому по Україні у 2000 р. навантаження на 1 робоче місце становило 17 осіб, що бажають його зайняти (розрахунки наведені в цілому по економіці), у 2005–2010 рр. цей показник рівний 6 чол. на 1 місце.

У регіоні Карпат ситуація є більш проблематичною, зокрема у 2000 р. навантаження на

1 робоче місце складало 56 осіб, а в 2005–2010 рр. 15 чол. відповідно. Тобто в західних областях аналізований показник приблизно в 2,5–3 рази вищий ніж в середньому по Україні.

Актуальною є проблема низького рівня заробітної плати в регіоні та Україні загалом. Так, у Карпатському регіоні середня заробітна плата в сільському господарстві майже вдвічі нижча ніж в економіці країни загалом, і складає від 52 % у 2005 р. до 61 % у 2010 р. загальноекономічного рівня.

Порівнюючи регіональні дані із загальнодержавними, очевидно, що в регіоні Карпат середня заробітна плата в сільському господарстві нижча на 58–225 грн. (2005 і 2010 рр. відповідно), а в економіці загалом розрив ще більший і становить 126–311 грн. (2005–2010 рр. аналогічно).

Аналізуючи рівень заробітної плати в сільському господарстві з іншими галузями України, узагальнено, що у 2009 р. найнижча заробітна плата у рибальстві – 1028 грн., на II місці – сільське господарство – 1206 грн., а найвища – у фінансовій діяльності – 4038 грн. Це свідчить про значне відставання заробітної плати у аграрному секторі від інших галузей, тобто про існування значних соціальних проблем у зайнятості селян та незадовільні умови їх праці.

Ще одним важливим критерієм соціального рівня життєдіяльності на селі є наявність і розвиненість соціальної інфраструктури. В Україні впродовж останнього десятиріччя відбулось скорочення кількості об'єктів соціально-культурного характеру в сільських місцевостях, особливо це стосується забезпеченості фельдшерсько-акушерськими пунктами, загальноосвітніми та дошкільними закладами. У регіоні Карпат спостерігається стабільна ситуація щодо забезпеченості аналізованими об'єктами в розрахунку на 10000 населення, але зменшуються вказані показники в розрахунку на кількість сіл. Це вказує на ще одну негативну тенденцію в сільських територіях – зменшення чисельності жителів.

Підсумовуючи проведений аналіз соціальних змін у аграрних підприємствах та сільських місцевостях очевидно, що у Карпатському регіоні значна частина соціальних проблем пов'язуються в більшій чи меншій мірі з сільськогосподарською діяльністю, а також з наявністю соціальної інфраструктури сіл.

Таким чином узагальнюючи можна виділити чотири основні групи напрямів вирішення в селах Карпатського регіону:

- 1) підвищення зайнятості сільського населення;
- 2) розвиток сільського господарства;
- 3) зміцнення і розбудова соціальної інфраструктури;
- 4) покращання благоустрою сіл.

Вирішення таких завдань сприятиме поліпшенню умов життя та праці сільських жителів, що дасть змогу розв'язати актуальну проблему сьогодення – демографічне відродження селянства. У вирішенні таких проблем повинні бути задіяні сільськогосподарські підприємства, безпосередньо селяни та держава.

Водночас слід зазначити необхідність застосування системного підходу при вирішенні соціально-економічних проблем на селі. Такий підхід повинен передбачати гармонійне поєднання трьох окремих векторів розвитку (сукупності умов соціального, екологічного та економічного середовища) в єдине середовище – соціоекологоекономічне (рис. 1).

На рис. 1 описано основні характерні особливості процесів формування, відтворення та використання сільських людських ресурсів. Так, соціальне середовище через властиву йому сукупність факторів: умов життя та діяльності сільського населення, рівень розвитку інфраструктури села, соціальний захист незабезпечених селян, можливість навчання і зайнятості та деяких інших, визначає умови формування, використання та відтворення людського капіталу.

Екологічне середовище пов'язане з використанням та відтворенням людських ресурсів шляхом забезпечення раціонального природокористування та збереження здоров'я населення. Багато процесів життєдіяльності населення (в т. ч. і сільськогосподарська діяльність) здійснюють негативний вплив на стан навколишнього середовища.

Екологічна ситуація безпосередньо впливає на здоров'я та тривалість життя населення – джерела поповнення людських ресурсів агроформувань.

Економічне середовище через сукупність його факторів (рівень заробітної плати, еквівалентність цін на промислову (техніку) та сільськогосподарську продукцію, прибутковість агроформувань, оподаткування тощо) впливає на збалансованість формування та ефективність використання усіх складових ресурсного потенціалу господарств і людського капіталу зокрема. Оскільки, тільки при наявності потрібних коштів сільськогосподарське підприємство здатне запровадити інноваційні технології, що сприятимуть підвищенню продуктив-

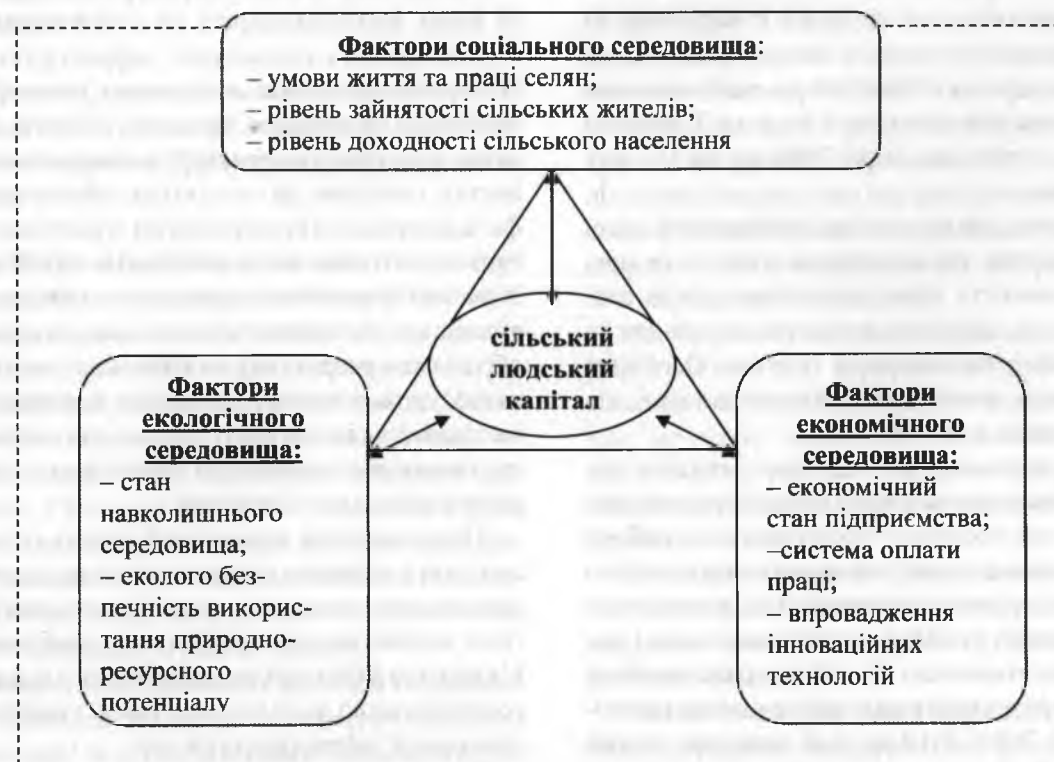

Рис. 2. Напрями створення соціоекологоекономічного середовища умов раціонального використання та відтворення людського капіталу*

* розроблено автором

ності праці, своєчасно виплачувати заробітну плату та створити нормальні умови праці для робітників.

По-друге, елементи даної моделі (соціоекологоекономічного середовища) є взаємопов'язані між собою. Так, умови соціального середовища впливають на екологічні та економічні аспекти; екологічна сфера в свою чергу певною мірою визначає умови формування соціального та економічного середовищ, та економічні умови є важливими при збалансуванні інтересів двох інших сфер.

По-третє, всі три групи умов є взаємодоповнюваними. Тобто без будь-якої однієї з них неможливо забезпечити раціональне формування, відтворення та ефективне використання людського потенціалу.

По-четверте, елементи даного середовища є взаємоузгоджені у просторі і часі, тобто розвиток людського капіталу господарства відбувається за рахунок одночасної дії трьох груп умов: соціальних, екологічних та економічних.

Вище описані умови формування, використання і відтворення людського капіталу є рівнозначно як для аграрного виробництва, так і для працівника.

Враховуючи відносну рівнозначність виокремлених середовищ на сучасному етапі визначаємо соціальне середовище як первинне. Однією з основних цілей реформування аграрного сектора держави, трансформаційних процесів в економіці є забезпечення розвитку соціальної сфери села.

IV. Висновок. Підвищення рівня життя сільських жителів є важливим кроком до відродження сільських територій та аграрного виробництва, і тим самим для забезпечення

продовольчої безпеки держави. Оскільки, перш за все, сільське населення є джерелом формування важливого ресурсу агроформувань – людського капіталу, від діяльності та ініціативності якого значною мірою залежить успішність та ефективність становлення та розвитку сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарства та сільських територій загалом.

1. *Баланюк І. Ф.* Розвиток господарств населення та агроформувань у регіоні / І. Ф. Баланюк // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу: зб. наук. доп. – Львів: Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 43–54.

2. *Бутко М.* Генезис соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в Україні / М. Бутко, М. Мурашко // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 74–78.

3. *Гець В. М.* Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Гець. – К.: Світослово, 2003. – 438 с.

4. *Гришнова О. А.* Людський розвиток в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики / О. А. Гришнова // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. – 2007. – Вип. 4. – С. 23–29.

5. *Лібанова Е.* Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–124.

6. *Лісовий А. В.* Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 117–122.

7. *Романюк М. Д.* Міграції населення Галичини: регіональний аспект, сучасні тенденції / М. Д. Романюк, Т. М. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. – 2007. – Вип. 4. – С. 16–22.

The basic socio-economic problems of development of agricultural enterprises are reflected in rural territories of region of Carpathians. The analysis of factors which influence on the socio-economic indexes of development of agricultural enterprises is carried out. Grounded directions of decision of problems of becoming of agricultural enterprises.

УДК 346.61:331.231

Купчак В. Р.

РЕГІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНА ЦІНОВА ТА ТАРИФНА ПОЛІТИКА: СУТЬ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ

У статті запропоновано суть та принципи формування тарифної політики з позицій держави та природних монополій.

Ключові слова: тарифна політика, цінова політика, держава, природні монополії, витрати, капітал, споживач.

I. Вступ. Найважливішими економічними категоріями ринкових відносин є ціни, ціноут-

ворення і цінова політика. Ціни і ціноутворення є ключовими категоріями, що характеризують кількісні відносини при здійсненні купівлі-продажу.

В області цінової і тарифної політики важливу роль відіграє держава. Її значення особливо велике для тих сфер економіки, продукція і послуги яких безпосередньо впливають на життєвий рівень населення, розвиток інших

галузей економіки. Тарифна і цінова політика держави, виступаючи ефективним інструментом її економічної політики, повинна створювати умови для мінімізації інфляції, економічного і соціального захисту населення, розвитку ринкових відносин, чесної і соціально спрямованої конкуренції, безпечної і передбаченої вільної фінансової діяльності.

Державна політика виявляється в регулюванні цін і тарифів на ті види продукції і послуг, які утворюють каркас системи цін. Це ціни і тарифи на енергоносії, послуги транспорту, зв'язку, ЖКГ та інші, які здійснюють визначальний вплив на всю економіку країни. В економічній літературі роль держави в процесах ціноутворення визначається неоднозначно, іноді дається завищена оцінка товарно-грошовим відносинам в питаннях встановлення цін і тарифів [1]. Важко погодитися з думкою тих прихильників радикального курсу реформ у відношенні політики державного контролю і регулювання тарифів, які відкидають методи їх прямого державного регулювання. Заперечення можливої участі держави в регулюванні тарифів пояснюється ототожненням таких та-

рифів з директивними плановими цінами. Але загальним можна вважати те, що у формуванні і того, і іншого тарифу бере участь держава, але директивна планова ціна встановлювалася на основі плану у відриві від ринку і конкуренції, а регульований тариф (ціна) – на врахуванні ринкових чинників, що і зумовлює їх принципову відмінність.

II. Постановка завдання. З усієї великої кількості спеціальної літератури і публікацій, кількість фундаментальних досліджень методів державного регулювання в ринкових умовах достатньо обмежена. Існуючі наукові джерела дають лише уявлення про набір методів, які застосовуються державою в регулюванні тільки цін на товари, і детально не розкривають особливості регулювання тарифів на послуги [2]. В інших наукових роботах, присвячених проблемі ціноутворення, відсутні матеріали про роль нормативно-правового забезпечення цінової і тарифної політики держави, екологічної політики в частині тарифів, податків і платежів [3].

Якщо пряме державне регулювання цін і тарифів є адміністративним втручанням державних органів влади в їх встановлення, то непряме регулювання здійснюється з допомогою дії на обсяг товарної пропозиції і ринковий попит, шляхом управління доходами населення, регулювання податків тощо.

У процесі державного регулювання цін і тарифів, встановлення їх на рівні вище або нижче за ринкові, може виникнути порушення наявної рівноваги між попитом і пропозицією. Необхідною умовою вибору методів оптимального регулювання є визначення величини дотацій (субсидій) з бюджету, що забезпечують досягнення ринкової рівноваги [3].

III. Результати. Ступінь впливу дотацій на ринкову рівновагу між попитом і пропозицією характеризується графіком на рис. 1 (а, б).

Як видно з графіка, початковий стан ринку, що визначається кривими попиту D і пропозиції S , відповідає рівноважній ціні P_0 і об'єму попиту-пропо-

зиції q_0 . У цілях збільшення споживання уряд вводить дотації виробникам у вигляді відшкодування частки t ціни товару.

Тепер частина ціни виробників, що визначається їх функцією пропозиції $P = S(q)$, оплачується урядом. У результаті той самий об'єм q пропонуватиметься виробникам при меншій ціні продажів $P_0^D = (1 - t)P_0^S$, що рівносильне формуванню нової функції пропозиції $S(q) = (1 - q)S(q)$. Новий рівноважний стан ринку характеризується меншою ціною продажів $P_0^D < P_0$, більшим об'ємом попиту-пропозиції $q_0' > q_0$.

Від співвідношення еластичності попиту і пропозиції залежить одержувач вигоди. Якщо попит більш еластичний, ніж пропозиція, то по відношенню до початкової рівноважної ціни P_0 ціна споживача P_0^D дещо зменшиться, а ціна виробника P_0^S , яку дотації роблять вигідною, істотно зростає. Виграш у ціні одержують, в основному, виробники.

Якщо ж пропозиція відносно еластичніша від попиту, то дотації виробникам сильніше впливають на зниження ціни споживачів P_0^D , чим підвищують ціну виробників P_0^S . Виграють, в основному, споживачі за рахунок зниження ціни товару. Більш точно, при відомих коефіцієнтах цінової еластичності попиту E_D і пропозиції E_S , і частці дотації t в ціні виробників (у виручці) мають місце наступні співвідношення.

Рівень відносного зниження ринкової ціни (ціни продажів) розраховується за формулою:

$$\frac{P_0^S - P_0}{P_0} = \frac{t}{1 - t + \frac{E_S}{E_D}}$$

Рівень відносного збільшення ціни, виручки виробників, включаючи дотації, розраховується за формулою:

$$\frac{P_0 - P_0^D}{P_0} = \frac{t \frac{E_S}{E_D}}{1 - t + \frac{E_S}{E_D}}$$

На рис. 1 вплив дотацій виробникам і субсидій споживачам показано «в чистому вигляді», так неначе всі виробники і всі споживачі одержували допомогу. Насправді дотуються, як правило, виробники, що працюють збитково, а субсидуються тільки малозабезпечені споживачі (населення).

Для ефективності дії на економіку країни державна тарифна і цінова політика повинна

ґрунтуватися на наукових принципах, які ігноруються регулюючими органами. Такими принципами можуть бути утилітаризм, егалітаризм, справедливість за Роулсом і ринковий підхід до справедливості.

Справедливість в державній політиці, за Роулсом, означає такий принцип розподілу матеріальних благ в суспільстві, при якому малозабезпеченим групам населення надається можлива максимальна корисність від отримання благ.

Ринковий підхід до справедливості у сфері тарифоутворення і ціноутворення припускає, що економічна справедливість встановлюється безпосередньо самим ринком.

Разом із державною ціновою і тарифною політикою існує політика підприємств у сфері встановлення тарифів і цін. У ринкових умовах така політика виступає важливим елементом тактичної і стратегічної діяльності господарюючого суб'єкта. Тарифна і цінова політика підприємства представляє його діяльність у визначенні, підтримці і зміні тарифів (цін) на послуги, товари і спрямована на досягнення економічних цілей і задач.

Тактичний аспекти тарифної (ціною) політики підприємства містить у собі заходи поточного і разового характеру, спрямовані на усунення деформації через зміни кон'юнктури ринку, помилок управлінського персоналу тощо. Стратегічні аспекти тарифної (ціною) політики включають довготривалі заходи щодо усунення і зміни тарифів (цін). Дані заходи спрямовані на регулювання діяльності всієї виробничої і збутової сфери підприємства, підтримку конкурентоспроможності послуг і виготовленої продукції.

Необхідною умовою проведення ефективної тарифної політики є оптимальне поєднання тактичних і стратегічних аспектів тарифної політики, врахування галузевих особливостей господарюючих суб'єктів.

В окремих сферах господарської діяльності на формування тарифної політики здійснюють вплив умови вільної конкуренції, існування залежності економії витрат від зростання масштабів виробництва, соціальна значущість продукції і послуг. Такі галузі економіки відносяться до природних монополій, які відрізняються унікальними властивостями і відіграють важливу роль в економіці країни.

В окремих літературних джерелах поняття «природна монополія» означає використання

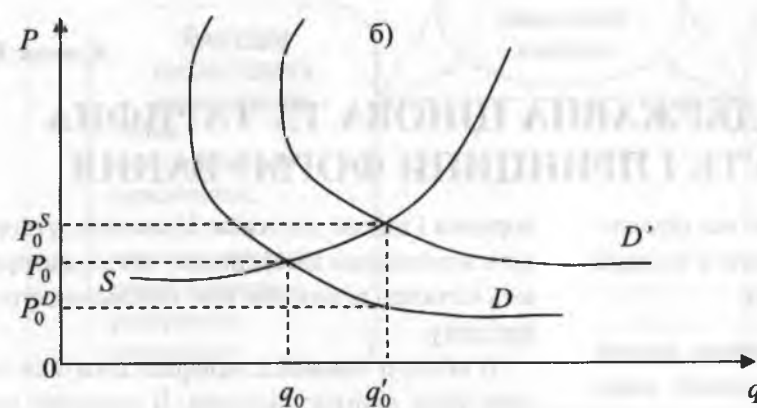
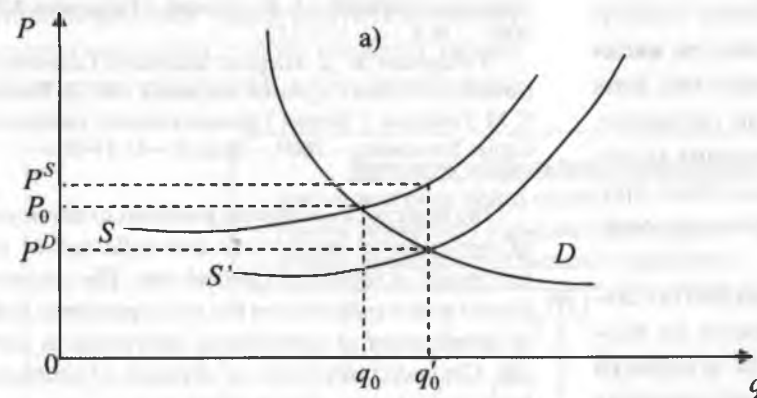

Рис. 1. Графік впливу дотацій на ринкову рівновагу: а) дотації виробникам; б) дотації споживачам

рідкісного невідтворюваного природного ресурсу [4]. Природну монополію характеризують також як галузь, у якій “особливо чітко виражена економія, зумовлена зростанням масштабів виробництва” [5]. Вважають, що природні монополії існують у галузях, які виробляють рідкісні метали та інші елементи виробництва, а також у важливих і стратегічних галузях, контроль над якими має здійснюватися з боку держави [6]. Економічна енциклопедія [7] визначає природну монополію як галузь, у якій яскраво виражена економія від зростання масштабів виробництва, а конкуренція нездійснена, утруднена або незастосовувана; галузь, у якій довготермінові середні витрати мінімальні за умови, що одна фірма обслуговує весь ринок.

Згідно із Законом України “Про природні монополії” [8] природна монополія визначається як стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв’язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб’єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв’язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [8].

Проведене дослідження на основі аналізу цілої низки робіт [1-6] дозволило зробити висновки, що для здійснення гнучкої тарифної політики потрібне більш глибоке знання механізмів функціонування природних монополій в умовах ринкових відносин.

Сучасне визначення суті природної монополії ширше за традиційне поняття, що зумовлено істотними змінами в економіці, її глобалізацією. Сьогоднішні поняття таких монополій охоплюють як однопродуктову, так і багатодуктову природну монополію. В основі визначення природної монополії лежить поняття субадитивності витрат, що означає в даному випадку наступне: поєднання виробництва різних видів продукції (послуг) забезпечує менші витрати, ніж при роздільному їх виробництві. З’явилися поняття природних локальних монополій у сфері житлово-комунальних господарств, енергетичних систем і т. д.

Такі види монополій відносяться до природних тому, що в них вхідні бар’єри для інвес-

тицій ґрунтуються на особливостях технологій, що відображають закони природи, а не основані на правах власності або урядових ліцензіях. У той же час розосередження такого виробництва на декількох підприємствах економічно недоцільне, оскільки призводить до зростання витрат виробництва. Прикладом доцільності існування природних монополій може бути трубопровідний транспорт (нафти, природного газу).

Здійснюючи економічне регулювання природними монополіями, держава повинна впроваджувати ринкові, конкурентні відносини в тих секторах, де це можливо, щоб забезпечити інвестиційну привабливість виробництва. Рівень витрат виробництва повинен мінімізуватися, а ціни визначатися на основі граничних витрат. При цьому необхідно дотримувати баланс між інтересами споживачів, які бажають низьких тарифів, економічною життєздатністю виробника та інвесторів, що сподіваються на отримання високих дивідендів.

Завдання державного регулювання полягають в тому, щоб забезпечити ефективний розподіл ресурсів на тих ринках, де функціонують природні монополії. Для цього необхідно дотримуватись наступних правил регулювання природних монополій: тарифи (ціни) повинні бути максимально наближені до граничних витрат, чисті доходи повинні забезпечити тільки нормальну норму прибутку, виробництво повинно бути ефективним.

Дослідження показують, що варіантами цінового регулювання природних монополій можуть бути:

- ефективне ціноутворення;
- пікове ціноутворення;
- справедливе ціноутворення;
- встановлення граничних цін;
- встановлення нормативів рентабельності;
- встановлення віддачі на капітал.

Ефективне ціноутворення означає встановлення ціни на рівні витрат виробництва, що повинне імітувати умови рівноваги для досконалої конкуренції. Проте цей варіант має недолік, який полягає в тому, що через субадитивність витрат природного монополіста крива природних витрат буде розташована нижче за криву граничних витрат при всіх обсягах випуску, а ціна, рівна граничним витратам, також виявиться нижче за середні витрати виробництва. Все це призводить до збитків природного монополіста і необхідності його субсидування з боку держави.

Пікове ціноутворення застосовується тоді, коли наявні дві умови: значне коливання попиту в часі і неможливість зберігання продукції. Воно припускає використання цінової дискримінації по відношенню до споживачів. Використання пікового ціноутворення, при якому більш високі ціни (тарифи) в період пікового попиту чергують з низькими цінами (тарифами) в інші періоди, дозволяє зменшити привабливість споживання в пікові періоди і заохочувати споживання у позапікові, що покращує використання виробничих потужностей в часі. Коли рівень споживання послуг досягає межі потужності підприємства, ціна встановлюється на рівні довгострокових середніх витрат, тобто постійні витрати оплачуються споживачами в період піку. Це правомірно, оскільки насправді додаткові потужності потрібні тільки в період пікового навантаження устаткування для тих додаткових споживачів, які збільшують попит в подібні періоди часу. Так, пікове ціноутворення означало б, що тарифи на природний газ повинні бути вищі зимою, ніж влітку.

При варіанті соціально-справедливого ціноутворення принципом встановлення ціни є максимізація споживачього виграшу за умови беззбиткової діяльності природної монополії, тобто відбувається встановлення ціни на рівні середніх витрат. У цьому випадку природний монополіст не одержує економічного прибутку, але і не зазнає збитків, немає необхідності виплати субсидій. Проте, відсутність прибутку робить неможливим розширене відтворення. Крім того, відсутність прозорої інформації про рівень витрат створює стимул до їх завищення.

Ціноутворення з нормальним прибутком означає, що держава визначає для природного монополіста норму рентабельності до суми витрат. Але тут виникають проблеми з правильною оцінкою рівня нормальної прибутковості. Оскільки функції попиту і витрат постійно змінюються, у тому числі внаслідок політики в даній галузі, що проводиться державою, регульована ціна також вимагає постійного коректування. Монополіст перестає мінімізувати свої витрати, що знижує ефективність виробництва і результати регулювання цін.

Негативні наслідки ціноутворення з нормальним прибутком теоретично можна знизити шляхом встановлення граничної ціни, яка вища за середні витрати.

Даний метод регулювання природних монополій є одним із найбільш багатообіцяючих з погляду ефективності використання ресурсів.

На відміну від розглянутих вище способів ціноутворення, природний монополіст володіє більшою свободою у визначенні ціни і обсягу товарів (послуг), що поставляються.

В цьому випадку має значення не структура витрат природного монополіста, які тепер немає необхідності перевіряти, а рівень граничної ціни. Весь додатковий прибуток, що з’являється внаслідок вдосконалення технології або організації виробництва, залишається у підприємства, тому в нього тепер є сильний стимул мінімізувати витрати і використовувати оптимальне співвідношення виробничих чинників.

IV. Висновки. Узагальнимо характеристики регулювання цін за допомогою встановлення верхньої межі в плані посилення стимулів регульованої фірми.

По-перше, дана схема стимулює нововведення і інновації, що знижують витрати. По-друге, виробництво здійснюється з використанням найбільш економічної (в плані витрат) технології. По-третє, виключається або мінімізується збиток, пов’язаний із функціонуванням регульованої природної монополії. По-четверте, створюються стимули для ефективної диверсифікації діяльності на нових ринках. По-п’яте, природна монополія надає правдиву інформацію про витрати.

З іншого боку, немає механізму, за допомогою якого економічні вигоди можна було передати споживачу. Крім того, існує ціла низка методологічних проблем. Якщо встановлюється дуже висока ціна щодо досяжних рівнів витрат, виникає надприбуток. Якщо ціна дуже низька, не буде засобів на розвиток виробництва. Визначення межі між цими двома випадками може вимагати отримання надзвичайно докладної інформації, велику частину якої повинна зібрати знову-таки регульована фірма, яка зацікавлена надавати не цілком об’єктивну інформацію.

У природних монополіях пряме або непряме регулювання цін може бути замінено контролем над нормою віддачі на капітал. На думку фахівців, встановлення максимальної норми прибутковості в порівнянні з нерегульованими галузями призводить до зниження ціни і зростання обсягу продажів. З погляду суспільства, обмеження норми прибутковості імітує дію механізму конкуренції і дозволяє встановити ціну, достатньо близьку до граничних витрат, щоб виключити субсидування галузі. Процедура встановлення ціни (тарифу) полягає в

тому, що природний монополіст розраховує виручку, поточні витрати, застосований основний капітал, його ціну за певний (еталонний) період і все представляє для узгодження до державного органу. Сторони можуть або обговорити відмінності в позиціях і дійти згоди, або передати матеріали на розгляд адміністративного суду, який виносить ухвалу про рівень прибутковості для розрахунку тарифу.

Однак зарубіжна практика використання даної системи регулювання цін виявила низку недоліків. Перш за все вони пов'язані з тривалими і дорогими судовими процесами, політизованістю і лобістським тиском з боку природних монополій. Крім того, природні монополії здатні перенести зростання витрат в ціни і, як і раніше, одержувати необхідну прибутковість. Присутня складність в об'єктивному визначенні основного капіталу, який має вирішальне значення для встановлення заданої прибутковості.

Таким чином, розглянуті варіанти регулювання цін (тарифів) в природних монополіях мають не тільки позитивні, але і й слабкі сторони, негативний вплив яких в умовах вітчизняної економіки посилюється недосконалістю законодавчої і інституційної бази, процесами

реструктуризації галузей і т. п. Для створення компактною і керованою сфери регулювання цін в природних монополіях необхідно враховувати їх унікальну специфіку, особливості кожної галузі і міжнародний досвід тарифоутворення.

1. Хикс Р. Дж. Стоимость капитала / [общ. ред. Р. М. Энтова]; пер. с англ. – М.: Изд-во «Прогресс», 1993. – 488 с.

2. Сергеев И. В. Экономика предприятия / И. В. Сергеев. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 304 с.

3. Цены и ценообразование: [учебник для вузов] / [под ред. В. Е. Есипова]. – СПб.: Интер, 1999. – 464 с.

4. Экономика и бизнес. Теория и практика предпринимательства / [под ред. В. Д. Камаева]. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1993. – 434 с.

5. Макконел К. Р. Экономикс: принципы, проблемы, политика / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – М.: Туран, 1992. – 800 с.

6. Гальчинський А. С. Основи економічних знань: навчальний посібник / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К.: Вища школа, 1999. – 543 с.

7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. / [Відп. редактор С. В. Мочерний]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 483 с.

8. Закон України «Про природні монополії». [Електронний ресурс]. // <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

The article considers the nature and principles of the tariff policy of state position and natural monopolies.

УДК 330.(469)

*Isabel V. V., Carlos R. V.
Ізабель Вієра, Карлос Вієра*

DETERMINANTS AND PROJECTIONS OF DEMAND FOR HIGHER EDUCATION IN PORTUGAL ВИЗНАЧНИКИ ТА ПРОГНОЗИ ПОПИТУ НА ВИЩУ ОСВІТУ В ПОРТУГАЛІЇ

Place the abstract of you Article This paper formulates a model of demand for higher education in Portugal considering a wide range of demographic, economic, social and institutional explanatory variables. The estimation results suggest that the number of applicants reacts positively to demographic trends, graduation rates at secondary education, female participation, compulsory schooling and the recent Bologna process. Demand reacts negatively to the existence of tuition fees and to unemployment rates. Within an adverse demographic and economic context, forecasts of demand for the next two decades suggest the need to increase participation rates, to avoid funding problems in the higher education system and increase long-term economic development prospects.

JEL codes: I20; I22, I28

Key Words: demand for higher education; determinants of university participation; applications forecasting.

After half a century of dictatorship, when access to higher education was restricted to a handful of students from the social and economic elite, Portugal experienced a massive educational expansion in the last quarter of the twentieth-century. In this period, the country displayed the highest OECD growth rate of university enrolments, with an annual compound rate close to 6 percent and an almost sevenfold increase in the number of applications. However, by the mid 1990s, the total number of applicants fell around 40 percent, and has since followed a wobbly downward trend. As shown below, demographic factors have been important but cannot fully explain the Portuguese demand for higher

education. A deeper analysis is needed to uncover other determinants.

In this study, we investigate the demand for higher education in Portugal, searching for the main factors influencing its past behaviour and attempting to anticipate its development in the next two decades. In order to identify the demand determinants, we estimate an aggregate demand model for the period 1977 to 2010. Subsequently, the estimated model is used to produce tentative demand forecasts up to 2027. The results suggest that demographics, secondary education success rates, female participation, unemployment and some institutional reforms in secondary and tertiary education are statistically significant demand determinants. According to our forecasts, the number of applicants is expected to first decrease for four or five years, mainly following negative demographic and economic developments, and later to recuperate to levels observed in the late 1980s.

The concept of demand adopted in the study relates demand with the desire and the capacity to afford a good or a service. Demand for higher education is a demanded quantity measured by the head count of applicants to public institutions. Demand may also be defined as a relationship between prices (tuition fee levels) and quantities (number of applicants). Such definition, referring to a demand curve, is however of little use in the Portuguese context, given the relatively low level of tuition fees and the fact that poor students are exempt from their payment.

This research may be of interest for both policymakers and individual institutions. Portuguese higher education institutions are highly dependent on public money, mainly allocated according to the number of enrolled students, and have accordingly been experiencing severe funding shortages. Forecasting demand is therefore useful to inform their funding, staff management, tuition and recruitment policies. For policymakers, understanding the trends in demand is crucial for the optimal design of the higher education system, for long-term budget planning, for a more correct management of the *numerus clausus* system and, more importantly, to anticipate the overall effects of academic qualifications on social and economic development. Evidence linking higher education to economic growth justifies the implementation of policies aimed at increasing participation rates, in a country displaying low rates of tertiary education attainment and showing no signs of relative improvement in the last decade.

Though the study is focused on the specific Por-

tuguese circumstances, its policy implications are also relevant in other contexts. The pool of applicants to higher education is often larger than that of new enrolments, and studies of demand based on information on enrolled students are incomplete and may fail to identify some significant determinants. For lack of available data, our analysis cannot be replicated in locations where applications to higher education are not centralised, but its results, namely information on which variables are statistically significant and on the nature of their impact upon demand, may be of interest to policy makers and to institutions in other locations.

The remainder of the paper is organised as follows. The next section surveys the empirical literature on demand for higher education. Section three describes the recent evolution of higher education in Portugal. Section four provides the estimation of the demand model which allows forecasting for the next few years. Concluding remarks and policy implications are provided in the final section.

2. Literature Survey

The empirical literature on demand for higher education began with Campbell and Siegel's (1967) study of tertiary education enrolments in the United States (US). From this seminal work, a prolific and diverse literature developed. We briefly survey the most relevant studies, sorting them out in terms of scope, motivation, focus and methodological approaches.

Some studies of demand estimated national or regional demand functions, to address funding issues or the optimal number and geographical dispersion of institutions. Most were focused on the US (for instance, Galper and Dunn, 1969; Corazzini, Dugan and Grabowski, 1972; or McPherson and Schapiro, 1991), but other countries have also been examined. Examples are Australia (Nicholls, 1984), Greece (Psacharopoulos and Soumelis, 1979), Belgium (Duchesne and Nonneman, 1998), or Canada (Christofides, Hoy and Yang, 2008). Other studies assessed demand for a particular institution, investigating what motivates or inhibits students to favour one university, and are useful tools for institutional strategic planning (e.g., on the US, Hoenack and Weiller 1979; DesJardins, Dundar, and Hendel, 1999; and Buss, Parker and Rivenburg, 2004). A few analyses have also identified demand for a specific scientific area (e.g. Freeman, 1971), either to adjust supply or to induce demand towards key strategic areas.

A number of studies, mainly motivated by particular social concerns, examined equity of access

and participation in higher education. Focusing on the US, McPherson and Schapiro (1991) and Buss, Parker and Rivenburg (2004) analysed some aspects of potential economic discrimination, such as household income, student aid, tuition and other costs. Social discrimination, either in class, gender or ethnicity was studied by Wetzel, O'Toole and Peterson (1998), Sissoko and Shiau (2005), and Christofides, Hoy and Yang (2010). Sa, Florax and Rietveld (2004) evaluated geographical discrimination in the Netherlands, namely due to travel and accommodation costs.

A separate distinction may also be drawn between student choice and student demand models. While the latter approach employs aggregate data (examples include Hoenack and Weiler, 1979; or Duchesne and Nonneman, 1998), the former, more frequent, focuses on the individual, using large longitudinal survey data and logistic regression techniques (see McPherson and Schapiro, 1991; DesJardins, Dundar, and Hendel, 1999; and Christofides, Hoy and Yang, 2008, among others). The latter approach, adopted in our study, is more adequate to examine effects which can only be picked up over long periods.

Finally, most papers tested hypotheses of demand behaviour but very few attempted to go a step further and presented enrolment projections. Some decades ago, Hoenack and Weiler (1979) and Ahlburg, Crimmins and Easterlin (1981) produced such projections for the US, based on econometric models. More recently, also for the US, Murdoch and Hoque (1999) used a simple extrapolation of trends, exclusively focusing on demographic factors, to project enrolments.

The approach in this paper differs in several aspects. We estimate an aggregate model of demand for higher education with the number of applicants as the dependent variable. Though enrolments are typically used in this type of empirical studies, applications avoid some common conceptual and methodological problems. Data on applicants comprise information on all individuals wishing to attend higher education, rather than solely on those having their wishes fulfilled, that is, those who actually enrolled in an institution. This is especially relevant in higher education systems that restrict the number of available places, for in such cases enrolments provide a more clear depiction of supply than of demand. Furthermore, unlike total enrolments, applications are not directly dependent on the duration of study programmes. The reduction of programmes' length, for instance following

the adoption of the Bologna guidelines, may lead to a decrease of total enrolments, even if demand increases or remains unchanged.

The use of applications to proxy demand as the dependent variable in the model is thus an important contribution of this paper to the literature on demand for higher education. A second contribution is the wide range of explanatory variables included in the model, comprising demographic, economic, social and institutional factors. Thirdly, the model allows the analysis of the initial impact of the Bologna process upon aggregate demand. Finally, we go beyond the usual focus on hypothesis testing and propose a forecast of the number of applicants for the next two decades.

3. Demand for higher education in Portugal

Until the mid 1970s, only four public and one private university existed in Portugal, in a highly selective and elitist system. The situation began to change in 1973, with the creation of a few more public universities outside the traditional three major urban centres, and gained impetus with the following year's demise of the totalitarian political regime. Applications for higher education soared and had to be restrained by a *numerus clausus* system and other admission restrictions. By 1979, a binary higher education structure was implemented, distinguishing between university and polytechnic education. In the following years, a continuously increasing demand, not fulfilled by the public university sector, opened the way to many new private institutions and polytechnic schools. In 2006, the government imposed the Bologna guidelines, a gradual process whose implementation took three years and compressed the length of most first degree programmes from five or four to three years. Such, mostly demand-driven, quantitative and qualitative changes gradually shaped the Portuguese system of higher education, currently characterised by a multiplicity of public and privately offered degrees, scattered by a large network of around 150 higher education institutions.

As reported in Figure 1, the number of applicants increased until mid 1990s, with three intermediate discernible upward surges in demand in 1979, 1983 and 1989, all of which triggered by institutional reforms. In 1979, as noted above, the government restructured higher education into a binary system, with a clearly defined university and polytechnic sub-systems. In 1981, a reform easing the transition from the final year of secondary education attracted 50 percent more students to this 12th grade in the following year, resulting in a jump in

the number of applicants to higher education in 1983. Finally, the large demand surge in 1989 resulted from a political decision to abolish the eliminatory character of the admission exams, with the aim of facilitating access to the recently created private institutions. For a few years, exams were used only for ranking applicants to higher education, with no minimum marks required provided vacant places existed.

While demand trended rapidly upwards, supply (measured in Figure 1 by the number of available places) tried to keep the pace, with an increasing number of institutions, degree programmes, staff and infrastructure. The positive demand trend was however abruptly reversed in 1995, predominantly as a result of more restrictive access conditions, reinforced by a continuing demographic decline. The number of places continued to grow, but demand decreased, lagging behind supply after 2001. Whereas by the mid 1990s the number of applications was 2.4 times the available places, this figure decreased in only ten years to 0.84 in 2005. The recent slight recovery in the number of applicants may be explained by the adoption of the Bologna Process, which involved major adaptations of structure, contents and especially length of study programmes.

There are only two publicly available documents, both produced in the 1990s, forecasting higher education applicants in Portugal. The later appointed higher education minister coordinated a large research group in charge of elaborating projections for the following decade (Gago et al., 1994). Their projections for the evolution of applicants were solely supported by the expected attendance rate in the 12th grade, and were largely over-optimistic, as shown in Figure 1, with a 54 percent prevision error in 2003, for example. Explicitly disregarding

demographic trends, it was argued that social and economic factors would continue to drive demand upwards.

More recently, Amaral and Teixeira (1999) presented more accurate, although less ambitious, forecasts just for the following five years. Considering the impact of lower birth rates on primary and secondary education attendance, the authors forecasted a slight negative trend in the number of higher education applicants, even so less pronounced than the real figures would later demonstrate.

The ex post assessment of these two forecasting exercises suggests that more factors, other than demographics or secondary school attendance, have an impact upon demand for higher education in Portugal, confirming the need for a more comprehensive analysis.

4. Empirical Analysis

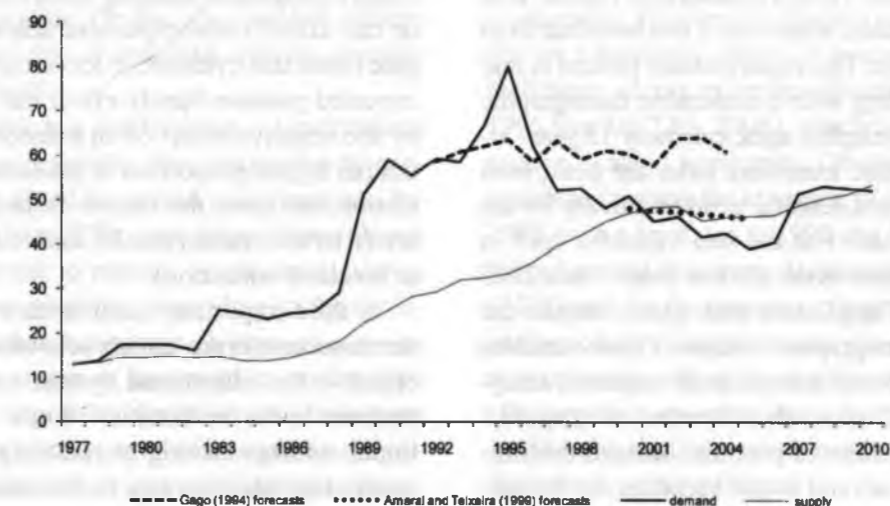
4.1. Determinants of demand for higher education

A relatively large number of variables have been identified in the theoretical and empirical literature as potential determinants of demand for higher education. These variables can be broadly categorised into four main groups: demographic, social, economic and institutional variables.

Demographics is expectedly the major driver of aggregate demand for higher education, particularly where the focus of student recruitment is almost exclusively domestic. The question is whether demographic data is sufficient to explain past trends in the demand for higher education, and therefore whether it can be used as a single predictor to forecast future trends.

The age structure of the applicants to higher education in Portugal has remained very stable, with about half applying at the age of 18, a quarter at 19,

Figure 1: Forecasted and actual demand for higher education in Portugal (10³)

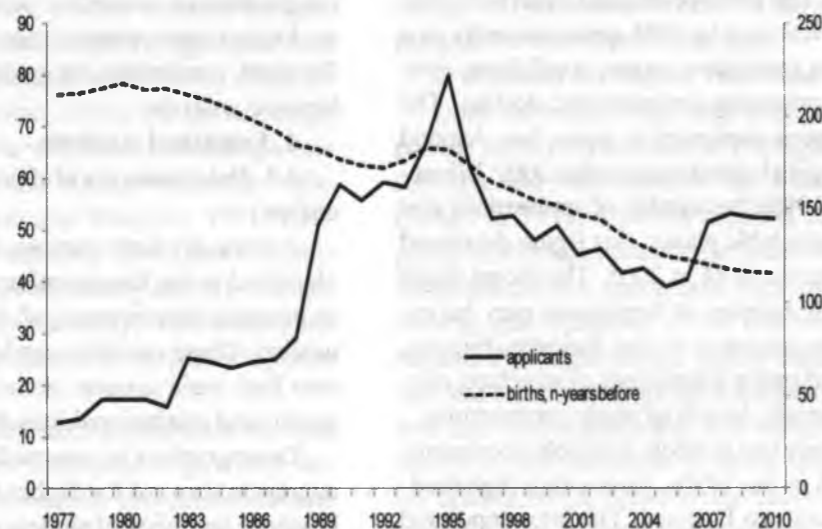
a tenth at 20, and the rest almost evenly distributed by the other age groups. Using this average age structure of the applicants to compute the weighted number of births n years before (applying adjusted weights to n between 18 and 20 and, for simplicity, disregarding the other age groups), we can contrast the progression of this lagged demographic variable with the number of applicants (Figure 2).

The post-war baby boom years in Portugal ended around 1964, as in most other European countries. This is reflected in the negative demographic

ticular case of Portugal, the rapid growth of demand until the mid 1990s can be partly attributed to the increasing women's participation rate. The proportion of females in higher education increased rapidly since the beginning of the sample period, overshooting OECD and EU averages by the turn of the century, and has since slightly decreased to average international levels.

Most studies in this research area, particularly those using large longitudinal survey data to esti-

Figure 2: Number of applicants (left axis) and births n -years before (10^3)

Note: The number of births considers those born 18 to 20 years before with weights .591, .284 and .125 respectively.

trend, at the eligible access ages, observable in Figure 2, which begins 18 years later, in the early 1980s. However, during the first half of the sample period, this negative demographic trend coincides with a fast rising number of applicants to higher education. This is clearly a catching-up effect in a country recently freed from a dictatorship regime with high illiteracy rates, where only a few benefited from higher education. This rapid increase peaked in mid 1990s, coinciding with a noticeable demographic recovery at the eligible ages, curiously 18 years after the democratic transition. After the peak, both demographics and demand trend negatively for the following decade. But the two variables split in opposite directions in the last few years. Since 2005 the number of applicants rose again, despite the continuing demographic collapse. Other variables ought then to be considered in an empirical analysis of demand if more robust forecasts are required.

The second class of potential demand determinants includes several social variables. In the par-

mate student choice models, agree that the parents' educational attainment greatly influences their children's choice to attend higher education. Nature, nurture and income can all help explain this effect: either the offspring inherit a genetic disposition to be better students, or their parents provide a more propitious learning environment at home or can afford more expensive schools. In aggregate terms this evidence is less clear cut, since the expected positive family effect can be weakened by the negative effect of an inferior wage premium (an higher proportion of graduates in the population decreases the returns from a degree) and lower fertility rates (usually associated with higher levels of education).

A third important factor in this group is academic success in pre-tertiary schooling, that is, how effective the educational system was in bringing students to the universities' doors. Many educational reforms aiming at reducing dropout and improving success rates in secondary education

have occurred in Portugal within the analysed time frame, particularly the increase in the compulsory minimum schooling age.

The third group of demand determinants includes the economic variables, either at a microeconomic (cost) level or at a macroeconomic level. First, the price of higher education, the average cost of tuition fees, introduced in Portugal in 1992 and briefly abandoned in 1995 and 1996. Other costs, such as accommodation, study materials, travel and living expenses, are probably not very significant to aggregate demand, since lower income families can either apply for student social support or choose a higher education institution close to home. The policy of regional dispersion of universities and polytechnics, and the shortening length of the first degree, reduce these direct costs of higher education. Student loans were introduced in 2009, but are not available for first year students and only a negligible number of students have yet applied.

Possibly more important, especially for lower income families, is the opportunity cost of attending higher education, measured by the expected foregone wage income. But this cost must be balanced against the returns from higher education, particularly the expected wage premium of a degree.

The country's macroeconomic conditions may also affect the aggregate demand for higher education. The average household disposable income or, more indirectly, real GDP, its growth rate or GDP per capita, or even the unemployment rate, all indicate how the economy is globally performing and therefore how families can cope with the costs of higher education. The unemployment rate must however be considered with some caution, since it may have an ambiguous effect on demand. On the one hand, it usually reflects depressed incomes, and may therefore have a negative impact on demand for higher education. On the other hand, it reduces the opportunity cost of attending, with the opposite effect on demand.

Finally, there is a fourth group, of institutional or public policy variables, that should also be considered. Throughout the period under analysis, beginning in the late 1970s, several legislative changes have occurred, to restrain or encourage admissions in higher education, according to the evolution of the system's capacity: changes in *numerus clausus* limits, more or less restrictive admission requirements, imposition or withdrawal of minimum grades, tuition fees, approval of new public and private institutions, reforms in secondary education,

adoption of the Bologna guidelines. In order to acknowledge their impact on demand, a number of (mostly dummy) variables can be included in the estimating models.

4.2. The empirical demand function for higher education

The sample covers the period from 1977 to 2010. The beginning of the sample was chosen to coincide with a major structural break in the time series, caused by the generalisation of the system of *numerus clausus*, the introduction of a transition year from secondary to higher education (later corresponding to the 12th year of schooling) and the creation of the "short length" higher education model (afterwards renamed as polytechnic).

According to the potential determinants identified above, the limitations of available data and the statistical characteristics of the different collected series, the econometric specification for the multiple regression model is the following (all variables, apart from *bologna* and the qualitative variables, are in logs, allowing their estimated coefficients to be interpreted as elasticities):

where *applic* is the number of students applying for a place in a public higher education institution in year t , *births* are the weighted number of live births n (18 to 20) years before, *success* refers to the previous year academic success rate in the 12th grade, the percentage of enrolled students effectively completing this grade, *unemp* stands for the economy's unemployment rate, *fem* is the proportion of female students in higher education, *bologna* represents the percentage of first degree programmes adopting the so-called Bologna guidelines, *schooling* indicates the number of years a student must stay in school, lagged a k number of periods corresponding to the difference between the compulsory years of schooling and the necessary to reach higher education, *Dreform* is a dummy variable accounting for a transitory reform in secondary education facilitating access to higher education in 1994 and 1995 (see MCTES, 2006), which helps explain the sudden peak in applicants, *Dtuition* is a dummy variable indicating the existence of tuition fees since 1992, with a brief gap in 1995 and 1996, and finally ϵ_t is the usual error term. *Augmented Dickey-Fuller* (ADF) tests for the presence of unit roots have been performed on all variables and the evidence points to stationarity, although in a few cases only after allowing for a structural break in the trend.

The obtained estimation results are (with standard errors in parentheses):

$$\begin{aligned}
applic_{i,t} = & -13.9632^{***} + 0.4869^{**} births_{i,t-n} + 0.4685^{***} success_{i,t-1} - 0.0344^{**} unemp_{i,t} + 3.8430^{***} fem_{i,t} + \\
& (3.3506) \quad (0.2202) \quad (0.1201) \quad (0.0159) \quad (0.3665) \\
& + 0.4631^{***} bologna_{i,t} + 0.8651^{***} schooling_{i,t-k} + 0.2403^{***} Dreform - 0.1202^* Dtuition \\
& (0.1059) \quad (0.2071) \quad (0.0832) \quad (0.0654)
\end{aligned}$$

All the estimated coefficients display the expected signs and are statistically significant. The asterisks indicate 1 percent (***), 5 percent (**) or 10 percent (*) significance levels. The Ramsey RESET test for the functional form did not reject the null hypothesis of functional form misspecification and the Breusch-Pagan test and the Durbin-Watson test also did not uncover problems of, respectively, heteroscedasticity or autocorrelation in the estimated model. The model appears to fit the data well, explaining 97 percent of the variation in the number of applicants.

In a country with negligible international student flows, the first two variables indicate the potential number of students able to access higher education in a given year, because they have reached the eligible age and were awarded a secondary school diploma.

The country's unemployment rate is the only significant variable related to the general macroeconomic conditions. It has a negative impact on demand, suggesting that the effect of loss of family income is greater than that of a lower opportunity cost of attending higher education. Splitting the unemployment rate by age group could eventually help differentiate the various possible effects of unemployment on demand for higher education, but unfortunately no such series are available for the whole sample period. Alternative indicators of the economic conditions, such as real GDP, either global or per capita, or real disposable income, were found not to be statistically significant (results not shown) and, when considered together with unemployment, render the latter non-significant, probably due to multicollinearity problems. This suggests that small variations in income do not significantly affect the number of students seeking to enter higher education, but large variations due to unemployment do. This negative impact of unemployment may have various causes: families may not be able to afford the costs of a degree; there may be a fall in the level of motivation of young people to continue studying; or they may be forced to look for work in order to supplement the family income.

Another relevant variable is the percentage of female students in higher education. This reflects the fast increase in the women's participation rate,

socially restrained in Portugal until the mid 1970s. In 16 years, the women's share in higher education increased 16 percentage points, from 41 percent in 1977 to 57 percent in 1993, falling slightly in the last few years.

The variable denoting the gradual adoption of the Bologna guidelines since 2006 is also significantly positive, suggesting a rise in the number of applicants that may partly compensate for the marked drop in the total number of enrolments due to the shorter length of study programmes. It is probably soon to assess the full impact of the Bologna process on demand, but it is possible to gauge the initial reaction of demand in the five years since the adoption of the Bologna guidelines. The results above confirm evidence for other countries suggesting a positive impact (accounting for a 10 percent increase in Italy, for example, according to Cappellari and Lucifora, 2009). With regard to Portugal, Cardoso et al. (2008) found an increase in demand for programme degrees that were first reorganized according to Bologna, relatively to other programmes that postponed restructuring; they did not, however, investigate the effects of the Bologna process on global demand for higher education.

A further institutionally induced change positively affecting demand is the compulsory years of schooling. The increase in the length of the period of compulsory education from six to nine years, introduced in the early 1990s, encouraged a larger number of students to go on to higher education. The recent reform extending compulsory education by a further three years is expected to be reflected in an increased number of applications to higher education institutions over the next few years.

The two dummy variables are also relevant for the number of applications, although with opposite signs and different significance levels. The first dummy explains the transitory peak in applications by the mid 1990s, fostered by more relaxed transition rules from secondary to higher education, which ceased in 1996 with the reintroduction of compulsory exams to complete secondary school and the establishment of a minimum grade to access higher education.

The second dummy reveals the (less significant and smaller) negative impact of tuition fees. Sub-

stituting this dummy by the actual value of annual tuition fees as a share of the monthly minimum wage yields slightly worse results, suggesting that it is the existence of fees, not the relatively small changes in their value, that affects demand for higher education.

Other dummy variables have been tentatively added to the model, standing for other major institutional reforms in secondary or tertiary education, mentioned above, but were dropped for lack of statistical significance.

The human capital theory suggests that demand for higher education is responsive to the opportunity cost of enrolling in higher education and to the wage premium of a degree (see Blaug, 1976). The former variable was proxied by the real wages of a non-graduate individual in the first level of the "technical" career in the public sector, while the latter was constructed as the difference in wages between graduate and non-graduate workers recently admitted in the public services. Both variables turned out to be statistically non significant. Although certainly influential in the decision to apply to higher education, the real value of these variables has been very stable in Portugal throughout the sample period and, probably for this reason, is not significant in explaining changes in the number of applicants. Soumelis (1981), for Greece, and Duchesne and Nonneman (1998), for Belgium, also concluded that rates of return to education do not matter much for educational decisions. The latter authors found foregone earnings to be negatively statistically significant, but their variable was corrected by the unemployment rate.

4.3. Demand for higher education in the next eighteen years

The obtained estimates, together with projections of the independent variables, can be used to forecast the number of applicants for higher education. Forecasting demand is indispensable for an efficient management of the individual institutions and of the whole higher education system. However, as with any other social phenomena, forecasting requires strong assumptions, particularly that the patterns and relationships observed in the past will continue to hold into the future and that the forecasts of the independent variables are reliable.

For the first variable, the lagged number of live births, predictions are not necessary, as current available data allow observations for the next 18 years. Forecasting the academic success rates for the 12th year is much more difficult a task, depending on a number of hard to predict factors. However, disre-

garding the first few years in the sample, when this transition year to higher education was introduced and its success rates were very low, this variable has been quite stable in Portugal. An effort to improve success rates in the near future may even be hindered by a negative effect of the increase in the minimum compulsory schooling, forcibly maintaining in the educational system less capable and less motivated students. Therefore, the average value observed in the last decade is imposed on this variable in order to forecast applicants.

For the unemployment rate, the current IMF estimates for the next five years have been adopted. Considering the current recession affecting Portugal, the IMF expects a continuous deterioration of this rate, with a recovery only after 2015. Given the well documented phenomenon of hysteresis in the unemployment rate (a short-term rise in unemployment rates tends to persist), we assume a slow return to the country's long-term average values by the end of the forecasted period.

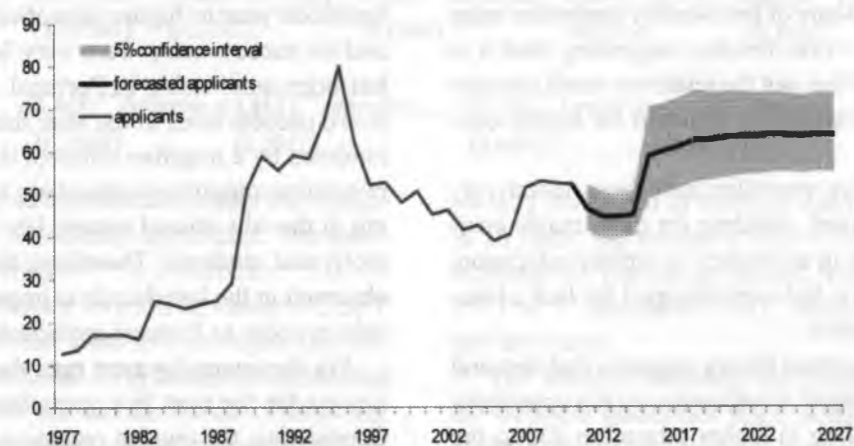
For the female share of students in higher education, it is assumed that after the recent convergence period, Portugal has reached a steady-state value, very similar to average EU values. The mandatory minimum schooling years have been recently increased from nine to 12 years. The law applies to all students enrolled in the seventh grade in 2009, and therefore its expected impact on demand for higher education will only occur after 2015.

Since the dependent variable is in logs, simply exponentiating the predicted value for the log of applicants would systematically underestimate the expected number of applicants. The estimates have therefore been scaled up using the usual technique of multiplying by an adjustment factor obtained from an auxiliary regression (see for example Woolridge, 2009: 211).

The results of the forecasting exercise for the progression in the number of applicants are exhibited in Figure 3, together with prediction intervals (shaded area) that expose the uncertainty of the forecast. Using the currently observable number of births, and assumptions on the other explanatory variables, allows forecasts until 2027.

There is an expected small reduction in the number of applicants in the next few years, primarily due to a continuing demographic decline and to the indirect effects of the economic crisis. The recovery in demand, expected around 2015, can be explained by three major factors: a temporary demographic increase in the number of youngsters reaching higher education age; an economic upturn, with

Figure 3: Demand for higher education, actual and forecasted (10³)

a decreasing unemployment rate; an increase in the number of students finishing secondary education (the 2009 law raising the compulsory minimum schooling age has full effect). Afterwards, the model predicts a stabilisation of the number of applicants around 62000, a value comparable to those registered by the early 1990s.

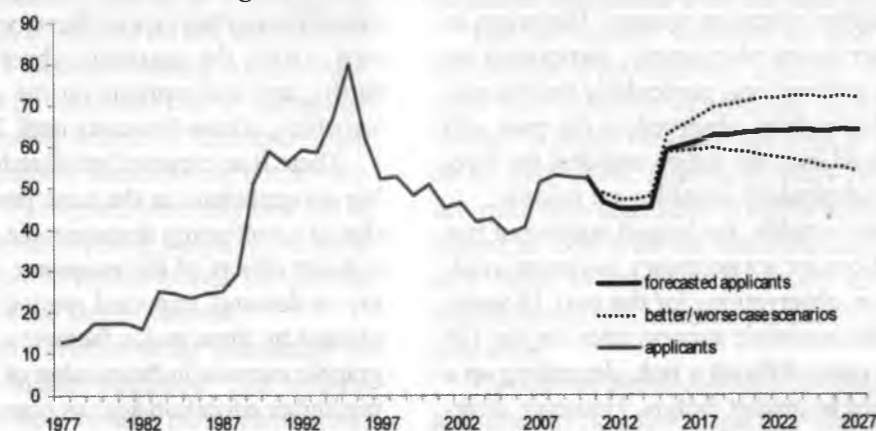
The continuing fall in the number of births is thus expected to be compensated by higher participation rates. However, in terms of the sustainability of the current higher education system, this scenario entails major financial difficulties for some, mostly polytechnic and private, institutions. The expected recovery in demand is not sufficient to compensate for the recent drop in total enrolments, caused by the shortening length of study programmes following the adoption of the Bologna guidelines.

In order to evaluate the forecasting ability of the model, we can check how well it has performed historically in predicting demand for higher education. Two problems however arise: first, the relatively small number of observations in the sample; second, the identified structural breaks in the series, particularly the recent impact of the Bologna

process. For example, arbitrarily considering the sub period 1977-2000 as the estimation subsample for model fitting, corresponding to 70 percent of the observations, we can evaluate the forecasting performance of the model in a forecasting subsample from 2001 to 2010. The out-of-sample forecasted values follow the observed figures relatively close, with a 6.9 and 10.3 percent prediction error four and five years later, respectively, but the error increases twofold in the following year, when Bologna began to be implemented.

Since the analysis includes forecasted values of the explanatory variables, alternative scenarios may be constructed (see Figure 4). A “worse-case” scenario assume that, within the euro straightjacket, unemployment remains for a long time at current high levels, success rates at the end of secondary education return to lower long-term averages, a consequence of higher participation rates following the increase in the compulsory schooling age, and the share of women in higher education continues decreasing. The “better-case” scenario assumes that unemployment converges more rapidly to lower long-term Portuguese averages, academic success rates at the 12th grade continue increasing, and the

Figure 4: Demand for higher education, actual and forecasted scenarios (10³)

percentage of women in tertiary education evolves to the 2008 euro-area average value of 53.7 percent.

The more optimistic scenario guarantees that the places currently offered by the higher education institutions will be met by demand, both at the university and polytechnic sub-systems, and at public and private institutions. This secures long-term funding, if the current financing model is maintained, and a faster convergence to OECD levels of the share of population with a higher education degree. The pessimistic alternative suggests that the continuing demographic decline will prevail over the tendency for higher participation rates, with a consequent need to downsize the higher education system and, most critically, deterring convergence of higher educational attainment levels and jeopardizing the social and economic development of the country.

Beyond the picture drawn on Figure 4, it is difficult to construct “worst-case” and “best-case” scenarios, given the wide range of possible events affecting both the number of prospective students and their willingness to access higher education. The curve may shift downward if economic conditions remain gloom for longer than expected, or it can move upwards if economic growth is rapidly resumed. The economic circumstances affect demand not only via the unemployment rate, but also because recession reverses the international migration flows that could partly compensate for the domestic demographic natural decline.

Demand will also increase if upper secondary education success rates improve significantly, above those registered during the past ten years, if tuition fees are discarded, currently not a reasonable assumption, or if the length of the first degree is further reduced.

On the other hand, there may be some other exogenous factors affecting demand in the future, such as a more extensive *de jure* and *de facto* compulsory education, the opening or closure of higher education institutions, developments in student social support policies or student loan programmes, an increase in the number of mature students applying, changes in admission rules, or any other unexpected event. Projections of future demand, and discussions about their expected impact on the system’s organisation and on long-term social and economic conditions, may even precipitate a change in higher education policies.

5. Conclusions

This study estimates a model of aggregate demand for higher education in Portugal, with the

objective of identifying demand’s main determinants and producing forecasts for the next two decades. The results of the econometric estimation suggest that, from 1977 to 2010, demand was positively influenced by the number of live births 18 to 20 years before, the academic success rates at the end of secondary education, the rate of female participation in higher education, the adoption of the Bologna process and the length of compulsory schooling. Unemployment and the existence of tuition fees have both exerted a negative impact upon demand.

Information on the relevant determinants and on the nature of their effects on aggregate demand for higher education is useful also for countries where applications are not centralized and comprehensive studies of aggregate demand cannot be developed. As argued above, proxying demand by enrolments involves identification problems. Our analysis suggests that policies that improve the birth rate, increase the number of compulsory schooling years, induce higher rates of academic success in secondary education, avoid gender discrimination in access to higher education and promote the restructuring and length reduction of tertiary education programmes have a positive impact on demand. Economic conditions, however, may exert some unexpected effects. Unemployment, which decreases the opportunity cost of education and therefore could be expected to be positively related to demand, came out as a negative determinant. This result, and the fact that the unemployment rate was the only statistically significant macroeconomic variable in our model, suggests that small changes in income may not affect decisions to apply to a higher education institution but large negative variations do. Therefore, in periods of economic recession, and especially in countries with negative demographic trends, additional social support and specific credit lines should be available for students, in order to maintain or expand the demand for higher education.

The forecasts produced with actual data on the number of live births and assuming more or less favourable scenarios for the other explanatory variables, anticipate a decline in the number of applications until 2015, and then a gradual recovery to values close to those observed in the late 1980s. Such recovery is mainly expected to run from a brief demographic upturn, the increase in compulsory schooling from nine to 12 years, implemented in 2009 but producing full effects only after 2015, and from a gradual return of unemployment rates to their

long term average levels, as economic conditions expectedly improve.

The demand scenarios presented in this study are useful to guide higher education institutions in their budget planning, enrolments and staff management, tuition setting and other resource allocation decisions. With prospects of timid increases in demand and a strong reliance on public funding, either current financing rules change or some institutions will have to close or merge to survive. Competition for new students will probably intensify, with increased awareness of the importance of quality, marketing and ranking lists. The forecasts may also substantiate the adoption of public policies aimed at improving the participation rate, to prevent major financial disruption in institutions left with too many vacant seats and, above all, to boost domestic economic competitiveness perspectives.

In order to reap the benefits of a better educated population, policies should be implemented to widen the admission base and to attract more students, especially from lower income and less educated backgrounds. Active financial measures may include expanding students' social support and more attractive loan systems. However, the students' willingness to borrow depends on the perceived financial gains from higher education, which also require more active information policies on the benefits of education. This is an especially sensitive subject in societies with a relatively low educational level, where many families fail to fully acknowledge the advantages of a tertiary education diploma in increasingly global and highly competitive labour markets.

Place the body of Section 2 HERE. [Times New Roman, size 10, single space, no blank lines between paragraphs, 0,5 cm indent at the beginning of paragraph,]

Ahlburg, D., Crimmins, E. and Easterlin, R. (1981) The outlook for higher education: a cohort size model of enrolment of the college age population, 1948-2000, *Review of Public Data Use* 9, 211-227.

Amaral, A. and Teixeira, P. (1999) Previsao da evolucao do numero de alunos e do financiamento, Fundacao das Universidades Portuguesas.

Blaug, M. (1976) The empirical status of human capital theory: a slightly jaundiced survey, *Journal of Economic Literature* 14(3), 827-855.

Boarini, R., Martins, J., Strauss, H., Maisonneuve, C. and Nicoletti, G. (2008) Investment in tertiary education: main determinants and implications for policy, *CESifo Economic Studies* 54 (2), 277-312.

Buss, C., Parker, J. and Rivenburg, J. (2004) Cost, quality and enrolment demand at liberal arts colleges, *Economics of Education Review* 23, 57-65.

Campbell, R. and Siegel, B. (1967) The demand for higher education in the United States, 1919-1964, *American Economic Review* 57(3), 482-494.

Cappellari, L. and Lucifora, C. (2009) The "Bologna Process" and college enrolment decisions, *Labour Economics* 16(6), 638-647.

Cardoso, A., Portela, M., Sa, C. and Alexandre, F. (2008) Demand for higher education programs: the impact of the Bologna process, *CESifo Economic Studies* 54(2), 229-247.

Christofides, L., Hoy, M. and Yang, L. (2008) The determinants of university participation in Canada (1997-2003), Department of Economics DP 2008-05, University of Cyprus.

Christofides, L., Hoy, M. and Yang, L. (2010) Participation in Canadian universities: the gender imbalance (1977-2005), *Economics of Education Review* 29(3), 400-410.

Corazzini, A., Dugan, D. and Grabowski, H. (1972) Determinants and distributional aspects of enrolment in U.S. higher education, *Journal of Human Resources* 7(1), 39-59.

Christou, C. and Haliassos, M. (2006) How do students finance human capital accumulation?: The choice between borrowing and work, *Journal of Policy Modeling*, 8 (1), 39-51

DesJardins, S., Dundar, H. and Hendel, D. (1999) Modelling the College Application Decision Process in a Land-Grant University, *Economics of Education Review* 18, 117-132.

Duchesne, I. and Nonneman, W. (1998) The demand for higher education in Belgium, *Economics of Education Review* 17, 211-218.

Freeman, R. (1971) *The Market for College-Trained Manpower: A study in the economics of career choice*, Harvard University Press.

Gago, J., Amaral, J., Gracio, S., Rodrigues, M., Fernandes, L., Ruiivo, B., and Ambrosio, T. (1994) *Prospectiva do Ensino Superior em Portugal*, Ministerio da Educacao: Departamento de Programacao e Gestao Financeira.

Galper, H. and Dunn, R. (1969) A short run demand function for higher education in the United States, *Journal of Political Economy* 77(5), 765 - 777.

Hoenack, S. and Weiler, W. (1979) The demand for higher education and institutional enrolment forecasting, *Economic Inquiry* 17(1), 89-113.

McPherson, M. and Schapiro, M. (1991) Does student aid affect college enrollment? New evidence on a persistent controversy, *The American Economic Review* 81(1), 309-318.

MCTES (2006) *OECD Thematic Review of Tertiary Education, Country Background Report: Portugal*, Ministry of Science, Technology and Higher Education.

Murdoch, S. and Hoque, M. (1999) Demographic factors affecting higher education in the United States in the twenty-first century, *New Directions for Higher Education* 108, 5-13.

Nicholls, M. (1984) The demand for tertiary education— an Australian study, *Higher Education* 13(4), 369-377.

Portugal, P. (2004) *Mitos e factos sobre o mercado de trabalho portugues: a tragica fortuna dos licenciados*, Boletim Economico do Banco de Portugal, Marco.

Psacharopoulos, G. and Soumelis, C. (1979) A quantitative analysis of the demand for higher education, *Higher Education* 8(2), 159-177.

Sa, C, Florax, R. and Rietveld, P. (2004) Determinants of the regional demand for higher education in the Netherlands: a gravity model approach, *Regional Studies* 38(4), 375-392.

Sissoko, M. and Shiao, L. (2005) Minority enrolment demand for higher education at historically black colleges and universities from 1976 to 1998: an empirical analysis, *Journal of Higher Education* 76(2), 181-208.

Soumelis, C. (1981) Do rate of return matter for public and private educational decisions?, *Higher Education* 10(3), 353 - 361.

Wetzel, J., O'Toole, D. and Peterson, S. (1998) An analysis of student enrolment demand, *Economics of Education Review*, 17(1), 47-54.

Wooldridge, J. (2009) *Introductory Econometrics: A Modern Approach*, South Western Cengage Learning, 4th ed.

УДК 327.7+341.215.2

Левандівський О. Т.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ РОЗВИТКУ МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ

Визначено основні методологічні засади розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі. Розглядається методологія дослідження малих сільськогосподарських формувань як сукупність методів, які використовуються в економічній науці.

Ключові слова: методологічні засади, методологічні підходи, малі сільськогосподарські формування, аграрний сектор, діалектичний метод, системність розвитку.

I. Вступ. Складність і новизна проблеми становлення, функціонування і розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі зумовлює потребу в уточненні окремих теоретичних положень, специфічному застосуванні методів та прийомів дослідження. Це дає підстави розглядати методологію дослідження малих сільськогосподарських формувань як сукупність методів, що використовуються в економічній науці. Дослідження передбачає застосування системи статистико-економічних методів у поєднанні з теоретичними та організаційно-економічними засадами розвитку малих сільськогосподарських формувань у системі організаційної побудови агропромислового комплексу.

Актуальність дослідження обумовлюється:

1) відсутністю чітко обґрунтованих методологічних і методичних підходів до оцінки ефективності функціонування й місця малих сільськогосподарських формувань у вітчизняному агропромисловому комплексі;

2) різноманітністю типів та параметрів малих сільськогосподарських формувань, що потребує врахування як спільних, так і відмінних рис їх створення та діяльності;

3) особливостями земельної реформи, становлення малих сільськогосподарських формувань, розширення їх ресурсних потужностей;

4) відсутністю оптимальних умов функціонування малих сільськогосподарських формувань, їх взаємодії з іншими суб'єктами з підприємницької діяльності на селі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні аспекти розвитку малих сільськогосподарських формувань досліджені та опубліковані в наукових працях відомих вітчизняних економістів-аграрників. Вагомий внесок у дослідження цих проблем внесли такі вчені, як І. Ф. Баланюк, П. С. Березівський, В. К. Збарський, М. Й. Малік, С. М. Онисько, І. В. Свиноус, В. Я. Узан, Д. І. Шеленко, М. Г. Шульський, В. В. Юрчишин та інші [1-10].

Водночас залишаються маловивченими особливості й результативність розвитку малих сільськогосподарських формувань, його позитивні й негативні тенденції. Бракує глибокого аналізу процесу перетворення одних типів господарств на інші, перспектив їх розвитку, здобутків успішно діючих, характеру орендних відносин. Недостатньо досліджені місце й роль малих сільськогосподарських формувань у розвитку територій, а також можливості ефективнішого використання їх виробничо-господарського досвіду.

II. Постановка завдання. Малі сільськогосподарські формування переживають складний період не прогнозованого розвитку, тому питання забезпечення їх діяльності в ринкових умовах є досить актуальне. Постає необхідність зіставлення теоретичних підходів до вибору методів та прийомів дослідження. Вони дадуть можливість визначити тенденції розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі.

III. Результати. Основою методології дослідження процесу становлення малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі, як і інших суспільних явищ, є діалектичний підхід.

Він уможлиблює виявлення дії економічних законів і встановлення на цій основі закономірностей й тенденцій розвитку явищ і процесів, а також форм їх прояву, розробку та уточнення системи категорій, які утворюють ті чи інші поняття і характеризують процес становлення й розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі. Діалектичний підхід забезпечує формування системи показників та багатоваріантність підходів щодо оцінки умов розвитку малих сільськогосподарських формувань.

Діалектичний метод передбачає дотримання певних філософських та загальнонаукових принципів. Перші зумовлюють розгляд малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі з позицій розвитку, саморуху, детермінізму, взаємодії та взаємозалежності. Другі визначають системний, структурно-функціональний підхід до розгляду малих сільськогосподарських формувань, застосування методів аналізу синтезу, індукції і дедукції тощо. Дотримання вказаних принципів у сукупності із застосуванням економічних законів та категорій, методів економічного аналізу забезпечує ефективну систему інструментів і методів вивчення досліджуваної проблеми.

Важливим елементом діалектичного методу є принцип історизму. Його застосування в дослідженні становлення розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі особливо цінне, оскільки саме тут тісно переплітаються економічні й соціальні складові означеної проблематики.

Малі сільськогосподарські формування в аграрному секторі необхідно розглядати як систему, що складається з окремих відносно самостійних елементів. Ці елементи є характерні для інших господарських структур і утворюють певну інфраструктуру, що забезпечує цілісність підходу до розгляду проблеми. Разом із тим, цілісність передбачає і структурний аналіз окремих систем і підсистем, що поглиблює дослідження, сприяє виявленню їх взаємозалежностей та взаємозв'язків. Застосування принципу системності дає можливість охопити низку факторів, показників та методів оцінки розвитку малих сільськогосподарських формувань, а самі господарства розглядати, з одного боку, як структуру із певними системоутворюючими параметрами, а з іншого – частину загальної системи організаційної побудови аграрного сектора.

Незамінним у дослідженні, особливо при встановленні статистичних закономірностей є

абстрагування, що допомагає відокремити несуттєві ознаки, створити прості й водночас значущі гіпотези, узагальнити досвід розвитку малих сільськогосподарських формувань.

Новизна проблеми, різні варіанти її вирішення зумовлюють вибір на користь плюралістичного підходу до розгляду проблеми, тобто багатоваріантного вирішення питань, пов'язаних із розвитком малих сільськогосподарських формувань, їх розмірами, виробничими параметрами, ресурсними можливостями, організацією агросервісного обслуговування, відносин із партнерами тощо.

Вивчення малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі, передбачає приділення особливої уваги їх розвитку, тобто руху, під час якого на основі старого виникає нове, переважно прогресивне, замість простих відносин з'являються більш складні, розширюються інтеграційні зв'язки. Водночас процес становлення малих сільськогосподарських формувань розглядається як еволюційний. Такий підхід дає можливість виявити основні етапи розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі, його напрями, темпи й обсяги, виявити основні тенденції.

Дослідження повинно бути комплексним, оскільки має охоплювати всі сторони діяльності малих сільськогосподарських формувань, давати всебічну оцінку їх розвитку. Це досягається шляхом застосування структурно-функціонального аналізу та оцінки причинних зв'язків, єдиної методологічної та організаційної бази дослідження. Потреба в комплексності дослідження проблеми зумовлена з тим, що процес становлення малих сільськогосподарських формувань – це складні не лише економічні, але й соціально-психологічні, та інші відносини.

Складність процесу становлення малих сільськогосподарських формувань та їх укладу полягає насамперед в переплетенні економічних, соціальних, політичних, юридичних та інших чинників. Крім того, необхідне врахування їх зворотного впливу, взаємозв'язку та взаємозалежності.

Необхідно також враховувати, що вивчення й обґрунтування закономірностей розвитку малих сільськогосподарських формувань, як і будь-якого іншого суспільного явища, може бути теоретичним та експериментальним. Однак проблема становлення малих сільськогосподарських формувань така багатогранна й складна, що суто теоретичний її розгляд ускладнений, а інко-

ли – просто неможливий. Комплексність дослідження унеможлиблює проведення чіткої межі між теоретичними та експериментальними розробками. Можливості експериментальних досліджень виявилися дещо обмеженими, оскільки їх результати безпосередньо впливають на діяльність малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі, їх матеріальний стан.

Визнання складності означеної проблеми, неоднозначність тлумачення розвитку малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі зумовлюють їх розгляд як не найкращий і найбільш перспективний шлях, хоча перші кроки становлення малих сільськогосподарських формувань засвідчують їх перспективність в Україні. Найдоцільнішим видається співіснування різних господарських формувань в аграрному секторі, переваги й перспективність кожного з яких виявлять умови ринкової конкуренції.

В умовах невизначеності ринкової ситуації в Україні неправильно було б ігнорувати досвід та надбання зарубіжної економічної науки, зокрема щодо організації виробничої діяльності, мітно-аналітичної роботи, складання виробничих програм, кооперації малих сільськогосподарських формувань, організації обслуговування, оцінки сформованих тенденцій в їх розвитку. Звичайно, повинні враховуватися можливості трансформації світового досвіду на вітчизняну дійсність.

Таким чином, методологія дослідження малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі повинна базуватися на економічних законах, концептуальних методологічних засадах, підходах, принципах, охоплювати найновіші досягнення вітчизняної та зарубіжної економічної науки, відображати об'єктивну реальність. Для реалізації даної методології потрібно комплексно застосовувати систему різних методів дослідження, що забезпечить одержання достовірних рекомендацій та пропозицій за результатами дослідження.

В економічній літературі існує двоякий підхід до функціонування малих сільськогосподарських формувань. По-перше, це використання ресурсів, що забезпечують розвиток господарства. По-друге, протиріччя між колективною працею і підприємницькою діяльністю є джерелом особистого збагачення на збиток суспільному господарству. В зв'язку із цим, на думку В. Л. Чуракова, В. Я. Узуна та інших науковців існує три основні соціально-економічні й пов'язані з ними

ідеологічні концепції різних підходів до проблеми розвитку малих сільськогосподарських формувань [6, с. 162].

Перша – правова концепція оцінки зайнятості в діяльності малих сільськогосподарських формувань, яка передбачає зайнятість сільськогосподарських товаровиробників тільки в суспільному секторі, тобто праця у власному господарстві не є суспільно необхідною і здійснюється в неробочий час. Таке твердження набуло поширення серед учених-економістів, які працюють у господарствах населення вважають затратами у власному приватному господарстві.

Від рівня продуктивних сил і виробничих відносин залежить і структура зайнятості селян, розподіл праці між суспільним і приватним господарством. Соціальна справедливість виключає силовий перерозподіл витрат на користь суспільного, оскільки непродуманий адміністративний тиск завжди призводив до зниження виробництва продукції в господарствах.

Друга концепція представлена теорією неповної зайнятості працівників аграрного сектора. Йдеться про неповне використання в сільськогосподарському виробництві робочого часу. Через сезонність виконання робіт у аграрному виробництві річний фонд робочого часу повністю не використовується. Тому необхідно створити додаткову сферу прикладання праці, що слугуватиме подальшому розвитку всього виробництва й підвищенню добробуту сільського населення. Недолік концепції неповної зайнятості, на наше переконання, полягає в тому, що вона не враховує працю в приватному господарстві, на яку припадає найбільша питома вага робочого часу.

Так, робочий день сільських працівників значно триваліший, аніж в інших галузях народного господарства. Якщо праця в індивідуальному господарстві є необхідною для забезпечення особистих потреб, то загальна зайнятість працівників сільського господарства, з урахуванням праці у своєму господарстві, вища, ніж у будь-якій іншій галузі. Тому робітники промисловості мають удвічі більше вільного часу, ніж працівники села.

На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує третя концепція – “приватного господарства” на присадибних ділянках. Таке визначення тривалий час побутувало серед учених-економістів, які говорили про нібито приватновласницький і дрібнобуржуазний характер праці, необхідність якої зникне з розвитком продуктивних сил

у сільському господарстві та забезпеченості торгівельної мережі сільськогосподарськими продуктами. Оскільки праця у приватному секторі, як зазначалося, є частиною сукупного робочого часу суспільства, то й затрати праці є частиною сукупного суспільного продукту. Тому праця сільськогосподарського робітника у власному господарстві характеризується тими ж рисами, що й у суспільному секторі.

Деякі автори пов'язують причини існування малих сільськогосподарських формувань виключно з розвитком продуктивних сил, відкидаючи при цьому вплив виробничих відносин.

Питання нарощування виробництва в приватному господарстві слід розглядати у зв'язку з розвитком матеріально-технічної бази галузі, а в підсумку – з розвитком продуктивних сил суспільства. Рівень розвитку на початковій стадії є таким, що потреба суспільства в продуктах харчування не задовольняється за рахунок виробництва в суспільному секторі. Суспільство має незадоволену потребу в цих продуктах, використовує для їх виробництва працю і засоби, не зайняті в суспільному секторі економіки. Отже, як можна переконалися, існування малих сільськогосподарських формувань в аграрному секторі є об'єктивною необхідністю, зумовленою розвитком продуктивних сил суспільства.

IV. Висновки. При вивченні та узагальненні питань становлення й розвитку малих сільськогосподарських формувань враховано розробку вітчизняних та зарубіжних учених, як підстава, вихідна позиція для визначення методології й методики проведення дослідження та формулювання основних концептуальних положень.

В умовах розвитку ринкових відносин і формування багатокладності економіки зростає актуальність розробки питань подальшого розвитку та умов функціонування різних господарських структур, насамперед нових, що ґрунтуються на приватній формі власності на засоби виробництва та землю. Можна припустити необхідність, доцільність та перспективність малих сільськогосподарських формувань

в організаційній побудові сільськогосподарського виробництва й відповідно формування механізму та умов їх ефективного функціонування.

1. *Березівський П. С.* Регіональні зрушення у розвитку організаційно-правових форм господарювання Львівської області / П. С. Березівський // Науковий вісник Львів. нац. ун-ту ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. – Сер. «Економічні науки». – 2011. – Т. 13. № 1(47). ч 2. – С. 3-10.

2. *Збарський В. К.* Становлення та розвиток малих форм господарювання сільських поселень України. [Електронний ресурс] / В.К. Збарський. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/stanovlennja-ta-rozvytok-malykh-form>.

3. *Малік М. Й.* Розвиток кооперативної ідеї в контексті наукових доробок І. І. Лукинова / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 167-170.

4. *Онисько С. М.* Особисті селянські господарства: фінансово-економічні та соціальні умови діяльності / С. М. Онисько, Т. О. Шматковська. – Львів: Волинська обласна друкарня, 2009. – 172 с.

5. *Свиноус І. В.* Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств / І. В. Свиноус. – К.: Аграр Медіа Груп, 2010. – 418 с.

6. *Узун В. Я.* Роль семейных форм и сельскохозяйственных коопераций в России и США / В. Я. Узун, В. А. Сарайкин // Аграрные доктрины двадцатого столетия: уроки на будущее. – М.: ВИАПИ, 1998. – С. 160-164.

7. *Шеленко Д. І.* Сільськогосподарські підприємства Івано-Франківського Прикарпаття після реформи / Д. І. Шеленко. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – 180 с.

8. *Шульський М.Г.* Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві. [Електронний ресурс] / М. Г. Шульський. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/orhanizatsiyno-ekonomichni-osnovy-funktsionuvannja-malykh-hospodarskykh-formuvan>.

9. *Юрчишин В. В.* Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Юрчишин. – Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 87-100.

The basic methodological principles of the development of the small agricultural formings in an agrarian sector are determined. The methodology of the research of small agricultural formings is considered not only as a method of knowledge, but as a set of methods used in economic science.

УДК 330.342.146

СОЦІАЛЬНО-РИНКОВА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД, НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Мацола М. М., Мацола С. М.

У статті на основі врахування світового досвіду здійснено аналіз існуючої моделі економічної системи в Україні. Досліджено шлях еволюції від адміністративно-командної до соціально-ринкової економіки. Визначено систему цілей, пріоритетів та завдань у формуванні національної моделі економіки.

Ключові слова: ринкова економіка, соціально-ринкова економіка, соціально-ринкове господарство, державна соціальна політика, перехідна економіка.

I. Вступ. Ринкове господарство, існувало в розвинутих країнах ще з XVIII століття і до перших десятиліть XX століття. В даний час в розвинутих країнах існує соціально-ринкове господарство. Така трансформація ринкового господарства відбулася під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх умов розвитку.

Концепція соціального ринкового господарства розроблена і ефективно функціонує в Німеччині завдячуючи таким вченим, як: К. Адепшауер [1], А. Мюллер-Армак [6] та Л. Ерхард [2]. Автори соціального ринкового господарства припускали, що дана модель – це так званий «третій шлях». Він проходить між позбавленням економічного порядку, ринком і командно-адміністративною економікою. Соціальне ринкове господарство, з одного боку, гарантує господарську свободу, ринкові методи господарювання, конкуренцію, а з іншого боку, надає соціальну захищеність і соціальну справедливість.

Соціально-ринкова модель економіки є найбільш розвинутою формою ринкової економіки, в якій принцип свободи, ринкового господарювання поєднується з соціальним порядком і соціальним прогресом. Саме поняття «соціальна ринкова економіка» з'явилося в Німеччині. Тут же були розроблені основні напрямки концепції соціальної ринкової економіки. Тому поняття «соціальна ринкова економіка» вже багато десятиліть асоціюється, насамперед, з Німеччиною. Однак, це не означає, що соціальна ринкова економіка властива лише одній країні. Соціальна ринкова економіка – це

продукт природного історичного розвитку суспільства, властивий країнам ринкової економіки.

Деякі вчені не проводять різниці між змішаною економікою (сучасним капіталізмом) і соціальною ринковою економікою. Однак, незважаючи на наявність безлічі загальних ознак, кожна з них має певну специфіку, що дозволяє розглядати їх в якості самостійних форм ринкової економіки.

Німецький учений Х. Ламперт, визначаючи сутність соціальної ринкової економіки, підкреслює, що ця модель економіки представляє синтез гарантованої державою економічної свободи та ідеалів соціальної держави, пов'язаних з соціальною захищеністю і соціальною справедливістю [6].

Трансформаційні процеси в соціально-економічній сфері України, які почалися з набуттям незалежності і не завершені до цього часу чітко виявили та ще більш поглибили деструктивні процеси у соціальній сфері. Не можна говорити, що соціальний занепад почався у 1991 р., він мав місце і раніше, але командно-адміністративна економіка у поєднанні з соціальною політикою, яка тоді існувала, на відміну від ринкової економіки, значною мірою давали можливість забезпечувати зайнятість населення, мінімально-необхідний розвиток соціальної інфраструктури, розвиток сільського господарства та, насамперед, переробних галузей. Однак, за рахунок плановості та значної зрівнялівки в доходах мало враховувався особистий внесок працівника у створення національного багатства, інакше кажучи стимули щодо підвищення продуктивності праці практично були мінімальними.

II. Постановка завдання. Соціальній ринковій економіці притаманні різні моделі, обумовлені національною специфікою. Розрізняють німецьку, шведську, голландську, японську і інші моделі соціальної ринкової економіки. На сьогодні в Україні відбувається процес трансформації економічної системи і побудова нової моделі національної економіки заснованої на ринкових засадах та активною державною соціальною політикою. Метою статті є на основі світового досвіду та з врахуванням на-

ціональних особливостей спроби окреслення в Україні моделі соціально-ринкової економіки, як головної мети трансформаційних перетворень.

III. Результати. Соціально ринкову економіку визначають як таку соціально-економічну політику, що поєднує в собі ринкові основи та принцип соціального вирівнювання. При цьому вирівнювання не повинно ототожнюватися із зрівнялівкою. Соціальна ринкова економіка функціонує на основі економічного і соціального порядків.

Економічний порядок включає: регулювання права власності, грошового та валютного ринку, підтримку конкуренції, регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Соціальний порядок являє собою сукупність інститутів і норм, що визначають соціальне становище громадян і окремих груп населення, а також соціальні відносини між членами суспільства. Соціальний порядок охоплює: сферу праці, систему соціального страхування і соціальної допомоги і т. д.

Термін «соціальна» означає, що ринкова економіка орієнтована на вирішення як економічних, так, і соціальних цілей. Соціально-еконо-

мічна політика країн із соціально-орієнтованою ринковою економікою зводиться до досягнення цілей, зображених на рис. 1.

Умовами реалізації цілей соціально-ринкової економіки є:

- 1) ефективна система відносин власності, що забезпечує взаємовідносини між державною і приватною власністю;
- 2) грошовий та валютний порядок;
- 3) конкурентний порядок;
- 4) порядок зовнішньоекономічної діяльності;
- 5) порядок у сфері праці і соціальних відносин.

Соціально-ринкова економіка у базується на таких основних принципах:

- 1) єдність соціально орієнтованої економічної політики та економічно орієнтованої соціальної політики;
- 2) розмежування та інтеграція складових соціальної економіки на мікро-, мезо- і макрорівнях;
- 3) системний аналіз визначення та використання джерел і факторів соціально-економічного зростання;
- 4) формування і розвиток соціального парт-

Рис. 1. Цілі держави в країнах з соціально-орієнтованою ринковою економікою

нерства між суб'єктами праці, капіталу і політики, як необхідна умова соціально-економічного зростання.

В Україні протягом більше семи десятиліть існувала радянська модель командної планової економіки. На рубежі 80-90-х років XX століття почався перехід до ринкової економіки. На підміну від ряду східноєвропейських постсоціалістичних країн Україна була найменш підготовлена до такої трансформації. Це пояснюється дією наступних факторів: відсутністю приватної власності, легального приватного сектору, дуже великою роллю держави в економіці, що на практиці призвело до її одержавлення, відсутністю підприємців, втратою духу підприємницької ініціативи у населення, пануванням в економіці, економічною поведінкою, яка сприяла зростанню інфляції, неефективною структурою національної економіки (домінуюча роль військово-промислового комплексу, другорядне відношення до розвитку галузей соціальної сфери, а також галузей, які створюють споживчі блага), низька якість багатьох видів вітчизняної продукції, що не дозволяє їм конкурувати з західною продукцією, невідго-

товленістю людей до існування в умовах ринкової економіки.

На даний час Україна є значною мірою країною з перехідною економікою. Сформований приватний сектор економіки, зростає частка осіб, зайнятих на підприємствах недержавних форм власності. Україна проходить складний шлях трансформації від командної до соціально-орієнтованої ринкової економіки (рис. 2).

Треба відзначити, що галузі економіки не однаково адаптувалися до ринкових відносин. Найбільших успіхів досягнуто в кредитуванні, фінансах та страхуванні. У той же час, в сільському господарстві розвиток іде вкрай повільно. Це багато в чому пояснюється відсутністю досі приватної власності на землю. Сучасна економіка характеризується також заго-стренням соціальних відносин.

Соціально орієнтацію економіки можна забезпечити лише на високопродуктивній економіці, яка поєднує приватну ініціативу і конкуренцію. Тільки на базі ефективно функціонуючої економіки можливо створити сильну систему соціального захисту громадян, забезпечити рівні можливості їх доступу до загальнолюдських цінностей.

Рис. 2. Трансформація економічної системи в Україні

Пріоритетними завданнями соціально ринкової економіки є:

1) зростання соціально-активної частини населення та ефективне використання його трудового та творчого потенціалу;

2) відтворення економічних благ (товарів, послуг) з орієнтацією на масового споживача відповідно до зростання його платоспроможності;

3) відтворення сприятливих умов життя кожної людини та людської спільноти;

4) соціалізація економічного середовища на основі розвитку соціального партнерства економічних суб'єктів та суб'єктів соціально-трудова відносин в поєднанні з нормативно-регулюючою роллю держави;

5) розвиток соціальної сфери та відповідної ринкової інфраструктури, як самоокупного сектора економіки з метою забезпечення загальнодоступності для населення;

6) формування, розвиток та функціонування системи професійної орієнтації, перенавчання та психологічної підтримки населення з метою забезпечення його ефективної зайнятості в умовах структурної перебудови економіки;

7) розмежування частки трудових та соціальних доходів громадян у валовому внутрішньому продукті з метою забезпечення пріоритетної орієнтації економіки на соціальний розвиток і підвищення рівня життя людей.

IV. Висновки. У центрі уваги соціальної ринкової економіки знаходиться людина з її потребами та інтересами, її відносини з іншими членами суспільства в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання. Соціально-ринкова економіка допомагає виробити правильну економічну і соціальну політику на макро- і макрорівнях, досягти в суспільстві соціального партнерства, зберегти і примножити суспільні цінності, забезпечити рівні умови доступу до них.

Цілями соціально-економічного розвитку в Україні на даному етапі розвитку є: забезпечення сталого економічного зростання, ефективізація економіки, розвиток підприємництва, відтворення і зростання людського капіталу, підвищення продуктивності та якості праці, підвищення рівня оплати праці, зростання реальних доходів населення, підвищення ефективності соціального захисту, розвиток сфери соціальних послуг.

Передусім, досягнення високих економіч-

них показників можливе лише за рахунок підвищення ефективності економіки – забезпечення відтворення економічного потенціалу за умови зростання співвідношення між позитивними результатами діяльності та витратами на їх досягнення. Ключовими питаннями є створення ефективного ринку праці, який би оперативно забезпечував роботодавців робочою силою відповідної професії та кваліфікації, а працівників – робочими місцями з прийнятними умовами працевлаштування, поступове підвищення рівнів заробітної плати до стандартів розвинутих країн, забезпечення зростання ефективності праці.

Підвищення ефективності соціального захисту, як ключового пріоритету соціально-ринкової економіки можливе через забезпечення зростання реальних доходів громадян, та за умови використання соціальних виплат за призначенням, загальної доступності суспільних благ, перш за все медичних послуг, освіти.

1. Adenauer Konrad. Stiftung Social Market Economy. An Economic System for Developing Countries Winfried Jung (Ed.) Academia Verlag Richarz Sankt Augustin 1991.

2. Эрхард Л. Полвека размышлений: Речи и статьи. – М.: Руссико: Ордынка, 1993. 606 с.

3. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Х. Ламперт. – М.: Дело ЛТД. – 1994. – 224с.

4. Лібанова Е.М. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. М. Лібанова // Вісник НАН України. – 2010. – № 8. – С. 3-14.

5. Лундсей С. Культура, ментальные модели и национальное процветание // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. Харрисона Л. и Хантингтона С. М., 2002. – с. 272-289.

6. Мюллер-Армак А. Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики // Политэконом. – 1996. – № 1. – с. 53-64.

7. Новый курс: реформы в Украине. 2010-2015. Национальная доповідь / За заг. ред. В. М. Гесця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

8. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гесця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

The article is based on consideration of international experience in the analysis of the existing model of the economic system in Ukraine and its features. Research through the evolution of command to social market economy. The system of objectives, priorities and targets in national economic model.

УДК 338.432:631.1.616

Король В. С.

СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО-КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто суть, принципи та завдання регіональних механізмів управління стратегічним розвитком інноваційно-конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва.

Ключеві слова: регіональна аграрна економіка, інновація, агротехнопарки, сільськогосподарська кооперація.

I. Вступ. Трансформування відносин власності в аграрній економіці вимагає її належного інноваційного оснащення, яке повинно забезпечити відповідний динамізм її розвитку. На перехідному етапі аграрної реформи потрібно було:

– завершити демонтаж адміністративно-командної системи;

– сформувати фундамент ринкової економіки;

– утвердити макроекономічну стабілізацію та подолати тривалу руйнівну економічну кризу.

Практика інновацій, з одного боку, свідчить про те, що на їх шляху є ще чимало перепон, які суттєво стримують інноваційний розвиток у державі; з іншого – що інноваційний розвиток стає, а подекуди вже утвердився як стратегічний для розвитку галузей та регіонів. Проте ці кроки вимагають конкретного наповнення, від організації підготовки кадрів до практичної реалізації масштабних інноваційних проєктів та програм. Аналіз останніх досліджень. Грунтовні дослідження різних аспектів інноваційних процесів в аграрній сфері здійснені провідними вітчизняними вченими, такими як В. Андрійчук, А. Гайдучський, О. Дацій, Л. Дейнеко, М. Зубець, М. Кісіль, М. Коденська, М. Малік, Г. Підлісецький, М. Садиков, А. В. Чупіс, О. Шестопаля, В. Юрчишин та ін. Окремі аспекти, пов'язані з розробкою та реалізацією стратегії інноваційної діяльності, її інвестиційного та ресурсного забезпечення, а також інформування сільськогосподарських товаровиробників щодо новітніх розробок сільськогосподарської науки та використання інтелектуальної власності в аграрній сфері, досліджували такі вітчизняні вчені, як А. Бондаренко,

А. Бузні, О. Бутнік-Сіверський, М. Кісіль, О. Крисальний, М. Кропивко, О. Лапко, М. Лобанов, П. Музика, П. Саблук, М. Садиков, С. Шолудченко та інші, а також російські дослідники Г. Андрєєв, С. Ільєнкова, В. Дергачов, Г. Романенко, Л. Хогберг, Р. Фатхутдінов та інші. Слід зазначити, що теоретико-методологічні засади активізації інноваційної діяльності та особливості управління інноваціями саме в сільському господарстві на сьогодні є найменш вивченими; недостатньо розкрито специфіку стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва.

II. Постановка завдання. Мета цього дослідження полягає у визначенні суті, принципів, завдань та регіональних особливостей механізму управління стратегічним розвитком інноваційно-конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва.

В умовах розвитку науково-технічного прогресу сільське господарство все більше індустріалізується та інтенсифікується. Окремі галузі переходять на промислову основу (цілорічні парниково-тепличні комбінати, овочеві фабрики і птахофабрики, яєчного і бройлерного напрямку спеціалізації та ін.), а деякі з них стають навіть самостійними галузями промисловості (комбікормовою, мікробіологічною та ін.).

III. Результати. Для формування конкурентоспроможного аграрного виробництва особливого значення набуває інноваційне спрямування аграрної політики держави, що зумовлює пошук нових форм інтеграції науки і виробництва.

Необхідно сприяти: – розвитку інноваційної інфраструктури, у тому числі технологічних парків, технополісів, бізнес-інкубаторів; – удосконаленню нормативно-правової бази з питань регулювання інноваційної діяльності, зокрема у галузі трансферу технологій, упорядкування оцінювання об'єктів інтелектуальної власності з метою її комерціалізації; – стимулюванню інноваційної діяльності, впровадженню механізму державного замовлення на реалізацію пріоритетних інноваційних проєктів,

підвищенню інноваційної активності малого і середнього підприємництва; – запровадженню механізмів стимулювання інвестування інноваційної діяльності, зокрема, довгострокового кредитування за допомогою інструментів рефінансування комерційних банків, державних небанківських фінансово-кредитних установ; – активізації регіональної інноваційної політики на основі розробки програм науково-технічного та інноваційного розвитку регіонів, створення регіональних промислових кластерів, центрів передачі та розповсюдження високих технологій, небанківських фінансово-кредитних установ, розвитку регіональної мережі науково-технічної та інноваційної інформації. Організаційними формами інноваційних структур у сільському господарстві є агротехнопарки, які добре зарекомендували себе в практиці господарювання інших країн. Дані організаційні структури дають можливість посилити інтеграційні процеси науки, агробізнесу, своєчасно впливати на наслідки мінливого середовища, оперативно та ефективно реагувати на його зміни і адаптувати до них організаційно-економічні механізми, які б сприяли збалансованому розвитку тваринництва, рослинництва, поглибленню технологічних, економічних і організаційних зв'язків між ними.

Цілями створення агротехнопарків є: – забезпечення інтеграції взаємозв'язку підприємств, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою і реалізацією; – розвиток нового підприємництва в агропромисловому секторі економіки; – розвиток конкуренції на основі високих технологій, використання ноу-хау, винаходів, результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень у сфері сільського господарства, переробної, харчової промисловості; – комерціалізація нововведень на основі фермерських господарств і підприємств як найбільш мобільних форм просування інновацій в агропромисловій сфері; – поліпшення якості розвитку виробництва і способів переробки харчової продукції, що виключають або зводять до мінімуму забруднення навколишнього середовища.

Агротехнопарки свою діяльність спрямовують на надання на гільгових умовах виробничих приміщень, земельних ділянок малим підприємствам переробної, харчової промисловості і фермерським господарствам; проведення маркетингових досліджень і надання допомоги фермерським господарствам і малим під-

приємствам у визначенні секторів ринку і окремих груп споживачів; підготовку спеціалістів, перш за все, менеджерів і фінансистів для фермерських господарств і підприємств, надання допомоги їм в отриманні інвестицій, пільгових кредитів, лізингу обладнання, оргтехніки, транспортних засобів тощо.

Агротехнопарк повинен об'єднати в єдиний економічний ланцюжок малі і середні фермерські господарства, малі підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, транспортні засоби, сховища продукції, служби сертифікації продукції, фірми з реклами, які в сукупності працюють на певні групи споживачів, враховуючи їх попит і вимоги.

Агротехнопарки призначені для забезпечення конкурентоспроможності тієї продукції, яка виробляється малими і середніми фермерськими господарствами, підприємствами, шляхом пошуку і підбору споживачів і ділових партнерів.

Для координації діяльності зі створення та подальшого наукового супроводу функціонування агротехнопарків передбачається створити Західно-український інноваційний центр сільського господарства (ЗУЦСГ) «Сільський господар», який міг би бути сформований на базі Західного наукового центру НАН України. Основні завдання даної структури вирішуватимуться на основі тісної взаємодії та інтеграції науково-технічного потенціалу наукових, освітніх та дослідних установ Західного регіону при постійній співпраці з управліннями сільського господарства і продовольства областей регіону, з асоціаціями фермерів, з обласними дорадчими центрами, аграрними палатами областей. Виробничим і фінансовим капіталом співзасновників є: концентрація внутрішніх ресурсів учасників для реалізації пріоритетних інноваційних проектів; налагодження кооперативних зв'язків з метою організації конкурентоспроможного виробництва і збуту агропродукції; стабілізація атеріально-технічних партнерів за рахунок координації їх діяльності, (діяльність інноваційних центрів сприятиме розробці передових ехнологій, доведенню їх до стадії товарної реалізації, що створить “мови для успішного розвитку сільського господарства та інших взаємопов'язаних з ним галузей, зацікавлених у збільшенні фінансування наукових досліджень. Така кооперація в проведенні наукових досліджень знижує затрати на їх виконання та підвищує ефективність використання науково-технічної продукції.

Доцільно створити інноваційні центри при всіх наукових центрах НАН України. Вони повинні об'єднувати навколо себе всі структури, задіяні в аграрному секторі, багатогранні форми венчурної взаємодії великого капіталу з малим бізнесом, вигідні організаційні новації, які дають змогу отримувати пільги при оподаткуванні і створюють особливо вигідні умови для вітчизняних та іноземних інвестицій.

Головним у тому контексті є чітке методологічне визначення інновації у загальному обсязі наукових розробок, спрямованих на високотехнологічний розвиток сільського господарства. До розробки і реалізації інновацій у сільськогосподарському виробництві доцільно залучити венчурний капітал.

Створення технопарків, як й інші заходи інноваційного характеру, вимагає активної державної та фінансової підтримки. «Державі, на думку П.Т. Саблука, потрібно переглянути ідеологію і пріоритети інноваційно-інвестиційної політики. Не може успішно розвиватися аграрний сектор економіки, якщо його підтримка з державного бюджету обмежується 3,5% від загальних видатків. При некерованому ринку в умовах ринкової стихії сільськогосподарські підприємства у своїй більшості неспроможні забезпечувати необхідні нагромадження для простого і розширеного відтворення, активізації інноваційної та інвестиційної діяльності» [5 с. 7].

Такої думки дотримуються й інші економісти-аграрники, які вважають, що передусім потрібна інвестиційна підтримка реалізації інноваційних проектів у сільськогосподарському виробництві. Шляхи і методи такої підтримки можуть бути різні. Так, одним з них, на думку А. Гайдуцького, може бути відповідна податкова політика в аграрній економіці, зокрема, запровадження фіксованого сільськогосподарського податку і пільгового оподаткування за ПДВ. Запровадження фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) з 1999 р. підвищило інвестиційну привабливість сільського господарства. Вона сприяє тому, що відкриваються можливості збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, підвищується рівень оплати праці та заробітків селян, створюються умови для інвестування у найпотрібніший час, обмежуються можливості адміністративного втручання у діяльність сільськогосподарських підприємств.

В умовах окресленого стану аграрного сектора надзвичайно важливою є диверсифікація

інструментів кредитної підтримки сільськогосподарських виробників, нагромадження власних інвестиційних ресурсів суб'єктами аграрного підприємництва, запровадження оптимальних схем оподаткування та страхування, врахування екологічного чинника при розробленні інвестиційної стратегії потужних агропромислових об'єднань [1, с. 67].

Виведення аграрного сектора економіки на інноваційно-конкурентоспроможний шлях розвитку – процес складний, багатогранний і капіталомісткий. Тому його можна долати усією сукупністю заходів, а водночас зосередитись на окремих напрямках сільськогосподарського виробництва. Так, наприклад, однією із стратегічних галузей українського сільськогосподарського виробництва є цукробурякове виробництво, яке заслуговує на окремі зусилля і заходи. Тому виправданим є прийняття Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру».

Нарощуванню цукробурякового виробництва повинні сприяти такі заходи, як впровадження сучасних технологій вирощування цукрових буряків, їх переробки, реформування ціноутворення, вдосконалення взаємовідносин між виробниками сировини й цукровими заводами, розумна фінансово-кредитна та інноваційна політика.

Іноземний же капітал, при незначних його масштабах в українську економіку загалом, надає перевагу харчовій та переробній галузям АПК. В аграрній сфері іноземні вкладення здійснюються переважно в сферу реалізації (зерна, соняшнику, де працюють іноземні трейдери). Закордонні фірми також орендують значні масиви орних земель для вирощування високорентабельних – соняшнику, рапсу, пшениці, кукурудзи та інших експортних культур.

Важливе значення для забезпечення стабільності розвитку агропромислового комплексу матиме дальший розвиток банківської і страхової системи.

Великий вплив природних умов на сільськогосподарське виробництво, його сезонність, уповільнений обіг капіталу, нерівномірність надходження доходів вимагають формування принципово нової банківської системи і страхової політики. У країні важливо створити селянський іпотечний банк з відповідною мережею філій для фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників і підприємств агропромислового комплексу.

су. Необхідно також створити спеціальний Фонд кредитної підтримки підприємств і господарств агропромислового комплексу для забезпечення їх кредитними ресурсами та для виконання державних цільових програм.

У межах чинного законодавчого поля в аграрному секторі України може розвиватися така форма кооперативного кредитування, як кредитні спілки. Особливістю їх є те, що вони можуть створюватися лише фізичними особами. Головною метою спілки є фінансовий та соціальний захист своїх членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування на кооперативних засадах.

Кредитні спілки видають кредити під заставу майна. Однак можуть використовуватися й інші механізми для кредитування. Розвиваючись, кредитні спілки можуть відігравати важливу роль у кредитуванні селянських (фермерських) господарств та інших дрібних сільськогосподарських товаровиробників як фізичних осіб. У межах чинного законодавства сільськогосподарські товаровиробники – юридичні та особи можуть створювати кооперативні банки. Це стосується і сільськогосподарської кооперації, яка може бути потужною силою в модернізації сільськогосподарського виробництва. Кооперація – це феномен української господарської культури. Кооперація мала в Україні широке розповсюдження. Вона охопила всі українські терени і була ефективною організацією дрібноселянського господарства, мала видатні здобутки, зокрема на західноукраїнських землях між двома світовими війнами.

Сутність та роль кооперації в сільському господарстві досліджував М. І. Туган-Барановський, який відмічав, що кооператив – це господарське підприємство кількох добровільно об'єднаних осіб, яке має за свою мету не отримання найбільшого «барішу» на затрачений капітал, а збільшення, завдяки спільному веденню господарства, трудових доходів його членів або скорочення витрат останніх [3, с. 123]. Він також наголошував на необхідності об'єднання кооперативів у союзи.

Процеси кооперації та концентрації сільськогосподарського виробництва досліджував О. В. Чайнов. Даючи визначення селянській кооперації, вчений писав, що вона є досить досконалим організаційним варіантом селянського господарства, що дозволяє дрібному товаровиробнику, не руйнуючи своєї індивідуальності, виділити зі свого плану ті його

елементи, в яких велика форма виробництва має безперечні переваги над дрібною [4, с. 156]. На думку О. В. Чайнова в сільському господарстві зростання виробництва у більшості випадків супроводжується не збільшенням абсолютних розмірів цього виробництва, а збільшенням кількості предметів, які беруть участь у виробничому процесі [4, с. 198].

У суверенній Україні також узаконена сільськогосподарська кооперація, яка потрібна насамперед приватно-селянському і фермерському господарству. Сільськогосподарська кооперація здатна повести селянство шляхом модернізації господарства і адаптації його до вимог ринкової економіки. Однак кооперативний рух вимагає організації і організаторів. Вони можуть бути дуже корисними для селянського сектора сільськогосподарського виробництва і фермерського середовища. На сільськогосподарську кооперацію потрібно звернути належну увагу.

Зазначимо кілька принципів формування та функціонування асоціацій кооперативів. Перший: варіантний підхід до формування системи кооперативів. Із кількох варіантів структуризації кооперативів обрати такий, що найбільше відбиває інтереси трудового колективу, які в своїй сукупності є суперечливими.

Система кооперативів із горизонтальними зв'язками повинна органічно ув'язуватися з агропромисловою інтеграцією, зорієнтованою на реалізацію кінцевих продуктів харчування. Асоціація кооперативів має також інтегрувати фермерські та селянські господарства, що неминуче формуватимуться одночасно з кооперативними асоціаціями.

Другий принцип: при формуванні асоціацій кооперативів потрібно дотримуватися поступовості і поетапності. У перспективі, можливо, шість сільськогосподарських кооперативів стануть самостійними суб'єктами господарювання (юридичними особами), хоча для цього, очевидно, потрібно створювати необхідні умови.

Третій принцип полягає в тому, що в сільськогосподарських кооперативах мають широко використовуватися орендні відносини.

Насамперед, кооператори мають орендувати земельні і майнові паї інших власників – не членів кооперативу (пенсіонерів, працівників соціальної сфери, тих, що вивільнились із виробництва). Непрацюючі власники земельних і майнових паїв можуть бути асоційованими членами кооперативу.

Із контексту сучасних досліджень, присвячених модернізації сільського господарства, переведенню його на шлях інноваційно-конкурентоспроможного розвитку, зовсім випала суспільна агрономія. Між тим українська наукова думка у цій галузі знання дала світові справжніх корифеїв – Костя Мацієвича, Євгена Храпливого та ін.

Суспільна агрономія, на думку Є. Храпливого, – ділянка агрономічної праці, яка дає рекомендації, потрібні хліборобові. Суспільна агрономія дбає про розумну організацію праці й капіталів в окремих господарствах, про ефективні методи праці, про організацію збуту продуктів сільського господарства. Суспільна агрономія – це демократизація хліборобського поступу, вона спирається на селянське самоврядування. Особливо широке поле праці суспільної агрономії у приватному секторі сільського господарства.

«Наші передові люди по повітах, казав Є. Храпливий, повинні зрозуміти, що справа суспільної агрономії взагалі є справою основною загальнонаціональною, без якої не можна думати про відродження нашого села теж в інших напрямках»[2]. Наведені слова сказані ще у 30-х роках ХХ ст., але повністю стосуються сучасної української дійсності, яка перебуває у перехідному стані та пошуку на шляху модернізації сільськогосподарського виробництва на інноваційно-конкурентоспроможних засадах.

IV. Висновки. Наукові пошуки, організаційні зусилля на вказаному шляху пов'язані із подоланням значних труднощів, зокрема зумовлених інвестиційними обмеженнями. Однак останні не заслуговують такої глорифікації, як це нерідко можна вчитати у спеціальній літературі. Адже практика, зокрема українська, виробила форми нагромадження ресурсів, організації виробництва, постачання і збуту, що нимагало мінімальних затрат. Суспільна агрономія в минулому довела свою корисність для селянських господарств. Усе це в сукупності – надто цінний спадок і соціально – культурне джеєрело інноваційно – конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Становлення стратегічної моделі розвитку агропромислового виробництва є системною проблемою і вимагає комплексного вирішення таких питань: поетапного підвищення рівня фінансування регіональної аграрної науки за рахунок усіх джерел з метою перетворення галузей агропромислового виробництва, зокрема сільського господарства, на високотехнологічні; підвищення результативності регіональної аграрної науки та створення потужного пакета конкурентоспроможних інновацій, насамперед нових агро- та біо- технологій; селекційних досягнень у рослинництві та тваринництві, сучасних технічних комплексів, адаптованих до умов конкретної ґрунтово-кліматичної зони; формування економічних механізмів стимулювання попиту агроформувань на інноваційну продукцію, пільгове кредитування ресурсів та кредитної підтримки й пільгового оподаткування інноваційних проектів; підвищення рівня капіталізації інтелектуальної власності через уведення її об'єктів у господарський обіг та подальше використання результатів, отриманих від їхнього використання, на фінансування науково-дослідних розробок; створення гнучкої сучасної регіональної інноваційної інфраструктури, здатної разом з відповідною загальнодержавною інфраструктурою забезпечувати швидкий перехід від фундаментальних і прикладних досліджень до практичного застосування їхніх результатів.

1. Дацій О. І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України / О. І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65–76.

2. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: наукова доповідь / Ю. М. Бажал, І. В. Одо-тук, М. С. Данько, О. О. Лапко та ін.; ред. В. П. Александрова / НАН України; Інститут економічного прогнозування. – К.: Ін-т економічного прогнозування, 2002. – 80 с.

3. Туган-Барановський М. І. Соціальні основи кооперации / М. І. Туган-Барановський. – М.: Економіка, 1989. – 496 с.

4. Чайнов А. В. Основні ідеї та форми організації крест'янської кооперации / А. В. Чайнов. – М., 1919. – 345 с.

5. Саблук П. Т. Становлення аграрної політики в Україні // Економіка АПК. – 2006. – №1. – С.3–7.

The essence, the principles and objectives of the regional mechanisms of strategic development of innovative and competitive agricultural production.

ОЦІНЮВАННЯ ЧИННИКІВ ЗМІЦНЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянута проблема низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної індустрії туризму. Проаналізовані основні чинники, що впливають на туристичний імідж держави, та розроблені рекомендації щодо покращення розвитку туризму в Україні.

Ключові слова: туризм, туристична діяльність, індустрія туризму, конкурентоспроможність, Всесвітній економічний форум.

І. Вступ. Фундаментальні дослідження сучасної рекреаційно-туристичної сфери показують, що нині найважливішим є підвищення конкурентоспроможності індустрії туризму. Названа проблема в усьому розмаїтті її аспектів стосується практично всіх сторін життя суспільства та, у зв'язку з цим, постійно перебуває в центрі уваги державних діячів і ділових кіл усіх розвинених країн світу. Невід'ємною складовою світового туристичного процесу є українська туристична галузь. Попри всі політичні та соціально-економічні негаразди останніх років індустрія туризму стала тією галуззю народного господарства України, яка з року в рік стабільно нарощує обсяги реалізації послуг. Конкурентоспроможність туристичної галузі у державі забезпечується всією наскрізною системою підтримки виробника турпродукту. Прикметно, що створення умов для розвитку ринку виробника турпродукту, збільшення його конкурентних переваг забезпечує урізноманітнення цього продукту.

II. Постановка завдання. Сучасні процеси розвитку туристичної індустрії об'єктивно свідчать про те, що вирішення складних завдань розвитку цієї сфери неможливе без комплексної оцінки рівня її конкурентоспроможності. Це вимагає врахування й аналізу великої кількості підходів та методик розрахунку показників рівня конкурентоспроможності туристичної індустрії. Стійкий розвиток туризму спричиняє необхідність проведення відповідної послідовної й ефективної політики, реалізація якої пов'язана із проблемою підвищення конкурентоспроможності усіх підгалузей туризму.

Для галузей та підприємств туризму як суб'єктів конкурентної боротьби досягнення конкурентоспроможності означає, з одного боку, можливість підвищення ефективності розвитку, з іншого – право посісти гідне місце в системі державотворення й сприяти економічному зростанню України. У зв'язку з цим розуміння сутності поняття конкурентоспроможності й оволодіння методами зміцнення конкурентоспроможності туризму стають актуальними як для науковців, так і для практичних працівників.

Публікації, присвячені безпосередньо проблемам управління конкурентоспроможністю туризму, представлені в основному в зарубіжній літературі. Вітчизняні дослідники основну увагу приділяють адаптації зарубіжних методик для вирішення проблем конкурентоспроможності регіону, або дослідженню окремих аспектів конкурентоспроможності. Питання конкурентоспроможності туристичної індустрії знайшли своє відображення у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як С. П. Гаврилюк [1], О. О. Любіцевої [2], Г. А. Папіряна [3], В. Ф. Семенова [4], І. М. Школи [5], Ф. Котлера, Дж. Боуена, Дж. Майкенза [6] та інших. Однак багато питань залишаються невирішеними й вимагають подальших досліджень та адаптації до українських умов.

Метою статті є аналіз та оцінка чинників розвитку конкурентних переваг України на світовому ринку туристичних послуг.

За офіційними даними, у 2011 році частка туристичної індустрії у ВВП України становила 1,5%. Туристична галузь приносить прибутку приблизно 15 мільярдів гривень щороку. В індустрії туризму зайнято близько 8% населення України [7].

Пріоритетним видом туризму для України залишається іноземний (в'їзний) туризм як вагомий чинник поповнення валютними надходженнями державної скарбниці та створення додаткових робочих місць.

За останні три роки кількість іноземних туристів, які відвідали Україну, не зменшилася (рис. 1).

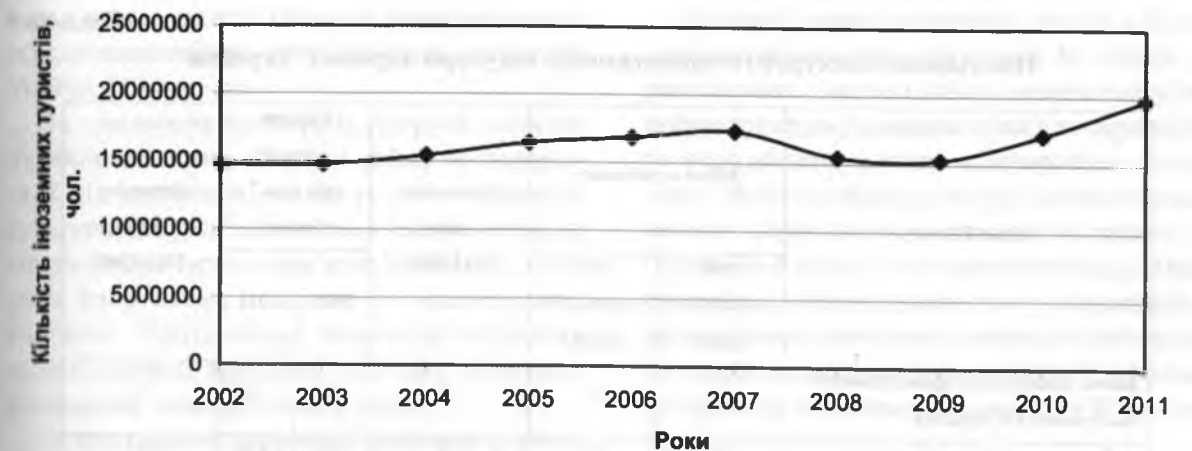

Рис. 1. Динаміка кількості іноземних туристів, які відвідали Україну

У 2011 році Україну відвідали близько 21.415.296 іноземних громадян (включно з одинокими відвідувачами), серед них з метою туризму – 1.225.954 особи [1]. Це на 1% більше, порівняно з даними 2010 року. Приблизно 40% туристів приїжджали торік із Російської Федерації, 11% – з Польщі, 9% – з Білорусі. Серед туристів, що демонструють інтерес до України як до популярного туристичного напрямку варто виділити: Німеччину, США, Італію, Румунію, Туреччину, Велику Британію, Ізраїль та Францію.

Рис. 2. Частка іноземних туристів, які відвідали Україну у 2011 році

За оцінкою Світового економічного форуму, у 2011 році Україна посіла 85-е місце серед 139 країн світу за показником конкурентоспроможності подорожей та туризму, отримавши 3,8 балів за семибальною шкалою.

Цей рейтинг експерти Всесвітнього економічного форуму підготували спільно з Міжнародною асоціацією повітряного транспорту, Всесвітньою радою подорожей і туризму, Всесвітньою туристичною організацією ООН. Трійку лідерів очолюють Швейцарія, Німеччина та Франція. У десятку кращих країн потра-

пили Австрія, Швеція, США, Великобританія, Іспанія, Канада та Сінгапур. Лідер серед колишніх республік СРСР, нині незалежних держав, – Естонія (вона на загальному 25-му місці). Російська Федерація знаходиться на 59-ій сходинці у рейтингу Всесвітнього економічного форуму.

Для розрахунку індексу конкурентоспроможності подорожей та туризму використовується спеціальна система оцінки, де враховується 75 різних чинників, об'єднаних в 14 груп та 3 основні розділи – «Регуляторна база туризму»; «Ділове середовище та туристична інфраструктура»; «Людські, культурні та природні ресурси».

У табл. 1 наведена динаміка змін показників конкурентоспроможності України у сфері туризму у 2011 році порівняно з 2009 роком.

Аналізуючи подану таблицю, ми бачимо, що Україна за останні два роки опустилася в рейтингу на 8 сходинок. Причиною цього стало низька оцінка за розділом «Людські, культурні та природні ресурси».

На думку експертів, в Україні слабо розвинена система освіти та підготовки кадрів для туристичної індустрії (про це свідчить 71-е місце в рейтингу). Негативним чинником виступає також і рівень гостинності українців, що посідає 117-е місце у загальному рейтингу. Проте, на нашу думку, експертна оцінка цього чинника є досить суб'єктивною та не зовсім відповідає загальноприйнятим уявленням про українську гостинність.

Загальна ж відкритість країни для туризму зайняла 52-му позицію в рейтингу. Найкращим

Таблиця 1

Показники конкурентоспроможності індустрії туризму України

Назва індексу	Місце в рейтингу		Динаміка змін 2011/2009	Бальна оцінка (від 1 до 7 балів)		Динаміка змін 2011/2009
	2009 (серед 133 країн)	2011 (серед 139 країн)		2009	2011	
Індекс конкурентоспроможності подорожей та туризму	77	85	-8	3,8	3,8	0
1. Регуляторна база туризму:	62	64	-2	4,7	4,6	-0,1
1.1. Державна політика та регулювання індустрії туризму	104	107	-3	3,8	3,8	0
1.2. Стабільність навколишнього середовища	79	88	-9	4,3	4,2	-0,1
1.3. Безпека туризму	86	82	+4	4,7	4,5	-0,2
1.4. Рівень охорони здоров'я та санітарії	18	17	+1	6,4	6,5	+0,1
1.5. Пріоритетність розвитку індустрії туризму	87	101	-14	4,0	4,1	+0,1
2. Ділове середовище та туристична інфраструктура:	72	76	-4	3,4	3,5	+0,1
2.1. Інфраструктура авіатранспорту	94	93	+1	2,6	2,6	0
2.2. Інфраструктура наземного транспорту	72	74	-2	3,3	3,4	+0,1
2.3. Туристична інфраструктура	55	53	-2	3,7	4,4	+0,7
2.4. Інформаційно-комунікативна інфраструктура	51	68	-17	3,4	3,2	-0,2
2.5. Цінова конкурентоспроможність індустрії туризму	116	119	-3	3,9	4,0	+0,1
3. Людські, культурні та природні ресурси:	103	118	-15	3,5	3,3	-0,2
3.1. Людські ресурси:	68	68	0	5,1	4,9	-0,2
3.1.1. Освіта та підготовка кадрів	59	71	-12	4,8	4,6	-0,2
3.1.2. Наявність кваліфікованих кадрів	85	63	+22	5,3	5,1	-0,2
3.2. Рівень гостинності	66	117	-51	4,7	4,2	-0,5
3.3. Природні ресурси	112	119	-7	2,4	2,3	-0,1
3.4. Культурні ресурси	88	86	+2	1,8	1,9	+0,1

Джерело [8, 9]: The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009.

чинником в цьому розділі є наявність кваліфікованих кадрів, що за останні декілька років піднялася вгору на 22 позиції.

Низьку оцінку отримав чинник природні ресурси – загалом, з цього розділу країна пере-

містилися на 7 позицій вниз. Звертаємо увагу, що за кількістю природних пам'яток, що входять до світової спадщини, Україна знаходиться на 43-му місці, а за видовим різноманіттям тваринного та рослинного світу – на 81-му. Але

через низьку якість охорони навколишнього середовища світова громадськість приділила Україні 119-е місце.

За чинником культурні ресурси позиція України за останні два роки майже не змінилася. Слід зазначити, що до групи показників культурні ресурси відносяться такі чинники, як кількість культурних пам'яток ЮНЕСКО, кількість спортивних стадіонів та міжнародних виставок. Проте немає згадки про кількість музеїв, театрів, народних майстрів, музичних фестивалів, кінофестивалів тощо.

За показником державної політики та регулювання індустрії туризму Україна посіла негнідне 107-е місце. Незважаючи на відносно невисоку вартість започаткування бізнесу (53-е місце), держава не створює сприятливого інвестиційного клімату та за показником відношення до іноземних інвесторів Україна займає 121-е місце. Негативно впливає ще й чинник прозорість державної політики (114-е місце).

На думку експертів Всесвітнього економічного форуму, природоохоронне законодавство України є занадто м'яким (127-е місце). Розвиток туристичної індустрії сьогодні проходить без урахування її стійкості відносно навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо при створенні нових інфраструктурних проєктів.

Ситуація з пріоритетністю розвитку туризму в Україні за версією Всесвітнього економічного форуму за останні два роки значно погіршилася – з 87-ої позиції країна перемістилася на 101-шу. Ця непослідовність держави відносно туризму призвела до сумного результату – бренд України як туристичного держави перебуває на 120-му місці, втративши сім пунктів порівняно з 2009 роком.

Чинник безпеки є одним з головних пріоритетів під час подорожі, тому загальне 82-е місце негативно впливає на імідж України як туристичного напрямку. В країні, на думку іноземних експертів, повністю відсутня довіра до правоохоронних органів (122-е місце).

Проте, протягом останніх декількох років, на досить високій 17-ій позиції залишається рівень охорони здоров'я та санітарії. Своєю дуже високою позицією в рейтингу за цією групою показників Україна зобов'язана 3-му місцю у світі за кількістю лікарняних ліжок на душу населення і досить престижному 30-му місцю за кількістю лікарів на душу населення.

Окремої уваги заслуговує розділ «Ділове середовище та інфраструктура». В Україні характерними є низька якість авіатранспортної інфраструктури, невелика кількість аеропортів та нерозвинена мережа міжнародних сполучень. Якість інфраструктури авіасполучень вимагає серйозного поліпшення та займає загальне 93-е місце у світовому рейтингу. Низька оцінка сьогоdnішнього стану інфраструктури повітряних сполучень повинна підштовхнути українські регіони, які зацікавлені у розвитку туризму, до більшої активності в її модернізації.

Інфраструктура наземного транспорту посідає 74-е місце. Негативними чинниками залишаються погана якість автомобільних шляхів (136-е місце) та інфраструктури портів (94-е місце). До сильних сторін варто віднести високу якість залізничних доріг – 25-е місце в світі.

До групи показників туристична інфраструктура входять три позиції – кількість готельних номерів (113-е місце), наявність міжнародних компаній з оренди автомобілів (40-е місце) та кількість банкоматів, що приймають картки VISA (30-е місце). На наш погляд, ці чинники не повністю розкривають зміст цього підрозділу. Ми вважаємо, що поряд з оцінкою готельної бази необхідно проаналізувати кількісні характеристики закладів харчування.

В сфері системи телекомунікацій Україна займає загальне 68-е місце. При цьому за кількістю користувачів мобільними телефонами Україна знаходиться на 37-му місці у світі, а за кількістю користувачів Інтернетом – на 69-му місці.

Дуже важливе значення має розділ цінової конкурентоспроможності в туризмі. У 2011 році Україна за цим показником опустилася на 119-ий рядок у рейтингу. Спробуємо розібратися, у чому тут причина. Як вже було відзначено, загальний бал у цьому розділі складається з оцінки декількох чинників. За показником порівняльної купівельної спроможності грошової одиниці Україна знаходиться на 13-му місці. Відносно невисокою (49-е місце в світі) є вартість пального. І навіть високі податки на авіаквитки та збори аеропортів (93-е місце) дають Україні місце в першій сотні. Загальною низькою позицією конкурентоспроможності туризму, на думку іноземних експертів, Україна зобов'язана своїй податковій системі, завдяки якій держава посіла 136-е місце. Ще один показник, який тягне Україну вниз, – індекс

готельних цін, де ми знаходимося на 115-му місці. Проблема високої вартості цін на проживання в українських готелях та низької якості обслуговування досі залишається невирішеним питанням індустрії туризму.

III. Висновки. Не зважаючи на низьку оцінку конкурентоспроможності вітчизняної індустрії туризму експертами Всесвітнього економічного форуму, Україна має великий потенціал для розвитку цієї галузі народного господарства. Головною метою індустрії туризму в Україні є створення сприятливого організаційно-правового й економічного середовища для розвитку цієї галузі, формування конкурентоспроможного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту на основі використання природного та історико-культурного потенціалу України, забезпечення її соціально-економічних інтересів та екологічної безпеки. Розвитку конкурентоспроможної туристичної індустрії України сприятимуть заходи з диверсифікації туристичних послуг, підвищення завантаженості готелів та покращення туристичної активності у низький сезон, модернізація матеріально-технічної бази санаторіїв та готелів, дотримання екологічного імперативу в курортних місцевостях і на природоохоронних територіях, систематична підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації існуючих кадрів рекреації та туризму (навчання, тренінги, курси, семінари, стажування, учбово-рекламні поїздки тощо), удосконалення існуючої нормативно-правової бази туризму, спрощення візового режиму, процедур прикордонного і митного контролю туристів.

УДК 338.486(477)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ КЛАСТЕРУ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розкривається сутність туристично-рекреаційного кластеру, його структура та функції, природно-рекреаційний потенціал, місце і роль у задоволенні потреб населення в контексті забезпечення сталого розвитку

Ключові слова: туристично-рекреаційний кластер, продукт, функції, сталий розвиток.

1. Гаврилюк С. П. Конкурентоспособность предприятий в сфере туристического бизнеса: [учебное пособие] / С. П. Гаврилюк. – К.: Киев. нац. торг.-экон. ун-т, 2006. – 180 с.

2. Любицева О. О. Рынок туристических услуг. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.

3. Патирян Г. А. Международные экономические отношения. Экономика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 208 с.

4. Семенов В. Ф., Жигалина М. М. Методи оцінювання конкурентоспроможності туристичного підприємства // Науковий вісник ОДЕУ. – 2010. – № 42. – с. 45-51.

5. Менеджмент туристичної індустрії: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І. М. Школа, Т. М. Ореховська, І. Д. Козменко, І. Р. Лошенко, Р. В. Кравчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 662 с.

6. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм: [ученик для вузов: пер. с англ.] / Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. – М.: Юнити, 2007. – 1071 с.

7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011. Managing in a Time of Turbulence. – World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Competitiveness_Report_2011.pdf

9. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009. Managing in a Time of Turbulence. – World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Competitiveness_Report_2009.pdf

In the article the problem of the low level of competitiveness of the domestic tourism industry has been considered. The main factors, which influence the tourist image of the country, have been analyzed, and recommendations for improvement of the development of tourism in Ukraine have been provided.

Триленберг Г. І.

I. Актуальність та дослідженість проблеми. Кризові явища, притаманні останнім часом економіці України, вимагають шукати ті напрями економічної діяльності, які можуть сприяти активізації економічного розвитку. Тут особлива роль відводиться туристично-рекреаційній сфері, яка являє собою свого роду кластер, на думку М. Партера. – це сконцентрована за географічним принципом група взаємо-

пов'язаних компаній спеціалізованих поставальників, у тому числі послуг, форм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій у певних областях, конкуруючих, однак, здійснюючих спільну роботу. До речі, до цього часу не існує єдиного, загально визначеного поняття. Скажімо, Янг Лоурен вважає, що кластер – це група компаній, розміщених рядом, чи група компаній, які належать одній і тій же галузі [11].

В. Третяк відмічає, що кластер – це квазіінтегрована структура, що складається із юридично незалежних малих підприємств, у яких відсутній контроль за власністю і зберігається контроль за управлінням активів [7].

Уцілому туристично-рекреаційну сферу економічної діяльності досліджує особливо останнім часом багато науковців. У їх числі – А. Будиновський, А. Івченко, В. Куценко, Т. Марченко, О. Мацюк, О. Пархоменко, М. Погребецький, М. Рудинський, Я. Тимчишин, С. Хвостенко та інші. Проте, не дивлячись на це, туристично-рекреаційний кластер в Україні ще не набув належного дослідження, і використання.

II. Постановка завдання. Тому метою нашого дослідження є пошук шляхів підвищення ролі туристично-рекреаційної сфери діяльності не лише у задоволенні потреб населення, але й у забезпеченні сталого розвитку.

III. Виклад основного матеріалу. Як свідчить статистика, туристично-рекреаційний кластер відноситься до найдинамічніше розвиваючих сфер економічної діяльності. Він включає: туризм, санаторно-курортну сферу, медицину, активний відпочинок, розважальні центри, побутове обслуговування, видавничу сферу для інформаційного забезпечення, центри здорового харчування, виробництво екологічно чистих продуктів, надання оздоровчих послуг, фінансові, будівельні компанії, освітні заклади; лікувально-профілактичні, оздоровчі та заклади з організації відпочинку дітей тощо. Структура туристично-рекреаційного кластеру не є незмінною, розширюється обсяг і асортимент послуг, які він надає. Проте, пріоритетними серед них залишається відновлення життєвих сил населення, виховання, задоволення естетичних, історико-культурних, пізнавальних потреб населення.

У світі туристично-рекреаційна діяльність відноситься до найбільш прибуткових і швидко розвиваючих. Створюються нові підприємства для задоволення нових виникаючих рек-

реаційних потреб, відбувається процес ускладнення структури цього кластера у відповідності з диверсифікацією туристично-рекреаційних потреб. Лише туристичний сегмент цього кластеру включає діяльність туристичних підприємств по наданню комплексу туристичних послуг і продажу туристичних товарів з метою задоволення потреб людини, що вирикають у період її мандрів, поїздки тощо. У світі на нього припадає 11% світового валового національного продукту; 7% світових інвестицій, кожне 16-е робоче місце, 11% світових споживчих витрат, 5% податкових надходжень тощо.

В Україні туризм розвивається з 60 років минулого століття, однак до цього часу він не набув активного розвитку, не дивлячись на те, що у світі він визнаний важливим чинником пожвавлення економіки. На кожен долар витрат на розвиток цієї сфери у світі отримують 7-8 дол. прибутку, а кожне робоче місце тут потребує створення додатково 4 робочих місць у суміжних галузях. У більше, ніж 80% країнах світу туризм входить у першу п'ятірку провідних статей експорту, а у 40% – туризм є основним донором надходжень іноземної валюти. Скажімо, у США, Франції, Італії туризм щорічно приносить до 10% ВВП, інвестицій, всіх робочих місць і споживчих витрат.

В Україні, за даними офіційної статистики, на кожен долар, оплачений туристом фірми, припадає 7 дол., які він витрачає у місцях перебування додатково на придбання сувенірів, книг тощо. Таким чином, завдяки розвитку туристично-рекреаційного кластера в економіку країни „вливаються” додаткові послуги, а сам кластер набув дійсно масового соціального характеру.

Все це говорить про те, наскільки важливим чинником розвитку економіки в цілому є туристично-рекреаційний її сегмент. Разом із тим його розвиток веде до гармонізації відносин між різними країнами і народами, сприяє збереженню та оздоровленню навколишнього середовища. Головною ж метою розвитку туристично-рекреаційного кластеру є задоволення потреби населення у матеріальних і нематеріальних послугах, забезпечення людини повноцінним і раціональним відпочинком, сприяння зміцненню здоров'я людини (фізичного, психічного та інтелектуального).

Туристично-рекреаційна діяльність тісно пов'язана з наявністю відповідних ресурсів. Україна як туристично-рекреаційна дистанція

володіє значними ресурсами і туристично-рекреаційним потенціалом. За даними офіційної статистики, курортні та рекреаційні території в нашій країні складають 15% території. Тут знаходиться багата й цікава історична спадщина. Лише під охороною держави в Україні перебуває більше 140 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, зокрема: 64 тис. пам'яток археології, більше 54 тис. пам'яток історії; близько 7 тис. пам'яток монументального мистецтва; майже 16 тис. пам'яток містобудування та архітектури тощо.

Сприятливими в Україні є і кліматичні умови (достатньо тепле літо, порівняно м'яка зима). На Україні знаходиться оазис дикої природи – заповідник Асканія-Нова площею 33 тис. га, де живуть 18 видів ссавців і більше 270 видів птахів. Тобто наша країна володіє значними кліматичними, бальнеологічними, пляжними, фітолікувальними, ландшафтними, пізнавальними та іншими туристично-рекреаційними ресурсами, що дозволяє практично в кожному регіоні розвивати різні види туристично-рекреаційної діяльності. Тож не дивно, що через Україну проходить близько 500 планових туристичних маршрутів.

Туристично-рекреаційний потенціал є складовою частиною інвестиційного потенціалу. Він включає споживчу, трудову, інфраструктурну, природно-ресурсну складові. В Україні, на жаль, як туристично-рекреаційний потенціал у цілому, так і кожна із його складових використовується недостатньо. Не дивно, що проблеми, пов'язані з цим, стали предметом дослідження багатьох науковців, зокрема, кластеризація туристично-рекреаційних послуг, як свідчить світовий досвід, зумовлює:

- появу на ринку відповідних послуг поліпшеної якості;
- підвищення вимог до стандартів якості;
- появу інститутів, регулюючих використання активів юридично незалежних компаній;
- формування колективного бренду;
- нарощування експортних операцій тощо.

Основними складовими туристично-рекреаційного кластеру можуть бути: організації безпосередньо обслуговуючі (туристичні фірми, включаючи туроператорів, турагентів, готелів, транспортні підприємства, спеціалізуючи на перевезенні туристів і рекреантів; лікувально-оздоровчі комплекси, підприємства по виробництву і торгівлі сувенірної продукції, інформаційні, рекламні та страхові підприємства,

автопрокатні фірми, музейно-екскурсійний бізнес), навчальні заклади, що здійснюють підготовку кадрів для туристичної індустрії, науково-дослідні заклади, що займаються проблемами туризму.

Проблемам ефективного-використання туристично-рекреаційних ресурсів присвятили свої дослідження: Є. Байбакова, Л. Мухіна, М. Варламов, А. Усаченко, В. Азар, А. Мінц, А. Тарасова, І. Зоріна, М. Мальська, Д. Герасименко, В. Гуляєв, А. Дурович, М. Крачило, В. Куценко, Т. Чернова, І. Школа, С. Іллюменко, Є. Козловський, Т. Чернова та ін. Проте в Україні розвиток цієї сфери ще не є адекватним ресурсному потенціалу. На Всесвітньому економічному форумі (2011 р.) у рейтингу конкурентоспроможності туристичного ринку (оцінювались 139 країн) Україна порівняно з 2009 р. опустилась із 77 на 85 місце. Для обслуговування туристів і рекреантів в Україні функціонує більше 3 тис. закладів оздоровлення і відпочинку, майже 1,5 тис. готелів, мотелів, кемпінгів, різних форм власності, 3,5 тис. транспортних засобів. У цілому лише туристичною діяльністю займається 2,5 тис. підприємств, на яких працює понад 100 тис. осіб.

Туристично-рекреаційний кластер передбачає необхідність надання не лише туристичних, але і рекреаційних послуг – бальнеологічних, грязелікувальних, кліматотерапії, курортнографії тощо, що забезпечують курорти*. Нині кращими вважаються курорти Франції, Німеччини, Австрії, Чехії, Угорщини, Болгарії, Румунії. Ізраїль, приміром, Мертве море перетворив у всесвітньо відомий центр курортної індустрії. В Україні одні з перших ще на початку ХІХ століття були відкриті Одеські грязеві курорти, на березі Сакського озера, численні кліматичні курорти на південному березі Криму. Покращення здоров'я з допомогою мінеральної води та мінеральної грязі відомо з давніх часів. Ще древні греки застосовували ванни (balneum – ванна) для того, щоб поправити здоров'я. А знамениті римські купальні – терми – появились ще задовго до нової ери. Уже багато століть в оздоровленні використовується турецька баня.

Оздоровчий вплив на організм має купання в морі, що у поєднанні з сонячними ваннами, прогулянками по берегу заспокоюють нервову систему. Особливо цінними є курорти, де поєднується мінеральна вода з мікрокліматом. Таким поєднанням характеризується Німеччи-

на, на території якої розміщено більше 300 курортів. Найвідоміший серед них – це Баден – Баден, розміщений в Шварцвальді („Чорному лісі”), де близько 200 років тому римляни відкрили тут лікувальні термальні води. Тож не дивно, що щорічно Німеччину відвідує понад 1 млн. рекреантів. В цілому санаторно-курортні комплекси надають послуги, що формують здорове тіло і здоровий дух, сприяють раціональному використанню вільного часу, реалізації права на відпочинок, гарантоване загальною декларацією прав людини Міжнародного пакту про економічні та культурні права.

Однак, як зазначалось вище, туристично-рекреаційний кластер в Україні до нині не використовує свій потенціал у повній мірі. Протягом багатьох років частка туристично-рекреаційних послуг в узагальненому обсязі платних послуг залишається низькою. За роки незалежності суттєво зменшилась і кількість оздоровлених (рис. 1).

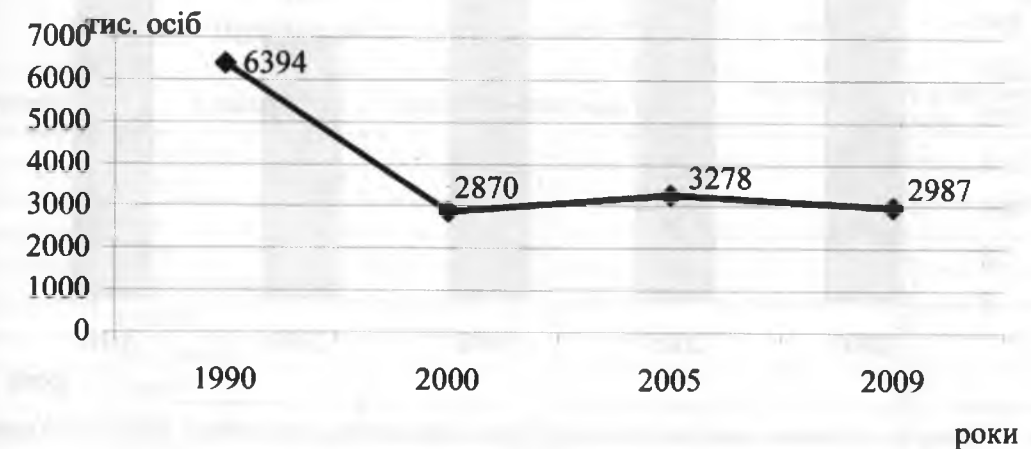

Рис. 1. Кількість оздоровлених, тис. осіб

А тому важливо державну політику у цій сфері побудувати таким чином, щоб створити умови для якісного відпочинку як вітчизняним, так і іноземним громадянам. Нині ж нерідко мають місце такі ситуації, коли ціни на відповідні послуги не є адекватними їх якості, низький рівень комфортності у порівнянні з тими, що надають іноземні фірми. Це є чи не найголовнішою причиною того, що кількість громадян України, які виїжджають за кордон, зростає (рис. 2).

Особливо зросла кількість туристів – громадян України, які виїжджали за кордон. Якщо у 2000 р. їх було 285 тис., то в 2010 р. – 1296 тис.*

Кількість іноземних туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, останнім часом зменшилась (рис. 3).

Зарубіжні туристи серед причин цього називають: брак позитивної інформації про Україну, висока вартість харчів, житла, малорозвинена інфраструктура, відсутність фахових екскурсиводів. Саме це й зумовлює суттєве зменшення іноземних туристів, рекреантів. У цих умовах іноземний громадянин або їде відпочивати до іншої країни, або ж організовує власний відпочинок без допомоги туристичних фірм. Це підтверджує і частка іноземних туристів у числі тих іноземних громадян, які відвідали Україну. А за 2000-2010 рр. вона зменшилась утричі.

У світі кількість туристів зростає. У 2010 р. кількість прибулих туристів наблизилась до 1 млрд. Разом із тим відбуваються зміни на туристичному ринку, pojawiaються нові тренди в динамічно розвиваючому комплексі. Однією, з найважливіших особливостей є нерівномірність розподілу туристичних потоків, серед яких групі туристи складають 25-35% від

загальної кількості туристів, які виїжджають за межі своєї країни; індивідуальні туристи складають 65-75% (виїжджають в основному в сусідні країни). Спостерігається збільшення туристів з метою рекреації у порівнянні, приміром, із діловим туризмом.

Щоб подолати ці проблеми, необхідно мобілізувати всі наявні ресурси, забезпечивши формування туристично-рекреаційного продукту на інноваційній основі з урахуванням високих стандартів якості товарів і послуг, кооперації та співробітництва, що сприяє активізації пошуку нових, більш досконалих підприємницьких ідей і шляхів до реалізації.

Туристично-рекреаційна діяльність – це бізнес, на шляху розвитку якого стоять наступні проблеми:

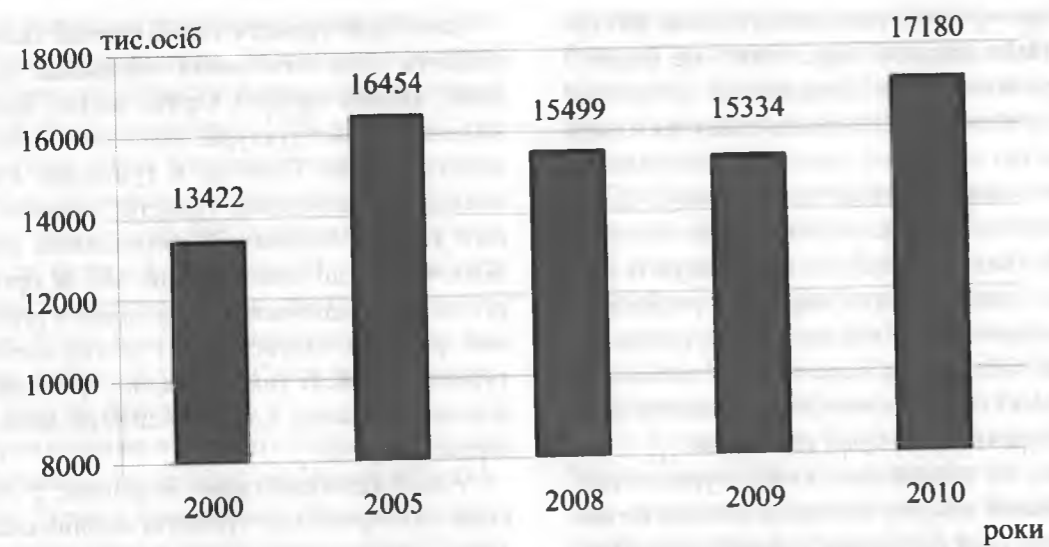

Рис. 2. Динаміка кількості громадян України, які виїжджали за кордон

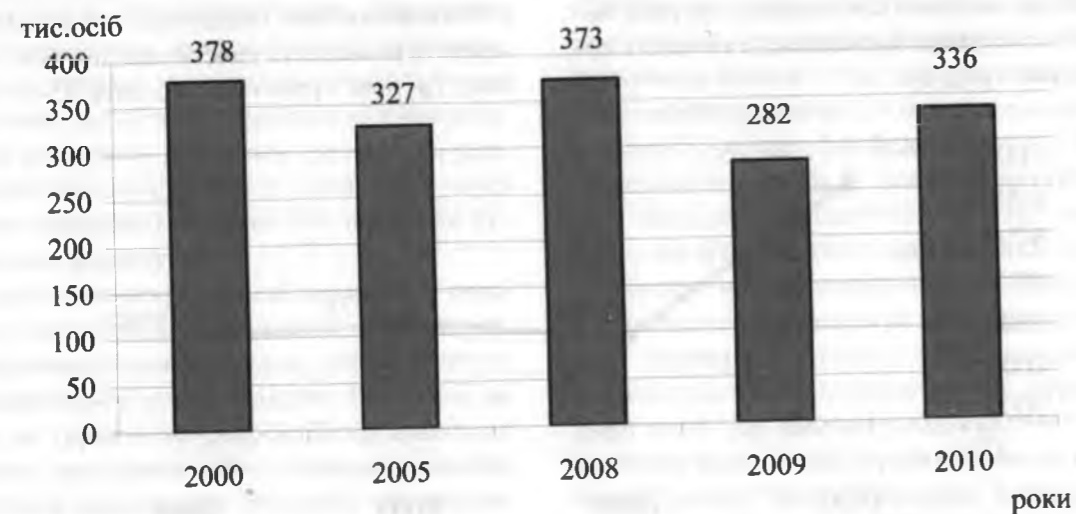

Рис. 3. Кількість іноземних туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України

- складність отримання довгострокових кредитів на відкриття підприємства;
- високі процентні ставки кредитів;
- недостатня мережа офісних приміщень та високі на них орендні ставки;
- відсутність вільного вибору системи оподаткування;
- великі податкові навантаження;
- недостатня кількість об'єктів індустрії розваг, що відповідають міжнародним вимогам;
- низький рівень транспортних послуг;
- відсутність реальної взаємодії туристичних і рекреаційних об'єктів, переважання малих підприємств, що створює складності для залучення відпочиваючих з інших країн. Адже більшість іноземних громадян довіряють потужним і відомим фірмам з великим досвідом роботи у сфері туристично-рекреаційної діяль-

ності. Туристи ж і рекреанти, відвідуючи країну, окремі її регіони, створюють платоспроможний попит на певні види товарів і послуг, мотивуючи місцеве населення до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах, до створення власного бізнесу, до формування конкурентного середовища;

- відсутність досвідчених кваліфікованих кадрів, здатних самостійно на відповідному рівні виборювати відносини з клієнтом, споживачем туристично-рекреаційних послуг; комфортного інформаційного середовища; грамотно сформованої маркетингової політики, успішне вирішення якої потребує об'єднання зусиль держави, бізнесу і суспільства; високоякісної інфраструктури в місцях відпочинку, а також сучасних технологій, системи супут-

никового контролю за туристично-рекреаційними ресурсами, які знаходяться в тяжко доступних місцях;

- недостатнє фінансування даної сфери. Організація туристичного бізнесу потребує великих фінансових витрат. Зрозуміло, що без допомоги держави розв'язати вищезазначені проблеми, покращити фінансову ситуацію практично не можливо;

- неконкурентоздатність цін на туристично-рекреаційні послуги та ін.

Відомо, що туристично-рекреаційний продукт створюється фахівцями багатьох напрямів діяльності. І всі вони мають мати відповідну підготовку, щоб надавати послуги високої якості. І де цього досягають, там туристично-рекреаційний кластер в цілому і особливо перша його туристична складова успішно розвивається. Це підтверджує і прогноз окремих лідерів туризму у різних країнах світу* (табл. 1).

Як видно із табл. 1, Німеччина до 2020 року

залишатиметься лідером щодо виїзду туристів. В числі лідерів щодо прийому туристів будуть Китай (137,1 тис. осіб) і США, на яку припадає 6,4% світового потоку (табл. 2)

З вищенаведених даних можна зробити висновки, що туристично-рекреаційний кластер залишиться і в перспективі одним із пріоритетних секторів економіки. Розвиток туристично-рекреаційного сектора економіки має мультиплікативний ефект. А тому і в перспективі він буде впливати на такі ключові сектори економіки, як транспорт і зв'язок, торгівля, будівельна галузь, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку та ін. Так, останнім часом в Україні збільшилась кількість магазинів, торгових центрів, що спеціалізуються на товарах для спорту, рибалки, туризму. Активізувалась діяльність по виготовленню сувенірів, туристичних каталогів, путівників довідників, будівництву дерев'яних туристичних будиночків.

Таблиця 1

Прогноз виїзду туристів (дані ЮНВТО) до 2020 р.

Рейтинг	Країна	Виїзд туристів, млн. осіб	Частка країни у світовому потоці
1.	Німеччина	163,5	10,2
2.	Японія	141,5	8,8
3.	США	123,3	7,7
4.	Китай	100,0	6,2
5.	Великобританія	96,1	6,0
6.	Франція	37,6	2,3
7.	Нідерланди	35,4	2,2
8.	Канада	31,3	2,0
9.	Італія	29,7	1,7
	Усього	788,9	49,2

Джерело: [3; 12, с. 15].

Таблиця 2

Країни – лідери по прийому туристів до 2020 р. (прогноз ЮНВТО)

Рейтинг	Країна	В'їзд туристів, млн. осіб	Частка країни у світовому потоці	Середньорічний приріст (1995-2020 рр.)
1.	Китай	137,1	8,6	8,0
2.	США	102,4	6,4	3,5
3.	Франція	93,3	5,8	1,8
4.	Іспанія	71,0	4,4	2,4
5.	Гонконг	59,1	3,7	7,3
6.	Італія	52,9	3,3	2,2
7.	Великобританія	52,8	3,3	3,0
8.	Мексика	48,9	3,1	3,6
9.	Чехія	44,1	2,7	4,0
	Усього	708,8	44,2	-

Джерело: [3; 12, с. 15].

Як відомо, туристично-рекреаційна сфера відноситься до трудомістких видів економічної діяльності. А тому вона розглядається як один із шляхів розв'язання проблем безробіття, у тому числі у сільській місцевості. До речі, у багатьох країнах світу вона уже такою стала. Нині в Україні розвиваються наступні типи туризму – внутрішній – в межах державних кордонів власної держави; виїзний – туризм нерезидентів у межах державних кордонів будь-якої країни; в'їзний – туризм резидентів однієї країни у будь-яку іншу країну; та види туризму: рекреаційний (оздоровлювально-пізнавальний), що поєднує оздоровлення та пізнання; курортно-лікувальний, що сприяє поліпшенню стану здоров'я; спортивний.

Лікувально-пізнавальний туризм обумовлений потребою в лікуванні різного роду захворювань та оздоровленні організму після перенесених захворювань. У цьому контексті можна говорити про тури з виключно-лікувальною метою, для лікування будь-яких тяжких захворювань, реабілітації після травм, аварій, операцій і турах лікувально-оздоровчих, з метою підтримки молодості, краси і здоров'я, зняття стресу та втоми.

Серед видів спортивного туризму досить поширеним в Україні є: пішохідний, гірський, водний (на плотах, байдарках), гірськолижний, велосипедний, автомобільний (Україна як господарня Євро-2012 має різке збільшення туристів – прихильників цього виду туризму)*, туризм вихідного дня – перебування кілька днів за межами міст, а також у спеціалізованих зонах відпочинку; транзитний, круїзний, спелеотуризм, дегустаційний, діловий – відвідування туристичних об'єктів за професійними інтересами, освітній, етнічний, який ще називають ностальгійний (nostalgie tour) і пов'язаний з відвідування місць народження чи поховання сім'ї. Останнім часом досить поширеним став освітній туризм, що передбачає тури тривалістю від 15 днів до 3 місяців з метою підвищення кваліфікації чи поглиблення знань з певної дисципліни. Найпопулярніші є освітні тури з метою вивчення іноземних мов чи поглиблення знань з іноземної мови. У світі цей вид туризму вважається найефективнішим. Скажімо, близько 50% доходів авіакомпаній, 60% готелів складає обслуговування саме цієї категорії туристів – бізнесменів, інженерів, лікарів, освітян, спеціалістів сільського господарства; пляжний, мисливський, науковий; паломниць-

кий, направлений на залучення до православної культури, відвідування монастирів, участь у богослужінні, хресних ходах, трапезах, купання у святих джерелах тощо.

Найпоширенішим є рекреаційний та пізнавальний туризм, який відзначається великим різноманіттям і може включати розважальні програми: мисливство, рибалку, музичну і художню творчість, відвідування спортивних закладів у якості глядача. В останні роки спостерігається тенденція зниження попиту на групові поїздки. Водночас активізується індивідуальний туризм, зростає частка серед туристів людей старших вікових груп, а радіус поїздки зменшується. Однак із погіршенням екологічної обстановки, забрудненням пляжів у прибережних зонах все більше місцевих жителів вимушені освоювати нові зони відпочинку. Саме з цим пов'язаний екологічний туризм, який здійснюється в особливо охоронних зонах, у місцях розміщення культурних об'єктів, національних парках, природних парках, музеях-заповідниках. Частина грошей, отриманих від туристичного бізнесу, йде на відновлення ресурсної бази, вдосконалення технологій виробництва послуг.

Близький до останнього сільський зелений туризм, тобто такий вид туризму, який пов'язаний з відпочинком і проживанням у сільській місцевості, отриманням туристичних послуг. Його розвиток зумовлений: можливістю скорочення витрат на відпочинок у порівнянні зі спеціалізованими місцями відпочинку, реальною можливістю долучитись до сільськогосподарських робіт, культури, звичаїв, взяти участь у святах, розвагах тощо. Розвиток сільського туризму не потребує значних капітальних вкладень (він передбачає використання наявної інфраструктури сільських населених пунктів, помешкань місцевих жителів). Водночас він запобігає безробіттю на селі, а господарю допомагає отримати певний прибуток; сприяє підвищенню рівня комунальних і побутових умов проживання.

Відпочинок на селі є більш ефективним, якщо до нього долучаються екскурсійні маршрути, що розкривають джерела народної культури (туристи відвідують центри народних промислів, вишивки, ткацтва, гончарства, лозоплетіння, різьблення по дереву тощо).

Сільський туризм пов'язаний перш за все з наявністю відповідних природних ресурсів і умов. У якості критеріїв оцінки традиційних факторів фахівці виділяють наступні:

- кліматична комфортність території;
- екзотичність та унікальність природи;
- мальовничість місцевості;
- ландшафтна комфортність;
- освоєність територій;
- натуральність ландшафту;
- можливість займатись мисливством і рибальством.

Сільський туризм з проживанням і харчуванням у сільських сім'ях широко поширений у Канаді та США. Люди приїхавши в сільську місцевість, відвідують поля та плантації, збирають необхідну кількість фруктів і овочів. Цей вид туризму є своєрідним відпочинком і розвагою для людей із міста. Водночас він сприяє економії фінансових ресурсів.

У якості критеріїв оцінки специфічних факторів, які впливають на його розвиток, можна виділити наступні: населеність місцевості; важкопрохідність – можливість перевірки фізичної підготовки; небезпечність; дискомфортність природного середовища – можливості тимчасових перевезень і протипоставлень їм свого вміння підготовки, технічного оснащення; віддаленість населеного пункту, пізнавальна та виховна цінність пам'ятників, матеріальної культури; атрактивність; унікальність, типовість серед об'єктів даного виду; ступінь фізичної збереженості об'єктів, пропускна здатність, кількість експонатів для показу.

Прискоренню розвитку туристично-рекреаційного комплексу та підвищенню його ефективності має сприяти перш за все системний підхід до розвитку цього комплексу. Класифікацію туристичної діяльності в Україні необхідно привести у відповідність з міжнародною класифікацією. Для забезпечення, щоб в'їзний туризм став пріоритетним, необхідно суттєво зміцнити його матеріально-технічну базу, а ціну на послуги привести у відповідність з наданим обсягом та їх якістю.

На сьогодні існує три моделі державної участі держави в регулюванні розвитку туристично-рекреаційного комплексу:

– перша модель базується на відсутності центральних державних адміністрацій, самоорганізації. Це така модель, коли туристично-рекреаційна сфера для держави не є актуальною, а суб'єкти можуть самі вирішувати свої проблеми без участі держави;

– друга модель передбачає наявність авторитетного і сильного центрального органу, який контролює діяльність усіх підприємств, які

надають туристично-рекреаційні послуги. Вона потребує значних фінансових ресурсів;

– європейська модель, коли розвиток туристично-рекреаційного комплексу розглядається у рамках багатогалузевого комплексу на рівні галузевих підрозділів.

Вибираючи одну із моделей розвитку цього комплексу, необхідно суттєво розширити рекламу стосовно наявного в країні туристично-рекреаційного потенціалу. Важливим чинником популяризації останнього є видання рекламної друкованої продукції; активація процесу формування привабливого туристичного іміджу України; регулярне проведення навчальних семінарів тощо.

В цих умовах державне регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу полягає у забезпеченні підтримки його розвитку не за рахунок бюджетного вливання, а за рахунок створення необхідних умов, у т. ч. за рахунок забезпечення кластерного підходу, тобто такого, коли на одній території розміщені всі компанії.

В цих умовах важливо забезпечити раціональне розміщення рекреаційних об'єктів і збереження навколишнього середовища; забезпечити оптимальні пропорції між галузями туристично-рекреаційного кластеру та супутніми галузями, яким чином розвивати транспорт та інфраструктуру регіону для найкращого розвитку туристично-рекреаційної сфери, яким чином забезпечити зайнятість населення тощо.

Туристично-рекреаційний продукт, який виробляється туристично-рекреаційними організаціями, відповідними інфраструктурними організаціями і регулюючими дану сферу органів влади, конкурентоздатність та ефективність діяльності кожного із яких залежить від результатів діяльності всіх інших суб'єктів цього об'єднання, підвищення ефективності діяльності та конкурентоздатності відповідних товарів і послуг, а також розв'язання системних проблем.

Водночас потребує забезпечення правильного вибору виду туристично-рекреаційної діяльності. При цьому слід мати на увазі, що розвиток цього виду діяльності суттєво не збільшує антропогенне навантаження та екологічне забруднення екосистем. Однак при розробці функціональних стратегій розвитку туристично-рекреаційного кластеру важливо вибрати пріоритетні напрями не лише розвитку, а й ресурсного забезпечення (організаційних, матеріаль-

них, фінансових ресурсів тощо). Це, в свою чергу, передбачає необхідність:

- створення системи підготовки кадрів;
- формування сучасної маркетингової стратегії просування туристичного продукту на внутрішньому і міжнародному ринках;
- створення умов для відпочинку осіб з обмеженими можливостями;
- розвитку туристичної інфраструктури на основі створення умов для залучення державних і приватних капіталовкладень;
- вдосконалення системи ефективного управління цим комплексом.

Стратегія розвитку туристично-рекреаційного кластеру має бути направлена на формування сучасного високоефективного і конкурентоздатного сегменту економіки, забезпечуючого значний вклад в розвиток національної економіки в цілому. Такий підхід забезпечить перш за все сталий розвиток самого туристично-рекреаційного комплексу, який має бути екологічно прийнятним в довгостроковій перспективі, економічно життєздатним, етнічно та соціально збалансованим як для України в цілому, так і окремих її суб'єктів. Водночас його розвиток сприяє збереженню „дикої” природи, пам'ятників історико-культурної спадщини для майбутніх поколінь, оздоровленню духовно-морального і культурного клімату, що, в свою чергу, сприяє підвищенню інвестиційної привабливості та престижності території.

За даними експертів, у перспективі очікується посилення тенденції до мандрів у більш віддалені, менш відомі і малодоступні місця, з екстремальними умовами. А це потребуватиме створення там відповідної інфраструктури. Останнім часом у розвинутих країнах у тому числі у Німеччині, великим попитом користується авіаційний туризм. Туристи – екстремали отримують задоволення від того, що літають практично на всіх видах літаків і вертольотів. Скажімо, німецька туристична фірма „Alpha Trevel” пропонує туристам дуже цікаву програму. Все починається з підготовки на тренажерах, які використовуються компанією „Luftgansa” для підготовки своїх пілотів. Після тренажерів „туристам-курсантам” дають можливість політати на літаках полегшеного типу. В кінці програми надається можливість здійснити політ на легендарному „Юнкерсі”, яких у цьому світі залилось всього лише 5 літаків, які знаходяться у прекрасному робочому стані. Щоправда, такий туризм не з де-

шевих і, не дивлячись, на це бажаючих політати багато. Програма польотів включає раніш узгоджений маршрут і місце.

Санаторії і будинки відпочинку трансформуються в культурно-оздоровчі заклади. Сюди приїжджають для того, щоб підлікуватися і культурно відпочити. Сьогодні відпочиваючі все більш активну участь беруть у формуванні культурної програми. Тобто рекреант все більше стає туристом, який хоче отримати більше хороших вражень, якісні послуги, побувати в екологічно чистому середовищі. Ця потреба зростає з розвитком науково-технічного прогресу, урбанізації, технократизації життя для людини. Саме в цей час людину все більш приваблює природний ландшафт, чисті річки, озера, що можна зустріти у сільській місцевості. Водночас слід мати на увазі, що перевищення нормативної концентрації туристів у дистанції може негативно вплинути на стан довкілля. Тому кількість туристів має регулюватись.

Туристично-рекреаційний комплекс у перспективі слід ширше використати для підняття іміджу проживання в сільській місцевості. Тому має набути активний розвиток агротуризму, що передбачає тимчасове перебування відпочиваючих у сільській місцевості з метою не лише для відпочинку, а й для участі в сільськогосподарській роботі. Він включає: екскурсії та туристичні поїздки, знайомство з сільським побутом, із традиційними ремеслами; участь у проведенні днів відкритих дверей на кращих сільськогосподарських підприємствах. Для активізації цього виду діяльності необхідно забезпечити: розширення сфери діяльності сільського населення, включаючи несільськогосподарські види діяльності (мисливство, рибальство), збереження природного середовища, стимулювання підтримки традиційного способу життя населення периферійних територій, збереження соціогуманітарної сфери.

Забезпечити прискорений розвиток цього виду туристично-рекреаційної діяльності спонукає високоурбанізована цивілізація багатьох територій; сільський спосіб життя, необхідність забезпечення сталого розвитку як агротуризму, так і сільських територій в цілому, який передбачає зростання ефективності сільського господарства, його диверсифікацію, поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості, соціальний контроль за історично освоєними територіями, зростання добробуту та тривалості життя сільських жителів тощо.

Адже саме цей вид туризму дає можливість кожному відпочиваючому відчути запах чебрецю та м'яти, побачити чарівний танець лелеки на сході сонця, вишневий цвіт у саду, забезпечити єднання з навколишнім світом, пережити почуття, які спонукають кожного з нас до гармонії з природою, бути милосердним.

Важливим чинником підвищення ефективності як агротуризму, так і інших видів, на наш погляд, є маркетинг, формування інтеграційно-інноваційного бізнесу партнерства, що дозволяє повніше використати весь спектр маркетингових інструментів для забезпечення конкурентних переваг. Із розвитком ринкових відносин у всіх сферах економічної діяльності і в Україні активізується розвиток конгрес-виставкового туризму, під яким розуміється діяльність, пов'язана з організацією конгресів, виставок, ярмарок, конференцій та інших заходів. У світі він уже складає 10-12% загального обсягу ділового туризму. В ньому активну участь беруть науковці, бізнесмени, діячі культури, тут вони отримують свіжу інформацію, необхідну для роботи, долучитись до пропонованої культурної програми. Вся туристична політика направлена на захист і збереження для майбутніх поколінь культурних надбань. При цьому кошти, отримувані завдяки відвідувань об'єктів культури і пам'ятників культури, необхідно хоча б частково направляти на підтримку та охорону останніх. В цей час відбувається усвідомлення необхідності використання маркетингу. Тобто розвиток нових видів діяльності має супроводжуватись активним маркетингом, просуванням нових видів продуктів на ринок туристично-рекреаційних послуг. Скажімо, на Заході готелі (Hyatt Regency) поєднують у собі функції готельного та ділового центрів завдяки добре оснащеним приміщенням для проведення наукових конференцій, виставок, зборів, круглих столів та інших бізнес-заходів. Приміром, у Німеччині „Nikko”, у Фінляндії „Iki Tunri – Congress Centre” об'єднують готель, студентський гуртожиток, конгрес-центр.

IV. Висновки. Таким чином, туристично-рекреаційний комплекс є важливим чинником сталого розвитку. Всі його учасники покликані охороняти природне середовище, природно-рекреаційні ресурси, сприяти забезпеченню здорового, поступального і стійкого економіч-

ного зростання. Таким чином, подальший розвиток туристично-рекреаційного кластеру потребує:

- неухильного зміцнення його матеріально-технічної бази;
- формування інформаційно-аналітичної бази даних щодо наявності в Україні, її регіонах туристично-рекреаційного потенціалу;
- активного залучення інвестицій для розвитку туристично-рекреаційного кластеру;
- створення сприятливих умов для просування туристично-рекреаційного продукту і проектів на вітчизняний і зарубіжний ринки;
- вдосконалення системи підготовки, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для туристично-рекреаційної сфери. Прогнозуючи розвиток туристично-рекреаційних кластерів, необхідно враховувати попит на його послуги як іноземного споживача, так і громадян своєї країни.

У якості механізмів, що мають забезпечити реалізацію зазначених напрямів, можна виділити наступні: відповідні соціальні норми та санкції, розроблені з урахуванням традицій, культурні зразки, на основі яких здійснюється дія механізмів і які можуть бути представлені у вербальній і невербальній формі шляхом наукових проектів, новаторських соціальних практик економічної діяльності.

1. Александрова А. Ю. Экономика и территориальная организация международного туризма / Александрова А. Ю. // М., – 1996. – 244 с.
2. Волков Ю. Ф. Введение в гостиничный и туристический бизнес / Волков Ю.Ф. // Ростов Н/Д. Феникс, 2003. – 244 с.
3. Дані Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО);
4. Как бренд «Украина» сделать более привлекательным: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://Korrespondent.net>.
5. Марченко Т. Зона стакерів / Марченко Т. // Український тиждень.
6. Развитие туризма в Украине: проблемы и перспективы. К.: 1995. – 214 с.
7. Третьяк В. М. Кластеры предприятий / Третьяк В. М. // Иркутск: Изд-во Байкальского университета экономики и права. 2006. – 347 с.
8. Туристично-краєзнавчі дослідження. К., 1998., вип. 1. – 422 с.
9. Экономика и организация туризма: международный туризм / Под ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева; Е. Л. Драчевой. М.: КНОРУС, 2005. – 368 с.
10. Яковлев Г. А. Экономика и статистика туризма / Яковлев Г. А. // М.: Изд-во РДЛ. – 2007. – С. 15.

УДК 339.543.624.332.1

Смушак М. В., Шеленко Д. І.

ВІЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито сутність спеціальних (вільних) економічних зон, подано їх типізацію та принципи створення, проаналізовано ефективність функціонування вільних економічних зон в Україні, здійснено прогноз наслідків на економіку України відновлення спеціальних (вільних) економічних зон.

Ключові слова: спеціальна (вільна) економічна зона, імпорт, зовнішньоторговельні зони, комплексні виробничі зони, науково-технічні зони, туристично-рекреаційні зони, банківсько-страхові (офшорні) зони, зони прикордонної торгівлі.

1. Вступ. Актуальність теми дослідження обумовлена неоднозначним ставленням та трактуванням вільних економічних зон в Україні як вченими-економістами, так і політиками та пересічними громадянами. Пояснюється це, зокрема, негативним досвідом діяльності таких зон на території України, які були ліквідовані, оскільки замість того, щоб приносити державі економічні дивіденди, вони використовувалися, переважно, для уникнення сплати ПДВ та мита при імпорті товарів, чим, відповідно, завдавалися значні збитки як наповненню державного бюджету, так і вітчизняному товаровиробнику. Конкурувати з безподатковими імпортованими товарами, які автоматично ставали на 20-25 % дешевшими, українські виробники були неспроможні. А це, мультиплікативно, призвело до згорання, або в кращому випадку, значного скорочення потужностей заводів і фабрик з виробництва різноманітних вітчизняних товарів – починаючи від цукру і закінчуючи автомобілями. Однак, попри негативний попередній досвід функціонування вільних (спеціальних) економічних зон в Україні, починаючи з січня 2013 р. їх буде знову відновлено на підставі законів України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012 р. № 5205-VI [1] та «Про внесення змін до розділу ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподатку-

вання суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки» від 06.09.2012 р. № 5211-VI [2].

II. Постановка завдання. Питанням сутності, принципам і підходам до створення і функціонування вільних економічних зон, а також особливостям їх діяльності, присвячені дослідження багатьох вчених – Долішнього М. І., Соїної О. М., Палажій А. М., Брагіна Є. П., Пили В. І., Чмир О. С. та інших. Їхні дослідження спрямовані насамперед на обґрунтування необхідності та доцільності впровадження вільних економічних зон, визначення шляхів адаптації світового досвіду до національних умов тощо.

Виходячи з неоднозначної оцінки ефективності функціонування вільних економічних зон в Україні та рішення Верховної Ради про їх фактичне відновлення, але вже в дещо інших формах, вимагає комплексного дослідження, спрямованого на визначення впливу вільних економічних зон на розвиток національної економіки. Саме цьому й присвячена дана стаття.

III. Результати. Відповідно до Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 р. № 2673-XII, спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України [3].

Метою прийняття даного закону та початку створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні було: залучення іноземних інвестицій та сприяння їм; активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг; поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг; залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання; розвитку інфраструктури ринку; поліпшення використання природних і трудових ресурсів; прискорення соціально-економічного розвитку України.

Потрібно зазначити, що ідея створення вільних економічних зон має давню історію і по-

чатками її можна вважати створення так званих вільних портів. Так, майже 2000 років тому (у 166 р. до н. е.) з метою сприяння торгівлі влада грецької держави острова Делос проголосила першу документально відому вільну зону. На острові приїжджі купці звільнялися від податків, мита та виконання адміністративних формальностей. Делос відігравав помітну посередницьку роль у торгівлі між Заходом та Сходом протягом 80 років [4].

Спеціальні (вільні) економічні зони в Україні створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України чи місцевих державних адміністрацій.

Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» дозволяє створювати на території України спеціальні (вільні) економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо [3].

Господарський кодекс України дозволяє створювати такі типиспеціальних (вільних) економічних зон:

– зовнішньоторговельні зони – частини території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Формами організації таких зон можуть бути вільні порти (порто-франко), вільні митні зони (зони франко) та митні склади;

– комплексні виробничі зони – частини території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємства, залучення інвестицій у пріоритетні галузі господарства, розширення зовнішнь-економічних зв'язків, запозичення нових технологій, забезпечення зайнятості населення. Вони можуть мати форму експортних виробничих зон, де розвивається насамперед експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини та переважно складальницькі операції, та імпортоорієнтованих зон, головна функція яких – розвиток імпортозамінних виробництв;

– науково-технічні зони – це спеціальні економічні зони, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і ви-

робничого потенціалу. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів – технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідних, промислових, агропарків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів;

– туристично-рекреаційні зони – це спеціальні економічні зони, які створюються в регіонах, щонайбільше багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу;

– банківсько-страхові (офшорні) зони – це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України;

– зони прикордонної торгівлі – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі [5].

Крім зазначених в Україні можуть створюватися СЕЗ інших типів, а також комплексні спеціальні (вільні) економічні зони, які поєднують у собі елементи зон різних типів. СЕЗ можуть бути класифіковані й за іншими критеріями.

Згідно з різними джерелами інформації, в світі налічується від 400 до 2000 вільних економічних зон. За оцінками західних експертів, у 2008 році через ці зони пройшло до 37 % світового товарообігу. В Україні діють 11 спеціальних (вільних) економічних зон і ряд різних за масштабом територій пріоритетного розвитку в 9 регіонах. Зокрема, є спеціальні зони зовнішньоторговельного, торговельно-виробничого, науково-технічного, туристично-рекреаційного спрямування: «Курортнополіс Трускавець», «Яворів» (Львівська область), «Донецьк», «Азов» (Донецька область), «Порто-франко», «Рені» (Одеська область), «Закарпаття» (Закарпатська область), «Миколаїв», «Інтерпорт Ковель», «Порт Крим» (м. Керч, АР Крим), «Славутич» (м. Славутич Київської області) [6].

З метою стимулювання створення вільних економічних зон в Україні, окрім Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», було прийнято також Постанову Кабінет Міністрів України «Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні» від 14.03.1994 р. № 167 [7], яка втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких урядових актів» від 25.09.2004 р. № 1109 [8] та Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 24.09.1999 р. № 1756 [9].

Останньою, зокрема, було затверджено Програму розвитку в Україні спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності на період до 2010 року. Її завданнями було: ефективне використання наявної та створюваної транспортно-комунікаційної мережі України; залучення внутрішніх та іноземних інвестицій у господарський комплекс окремих регіонів; створення нових, збереження і модернізація існуючих робочих місць; збільшення податкових надходжень і обов'язкових платежів до бюджету; модернізація матеріально-технічної бази виробничої та невиробничої сфери; сприяння здійсненню структурної перебудови господарського комплексу окремих регіонів; реструктуризація збиткових підприємств; впровадження нових ресурсозберігаючих технологій; збільшення доходів населення; активізація підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності; освоєння сучасних методів управління; збільшення експорту продукції та послуг.

Однак дана Програма виконана не була повністю, оскільки в березні 2005 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів», які взагалі поставили питання щодо можливості існування спеціальних правових режимів оподаткування на територіях СЕЗ. Зазначеним нормативно-правовим актом внесено зміни до законів з питань оподаткування суб'єктів СЕЗ, відповідно до яких СЕЗ не ліквідувались повністю, але оподаткування в них почало здійснюватись на загальних підставах [10, с. 6]. Зроблено це

було в зв'язку з тим, що існуючі спеціальні (вільні) економічні зони перетворилися на, переважно, засоби для безподаткового ввезення на митну територію України імпортованих товарів, чим було завдано значної шкоди національним товаровиробникам аналогічних товарів. Що стосується позитивного впливу ВЕЗ на економіку країни, то як зазначає Іванович І. Ю., такий позитивний вплив в цілому виникає, як правило, тоді, коли кількість та розміри зон досягають певної критичної маси, а національна економіка і законодавство – певної стабільності. Якщо правова та господарська системи несталі, то характер впливу ВЕЗ може бути різноспрямованим [6].

Як було сказано вище, сьогодні, Верховна Рада України, прийняттям законів України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012 р. № 5205-VI [1] та «Про внесення змін до розділу ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки» від 06.09.2012 р. № 5211-VI [2], фактично, забезпечила подальше відновлення та розвиток в Україні спеціальних (вільних) економічних зон.

Перший із наведених законів спрямований на створення умов для активізації інвестиційної діяльності шляхом концентрації ресурсів держави на пріоритетних напрямках розвитку економіки з метою запровадження новітніх та енергозберігаючих технологій, створення нових робочих місць, розвитку регіонів. При цьому пріоритетними галузями економіки визначено галузі, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції, високоякісних послугах, які реалізують державну політику щодо розвитку виробничого та експортного потенціалу, створення нових робочих місць. Перелік таких пріоритетних галузей економіки визначатиме Кабінетом Міністрів України [1]. Другий наведений Закон містить низку пільг, які надаватимуться суб'єктам господарювання, що здійснюють свою діяльність у вільних (спеціальних) економічних зонах на території України.

IV. Висновки. Підсумовуючи викладене в даній статті, можна зробити наступні узагальнення:

– діяльність спеціальних (вільних) економічних зон має як свої переваги, так і недоліки. Переваги полягають у можливості залучити на несприваблivi для вітчизняної економіки об'єкти та території інвесторів, в тому числі іноземних, що в подальшому потенційно має забезпечити розвиток не тільки цих об'єктів чи територій, але й сприяти розвитку економіки України в цілому. Недоліки – ті самі, що існували з самого початку впровадження таких вільних економічних зон – це зловживання та використання їх виключно для збагачення певних осіб та груп;

– на сьогодні вплив вільних економічних зон на розвиток національної економіки є маловивченим і дуже часто ґрунтується на політичних мотивах. Тому подальші дослідження повинні дати економічну оцінку впливу вільних економічних зон на розвиток національної економіки.

1. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012 р. № 5205-VI [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>.

2. Закон України «Про внесення змін до розділу ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки» від 06.09.2012 р. № 5211-VI [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5211-17>.

3. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 р. № 2673-XII [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>.

4. Вільні економічні зони / [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: http://vuzlib.org/invest_D/4.htm.

5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV / [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paao2470#o2470>.

6. Іванович І. Ю. Вільні економічні зони в Україні: проблеми становлення та розвитку / І.Ю. Іванович // [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_5_1/192-196.pdf.

7. Постанова Кабінет Міністрів України «Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні» від 14.03.1994 р. № 167 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/167-94-p>.

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких урядових актів» від 25.09.2004 р. № 1109 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1109-2004-p>.

9. Постанова Кабінет Міністрів України «Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 24.09.1999 р. № 1756 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1756-99-p>.

10. Коссе Д. Д. Особливості правового режиму оподаткування суб'єктів спеціальних економічних зон в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд.юр. наук за спец. 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – І-т зак-ва Верховної Ради України. – К. : 2007 [Електронний ресурс] / Режим доступу до док.: <http://studrada.com.ua/node/13019>.

Essence of the special (free) economic areas is exposed in the article, their typification and principles of creation is given, efficiency of functioning of free economic areas is analysed in Ukraine, the prognosis of consequences is carried out on the economy of Ukraine of proceeding in the special (free) economic areas.

УДК 330.341.1

Гаврилюк В. Т.

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ РОЗВИТКУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

У статті розглянуто передумови формування моделі економічного зростання на основі використання інноваційного типу розвитку що потребує обґрунтування нових пріоритетних напрямків розвитку економіки. Запропоновано розглядати поняття науково-технічний про-

грес як процес удосконалювання засобів і предметів праці, методів і форм організації виробництва на основі використання досягнень науки, фактори якого спрямовані на результативність процесу удосконалення знань, продукції, технології і організації виробництва.

Ключові слова: модель економічного зростання, інноваційний розвиток, технологія і організація виробництва, фактори організації виробництва.

І. Вступ. У сучасних умовах науково-технічні розробки визначаються як фактор соціально-економічного розвитку країни, тобто їм належить провідна роль у вирішенні економічних, соціальних, екологічних та інших проблем [1, 2]. Саме тому вирішення проблеми подолання кризового стану в економіці України, перш за все передбачає розвиток науково-технологічної сфери, яка забезпечувала б інноваційний характер промислового виробництва [3, 4,].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-технічний розвиток промислового виробництва вимагає реформування відносин власності, системи управління інноваціями, створення ринкового механізму регулювання економічних відносин [5, 6, 7]. Серед економістів України слід відзначити М. Туган-Барановського, якому належить пріоритет у розробці теорії інновацій [8], але обґрунтовані концепції Науково-технічного та інноваційного розвитку належать зарубіжним ученим [9, 10].

Як свідчить світовий досвід [11, 12, 13, 14], необхідність цілеспрямованого використання результатів науково-технічних досягнень пов'язана з переходом до машинної індустрії, відколи йде мова про технічний або науково-технічний прогрес.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки України необхідна розробка нової моделі економічного зростання, що повинна ґрунтуватися на інноваційному типі розвитку та передбачати зміну поняття науково-технічного прогресу [15]. Це пов'язано з обґрунтуванням нових пріоритетів розвитку економіки, таких як підвищення добробуту, інтелектуалізація виробничої діяльності з використанням новітніх й інформаційних технологій. Крім того, необхідна розробка нової фінансово-кредитної політики, системи ефективного стимулювання інновацій та зміни типу підприємницької діяльності (розвиток венчурного підприємництва та залучення ризикового капіталу до фінансування інновацій) – [16].

ІІ. Постановка проблеми. Метою статті є обґрунтування зміни економічних і соціальних показників підприємства в процесі впровадження і поширення нововведень для отриман-

ня таких результатів, що придатні для практичного використання на промислових підприємствах і отримання прибутку.

ІІІ. Виклад основного матеріалу. Науково-технічний прогрес являє собою процес удосконалювання засобів і предметів труда, технічних методів і форм його організації, а також організації виробництва на основі широкого використання досягнень науки. Це процес нагромадження знань, поступального кількісного і якісного розвитку продуктивних сил [17].

Сутність і фактори науково-технічного прогресу (НТП) варто розглядати, виходячи з наступних напрямків: результативного, ресурсного, комбінованого.

НТП викликає зміни на підприємстві на окремих видах виробництв, що обумовлені впровадженням нової техніки, нових технологічних процесів, нових видів продукції. Його прояви різні і можуть виявлятися у вигляді підвищення продуктивності праці в розрахунку на одного працюючого, на одну відпрацьовану людину-годину, чи у скороченні робочого часу зайнятого у виробництві промислово-виробничого персоналу. При цьому забезпечується виготовлення продукції з меншими витратами або більш високий обсяг виробництва з тими ж витратами. Крім того, зниження питомих витрат, зміни їхньої структури відбивається на зростанні доходів і життєвого рівня працюючих. Головним результатом НТП є економічна ефективність, що формується і матеріалізується у процесі виробництва.

Крім економічного аспекту НТП важливе місце займає технологічний, який відображає ефективність технічних, технологічних і організаційних рішень, а також застосовуваних форм оплати, стимулювання і мотивації праці робітників підприємства.

Екологічна складова НТП, значення якої зростає в сучасних умовах, сприяє узгодженню соціально-економічних і екологічних цілей розвитку підприємства й обумовлює необхідність розрахунку екологічної ефективності.

У зв'язку з тим, що існує визначене запізнювання прояву НТП в економічній і соціальній сферах, необхідна оцінка зміни економічних і соціальних показників підприємства в процесі впровадження і поширення нововведень. Їхнє впровадження сприяє прискоренню розвитку підприємства у випадку, коли воно є незалежним від зовнішніх умов. При впливі факторів зовнішнього середовища економічний ефект

під упровадження нововведень знижується. Це може бути зв'язане з неадекватним рівнем розвитку суміжних галузей, невідповідністю споживачів до використання продукції, що випускається, невідповідністю кваліфікаційного рівня персоналу. У випадку передчасного впровадження нововведень економічний ефект може бути негативним. Це свідчить про те, що технічний рівень нововведення знаходиться в прямій залежності від стану і ступеня підготовленості основних виробничих фондів, нормативної забезпеченості виробництва сировиною, матеріалами, енергетичними ресурсами, комплектуючими виробами, рівня кваліфікації персоналу, умов організації виробничого процесу і системи управління. Тому доцільне використання програмно-цільового планування і управління, що забезпечує можливість обґрунтування і формулювання кінцевих цілей інноваційного процесу на підприємстві [18, 19].

В умовах економіки, що трансформується, науково-технічний розвиток підприємств є однією з найважливіших складових інноваційної стратегії. Її недооцінка сприяє швидкій втраті позицій підприємства на ринку, спаду виробництва, банкрутству підприємства, росту безробіття тощо. Це обумовлює необхідність забезпечення випереджального інноваційного розвитку підприємства в порівнянні з іншими сферами його діяльності.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах складно зберегти протягом тривалого часу ефективну монополію на використання нововведення, вони стають надбанням багатьох підприємств. Крім того, на процес освоєння інновацій впливає безліч факторів, таких як: відсутність необхідних знань, навичок і досвіду; дефіцит матеріально-технічних, трудових і фінансових ресурсів.

Важлива роль у розвитку інноваційної діяльності підприємства приділяється науково-технічній політиці держави, що представляє собою систему заходів, спрямованих на підтримку розвитку, утворення науки і прогресу техніки. Головний зміст науково-технічної політики держави стає у визначенні пріоритетних напрямків розвитку інноваційної діяльності та пошуку основних шляхів підтримки підприємств. Такі шляхи, як правило, закріплюються у державних чи регіональних програмах. Об'єкт інноваційної політики – це ресурсний потенціал країни і перш за все – інтелектуальний потенціал, бо традиційні ресурси об-

межені, а залучення інтелектуального потенціалу – необмежене.

В процесі формування науково-технічної політики держави необхідно вирішувати проблеми, що пов'язані з забезпеченням взаємозв'язку між науково-технічними, економічними і соціальними напрямками розвитку в межах єдиної інноваційної політики, а також з забезпеченням оптимальності використання ресурсів. Крім того, слід враховувати ступінь невизначеності інноваційних процесів [20].

Державна підтримка інноваційної діяльності включає надання підприємствам безпроцентних і пільгових позик, зниження ставок оподаткування прибутку, виключення з бази оподаткування поточних витрат на НДДКР, створення регіональних фондів для стимулювання інноваційної діяльності, системи захисту і підтримки технопарків, амортизаційні пільги тощо. Крім того, важливим напрямком державної підтримки є пряме фінансування інноваційної діяльності щодо створення прогресивної техніки, технології, доплат висококваліфікованим науковим кадрам, прийняття державних цільових програм інноваційної діяльності.

Зарубіжний досвід [18, 21, 22]. свідчить про те, що формування державної інноваційної політики ґрунтується на конкретизації стратегічних цілей, виборі пріоритетів, визначенні шляхів їх досягнення, цілеспрямованій діяльності владних структур на державному та регіональному рівнях.

В Україні важливим, з точки зору розвитку організаційних форм інноваційної діяльності, на сучасному етапі є досягнення балансу інтересів всіх учасників інноваційної діяльності для розробки ґрунтовної науково-технічної стратегії та забезпечення ефективної інноваційної політики. Розмаїття форм власності, диверсифікація виробництва, обумовлена зростанням ролі інноваційних процесів в економіці країни, вимагають нового підходу до управління інноваційною діяльністю, що враховує не тільки раціональні форми організації виробництва, його ефективність, мінімізацію витрат, а й спроможність швидко адаптуватися до умов зовнішнього середовища. В сучасних умовах низький рівень забезпеченості науки, необхідність здійснення трансформаційних процесів сприяють створенню нових форм науково-виробничої діяльності на комерційній основі (науково-технічні парки, технополіси тощо).

Саме такі форми можуть забезпечити технологічні зміни та умови для прискорення інноваційних процесів, які можуть стати одним з важливих шляхів в досягненні стабільності соціально-економічного розвитку країни [22].

Науково-технічна стратегія розраховується на довгостроковий період і являє собою перспективну науково-технічну політику по формуванню пріоритетних цілей підприємства в галузі науки й удосконалювання техніки. Конкретні заходи по забезпеченню стратегічних задач у кожен даний період часу являють собою науково-технічну тактику. Вона включає комплекс заходів на найближчу перспективу, що забезпечують сталий розвиток критично важливих ділянок (вузьких місць виробничого процесу) і своєчасне відмовлення від безперспективних чи надмірно дорогих інноваційних проєктів і програм.

Науково-технічна стратегія є відносно стабільною, а науково-технічній тактиці властиві велика гнучкість і використання різних методів регулювання науково-технічної діяльності підприємства.

На сучасному етапі розвитку економіки України науково-технічна стратегія припускає: переорієнтацію науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок з військово-промислових задач на рішення соціальних проблем, спрямованих на підвищення життєвого рівня працюючих; підвищення конкурентоспроможності підприємств і продукції, що випускається; економію усіх видів ресурсів.

В основі будь-якої інновації знаходяться результати фундаментальних досліджень, що здійснюються в університетах, наукових лабораторіях і науково-дослідних центрах. Прикладні дослідження і розробки здійснюються, як правило, самими підприємствами. У країнах з розвинутою ринковою економікою наука підприємницького сектора є самим великим сектором по обсягу коштів, що витрачаються на НДДКР і по числу зайнятих у ньому фахівців і учених.

Слід зазначити, що країни Західної Європи і Японії приділяють у цілому більше (у порівнянні зі США) уваги програмуванню національних зусиль по проведенню НДДКР з таких пріоритетних напрямків як електроніка, обчислювальна техніка й інформатика, біотехнологія, нові матеріали. У той же час у США швидше, ніж в інших країнах йде процес установа партнерських відносин між універ-

ситетами і промисловими фірмами. Таким чином, у провідних країнах частка приватного сектора в національних витратах на НДДКР дорівнює і навіть може перевищувати частку державного бюджету.

IV. Висновки. Сучасні умови розвитку економіки України вимагають нової моделі економічного зростання на основі використання інноваційного типу розвитку та передбачати зміну поняття науково-технічного прогресу. Це зумовлено необхідністю обґрунтування нових пріоритетних напрямків розвитку економіки, а саме: підвищення добробуту населення, інтелектуалізація виробничої і управлінської діяльності на основі сучасних інформаційних технологій. Це передбачає реформування відносин власності, системи управління інноваціями та створення відповідного ринкового механізму щодо регулювання економічних відносин на промислових підприємствах.

Науково-технічний прогрес представляє собою процес удосконалювання засобів і предметів праці, методів і форм організації виробництва на основі використання досягнень науки. При цьому фактори НТП повинні бути спрямовані на результативність процесу удосконалення знань, продукції, технології і організації виробництва.

1. Социальная динамика современной науки. – М.: Наука, 1995. – 94 с.
2. Яковлев А. И. Социально-экономическая эффективность нововведений за умов ринку. – К.: ICDO, 1994. – 120 с.
3. Вовк В. Україна в контексті сучасних тенденцій і сценаріїв світового розвитку. // Національні інтереси: Сб. наук. пр. Ч. 6. – Львів: Група дослідження проблем суверенітету, національних інтересів і безпеки, 2002. – С. 106-128.
4. Концепція державної промислової політики України / М. Г. Чумаченко, О. І. Амоша, М. І. Іванов та ін. – Донецьк, ІЕП НАН України, 2000. – 424 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура: Пер. с англ. / Под науч. ред. О.И.Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Гринева В. Н., Дудко П. Д., Крюк А. Г. и др. Проблемы развития современного общества: культура, инновации, высокие технологии и экология. – Харьков: Изд. ХГЭУ, 2003. – 300 с.
7. Кацура С. М. Інноваційна модель економічного зростання // Управління економікою переходного періода / НАН України. Ін-т економіки пром-сти. – Донецьк, 2000. – 300 с.
8. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 264 с.
9. Хорн Дж. К. Ван. Основы управления финансами: Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 800 с.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала,

кредита, процента и цикла конъюнктуры. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.

11. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 238 с.
12. Богданов А. И. Стратегическое управление научно-техническим прогрессом на предприятии. – М.: ВАФ, 1991. – 219 с.
13. Доброненский С. А., Маркова В. Д., Орлов Г. Н., Понуров С. В. Опыт разработки и пути реализации комплексной программы развития предприятия. // Стратегия развития промышленных предприятий. – Новосибирск: Наука, 1990. – с. 33-43.
14. Казанцев А. К. Научно-техническое прогнозирование и программно-целевые методы управления исследованиями и разработками: Учебн. пособие. – Л.: ЛИЭИ, 1984. – 256 с.
15. Рибак В. Науково-технічний прогрес в Україні. // Економіст, 2001, № 12. – С.
16. Государственное финансирование научно-технического прогресса в развитых капиталистических странах. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 239 с.
17. Уткин Э. А., Морозова Г. И., Морозова Н. И. Инновационный менеджмент. – М.: АКАЛИС, 1996 – 208 с.
18. Казанцев А. К. Научно-техническое прогнозирование и программно-целевые методы управления исследованиями и разработками: Учебн. пособие. – Л.: ЛИЭИ, 1984. – 256 с.
19. Шкворець Ю. Програмно-цільове управління ре-

УДК 658.14

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ЗАГАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Розглядаються аспекти та сучасні тенденції формування структури загального капіталу підприємств. Проводиться діагностичний аналіз впливу структури капіталу на фінансові результати діяльності.

Ключові слова: структура капіталу, позиковий капітал, фінансовий важіль, фінансовий ризик, рентабельність поточних активів.

I. Вступ. Формування та ефективне використання капіталу підприємств в єдності законодавчо пов'язаних між собою явищ і процесів економічного життя є визначальним елементом поступального розвитку економічних систем. Процеси створення, використання, приросту та структури капіталу на рівні виробник – споживача та формування механізму прийняття рішень господарюючими одиницями завжди знаходились в центрі уваги науковців, які займались мікроекономічним аналізом. Систематичне спостереження, ресстрація, збирання, скрупильозна деталізація, групування та вив-

алізацією пріоритетних напрямів соціально-економічного та науково-технічного розвитку. // Г. Економіка України, 2001, № 7, с. 33-39.

20. Наливайченко С. Здійснення регулюючої ролі держави в реалізації науково-технічної політики в умовах ринку. // Аналітично-інформаційний журнал "Схід", 2002, № 3. – С. 17-19.

21. Стерлин А. Р., Тулин И. В. Стратегическое планирование в промышленных корпорациях США: опыт развития и новые явления. – М.: Наука, 1990. – 200 с.

22. Суховой А. Ф. Технополисы и технопарки за рубежом: особенности структурно-функционального анализа. – Екатеринбург, 1997. – 39 с.

In the article pre-conditions of forming of pattern of economic growth are considered on the basis of the use of innovative type of development, which needs ground of new priority directions of development of economy. It is suggested to examine a concept scientific and technical progress, as process of perfection of facilities and articles of labour, methods and forms of organization of production on the basis of drawing on accomplishments of science, the factors of which are directed on effectiveness of process of improvement of knowledges, products, technology and organization of production.

Гнатюк Т. М.

підвищення ефективності використання наявного капіталу. Проте, мінливість, невизначеність, залежність від політичного лобі та високий рівень заангажованості економіки України пафосом суспільно-політичної, громадянської та національної проблематики, спонукає до пошуку внутрішніх джерел фінансування комерційно-виробничих програм господарюючих суб'єктів через застосування економічних важелів управління капіталом на мікрорівні.

II. Постановка завдання. Метою дослідження, частина результатів якого розкрито в даній статті, є підвищення інформативності результатів аналізу капіталу підприємства та покращення структури методики економічного аналізу шляхом деталізації характеру і рівня впливу усіх факторів, усунення взаємно протилежних тенденцій що викривляють інформацію про можливість використання внутрішніх джерел фінансування.

III. Результати. Статистичні дані по окремих показниках діяльності суб'єктів господарювання сформовані за інституціональним підходом свідчать про сталу тенденцію перевищення питомої ваги позикових джерел фінансування в складі загального капіталу вітчизняних підприємств. Так питома вага позикових коштів в складі всіх джерел фінансування підприємств в Україні послідовно зростала з 2006 року і на кінець 2010 року склала 62,7 %,

при чому, 46,2 % складають короткострокові джерела позикових коштів [1].

Провівши аналіз ланцюгових характеристик інтенсивності динаміки частки позикового капіталу в структурі джерел коштів підприємств за даними таблиці 1 та з використанням методики наведеної в [2, с. 130], нами встановлено, що ланцюгові прирости питомої ваги відносно стабільні і не мають чіткої схильності до зростання чи спаду. Тому для вирівнювання ряду обрано лінійну функцію: $Y_t = a + bt$, де Y_t – теоретичний рівень ряду, t – порядковий номер періоду, a – рівень ряду при, $t = 0$ – характеризує середню абсолютну. Для визначення наведених параметрів обираємо непарне число членів ряду ($n = 5$) та переносимо початок відліку часу ($t = 0$) в середину динамічного ряду при значеннях змінної з інтервалом в одиницю і $\sum t = 0$. Використавши метод найменших квадратів параметри визначимо розв'язанням системи нормальних рівнянь (y – фактичний рівень ряду):

$$na = \sum y, \\ b \sum t^2 = \sum yt$$

Знайдемо невідомі параметри $a = \frac{\sum y}{n}$,

$$b = \frac{\sum yt}{\sum t^2}, \quad \sum t^2 = \frac{n(n^2-1)}{12}$$

Оскільки $n = 5$, то $\sum t^2 = \frac{5(5^2-1)}{12} = 10$, $a = \frac{297}{5} = 59,4$,

$$b = \frac{25,9}{10} = 2,59$$

Таблиця 1

Структура джерел коштів підприємств України за період 2006 – 2010 роки (%)

Рік	Усі джерела коштів					
	Власний капітал	Забезпечення наступних витрат і платежів	Позикові джерела коштів			Доходи майбутніх періодів
			Довгострокові зобов'язання	Поточні зобов'язання	Усього позикових джерел коштів	
2006	43,5	2,2	11,6	42,1	53,7	0,6
2007	42,1	2,2	14,1	41,0	55,1	0,6
2008	34,9	2,1	17,8	44,7	62,5	0,5
2009	34,5	2,0	16,6	46,4	63,0	0,5
2010	34,8	2,0	16,5	46,2	62,7	0,5

Таблиця 2

Динаміка позикових джерел коштів підприємств України за період 2006 – 2010 роки

Рік	$y_t, \%$	Δt	Значення змінної t	$y_t t$	$Y_t = a + bt$
1	2	3	4	5	6
2006	53,7	-	-2	-107,4	54,22
2007	55,1	1,4	-1	-55,1	56,81
2008	62,5	7,4	0	0	59,4
2009	63,0	0,5	1	63,0	61,99
2010	62,7	-0,3	2	125,4	64,58
Разом	279	?	0	25,9	279

Отже, тренд має вигляд $Y_t = 59,4 + 2,59t$, або середня питома вага позикових джерел коштів за п'ять років склала 59,4 %, а її середньорічний приріст склав 2,59 %. Така структура джерел формування капіталу свідчить про динамічне посилення рівня впливу фінансового важеля на прибутковість власного капіталу (прямих фінансових інвестицій) вкладеного в діяльність господарюючих суб'єктів [3; 4].

Рівень отриманих підприємствами фінансових результатів на кінець аналізованого періоду та окремих відносних показників прибутковості і фінансової стійкості наведено в таблиці 3.

Таблиця 3
Чистий прибуток підприємств України за видами економічної діяльності за період 2006 – 2010 р.

Рік	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		У % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат	У % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат
2006	46421,3	65,3	82108,7	34,7	35687,4
2007	844416,4	66,2	132489,0	33,8	48072,6
2008	-41025,1	61,3	144460,1	38,7	185485,2
2009	-37131,1	58,9	1088534,4	41,1	145984,5
2010	13906,1	57,3	155197,6	42,7	141291,5

З даних, наведених в таблиці 3 видно, що в загальній кількості підприємств питома вага прибуткових неухильно зменшується з 65,3 % у 2006 році до 57,3 % у 2010. При чому, при меншій частці збиткових підприємств у 2008 (38,7 %) та 2009 (41,1 %) роках сума отриманих збитків значно перевищує загальну величину отриманих прибутків підприємствами. На кожен гривню приросту власного капіталу підприємства України у 2008 році отримували збитків 1,28 гривні, у 2009 – 1,13. У 2010 році цей показник склав 0,91 гривні, проте частка збиткових підприємств зросла на 4 % у порівнянні з 2008 роком. Така структура фінансових результатів та джерел формування активів підтверджує високий рівень впливу фінансового важеля на результативність господарювання підприємств. Підприємства, які мали високі показники коефіцієнту фінансового ризику в умовах кризових явищ в економіці з 2008 року опинялись за межею рентабельності, а їх збитки зростали вищими темпами ніж у підприємств з невисоким показником плеча фінансового важеля. Вплив фінансового важеля посилюється впливом операційного важеля, який пов'язують саме

з фінансовими результатами операційної діяльності та ефективністю використання поточних активів [5, с. 722; 6, с. 213]. Оскільки поточні активи відповідають за ресурсне забезпечення операційної діяльності, а поточні пасиви формують значну частину поточних активів, то необхідно провести визначення рівня впливу основних факторів на прибутковість власного капіталу.

На основі даних в наведених таблиці 3 побудуємо індексну систему, яка складається з трьох факторів-співмножників та результативного показника типу $r = abc$.

Результативний показник r визначимо, як прибутковість власного капіталу $r = \text{Чистий прибуток} / \text{Власний капітал}$. Змінні фактори системи формалізуємо, як a – прибутковості поточних активів, b – поточна ліквідність c – частка поточних зобов'язань на власні джерела коштів:

$$a = \text{Чистий прибуток} / \text{Поточні активи}; \\ b = \text{Поточні активи} / \text{Поточні пасиви}; \\ c = \text{Поточні пасиви} / \text{власний капітал}.$$

Формалізований запис індексної системи набуває вигляду: $I_r = I_a I_b I_c$. А зважування факторів індексної системи дає інформацію про відносний ріст досліджуваних показників. Зокрема, з проведених розрахунків за даними таблиці 4 видно, що втрати рентабельності 2009 року на рівні -2,96 % лише на 0,33 % покриваються прибутковістю власного капіталу на кінець 2010 року. Абсолютний приріст прибутковості складає 3,92 пункти, а найвагоміший вплив на забезпечення такого приросту здійснює фактор a . Отже, підвищення ефективності використання поточних активів може покращити фінансовий стан.

IV. Висновки. Висока питома вага позикових джерел формування активів підприємств

Таблиця 4

Окремі показники фінансових результатів підприємств України та оцінка абсолютного впливу факторів на їх зміну за період 2009 – 2010 р.

Рік	Чистий прибуток (млн. грн.)	Поточні активи (млн. грн.)	Власний капітал (млн. грн.)	Поточні пасиви (млн. грн.)	I_r (гр.2/гр.4)	I_a (гр.2/гр.3)	I_b (гр.3/гр.5)	I_c (гр.5/гр.4)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2009	-37131,1	1749042,8	1252279,0	1556971,3	-0,0296	-0,0212	1,1234	1,2443
2010	13906,1	2229892,3	1426711,6	1891268,2	0,0096	0,0062	1,1790	1,3256
Абсолютний приріст результативного та змінних показників					0,0392	0,027	0,056	0,081
Результат зважування факторів у %					$\frac{a_1 b_1 c_1}{a_0 b_0 c_0}$	$\frac{a_1 b_0 c_0}{a_0 b_0 c_0}$	$\frac{a_1 b_1 c_0}{a_1 b_0 c_0}$	$\frac{a_1 b_1 c_1}{a_1 b_1 c_0}$
Індексна система $I_r = I_a I_b I_c$					-0,33	-0,29	1,05	1,07
Фактори впливу	Індекси	Розрахункова величина		Абсолютний вплив фактора				
a	-0,29	$-2,96 \cdot -0,29 = 0,86$		$0,86 - (-2,96) = 3,82$				
b	1,05	$0,86 \cdot 1,05 = 0,90$		$0,90 - 0,86 = 0,04$				
c	1,07	$0,90 \cdot 1,07 = 0,96$		$0,96 - 0,90 = 0,06$				
Разом	Абсолютне відхилення $r_1 - r_0$			3,92				

в структурі загального капіталу збільшує розмах рентабельності, силу дії фінансового важеля та чистий прибуток. Проте, це викликає збільшення ступеня фінансового ризику через вплив високого значення плеча фінансового важеля. Високе значення цього показника впливає на структуру витрат (збільшує питому вагу постійних витрат) та підсилює дію операційного важеля. В результаті сукупного впливу фінансового та операційного важелів, підприємства з низьким запасом фінансової стійкості опиняються за межею рентабельності та несуть великі втрати власного капіталу. Таким чином, детальний аналіз структури капіталу дає інформацію про можливість використання внутрішніх резервів підприємства в умовах перманентної кризи та нестабільного впливу зовнішнього середовища на прийняття конкретних управлінських рішень щодо застосування економічних важелів підвищення ефективності його використання.

УДК 657.37 : 334.716

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ КОРИСТУВАЧІВ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Розкрито суть та види звітності підприємства, нормативно-правове забезпечення процесів її складання й подання, визначено інтереси користувачів звітності через призму задоволення їх соціальних і економічних потреб

для розвитку власної діяльності та суспільства загалом.

Ключові слова: звітність підприємства, фінансова звітність, податкова звітність,

статистична звітність, спеціальна звітність, користувачі звітності, соціально-економічний інтерес.

I. Вступ. У сучасних умовах господарювання кожне підприємство, незалежно від його організаційно-правової форми та власності, не може функціонувати відокремлено від інших суб'єктів підприємницької діяльності, установ і організацій. Такі відносини можуть мати обов'язків та добровільний характер. Перший означає законодавче регулювання діяльності кожної господарюючої юридичної та фізичної особи, їх підпорядкованість вищестоящим галузевим і державним органам влади, своєчасність та точність подання усіх необхідних даних та сплати всіх видів податків і платежів. Добровільною є взаємодія підприємства з іншими, часто аналогічними йому суб'єктами господарювання. Вона поділяється на такі підвиди: альтернативна та безвихідна. Класифікаційною ознакою такого поділу є можливість вибору партнерів – тобто якщо вона існує, то перевага надається найкращому/надійнішому, а якщо відсутня – наявному.

Незалежно від виду відносин підприємства з іншими функціонуючими структурами кожен взаємодіючий суб'єкт має власну зацікавленість у результатах його діяльності, а такі інформаційні потреби задовольняє через аналіз поточних і зведених облікових даних виражених у складеній та поданій у відповідні інстанції звітності.

Загальновідоме і науково та практично визнане суспільстві твердження, що метою функціонування кожного підприємства є отримання економічних вигод, тобто прибутку. Останній формується на основі бухгалтерських даних, які згруповані в облікові реєстри та види підприємницької звітності. Саме остання є основою оцінки поточної діяльності господарюючого суб'єкта, та визначення стратегії розвитку. Тому часто науковці-економісти, зокрема Верига Ю. А., Левицька С. О., Лень В. С., Хом'як Р. Л., Якубів В. М. та інші, обґрунтовують лише економічні потреби користувачів звітності підприємства. Проте сучасна державна політика спрямована також на підвищення значущості соціальних пріоритетів у діяльності кожної господарюючої структури, що зумовлює актуальність дослідження інтересів користувачів звітності підприємства у такому ракурсі.

II. Постановка завдання. Метою статті є розкриття суті складових звітності підприєм-

ства та визначення соціальних і економічних потреб користувачів при її читанні та оцінці задля власного й загальносуспільного розвитку.

III. Результати. Звітність підприємства можна визначити як перелік видів і відповідних форм, що базуються на згрупованій системі показників, що є узагальненням результатів бухгалтерського обліку на звітну дату [1]. Це сукупність узагальнюючих взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих показників про фінансову та виробничо-господарську діяльність підприємства за певний проміжок часу. За економічним змістом вона її основними видами є: фінансова, податкова, статистична, спеціальна [2, с. 10; 12], організація складання та подання кожної форм із яких регулюється відповідними нормативно-правовими документами (рис. 1).

Що стосується користувачів звітності підприємства, то їх законодавче визначення обмежується лише фінансовою звітністю, підтвердженням чого є формулювання у Законі України "користувачі фінансової звітності – фізичні або юридичні особи, які потребують інформації про діяльність підприємства для прийняття рішень" [3].

Відповідно до трактування цього нормативно-правового акту поняття "бухгалтерський облік" вони поділяються на внутрішніх і зовнішніх [3].

Саме на цих законодавчих засадах ґрунтуються дослідження науковців щодо питань організації обліку складання та подання звітності підприємства. І часто користувачі визначаються лише в контексті її одного виду – фінансової. Щодо потреб таких інформаційних споживачів, то вони часто мають тільки економічне підґрунтя.

Проте, на нашу думку, доцільно розкривати всі види звітності, яка формується на підприємстві через призму забезпечення потреб її зовнішніх і внутрішніх користувачів, при одночасному обґрунтуванні двох складових інтересів останніх – економічної та соціальної. Доцільно зазначити, що вони можуть означати як отримання власної вигоди, так і її спрямування на користь іншого (-их) господарюючого (-их) суб'єкта (-ів).

Споживачі звітної інформації підприємства включають визначені науковцями на основі теоретичних досліджень і практичних спостережень зовнішніх і внутрішніх користувачів, при доповненні їх переліку окремою групою – наукових пошукачів.

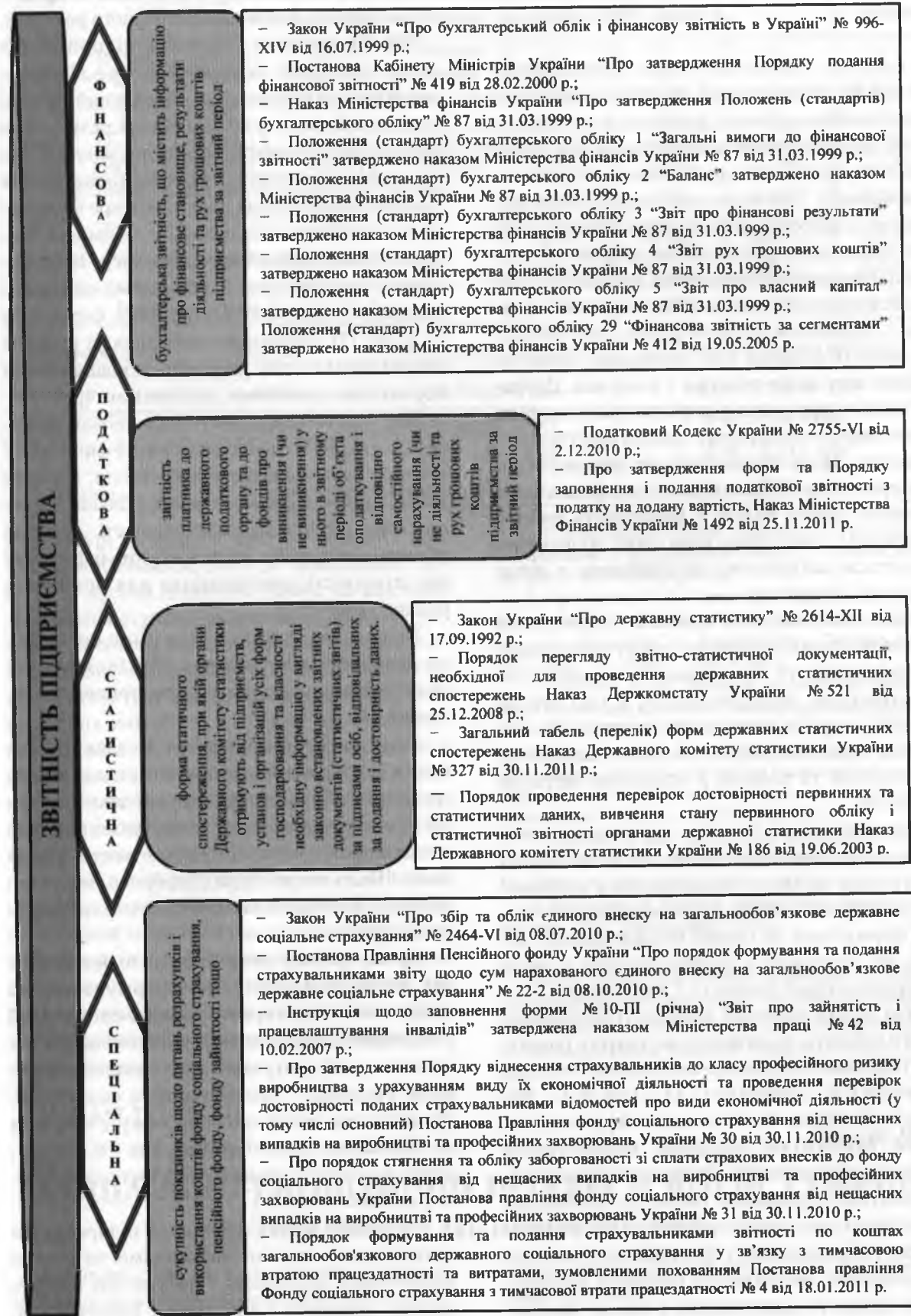

Рис. 1. Види звітності підприємства та нормативно-правове забезпечення їх складання та подання

Не обов’язковою є наявність інтересу кожного користувача до всіх видів звітності, а також постійний поділ його інформаційних потреб на економічні та соціальні – можливим є варіант виокремлення їх соціально-економічної групи.

Для змістовної інтерпретації всіх інтересів користувачів даних групованих у звітності підприємства доцільно подати їх наглядно (табл. 1).

номічну цінність, адже підвищує престиж підприємства при зайнятості у ньому осіб із фізичними вадами та знижує державно-платіжне зобов’язання (5).

Апарат управління господарюючим суб’єктом до всіх форм звітності має як економічний, так і соціальний інтерес – останній є однаковим (8) і означає недопущення ризику втрати керівної посади і тому посилює їх контроль за своєчасністю та правильністю складання

Таблиця 1

Синтез соціально-економічних інтересів користувачів звітності підприємства та її видів

Користувачі	Види звітності підприємства			
	фінансова	податкова	статистична	спеціальна
внутрішні				
власники, засновники [4]	1	3	4	5
апарат управління господарюючим суб’єктом [2]	6; 7	6	6	6
працівники підприємства [5]	9	11	X	13
профспілки [6]		15	X	15
зовнішні				
органи до сфери управління яких належить підприємство [6]	16	16	16	16
потенційні акціонери та інвестори [2]	18	X	18	X
постачальники [5]	19	X	X	X
покупці [5]	21	X	X	X
банки, кредитори [5]		23	X	X
учасники біржових торгів [2]				
страхові компанії [2]	24	25	X	26
судові та слідчі органи [2]				
громадськість [2]				
засоби масової інформації [2]			27	
аудитори [6]			28	
конкуренти [6]	29	29	29	29
наукові пошукачі	31	31	31	31

Умовні позначення:

■	економічні інтереси
□	соціальні інтереси
■	соціально-економічні інтереси
X	відсутність інтересу

Власники та засновники, як зовнішні користувачі фінансової звітності, мають економічний інтерес до фінансової звітності (1), який полягає в оцінці ними вигод від участі в капіталі та соціальний (2) через оцінку роботи найнятого управлінського персоналу [5, с. 595]. Податкова та статистична звітності характеризуються лише економічною потребою цих користувачів інформації через контролю за відсутністю проблем щодо сплати податків (3) та своєчасністю подання необхідних форм (4). Що стосується спеціальної звітності, то для власників та засновників вона має соціально-еко-

й подання всіх звітних форм (6), а також “детальне вивчення основних результативних показників задля встановлення причинно-наслідкових зв’язків у фінансовому аналізі та пошук невикористаних резервів покращання результатів функціонування господарюючого суб’єкта” (7) [2, с. 18].

Працівники, як внутрішні користувачі звітності підприємства, мають економічний інтерес до фінансової звітності через своєчасність отримання при стабільному зростанні заробітної плати (9), до податкової – можливість державного відшкодування споживчого податко-

вого кредиту (11), до спеціальної – отримання доходу (13 – якщо працівник належить до соціально незахищеної сфери населення). Соціальний інтерес відповідно означає – “оцінка надійності та стабільності робочих місць” (10) [2, с. 18], виконання державою соціальних функцій через податкові джерела зростання доходів бюджету (12) та можливість самореалізації (14).

Профспілки, як група внутрішніх користувачів, до всіх видів звітності (крім статистичної) мають однаковий соціально-економічний інтерес (15) – підтримка необхідних життєзабезпечуючих матеріальних і моральних умов для праці та проживання працівників підприємства.

Що стосується *органів до сфери управління яких належить підприємство*, то у них найвагоміше значення мають органи державного контролю і регулювання, тому вони і формують ідентичний інтерес до всіх форм звітності при виокремленні його економічної (16) – “використання інформації як основи статистичних даних про національний дохід та формування макроекономічних показників” [6, с. 25] та соціальної (17) – визначення місця підприємства серед аналогічних суб’єктів господарювання [6, с. 25] та своєчасність інформування органів влади – складових.

Потенційні акціонери та інвестори лише для економічних потреб цікавляться фінансовою та частково статистичною звітністю підприємства (18), що полягають у доцільності придбання та володіння цінними паперами [5, с. 595].

Постачальники і покупці цікавляться з економічної точки зору фінансовою звітністю підприємства задля впевненості у своєчасності погашення підприємством своїх зобов’язань по грошових розрахунках (19) та товарних поставках (21) задля соціальних перспектив подальшої співпраці (20) та задоволення потреб споживачів (22).

Банки та кредитори оцінюють показники фінансової та податкової звітності підприємства лише з економічного аспекту (23) задля прийняття рішень щодо “доцільності співробітництва, враховуючи його ліквідність, фінансову стійкість і незалежність” [2, с. 18].

Економічний інтерес *учасників біржових торгів, страхових компаній, судових та слідчих органів і громадськості* до звітності підприємства полягає в постійному спостереженні за

законністю, раціональністю та відповідністю укладеним угодам стосовно діяльності загалом (24), а також у сфері податків і зборів (25) та обов’язкових платежів (26) [2, с. 18].

Засоби масової інформації до всіх форм звітності мають опосередкований соціально-економічний інтерес (27), що базується на задоволенні споживачів власної поданої інформації з питань адміністративно-територіального та галузевого розвитку держави при забезпечення для кожного громадянина прав демократичності.

Аудитори проявляють економічний інтерес (28) до кожного виду звітності підприємства лише “за дорученням іншого суб’єкта з метою перевірки загальних показників і аспектів функціонування” [2, с. 18].

Конкуренти, як так звані неформальні/незаконні користувачі звітності, мають економічний інтерес (29) від оцінки усіх її форм через порівняння власної діяльності з аналізуючим підприємством, а задоволення їх соціальних потреб (30) означає запозичення досвіду для визначення стратегії власного розвитку.

В окрему групу користувачів усіх видів звітності підприємства, а також за необхідності і поточних облікових даних, можна виокремити *наукових пошукачів*, соціальний інтерес (32) яких формується на створенні можливостей власного кар’єрного росту (для студентів здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня, для аспірантів – ступеня кандидата наук, для кандидатів – доктора тощо). Їхні економічні потреби (31) виражаються у розробці пропозицій щодо усунення виявлених негативних аспектів діяльності суб’єкта господарювання.

Для практичного вираження соціально-економічних інтересів усіх вищенаведених користувачів звітності підприємства необхідною є доступність для них даної облікової інформації. Проте “кризові явища в економіці країни та зміна виробничого процесу... і як наслідок – підвищення ризикованості підприємницької діяльності... спричиняють істотний вплив на процес прийняття управлінських рішень та на мінімізацію інформаційної відкритості системи бухгалтерського обліку для зовнішніх користувачів як засіб забезпечення інформаційної безпеки підприємства. У зв’язку з цим розробки потребує системний перегляд підходу до організації бухгалтерського обліку та руху інформаційного продукту, ним згенерованого, з урахуванням комерційної та функ-

ціональних повноважень суб’єкта, що здійснює запит на нього” [7]. При цьому такі взаємовідносини повинні базуватись на довірі та впевненості у неспричиненні шкоди підприємству-інформатору.

IV. Висновки. У сучасних ринкових умовах господарювання, які часто базуються на конкурентній боротьбі між підприємствами, поняття доступності та гласності облікової інформації не може бути остаточно вирішеним навіть на законодавчому рівні. Адже це вимагає внесення змін до низки нормативно-правових актів і трансформації повноважень та функцій окремих державних структур управління. Звітність у всіх її видах є найоптимальнішим засобом отримання інформації про діяльність того чи іншого суб’єкта господарювання. Проте формування її показників і подання у відповідні інстанції захищається принципом конфіденційності. Для відкритості та публічності такої інформації необхідним є мотиваційний чинник для суб’єкта-звітувача. Ним може бути формування нового типу ринкових комерційних відносин купівлі-продажу, об’єктом яких виступатиме звітна інформація – адже плата за її надання користувачам для задоволення їх соціально-економічних інтересів буде матеріальним і моральним відшкодуванням підприємству за відкритість власної звітності. Проте основним

суб’єктом даних відносин повинна бути держава через виконання своїх регуляторно-контролюючих функцій.

1. *Левицька С. О.* Звітність підприємств : навчальний посібник. – Рівне : НУВГП, 2008. [електронний ресурс] eprints.oa.edu.ua

2. *Якубів В. М.* Звітність підприємств : навчальний посібник / В. М. Якубів. – Івано-Франківськ Тіповіт, 2010. – 436 с.

3. Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 р. (зі змінами і доповненнями) / [електронний ресурс] www.rada.gov.ua

4. *Хом’як Р. Л.* Бухгалтерський облік та оподаткування : навчальний посібник / Р. Л. Хом’як, В. І. Лемішовський. – Львів : Бухгалтерський центр “Ажур”, 2010. – 1220 с.

5. *Лень В. С.* Організація бухгалтерського обліку : навчальний посібник / В. С. Лень, О. Ю. Акименко, О. І. Волод та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2006. – 696 с.

6. *Верига Ю. А.* Звітність підприємств : навчально-методичний посібник / Ю. А. Верига, М. М. Орищенко, Н. В. Прохар. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. – 272 с.

7. *Лаговська О. А.* Передумови трансформації бухгалтерського обліку: системний аналіз. / О. А. Лаговська. // Вісник ЖДТУ : Економічні науки. – № 3. – 2010 / [електронний ресурс] www.nbu.gov.ua/portal/

The essence and types of the enterprises reporting, normative and legal software of its drawing up processes are opened; the reporting users interests are defined through the satisfaction of their social and economic needs for the development of their own activity and the society in general.

УДК 334.716:338.3

Гобир І. Б.

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто теоретичні і практичні проблеми формування і розвитку виробничої структури підприємства. Проаналізовано також економічну сутність цього поняття як економічної категорії. Показано розвиток виробничої інфраструктури підприємства.

Ключові слова: інфраструктура, розвиток, виробнича інфраструктура.

I. Вступ. Дослідження місця промислової інфраструктури в розвитку промислових підприємств вимагає уточнення поняття виробничої інфраструктури і сутності її функціонування.

Інфраструктура є обов’язковою умовою ефективного функціонування економіки, яка вклю-

чає систему установ і організацій, що обслуговують рух товарів і надання послуг на ринку. Це дозволяє розглядати її як сукупність усіх видів діяльності, необхідних для доведення фізичного обсягу певних видів товарів до відповідного споживача. Тому дана тема є досить актуальною.

У науковій літературі окремі питання розвитку інфраструктури розглядали А. Н. Кочетов, Г. П. Солюс, Н. М. Вітренко, Р. Нурксе, П. Розенштейн-Родан, Л. І. Абалкін, Л. В. Бондаренко, Л. П. Куракова, В. П. Можина, І. Ю. Карпов, С. С. Носова та багато інших економістів [1-2].

II. Постановка завдання. Метою даної статті є показати формування і розвиток виробничої структури, дослідити поняття «інфраструктури», визначити її місце і значення в економічній системі.

III. Результати дослідження. Появу в економічному словнику поняття «інфраструктура» прийнято пов'язувати з іменем американського економіста П. Розенштейн-Родана, який визначив її як комплекс загальних умов, що забезпечують сприятливий розвиток приватного підприємництва в основних галузях економіки. Таким чином, вже в той час економісти бачили різне призначення для розвитку економіки її основних галузей і тих (енергетичне, транспортне й ремонтне обслуговування, зв'язок, тощо), які передують їм і створюють для них сприятливі умови, а також необхідність виділення й об'єднання цих обслуговуючих галузей у понятті виробничої інфраструктури.

Надалі зміст поняття розширювався і охопив обслуговуючі системи не тільки виробництва, але й соціальної сфери. Для галузей інфраструктури стали відносити будівництво доріг, каналів, портів, мостів, аеродромів, складів, водопостачання, каналізацію, тощо.

Слід підкреслити, що економічна категорія «інфраструктура» трактується в спеціальній літературі неоднозначно. Інфраструктура (лат. *infra* – нижче, під і *structura* – будова, взаєморозташування) – комплекс галузей народного господарства (сфери матеріального і нематеріального виробництва), які обслуговують промисловість і сільське господарство. До нього належать виробнича й невиробнича (або соціальна) інфраструктура [3].

В економічному словнику наведено таке визначення: інфраструктура – сукупність ланок, підприємств і організацій, що входять у ці ланки, видів їх діяльності, необхідних для забезпечення та створення умов для нормального функціонування виробництва, обороту товарів, а також життєдіяльності людей [4].

Так, в інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» наведено таке визначення цього поняття: інфраструктура – сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують економіку, виробництво (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.).

В іншому визначенні інфраструктура розглядається як комплекс взаємопов'язаних обслуговуючих структур, що складають та/чи забезпечують основу для вирішення проблеми (завдання) [5].

На думку І. Ф. Чернявського, «інфраструктуру складають сукупність спеціалізованих виробництв і видів діяльності, функції яких поляга-

ють у наданні основним галузям послуг виробничого і соціального призначення з метою забезпечення ефективного функціонування загальнонародної кооперації праці й отримання високих кінцевих результатів» [6].

Так, автори наукового видання «Інфраструктура товарного ринку» В. П. Федько і Н. С. Федько під інфраструктурою розуміють «сукупність видів діяльності, що забезпечують ефективне функціонування об'єктів ринкової економіки і їх єдність у певному реальному ринковому просторі».

Російський економіст В. Н. Стаханов визначає суть інфраструктури як «комплекс специфічних трудових процесів з виробництва послуг, що забезпечують обмін діяльністю в суспільному виробництві і житті людини».

У своїй науковій роботі «Теорія інфраструктури» професор Кільського університету Р. Іохімсен узагальнив основні погляди представників різних зарубіжних економічних шкіл на природу і суть інфраструктури, її функції і роль в сучасному капіталістичному виробництві. Під інфраструктурою Р. Іохімсен розуміє сукупність матеріальних, персональних та інституційних видів діяльності і їх організацій, що сприяють створенню господарської єдності на території і вирівнюванню винагороди за однакові вкладення доцільно витрачених ресурсів, тобто роблять можливою повну інтеграцію і високий рівень господарської діяльності. В цілому основна частина приведеного визначення інфраструктури відображає погляди більшості дослідників на її суть в сучасних умовах ринку.

Незважаючи на переваги й недоліки вище наведених дефініцій деякі із них обмежені розглядом елементів виробничої і соціальних сфер, в яких відображені повною мірою економічні функції інфраструктури в цілому, а також таких важливих елементів макроекономічної системи, як інституціональної, фінансової інфраструктур, тощо.

Виробнича інфраструктура є невід'ємною складовою економічної системи і за своєю сутністю не залежить від способу виробництва. Вона як органічна підсистема інфраструктури в цілому склалась в результаті історичного розвитку товарного виробництва на базі промислового капіталу відповідно до еволюції ринкової економіки.

Історичний підхід до аналізу виробничої інфраструктури її розглядає у цивілізаційному і формаційному аспектах.

Цивілізаційний аспект відображає розвиток виробничої інфраструктури відповідно до сукупності елементів матеріальної і духовної культур.

Перехід до інформативного суспільства привів до того, що вперше в історії людської цивілізації, здатність мислити стало безпосередньо продуктивною силою. Відповідно до цього формується й структура послуг виробничої інфраструктури. Таким чином, цивілізаційний аспект відображає якісний ріст інфраструктури, сутність якого полягає в тому, що з однієї сторони, чим вищий рівень культури виробництва, тим краще розвинена його інфраструктура, а з іншої, чим краще організована і різноманітна сфера допоміжних послуг, тим вища ефективність основного виробництва.

Формаційний аспект дає змогу визначити місце виробничої інфраструктури в системі виробничих відносин на історичних шаблях розвитку суспільства з урахуванням інтересів різних груп, класів, тощо. Так, наприклад, в докапіталістичних формаціях, виробнича інфраструктура, як правило, є допоміжною операцією в процесі виробництва, власником і виробником яких одночасно виступали власники засобів виробництва. Тому, розподіл вартості і споживчої вартості основного і допоміжного виробництв не був проведений.

Згідно з даним підходом, чим вищий рівень усупільнення виробництва, тим більше задіяні інфраструктурні галузі, які не завжди є вигідні приватному капіталу. Виконання останніх держава бере на себе, оскільки для неї в першу чергу важливо, не продавати послуги, а створити умови для розвитку приватного капіталу.

Причиною відокремлення виробничої інфраструктури в самостійну сферу економіки є суспільний поділ праці. Зародження виробничої інфраструктури можна спостерігати вже у виробничому процесі, в якому відбувається поділ на основні і допоміжні дії, хоча в цьому випадку вона відноситься безпосередньо до продукту. Відносини в цьому випадку складаються усередині діяльності одного виробника. З розвитком кооперації і появою різних форм підприємств відбувається відділення допоміжних функцій від основного виробництва. Подальший розвиток ринку, розширення меж товарно-грошових відносин привело до виділення виробництва допоміжних послуг з рамок компаній-споживачів в спеціалізовані суб'єкти.

У процесі розвитку економічних відносин виробнича інфраструктура перетерпіла значних

зміни. Використовуючи методологію дослідження генезису економічних систем, в розвитку виробничої інфраструктури можна виділити наступні етапи:

1) формування передумов виникнення сфери послуг на основі частки і одиничного поділу праці;

2) зародження і становлення виробничої інфраструктури внаслідок посилення взаємозв'язків між різними суб'єктами господарської системи і виникнення відсутніх елементів у цій системі;

3) розвиток виробничої інфраструктури як невід'ємної складової сучасної ринкової економіки.

Методологічною основою дослідження виробничої інфраструктури є основний системний підхід, який допускає, з однієї сторони, обґрунтування й презентацію її у вигляді стійкої системи, яка здатна самоорганізуватися, а з другої сторони, – визначає взаємовідносини між окремими її елементами і матеріальним.

Розглядаючи сутність виробничо-інфраструктурної діяльності, слід підкреслити, що вона лише сприяє виробництву готових до реалізації товарів, не забезпечуючи безпосереднього зростання прибутку. Внаслідок цього значна частина послуг виробничого характеру повинна надаватися основному товаровиробникові ззовні – державою, або спеціалізованими на виробничих послугах суб'єктам.

Разом з тим, безперерйне забезпечення основному товаровиробникові комплексу необхідних йому умов сприяє росту соціально-економічної ефективності суспільного виробництва в цілому. Так, ще А. Пезентти відзначав, що надання цих умов скорочує накладні витрати капіталістичних підприємств, полегшуючи процес обігу капіталу з метою досягнення не тільки первинної мети – «збільшення глобального попиту й зайнятості», але й підвищуючи норму прибутку в капіталістичному секторі.

У сучасних економічних дослідженнях виробничу інфраструктуру розглядають як галузь, що безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво: транспорт, зв'язок, матеріально-технічне забезпечення, включаючи енергопостачання, тощо.

Разом з тим багато економістів вважають, що такий підхід в певній мірі не дозволяє досить чітко й однозначно визначити зміст поняття «виробнича інфраструктура». Перерахування вхідних галузей, які входять у виробничу інфраст-

руктуру (транспорт, зв'язок, комунальне й ремонтне обслуговування, тощо) не сприяє, на нашу думку, розкриттю її сутності і функціонування та не може охопити всієї різноманітності діяльності виробничо-інфраструктурних підрозділів.

Нераціональним є використання окремими авторами техніко-технологічного підходу, відповідно до якого виробнича інфраструктура визначається як комплекс інженерно-технічних споруджень і об'єктів, що забезпечують необхідні матеріально-технічні умови для розміщення й успішного функціонування підприємств промислового й сільськогосподарського виробництва.

Вдалою, на наш погляд, є спроба аналізу змісту поняття виробничої інфраструктури на рівні взаємин взаємодій основних і обслуговуючих суб'єктів економічної діяльності – як цілої низки суб'єктів, пов'язаних з реалізацією продукції, матеріально-технічним постачанням, виробничо-технічним обслуговуванням, фінансово-кредитним забезпеченням, які перебувають у стані взаємин між ними і товаровиробниками. Тобто в цьому випадку ядром є товаровиробник, і саме на нього спрямована дія вторинного рівня суб'єктів інфраструктурного обслуговування.

Таким чином, у системі економічних відносин можна виділити основну виробничу діяльність і допоміжну, що доповнює її (транспорт, зв'язок, ремонтне господарство, тощо), спрямовану на обслуговування основного виробництва є необхідною для ефективного його розвитку, що надає послуги виробничого характеру.

Виробнича інфраструктура складається не просто з окремих елементів у вигляді різних підприємств, а із зв'язків і відносин між ними, що визначають її суб'єктивно-об'єктивний характер. Підприємства матеріального виробництва і виробничої інфраструктури є між собою суб'єктами, які вступають у відносини із приводу об'єкту – виробнича послуга. Відносини між допоміжними суб'єктами й основним виробництвом породжують інтегративні, цілісні властивості системи, забезпечуючи відносно самостійне існування й функціонування системи виробничої інфраструктури.

В склад інфраструктури як системи автоматично входять особливі компоненти у вигляді мотиваторів, рецепторів і законів (Мотиватори генераторами потреб системи). Для системи виробничої інфраструктури мотиватором виступає основне виробництво. Рецептори – це еле-

менти, які одержують інформацію і генерують дії системи, вони представлені системою суб'єктів виробничої інфраструктури. Закони – множина правил, за допомогою яких функціонують рецептори. Ці компоненти створюються всередині системи основні мотиви дій щодо одержання інформації про зовнішнє середовище.

Зовнішня виробнича інфраструктура знаходиться за рамками економічної системи підприємства й надає послуги виробничого характеру платникам, складається з незалежних спеціалізованих підприємств (ремонтних, транспортних, складських, очисних, тощо), державних і муніципальних установ дорожнього господарства, систем тепло-, газо-, водопостачання, каналізації і інших елементів виробничої інфраструктури.

Внутрішня виробнича інфраструктура складається з підрозділів, що входять в економічну систему підприємства і надають обслуговуючі послуги для підприємств.

Функціонування будь-якої системи підпорядковується певним законам: «необхідності» і «достатності», і якщо в описати закони функціонування системи виробничої інфраструктури, то можна сказати, що економічна необхідність визначається потребою підприємства, а достатність – економією «витрат взаємодії» або так званих транзакційних витрат.

Виходячи з цього виробничу інфраструктуру можна віднести до систем, в яких внутрішній стан значною мірою залежить від зовнішнього середовища. Найбільш яскраво це проявляється через впливи інституціональної структури економіки на виробничу інфраструктуру. Так, наприклад, на роботу ГРП фірм значний вплив має державне регулювання тарифів на перевезення, що, в свою чергу, веде до збитковості багатьох підприємств, відсутності цінової конкуренції і необхідності державних субсидій у цю сферу.

Поряд з негативним моментом у цьому випадку можна відзначити й позитивні сторони. Державне регулювання газотранспортних тарифів для господарюючих суб'єктів дозволяє уникнути різких стрибків цін на вантажні перевезення, для транспортних організацій – одержувати державні субсидії, субвенції, дотації.

Розглядаючи значення виробничої інфраструктури в розвитку економічних відносин, слід зазначити, що один і той ж самий господарюючий суб'єкт може змінювати свою роль у системі: тобто бути базисним (тим, що обслуговує)

і інфраструктурним (обслуговуючим) залежно від поставлених цілей. Наприклад, промисловість може бути основним елементом, стосовно якого ГРП є інфраструктурою, але з іншого боку, ГРП потребує обслуговування. В цьому випадку ГРП виступає як система, що обслуговується, для якої є своя інфраструктура: дороги, енергетика, ремонтні майстерні, вантажні термінали, тощо.

Внутрішня організація системи виробничої інфраструктури є сукупністю сфер діяльності і їх зв'язків (відносин). Один елемент системи може бути замінений зовсім іншим, не подібний за внутрішніми особливостями, але якщо при цьому функціональні властивості даного елемента в системі залишилися незмінними, то слід врахувати, що ніяких змін в структурі не відбулось.

Розглядаючи вхідні у виробничу інфраструктуру елементи, деякі економісти виділяють чотири більші групи: транспорт, енергетичні мережі, засоби зв'язку й телекомунікації, матеріально-технічне постачання й система просування товарів.

Відповідно до чинника часу розвиток виробничої інфраструктури може структуруватися на три типи: випереджувальний, своєчасний і запізнений. Така класифікація є важливою для практичного аналізу рівнів інфраструктурного забезпечення основного виробництва. Для більшості сфер економіки України є характерним запізнений тип розвитку виробничої інфраструктури, оскільки йому характерна низка таких недоліків як дефіцит теплоенергетичних потужностей, незадовільний стан доріг, відставання бази обслуговування автомобілів, недосконалість вантажно-розвантажувальних механізмів, дефіцит потужностей зберігання різних видів продукції, низький рівень технічного стану комунікацій водо-, тепло-, і газопостачання, відставання в розвитку сучасних засобів зв'язку. Тому для подолання спаду виробництва як в економіці так і на окремому підприємстві необхідна підтримка не тільки розвитку основного виробництва, але і його інфраструктури.

Виробничу інфраструктуру доцільно класифікувати за функціональним призначенням. Відповідно до цього напрямку всі елементи інфраструктурного обслуговування щодо діяльності господарюючого суб'єкта можна поділити на три групи: перша – галузі (або підприємства), які забезпечують формування умов виробництва; друга – галузі (або підприємства), які забезпечують умови функціонування безпосередньо технологічного процесу виробництва

продукції; третя – галузі (або підприємства), які забезпечують реалізацію готової продукції.

Виробнича інфраструктура як складова економічної бази суспільства формується й розвивається за типом самої системи. Чим складніше організована економічна система, тим більше різноманітні функції, які виконує кожний структурний елемент. При переході до ринку виникла потреба в послугах з вивчення попиту й стимулювання продажів, одержання і обробки комерційної інформації, у послугах зі зниження витрат виробництва, підвищення економічності використання ресурсів, раціоналізації виробничих процесів, підвищення якісних характеристик і росту різноманітності товарів і послуг. У зв'язку із цим функції виробничої інфраструктури розвинулися, і крім обслуговування безпосередньо технологічного процесу додалися функції, що побічно впливають на основне виробництво, пов'язані з інформаційним обслуговуванням, формуванням ділової стратегії.

IV. Висновки. Залежність між розвитком виробничої інфраструктури і ефективністю функціонування основного виробництва полягає в тому, що добре організована інфраструктура підвищує ефективність функціонування основного виробництва. Отже, поліпшення виробничої інфраструктури може бути визначним чинником при виході підприємств промисловості із кризи, оскільки виробнича інфраструктура забезпечує умови для успішного економічного розвитку сфери матеріального виробництва.

Тобто роль виробничої інфраструктури в розвитку промислового виробництва при ускладненні виробничих процесів і появи нових господарських зв'язків між учасниками ринку із часом зростає. Виробнича інфраструктура трансформувалась в самостійну сферу економіки, в ній стали виділятися державна й приватна сфери інтересів, а з появою самостійних спеціалізованих підприємств почала розвиватися виробнича інфраструктура самого підприємства. З розвитком ринкових відносин розширився склад вхідних у виробничу інфраструктуру елементів, окремі її елементи стали виступати, як такі, що обслуговуються, так і такі, що обслуговують підсистеми.

1. *Витренко Н. М.* Социальная инфраструктура Украины: оценка уровня и перспективы развития : моногр. / Н. М. Витренко. – К. : Науч. мысль, 1993. – 144 с.

2. *Кочетов А. Н.* Современный взгляд на роль инфраструктуры в социальном развитии общества [Электрон-

ний ресурс] / А. Н. Кочетов, Д. А. Харитонов // Поволж. гумани-тар. журн. – 2001. – № 1. – Режим доступу: http://journal.seun.ru/j2000_2r/Socio/socio.htm.

3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

4. Економічний інтернет-словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovyk.com.ua/rozdil/index.php>

5. Інтернет-інциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.wikipedia.org/>.

УДК 658.5.012.1

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ОПЕРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ З ПЕРЕРОБКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Гой Н. В.

Визначено та розглянуто зовнішні і внутрішні чинники, що впливають на організацію оперативного управління на підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції, запропоновано їх класифікацію.

Ключові слова: чинники, фактори, оперативне управління, підприємство, переробка сільськогосподарської продукції.

I. Вступ. Забезпечення конкурентоспроможності та досягнення сталого економічного зростання підприємств із переробки сільськогосподарської продукції нерозривно пов'язані з удосконаленням та розвитком управлінської системи. Реалізація визначених завдань в умовах ринкової економіки можлива завдяки використанню сучасних принципів та методів оперативного управління процесом виробництва, оскільки значно зростає його роль та масштаби практичного застосування на підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції. Все це зумовлює необхідність виваженого підходу до організації системи оперативного управління, особливо до таких питань, як зовнішні та внутрішні фактори впливу на нього.

Дослідження впливу окремих чинників на управлінську діяльність суб'єктів господарювання знайшли своє відображення у працях таких учених-економістів, як Р. А. Фатхутдінов, Л. І. Федулова, С. І. Дем'яненко, С. С. Гаркавенко, О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, В. М. Якубів, Л. А. Євчук, Л. В. Пельтек та ін.

Попри вагомість виконаних наукових досліджень, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників

6. Чернявский И. Ф. Инфраструктура и эффективность общественного производства / И. Ф. Чернявский // Вопр. экономики, 1982. – № 7.

The article deals with the theoretical and practical problems of formation and development of the productive structure of the enterprise. And also the economic essence of this concept as an economic category was analyzed. The development of industrial infrastructure was showed.

на організацію оперативного управління на підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції в сучасних умовах вивчений недостатньо.

Потреба в комплексному обґрунтуванні їх змісту й важливе практичне значення даної проблеми для підвищення ефективності господарювання зумовлюють актуальність теми дослідження.

II. Постановка завдання. Діяльність підприємств із переробки сільськогосподарської продукції загалом та кожен виробничий і управлінський процес, зокрема, перебувають під дією значної кількості факторів. Оскільки організація оперативного управління є складовою загальною управлінської системи виробничою діяльністю, вона формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, вивчення яких є метою даного дослідження.

III. Результати. Успішність організації процесу оперативного управління сучасним підприємством із переробки сільськогосподарської продукції забезпечується детальним вивченням зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на неї.

У тлумачних словниках сучасної української мови визначення чинника (фактора) трактується як «умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або одну з основних рис» [1, с. 1526, 1601; 2, с. 521]. Згідно із визначенням «Словаря сучасних економічних термінів», фактор (англ. factor – агент, посередник) – це рушійна сила економічних, виробничих процесів, які впливають на результат економічної діяльності

[3, с. 400]. Економічні категорії «чинник» і «фактор» у більшості словників ототоженні, із тією тільки відмінністю, що фактор – це умова будь-якого процесу, а чинник є не тільки умовою, а ще й причиною процесу та визначає його характер [4, с. 881; 5, с. 644; 6, с. 262].

Л. І. Нечаюк та Н. Ю. Телеш наголошують на залежності якісного рівня й результатів управлінської діяльності від технічних, організаційних, економічних і соціальних факторів [7, с. 31]. О. Г. Мельник та О. Є. Кузьмін вважають факторами впливу на організацію управління рушійні сили виробничо-господарської діяльності, які забезпечують необхідний рівень функціонування підприємства [8, с. 449]. Науковці зосереджують увагу на залежності виробничих показників від впливу певних чинників.

Зокрема, В. М. Гончаров та І. Є. Алфьорова виокремлюють такі групи факторів, які зумовлюють ефективність управління підприємством: фінансово-економічні, якісні, соціальні та екологічні [9, с. 27]. Л. В. Пельтек, О. М. Кушніренко доводять доцільність визначення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на управлінську систему суб'єкта господарювання, що розглядаються як основа для підвищення якості управлінських рішень [10, с. 3; 11, с. 261]. С. С. Гаркавенко, Л. А. Євчук, Т. І. Балановська та О. П. Гогуля наголошують, що в умовах економічного зростання успішність функціонування підприємств залежить від рівня їх виробничого управління та впливу економічних, соціально-культурних, політико-правових, технологічних, природно-географічних факторів [12; 13, с. 48].

Чинники впливу за відношенням до управлінської системи можуть бути зовнішніми, тобто впливати із зовнішнього оточуючого середовища й не залежати від діяльності підприємства; та внутрішніми, які формуються всередині суб'єкта господарювання. Вони впливають на нього й певним чином взаємодіють між собою [14, с. 23-26].

Вони також потребують нових підходів до пошуку управлінських рішень в господарській діяльності. При цьому зовнішні чинники мають як прямий, так і опосередкований вплив на систему оперативного управління, а внутрішні – безпосередньо впливають на її організацію та розвиток.

До внутрішніх чинників впливу на процес оперативного управління на підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції (рис. 1) належать:

впровадження новітніх управлінських методів організації виробництва, наявність фінансових ресурсів для здійснення наукових розробок у галузі вдосконалення оперативного управління, технічний та технологічний рівень виробництва, зміна обсягів та структури виробництва, рівномірність постачання сировини та ритмічність виробничого циклу, економічний стан підприємства, кваліфікація управлінського персоналу, рівень організації праці та її оплати на підприємстві, система мотивації та стимулювання трудової діяльності працівників.

Серед зовнішніх чинників, що впливають на ефективність організації оперативного управління на підприємствах, доцільно виокремити: державну політику щодо розвитку переробної галузі, ефективність діючої нормативно-правової бази у сфері оперативного управління, рівень конкуренції між підприємствами галузі, цінову диспропорцію між переробною промисловістю та сільським господарством, нові технології виробництва продукції, стабільність та якість сировинної бази, зміну кон'юнктури на ринку енергоносіїв, сезонність виробництва, купівельну спроможність населення, попит і пропозицію на ринку праці, вплив засобів масової інформації на формування іміджу підприємства.

Аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів характеризує управлінський процес як цілеспрямовану діяльність керівництва підприємства з організації процесу виконання виробничих завдань із урахуванням усіх чинників впливу. Отже, від обґрунтованості їх впливу на систему оперативного управління суттєво залежить ефективність виробничої діяльності переробних підприємств.

IV. Висновки. На основі аналізу економічних джерел та результатів наукових досліджень можна зробити висновок, що вибір інструментів та методів оперативного управління залежить від багатьох факторів, основним серед яких є специфіка виробництва підприємств із переробки сільськогосподарської продукції.

В умовах перехідної економіки організація оперативного управління як невід'ємної складової управлінського процесу на підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції набуває важливого значення. Для її ефективної реалізації необхідно враховувати низку виокремлених вище зовнішніх та внутрішніх чинників впливу, які, проте, можуть бути доповнені чи узагальнені в процесі подальших наукових досліджень.

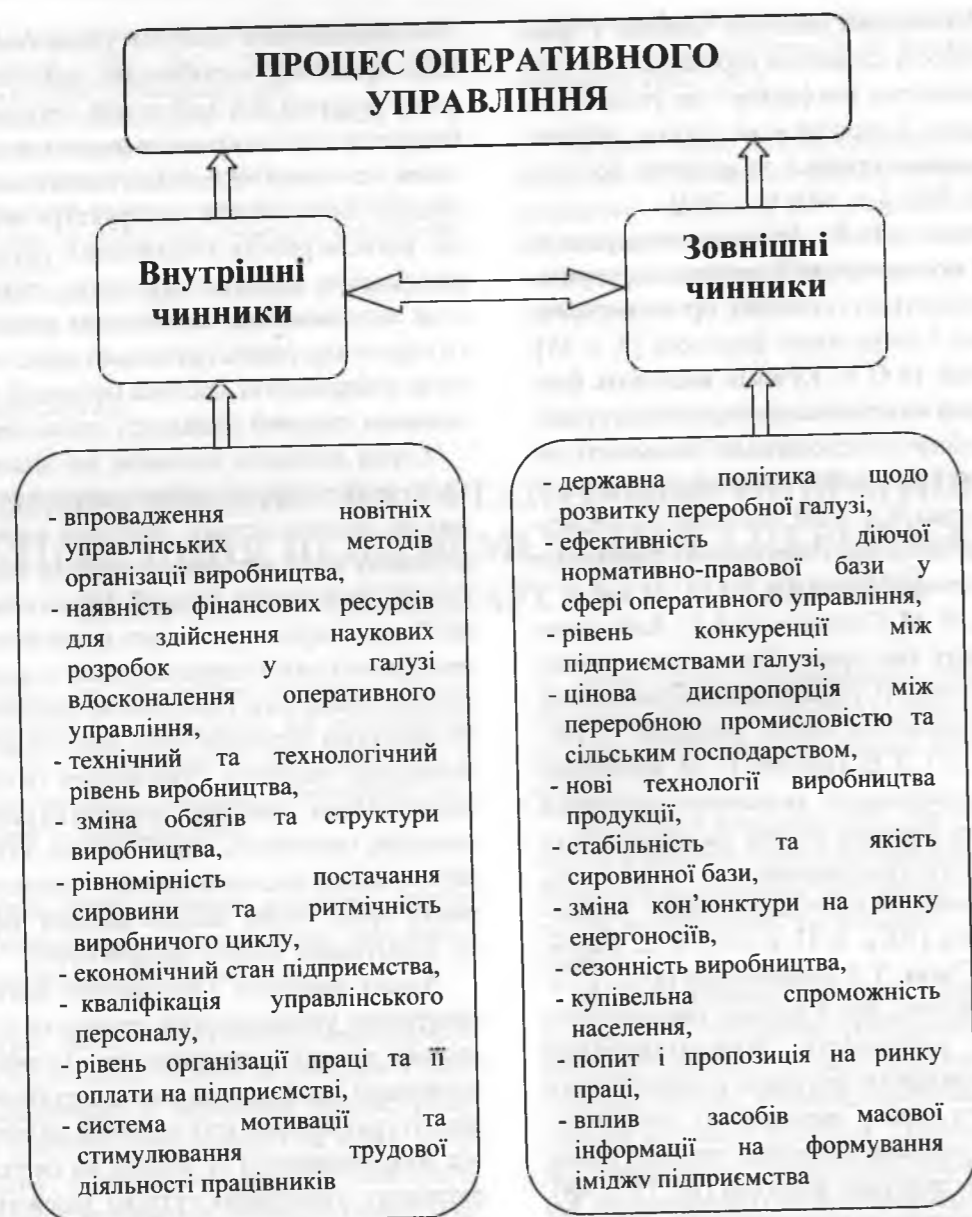

Рис. 1. Чинники впливу на організацію оперативного управління на підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції

Джерело: розроблено автором.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В. Т. Бусел. – К., Ірпін: Перун, 2005. – 1728 с.
2. Тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. А. О. Івченко. – Харків: Фоліо, 2002. – 540 с.
3. Словарь современных экономических терминов / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 480 с.
4. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 2001. – 960 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – Т. 3. – К.: Аконті, 2003. – 862 с.
6. Політичний і фінансово-економічний словник. – К.: Криниця, 1999. – 390 с.
7. Нечаюк Л. І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент / Л. І. Нечаюк, Н. Ю. Телеш. – К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 348 с.

8. Кузьмін О. Є. Основи менеджменту / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
9. Гончаров В. М. Удосконалення класифікації факторів, які впливають на ефективність управління вугледобувних підприємств / В. М. Гончаров, І. Є. Алфьорова, О. А. Погорелець // Вісник Запорізького нац. ун-ту: Сер. "Економічні науки". – 2010. – № 3 (7). – С. 24 – 29.
10. Пельтек Л. В. Удосконалення управління фінансово-економічним станом підприємств харчової промисловості: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація та управління підприємствами" / Л. В. Пельтек. – Київ, 2003. – 22 с.
11. Кушніренко О. М. Організаційно-економічний механізм управління соціальним розвитком виробництва / О. М. Кушніренко // Національне господарство України: теорія та практика управління: Зб. наук. праць – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2009. – С. 258 – 264.

12. Євчук Л. А. Основні фактори зовнішнього макросередовища функціонування сільськогосподарських підприємств / Л. А. Євчук // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання Академії муніципального управління. – 2009. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=6>.

13. Балановська Т. І. Вплив факторів макросередовища на діяльність сільськогосподарських підприємств / Т. І. Балановська, О. П. Гоголя, О. В. Новак // Наукові

праці Полтавської держ. аграр. академії. – Вип. 3. – Т. 2.: Економічні науки. – Полтава: ПДАА, 2011. – С. 48 – 53.
14. Фатхутдинов Р. А. Производственный менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – СПб.: Питер, 2003. – 491 с.

The external and internal factors which influence on the organization of an operative management on the enterprises the remaking of agricultural products are determined and considered and their classification are proposed.

УДК 338.512

Голубовський Л. З.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті запропоновано організаційно-методичні аспекти управління витратами підприємства за допомогою функції управління витратами через елементи управлінського циклу, а також основні стадії процесу управління і притаманні їм контрольні функції.

Ключові слова: функція управління, аналіз, облік, контроль, витрати, виробництво, підприємство.

І. Вступ. В теорії менеджменту по-різному підходять до поняття «функція», називаючи цим терміном різні її складові, або ж, навпаки, приносячи в зміст функції інші терміни. Традиційно при функціональному аналізі відбувається підміна функцій системи її властивостями, діями, цілями, навіть принципами або поєднання цих різноякісних категорій. Базові поняття (родові поняття, за допомогою яких різні фахівці визначають зміст функції) можна представити наступними відносно однорідними, але «конкуруючими» між собою сукупностями. Функція системи визначається як [1]:

- роль, завдання, призначення, мета, «очікування» споживача;
- процес, робота, дія, вплив, виконання, прояв властивостей;
- здатність до доцільної діяльності, дії;
- властивість, споживацька властивість, стан;
- відношення.

Функції управління, як відомо, характеризують ту або іншу активність взаємодії об'єкта і суб'єкта системи управління (переважно дії суб'єкта на об'єкт). Вони займають одне з центральних місць в управлінській діяльності. Про-

тягом історії управління діяльністю переходило від інтуїтивного, напівусвідомленого забезпечення умов господарювання до науково обґрунтованого управління.

II. Постановка завдання. Функція управління – це напрям або вид управлінської діяльності, що характеризується відособленим комплексом задач і здійснюваний спеціальними прийомами і способами. Серед основних характеристик функцій управління можна виділити наступні: однорідність змісту робіт, виконуваних в рамках однієї функції управління; цільова спрямованість цих робіт; відособлений комплекс виконуваних задач.

Функція управління повинна мати чітко виражений зміст (набір дій в рамках функції), процес здійснення (логічну послідовність здійснюваних в рамках функції дій) і структуру, в рамках якої завершується її організаційне відособлення.

Виділення функцій управління має велике значення.

По-перше, функції управління організацією, їх розподіл за виконавцями визначають структуру і штати, закріплюють вертикальний розподіл праці. Будь-яка дія на керувану систему може бути реалізована тільки через функції управління. Таким чином, виділяється тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість структури і функцій управління.

По-друге, виділення функцій управління допомагає вдосконаленню управлінського процесу, узагальненню і передачі управлінського досвіду.

По-третє, вивчення функцій управління дає розуміння суті управлінської діяльності.

На даний час проблема дослідження функцій управління залишається актуальною, суперечливою і трудомісткою.

В. І. Кноррінг [2] відзначає, що функції управління вельми багатогранні: організація виробництва, планування (прогнозування, моделювання, програмування), координація, мотивація, контроль і облік виконання поставлених задач.

У ланцюжку управлінських функцій початковим моментом є облік, за яким слідує аналіз, синтез, планування, регулювання, і замикає цей процес контроль. Цикл загальних функцій управління, таким чином, замикається зв'язком «контроль-облік».

Проте, можна упорядкувати існуючі відмінності в їх класифікаціях:

1) виділяється (чи ні) координація як самостійна функція управління;

2) виділяються (чи ні) зв'язуючі процеси (процес прийняття рішень і комунікацій) або вони виступають як процеси реалізації функцій управління;

3) виділяється (чи ні) керівництво (лідерство) як самостійна діяльність;

4) називають різне число категорій, в яке «збираються» функції управління [3, с. 267].

Тому, сучасний процес управління вимагає як значного масиву різноманітної інформації для прийняття управлінських рішень, так і кваліфікованого її аналізу, координації дій всіх, деколи численних суб'єктів управлінських рішень і їх виконавців. Тобто відбувається певною мірою трансформація функцій, їх природна інтеграція, що приймає іншу якість і призначення.

Для формування системи управління на нинішньому етапі розвитку економіки необхідно виділити конкретні його функції пов'язані із специфікою об'єкту, які виникають в результаті впливу загальних функцій управління на специфіку об'єкту, тобто перелік таких функцій залежить від множини об'єктів і рівня їх декомпозиції.

III. Результати. Така класифікація дає змогу представити об'єкт управління як сукупність входів, виходів і процесів перетворення ресурсів на вході в результати на виході і дозволяє виділити функції управління ресурсами, функції управління процесами і функції управління результатами.

Функції управління ресурсами. Організації в процесі своєї діяльності використовують матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні, технологічні і інші ресурси. Відповідно виділяють

конкретні функції: управління запасами; управління фінансами; управління персоналом, тощо.

Функції управління процесами. На будь-якому підприємстві проходять різні процеси, починаючи від найзагальнішого процесу управління, і до більш конкретних: процеси реалізації загальних функцій управління, процеси комунікацій, ухвалення рішення, виробничий процес. Найважливішими частинами виробничого процесу є постачання, виробництво і збут продукції. Відповідно до цього виділяють конкретні функції управління: управління матеріально-технічним постачанням; управління основним виробництвом; управління допоміжним виробництвом; управління обслуговуючим виробництвом; вдосконалення управління; управління збутом; управління маркетингом і т.д.

Функції управління результатами. До результатів (виходів системи) відносять прибуток, рентабельність, обсяги виробництва і реалізації, витрати, якість продукції і т. д. Відповідно виділяють конкретні функції: управління якістю; управління продуктивністю; управління витратами і т. д. [3, с.273].

Виходячи з цього, розглянемо можливість реалізації функції управління витратами через елементи управлінського циклу: прогнозування і планування, організацію, координацію і регулювання, мотивацію (активізацію і стимулювання) виконання, облік і аналіз, контроль. Розглянемо докладніше зміст кожного перерахованого елемента.

Прогнозування і планування витрат. Дана функція управління забезпечує основу для інших функцій, а функції організації, мотивації і контролю орієнтовані на виконання тактичних і стратегічних планів організації. Планування є постановкою цілей діяльності у вигляді кількісних і якісних показників, які необхідно досягти підприємству за той або інший період.

Залежно від періодів планування (період – часовий проміжок протягом якого реалізуються певні цілі) розрізняють:

- оперативне (поточне) планування – на період до 1 року;
- тактичне (середньострокове) планування – на період 1-3 року;
- стратегічне (довгострокове) планування – на період понад 3 роки.

Реалізація в компаніях функції планування покликана вирішувати наступні задачі:

- підвищення ефективності використання ресурсів;

– забезпечення координації діяльності і забезпечення взаємозв'язку інтересів окремих підрозділів і компанії в цілому;

– прогнозування і оцінка різних варіантів господарської діяльності і підвищення обґрунтованості управлінських рішень;

– забезпечення фінансової стійкості і поліпшення фінансового стану.

Необхідно зауважити, що для визначення процесу оперативного планування в управлінській практиці використовується ряд понять – «бюджетування», «фінансове планування», «планування фінансово-господарської діяльності».

Бюджет – це узгоджений і збалансований короткостроковий план, що містить вартісні показники, які можна «вбудувати» практично в будь-який план.

Організація – найважливіший елемент ефективного управління витратами. Вона встановлює, яким чином на підприємстві управляють витратами, тобто хто це робить, в які терміни, з використанням якої інформації і документів, якими способами. Визначаються місця виникнення витрат, центри витрат і центри відповідальності за їх дотримання. Розробляється ієрархічна система лінійних і функціональних зв'язків керівників і фахівців, що беруть участь в управлінні витратами, яка повинна бути сумісною з організаційно-виробничою структурою підприємства.

Організація – це процес створення структури підприємства, яка дає можливість ефективно працювати разом для досягнення загальних цілей. Як функція управління вона повинна забезпечувати відповідність існуючої системи управління витратами новим цілям, встановленим в планових завданнях. Якщо такої відповідності немає, то створюються нові системи або реорганізуються старі. Для більш детального опису функції організації в ній можна виділити три етапи:

1 етап. Побудова організаційної структури: виділення підрозділів, визначення їх складу, задач і функцій.

2 етап. Встановлення підпорядкованості і взаємозв'язків.

3 етап. Забезпечення взаємовідносин, тобто доведення до підлеглих розпорядчих актів.

Координація і регулювання витрат припускають порівняння фактичних витрат із запланованими, виявлення відхилень і використання оперативних заходів щодо їх ліквідації. Якщо

з'ясовується, що змінилися умови виконання плану, то витрати, заплановані на його реалізацію, коректуються. Своєчасна координація і регулювання витрат дозволяють підприємству уникнути серйозного зриву у виконанні запланованого економічного результату діяльності.

Для зручності коректування на практиці витратні статті можна розбити на три групи:

1) витрати, що не підлягають перегляду, оскільки існують жорсткі зобов'язання з боку підприємства (наприклад, заробітна плата, укладені угоди, тощо);

2) витрати, пов'язані із зобов'язаннями, які можуть бути переглянуті (наприклад, існує можливість розірвання угод, але можуть бути прийняті штрафні санкції);

3) витрати, які можуть відхилені або відкладені на інші періоди, без значного збитку для підприємства.

Мотивація учасників виробничого процесу має на увазі відшукання таких способів впливу на учасників виробництва, які спонукали б їх дотримуватися встановлених планом витрат і знаходити можливості їх зниження.

Під системою стимулювання розуміється сукупність свідомо створених умов праці, що приймають форму матеріальних і моральних стимулів для досягнення певної мети і впливаючих на поведінку керівників. До них відносяться:

– матеріальні стимули: постійний оклад, додаткові винагороди, участь в прибутках, надання додаткових матеріальних і соціальних послуг, участь в капіталі підприємства;

– нематеріальні стимули: сфера діяльності, що розвивається (область вирішуваних задач), область (простір) прийняття рішень. Можливість ідентифікації з фірмою, соціальний статус і зв'язки.

Робота подібної системи стимулювання керівників ґрунтується на деяких передумовах:

– наявність ясної концепції розвитку підприємства з чітко визначеним баченням і генеральними цілями;

– наявність добре побудованої, яка б користувалася довірою персоналу, системи оперативного і стратегічного планування;

– чітка організаційна структура з однозначним регулюванням задач, повноважень і відповідальності.

Базуючись на аналізі існуючих теорій мотивації, можна вивести деякі принципи управління:

- 1) встановлення чітких цілей і задач;
- 2) ув'язка цілей і винагороди, визначення критеріїв оцінки;
- 3) гласність, наявність зворотного зв'язку;
- 4) створення сприятливих умов для ефективної роботи;
- 5) єдність моральних і матеріальних методів стимулювання;
- 6) врахування особистих якостей працівників;
- 7) використання переважно позитивних стимулів. [3, с. 315].

Облік, як елемент управління витратами, необхідний для підготовки інформації в цілях прийняття правильних господарських рішень. Для цього використовуються різні методи обліку.

Залежно від особливостей технології і характеру виробництва, різноманітності виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг, масовості їх виробництва використовуються наступні методи обліку витрат на виробництво і калькуляцію фактичної собівартості продукції: простий, попередільний, позаказний [4].

Простий метод обліку витрат на виробництво і калькуляцію фактичної собівартості продукції полягає в тому, що прямі і непрямі фактичні витрати враховують по встановлених статтях витрат на весь випуск продукції.

У виробництвах, коли отримана або вироблена продукція проходить декілька стадій виробництва, але проміжна продукція часткової готовності (напівфабрикат) окремо не калькулюється, застосовується облік витрат по окремих процесах і переділах без визначення собівартості продукції цих процесів (переділів).

При позамовному методі об'єктом обліку і калькуляції є окреме замовлення, видане наперед визначену кількість продукції (виробів). Фактична собівартість виробів, що виготовляються за замовленням, визначається після його виконання.

Аналіз витрат можна розглядати як складовий елемент функції контролю, він допомагає оцінити ефективність використання всіх ресурсів компанії, виявити резерви зниження витрат на виробництві, зібрати інформацію для підготовки планів і прийняття раціональних управлінських рішень в області витрат. Він передує управлінським господарським рішенням і діям, обгрунтовує і готує їх.

Відповідно до функцій управління виділяються три види економічного аналізу, які власне і аналізу витрат на виробництво і реаліза-

цію продукції: перспективний, поточний (ретроспективний) і оперативний аналіз.

Перспективний аналіз дозволяє виявити наймовірніші шляхи розвитку підприємства, чинники і резерви виробництва, здатні забезпечити підвищення економічних результатів в прямій перспективі, створює базу для порівняння варіантів плану, що розробляється, з погляду забезпечення його необхідними ресурсами.

Поточний аналіз проводиться на основі підсумкових результатів роботи підприємства за звітний період (місяць, квартал, рік).

Оперативний аналіз проводиться з метою оцінки короткострокових змін у виробничих процесах, досягнення максимальної економії живої уречевленої праці в швидкозмінних господарських ситуаціях.

Витрати на виробництво і реалізацію продукції аналізуються за наступними основними напрямками [5]:

- аналіз загальної системи витрат на виробництво продукції;
- аналіз кошторисів витрат підрозділів – центрів витрат;
- аналіз собівартості одиниці продукції;
- аналіз чинників відхилень по статтях калькуляції;
- аналіз витрат на одну гривню продукції;
- комплексна оцінка інтенсифікації виробництва і її аналіз.

За допомогою аналізу залежності «витрати-обсяг-прибуток» визначається точка рівноважного обсягу продажів – фінансова межа, на якій виручка від реалізації дорівнює величині сумарних витрат. При цьому використовуються графічні методи і аналітичні розрахунки.

Функція контролю (моніторингу) в системі управління витратами забезпечує зворотний зв'язок, порівняння запланованих і фактичних витрат. Ефективність контролю обумовлюється коректуючими управлінськими діями, направленими на приведення фактичних витрат у відповідність із запланованими або на уточнення планів, якщо ці останні не можуть бути виконані внаслідок об'єктивної зміни виробничих умов. Зміст функції контролю представлений в табл. 1.

При досягненні поставлених цілей підприємство повинно постійно відстежувати проміжні результати і контролювати зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі. Це є основна мета контролю. Виходячи з основної мети контролю, відповідно впливають і його основні задачі:

Стадії процесу управління і притаманні їм контрольні функції

Стадії процесу управління	Функції контролю
Планування	- оцінка раціональності можливих варіантів управлінських рішень; - відповідність управлінських рішень прийнятим установкам і наміченим орієнтирам, а також загальній стратегії організації
Організація, координація і регулювання	- правильність реалізації управлінських рішень для досягнення необхідних результатів; - раціональність здійснення організації і регулювання управлінських рішень
Облік	- наявність і рух майна; - раціональне використання виробничих ресурсів у відповідності з затвердженими нормами, нормативами і кошторисами; - стан виданих і одержаних зобов'язань; - доцільність і законність господарських операцій
Аналіз	- оцінка інформації про результати виконання управлінських рішень на основі її розкладання на різні складові і їх співвідношення між собою; - контроль рівня забезпеченості запасів і витрат джерелами формування; - контроль якості проведення аналізу при оцінці інформації щодо результатів виконання управлінських рішень

– попередження виникнення відхилень від заданих контрольованих параметрів (планів, бюджетів, стандартів, норм, нормативів, лімітів і т. п.);

– достовірності даних обліку і правильності (законності) господарських операцій;

– доцільності господарських операцій, цільового і ефективного використання ресурсів підприємств, організацій, об'єднань;

– повнота і своєчасність відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку, виконання прийнятих управлінських рішень.

IV. Висновки. Отже, для підвищення ефективності управлінських рішень необхідно привести в дію всі вищеперелічені функції, створити умови для їх оптимальної взаємодії. Посередня мотивація і стимулювання персоналу за зниження витрат, недостатній за обсягом і незадовільний за якістю аналіз, система обліку, що не забезпечує потреби керівництва, – неминуче позначиться на функціонуванні системи управління витратами. Недостатня увага до однієї з вище перелічених функцій може негативно відобразитися на якості прийнятих рішень в галузі управління витратами.

Раціонально організована система інформаційного забезпечення з метою контролю і управління припускає забезпечення всіх ланок управлінської системи цілеспрямованою, повною, достовірною інформацією про витрати. Вирішення даної проблеми багато в чому визначається використовуваною класифікацією витрат.

1. Кравченко В. Ф. Организационный инжиниринг: [учеб. пособие] / В. Ф. Кравченко, Е. Ф. Кравченко, П. Ф. Забелин. – М. : Изд. «ПРИОР», 1999. – 256 с.

2. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления: [учебник] / Кнорринг В. И. – М. : Инфра-М, 1999. – 528 с.

3. Основы теории управления: [учеб. пособие] / [под ред. В. Н. Парахиной, Л. И. Ушвицкого]. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 560 с.

4. Ананькина Е. А. Управление затратами / Е. А. Ананькина, Н. Г. Данилочкина. – М. : «Издательство ПРИОР», ИВАКО Аналитик, 1998. – 64 с.

5. Трубочкина М. И. Управление затратами предприятия: [учеб. пособие для студентов вузов] / М. И. Трубочкина – М. : Инфра-М, 2004. – 218 с.

The article considers the organizational and methodological aspects of cost management companies using cost management through the elements of the management cycle and the main stage of the process management and control functions inherent in them.

ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті проаналізовано інноваційну активність вітчизняних підприємств з метою визначення причин та основних проблем низької активності інноваційної діяльності в Україні. Узагальнено та окреслено окремі пропозиції щодо підвищення рівня інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційна активність, інноваційний клімат.

I. Вступ. У сучасних умовах функціонування соціально-економічних систем інновації виступають імперативом і успішної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, і розвитку країни загалом. У результаті системного провадження підприємством інноваційної діяльності відбувається процес генерування і продукування нових знань, вдосконалюються існуючі та створюються нові технології, з'являються нова продукція та послуги. Все це забезпечує підприємству необхідний рівень конкурентоспроможності його продукції, стійкі позиції на ринку, а також "достатній запас міцності" при раптових змінах ринкової кон'юнктури.

Однак низький рівень інноваційної активності вітчизняних підприємств, несистемність та "хаотичність" у питаннях генерування і продукування новацій та нововведень, неефективність процесу практичної реалізації наукових розробок вказують на наявність глибинних проблем у сфері інноватики, а отже, дана тема є актуальною [1].

Аналіз світового досвіду показує, що забезпечення економічного зростання в сучасних умовах вимагає створення відповідних умов та механізмів, що стимулюють інноваційну діяльність і активне впровадження її результатів у практику господарювання [2].

II. Постановка задачі. Метою даного дослідження є вивчення та аналіз проблем пов'язаних з активізацією інноваційної діяльності промислових підприємств України.

III. Результати дослідження. Згідно зі статистичною методологією, прийнятою в Україні, інноваційна діяльність — це комплекс наукових,

технологічних, організаційних, фінансових та маркетингових заходів, які спрямовані на створення та впровадження інновацій. Слід зауважити, що ці заходи не завжди безпосередньо приводять до впровадження інновацій, але необхідні для їх створення [3].

У свою чергу інноваційна діяльність, її рівень, масштабність та динаміка жорстко детермінується з поняттям інноваційної активності суб'єкта господарювання.

Рівень інноваційної активності промислових підприємств в Україні характеризується даними, наведеними в табл. 1. Так, загальний обсяг витрат пов'язаних з провадженням інноваційної діяльності в Україні протягом 2000-2010 рр. в основному мав тенденцію до зростання: у 2010 р. склав 1760,1 млн. грн., а у 2000 р. — 8045,5 млн. грн., тобто зріс у 4,6 рази. Однак слід зазначити, що питома вага досліджень і розробок у загальній сумі витрат скоротилася з 15,1% до 12,4%, а витрати на придбання інших зовнішніх знань зменшились з 4,1% до 1,8% у відповідні роки.

Водночас при цьому відбулось скорочення кількості підприємств, що займалися інноваціями з 18% до 13,8% відповідно. Наведену тенденцію наочно ілюструє рис. 1.

Наведені дані констатують фактичне зростання загальної суми витрат на інноваційну діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання, що, безперечно, є позитивною тенденцією. Однак з врахуванням фактору зростання індексу цін в Україні протягом цього ж періоду, можна зробити висновок, що реальна вартість коштів, які спрямовувались на інноваційну діяльність залишалась практично "незмінною" до 2008 р., а за три останні роки суттєво зменшилась (рис. 2).

Таким чином, можна стверджувати, що реальна вартість коштів, вкладених в інноваційну діяльність вітчизняних підприємств у 2010 р., в результаті інфляційних процесів є в тричі меншою, аніж у 2000 р., що призвело до скорочення питомої ваги підприємств, які впроваджували інновації, з 14,8% до 11,5% та частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової з 7,1% до 3,8% у відповідні роки (табл. 2).

Таблиця 1

Інноваційна активність промислових підприємств в Україні (за період 2000-2010 рр.) [3]

Роки	Питома вага підприємств, що займаються інноваціями, %	Загальна сума витрат	дослідження і розробки	в тому числі		У тому числі за напрямками						млн. грн.
				внутрішні НДР	зовнішні НДР	придбання інших зовнішніх знань	підготовка виробництва	інновації для впровадження	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	інші витрати		
2000	18,0	1760,1	266,2	x	x	72,8	163,9	1074,5	182,7			
2001	16,5	1979,4	171,4	x	x	125,0	183,8	1249,4	249,8			
2002	18,0	3018,3	270,1	x	x	149,7	325,2	1865,6	407,7			
2003	15,1	3059,8	312,9	x	x	95,9	527,3	1873,7	250,0			
2004	13,7	4534,6	445,3	x	x	143,5	808,5	2717,5	419,8			
2005	11,9	5751,6	612,3	x	x	243,4	991,7	3149,6	754,6			
2006	11,2	6160,0	992,9	x	x	159,5	954,7	3489,2	563,7			
2007	14,2	10850,9	986,5	793,6	192,9	328,4	x	7471,1	2064,9			
2008	13,0	11994,2	1243,6	958,8	284,8	421,8	x	7664,8	2664,0			
2009	12,8	7949,9	846,7	633,3	213,4	115,9	x	4974,7	2012,6			
2010	13,8	6045,5	996,4	818,5	177,9	141,6	x	5051,7	1855,8			

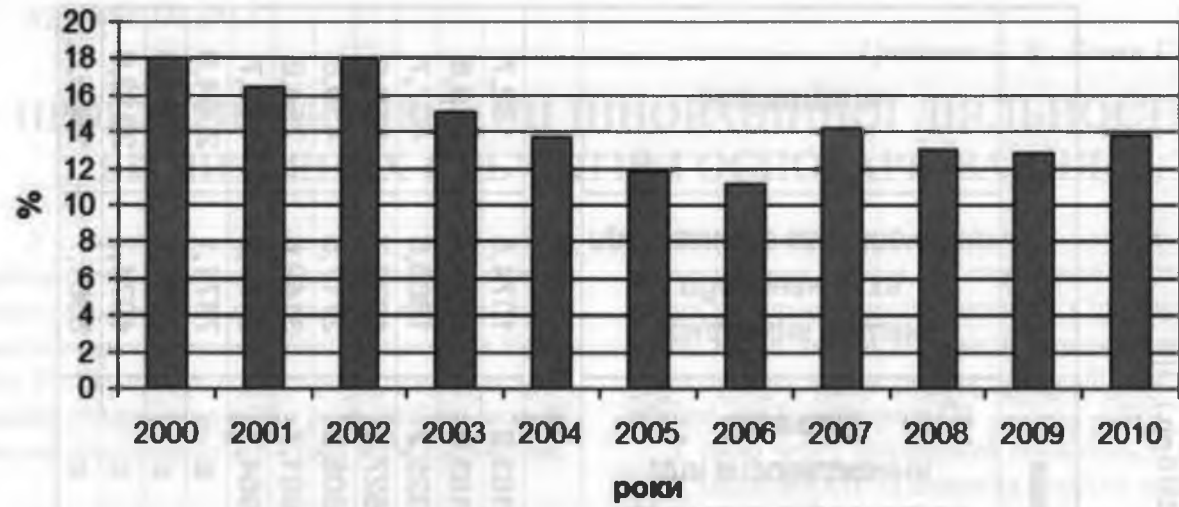

Рис. 1. Динаміка частки підприємств України, що здійснювали інноваційну діяльність (протягом періоду 2000-2010 рр.)

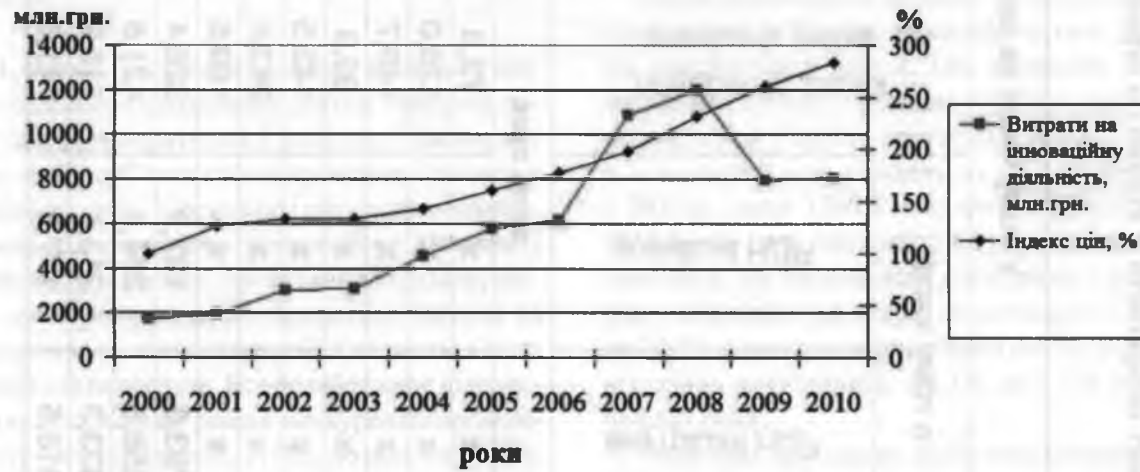

Рис. 2. Динаміка обсягу витрат вітчизняних промислових підприємств на провадження інноваційної діяльності та індексу цін в Україні (протягом періоду 2000-2010 рр.)

Наслідком таких тенденцій стало зниження рівня інноваційної активності суб'єктів господарювання.

Як відомо, основною передумовою підвищення інноваційної активності підприємств, є покращення інноваційного клімату, оскільки інноваційний клімат підприємства є комплексною характеристикою його діяльності, яка свідчить про можливість та готовність даного суб'єкта господарювання до формування інноваційного потенціалу, необхідного для провадження ним інноваційної діяльності [4].

Це твердження ґрунтується на жорсткодетермінованій залежності: "інноваційний клімат підприємства > інноваційний потенціал підприємства > інноваційна діяльність підприємства".

У свою чергу формування інноваційного мікроклімату (інноваційний клімат підприємства) безпосередньо залежить від загального рівня інноваційного клімату в державі — інноваційного макроклімату.

Такий зв'язок – причинно-наслідковий зв'язок процесів формування макроклімату та мікроклімату інноваційної діяльності наочно ілюструє схема представлена на рис. 3. Формування певного рівня інноваційного мікроклімату, напряду визначається внутрішніми та зовнішніми умовами, які склалися відповідно на підприємстві та в державі загалом.

Зважаючи на той факт, що в економічно розвинених країнах світу і основними "виробниками" нововведень, і основними "споживачами" нововведень виступають малі підприємства, можна припустити, що успішність (чи неуспішність) саме їх діяльності виступає визначальним фактором процесу формування в країні сприятливого (чи, відповідно, несприятливого) інноваційного макроклімату.

В Україні кількість малих підприємств, а також їх частка у формуванні ВВП, у порівнянні з аналогічними показниками провідних країн

Таблиця 2
Динаміка основних показників впровадження інновацій на промислових підприємствах України (за період 2000-2010 рр.) [3]

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів, одилиць	У т. ч. малопродуктивні, ресурсозберігаючі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань, одилиць	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	7,1
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8

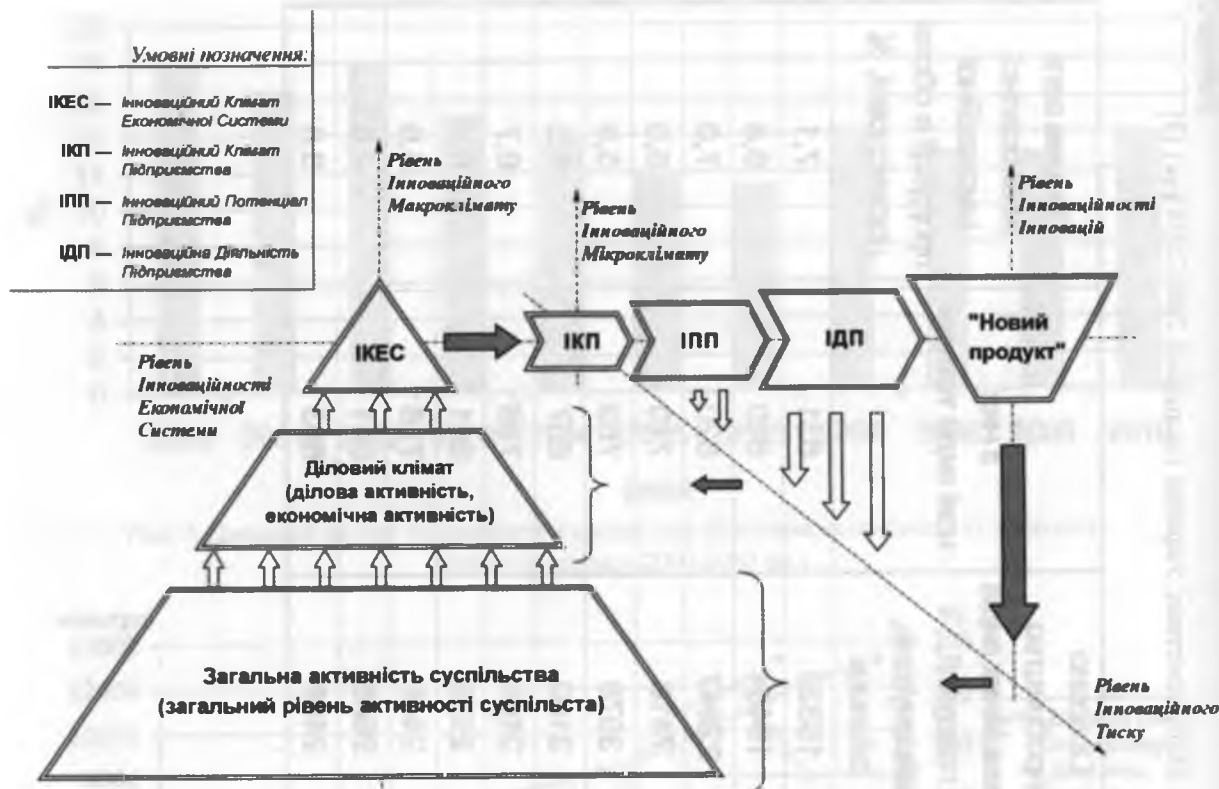

Рис. 3. Взаємозв'язок (взаємовплив) процесів формування інноваційного макроклімату та мікроклімату [4]

світу, є неспіврозмірно меншою, причому і в абсолютних, і у відносних вимірниках. Це об'єктивно свідчить про низький рівень ділової (економічної) активності, а отже, і про несприятливий інноваційний макро- і мікроклімат. У результаті, у вітчизняній економіці "реальний" попит на інновації практично відсутній, а отже, немає передумов до "пропозиції нововведень".

IV. Висновки. Отже, узагальнивши результати проведеного дослідження можна стверджувати, що основною причиною низької інноваційної активності промислових підприємств України є несприятливий інноваційний клімат як на макrorівні, так і на мікрорівні, що, в свою чергу, є прямим наслідком відсутності попиту (а відповідно і пропозиції) на результати інноваційної діяльності.

Не можна залишити поза увагою й інші "вагомні" причини, які були виявлені в результаті раніше проведених досліджень вітчизняними науковцями. Це і відсутність дієвих економічних стимулів для інноваційної діяльності підприємств, і високий рівень "специфічних" економічних ризиків, які виникають в результаті впровадження суб'єктами господарювання навіть "незначних" нововведень і високі відсоткові ставки за кредити, необхідні для провадження інноваційної діяльності.

Таким чином, ідентифікувавши найбільш вагомі причини низької інноваційної активності промислових підприємств в Україні, можна окреслити основні напрями підвищення рівня їх інноваційної активності, а отже, і пожвавлення інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання:

1. Активізувати зусилля, спрямовані на формування сприятливого середовища розвитку вітчизняного малого підприємництва як основного і "виробника", і "споживача" нововведень;
2. Впроваджувати у практику управління інноваційною діяльністю "системний проблемно-орієнтований" підхід при розробленні та реалізації державних цільових програм науково-технічного та інноваційного розвитку на загальнодержавному та регіональному рівнях;
3. Вдосконалювати систему страхування інноваційних ризиків як невід'ємної складової процесу формування та ефективного функціонування Національної системи інновацій.

1. Кратінов Р. О. Оцінка інноваційної активності промислових підприємств України / Р. О. Кратінов // Вісник ІЕПД НАН України. – 2011. – № 2. – С. 99-101.
2. Стеченко Д. М. Становлення інноваційної інфраструктури України в контексті глобалізації [Електронний ресурс] / Д. М. Стеченко, Н. Ю. Тимошенко. – Режим доступу <http://economy.kpi.ua/uk/node/62>.

3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Гречаник Б. В. Інноваційноспрямований розвиток підприємств: організаційно-економічні аспекти. Монографія. / Б. В. Гречаник. – Львів, ІРД НАН України, Івано-Франківськ, ЗУЕПУ, 2007. – 187 с.

УДК 338.48:331.446

ЗАКОРДОННІ МОДЕЛІ З ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ НА СВІТОВИЙ РИНОК

Кейван О. І.

У статті розглядаються моделі з державного регулювання в європейських країнах та країнах-сусідах, а також моделі з організації просування туристичного продукту на світовий ринок послуг.

Ключові слова: модель, туристичний ринок, туристичний продукт, маркетингова політика, державне управління, світовий ринок, просування туристичного продукту, індустрія туризму.

I. Вступ. В сучасних умовах туристична галузь України репрезентована практично повністю недержавним сектором економіки. Україна ще не досягла достатнього розвитку у сфері в'їзного туризму, тому є важливим і актуальним питання вивчення передового досвіду країн, котрі пройшли певний шлях і накопичили успішний досвід з приваблення туристів, створенні та просуванні туристичного продукту з метою популяризації в'їзного туризму.

Питаннями даного характеру займається багато вітчизняних і зарубіжних вчених, а зокрема Г. Балабанов, П. Беляєв, Б. Данилишин, В. Євдокименко, В. Кравців, В. Павлов, Д. Стеченко, О. Чмир, В. Безсонюк, В. Кифяк, М. Крачмал, О. Любіцева, Ю. Правич, Н. Чоренька, М. Школа, Л. Шульгіна та ін.

II. Постановка завдання. Розглянути досвід різних країн з регулювання туристичної галузі. Для розкриття даного питання використовувалися методи аналізу, порівняння, історичного дослідження та статистичний метод.

III. Результати. Як свідчить досвід світової практики, туризм розвивається там, де відбувається інтеграція держави та капіталу на основі господарських відносин, пов'язаних з управлінням довгостроковими програмами.

Розглядаючи особливості організації управління індустрією туризму, в міжнародній прак-

The paper analyzes the innovation activity of domestic enterprises to determine the cause of the major problems of low innovation activity in Ukraine, summarized and outlined specific proposals for increasing innovation activity of domestic entities.

тиці виділяють три моделі державного регулювання галузі туризму. [4]

Перша модель допускає відсутність центральної державної організації, всі питання вирішуються суб'єктами діяльності самостійно на місцях на основі принципів ринкової економіки. Такий підхід набуває ефективності в розвинених країнах, які не потребують особливої реклами туристичного продукту, мають розвинену інфраструктуру, систему безпеки туристів, високий рівень надання банківських, страхових послуг і медичного обслуговування. Даний підхід управління туризмом використовується у США, де 1997 було ліквідовано державну адміністрацію. [4]

Друга модель передбачає створення спеціального державного органу, який контролює діяльність всієї галузі. Для її реалізації потрібні значні фінансові вливання в індустрію туризму, рекламу і маркетингову діяльність, інвестування в туристичну інфраструктуру. Такий підхід до регулювання в'їзного туризму поширений у ряді країн, що розвиваються та в країнах з перехідною економікою, де є необхідність створення та підтримки на високому рівні національного туристичного продукту. До таких країн відносяться Єгипет, Туреччина, Туніс, Болгарія та інші, де функціонують міністерства туризму. [3]

Третя модель реалізується за умов передачі повноважень вирішення питань туризму багатогалузевому міністерству. В такому багатофункціональному міністерстві створюється спеціалізований підрозділ, що вирішує питання державного регулювання сфери туризму та проводить маркетингову політику. Даний тип регулювання домінує в європейських країнах, наприклад, Міністерство економічної політики у Франції, Міністерство виробничої діяльності в Італії, Федеральне міністерство економіки і технологій в Німеччині. [2]

Варіант реалізації третьої моделі, оскільки саме дана модель є найближчою за організацією діяльності управління туристичним бізнесом для України розглянемо її на прикладі країни «великої 7» Франції та розглянемо досвід державного управління туризмом країн-сусідів, які є і найбільшими конкурентами в цій сфері для України.[5]

У Франції міжнародну туристичну політику координує Міністерство транспорту та суспільних робіт, в структурі якого функціонують Державний секретаріат з питань туризму та Управління туризму. В їх компетенції управління та регулювання галузі, інвестування і міжнародні відносини в галузі туризму. Крім того, в країні існує ще кілька органів, які беруть участь в управлінні туризмом: Рада з туризму при Міністерстві транспорту та суспільних робіт, Французьке агентство туристичного інжинірингу, Національна наглядова рада з питань туризму (маркетингові дослідження і статистика в туризмі), Національне агентство з питань відпускних подорожей (соціальний туризм), Національний комітет з процвітання Франції (питання екології та озеленення міст). [5]

Одночасно місцева влада також має вагомий повноваження у вирішенні питань туризму.

Ще у 1987 р. в результаті угоди про партнерство між місцевими адміністраціями, виникла асоціація «Мезон де ля Франс». До її складу входять 850 державних, приватних та інших громадських організацій. Для створення позитивного іміджу туристичного продукту створено 38 представництв в 29 країнах. Головний офіс організації розташований у Парижі. Керівний орган організації – рада директорів, яка складається з 27 осіб (1/3 – чиновники з держапарату, 2/3 – представники приватного бізнесу). [5]

Бюджет «Мезон де ля Франс» становить близько 69 млн. дол., 2/3 з якого йде на паблік рілейшнз, збут та рекламу. Майже 60% діяльності асоціації фінансується з держбюджету.

Ключовим аспектом успіху Організації служить постійний моніторинг ринку та на основі одержаної інформації застосування різної політики просування на генеруючих ринках. [4]

Перші вагомні зміни в політиці Іспанії було запроваджено в 1985 році. Право з прийняття рішень з питань туристичної політики було передано автономним організаціям. Центральний уряд, співпрацюючи з автономними та місцевими органами влади, утворив нову модель регулювання туризму. Вона була спрямована на створення та просування високоякісного, конкурентоспроможного туристичного продукту. [5]

на сучасному етапі в Іспанії розвитком туризму займаються організації, створені при Міністерстві економіки, це, зокрема: Державний секретаріат з торгівлі, туризму і малого бізнесу; Центральна дирекція з туризму, іспанський інститут туризму Turespasa. [4]

Інститут туризму Turespasa займається залученням іноземних туристів, рекламною діяльністю і просуванням іспанських курортів за кордон. Дана організація повністю фінансується з Держбюджету та має широку мережу інформаційних офісів в Іспанії і 29 представництв в 21 країні світу. [1]

Дані, які характеризують обсяги бюджетів національних туристичних адміністрацій країн світу на етапі формування сучасних підходів до стратегії туристичної галузі та формування системи державного регулювання туристичної галузі наведені в табл. 1.

Як видно з таблиці 1 уряди цих країн мають серйозні наміри щодо розвитку і просування власного національного туристичного продукту, як інструменту економічного зростання. Для підтримки і розвитку туристичної індустрії та позитивного іміджу загалом, виділяються значні обсяги капіталовкладень, що з кожним роком зростають. [3]

Подивимося які ж були тенденції відвідування і доходи від реалізації країн-лідерів світового туризму в 2009-2010 р.р.

Слід згадати як розвивалася політика туристичного бізнесу в сусідніх країнах. Наприклад, для реалізації нової моделі туризму в Угорщині, уряд розробив так званий «План Сечені», розрахований на період до 2006 року. На розвиток туризму відповідно до «Плану Сечені» в 2001-2002 р.р. уряд держави виділив з бюджету 53,1 млн. франків (понад 200 млн. дол.). Особливе місце в програмі розвитку на найближчу перспективу на даному етапі приділяється курортному, бальнеологічному та діловому туризму. На території Угорщини розташовані 800 термальних джерел, причому третина з них може використовуватися для лікувальних та оздоровчих цілей. З метою залучення в країну туристів Угорщина проводить активну інформаційно-рекламну діяльність з туризму за кордоном. До теперішнього часу вона мала близько 20 закордонних представництв національного туристичного бюро.[1] Аналогічна робота провадиться в Словаччині, Польщі, Болгарії, Румунії тощо.

Таблиця 1

Бюджети національних туристичних адміністрацій, що витрачаються на просування туристичного продукту, 1991-2003 р.р., млрд. дол. США

Країна	1991	1999	2003
Іспанія	78,905	85,105	77,692
Франція	63,098	71,698	69,248
Великобританія	55,271	60,242	-
Нідерланди	26,15	30,984	29,967
Швейцарія	29,149	28,023	29,637
Туреччина	14,537	27,6	31,581
Італія	16,121	17,851	18,371
Німеччина	16,126	16,837	16,542
Греція	29,056	15,193	-
Австрія	15,116	14,496	-
США	12,0	12,6	12,6

Джерело: Budgets and Marketing Plans of National Tourism Administrations/WTO. – Madrid,

Таблиця 2

Показники туристичної діяльності в країнах-лідерах світового туризму

Ранг	Міжн. прибуття., чол.		Відх., %		Ранг	Доходи від реалізації, млрд. \$		Відх., %	
	2009	2010	09/08	10/09		2009	2010	09/08	10/09
1.Франція	76,8	76,8	-3,0	0,0	1.США	94,2	103,5	-14,7	9,9
2.США	55,0	59,7	-5,1	8,7	2.Іспанія	53,2	52,5	-13,7	-1,2
3.Китай	50,9	55,7	-4,1	9,4	3.Франція	49,4	46,3	-12,7	-6,2
4.Іспанія	52,2	52,7	-8,8	1,0	4.Китай	39,7	45,8	-2,9	15,5
5.Італія	43,2	43,6	1,2	0,9	5.Італія	40,2	38,8	-12,0	-3,6
6.О'єди. Кор.	28,2	28,1	-6,4	-0,2	6.Німеччина	34,6	34,7	-13,2	0,1
7.Туреччина	25,5	27,0	2,0	5,9	7.Об'єд. Кор.	30,1	30,4	-16,3	0,8
8.Німеччина	24,2	26,9	-2,7	10,9	8.Австралія	25,4	30,1	2,5	18,6
9.Малайзія	23,6	24,6	7,2	3,9	9.Гон-конг	16,4	23,0	7,5	39,5
10.Мехіко	21,5	22,4	-5,2	4,4	10. Туреччина	21,3	20,8	-3,2	-2,1

Джерело: Всесвітня туристична організація (UNWTO)

В Польщі значно змінив існуючу модель управління в галузі туризму спеціальний закон «Про польську туристичну організацію». Головне нововведення складалося в розподілі політико-стратегічних та адміністративно-оперативних функцій. Департамент туризму Міністерства економіки Польщі займається формуванням загальної економічної стратегії країни в галузі туризму, а за просування туристичного продукту в країні та за кордоном відповідає Польська туристична організація. Стратегією розвитку ту-

ризму в Польщі на 2001-2006р.р. було визначено, що уряд буде підтримувати розвиток та підвищення конкурентоспроможності, рентабельності та доступності національного туристичного продукту. [3]

Пріоритетними завданнями даної реформи були визначені:

– підтримка підприємств, що сприяють збільшенню привабливості польських міст як місць проведення ярмарків, конференцій, конгресів та ділових зустрічей, а також підприємств чия

Таблиця 3

Показники туристичної діяльності в основних країнах-конкурентах України

Назва країни	Міжнародні прибуття, млн. дол.		Відх., %	Ранг	Доходи від тур. діяльності, млрд.\$		Відх., %	Ранг
	2009	2010			2009	2010		
1.Болгарія	5,739	6,047	5,4	6	3,728	3,637	0,9	6
2.Угорщина	9,058	9,510	5	5	5,631	5,381	1,3	4
3.Польща	11,890	12,470	4,9	4	9,319	9,446	2,2	2
4.Росія	19,420	20,271	4,4	3	9,319	8,985	2,2	3
5.Словаччина	1,298	1,327	2,2	7	2,336	2,233	0,6	7
6.Туреччина	25,506	27,000	5,9	1	21,250	20,807	5,1	1
7.Україна	20,798	21,203	1,9	2	3,576	3,785	0,9	5

Джерело: Всесвітня туристична організація (UNWTO)

діяльність спрямована на збільшення рентабельності міської інфраструктури;

– розширення культурних, спортивних та інших заходів, об'єктів і маршрутів культурної спадщини, збільшують привабливість польських міст та селищ;

– розвиток туристичної інфраструктури в прикордонних регіонах, особливо північно-східних, а також розташованих біля транзитних трас;

Здійснила реорганізацію системи управління туристичним комплексом країни в розглянутий нами період і республіка Румунія. Питаннями туризму на даний час у Румунії займається Міністерство туризму, створене на базі раніше існуючих відомств – Національної адміністрації з туризму, Служби по роботі з тур фірмами та служби з розвитку туризму. Функції Міністерства багато в чому схожі з функціями нашої Державної служби туризму і курортів. Крім того, Міністерство туризму Румунії контролює процес приватизації туристичних об'єктів. [1]

Цікавим є створення в даному Міністерстві управління європейської інтеграції та міжнародних відносин, що здійснює контроль за ефективністю заходів в галузі туризму, необхідних для інтегрування Румунії в Євросоюз. В законодавство країни введена норма, відповідно до якої організовані групи туристів звільняються від сплати консульських зборів за видачу румунських віз.

Що ж до України: як вище було вказано найбільш підходящою моделлю розвитку їй відповідає третя модель, де є створене Міністерство і існує відділ з органом управління у туризмі. За 2009-2011 роки відбулися деякі реорганізаційні

зміни в органах управління туристичною діяльністю, ліквідувалася Державна служба з туризму і курортів України, на місце якої організувалося Державне Агенство туризму і курортів.

Ще одним реорганізаційним моментом стало утворення Ради представників регіонів сфери туризму та курортів. Рада представників регіонів сфери туризму та курортів (далі – Рада) є постійно діючим консультативно-дорадчим органом, утвореним при Державному агентстві України з туризму та курортів.

IV. Висновки. На нашу думку важливим було б створення організації, яка б відповідала за рекламу, маркетингову політику і просування України на ринки зарубіжжя і фінансувалася б з державного бюджету та частково з джерел підприємств-меценатів. Дана організація включила б підприємства пов'язані з туризмом, а саме: центральний офіс, туроператори, тур агенти, готелі, курорти, інформаційні центри в Україні та створення їх ряду представництв за кордоном.

1. Любіцева О. О. Ринки туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.

2. Папірян Г. А. Менеджмент в індустрії гостеприимства (отели и рестораны) / Г. А. Папірян. – М.: Економіка, 2000. – 207 с.

3. Altkorn J. Marketing w turystyce / J. Altkorn. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2001. – 204 s.

4. Chudoba T. Teoretyczne podstawy zadzadzania turystyka / T. Chudoba. – Nisko: WSE, 2000. – 339 s.

5. Gaworecki W. W. Turystyka / W. W. Gaworecki. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2000. – 385 s.

In this article the model of state regulation in Europe and neighboring countries, as well as models of organizations promoting tourism product on the world market services.

УДК 338.46:332.122

ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ РЕГІОНУ

Досліджуються теоретичні засади інституційного аналізу в контексті формування системи управління сталим розвитком сфери послуг регіону. Визначено базові моделі та пріоритетні напрями впровадження нових інститутів.

Ключові слова: сфера послуг, інститут, інституційно-організаційне середовище, управління, регіон.

I. Вступ. У базових державних програмних документах головною стратегічною метою задекларовано вихід України на траєкторію сталого розвитку зі зростанням добробуту та якості життя для усіх верств населення. Соціальна спрямованість сучасного етапу суспільних трансформацій на постіндустріальних засадах потребує детального дослідження проблеми підвищення ефективності механізмів управління сферою послуг, що обумовлено функціональною роллю багатьох видів послуг, які є суспільними благами та визначають перспективи розвитку окремої особистості й суспільства загалом.

Ті чи інші складові системи управління сферою послуг із різним рівнем деталізації аналізуються у зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях. Зокрема, у публікаціях Л. М. Клікіч, Р. А. Крамченка, В. В. Марченко, А. Ф. Мельник, О. І. Черниш, Л. В. Хоревої, М. П. Мальської розкриваються форми, методи та механізми державного регулювання, підходи до управління процесами формування просторових систем надання послуг. Однак у наявних роботах має місце недостатня вивченість функцій різних інститутів у забезпеченні сталого розвитку сфери послуг, відсутнє обґрунтування механізмів і напрямів інституціалізації ринку послуг. Імплементация інститутів, які розширюють можливості капіталізації та мобілізації на взаємовигідній основі ресурсів місцевих громад, комерційного та громадського секторів для вирішення актуальних проблем соціального й економічного розвитку територій, а також освоєння населенням нових соціальних навиків і ролей, формування відповідальності за власний добро-

бут, терпимості в суспільстві є необхідними передумовами модернізації України.

Мета статті – дослідити теоретичні засади інституціалізації сфери послуг; визначити механізми, базові моделі та пріоритетні напрями впровадження нових інститутів.

Дослідження базується на положеннях інституційної та неінституційної теорій, сформованих у працях Д. Белла, Д. Норта, Г. Мюрдаля, Я. Тінбергера, О. Тоффлера та ін., а також результатах робіт Н. І. Ларіонової, О. І. Радіної, В. К. Романович [1–3], в яких зроблено спроби використання інституційного аналізу для оцінки процесів сервісизації перехідних економік.

II. Постановка завдання. У сучасній економічній теорії поняття *інститут* розглядається як базовий елемент рушійної сили суспільства, що включає такі категорії та явища, як суспільні інститути (держава, сім'я, конкуренція), юридично-правові норми, суспільна психологія (способи мислення, традиції, звичаї, мотиви поведінки) тощо. Тобто, це розроблені людьми формальні (конституції, закони) та неформальні (добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також механізми примусу, що структурують їхню взаємодію. Згідно з визначенням Д. Норта, “інститути неможливо побачити, відчутти, вимірити. Це свого роду конструкція, “правила гри” в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, обмежувальні рамки, що організують взаємини між людьми в політиці, соціальній сфері чи економіці” [4, с. 17].

Отже, в інституційному середовищі можна виділити три рівні: рівень формальних правил, рівень неформальних правил, рівень культурних традицій і цінностей. Формальні правила фіксуються в конституції та нормативно-правових актах, а на рівні окремих суб'єктів економічної діяльності – у ділових контрактах. Неформальні правила представлені соціальними нормами, а на рівні учасників ринку – їхніми діловими домовленостями.

Інституційне середовище сфери послуг ми розглядаємо як сукупність цінностей, формальних і неформальних норм, які впливають на співвідношення механізмів управління діяльні-

стю з виробництва, розподілу й організації споживання послуг, обумовлюють досягнення згоди між учасниками такої діяльності. При цьому парадигма сталого розвитку, на яку ми орієнтуємось, наголошує на необхідності врахування при прийнятті управлінських рішень інтересів не тільки суб'єктів економічної діяльності та споживачів послуг, але і соціуму певної території, збереження загальноцивілізаційних ціннісних настанов у поєднанні з місцевими традиціями та нормами. Під організаційною структурою слід розуміти сукупність юридичних осіб, що утворюють інституційно оформлену ієрархічну систему, яка є основним механізмом реалізації цільових функцій суб'єктів сфери послуг.

Важливим завданням інституційного аналізу є виявлення стабільної складової інституційного середовища – т. зв. *базового інституту*, що характеризує історично стійкі, інваріантні стосовно дії окремих факторів, постійно відтворювані на практиці соціальні відносини. Система базових інститутів утворює інституційну матрицю? “сформований природним шляхом, а не в результаті навмисної спланованої діяльності, комплект інститутів, що забезпечує виживання народонаселення держави за існуючих зовнішніх умов” [1, с. 28]. Згідно з дослідженнями С. Г. Кірдіної [5], матриці відрізняються комплексами базових інститутів в економічній, політичній та ідеологічній сферах, що є частинами єдиного цілого, взаємозалежними та взаємообумовленими. Автор розглядає два ідеальні їх типи – Х та Y-матриці (табл. 1).

Типи інституційних матриць за С. Г. Кірдіною

Суспільні сфери	Х-матриця	Y-матриця
Економічна	Редистрибутивна економіка	Ринкова економіка
Політична	Унітарний політичний устрій	Федеративний політичний устрій
Ідеологічна	Комунітарна ідеологія	Субсидіарна ідеологія

Така типологія, на наш погляд, є дещо спрощеною, однак дозволяє виявити найзагальніші тенденції та суперечності суспільного розвитку України в глобальному контексті:

- По-перше, як стверджує С. Г. Кірдіна, Х-матриці нині домінують у Росії, більшості країн Азії та Латинської Америки, Y-матриці – у країнах Європи та США. У цій системі координат термін “транзитивна”, який часто використовується для означення сучасного стану економіки України, у тому числі її важливої скла-

дової? сфери послуг, можна розглядати як перехід від Х до Y-матриці.

- По-друге, інституційна матриця являє собою комплекс взаємозалежних базових інститутів в економічній, політичній та ідеологічній сферах. Звідси слідує, що здійснювані реформи можуть бути успішними у випадку, якщо вони пронизують усі ці сфери. Систему управління сферою послуг слід досліджувати в контексті вибору оптимальної моделі економіки, де буде максимально ефективно (з урахуванням економічного, соціального, екологічного аспектів ефективності) функціонувати ринок послуг.

Аналіз чинних стратегічних і програмних документів, що стосуються вітчизняної сфери послуг, вказує на наявність фундаментальної суперечності, коли базові принципи та завдання її перспективного розвитку ґрунтуються на ідеології субсидіарності (Y-матриця), водночас бачення механізмів управління трансформаційними процесами за посередництва політичних і економічних інститутів тяжіє до Х-матриці. Підтвердженням сказаного є зниження в останні роки самостійності місцевих бюджетів, зростання ролі міжбюджетних трансфертів щодо реалізації делегованих повноважень у сфері соціальних послуг, трансформація системи міжбюджетних відносин з ознаками фіскальної централізації, а також відсутність реальних досягнень у формуванні інституційного середовища на локальному рівні адміністративно-територіального устрою, необхідного для ефективного управління суспільним сектором громад через забезпе-

Таблиця 1

чення умов виникнення самоорганізації та успішного співробітництва [6, с. 20].

- По-третє, у вертикальному зрізі інституційної структури простежується невідповідність, коли новоприйняті формальні інститути не супроводжуються комплексом заходів щодо їх сприйняття на неформальному рівні та ще глибше – у місцевих культурних традиціях і цінностях. За неадекватного економічного та правового мислення суб'єктів господарювання запровадженням формальним інститутам виникає еконо-

мічний і правовий нігілізм, що призводить до зростання трансакційних витрат.

III. Результати. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники інституціоналізму констатують, що нині відсутня єдина теорія інституційних змін. Можливі різні варіанти виникнення інститутів у результаті зіткнення нових і старих, формальних і неформальних правил. При цьому підкреслюється, що і неформальні правила, і культурні традиції не є продуктом винятково спонтанного розвитку. Можна здійснювати управлінський вплив на формування всіх цих рівнів, однак важливо зрозуміти специфіку механізмів їхньої трансформації.

Питання про те, швидко чи повільно змінюються інститути, не має відповіді в силу своєї абстрактності. По-перше, рівні інституційної системи змінюються з різною швидкістю: новий закон можна прийняти відносно швидко; неформальні ж правила трудніше піддаються змінам; а найбільш інертними є усталені традиції та цінності. По-друге, інструменти цілеспрямованого впливу на різні рівні теж відмінні. Закон або зміни до закону можуть бути проведені з використанням адміністративного ресурсу, пролобійовані групою політичних гравців. Якщо ж унаслідок прийняття нового закону ми хочемо змусити учасників ринку змінити раніше прийняті схеми поведінки та ділові стратегії, необхідно підштовхнути їх до корегування неформальних правил шляхом підвищення рівня правової й економічної грамотності. Потрібне, як мінімум, наполегливе адміністрування процесів виконання цього закону, поширення нових прецедентних зразків упродовж певного періоду часу. Щоби вплинути на культурні традиції та цінності адміністративних заходів недостатньо. Важлива роль у легітимізації нових правил і забезпеченні їхньої підтримки в соціальному середовищі відводиться засобам масової комунікації, які теж не в змозі ефективно вирішити поставлену задачу за короткий проміжок часу. Така діяльність повинна бути націлена на рекрутування активних прихильників і розширення бази латентної соціальної підтримки.

На початку 1990-х років серед вітчизняних економістів набула поширення ідея про можливість швидкої трансформації суспільства, що ґрунтувалася на положеннях “Вашингтонського консенсусу”. Це призвело до неоднозначних, часто негативних результатів, обумовлених недостатнім розумінням механізму інституційних перетворень, неврахуванням вищенаведених зв'язків і взаємозалежностей.

Узагальнюючи наявні теоретичні напрацювання та вітчизняний досвід, нами виділено дві базові моделі імплементації інститутів, на основі яких можуть генеруватися інші варіанти, що являють собою комбінації з аналогічних або подібних компонентів. Для структуризації проблеми використовуються такі ключові поняття: *формальна норма* – закон, нормативно-правовий акт; *прецедент* – подія, що впливає на формування інституту, у тому числі випадки виконання або невиконання формальних норм соціальними суб'єктами; *сили підтримки* – соціальні групи або прошарки населення, зацікавлені у впровадженні й укоріненні нових інститутів; *сили протидії* – соціальні групи або прошарки, не зацікавлені у впровадженні нових інститутів, оскільки можуть зазнати втрат у результаті змін; *бар'єр більшості* – інерція підтримки старого інституту в силу його поширеності, що обумовлює можливі втрати для тих, хто застосовує новий інститут; *відторгнення* – відмова більшості соціальних суб'єктів застосовувати прийняту формальну норму чи новий інститут; *спотворення, переродження* – випадки, коли формальні норми, що вводяться, не відкидаються, але їх зміст у соціальних практиках при зіткненні зі старими інститутами видозмінюється таким чином, що результати застосування нової формальної норми виявляються далекі, навіть протилежні бажаним, для досягнення яких норма вводилася; *засвоєння, укорінення* – сприятливе сприйняття нової формальної норми, відповідність результатів її введення бажаним, або ж несуттєве їх відхилення від бажаних; *компліментарність інститутів* – їхня сумісність, взаємодоповнюваність.

Перша модель (рис. 1) передбачає широке поширення ділових практик, що регулюються неформальними нормами. Досягнення їхньої критичної маси протягом відносно тривалого часу приводить до того, що такі неформальні механізми вкорінюються в культурних традиціях і починають “піддавлювати” правові норми, які стримують їхній розвиток. Надалі під впливом груп підтримки вони формалізуються у нормативно-правових актах, стаючи, таким чином, засобом “облагороджування дикоростучих зразків” [1, с. 72] і подолання бар'єру більшості. Далі слідує період адаптації до нового інституту, але зазвичай він приживається порівняно легко, оскільки вже має історію неформальної апробації (чим мінімізуються ризики некомпліментарності) та, виникнувши на рідному ґрунті,

не знаходиться в конфлікті з іншими інститутами. Завдання державної політики полягає в тому, щоб передбачити потребу в новому формальному інституті, підтримати ініціативи знизу та з урахуванням аргументів опонентів знайти баланс інтересів, мінімізувати видатки на входження інституту в соціальну практику.

чення (застосування передового досвіду інших країн для вирішення своєї проблеми), або проектування, виходячи з внутрішніх умов і логічних побудов. Таким чином, формалізація відбувається на початку процесу, прецеденти являють собою різні випадки сприйняття норми (засвоєння, викривлення або відторгнення). Співвідно-

Рис. 1. Модель природного розвитку інституту

Як засвідчує аналіз, описана модель характерна для економічно розвинутих країн, інституційна структура яких до того ж відрізняється реактивністю, чутливістю до проблем, що виникають. Незважаючи на привабливість такого природного сценарію, він не завжди можливий і бажаний: по-перше, не кожне неформальне правило можна трансформувати в закон; по-друге, це може призвести до закріплення сформованої інституційної рівноваги в точці, далекій від оптимуму (відомо, що часом інституціалізуються не найкращі практики); по-третє, така формалізація може спричинити неприйнятні витрати для держави.

Друга модель (рис. 2) – це культивування нових інститутів, які можуть не відповідати сформованим діловим практикам, шляхом їх запозичення

шення сил підтримки та протидії зазвичай визначається об'єктивними перешкодами, що заважають засвоєнню нового інституту, його некомпліментарності, неузгодженості зі старими інститутами, різною спрямованістю в їхній дії. Найчастіше мотивації сил підтримки та протидії пов'язані з прагненням одержати ренту, причому в процесі ці сили можуть мінятися місцями. Можливі випадки, коли потрібен примус в інтересах більшості.

Така схема частіше зустрічається у країнах, що розвиваються, та з транзитивною економікою, де запозичення інститутів у розвинутих країн вбачається способом подолання відставання. За таких обставин інституційні зміни вимагають особливо серйозних зусиль і витрат, обумовлених не стільки законотворчістю, скільки

Рис. 2. Модель штучного розвитку інституту (культивування)

забезпеченням серії позитивних прецедентів, мобілізацією і стимулюванням сил підтримки. А. Хіршман зазначає, що, зіштовхуючись з новими формальними правилами, учасники ринку притримуються однієї з трьох основних стратегій – “голосу”, “лояльності” або “виходу”. Стратегія голосу виражається в протидії нововведенням. Стратегія лояльності означає, що учасники ринку активно підтримують нові правила, або просто їх дотримуються у своїх ділових практиках. Крім того, між силами протидії та підтримки завжди знаходяться нейтральні сили. Нейтралітет пов'язується з двома причинами: або нове правило не стосується їхніх інтересів, або обирається стратегія виходу. В останньому випадку учасники ринку не протестують проти нових порядків, а їх обходять чи деформалізують, вбудовуючи в існуючі ділові схеми. У результаті такого “нейтралітету” відбувається часткове нівелювання, підрив формального інституту. Якщо сили підтримки перевершують сили протидії і лояльне сприйняття інституту стає нормою, то останній засвоюється та входить у практику. У протилежному випадку інститут спотворюється або відкидається, не переборовши поріг більшості. Алгоритм наступних дій передбачає повернення до вихідної проблеми, коректування формальної норми та повторення процесу імплементації інституту.

IV. Висновки. Наукова новизна дослідження полягає у застосуванні концептуальних положень інституціоналізму для аналізу системи управління сферою послуг, обґрунтуванні теоретичних моделей імплементації нових інститутів.

Одержані теоретичні результати можуть бути використані органами влади різних рівнів як алгоритм дій при розробці плану практичних заходів щодо інституційних трансформацій економіки. Слід звернути увагу на такі висновки: 1) у недосконалому інституційному середовищі часом краще можуть працювати простіші інститути, навіть якщо з погляду теорії вони вбачаються неефективними; 2) для успішного впровадження більш ефективних, складних інститутів необхідні відповідні навички користування ними та певна ступінь довіри з боку економічних суб'єктів, оскільки в протилежному випадку витрати моніторингу і контролю, спрямовані на запобігання опортунізму, виявляться дуже високими та блокуватимуть використання нововведень; 3) інституційні розриви нерідко стають прямим наслідком реформ, особливо якщо при

їхній підготовці не враховується складність існуючої інституційної системи. У разі відсутності зусиль щодо їх подолання, зростає імовірність потрапити в пастку часткових і непослідовних трансформацій, коли витрати починають перевищувати вигоди для суспільства. Звідси слідує, що, наприклад, для успішного реформування сфери охорони здоров'я України слід поетапно впроваджувати її багаторівневу модель з використанням страхових механізмів. Це повинно супроводжуватися державним стимулюванням практик добровільного страхування, які дають домогосподарствам навички використання простих страхових інструментів і виступають як механізм соціального навчання, створюючи позитивні прецеденти взаємодії з новими інститутами.

Враховуючи світовий досвід, актуальними проблемами для подальшого дослідження є визначення напрямів інституалізації практики залучення на ринок послуг некомерційних недержавних організацій, а також диверсифікації участі комерційних структур у вирішенні соціальних проблем територій, зокрема, за посередництва спонсорства в контексті формування ефективної маркетингової стратегії комерційної організації.

1. Ларионова Н. И. Институционализация рынка социальных услуг / Н. И. Ларионова. – Йошкар-Ола : МарГТУ, 2010. ? 444 с.
2. Радина О. И. Институционально-рыночный механизм управления развитием сферы социальных услуг региона : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / Оксана Ивановна Радина. – Шахты, 2007.– 433 с.
3. Романович В. К.. Институциональная структура сервиса в организационно-экономическом содержании сферы услуг : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / Вера Кирилловна Романович. – М., 2001. – 343 с.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ. А. И. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера]. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 189 с.
5. Кирдина С. Г. X- и Y-экономики: Институциональный анализ / С. Г. Кирдина ; Ин-т экономики. – М.: Наука, 2004. – 256 с.
6. Пилипів В. В. Відтворення територіальних економічних систем у фінансовому просторі держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. экон. наук : 08.00.03 / Віталій Володимирович Пилипів – К., 2011. – 39 с.

Theoretical bases of the institutional analysis in a context of formation of a management system are investigated by a sustainable development of sphere of services of region. Base models and priority directions of introduction of new institutes are defined.

УДК 65.014.1:658.562

Савицький А. В.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто основні методи управління якістю продукції промислових підприємств та їх систематизація.

Ключові слова: методи, якість продукції, система якості продукції

I. Вступ. За умов розвитку інтеграційних процесів та посилення конкуренції збільшується роль і значення підвищення якості продукції, як головного чинника підвищення конкурентоспроможності підприємства. Існує велика кількість методів управління якістю продукції, однак за сучасних умов розвитку необхідна їх систематизація. Проблеми управління якістю продукції були завжди в центрі уваги вчених та практиків, зокрема основоположниками даної проблеми є Е. Демінг, Тагучі, Ісікаві, Парето та інші.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз існуючих методів управління якістю продукції та їх систематизація для вибору найефективніших у процесі управління підприємством. Використовуючи методи аналізу, порівняння та структуризації виникає необхідність в системній побудові та з'ясуванні взаємозв'язку методів якості продукції.

III. Результати. Управління якістю продукції підприємства передбачає залучення в процес виробництва постійну підтримку і удосконалення якості всіх структурних підрозділів, усього кадрового потенціалу. Виходячи з цього, для ефективного функціонування роботи підприємства потрібно використовувати та розробляти ряд заходів, які будуть сполучати різні ресурси підприємства шляхом їх взаємодії. Саме в такий спосіб формується система якості продукції на підприємстві, яка являє собою сукупність всіх структурних, організаційних та ресурсних можливостей за допомогою певного методу управління [2, с.27].

На думку таких вчених-економістів, як Д. П. Лойко, О. В. Вотченікова, О. П. Удовіченко, М. А. Котляр, методи управління якістю продукції підприємства являють собою засоби, якими керівництво підприємства впливають на елементи продуктивного процесу підприємства, забезпечуючи досягнення і підтримку планового стану і рівня якості продукції [3, с.123].

Взагалі основоположники менеджменту якості та його засновники класичних методів є американські вчені, які у процесі своїх досліджень працювали в Японії і створили першу наукову школу менеджменту якості. Такими вченими є: Е.Демінг, Джуран, Фейренбаум, японські вчені Ісікава, Тугачі та ін., які внесли вагомий вклад у дослідження в сфері методів планування якості та статистичного її аналізу.

Класичні методи менеджменту якості базуються, в основному, на технічних підходах та методах управління [1, с. 85-86], серед яких найвідомішими є 14 принципів управління якістю Е. Демінга; Концепція «Нуль дефектів» Ф.Кросбі, Трада Дж. Джурана; «Безперервне поліпшення» Кайзена, «Точно в термін» Канбана, 7 принципів «проекування якості» Тагучі; моделі Маслоу, Херцберга та Макгрегора. В процесі розвитку своїх досліджень вчені велику увагу приділяли впровадженню статистичних методів управління якістю продукції, які спрямовані на аналіз, контроль та регулювання якості продукції та технологічних процесів [3, с.124-134,150].

Загострення конкуренції на національному та міжнародному ринках змушує багатьох підприємців у процесі свого управління звернутися до застосування статистичних методів, які за сучасних умов визнано важливим елементом рентабельного управління якістю продукції, що сприяють підвищенню ефективності виробничих процесів на підприємстві [4, с.167].

На сьогодні управління якістю як продукту, так і процесу виробництва неможливе без використання вже існуючих статистичних методів. Тому, такі стандарти як ISO 9001 – ISO 9003, які описують сучасні системи якості, зазначають, що якщо для постачальника потрібно розробляти певні статистичні процедури для перевірки можливості технологічності процесу і прийнятності характеристик продукції, він може керуватись основними вже розробленими статистичними методами управління якістю.

Для вирішення проблем, що виникають у сфері управління якістю продукції, широко застосовуються вісім традиційних статистичних методів, які є стандартизованими і рекомендо-

ваними для використання у роботі щодо підвищення якості згідно стандарту ISO 9004 – 4: 1993, а саме [5]: контрольні листи, схема процесу, контрольні карти, діаграми розсіювання, гістограми, діаграми Парето, причинно-наслідкові діаграми, часові ряди (табл.1) [4, с. 167].

рюваннях завжди будуть відрізнятися від отриманих даних в інший час та за інших умов, що означає постійне розсіювання даних.

Для того, щоб здійснити обробку чисельності таких даних для дослідження певних закономірностей виробництва, слід використовувати

Таблиця 1

Методи управління якістю продукції

Статистичні методи управління якістю продукції	
Метод	Суть застосування
Карта технологічного процесу	Застосовується, коли потрібно простежити фактичні чи можливі стадії процесу, які проходять виріб чи послуга, щоб можна було визначити відхилення. Схема є корисною для зображення послідовних стадій процесу для того, щоб глибше зрозуміти, як фактично діє процес.
Контрольний листок	Метод дає змогу з'ясувати як сааме часто трапляється певна подія. При контролі якості така реєстрація даних може застосовуватися як за якісними, так і за кількісними ознаками.
Причинно-наслідкова діаграма (діаграма Ісікаві)	Причинно-наслідкова діаграма є засобом розуміння і виявлення залежності між наслідком і його потенційними причинами.
Діаграма Парето	Застосовується, коли потрібно представити відносну важливість усіх проблем або умов з метою вибору відправної точки для вирішення проблем. Вибираються проблеми, які необхідно порівняти, і розташовуються в порядку їхньої важливості. Ступінь важливості тієї чи іншої проблеми визначається звітними документами (даними спостережень).
Гістограма	Стовпчикова діаграма, яка відображає залежність частоти попадання параметрів якості виробу або процесу в певний інтервал значень.
Контрольна карта	Застосовується для порівняння існуючої якості до нормативно встановленої карти якості продукції за допомогою використання верхніх та нижніх статистичних меж, вихід характеристик параметрів за які, свідчить про порушення стабільності процесу.
Діаграми розсіювання	Дають можливість бачити наочно якісні характеристики продукції.
Часові ряди	Метод дає змогу з'ясувати як часто зустрічається якісна продукція.

* Складено автором на основі [3, с.150-168; 4, с.167-179; 5].

Особливу увагу, яка приділяється при вирішенні задач з управління якістю приділяється таким видам діяльності як планування якості, контроль якості, мотивація і навчання персоналу [2, с. 31].

Для того, щоб здійснити контроль якості, необхідно декілька разів зібрати та обробити певні дані, які характеризують один і той же параметр виробу продукції. Враховуючи те, що в процесі виробництва умови окремих деталей та обставин постійно змінюються, то такі дані не можуть бути зібрані багаторазово. Тому, здійснюючи операції з контролю якості, необхідно обробити велику кількість даних, які характеризують ті чи інші параметри виробу та умови процесу. Такі дані при повторюваних вимі-

вати декілька з зазначених методів управління якістю продукції, а саме систематизувати використовувати методи. В такому рахунку такі дані будуть називатися статистичними, а методи, які будуть при цьому використовуватися – статистичні [4, с.167-168].

Систематизація методів управління якістю продукції, перш за все, за допомогою своїх взаємозв'язків покликана виокремити закономірності та причини виробництва одного і того ж виду товарів при застосуванні одних і тих ж технологій та стадій виробничого процесу.

При плануванні та контролі якості найбільш розповсюдженим з боку свого застосування є декілька методів, які покликані відслідковувати певні закономірності даних одного і того ж ви-

робу за різних умов прояву його параметрів [2, с.34]. На рис.1. наведена схема систематизації методів управління якістю продукції.

Згідно рис.1 можна простежити логічну послідовність застосування методів управління

якістю продукції, а отже і впливати на якісні параметри продукції. Вдале застосування методів аналізу та порівняння дозволило систематизувати дані методи управління якістю

Рис. 1. Систематизація методів управління якістю продукції

* Складено автором на основі [2, с. 34-35; 3, с. 150-168; 4, с. 167-179; 5;].

якістю продукції. За допомогою методу карти технологічного процесу здійснюють оцінку якісних параметрів продукції на кожному виробничому етапі, а саме на початковій стадії процесу, стадії розвитку, рішення та кінця. Виходячи з цього, на кожній стадії можна з'ясувати ступінь нориального протікання виробничого процесу шляхом порівняння існуючої якості з нормативно встановленою картою якості продукції. Якщо в процесі виробництва на певній виробничій стадії виявлені певні позанормові прояви якісних параметрів продукції, слід застосувати причинно-наслідкову діаграму, яка дозволить зрозуміти головну залежність між результатом та його установленими причинами. Завершає процес систематизації методів управління якістю продукції застосування методу побудови діаграми Парето в основі якої лежить виявлення потрібних факторів, які впливають відповідно з виявлених причинно-наслідкових результатів.

IV. Висновки. В процесі дослідження методів управління якістю продукції було виокремлено ряд вагомих методів, при успішному

продукції та виокремити їхній зв'язок взаємодоповнюваності. Систематизація методів управління якістю продукції включає поєднання кількох методів, а саме: карта технологічного процесу, контрольна карта, побудова причинно-наслідкової діаграми (діаграма Ісікаві) та діаграма Парето. Суть такого підходу полягає в тому, що для обробки та аналізу даних використовується не один, а декілька статистичних методів, які покликані забезпечувати підприємство цінною інформацією, яка при розсіюванні даних про якісні параметри певної продукції під час виробничого процесу лише одним методом може бути непоміченою.

1. Агеев Є. Я. Управління якістю: Навчально-методичний посібник для самостійної роботи по вивченню дисципліни – Львів: «Новий Світ – 2000», 2010 р. – 240 с.

2. Куйбіда М. С. Удосконалення управління якістю на підприємствах та організаціях: Монографія. Рівне: ПП ДМ, 2011. – 160 с.

3. Лойко Д. П., Вотченікова О. В., Удовіченко О. П., Котляр М. А. Управління якістю: навч. посіб – 2-е вид., Львів: «Магнолія 2006», 2010 р. – 336 с.

4. Мережко Н. В. Управління якістю: підруч. для вищ. навч. закл. / Н. В. Мережко, В. В. Осієнка, Н. С. Ясинська. – К.: Київ, нац. Торг.-екон. Ун-т, 2010. – 216 с.

5. Статистичні методи керування якістю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

There was mentioned some important points about few main methods of quality production management of productive enterprises. Also there was viewed a systematization of such methods.

УДК 338.432:631.11

Сас Л. С.

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ

Обґрунтовано необхідність планування та державної підтримки розвитку суб'єктів аграрної сфери. Розкрито сутність та особливості програмного забезпечення розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки.

Ключові слова: планування, державна підтримка, програма, забезпечення, розвиток.

I. Вступ. Зважаючи на особливості ведення діяльності у аграрному секторі, зокрема значну залежність від природно-кліматичних умов, політику держави на внутрішньому і зовнішньому ринках, ефективне функціонування суб'єктів господарювання зазначеної сфери можливе за умови прямої та непрямої державної підтримки, яка реалізується відповідно до розроблених і затверджених програм розвитку.

Основні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, які вона застосовує для реалізації програм економічного і соціального розвитку визначені ст. 12 Господарського кодексу, зокрема: державне замовлення, ліцензування, патентування і квотування, сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [1].

Як зазначає П. Т. Саблук, державні програми розвитку сільського господарства реалізуються через дотації, ціни, квоти, кредитно-податкову політику [2, 15].

Державні програми, які фінансуються з бюджету є однією з форм підтримки та державного регулювання АПК. В. Р. Німко державне фінансування найважливіших програм розвитку аграрного сектору називає одним з важелів державного регулювання і підтримки сільсько-

господарського виробництва в умовах ринку [3, 190].

Питанням програмного забезпечення та державної підтримки суб'єктів господарювання аграрного сектору присвячені праці І. Баланюка, М. Дем'яненко, А. Діброва, І. Кобута, Ю. Лузан, П. Макаренко, В. Німко, П. Саблука, Г. Черевка та ін. Необхідність стратегічного планування розвитку АПК висвітлюють у своїх працях М. Брусенко, І. Кушнір та ін. Однак ця проблематика не втрачає актуальності і потребує детального висвітлення у сучасних умовах.

II. Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності планування та державної підтримки розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки, з'ясування суті й особливостей програмного забезпечення цього процесу.

III. Результати. Розвиток суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки вимагає належного планування та прогнозування, результати якого висвітлюються і закріплюються у відповідних програмах розвитку. П. М. Макаренко планування та програмування вважає основними складовими механізму регулювання економіки ринкового типу [4, 68].

Планування є першочерговою функцією управління та запорукою успішної діяльності будь-якого підприємства. Результативне функціонування передбачає попереднє планування, реалізацію цілої низки дій – окреслення необхідних операцій, етапів, розроблення відповідної програми та здійснюється на стадії започаткування діяльності, розвитку, визначення результатів, наслідків, контрольних дій та ін. Планування як функція управління на усіх рівнях потребує обґрунтування доцільності, мети, цілей, напрямів, очікуваних результатів від упровадження певних дій, визначення виконавців, термінів реалізації, форм контролю, що закріплюється у відповідних програмах і планах.

Визначення сутності й особливостей програмного забезпечення розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору потребує з'ясування змісту понять "програма", "забезпечення", "розвиток".

Тлумачення поняття "програма", наведене у науковій літературі достатньо широке. Економічна енциклопедія визначає програму як "план наміченої діяльності та її окремих видів" і виокремлює такі програми – економічну, економічного розвитку, науково-технічну державну та ін. [5, 101–102]. У Економічному словнику програмою вважається "план накресленої діяльності, виклад основних завдань і цілей" [6, 168]. Згідно визначення, наведеного у Новому тлумачному словнику української мови, програма – "наперед продуманий план якої-небудь діяльності, роботи і т.ін." [7, 24].

Фінансово-економічний словник серед різновидів програм виокремлює бюджетну, виробничу, інвестиційну, документальної перевірки, приватизації та ін. [8, 727–728]. Отож, досліджуване поняття використовується у різних сферах діяльності. В усіх наведених джерелах "програма" ідентифікується з допомогою поняття "план", тобто наперед продуману етапність визначених дій.

Новий тлумачний словник української мови подає тлумачення поняття "забезпечення" як "надання чи створення матеріальних засобів"; "охорону кого-, чого-небудь від небезпеки"; "гарантування чогось" [7, 684]. Таким чином, "програмне забезпечення" означає закріплення, гарантування здійснення відповідних дій.

"Розвиватися" у Новому тлумачному словнику української мови трактується як "виникати або підсилюватися, зростати; набувати великого розмаху, значення, розширюватися; досягати значного ступеня впливу; ставати кращим, досконалішим; підніматися на вищий щабель, досягати високого рівня у чому-небудь; відбуватися у певній послідовності" [7, 148].

У Економічній енциклопедії "розвиток економіки" розглядається як "закономірний процес кількісно-якісних змін у межах економічної системи, її перехід у нову якість, досконалішу форму" [5, 283].

З точки зору науки про управління розвиток вважається однією з його функцій поряд з плануванням, мотивацією, контролем та ін.

Отож, розвиток передбачає кількісні та якісні зміни, вихід будь-якого процесу на якісно вищий рівень. У свою чергу, програмне забезпечення розвитку має забезпечувати досягнення об'єктом

кращого стану у порівнянні з існуючим. Розглядаючи поняття "програмного забезпечення розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору" вважаємо його сукупністю програм, спрямованих на кращий, якісно вищий і досконаліший рівень господарювання суб'єктів, що здійснюють діяльність в аграрній сфері.

Невід'ємними складовими програмного забезпечення є розробники та виконавці програми, її структура, що охоплює мету, цілі, завдання, напрями реалізації, джерела та розмір фінансування.

Особливостями програмного забезпечення розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору є необхідність його соціального, економічного та екологічного спрямування.

Соціальний характер програмного забезпечення передбачає орієнтацію програм розвитку на поліпшення умов життя і праці населення, в першу чергу сільських мешканців.

Економічне спрямування програм розвитку передбачає рентабельне функціонування господарюючих суб'єктів, отримання такого позитивного результату корисної діяльності, який дозволить їм вийти на запланований рівень розвитку.

Екологічність програмного забезпечення потребує визначення і закріплення суб'єктами господарювання аграрного сектору умов ведення господарської діяльності, яка не зашкодить навколишньому природному середовищу та дозволить виготовляти екологічно чисту сільськогосподарську продукцію.

IV. Висновки. Розвиток аграрного сектору є частиною загального економічного розвитку держави. Розробка та реалізація відповідних програм розвитку дозволяє здійснювати коротко-, середньо- та довгострокове планування розвитку суб'єктів господарювання АПК. В рамках даного дослідження програмне забезпечення розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору розглядається як сукупність програм, які характеризуються соціальним, економічним та екологічним спрямуванням й спрямовані на кращий, якісно вищий і досконаліший рівень господарювання суб'єктів, що здійснюють діяльність в аграрній сфері.

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?ткун=436-15>.

2. Саблук П. Т. Стабільні економічні умови як фактор послідовного підвищення ефективності сільськогоспо-

дарського виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 11–14.

3. Німко В. Р. Державне регулювання і підтримка сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах / В. Р. Німко // Інноваційна економіка. – 2007. – № 4. – С. 188–192.

4. Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.

5. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3. – К.: Академія, 2002. – 952 с.

6. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний

словник). – К.: Максимум; Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 592 с.

7. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 3. – К.: Аконт, 2006. – 862 с.

8. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

Grounded necessity of planning and state support of development of subjects of agrarian sphere. Essence and features of development of subjects of menage agrarian the sector of economy software is exposed.

УДК 519.86+33.630*6

Судук Н. В.

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА БАГАТОРІВНЕВИХ ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР ЛІСОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Розроблено моделі оптимізації виробництва багаторівневих інтегрованих структур лісопромислового комплексу на основі багатоступінних транспортно-виробничих задач, що включають задачі балансу і розподілу ресурсів та оптимізації транспортних потоків. Реалізація запропонованих моделей дозволяє оптимізувати процеси вибору технологій лісозаготівель, транспортування, переробки деревини, планування і управління збутом продукції.

Ключові слова: багаторівневі інтегровані структури, лісопромисловий комплекс, моделювання, оптимізація виробництва, транспортно-виробнича задача.

I. Постановка проблеми. Одне із центральних місць в плануванні і управлінні підприємствами багаторівневих інтегрованих структур (БІС) лісопромислового комплексу (ЛПК) займають транспортно-виробничі задачі, в рамках яких розглядаються проблеми вибору технологій лісозаготівель, транспортування, переробки деревини, розвитку виробничої бази та інфраструктури БІС ЛПК, розподілу ресурсів і управління основними виробництвами, планування і управління збутом продукції.

Базова транспортно-виробнича модель розміщення лісозаготівельних і лісопереробних підприємств БІС ЛПК передбачає врахування витрат на заготівлю і транспортування лісосировини, оптимальних по відношенню до обсягів її виробництва і споживання. Узагальненням базової моделі є багатопродуктова транспортно-

виробнича задача, що відрізняється від базової відмовою від припущення про однорідність потоків лісосировини. Варіантна транспортно-виробнича задача базується на припущенні можливості вибору лісозаготівельними і лісопереробними підприємствами нормативів виробітку і споживання лісосировини. В моделі використовується поняття технології, що визначається низкою параметрів, серед яких продуктивність машин, устаткування і персоналу, витрати на заготівлю одного кубометра деревини і структура сировини (частка деревини різних порід і певної якості в одиниці заготовлених круглих лісоматеріалів). Ціллю задачі є пошук оптимального поєднання технологій підприємств ЛПК в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам управління лісовим господарством, формування ефективної структури лісопромислового комплексу присвячено праці таких науковців як І. Ф. Букша [1], С. А. Генсірук [2], Е. О. Салмінен [7,8], І. М. Синякевич, І. П. Солоний, А. М. Дейнека [9,10] та інших. Щодо моделювання процесів розвитку лісового сектору економіки виокремимо праці А. В. Івануса, С. О. Козловського [4,6], присвячені побудові багатопродуктової моделі оптимізації виробничих зв'язків підприємств територіального лісопромислового комплексу за критерієм еколого-економічної ефективності та оптимізації виробничих зв'язків підприємств територіального лісопромислового комплексу за допомогою цільового програмування. Відзначимо також праці Ю. М. Кільчицького [5], Д. Загвойської, А. В. Мельника [3], А. М. Польовського [11].

Однак, зважаючи на багатогранність та складність процесів планування, розподілу і вибору технологій виробництв БІС ЛПК, залишається актуальною розробка оптимізаційних моделей, здатних забезпечити як ефективність функціонування окремих підприємств БІС ЛПК, так і лісового сектору країни в цілому.

II. Метою даної статті є побудова моделей оптимізації виробництва багаторівневих інтегрованих структур лісопромислового комплексу на основі багатоетапних транспортно-виробничих задач (БТВЗ), що включають задачі балансу і розподілу ресурсів (виробничі компоненти) та оптимізації транспортних потоків (транспортні, потокові компоненти).

III. Виклад основного матеріалу. Для опису постановки багатопродуктової транспортно-виробничої задачі введемо індексні множини:

M – множина лісозаготівельних підприємств, $i \in M$;

N – множина лісопереробних підприємств і найважливіших споживачів лісопродукції, $j \in N$;

Q – множина видів лісосировини, $q \in Q$.

Лісозаготівельне підприємство $i \in M$ характеризується структурою лісофонду, що відображається вектором $a_i[Q]$, компоненти якого a_i^q – частка лісосировини виду $q \in Q$ в загальному об'ємі лісосіки R_i . Позначимо для ЛЗП $i \in M$: σ_i – витрати на заготівлю одиниці лісосировини, r_i – нижня межа обсягу лісозаготівель, y_i – невідомий обсяг лісозаготівлі.

Підприємству лісопереробки $j \in N$ відповідає вектор споживання лісосировини $b_j[Q]$. Позначимо через d_{ij} – межі обсягу перевезення деревини, c_{ij}^q – витрати, пов'язані з перевезенням одиниці лісосировини виду $q \in Q$ від ЛЗП $i \in M$ до ЛПП $j \in N$. Вважаючи невідомі обсяги перевезення рівними x_{ij}^q , одержимо наступну математичну модель:

$$\sum_{i \in M} (\sigma_i y_i + \sum_{q \in Q} \sum_{j \in N} c_{ij}^q x_{ij}^q) \rightarrow \min \quad (1)$$

(сумарні витрати забезпечення виробництва лісосировиною);

$$a_i^q y_i = \sum_{j \in N} x_{ij}^q, \quad i \in M, \quad q \in Q \quad (2)$$

(баланс порідних складів ділянок рубки і вивозу деревини споживачам);

$$\sum_{i \in M} x_{ij}^q \geq b_j^q, \quad j \in N, \quad q \in Q \quad (3)$$

(нижня межа обсягу споживання деревини різних порід);

$$\sum_{q \in Q} x_{ij}^q \leq d_{ij}, \quad i \in M, \quad j \in N \quad (4)$$

(обмеження обсягу перевезення деревини по маршруту з i в j);

$$r_i \leq y_i \leq R_i, \quad i \in M \quad (5)$$

(обмеження обсягу рубки деревини);

$$x_{ij}^q \geq 0, \quad i \in M, \quad j \in N, \quad q \in Q \quad (6)$$

(умови невід'ємності змінних задачі).

Модель (1)-(6) є основою для опису інших БТВЗ в матричній постановці. З обчислювальних позицій вона є задачею лінійного програмування (ЛП), для розв'язання якої можна використовувати, наприклад, симплексний метод. Розмірність цієї задачі більш, ніж в $|Q|$ разів перевищує розмірність вихідної транспортної задачі.

Сформулюємо тепер задачу в мережній постановці. Транспортна частина даної задачі може бути представлена як мережа $\langle V, E \rangle$, в якій множина вершин V містить – перевалочні $V^- = M$ і $V^+ = N$ ($V = V^- \cup V^+ \cup V^0, V^0$ – пункти мережі), а дуги $u \in E$ зв'язують ці вершини. Матриця невідомих задачі x_{ij}^q заміщається вектором потоків x_u^q , тривимірною матрицею цін перевезення – більш простою c_u^q .

Потужності вершин визначаються таким чином. Попит на лісопродукцію b_i^q виду $q \in Q$ для вершин $i \in V^-$ – лісозаготівельних підприємств довізначимо рівними нулю, обсяг виробітку лісосировини переробників лісопродукції R_j для вершин $j \in V^+$ – також нульовим. Тоді модель вихідної задачі має вигляд:

$$\sum_{i \in M} \sigma_i y_i + \sum_{u \in E} c_u^q \sum_{q \in Q} x_u^q \rightarrow \min, \quad (7)$$

рівняння балансу деревини у вузлах транспортної мережі:

$$y_i a_i^q + \sum_{u \in \Gamma_i^+} x_u^q - \sum_{u \in \Gamma_i^-} x_u^q = b_i^q, \quad i \in V, \quad q \in Q \quad (8)$$

$$\sum_{q \in Q} x_u^q \leq d_u, \quad u \in E, \quad (9)$$

$$x_u^q \geq 0, \quad i \in M, \quad q \in Q, \quad (10)$$

а також співвідношення (5).

Обчислення потенціалів вершин, супутне розв'язанню допоміжної транспортної задачі, дозволяє розрахувати оцінки пунктів виробництва і споживання деревини. В результаті її розв'язання також будуть одержані:

• рекомендовані інтенсивності використання технологій і загальні обсяги лісозаготівель по кожному підприємству;

• рекомендоване закріплення виробників і споживачів деревини;

• рекомендовані маршрути і обсяги перевезень деревини кожного виду;

• оцінки окремих технологій підприємства і пунктів виробництва в цілому;

• транспортні оцінки маршрутів перевезень окремо по кожному виду сировини.

Основна ціль розв'язання цієї задачі – оптимальна відповідність постачальників деревини і її споживачів з урахуванням необхідної структури деревної сировини, транспортних витрат на перевезення різних видів деревини, а також економічних оцінок технологій заготівлі (включаючи використання спеціалізованої техніки, видів рубок) і структури лісових ресурсів.

В умовах відсутності обмежень пропускних спроможностей дуг, дана задача є сукупністю пов'язаних виробленням лісосировини БТВЗ, за наявності обмежень – зв'язки істотно ускладнюються.

Співвідношення (8) назвемо узагальненим рівнянням балансу задачі. Саме це рівняння забезпечує зв'язок між транспортними частинами різних видів лісосировини $q \in Q$.

Виробнича частина моделі в цій задачі визначається єдиним керованим чинником – розрахунковим (плановим) обсягом лісозаготівлі лісозаготівельного підприємства (ЛЗП) $i \in M$ і вимагає врахування низки чинників для більш детального моделювання діяльності ЛЗП.

Розглянемо варіант задачі, в якому ЛЗП і лісопереробному підприємству (ЛПП) надана можливість вибору (в певних межах) продуктивності вектора. Дійсно, ЛЗП мають можливість варіювати ділянки рубки, що розрізняються сортпорідною структурою лісосіки, а також вибирати види рубок лісу (суцільна, прохідна, санітарно-вибіркова тощо), які впливають на вихід різних видів лісосировини.

Залежно від пороdo-вікового складу та інших характеристик лісів, видів рубок, стану техніки, земельно-грунтових умов та інфраструктури кожне лісозаготівельне підприємство використовує певні технології лісозаготівлі. З погляду математичної моделі, технологія визначається низкою найбільш значущих параметрів, серед яких продуктивність машин, устаткування і персоналу, витрати на заготівлю одного кубометра і структура виходу сировини, тобто частка де-

ревини різних порід і певної якості в одиниці заготовлених круглих лісоматеріалів.

Введемо поняття технології лісозаготівлі, яка відповідає певному виду рубки або набору технічних засобів, необхідних для реалізації певної технології. Зміст поняття «технологія», їх перелік і характеристики визначаються фахівцями – експертами лісової галузі. Кожній технології відповідають певні витрати на заготівлю деревини і продуктивність, тобто вироблення за встановлений період часу з урахуванням структури виходу заготовленої продукції.

В даній задачі для кожного ЛЗП необхідно визначити найбільш відповідні множини технологій і їх інтенсивності, що забезпечують запити споживачів, а транспортні потоки – розрахувати роздільно за видами сировини.

Схожа ситуація характерна і для ЛПП. Наприклад, вибір продуктивного вектора підприємства ЦПП може бути обумовлений вибором співвідношення балансу і пиловочника, крім того – сучасні технології дозволяють використовувати для варіння целюлози не тільки хвойні, але й листяні породи.

Все це свідчить на користь можливості вибору технологій роботи підприємств ЛПК, які повинні бути враховані в математичних моделях. Щоб розширити постановку задачі, введемо наступні позначення:

S_i – множина технологічних способів функціонування ЛЗП, кожне з яких $s \in S_i \in M$ характеризується $A_s^q[Q]$ – продуктивним вектором вироблення лісосировини (A_s^q – частка лісопродукції $q \in Q$ при одиничній інтенсивності використання технологічного способу s), нижньою f_s і верхньою F_s межами інтенсивності використання даної технології. Враховуючи деякі відмінності в необхідних технічних засобах і трудомісткості робіт, позначимо μ_s – експлуатаційні витрати реалізації технологічного способу s .

Зручно вважати, що індексні множини технологічних способів лісозаготівлі різних підприємств ЛЗП не перетинаються і позначити їх об'єднання через S_M

Аналогічно введемо $S_j, j \in N$ – множина технологічних способів функціонування ЛПП, з продуктивним вектором $A_s^j[Q]$ витрачання лісосировини ($s \in S_j$) та іншими характеристиками в тих же позначеннях.

Розрізняючи індексні множини технологічних способів лісопереробки різних підприємств ЛПП, позначимо їх об'єднання через S_M вважа-

ючи, що $S_M \cap S_N = \emptyset$, $S_M \cup S_N = S$. Змінними задачі стають значення y_s – планові інтенсивності використання технологічних способів і математична модель має наступний вигляд:

$$\sum_{i \in M \cup N} (\sum_{s \in S_i} \mu_s y_s + \sum_{q \in Q, j \in N} c_{ij}^q x_{ij}^q) \rightarrow \min \quad (11)$$

(сумарні витрати забезпечення виробництва лісосировиною);

$$\sum_{s \in S_i} A_i^q y_s = \sum_{j \in N} x_{ij}^q, i \in M, q \in Q \quad (12)$$

(баланс порідних складів ділянок рубки і вивозу деревини споживачам);

$$\sum_{i \in M} x_{ij}^q \geq \sum_{s \in S_i} A_i^q y_s, j \in N, q \in Q \quad (13)$$

(нижня межа обсягу споживання деревини різних порід);

$$\sum_{q \in Q} x_{ij}^q \leq d_{ij}, i \in M, j \in N \quad (14)$$

(обмеження обсягу перевезення деревини по маршруту з i в j);

$$f_s \leq y_s \leq F_s, s \in S_i, i \in M \cup N \quad (15)$$

(межі інтенсивності технологій);

$$\sum_{s \in S_i} y_s \leq B_i, s \in S_i, i \in M \quad (16)$$

(умови меж обсягів виготовлення продукції ЛЗП);

$$x_{ij}^q \geq 0, i \in M, j \in N, q \in Q \quad (17)$$

(умови невід'ємності змінних задачі).

Виробничі модулі цієї задачі можуть бути доповнені набором лінійних обмежень, пов'язаних, наприклад, з використанням певного устаткування.

В цій задачі не враховуються витрати, пов'язані з необхідністю початкового забезпечення технології, наприклад, із закупівлею устаткування. По своїй природі ці витрати істотно відрізняються від експлуатаційних тим, що здійснюються одноразово і не залежать від обсягу виробництва.

Розглянемо модель, яка враховує дані витрати. В задачі реконструкції діючих і будівництва нових підприємств (виробництв) враховуються як наявні потужності ЛЗП, так і можливості модернізації або реконструкції частини лісозаготівельних підприємств $M_0 \subset M$, а також (при необхідності) – будівництва нових об'єктів лісозаготівельного комплексу. Задача виникає в умовах, коли проведено обстеження лісофонду та інфраструктури лісосировинних зон і підготовлені проекти розвитку виробництва. Зазвичай при цьому вважаються відомими B_i – можливий приріст проектної потужності підприємства, K_i –

обсяги капіталовкладень, необхідні для реалізації проекту, R_i' – додаткова потужність реконструйованого підприємства і очікувані експлуатаційні витрати σ_i' в грн. на м³ обсягу лісозаготівлі для $i \in M_0$. Позначимо y_i' – розрахунковий об'єм використання додаткової потужності. Для більшої наочності знехтуємо умовою врахування асортименту лісосировини, обмежившись її валовим обсягом.

Транспортна частина цієї задачі аналогічна попередній, при цьому цільова функція повинна відображати витрати як на заготівлю і транспортування сировини (пропорційно обсягам), так і капіталовкладення, пов'язані з розширенням або модернізацією виробництва. Параметром, регулюючим співвідношення між капітальними (одноразовими) і поточними (пропорційними обсягам виробництва) витратами, є коефіцієнт дисконтування $0 < \lambda < 1$.

Зміни в постановці задачі стосуються цільової функції (18), яка замінює співвідношення (1) і додаткового обмеження (19):

$$\sum_{i \in M \setminus M_0} \sigma_i y_i + \sum_{i \in M_0} [\sigma_i y_i + \sigma_i' y_i' + \lambda K_i \cdot \text{sign}(y_i')] + \sum_{i \in Q, j \in N} c_{ij}^q x_{ij}^q \rightarrow \min \quad (18)$$

$$0 \leq y_i' \leq R_i', i \in M. \quad (19)$$

Цільова функція цієї задачі не є лінійною, для її розв'язання можна використовувати методи дискретного програмування, зокрема – метод гілок і меж.

Розв'язання даної задачі дозволяє додатково одержати наступну інформацію:

- $M^* \subset M$ – перелік рекомендованих для реконструкції ЛЗП;
- план розподілу капіталовкладень в підприємства БІС ЛПК.

Результатом розв'язання задачі можуть бути оцінки перспективності розробки ділянок лісового фонду і відповідні рекомендації щодо планування стратегії розвитку лісозаготівель в БІС ЛПК або лісопромислового регіоні. Задача узагальнюється на випадок декількох періодів, що дозволяє віднести її до числа моделей перспективного розвитку БІС.

Характеризуючи дану задачу як БТВЗ слід відзначити дещо складнішу структуру її виробничої частини, яка визначається декількома керованими чинниками (y_i – обсяги використання попередньої технології, y_i' – обсяги використання нової технології, а також – булевої змінної $\text{sign}(y_i')$, що визначає включення підприємства в план реконструкції). В однопродуктовому варіанті в складі цієї задачі єдина транспортна ком-

понента, в багатопродуктовому – кількість транспортних компонентів рівна кількості видів лісосировини.

Можливе узагальнення моделі на випадки:

- можливості модернізації, реконструкції і будівництва не тільки лісозаготівельних, але і лісопереробних підприємств;

- вибору одного або декількох варіантів з множини проектів будівництва, реконструкції або модернізації підприємства БІС ЛПК;

- впровадження однієї або декількох нових технологій роботи ЛЗП, які потребують будівництва або реконструкції споруд, придбання нових технічних засобів і устаткування.

Будучи нелінійними, ці задачі розв'язується засобами дискретного програмування.

На відміну від попередньої, в задачі вибору транспортних засобів вивезення продукції з урахуванням її перевалки враховуються тільки наявні потужності ЛЗП. Проте серед керованих чинників задачі, окрім обсягів і маршрутів вивезення, – спосіб її організації і використання транспорт. Вивезення може здійснюватися одним або декількома транспортними засобами, тому цільова функція даної, задачі відображає витрати, пов'язані із завантаженням, перевезенням і, можливо – перевалкою і розвантаженням продукції.

При постановці задачі виходитимемо з найпростішої, однопродуктової і одноваріантної її постановки, хоча задача узагальнюється для багатопродуктового і багатоваріантного випадків. Транспортні модулі цієї БТВЗ є мережними.

Для постановки задачі введемо наступні позначення:

- P – множина транспортних засобів доставки лісосировини $p \in P$;

- V – множина вершин транспортної мережі, які відповідають ЛЗП, ЛПП і проміжним пунктам, і серед яких є пункти перевалки продукції $K \subset V$ і розвилки транспортних магістралей; b_i – потужність вершини $i \in V$, знак якої характеризує тип даного пункту;

- $\langle V^p, E^p \rangle$ – транспортна мережа руху транспортних засобів $p \in P$, вершини якої характеризуються номером транспортного вузла $i \in V$ і типом транспортного засобу $p \in P$.

Таким чином, кожна вершина $i \in V^p$ характеризується парою індексів $t = (i, p)$. Дуги відповідають $u \in E^p$ транспортними магістралями транспортних засобів $p \in P$ і характеризуються витратами перевезення C_u^p . Дуги графа $\langle V^p, E^p \rangle$,

що виходять з вершини $i \in V^p$ позначимо, ті, що входять в неї $(E^p)_i^-$, – ті, що входять в неї $(E^p)_i^+$.

Два транспортні засоби $p, g \in P$ назвемо спільними по відношенню до пункту $i \in V$, якщо існує пара вершин $t = (i, p) \in V^p$ і $r = (i, g) \in V^g$, для яких $i_t = i_r = i, p_t = p$ і $p_r = g$. Спільність транспортних засобів в деякому пункті означає наявність в ньому товарних станцій або вантажних площадок цих транспортних засобів. Введемо припущення про можливість перевалки лісосировини між спільними по відношенню до даного пункту транспортними засобами, визначимо C_i^{pg} – витрати на перевалку одиниці вантажу. Введемо множину $P_i \subset P$ – сукупність спільних по відношенню до пункту $i \in V$ транспортних засобів.

Невідомими задачі будуть y_i – обсяги лісозаготівлі в ЛЗП $i \in V$ і пов'язані з ними v_i^p – обсяги відвантаження лісопродукції транспортним засобом $p \in P$, x_u^p – транспортні потоки по дузі $u \in E_p$ і обсяги перевалки ω_i^{pg} з транспортного засобу $p \in P$ на $g \in P$ в пункті $i \in P$.

Цільова функція задачі відображає сумарні витрати на заготівлю і перевезення продукції (з урахуванням перевалки) і може бути записана таким чином:

$$\sum_{p \in P} \sum_{u \in E^p} C_u^p x_u^p + \sum_{i \in V} \sum_{p, g \in P_i} C_i^{pg} \omega_i^{pg} + \sum_{i \in V} \sigma_i y_i \rightarrow \min. \quad (20)$$

Математична модель має вигляд:

$$\sum_{p \in P_i} w_i^{pg} - \sum_{q \in P_i} w_i^{gq} + \sum_{u \in (E^p)_i^+} x_u^p - \sum_{u \in (E^g)_i^-} x_u^g = v_i^p, g \in P_i, i \in K, \quad (21)$$

$$\sum_{p \in P_i} v_i^p = y_i \leq b_i, i \in V^-, \quad (22)$$

$$\sum_{p \in P_i} \{ \sum_{g \in P_i} (w_i^{pg} - w_i^{gp}) + \sum_{u \in (E^p)_i^+} x_u^p - \sum_{u \in (E^p)_i^-} x_u^p \} = b_i, i \in V \setminus V^- \quad (23)$$

$$w_i^{pg} \geq 0, i \in K, p, g \in P. \quad (24)$$

Дана задача належить до класу БТВЗ, транспортні блоки якої зв'язані обсягами виробітку лісосировини і перехресними зв'язками транспортних задач окремих транспортних засобів.

Модель (20)-(24) є транспортною задачею, яка може бути розв'язана засобами ЛП, її розмірність зростає пропорційно кількості транспортних засобів. Алгоритм розв'язання даної задачі заснований на розв'язанні транспортної задачі в мережній постановці, робоча транспортна мережа якої є комбінацією транспортних мереж $\langle V^p, E^p \rangle$ окремих видів транспорту $p \in P$, спільні вершини P_i якої зв'язані повними графами.

Розв'язання цієї задачі дозволяє одержати, окрім базової, наступну інформацію:

- вибір транспортних засобів для перевезень деревини по наявних маршрутах, визначення обсягів завантаження-розвантаження транспортних засобів;

- визначення обсягів і пунктів перевалки деревини в БІС ЛПК.

Результати розв'язання задачі дають рекомендації щодо використанню певних видів транспортних засобів, вибору пунктів перевалки деревини, а також оцінки показників ефективності транспортних засобів.

Корисний варіант цієї задачі пов'язаний з оптимізацією заготівлі і транспортування деревини з урахуванням сезонності. Вартість сезонної заготівлі і доставки лісопродукції може варіюватися, що дає підстави розраховувати на реальний економічний ефект від впровадження задачі.

IV. Висновки. Таким чином, розроблено комплекс багатоетапних транспортно-виробничих задач, розв'язання яких дозволяє визначити:

- обсяги рубок, що рекомендуються, по кожному ЛЗП в межах потужності пунктів виробництва;

- рекомендовані маршрути і обсяги перевезення лісоматеріалів – потоки по дугах графа, що не перевершують пропускну спроможність маршруту.

- транспортні оцінки пунктів заготівлі ЛЗП і пунктів споживання – лісопереробних підприємств, які відображають витрати, пов'язані з перевезенням лісопродукції споживачам і є об'єктивними оцінками розміщення виробництв;

- транспортні оцінки маршрутів перевезення. Для насичених дуг (потік яких співпадає з пропускну спроможністю) ці оцінки відповідають ренті – різниці витрат перевезення одиниці продукції по даному маршруту та іншому маршруту, більш витратному. Оцінки маршрутів можна використовувати для розрахунку економічної ефективності ремонту і будівництва доріг, придбання додаткових транспортних засобів або інших способів підвищення пропускну спроможності;

- розглядаючи відсутній маршрут (неіснуючу дугу графа) перевезення продукції з нульовою пропускну спроможністю, можна розрахувати економічний ефект організації даного транспортного маршруту.

Двоїсті оцінки запропонованих задач – змістовий і обґрунтований інструмент розрахунку

ку диференціальних рент, необхідних для вирівнювання умов господарювання і вироблення стратегії розвитку підприємств БІС ЛПК.

1. Букша І. Ф. Стале управління лісами і моніторинг: огляд сучасних тенденцій / І. Ф. Букша // Науковий вісник Національного аграрного університету. – Вип. 25. – Лісівництво. – К.: НАУ, 2000. – С. 123-129.

2. Генсірук С. А. Ліс – проблема державна і світова // С. А. Генсірук // Наукові праці: Лісівнична Академія Наук України. – 2002. – Випуск 1. – С. 22-26.

3. Загвойська Л. Д., Мельник А. В. Моделирование менеджменту лісів у контексті вимог сталого розвитку / Л. Д. Загвойська, А. В. Мельник // Вісник Львів, ун-ту. Серія екон. – Вип. 40. – 2008. – С. 105-108.

4. Івануса А. В. Багатопродуктова модель оптимізації виробничих зв'язків підприємств територіального лісопромислового комплексу за критерієм еколого-економічної ефективності / А. В. Івануса // Наук. вісник: 36. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДЛТУ. – Вип. 12.3. – 2002. – С. 180-185.

5. Кільчицький Ю. М. Теоретичні засади моделювання управління ринком лісової продукції / Ю. М. Кільчицький // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки: Збірник наукових статей. – № 1(5). – 2010. – С. 97-101.

6. Козловський С. О. Оптимізація виробничих зв'язків підприємств територіального лісопромислового комплексу за допомогою цільового програмування / С. О. Козловський, А. В. Івануса // Наук. вісник: Сучасна економічна теорія та проблеми її застосування. 36. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДЛТУ. – Вип. 12.6 – 2002. – С. 89-93.

7. Салминен Э. О. Лесопромышленная логистика: Учебное пособие / Э. О. Салминен, А. А. Борозна, Н. А. Тюрин. – СПб.: ЛТА, 2001. – 188 с.

8. Салминен Э. О. Информационные технологии и системы в лесопромышленном комплексе: Учебное пособие / Э. О. Салминен и др. – СПб.: ЛТА, 2002. – 180 с.

9. Синякевич І. М. Лісове господарство України в двадцять першому столітті: стан, сценарії і проблеми сталого розвитку / Синякевич І. М., Соловій І. П., Дейнека А. М. // Економіка України. – № 9. – 2007. – С. 72-81.

10. Соловій І. П. Інституційні аспекти реформування лісової політики / І. П. Соловій // Науковий вісник: Менеджмент природних ресурсів, екологічна і лісова політика. – Збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2004. – Вип. 14.2. – С. 71-79.

11. Польовський А. М. Застосування моделей загальної рівноваги для аналізу лісової політики / А. М. Польовський // Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. – Вип. 15.7. – Львів: НЛТУ України, 2005. – С. 185-189.

The models of multilevel integrated structures of forestry industry based on multistage transport-production tasks are constructed, including the problem of balance and distribution of resources and optimize traffic flow. Implementation of the proposed models to optimize the processes of selecting technologies of forest purveyance, transportation, wood processing, planning and management of sales.

УДК 332.025.12:351.824.11

Чернявський М. О.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПТОВОГО РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

У статті розкрито основні засади державного регулювання діяльності оптового ринку електроенергії.

Ключові слова: *оптовий ринок електроенергії, ціноутворення, природні монополії, пам'яльно-енергетичний комплекс, електроенергія.*

I. Вступ. Сьогодні особливо актуальною є потреба забезпечення ефективного функціонування системи незалежного професійного деполітизованого державного регулювання суб'єктів природних монополій у сфері енергетики. Головними цілями такої системи повинні стати, по-перше, забезпечення балансу інтересів держави, споживачів та суб'єктів природних монополій [1]; по-друге, створення механізму гарантування отримання кожним споживачем послуг стандартної якості та за обґрунтованою вартістю. При цьому необхідно:

- визначити чіткий «формат» і сфери регулювання суб'єктів природних монополій;

- сформулювати законодавчі умови для функціонування незалежних регулюючих органів (визначення статусу, компетенції, кола повноважень);

- визначити прозорі та недискримінаційні умови доступу до системи природних монополій;

- встановити чіткі, прозорі та недискримінаційні системи тарифоутворення для природних монополій; створити систему моніторингу фактичного рівня цін і тарифів для окремих груп споживачів і регіонів;

- визначити особливості встановлення тарифів на нафту та газ;

- запровадити систему цінового прогнозування;

- запровадити практику державних зобов'язань з постачання товарів суб'єктів природних монополій окремим категоріям споживачів;

- створити дієву систему контролю за виконанням ліцензіатами в ПЕК ліцензійних умов; упорядкувати застосування санкцій за їх порушення;

- упорядкувати процедури дроблення (відчуження майна) природних монополій на

частини для запобігання тіншовій приватизації та недопущення несанкціонованого розпорощення природних монополій;

– визначити принципи реформування форм власності в галузі; здійснити регламентацію питань, пов'язаних з управлінням державними пакетами акцій суб'єктів природних монополій.

II. Постановка завдання. Аналіз досвіду зарубіжних країн свідчить, що приватизація підприємств пам'яльно-енергетичного комплексу (ПЕК) через стратегічного інвестора не вирішує ключові проблеми галузі. Інвестиції в енергетику є надто капіталоемними та тривалими у часі, що робить їх уразливими щодо політичних, економічних, технологічних та інших ризиків. Такі обставини зумовлюють проблематичність залучення значних приватних інвестицій.

Одним з варіантів реформування є створення публічних акціонерних компаній. Ключовою вимогою та ознакою такої компанії є прозорість її діяльності. Крім того, обов'язковою умовою діяльності публічної акціонерної компанії є вільний обіг її акцій на фондовому ринку. Джерелом залучення інвестиційних коштів такою компанією є випуск різноманітних фінансових інструментів (додаткові акції, облігації тощо).

Зважаючи на світовий досвід, публічні акціонерні компанії в ПЕК України доцільно створювати у сферах діяльності природних монополій (наприклад, транспортування електроенергії і газу), а також у сфері особливих державних інтересів (наприклад, комбіноване виробництво електроенергії і тепла для населення, зберігання природного газу).

Згідно з положеннями Закону України «Про природні монополії» [2], суб'єкти електроенергетики, які здійснюють передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами, відносяться до суб'єктів природних монополій та перебувають у стані товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а това-

ри (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги).

Нормами Правил користування електричною енергією, затверджених постановою НКРЕ від 31.07.96 № 28 (у редакції постанови НКРЕ від 17.10.2005 № 910) (далі – ПКЕЕ), визначено, що електропередавальна організація забезпечує передачу електричної енергії в межах закріпленої території як своїми мережами, так і мережами інших власників.

При цьому, з іншими власниками мереж електропередавальна організація має укласти договори про спільне використання технологічних електричних мереж.

Виходячи з того, що жодна із сторін укладеного договору про спільне використання технологічних електричних мереж (електропередавальна організація та власник мереж (основний споживач)) не зацікавлена у мінімізації витрат на утримання електричних мереж, ПКЕЕ встановлено, що величина витрат споживача не може перевищувати величини витрат, визначених відповідно до нормативів витрат за об'ємом умовних одиниць електроустановок, які складаються за результатами діяльності електропередавальної організації, на території здійснення ліцензованої діяльності до якої приєднані електроустановки основного споживача (споживача).

Постановою НКРЕ від 12.06.2008 № 691 затверджено Методику обрахунку плати за спільне використання технологічних електричних мереж (далі – Методика). Методика встановлює процедуру розрахунку плати за спільне використання технологічних електричних мереж, як послуги власників технологічних електричних мереж та конкретизує процедуру узгодження територіальними представництвами НКРЕ кошторисів витрат.

Згідно із Законом України «Про Електроенергетику» [3], допускається присутність двох категорій постачальників електроенергії на енергоринку:

– місцевий постачальник електричної енергії – постачальник електричної енергії, який одержав ліцензію з постачання електричної енергії за регульованим тарифом. («ОБЛЕНЕРГО»)

– незалежний постачальник електричної енергії – постачальник електричної енергії, що має ліцензію на постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом.

Наявність незалежних постачальників значно обмежує можливості обленерго зловживати монопольною владою, або, точніше, позбавляти обласних споживачів вибору постачальника. Обленерго, попри наявність конкурентної боротьби з незалежними постачальниками за сегменти ринку, все ж таки перебувають в апорії більш вигідній позиції, оскільки саме їм належить виняткове право власності на обласні електричні мережі. За незалежними постачальниками законодавчо закріплене право використовувати комунікації локальних монополій з метою реалізації аналогічних послуг споживачам. Будучи підприємствами, які постачають енергію електричними мережами, які не є їх власністю, незалежні постачальники змушені вносити плату за користування цими місцевими (локальними) електромережами відповідній обласній обленерго.

Отже, незалежні постачальники, за якими законодавчо закріплене право використовувати природні комунікації локальних монополій (обленерго), створюють конкурентне середовище й примушують природні монополії збільшувати ефективність діяльності, а отже і знижувати тарифи.

Таким чином, необхідно створити таку систему і послідовну систему, яка забезпечувала б ефективне функціонування ринку електричної енергії з урахуванням екологічних умов. З іншого боку, менеджерам генеруючих компаній, що беруть участь на оптовому ринку електричної енергії (ОРЕ), доведеться вирішувати задачі, з якими вони раніше не стикались. Тобто, необхідно не просто виробляти енергію, а потім її продавати, а в нових ринкових умовах найважливішим є правильне визначення рівня ціни в цінній заявці – документі, який бере участь в аукціоні на ринку електричної енергії. Отже, потрібно встановити таку ціну, щоб вона могла покрити не тільки змінні витрати, але і постійні, принести прибуток компанії, одночасно вирішити задачу конкуренції на ринку.

III. Результати. Що стосується ціноутворення на ОРЕ, то слід зазначити, що воно об'єктивно має певні особливості [4], зумовлені здійсненням купівлі-продажу електричної енергії на ОРЕ в межах об'єднаної енергетичної системи України та в умовах постійного і безперервного в часі збалансування виробництва та споживання електричної енергії.

Відповідно до Закону України «Про електроенергетику» [3] ціни на електричну енергію

енергогенеруючих компаній та оптові ціни визначаються за Правилами ринку, які є невід'ємною частиною Договору. Договором та Правилами ринку визначено механізм функціонування ОРЕ, порядок розподілу навантажень між енергогенеруючими джерелами, правила формування ринкової ціни на електричну енергію. Зокрема, визначено такий механізм формування оптової ринкової ціни [5]:

– виробники – теплові електростанції енергогенеруючих компаній, що працюють за цінними заявками, щоденно надають на свої енергоблоки погодинні цінні заявки і заявки робочої потужності, які відображають витрати на виробництво електричної енергії та можливий діапазон регулювання навантаження;

– виробники – атомні електростанції подають заявки робочої потужності по кожному енергоблоку;

– виробники – гідроелектростанції надають заявки робочої потужності по кожній електростанції;

– виробники – теплоелектроцентралі надають заявки робочої потужності по кожній електростанції.

На основі прогнозованого обсягу споживання, обсягу міждержавних перетоків електричної енергії визначається оптимальний склад працюючого енергетичного обладнання з точки зору мінімальної вартості виробництва її тепловими електростанціями залежно від рівня необхідного покриття графіка навантаження. Атомні електростанції працюють в базисній частині графіка. Теплові електростанції працюють в базисній частині графіка і регулюють змінну його частину. Гідроелектростанції працюють в піковій частині графіка.

Виходячи із зазначених вище даних відповідно з Правилами ринку визначається погодинна ціна закупівлі електричної енергії, виробленої тепловими станціями, які працюють за цінними заявками. При цьому тарифи на виробництво електричної енергії атомними електростанціями, гідроелектростанціями та ТЕЦ встановлюються НКРЕ.

Вартість електричної енергії, яка закуповується на ОРЕ, визначається як середньозважена величина вартості електричної енергії теплових, атомних електростанцій, гідроелектростанцій, теплоелектроцентралей та інших суб'єктів підприємницької діяльності, які продають електричну енергію в ОРЕ.

Оптова ринкова ціна електричної енергії формується на погодинній основі виходячи з платежів:

- виробникам електричної енергії;
- імпортерам електричної енергії;
- підприємству, яке здійснює диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою та передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами;
- іншим особам, які мають право на отримання коштів відповідно до законодавства.

Для врегулювання питання оплати за куплену на ОРЕ електричну енергію енергопостачальними компаніями, які здійснюють постачання електричної енергії за регульованим тарифом, з метою компенсації їм збитків під час розрахунків за електричну енергію споживачами, для яких визначено окремий порядок регулювання ціни, що не забезпечений джерелами фінансування, НКРЕ запроваджено систему застосування дотаційних сертифікатів.

Роздрібна ціна на електричну енергію формується постачальниками електричної енергії згідно з умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії.

Стосовно порядку розрахунків на ОРЕ слід зазначити, згідно із Законом України «Про електроенергетику» для проведення розрахунків за закуплену на ОРЕ та спожиту електричну енергію енергопостачальники, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, їх відокремлені підрозділи та оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установах уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання. Перелік поточних рахунків із спеціальним режимом використання в уповноваженому банку для зарахування коштів за електричну енергію затверджується та доводиться до відома споживачів Національною комісією регулювання електроенергетики України.

Споживачі, які купують електричну енергію у енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, вносять плату за поставлену їм електричну енергію енергопостачальнику виключно на поточний рахунок із спеціальним режимом використання в уповноваженому банку. У разі перерахування споживачами коштів за електричну енергію на інші рахунки отримувачі повинні повернути ці кошти за заявою споживача або за власною ініціативою в триденний термін з моменту їх отримання.

Кошти з поточних рахунків із спеціальним режимом використання енергопостачальників, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, перераховуються згідно з алгоритмом ОРЕ виключно на:

– поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії;

– поточний рахунок підприємства, яке здійснює передачу електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами;

– поточний рахунок енергопостачальника.

Кошти за електричну енергію, закуплену на ОРЕ, всіма енергопостачальниками перераховуються виключно на поточний рахунок із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії.

З поточного рахунка із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії зазначені кошти спрямовуються виключно:

– енергогенеруючим компаніям та іншим суб'єктам підприємницької діяльності, які провадять продаж електричної енергії оптовому постачальнику електричної енергії;

– підприємству, яке здійснює диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою та передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами;

– на поточний рахунок оптового постачальника електричної енергії;

– іншим особам, які мають право на отримання коштів з інвестиційної складової оптового тарифу на електричну енергію, затвердженої Національною комісією регулювання електроенергетики України, в тому числі на спільне фінансування розвитку нетрадиційних джерел електричної енергії.

Умови про оплату електричної енергії коштами та про відкриття поточного рахунка із спеціальним режимом використання оптового постачальника електричної енергії (енергопостачальника, що здійснює підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території) є обов'язковими умовами договору купівлі-продажу електричної енергії між оптовим постачальником електричної енергії та енергопостачальником (договору на постачання електричної енергії між енергопостачальником, що здійснює підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, та споживачем).

Оптовий постачальник електричної енергії зобов'язаний забезпечити щоденне інформування учасників ОРЕ і органів виконавчої влади про стан проведення розрахунків на ОРЕ.

На поточні рахунки із спеціальним режимом використання не може бути звернено стягнення за зобов'язаннями учасників ОРЕ, операції на поточних рахунках із спеціальним режимом використання не підлягають призупиненню.

IV. Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що ОРЕ фактично був сформований та функціонує в теперішньому вигляді декілька років. Система відносин ОРЕ, побудована на принципах, закладених Договором, постійно розвивається в напрямі вдосконалення регулятивних чинників, саморегуляції ринку, забезпечення прозорості діяльності ОРЕ та балансу інтересів усіх його учасників.

Реформування оптового ринку електроенергії передбачає подальше запровадження конкурентних відносин на цьому ринку. Для цього необхідно вирішити комплекс проблем, зокрема: забезпечити повну оплату за спожиту електричну енергію споживачами і відповідно 100% оплату товарної продукції виробників; вирішити проблеми заборгованості за куплену електричну енергію на оптовому ринку по всьому ланцюгу від споживача до генерації; знизити рівень втрат в електричних мережах; ліквідувати перехресне субсидювання тарифу для населення через завищення тарифів промисловим споживачам; розвинути об'єднану енергетичну систему України та інтегрувати її з суміжними енергосистемами, включаючи європейську; удосконалити тарифну та інвестиційну політику тощо.

З метою подальшого розвитку конкурентних відносин при експорті електроенергії доцільно запровадити регулярні аукціони з продажу електроенергії за кордон за ціною, не нижчою, ніж на оптовому ринку електроенергії, шляхом доповнення Закону „Про електроенергетику» положеннями про особливості експорту електроенергії, якими встановлюватиметься обов'язковість аукціонів на продаж електроенергії за кордон та її мінімальна ціна. Це дасть змогу законодавчо підтримати кроки, зроблені останнім часом в напрямі вдосконалення врегулювання питань енергоекспорту.

Таким чином, Україна може забезпечити прийнятний рівень енергетичної безпеки та стати конкурентоспроможною в світі, лише зробивши протягом наступних років потужний технологічний ривок. Такі завдання потребують, на-

самперед адекватної законодавчої бази, у зв'язку з чим законотворча робота має спрямовуватися на досягнення стратегічної мети – становлення України як технологічно передової держави у глобальному світовому просторі.

Для вирішення наведених проблем необхідно ухвалити концептуальні положення політики енергоефективності, де визначити механізми державного регулювання у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів (цілі і механізми впровадження). Серед концептуальних положень найважливішими мають бути:

– пріоритетність політики енергоефективності для національної економіки (суб'єктів господарювання, органів виконавчої влади);

– застосування стимулювання впровадження енергозберігаючих технологій шляхом заохочення і створення економічних стимулів суб'єктам господарювання для реалізації проектів енергозбереження;

– забезпечення підприємств і побутових споживачів засобами обліку використання газу, електро- та теплоенергії, гарячої і холодної води;

– забезпечення прозорості процедур і зрозумілості цінової політики на енергоресурси, уни-

кнення непрямих розрахунків між постачальниками та споживачами енергоресурсів.

Отже, Україні вкрай необхідна узгоджена робота законодавчої і виконавчої влади в частині інституціоналізації довгострокових інструментів енергетичної політики, підготовки секторальних планів стимулювання економічного розвитку галузей ПЕК, розробки єдиної експортно-імпоротної політики в енергетичній сфері тощо.

1. *Портер М.* Конкуренція: Учебное пособие: Пер. с англ. – М: Вильямс, 2000. – 495 с.

2. Закон України “Про природні монополії”. [Електронний ресурс]. // <http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. Закон України «Про електроенергетику» N 575/97-ВР із змінами і доповненнями від 16 жовтня 1997 року. // <http://zakon1.rada.gov.ua>.

4. *Левицький Ю. А.* Проблеми і перспективи розвитку оптового ринку електричної енергії України / Ю. А. Левицький // Європейський вектор економічного розвитку. – 2009. – № 2 (7). – С.68-80.

5. Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України. Схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р., № 1789.

In the article the basic principles of state regulation of the wholesale electricity market.

УДК 658.012.4: 339.654 (477)

Чубар М. М.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

На основі аналізу існуючих наукових та практичних підходів запропоновано шляхи активізації зовнішньоекономічної діяльності та підвищення експортного потенціалу підприємств легкої промисловості.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експортний потенціал підприємства.

I. Вступ. Стратегії розвитку більшості країн світу передбачають зовнішньоторгівельну експансію на найбільш перспективні міжнародні ринки. Згідно з теорією порівняльних переваг, кожна держава чи адміністративна одиниця всередині неї найбільш здатна до економічно ефективного виробництва та реалізації певної визначеної вузької групи товарів. Економічна ефективність виробництва та збуту саме цих товарів на зовнішньому ринку для даної території об'єктивно обумовлена сукупністю певних зовнішніх (відносно цієї території) факторів, таких як, на-

приклад, стратегія конкурентів, а також внутрішніх – наприклад, фактичних можливостей підприємств цієї території до виробництва та експорту даних товарів.

II. Постановка завдання. Необхідно брати до уваги, що крім галузей промисловості, які є провідними у конкретній державі та на які припадає лівова частка реалізованого експортного потенціалу впродовж останніх років (в Україні це, здебільшого, галузі важкої промисловості - машинобудування, металургія та ін.), існують також галузі, що також володіють певним експортним потенціалом, який на даний момент, через вплив тих чи інших чинників, не реалізувався достатньою мірою. Однією з таких сфер економічної діяльності є легка промисловість.

Ряд вітчизняних науковців у своїх дослідженнях працюють над вирішенням проблеми пошуку ефективних шляхів підвищення експортного потенціалу на різних рівнях економіки та для підприємств різноманітних галузей. Так, Галак

Я. М., Івашків Т. С. та Івашків І. М. розглядають аспекти підвищення експортного потенціалу у молокопродуктовому підкомплексі, Зборовська Ю. Л. та Шкільний О. О. – на підприємствах АПК в цілому, Шутаєва Є. А. – у металургійному комплексі, Антофій Н. М. – у підгалузі плодоовочового консервного виробництва, Кобельчук Н. М. досліджує розвиток експортного потенціалу промислового регіону, а Мінакова С. М. будує механізм реалізації експортного потенціалу України загалом. Шляхи ж, що сприяють підвищенню та більш ефективній реалізації експортного потенціалу підприємств легкої промисловості, досліджено недостатньо.

Метою дослідження є пошук та аналіз шляхів підвищення експортного потенціалу підприємств легкої промисловості, на основі узагальнення існуючих підходів та практики їх реалізації.

III. Результати. Згідно з результатами досліджень, проведених науковцями А. Мазаракі, Т. Мельник та В. Ізовітом, легка промисловість України має значний потенціал розвитку, як на внутрішньому ринку, так і на зовнішніх. Такий висновок можливий зокрема тому, що підприємства легкої промисловості мають, в цілому, більш високі показники ефективності і результативності, у порівнянні з вторинним сектором економіки в цілому, через створення більшої валової доданої вартості. Крім того, існують довгострокові, напрацьовані економічні зв'язки між легкою промисловістю та суміжними галузями, що постачають необхідну для виробництва сировину: агропромисловим сектором, машинобудуванням, хімічною галуззю (зокрема, виробництвом штучних волокон і тканин) – відповідно, між усіма цими галузями висока оборотність капіталу.

Проте легка промисловість зазнає значного негативного впливу через низьку оплату праці

робітників (одну з найнижчих у промисловості України), скорочення кількості робітників (з 1991 по 2009 рр. – більш ніж у 5 разів), збитковість приблизно половини підприємств, малі запаси матеріальних оборотних коштів, високі податки на виробництво продукції та імпорт ресурсів, відсутність внутрішніх постачальників ресурсів (наприклад, шовкова тканина здебільшого імпортна), фізичну та моральну застарілість матеріально-технічної бази виробництва, беззахисність вітчизняного виробника перед імпортуванням на внутрішній ринок великих обсягів дешевої продукції.

Отже, керівники підприємств легкої промисловості змушені обирати між двома варіантами: або, самотужки визначати виробничо-збутову стратегію підприємства, перебуваючи в надзвичайно важких ринкових умовах (відсутність державної допомоги, застарілість обладнання та технологій, засилля імпортованих товарів на ринку, непомірний податковий тягар), або ж працювати за давальницькими схемами, втрачаючи ініціативу в процесах розвитку та завоювання ринку. За таких умов на більшості підприємств схиляються саме до оптимізації витрат, обираючи давальницькі схеми як основну форму співпраці з іноземними контрагентами [1].

Враховуючи вищезазначене, потрібно зауважити, що підприємства легкої промисловості стабільно демонструють один з найвищих показників частки підприємств, що одержали прибуток за результатами фінансової діяльності до оподаткування. Відсоток підприємств легкої промисловості, що одержали прибуток у 2008-2011 рр., стабільно вищий, ніж аналогічні середні показники у промисловості та економіці України [2]:

Як помітно з результатів аналізу, за останні три роки у легкій промисловості була дещо

Таблиця 1

Порівняльний аналіз частки прибуткових вітчизняних підприємств, 2009-2011 рр.

Роки Галузь	Підприємства, що одержали прибуток (до оподаткування), % до загальної кількості			
	2009	2010	2011	в середньому, за три роки, %
Легка промисловість	64,1	62,9	67,5	64,8
Промисловість	59,7	59,2	62,1	60,3
Економіка України	60,1	59,0	65,1	61,4
Приріст частки прибуткових підприємств у легкій промисловості	4	3,9	2,4	3,4

Таблиця 2

Ініціативи Укрлегпрому щодо збереження та розвитку галузі

Позитивні зміни умов роботи легкої промисловості, після прийняття Податкового Кодексу України від 01.01.2011	Негативні зміни умов роботи легкої промисловості, після прийняття Податкового Кодексу України від 01.01.2011	Ініціативи Укрлегпрому
- Посилення боротьби з контрабандним імпортом товарів - Покращення динаміки повернення поточного ПДВ - Введення нульової ставки податку на прибуток підприємств, що відповідають певним критеріям (підприємства, що здійснюють ЗЕД чи працюють на лавальницькій сировині, не можуть застосовувати нульову ставку податку на прибуток підприємств) [4]	- Збільшення частоти податкових перевірок та посилення тиску Державної податкової служби України на легальний сектор легкої промисловості - Відсутність зменшення обсягів та інтенсивності документообігу - Постійне зростання цін на енергоносії для виробників - Зростання конкурентних переваг виробників продукції легпрому з Південної Азії, в порівнянні з вітчизняними, за рахунок високого податкового навантаження в Україні - Відсутність закордонних інвестицій через невизначеність та нестабільність економічно-правового середовища України	- Встановити мораторій на Закон України № 9241-Д від 30.03.2012 р. «Про митний тариф», що передбачає зростання ввізного мита на обладнання та матеріали, що не виробляються в Україні (і використовуються в легкій промисловості) з 0% до 10% - Зменшити до рівня 2010 р. плату за землю для виробничих підприємств, що протягом 2011 р. була збільшена у 6 разів - Зрівняти тарифи на енергоносії для підприємств і населення (основне навантаження щодо розрахунку за спожитими енергоносіями припадає саме на підприємства) - Встановити єдине уніфіковане ввізне мито на всі види тканин на рівні 3% (зараз варіюється від 0% до 5% і вище), що позбавить податківців можливості нараховувати штрафи на підставі виявлення технічних неточностей у вказуванні виду тканини в митній декларації - Зберегти існуючу дотацію роботодавцям на створення нових робочих місць та зменшити роботодавцям виробничої сфери квоти на працевлаштування інвалідів, що не передбачено діючою редакцією Закону України «Про зайнятість» № 10497-1 від 22.05.2012 р. - Забезпечити пріоритет вітчизняним виробникам при держзакупівлях, бюджетні гроші витратити тільки на товари вітчизняного виробництва, за виключенням таких, що не виробляються в Україні - Встановити фіксоване мінімальне ввізне мито та забезпечити виконання санітарно-епідеміологічних норм за імпортування «секонд-хенду» - Забезпечити виплату пільгових пенсій робітникам легпрому, за рахунок консолідованого Пенсійного фонду

більша частка підприємств, що отримали прибуток до оподаткування, ніж в цілому у промисловому секторі та в загальному в економіці України. Це доводить, що навіть у край важких ринкових умовах, додатково погіршених редукуван-

ням системи протекціоністських заходів з боку держави відповідно до норм СОТ, підприємства легкої промисловості здатні отримувати прибутки.

Українська асоціація підприємств легкої промисловості та Всеукраїнське об'єднання робо-

Таблиця 3

Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств, 2009-2011 рр.

роки галузі	Рентабельність операційної діяльності підприємств, %				
	2009	2010	2011	Найвищий показник за 3 роки (галузь; рік; %)	Найнижчий показник за 3 роки (галузь; рік; %)
Легка промисловість	3,4	2,5	4,2	-	-
Промисловість	1,8	3,6	4,8	добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних; 2011; 36,5	хімічне виробництво; 2009; -2,7
Економіка України	3,3	4,0	5,8	сільське господарство, мисливство, лісове господарство; 2010-2011; 23,2	надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту; 2010; -14,8

тодавців легкої промисловості на прес-конференції УНІАН висловили власні ініціативи щодо збереження та розвитку легкої промисловості. Аналізуючи дані ініціативи, можна визначити бачення та оцінку підприємствами легкої промисловості сучасних умов роботи в галузі та визначення першочергових заходів щодо покращення цих умов [3]: без сприятливого для легкої промисловості економічного клімату в державі розпочати вихід на міжнародний ринок будуть здатні лише окремі підприємства. Ще менше з них буде в змозі здійснювати прямий експорт, тобто здійснювати збут товарів напряму іноземним кінцевим споживачам, не залучаючи у збутовий ланцюг посередників. Причина цьому - стабільно позитивна, але недостатньо висока рентабельність операційної діяльності підприємств легкої промисловості, тобто надто мала різниця між витратами на виробництво та збут товарів та послуг підприємств, і отриманим потім від цього збуту чистим прибутком [2]:

Показник рентабельності операційної діяльності підприємств легкої промисловості перевищував показники середньої операційної рентабельності промислових підприємств та середньої операційної рентабельності вітчизняних підприємств тільки у 2009 р.

Отриманого чистого прибутку підприємствам легкої промисловості не вистачає на досягнення необхідних тактичних та стратегічних цілей. Збільшувати отримуваний чистий прибуток можливо шляхом збільшення доходів підприємств та зменшення їх витрат. При цьому, пріоритетним є саме вдосконалення державної політики щодо оптимізації умов здійснення підприємствами економічної діяльності.

IV. Висновки: вирішення завдання пошуку шляхів підвищення експортного потенціалу підприємств легкої промисловості потребує комплексної співпраці органів державної влади, підприємців, науковців, функціонерів СОТ, інвесторів.

Аналіз ситуації на ринку та формулювання переліку заходів щодо підвищення експортного потенціалу є лише першим етапом, за яким повинна слідувати розробка механізму підвищення експортного потенціалу підприємства легкої промисловості, що буде метою подальших наукових досліджень.

1. Мазаракі А., Мельник Т., Ізовіт В. Легка промисловість України: стан, проблеми експорту та імпорту товарів / Мазаракі А., Мельник Т., Ізовіт В. // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету, 2011. – № 3. – С. 5-13.

2. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

3. День легкої промисловості - свято чи похорони? [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrlegprom.org.ua/ua/golovni_podiii/2012/pres-konferencija_ukrlegpromu.html

4. Ставка податку на прибуток 0% [Електронний ресурс]. – Податки та бухгалтерський облік. – Інформаційно-аналітична газета / Режим доступу: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/pribil/stavk-nol/>

5. Носова Н. І., Сараєва І. М. Стратегічні напрямки державної підтримки легкої промисловості України в умовах лібералізації міжнародної торгівлі. Носова Н. І., Сараєва І. М. // Економічні інновації: збірник наукових праць, 2012. – Вип. 47. – С. 165-177.

6. Кобельчук Н. М. Перспективи розвитку експортного потенціалу промислового регіону. Кобельчук Н. М. // Держава та регіони. – Серія «Економіка та підприємство», 2012. – № 4. – С. 90-93.

Таблиця 4

Шляхи підвищення здатності до здійснення ЗЕД підприємствами легкої промисловості

Зміна державної політики	Розвиток підприємств
<ul style="list-style-type: none"> - Поліпшення макроекономічного клімату: захист інвесторів, створення системи кредитування та страхування експорту, послаблення податкового тягаря (зменшення та уніфікація ввізних мит на ресурси та обладнання для галузі, звільнення нових підприємств від частини податків, гарантування та спрощення процедури повернення ПДВ підприємствам), удосконалення законодавчої бази; - Зменшення плати за землю під розміщення виробничих потужностей, вирівнювання тарифів на енергоресурси для підприємств та фізичних осіб; - Стимуляція створення у галузі нових робочих місць (збереження дотацій на створення робочих місць, зменшення квот на робочі місця для інвалідів роботодавцям виробничої сфери, збільшення квот на підготовку спеціалістів, потрібних легкій промисловості, за кошти державного бюджету, у державних вищих навчальних закладах); - Створення умов для розширення та вдосконалення загальнонаукової бази легкої промисловості (стимулювання та фінансування досліджень властивостей тканин, розробки матеріалів з заданими наперед властивостями, нових спецтканин, дослідження нових способів обробки, розкrojовання та скріплювання матеріалів, розвитку ресурсозберігаючих, дружніх до навколишнього середовища, а також безвідходних технологій); - Зобов'язання банків щодо надання пільгових кредитів на створення та розвиток підприємств легкої промисловості; - Стимуляція створення підприємств та фірм АПК, що спеціалізуються на вирощуванні культур, потрібних для забезпечення сировиною легкої промисловості та перевід, таким чином, вітчизняної легкої промисловості на самозабезпечення ресурсами, задля оптимізації витрат на них; - Посилення боротьби з корупцією, зокрема, на митницях та в установах санітарно-епідеміологічного контролю, для послаблення потоків легального та нелегального імпорту товарів легкої промисловості; - Використання механізмів СОТ для проведення антидемпінгових та антикорупційних розслідувань 	<ul style="list-style-type: none"> - Поступова заміна фізично та морально застарілого виробничого обладнання високопродуктивним новим (автоматизованими та комп'ютеризованими виробничими комплексами), проходження персоналом, найм у фірми-виробника інструкторів з підготовки кадрів; - Кваліфіковане, своєчасне та ретельне технічне обслуговування і ремонт даного обладнання; - Використання у виробничому процесі якісно нових технологій, що забезпечують вищу продуктивність праці та більш оптимізовані виробничі витрати (для швейної галузі, наприклад ультразвукове та лазерне розкrojовання, безшовне «зварювання», «склеювання» тканин); - Створення відділів з моніторингу світового (регіонального) ринку товарів легкої промисловості та маркетингу, здійснення ними постійного пошуку можливих цільових ринків, детальне їх дослідження (збір інформації, аналіз кон'юнктури, аналіз макроекономічної ситуації та законодавства, виділення можливих цільових груп споживачів, прорахунок логістики та збуту, прогноз розвитку ринку); - Активний пошук клієнтів-юридичних осіб та залучення інвесторів (через Інтернет, участь у міжнародних ярмарках та виставках), створення системи кредитування замовлень, забезпечення обов'язковості погашення клієнтських зобов'язань за контрактом (страхування експорту); - Розбудова та зміцнення виробничих потужностей у причорноморських регіонах для оптимізації логістичних (шляхом скорочення відстані до портів) та енергетичних (шляхом закупівлі дешевшої електроенергії, вироблюваної сонячними та вітроелектростанціями) витрат; - Встановлення довгострокових економічно-господарських відносин з постачальниками сировини та матеріалів, а також обладнання, торговими посередниками, кінцевими споживачами.

Розроблено автором шляхом аналізу та доопрацювання матеріалів [5-11]).

7. Зборовська Ю. Л., Школьнік О. О. Механізм реалізації експортного потенціалу підприємств АПК. Зборовська Ю. Л., Школьнік О. О. // Інноваційна економіка, 2012. – № 4 (30). – С. 19-24.

8. Минакова С. М. Економічний механізм реалізації експортного потенціала України. Минакова С. М. // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті, 2011. – № 37. – С. 169-178.

9. Шутаева Е. А. Реализация экспортного потенциала металлургического комплекса Украины в контексте развития мирового рынка металлов. Шутаева Е. А. // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, серия «Экономика и управление». - Т. 24 (64), 2011 г. - № 1. - С. 246-257.

10. Антофій Н. М. Стимулювання розвитку экспортного потенціалу плодоовочевих консервних виробництв. Антофій Н. М. // Культура народів Причорномор'я, 2009. - № 176. - С. 7-10.

11. Галак Я. М., Івашків Т. С., Івашків І. М. Аспекти

підвищення експортного потенціалу в молокопродуктовому підкомплексі в умовах забезпечення його конкурентоздатності. Галак Я. М., Івашків Т. С., Івашків І. М. // Інноваційна економіка, 2010. - № 2. - С. 73-75.

On the basis of the analysis of existing scientific and practical approaches the ways of activation of international economic activity and increasing the export potential of light industry enterprises are proposed.

УДК 658.64

Шпильова Ю. Б.

ТОРГОВЕЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Досліджено особливості торговельного обслуговування населення України. Описано тенденції та чинники розвитку торговельної сфери, виявлено базові елементи та запропоновано напрями поліпшення торговельного обслуговування населення в Україні.

Ключові слова: роздрібна торгівля, сфера торгівлі, торговельного обслуговування населення, якість торговельного обслуговування населення.

І. Вступ. Основою сучасної економічної стратегії є підвищення ефективності функціонування економіки країни. Основою цього є перехід до принципово нової моделі управління, заснованої на поєднанні ринкового саморегулювання з державним регулюванням діяльності суб'єктів господарської діяльності. Така ситуація вимагає всеохоплюючого реформування економіки та реконструкції господарського механізму всієї економічної системи, перетворень у діяльності господарюючих суб'єктів. Поряд з цим, необхідно здійснити коригування та розвиток наукових уявлень про роль держави у функціонуванні економіки на сучасному етапі розвитку країни. В останні роки були зроблені серйозні практичні кроки по створенню в Україні дійсно діючої ринкової економіки. Однак проведені заходи були не завжди науково обґрунтованими і послідовними, недостатньо враховували світовий досвід тощо.

Радянський період розвитку та функціонування роздрібною торгівлі в різних аспектах розглядали В. Бурмістров, В. Виноградов, Я. Бра-

мінський, Г. Озерова та ін. Серед дослідників які аналізували сучасний стан та особливості регулювання роздрібною торгівлі можна виділити О. Азарян, Л. Антонюк, В. Апопій, Л. Брагін, Н. Голошубова, В. Гросу О. Ковальчук, Л. Лігоненко А. Мазаракі, І. Міщук, Л. Омелянович, В. Ребицький, А. Савощенко, В. Стахівський, А. Ткач, Н. Ушакова, В. Якубенко та багато інших. Проте роботи, присвячені проблемі функціонування та особливо регулювання торгівлі в ринкових умовах, носять не цілісний характер, що підвищує їх значущість, і не охоплюють всі аспекти даної проблеми.

ІІ. Постановка завдання. Концепція роздрібною торгівлі складається з чотирьох основних елементів: орієнтація на споживача, скоординовані дії, орієнтація на цінність, прагнення домогтися цілей. Це означає, що будь-яке роздрібне торговельне підприємство, визначаючи потреби своїх покупців, координує свої дії та плани для досягнення максимальної ефективності роботи по забезпеченню високої цінності для своїх клієнтів, яка передбачає відповідність ціни якості товару і рівню торговельного обслуговування. Саме споживач відіграє центральну роль у роздрібній торгівлі, тому увага до нього має бути на високому рівні [1]. Тому, незважаючи на глибину проведених досліджень, дуже актуальною є необхідність подальшого теоретичного та методологічного осмислення процесів, що відбуваються в торгівлі, розробки проблем функціонування та розвитку сфери торгівлі, реформування її господарського механізму, досягнення високої якості торговельного обслуговування населення тощо.

Процес регулювання роздрібною торгівлі, на наш погляд, доцільно розглядати і здійснювати у відповідності з структурізацією на окремі складові. У відповідності з цим, з урахуванням специфіки діяльності торгівлі, необхідно виділити основні елементи роздрібною торгівлі, що підлягають регулюванню. Серед таких, в ринкових умовах, вважаємо за доцільне розглядати: торговельне обслуговування населення; комерційну діяльність організацій роздрібною торгівлі; розвиток мережі роздрібною торгівлі; розвиток організаційної структури торгівлі тощо.

ІІІ. Результати. Торговельне обслуговування населення – етап на якому здійснюється реалізація товарів безпосередньо кінцевим споживачам – роздрібним покупцям. Він завершує процес руху товарів з сфери виробництва в сферу особистого споживання. У ньому проявляються результати діяльності всієї роздрібною торгівлі. В першу чергу, торговельне обслуговування населення має такий елемент як «якість торговельного обслуговування населення», яка виражає вимоги населення до торгівлі (це те, що безпосередньо сприймає, відчуває на собі кожен покупець). Основна мета функціонування роздрібною торгівлі полягає в досягненні високої якості торгового обслуговування населення.

Найпоширеніший показник якості торговельного обслуговування, що використовується і до цього часу, є коефіцієнт рівня культури обслуговування покупців у магазині, який включає коефіцієнти стійкості асортименту товарів, що надаються покупцям послуги, витрати часу покупців на очікування обслуговування, рівня культури обслуговування на думку покупців [2]. Хоча зазначений показник має серйозні недоліки, він не враховує деякі найважливіші складові, що виникають в ринкових умовах. Слід зауважити, що багато організацій торгівлі розглядають поняття «якість торговельного обслуговування населення» дуже спрощено. Так, в це поняття включають від 1 до 3 елементів якості торговельного обслуговування, що вказує про недостатню обізнаність щодо процесу торгового обслуговування потреб населення.

Якість торговельного обслуговування варто розглядати в площині, перш за все окремого населеного пункту та виділити такі елементи цього показника як: *асортимент товарів, що реалізується* (асортимент постійно наявних в об'єктах торгівлі (з урахуванням їх місцезнаходження); інформування населення про товари які ре-

алізуються тощо); *режим роботи об'єктів торгівлі* (час відкриття і закриття об'єкта торгівлі; перерва на обід; режим роботи у виході та святкові дні; закриття на ремонт, облік тощо). Майже третина об'єктів торгівлі мають, на думку експертів, незручний для населення режим роботи, та порушують встановлений режим; *культура спілкування з покупцями* (культура мови та одягу працівників, які обслуговують населення; особиста гігієна; ввічливе, уважне ставлення до покупців). Етика обслуговування розпочинається із внутрішньої культури працівників магазину. Вона передбачає уважне, привітне й ввічливе ставлення продавців до різноманітних за типом темпераменту, широтою світогляду і культури покупців. У практиці торгівлі її культура полягає в оптимальному поєднанні культури і якості обслуговування [5]; *культура утримання об'єктів торгівлі* (екстер'єр та інтер'єр будівлі магазину; рекламне оформлення магазину; естетичність торгового-технологічного та холодильного обладнання; санітарний стан об'єкта торгівлі); *витрати часу на переміщення до об'єкта торгівлі* (час пересування на громадському транспорті; час пересування пішки); *якість товарів* (відповідність якості реалізованих товарів вимогам стандартів і нормативів, а також оголошеним організацією торгівлі; інформування покупців про якісні характеристики товарів; наявність сертифікатів на товари тощо); *можливість ознайомлення з товарами* (наявність доступу покупців до товарів; консультування працівниками торгівлі покупців про товари та їх властивості; наявність паспортів та інструкцій на товари; інформування покупців про склад і властивості товарів); *зручність відбору товарів і розрахунків за покупки* (наявність зустрічних потоків покупців, наявність черг, наявність і зручність інвентарної тари для відбору товарів); *надання покупцям додаткових послуг* (перелік надаваних додаткових послуг; вартість, якість і час надання послуг; інформування покупців про послуги тощо). Головним критерієм оцінювання якості послуг є визначення рівня задоволення споживача послугами. Торговельна послуга представляє собою особливу форму продукту, що являє собою організаційну виконання торговельних функцій роздрібним торговельним підприємством [3]. Роздрібна торгівля повинна не тільки забезпечувати свого споживача широким асортиментом товарів, але й зробити таку пропозицію максимально легкою і приємною; *кількісні (об'ємні) характеристики*

ки товарів (відповідність ваги, обсягу, розміру товару оголошеному, а також встановленим нормам (еталонам); відповідність розфасовки потребам покупців); витрати часу на очікування обслуговування (витрати часу покупців на стояння в чергах; витрати часу на доставку товарів (при доставці товарів додому)); рівень цін на товари (інформування покупців про ціни товарів, що продаються та їх зміни). Перелічені елементи якості торговельного обслуговування населення можна, в свою чергу, розкласти на складові, що залежить від глибини дослідження цього показника.

В даний час відносно багатьох елементів якості торговельного обслуговування населення є серйозні розбіжності між потребами населення і фактичним станом даних елементів які значною мірою відображають інтереси організацій торгівлі. Покупці, природно, зацікавлені в максимально високій якості торговельного обслуговування, в певному значенні кожного його елемента. У той же час інтереси організацій торгівлі визначаються головним чином їх основної внутрішньої метою – максимізації її прибутку. Тобто спрямованість самоврядування багатьох організацій торгівлі не повною мірою відповідає потребам населення. Така ситуація склалася також із заходами щодо вдосконалення торгово-технологічного процесу, вдосконалення якого приведе до суттєвих економічних і соціальних ефектів для населення, зокрема зниження витрат обслуговування (витрати споживання), пов'язані з витратами часу покупців на пошук і покупку товарів, але вимагають від організацій торгівлі певних витрат. Так, недостатній розвиток прогресивних методів продажу товарів тягне за собою додаткові втрати населенням часу на торговельне обслуговування – простої в чергах в очікуванні обслуговування, ознайомлення з товарами, зважування та відпуск товарів тощо. Тому в якості витрат у сфері обігу доцільно розглядати і час покупців, використаний на пересування до об'єкта торгівлі, пошук товарів, очікування в черзі і саме торговельне обслуговування. Крім того, скорочення витрат часу населення на придбання товарів дозволяє домогтися позитивного соціального ефекту в результаті використання вивільненого часу на самоосвіту, відпочинок. В даному випадку соціальний ефект характеризується лише якісно.

Хоча організації торгівлі також небайдужі до проведення заходів щодо вдосконалення торго-

во-технологічного процесу та обслуговування населення, так як це нерідко веде до зростання економічної ефективності діяльності організацій торгівлі, а також до підвищення їх іміджу. Поряд з цим нестійкість економіки та суспільного життя країни, розбалансованість споживчого ринку не сприяє діяльності організацій торгівлі щодо поліпшення торговельного обслуговування населення, по впровадженню прогресивних методів продажу товарів і додаткових послуг покупцям. До того ж, практично кожен захід щодо вдосконалення торговельного обслуговування населення вимагає від організацій торгівлі разових чи довгострокових витрат, визначених капітальних вкладень, інвестицій, і, відповідно, збільшення витрат обігу. При цьому в більшості випадків, принаймні в початковий період, це викликає зниження розміру прибутку. Таким чином, є певне протиріччя між інтересами організацій торгівлі у вдосконаленні торгово-технологічного процесу торговельного обслуговування населення та необхідністю здійснення певних витрат. В сучасних умовах незбалансованості споживчого ринку, невисокого рівня загальної культури це протиріччя далеко не завжди вирішується на користь заходів щодо вдосконалення торговельного обслуговування населення. Має місце також елементарне незнання деякими працівниками торгівлі потреб населення в організації торговельного обслуговування, що пояснюється низьким рівнем або відсутністю їх професійної підготовки.

У відповідності з вищезазначеним, така ситуація по певному колу питань, а саме у використанні різних форм і методів впливу на елементи якості торговельного обслуговування, з урахуванням їх особливостей та інтересів організацій торгівлі, регуляції самоорганізації процесів торгівлі, а також у створенні певної спрямованості самоврядування організацій торгівлі з метою максимального наближення якості торговельного обслуговування до потреб населення.

Якість торгового обслуговування населення та його елементи знаходяться, на нашу думку, в залежності від ряду факторів. Деякі з них мають внутрішній по відношенню до організації торгівлі характер, інші – зовнішній. Одні діють незначний проміжок часу, інші – протягом тривалого. Найбільш значимими факторами, що впливають на багато елементів якості торговельного обслуговування населення, є: збалансованість споживчого ринку, рівень розвитку промислового і сільськогосподарського виробниц-

тва товарів у країні і даному регіоні, професійна підготовленість працівників торгівлі, рівень конкуренції в торгівлі, економічне становище організацій торгівлі.

До зовнішніх елементів, що визначають якість системи торговельного обслуговування в цілому, належать: стан розвитку економіки країни, вітчизняного виробництва споживчих товарів; забезпечення населення необхідною кількістю різних видів і типів об'єктів торгівлі за спеціалізацією та розмірами; оптимальне співвідношення магазинних і позамагазинних форм продажу товарів, у тому числі традиційних (ринків, дрібнороздрібною торговою мережі) і новітніх, створених на основі застосування комп'ютерної і телекомунікаційної техніки та технології; раціональне розміщення торгових об'єктів на території міста; ступінь ефективності забезпечення захисту прав споживачів; якість діючих правил торгівлі та норм торговельного обслуговування населення. Від стану вирішення цих питань буде залежати успішне виконання соціальної функції торгівлі, а також широта її глибина пропонованого асортименту товарів і різноманітність послуг, зручність та комфорт при їх придбанні [4]. Регулювання якості обслуговування населення вимагає виявлення основних факторів, що впливають на елементи якості, та здійснення певних впливів на них, а також безпосередньо на деякі елементи якості обслуговування, з метою зміни існуючого становища, підвищення якості торговельного обслуговування населення. При цьому форми і методи регулювання повинні в обов'язковому порядку враховувати особливості кожного елемента якості торговельного обслуговування та мати суто індивідуальний характер. Так, якщо деякі елементи якості торговельного обслуговування вимагають регулюючих впливів, що мають довгостроковий, капітальний характер, то інші – постійного відстеження, оперативного, поточного контролю і адекватного ситуації регулювання, багато з них вимагають опосередкований впливів, окремі – безпосередніх.

Регулювання елементів якості торговельного обслуговування доцільно здійснювати за допомогою рекомендаційного впливу на організації торгівлі щодо впровадження та використання ними прогресивних методів продажу товарів, у тому числі самообслуговування, що забезпечують вільний доступ покупців до реалізованими товарами, а також забезпечення інформування покупців про склад і властивості цих

товарів. Крім того, за допомогою підготовки для торгівлі кваліфікованих кадрів. Вплив на розширення переліку додаткових послуг, що надаються об'єктами роздрібною торгівлі та поліпшення їх якості вимагають розробки базового переліку необхідних покупцям послуг (пов'язаних з підготовкою товарів, зі створенням сприятливої обстановки при відвідуванні магазину, з наданням допомоги покупцям при використанні придбаних товарів) та рекомендацій для організацій торгівлі з їх реалізації, а також підвищення якості підготовки кадрів для сфери. Вплив на якість реалізованих населенню товарів можливе за допомогою розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, вдосконалення системи стандартизації та сертифікації шляхом відпрацювання механізму проведення сертифікаційних випробувань та видачі сертифікатів, здійснення контролю за якістю продукції, підвищення рівнів конкуренції в промисловості й торгівлі, збалансованості споживчого ринку, а також підготовка для промисловості й торгівлі кваліфікованих кадрів.

Забезпечення необхідних кількісних характеристик реалізованих населенню товарів можливо за допомогою створення системи контролю з боку відповідних державних контролюючих органів за станом машин та обладнання організацій торгівлі, дотриманням правил зважування та відмірювання товарів, за кількісними (об'ємними) характеристиками реалізованих товарів, а також за допомогою підготовки для торгівлі кваліфікованих кадрів. Непрямий вплив на рівень роздрібних цін на товари можливо за допомогою розвитку вітчизняного промислового та сільськогосподарського виробництва, активізації комерційної діяльності організацій торгівлі та забезпечення завезення ними в регіони необхідних населенню товарів, в необхідних обсягах, а також підвищення збалансованості споживчого ринку та рівня конкуренції в промисловості та торгівлі.

З метою скорочення витрат часу покупців на очікування обслуговування органам регулювання роздрібною торгівлі слід забезпечувати оптимальний розвиток і розміщення на території населених пунктів торговельної мережі, оснащення об'єктів торгівлі продуктивним торгово-технологічним і холодильним обладнанням. Сприяти впровадженню (чи відновленню) прогресивних методів продажу товарів, у тому числі самообслуговування, використання раціонального технологічного процесу обслуговування по-

купців, що враховує купівельні потоки. Крім того, здійснюється підготовка для торгівлі кваліфікованих кадрів тощо.

Щодо регулювання режиму роботи об'єктів роздрібно торгівлі необхідно змінити підхід до даного питання, надати в законодавчому порядку право місцевим адміністраціям встановлювати соціально значимим об'єктам торгівлі, незалежно від їх форм власності, режим роботи (з урахуванням побажань організацій торгівлі). Він може включати: час відкриття і закриття об'єктів торгівлі; час перерв на обід; порядок роботи у вихідні та святкові дні; порядок закриття на санітарні години і дні, ремонт, облік товарно-матеріальних цінностей, а також порядок і строки інформування про це населення тощо. При цьому слід враховувати територіальне вплив і режим роботи інших об'єктів торгівлі. Крім того, доцільно в законодавчому порядку зобов'язати всі організації торгівлі дотримуватися оголошений або встановлений місцевими адміністраціями режим роботи належних їм об'єктів торгівлі, своєчасно інформувати населення про його майбутні зміни.

Розширення асортименту реалізованих об'єктами роздрібно торгівлі товарів, максимальне наближення його до запитів населення вимагають насамперед вирішення ряду проблем, що мають всеохоплююче значення: розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, підвищення збалансованості споживчого ринку, рівня конкуренції. У регулювання торгівлі це передбачає створення сприятливих умов і певної спрямованості самоврядування організацій торгівлі на закупівлю і реалізацію необхідних населенню товарів, насамперед повсякденного попиту.

Вплив державних і місцевих органів на витрати часу населення на пересування до об'єктів торгівлі, точніше на їх оптимізацію, можна здійснювати за допомогою регулювання розвитку торговельної мережі, розміщення об'єктів торгівлі на території населеного пункту, з урахуванням асортименту реалізованих ними товарів, а також розвитку громадського транспорту, забезпечення інформування населення про місцезнаходження та інших даних про них. Отже, регулювання елементів якості обслуговування населення доцільно здійснювати в їх тісному взаємозв'язку.

IV. Висновки. Сукупність елементів якості торговельного обслуговування населення необхідно розглядати на певній території, регіоні,

місці тощо. Саме тому, роздрібну торгівлю на місцевому рівні можна розглядати як певну систему торговельного обслуговування проживає і тимчасово перебуває у ньому населення, покликану задовольняти його численні потреби в товарах і послугах. Дана система обслуговування повинна безперервно змінюватися, розвиватися відповідно до розвитку споживчого ринку і потреб населення, повинна мати складну структуру і включати: торгівлю всіма необхідними населенню товарами (продовольчими і промисловими, новими та уживаними); торгівлю у визначених місцях (за місцем роботи та навчання, на автомобільних магістралях, туристичних маршрутах, в будинках відпочинку і санаторіях, на вокзалах, у дитячих, лікувальних і пенітенціарних установах і т.д.); надання покупцям всіх необхідних їм додаткових послуг; торговельне обслуговування всіх категорій населення, в тому числі інвалідів та учасників війни, багатодітних сімей, дітей, одиноких престарілих громадян; торговельне обслуговування покупців з різним рівнем доходів, у тому числі що мають високі доходи, малозабезпечених громадян та інших; використання різних форм розрахунку за товари (готівкою, за допомогою кредитних карток, в кредит, у тому числі із застосуванням механізму кредитування населення при придбанні предметів тривалого користування); застосування різних способів інформування населення про організації та об'єктах торгівлі, про товари і послуги; використання різних видів торговельної мережі (стаціонарної, пересувний, дрібно роздрібно, поштовий тощо)

Разом з тим в умовах незбалансованості, незаповненості споживчого ринку (і за відсутності адекватного регулювання) самоорганізація і самоврядування торгівлі часом не спрямовані на створення такої системи торговельного обслуговування населення, формування всіх її елементів. Природно, що в таких умовах формується система торговельного обслуговування, істотно відрізняється від необхідної населенню. У зв'язку з цим державним органам доцільно забезпечувати створення оптимальної системи торговельного обслуговування населення місцевого поселення за допомогою використання регулюючих впливів (прямих і опосередкованих) на торговельні організації, створюючи необхідну для населення умови.

1. Берман Б. Розничная торговля: стратегический подход / Б. Берман, Дж. Сванс. – М.: Издательство дом «Вильямс», 2003. – 1184 с.

2. Бурмистров В. Г. Организация торговли непродовольственными товарами / В. Г. Бурмистров [Учеб. для студентов]. – М.: Экономика, 1988. – 304с.

3. Виноградова С. В. Конкурентоспособность торговой услуги / С. В. Виноградова, Н. В. Маркина // Вестн. СП(Б)ГУ. – 2006. – Вып. 2. – С. 110-129.

4. Голошубова Н. О. Организация торговли: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Голошубова Н. О. – К.: Книга, 2004. – 560 с.

5. Организация торговли: підручник / [В. В. Алопій, І. М. Міщук, В. М. Ребицький та ін.]; за ред. В. В. Алопії. [2-ге вид.]. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 616 с.

The features of commercial services in Ukraine. We describe the trends and factors of trade areas identified basic elements and suggested ways of improving the commercial public service in Ukraine.

Розділ 3. СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

УДК 331.5.024.52

Бандур С. І.

КОНЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОБОЧИХ МІСЦЬ І КАДРІВ В СИСТЕМІ ПРІОРИТЕТІВ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

В системі пріоритетів соціального розвитку регіонів особливе місце належить забезпеченню їх господарських комплексів кваліфікованими кадрами відповідно існуючої та перспективної структури робочих місць. Необхідність вирішення даної проблеми пов'язана з важливістю досягнення збалансованого розвитку ринку праці, посиленням інноваційної активності та впровадженням у виробництво нової техніки і технології. Окрім того, це є запорукою недопущення високого рівня безробіття.

В цьому контексті слід також мати на увазі, що інноваційний шлях розвитку української економіки передбачає безперервне впровадження інновацій (технічних, технологічних, організаційних). А це, в свою чергу, спонукає до прийняття відповідних управлінських рішень щодо раціоналізації процесу відтворення кваліфікованої робочої сили. Якщо ці процеси будуть здійснюватися без належної взаємозв'язки, то слід очікувати подальшої розбалансованості ринку праці та загострення проблеми забезпечення інноваційного напрямку розвитку економіки країни. Безумовно такий розвиток подій призведе до стагнації вітчизняної економіки та зuboжінню населення, оскільки в цьому випадку не буде підстав розраховувати на стрімке зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення. До речі, на сьогодні за цим показником Україна посідає одне із останніх місць серед країн СНД та західної Європи. Так, в розрахунку на купівельну спроможність ВВП на душу населення в Україні становить 7650 дол. США проти 17150 в Російській федерації, 14040 – в Казах-

стані, 14994 – в Білорусії, 21290 – в Чехії, 20090 – у Венгрії, 16360 – в Латвії, 13520 – в Болгарії, 12760 – в Румунії (1, с. 11).

Слід зауважити, що потреба економіки у кадрах визначається в залежності від видової структури її господарського комплексу і від техніко-технологічних нововведень, які викликають зміну насиченості фахівцями різних виробництв. Таким чином, поступове наближення української економіки до інноваційної моделі обумовлюватиметься зростанням таких видів економічної діяльності, що пред'являють підвищений попит на фахівців високої кваліфікації.

Викладене вище дає підстави для висновку, що при визначенні потреби економіки регіонів у робочій силі доцільно виходити із чітко визначених гіпотез, побудованих на врахуванні:

- наявності чи відсутності позитивних тенденцій в українській економіці взагалі та конкретного регіону, зокрема;
- рівня сформованості позитивного балансу у відтворенні робочих місць, що потребуватимуть висококваліфікованих кадрів;
- характеру прояву негативних і позитивних наслідків вступу України до СОТ та інших наднаціональних економічних структур;
- можливості здійснення реальних кроків щодо переходу економіки на інтегровану модель сталого та інноваційного розвитку і розбудови соціальної держави. Адже Конституцією України (статті 1 і 3) її визначено як соціальну державу (2, с. 141).

Що стосується розробки тих чи інших сценаріїв розвитку подій, то вони мають спиратися на парадигму інтенсивного оновлення основ-

них виробничих засобів та технології, які обов'язково будуть генерувати попит на висококваліфікованих працівників.

Безперечно, технічне удосконалювання виробництва, розвиток новітніх форм організації суспільного виробництва спричинять рух кадрів, перш за все, у напрямку робочих місць, що мають чітко визначені освітньо-кваліфікаційні вимоги до працівників та зосереджені на конкурентоспроможних підприємствах. Одночасно, це має супроводжуватися скороченням робочих місць на менш конкурентоспроможних підприємствах та ліквідацією фізично і морально застарілих. При цьому, загальна кількість робочих місць може залишитися сталою, але їхня пропорція щодо вимог до якості робочої сили повинна обов'язково змінюватися, що потягне за собою відповідне територіальне переміщення працівників.

Таким чином, завдяки зростанню суспільної продуктивності праці та недостатніми обсягами інвестицій, в найближчій перспективі все більше буде проявляти себе тенденція зростання попиту на кваліфіковану робочу силу. Проте ця тенденція може стримуватися внаслідок наявності великих обсягів технологічно відсталих виробництв, що обмежуватиме сферу застосування праці високоосвічених фахівців та потреби у кваліфікованих робітниках. На наш погляд, лише після 2012 р. можна очікувати на збільшення кількості робочих місць, зорієнтованих на кваліфіковані кадри як результат певного просування до постіндустріального типу економіки, безперечно, за умови активного впровадження інноваційної моделі її розвитку. Це означає, що ключові галузі економіки в міру трансформації їх техніко-економічної структури вимагатимуть підготовки фахівців новітніх професій. Наприклад, слід очікувати зростання попиту на спеціалістів у сферах: нетрадиційної або альтернативної так званої "зеленої" енергетики, яка все більше буде спиратися у своєму розвитку на застосування відновлюваних та економічних джерел енергії; нанотехнології (конструювання нових матеріалів із заданими властивостями на молекулярному рівні); використання нових автоматизованих і комп'ютеризованих технологій; контролю якості та екологічної безпеки продукції; розробки методів оцінки ризиків; агропромислового комплексу тощо.

На сьогодні ж, як свідчать наші дослідження, внаслідок особливостей розвитку національної економіки вона генерує додаткову потребу в робочій силі в доволі звужених обсягах за освітньо-кваліфікаційною структурою, що безперечно не відповідає суті інноваційної моделі розвитку. За ситуації, коли за певними професіями і кваліфікаційними рівнями наявні вакансії не можуть бути заміщені через те, що не вистачає відповідних спеціалістів, то існує всього три можливості усунути цей недолік.

Перша: безробітні можуть здобути професійну підготовку за тими професіями чи кваліфікаціями, що потрібні на ринку праці. Цей напрямок має шанси досить ефективно реалізуватися за допомогою відпрацьованої державною службою зайнятості технології перенавчання безробітних. Єдине, що наразі потрібно цій службі, так це оперативності в зміні спрямування потоку безробітних на професійне перенавчання.

Друга: шляхом само ініційованою зміною виду професійної діяльності, підвищенням кваліфікаційного рівня. Тут доречним є удосконалення системи приватної освіти та розвиток професійної підготовки і підвищення кваліфікації на робочих місцях.

Третя: шляхом забезпечення молоді, що виходить на ринок праці, навчальною підготовкою за професіями і рівнями кваліфікацій, потрібними суб'єктам господарської діяльності.

На мій погляд, запровадження інноваційної моделі вимагатиме розширення та активізації науково-технічної діяльності, а також створення відповідної інфраструктури з тим, щоб новітні розробки підпорядковувалися інтересам вітчизняної економіки, підвищенню її конкурентоспроможності. В підсумку, це матиме своїм наслідком застосування знарядь праці продуктивніших за існуючі, що забезпечуватиме конкурентну перевагу для певних підприємств та виступатиме рушійною силою переміщення до них капітальних вкладень і робочої сили. По суті, відбуватиметься заміна одних робочих місць іншими і, відповідно, одних працівників – іншими. В результаті збільшуватиметься чисельність одних категорій працюючих порівняно з іншими і постійно відбуватимуться зміни у функціональних обов'язках та кваліфікації в кожній категорії працівників.

Це висуває в коло найбільш вагомих чинників, що трансформують українську економіку у модель інноваційного розвитку, кадрову складову (професійний склад працюючих та рівень їхньої освітньо-кваліфікаційної підготовки). Безперечно, ці процеси знайдуть свої відображення на ринку праці.

Викладене вище дає підстави для висновку, що відповідні оцінки потреби в робочій силі за професіями та рівнями кваліфікації мають не лише бути взаємопов'язані із структурними зрушеннями в економіці, основними параметрами її інноваційної моделі розвитку, системою підготовки і перепідготовки кадрів тощо, а й невід'ємною складовою стратегічних розробок щодо забезпечення національних інтересів в усіх сферах діяльності. Слід зауважити, що зазначені процеси, хоча і відбуваються як об'єктивна закономірність суспільно-економічного розвитку, проте для утримання їх в рамках раціональності без науково обгрунтованого втручання держави не обійтись.

Загалом, питання оптимізації структури робочих місць були, є і будуть актуальними для української держави не тільки в найближче десятиріччя, а й на більш віддалену перспективу. Адже модернізація функціонуючих робочих місць, ліквідація непридатних для використання та створення нових, що включатимуть останні досягнення науково-технічного прогресу, є перманентним процесом. В результаті робоча сила постійно втрачатиме свої кваліфікаційні кондиції, застаріватиме за професійною структурою, що примушуватиме її носіїв як самостійно, так і за сприяння роботодавців та держави в цілому, перенавчатися та безперервно підвищувати кваліфікацію або перенавчатися за новими профілями виробничої діяльності.

Таким чином, забезпечення відповідності освітньо-кваліфікаційної підготовки кадрів потребам економіки є і повинно бути одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Це означає, що державні органи управління та місцева виконавча влада повинні зосередити увагу на:

- асигнування розвитку системи освіти і, насамперед, цільової підготовки кадрів, яких потребують найбільш прогресивні виробництва, у першу чергу – наукоємні;

- організацію масового перенавчання безробітних і підвищення кваліфікації працюючих, виходячи із поточних і перспективних потреб ринку праці;

- регулювання вибору професій молоддю шляхом розвитку системи професійної орієнтації, спираючись на постійний моніторинг потреби економіки в кадрах;

- розробку прогнозів потреб економіки у фахівцях основних професій та формування планів розвитку системи підготовки кадрів, з включенням їх в загальні економічні програми.

Разом з тим, прийняття відповідних заходів може принести позитивні результати лише за умови їх комплексної реалізації та узгодженості дій відповідальних виконавців. При цьому дуже важливо, щоб соціально-економічна політика, особливо у сфері розвитку системи робочих місць і програми професійної орієнтації та підготовки кадрів, по-перше, координувалась з політикою і основними програмами економічного і соціального розвитку, включаючи проведення виваженої політики в галузі заробітної плати; по-друге, враховувала особливості розвитку регіонів і територіальних (локальних) ринків праці; по-третє, передбачала завчасну підготовку фахівців для робочих місць, що мають реальні перспективи бути обладнаними за найновітнішими досягненнями науки і техніки.

Оскільки до економічно активних осіб висуватимуться нові вимоги щодо їх готовності і здатності до перенавчання, підвищення кваліфікації, територіальної мобільності відповідно до змін в техніко-технологічному оснащенні робочих місць, їх територіально-видового перерозподілу зусиллями держави і найрізноманітніших структур громадянського суспільства потрібно створити в країні такий морально-психологічний клімат, в якому громадяни відчували не просто необхідність, а й обов'язок перманентного підвищення своєї кваліфікації, а за необхідності – сприймали як належне зміну професії. Тобто мова йде про усвідомлення необхідності підпорядкувати своє трудове життя потребі підтримання високої конкурентоспроможності на ринку праці.

Таким чином, проблема забезпечення економіки України кваліфікованими кадрами

згідно вимог інноваційної моделі розвитку є комплексною, оскільки торкається оптимального розподілу наявних матеріальних і фінансових ресурсів, технічного удосконалення діючих робочих місць, підвищення продуктивності праці та вивільнення робочої сили, її професійної підготовки і працевлаштування осіб, що втратили роботу. Починати ж треба із системи заходів, які реально мають вплинути на задоволення потреби економіки в кваліфікованих кадрах, а саме – модернізації системи підготовки і перепідготовки кадрів. ґрунтовного опрацювання, гіпотез що до очікування зрушень в професійній структурі робочих місць, реагуючи на вимоги часу. На жаль, ті дослідження, які ведуться навколо проблем розвитку вітчизняної освіти більше зосереджені на розвитку вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, зростанні чисельності осіб, що отримують вищу освіту, захистили кандидатські та докторські дисертації [3, 4, 5,].

Без сумніву, такі дослідження слід проводити. Проте головну увагу доцільно зосередити на проблемі удосконалення професійно-освітньої структури підготовки фахівців та кваліфікованих робітників відповідно до завдань розбудови постіндустріального суспільства.

Створюючи можливості усім бажаючим отримувати первинну професійну освіту, реформуєчи систему підготовки і перепідготовки кадрів, вкрай важливо створити такі умови згідно яких працівники могли б зберігати і постійно підвищувати професійну компетентність на протязі всього періоду своєї трудової активності. Рушійними силами виконання цього завдання, як нам видається, мають бути:

1. Механізм державного замовлення на підготовку кадрів, яке за своїми кількісними і якісними характеристиками відповідало б потребам робочих місць. При цьому держзамовлення повинно бути зорієнтованим на підготовку кадрів за спеціальностями, що продукують розвиток сучасних технологій. Більше того, оскільки існує зворотний зв'язок між професійно-кваліфікаційними характеристиками наявної робочої сили і напрямками структурної трансформації економіки, слід вести підготовку кадрів на випередження, з урахуванням очікуваних впроваджень новинок у виробництво, прогнозованих оцінок щодо введення нових

робочих місць. Це створюватиме передумови для швидкої адаптації працівників до нововведень. Звідси очевидно, що існує потреба у періодичному перегляді як самого змісту навчальних програм по кожній професії, так і їх переліку.

2. Розширення та набуття чітких інституціональних ознак безпосередньої участі господарюючих суб'єктів у підготовці кадрів, яка може виступати в різноманітних формах співробітництва між «виробниками» (навчальними закладами) і «споживачами» (фірмами) робочої сили.

3. Посилення ролі держави щодо розробки і контролю освітньо-кваліфікаційних стандартів підготовки та перепідготовки кадрів та здійснення відповідної координації усіх структур та ланок, що задіяні в даному процесі.

Безумовно, вказані завдання мають розв'язуватися в руслі державної інноваційної політики, яка має бути відображена у відповідній інноваційній стратегії розвитку економіки держави.

На мій погляд, при розгляді проблеми інноваційної діяльності слід виходити з того, що така діяльність може бути успішною лише за умови збалансованості усіх процесів, що визначають динамічність соціально-економічного середовища, головне місце в якому займає людина з певними установками та можливостями їх реалізації на регіональному ринку праці. Адже сутність інновації полягає не лише у створенні чи удосконаленні конкурентоспроможних технічних засобів, технології, продукції чи послуг, а й у їх широкому використанні у різних сферах людської діяльності. Звідси впливає вже інша, не менш актуальна проблема, а саме: готовність людини до застосування досягнень цивілізації на конкретному підприємстві, в організації чи установі. Від цього залежить не лише рівень її добробуту, соціальне становище тощо, а й міцність позицій на ринку праці. А це, у свою чергу, викликає необхідність формування та розвитку наукових знань працівника, його професійної компетентності та мобільності, здатності до оперативного реагування на нововведення, враховуючи мінливий характер конкурентного середовища, зміни «правил гри» на внутрішньому та зовнішньому ринках своєї діяльності тощо.

Виходячи із викладеного вище можна зробити висновок, що переведення вітчизняної економіки на інноваційну модель розвитку вимагає активізації процесу не лише її структурної модернізації, а й реформування всієї системи професійної освіти. В системі пріоритетів соціально-економічного розвитку нашої держави дані її складові мають вирішуватися синхронно. Всі нововведення, незалежно від їх спрямованості, мають оцінюватися не лише з позиції суто економічного ефекту чи доцільності, а й з точки зору соціальних наслідків для всіх без виключення категорій населення. При цьому одним із ключових завдань має бути формування висококваліфікованої робочої сили,

здатної до сприйняття, продукування та ефективного використання науково – технічних нововведень та досягнень цивілізації.

1. Медведчук В. С днем незалежності товарищи, или, может пора подумать о стране – / Виктор Медведчук // Комсомольская правда в Украине. – 21 августа 2012 г. – С. 1,11.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

3. Майбуров И. Глобализация в сфере высшего образования // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 3. – С. 10-17.

4. Соціальна безпека: теорія та українська практика. Монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

5. Яблонская Т. Куда девать бухгалтеров, где взять токарей // Эксперт Украина. – 2005. – № 41. – С. 70-73.

УДК 378.261

Куценко В. І.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ В УМОВАХ ЗМІНИ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розкривається значення кадрового потенціалу у забезпеченні економічного зростання, розкрито сутність нинішньої освітньої парадигми, необхідність її зміни в сучасних умовах. Обґрунтовуються стратегічні напрями підготовки кадрів у сучасних умовах з метою забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: інформаційне суспільство, кадри, освітня парадигма, фундаменталізація освіти, імперативи, сталий розвиток, інновація.

І. Вступ. Наростання глобальних проблем, пошук шляхів їх подолання висувають перед людством імперативи сталого розвитку та пріоритети загальнолюдських цінностей, у досягненні яких важлива роль відводиться економіці. В світі прискорюються темпи оновлення знань, швидко вдосконалюються техніка і технології, засоби передачі та обробки інформації. Водночас змінюються вимоги особистості та суспільства до освіти, змісту та організації підготовки кадрів, які суттєво впливають на економічні показники. При цьому цей вплив посилюється з переходом від індустріального до постіндустріального, інформаційного суспільства, в якому інформація виступає в якості ресурсу розвитку, домінанти суспільного життя. Успіх цих процесів залежить від якості підготовки кадрів. Щоб готувати компетентних спеціалістів, освіта має постійно вдосконалюватись, ставати все більше фундаментальною. Пошуку шляхів забезпечення цього присвятили свої дослідження М. Бутко, О. Гарашук, М. Дробноход, Г. Єльнікова, Т. Заяць, В. Кремень, В. Коровін, В. Олійник, М. Романюк, А. Радугін, Л. Перевозчикова, В. Шапошник та багато інших.

Проте нинішній стан соціально-економічного розвитку України свідчить про те, що підготовка кадрів ще не відповідає потребам економіки та суспільства.

II. Постановка завдання. Тому головним завданням (метою) нашого дослідження є обґрунтування стратегічних напрямів розвитку вищої школи та підготовки кадрів у контексті

забезпечення сталого розвитку, необхідності реалізації нової освітньої парадигми. Для досягнення поставленої мети передбачається необхідність використання широкого спектру методів дослідження. Серед останніх – системно-ситуаційний підхід при розробці теоретичних засад функціонування та розвитку вищої освіти в умовах зміни умов і формування нової парадигми освіти; методи структурного, функціонального, системного та порівняльного аналізів; метод наукової абстракції та логіки при визначенні зміни основоположних функцій освітньої сфери, програмно-цільовий, моделювання, метод аналогій, зокрема при розробці пропозицій щодо вдосконалення зміни освітньої парадигми та забезпечення сталого розвитку тощо.

Інформаційну базу дослідження склали матеріали державних органів управління з питань освіти, ринку праці, органів місцевого самоврядування, матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, публікацій періодичних видань.

III. Виклад основного матеріалу. У більшості країн світу відбувається оцінка життєдіяльності суспільства, що базується на знаннях, на інтеграції освіти та науки. Ця інтеграція призвела до того, що в країнах з високорозвинутою економікою фактично створена нова інноваційна структура, в якій конкретні результати наукових досліджень забезпечують виробництво нових знань. Центром такої структури є дослідницький університет, який через технопарки, ІТ-парки, бізнес-інкубатори транслює отримані знання в сферу виробництва. Випускник такого вищого навчального закладу підготовлений до практичної діяльності як у дослідницькій, так і у виробничій сферах. Він (випускник) є:

– професійно компетентною людиною, володіючою знаннями сутності предмету та специфіки засобів і способів своєї професійної діяльності;

– людиною, яка орієнтується в інваріативних і суттєвих характеристиках відповідного явища, з яким йому доводиться мати справу, вміє вия-

вити ці характеристики та перетворювати їх в кожному конкретному випадку;

– фахівцем, уміючим передбачати та прогнозувати глибинні зміни завдань та умов своєї діяльності, розробляти способи й засоби їх вирішення. Формуванню такого фахівця має сприяти фундаменталізація освіти як основа якісного навчання у вищому навчальному закладі, створення для студента можливості повноцінно розуміти теоретичні основи майбутньої професійної діяльності, можливі її зміни. Для забезпечення цього український освітній простір харак-

бути сконцентрована не на рецепції інформації, а на методах її генерації.

Вища освіта, як зазначалось вище, яка являє собою одну з провідних областей людської діяльності, може розглядатись і як загальнолюдська цінність, що у значній мірі визначає соціальне й професійне становлення людини, формує її особистість. Іншими словами, вища школа – це важливий соціальний інститут, який виступає катализатором соціально-економічного розвитку через підготовку кадрів. Адже кадрові потреби сучасної економіки різноманітні та

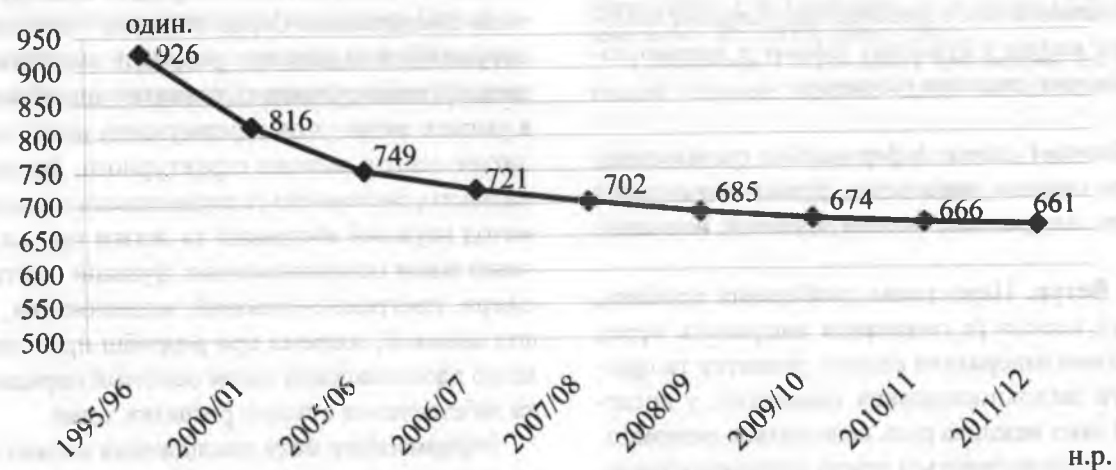

Рис. 1. Динаміка мережі ВНЗ I-IV рівнів акредитації державної та комунальної форми власності

теризується високою густотою закладів вищої школи (рис. 1).

Не дивлячись на те, що останнім часом мережа ВНЗ має тенденцію до скорочення, вона в Україні залишається ще досить розгалуженою. Досить повільно відбувається оптимізація мережі як приватних, так і державних вишів, у тому числі їх філій, де, як правило, не створено належних умов для забезпечення високоякісної підготовки кадрів. І це тоді, коли вища школа має гнучко реагувати на зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, здатного виділяти перспективні напрями розвитку вищої освіти, зосередивши на них наявні ресурси. Особливої уваги при цьому потребує розв'язання проблеми викладацьких кадрів, здатних відповідати вимогам сьогодення, готувати випускників на інноваційній, фундаментальній основі, яка передбачає зміну своєї парадигми. Прийняття європейською спільнотою парадигми „Освіта через усе життя” виходить із того, що в швидкозмінюваній реальності необхідно вчитись ефективно працювати з постійно змінюваною інформацією як в умовах її дефіциту, так і в умовах надлишку. При цьому головна увага має

включати спеціалістів із різних галузей економіки, у тому числі фахівців в області нанотехнологій, програмістів, менеджерів інновацій тощо.

Тому нині у сфері підготовки кадрів українським є:

- підготовка кадрів в області організації та управління в сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для залучення та закріплення талановитої молоді у сфері інноваційної діяльності;
- створення багаторівневої системи неперервної освіти в інноваційній сфері, включаючій формування державного замовлення не лише на професійну підготовку, але і перепідготовку кадрів (підвищення кваліфікації) в області інноваційної діяльності;
- підтримка модернізації системи вищої освіти з тим, щоб вона в більшій мірі відповідала потребам глобальної економіки, заснованої на знаннях;
- створення умов для інноваційного розвитку вищої освіти та включення її в національну інноваційну систему;
- розвиток моделей неперервної професійної освіти;

– формування моделей інтегрованих закладів вищої професійної освіти, створення бізнес-інкубаторів і моделей науково-дослідницької і проектної діяльності студентів із використанням потенціалу навчального закладу та промислових підприємств;

– розвиток моделей обласних регіональних центрів по роботі з обдарованими дітьми тощо.

Стержнем підготовки висококваліфікованих кадрів у вищих навчальних закладах виступає залучення студентів до дослідницької роботи (це може бути виконання курсових і дипломних робіт). Студенти включаються в самостійний пошук, долучаються до реального проектування. Важливо забезпечити, щоб тематика досліджень студентів здійснювалась із потребами виробництва. Такий підхід сприятиме тому, що вища освіта буде зорієнтована на підготовку фахівців, які є професійно компетентними, володіють знаннями сутності предмету та його специфіки; засобами і способами своєї професійної діяльності; добре орієнтуються в інноваційних і суттєвих характеристиках відповідних явищ, з якими фахівцям доводиться мати справу; вміють передбачати та прогнозувати глибинні зміни та умови своєї діяльності.

Тобто сьогодні головною функцією вищої школи є не лише забезпечення передачі конкретних знань і трансляції культурного коду. Інформаційне суспільство, інноваційна економіка, економіка знань потребують і зміни функцій освіти. І. Мелік-Майказян у своїй книзі «Информационные процессы и реальность» підкреслює, що якість підготовки кадрів залежить не лише від рівня професійних знань, умінь та навиків, а і від сформованості моральної основи праці, що безпосередньо пов'язано з духовно-ціннісною сферою, яка направляє особистісне, соціальне і професійне самовизначення студента, детермінуючи його спосіб життя та життєвий шлях. Останньому має сприяти гуманізація підготовки кадрів, яку багато науковців вбачають у синтезі гуманітарних, природничо-наукових і технічних дисциплін. Скажімо, В. Борзенков стверджує, що в XXI столітті долається розкол між природознавством і соціогуманітарною сферою, спостерігається процес становлення єдиної науки, не дивлячись на те, що життя, світовий досвід підтверджують, що з розвитком науково-технічного прогресу виникає все більша потреба в інженерах, які мають не лише розробляти, а й управляти розумну машину, а й управляти нею [2, с. 66-78].

В цілому ж, щоб забезпечити високоякісну підготовку кадрів, як свідчить світовий досвід, необхідно дотримуватись наступних принципів:

– мультикультурності, забезпечуючої формування культури пізнання, дозвілля, винахідливості, помірного спілкування з різноманітною інформацією;

– продуктивності навчання, що передбачає повноцінність та активність участі студентів в освітній діяльності, інтеграцію процесів формування знань, умінь і навиків та їх застосування в усіх сферах життєдіяльності;

– націленості освіти на задоволення гуманістичних, базових потреб людини в пізнанні, спілкуванні, самореалізації;

– відкритості, готовності викладача до спільної діяльності зі студентами;

– гнучкості освітнього процесу, передбачаючого можливість педагога гнучко змінювати характер свого впливу на студента в залежності від навчальної ситуації;

– узгодженості з вимогами роботодавця [3, с. 110].

Дотримання цих принципів, на наш погляд, допоможе більш успішно розв'язувати й фінансові проблеми, які, як стверджує ректор Московського університету ім. М. Ломоносова В. Садовничий, система освіти цінна не грошима, які можна отримати від студента за його навчання, а тією роллю, яку вона відіграє в розвитку економіки, з одного боку, та в збереженні соціальної стабільності. – з іншого. Проте відомо, що оснащення вищих навчальних закладів новітнім обладнанням стало частиною стратегії вищої школи. Разом із тим, зрозуміло, що без відповідного фінансового забезпечення цього досягти неможливо. І тут бізнес-спільнота має зробити важливий крок назустріч вищій школі, у тому числі має бути обов'язковою якась квота прийому на роботу молодих спеціалістів – випускників ВНЗ, надавши їм на певний термін гарантій щодо збереження їх робочого місця.

Адже фінансове забезпечення вищих навчальних закладів є недостатнім, не дивлячись на те, що обсяги постійно зростають (рис. 2).

Подолання фінансових проблем у вищій школі у певній мірі має сприяти й надання їм права створювати малі підприємства науково-технічного профілю, де студенти знайдуть застосування своїм ідеям, розробкам, можуть покращити свій фінансовий стан. Скажімо, у науково-технічному парку, що діє при Московському університеті ім. М. Ломоносова, створено 2,5

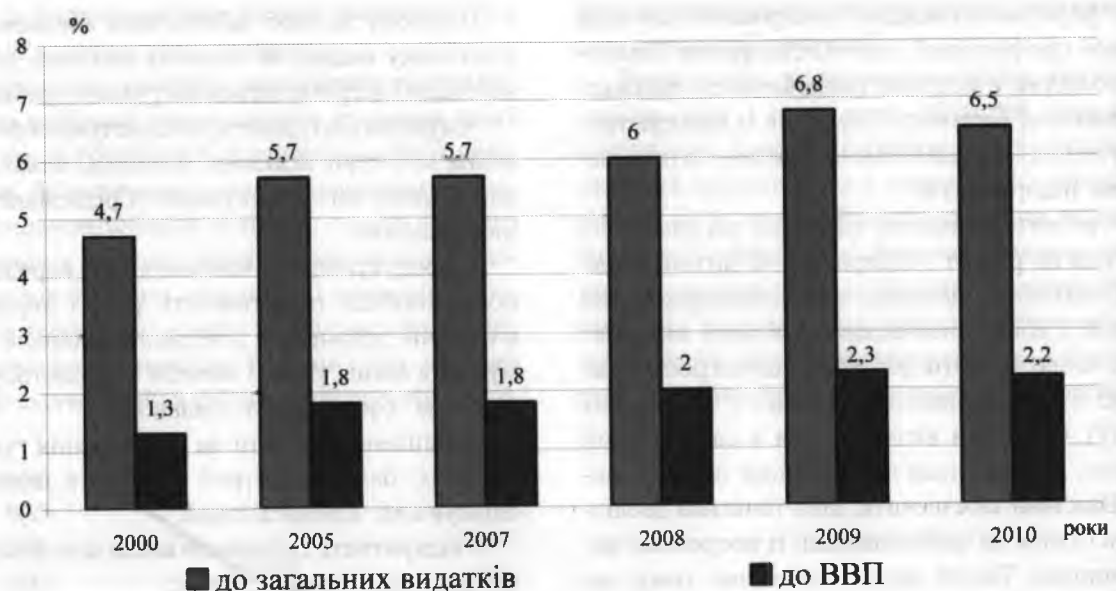

Рис. 2. Динаміка показників фінансування вищої освіти у % до загальних видатків і до ВВП

тис. робочих місць. Тут працюють, окрім співробітників ВНЗ, студенти, аспіранти, дослідники.

Для поліпшення фінансового забезпечення ВНЗ необхідно активніше залучати бізнес і кошти регіональних органів влади. Це досягається тоді, коли вищі навчальні заклади стають інтегрованими компонентами освіти, науки та бізнесу. Саме такий підхід дозволяє вишам стати центром інноваційно-технологічного розвитку та підготовки кадрів міжнародного рівня. Наразі мова йде про формування університетів нової моделі, яка має включати:

- технопарки;
- бізнес-інкубатори;
- офіси комерціалізації;
- наукоємні виробництва тощо.

А це важливий крок до модернізації вищих навчальних закладів, яка нами розглядається як реалізація якогось комплексу заходів, а як неперервний еволюційний і продиктований життям процес удосконалення системи підготовки кадрів. Сьогодні більшість вищих навчальних закладів України працює над створенням власної конкурентноздатної системи професійної освіти, тобто якісної. До речі, ця проблема є актуальною не лише в Україні. Як зазначає Я. Фігаль – член Європейської комісії з питань освіти, культури, професійної підготовки та багатомовності, якість освіти в Європі по багатьох критеріях відстає від США, Канади, Австралії та Південної Кореї. Нові університети Китаю та Індії починають створювати сильну конкуренцію Європейським вищим навчальним закладам [13]. Українська ж вища освіта значно відстає

від європейської. Це стало помітним особливо останнім часом, з розвитком приватних ВНЗ, їх філій, де підготовка кадрів ведеться в основному з економічних, юридичних та інших гуманітарних спеціальностей, які на ринку праці (навіть на внутрішньому) є неконкурентоздатними, а процес навчання в таких вищих навчальних закладах перетворюється на профанацію. Адже багато з них, не маючи необхідного педагогічного потенціалу, на платній основі стали готувати студентів із престижних спеціальностей. При цьому, на жаль, ніхто не цікавиться тим, яка реальна потреба вище зазначених фахівців.

Надмірна ж комерціалізація вищих навчальних закладів деформувала і самі функції вищої школи. Ще донедавна інституційними функціями останньої були:

- забезпечення права на освіту;
  - підготовка спеціалістів для всіх сфер життєдіяльності суспільства та держави;
  - сприяння розвитку інституціонального потенціалу людини, етносу, суспільства, держави.
- В цьому полягає фундаментальна місія вищої школи. І для її реалізації слід активніше використовувати маркетингові підходи, орієнтувати вищу школу, всі її структурні компоненти на задоволення потреб відповідного ринку. Адже сьогодні в цілому в Україні на одну посаду економіста претендує 40 осіб, бухгалтера – 21, юриста – 20. Тож не дивно, що 37% випускників вищих навчальних закладів працює не за спеціальністю, що зумовлює значні як матеріальні, так і моральні втрати.

Пом'якшенню цієї ситуації на ринку праці

має сприяти визначений МОН молодьспорту України перелік пріоритетних напрямів підготовки кадрів, зокрема за кордоном. Серед останніх – природничі науки; інформатика та обчислювальна техніка, металургія та матеріалознавство; енергетика та електромеханіка; електроніка; метрологія, вимірювальна техніка; авіаційна та ракетно-космічна техніка; хімічна технологія та інженерія; біотехнологія; будівництво та архітектура; міжнародні відносини, зокрема міжнародне право.

Світ визнав, що підвищенню якості підготовки кадрів сприяє й мобільність студентів, аспірантів, викладачів. І наша країна у цьому напрямі робить перші кроки. Так, в Україні до останнього часу міжнародна мобільність студентів, аспірантів і науково-педагогічних працівників здійснювалась в основному шляхом міжуніверситетських обмінів та за грантовими програмами. У 2011 р. вперше запроваджено бюджетну програму навчання студентів та стажування аспірантів у провідних закордонних вищих навчальних закладах (100 студентів, 100 аспірантів, 100 науково-педагогічних працівників). І на 2012 рік було визначено перелік пріоритетних напрямів освіти та науки щодо навчання за рубежом студентів та стажування аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників; орієнтований перелік ВНЗ та наукових установ за кордоном для навчання студентів і стажування аспірантів;

примірні форми документів, які подаються претендентами тощо.

На підвищення якості підготовки кадрів позитивно впливає модернізація вищої школи, що передбачає перш за все забезпечення її сучасним обладнанням, можливостями проходження студентами практики на сучасних виробництвах, що в кінцевому результаті дозволило б підвищити рівень інноваційної активності підприємств, всієї вітчизняної економіки. Адже, як зазначає Б. Малицький, в Україні з кожним роком знижується рівень інноваційної активності підприємств. Нині він у 3-4 рази нижчий, ніж у країнах з інноваційно розвинутою економікою. Наукоємність вітчизняного промислового виробництва є на порядок нижчим середньоевропейського. В Україні переважають низькотехнологічні галузі виробництва (видобувна, паливна, агропромислова тощо). Близько 95% вітчизняної продукції належить до виробництва третього і четвертого технологічних укладів, тоді як у розвинутих країнах домінуючою є продукція п'ятого і шостого укладів.

У цих умовах головним вектором інноваційного розвитку економіки має стати союз науки та освіти. Як свідчить статистика, там, де він тісний, де держава забезпечує необхідне ресурсне забезпечення освіти та науки, там високою є і їх віддача, зокрема, через високу продуктивність праці (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники наукоємності та науко віддачі у різних країнах світу

Країна	% витрат на науково-дослідні розробки у ВВП	Чисельність дослідників на 10 тис. населення, зайнятого в економіці	Поточний індекс конкурентноздатності, місце у світі	% технологічної продукції в товарному експорті	% у світовому експорті інформаційного обладнання	Продуктивність праці, тис. дол. ВВП на 1 зайнятого
США	93	2,60	2	32	13,0	73,1
Китай	1,00	12	49	20	7,1	7,2
Японія	3,15	106	12	26	9,7	56,0
Німеччина	2,55	69	15	18	4,8	56,0
Франція	2,19	80	30	23	3,4	56,5
Великобританія	1,89	55	13	31	5,3	54,5
Італія	1,16	30	47	10	1,1	56,5
Канада	1,94	72	14	15	1,2	60,0

Джерело: [6, с. 68].

Для забезпечення цього вкрай важливим є створення умов для активної підтримки вищих навчальних закладів не лише з боку держави, але і з боку бізнес-спільноти. Це дозволить значно поліпшити ресурсне забезпечення вищих навчальних закладів, прискорити їх перехід на інноваційний шлях розвитку, підвищити якість підготовки кадрів, що в кінцевому результаті має позитивно позначитись і на економічних пара-

за можливість отримати реальні знання, а не лише формальний атрибут – диплом, то сьогодні головним мотивом навчання у вищому навчальному закладі є мати більш міцні гарантії працевлаштування. А тому професійна орієнтація молоді при виборі вищої освіти все в більшій мірі зміщується статусно-освітньо. В цих умовах об'єднання зусилля школи, вищого навчального закладу, передбачуваного роботодавця

Таблиця 2

Порівняння рейтингів університетів
провідних країн з їх економічними показниками

Країна	Місце за ВВП	Середній рейтинг університетів
США	1	1
Японія	2	8
Китай	3	22
Німеччина	4	3
Франція	5	25
Великобританія	6	2
Італія	7	14
Росія	8	34
Іспанія	9	7
Канада	10	4

Джерело: [12, с. 121].

метрах та створенні передумов для сталого розвитку в цілому (табл. 2).

Світова практика свідчить, що у високорозвинутих країнах економіка базується на міцному освітньо-науковому фундаменті. Фундаменталізація вищої освіти передбачає гармонійне поєднання загальноосвітніх і спеціальних знань, моральних, естетичних, соціальних цінностей, забезпечуючи можливості повноцінного розуміння теоретичних основ професійної і соціальної діяльності, розвиваючих здатність до інноваційного мислення, що означає взаємозв'язок окремих областей знань, створення передумов для подальшого життєвого і професійного самовизначення особистої гуманітаризації.

IV. Висновки. Таким чином, у ході дослідження вдосконалено підходи до перспективного розвитку вищої освіти, зокрема, підготовки кадрів в умовах переходу від парадигми „освіта на все життя” до моделі „освіти протягом усього життя”; систему факторів, що забезпечують стійкий розвиток освіти з урахуванням перш за все внутрішньої природи формуючих її компонентів. У цьому контексті будуть змінюватись функції вищої освіти. Зокрема, функція – підготовка людини до роботи, що вимагає високого рівня кваліфікації, тобто отримання певної професії, з часом трансформується. Якщо, скажімо, в ХХ столітті молодь вищу освіту цінувала

(організації, підприємства, наукового закладу) дозволить більш ефективно побудувати освітній процес, забезпечивши ефективне використання знань, умінь і навиків кожного випускника вищого навчального закладу, сформувати його професійні якості особистості, що позитивно позначиться на формуванні стабільного соціально-економічного розвитку в Україні, що є основою високого добробуту.

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько // – М. 1989. – С. 55-57.

2. Борзенков В. Г. На пути к единой науке о человеке / В. Г. Борзенков // Человек. 2004. – № 3. – С. 66-78.

3. Коровин В. М. Реализация основных положений компетентного подхода в образовательной деятельности российских вузов / В. М. Коровин // Вестник ВГУ. – 2010. – № 1. – С. 110.

4. Кузнецова И. В. Информационные технологии в профессиональной подготовке специалиста / И. В. Кузнецова // Высшее образование сегодня. – 2007. – № 12. – С. 52.

5. Микитина А. И. Инновационный подход в образовательной системе. Отраслевой подход подготовки специалистов / А. И. Микитина, М. В. Николаев // Региональная экономика: теория и практика 2010. – № 16(151). – С. 27-32.

6. Новикова И. В. Формирование инновационной экономики как условие вхождения в геоэкономику в XXI веке / И. В. Новикова // Проблемы управления. 2011. – № 2. – С. 68.

7. Орлова Т. В. Управление образовательными системами. М., 2006.

8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року. Статистичний бюлетень. К.: Держкомстат України, 2011. – С. 3.

9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році. Щорічне Послання президента України до Верховної Ради України, К., 2012. – С. 163.

10. Ципко В. Інтеграція України до Європейського освітнього простору з позицій філософського виміру освіти / В. Ципко // Вища школа. – 2012. – №6. – С. 45-46.

11. Шамова Т. И., Давиденко Т. М., Шибанови Г. Н. Управление образовательными системами. М., 2007.

12. Шапошник В. А. Наука и образование / В. А. Шапошник // Вестник ВГУ. Серия: проблемы высшего образования. – 2010. – № 1. – С. 121.

13. Ян Фигель. Качество образования // Российская газета, 2006, 6 июня.

14. Freire Paulo. Pedagogy of Freedom: Ethnicity, Democracy and Civic Courage/translated by Patrick Clarke; foreword by Donaldo Macedo; introduction by Stanley Aronowitz, Rewman & LITTLEFIELD Publishers USA. 1998.

15. OECD. Education at a Glance: OECD Indicators 2011/ – OECD: Paris, 2011.

16. Supporting growth and jobs – an addenda for the modernization of Europe's higher, education Systems. – Luxemburg: Publications office of the European Union, 2011/ – 26 p.

Reveals the importance of human resources in economic growth, reveals the essence of the current educational paradigm, the necessity of change in modern terms, justified strategic directions of training in modern conditions for sustainable development.

УДК 369.54:338.24.021.8

Михайлів Г. В.

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті вивчено економічну природу пенсійного забезпечення, узагальнено світовий досвід та можливості його використання в Україні, а також теоретично обґрунтовано підходи щодо формування механізмів пенсійної системи в умовах сучасного демографічного розвитку України.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна система, соціальне забезпечення, мінімально гарантований рівень пенсій, пенсійний вік, демографічна структура.

I. Вступ. Однією з найбільш складних та соціально гострих проблем трансформаційного процесу є пенсійне забезпечення. Суспільство в тій чи іншій формі повинно задовольняти потреби людей, якщо вони не спроможні забезпечити своє існування. Багато країн стикаються з необхідністю створення такої системи пенсійного забезпечення, яка була б адекватна процесу ускладнення економіки та все більш повній її орієнтації на ринкові принципи функціонування.

Рівень пенсійного забезпечення по суті є показником економічного та соціального стану країни. Зниження ефективності господарювання і системна криза 90-х років, висока інфляція та зменшення чисельності працездатного й працюючого населення у трансформаційному суспільстві обумовили кризовий стан пенсійного забезпечення. Вихід з цієї кризи за допомо-

гою поверхневих, косметичних заходів неможливий. Потрібні довгострокові глибинні перетворення економічного змісту всієї системи пенсійного забезпечення. Пенсійне реформування потребує поступового поетапного переходу від розподільчих до накопичувальних пенсійних програм та методів пенсійного страхування. Такий перехід повинен базуватися на індивідуалізації страхових пенсійних внесків, створенні умов для успішного інвестування пенсійних заощаджень громадян, відносинах довіри та взаємодопомоги між різними поколіннями суспільства.

Нині залишаються актуальними теоретичні та практичні проблеми, що стосуються створення нової системи соціального захисту населення в умовах ринкових перетворень, реформування розподільчої системи пенсійного забезпечення і побудови змішаної, яка б найкращим чином відповідала сучасним потребам українського суспільства.

II. Постановка завдання. З'ясувати економічну природу пенсійного забезпечення, вивчення світового досвіду та можливостей його використання в Україні, теоретично обґрунтувати підходи щодо формування механізмів пенсійної системи в умовах сучасної демографічної ситуації в Україні.

III. Результати дослідження. Багато десятиліть тому, на початку створення, пенсійні системи мали на меті зниження бідності. Припус-

калося, що її бенефіціари старі і бідні. В наш час, коли люди виходять на пенсію відносно рано у Європі (дуже рано в Україні) пенсіонери не обов'язково старші за працюючих, що живуть в бідності. Пенсійні системи перестали працювати відповідним чином з точки зору структури бідності. Вони перетворилися на структуру, яка дозволяє розподіляти доходи протягом життєвого циклу: частину доходу, отриманого протягом періоду трудової активності, переносити на період життя по закінченню трудової активності. Однак, структура традиційної пенсійної системи, яка підходила для зменшення бідності у минулому, не підходить для розподілу доходу тепер. Щодо останнього, вона є соціально і економічно неефективною.

Потреба у пенсійній реформі пов'язана не лише з необхідністю відновлення фінансової стабільності пенсійних систем, але й з необхідністю надати суспільствам ефективні методи як розподілу доходів, так і подолання бідності. Останні дві цілі в певній мірі суперечать одна одній. Відповідно, спроби досягти їх одночасно є неефективними. Кожна з двох цілей є важливою. Однак, для їх досягнення необхідні два різні методи. Подолання бідності потребує гнучкості, розподіл доходів потребує стабільності, перша виграє від розподілу витрат на все населення (витрати на допомогу бідним фінансуються рештою населення), друга виграватиме від індивідуальної участі (кожен учасник отримує суму, яку вніс, плюс відсоток). Бюджетні трансферти, які фінансуються за рахунок податків, підходять для подолання бідності, тоді як індивідуальні заощадження підходять для розподілу доходів протягом життєвого циклу.

В країнах, які вже запровадили по-новому розроблені пенсійні системи, обидві функції або повністю розділені, тобто немає перерозподілу в межах пенсійної системи, а мінімально гарантований рівень пенсій фінансується на поточній основі із загальних доходів державного бюджету (Швеція, Польща), або частково розділені, що означає, що стара система скоротилася, однак утримується для асигнування фінансів для бідних, в той час як нова система не включає подолання бідності (в країнах, які слідують підходу «трьох рівнів», розробленого Світовим банком). Іншими словами, якщо країни вирішують робити більше, ніж просто раціоналізацію, то вони запроваджують індивідуальні рахунки як центральний елемент нової пенсійної системи або її частини [5, с. 9-11].

Соціальне забезпечення охоплює також інші так звані соціальні ризики. Індивідуальні рахунки добре підходять до частини соціального забезпечення за віком, що (за умови поточної і майбутньої структури населення) у період трудової активності є лише методом розподілу доходів. Решта соціального забезпечення більш тісно пов'язана з ризиком, тому ці елементи системи (інвалідність, травми на виробництві, хвороба і т.д.) потребують більше підходу, що базується на страхуванні, ніж на заощадженнях. Лише пенсії за віком були трансформовані з виплат, пов'язаних з ризиком, на певного роду заощадження.

Рисунок 1 ілюструє зміну, яка відбулася між періодом коли традиційні пенсійні системи були розроблені, і нинішнім часом. Слід пояснити, що в попередні роки структура населення за віком нагадувала піраміду, тому що із збільшенням

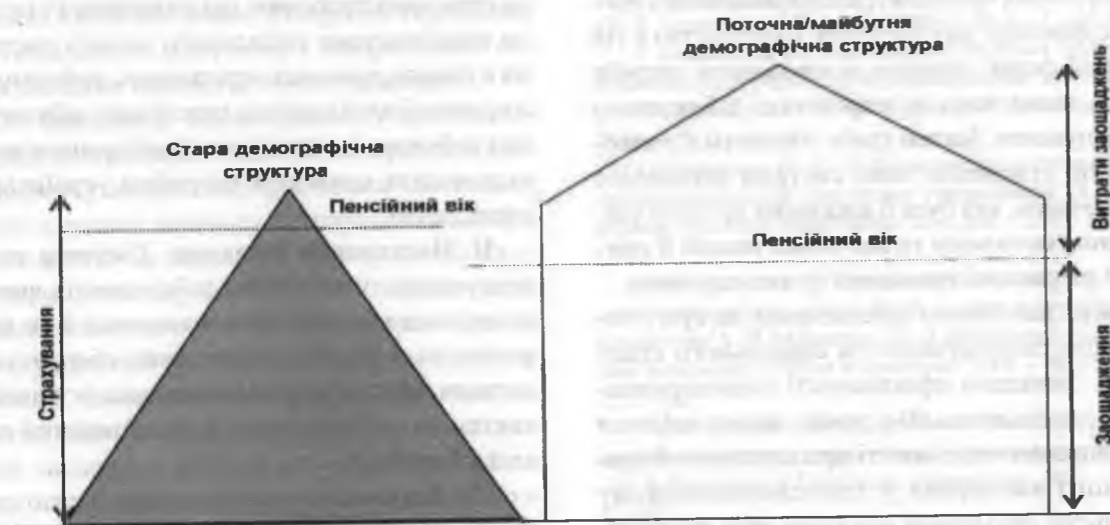

Рис. 1. Ефект зміни структури населення на традиційний тип пенсійних систем

віку кількість людей суттєво зменшувалася. В наш час структура населення є іншою, оскільки тривалість життя значно вища [5, с. 17].

Попередня демографічна структура і наслідки для пенсійних систем: усі працівники сплачують внески, але дуже мало з них доживають до пенсійного віку. Страхування від недіздатності в літньому віці працює як страхування від інших ризиків: наприклад, інвалідності, виробничої травми, хвороби і т. д.

Існуюча і прогнозна демографічна структура і наслідки для пенсійних систем: Усі працівники сплачують внески і більшість з них продовжують жити після виходу на пенсію, вони живуть на свої заощадження, здійснені протягом періоду трудової активності (навіть в традиційних системах, в яких участь не індивідуалізована). Тривалість життя починає суттєво змінюватися при перевищенні пенсійного віку. Пенсійні системи у період трудової активності працівників базуються на заощадженні, аніж на підході страхування від ризиків

Основним фактором, який впливав на демографічну структуру раніше, було настання смерті. В попередній демографічній структурі тривалість життя була нижчою, і багато людей вмирали ще до досягнення пенсійного віку (саме тому структура має вигляд піраміди), з іншого боку, в існуючій і в прогнозній демографічній структурах тривалість життя стала вищою і смерть настає зараз в більшості випадків після досягнення пенсійного віку [6].

Зміна структури населення потребує не лише індивідуалізацію участі, але й відокремлення пенсій за віком в межах соціального забезпечення. Насамперед, це одна з передумов реформування системи, оскільки тепер природа участі в пенсійній системі в період трудової активності більше подібна на заощадження, ніж на страхування. Індивідуальна тривалість життя починає відрізнятися значно пізніше, ніж у минулому. Інші частини соціального забезпечення, такі як інвалідність, залишаються сильно пов'язаними з ризиком, тому у їх випадку відповідним методом є страхування. Однак, (за існуючої структури населення) страхування підходить до частин соціального забезпечення – пенсій за віком лише на етапі виплат.

Пенсійні системи реформуються по всій Європі, а також в деяких регіонах за межами Європи. Традиційні пенсійні системи працюють не дуже добре в умовах високої тривалості життя і низької народжуваності, оскільки вони були

розроблені в часи нижчої тривалості життя і вищої народжуваності. Іншими словами, раніше багато працівників ділили свій вироблений продукт з декількома пенсіонерами, а в наш час декілька працівників змушені ділити свій продукт з багатьма пенсіонерами. Це дві різні ситуації. Навряд чи можна залишати незмінними методи, які застосовувалися раніше, для нової ситуації. Разом з тим, це не означає відмову від цілей соціальних систем [7].

Для того, щоб незмінні цілі були ефективно досягнуті, вони мають бути орієнтовані на застосування відповідних нових методів. Чим довше застосовуються неефективні методи, тим вищі можливі соціальні втрати.

Більшість країн постає перед універсальною проблемою, яка називається старіння населення. Країни знаходяться на різних стадіях старіння населення, однак, чим більш активним є цей процес, тим більші проблеми перед ними постають. Чим раніше будуть розроблені, доведені до громадськості, та запроваджені нові методи пенсійної системи, тим дешевшими вони будуть для суспільства.

З іншого боку, традиційні шляхи надання різних соціальних виплат, включаючи пенсії за віком, повинні бути повністю зрозумілими і прийнятними для суспільства. Чим багатша країна, тим складніше це зробити. Це призводить до парадоксального висновку: бідніші країни можуть швидше просуватися вперед. Це є перевагою країн Центральної і Східної Європи. Деякі з них використали такий шанс: у 2007 році пенсійні реформи в нових країнах-членах ЄС є загалом більш прогресивними, ніж в старих. Такий же шанс має і Україна. Певною мірою Україна цей шанс використала. Запроваджені деякі зміни до української пенсійної системи. На нашу думку, допомога означає надання деяких загальних знань, досвіду інших країн, а також застереження щодо можливих неправильних концепцій та пасток.

Пенсійна реформа є процесом, що потребує громадської підтримки. Така масштабна зміна не може бути запроваджена без громадського прийняття.

Демографія в Україні також відіграє вирішальну роль. Працююче покоління ділиться виробленим продуктом з поколінням пенсійного віку. Уряд робить можливим такий поділ ВВП.

Демографічна ситуація в Україні схожа на ситуацію в інших європейських країнах і в той же час має свої відмінності.

Типовою тенденцією останніх десятиріч в Європі є висока і зростаюча тривалість життя разом з низькою і зменшеною народжуваністю. Це і призвело до поточних і прогнозованих проблем європейських пенсійних систем, особливо до проблем з їх сталістю.

Досвід України – схожий, з точки зору низької народжуваності, будучи в той же час зовсім інший, з точки зору низької тривалості життя, яка в Україні (особливо для чоловіків) значно нижча того рівня, який спостерігається у переважній більшості європейських країн (схожі небажані тенденції спостерігаються в Росії).

Населення України значно зменшилося з 51,7 млн. жителів у 1989 році до 46,5 млн. у 2007 році. Відповідно до демографічних прогнозів, така тенденція продовжиться. У 2050 році населення України становитиме 33,2 млн. жителів [6].

Робоча сила України, що становить 22,4 млн. людей у 2007 році зменшиться до 14,4 у 2050 році; зайнятість знизиться з 20,9 до 13,9 млн. Коефіцієнт демографічної залежності (співвідношення кількості пенсіонерів до кількості людей, які працюють і здійснюють внески) збіль-

шиться з 0,42 до 0,91. Більш вражаючим є збільшення коефіцієнта системної залежності (співвідношення кількості пенсіонерів до кількості тих, хто робить внески): з 0,90 до 1,39 (іншими словами, 139 пенсіонерів на 100 працюючих, які платять пенсійні внески). Це дійсно сумна перспектива для працюючих, оскільки вони працюватимуть на себе, та крім того, робитимуть пенсійні внески, які будуть спрямовані на оплату пенсії одного пенсіонера та більше третини пенсії ще одного пенсіонера. Згідно з прогнозами, рівень народжуваності підвищуватиметься з 1,30 у 2007 році до 1,51 в 2050 році. Таблиця 1. показує прогнози ключових демографічних показників, базуючись на моделі, яка використовується Інститутом демографії і соціальних досліджень.

Прогнози, наведені в Таблиці 1, показують, що в демографічній ситуації України відбуватимуться суттєві зміни.

В Україні підвищуватиметься пенсійний вік, але поступово, двома шляхами. Його підвищення здійснюватиметься двома шляхами. Перший – це поступове вирівнювання пенсійного віку жінок та чоловіків. Міністерство праці та соці-

Таблиця 1

Ключові демографічні показники

Показники	2007	2025	2050
Населення, млн. чол.	46.5	41.1	33.2
Населення віком 18-59 років, млн. чол.	28.5	23.4	16.1
Населення віком понад 60 років, млн. чол.	9.5	10.5	12.0
Робоча сила, млн. чол.	22.4	19.5	14.4
Зайнятість, млн. чол.	20.9	18.7	13.9
Пенсіонери, млн. чол.	13.3	13.8	13.6
Пенсіонери за віком, млн. чол.	10.6	11.1	11.1
Інші пенсіонери, млн. чол.	2.7	2.7	2.5
Співвідношення населення віком понад середній пенсійний вік до населення віком від 16 років до середнього пенсійного віку	0.42	0.56	0.91
Співвідношення кількості пенсіонерів до кількості тих, хто робить внески (коефіцієнт системної залежності)	0.90	1.04	1.39
Тривалість життя у віці 60 років (чоловіки), роки	13.7	16.7	19.6
Тривалість життя у віці 60 років (жінки), роки	19.1	21.3	23.2
Тривалість життя у середньому пенсійному віці (жінки), роки	23.1	25.4	27.4

Джерело: Інститут демографії і соціальних досліджень (2006 рік).

альної політики пропонує підвищувати пенсійний вік для жінок з 2012 до 2021 року.

У 2012 році передбачається розпочати підвищення пенсійного віку для жінок через щорічне його збільшення на 6 місяців – до досягнення 60 років. Наприклад, у 2012 році пенсійний вік для жінок становитиме 55 років і 6 місяців, у 2013 році – 56 років і т. д. Таким чином, у 2021 році пенсійний вік для жінок досягне 60 років.

Другий напрям пенсійної реформи стосуватиметься тих, хто увійде в другий рівень накопичувальної пенсійної системи на дату впровадження II рівня (до кінця 2012 року). Ці громадяни виходитимуть на пенсію у 65 років. Але це стосуватиметься лише осіб, котрі нині молодші 35 років. Тому що, за розрахунками спеціалістів, для побудови накопичувальної системи другого рівня знадобиться 30 років.

Уряд сподівається, що завдяки здійсненню реформ зростатиме рівень життя населення, а відповідно й тривалість життя людей. І тоді процес підвищення віку виходу на пенсію сприйматиметься як закономірний і необхідний факт (в 2009 році в Україні середня тривалість життя жінок становила 74 роки, чоловіків – 62,3 року) [10].

Пенсійна система України – сукупність створених в Україні правових, економічних і організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії. Пенсійна система України в сучасному вигляді започаткована в січні 2004 року і містить у собі відносини по формуванню, призначенню і виплаті пенсій в трирівневій пенсійній системі [8].

З прийняттям законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення» в 2004 розпочато впровадження пенсійної реформи, сутність якої полягає в переході до трирівневої пенсійної системи:

– Перший рівень – це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в якій усі кошти, що перераховуються підприємствами та застрахованими особами до Пенсійного фонду України, одразу ж виплачуються нинішнім пенсіонерам.

– Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Передбачається, що вона буде введена в дію у 2012 році. Частина обов'язкових пенсійних відрахувань (до 7% від заробітної плати працівника) буде спрямована на персо-

нальні рахунки громадян. Ці кошти будуть інвестуватися в українську економіку, а інвестиційний дохід збільшуватиме розмір майбутніх пенсійних виплат.

– Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення. В цій системі можуть брати участь добровільно як фізичні особи, так і юридичні особи – роботодавці.

Станом на лютий 2011 відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні регулюються 29 законодавчими актами. Загальна кількість пенсіонерів, яка підпадає під дію цих актів, становить 13,7 млн. осіб.

Вдалося досягти певних кроків при реалізації пенсійної реформи. Так, у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування:

– встановлено мінімальну пенсійну виплату на рівні не нижче ніж прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, що дало змогу виконати в повному обсязі вимоги статті 46 Конституції України;

– забезпечено призначення пенсій на підставі даних системи персоніфікованого обліку;

– зменшено обсяг пільг зі сплати страхових внесків і законодавчо розмежовано системи сплати податків і страхових внесків;

– за рахунок коштів Державного бюджету України здійснюється сплата страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування:

– за осіб, які проходять строкову військовою службу у Збройних Силах України;

– за осіб, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

– за осіб, які здійснюють догляд за дитиною-інвалідом,

– за непрацюючих працездатних осіб, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або престарілим;

– врегульовано питання щодо пенсійного забезпечення батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу і прийомних батьків шляхом сплати за них внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за рахунок коштів державного бюджету;

– до складу правління Пенсійного фонду України включені представники сторін соціального діалогу (по три представники від профспілок та об'єднань організацій роботодавців);

– запроваджено єдиний соціальний внесок;

– законодавчі зміни, впроваджені з 1 січня 2008 року, щодо актуалізації заробітної плати,

яка враховується при призначенні (перерахунку) пенсій (виходячи з розміру середньої заробітної плати, з якої сплачувались страхові внески, за 2006 рік – 928,81 гривні), та підвищення вартості року страхового стажу з 1 до 1,2 відсотка, а з 1 жовтня 2008 року – до 1,35 відсотка сприяли відновленню диференціації розмірів пенсій для 8 млн пенсіонерів.

У 2009 році спрощено механізм добровільної участі у пенсійній системі осіб, які працюють за межами України. Зокрема, особи, які виявили бажання брати добровільну участь у пенсійному страхуванні, можуть звернутися до Пенсійного фонду України, в тому числі через мережу Інтернет, або направити необхідні документи поштою.

Законом України «Про внесення змін до законів України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», прийнятим Верховною Радою України 8 липня 2010 року, унормовано питання участі в системі пенсійного страхування (із сплатою страхових внесків у розмірі не менше мінімального страхового внеску) суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування. За період дії зазначеного Закону від 1,2 млн підприємців надійшло більше ніж 1,4 млрд гривень страхових внесків.

Своєчасно та в повному обсязі здійснюється виплата пенсій громадянам України, які постійно проживають у 19 країнах світу, відповідно до укладених Україною міжнародних договорів (за 2010 рік сума виплачених пенсій становила 1282,9 тис. доларів США та 855,6 тис. євро) [9].

Виплата пенсій, призначених на пільгових умовах працівникам, які працювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком N 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженими Кабінетом Міністрів України, здійснюється Пенсійним фондом України. Покрыття витрат Пенсійного фонду України на виплату пільгових пенсій здійснюється роботодавцем.

ІV. Висновки. Забезпечення пенсій для великої кількості пенсіонерів вимагає більших внесків від працюючого населення і ще більших внесків зі зменшення кількості працюючого населення. Співвідношення між тими, хто робить внески, і бенефіціарами серйозно погір-

шується. Але, чим вищий податок для працюючого населення, тим нижчий рівень мотивації праці: люди йдуть в тіньову економіку, емігрують і менше працюють. Низький пенсійний вік згідно із законодавством і велика кількість привілейованих груп, котрі можуть виходити на пенсію раніше, поглиблюють проблему. Варто відзначити, що через демографічні чинники витрати на пенсійну систему для окремого працівника зараз є значно вищими, ніж вони були декілька десятиліть тому. Питома вага пенсійних трансфертів у ВВП збільшується. Постає завдання припинити таке зростання для захисту інтересів працюючих.

Без реформи демографічні тенденції поступово підштовхуватимуть пенсійну систему до фінансової кризи.

В Україні кількість населення працездатного віку в абсолютному вираженні почне знижуватися в 2015 році. Українська робоча сила кількістю 22,4 млн. чоловік в 2007 році зменшиться до 14,4 млн. в 2050 році; зайнятість зменшиться з 20,9 до 13,9 млн. чоловік. Кількість пенсіонерів зростатиме випереджаючими темпами. Співвідношення кількості пенсіонерів до кількості осіб, які роблять внески, (коефіцієнт системної залежності) зросте з 0,90 до 1,39. Іншими словами 139 пенсіонерів припадатиме на 100 осіб, які здійснюють пенсійні внески. Це є насправді дуже сумною перспективою для працюючих: кожен повинен буде працювати на себе і, крім того, робити внески, щоб покривати 100% пенсії одного пенсіонера та ще майже 40% пенсії іншого пенсіонера.

Пенсійні системи вже не працюють відповідним чином також і з точки зору фінансування бідних. В Україні рівень бідності серед людей працездатного віку (близько 8%) був значно вищим за рівень бідності серед пенсіонерів (близько 4,5%) у 2005 році.

Структура традиційної пенсійної системи є соціально і економічно неефективною. Без глибокої реформи криза пенсійної реформи неминуха. Усі державні фінанси будуть під цим нестерпним тягарем.

1. Наказ Міністерства праці та соціальної політики від 18.11.2005 № 383 Про затвердження Порядку застосування Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.10.2009 № 1224-р Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2004 № 1215 Про підвищення рівня пенсійного забезпечення

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 № 1783 Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян

5. Марек Гура. Пенсійна реформа: Виклик для України / За ред. Марчіна Свенчіцькі, Інни Чапко, Анастасії Єрмошенко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 68 с.

6. Кульков Ю. А. Аналіз демографічної ситуації в Україні в контексті пенсійної реформи та визначення соціального навантаження / Ю. А. Кульков, Л. Д. Чалапко // Україна: Аспекти праці. – № 12. – 2010. – С. 18.

7. Соломка О. М. Роль держави в регулюванні соціально-економічних відносин пенсійного забезпечення / О. М. Соломка // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Економічна серія. – Харків. – 2005. – № 650. – С. 50-54

8. Кульков Ю. А. Аналіз та визначення оптимального рівня середнього розміру пенсії в умовах сучасного роз-

витку економіки України / Ю. А. Кульков, Р. Б. Тянь // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2010 – № 5 (19). – С. 175–184

9. Луговенко Н. В. Основні аспекти вдосконалення механізму державного управління накопичувальної системи пенсійного забезпечення / Н. В. Луговенко // Теорія та практика державного управління: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – Вип. 2(14). – С. 213-220

10. Казак О. О. Проблеми запровадження загальнообов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи / О. О. Казак // Збірник наукових праць «Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку». – ТОВ «ДКС центр», 2010. – С. 222–224.

In this article the economic nature of pension generalized world experience and the possibility of its use in Ukraine, as well as a theoretical basis for approaches to the formation mechanisms of the pension system in the current demographic situation in Ukraine.

УДК 65.014.1:331.108

Пасека А. С.

ВПЛИВ СТИЛЮ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Статтю присвячено виявленню проблем у кадровій безпеці, що можуть виникати із застосуванням того чи іншого стилю управління. Проведено огляд найважливіших проблем кадрової безпеки; систематизовано загрози економічної безпеки, що можуть виникати на різних етапах управління персоналом; охарактеризовано найтипівіші стилі лідерства та стилі управління; узагальнено ризики кадрової безпеки за умов різних стилів управління та лідерства.

Ключові слова: кадрова безпека, стилі лідерства, стилі управління, управління персоналом, загрози.

I. Вступ. В умовах нестабільності економіки і підприємництва важливе значення у процесі функціонування різноманітних підприємств відіграє кадрова безпека. Її забезпечення є необхідним при ліквідації соціальних та економічних загроз у виробничо-комерційній діяльності сучасного підприємства.

Кадрова безпека – це процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства через ризики і загрози, пов'язані

з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом. Кадрова безпека відіграє домінуючу роль у системі безпеки компанії, оскільки це робота з персоналом, який є головною передумовою економічного успіху компанії. В основі управління кадровою безпекою лежить управління персоналом. Оскільки без перевірки кадрів, їх ретельного відбору, навчання, перевірки їх особистих якостей та інших процедур не обійтись для організації збалансованого і ефективного трудового процесу, перед керівництвом стає питання кадрової безпеки. Можна захистити своє підприємство від зовнішніх загроз конкурентів або інших незалежних умов, але в цей же час загроза може походити саме зсередини установи, від її працівників. Дослідження в області кадрової безпеки дають можливість зменшити цю загрозу, передбачити і припинити її, а також проводити профілактику.

Проблемі забезпечення кадрової безпеки присвячено низку наукових досліджень сучасних вчених. Ряд робіт, присвячених цій проблематиці, належить І. Г.Чумарину, який розглядає питання планування персоналу з точки зору кадрової безпеки, налаштування системи безпеки на підприємстві, захисту власного підприємства

Акценти економічної безпеки на етапах управління персоналом

№	Етапи управління персоналом	Акценти економічної безпеки
1	Рекрутинг	- При застосуванні агресивних методів залучення персоналу (хедхантингу із конкуруючої фірми) є ймовірність прийняття на роботу шпигуна. - Підприємство, проти якого застосовуються агресивні методи рекрутингу може понести серйозні збитки, пов'язані із втратою цінних фахівців, витоком інформації, додатковими витратами на поповнення кадрового складу. - Під час проведення співбесіди, необхідно завчасно визначити небажані особистісні якості, відфільтрувати сумнівних кандидатів, виявити ступінь лояльності майбутнього працівника, встановити з ним довірливі стосунки, по можливості отримати цінну інформацію про попередні місця роботи.
2	Облік персоналу	Перевірка оригінальності документів (трудова книжка, дипломи та ін.)
3	Адаптація	- Необхідно забезпечити гармонійне входження нового працівника до колективу, налагодження комунікації. - Обов'язкове проведення інструктажу щодо дотримання правил економічної безпеки.
4	Навчання	Навчання повинно проводитись з конкретною метою та очікуваною вигодою
5	Посадові ротації	Кадрові перестановки повинні бути логічно обгрунтовані і мотивовані і не повинні викликати у інших працівників відчуття заздрості і бажання помститися.
6	Оцінка	Своєчасне виявлення невідповідності зайнятій посаді дозволяє уникнути зниження продуктивності праці, помилок і збитків через недостатню кваліфікацію.
7	Стимулювання	Неефективне мотивування призводить до втрати ключових працівників, саботажу, внаслідок чого є ризик руйнування компанії.
8	Утримання персоналу	- Попередження втрати критично важливих працівників, зменшення плинності кадрів досягається високим рівнем мотивації. Їх лояльність до компанії формують надання різних пільг (кредити, бонуси за вислугу років та ін..) Репресивні заходи (штрафи, психологічний тиск, погрози) знижують прихильність до роботодавця і де мотивують людей, підвищують ймовірність економічних злочинів. - Захист критично-важливих працівників від хедхантингу (протектування) досягається в наслідок оперативної інформаційно-аналітичної внутрішньої та зовнішньої роботи в тісному контакті HR служби та служби безпеки, а також ефективного використання мотивуючих заходів.
9	Формування команд	Направлене на отримання синергетичного ефекту в результаті взаємодії ефективно сформованих мікроколективів. Особливий ефект спостерігається в творчих групах (конструкторські розробки, дослідне виробництво та ін..)
10	Кар'єрне планування	Виховання власних керівних кадрів безперечно має безперечну перевагу перед перекупленими фахівцями з т.з. безпеки підприємства. Можливість кар'єрного зростання - один із найбільш ефективних методів утримання працівників.
11	Внутрішні комунікації	Сприяння розвитку внутрішніх комунікацій як офіційних (електронна пошта), так і неофіційних (внутрішні форуми тощо) підвищують швидкість інформаційних потоків та швидкість реакції, що зменшує напруження та ризики економічної небезпеки.
12	Дослідження думки працівників	Спеціальні соціологічні дослідження (із застосуванням перевірених технологій) дозволяють своєчасно і точно діагностувати настрої працівників і отримувати від них зворотній зв'язок. У ряді випадків таке дослідження проводиться службою безпеки підприємства.
13	Робота з неформальними лідерами	Виявлення неформальних лідерів і коректування їх поведінки, співробітництво з ними – важливий напрямок роботи HR відділу. Це допомагає своєчасно виявляти інформацію про стан справ у колективі, а також проводити попереджувальні заходи.
14	Виявлення проблем	Виявлення спільними зусиллями служби безпеки та HR-відділу проблемних працівників (неприспосованих до колективу, контактних з конкурентами, маючих негативні звички, негативні сімейні обставини, непередбачені фінансові труднощі і т.ін.), а також надання допомоги у вирішенні цих проблем. У випадку неможливості вирішення – своєчасне звільнення задля необхідного оздоровлення колективу.
15	Звільнення	Служба безпеки має підключатись до процесу звільнення на самих ранніх етапах; звільнення нерідко супроводжується конфліктами, провокує виникнення у працівників бажання помститися (особливо володіючи конфіденційною інформацією); гострі конфлікти з працівниками при звільненні, як правило, виникають через непрофесійність керівництва. Після звільнення варто тримати на контролі колишніх працівників не менше як півроку, особливо це стосується проблемних звільнень і працівників.

від ризику нанесення шкоди його кадрами і багато інших важливих аспектів. Т. Ткачук розглядає проблему промислового шпигунства і пов'язані з нею кадрові питання. Ряд наукових робіт присвячено проблемі економічної безпеки загалом (такі автори, як О. А. Грунін, С. О. Грунін). Однак, невирішеними залишаються питання впливу різних стилів управління на забезпечення кадрової безпеки.

II. Постановка завдання Метою даної статті є дослідження впливу різних стилів управління на кадрову безпеку сучасного підприємства. Завдання, реалізація яких є передумовою досягнення поставленої мети можуть бути сформульовані наступним чином:

- охарактеризувати найважливіші проблеми кадрової безпеки;
- систематизувати загрози економічної безпеки, що можуть виникати на різних етапах управління персоналом;
- охарактеризувати найтипівіші стилі лідерства та стилі управління;
- узагальнити ризики кадрової безпеки за умов різних стилів управління та лідерства.

III. Результати. Серед найважливіших проблем кадрової безпеки, тобто найпоширеніших видів порушень належать:

- афери з боку провідних спеціалістів (менеджерів і керівників середньої ланки, відповідальних за конкретний напрям бізнесу підприємства), здебільшого поза офісом своєї компанії, зокрема у міжнародних організаціях;
- ретро-бонус або «відкат»;
- фальсифікація сум «живих грошей» («готівки») у касі й сум на банківських рахунках, підробка чеків підприємства;
- несанкціонований продаж і використання майна (власності) підприємства з корисливою метою;
- оплата роботи підставних («фіктивних осіб»), так званих «пролісків»;
- фальсифікація документації підприємства за допомогою електронної техніки й Інтернету;
- несанкціоновані операції із цінними паперами, матеріальними й нематеріальними активами підприємства;
- фальсифікація звітів про використання коштів, виділених на відрядження,
- «представницькі видатки», на інші потреби підприємства[1].

В управлінні персоналом ризики економічної небезпеки мають місце у кожному із HR-процесів [4], зокрема, у таблиці 1. наведено загрози

економічної безпеки, що можуть виникати на різних етапах управління персоналом.

Як видно із таблиці 1, практично всі HR-процеси прямо чи опосередковано стосуються питань економічної безпеки підприємства. Особливо проблемними є рекрутинг, співбесіда, моніторинг стану колективу, вивчення думки працівників, робота з неформальними лідерами та звільнення.

В цілому, фахівці HR-департаменту працюють в тісній кооперації із службою безпеки підприємства, щоб спільно вирішувати наступні завдання: вивчення кандидатів з метою виявлення і відсіву людей, що входять у «групи ризику»; протидіяти конкурентній розвідці та контррозвідка; проведення внутрішніх розслідувань, режимних та оперативних заходів; збір інформації про корисні зв'язки персоналу; захист від хедхантингу; управління складними конфліктними ситуаціями; профілактика порушень виробничого режиму, робочого графіка та ін..

Внутрішні мотиви, які часто спонукають персонал виходити у своїх діях за рамки закону можна класифікувати так:

- особисті фінансові труднощі, неможливість задоволення життєвих потреб своїх та сім'ї;
- наявність слабких місць («дір») у системі управління діяльністю фірми (зокрема в системі бухгалтерського обігу);
- низька кваліфікація керівництва підприємства;
- нездоровий діловий клімат у колективі підприємства (наявність «скривджених»);
- психологічна готовність (схильність) працівника до зловживання службовим становищем;
- порочні зв'язки, вчинки, захоплення;
- відсутність налагодженого контролю з боку керівництва за діяльністю персоналу [1].

Однією із методик запобігання перелічених випадків є перевірка кандидатів іще під час співбесіди при прийнятті на роботу. Однак, ставлення працівника до роботи та його відповідальність може змінюватись вже під час роботи в залежності від стилю лідерства та стилю управління, що існує на підприємстві.

Досвідчений керівник розглядає свою команду як цілісний ресурс, турбується про неї і відстоює інтереси за будь-яких обставин. На думку, М. Тумара, фахівця із кадрової безпеки м. Харків, у більшості вітчизняних підприємств традиції «радянського» стилю управління вже майже втрачені, а сучасні управлінські техно-

логії поки що освоєні неповністю. В результаті, на практиці можна зустріти складні комбінації різних стратегій, які виявляються діаметрально-

протилежними. М. Тумар виділяє 2 основних стили лідерства: харизматичний та адміністративний [4].

Особливості управління підприємством і кадрова політика за умов **харизматичного** лідерства, визначається сильним керівником, що має власне бачення і розуміння цілей і завдань підприємства. Підбір, оцінка та організація працівників здійснюється зокрема, відповідно до суб'єктивного ставлення керівника, ергономічності працівника і рівня комфорту при взаємодії з ним.

Перевагами такого стилю управління є формування злагодженої працюючої команди, взаєморозуміння в колективі, психологічний комфорт, стійкість команди до різних внутрішніх та зовнішніх потрясінь, самопожертва заради реалізації місії підприємства. Сильний лідер перетворює колектив в єдине ціле, т.з. «військовий екіпаж», об'єднаний єдиною волею що дозволяє підприємству виживати і перемагати навіть в найскрутніших умовах.

Однак, є й негативні сторони такого стилю управління, коли управлінець не має навичок управління, нехтує навчанням та підвищенням кваліфікації. Вони такі: відрив керівника від колективу, поява «улюбленців», що супроводжується відповідним підхалімництвом та відсутністю конструктивної критики; імітація активної зайнятості замість продуктивної роботи; постійне зниження продуктивності праці та ефективності компанії в цілому; висока плинність кадрів.

Типовою характеристикою **адміністративного** стилю лідерства є формалізація усіх бізнес-процесів і в тому числі комунікацій, які регламентуються алгоритмами, інструкціями, правилами, процедурами, звітами тощо. Одобрюється лише слідування схемі. В першу чергу розглядається компетентність працівників та їх здатність виконувати роботу. Відсутнє сприйняття працівника, як особистості. Такий стиль управління може бути ефективним а) за наявності великої чисельності персоналу, за наявності складних схем виробничої кооперації – це практично єдиний можливий спосіб охопити увагою весь колектив; б) при дефіциті кваліфікованих кадрів (адміністративний підхід дозволяє дисциплінувати новачків та швидко готувати їх до виконання вузьких функцій).

Перевагами такого стилю лідерства є висока керованість організації (за типом механізму); ефективний контроль процесів. Серед недоліків – відсутність надійного колективу, відчуженість і закритість працівників (що вже само по собі може породжувати проблеми безпеки); висока

плинність кадрів; низька лояльність працівників; негативне ставлення до керівництва; неможливість працівників реалізуватися; надзвичайна повільність у впровадженні інновацій.

Розглядаючи стилі управління [3] варто виділити більш широкий їх діапазон. Зокрема, одним із них є **клановий** стиль, що передбачає надзвичайно дружню атмосферу, де працівники довіряють один одному і мають багато спільного. Особливістю такого стилю управління є те, що керівники (лідери) мислять і поведуть себе як наставники, з типовою батьківською опікою. Об'єднуюча сутність організації – традиції, обов'язок і вірність працівників. Критеріями успіху на підприємствах такого стилю управління є турбота про працівників та сприятливий внутрішній клімат. Пріоритетами в організації, в даному випадку є акцент на довгостроковій вигоді від професійного і особистісного розвитку кожного працівника. Велике значення має єдність колективу і формування морального клімату. В управлінні найманими працівниками організація заохочує командну роботу. Такий стиль управління формує високий рівень лояльності працівників і слугує передумовою кадрової безпеки.

На відміну від попереднього, **ієрархічний** стиль управління характеризується формалізацією і структурованістю всіх бізнес-процесів. Діяльність працівників в даному випадку строго регламентована прописаними процедурами. Керівники такого стилю управління пишуться тим, що вони раціонально мислячі координатори і організатори. Об'єднуюча сутність компанії полягає у формальних правилах і офіційній політиці. Критеріями успіху є низькі затрати, надійні поставки, планові календарні графіки. Пріоритетами організації є забезпечення стабільності показників. В управлінні найманими працівниками акцент здійснюється на гарантії зайнятості та забезпеченості довгострокової передбачуваності. Такий стиль управління є типовим бюрократичним стилем, де швидкість обміну інформацією між працівниками знижується, компанія повільно реагує на нововведення, кризові зміни, та зміни потреб працівників що стає слабким місцем компанії у формуванні кадрової безпеки.

Адхократичний стиль управління передбачає динаміку і творчість, готовність працівників ризикувати. Всіх працівників в такому стилі управління пов'язує прагнення до експериментів і новаторства. Критеріями успіху таких компаній

є виробництво та надання унікальних і нових товарів і послуг. Пріоритетами підприємства такого стилю управління є робота на випередження, робота з інноваційними ідеями, що в довгостроковій перспективі забезпечує зростання компанії. В управлінні найманими працівниками, організація заохочує персональну ініціативу, особистий внесок і організаційну свободу. Для забезпечення кадрової безпеки на підприємстві такого стилю управління, важливим є постійне дослідження задоволеності працівників роботою, цікавістю проектів, і звичайно, винагородою відповідно до власного внеску.

Особливістю **ринкового** стилю управління є орієнтація на результат, виконання поставленої задачі. Працівники цілеспрямовані і конкурують між собою. Керівники, яким імпонує такий стиль управління, як правило – жорсткі лідери. Вони вимогливі та непохитні. Компанію із таким стилем управління пов'язує воедино акцент на прагненні завжди перемагати. Критеріями успіху є проникнення на ринки, збільшення частки ринку, лідерство на ринку. Пріоритетами на підприємстві з ринковим стилем управління є репутація і успіх, що стають турботою кожного працівника. Фокус перспективної стратегії налаштований на конкурентні дії, вирішенні поставлених завдань та досягненні вимірюваних цілей. Ціль компанії – жорстка конкурентоспроможність. Управління найманими працівниками передбачає заохочення внутрішньої конкуренції. Загрозами кадрової безпеки такого стилю управління є відсутність команди, командного духу, що об'єднує і формує лояльність. Тому велике значення в ринковому стилі управ-

ління відіграє харизматичний лідер, який може запалити всіх працівників спільною ціллю, задати вектор, створити умови роботи і винагороди.

Без перебільшення, велике значення у забезпеченні кадрової безпеки, на ряду із стилями управління, мають стилі взаємодії лідера (керівника) із підлеглими, що визначає певні стилі лідерства, які відрізняються один від одного і мають свою специфіку. Зокрема в таблиці 2 систематизовано п'ять найбільш розповсюджених стилів та загрози з точки зору безпеки відповідно до кожного з них.

Зокрема, домінуючий лідер зосереджений на отриманні результату, він віддає команди на виконання. Зазвичай, такий лідер не переймається почуттями і реакцією своїх підлеглих до тих пір поки вони виконують свої обов'язки, а керівник досягає результатів.

Дискутуючий лідер в управлінні опирається на логіку. Деякі керівники прагнуть уникати переговорів із працівниками. Для них компроміс є неприйнятним і свідчить про те, що доводиться поступатися власними принципами переконаннями.

Переконуючий лідер користується позитивною силою своїх слів, своїх емоцій, харизми, щоб переконати людей і схилити їх на свою сторону. Він характеризується наступними якостями: пристрасть, впевненість в собі, поінформованість про підлеглих, порядність. Загрозою є те, що у випадку недостатньої мотивації, часто одного ентузіазму недостатньо щоб рухатись вперед. Необхідна постійна емоційна та енергетична підкачка. Лідер, який подає приклад зав-

Таблиця 2
Стилi лiдерства та їх коротка характеристика

Стиль лідера	Умови лідерства	Результат	Загрози кадрової безпеки
Домінуючий	Уміння створювати умови безперечного підпорядкування	Негайні дії	Негативна реакція працівників, плинність кадрів
Дискутуючий	Навички формування обопільного розуміння цілей	Підприємницький хист підлеглих	Якщо одна із сторін недовиконає роботу, результат не буде досягнуто.
Переконуючий	Вміння мотивувати інших	Створення у працівників переможного духу	Якщо необхідна мотивація не досяжна – робота непродуктивна
Створюючий приклад	Створення ідеального образу для слідування	Відданість і вірність до системи дій	Якщо лідер терпить поразку, його послідовники страждають ще більше ніж він.
Надихаючий	Вміння зрозуміти внутрішню мотивацію та цілі підлеглих та поєднати їх із цілями підприємства.	Надзвичайний успіх в діяльності	Може виникнути взаємна залежність один від одного і бажання бути весь час в одній команді

жди створює сильне враження на підлеглих. Позитивний приклад стає передумовою позитивних дій. Однак, якщо лідер терпить поразку, це надзвичайно сильно впливає на його послідовників і доводить, що копіюваний поведінковий стереотип виявлявся неефективним.

Лідер, який надихає – це найвища форма управління. Його характерними рисами є віра в людей, позитивна репутація, успішність, застосування різних стилів управління в залежності від ситуації. Він розвиває стосунки зі своїми працівниками, ділиться з ними успіхами компанії, мотивує їх з тим, щоб вони вірили в здійснення спільних цілей, створює всі умови для успішної роботи.

IV. Висновки. Отже, для забезпечення кадрової безпеки та ефективного управління персоналом важливо обирати той стиль управління, який стане максимально оптимальним в тій чи іншій галузі. Враховуючи, що неодмінним чинником та об'єктом кадрової безпеки є персонал підприємства, важливо регулярно проводити моніторинг настроїв, мотивацій, а також задоволеності працівників роботою, і на цій основі визначати комбінацію сильних сторін різ-

них управлінських стилів і кадрових стратегій адекватних певній управлінській ситуації та етапу розвитку підприємства.

1. Васильчак С. В. «Кадрова безпека підприємства-основа економічного розвитку»/ С. В. Васильчак / [текст] / Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.12

2. Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организаций/ О. А. Грунин, С. О. Грунин / [текст]// – СПб: Питер, 2002. – 160 с.

3. Долженко Р. А. «Возможности учета типа организационной культуры при построении системы стимулирования персонала» / Р. А. Долженко // нп «сибирская ассоциация консультантов» [электронный ресурс] http://sibac.info/files/2010_02_01_Menedgment/Dolzhenko.pdf

4. Тумар Н. «Кадровая работа и экономическая безопасность» / Н. Тумар / [текст]// Менеджер по персоналу. – № 9. – 2011. – С.74-80

This article is dedicated to the detection of problems in the personnel security that may occur with the use of a management style. In the article the review of the major problems of personnel security systematized economic security threats that may arise at different stages of management; describes the most typical style of leadership and management style, personnel safety risks are summarized under different management styles and leadership.

Полякова С. В.

УДК 304.4:376

ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДОСТУПУ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО ПОСЛУГ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті розглядаються проблемні питання щодо забезпечення рівних можливостей доступу для людей з особливими потребами до послуг соціальної сфери та до системи державної допомоги. Проаналізовано основні прояви та причини існування нерівності, визначено пріоритетні напрями соціальної політики в контексті реформування системи надання соціальних послуг людям з особливими потребами.

Ключові слова: люди з особливими потребами; діти з особливими потребами; соціальний захист; соціальні послуги; соціальна допомога; реабілітація; денний догляд.

I. Вступ. Соціальна сфера є однією із найважливіших сфер людського життя, з нею по-

в'язують можливості людського розвитку як усього суспільства, так і окремих індивідів. Соціальний захист охоплює систему соціального забезпечення, соціальної допомоги, а також включає соціальні служби, які є підтримкою для людей, якість життя яких напряму залежить від їх діяльності. Основними причинами існування нерівних можливостей для населення щодо доступу до послуг соціальної сфери та системи соціального захисту в Україні є економічна нерівність та чинники нематеріального характеру: місцевість проживання, належність до певних соціальних та вікових груп, стан здоров'я тощо.

Проблемам людей з інвалідністю присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних авторів, які, в основному, стосуються питань

реабілітації та адаптації до життя в соціумі. Зокрема, питання фізичної реабілітації висвітлено у роботах Кукси В., Мартинюка В., Філіпової О. [1-3], соціальної та професійної реабілітації – у публікаціях Баранцової Т., Вдовиченка І., Гайдено В., Предборської І., Кочеткова Ю., Рибаківа В., П'ятилетова К., Щербакова В. [4-9], проблеми незалежного життя досліджуються Індолєвим Л., Коваленко Г. [10-12] та іншими вченими.

Разом з тим, проблемам забезпечення рівних можливостей щодо доступу до послуг соціальної сфери та соціального захисту людей з особливими потребами приділяється недостатньо уваги, що і зумовило вибір теми для дослідження.

II. Постановка завдання. Метою роботи є оцінка основних проявів та причин існування нерівних можливостей доступу людей з особливими потребами до послуг соціальної сфери та соціального захисту, визначення пріоритетних напрямів реформування системи надання послуг людям з особливими потребами.

III. Виклад основного матеріалу дослідження. До груп, що найчастіше мають нерівні можливості доступу до послуг соціальної сфери та соціального захисту, належать особи з обмеженими фізичними можливостями. Однією із найбільш вразливих категорій є особи, які через своє важке захворювання потребують сторонньої допомоги. Якість їх життя в значній мірі залежить від існування належним чином пристосованих служб із набором послуг, а також засобів особливої, часто інтенсивної підтримки. Проте в багатьох випадках вони не отримують належної підтримки з боку систем соціального захисту як через відсутність певних її видів взагалі, так і через нерівні можливості доступу до соціальних послуг.

За даними Міністерства соціальної політики на початок 2011 року в Україні проживало 2,8 млн. осіб з інвалідністю внаслідок як вроджених вад, так і набутих хвороб. Особливу стурбованість викликає зростання чисельності дітей з інвалідністю до 165 тис. осіб. Головними причинами у структурі інвалідності дітей у 2010 р. були вроджені вади – 28,3%, хвороби нервової системи – 28,1% та розлади психіки та поведінки – 14,4%. За регіональною статистикою, найбільше таких дітей у зареєстровано у Донецькій (13 717 – 8,3%), Дніпропетровській (11 290 – 6,8%), Львівській (10 355 – 6,3%) і Харківській (8 806 – 5,3%) областях.

Державна підтримка людей з інвалідністю полягає, в основному, у виплаті пенсії та соціальної допомоги, а набір соціальних послуг є доволі обмеженим, до того ж, переважно стандартизованим, в той час як такі особи потребують індивідуального підходу.

Станом на 01.01.2011 року в Україні діяли 82 центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів та 108 реабілітаційних відділень, 3 центри та 2 реабілітаційних відділення змішаного типу для інвалідів та дітей-інвалідів з розумовою відсталістю, всього 195 реабілітаційних установ. У 2010 році в центрах соціальної реабілітації та реабілітаційних відділеннях отримали реабілітаційні послуги 14,6 тис. дітей з інвалідністю, або лише 9% від загальної чисельності цієї категорії дітей.

В Україні конституційне право громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу, а у разі повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності – на соціальний захист – забезпечується лише за рахунок державного фінансування (у країнах Європи, Російській Федерації – за рахунок страхових компаній). Нажаль, на сьогодні державне регулювання заходів щодо медико-соціального забезпечення та реабілітації інвалідів в Україні має ряд проблем системного характеру (організаційно-правове, ресурсне, інформаційне, фінансово-економічне, кадрове забезпечення тощо).

Проблемним залишається питання щодо механізму отримання коштів для виконання індивідуальних програм реабілітації (ІПР) у зв'язку з різними рівнями підпорядкованості закладів, які розробляють ІПР та які здійснюють їх виконання.

На законодавчому рівні права людей з інвалідністю регламентуються доволі чітко, зокрема в Законі «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» записано, що «...інваліди в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами». В реальності ж багато із задекларованих прав і свобод порушуються. Так, наприклад, у багатьох населених пунктах не створено умов для вільного пересування осіб з інвалідністю, не пристосований громадський транспорт, не всі будівлі, навіть державних органів влади, пристосовані для використання людьми з інвалідністю. Багато вулиць не освітлюються, що здійснює додаткові перешкоди для пересуван-

ня не лише на спеціальних засобах, а й слабозорих людей.

За законом, установи, що надають соціальні послуги, мають забезпечувати всіх потребуючих спеціальним транспортом. Зрозуміло, що навіть за наявності достатньої кількості одиниць транспорту (а це нині далеко не так) важко забезпечити таку кількість та якість послуг, за якої людина з інвалідністю не відчувала б себе позбавленою.

Залишаються декларативними положення про вільний доступ і користування культурно-видовищними закладами і спортивними спорудами, для занять фізкультурою і спортом, а також про надання спеціального спортивного інвентаря. Нині більшість спортивних секцій, клубів є приватними, а отже, платними, безкоштовними залишилися одиниці, до того ж вони облаштовані відповідно до потреб та запитів здорових людей. Плата є доволі високою, а у людини з проблемами здоров'я значна частина доходу витрачається на придбання ліків та медичного обладнання, харчування, придбання товарів першої необхідності, тому коштів на оплату спортивних клубів не залишається. Звичайно, нині в Україні діють і спортивні клуби інвалідів, і окремі секції, однак для переважної більшості вони є недоступними, особливо для жителів сільської місцевості.

Нерівний доступ осіб з інвалідністю до системи соціального захисту спричинений переважно недостатнім інформаційним забезпеченням та превалюванням принципу надання соціальної допомоги після звернення особи за нею. В силу дії різних обставин далеко не всі люди з інвалідністю знають свої права в частині можливості отримання соціальної допомоги та орієнтуються у видах соціальних послуг, що можуть бути їм надані. Рівний доступ до системи соціальної допомоги певною мірою забезпечується через діяльність соціальних працівників, однак тут спрацьовує людський фактор: набір та якість послуг залежать від кваліфікованості та сумлінності соціального працівника.

Набір послуг з соціально-побутового і медичного обслуговування, що надаються для осіб з обмеженими можливостями територіальними центрами соціального обслуговування населення, суттєво диференціюється в залежності від типу населеного пункту: перелік послуг, які може отримати населення, скорочується разом із зменшенням розміру населеного пункту.

У великих та малих містах особи, які потребують певних послуг, можуть їх отримати як вдома, так і у приміщеннях центрів. Зрозуміло, що сільські жителі, які потребують сторонньої допомоги, далеко не завжди можуть добратись до іншого населеного пункту (оскільки в сільській місцевості, як правило, такі центри не розміщуються), щоб отримати необхідну послугу. Тому набір послуг обмежується тими, що надаються соціальними працівниками вдома (як-от, наприклад, придбання та доставка продовольчих, промислових та господарських товарів за рахунок обслуговуваних громадян, приготування їжі, годування, придбання та доставка медикаментів, допомога в прибиранні приміщенні, прання білизни, оформлення документів на отримання соціальної допомоги, субсидій по оплаті житлово-комунальних послуг, оплата платежів тощо).

Ще більш вразливою категорією є діти з інвалідністю: до загальних проблем осіб з обмеженими можливостями додаються освітні. Діти з інвалідністю мають нерівні можливості доступу до системи освітніх послуг. Система інклюзивної освіти в Україні тільки починає формуватись, в рамках експерименту створюються інклюзивні ресурсні центри, що мають координувати діяльність установ – надавачів необхідних послуг.

Діти з інвалідністю відвідують групи навчання у спеціальних закладах та центрах. В цілому система спеціалізованої освіти спроможна забезпечити потреби сімей, які виховують дітей з функціональними обмеженнями, хоча поки що не ліквідовані перешкоди для легкого доступу дітей до мережі спеціалізованих навчальних закладів. Це пов'язано з недостатньою інформованістю батьків, територіальною віддаленістю потрібних закладів від місць помешкання і, відповідно, труднощами як матеріального, так і суто технічного характеру, пов'язаними з необхідністю постійного перевезення дітей. Хоча Законом України «Про освіту» дітям-інвалідам гарантується не тільки право на навчання, а й вибір його форм і освітніх програм, цей вибір поки що не є загальнодоступним.

Можливості вибору обмежені станом здоров'я дітей, часто несприятливими соціальними умовами і недостатнім матеріальним забезпеченням сім'ї, непристосованістю споруд і приміщень, транспортних засобів, нестачею інформації і бюрократичними перешкодами.

Переважає більшість нинішніх вчителів не готові працювати в інтегрованому освітньому середовищі, не мають досвіду організації навчання та забезпечення персональної допомоги учням та студентам з особливими потребами. До того ж, не налагоджена система підвищення кваліфікації вчителів в частині інклюзивного навчання.

Серйозним бар'єром розвитку інклюзивної освіти є моральна неготовність освітнього середовища прийняти дітей з особливими потребами. Прояви жорстокого поводження з такими дітьми є доволі частими, причому як з боку однолітків, так і батьків інших учнів та педагогів. Фактично тисячі дітей вже стихійно інтегровані в загальноосвітню систему. Батьки вимагають для своїх дітей гарантованого законом права вибору навчального закладу. Але це не означає, що в школах діти отримують справді необхідну їм якісну освітню послугу.

Більшість дітей з інвалідністю можуть бути інтегрованими до загальноосвітніх навчальних закладів лише за умови проходження декількох курсів реабілітації. Однак рівень охоплення дітей реабілітаційними послугами є доволі низьким. До того ж, позитивну динаміку 2006-2008 рр. зростання чисельності дітей, яким було надано реабілітаційні послуги, було втрачено у 2009-2010 рр., а у 2010 р. відбулось суттєве його зниження (на 20%). А чисельність дітей, яких після проходження реабілітації було інтегровано в загальноосвітні навчальні заклади, взагалі зменшилась більш, ніж вдвічі – з 1500 до 696 дітей. Якщо у 2009 році було інтегровано 8,3% дітей, які пройшли реабілітацію, то у 2010 – лише 4,8%.

Зрозуміло, що не всіх дітей можна інтегрувати, однак таке різке падіння показника не пояснюється виключно зміною контингентів дітей, що проходять реабілітацію. Як правило, батьки намагаються як мінімум один раз на рік проходити з хворою дитиною курс реабілітації, чисельність дітей з інвалідністю не зменшується, а навпаки, зростає, тому зниження частки дітей, яких вдалось інтегрувати в загальноосвітні навчальні заклади, в основному пов'язане з загальною невисокою якістю послуг, що надаються центрами реабілітації.

Якість послуг залежить від декількох чинників. Передовсім, це рівень технічного оснащення центрів, забезпечення діагностичним та реабілітаційним обладнанням відповідно до профілю. Як вже зазначалось, переважна біль-

шість центрів соціальної реабілітації для дітей з інвалідністю фінансується з місцевих бюджетів. Так, у 2010 році 95% центрів та реабілітаційних відділень фінансувались за рахунок коштів місцевих бюджетів, і лише 5%, або 11 установ – за рахунок коштів спеціального фонду Державного бюджету України. Така ситуація ставить регіони у нерівні фінансові можливості щодо забезпечення дітей з інвалідністю якісними реабілітаційними послугами.

Не менш важливим чинником є наявність достатньої кількості висококваліфікованих фахівців, здатних до постійного самовдосконалення, націлених на пошук та освоєння нових методик реабілітації, які б з терпінням та розумінням ставились до кожної дитини, адже контингент вихованців центрів є дуже специфічним, особливо для дітей з вадами розумового розвитку.

Не створено належної системи денного догляду за людьми з обмеженими можливостями. Особливо від цього страждають сім'ї, де виховується дитина з інвалідністю: по-перше, у ряді випадків це спричинює інституалізацію таких дітей, по-друге, обмежує можливості сім'ї для самозабезпечення: більшість матерів, які виховують дітей з інвалідністю (переважно самотужки, батько доволі рідко бере участь у вихованні дитини з інвалідністю), вимушені жити на допомогу від держави, оскільки дитина, як правило, потребує стороннього догляду.

Лише в кількох містах України функціонують установи, які надають послуги денного догляду за дітьми з інвалідністю. Більшість таких дітей не можуть обслуговувати себе самостійно, або залишати їх наодинці небезпечно для життя та здоров'я (наприклад, дітей з психічними розладами). Тому матері змушені відмовлятися від трудової діяльності та задовольнятися лише коштами, які виплачує держава як пенсію та надбавку на догляд. Цих коштів вкрай недостатньо, оскільки, крім витрат на задоволення життєвих потреб, родина змушена витрачати кошти ще й на лікування хворої дитини.

Цілодобове перебування з хворою дитиною негативно відображається на фізичному та психічному стані матері, часто призводить до того, що нею приймається рішення про поміщення хворої дитини до інтернатного закладу. Як правило, діти, що потрапили в державний заклад, рідко повертаються додому, в основному вони переходять із одного закладу в інший по мірі

досягнення певного віку. У центрах соціально-психологічної реабілітації немає бази даних сімей, у які діти можуть бути повернуті із закладів. Немає таких даних і в інтернатних установах, де перебувають діти. Із сім'ями, які мають хоча б мінімальні можливості для повернення дитини із закладу, соціальна робота майже не проводиться.

Нові виклики постають для суспільства у зв'язку із старінням осіб з обмеженими можливостями, зокрема тих, хто потребує інтенсивної підтримки. Для подолання цих викликів потрібні новаторські підходи в багатьох секторах, де реалізуються напрями діяльності та здійснюється робота служб.

Шляхи вирішення проблем. Підвищення рівня охоплення людей з інвалідністю реабілітаційними послугами та забезпечення високих показників ефективності послуг, що надаються, неможливе без реформування всієї системи надання послуг цій категорії осіб.

Перш за все, необхідно налагодити чіткий облік дорослих та дітей з інвалідністю, створити базу даних, у якій би містилась повна інформація про кожну дитину, починаючи з особистих даних дитини та батьків або осіб, з якими вона проживає, і закінчуючи переліком необхідних реабілітаційних послуг та медичних процедур. Наявність такої бази даних дасть змогу, по-перше, максимально охопити людей з інвалідністю системою послуг, по-друге, планувати введення нових або зростання обсягів надання діючих послуг відповідно до потреб клієнтів. Частково така база даних вже є в управліннях соціального захисту населення, оскільки практично всі сім'ї, де проживають люди з інвалідністю, є реципієнтами системи державної соціальної допомоги. Інформація є в відділеннях Пенсійного фонду. Існуючу базу даних необхідно систематизувати та доповнити персональною інформацією щодо стану здоров'я та необхідних послуг як для самої людини з інвалідністю, так і для сім'ї.

Створення бази даних можливе вже в найближчій перспективі, оскільки не потребує значних фінансових витрат. Така робота має проводитись на районному рівні з подальшою передачею та узагальненням інформації на рівні області. Важливе завдання при цьому полягатиме в розробці уніфікованого програмного забезпечення та навчанні спеціалістів, що збиратимуть та вводитимуть інформацію до бази.

Необхідно змінити сам принцип надання послуг: з «надання послуг тим, хто звернувся

за ними» до «пропонування комплексу послуг тим, хто їх потребує». Непоодинокі випадки, коли сім'я не звертається по допомогу, тому що не знає, що таку можна отримати.

Для розширення переліку реабілітаційних послуг, підвищення їх якості, зміцнення матеріально-технічної бази реабілітаційних установ, забезпечення максимального охоплення людей з інвалідністю слід змінити механізм фінансування закладів, що надають відповідні послуги. Центри соціальної реабілітації повинні фінансуватись переважно за рахунок субвенцій з Державного бюджету, що вирівняло би можливості регіонів та, відповідно, населених пунктів щодо надання допомоги людям з інвалідністю та сім'ям, де виховуються такі діти. Разом з тим, слід диверсифікувати джерела фінансування та не розраховувати виключно на бюджетні кошти. Позитивний досвід співпраці реабілітаційних установ та бізнес-структур, міжнародних організацій, що надають гуманітарну допомогу, вже давно існує і в Україні, його слід поширювати та поступово підключати до такої співпраці всі заклади, що надають реабілітаційні послуги.

Не менш важливою проблемою є необхідність постійного підвищення кваліфікації персоналу закладів. І тут не можна обмежитись лише курсами один раз на кілька років та своєчасним проведенням атестації. Тим більше, що діюча система атестації спрямована переважно не на стимулювання запровадження нових методик та підходів, а на дотримання затверджених. Завжди є працівники, які постійно шукають нові підходи до лікування та реабілітації хворих, розробляють нові методики та впроваджують їх у своїх закладах. З метою поширення позитивного досвіду необхідно постійно проводити семінари, відкриті уроки, заняття, заохочувати передових фахівців до проведення подальших досліджень.

Потрібно розробити методіку оцінки ефективності діяльності реабілітаційних установ, механізм стимулювання працівників та керівництва до покращення показників.

IV. Висновки. Важливим напрямом реабілітаційної роботи є подальший розвиток інклюзивних форм навчання. Як засвідчують наведені раніше дані, лише мізерна частка дітей, що пройшли реабілітацію, інтегрується в загальноосвітні навчальні заклади, в той час як рівень інтеграції є чи не найважливішим показником ефективності наданих реабілітаційних послуг. У базі даних при внесенні інфор-

мації про дитину слід обов'язково ввести графу, у якій би фахівці зазначали потенціал дитини саме в частині можливостей інтеграції.

У загальноосвітніх навчальних закладах необхідно створити умови для навчання дітей з інвалідністю: обладнати пандусами, укомплектувати педагогами необхідної кваліфікації, відкрити спеціалізовані класи (за наявності певного числа дітей, це можливо у великих містах, оскільки у сільській місцевості навряд чи буде стільки дітей з захворюваннями та віком, щоб їх можна було об'єднати в один клас). Для планування розвитку інклюзивних форм навчання, знову-ж-таки, необхідно мати повну інформацію не лише про чисельність дітей з інвалідністю, а про дітей, які можуть бути інтегровані в загальноосвітні навчальні заклади.

1. Кукса В. О. До еволюції визначення поняття «здоров'я» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/phis/mart/>

2. Мартинюк В., Зінченко С. Соціально-педіатричний аспект реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/phis/mart/>

3. Філіпова О. Епілепсія. Як навчитися з нею жити? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/phis>

4. Баранцова Т. Реабілітація тіла та душі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof>

УДК 338.46

ОЦІНКА ХАРАКТЕРУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Стаття спрямована на дослідження динаміки розвитку основних показників соціально-оздоровчої інфраструктури держави та окреслення проблем її функціонування.

Ключові слова: лікарняні заклади, спортивні споруди, об'єкти туристично-рекреаційної інфраструктури, тенденції розвитку

І. Вступ. Характер трансформаційних перетворень в Україні ще з більшою актуальністю висувають соціальні проблеми. В цьому контексті необхідним є аналіз функціонування соціальної інфраструктури. Соціальна інфраструктура є однією з найважливіших сфер у житті кожної людини. Її можна розмежувати на п'ять складових: соціально-побутову, соціально-оз-

доровчу, освітньо-духовну, комунікаційну та соціально-економічну. Всі ці складові мають взаємодіяти між собою і створювати умови для комфортного проживання.

Соціально-оздоровча інфраструктура є однією з найвагоміших складових соціальної інфраструктури держави. Вона включає інфраструктуру охорони здоров'я, інфраструктуру фізичної культури та спорту, туристично-рекреаційну інфраструктуру. Їх роль зводиться до надання послуг, які формують та відтворюють здорове активне покоління, а також приємного змістовного проведення вільного часу.

Значний внесок у дослідження особливостей, закономірностей, соціально-економічних можливостей розвитку соціальної інфраструктури зробили вітчизняні вчені, зокрема, М. Бой-

5. Вдовиченко І. В. Соціалізація розумово відсталих дітей-сиріт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof>

6. Гайдено В., Предборська І. Соціальна адаптація як передумова життєвого успіху [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof>

7. Кочетков Ю. И. О некоторых аспектах социальной адаптации незрячих студентов [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof>

8. Рибаків В., П'ятилетов К. Як інваліду знайти роботу – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof>

9. Щербаків В. С. Онтопсихологічні аспекти професійної підготовки студентів з особливими потребами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof>

10. Индолев Л. Н. Жить в коляске [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/problem>

11. Индолев Л. Н. Тем, кто в коляске и рядом с ними [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/problem>

12. Коваленко Г. Зброя професора Шевцова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/problem>

Кінаш І. П.

ко, Л. Гопкало [1], В. Вакуленко, М. Орлатий [2], В. Куценко, Г. Трілленберг [3], Г. Кравчук [4], П. Левін [5], О. Салій [6] та ін. Оскільки соціально-оздоровча інфраструктура, як складова соціальної інфраструктури, функціонує у нових умовах, дослідження характеру її розвитку набуває особливої актуальності.

II. Постановка завдання. Метою статті є виявлення характеру розвитку соціально-оздоровчої інфраструктури України. Дослідження спрямоване на визначення динаміки розвитку основних її показників та окреслення проблем її функціонування.

III. Результати. Інфраструктура охорони здоров'я являє собою сукупність установ, організацій, які зайняті відновленням і зміцненням здоров'я людини, профілактикою захворювань. Нині в Україні представлена широка мережа лікувально-профілактичних закладів: 2,8 тис. лікарняних закладів, у яких розгорнуто 428,7 тис. ліжок; 9,0 тис. амбулаторно-поліклінічних закладів, планова ємність яких складає майже 993 тис. відвідувань за зміну. Матеріали досліджень свідчать, що до амбулаторно-поліклінічних закладів звертаються 90 % із числа тих, хто захворів; 80% з них у цих закладах розпочинають і завершують процес лікування [7]. Крім вищезазначених, функціонує ще широка мережа інших медичних закладів: станції швидкої медичної допомоги, жіночі консультації, дитячі поліклініки тощо. Якщо кількість амбулаторно-поліклінічних закладів в Україні має тенденцію до зростання, то лікарняних демонструє протилежну тенденцію як до речі, і щодо кількості лікарняних ліжок у них. Матеріали досліджень свідчать, що впродовж 2005-2010 р.р. мережа лікарняних закладів зменшилася на 142 одиниці, а в них кількість ліжок - на 16,2 тис.

На початок 2011 р. на 10 тис. населення припадає 94 ліжка і 217,7 відвідувань за зміну. Даний показник дуже диференціюється в регіональному розрізі: по ліжках - від 80,7 (Закарпатська область) і 83,3 (Волинська область) до 115,5 (Чернігівська область) [8].

За досліджуваний період у розвитку мережі лікарняних закладів відбулися значні зміни, що зумовлюють руйнацію інфраструктури охорони здоров'я. Так, кількість диспансерів зменшилась у 4 рази, спеціалізованих лікарень - у 2,5 рази, дільничних лікарень - більше, ніж на третину. Таким чином, територіально медична допомога стає менш доступною. Це є і причиною

зменшення життєвого рівня населення, що зумовлює зростання захворюваності. Так, якщо в розрахунку на 100 тис. населення у 1995 р. кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань дорівнювала 63 тис., у 2005-70 тис., то вже у 2010 р. - більше 72 тис. Більше, ніж на третину зросла кількість випадків, пов'язаних з новоутвореннями, хворобами крові і кровоносних органів та окремими порушеннями із залученням імунного механізму, у 1,5 рази зросла кількість захворюваності населення на ВІЛ-інфекцію та СНІД тощо. Поширення цих захворювань також надзвичайно диференціюється в регіональному розрізі. Якщо, наприклад, у розрахунку на 100 тис. населення у цілому по Україні у 2010 р. кількістю захворювань населення на ВІЛ-інфекцію та СНІД було зареєстровано 45 випадків, то у Дніпропетровській області - 97, Миколаївській - 93, а у Чернівецькій - 11, у Тернопільській області тільки 10 [8].

Стан наявного обладнання у лікувально-профілактичних закладах погіршився. У багатьох з них не вистачає діагностичного обладнання, технічних засобів, інвентарю, витратних матеріалів. Окремі медичні заклади використовують техніку, яка непридатна до експлуатації, адже на 50% застаріла і фізично і морально. Такий стан матеріально-технічного забезпечення інфраструктури охорони здоров'я становить серйозну небезпеку для пацієнтів, так і для персоналу.

Серед основних соціально-економічних показників, які визначають якість життя населення, вагоме місце відводиться інфраструктурі фізичної культури. Нині в нашій державі посилена увага до фізичного виховання та спорту. На належному організаційному та професійному рівнях в Україні проведено Євро-2012 з футболу, українські спортсмени успішно виступили на 30-тій літній олімпіаді у Британії. Для належного охоплення населення фізичною культурою та спортом необхідна інфраструктурна база. Так, впродовж 2005-2010 р.р. в Україні спостерігається суттєве зростання мережі площинних спортивних споруд та спортивних залів (табл.1).

В регіональному розрізі дані показники суттєво диференціюються. Так, за досліджуваний період введено в експлуатацію 12 стадіонів. Найбільші стадіони в м. Донецьку та Дніпропетровську, відповідно, на 50 тис. та 31 тис. місць. Досліджуючи тенденції (за період 2005-

2010р.р.) щодо введення в експлуатацію спортивних залів слід зазначити, що найбільше тренувальної площі введено у м. Києві - 41,4 тис.м², Вінницькій області-10,1 тис.м², Полтавській - 7,5 тис.м² тренувальної площі. Найменше-у Рівненській області-0,6 тис.м² [9].

4 спеціалізовані дитячо-юнацькі школи олімпійського резерву, тоді як на Черкащині лише 2. Тож не дивно, що в першому з аналізованих регіонів цими школами було охоплено у 2,5 рази більше дітей і підлітків, ніж у другому.

Таблиця 1

Введення в експлуатацію об'єктів спортивного призначення

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005-2010,+,-
Стадіони, місць	150	1687	20990	33500	52888	9643	+813
Спортивні зали, м ² тренувальної площі	6258	25415	16174	16685	43838	9930	+3672
Плавальні басейни, м ² дзеркала води	3033	1903	2902	2218	644	2310	-723
Площинні спортивні споруди(спортивних ігрових майданчиків, тенісних кортів, футбольних полів), м ²	8189	16562	5030	26832	23476	15583	+7394

Джерело: [9].

По території України розміщені дитячо-юнацькі спортивні школи (ДЮСШ), спеціалізовані дитячо-юнацькі школи олімпійського резерву (СДЮШОР) та школи спортивної майстерності (ШВСМ). Нині в Україні функціонує 1502 ДЮСШ (охоплено 562,3 тис. осіб), 185 СДЮШОР (охоплено 53,6 тис. осіб) та 35 ШВСМ (навчаються більше 4 тис. осіб). Матеріали досліджень вказують про те, що хоча кількість ДЮСШ в Україні за досліджуваний період збільшилось на 78 одиниць, проте охоплено ними дітей на 75,5 тис. осіб менше.

Усі об'єкти інфраструктури фізичної культури розміщені нерівномірно. А тому про їх доступність говорити складно. Підтвердженням цього є той факт, що при майже однаковій чисельності населення в Черкаській та Чернігівській областях (дитячого в тому числі) на кінець 2010 р. на Чернігівщині функціонувало

В умовах переходу держави до сталого розвитку актуальним є задоволення потреб населення в оздоровленні, відпочинку і змістовному проведенні вільного часу. Цьому має сприяти наявна туристично-рекреаційна інфраструктура. Вона включає матеріально-технічну базу функціонально-господарських структур різного порядку. Нині в Україні функціонує 2,9 тис. санаторно-курортних закладів, з яких 453 санаторії, 55 пансіонати з лікуванням. Потужність цих закладів 443,6 тис. місць. Матеріали досліджень вказують про те, що впродовж досліджуваного періоду у туристично-рекреаційній інфраструктурі спостерігається скорочення мережі (табл. 2).

У різних регіонах ця мережа розвивається по-різному. Якщо в АР Крим, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів має

Таблиця 2

Динаміка об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури

Показник	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2009/10	2010/11
Кількість закладів	3245	3164	3110	3032	2982	2991
У т.ч.						
санаторії	465	468	471	465	456	453
З них						
дитячі	173	171	171	171	168	167
Пансіонати з лікуванням	59	52	52	53	54	55
Санаторії-профілакторії	291	277	269	262	234	224
Будинки і пансіонати відпочинку	321	301	302	302	290	280
Бази та інші заклади відпочинку	2052	2012	1969	1916	1920	1947
заклади 1-2 денного перебування	57	54	47	41	29	21

Джерело: складено автором за матеріалами офіційного сайту Держкомстату України www.ukrstat.gov.ua.

тенденцію до зростання, то, скажімо, у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Київській областях – до різкого зниження. В Україні діє широка мережа дитячих оздоровниць, які розміщені у всіх регіонах держави. Найбільше (понад 1000) їх функціонує в Черкаській і Полтавській областях, а в Одеській – майже 1200. Статистика свідчить, що там, де ширшою є наявна мережа, там, як правило, вищим є і показник охоплення дітей санаторно-курортними та оздоровчими закладами. Оцінюючи інфраструктурний потенціал слід зазначити, що він використовується не в повній мірі. Частина санаторно-курортних і оздоровчих закладів не працює. У 2010 р. таких закладів нараховувалось 588 од. на 45,4 тис. ліжок (місць), у тому числі 130 закладів на 9872 місця перебував на капітальному ремонті, а 272 заклади на 20919 місць не працювали через відсутність коштів на їх експлуатацію. Якщо закладів, які належали до першої групи, найбільше було в АР Крим, в Одеській та Херсонській областях, то закладів другої групи – у Донецькій області. Майже відсутні такі заклади у Вінницькій та Кіровоградській областях. Слід відмітити Хмельницьку область, де всі заклади (16 од.) впродовж звітного року працювали.

Розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури сприяє розвиток готельного господарства. Готелі залишаються найбільш слабкою ланкою досліджуваної інфраструктури. Адже більшість об'єктів готельного типу в країні – це реконструйовані будівлі 1970-1980-х років. Впродовж 2005-2010 рр. в Україні інфраструктура готельного господарства розвивається прискореними темпами. Якщо у 2005р. функціонувало 1232 готелів та інших місць тимчасового проживання, то у 2010-1732, що на 40% більше. Аналогічну тенденцію спостерігаємо щодо місткості готелів та інших місць тимчасового проживання. За досліджуваний період кількість місць збільшилось на 80 тис.од. Найпотужнішими дані інфраструктурні об'єкти є в Херсонській, Миколаївській області та столиці. Так, станом на кінець 2010 року сукупна пропозиція готелів категорій 1-5 зрок у Києві представлена 48 об'єктами із загальним номер-

ним фондом у 6061 номерів. Проте рівень забезпеченості готельними номерами в столиці складає 3,5 місця на 1000 мешканців, що є далеким від європейських стандартів. Для порівняння, цей показник становить: у Москві – 9,3; у Санкт-Петербурзі – 6,4; Варшаві 5; у Парижі – 38,4; у Відні – 25,6 [4,с.113].

IV. Висновки. Оцінка характеру розвитку соціально-оздоровчої інфраструктури України вказує про її адаптацію до змін ринкових умов. Комплексний аналіз показників і процесів дозволяє зробити загальні висновки про тенденції її перетворень. Всі вони вказують про потенційні можливості успішного її функціонування. Цьому, на нашу думку, сприятиме ефективна державна соціальна політика, яка б стимулювала розвиток соціально-оздоровчої інфраструктури держави.

1. *Бойко М. Г.* Організація готельного господарства: підручник / М. Г. Бойко, Л. М. Гопкало. – К.: Київський національний торговельно-економічний ун-т, 2006. – 448 с.

2. Соціальна інфраструктура регіону: навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К.: НАДУ, 2010. – 257 с.

3. *Куценко В. І.* Сфера охорони здоров'я: соціально-економічні та регіональні аспекти / В. І. Куценко, Г. І. Трілленберг. – К., 2005. – 367 с.

4. *Кравчук Г. О.* Аналіз дослідження розвитку готельної індустрії України в контексті Євро-2012 / Г. О. Кравчук // Інноваційна економіка. – 2012 – № 27, с. 112-115.

5. *Левін П. Б.* Економічний механізм соціальної інфраструктури: стан і перспективи розвитку [моногр.] / П. Б. Левін.-К. Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України, 2008. – 313 с.

6. *Салій О. М.* Функціональне призначення та основні завдання соціальної інфраструктури / О. М. Салій // Наука і економіка. – 2010. – № 2. – с. 215-218.

7. *Куценко В. І.* Соціальний вектор економічного розвитку / В. І. Куценко. – К. «Наукова думка» НАН України, 2010. – 735 с.

8. Веб-сайт Держкомстату України: www.ukrstat.gov.ua.

9. Введення в експлуатацію об'єктів соціальної сфери та окремих виробничих потужностей в Україні за 2005-2010 роки: [Стат. бюл.]. – К.: Держкомстат України, 2011. – 90 с.

The article is devoted to the research of developmental dynamics of main indices of social and health-improving infrastructure in Ukraine. The problems of the infrastructure functioning are defined.

УДК 316.356.2:332.122

Слюсар Л. І.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ: СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ, ПРІОРИТЕТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

На основі дослідження найгостріших проблем розвитку сім'ї у різних регіонах України визначені пріоритети регіональної сімейної політики.

Ключова слова: сім'я, сімейна політика, шлюбність, розлучуваність, феномен соціального сирітства.

I. Вступ. Стабільний соціально-економічний розвиток України та її регіонів неможливий без гармонійного й збалансованого розвитку населення, у тому числі у шлюбно-сімейній сфері. Всі проблеми демографічного й соціально-економічного розвитку безпосередньо пов'язані з питаннями утворення, існування, розвитку і трансформації сім'ї. На початку ХХІ століття, в умовах соціально-економічної та постіндустріальної трансформації українського суспільства, тенденції розвитку сім'ї в Україні є складними і неоднозначними. «Формування нових принципів соціальної і технологічної організації» [1, с. СХХ] на постіндустріальному етапі розвитку цивілізації й відповідні зміни у властивостях-якостях населення детермінують трансформацію шлюбно-сімейних відносин (як і всієї сукупності соціально-демографічних відносин), зміни у процесах формування й життєдіяльності сім'ї. Ці процеси відбуваються в усіх країнах Європи, однак у перехідному соціумі сучасної України ці трансформації проходять складно і болісно, продукують ряд складних соціально-демографічних проблем. В цих умовах зростає значення сімейної політики як одного із напрямів соціально-демографічної політики, метою якого є підтримка сімейного способу життя, зміцнення сім'ї, в першу чергу сім'ї з дітьми, створення найкращих умов для її утворення, функціонування та розвитку.

II. Постановка завдання. Ефективна сімейна політика неможлива без врахування регіональних відмінностей шлюбно-сімейної ситуації, оскільки загально визнано значний вплив національних, культурних та релігійних особливостей і традицій на шлюбно-сімейні проце-

си і структури населення. Аналіз регіональних особливостей структурних і динамічних характеристик шлюбно-сімейної сфери відтворення населення України дозволив нам виділити три демографічні зони, які досить суттєво відрізняються перебігом шлюбно-сімейних процесів: Західну, Південно-Східну і Центральну. Західна зона об'єднує Закарпатську, Львівську, Волинську, Рівненську, Тернопільську, Івано-Франківську, Чернівецьку області. Населення цих областей відрізняється своєю досить традиційною матримоніальною поведінкою, збереженням класичних сімейних цінностей. Друга демографічна зона – Південно-Східна - об'єднує Автономну Республіку Крим, Запорізьку, Дніпропетровську, Донецьку, Миколаївську, Луганську, Кіровоградську, Харківську і Херсонську області. На цих територіях найбільш інтенсивно відбуваються процеси трансформації у шлюбно-сімейній сфері, що загострює відповідні демографічні проблеми. Третя демографічна зона – Центральна – займає проміжне, «середнє» місце й об'єднує Вінницьку, Житомирську, Київську, Одеську, Полтавську, Сумську, Хмельницьку, Черкаську, Чернігівську області [2, с. 51-57].

Постає необхідність визначення регіональних пріоритетів сімейної політики з урахування специфіки цих демографічних зон, що дасть можливість сконцентрувати матеріальні й організаційні ресурси на найбільш гострих проблемах конкретного регіону. Це можливо здійснити лише на основі аналізу сучасних деформацій у розвитку української сім'ї, визначення найбільш гострих її проблем у кожному регіоні. Отже наше завдання – визначити регіональних пріоритетів сімейної політики на основі аналізу найбільш гострих проблем життєдіяльності сім'ї.

III. Результати. Сім'я є базовою передумовою функціонування соціуму, первинним та основним осередком відтворення населення. Протягом ХХ сторіччя, незважаючи на трагічні періоди в історії українського народу – громадянську війну, голодомор, репресії, Велику Вітчизняну війну, які знищували цілі покоління –

український народ в цілому зберіг сімейний спосіб життя, традиції шлюбності, сімейної кооперації та взаємодопомоги. Дослідження розвитку української сім'ї у перше десятиріччя ХХІ сторіччя дозволяє зробити висновок, що в складних умовах соціально-економічної та постіндустріальної трансформації традиції сімейного способу життя населення, механізми сімейної взаємодії поколінь в країні в цілому збережено, хоча в сучасних умовах ці механізми, трансформуючись, часом змінюють свою форму. Більше того, сім'я є своєрідним амортизатором, що певною мірою забезпечує зняття напруженості у відтворенні населення та забезпечує виживання значних його верств в умовах жорсткого ринкового соціально-економічного середовища.

Разом з тим в сучасній Україні існують гострі соціально-демографічні проблеми, які засвідчують деформацію, "недовиконання" важливих функцій сім'ї, несприятливі умови її існування, порушення тої солідарності поколінь, яка є основою сімейного способу життя, – це велика чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; високий рівень розлучуваності населення; значний відсоток неповних сімей серед сімейних осередків з дітьми. Вищезгадані явища, особливо при їх наростанні, є тими ризиками, які здатні "підірвати" сімейний спосіб життя і тим самим поставити під загрозу фізичне (біологічне) та соціокультурне

відтворення населення. Хоча ці проблеми носять загальноукраїнський характер, їх гострота у різних регіонах країни суттєво відрізняється.

До найбільш гострих соціально-демографічних проблем сучасної України слід віднести поширення соціального сирітства, безпритульність та бездоглядність частини дітей. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на початок 2011 р. дорівнювала 98119 осіб, тобто 1,23% всіх дітей віком до 18 років в країні. Це серйозний прояв соціально-демографічної кризи, свідчення погіршення якості населення. І якщо сьогодні це проблема охорони дитинства, забезпечення гідних умов виховання і утримання для всіх дітей, то завтра – це проблема деформації демографічного, трудового та соціального потенціалу країни, зниження якості певних його сегментів.

Найбільша кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проживає у Донецькій і Дніпропетровській областях, що значною мірою обумовлено тим, що це найчисельніші області України. Однак за відносним показником, який дозволяє нейтралізувати вплив абсолютної величини дитячих контингентів населення, проблема соціального сирітства дітей є найбільш гострою на півдні та південному сході країни: у Миколаївській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Херсонській, Чернігівській, Донецькій областях (рис. 1).

Рис. 1. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 100000 дітей віком до 18 років в Україні та її регіонах у 2011 р., осіб (станом на 1 січня).

Джерело: Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2011.

В останні роки поступове покращення соціально-економічної ситуації в країні та увага органів влади до проблем дитинства дали позитивні наслідки: відбулись певні зрушення, які дають надію на поступове покращення ситуації. З 2009 р. відбувається скорочення як абсолютної чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, так і показника їх відносної чисельності: за 2009–2010 роки кількість дітей цієї категорії скоротилась з 103542 осіб до 98119, а у розрахунку на 100000 дітей – з 1265 до 1226 [3, с. 13-14]. Однак слід звернути увагу, що покращення ситуації в країні відбувається за рахунок областей, де показники поширення соціального сирітства вищі за середню українську. Найбільш суттєві позитивні зрушення відбулись у Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській областях. Разом з тим у західному регіоні країни, особливо у Закарпатській області, де ця проблема не є настільки гострою, ситуація погіршилась. Значно погіршилась ситуація також у Кіровоградській та Херсонській областях (рис. 2).

Сімейним кодексом України передбачено декілька форм утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме: передача під опіку у сім'ї, патронат (у тому числі прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу), усиновлення, а також

повне державне утримання у навчально-виховних закладах. Виховання цих дітей у дитячих будинках і інтернатних закладах і досі є досі поширеною формою їх утримання, однак фахівці стверджують, що специфічні умови проживання і виховання у цих закладах негативно впливають на фізичний і психічний розвиток дітей. Сімейні форми утримання дітей-сиріт і соціальних сиріт дозволяють значно зменшити ризики, які продукує соціальне сирітство. Україна, як і інші цивілізовані країни, все більше підтримує сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – усиновлення, опіку, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. За 2005–2010 рр. кількість дитячих будинків сімейного типу в країні зросла з 149 до 535 (у 3,6 раз), прийомних сімей – з 180 до 3195 (майже у 18 раз).

Однак склалась парадоксальна ситуація: регіони, в яких проблеми розвитку сім'ї стоять найбільш гостро, вищі показники соціального сирітства – це більшість областей півдня і сходу – слабо розвинені сімейні форми утримання дітей, позбавлених батьківського піклування. Станом на 2011 рік кількість дитячих будинків сімейного типу у розрахунку на чисельність дітей цієї категорії найнижча у Луганській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Чернігівській, Дніпропетровській областях, кількість прийомних сімей – у Автономній Республіці Крим, Київській, Донецькій, Одеській,

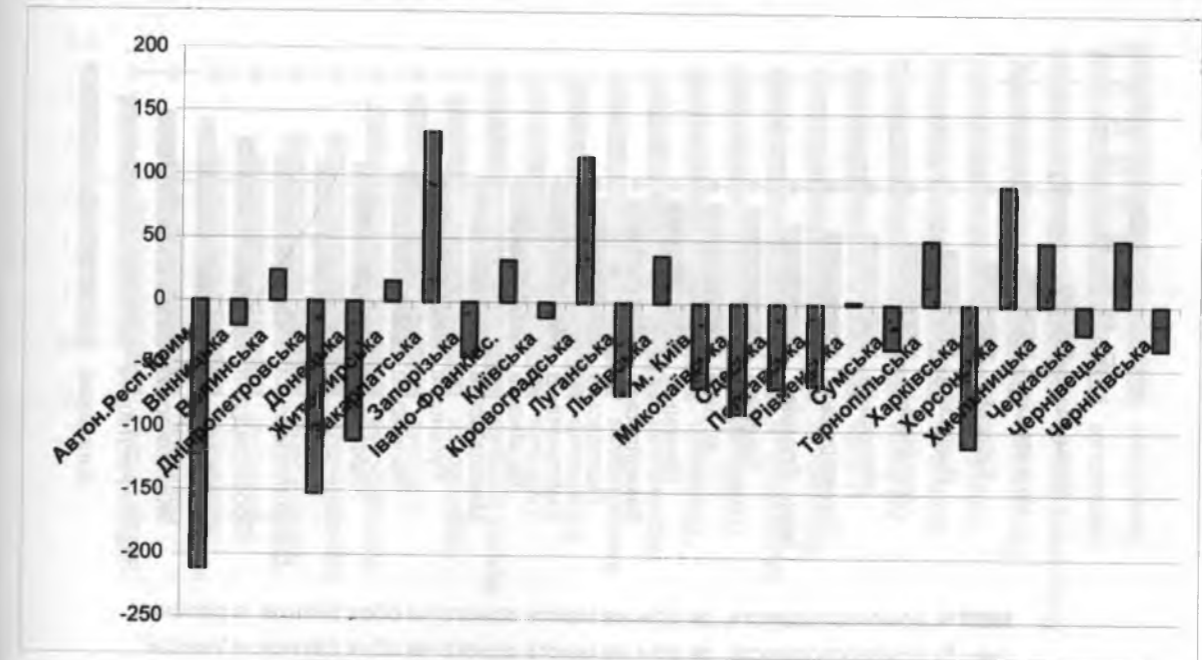

Рис. 2. Зміни у показниках відносної чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в регіонах України за 2009-2010 роки

Джерело: Авторські розрахунки за: Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2011.

галися найменші зміни показників народжуваності (рис. 1).

Принагідно зауважимо, що й середня бажана кількість дітей (тобто та, яку респондент хотів

тілітті нового століття спостерігалось у 2008 р. – 97,5‰), а у жінок віком 25–29 років дітородна активність невпинно посилювалася, показники народжуваності у цих п'ятирічних групах жінок

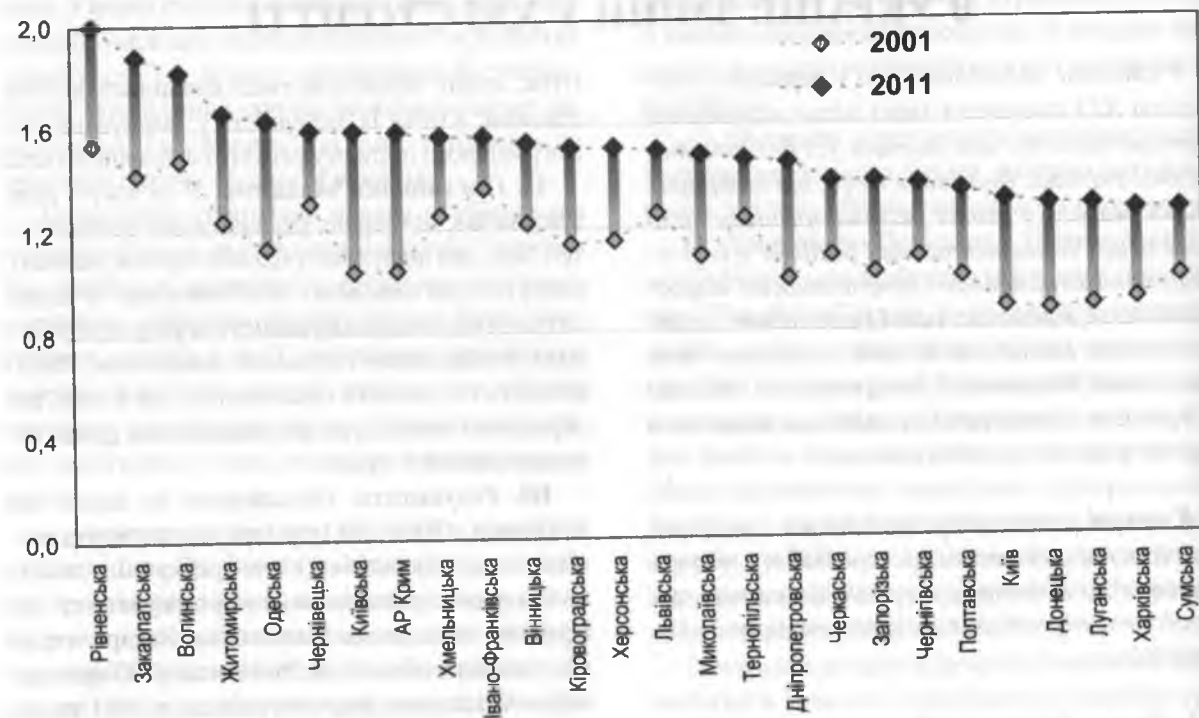

Рис. 1. Сумарні показники народжуваності у регіонах України у 2001 та 2011 рр.

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики

би мати за наявності необхідних умов, виходячи лише з особистих схильностей, без урахування конкретних життєвих обставин, зокрема, матеріальних умов), виявилася найнижчою у Північно-Східному і Південно-Східному демографічних районах, до яких належать названі області, що доповнює низку чинників низького рівня потенціалу цих регіонів для зростання народжуваності.

Аналіз рангових позицій за сумарним показником народжуваності інших регіонів країни показав, що Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська області погіршили свої позиції, а от збільшення рівня народжуваності у Одеській, Київській областях і АР Крим сприяло зміщенню їх рангових місць у бік областей із відносно високими показниками.

У період 2001 – 2011 рр. стрімкими темпами зростав рівень дітородної активності у жінок віком старше 30 років, а от інтенсивність народжуваності у молодих жінок змінювалася незначно. Внаслідок того, що у жінок у віці 20–24 роки коефіцієнт народжуваності залишався близько 90‰ (у цій віковій групі найбільше зростання інтенсивності народжуваності у першому деся-

у 2011 р. були майже однаковими, але, як очікується, вже в наступному році лідерство у цій царині перейде до жінок віком 25–29 років. Усі зазначені трансформації свідчать про те, що «постаріння» материнства не припиняється. Це підтверджують й зміни середнього віку матері при народженні дитини. Так, в Україні цей показник у 2001 р. ледве перевищував 25 років, а у 2011 р. він був на рівні 27,4 роки, при народженні первістка – у 2001 р. середній вік матері становив 23,0 роки, а у 2011 р. – майже 25 років.

Підвищення середнього віку матері при народженні дитини відбулося в усіх регіонах України, разом з тим зросла й диференціація цього показника. Якщо регіональна амплітуда коливань середнього віку матері при народженні дитини у 2001 р. не перевищувала двох років (найменше значення показника було притаманне Хмельницькій області – 24,9 роки, а найбільше – м. Київ – 26,8 років), то у 2011 р. показник приймав значення від 26,5 років (Тернопільська область) до 29,3 років (м. Київ) (рис. 2).

¹ Авторські розрахунки, можуть не співпадати із даними Державної служби статистики.

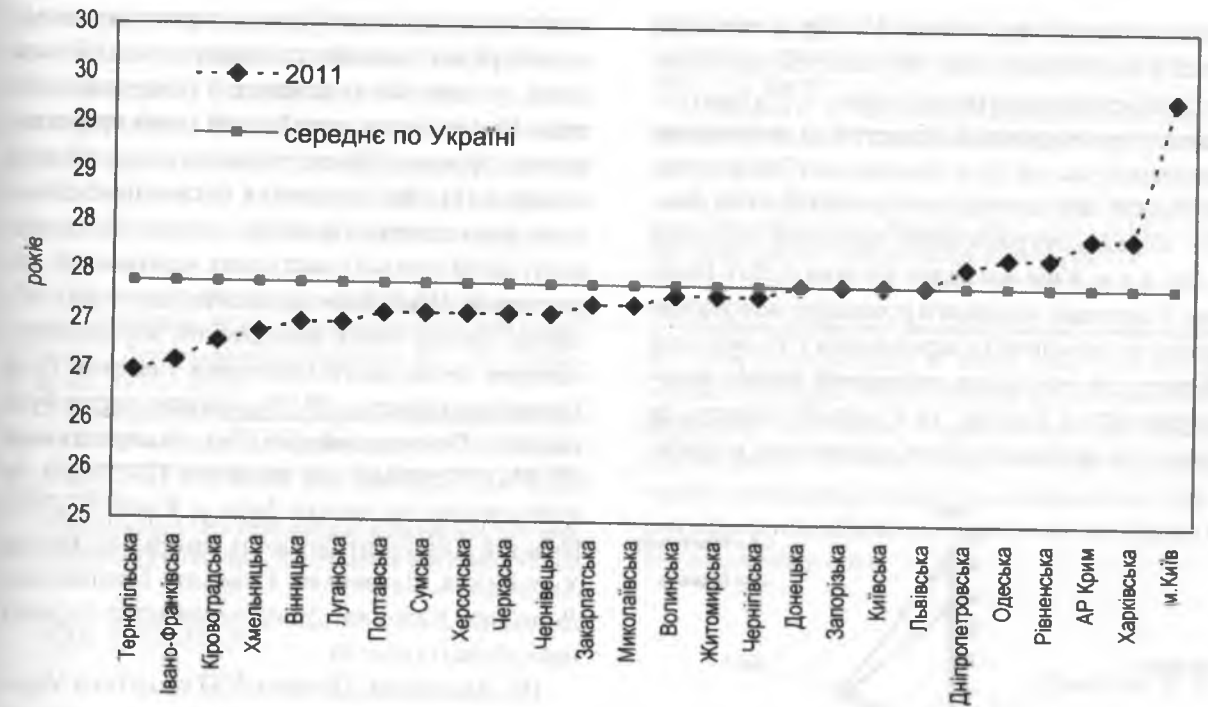

Рис. 2. Середній вік матері при народженні дитини в регіонах України у 2011 р.

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики.

Установки, цінності, норми, спосіб життя мешканців великих міст і особливо міст із статусом столичного задають «тон» усім процесам, у тому числі й демографічним, що відбуваються в інших містах (менших за чисельністю населення) і селищах. Те, що середній вік матері при народженні дитини у Києві є значно вищим, ніж у інших регіонах країни, відображає ту обставину, що саме молодь столиці раніше за всіх усвідомила необхідність пошуку тієї оптимальної моделі життєвого циклу, яка б відповідала сучасним реаліям, серед яких чільне місце посідають високі вимоги до освіти, професійної діяльності, рівня матеріального добробуту, а також взаємна участь подружжя у формуванні сімейних доходів і виконання сімейних обов'язків [4, с. 40]. Середній вік матері при народженні дитини у Києві наближається до аналогічних показників, що притаманні європейським країнам. Так, у 2010 р. у Німеччині середній вік матері при народженні дитини становив 30,4 років, у Франції – 30,0 років, Норвегії – 30,1, Італії та Швеції – 31,3, Іспанії – 31,2 роки.

За перше десятиріччя відбулися суттєві зміни й у структурі новонароджених за черговістю їх народження. В цілому в Україні частка дітей першої черговості зменшилася, а другої і наступних черговостей народження, навпаки, зросла. Так, у 2011 р. частка первістків у загальній сукупності новонароджених в Україні становила

49%, частка дітей другої черговості народження майже досягла 36%, третьої черговості – 10%, четвертої і наступної черговості народження – 5%. Для порівняння наведемо розподіл новонароджених за порядком їх народження, який був у 2001 р. Частка первістків серед усіх новонароджених досягла 60%, питома вага дітей другої черговості народження не перевищувала 30%, третьої черговості була на рівні 6%, а четвертої і наступної – 4%. Питома вага перших дітей знизилася в усіх регіонах країни, але найбільші зміни мали місце у Південно-Східному демографічному районі, до складу якого входить Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська області. Наприклад, у Луганській області у 2001 р. частка первістків серед новонароджених становила 69%, а у 2011 р. вона зменшилася на 17 в.п., у Донецькій області у 2001 р. дві третини новонароджених були першими дітьми у матерів, а у 2011 р. таких дітей серед усіх новонароджених була лише половина. Питома вага первістків серед народжених найменше змінилася у Західному демографічному районі – Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Рівненській, Львівській, Закарпатській областях; де зазначений показник завжди приймав нижчі, ніж у середньому по країні, значення. Рівненська область помітно виділяється серед інших регіонів: саме цій області була притаманна найнижча частка наро-

джених першої черговості (37,4%), а от частка дітей п'ятої та наступних черговостей народження була безпрецедентно високою – 7,7% (наступними у ранжируванні областей за величиною зазначеної частки були Волинська і Закарпатська області, але значення показника було на рівні 5%; середньоукраїнський показник становив 2,2%, а у м. Київ він ледве досягав 0,5%). Рисунок 3 дозволяє порівняти розподіли новонароджених за порядком їх народження у Рівненській області, де мав місце найвищий рівень народжуваності в Україні, та Сумській області, де дітородна активність була найнижчою у країні.

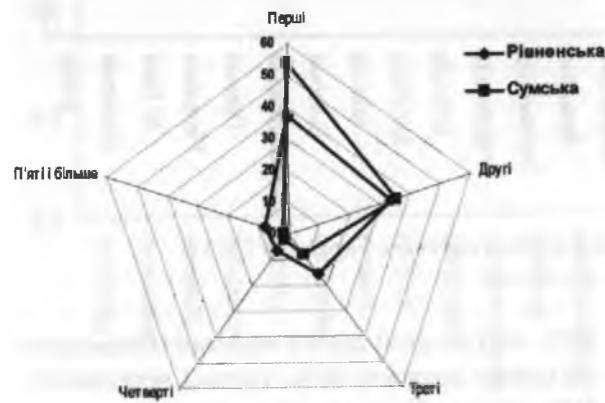

Рис. 3. Розподіл дітей за порядком їх народження у Рівненській і Сумській областях у 2011 р., %
Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики.

Згідно законодавства в Україні багатодітною сім'єю вважається сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує [5].

Встановлення багатодітності на межі «три дитини» посилює інтерес до сукупності дітей третьої і наступних черговостей народження. Необхідно зауважити, що в усіх областях частка таких народжених збільшилася. Лідером щодо цього показника так само була Рівненська область – 29,2%; високою частка була також у Волинській (26,0%), Закарпатській (22,9%), Чернівецькій областях (20,5%), а от найнижчою ця частка була у Києві (7,7%). Низький для багатодітності потенціал мають Харківська, Луганська, Сумська, Полтавська, Донецька, Київська, Дніпропетровська та деякі інші області (рис. 4).

III. Висновки. Початок ХХІ століття в Україні ознаменувався зростанням рівня народжуваності; у 2011 р. порівняно із 2001 р. сумарний показник народжуваності підвищився на 36%. Покращення ситуації щодо народжуваності мало місце в усіх регіонах країни, щоправда відбувалося воно різними темпами. Внаслідок цього дещо змінилися позиції регіонів у ранжируванні за величиною показників народжуваності. Суттєво поліпшилася ситуація у Одеській, Київській областях, АР Крим, дещо погіршилися рангові позиції Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської області. Водночас, певні

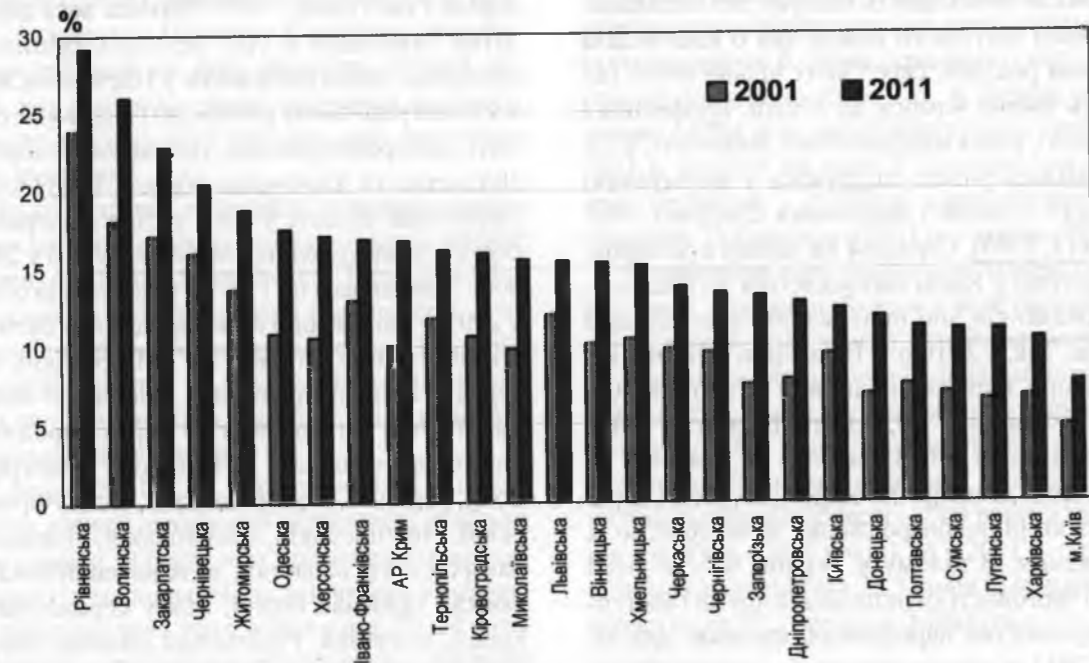

Рис. 4. Частка дітей третьої і наступних черговостей народження у 2001 і 2011 рр. в Україні, %
Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики.

характеристики регіонів у площині народжуваності виявилися досить стійкими: так Рівненська, Волинська і Закарпатська області як і раніше є регіонами із найбільш високим в Україні рівнем народжуваності, а Донецькій, Луганській, Харківській і Сумській областям притаманна найнижча в країні дітородна активність.

1. Піскунов В. П., Стешенко В.С. Динаміка та географія народжуваності населення Української РСР (1959–1970 рр.) // Демографічні дослідження. В. 3. – К.: Наукова Думка, 1975. – с. 26.

2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. В. Стешенко. – Київ, 2001. – 560 с.

3. Аксьонова С. Ю. Регіональні відмінності дітородних орієнтацій в Україні // Матеріали конференції «Соці-

ально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів», Тернопіль, 2009. – С. 97–101.

4. Захаров С. В. Перспективи изменения модели рождаемости в России // Народонаселение, № 3, 2004. – М., 2004. – С. 37–45.

5. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради України, 2001, N 30, ст.142. – Ел. pec. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

Abstract. In the first decade of the XXI century there has been slight increase in births, which covered all regions of Ukraine, but in different regions proceeded differently. As a result, it was changed the ranking regions pattern. However, certain characteristics of the regions were quite persistent: so as before Rivne, Volyn and Zakarpattia oblasts are regions with the highest in Ukraine fertility rates.

Романюк Т. М.

ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ СКОРОЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджується проблема існування великого соціального розриву між класами в сучасній Україні. Статтю також присвячено одному із найбільш дискусійних питань економіки щодо збільшення частки оплати праці у ВВП та проведення реприватизації з метою коригування соціальної нерівності, основою якої є нерівність можливостей.

Ключові слова: соціальна нерівність, частка оплати праці у ВВП, реприватизація.

I. Вступ. Проблема нерівності є фундаментальним для сучасних суспільств. Соціальне розшарування – одна з центральних проблем суспільних наук, навколо неї велось і ведеться безліч наукових і ідеологічних полемік. Головними при цьому виступають відмінності у власності, владі і статусі. Соціальні дослідники ставили питання: чому деякі групи в суспільстві багатші або мають більшу владу, ніж інші; у чому проявляється нерівність в сучасних суспільствах; чому продовжує існувати в сучасному суспільстві бідність.

Історія становлення проблем стратифікації і соціальної нерівності виходить до представників різних шкіл економічної думки, в їх числі роботи таких авторів, як Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт,

Д. Рікардо, Сен-Сімон, а також до праць дослідників класичного періоду – О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса, М. Вебера, П. Сорокіна, і сучасним розробкам – У. Уорнер, Ч. Міллз, Г. Брейверман, О. Райт, А. Турейна, Р. Дарендорф, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, У. Бек, а також до новітніх досліджень теорії стратифікації та соціальної нерівності [1-5].

Вагомий внесок в опрацювання теорії та практики визначення матеріального стану населення загалом та бідності і багатства зокрема зробили В. Ворона, Ю. Саєнко, Н. Толстих, В. Мандибура, Е. Лібанова, І. Осипова, В. Саріогло, Л. Черенко та багато інших. Вирішення проблеми майнового розшарування населення стало на порядок денний в усіх колишніх радянських республіках, кожна з яких знаходиться на різних етапах вивчення цього складного процесу. Серед вчених пострадянських країн, які працюють над проблемами бідності слід відзначити роботи Н. Тихонової (ІНДЕКС, Росія), М. Красильникової (Левада-Центр, Росія).

Метою даної наукової розвідки є виявлення тих аспектів соціальної нерівності, котрі існують в сучасному українському суспільстві та напрямки скорочення прірви між супер багатими групами населення та іншими соціальними стратами, що формує небезпеку формування ла-

тиноамериканського сценарія побудови класового суспільства.

II. Постановка проблеми. В період існування СРСР розгляд цієї проблематики був би некоректний, оскільки державна ідеологія підкорялася принципу побудови безкласового суспільства, що перешкоджало адекватному розкриттю цієї теми. А сама соціальна нерівність асоціювалася з соціальною несправедливістю. До того ж динамічна трансформація соціальних інститутів призводить до формування абсолютно нової реальності, в якій діють інші закони, сприймаються інші цінності, що є основою для розгляду цієї проблематики в нових ракурсах.

Сучасне українське суспільство зазнає серйозні соціальні трансформації, значні зміни демонструє структура соціальної стратифікації. Ці зміни обумовлені тим, що в 90-і роки позначилися нові підстави соціальної стратифікації суспільства. З тих пір почало формуватися суспільство з новим співвідношенням класів і соціальних груп, зросла відмінність в доходах, статусі, культурі, посилилася поляризація суспільства, зросла нерівність.

Специфікою цього процесу є зміна соціальної природи, що відбувається шляхом руйнування старих і створення нових соціальних структур і інститутів. Міняються форми і стосунки власності, форми політичної влади і управління, система правосуддя, лад і устрій життя. Процес трансформації суспільства є безліччю переплетених між собою економічних, політичних і соціальних процесів.

III. Результати. Стрімкий рух у бік суспільства ринкового типу призвів до трансформації системи соціальної стратифікації українського суспільства і критеріїв соціального розшарування. Колишні параметри соціальної стратифікації, що оформляли соціальну структуру радянського суспільства, втратили своє значення.

З'явилися абсолютно нові критерії соціального розшарування. Виникла необхідність аналізу значущості таких критеріїв, як «володіння власністю», «наявність фінансово-економічного капіталу», «соціальний престиж» і інші. Ці зміни упродовж декількох років якісно змінили і систему соціальної стратифікації, і соціальний статус більшості її членів. Радикальні зміни в політичному і економічному устрої країни призводять до деконструкції раніше існуючої соціальної системи.

В окремих дослідженнях стверджується, що закріпленість різних груп людей за відповідни-

ми сферами діяльності є основою соціальної нерівності. Соціально-економічний поділ праці виступає не тільки як наслідок, але й причиною присвоєння одними людьми влади, власності, престижу і відсутності ознак просування в суспільній ієрархії інших [6, с. 57–58].

Соціологічний аспект проблеми ідентифікації індивіда з тією чи іншою економічною групою пов'язаний із достовірністю та обґрунтованістю емпіричної інформації щодо віднесення його до певної страти та факторами, що детермінують даний процес. Тому питання достовірності та обґрунтованості ідентифікації з економічною групою потребує перенесення його в площину верифікації суб'єктивних (оціночних) показників матеріального становища, рівня та якості життя [7, с. 112–113].

Суспільство, що сформувалося, характеризується значним розривом між низькодоходними і високодоходними групами населення, концентрацією більш ніж третини усіх прибутків в розпорядженні менш ніж 15% населення. Зрозуміло, що в ситуації, що склалася, соціальна нерівність може лише загострюватися.

Проте серед соціальних проблем, які нині існують в Україні, найбільшу стурбованість викликають ті, які порушують презумпцію соціальної справедливості: нерівність, котра посилюється, значна регіональна диференціація в якості життя, неспроможність повсюдного забезпечення належного базового рівня охорони здоров'я й освіти.

Становище, що склалося, обумовлене наявністю низки суттєвих системних деформацій системи соціального захисту та соціальної політики України.

Так, в статті 1 і 3 Конституції унормовано, що Україна є соціальною державою [8], а це означає, що політика має бути спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя кожному членові суспільства, гарантії рівності соціальних можливостей. За Конституцією, в Україні як у соціальній державі доходи громадян повинні бути не нижчими за прожитковий мінімум, що є стандартом та державною гарантією мінімальних потреб людини.

Проте недосконалою залишається й система розрахунку самого прожиткового мінімуму. Вона є не лише застарілою, але й, по суті, нелегітимною, оскільки склад споживчого кошика, який є основою розрахунку прожиткового мінімуму, був затверджений ще у 1992 р. й відтоді суттєво не переглядався. Згідно ж Закону України «Про

прожитковий мінімум» [9], набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років.

нок зазначеного показника. Замість нього введено інший – «витрати на оплату праці у структурі витрат на виробництво».

Ні серед країн ЄС, ані у США не існує нормативного-правового визначення (або встанов-

Таблиця 1

1.1. Розмір прожиткового мінімуму в Україні

Встановлюється з	Діти віком до 6 років	Діти віком від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, які втратили працездатність	Загальний показник	Законодавча підстава
01.01.2010	755	901	869	695	825	ст. 52 Закону від 27.04.2010 № 2154-VI [10].
01.04.2010	767	917	884	706	839	
01.07.2010	771	921	888	709	843	
01.10.2010	787	941	907	723	861	
01.12.2010	799	957	922	734	875	
01.01.2011	816	977	941	750	894	ст. 21 Закону від 23.12.2010 № 2857-VI [11].
01.04.2011	832	997	960	764	911	
01.10.2011	853	1022	985	784	934	
01.12.2011	870	1042	1004	800	953	ст. 12 Закону від 22.12.2011 № 4282-VI [12].
01.01.2012	893	1112	1073	822	1017	
01.04.2012	911	1134	1094	838	1037	
01.07.2012	917	1144	1102	844	1044	
01.10.2012	930	1161	1118	856	1060	
01.12.2012	961	1197	1134	884	1095	

Проте, середній показник шкали заробітної плати за деякими видами економічної діяльності менший за вартість споживчого кошика, і його забезпечення не гарантує забезпечення конституційних прав. Досить показове становище з мінімальною заробітною платою, яка згідно законодавства повинна визначатися на рівні прожиткового мінімуму а відповідно до вимог Європейської соціальної хартії має складати більше 2,5 розміру прожиткового мінімуму.

В цьому контексті актуальності набуває процес «перерозподілу» отриманих доходів власників на користь найманих працівників, а саме, зростання частки оплати праці в структурі собівартості продукції, хоча це питання є досить дискусійним з точки зору принципів ринкового ціноутворення продукції в конкретних галузях та суперечить «духу» функціонування класичного ринку.

Ще необхідно підкреслити, що показник «частка заробітної плати у собівартості продукції» вітчизняною статистикою не визначається з 1990 року у зв'язку з переходом її на міжнародні стандарти, які не передбачають облік і розраху-

лення) якогось конкретного рівня частки оплати праці у ВВП або собівартості продукції. Проте частка оплати праці у цих країнах є досить високою: у 2006 році в середньому у країнах Європи вона сягала 47,6 % ВВП, зокрема у країнах «старої» Європи – 49,3 % ВВП (при цьому частка валового операційного прибутку та змішаного доходу становила відповідно 40,1 та 38,3%). Найвище значення частки оплати праці у ВВП було у Швейцарії (62,1 %), Ісландії (58,5 %), Великобританії (55,5 %), Швеції (54,1 %), Данії (52,9 %), Франції (51,9 %), у США вона становила 55,5 %, а в Японії ?51,6 % [13, с.73].

Так, якщо розглядати дану проблематику з позиції ринкового ціноутворення, то справді частка витрат на оплату праці у структурі витрат на виробництво, не є предметом законодавчого регулювання, оскільки фактичні пропорції складаються за підсумками діяльності підприємства відповідно до існуючої структури та вартості основних факторів виробництва: основних фондів, сировини, матеріалів та праці, і є залежними від видів виробництва та існуючих техно-

логії. Таким чином, розмір частки витрат на оплату праці у структурі витрат на виробництво буде більше у тих галузях, де більше ручної праці, а високий розмір цієї частки у ВВП економічно розвинених країн світу пояснюється, зокрема, значним розвитком сфери послуг, яка має високу долю затрат живої праці.

Розмір частки витрат на оплату праці залежить від видів виробництва та існуючих технологій, вона, фіксує значні відмінності між галузями в органічній і технічній будові капіталу, капіталоозброєності праці, матеріаломісткості продукції тощо, що ускладнює визначення на законодавчому рівні мінімальної частки зарплати у структурі собівартості продукції.

Збільшення частки заробітної плати у загальних витратах на виробництво продукції призведе до збільшення загальних витрат і, як наслідок, до збільшення ціни виробництва, що зробить продукцію менш конкурентоспроможною. Навіть якщо ціна буде фіксованою (що в ринкових умовах може потребувати бюджетного дотування) це призведе до скорочення прибутків підприємств, а отже, і до скорочення працівників, доходів бюджету та можливостей інноваційного розвитку.

Отже, на сьогоднішній день частка фонду оплати праці в структурі собівартості продукції більшості українських підприємств становить близько 12%. В промислово розвинених країн ця частка сягає 35%.

В той же час аксіомою є те, що приватний капітал не зацікавлений у створенні суспільних благ і тільки держава за допомогою своєї фіскальної політики «змушує» ділитися власників активів з соціально менш захищеними групами населення. Зокрема, сумарні статки двохсот українських багатіїв за 2011 рік досягли \$85,2 млрд. Якщо їх порівняти з доходами державного бюджету України за 2011-й рік, які, за даними Міністерства фінансів, склали 314,6 млрд грн., то виходить, що сумарні статки 200 найбагатших українців дорівнюють 679,8 млрд грн (у перерахунку за офіційним курсом НБУ станом на 2011р. - 7,98 грн. за \$1) і таким чином в 2,1 рази більші, ніж доходи національного бюджету в 2011 році [14].

Приватизація в умовах авторитарного режиму створила олігархічний тандем влади та потужних фінансово-промислових груп. Влада забезпечує олігархам дешевий і неконкурентний продаж державного майна, а олігархи організують для неї фінансову та політичну підтримку.

Виконавши певну позитивну роль після розвалу СРСР, олігархічний капітал став гальмувати подальше економічне зростання. Посилена експортна орієнтація, реіндустріалізація та пріоритетний розвиток сировинних галузей, монополізація ринків, тіньова економіка почали блокувати розвиток економіки нашої держави.

IV. Висновки. Нерівність викликана багатьма чинниками: нерівністю займаних соціальних позицій, контролем над найбільш рідкісними ресурсами, правом доступу до дефіцитних чинників виробництва, нерівномірністю розподілу прибутків, неоднаковим майновим положенням і відмінностями в споживанні, нерівністю інтелекту і знань. У світовій практиці прийнято вважати проявом нерівності бідність і способи подолання зводяться до способів боротьби з бідністю.

Інститути соціальної сфери неможливо модернізувати, не торкаючись усього кола фундаментальних соціально-економічних складових життя суспільства. Відтак, в цілях вирішення основних соціально-економічних суперечностей, що склалися, на нашу думку, необхідно реалізувати наступні завдання:

- здійснити перехід до субсидіарної моделі держави. Це означає доступність в тому числі і оплатність для всіх громадян базових соціальних послуг, перш за все освіти та охорони здоров'я; перерозподіл соціальних витрат держави на користь найбільш вразливих груп населення; скорочення соціальної нерівності.

- реформувати моделі розподілу доходів, передусім в контексті підвищення і оптимізації частки заробітної плати найманих працівників і доходів самозайнятого населення у ВВП. Від вирішення цієї задачі залежить побудова національної системи соціального захисту, що визначає макроекономічне співвідношення: заробітної платні, що виплачується, і тієї її частини, що законодавчо резервується на пенсійне, медичне та інші види соціального страхування.

Аналіз проблем бідності і багатства в економіці припускає використання взаємодоповнюючих підходів: інтернальних та екстернальних. Успіх у боротьбі з бідністю може бути досягнутий тільки при роботі одночасно в двох напрямках. По-перше, стимулювання продуктивного використання головного капіталу бідних – робочих рук, така політика повинна передбачати мобілізацію ринкових стимулів, соціальних і політичних інститутів, всієї інфраструктури і можливостей сучасних технологій; по-друге,

забезпечення населення основними соціальними послугами. Обидва напрямки взаємно підсилюють одна одну і не дають ефекту окремо.

Україна постала перед необхідністю проведення структурної трансформації своєї економіки, і частиною цього процесу неминуче стане перегляд прав власності, набутих під час приватизації.

Економіки західних країн неодноразово проходили через аналогічні процедури. Навіть консервативна Великобританія переглядала умови приватизації. В 1997-му році об'єктами перегляду умов приватизації стали найбільші компанії: BAA, BG, British Telecom, British Energy, Centrica, National Power, PowerGen та ін.

Тому замість проблеми бідності слід говорити про проблему соціальної нерівності, основою якої є нерівність можливостей. Це означає, що потрібно боротися не з бідністю як такою, а за створення умов, що забезпечують людям рівні можливості для зростання і розвитку.

1. Braverman H. Labour and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century. New York, 1974.

2. Castells M. The Rise of the Network Society, Oxford: Blackwells. 1996

3. Mills C.W. White Collar: New American Middle Class. New York: Oxford University Press, 1951. – XX, 378 p.

4. Tourain A. The rise and the fall of the French labour movement // Social theory a. social criticism. P. 230-242.

5. Wallerstein I. Historical capitalism. London: Verso. 1983.

6. Ченурко Г. Соціальна нерівність і сфера зайнятості // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний мо-

УДК: 331. 582

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

У статті розглянуто особливості формування та використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Івано-Франківської області). Здійснено аналіз використання трудового потенціалу в ключових видах економічної діяльності.

Ключові слова: трудовий потенціал, формування трудового потенціалу, використання трудового потенціалу, зайнятість, працевлаштування.

ніторинг / за ред. д-ра. екон. наук В.Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2008. – С. 56–66.

7. Балакірева О. М., Ноур А. М. Соціально-трудова статус та розшарування за доходами як детермінанти соціального самопочуття та економічної поведінки населення України / О. М. Балакірева, А. М. Ноур/ за ред. акад. Гецця В. М. // Економіка і прогнозування. Науково-аналітичний журнал. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2010. № 1 – С. 111–129.

8. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

9. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV// Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – ст. 348.

10. Про Державний бюджет України на 2010 рік: Закон України від 27.04.2010 № 2154-VI// Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 22-23, № 24-25. – ст. 263.

11. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.2010 № 2857-VI// Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 7-8. – ст. 52.

12. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011 № 4282-VI// Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 34-35. – ст. 414.

13. Кузьменко В. В. Зарубіжний досвід визначення частки оплати праці у ВВП та собівартості продукції / В. В. Кузьменко // Вісник Хмельницького національного університету 2009. № 5, Т. 2 – С. 72–76.

14. <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2012/03/30/274575>

The paper explores the problem of a large social gap between classes in modern Ukraine. The author describes to one of the most complicated and controversial problem of economy – possibilities to increase the proportion of the share of labour remuneration in GNP and the reprivatization in order to correct social inequality, which is the basis of inequality of opportunity.

Барчук В. П.

Працевлаштування незайнятого населення за видами економічної діяльності [таб. 2]
(осіб)

	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Усього працевлаштовано	24667	29104	12376	14656	12652	15308
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2887	2896	1131	1030	1150	1152
Рибальство, рибництво	26	18	7	3	11	9
Промисловість	5598	6751	2083	2413	2606	3436
добувна промисловість	227	277	105	101	130	133
переробна промисловість	4665	5777	1734	2101	2138	2955
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	706	697	244	211	338	348
Будівництво	1361	1246	437	230	637	562
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	5947	7984	3887	5258	3569	4725
Діяльність готелів та ресторанів	894	1242	717	981	497	737
Діяльність транспорту та зв'язку	1115	1346	418	422	557	639
Фінансова діяльність	174	95	98	46	122	73
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	771	861	325	485	437	485
Державне управління	1594	1800	974	1121	937	1029
Освіта	2135	2300	928	1043	827	914
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1431	1681	983	1219	871	1064
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	734	884	388	505	431	483

працевлаштованого населення в промисловій має досить високий показник. Так, за 2009 рік в цю галузь було працевлаштовано 5598 осіб і спостерігалась тенденція до збільшення: вже у 2010 році кількість працевлаштованих збільшилася до 6751 особи [4].

Щодо аграрного сектору, то, навідміну від промислового, частка працевлаштованих в цій сфері не є дуже великою. За 2009 рік працевлаштовано 2887 осіб, за 2010 рік – кількість працевлаштованих збільшилася до 2896 осіб [4]. Частка зайнятих в цій сфері економічної діяльності має тенденцію до зниження через брак належного фінансування, у той час як у країнах Євросоюзу цю галузь вважають однією з пріоритетних, передовсім через потребу екологічно чистої продукції; аграрний сектор активно фінансують, а в зайнятих у цій сфері працівників зацікавлюють шляхом дотацій.

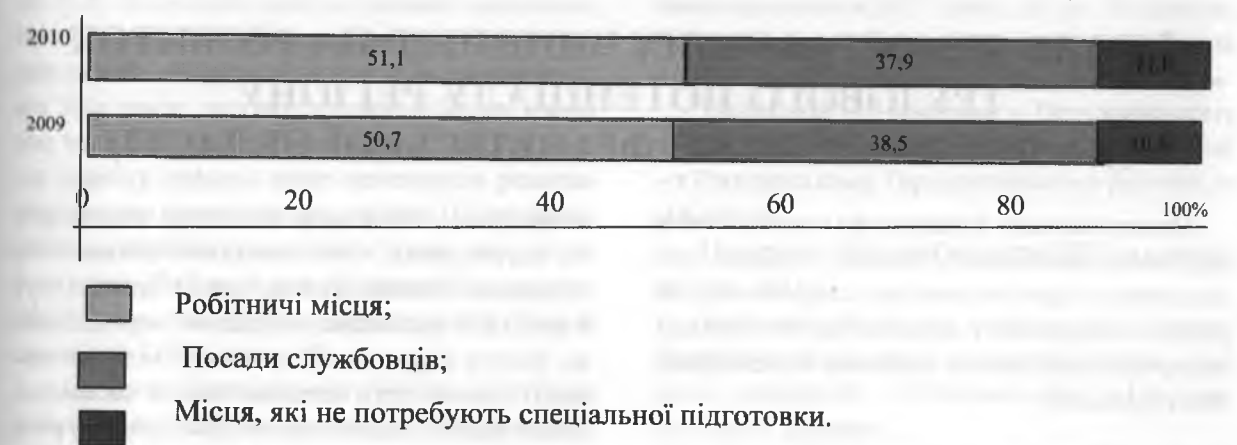
На формування, а згодом і на ефективне використання трудового потенціалу має вплив освітній рівень людини. При аналізі працевлаштування населення в галузі освіти можна помітити, що кількість працевлаштованих в цю галузь порівняно значна: за 2009 рік – працев-

лаштовано 2135 осіб, за 2010 рік – 2300 осіб [4].

Інші показники працевлаштування незайнятого населення за видами економічної діяльності є нижчими, ніж попередньо перераховані. Варто відзначити, що кількість працевлаштованих за 2010 рік у фінансовій сфері, будівництві та рибальстві зменшилася, а кількість працевлаштованих у всіх інших видах економічної діяльності збільшилася. Кількість усіх працевлаштованих у всіх видах економічної діяльності Івано-Франківської області за 2009 рік становить 24667 осіб, а за 2010 – 29104 осіб [4].

Важливе місце в дослідженні трудового потенціалу посідає дослідження потреб в працівниках за категоріями робочих місць: робітничі місця; посади службовців; місця, які не потребують спеціальної підготовки.

Найбільша потреба існує в працівниках на робітничі професії, так, в 2009 році – 50,7%, у 2010 показників збільшився до 51,1%. Потреба в працівниках на посади службовців є меншою, ніж потреба на робітничі місця і складає за 2009 рік – 38,5%, за 2010 – 37,9%. Най-

Потреба в працівниках за категоріями робочих місць [рис. 1]
(на кінець року; відсотків до загальної кількості вільних робочих місць)

менша потреба в працівниках на робітні місця, які не потребують спеціальної підготовки, відповідно за 2009 рік – 10,8%, за 2010 – 11%. Це відсоткове співвідношення ілюструє, що найбільша потреба спостерігається в працівниках саме на робітничі професії [4].

Трудовий потенціал потребує постійної активізації, яка не може відбуватися спонтанно, вона вимагає вмотивованих та послідовних дій з боку органів державної влади та місцевого самоврядування щодо формування механізму її розвитку та підтримки.

Підвищення якості трудового потенціалу вимагає, з одного боку, дедалі більших інвестицій в розвиток людини, а з іншого – більш активного використання трудового потенціалу на всіх рівнях управління, особливо на рівні виду економічної діяльності та підприємства [5].

IV. Висновки. В умовах ринкових відносин є важливими як напрям, скерований на збереження та використання набутого рівня трудовою потенціалу, так і напрям щодо забезпечення його подальшого формування та розвитку, без чого неможливий вихід країни з економічної кризи і вирішення проблеми загальної та професійної освіти робітників державного і приватного секторів економіки.

Трудовий потенціал поступово починає змінюватися з таких видів діяльності як сільське господарство та промисловість, у сферу послуг, при чому це є не тільки тенденцією, характер-

ною для Івано-Франківської області, а й всієї України і світу загалом.

Варто відзначити, що в сучасних умовах функціонування економіки використання і відтворення трудового потенціалу має здійснюватися на мікро- та макrorівнях. Головною метою органів управління в сучасних умовах повинно стати забезпечення ефективності формування та використання працересурсного потенціалу через трансформацію структури зайнятості області, переведення її в новий якісний стан, що дозволить підняти рівень трудового потенціалу населення.

1. Чорний П. С. Теоретико-методологічні аспекти дослідження трудового потенціалу в світлі дискурсу праці. // Регіональна економіка, 2011. – № 2. – с. 128.

2. Бендасюк О. О. Особливості розвитку трудового потенціалу України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки. // Регіональна економіка, 2010. – № 1. – с. 173.

3. Лич В. М. Трудовий потенціал: теорія та практика відтворення: Монографія. – К.: Наук, світ; 2003. – 313 с.

4. Державний комітет статистики України. [Електронний документ] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

5. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи і регіональні особливості / [М. І. Долішній, С. М. Злупко та ін.]. – Ужгород: Карпати, 1997. – 422 с.

The features of forming and use of labour potential of region are considered in the article (on the example of the Ivano-Francovsk area). The analysis of the use of labour potential is carried out in the key types of economic activity

УДК: 331. 582

Томашевська А. В.

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано динаміку та сучасний стан трудового потенціалу в регіоні. Зокрема, проаналізовано народжуваність, смертність, характер поширення і поглиблення депопуляції, внутрішньорегіональні особливості демографічних процесів.

Ключові слова: трудовий потенціал, трудові ресурси, демографічне відтворення, демо-розвиток, природний приріст населення.

I. Вступ. Основою економічного потенціалу є трудовий потенціал, його якісний та кількісний склад, регіональне розміщення. В сучасній економічній науці „трудовий потенціал” досить нове поняття. Офіційного визначення трудовий потенціал набув, починаючи з Указу Президента України „Про основні напрямки розвитку трудового потенціалу в Україні до 2010”, де сказано, що трудовий потенціал – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров’я, психологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальні рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір проводити трудову діяльність. Проте такі вчені, як М. Саєнко, В. В. Онікієнко, І. І. Лукінов, С. І. Пирожков дещо не згодні з даним визначенням і доповнюють його. Виходячи з того, що саме слово „потенціал” означає можливість, тому під трудовим потенціалом С. І. Пирожков розуміє, „розвинену в даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик і якостей працеактивного населення, що реалізовані або можуть бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку виробничих сил, науково-технічного прогресу та системи відносин, пов’язаних з участю в процесі праці та суспільної діяльності”. В даному визначенні акцент ставиться на потенційних можливостях суб’єкта трудової діяльності. [1, 5]. Оскільки трудовий потенціал є системним утворенням, то закономірним є постановка питання про його підсистеми. Так, С. І. Пирожков виділяє три взаємопов’язані між собою підсистеми: демографічну, соціально-економічну та соціально-психологічну. До основних блоків де-

мографічної підсистеми належать: демографічне відтворення, стан життєвих потенціалів дієздатного населення, стан здоров’я різних груп і категорій населення, міграційні переміщення як фактор формування загальних меж чисельності вікових груп працеактивного населення. Демографічна підсистема відіграє ключову роль у формуванні трудового потенціалу суспільства при розширеному відтворенні народонаселення. Коли ж відтворення відбувається в сповільненому режимі, то всі зміни з трудовим потенціалом визначаються соціально-економічною підсистемою, що регулюється виробничими і розподільчими відносинами.

II. Постановка завдання. Дослідження трудового потенціалу регіонів України не були системними. Практично не проводилися дослідження з проблем трудового потенціалу Івано-Франківської області. Специфіка цього регіону (розміщення на Заході України, велика частка сільського населення і, відповідно, зайнятих у сільському господарстві, відносно низький рівень економічного розвитку тощо) має суттєвий вплив на тенденції змін відтворення трудового потенціалу, які іноді протилежні до тих, що склалися в країні в цілому.

Широке коло загальних і регіональних проблем відтворення трудового потенціалу було і залишається об’єктом теоретичних досліджень та прикладних розробок і рекомендацій.

Важливі аспекти проблем ринкового механізму, соціального захисту громадян, зайнятості населення, формування і використання трудового потенціалу, функціонування ринку праці, управління трудовими ресурсами знайшли висвітлення та набули розвитку в наукових працях таких відомих вітчизняних вчених, як Д. П. Богиня, І. К. Бондар, О. А. Грішнова, Г. А. Дмитренко, М. І. Долішній, М. Д. Романюк, С. М. Злупко, М. І. Карлін, І. С. Кравченко, Е. М. Лібанова, В. М. Новіков, В. В. Онікієнко, І. Л. Петрова, С. І. Пирожков, М. І. Пітюлич, В. С. Стешенко, Л. Г. Ткаченко, О. У. Хомра, М. О. Шульга та ін.

III. Результати дослідження. Починаючи з 1993 року населення України скорочується. Зменшення населення країни протягом ХХ сто-

ліття спостерігається вже четвертий раз. Але на відміну від попередніх періодів, коли такі втрати були обумовлені найгострішими соціальними потрясіннями – першою світовою та громадянськими війнами, голодомором та репресіями 30-х років, другою світовою війною, в наш час воно було цілком очікуваним. Кризові явища періоду реформ лише прискорили реалізацію давніх прогнозів демографів. На початку 1993р. в Україні проживало 52,2 млн. чол., то на 1 жовтня 2012 р. в нашій державі проживає 45,559 млн. чол. В Івано-Франківській області проживає 1381,4 тис. осіб.

По Івано-Франківській області зайнятими вважаються 522,3 тис. осіб або 91,7% від економічно активного населення та безробітними 47 тис. осіб або 8,3%. Можна проаналізувати склад та структуру постійного населення Івано-Франківської області за допомогою таблиці 1.

(5,6‰) районі та Яремчанській міськраді (5,0‰).

З початку поточного року на Івано-Франківщині народилося 9857 дітей, що на 568 більше, ніж за відповідний період минулого року. Рівень народжуваності збільшився з 11,6‰ до 12,3‰.

Найвищий цей показник у Верховинському районі та Яремчанській міськраді, найнижчий – у Рогатинському, Городенківському районах та м. Коломиї.

Померла 10141 особа проти 9952 за січень-липень 2011р.

Найнижчий рівень смертності у Івано-Франківській міськраді та містах Калуші і Коломиї, найвищий – у Рогатинському та Городенківському районах.

Міграційний приріст населення зафіксовано в 12 районах області та всіх містах обласного значення, крім м. Івано-Франківська.

В області постійно погіршується вікова

Таблиця 1

Класифікація та аналіз складу і структури постійного населення

Класифікаційні ознаки	Вид населення	Тис. осіб	Структура, %
	Постійне населення	1382,6	100
1. За місцем проживання	1.1 Міське	585,4	42,3
	1.2. Сільське	797,2	57,7
2. За відношенням до працездатного віку	2.1. Населення, молодше працездатного віку	261,8	19,0
	2.2. Працездатного віку	824,4	59,6
	2.3. Старше працездатного віку	296,4	21,4
3. За пропозицією трудової сили	3.1. Економічне активне		

Від’ємний коефіцієнт природного приросту, виходячи зі специфіки

сучасного деморозвитку країни, має місце в усіх її регіонах досягаючи при цьому мінімальних значень саме в областях Західного регіону. Високою є дитяча смертність, коефіцієнт якої протягом останніх п’яти років коливається від 10,0 до 14,5 немовлят на 1000 народжених (по Україні – 10 немовлят). [2,12].

За січень-липень поточного року кількість жителів області збільшилась на 1056 осіб, що відбулося за рахунок міграційного приросту на 1340 осіб. (Таблиця 2).

Природний приріст спостерігався у всіх містах обласного значення, крім м. Коломиї, у Богородчанському, Верховинському, Долинському, Надвірнянському та Рожнятівському районах. Найбільший його рівень у Верховинському

структура населення, продовжується його постаріння. Значне зростання частки людей, що вийшли за межі офіційно встановленого працездатного віку, при одночасному зменшенні частки осіб, які ще не досягли цього віку, різко посилює трудове і економічне навантаження на працюючу частину населення. Особливо несприятлива вікова структура населення сформувалась в сільській місцевості, де питома вага осіб поза межами працездатного віку в 1,4 раза перевищує частку молоді.

Комплексність аналізу кількісного стану трудового потенціалу потребує здійснення оцінки втрат трудового потенціалу за статевою ознакою. На підставі проведених розрахунків потенційної тривалості трудового життя одного чоловіка і однієї жінки здійснено оцінку в регіональному розрізі (табл. 3). [6].

Таблиця 2

Загальний приріст (скорочення) чисельності населення по містах та районах за січень–липень

(осіб)

	2012р.	2011р.
Івано-Франківська область	1056	235
міські поселення	160	-383
сільська місцевість	896	618
Івано-Франківськ (міськрада)	-259	-629
Болехів (міськрада)	111	17
Калуш	177	169
Коломия	77	-14
Яремче (міськрада)	155	155
райони		
Богородчанський	193	181
Верховинський	155	158
Галицький	-147	-234
Городенківський	-109	-118
Долинський	280	346
Калуський	52	-18
Коломийський	76	-78
Косівський	82	111
Надвірнянський	396	247
Рогатинський	-182	-201
Рожнятівський	135	158
Снятинський	80	-35
Тисменицький	-113	91
Тлумачький	-103	-71

Таблиця 3

Оцінка потенційної тривалості трудового життя одного чоловіка (ч) і однієї жінки (ж) у Карпатському регіоні

Регіони	Розрахована потенційна тривалість трудового життя, років		Ранг регіону	
	ч	ж	ч	ж
Закарпатська	40,30	38,78	3	9
Івано-Франківська	40,08	38,99	6	3
Львівська	40,14	39	5	2
Чернівецька	40,55	38,89	1	4

Починаючи з 1999 р., має місце певне поживлення в економічному житті країни, що в подальшому супроводжувалось як помітним зростанням попиту на робочу силу, так і помітним зни-

женням навантаження на робочі місця в усіх областях. Певні позитивні зміни відбулись і в Івано-Франківській області, хоча за величиною навантаження на робочі місця цей регіон і на-

далі продовжує утримувати свій сумнівний пріоритет. У результаті цих заходів пропозиція робочої сили в у області за чотири останні роки зменшилась майже у 13 разів.

Щодо досліджуваного регіону можна стверджувати про своєрідний парадокс його демографічного та соціально-економічного розвитку, коли найкращі в усій країні показники демографічної ситуації обертаються в цьому регіоні на пряму протилежність, тобто на вкрай обмежену за умов економічної кризи можливість реалізувати як вже сформований, так і майбутній трудовий потенціал.

Напруженість на ринку праці в наш час нерідко зменшується таким небажаним для економічного прогресу країни шляхом як виїзд за кордон (з метою елементарного виживання) працездатного населення на тимчасові або сезонні роботи. За деякими даними, сьогодні не менше 4 млн. українських громадян з більшою або меншою регулярністю тимчасово (і, здебільшого, нелегально) працевлаштовуються за кордоном. Зокрема, за неофіційними джерелами, лише з чотирьох областей регіону Карпат щорічно на тимчасову працю в так звані країни «близького» і «далекого» зарубіжжя виїздить близько 700 тис. осіб, що становить 20% від загальної чисельності їх населення у працездатному віці.

IV. Висновки. Хоча Західний регіон усе ще продовжує зберігати певні демографічні переваги, але і в ньому відбувається, правда із запізненням на 8-10 років, погіршення кількісних параметрів деморозвитку, що дає підставу обстоювати тезу про поступове вирівнювання демографічної ситуації в масштабах усієї країни. У зв'язку з тим, що регіонам України притаманна певна специфіка деморозвитку, то демографічна політика в країні повинна враховувати цю специфіку, іншими словами – мати відповідні регіональні варіанти. Але за всіх умов її метою повинна залишатись скерованість на досягнення оптимальних кількісних і якісних показників деморозвитку.

Демографічна політика може здійснюватися в чистому вигляді, коли її результати досягаються стимулюванням народжуваності, імміграції або еміграції, плануванням сім'ї, пропагандою засобів контрацепції тощо. В такому випадку досягається ціль досягнення конкретним суспільством певних кількісних характеристик його деморозвитку. Якщо ж суспільство ставить перед собою мету досягнення певного рівня якісного розвитку народонаселення, то досягти її

одними тільки заходами демографічного змісту навряд чи вдасться. Тому, в переважній більшості випадків здійснюється конкретна соціальна політика, в якій системно поєднуються заходи власне демографічного, економічного, юридичного, морального та ін. плану. Саме таке поєднання, зокрема, гарантує при неможливості безпосереднього впливу на демографічну поведінку громадян підтримання на досягнутому рівні якісних особливостей трудового потенціалу.

Зважаючи на те, що пряме втручання суспільних інституцій у процеси деморозвитку є справою невдячною, в Україні при плануванні заходів демографічної політики особливий акцент слід ставити на необхідність збереження (а по можливості - і нарощування) вже досягнутого рівня якісних характеристик народонаселення. Передові в економічному відношенні держави, які тривалий час мають справу зі звузеним відтворенням власного населення, значну частину ВВП спрямовують саме на досягнення оптимального рівня розвитку якісних характеристик трудового та інтелектуального потенціалу. Очевидно, подібний шлях повинна вибрати і українська держава.

1. Бажан І. І. Трудовий потенціал України: формування та використання. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 144 с.

2. Романюк М. Д. Взаємовплив економічного і соціального розвитку регіонів: відмінності, шляхи подолання. // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2006. – № 3. – с. 9-13.

3. Михайлюк А. В. Особливості розвитку трудового потенціалу Івано-Франківщини за умов реструктуризації економіки. // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2006. – № 3. – с. 136-141.

4. Власенко Н. С., Лібанова Е. М., Макарова О. В., Пирожков С. І., Позняк О. В. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050р./ Фонд народонаселення ООН; Інститут демографії та соціальних досліджень; Державний комітет статистики України; Український центр соціальних реформ/ Лібанова Е. М. (ред.) – К., 2006. – 138 с.

5. Кислий О. Є. Демографічний вимір історії / Кримська філія Інституту археології НАН України; Інститут економіки НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К.: Арістей, 2010. – 328 с.

6. www.ukrstat.com.ua.

A dynamics and modern state of troudivoggo potential in the region is analysed. In particular, the birth rate, mortality, character of expansion and intensification of depopulation, internal regional features of demographic processes are analysed.

ПРОФЕСІЙНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена аналізу основних підходів у дослідженні професійної стратифікації, проблем соціально-економічної нерівності та ролі професійної диференціації у дослідженні структури українського суспільства.

Ключові слова: професійна диференціація, професійні страти, внутрішньопрофесійна стратифікація, міжпрофесійна стратифікація, соціально-економічний індекс професійного статусу.

I. Вступ. У стислі історичні терміни в Україні відбувається радикальна реорганізація соціально-економічної структури суспільства. Незавершеність і перехідність цього процесу супроводжується кризою традиційних норм, зразків поведінки, ролей, статусів, системи соціального контролю загалом. Це характерно для більшості країн пострадянського простору і може визначатися як криза соціально-економічної ідентичності [1, 8]

Соціальної трансформації характеризує не тільки поява раніше неможливих позицій у системі стратифікації – насамперед класу власників і полярних їм прошарків «нових бідних» і маргіналів, – а й відповідний стиль адаптації до статусно-рольових позицій, що виникають, – він припускає переоцінку й перегрупування підстав як соціальної, так і особистісної ідентичності.

В умовах сьогодення саме економічні фактори суспільної диференціації відіграють провідну роль та можуть виявитися ключем для розуміння дуже важливих процесів, котрі формують нові соціальні нерівності та визначають напругу соціально-економічного розвитку загалом. Насамперед це пов'язано з тим, що у суспільствах, які переживають перехідну кризу, економічні розбіжності досягають особливої глибини. У стабільних, сталих соціумах вони більшою мірою поєднані різним ступенем вияву одних і тих же тенденцій. Наприклад, становище більшості покращується або, навпаки, погіршується, але різною мірою у різних групах. У перехідних же суспільствах абсолютне підвищення рівня життя одних часто-густо поєднується із відносним

збідненням тих, у кого життя поліпшується повільніше. Крім цього, абсолютне зниження життєвого стандарту одних супроводжується з відносним збагаченням тих, хто відносно небагато втрачає [2, 5]. Отже, перехідна природа теперішньої соціально-економічної стратифікації надає всім її елементам, незавершеного та невизначеного характеру.

II. Постановка проблеми. Сучасна трудова поведінка населення суспільств, котрі трансформуються, відображає узагальнену об'єднуючу настанову, що може бути охарактеризована як «інтереси людей» і визначена як базова соціально-економічна стратегія для будь-якої людської спільноти. Складовими елементами такої стратегії є насамперед бажання процвітати, забезпечити власний побут та нащадків, досягти певних життєвих благ, виконати визначену соціальну місію. Проте в перехідних нестабільних суспільствах, де держава не в змозі системно контролювати соціальні дії, а норми, що повинні утворювати ціннісний консенсус суспільства, відсутні, досягти зазначених елементів життєвих економічних стратегій стає проблематичним.

Економічна трудова поведінка людей перебуває у взаємозв'язку з процесами майнового розширення та соціально-економічної нерівності. Сферу зайнятості, зокрема її структуру як чинник соціальної нерівності, доцільно розглядати по-різному: за галузями економіки, за видами власності, за типом зайнятості. Проте суть соціального аспекту зазначеної проблеми виявляється у певній відповідності соціально-економічної стратифікації суспільства за доходами і професійно-кваліфікаційної диференціації зайнятого населення [7, с. 56]. Понад те, стверджується, що закріпленість різних груп людей за відповідними видами (типами) діяльності є основою соціально-економічної нерівності. Саме соціально-економічний поділ праці не тільки є наслідком, а й причиною присвоєння одними людьми влади, власності, престижу й відсутності ознак просування інших у суспільній ієрархії [7, 57–58].

Підвищена увага до проблеми професійної стратифікації визначається насамперед значенням професії як базового соціального процесу, провідною роллю трудової діяльності як головної форми людської активності.

Для розуміння процесів становлення соціально-економічної нерівності важливо визначити, як професійна зайнятість та статусні позиції, якими вона відповідно наділяє індивідів впливають на соціальні групи у суспільстві та на стратифікацію українців загалом.

Існує безліч підходів у дослідженні соціально-економічної стратифікації суспільства. Одне із провідних місць у теоретико-методологічних підходах до досліджень соціально-економічної стратифікації займає саме професійна стратифікація.

За визначенням П. Сорокіна соціальна стратифікація є диференціацією певної даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі [6, 141]. Один з напрямів стратифікаційного аналізу – вивчення соціально-професійної структури суспільства. В соціумі існує проблема нерівності людей, включаючи поділ суспільства на професійні страти. Цей поділ існував завжди, але в кожний історичний період виникали різні аспекти, які підлягали аналізу та вирішенню. Як зазначає, В. Радаєв: «Соціально-професійний поділ є однією з базових стратифікаційних систем, різноманітні приклади якої можна виявити у

будь-якому суспільстві з більш-менш розвиненим поділом праці» [4, 47].

Дослідження, присвячені аналізу професій, професійних груп в контексті стратифікаційних досліджень, проводилися багатьма вченими, такими як Т. Заславська, Л. Гордон, В. Радаєв, М. Руткевич, П. Сорокін, О. Шкаратан.

Функціональний підхід у дослідженні соціально-економічної стратифікації, що панував з 50-х до початку 70-х років у вивченні проблем нерівності і стратифікації, стверджував уявлення про стабільність соціальної стратифікації і зростання рівня консенсусу між класами в тодішньому індустріальному суспільстві [3, 110]. Основними методами дослідження соціальних груп, які використовувалися даним напрямком, були методи репутаційного і градаційного аналізу, тобто побудови шкал професійного престижу чи статусу. В основі методу є веберівське уявлення про статус, а також про те, що індивіди в сучасному суспільстві можуть бути класифіковані на основі факторів професії, освіти, релігії

чи етнічності. Ключовою тезою стало твердження професійної позиції як найкращого індикатора для опису соціальних груп. П. Блау і О. Данкен відзначали, що «ієрархія престижу та ієрархія економічних класів мають спільну основу та ознаки у професійній структурі» [8, 205]. Стартова точка цієї дослідницької методології була задана роботою П. Сорокіна «Соціальна мобільність» (1927 р.) в якій автор дав приклад багатфакторного аналізу класу і процесів стратифікації [6, 183]. Разом з тим, систематичні дослідження почалися лише в наступні десятиліття.

Аналіз останніх джерел чи публікацій. На основі емпіричних досліджень будуються узагальнені індекси професій (або престижу, статусу), які передбачають розрізнення, градацію професій і статусів як «кращих» чи «гірших» відповідно за доходом і престижем, характерними для їх представників. Найбільш яскравими варіаціями даного напрямку стали роботи Л. Уорнера [16], Е. М. Едвардса [9], Р. У. Ходжа і П. Россі [12], П. Блау і О. Д. Данкен [8], Г. Ленські [14] та інших.

У формуванні методології побудови індексів особливу роль зіграли роботи Ллойда Уорнера і Елба М. Едвардса. Саме вони заклали традиції побудови «суб'єктивних» та «об'єктивних» індексів класу.

III. Виклад основного матеріалу дослідження. Л. Уорнер у серії праць, опублікованих у книзі «Місто янки», провів емпіричне дослідження соціально-економічної стратифікації в американському місті на основі розроблених ним «суб'єктивних» критеріїв соціально-економічної стратифікації – «соціально-економічних оцінок» (соціального престижу з точки зору освіти, місця проживання, доходу та походження). На підставі отриманих в ході опитувань оцінок їм була зроблена спроба сформулювати стандартний індекс статусних характеристик [16, 194]. Разом з тим, «суб'єктивні» підстави даного індексу викликали серйозні сумніви в його надійності.

На відміну від Л. Уорнера, Е. М. Едвардс запропонував «об'єктивну» соціоекономічну модель класифікації професій, яка базувалася на статистичних даних перепису населення [9]. Шкала Е. М. Едвардса показувала типові відмінності в рівнях освіти і доходу різних категорій працівників. Пізніше на її основі були розроблені складні індекси рівнів освіти та доходу представників різних професій, які активно ви-

користувалися в переписах населення США, Канади, Великобританії та інших країн з кінця 40-х років. Підхід демонстрував функціональну і статусну визначеність, доцільність і несуперечність кожного з соціальних класів – категорій зайнятих.

Помітним внеском у розвиток підходу стала робота групи соціологів на чолі з Р. Ходжем. Дослідники запропонували вимірювати професійні нерівності через рейтинги соціального становища і престижу конкретних професій [12, 289]. Високий ступінь стабільності та надійності даних рейтингів дозволяв використовувати їх для вимірювання соціально-економічних дистанцій між класами професій. Разом з тим даний спосіб вимірювання демонстрував і суттєві дослідницькі обмеження: здатність охопити лише відносно невелику кількість професій, а також певний суб'єктивізм у складанні списку професій. Вимірювання соціальних дистанцій і престижу дозволяло дослідникам вийти на проблеми функціональних змін в соціально-економічному просторі, які, однак, не були пов'язані з вивченням причин і наслідків цих змін.

П. Блау і О. Данкен у другій половині 60-х років зробили спробу подолати обмеження перших двох підходів на основі синтезу їх основних положень, а також ідеї інтегрального соціо-економічного індексу професійного статусу (SEI шкали) [8, 205]. При побудові даного індексу рейтинг престижу розраховувався на підставі даних статистики перепису населення при відсотковому розподілі працюючих чоловіків за рівнем освіти і доходу. В основі складання списку професій лежали критерії доступності та поширеності конкретних професій в суспільстві. На підставі цих даних розраховувалася множина регресія процентного розподілу рейтингів престижу за освітою і доходом. Коефіцієнт множинної кореляції професій як одиниць спостереження на рівні 0,91 свідчив про те, що використання тільки двох показників – рівнів освіти і доходу – є цілком достатнім для вимірювання рейтингу професій і характеристики соціального стану відповідних груп.

Авторами була побудована двозначна рангова шкала від 0 до 96, на якій розмістилися 446 спеціалізованих назв професій (наприклад, інженери-хіміки отримали ранг в шкалі престижу 90-96, авіаційні та промислові інженери – ранг 85-89, а інженери-електрики 80-84, професори і викладачі вузів зайняли ранг 80-84, у той час як вчителі – тільки 70-74). З них 176 назв пред-

ставляли собою підгрупи класу промислових робітників. Головним досягненням цієї роботи стало відкриття того, що розподіл професій більшою-меншою мірою збігається з відповідним розподілом рівнів доходу, освіти, витрат на споживання, політичних орієнтацій, місця проживання, а також те, що «кордони» між такими соціальними класами є символічними.

ІV. Висновки. Дослідження П. Блау і О. Данкена стало гідною теоретичною основою для проведення порівняльних досліджень проблеми і отримало розвиток в роботах багатьох економіко-соціологів. Особливий внесок був зроблений одним з провідних сучасних науковців соціально-економічної стратифікації Дональдом Дж.Трейманом. На підставі аналізу численних емпіричних досліджень, проведених в 55 країнах до середини 70-х років з використанням зазначеного методу, Д. Трейман прийшов до важливого висновку про те, що «освічені і неосвічені, багаті і бідні, міські та сільські, старі й молоді, всі [респонденти], в середньому, мають подібне сприйняття ієрархії престижу» [15, 208]. Цей висновок дозволив в наступних соціологічних дослідженнях використовувати вибірку, значно меншу за обсягом і включати різні впливові в конкретному суспільстві субкультурні групи. Крім того, Д. Трейман аргументував висновок про подібності ієрархії престижу професій в різних країнах, який раніше (скоріше як припущення) був зроблений А. Інкельс і П. Россі [13, 332].

З 70-х років починається справжній соціологічний бум в порівняльному вивченні соціальних статусів і класів за шкалою професійного престижу [11, 287]. Одним з найважливіших результатів стає розробка стандартних міжнародних шкал престижу професій (ISCO), які дозволяють досить надійно вимірювати престиж професій в порівняльних дослідженнях [10, 37].

Не можна не помітити того, що в подібних дослідженнях поняття класу і статусної групи, по суті, збігаються. Клас описується через статусні характеристики, які дозволяють показати «клас» як об'єктивну структурну позицію, однак не дозволяють визначити його роль в системі соціально-економічних відносин. Крім того, залишаються проблематичними питання про те, скільки саме класів у суспільстві і які між ними відносини та межі.

Отримуваним таким методом емпіричні дані свідчили про кроснаціональні подібності професійних прошарків для індустріальних країн:

високий престиж був взаємопов'язаний з професіями, які вимагають або високого рівня майстерності, професійної підготовки, або визначають владу над іншими людьми, або контроль над капіталом [15, 209]. Це інтерпретувалося як демонстрація стабільності, класового консенсусу тощо. Крім того, підтверджувалася базисна ідея функціоналізму про те, що джерело міжпрофесійних нерівностей щодо спеціальних знань, влади, контролю над капіталом криється в необхідній спеціалізації функцій, пов'язаної з виконанням професійних ролей, а соціальний престиж виступає їх «моральною оцінкою».

Належність того чи іншого індивіда до соціальної групи у суспільстві за професійною ознакою в основному детермінує його рівень доходу та відповідно впливає на розширення можливостей людського розвитку. На нашу думку, для того щоб отримати цілісний портрет структури українського суспільства, його необхідно досліджувати через призму стратифікації, а саме через професійну диференціацію. Дослідження професійної стратифікації українського суспільства дасть змогу визначити характер та рівень взаємозалежності та взаємозв'язку між існуючими професійними групами, які є основними детермінуючими факторами доходів громадян, а отже і рівня їх життя.

1. Авраамова Е. М. Социальная мобильность в условиях российского кризиса // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С. 5-12.

2. Гордон Л. А. Бедность, благополучие, противоречивость: материальная дифференциация в 1990-е годы // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 5-21.

3. Дэвис К. Функциональное обоснование стратификации // Человек и общество. Хрестоматия / Под ред. С. А. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С. 107-117.

4. Радаев В. В. Социальная стратификация. [Электронный ресурс] // В. В. Радаев, О. И. Шкаратан. – М.: Аспект Пресс, 1996. – Режим доступа: <http://ecsoc.hse.ru/>

УДК 330.59:316.344

ДИНАМІЧНІ ЗМІНИ В РОЗШАРУВАННІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА УМОВАМИ ЖИТТЯ

У статті аналізується стан із розширенням населення України за умовами життя (за кількістю накопичених депривацій) протягом всього періоду здійснення відповідних досліджень та зв'язок такого розширення із диференціацією за монетарною ознакою.

pdf/stratif_p1.pdf.

5. Сорokin П. Соціальна стратифікація і мобільність // Людина. Цивілізація. Суспільство. М., 1992, с. 297-373.

6. Сорokin П. А. Человек. Цивилизация. Общество. [Электронный ресурс] / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю.Согомонов: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok2/index.php.

7. Ченурко Г. Соціальна нерівність і сфера зайнятості // Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 56–66.

8. Blau P. M., Duncan O. D. Measuring the Status of Occupations (the first publishing in 1967) // Social Stratification in Sociological Perspective / Ed. By David B. Grusky. – Westview Press, 1994. – P. 204-208.

9. Edwards A. M. Comparative Occupation Statistics for the United States, 1870 to 1940. – Washington: Government Printing Office, 1943.

10. Ganzeboom H.B.G., Graaf P.M., Treiman D.J., Leeuw J. A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status // Social Science Research. 1992, № 21. – P. 1-56.

11. Ganzeboom H.B.G., Treiman D.J., Ultee W.C. Comparative International Stratification Research: Three Generations and Beyond // Annual Review of Sociology. 1991, № 17. – P. 277-302.

12. Hodge R. W., Siegel P. M., Rossi P. H. Occupational Prestige in the United States, 1925-63 // American Journal of Sociology. 1964, №70. – P. 286-302.

13. Inkels A., Rossi P. National comparisons of occupational prestige // American Journal of Sociology. 1956, № 61. – P. 329-339.

14. Lenski G.E. Power and Privilege: a Theory of Social Stratification. – New York: McGraw-Hill, 1966.

15. Treiman D. J. Occupational Prestige in Comparative Perspective // Social Stratification in Sociological Perspective / Ed. By David B. Grusky. – Westview Press, 1994. – P. 208-209.

16. Warner W. L. Social Class in America // Social Stratification in Sociological Perspective / Ed. By David B. Grusky. – Westview Press, 1994. – P. 190-196.

The article analyzes the main approaches in the study of occupational stratification, issues of socioeconomic inequalities and the role of occupational differentiation in the study of the structure of Ukrainian society.

Васильєв О. А.

Ключові слова: депривація (позбавлення), диференціація населення, розширення, умови життя.

І. Вступ. Розширення населення зазвичай вивчають на основі його розподілу за тими чи іншими доходними ознаками. Однак такий роз-

поділ не охоплює всіх аспектів нерівності у доступу до життєвих благ. Для України, починаючи від середини 1990-х рр., характерна наявність незначної частини населення з надвеликими доходами та досить значної частки бідних. Решта населення знаходиться посередині, однак її не можна вважати середнім класом у традиційному розумінні. При цьому дійсні умови життя, в яких проживає та чи інша категорія населення, не завжди можуть відповідати тим доходам, які вони отримують. Виникає потреба в додаткових критеріях диференціації, які б враховували різні аспекти добробуту та доступності до матеріальних та нематеріальних благ.

В економічній науці аналіз доступності для населення різноманітних умов життя розвивається в рамках концепції депривації (позбавлення). Однією з перших робіт у цьому напрямку є праця П. Таунсенда [1], присвячена дослідженню різних аспектів умов життя британців. Він розробив індекс відносної депривації, за допомогою якого поділив усе населення на дві групи – тих, що зазнають суттєвих позбавлень в умовах життя, та тих, що зазнають незначних позбавлень або не зазнають взагалі. Подальший розвиток проблема отримала в роботах Дж. Мак та С. Ленслі [2], Т.Каллана, Б. Нолана та К. Вілана [3, 4], Б. Халлерода [5, 6], А. Макколі, М. Можиної, Л. Овчарової [7], Р. Меннінга та Н. Тихонової [8] та інших.

II. Постановка завдання. Метою статті є виявлення змін у характері розшарування населення України за ступенем доступності до різноманітних умов життя, що відбулись протягом 2007-2011 рр. Продовжуючи традиції поєднання прямого та консенсусного підходів, дослідження базується на тому, як домогосподарства самі оцінюють власні умови життя. На відміну від попередніх досліджень, концепція депривації застосовується не лише до виявлення частки населення, що зазнають значних позбавлень в умовах життя і можуть вважатись бідними за цією ознакою, а до диференціації усього населення з виокремленням груп, що характеризуються різним ступенем позбавлення.

III. Виклад основного матеріалу. Єдиним інформаційним джерелом, що містить узагальнені відомості по широкому спектру умов життя населення України, є окремий блок Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), що проводиться Держстатом України на постійній основі [9]. Цей блок включає перелік питань про умови та якість життя домогосподарств та дос-

тупність для них об'єктів соціальної інфраструктури. Вперше опитування такого роду було здійснене у 2007 р. і повторене у 2009 р. та 2011 р. Основні теоретико-методологічні засади дослідження розшарування населення за умовами життя викладено у роботах [10], [11].

Протягом цього періоду розподіл населення України за кількістю накопичених ознак позбавлення зміщався в бік покращення ситуації – відбувалось збільшення частки населення, що не має жодної ознаки депривації при одночасному скороченні питомої ваги населення, що найбільше потерпає від позбавлення в умовах життя (рис. 1). Зміни ж в населенні, що потерпає від наявності від 3 до 6 позбавлень, неоднозначні: якщо спочатку їх частка скоротилась, то при останньому дослідженні виявлено зростання.

Серйозні зміни відбулись протягом 2007-2009 рр., коли суттєво зросла частка осіб, що не зазнають позбавлень в умовах життя. В подальшому ж, очевидно, в результаті світової кризи, покращення умов життя не змінювалось на краще. І хоча частка населення, що найбільш потерпає, дещо скоротилась (9,6% до 8,7), тим не менш, частка населення, що повністю забезпечене, практично не змінилась.

Загальне спрямування позитивних змін зумовлене впливом лише міського населення, в той час як у сільській місцевості характер змін не настільки однозначний (табл. 1).

Варто зазначити, що кризові явища в соціально-економічному житті України найбільше вплинули саме на міські домогосподарства, в яких протягом 2009-2011 рр. практично не відбулось змін в якості умов життя. В той же час, в сільських домогосподарствах відбулось деяке збільшення частки населення, що не відчувають позбавлень в умовах життя, хоча, з іншого боку, питома вага найбільш позбавленого населення практично не змінилась.

Слід зауважити, що наявність дітей суттєво обмежує можливості домогосподарств до нормального існування: серед них завжди спостерігається гірший розподіл за рівнем забезпечення умовами життя (табл. 2).

Тобто, в домогосподарствах з дітьми менша частка тих, що не відчувають жодних позбавлень в умовах життя, і, навпаки, більша частка тих, що зазнають значних позбавлень.

Протягом 2007-2011 рр. серед домогосподарств з дітьми частка таких, що були повністю задоволені умовами життя, спочатку суттєво

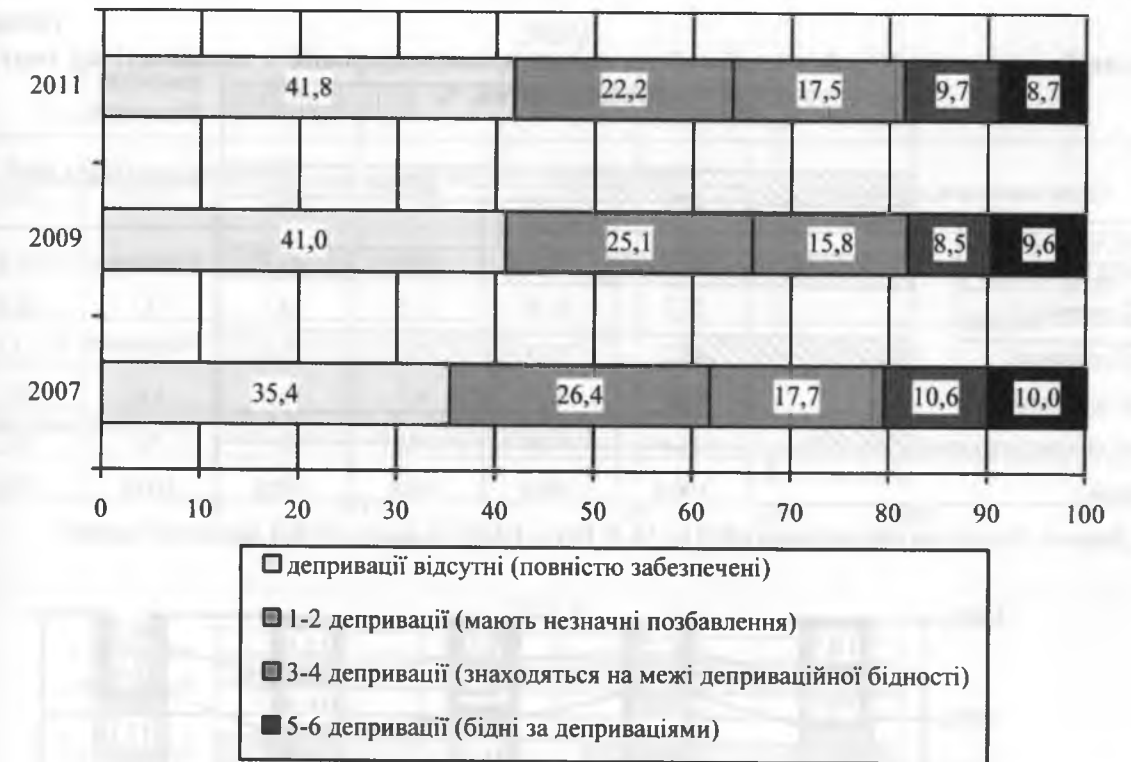

Рис. 1. Розподіл населення України за кількістю накопичених депривацій, %
Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України.

Таблиця 1

Розподіл населення України за кількістю накопичених депривацій у містах та в сільській місцевості, %

Групи населення за кількістю накопичених депривацій	Міста			Сільська місцевість		
	2007	2009	2011	2007	2009	2011
Відсутні депривації	44,8	51,1	50,6	15,8	20,0	23,4
1-2 депривації	26,2	22,9	20,6	26,6	29,7	25,6
3-4 депривації	14,3	13,4	15,8	24,7	20,7	21,1
5-6 депривацій	7,9	6,8	7,8	16,1	12,0	13,8
7 та більше депривацій	6,7	5,7	5,3	16,8	17,6	16,1
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України.

зросла, а потому дещо скоротилась. Натомість, в бездітних домогосподарствах розподіл протягом 2009-2011 рр. практично не змінився.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що більша частина населення протягом 2007-2009 рр. покращила свої умови життя, за рахунок чого відбулось зміщення частки домогосподарств з кожної деприваційної групи в більш вищу. Однак кризові явища в соціально-економічному житті України загальмували процес покращення умов життя населення країни. Найбільш проблемною категорією залишаються домогоспо-

дарства з дітьми, що мешкають в сільській місцевості і зазнають найбільших позбавлень в умовах життя.

Цікавим, хоча й передбачуваним виглядає регіональний розподіл населення України за умовами життя (рис. 2). Найбільша частка цілком забезпечених в умовах життя мешкає в південно-східних та центральних регіонах країни, тобто, в найбільш промислово розвинутих.

Відповідно, в цих регіонах проживає досить незначна частка людей, що мають критичну кількість позбавлень в умовах життя. З другого

Таблиця 2

Розподіл населення України за кількістю накопичених депривацій в залежності від типу домогосподарства, %

Групи населення за кількістю накопичених депривацій	Домогосподарства з дітьми			Домогосподарства без дітей		
	2007	2009	2011	2007	2009	2011
Відсутні депривації	33,4	40,1	40,9	37,7	42,1	42,8
1-2 депривації	27,1	25,0	21,5	25,5	25,1	22,9
3-4 депривації	17,2	15,0	17,4	18,3	16,7	17,7
5-6 депривацій	10,9	8,5	9,7	10,2	8,6	9,8
7 та більше депривацій	11,4	11,4	10,5	8,3	7,5	6,7
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України

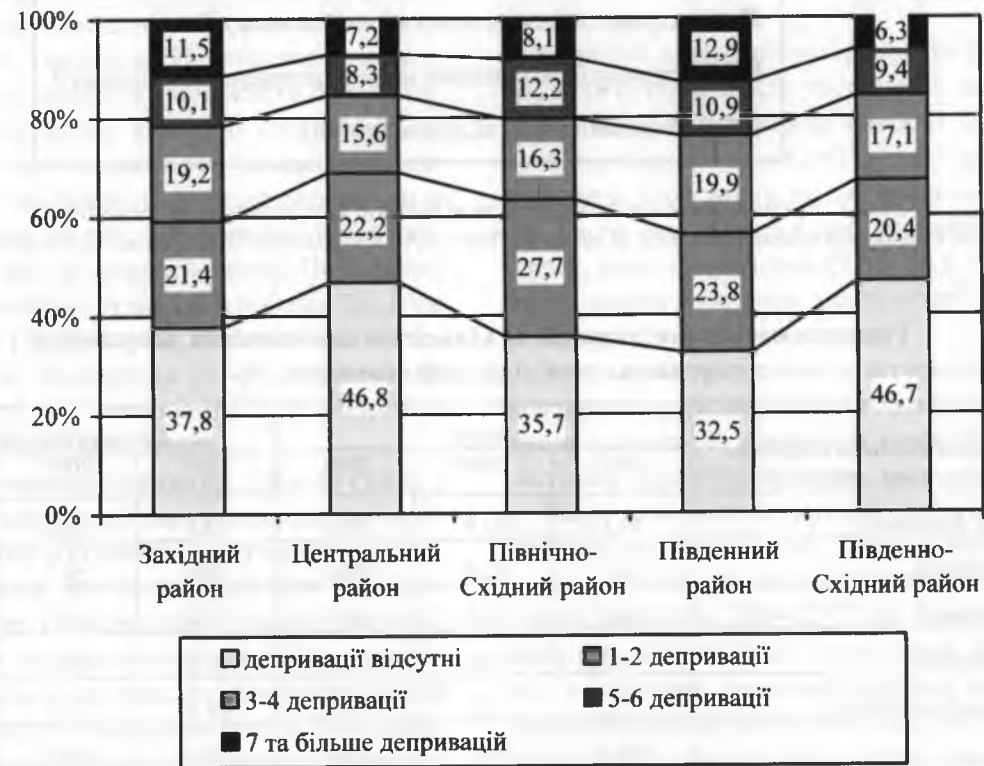

Рис. 2. Розподіл населення укрупнених районів України за кількістю накопичених депривацій, 2011 р., %
Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М.В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України.

боку. В Південному та Західному регіонах спостерігається найменша кількість людей, яка зовсім не потерпає від позбавлень в умовах життя, а частка найбільш позбавлених є досить суттєвою – більше 10%.

Отже, слід визнати, що в промислово розвинутих регіонах України люди мають більше можливостей для забезпечення себе нормальними, загальноприйнятими в даному суспільстві, умовами життя, порівняно з переважно сільськогосподарськими західними областями.

Ще одна важлива особливість деприваційного розподілу населення України – його очевидна зміщеність в бік сільського населення (рис. 3). Протягом 2007-2011 рр. ситуація практично не змінилась: серед найбільш позбавленого населення переважає саме сільське. Так, в групі населення, що найбільш сильно потерпає від позбавлень в умовах життя, більше половини мешкає в сільській місцевості. В той же час, повністю забезпечені умовами життя проживають переважно у містах.

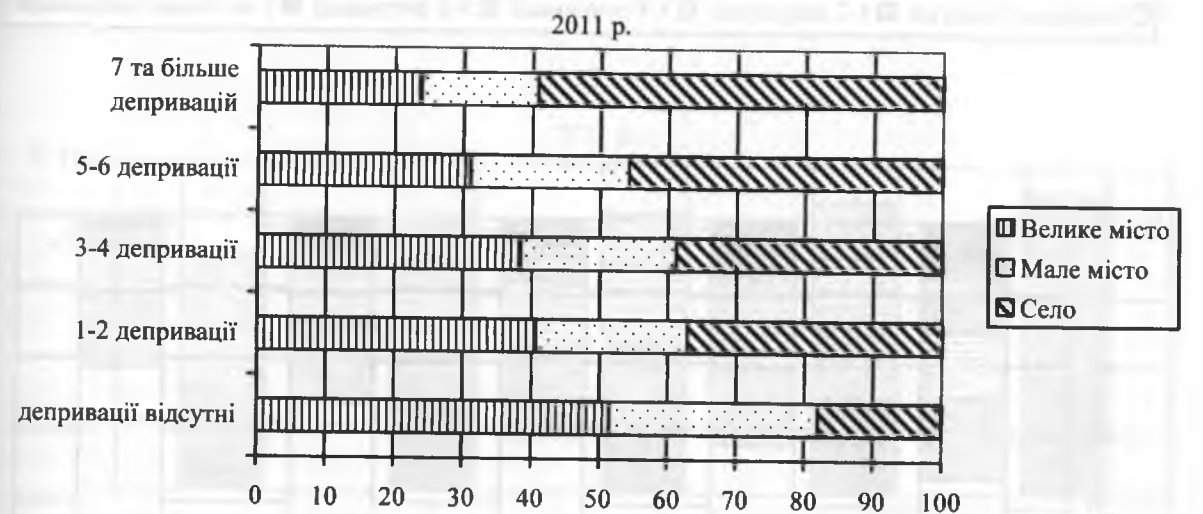
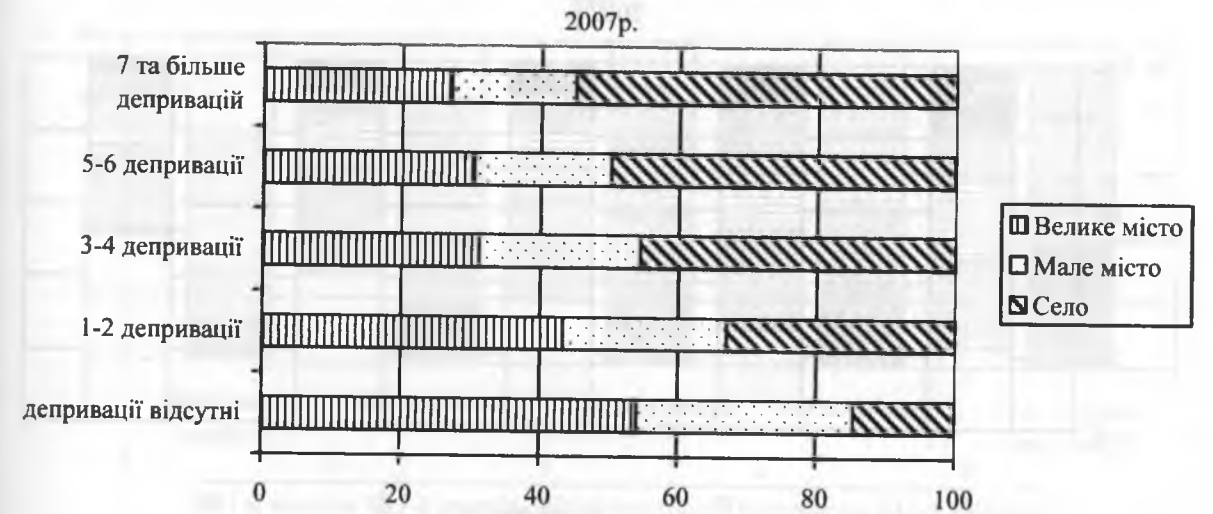

Рис. 3. Зміни у поселенській структурі категорій населення з різним ступенем депривованості, 2007-2011 рр., %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України.

Характерно, що протягом 2007-2011 рр. суттєві зміни відбулись в крайніх групах населення: дещо збільшилась частка сільського населення, що не потерпає від позбавлень в умовах життя, і одночасно збільшилась частка сільського населення, що суттєво потерпає в цьому відношенні. Відповідно, умови життя проміжних груп населення практично не змінились.

Нетрадиційність деприваційного підходу до вивчення розшарування населення потребує його поєднання з більш відомим – диференціацією за монетарною ознакою, коли населення розподіляється в залежності від розміру отримуваних доходів (або здійснюваних витрат).

Ми спробували виявити, яким чином групи населення, визначені за монетарною ознакою, суміщаються з групами, побудованими за різним ступенем забезпеченості в умовах життя.

Результати виявились досить несподіваними: навіть в п'ятому, найбагатшому, доходному квінтилі, декілька відсотків населення потрапили в групу з дуже суттєвими позбавленнями в умовах життя (рис. 4). З другого боку, серед 20% найбільш вразливих мешканців країни п'ята частина вважає себе повністю забезпеченими стосовно загальноприйнятих в країні умов життя.

Зміни в розподілі населення, що відбулись протягом 2007-2011 рр., досить незначні і стосуються насамперед деякого збільшення частки повністю забезпечених умовами життя в усіх доходних групах, при тому, що частка найбільш позбавлених скоротилась незначно.

Не менш цікавим є обернений розподіл, коли досліджується склад за доходною ознакою різних деприваційних груп (рис. 5).

Певна залежність, зрозуміло, спостерігається, – чим більш забезпеченою в умовах життя є

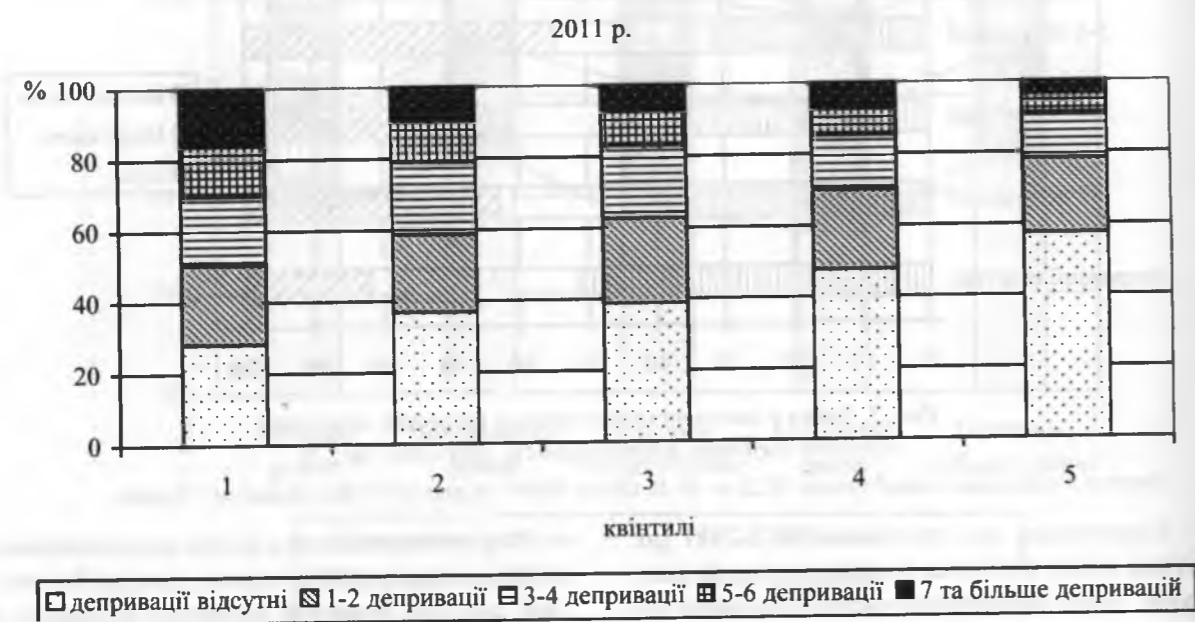
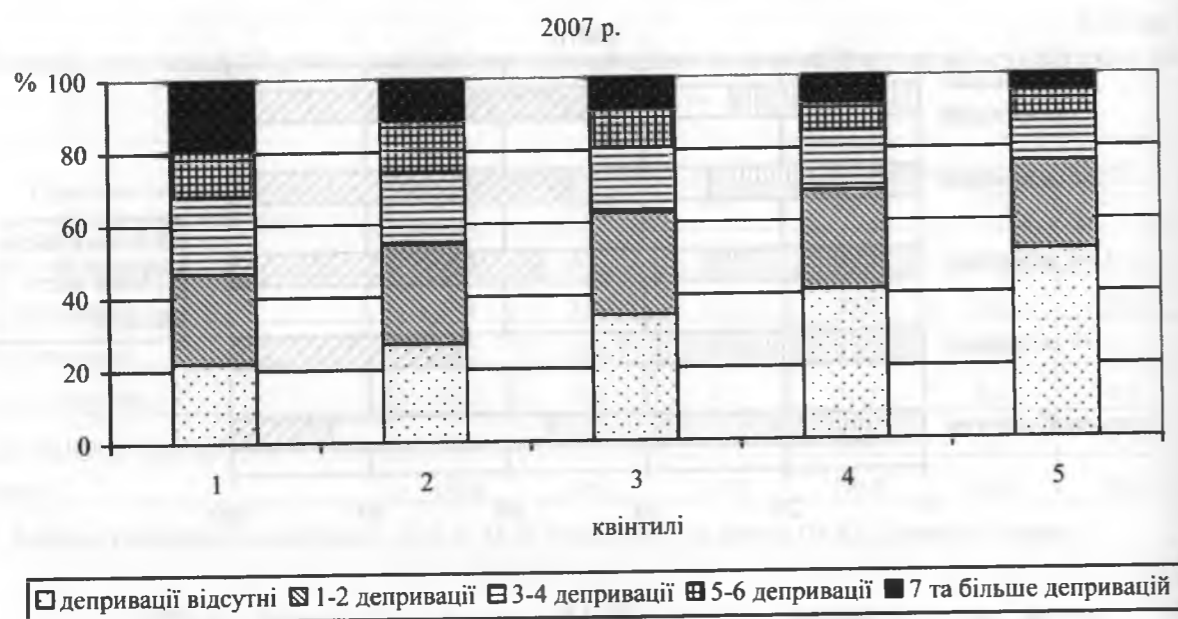

Рис. 4. Деприваційна структура квінтільних груп, 2007-2011 рр., %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України.

група населення, тим більш високою є частка осіб з високими доходами. Однак, слід зауважити дуже суттєвий момент: навіть всередині групи з найбільшим ступенем позбавлень в умовах життя є особи з високим рівнем доходів, і навпаки, серед людей, що не зазнають жодних позбавлень в умовах життя, близько шостої частини складають ті, що за доходною ознакою потрапляють до 20% найбідніших. При цьому, за досліджувані роки суттєвих змін у розподілі не відбулось. Отже, можна стверджувати, що розподіл населення за рівнем доступності до

умов життя не співпадає з розподілом за доходною ознакою.

IV. Висновки. Аналіз розшарування населення за умовами життя свідчить насамперед про те, що в Україні існує досить значна категорія людей, що потерпає від великої кількості позбавлень. Особливо сильне зміщення в бік неможливості задовольняти різні умови життя характерне для сільської місцевості та, відповідно, для західних та південних регіонів країни, в яких значна частка населення мешкає саме в селах. Слід зазначити, що розподіл населення, здійсне-

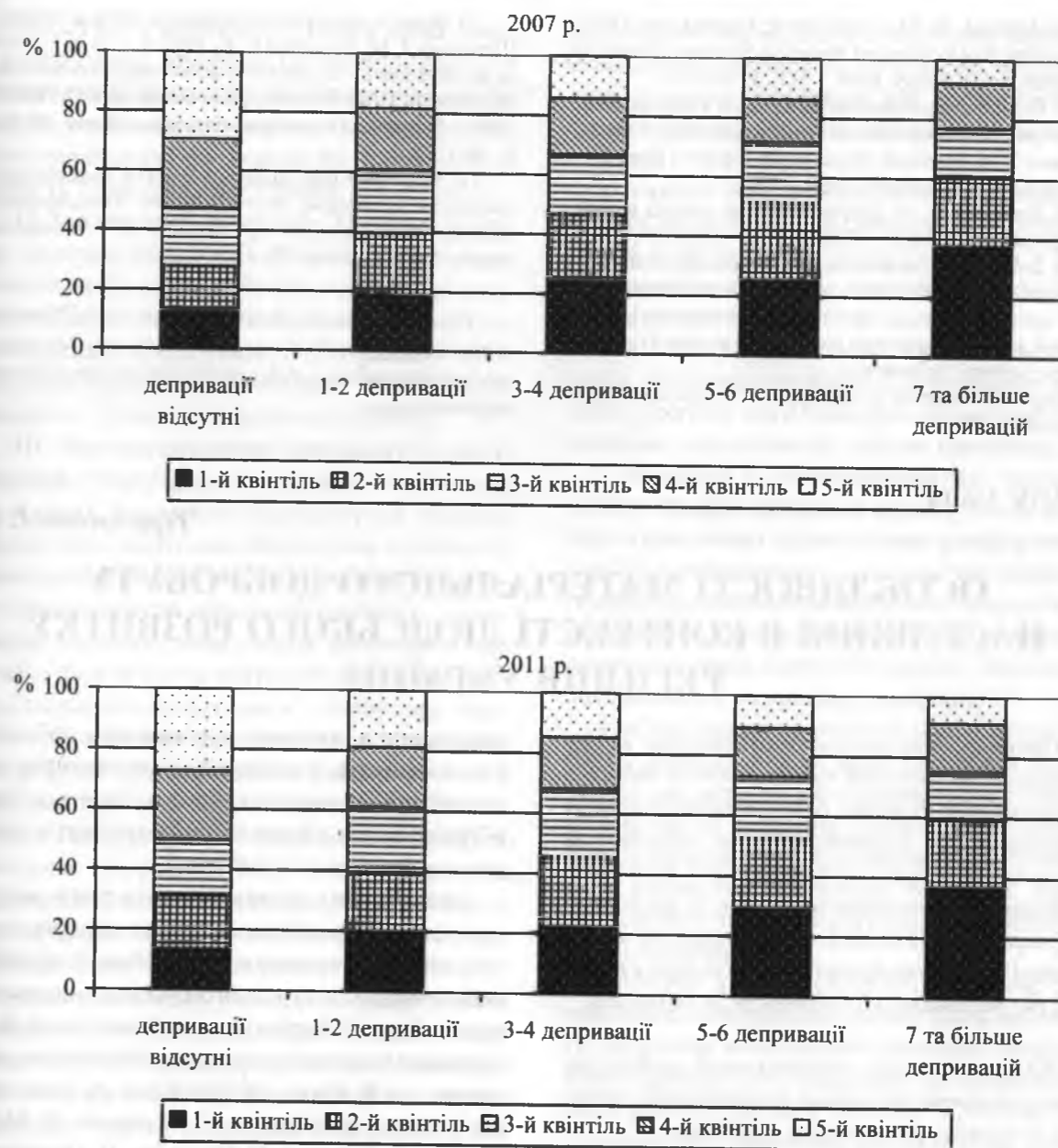

Рис. 5. Квінтільна структура деприваційних груп, 2007-2011 рр. %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ за даними ОУЖД Держстату України.

ний за деприваційною ознакою, з традиційним розподілом, побудованим на доходних характеристиках, хоча й пов'язаний, але в значно меншому ступені, ніж можна було сподіватись. Отже, є підстави стверджувати, що в Україні високий рівень доходів населення не завжди дозволяє забезпечувати відповідні умови проживання. З другого боку, задоволеність людей наявними умовами життя не обов'язково залежить від рівня їх доходів. Таким чином, дослідження розшарування населення на основі прямого вивчення їх потреб, а не ресурсних (доходних) можливостей дозволило встановити, що забезпечення нормальними, загальноприйнятими в суспільстві, умовами життя, пов'язане не тільки

з доходами домогосподарств, а й з сторонніми факторами, насамперед, з можливістю держави та місцевих громад забезпечувати створення та розвиток соціально-економічної інфраструктури.

1. Townsend P. *Poverty in the United Kingdom: A survey of household Resources and Standards of Living.* – Harmondsworth: Penguin, 1979.
2. Mack, J., and Lansley, S. *Poor Britain.* – Allen and Unwin. London, 1985.
3. Callan T., Nolan B., Whelan C. *Resources, deprivation and the measurement of poverty* // *Journal of Social Policy.* – 1993. – № 22, 2. – P. 141-172.
4. Nolan, B. and Whelan, C.T. *Resources, Deprivation and Poverty.* – Clarendon Press, Oxford, 1996.
5. Hallerod, B. *Poverty in Sweden: A New Approach to Direct Measurement of Consensual Poverty.* – *Umea Studies in Sociology,* 1994. – No. 10 6, University of Umea.

6. Hallerod, B. The Truly Poor: Indirect and Direct Measurement of Consensual Poverty in Sweden // Journal of European Social Policy, 1995. – 5(2), P. 111-129.

7. Бедность: альтернативные подходы к определению и измерению. Коллективная монография. Науч. докл. / Под ред. Т. М. Малевой. Моск. центр Карнеги; Вып. 24. – М.: Моск. центр Карнеги, 1998. – 282 с.

8. Давыдова Н. М. Депривационный подход в оценках бедности // СоцИс. – 2003. – № 6. – С. 88-96.

9. Доповідь «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) [Електронний ресурс] Державний комітет статистики України. – Режим доступу до доповіді:

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sddtp/sddtp_09.htm

10. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Черенко Л. М., Полякова С. В., Реут А. Г. та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. – С. 96-117.

11. Теоретико-методологічні аспекти диференціації населення за умовами життя // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4, Економічні науки, Том 1. – С. 263-272.

The article is concerned to stratification of Ukraine's population by deprivations over an observable period and correspondence of this stratification with monetary differentiation.

УДК 336.14

Герасименко Г. В.

ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню регіональних особливостей матеріального добробуту населення України. Обґрунтовано систему показників, що характеризують добробут як складову інтегрального показника людського розвитку, проаналізовано рівень їх регіональної варіації в Україні. Представлено інтегральні показники добробуту населення в регіонах та регіональні особливості їх розподілу.

Ключові слова: матеріальний добробут, рівень життя населення, регіональний людський розвиток, регіональна політика.

I. Вступ. Підтримка добробуту населення є основним завданням соціальної політики держави у будь-якому цивілізованому суспільстві, важливою складовою соціально-орієнтованої ринкової економіки. Виступаючи характеристиками загального рівня життя населення, саме показники матеріального добробуту визначають можливості задоволення споживчих потреб, повноцінного включення особи в життя суспільства. Тобто, рівень добробуту виступає як матеріальним підґрунтям високого рівня людського розвитку, так і його основним критерієм, мірилом оцінки суспільного прогресу. Водночас існування істотних диспропорцій соціально-економічного розвитку між регіонами України зумовлює високу актуальність застосування регіонального аналізу в практиці

дослідження проблем, пов'язаних з добробутом населення, а також наукового пошуку релевантних індикаторів його оцінки з метою обґрунтування ефективних інструментів регіональної соціальної політики.

Дослідження різних аспектів рівня життя населення та особливостей його матеріального добробуту належить до найбільш затребуваних напрямів сучасного суспільно-наукового дискурсу. В Україні вагомий внесок до дослідження цієї проблематики здійснили такі науковці, як В. Геєць, О. Грішнова, А. Даниленко, Т. Заяць, Е. Лібанова, О. Макарова, В. Мандибура, В. Новиков, О. Новікова, В. Онікієнко, У. Садова, Л. Семів, Л. Черенко та інші дослідники [1-5]. Наразі обґрунтовано понятійно-термінологічний апарат відповідних досліджень, запропоновано цілий ряд методичних підходів до оцінки рівня добробуту населення, нагромаджено істотний масив емпіричних даних.

Особливу увагу приділяють науковці дослідженням регіональних особливостей рівня життя населення, що є вкрай необхідними задля формування ефективної регіональної політики держави, вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку. Відповідні наукові розробки знайшли своє відображення в рамках численних методик оцінки рівня та якості життя населення, чільне місце серед яких посідає методика вимірювання регіонального людського розвитку [6; 7]. Проте динамічний розвиток

суспільства та виникнення нових соціальних і економічних викликів обумовили потребу у відповідній адаптації методичних підходів до оцінки регіонального людського розвитку, що була реалізована фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ [8].

II. Завданнями даної статті є обґрунтування системи показників регіональної оцінки рівня матеріального добробуту населення, аналіз особливостей їх регіональної варіації, а також презентація результатів інтегральної оцінки рівня добробуту населення як складової людського розвитку в регіонах України.

III. Виклад основних результатів дослідження. Матеріальний добробут є однією зі складових загального благополуччя людини. Більш того, часто саме економічне становище особи визначає можливості її реалізації стосовно інших аспектів людського розвитку – отримання високого рівня освіти, піклування про власне здоров'я як в контексті отримання якісних медичних послуг, так і з точки зору власного способу життя, задоволення споживчих потреб, вибору найбільш сприятливих умов проживання, організації дозвілля тощо. Відповідно, саме рівень матеріального добробуту виступає підґрунтям будь-яких методичних підходів до комплексної оцінки рівня або якості життя населення, як на міжнародному, так і на національному рівні. В рамках міжнародних порівнянь найбільш поширеним індикатором добробуту населення залишається оціночний показник ВВП в розрахунку на душу населення, який виступає однією зі складових інтегрального індексу людського розвитку [9]. На національному рівні в якості основних критеріїв рівня матеріального добробуту застосовуються показники доходів, споживання або нагромаджених активів населення; останнім часом поширення набувають суб'єктивні підходи до оцінки економічного становища населення.

В рамках розроблення оновленої методики вимірювання регіонального розвитку фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи запропоновано власний підхід до оцінки матеріального добробуту населення, який ґрунтується на показниках, що характеризують як економічний потенціал регіону, так і економічні можливості його мешканців, купівельну спроможність їхніх доходів:

– рівень бідності населення за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 %

медіанного рівня), що є своєрідним мірилом економічної нерівності у суспільстві, окреслюючи ті групи населення, що проживають в гірших умовах, порівняно з основною його частиною;

– наявність у домогосподарств вільних коштів, які вони можуть спрямувати на заощадження в тій чи іншій формі (депозити в банках, придбання цінних паперів) або купівлю нерухомості;

– кількість мінімальних продуктових коштів, які можна придбати за середньодушовий дохід у регіоні, що є важливим індикатором купівельної спроможності доходів населення;

– наявність у домогосподарствах базового набору товарів тривалого користування, що є характеристикою певного рівня комфортності життя, притаманного суспільству загалом (в якості відповідного набору для сучасного українського суспільства визначено наявність одночасно трьох категорій товарів: телевізору, холодильника та пральної машини);

– обсяг валового регіонального продукту (ВРП) в розрахунку на душу населення як показник, що характеризує економічний потенціал регіонів як підґрунтя матеріального добробуту їх мешканців; задля забезпечення можливості адекватних динамічних порівнянь, даний вартісний показник скориговано на середнє по країні значення.

Система даних показників є базою для здійснення інтегральної оцінки рівня добробуту населення як складової методики вимірювання регіонального людського розвитку, алгоритм розрахунків якої детально представлено у відповідній публікації [8]. В цілому, регіональні особливості розподілу результатів розрахунку інтегральних показників матеріального добробуту характеризуються існуванням декількох кластерів (рис. 1):

– перший, що характеризується найвищими значеннями показників (Запорізька, Київська, Черкаська, Дніпропетровська та Донецька області);

– другий з дещо нижчими значеннями показників, до складу якого належить більшість регіонів України (Луганська, Чернігівська, Харківська, Миколаївська, Сумська, Полтавська, Чернівецька, Одеська, Хмельницька області, АР Крим);

– третій з низькими значеннями показників (Закарпатська, Вінницька, Львівська, Кіровоградська, Рівненська, Івано-Франківська області);

Рис. 1. Регіональні особливості інтегрального показника матеріального добробуту населення України в 2010 р. Джерело: розрахунки ІДСД ім. М. В. Птухи НАНУ.

– четвертий, що включає області з найнижчими значеннями показників (Житомирська, Тернопільська, Херсонська та Волинська).

Саме в регіонах, що належать до *першого кластера*, спостерігаються найнижчі по країні показники відносної бідності населення (табл. 1): найменший відсоток бідного населення зафіксовано в Черкаській (14,1%), Запорізькій (18,1%), Київській (18,2%) та Донецькій областях (19,5%). В свою чергу, вищий рівень бідності населення Дніпропетровської області (27,9%) нівелювався сприятливим внеском інших показників, які забезпечили області гідне місце за рівнем добробуту населення. Сприятливе становище регіонів, що потрапили до першого кластера, пояснюється і достатньо високими показниками купівельної спроможності середньодушового доходу, що вимірюються кількістю мінімальних продуктивних кошків: найвище по країні значення даного показника мало місце в Дніпропетровській області (2,56), досить добре представлені Донецька та Київська області.

Водночас з точки зору ВРП в розрахунку на душу населення перший кластер демонструє досить диференційовану картину: порівняно з

середньоукраїнським показником, найкраща ситуація властива Дніпропетровській області, високі значення - в Донецькій та Київській областях. Водночас для Запорізької та Черкаської областей, що належать доданого кластеру за рівнем добробуту, характерні значно нижчі значення ВРП в розрахунку на одну особу. Гірші позиції демонструє кластер і за таким показником, як питома вага домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість: до цієї категорії належать менше 30% домогосподарств у Київській, Черкаській та Дніпропетровській областях, а в Донецькій області – лише 14,6%. На противагу до цього, в окремих регіонах України, які посіли нижчі рейтингові місця за інтегральними показниками добробуту, частка домогосподарств, що робили заощадження або купували нерухомість, перевищувала 40%.

Досить різнопланова ситуація в межах першого кластера властива й регіональній диференціації такої характеристики добробуту населення, як наявність базового набору товарів тривалого користування. Поряд з абсолютним лідером країни за цим показником (91,8% домогосподарств у Донецькій області), решта

Таблиця 1

Регіональні показники матеріального добробуту населення в 2010 р.

	Рівень бідності за відносним критерієм, %	Частка домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість, %	Кількість мінімальних продуктивних кошків, які можна придбати за середньодушовий дохід, од.	ВРП в розрахунку на особу, співвідношення до середнього значення	Частка домогосподарств, що володіють базовим набором товарів тривалого користування, %
АР Крим	25,4	30,3	2,23	0,90	87,1
Вінницька	26,2	23,6	2,32	0,78	76,6
Волинська	37,4	13,3	2,24	0,76	68,5
Дніпропетровська	27,9	23,9	2,56	1,88	83,9
Донецька	19,5	14,6	2,67	1,57	91,8
Житомирська	40,8	12,5	2,33	0,79	78,1
Закарпатська	25,7	28,4	2,05	0,67	82,8
Запорізька	18,1	39,3	2,50	1,28	83,7
Івано-Франківська	21,8	6,7	2,15	0,80	70,7
Київська	18,2	27,3	2,35	1,42	77,4
Кіровоградська	39,6	18,2	2,29	0,84	75,7
Луганська	20,0	29,0	2,48	1,07	88,9
Львівська	29,1	9,0	2,13	0,89	87,0
Миколаївська	18,7	16,4	2,63	1,10	91,6
Одеська	25,9	23,4	2,65	1,22	85,8
Полтавська	26,0	22,7	2,70	1,61	71,6
Рівненська	33,7	18,7	2,24	0,75	76,0
Сумська	24,0	42,0	2,42	0,85	80,1
Тернопільська	37,3	13,1	2,05	0,64	75,6
Харківська	19,1	15,5	2,41	1,28	90,3
Херсонська	36,8	8,6	2,24	0,78	82,3
Хмельницька	28,8	33,0	2,43	0,74	70,1
Черкаська	14,1	25,3	2,56	0,94	77,9
Чернівецька	25,8	50,7	2,18	0,59	77,4
Чернігівська	19,7	42,2	2,47	0,84	62,0
Коефіцієнт регіональної варіації, %	27,96	48,00	7,97	33,13	9,49

Джерело: складено за даними ОУЖД.

областей кластеру характеризуються нижчими частками населення, що володіє визначеним набором товарів (зокрема, лише по 77% домогосподарств Київської та Черкаської областей).

Другий кластер характеризується вищими рівнями відносної бідності населення (від 18 до 29%), дещо нижчою купівельною спроможністю доходів населення. Проте, негативний внесок цих показників до розрахунку інтегральних індексів в повній мірі компенсується найвищими по країні частками населення, яке купувало нерухомість або робило заощадження (зокрема, 50,7% в Чернівецькій області, понад 40% в Чернігівській та Сумській областях), порівняно високими значеннями ВРП в розрахунку на одну особу (зокрема, в Полтавській, Луганській, Миколаївській, Одеській та Харківській областях) та показника володіння базовим переліком товарів тривалого користування (див. табл. 1).

Третій кластер переважно включає регіони з нижчими за середні значеннями більшості часткових показників добробуту населення. Однак, саме до цієї групи належать один з загальноукраїнських максимумів відносної бідності населення (39,6% в Кіровоградській області), регіони з найнижчими частками домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість (зокрема, 6,7% в Івано-Франківській та 9,0% у Львівській області), дуже низькими показниками частки домогосподарств, які володіють базовим набором товарів тривалого користування (70,7% в Івано-Франківській, 75,7% в Кіровоградській, 76% в Рівненській та 76,6% в Вінницькій). Несприятливо виглядають області кластеру і за значенням ВРП в розрахунку на одну особу: співвідношення цього показника із середньоукраїнським значенням в Закарпатській (0,67), Рівненській (0,75), Вінницькій (0,78) та Івано-Франківській

(0,80) належать до найнижчих в Україні. Єдиним позитивним показником, який дещо нівелює вплив несприятливий вплив інших факторів в окремих областях, є купівельна спроможність доходів населення, що вимірюється показником кількості мінімальних продуктових кошиків (високі значення цього показника спостерігаються в Львівській, Кіровоградській та Рівненській областях).

Приналежність областей до *четвертого кластеру*, з найнижчими значеннями інтегральних показників добробуту населення, визначається найвищими рівнями відносної бідності населення та низькими показниками ВРП на одну особу. Так, найвищий по країні рівень бідності спостерігався в Житомирській області (40,8%); високими були показники бідності населення Волинської, Тернопільської та Херсонської областей (близько 37%). Населення регіонів даного кластеру характеризується й низькою часткою домогосподарств, які робити заощадження або купували нерухомість (від 8,6% в Херсонській області до 12-13% у Житомирській, Тернопільській та Волинській областях), незначними рівнями забезпечення населення базовим набором товарів тривалого користування. Проте найбільш значний негативний внесок до формування загальної несприятливої картини добробуту населення в цих регіонах здійснює показник ВРП в розрахунку на одну особу: у Тернопільській та Закарпатській областях значення даного показника належать до одних з найнижчих в Україні. Водночас, купівельна спроможність доходів населення цих областей є досить високою порівняно з іншими регіонами, зважаючи на кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати на середньодушовий дохід (від 2,1 кошиків в Тернопільській і Житомирській областях до 1,9 – в Херсонській і Волинській).

В цілому, як свідчать дані табл. 1, значення даних показників в регіонах України характеризуються різноплановими рівнями неоднорідності: досить високими залишаються диспропорції економічного розвитку регіонів при оцінці за допомогою показника ВРП на душу населення, що обумовлює нерівність передумов економічного становища мешканців різних регіонів (коефіцієнт регіональної варіації відповідного показника становить 33%). Істотною залишається й регіональна варіація показників відносної бідності населення (відповідний коефіцієнт – 28%), а варіація частки домо-

господарств, які робили заощадження або купували нерухомість, сягає 48%. Водночас рівні регіональної варіації таких показників, як кількість мінімальних продуктових кошиків, яку населення може придбати за середньодушовий дохід, та частка домогосподарств, що володіють базовим набором товарів тривалого користування, перебувають в межах статистично «нормальних» значень (до 10%). Такий регіональний розподіл показників дає підстави для висновків про однорідність розподілу «базового» рівня матеріального добробуту населення на території України, що характеризує найнеобхідніші прояви споживчих потреб, проте суттєву регіональну диференціацію «розширених» економічних можливостей населення, що спрямовані на задоволення потреб вищого рівня.

IV. Висновки та перспективи подальших досліджень. Вирішення проблем регіональної диференціації рівня життя населення залишається одним з найважливіших напрямів соціальної політики держави, оскільки саме на цьому рівні формуються важливі ризики соціальної безпеки та згуртованості суспільства. В свою чергу, розробка ефективних соціальних програм має ґрунтуватися на системі індикаторів моніторингу та оцінки, що забезпечували б цілісне наукове бачення проблеми. Важливо, щоб відповідні показники мали комплексний характер, оцінюючи не лише «зовнішні» детермінанти рівня життя населення, такі як економічний потенціал регіону або рівень його промислового розвитку, а й інші детермінанти добробуту, що характеризують реальну купівельну спроможність наявних доходів, визначають можливості задоволення як «базових», так і розширених потреб домогосподарств. Відповідно, заходи соціальної політики мають спрямовуватися не лише на загальну підтримку доходів населення та захист вразливих верств суспільства, а й на регулювання політики цін і тарифів в регіонах, забезпечення доступності житла для різних категорій населення, сприяння підвищенню загальної комфортності умов проживання та доступності основних суспільних послуг. Пом'якшення регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку потребуватиме також вдосконалення системи міжбюджетних відносин, розширення витратних повноважень місцевих бюджетів та зміцнення їх власної доходної бази, підвищення ефективності соціальних видатків та посилення адресності системи соціальної

допомоги. Вирішення цих наукових завдань має становити підґрунтя майбутніх досліджень, результати яких мають бути імплементовані у відповідних соціальних програмах та стратегіях регіонального розвитку.

1. *Гесць В.М.* Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі / В. М. Гесць // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 9–33.

2. *Гришнова О. А.* Людський розвиток: навч. посіб. / О.А. Гришнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.

3. *Лібанова Е. М.* Соціальні проблеми і соціальні важелі конкурентоспроможності української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 5-19.

4. *Мандибуря В.О.* Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибуря. – К.: Парлам. вид-во, 1998. – 255 с.

5. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: Монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк, І. В. Качалова, Н. С. Власенко. – Донецьк: Ін-т ек-ки пром-сті НАН України, 2008. – 468 с.

6. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / Е. М. Лібанова, Н. С. Власенко,

УДК 338 (477)

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА РОЗВИТКОМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Гуцько В. І.

Доведена необхідність державного регулювання використанням та розвитком інтелектуального потенціалу зайнятого населення України. Запропоновано концептуальні підходи до системного державного регулювання використанням та розвитком інтелектуального потенціалу зайнятого населення в національній економіці.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, зайняте населення, державне регулювання, використання, розвиток.

I. Вступ. Здобуття конкурентоздатності економіки України у новому столітті буде значною мірою визначатися спроможністю держави забезпечити розвиток та використання інтелектуального потенціалу зайнятого населення (ІПЗН) з найбільшим економічним та соціальним ефектом для економіки та суспільства. Сьогодні розв'язанню цих завдань перешкоджає відсутність керованого впливу з боку держави, слабкість та

О. С. Власюк та ін. – К.: Державний комітет статистики України, 2002. – 110 с.

7. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.

8. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/>.

9. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех / ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 181 с.

The article is devoted to investigation of regional peculiarities of the material well-being of the population of Ukraine. A system of indicators, characterizing a well-being as a component of the integral index of human development is grounded; a rate of their regional variation analyzed for Ukraine. The integral indices of the population well-being are presented in the context of regional assessment of human development, as well as the results of their regional distribution.

неефективність методів державної підтримки процесів інтелектуалізації трудової діяльності зайнятого населення.

У формуванні наукових уявлень про державне регулювання використанням та розвитком ІПЗН вагомий внесок належить Т. Стюарту, В. Іноземцеву та іншим зарубіжним вченим. Серед українських дослідників проблему державного регулювання використання та розвитку ІПЗН з різною мірою глибини вивчали О. Амоша, В. Гесць, О. Гришнова, Е. Лібанова, В. Онікієнко, М. Семикіна, А. Чухно та ін. Разом з тим теорія та практика державного регулювання використання та розвитку ІПЗН країни все ще перебуває на стадії становлення.

II. Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо забезпечення напрямів державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН в Україні. Для досягнення вказаної мети у статті поставлені та вирішені такі завдання: визначити роль державного регу-

лювання використанням та розвитком ІПЗН у національній економіці; запропонувати концептуальні підходи до вдосконалення державного регулювання процесів використання та розвитку ІПЗН України.

III. Результати. В умовах, коли джерелом нарощування національного багатства і конкурентних переваг стає людський інтелектуальний потенціал, посилення ролі держави у процесах його формування, розвитку та реалізації в економіці стає об'єктивно необхідним, не зважаючи на різноманітні джерела фінансування [1; 2; 3; 4; 5].

Успіх державного регулювання цими процесами залежить від застосування системи різноманітних правових, економічних, адміністративних, організаційних, фінансових та інших методів і інструментів, які в решті-решт дозволять отримати позитивні зрушення у розвитку людини, технологій, суспільних інституцій, макроекономічного середовища. Вибір таких методів в Україні має підпорядковуватися впровадженню нової моделі економіки, що будується на засвоєнні нових знань і технологій. Поділяємо позицію Геєця В. М., Бажала Ю. М. та інших вчених Інституту економіки та прогнозування НАН України в тому, що розбудова такої економіки має:

- 1) виходити з розробки комплексної національної стратегії формування і забезпечення стабільного розвитку знаннєвої економіки;
- 2) передбачати реалізацію такої стратегії за умов широкої соціальної бази підтримки, вклю-

чаючи, крім державних керманічей, приватний сектор, освітян, науковців, інноваторів, інституції громадянського суспільства, мас-медіа тощо;

3) забезпечуватися за умов тісної кооперації, координації ключових секторів економіки, що обумовлюють рух до знаннєвої економіки, прискорене створення інформаційної мережі для широкого доступу до сучасних знань [3, с. 356].

Усі зазначені вище умови розбудови знаннєвої економіки тісно пов'язані з реалізацією та розвитком інтелектуальних здібностей людей (тобто ІПЗН), включених у цей процес.

Автором сформовано концептуальну схему (рис. 1), яка розвиває зазначені підходи, ілюструючи тісний зв'язок регулювання інтелектуальним потенціалом зайнятого населення (ІПЗН) з координованим розвитком п'яти управлінських сегментів державної політики у побудові знаннєвої економіки.

Виходячи з теорії людського капіталу, узагальнюючи думки вчених щодо необхідності демократизації свобод [6], пропонуємо вважати пріоритетними такі принципи державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН в національній економіці: визнання свободи інтелектуальної творчості; повага до особистості людини-творця, результатів його праці; визнання об'єктивною реальністю процес інтелектуалізації праці; визнання недоторканості інтелектуальної власності; непротиставлення інтелектуалізації суспільства загальній логіці прогресивних змін, їх синхронізація і взаємодоповнен-

Рис. 1. Концептуальна схема зв'язку державного регулювання інтелектуальним потенціалом зайнятого населення (ІПЗН) з основними сегментами державної політики розбудови знаннєвої економіки. Схема запропонована автором, розвиває підходи за джерелом [3, с. 356].

ня; визнання тісного взаємозв'язку інтелектуалізації та інформатизації; забезпечення адекватності оцінки інтелектуальної праці зайнятого населення вигодам, отримуваним від неї на рівні підприємств, регіонів, економіки держави; визнання необхідності активного включення процесів використання та розвитку ІПЗН в міжнародний поділ праці в умовах зростання ролі масових комунікацій, ІТ-технологій.

Зауважимо, що існуючі проблеми використання та розвитку ІПЗН не можна окреслювати лише недоліками функціонування ринку праці, ринку освітніх послуг або зводити лише до нестачі фінансування освіти, науки, незрілої інноваційної культури. Витоки кризової ситуації, на наш погляд, полягають у системній кризі, що охоплює економіку, політику, культуру, освіту, науку, менталітет, ціннісні орієнтації зайнятого населення, суперечливо відображаючись на стані ІПЗН, обмежуючи можливості його використання та розвитку.

Зазначене засвідчує необхідність активізації розвитку ІПЗН на засадах вдосконалення державного регулювання в цій сфері. Кардинальні зміни ситуації можливі лише в разі принципової переорієнтації державної політики України на користь всебічної цілеспрямованої підтримки знаннеорієнтованого розвитку зайнятого населення та реалізації його інтелектуального потенціалу в процесі трудової діяльності. Назріла нагальна потреба у розробці Концепції вдосконалення державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН (далі Концепції).

У розробці мети, завдань і принципів зазначеної Концепції вважаємо вихідним положення: методи державного впливу на використання й розвиток ІПЗН в національній економіці мають ґрунтуватися на визнанні необхідності соціальної орієнтації ринкової економіки, спрямовані на забезпечення якісного людського розвитку.

Метою Концепції вдосконалення державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН вважаємо створення базових соціально-економічних умов для знаннеорієнтованого розвитку населення України та ефективного механізму залучення й використання ІПЗН в національній економіці.

Ключовими орієнтирами державної політики використання та розвитку ІПЗН вважатимемо такі: о-перше, створення законодавчої та інституційної бази для активізації інноваційного розвитку суспільства, руху до економіки

знань, формування попиту на передові знання і нові технології; подруге, реалізація адекватної політики капіталовкладень в людину на усіх етапах життя (у сферах здоров'я, освіти, підготовки та перепідготовки кадрів, медичного обслуговування, зайнятості, соціального страхування, пенсійного забезпечення); по-третє, створення привабливих стимулів для постійного освітньо-професійного розвитку зайнятого населення, творчої самореалізації, опанування новими передовими знаннями на основі широкого доступу і до державного, і до приватного фінансування участі в інноваційній діяльності, формування високого іміджу зайнятості інтелектуального змісту; по-четверте, розробка могутніх мотиваційних механізмів для активізації інноваційної поведінки роботодавців і найманих працівників, забезпечення інтелектуалізації зайнятості, ефективності творчої праці.

Досягнення визначених цілей вимагає сукупності системи важелів, інструментів впливу, іншими словами, відповідного дієвого механізму.

Функціонування механізму державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН в національній економіці підпорядковується принципам державної політики у розвитку ІПЗН, визначеним вище. Їх перелік ми доповнюємо у зв'язку з необхідністю вдосконалення державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН в Україні. Пропонуємо додатково такі принципи:

- визнання провідної ролі ІПЗН у досягненні інноваційного та економічного розвитку країни;
- принцип рівних можливостей у знаннеорієнтованого розвитку зайнятого населення;
- принцип забезпечення якості освіти та її конкурентоспроможності;
- принцип адекватності цілей інноваційного розвитку і фінансування освіти та науки;
- принцип пріоритетності людських потреб у функціонуванні економіки та реалізації ІПЗН;
- принцип переважання соціально-економічних інтересів суспільства, зокрема зайнятого населення, над суто економічними інтересами країни;
- принцип гнучкого та комплексного стимулюючого впливу на трудову свідомість і трудову поведінку зайнятого населення;
- принцип пріоритетного заохочення висококваліфікованої праці;
- принцип державного стимулювання інтелектуалізації зайнятості.

Вдосконалення державного регулювання використанням та розвитком ІПЗН має ґрунтуватися на засадах:

- створення умов для адаптації економічно активного населення до умов конкурентного середовища, вимог економіки знань; формування у кожного громадянина потреби постійно підвищувати свій освітній рівень;
- забезпечення високих стандартів якості навчання, доступного для працівників упродовж трудової діяльності; поліпшення якості освіти шляхом створення систем управління якістю освітніх послуг відповідно до національних та міжнародних стандартів, активізації співпраці науковців і освітян у пошуку методів реформування освіти, залучення працівників освіти до міжнародного співробітництва;
- надання можливостей отримання другої освіти на умовах доступного кредитування, організації всеохоплюючої перепідготовки та підвищення кваліфікації для працівників не рідше, ніж через 3 роки (в умовах швидкого старіння знань) у відповідності з вимогами ринкового попиту та завданнями забезпечення «інноваційного прориву» у розвитку національної економіки;
- впровадження на фінансовому ринку гнучких, сприятливих та реальних відсоткових ставок у кредитуванні діяльності підприємств, що розширюють фінансові можливості підприємств та збільшують можливості інвестування у створення нових продуктивних робочих місць, ІЗН, підготовку та перепідготовку кадрів;
- всебічної державної підтримки виробників, які створюють, впроваджують та використовують нові технології, нові зразки продукції, залучають інтелект молодих спеціалістів та сприяють їх професійній кваліфікації;
- забезпечення високої мотивації населення до ефективної зайнятості, максимального використання й розвитку інтелектуальних здібностей, прояву творчості та інноваційної активності;
- застосування антикорупційних заходів для прозорості економічних відносин, подолання невизначеності, адміністративних бар'єрів, розширення доступу до джерел фінансування творчої трудової діяльності;
- підтримки на державному та регіональному рівнях винахідництва, творчості, введення статусу інноватора, що передбачало б проведення доплат до основної заробітної плати авторам оригінальних ідей і проєктів;
- здійснення заходів, спрямованих на збере-

ження інтелектуального потенціалу науково-дослідних, освітніх, медичних, державних установ, підприємств та організацій на основі активізації інвестицій та реформування оплати праці і доходів висококваліфікованих працівників;

– фінансування пріоритетних потреб науки та освіти, соціально-економічного та правового захисту авторів інноваційних ідей, інтелектуальних продуктів.

Важливими *інструментами* в ефективному регулюванні використанням та розвитком ІПЗН повинні бути:

- державне законодавче та правове регулювання розвитку ІПЗН, захисту прав інтелектуальної власності;
- мотиваційний моніторинг зайнятого населення (спостереження за динамікою мотивів до ефективної праці, розвитку і використання інтелектуального потенціалу);
- розробка і впровадження системи позитивних стимулів для ділової, підприємницької, творчої активності (на рівні держави – гранти, стипендії, пільги, заохочення; оптимізація податків);
- моніторинг перспективних потреб економіки;
- система матеріальної і нематеріальної мотивації зайнятого населення до інтелектуального розвитку, використання інтелектуального потенціалу, що враховує специфіку діяльності різних професійних груп, особливості творчої праці;
- національні програми збереження, розвитку та використання ІПЗН; національні програми розвитку освіти, науки, безперервного навчання;
- генеральні та регіональні трудові угоди, колективно-договірне регулювання зайнятості, що має враховувати необхідність особливої підтримки та заохочення діяльності творців, потреби у забезпеченні постійного навчання та перенавчання кадрів;
- кадровий та інноваційний менеджмент на підприємствах;
- освітньо-науково-виробничі центри; профорієнтаційні центри.

Виходячи з принципу пріоритетності цілей людського розвитку, вважаємо за необхідне в Концепції розглянути напрями державної політики за такими *блоками*: «Демографічний розвиток»; «Розвиток освіти»; «Забезпечення ефективної зайнятості та добробуту зайнятого населення»; «Розвиток науки»; «Впровадження без-

перервного навчання та підвищення кваліфікації упродовж трудової діяльності».

Запропонована Концепція в разі її реалізації дасть змогу отримати позитивні результати у розвитку ІПЗН та більш ефективному його використанню. Запорукою має бути комплексне поєднання заходів, спрямованих на реалізацію цілей людського розвитку, збереження та розвиток інтелектуального потенціалу на основі інвестування в освіту, науку, поліпшення умов буття, стимулювання підприємницької, інноваційної активності. Забезпеченню активізації використання ІПЗН в економіці мають сприяти заходи щодо забезпечення високої оплати праці висококваліфікованих працівників, підвищення доходів освітян, науковців, забезпечення прозорості економіки та влади, подолання деформацій ціннісних уявлень щодо статусу творців та престижності праці інтелектуального змісту.

ІV. Висновки. Кардинальні зміни у стані ІПЗН можуть бути досягнуті завдяки вдосконаленню механізму державного регулювання використання та розвитку ІПЗН на основі застосування розроблених концептуальних підходів, визначених цільових орієнтирів, ключо-

УДК 330.59:332.13

ОЦІНКА РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Грузд М. В.

Запропоновано використання тренінгу спрямованого на формування предметної компетентності оцінки рівня та якості життя населення. Визначено мету, завдання та очікувані результати тренінгу.

Ключові слова: *рівень та якість життя населення, тренінг, компетентності, компоненти, інтегральний показник, державна служба, органи місцевого самоврядування.*

I. Вступ. Регіон як соціально-економічна система може стійко розвиватися тільки за умови, якщо його економічна політика спрямована на поліпшення рівня та якості життя населення, розширення його можливостей формувати власне майбутнє. Для цього необхідно не тільки збільшувати доходи населення, а й поліпшувати багато інших компонентів рівня та якості жит-

вих принципів, пріоритетів і завдань державної політики.

1. Сучасні виклики XXI століття суспільству та економіці України / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 544 с.

2. Томас А. Стюарт. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Томас А. Стюарт; пер. с англ. В. Ноздриной. – М. : Поколение, 2007. – 368 с.

3. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.

4. Україна: інтелект нації на межі століть. Кол. монографія / Керівник авторського колективу В. К. Врублевський. – К. : Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – 516 с.

5. Edvinsson L. Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower / Edvinsson L., Malone M. – New York : Harper Business, 1997.

6. Иноземцев В. Л. Несколько гипотез о мировом порядке XXI века // Свободная мысль. – XXI. – 2003. – № 11. – С. 3-8.

Well-proven necessity of government control by the use and development of intellectual potential of the concerned population of Ukraine. The concept approaches to system state regulation of IPEP use and development in the national economics were proposed.

тя населення: створювати реальну рівність здобуття освіти і працевлаштування, високий рівень медичного обслуговування, покращувати умови навколишнього середовища.

Оцінити життєвий рівень населення можна лише за умови застосування єдиної повної системи показників оцінки рівня життя та врахування комплексної дії різноманітних чинників.

Теоретико-методологічні та практичні аспекти рівня життя розглядають вітчизняні та закордонні вчені: Л. Абалкін, А. Базилюк, Е. Галицька, І. Єлисеєва, В. Жеребін [1], М. Кизим [2], В. Коломийчук [3], Е. Лібанова, В. Мандибура, М. Назаров, В. Пономаренко [4], Н. Рімашевська, М. Татаревська [5], Л. Черенько [6], О. Черняк, В. Швець, О. Шладун.

Однак, наявними залишаються проблеми визначення узагальнюючого критерію оцінки рівня та якості життя населення, вибору інте-

План-структура тренінгу

Частина тренінгу	Час	Модуль навчання	Зміст модуля	Форми, технології, вправи	Результати модуля для учасників
Перший день					
Вступна	70 хв.	Знайомство	Вступне слово тренера. Процедура знайомства. Формування списку очікувань та запитів учасників. Узгодження правил взаємодії у тренінгу. Узгодження графіку роботи.	Діалоги, вправи для знайомства, мозковий штурм, вправи для визначення очікувань, вправи на згуртування групи та формування команди.	Учасники більш знайомі. Узгоджено та конкретизовано цілі та завдання тренінгу. Спільно визначено правила взаємодії в тренінгу. Сформовано настрій учасників на конструктивну спільну роботу.
	20 хв.	Перерва			
Основна	120 хв.	Формування інформаційного поля для визначення рівня та якості життя регіону	Визначення факторів, які впливають на рівень та якість життя населення. Розрахунок індексу рівня життя.	Міні-лекція, вправа на активізацію роботи групи мозковий штурм, вправа на об'єднання групи, робота в підгрупах (групова робота), розрахункове завдання, презентація результатів роботи в малих групах, вправи на активізацію (рухавки)	Визначено та згруповано фактори, які впливають на рівень та якість життя населення. Сформовано навички визначення рівня життя. Сформовано малі групи учасників. Набуті практичні навички.
	20 хв.	Перерва			
Завершальна	40 хв.	Підсумки роботи першого дня тренінгу	Оцінка емоцій учасників. Випереджаюче домашнє завдання.	Вправи на оцінку емоцій, вправа на об'єднання учасників, підсумкові вправи на закінчення роботи.	Оцінено емоційний стан учасників. Об'єднано малі групи. Визначено домашнє завдання.

Частина тренінгу	Час	Модуль навчання	Зміст модуля	Форми, технології, вправи	Результати модуля для учасників
Другий день					
Вступна	65 хв.	Ознайомлення з методикою оцінки рівня та якості життя населення	Привітання тренера. Ближче знайомство учасників. Представлення домашнього завдання.	Вправа на створення працездатності, міні-лекція, вправа на створення позитивного настрою	Встановлення контактів у парі. Отримано необхідні знання для виконання практичного завдання. Оцінено виконання домашнього завдання.
	20 хв.	Перерва			
Основна	80 хв.	Оцінка рівня та якості життя населення	Розрахунок показників рівня та якості життя, визначення інтегрального показника, оцінка емоцій учасників	Вправа на зняття напруги, робота в підгрупах (групова робота), розрахункове завдання, презентація результатів роботи в малих групах, вправи на зняття негативних наслідків роботи в групах	Напругу знято. Проведена ефективна робота груп. Вирішено всі спірні ситуації. Отримано компетентності з оцінки рівня та якості життя населення.
	20 хв.	Перерва			
Завершальна	65 хв.	Підсумки роботи тренінгу	Оцінка емоцій учасників. Зворотній зв'язок. Завершення тренінгу.	Вправа на діагностику працездатності учасників, вправа на концентрацію уваги, оцінка емоційного стану учасників, підсумкові вправи на закінчення роботи.	Компетентності сформовано. Встановлено зворотній зв'язок. Підведено підсумки тренінгу.

Таблиця 2

Предметні компетентності, які формуються в межах тренінгу

Прикладні характеристики			
Перелік знань, які становлять компетентність	Перелік умінь і навичок, які належать до компетентності	Мінімальний досвід	Практичний результат
Методика розрахунку інтегрального показника рівня та якості життя населення Діагностика розвитку регіону Визначення пріоритетних напрямів підвищення рівня життя населення	Вибір факторів, що впливають на рівень та якість життя населення Розрахунок інтегрального показника рівня та якості життя Аналіз компонент оцінки Діагностика рівня та якості життя	Поняття індексу та інтегрального показника Напрацьований досвід розрахунків	Оцінка та діагностика рівня та якості життя населення за методикою: - розрахунок показників рівня та якості життя населення

(методологія, методи, практика). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 278 с.

4. Програма підвищення рівня та покращення якості життя населення Харківської області на період до 2015 року. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 263 с.

5. Татарецька М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: Монографія. – Одеса, 2007. – 298 с.

6. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. Статистики України; За ред. Л. М. Черенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.

7. Гордей О. Система чинників і фінансові показники вимірювання рівня життя населення / О. Гордей // Економіка. – 2009. – №10. – С. 222-225.

8. Гончарова С. Ю., Радущко Ю. П. Показники оцінки рівня життя населення та їх систематизація / С. Ю. Гончарова, Ю. П. Радущко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 114-117.

9. Штокало Я. Ю. Чинники формування життєвого рівня населення регіону // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 578-585.

The use of training directed is offered on forming of subject competence of estimation of level and quality of life of population. Sweep certainly, task and expected results of training.

УДК331.446.332.13

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР, РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Банах О. І.

У статті проаналізовано і класифіковано фактори впливу на здоров'я населення. Розглянуто їх взаємодію і взаємозалежність, відображено їх зміст. На основі аналізу та узагальнення існуючих представлених концепцій запропонована схема факторів впливу на здоров'я населення. Детально проаналізовано блок соціально-економічних факторів і їх вплив на здоров'я населення, зокрема в регіональному аспекті.

Ключові слова: соціально-економічні фактори, фактори впливу на здоров'я, рівень життя населення, стан здоров'я, фінансово-економічна ситуація.

І. Вступ. У “Звіті про людський розвиток” за 1990 рік, передбаченому Програмою розвитку ООН, зазначалося: “Справжнє багатство країни – це її народ. Мета розвитку полягає у створенні для людей умов, у яких їх життя було б тривалим, здоровим і наповненим творчістю. Цю просту, але дуже важливу істину дуже часто забувають у гонитві за матеріальними і фінансовими благами”. [3, с. 218-219]

Здоровий громадянин – це значить здорова нація, міцна держава. Вже давно підраховано вченими, аналітиками, різноманітними спеціалістами, що кожен день, проведений працездатною людиною на лікарняному ліжку, завдає значних втрат, і насамперед економічних. Саме тому цивілізоване суспільство має докладати всіх зу-

силь, аби максимально оберегти кожного члена суспільства від хвороб, організувати належну профілактику, в разі ж виникнення захворювання – забезпечити якісне лікування.

II. Постановка завдання. Питання, від чого залежить здоров'я людини, вважається основним питанням медицини. В той же час, пошук відповіді, в комплексі з вивченням безпосередніх механізмів функціонування і реакцій організму, передбачає дослідження процесів та явищ зовнішнього середовища, які викликають зміни в його стані. Проблема формування здоров'я населення є міждисциплінарною, спроби її вирішення здійснюються в рамках і на стику цілого ряду наукових дисциплін. В рамках демографії ведуться дослідження, спрямовані на вивчення тенденцій і факторів демографічних процесів, що відображають здоров'я населення на певній території в різні часові періоди [5, с. 5].

Здоров'я – надзвичайно складне і багатогранне поняття, яке залежить від комплексу біологічних, соціально-економічних та психологічних факторів, кожен з яких вносить свою частку в формування комплексних характеристик сукупного здоров'я. Вважається, що здоров'я – це нормальний стан організму, який характеризується оптимальною саморегуляцією, повною узгодженістю при функціонуванні всіх органів та систем, рівновагою між організмом та зовнішнім середовищем при відсутності хворобливих проявів. В преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) говориться, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя [8]. Взаємозв'язки, що існують між здоров'ям і окремими факторами, які впливають на нього, зафіксувати порівняно просто. Але набагато складніше визначити направленість їх дії та встановити вклад кожної складової в сукупний ефект суспільного здоров'я. Адже вплив середовища на здоров'я людини йде по багатьох каналах – соціальному, економічному, біологічному, природно-географічному, медико-генетичному і т. д.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) виділяє 4 основних блоки факторів впливу на здоров'я населення і приблизно розподіляє їх вклади наступним чином: соціальний – 50%, біологічний – 20%, антропогенний – 20%, медичне обслуговування – 10% [9].

В окремих факторів, а включається до складу групи соціальних факторів.

Все частіше в якості інтегрального соціального фактору розглядається спосіб життя населення. Важливо відмітити, що, наприклад, в медичних дослідженнях це поняття часто характеризує не тільки спосіб діяльності людей, а також включає характеристики умов і рівня життя.

Відрізняється від більшості групувань класифікація факторів навколишнього середовища А.Келлера, де в соціально-економічні фактори включаються хімічні і фізичні забруднення, як результат економічної діяльності, а в число характеристик населення – конфесії; також виділяється група комплексних факторів, в т.ч. ландшафтні, зональні, планетарні, історичні, палеонтологічні [4, с. 34-35].

Слід відмітити, що існують й інші підходи до оцінки міри впливу окремих груп факторів. Пріоритетна роль віддається природним умовам та екологічній ситуації [4, с. 12]. Результати інших досліджень свідчать про те, що в формуванні суспільного здоров'я найбільшу значення в цілому має стан медичної допомоги населенню, а соціально-економічний розвиток територій і ступінь забруднення навколишнього середовища відіграє меншу роль [7, с. 24].

Безумовно, наведені вище оцінки є узагальненими; фактично ж існують істотні територіальні відмінності в ролі факторів в формуванні здоров'я населення в залежності від природних і соціально-економічних умов життя, статевовікової структури населення, тощо. Наприклад, в містах з розвинутою промисловістю визначальним фактором часто є забруднення навколишнього середовища [4, с. 16].

Результати узагальнення показників основних груп факторів впливу на здоров'я населення згідно досліджень українських вчених – Б. Білобрового, Ю. Вороненко, О. Голяченко, О. Грішної, В. Євсєєва, Л. Красікової, І. Курило, Н. Левчук, Е. Лібанової, О. Макарової, С. Пирожкова, Н. Рингач, А. Сердюк, В. Стещенко, В. Таралло, С. Томиліна і ін.) представляємо в таблиці 1.

Останнім часом особливе значення надається групі факторів соціального блоку, на частку яких припадає половина сумарного впливу факторів на здоров'я населення. Актуальним питанням на даний час є аналіз впливу соціально-економічних факторів на здоров'я людини в регіональному розрізі за останні кілька років, особливо торкаючись періоду фінансової кризи та посткризового періоду.

Таблиця 1

Зміст факторів впливу на здоров'я населення

Група факторів	Фактори та їх показники
Спосіб життя (соціальні, соціально-економічні, психологічні, поведінкові фактори)	Рівень і розподіл доходів, рівень безробіття, рівень урбанізації, статевовікова структура населення, міграційна рухомість населення, матеріально-побутові умови, житлові умови, умови праці, культурний та освітній рівень, професійний статус, освіта батьків (для дітей), характер сім'ї (кількість шлюбів та розлучень, задоволеність шлюбом), відвідування дитячих дошкільних закладів (для дітей), наявність тварин в домі (для дітей), харчування, паління (активне та пасивне), вживання алкоголю (самої людини та в сім'ї), вживання наркотиків, зловживання медикаментами, стресові ситуації, заняття спортом, медична активність (контроль за своїм здоров'ям, своєчасне звертання до лікаря, профілактика і т.д.), суб'єктивне сприйняття гостроти соціально-економічної ситуації (окремих сторін життєдіяльності).
Біологічні фактори (генетичні, генотип популяцій)	Особливості організму матері, батька та дитини (вік батьків, число вагітності, захворюваність матері під час вагітності, ускладнення під час родов, грудне вигодовування дитини), спадкові та генетичні зв'язки.
Навколишнє середовище (природні і антропогенні фактори)	Абіотичні фактори (клімато-метеорологічні, орографічні, геофізичні, гідрографічні, геологічні, ґрунтові). Біотичні фактори (фауна (отруйні та небезпечні тварини, резервуари та носії збудників хворіб, харчові ресурси), мікрофлора природних середовищ, біологічні компоненти комплексів (токсини, білки, продукти обміну речовин), біоценози (природні вогнища хворіб)). Фізичне, хімічне та біологічне забруднення; природні та техногенні катастрофи.
Медичне обслуговування	Ефективність профілактичних заходів, забезпеченість медичною допомогою (оснащення та доступність мережі медичних закладів, забезпеченість медичним персоналом), якість медичної допомоги (рівень кваліфікації лікарів, своєчасність надання допомоги).

Таким чином, основна мета даної статті полягає у проведенні аналізу впливу соціально-економічних факторів на здоров'я населення Івано-Франківської області за останні кілька років.

III. Результати. Розглянемо більш детально поняття, які використовуються при характеристиці соціально-економічного блоку факторів впливу на здоров'я.

Рівень життя – складне та багатопланове поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві [6, с. 16]. Рівень життя характеризує ступінь задоволення найрізноманітніших потреб – від потреб в їжі та житлі до потреб в освіті та професійному зростанні. Економісти під рівнем життя розуміють: «1. Сукупність умов життя населення країни, яка відповідає досягнутому рівню її економічного розвитку. 2. Рівень споживання населенням матеріальних та культурних благ та ступінь задоволеності потреб в цих благах на даному етапі розвитку суспільства. Окремими показниками рівня життя є: рівень, динаміка заробітної плати та трудових доходів інших видів; динаміка доходів від різноманітних фінансових активів; рівень податків; індекс роздрібних цін на споживчі товари та послуги; рівень,

динаміка та структура споживчих витрат населення; рівень зайнятості; витрати держави на освіту, медичне обслуговування, соціальне забезпечення та соціальне страхування» [6, с. 17].

На відміну від трактувань в суспільних науках, медики включають до поняття рівня життя також і характеристики здоров'я населення.

Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення компонентів рівня життя, можна виділити наступні показники, які його характеризують: співвідношення грошових доходів з величиною прожиткового мінімуму; величина, структура та співвідношення доходів та витрат населення; частка населення з доходами нижчими прожиткового мінімуму; житлові умови населення (забезпеченість населення житлом, стан житлового фонду, благоустрій житла); надбане домашнє майно (забезпеченість автомобілями на душу населення та ін.), забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури (закладами освіти, торгівлі, відпочинку, медичними установами), показники здоров'я населення і демографічних процесів, рівень освіти, рівень злочинності, тривалість робочого та вільного часу та ін.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях поряд з поняттям «рівень життя» використовуються наступні категорії: «спосіб життя», «стиль

життя», «якість життя», «матеріальне становище», «добробут» тощо.

Поняття «спосіб життя» почали активно застосовувати в 60-х роках ХХ століття в соціологічних, а також в політичних дослідженнях [3, с. 253]. На сьогоднішній день воно широко застосовується і в інших науках, в т.ч. соціальній медицині.

Спосіб життя на високому рівні абстракції є спосіб відтворення людини і її безпосереднього просторово-предметного середовища [2, с. 44-45]. В широкому розумінні до цього поняття можна включити стиль (як соціально-психологічний аспект), якість (як соціально-економічний фактор), темп і форму життя [2, с. 45]. В більш вузькому значенні спосіб життя означає сукупність конкретних форм життєдіяльності людей у всіх сферах суспільного життя (праці, споживання, відтворення, управління, суспільно-політична діяльність) [2, с. 45]. Доцільно виділяти два взаємозв'язані та взаємозумовлюючі компоненти способу життя – кількісний та якісний. До першого можна включити поняття «рівень життя», до другого – «якість життя». Також «спосіб життя» охоплює такі категорії як «життєвий устрій» та «стиль життя».

Спосіб життя (діяльність людини) формується в залежності від власних характеристик суб'єкта, а також в результаті впливу на його свідомість умов життя. В цій системі важливе значення відіграють і зворотні зв'язки, які проявляються у впливі діяльності людини на його суб'єктивні характеристики та умови життя.

Спосіб життя можна назвати системою істотних, типових характеристик способу діяльності або активності людей, яка є відображенням рівня розвитку виробництва, культури та інших сфер життя. Також, говорячи про спосіб життя, потрібно враховувати тісний органічний зв'язок цього поняття з поняттям «поведінки» в широкому розумінні, як активного, діяльного починання, що залежить від самого індивіда, суб'єкта.

Якість життя – один з надзвичайно важливих показників суспільного благополуччя і здоров'я. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає якість життя як сприйняття людьми свого положення в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та в зв'язку з їхніми цілями, очікуваннями, стандартами, турботами. Також вона пропонує оцінювати якість життя по параметрах:

- фізичні: енергійність, втома, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок;

- психологічні: самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення;

- ступінь незалежності: повсякденна активність, працездатність, залежність від ліків і лікування;

- життя в суспільстві: повсякденна активність, соціальні зв'язки, дружні зв'язки, суспільна значущість, професіоналізм;

- навколишнє середовище: житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації, екологія (клімат, забрудненість, густанаселеність);

- духовність і особисті переконання.

Людське життя розглядається як процес реалізації потреб та цінностей, а якість життя представлена як єдність показників, які характеризують рівень реалізації потреб людини та ступінь її задоволеності здійсненням своїх життєвих планів (життєвих стратегій) і співвідносяться, з однієї сторони, з мінімальними соціальними стандартами, з іншої сторони – з ресурсними можливостями суспільства [4, с. 149].

По різному вирішується питання про розгляд в рамках поняття якості життя характеристик здоров'я населення. В працях вітчизняних та закордонних науковців якість життя розглядається як характеристика населення з певним рівнем та способом життя, при цьому оцінці здоров'я надається особливе значення. С. А. Айвазян, поруч з якістю екологічної ніші, природно-кліматичними умовами, якістю соціального середовища і добробутом населення включає в нього і якість населення, пов'язану з здоров'ям [1, с. 88].

Узагальнюючи світовий досвід у вивченні якості життя населення, можна виділити наступні його компоненти: доходи, бідність і нерівність, використання робочої сили та безробіття, демографічні процеси, освіта та навчання, здоров'я, продовольство і харчування, інфраструктура населених пунктів та зв'язок, безпека (соціальна та політична), культура та соціальні зв'язки, стан навколишнього природного середовища, політичні та громадянські інститути.

На основі аналізу та узагальнення існуючих представлених концепцій пропонуємо схему факторів впливу на здоров'я населення (рис. 1). В даній схемі на першому етапі всі фактори поділяемо на внутрішні, пов'язані з особливостями його організму; зовнішні, пов'язані з впливом на людину навколишнього середовища та ментальні, пов'язані з психо-емоційними і поведінковими характеристиками людини. На другому етапі виділяються чотири групи факторів, з яких

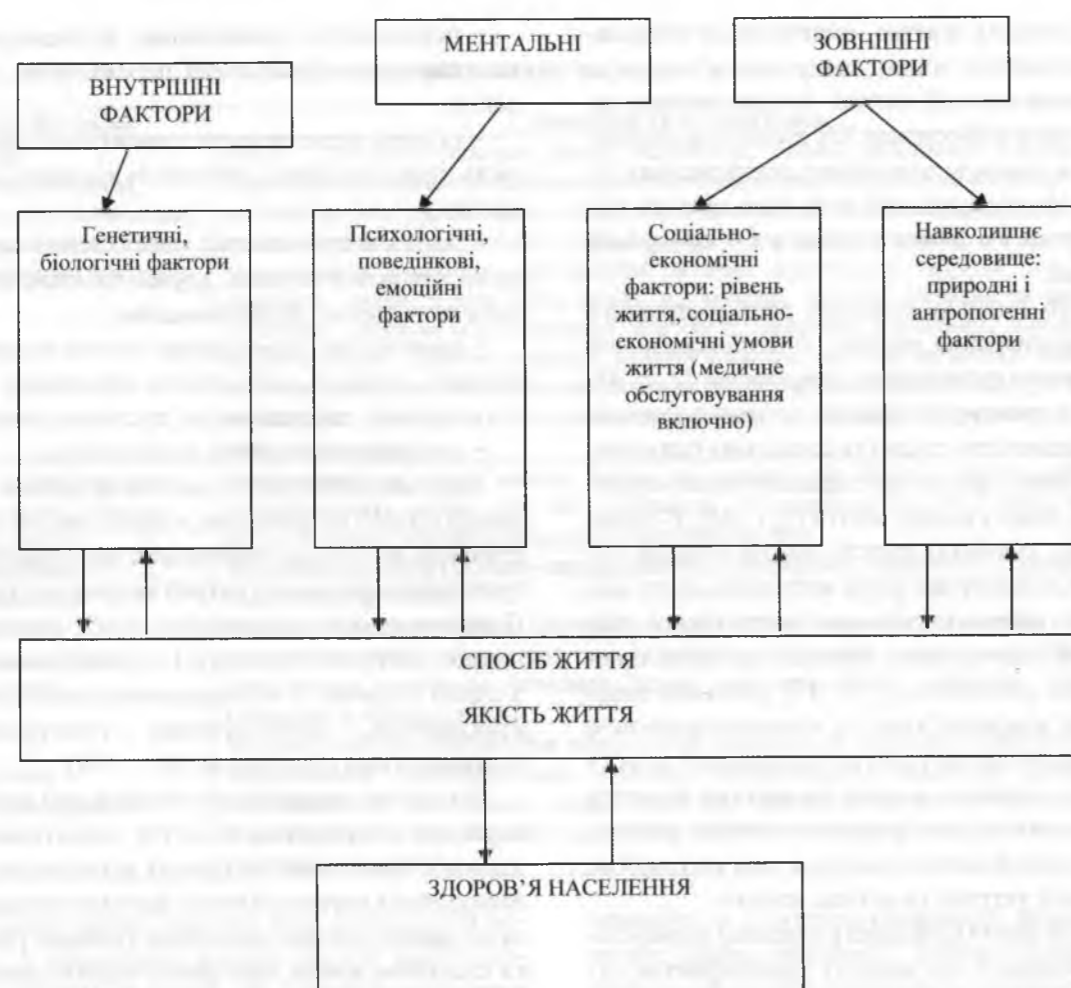

Рис. 1. Інтегральна схема факторів впливу на здоров'я людини

до внутрішніх відносяться генетичні та біологічні фактори, до зовнішніх – фактори навколишнього середовища і соціально-економічні фактори, включаючи медичне обслуговування, до ментальних – фактори, пов'язані з поведінковими, психологічними і емоційними особливостями людини, які виділяються в окрему групу, в зв'язку з специфікою їх природи та збільшенням числа засвідчень їх значимості для здоров'я людини.

У тісній взаємодії один з одним, розглянути вище фактори визначають спосіб і якість життя, які є інтегральними факторами, що безпосередньо впливають на здоров'я населення. Спосіб життя характеризує різноманітні види, способи діяльності людини (побут, праця, відпочинок), а якість життя – середовище проживання, умови (в найширшому розумінні слова), в яких ця діяльність відбувається.

В запропонованій схемі також діють і зворотні зв'язки, які в свою чергу зумовлюють вплив здоров'я на спосіб та якість життя і в подальшій перспективі на спадкові та біологічні

характеристики наступних поколінь; психологічні та поведінкові особливості людини, соціально-економічний розвиток і навколишнє середовище

Таким чином, в контексті запропонованої інтегральної схеми факторів впливу під «соціально-економічними факторами» ми розуміємо спосіб і якість життя, і категорії, які їх характеризують: рівень життя, зайнятість населення, соціально-економічні умови життя (житлові умови, умови праці та відпочинку, доступність та якість послуг, в т. ч. медичного обслуговування, і т. д.), а також поведінкові та психологічні особливості людини, пов'язані з адаптацією до змін в соціально-економічному середовищі та ступенем задоволення в різних сферах життя.

Для характеристики фінансово-економічної ситуації в Івано-Франківській області наведемо деякі статистичні дані. За даними Державної служби статистики, індекс споживчих цін в Україні у липні 2012 р. склав 99,8% (у липні 2011 р. – 98,7%) [10]. За січень–липень 2012 р. споживчі ціни знизились на 0,1% (у відповідному пе-

ріоді 2011 р. – зросли на 4,6%) [10]. По області у липні 2012 р. індекс споживчих цін становив 99,9%, з початку року – 99,6% (у 2011 р. – 98,4% і 103,0%, відповідно) [10].

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника в Івано-Франківській області у січні–червні 2012 р. склала 2463 грн., що на 16,3% більше, ніж у січні–червні 2011 р. [10]. У червні 2012 р. порівняно з травнем 2012 р. розмір заробітної плати збільшився на 6,1%, з червнем 2011 р. – на 15,8% [10]. Середня номінальна заробітна плата штатного працівника у червні 2012 р. досягла 2743 грн., що у 2,5 раза вище рівня мінімальної заробітної плати (1094 грн.) [10].

Індекс реальної заробітної плати в регіоні за січень–червень 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. становив 116,7%, у червні 2012 р. порівняно з травнем 2012 р. – 106,1% [10].

Загальна сума заборгованості із виплати заробітної плати в цілому по економіці області (включаючи підприємства-банкрути та економічно неактивні підприємства) на 1 липня 2012 р. становила 7,5 млн. грн. або 1,2% фонду

оплати праці, нарахованого за червень 2012 р. [10]. Упродовж червня 2012 р. сума боргу зменшилась на 2,7%, а відносно 1 січня 2012 р. – на 7,0% [10].

За даними обласного центру зайнятості, кількість зареєстрованих безробітних на 1 липня 2012 р. зменшилась порівняно з 1 червня 2012 р. На 0,6%, а порівняно з 1 липня 2011 р. – на 7,9% і склала 16,7 тис. осіб [10].

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області упродовж червня 2012 р. не змінився і на 1 липня 2012 р. склав 2,0% населення працездатного віку [10].

Чисельність наявного населення в області на 1 липня 2012 р. становила 1380,7 тис. осіб, з них у міських поселеннях – 597,8 тис., у сільській місцевості – 782,9 тис. осіб [10]. Упродовж січня–червня 2012 р. кількість жителів області збільшилась на 545 осіб, що в розрахунку на 1000 наявного населення становило 0,8 особи [10].

Узагальнену структуру доходів та витрат населення регіону за I квартал 2012 року, а також їх частка у відсотковому відношенні до загальнодержавних показників представляємо у таблиці 2 [10].

Таблиця 2

Доходи та витрати населення Івано-Франківської області за I квартал 2012 року

	У фактичних цінах, млн.грн.		Зміна обсягів доходів та витрат населення (у % до відповідного періоду попереднього року)		Структура доходів та витрат населення (у % до загального обсягу по Україні)
	Україна	область	Україна	область	
Доходи – всього	302678	7203	114,0	117,7	2,4
з них					
заробітна плата	129641	2324	115,0	116,1	1,8
прибуток та змішаний дохід	34730	1124	113,5	115,8	3,2
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	122222	3474	...	...	...
з них соціальні допомоги	67006	1721	107,8	107,9	2,5
Витрати та заощадження – всього	302678	7203	...	...	...
з них					
придбання товарів та послуг	257038	6428	116,5	116,4	2,5
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	21079	358	...	...	...
з них					
поточні податки на доходи, майно тощо	15076	265	...	...	...
нагромадження нефінансових активів	-616	57	...	...	...
приріст фінансових активів	18345	233	...	...	...
Наявний дохід					
усього	228728	5312	113,9	116,6	2,3
у розрахунку на одну особу, грн.	5014,7	3849,0	114,2	116,5	76,8 ²
Реальний наявний дохід	x	x	110,6	115,4	x

5. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 146–154.

6. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.: іл. – Бібліогр.: с. 417–426.

7. Стан здоров'я населення. – К.: Держкомстат України, 2006. – 166 с.

8. <http://www.who.int/suggestions/faq/ru/index.html>

9. http://www.who.int/whr/2002/en/Overview_Russ.pdf

10. <http://www.if.ukrstat.gov.ua>

11. <http://www.ukrstat.gov.ua>

The article analyzed and classified the factors of influence on public health. We consider the interaction and interdependence of their components are displayed. Based on the analysis and synthesis of existing concepts presented by the scheme of the factors influencing the health of the population. Block is analyzed in detail the socio-economic factors and their impact on public health.

Буяк М. М.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті досліджуються соціально-демографічні фактори і передумови формування людського капіталу Івано-Франківської області. Аналізується динаміка соціально-демографічних показників регіону. Виявлені стимулюючі та дестимулюючі фактори формування людського капіталу. Запропоновані рекомендації щодо покращення регіонального ринку праці, як головної складової системи формування та використання людського капіталу.

Ключові слова: демографічний та соціальний потенціал, людський капітал, рівень освіти, середня очікувана тривалість життя, людський розвиток.

І. Вступ. Ресурсорієнтований напрямок розвитку вітчизняної економіки, що склався протягом останніх десятиріч, прирікає Україну на випуск кінцевої продукції з низьким вмістом доданої вартості та відсутність стимулів для впровадження інновацій. Протягом 1994 – 2003 рр. кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, зменшилася на 43,2%, а їх частка в загальній кількості промислових підприємств – скоротилася з 26% до 12,7%, що у п'ять разів менше, ніж у розвинутих країнах, де цей показник становить 60 – 70% [1].

За таких умов зникає об'єктивна необхідність в зростанні якості і складності праці, знижується вартість і ціна робочої сили, а питання формування людського капіталу стає не актуальним. Хоча очевидно, що саме людський капітал, як

носіє інноваційного характеру виробництва, є основною продуктивною силою сучасної економіки, чинником її інноваційності та конкурентоспроможності. Тому дослідження передумов формування та використання людського капіталу є вкрай важливим для сьогодення. Зокрема, варто приділити увагу головним якісним та кількісним передумовам його формування – це соціально-демографічним процесам, що відбуваються на регіональному рівні.

Аналізу соціальних і демографічних питань розвитку країни та людських ресурсів присвячували свої праці відомі вітчизняні вчені: А. Колот, А. Чухно, В. Антонюк, В. Гаєць, В. Куценко, В. Лич, В. Стешенко, Д. Богиня, Е. Лібанова, М. Долішній, Н. Ушенко, О. Грішнова та інші. Значний внесок у розвиток теорії людського капіталу здійснили також і російські вчені: А. Добринін, А. Корицький, Е. Циренова, Р. Капелюшников, С. Дятлов, С. Климов, та ін.

І донині проблема формування і розвитку людського капіталу не залишає своєї актуальності, особливо в умовах динамічних трансформаційних змін.

II. Постановка завдання. Україна посідає невисокі позиції за різними рейтингами серед країн світу. Так світовий економічний форум оприлюднив черговий щорічний звіт “Глобальний огляд конкурентоспроможності 2011–2012 рр.”, де наша країна за індексом глобальної конкурентоспроможності посіла 82 місце серед 142 країн світу. Україна опинилася по сусідству з такими Африканськими країнами як

Тринідат і Тобаго та Німбія [2]. Тільки за минулий рік ми втратили 10 позицій за індексом конкурентоспроможності. В дослідженні “Human Development Report” яке оприлюднила ПРООН у 2011 році, Україна зайняла 76-ту позицію серед 187 країн світу за рейтингом людського розвитку. Наша країна опустилась на 7 позицій порівняно з 2010 роком (69 місце). Відносно Росії та Білорусі, які посіли 66 та 65 місце відповідно, Україна дуже відстає за людським розвитком. В таких умовах, активізація всіх складових, що сприяють розвитку людини як головної конкурентоспроможної сили економіки країни повинна бути важливим завданням сьогодення. Реформування необхідно починати з окремої територіальної одиниці – мезорівня враховуючи всі регіональні відмінності розвитку, що полегшить впровадження стратегічних змін та контроль за їх реалізацією.

Кожен регіон відрізняється від іншого кількістю наявних природних ресурсів, відмінностями в економічному, соціальному, демографічному потенціалах. Такі територіальні диференціації утворюють певні особливості у формуванні, розподілу та використанні людського капіталу. Відмінності системи господарювання, системи цінностей в різних регіонах формують людський капітал по-різному. Тому, важливо враховувати всі компоненти регіонального розвитку у процесі формування людського капіталу, і досліджувати цей процес окремо в кожному регіоні в сукупності з системою соціально-демографічного та економічного зросту.

III. Результати. Сутність людського капіталу в Україні ототожнюють з процесом накопичення знань, навичок чи аналізують через рівень освіченості і здоров'я людини або рівень накопичення продуктивних здібностей [3, с.119; 4 с. 57; 5 с. 152 та інші]. Як зазначає А. А. Чухно: “людський капітал – це не тільки знання, але й уміння, навички, результат поєднання навчання і виробничої діяльності”, і додає: “хоча освіта справді, відіграє визначальну роль у збільшенні людського капіталу, проте не правильно обмежуватися одним, хоч і важливим чинником, варто враховувати усі фактори, насамперед виробництво” [6 с. 256]. Крім того, А. А. Чухно зазначав, що між людським капіталом і виробництвом існує наступна взаємозалежність: “виробництво визначає потребу у фахівцях різного рівня..., а вони в процесі праці реалізують свої знання, своє вміння, а значить перетворюють їх у реальний людський капітал. Тому, напевно, доцільно розкривати людський капітал як потен-

цію, тобто можливість і реальний людський капітал, який функціонує в процесі матеріального і не матеріального виробництва” [6 с. 261]. На нашу думку, не лише доцільно, але й необхідно, особливо для пострадянських країн, виділяти такі категорії як потенційний людський капітал та реальний людський капітал. Потенційний людський капітал являє собою накопичення трудового потенціалу – якісних характеристик продуктивності праці, що включають загальну освіту, знання, здоров'я, творчі здібності, психологічну стійкість, духовний розвиток; реальний людський капітал – формування професійних знань, здібностей, практичних навичок та досвіду, підвищення рівня кваліфікації, майстерності в процесі виробництва.

Погоджуючись з українським економістом, варто враховувати, що саме виробництво спроможне формувати людський капітал, адже втілюючись у виробництво він і стає капіталом. Процес виробництва дає змогу використовувати накопичений трудовий потенціал: набуті знання, вміння і збільшувати їх, перетворюючи у навички, досвід, професіоналізм, і таким чином, формуючи людський капітал. Останній утворюється тільки у поєднанні з виробничими процесами, адже капітал, як австрійською економічною школою, так і марксистами розглядався з точки зору утворення та використанні цінностей, які можуть приносити дохід в процесі економічних відносин. Тому, капітал стає капіталом тільки тоді, коли поєднується з іншими факторами виробництва безпосередньо в процесі виробництва.

Соціально-демографічні процеси регіону можуть виступати як умовами, так і факторами формування, використання і розподілу людського капіталу. Інакше кажучи, вони можуть формувати як трудовий потенціал, так і людський капітал. Трудовий потенціал розглядається нами як соціально-економічна категорія, що використовується для характеристики робочої сили поза виробництвом та описує накопичені знання, творчий потенціал, здоров'я тощо. Людський капітал визначається як соціально-економічна категорія, що використовується для характеристики робочої сили, що бере безпосередню участь у виробництві, а описує досвід, навички, професійну орієнтацію, мотивацію, мобільність та інші складові, що формуються у процесі виробництва.

Таким чином, соціально-демографічними передумовами формування людського капіталу регіону будуть наступні:

Людський капітал регіону

Демографічний потенціал

Соціальний потенціал

Характеристик и населення: <ul style="list-style-type: none"> чисельність населення; економічно активне; економічно неактивне; зайняті; безробітні; природний приріст; статеві вікова структура; рівень міграції 	Здоров'я: <ul style="list-style-type: none"> фізичне; психічне та психологічне; здібності від природи соціальне здоров'я; екологія певної території тощо 	Освіта: <ul style="list-style-type: none"> загальна освіта знання духовність моральність рівень культури етика доступність інформації та інновацій розвиток творчого потенціалу тощо 	Навички праці <ul style="list-style-type: none"> компетентність; досвід роботи; творчість; креативність; мотивація; мобільність комунікабельність; соціалізація в колективі тощо 	Ринок праці: <ul style="list-style-type: none"> рівень працевлаштування рівень зайнятості рівень безробіття рівень доходів громадян за боргованість з виплати заробітної плати тощо
---	--	---	---	--

Мал. 1. Модель соціально-демографічної структури капіталу

Характеристики населення важливі при аналізі трудового потенціалу регіону: наявності робочої сили, її працездатності, рівня економічної активності тощо. Рівень зовнішньої міграції дає змогу прослідкувати відтік робочої сили та її повернення. Фізичне та психологічне здоров'я підтримує працездатність людини, сприяє або перешкоджає її професійному росту. Соціальне здоров'я характеризує положення особистості в різних сферах суспільного життя: економічній, політичній, духовній, соціальній тощо. Якісна освіта є передумовою формування необхідних навичок для праці; навички праці дозволяють підвищити її продуктивність, інноваційність та поглибити інтелектуалізацію праці. Стан ринку праці регіону вказує на потреби у робочій силі, свідчить про можливості реалізації трудового потенціалу, формування людського капіталу на виробництві.

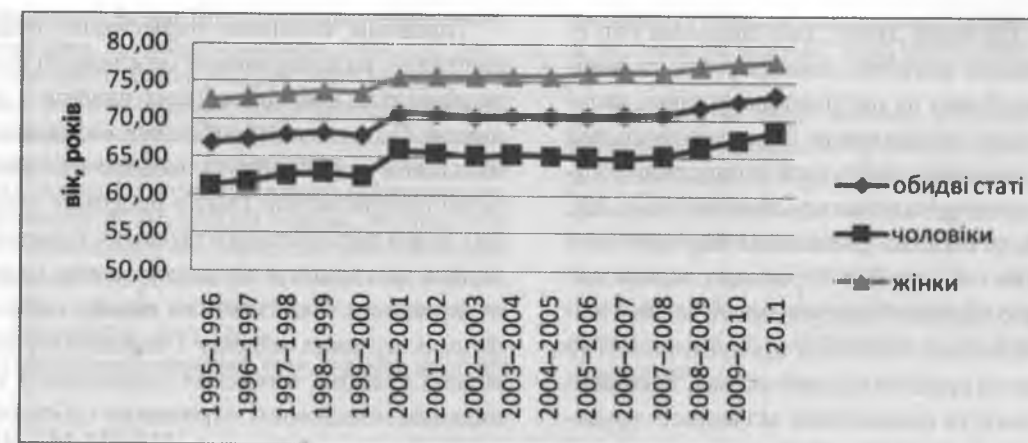
Починаючи з 1995 року по 2011 рік чисельність наявного населення Івано-Франківського регіону невпинно зменшується, в середньому на 3 тисячі особи щорічно. Сільське населення зменшилось на 45 тисяч осіб, міське зменшилось на 42 тисячі особи [7]. І хоча сальдо міграційного приросту у 2011 році було додатнім

(+400 осіб), природний приріст все ще залишається зі знаком "мінус" (-160 тис. осіб).

Гендерні відмінності робочої сили в області мають поступову тенденцію до згладжування: так у 2002 році кількість жінок переважала над чоловіками на 16,6%, у 2011 році – на 5,8 % до всього постійного населення [8, с. 18]. Проте, на Прикарпатті існує гостра проблема "прискореного" вимирання чоловіків у працездатному віці. Така ситуація склалася в результаті ряду причин: зайнятості чоловічої статі у небезпечних для життя видах діяльності, шкідливих звичках, наявності соціально та юридично незахищеної праці тощо [9, с. 8]. Із загальної кількості населення особи працездатного віку регіону складають 60,1% [7].

Здоров'я населення деякою мірою характеризує середня очікувана тривалість життя при народженні. В Івано-Франківській області тривалість життя з кожним роком продовжує зростати (див. мал. 1), що свідчить про високий культурний розвиток, сприятливу екологічну ситуацію та умови для життя.

Якісне і правильне харчування прямо впливає на рівень працездатності. Так 34,9% населення області мають надлишкову вагу з індек-

Мал. 2. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Івано-Франківській області
Джерело: розрахунки автора за даними Держкомстату України [7].

сом маси тіла від 25 до 30, а 12,4% – ожиріння (індекс маси тіла – від 30 до 40). Тішить, що більше половини населення області (50,4%) мають нормальну вагу і входять у групу з індексом маси тіла від 18 до 25, що виводить Івано-Франківську область на перше місце серед інших областей Карпатського регіону.

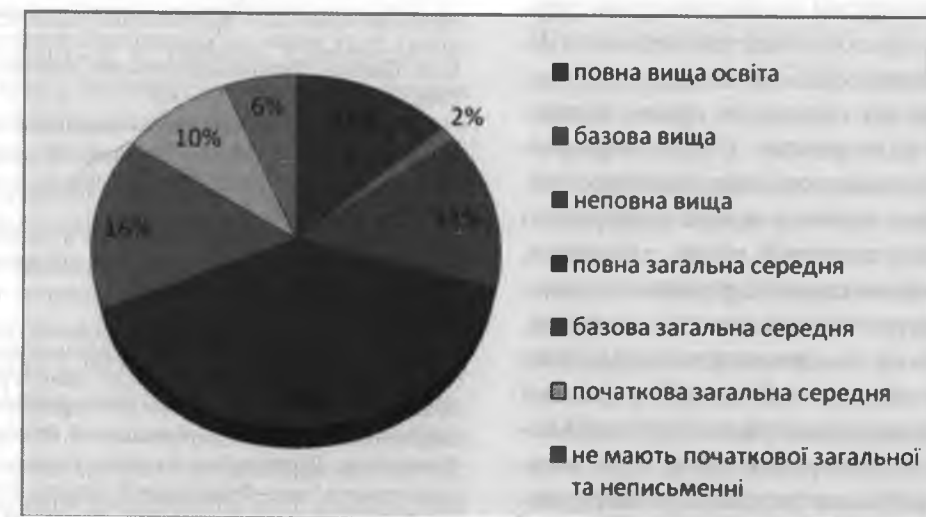
В 2011 році кількість померлих області різнилась за причинами смерті: найбільше померлих було від хвороб системи кровообігу (11602 осіб), на другому місці за причинами стоять новоутворення (2184 особи), третє місце займають зовнішні причини – ті, що залежать від соціально-економічних факторів, рівня життя населення, культурного і освітнього рівня.

В області у розподілі населення за рівнем освіти найбільшу частку займають особи з повною загальною середньою освітою – 39,1%, проте тих, хто має повну вищу освіту – тільки 13,9% (мал. 2). Кількість прийнятих осіб до ви-

щих навчальних закладів області зменшується: у 2004 році – майже 10 тис. осіб, у 2011 – 5,5 тис. осіб.

За індексом людського розвитку у 2010 році Івано-Франківська область знаходилась на рівні "нижче середнього". Загалом, середній рівень людського розвитку в Україні мали тільки Київська та Харківська області, а вище середнього – місто Київ.

Починаючи з 2003 року, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України на чолі з Е. М. Лібановою та зі спеціалістами Держкомстату України випускає щорічну доповідь "Людський розвиток в Україні", в якій подається ґрунтовна науково-аналітична оцінка людського розвитку. У доповіді за 2011 рік досліджувалось питання соціального відторгнення, коли бар'єри на інституційному рівні, особистому чи на рівні громади перешкоджають людському розвитку, зменшують свободу та можливості

Мал. 3. Розподіл населення за рівнем освіти в Івано-Франківській області у 2011 році
Джерело: за даними Держкомстату України [7].

громадян. На нашу думку, такі соціальні бар'єри обов'язково потрібно досліджувати та вирішувати, особливо на регіональному рівні, залучаючи місцеві органи влади. Тому регіональний розвиток повинен поєднувати концепцію соціального розвитку та розвитку людини [10, с. 30].

До найсуттєвіших соціальних бар'єрів як в Україні, так і в окремих її регіонах відносять: зростання соціальної напруженості та маргіналізація населення, зниження продуктивності та інтенсивності праці на підприємствах, зменшення соціальної та економічної активності трудових ресурсів, відсутність або припинення дії окремих соціальних та екологічних програм, як результат – зниження екологічної безпеки, зменшення рівня соціального забезпечення громадян, неможливість використання інноваційних технологій, погіршення репутації та перспектив розвитку вітчизняного бізнесу тощо [11, с. 152].

Стосовно бажання реалізації свого потенціалу у праці, то кількість економічно активного населення працездатного віку області у 2011 році становила 63,8%, хоча у 2000 році була 74,7%. Тенденція до зниження свідчить не про відсутність бажання працювати, а про неможливість знайти відповідне своїй кваліфікації місце праці. В 2011 році безробітного населення працездатного віку було 9,3% [7]. Погіршують ситуацію цифри про те, що в Івано-Франківській області одна працююча особа в господарстві повинна забезпечувати майже 3 особи (коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена господарства – 2,99 разів) [8, с. 23].

IV. Висновки. Таким чином, можна стверджувати про існування процесів соціально-демографічного розвитку, які є стимуляторами формування необхідних здібностей і навичок до праці, формування людського капіталу, так і дестимуляторами, які гальмують процес відтворення робочої сили регіону. В Івано-Франківській області до соціально-демографічних стимуляторів можна віднести рівень культурного розвитку регіону, життєвий рівень, тривалість життя, стан охорони здоров'я, розвиток соціальної інфраструктури та соціального середовища. Дестимулюючими соціально-демографічними передумовами області є від'ємний природний приріст населення, низький рівень його економічної активності, низький рівень освіти, через низький рівень фінансування людського розвитку, високий рівень безробіття, зростаючі хвороби від органів дихання, хвороби нервової системи.

Головним чинником формування людського капіталу є надання повної можливості втілення та реалізації кваліфікаційних навичок у виробництві. Додатковими робочими місцями на регіональному рівні можуть забезпечити малі і середні підприємства. Тому в програму стратегічних цілей регіонального розвитку повинна бути включена стратегія розвитку малих і середніх підприємств. Забезпечити вільне економічне функціонування малому і середньому бізнесу можна шляхом зниження податкового тягаря, надання можливості отримання субсидій і дотацій у разі необхідності, сприяння іноземному інвестуванню за вигідних умов, заохочення інноваційного розвитку підприємств, заохочення менеджерів до європейських систем управління персоналом, використання сучасних технологій і нової техніки, приведення умов праці до європейських стандартів, спираючись на іноземний досвід.

1. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації (Аналітична доповідь Центру Разумкова) [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона, № 7 (55). – К., 2004. – С. 2 – 25 – Режим доступу: http://www.uceps.org/additional_analytical_report_NS55_ukr.pdf

2. Конкуреноспроможність економіки України [Електронний ресурс] // Цінні папери України, № 38 (683). – К., 22 вересня 2011. – Режим доступу: http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=683&pub=5305

3. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 376 с. : табл., рис.

4. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / О. А. Грішнова. – 4-те вид., оновлене. – К. : Знання, 2009. – 390 с.

5. Ушенко Н. В. Напрями відтворення людського капіталу та їх вплив на економічний розвиток країни / Н. В. Ушенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 9 (88). – С. 151 – 157

6. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко; за ред. Акад. НАН України А. А. Чухна. – К.: Знання, 2010. – 687 с.

7. Державна служба статистики в Україні, Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>

8. Статистичний збірник "Соціально-демографічна характеристика домогосподарств Івано-Франківської області (за даними вибіркового спостереження умов життя домогосподарств)" / за редакцією Л. О. Зброй. – Івано-Франківськ: Держкомстат України, Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011 р. – 80 с.

9. Романюк М. Д. Вплив глобалізаційних процесів на соціально-економічний розвиток та демографічну ситуацію регіону (на прикладі Карпатського регіону) /

М. Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. Вип. 7. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 3-9.

10. Національна Доповідь про людський розвиток 2011 року «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс] / Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова, за аг. ред. Ру Гріффітс. [та ін.]. – К.: ПРООН в Україні, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Український центр соціальних реформ, 2011. – 123 с. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf

11. Соціально-економічний стан України: наслідки

для народу і держави: національна доповідь / за заг. Ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

This article deals with the socio-demographic factors and preconditions of human capital formation in Ivano-Frankivsk region. The dynamics of the socio-demographics indicators of the region are analyzed. We identified the stimulating and inhibiting factors for the human capital formation. The article offers recommendations on how to improve the regional labor market as the main component of the human capital development.

УДК 314.145:331

Василюк Д. Я.

ПРОФЕСІЙНИЙ СТАТУС ТА РІВЕНЬ ОСВІЧЕНОСТІ ЯК КРИТЕРІЇ НАЛЕЖНОСТІ ДО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено належності населення до середнього класу суспільства за рівнем освіти та професійним статусом. Розраховано частку населення, яке може належати до середнього класу в Україні та Карпатському економічному районі за вищезазначеними ознаками. Вказано на проблематику використання статистичних даних Державної служби статистики України при проведенні таких обчислень.

Ключові слова: рівень освіченості, професійний статус, середній клас, українське суспільство, Карпатський економічний район.

I. Вступ. У більшості країн з розвинутою ринковою економікою середній клас охоплює 60% населення. Економічна політика західних країн проводиться, як правило, в інтересах середнього класу, зокрема, створюються умови для зростання кількості підприємців у сфері малого та середнього бізнесу [1, с. 8]. Слід зауважити, що на мікрорівні основним фактором зростання добробуту середнього класу є інтелектуальний компонент – освіта та професійні навички [1; 13].

II. Постановка проблеми. Метою даного дослідження є визначення частки населення в Карпатському економічному районі та Україні, яка може бути віднесеною до середнього класу суспільства за освітньо-професійним критерієм. Для проведення дослідження буде використана статистична інформація, надана Державною службою статистики України.

III. Результати. Одним з основних критеріїв приналежності до середнього класу суспільства є якість освіти громадянина, сукупність його знань, унікальних умінь, які є його персональними конкурентними перевагами на ринку праці. Саме ці критерії все частіше використовуються в розвинутих країнах при віднесенні особи до середнього класу [2; с. 11].

Вчений-економіст О. А. Кролевець вважає, що підвищення освітньо-професійного рівня населення та нагромадження людського капіталу є одним із пріоритетних напрямів формування середнього класу [3; с. 14].

Адже окрім інтелектуального та культурного розвитку особистості, освіченість безпосередньо впливає на рівень доходів, що підтверджується даними Бюро Статистики Сполучених Штатів Америки (див. табл. 1).

Очевидно, що в США громадяни з вищою освітою мають відповідно і вищий рівень річного доходу. Проте, вітчизняні дослідники часто спостерігають відмінну ситуацію. Для України характерна певна розірваність ланцюга «освіта – професія – дохід». Кваліфікована й фахова праця може оплачуватися і найчастіше оплачується нижче за встановлені державою норми, а найвищі доходи отримують люди, які не тільки не вчилися, а й не особливо трудилися [5]. Зокрема Л. Шангіна наводить дані досліджень, згідно яких у 2002 році середній клас становили: 15,9% кваліфіковані робітники, 14,8% – пенсіонери, 11% – непрацюючі, 9% – фахівці гуманітарного профілю, 8,8% – службовці, 7,8 – домогосподар-

Таблиця 1

Середньодушовий річний дохід відповідно до рівня освіти в США, 2006 р.

	Випускники шкіл	Бакалаври	Магістри
Особи віком від 25 років з доходами, \$	\$26,505	\$43,143	\$52,390
Чоловіки віком від 25 років з доходами, \$	\$21,117	\$52,265	\$67,123
Жінки віком від 25 років з доходами, \$	\$21,117	\$36,532	\$45,730

Джерело: Статистичні дані Бюро Статистики США (US Census Bureau), 2006 [4].

ки, 7% – учні, 5,7% – фахівці технічного профілю, 4,6% – некваліфіковані робітники, 3,4% – підприємці, 3,1% – офіційно зареєстровані безробітні, 2,4% – сільськогосподарські робітники, 1,1% – керівники підрозділів, 0,7% – керівники підприємств, 0,4% – фермери. Більшість середнього класу склали особи із середньою освітою (64,1%), вищу освіту мають 26,3%, а майже кожний десятий (9,6%) має лише незакінчену середню освіту [6; 38].

Український соціолог Ю. О. Спориш провела дослідження відмінностей матеріального стану, зокрема за наявністю житла, речей тривалого вжитку, і виявила несуттєвість відмінностей між середнім класом та рештою респондентів. Це підтверджує гіпотезу про некоректність застосування тільки економічних критеріїв до виокремлення середніх класів в українському суспільстві. Така ситуація також вказує на те, що, хоч українське суспільство і визнає цінність інтелектуально-культурного капіталу, однак загальний рівень інтелектуально-культурної ренти у формі доходів та власності, яку суспільство згодне виплачувати носіям відповідного капіталу, є досить низьким у порівнянні з доходами інших соціальних груп. Зафіксовано також приблизно однаковий обсяг власності у представників середніх класів і тих, хто ж них не належить окрім невеличкого прошарку найвищих за доходами груп [7; с. 9].

Проте, як стверджує генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) В. Паніотто, за останнє десятиліття ситуація поступово змінюється в бік європейських стандартів, і згідно останнього дослідження КМІС 43,6 % тих, кого можна умовно віднести до середнього класу мають вищу освіту, 24,8% – середню спеціальну [8].

Але це не означає, що слід нехтувати професійним статусом на користь освіти при розрахунку відсоткової частки середнього класу в українському суспільстві. Тому автором пропонується надавати рівнозначну увагу як рівню освіти, так і професійному статусу громадянина.

Використовуючи статистичні дані Державного управління статистики України, спробуємо дослідити, яка частка населення в Україні та Карпатському економічному районі могла б бути віднесеною до середнього класу в 2010 році за освітньо-професійним критерієм.

Спершу проаналізуємо стан освіти наших співвітчизників та земляків (див. табл. 2).

Як свідчать результати вищевказаних опитувань, до середнього класу належать не лише люди з вищою, а й часто з середньою спеціальною та навіть загальною середньою освітою. Проте, в американських стратифікаційних моделях за освітнім критерієм до представників середнього класу переважно відносять хоча б випускників коледжів [11]. Тому, у випадку використання освіти як ознаки належності до середнього класу все ж варто брати до уваги наявність вищої або середньої спеціальної (професійно-технічної) освіти. Громадяни з загальною середньою освітою (або навіть без освіти) можуть належати до середнього класу, але лише за іншими критеріями (доходи, наявність власності, самоідентифікація тощо).

Таким чином, за критерієм освіти до середнього класу можуть бути віднесені 57,8 % населення України і 48,2 % населення КЕР.

Тепер розглянемо стан зайнятості за професійними групами. Нажаль, дослідження зайнятості в економічних районах Державне управ-

Таблиця 2

Розподіл населення в Україні та Карпатському економічному районі (КЕР) за рівнем освіти, 2010 рік

Рівні освіти	Частка населення віком 6 років і старше в Україні, %	Частка населення віком 6 років і старше в КЕР, %
повна вища	18,5	13,9
базова вища	1,3	0,9
неповна вища	17,6	13,7
повна загальна середня	38,1	41,1
базова загальна середня	11,0	14,2
початкова загальна середня	8,7	9,9
не мають початкової загальної та неписьменні	4,8	6,2
<i>Довідково:</i>		
частка населення, яке має професійно-технічну освіту	20,4	19,7
Сумарна частка населення з повною, базовою та незакінченою вищою і професійно-технічною освітою	57,8	48,2

Джерело: розраховано автором на основі даних статистичного збірника «Характеристика рівня життя домогосподарств Карпатського економічного району за 2006–2010 роки (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)» [9; с. 17] та статистичного збірника «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [10; с. 17].

ління статистики не проводить. Доступною є лише інформація по Україні (див. табл. 3).

Кого з даних професійних груп варто віднести до середнього класу? Очевидно, що законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі) повинні належати до вищого класу суспільства. Хоча тут слід було конкретизувати – менеджери якого рівня? Технічного, управлінського чи інституційного? Адже директор всеукраїнської торгівельної мережі є менеджером, так само як і директор сільського магазину також є менеджером-управлінцем.

Проте, дана статистична інформація не дозволяє зробити відповідний поділ. Це, безумовно, має негативний вплив на точність обчислення частки середнього класу за критерієм професійного статусу.

Фахівці та професіонали безперечно повинні належати до середнього класу, оскільки є власниками інтелектуального капіталу. Адже ще Макс Вебер визначив власників інтелектуального капіталу як представників середнього класу суспільства [13; 161].

Таблиця 3

Зайняте населення України за професійними групами, 2010 рік

Професійні групи	Усе населення
Зайняте населення у віці 15-70 років, усього, тис. осіб	20 266,0
<i>у тому числі за професійними групами, у відсотках до підсумку</i>	
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	8,0
професіонали	13,9
фахівці	11,6
технічні службовці	3,4
працівники сфери торгівлі та послуг	14,6
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	1,1
кваліфіковані робітники з інструментом	11,7
робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	11,7
найпростіші професії	24,0

Джерело: статистичний збірник «Економічна активність населення України 2010» [12; с. 78].

Представники решти професійних груп, базуючись на визначених у світі американських стратифікаційних моделях Д. Гілберта, В. Томпсона та Дж. Гікі, не можуть належати до середнього класу [11]. Вони не є керівниками або фахівцями, займаються переважно фізичною працею (робітники – так звані «сині комірці») або рутинною нефізичною працею (технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг – «клерки» і «рожеві комірці»).

Відповідно, за професійним статусом в Україні до середнього класу можна віднести 25,5 % населення. Це громадяни, котрі згідно даних Державного управління статистики, належать до стратифікаційних груп фахівців та професіоналів.

В результаті, за допомогою середнього арифметичного значення обчислено частку населення України, яке належить до середнього класу за освітньо-професійним критерієм (див. табл. 4).

Частка українців, які належать до середнього класу суспільства за критеріями освіти та професії

	За освітнім критерієм, %	За професійним критерієм, %	За сукупним освітньо-професійним критерієм, %
Частка громадян, які належать до середнього класу суспільства в Україні	57,8	25,5	41,65

IV. Висновки. 1. За браком статистичних даних неможливо дослідити розподіл населення за професійними групами в економічних районах, що ускладнює дослідження стану та розвитку середнього класу на регіональному рівні. Також при проведенні статистичного дослідження Державному управлінню статистики України слід відмежувати від професійної групи «законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)» менеджерів нижчої та середньої ланки, що дасть змогу отримати більш точний результат при вивченні належності до середнього класу суспільства за професійним статусом.

2. Слід сприяти не лише підвищенню рівня освіченості громадян, а й відповідності здобутої освіти до майбутньої посади громадянина. Згідно проведеного дослідження, за освітнім критерієм до середнього класу можна віднести фактично в 2 рази більшу частку суспільства, ніж за професійним статусом. Це негативно впливає на кінцеве значення розрахунку частки середнього класу за сукупністю критеріїв.

1. Коляда О. В. Середній клас у трансформаційній економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / О. В. Коляда. – К., 2011. – 20 с.

2. Гончаров, Ю. В. Підвищення питомої ваги та ролі середнього класу в структурі населення України: передумови, проблеми, перспективи / Ю. В. Гончаров, І. В. Щербина; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – К.: ТОВ «Дорадо-Друк», 2010. – 66 с. – (Препринт / Київ. нац. ун-т технологій та дизайну; 2010-4).

3. Кролевець О. А. Державне регулювання доходів населення в контексті формування середнього класу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03 / О. А. Кролевець. – Донецьк, 2010. – 20 с.

4. Personal Income In The United States. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rtbol.net/Personal_income_in_the_United_States

5. Бутило Р. І. Середній клас в Україні. Матеріали I Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції 20-22 січня 2010 року : Актуальні питання сучасної економіки. Частина IV. / Р. І. Бутило; Уманський державний аграрний університет. – Умань, 2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1385>

Таблиця 4

6. Шангіна Л. Середній клас в Україні як суб'єкт громадської активності / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10. – С. 37-44.

7. Споріш Ю. О. Стилі життя середнього класу в Україні (на прикладі великого міста) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Ю. О. Споріш. – К., 2010. – 16 с.

8. Кириченко І. І бедный – парадоксов друг? / І. Кириченко. // «Дзеркало Тижня». – 2011. – № 28. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zn.ua/SOCIETY/i_bednyu_paradoksov_drug-86039.html

9. Характеристика рівня життя домогосподарств Карпатського економічного району за 2006–2010 роки (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): Стат. зб. – Івано-Франківськ.: Державний комітет статистики, Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 130 с.

10. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. зб. – К.: Державний комітет статистики, 2011. – 80 с.

11. Social class in the United States. Academic models – Wikipedia. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_class_in_the_United_States

12. Економічна активність населення України 2010: Стат. зб. – К.: Державний комітет статистики, 2011. – 205 с.

13. Козьма В.В. Концепції середнього класу в західній історико-політичній традиції / В. В. Козьма // Політичний менеджмент. – 2006. – Вип. 4(19). – С. 157-163.

There have been considered the research of belonging to the middle class of the society with using of the level of education and professional status as the criteria. The percent part of population, which

accordingly can belong to the middle class of Ukraine and economic district of Carpathians, has been calculated with using afore-mentioned criteria. There have been indicated on the problems of the use of statistical information of Government service of statistics of Ukraine during the holding of such calculations.

УДК 331.34:657.41

Бойко М. М.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ, РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено основи концепції соціального капіталу, визначено значення його розвитку для реалізації стратегічних завдань розвитку туристично-рекреаційного комплексу.

Ключові слова: соціальний капітал, цінності, норми, довіра.

I. Вступ. В „Стратегії економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 р.” розвиток туристично-рекреаційної галузі визнано як стратегічний напрямок, а його пріоритетним завданням визначено „створення цікавої та унікальної туристичної пропозиції” [6, с. 27.] Реалізація цього завдання вимагає від працівників туристично-рекреаційного комплексу пошуку новітніх продуктів, технологій та ресурсів. У цьому зв'язку доцільним є привертання уваги до проблем формування та розвитку соціального капіталу підприємств галузі, що дозволить значно розширити можливості всіх аспектів їх діяльності – соціальної, комунікативної, інформаційної, інтелектуальної, тощо. Значення соціального капіталу для успішної діяльності туристично-рекреаційної сфери в сучасних умовах важко переоцінити. Соціальний капітал є виключно внутрішнім ресурсом і залежить виключно від цілеспрямованості самої організації на його розвиток, примноження та використання.

II. Постановка завдання. Структурування, ідентифікація та визначення механізму взаємовпливу людського, інтелектуального та соціального капіталу підприємства є основою стратегічного планування та менеджменту на підприємствах сфери послуг. Соціальний капітал відображає стан та динаміку соціальної співпраці в організації і реалізується через внутрішні кому-

нікації, організаційну культуру, системи навчання персоналу, зв'язки з громадськістю та маркетингові інтегровані комунікації. Визначення сутності соціального капіталу є ключем до виявлення сфери його використання як ресурсу організації, тому з'ясування ролі, механізмів взаємодії та удосконалення методологічних підходів до управління соціальним капіталом підприємства є принциповим завданням на шляху пошуків новітніх можливостей розвитку туристично-рекреаційної галузі. Актуальність дослідження соціального капіталу зумовлена потребою виявлення закономірностей функціонування соціальних зв'язків, побудованих на спільних цінностях, взаємовигідній партнерській співпраці та довірі.

III. Виклад основного матеріалу. Найбільш ґрунтовним є визначення соціального капіталу як такого, що виступає як „нематеріальний актив, що створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньо організаційному, міжорганізаційному та організаційно-інституціональному рівні та чинить синергійний вплив на результати її діяльності завдяки здатності мобілізувати ресурси чи знижувати витрати” [2, С. 11]. Практика розвитку соціального капіталу, значення його статусу і ролі у визначенні соціальних можливостей організації свідчать про актуальність цього феномену, принаймні тому, що він фокусує увагу на позитивних наслідках соціальних взаємодій та показує як неекономічні ресурси стають важливим джерелом економічного поступу.

Актуальність дослідження функцій соціального капіталу зумовлена потребою виявлення закономірностей функціонування соціальних зв'язків, побудованих на спільних цінностях, взаємовигідній партнерській співпраці та довірі.

Статус соціального капіталу в організації обумовлюється специфікою її діяльності, зокрема, залежать від того, наскільки професіоналізм та ціннісні орієнтири персоналу безпосередньо впливають на основні ринкові показники її діяльності. Діяльність підприємств туристично-рекреаційної сфери напряму залежать від якості взаємозв'язків персоналу як в межах організації, так і за ними. Аргументи на користь цього твердження впливають з характеристик послуги як специфічного товару, яка включає наступне: невідчутність до моменту їх отримання; невіддільність від процесу надання; невизначеність якості, яка залежить від того, хто надає послугу та неможливість її збереження та відтворення за межами організації, яка їх надає [3, С. 302-303]. Це означає, що три принципові характеристики основної продукції туристично-рекреаційної сфери безпосередньо визначаються потенціалом соціального капіталу організації і цілово аудиторія вбачає довіру до виробника, а, головне, до того, хто надає послугу, вирішальним фактором вибору. Але цим не вичерпуються характеристики специфіки сфери послуг. Фахівці виділяють ще три елементи, які є вирішальними: персонал, спосіб надання послуги та унаочнення підтвердження високого рівня обслуговування [3, С. 304].

Соціальний капітал є виключно внутрішнім ресурсом і залежить значною мірою від цілеспрямованості самої організації на його розвиток, примноження та використання. Тому важливо ідентифікувати основні складові соціального капіталу в організації свідчить наявність трьох елементів. Перший з них - спільні системи цінностей, які відтворюють ідеали довіри, співпраці та взаєморозуміння. Ці ціннісні орієнтири, норми та переконання повинні аксіоматично визнаватися всім персоналом організації незалежно від посадового статусу та бути критерієм прийняття рішень на всіх рівнях.

На думку Ф.Фукуями найбільш дієві організації мають за основу „колектив, об'єднаний спільними етичними цінностями. Членам таких колективів не потрібна докладна контрактно-правова регламентація їх відносин, тому що існуючий між ними моральний консенсус є базисом їх взаємної довіри” [7, С. 53].

Спільні цінності як елемент соціального капіталу формується та активізується в межах організаційної культури і саме він створює підґрунтя для наступного – довіри. Практично всі дослідники визнають, що „ключовими еле-

ментами соціального капіталу є довіра, спільність ціннісних настанов і формування на цій основі соціальних зв'язків, які сприяють координації і співробітництву для взаємного зиску” [1, С. 15.] За визначенням Р. Патнама „довіра сприяє співпраці. Чим вищий рівень довіри у спільноті, тим більша ймовірність співпраці. А співпраця сама вже породжує довіру” [5, С. 208]. Саме феномен довіри виступає катализатором активізації соціального капіталу як реального ресурсу, який забезпечує успіх на ринку туристично-рекреаційних послуг. Для повноцінного функціонування соціального капіталу необхідно формування наступного компоненту соціального капіталу – мережі, в межах якої відбуваються контакти і яка дозволяє структурувати професійну співпрацю персоналу. Завдання мережі полягає у забезпеченні зв'язків шляхом формування комунікативних мереж та встановлення повноцінного зворотного зв'язку. Розвинені мережі виступають інструментом взаєморозуміння та співробітництва як всередині організації, так і за її межами – партнерами, клієнтами та місцевою громадою.

Співвідношення між рівнем розвиненості соціального капіталу і розгалуженістю мереж, якими послуговується організація, набуває динамічної пропорційності і взаємообумовленості, активізуючи співпрацю. „Добровільну співпрацю легше підтримувати в спільноті, що має значні накопичення соціального капіталу у вигляді норм взаємності та мережі громадянської активності” [5, С. 294].

Оскільки ринок радикально змінюється під впливом новітніх технологій та процесів глобалізації, соціальний капітал як індивідуальний, так і організації в цілому, наповнюється новим змістом. Так, побудова довготермінових гармонійних, взаємовигідних стосунків з клієнтами набуває значення основного змісту діяльності підприємств, відповідно змінюються вимоги до персоналу, який при наданні послуг повинен орієнтуватися не на уніфікований попит, а на індивідуалізацію обслуговування. Жорсткішою стає орієнтація всіх співробітників організації незалежно від місця роботи (в процесі роботи окремі групи персоналу взагалі не спілкуються із споживачами безпосередньо) на задоволення індивідуалізованих потреб. Формування баз даних споживачів переорієнтовуються на фіксацію особливостей кожного, можливих змін в попиті у зв'язку із змінами віку, статусу, соціальної приналежності, ціннісних орієнтирів, смаків та уподобань. Актуалізується зміна тональності відно-

син з постачальниками та посередниками в напрямку формування довготермінових партнерських стосунків, які зорієнтовані на спільну діяльність по задоволенню потреб постійних клієнтів.

Соціальний капітал організації наповнюється новим змістом і у зв'язку із зростанням вимог до соціальної відповідальності бізнесу, який повинен враховувати соціальні та етичні аспекти діяльності і урівноважувати сьогоденні власні цілі з довгостроковими пріоритетами суспільного розвитку, зокрема йдеться про збереження оточуючого середовища, яке виступає повноцінним компонентом туристичної послуги.

IV. Висновки. Розвиток туристично-рекреаційного комплексу, основною діяльністю якого є надання широкого спектру послуг, безпосередньо залежить від розвиненості соціального капіталу, яке проявляється в спеціальних знаннях, уміннях та навичках персоналу, його відкритості до сприйняття та обміну знань, спілкування та взаємодії з партнерами та клієнтами. Спільні цінності, довіра та мережа формальних та неформальних комунікацій співробітників відчутно впливають на конкурентоздатність підприємств туристично-рекреаційної сфери, для яких ефективність діяльності вимірюється не тільки в фінансових результатах, але й в збереженні і примноженні постійних клієнтів, розширенні партнерської мережі, формуванні суспільного визнання та утвердженні позитивного іміджу. Знання персоналу, вдосконалення навичок та наснага до праці здатні примножувати енергію поступу, а недбалість, зарозумілість та байдужість – знищити потенціал найдосконаліших ноу-хау.

Соціальний капітал доволі складний феномен, визнана складова сукупного суспільного капіталу, від якого залежать темпи та якість економічного поступу, розвиток демократичних цінностей та норм, діючих мереж людських взає-

мовідносин. Розвиненість та оптимальне структурування соціального капіталу дозволяє консолидувати загальні, індивідуальні та колективні цілі і, в ідеалі, наблизитись до соціального оптимуму, коли формується суспільство позитивного соціального партнерства та збалансованості функціонування його головних соціальних сил.

Практика розвитку соціального капіталу, значення його статусу і ролі у визначенні соціальних можливостей організації свідчать про актуальність цього феномену, принаймні тому, що він фокусує увагу на позитивних наслідках соціальних взаємодій та показує як неекономічні ресурси стають важливим джерелом економічного поступу та реалізації стратегічних цілей.

1. Гончаренко Н. А. Социальный капитал: концептуальная неопределенность в социально-философском дискурсе / Гончаренко Н.А // Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірка наукових праць. – К., 2009. – 500 с.
2. Грішнова О. А. Нагромадження людського, інтелектуального і соціального капіталу підприємства як форма його капіталізації // Вісник донецького університету економіки та права. – 2011. – № 1.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд./Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб.: Питер, 2005. – 464 с.
4. Куценко В. І. Тріллсберг Г. І. Менеджмент сфери послуг. К.: РВПС України НАН України. 2007. – 459 с.
5. Патнам Роберт Д. та ін. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам разом з Р. Леонарді тв. Р. Й. Наннетті; Пер. з англ. В. Ющенко. – К.: „Основи”, 2001. – 302 с.
6. Стратегія економічного та соціального розвитку території Івано-Франківської області до 2015р. – Івано-Франківськ, 2007. – 51 с. [Електронний ресурс]. – Код доступу: <http://www.sf.gov.ua>.
7. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 730 с.

The article basis on the concept of social capital, defined its importance for the realization of the strategic objectives of the tourism and recreation industry.

Дорош О. В.

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ

У статті розкривається сутність проблем щодо проведення соціального діалогу в державі в контексті забезпечення гідної праці згідно ратифікованих Україною Конвенцій МОП та вітчизняного законодавства, а також запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: соціально – трудові відносини, гідність у праці, соціальний діалог, генеральна угода, галузева угода, регіональна угода, колективний договір, об'єднання роботодавців, профспілка.

I. Вступ. Збереження людської гідності на роботі, що передбачає повагу до працюючих, право на вільне висловлювання власних поглядів та участь у прийнятті рішень стосовно умов роботи, включаючи свободу створення представницьких органів та укладення колективних договорів [2; с. 231] – все це є складовою концепції гідної праці. На сьогодні в Україні сфера соціально – трудових відносин залишається однією з найпроблематичніших щодо стосунків між найманими працівниками, роботодавцями й державними органами. Так, на даний час роль профспілкових комітетів на підприємствах значно знизилась, а новостворені підприємства в більшості випадків взагалі їх не мають. Колективні переговори на рівні підприємства проводяться в основному на великих підприємствах, що в минулому були власністю держави. Дуже рідко укладаються колективні договори в приватному секторі, особливо на малих підприємствах, при чому працівники практично не в змозі впливати на прийняття управлінських рішень. В такій ситуації саме соціальний діалог слід вважати одним з перспективних методів формування відносин між соціальними партнерами та, відповідно, одним з головних чинників розвитку громадянського суспільства і запобігання суспільним конфліктам в країні, забезпечення гідної праці.

II. Постановка проблеми. Основним завданням статті є дослідження проблем реалізації міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною для забезпечення гідності у сфері праці, а також переосмислення наявних теоретичних засад з метою подальшої розробки науково-практичних заходів для використання в соціально – економічній політиці.

III. Результати дослідження. Величезний досвід у сфері регулюванні соціально – трудових відносин має Міжнародна організація праці. В сучасних умовах МОП є вищим арбітром у регулюванні трудових відносин на світовому рівні, а соціальний діалог при цьому виступає конче необхідним соціально – політичним інститутом. Важливою функцією МОП є нормотворча діяльність у сфері вдосконалення трудових відносин. Розроблені нею документи складають Міжнародний кодекс праці. В ньому подано розгорнуту правову основу соціального партнерства, зафіксовано конкретні норми, представлені в спеціальних юридичних актах – Конвенціях і Рекомендаціях МОП, якими визначається правовий статус суб'єктів соціального діалогу.

Соціальний діалог у світлі Конвенцій і Рекомендацій МОП характеризується тим, що МОП у Філадельфійській декларації визнала одним із основних напрямів своєї діяльності сприяння праву на проведення колективних переговорів, а також співробітництву працівників і роботодавців у формуванні та реалізації урядових програм соціальної та економічної політики. Цей принцип знайшов подальший розвиток у багатьох ухвалах організації. Найважливіші з них: Конвенція № 87 від 1948 року про свободу професійних об'єднань і захист їх прав; Конвенція № 98 від 1949 року про права організації і сприяння колективним переговорам; Рекомендація № 113 від 1960 року щодо консультацій та співпраці між публічною владою та організаціями роботодавців і працівників на рівні галузі промисловості та національному рівні; Конвенція № 144 від 1976 року про тристоронні консультації; Рекомендація № 152, що її доповнює; Конвенція № 154 від 1981 року з питань сприяння колективним переговорам і Рекомендація № 163, що її супроводжує [12; с. 148].

В Україні ратифіковано 64 конвенції МОП, але діє з них тільки 56; разом з тим практики визнають проблеми з діючими конвенціями, зокрема це стосується Конвенцій № 87 про право на організацію, № 98 про право на організацію та ведення колективних переговорів, № 95 про захист заробітної плати.

Міжнародна організація праці здійснює технічну співпрацю спрямовану на підтримку прогресивних заходів по впровадженню стандартів гідної праці в Україні. В рамках цієї співпраці реалізується проект „Моніторинг та оцінка прогресу з питань гідної праці”, в якому відображено прогрес та самостійні оцінки процесів на шляху до гідної праці в Україні.

Що стосується вітчизняного законодавства, то на забезпечення гідних умов праці спрямовані основні положення трудових норм, що закріплені в чинному законодавстві: Конституції України (ст. 21–49), Кодексі законів про працю України (зі змінами і доповненнями), Законах України „Про підприємства в Україні” від 27.03.1991 р., „Про охорону праці” від 14.10.1992 р., „Про колективні договори та угоди” від 01.07.1993 р., „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15.09.1999 р., „Про оплату праці” від 24.03.1995 р., „Про антимонопольний комітет України” від 13.07.2000 р., „Про організації роботодавців” від 2001 р., „Про соціальний діалог в Україні” від 18.02.2011 р. та ін.[6].

Чинне законодавство сприяє, хоч і в недостатній мірі, повільному, але все ж таки удосконаленню соціально – трудових відносин в нашій державі. Закон „Про колективні договори та угоди” [7] є основним при регулюванні соціально – трудових відносин між найманими працівниками, роботодавцями та державою. Відповідно до нього регулювання трудових відносин та узгодження соціально-економічних інтересів учасників трудового процесу здійснюється на чотирьох рівнях: загальнонаціональному, регіональному, галузевому та виробничому, хоча прийняття угод на рівні галузі та регіону ще вимагають врегулювання.

Соціальний діалог на національному рівні (або на рівні держави) має значення як інструмент регулювання макроекономічних процесів, що відбуваються в державі. Для більшості країн ЄС характерним є те, що соціальний діалог на державному рівні має централізований характер, у відповідності з яким домовленості, які досягнено на найвищому рівні, є обов'язковими для обговорення і на рівнях окремих підприємств. Саме таку роль має відігравати генеральна угода, як міжгалузевий, так і міжпрофесійний регулятор, тому що завдання, які вона розв'язує, стосуються інтересів не тільки соціальних партнерів, а й усього економічно активного населення.

9 листопада 2010 року в Україні підписано Генеральну угоду між соціальними партнерами про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально – економічної політики і трудових відносин на 2010–2012 роки. Підписання даної угоди врегулює поняття соціального партнерства і його ролі в здійсненні економічного поступу. Генеральна угода є соціальним актом, який визначає та коригує соціально – економічну політику країни.

Проте за даними Федерації профспілок України незаперечним фактом також є те, що ціла низка положень Генеральної угоди не виконуються в повному обсязі, серед яких найактуальнішими є:

1) порушується норма Генеральної угоди щодо розміру заробітної плати, що в свою чергу порушує право працівників на продуктивну працю. Для 1,9% працівників в першому кварталі 2011 року колективними договорами визначено мінімальну тарифну ставку нижче встановленої на законодавчому рівні;

2) не відбувається поступового наближення розміру мінімальної заробітної плати до 45% від

середньої заробітної плати по економіці. В 2011 році спостерігається негативна тенденція: в червні місяці цей показник був на 4,4% нижчим в порівнянні з січнем і становив 35,5% [5];

3) досить актуальною є проблема погашення заборгованості по заробітній платі. Так, за даними Державної служби статистики станом на 01.09.2011 року заборгованість з виплати заробітної плати становила 1155,3 млн. грн.;

4) не виконується домовленість щодо збільшення чисельності працівників, які оздоровлюються в санаторно-курортних закладах за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

5) не вирішеними залишаються такі актуальні питання як державна підтримка студентської та працюючої молоді, а саме стосовно працевлаштування випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалася за державним замовленням, що в свою чергу порушує таку складову концепції гідної праці, як можливість зайнятості. А також досі не встановлено залежності розміру стипендії від прожиткового мінімуму.

Соціальний діалог на галузевому рівні здійснюється у формі спільних консультацій, переговорів, укладання колективних договорів та угод, спільного розв'язання колективних трудових спорів (конфліктів), розгляду та вирішення претензій та суперечностей, що можуть виникати між сторонами соціального діалогу, обміну необхідною інформацією між сторонами, контролю за виконанням спільних рішень та відповідальності у разі їх невиконання [8; с. 32].

Система колективно-договірних відносин базується на Генеральній угоді і включає зв'язану з генеральною галузеву угоду та колективний договір. Потреба в галузевій угоді впливає з особливостей, характерних для різних галузей, умов зайнятості та праці найманих працівників, а також специфіки господарської та іншої діяльності в різних галузях [1; с. 48]. Тобто галузеву угоду можна розглядати як інструмент забезпечення гідної праці на рівні галузі.

Двосторонні галузеві угоди в Україні заключаються зрідка, в основному через відносну слабкість представницьких організацій на рівні галузі, а особливо організацій роботодавців. Щодо ситуації стосовно соціального діалогу на галузевому рівні, то на 2011 рік з 82 укладених угод тільки 15 укладено за участі роботодавців. Не сприяють результативному діалогу на рівні галузі з боку роботодавців соціально-економічні

проблеми підприємств та наслідки економічної кризи. З боку ж працівників слід звернути увагу на їх байдужість через, практично, повну відсутність віри в те, що роботодавець може забезпечити належний соціальний захист, що також не сприяє розвитку соціально – трудових відносин.

Виробничий рівень соціально – трудових відносин в нашій державі регулюється колективним договором, котрий регламентує умови зайнятості,

оплату та нормування праці, режим праці та відпочинку, умови та охорону праці, а також гарантії діяльності профспілок та інших представників найманих працівників, тобто є найдетальнішим нормативно – правовим актом, за допомогою якого працівники можуть відстоювати право на гідну працю для себе. Роль держави в даному випадку полягає в сприянні проведенню колективних переговорів за допомогою відповідних правових інструментів, а пряма участь в переговорному процесі та втручання у внутрішні справи об'єднань працівників та роботодавців ставить під загрозу їх самостійність.

Незважаючи на те, що в економічно – розвинутих країнах укладання колективних договорів вважається загальнознаним засобом реалізації прав найманих працівників, в Україні, на жаль, цей факт ще не став правилом. Так, згідно даних Світового банку, в Україні близько 5 млн. працездатних українців працюють навіть без офіційного оформлення трудових відносин (здебільшого це спостерігається на середніх та малих приватних підприємствах), що супроводжується виплатою заробітної плати в „конвертах”. А це в свою чергу свідчить про те, що укладанням колективних договорів здебільшого нехтують, а якщо ні, то колективний договір носить суто формальний характер.

Ситуація стосовно укладання колективних договорів в Україні донедавна мала позитивну динаміку. Так, з 2000 року кількість колективних договорів зросла з 72 089 до 94 964 у 2009 році, проте, починаючи з 2007 року спостерігається скорочення їх числа. Чисельність працівників, охоплених колективними договорами, починаючи з 2007 року також знизилась з 9 596,1 тис. осіб до 9038,3 тис. осіб у 2009 році. Згідно даних Федерації профспілок України станом на квітень 2011 року укладено та зареєстровано понад 105 тисяч колективних договорів, якими охоплено майже 9 млн. штатних працівників (82 % їх облікової кількості) [11; с.11].

Враховуючи те, що працівники поодиночки не в змозі захистити власні інтереси перед роботодавцями, то належно розроблений колективний договір виступає запорукою успішної партнерської співпраці соціальних партнерів, якими традиційно виступають профспілкові організації робітників та об'єднання роботодавців.

Станом на 2011 рік найпотужнішим всеукраїнським об'єднанням, яке представляє інтереси роботодавців в економічних та соціально – трудових відносинах з владою та профспілками на національному рівні є Федерація роботодавців України. До складу Федерації входять 14 всеукраїнських галузевих та 36 територіальних, 3 Київських і Севастопольська міських об'єднань роботодавців. На підприємствах, що входять до організацій – членів ФРУ, працює понад 7 млн. найманих працівників [4]. Серйозним кроком в утвердженні своєї діяльності ФРУ зробила ставши членом міжнародної організації роботодавців, яка в свою чергу є партнером МОП, що дало можливість наполегливо відстоювати свої позиції в процесі соціального діалогу.

Як свідчить досвід країн ЄС, організації роботодавців відіграють важливу роль в налагодженні та проведенні соціального діалогу. Враховуючи процес економічної глобалізації, що супроводжується загостренням конкурентної боротьби, об'єднання роботодавців поступово починають виконувати також дорадчі функції, допомагаючи організаціям у веденні колективних переговорів та безпосередньому виконанні домовленостей, а також надають послуги, внаслідок чого отримують додаткові доходи, що дає можливість, хоч і незначною мірою, додатково фінансувати свою діяльність.

Підвищення ефективності соціального діалогу з метою забезпечення конструктивного вирішення соціально – трудових питань відповідає інтересам всіх учасників та водночас є їхнім загальним обов'язком. Причому прихильність уряду щодо просування соціального діалогу за рахунок використання відповідних заходів має суттєве значення для досягнення успіху в цій сфері.

Основними проблемами в практиці проведення соціального діалогу та колективно – договірного регулювання соціально – трудових відносин в Україні є: недосконалі нормативно – правові рамки; недостатній рівень дотримання існуючого трудового законодавства; слабка система регулювання питань праці; відсутність інституціонального потенціалу серед соціальних парт-

нерів; нестабільна підтримка з боку держави. Саме тому для вирішення вищевказаних проблем слід звернути увагу на такі питання:

1) вдосконалення нормативно – правових рамок соціального діалогу, особливо щодо забезпечення свободи об'єднань працівників та роботодавців стосовно реалізації права на ведення колективних переговорів у відповідності з рекомендаціями МОП;

2) зміцнення інститутів, що підтримують соціальний діалог та сприяють йому, таких як спеціалізовані судові органи та системи інспекції праці, механізми вирішення трудових конфліктів;

3) заохочення активнішої та ефективнішої участі соціальних партнерів в формуванні макроекономічної політики, а також масштабних соціальних та економічних проектів та реформ;

4) ратифікація конвенцій та рекомендацій МОП, що стосуються виробничих відносин, а саме: Конвенції № 150 від 1978 року про регулювання питань праці, Рекомендації № 158 від 1978 року, що її супроводжує, Конвенції № 151 від 1978 року про виробничі відносини на державній службі.

IV. Висновки. Оскільки, гідною вважається продуктивна праця в умовах безпеки, свободи, рівності та людської гідності, то саме соціальний діалог на національному, регіональному, галузевому та виробничому рівнях є одним з основних інструментів забезпечення гідної праці для економічно активного населення, адже справедливі умови праці, достойна заробітна плата та соціальний захист працівників, а також відсутність дискримінації та переслідувань на робочому місці, одержання адекватної професійним знанням гідної і продуктивної роботи в умовах свободи, рівності, соціальної захищеності і людської гідності є предметом соціально – трудових переговорів на всіх рівнях в державі.

Саме тому приведення чинного законодавства до норм МОП в сфері регулювання соціально – трудових відносин, зацікавлення соціальних партнерів, а також достатня наполегливість та рішучість уряду в сприянні проведенню колективних переговорів дасть можливість підвищити якість соціального діалогу в країні, що матиме вагомий позитивний вплив на забезпечення гідної праці.

Для того, щоб соціальний діалог став дієвим інструментом забезпечення гідної праці через врегулювання соціально – трудових відносин, що в свою чергу сприятиме розвитку громадянського суспільства в державі сторони найманих працівників та роботодавців повинні бути дієздатними та володіти реальною силою лобіювання та впливу.

Підвищення ефективності соціального діалогу є основним чинником консолідації зусиль і скоординованих дій органів влади, профспілок і об'єднань роботодавців у процесі забезпечення економічного зростання держави та вирішення невідкладних проблем у соціально-економічній сфері.

1. Герасимов О. Аналіз сучасного стану колективно – договірного регулювання в Україні. / О. Герасимов // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 2. – с. 45 – 51.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 535 с. – (Вища освіта XXI століття).
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. – 4-те вид., оновл. – К.: Знання, 2009. – 391 с.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.fru.org.ua/about/>
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
7. Закон України „Про колективні договори та угоди” від 01.07.1993 / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 36. – ст.
8. Мартиненко М. Шляхи підвищення мотивації до співпраці соціальних партнерів на галузевому рівні. / М. Мартиненко, В. Матросов // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 5. – с. 30 – 35.
9. Матросов В. Колективно – договірне регулювання соціально – трудових відносин на підприємствах монополістичних і дочірніх підприємствах ТНК, розташованих в Україні. / В. Матросов, Л. Будьонна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 5. – с. 20 – 24.
10. Мельник С. В. Механізм регулювання соціально – трудової сфери в Україні / С. В. Мельник. – К.: Соцінформ, 2009. – 786 с.
11. Надрага В. Соціальний діалог – найефективніший шлях до конструктиву та консенсусу / В. Надрага // Людина і праця. – 2011. – № 4. с. 11-12.
12. Соціальне партнерство – шлях до злагоди. – К.: Проект Міжнародної організації праці „Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у світі праці”, 2003. – 279 с.

The article reveals the problem of social state dialogue in the context of decent work in accordance with ILO conventions ratified by Ukraine and national legislation and ways to overcome it.

ганській області – (0,428). Поряд з цим досить високі індекси регіонального людського розвитку спостерігаються у відносно бідних регіонах – в Тернопільській області (0,486), в Івано-Франківській області (0,487) Закарпатській області (0,488) та в Хмельницькій – (0,516). Значні коливання рейтингової оцінки людського розвитку регіонів України зумовлені особливостями формування регіональних ринків праці, доходів населення, стану здоров'я та освіти населення, а також станом екології в регіонах [4].

Схема управління людським потенціалом регіону передбачає діяльність у трьох основних напрямках: соціально-демографічному (забезпечення населення житлом, оновлення системи охорони здоров'я, впровадження системи медичного страхування, екологічний контроль, сприяння працевлаштуванню), економічному (забезпечення повної зайнятості, система дотацій підприємствам, розробка системи само зайнятості населення тощо) та інтелектуальному (доступність здобуття освіти, підготовка та перепідготовка робочої сили відповідно до потреб регіону, створення системи навчання протягом життя). Пріоритетними є комплекс дій в сфері забезпечення житлом, охорони здоров'я, екологічного контролю, розширення можливостей зайнятості, забезпечення доступності здобуття освіти [2, 34].

За таких умов виникає необхідність в розробці комплексної системи управління розвитком людського потенціалу, що діє у напрямку його трьох базових складових відповідно до основних потреб людини та міститиме конкретні шляхи забезпечення регіону людськими ресурсами необхідної кількості та якості [2, 33].

В 2009-2010 роках в рамках Проєкт «Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні» було розроблено документ Стратегічні рамки та План заходів щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку, що фінансувався Європейським Союзом. Згідно даного документу Івано-Франківська область відноситься до Типу 4. - Малі, дещо урбанізовані, агропромислові регіони з низьким рівнем розвитку.

Цей тип включає 9 регіонів здебільшого у західній частині країни, котрі мають багато спільних рис, але також мають деяку специфіку та можуть бути розділені на три підтипи:

- 4а – Житомирська, Хмельницька, Черкаська області
- 4б – Волинська, Закарпатська, Рівненська області

- 4с – Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області

Спільні риси цього типу: малий розмір – як за чисельністю населення, так і особливо за економікою, різна динаміка та структура населення, різна щільність населення, висока частка сільського господарства, дуже малий обсяг капітальних активів, низький рівень інвестицій в основний капітал, невелика кількість малих і мала частка великих підприємств, низька інноваційна спроможність, загалом погані умови на ринку праці, низький наявний дохід, високі рівні бідності, загалом хороший або дуже хороший стан здоров'я населення з певною диференціацією між регіонами за різними показниками, загалом хороші екологічні умови за всіма показниками, помірний або високий зовнішній доступність, переважно завдяки помірним відстаням до Києва та інших великих міжнародних центрів, а також відносно щільній мережі доріг державного значення, помірний або високий внутрішня доступність. Виняток – Закарпатська область із значною часткою населення, що мешкає на відстані більш ніж 100 км від обласного центру (майже 50%), поряд із низькою щільністю мережі доріг.

Характерні риси підтипу 4с – Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області:

- Найвища щільність населення (104-146% середньої).
- Низьке скорочення населення та нижчий вік населення (але з дещо гіршими значеннями порівняно з 4б).
- Найбільше збільшення доходів у даному типі.
- Найбільший показник очікуваної тривалості життя при народженні серед регіонів даного типу та один із найвищих у країні (Чернівецька – 2 місце, Тернопільська – 3 місце, Івано-Франківська - 5 місце).
- Найкраща внутрішня доступність серед регіонів даного типу і одна з найкращих у країні (Чернівецька – 3 місце, Тернопільська – 4 місце, Івано-Франківська – 6 місце).

Отже, Івано-Франківська область має середній ІЛР, посиленний здебільшого демографією, соціальними умовами, матеріальним добробутом і погіршений освітою, ринком праці, житловими умовами та екологією [7, 107-110].

У вищезазваному документі описані Стратегічні цілі з розвитку регіонів, які ухвалюють рішення про перспективні заходи на своїх територіях (таб. 1.) [7, 237].

Загальні вказівки щодо типологій та стратегії регіонального розвитку

Регіони	Тип економіки	Існуючі документи щодо регіонального розвитку господарства).	Основні питання та стратегічні цілі
Івано-Франківська область	4. Малі, низькоурбанізовані, агропромислові регіони з низьким рівнем розвитку (з 3 підтипами) - відносно компактний тип, здебільшого у західній частині країни	Івано-Франківська обласна адміністрація розробила Програму економічного та соціального розвитку області до 2015 року і доповнила її місцевими програмами для Івано-Франківська та 19 районів. В області виконується велика кількість проєктів соціально-економічного розвитку.	Основні питання та можливі цілі полягають у наступному: 1) природоохоронні заходи на основі модернізації систем і технологій промислового і сільськогосподарського виробництва; 2) модернізація та розвиток харчової промисловості, для чого є хороша база; 3) підтримка сільськогосподарських МСП; 4) подальший розвиток індустрії туризму та супутніх секторів (удосконалених послуг із переробки харчової продукції) [7, 237].

За результатами рейтингової оцінки індексу людського розвитку у 2010 році можна виділити 3 групи регіонів:

– регіони – лідери, які за результатами розрахунків індексу людського розвитку посідають перші 4 місця;

– регіони основної групи (19 регіонів), які за результатами розрахунків індексу людського розвитку посідають з 5 по 23 місце;

– регіони – аутсайтери, які за інтегральними розрахунками посідають 4 останні місця.

Івано-Франківська знаходиться серед регіонів основної групи, які покращили свої позиції у загальному рейтингу (з 1999 р. до 2008 область займала в різні роки з 13 по 19 позиції, а 2009-2010 знаходиться на 9 місці [4].

1. Демографічний розвиток регіону. У 2010 році перше місце з великим відривом за індексом демографічного розвитку зайняло місто Київ (0,941). Друге місце на шкалі демографічного розвитку посіло місто Севастополь. Останні місця займають Закарпатська (0,155), Донецька (0,134) та Кіровоградська (0,107) області. Івано-Франківська область знаходиться на 5 місці (0,471).

2. Розвиток регіональних ринків праці. Максимальне значення індексу розвитку ринку праці протягом 2006-2010 років належить місту Севастополю (0,789). Друге та третє місця у 2010 році розподілили Харківська (0,772) та Закарпатська (0,749) області. Найнижчі сходинки за оцінкою розвитку ринків праці займають Черкаська

(0,527), Тернопільська (0,509) та Чернівецька (0,503) області. Івано-Франківська область займає 22 місце з показником (0,579).

3. Матеріальний добробут населення регіонів України. Беззаперечно першість за станом матеріального добробуту протягом 1999-2010 років утримує місто Київ, що пояснюється і значно вищими, ніж в інших регіонах заробітними платами, а Житомирська область за цим показником посідає останнє місце, Івано-Франківська ж на 13 сходинці (0,363).

4. Умови проживання населення регіонів України. Безперечно лідерство за характеристиками умов проживання протягом 1999-2010 років утримує м. Київ (0,786 у 2010 році). Останні місця за індексом умов проживання населення знову посіли Чернівецька – 25 місце (0,209), Донецька – 26 (0,206) та Житомирська – 27 (0,193) області. Основними чинниками їх відставання є незадовільна обладнаність сучасними зручностями – водогонном, каналізацією тощо. Івано-Франківська область займає 21 місце з показником (0,227).

5. Рівень освіти населення регіонів України. Перші позиції у 2010 році належать містам Києву (0,788) та Севастополю (0,745). На третьому місці Харківська область (0,577). Останні позиції у 2010 році знову розподілили між собою, як і у 2009 році, Сумська (0,329), Вінницька (0,324), Тернопільська (0,318), Луганська (0,313) та Івано-Франківська (0,296) області. Відставання цих регіонів обумовлене різними причинами,

зокрема західні регіони у своїй більшості відстають за рівнем охоплення дошкільною освітою та повною середньою, а Сумська та Луганська області є аутсайдерами за рівнем охоплення початковою та базовою середньою освітою.

6. Стан та охорони здоров'я населення регіонів України. Найвищі місця на шкалі інтегрального індексу стану та охорони здоров'я у 2010 році належать м. Севастополю (0,752), Закарпатській (0,685) та Івано-Франківській (0,683) областям. Перше місце Севастополя обумовлене найвищими в країні показниками вакцинації дітей.

Третє місце Івано-Франківської області пояснюється досить великою чисельністю лікарів усіх спеціальностей (59,5 на 10 тис. осіб), кількістю станцій швидкої медичної допомоги (3 станції на 100 тис. осіб) та досить низьким рівнем травматизму (0,4 особи на 1000 працюючих).

Останнє місце у 2010 році займає Одеська область, що пов'язано з низьким охопленням щеплень та найдовшою середньою тривалістю перебування хворого у стаціонарі.

7. Соціальне середовище. Найліпша ситуація за індексом соціального середовища з року в рік продовжує зберігатися у західних регіонах країни: Івано-Франківська (індекс –0,767) – 1 місце, Чернівецька (0,720), Волинська (0,707), Закарпатська (0,705), Львівська (0,704), Тернопільська (0,688) та Рівненська (0,662) області. Регіони, що лідирують, відрізняються найнижчим у країні коефіцієнтом злочинності (Івано-Франківська область – 419 випадків на 100 тисяч осіб), усталеністю шлюбів та низькою питоמוю вагою народжених поза

Найгірший стан показників соціального середовища протягом 2006-2010 років спостерігається у м. Севастополі (0,303 у 2010 році).

8. Екологічна ситуація регіонів. Інтегральна оцінка екологічної ситуації виявила незначні відмінності у екологічному стані більшості регіонів. Помітно відрізняються параметри екологічної ситуації у 3-х групах регіонів: перша – найбільш благополучна і найбільш чисельна включає 15 регіонів. Друга група – відносно благополучна, включає 8 регіонів. Найгірша екологічна ситуація спостерігається у великих індустріальних регіонах країни. Івано-Франківська область входить до другої групи, перебуваючи на 18 місці (0,672).

9. Фінансування людського розвитку у регіонах. За індексом фінансового стану значно ви-

переджає інші регіони протягом 1999-2010 років м. Київ (індекс – 0,750 у 2010 році). Другу позицію за посідає АР Крим (0,565), третю – м. Севастополь (0,538). Останні місця за даним блоком у 2010 році розподілилися таким чином: Чернівецька (27 місце), Рівненська (26 місце) та Одеська (25 місце) області.

Позитивні зрушення на шкалі показника фінансування людського розвитку протягом 2009-2010 років спостерігаються в Херсонській області (10 місце), у Вінницькій (19 місце) та Івано-Франківській областях (20 місце з коефіцієнтом 0,382)

За 5 років (2006-2010 рр.) Івано-Франківська область майже за всіма показниками покращила свій рівень, окрім матеріального добробуту (2006 р. – 10 місце, 2010 р. – 13) та рівня освіти (2006 р. – 22 місце, 2010 р. – 27) [4].

IV. Висновки. За умов переходу до постіндустріального цивілізаційного етапу, розвитку інформаційного суспільства та економіки знань основним економічним ресурсом та визначальним чинником суспільного прогресу став людський потенціал. Виступаючи провідним чинником економічного зростання в регіонах, він включає широкий спектр компонентів, дослідження яких виявило асиметрію людського розвитку регіонів України. Управління людським потенціалом в таких умовах вимагає детального статистичного вивчення його складових та вжиття конкретних заходів у трьох основних напрямках розвитку: соціально-демографічному, економічному та інтелектуальному. У цьому контексті перспективи подальшого дослідження слід намітити у руслі формування механізму регіональної політики управління людським розвитком та ефективного використання людського потенціалу [2, 35].

При формуванні системи регіонального управління розвитком людського потенціалу в першу чергу необхідно забезпечувати можливість реалізації основних функцій управління: аналітичної – через аналіз рівня і тенденцій розвитку людського потенціалу в регіоні; функцій організації, координації і контролю – через контроль за зміною ключових (пріоритетних для регіону) індикаторів розвитку людського потенціалу порівняно з загальнонаціональними та міжнародними показниками; планування і прогнозування – через розробку стратегій, програм і планів, спрямованих на підвищення рівня людського розвитку в регіоні і реалізації можливостей людського потенціалу загалом [8, 457].

Серед причин неефективності формування механізмів управління людським розвитком в сьогоденних умовах можна виділити: відсутність системного підходу при формуванні державної регіональної політики із врахуванням програми людського розвитку; недосконалість нормативно-правової бази, яка б забезпечувала інструменти регулювання політики людського розвитку на регіональному рівні; неефективність діючої системи управління на регіональному та місцевому рівні; відсутність розуміння необхідності впровадження концепції людського розвитку; низьку фінансову спроможність більшості регіонів України щодо фінансування людського розвитку з місцевих бюджетів; недостатній вплив системи формування місцевих бюджетів та трансфертів на економічний розвиток регіонів та, зокрема, на формування окремих статей бюджетів, що стосуються забезпечення людського розвитку регіонів; недостатньо вивчені інструменти стимулювання розвитку регіонів щодо вироблення політики управління людським розвитком [3, 37].

Ефективне управління розвитком людського капіталу регіону можна забезпечити шляхом оцінки розвитку людського потенціалу на рівні регіону, зокрема за допомогою підвищення якості і прозорості офіційної статистичної інформації для розрахунків регіональних індексів людського розвитку); створення системи моніторингу наявного рівня та можливостей розвитку людського потенціалу регіону; створення організаційних структур управління людським розвитком як на регіональному рівні, так і на державному відповідно до вимог розвитку людського потенціалу та європейських вимог людського розвитку.

УДК 314.74:330.342.146

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено роль України в сфері міжнародної інтеграції. Визначено особливості та недоліки формування політики регулювання міграційних процесів в Україні. Обґрунтовано найбільш дієві напрями реалізації державної міграційної політики.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міграційний процес, міграційна політика.

1. *Безтелесна Л. І.* Управління людським розвитком в Україні: порівняльне оцінювання та напрями вдосконалення // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 8. – С. 34-39.

2. *Курій Л. О.* Управління людським потенціалом регіону // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький. – 2009. – № 5. – Т. 2. – С. 32 – 35.

3. *Сливка О.* Формування механізмів управління людським розвитком на регіональному рівні // Наука молода : зб. наук. праць Ради молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. Економічні науки. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – Вип. 11. – С. 34-38.

4. Регіональний людський розвиток // Статистичний бюлетень [відповідальний за випуск І. В. Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2011.

5. *Столяр В. Ф.* Методологія бюджетування людського розвитку в Україні // Збірник наукових праць ПВНЗ «Буковинський університет». Економічні науки. – Чернівці. – 2012. – Випуск 8. – С. 18-37.

6. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. Додаток до постанови колегії Державного комітету статистики України, президії НАН України 14.03.2001 № 76, 05.04.2001 № 182.

7. Стратегічні рамки та План заходів щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку. Проект «Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні». – 2010. – [Електронний ресурс] www.ssr.org.ua/content/ukr/prjdoc/national_strategy_ua.pdf

8. *Бортнік С. М.* Активізація людського потенціалу в умовах глобалізації економіки // Вісник Луцького технічного університету. Економічний форум. – Луцьк. – 2012. – № 3. – С. 453-458.

The article considers a system of human development, the problem of effective human regional development and its components. Possible areas of improvement of mechanism of human development at the regional level are identified. The state of human development in the region (Ivano-Frankivsk region) has been analyzed.

Закревська Л. М.

процеси відбуваються за нових географічних, правових та економічних умов, які викликані реформами, змінами у політичному, соціальному та економічному середовищі. Спрямованість української політики і курс на європейську інтеграцію обумовлюють зміни у зовнішніх міграційних процесах, посилюють міграційну активність населення країни. Незбалансованість вітчизняного ринку праці, низький рівень доходів, загального добробуту, якості життя населення, зневіра у покращання соціально-економічної ситуації посилюють бажання українських громадян мігрувати за кордон з метою працевлаштування. Це актуалізує завдання розробки ефективних інструментів регулювання міграційних процесів та удосконалення державної міграційної політики.

Вагомий вплив міграції на економічний та соціальний розвиток, збільшення її обсягів та інтенсивності в Україні обумовлює важливість дослідження міграційних процесів. В останні роки проблеми міграції досліджуються вченими М. Долишнім, Т. Драгуною, Ж. Зайончковською, С. Злупком, В. Євтухом, Е. Лібановою, О. Малиновською, Ю. Олефіром, О. Позняком, І. Прибитковою, Л. Рибаківським, М. Романюком, О. Хомрою, С. Чеховичем, Л. Шамілевою, Л. Шаульською, тощо.

II. Постановка завдання. Наукою накопичено багатий досвід, що дозволяє охарактеризувати основні риси, масштаби міграції, визначити історичну періодизацію, можливі наслідки міграційних процесів. Водночас невирішеною залишається задача формування дієвої міграційної політики в Україні, проблема ефективного державного регулювання процесів трудової міграції з урахуванням особливостей, передумов, факторів та форм міграції.

III. Результати. На сьогоднішній момент у світі налічується 214 млн. мігрантів. Незважа-

ючи на це, відсоткове співвідношення кількості мігрантів до загальної кількості населення Землі залишається відносно стабільним і зростає на 0,2 % (від 2,9% до 3,1 %) за останнє десятиріччя. Проте, відсоток мігрантів в країні значно варіює: Катар (87 %), Об'єднані Арабські Емірати (70 %), Йорданія (46 %), Сінгапур (41 %), і Саудівська Аравія (28 %) [1]. Щодо міграційних процесів серед регіонів світу, то їхні обсяги й відносна частка до загального обсягу населення світу доволі неоднорідні (табл. 1).

Африканські мігранти переважно їдуть до інших африканських країн з Південної Африки, Магрибу і Західної Африки, які виконують функції суб-регіонів і сприяють мобільності робочої сили в Африці.

Азія є найбільшим ресурсом тимчасових мігрантів-робітників, які працюють за контрактом, а також характеризується великими потоками мігрантів-робітників всередині регіону. Особливо активні міграційні процеси в Китаї та Індії.

Географічне розширення Європейського Союзу, а також розширення території дії Шенгенської угоди (договір «Про відміну паспортного митного контролю між країнами Європейського союзу»), породило перешкоди для резидентів країн, що не входять в дане інтеграційне утворення, в тому числі й для України. Підписано ряд двосторонніх угод між країнами-членами ЄС та Україною про спрощення візового режиму. З метою вирішення питань прикордонного співробітництва та для сприяння діалогу з питань міграції і надання притулку започаткований проект „Середеркопінгський процес” [2]. В рамках цього проекту поставлено завдання приведення законодавств, державних політик та практик Білорусії, Молдови й України з питань міграції і надання притулку у відповідність із стандартами ЄС, а також створення ефективної

Таблиця 1

Кількість мігрантів по регіонах світу та їх частка по відношенню до населення світу, 2010 р. 1]

Регіон	Мігранти, млн. осіб	Частка мігрантів від населення світу, %
Європа	69,8	9,5
Азія	61,3	1,5
Північна Америка	50	14,2
Африка	19,3	1,9
Латинська Америка	7,5	1,3
Океанія	6,0	16,8

і життєздатної регіональної мережі у країнах-учасниках з питань міграції та надання притулку.

Об'єднані нації оприлюднили інформацію щодо найбільших країн-реципієнтів міжнародних мігрантів в 2010 р., де Україна входить в десятку лідерів (табл. 2).

Країни-реципієнти міжнародних мігрантів у 2010 році [3]

Країна	Кількість міжнародних мігрантів, млн. осіб
Сполучені Штати Америки	42,8
Російська Федерація	12,3
Німеччина	10,8
Саудівська Аравія	7,3
Канада	7,2
Франція	6,7
Об'єднане Королівство	6,5
Іспанія	6,4
Індія	5,4
Україна	5,3

Таким чином, роль України в сфері міжнародної міграції постійно зростає. Вона є і надалі залишатиметься привабливою для імміграції іноземців, з одного боку як держава їх тимчасового перебування на шляху прямування до країн Європейського Союзу (транзитна імміграція), а з іншого боку – як країна кінцевого призначення. Україна є частиною центральноєвропейського маршруту, одного з п'яти основних транскордонних маршрутів нелегальної міграції, що ведуть до країн ЄС. Як наслідок, в Україні виникають загрози збільшення тіншового сектору економіки та корупції державних інститутів.

Формування політики регулювання міграційних процесів почалось в період становлення державності в Україні. Вперше цей напрям був відображений в Декларації про державний суверенітет України, ухвалений Верховною Радою України 16 липня 1991 р. [4], де були сформульовані засади державного регулювання міграційних процесів, окреслено напрями введення інституту українського громадянства, положення про рівні права іноземців, які легально перебувають на території України тощо. Це єдина норма, що існувала більше, ніж десятиріччя до ухвалення Верховною Радою України відповідного Закону. До моменту ухвалення Конституції України питання державної міграційної політики були лише частково врегульовані. Було прийнято низку законів, що мали першорядне значення: «Про громадянство України», «Про дер-

жавний кордон України», «Про прикордонні війська України», Митний кодекс України, «Про біженців», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про правовий статус іноземців» тощо.

Указом Президента від 12.02.2007 р. [5] зат-

Таблиця 2

верджена Стратегія національної безпеки України. Головна мета Стратегії – гарантування такого рівня національної безпеки, який би передбачав поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність. Одним з вагомих чинників, що зумовлює загрозу національній безпеці України, констатовано явище неконтрольованого впливу за межі держави інтелектуального і трудового ресурсу у формі трудової міграції, а також незаконна міграція в Україну.

Стратегію національної безпеки України було суттєво переглянуто та рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [6] було визнано, що загрозувати Україні може недосконалість державної політики у сфері міграції, неефективність системи державного регулювання міграційних процесів. Проте, більшість спірних питань даного нормативного документу так і залишились декларативними.

На наш погляд, найбільш дієвими у сфері здійснення міграційної політики в Україні є підписання двосторонніх міждержавних угод про взаємне працевлаштування громадян. В угодах обумовлюються такі питання, як, по-перше, порядок залучення робітників, кваліфікаційні, вікові та інші вимоги, що висувуються країною працевлаштування виходячи з чинного на її території законодавства; по-друге, визнання дипломів, свідоцтв про освіту, документів про при-

своєння звань, розрядів, кваліфікацій; по-третє, сторони взаємно визнають трудовий стаж; по-четверте, оформлення трудової діяльності працівника трудовим контрактом з роботодавцем; по-п'яте, надання робітникам соціального страхування і соціального забезпечення, здійснення медичного обслуговування за рахунок роботодавця; по-шосте, регулювання в'їзду та виїзду робітників згідно з чинним законодавством на території країни працевлаштування [7]. На даний час Україною підписані двосторонні міждержавні та міжурядові угоди про працевлаштування та щодо соціального забезпечення. Крім того, Україна є учасницею багатосторонніх міждержавних договорів у сфері працевлаштування та соціального захисту громадян України в рамках Співдружності незалежних держав.

У питанні вдосконалення системи управління міграційними процесами в Україні довгим був шлях до вироблення чіткої концепції, формування стратегії і постановки завдань у сфері регулювання міграційних процесів.

Прийняття Концепції державної політики у сфері міграції та створення Міграційної служби мало стати важливим для України кроком на шляху інтеграції в міжнародну спільноту не як донора висококваліфікованої і реципієнта низькокваліфікованої робочої сили, а як незалежної, прогресивної держави. Затверджений документ, начебто, включає всі аспекти міграційної проблематики, пов'язані з сучасними демографічними змінами, ситуацією, що складається на внутрішньому ринку праці, реалізацією національних інтересів держави і дією міжнародного режиму прав людини, однак всі положення мають суто декларативний характер, які невзможі замінити конкретного підходу щодо оцінки становища України у сучасних міграційних проце-

сах та вважатися „основними механізмами реалізації державної міграційної політики”.

IV. Висновки. Таким чином, без належного законодавчого вдосконалення та підтримки Концепція державної політики у сфері міграції не отримає подальшого практичного застосування у зазначеній сфері. Отже від того, наскільки дієвими будуть реформи у законодавчому полі, і залежатиме майбутній розвиток міграційної політики України.

1. Trends in Total Migrant Stock: Ukraine [Електронний ресурс] / United Nations. – Режим доступу: <http://esa.un.org/migration>.

2. Soderkoping process [Електронний ресурс] / International Organization for Migration. – Режим доступу: <http://www.iom.int/>.

3. Trends in Total Migrant Stock: Ukraine [Електронний ресурс] / United Nations. – Режим доступу: <http://esa.un.org/migration>.

4. Декларація про державний суверенітет України: за станом на 16 лип. 1991 р. / Верховна Рада Української РСР. – Офіц. вид. – К.: Відомості Верховної Ради України, 1991. – 8 с.

5. Про Стратегію національної безпеки України: за станом на 12 лют. 2007 р.: Указ Президента України, № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: за станом на 8 черв. 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»: Указ Президента України, № 389/2012. – Урядовий кур'єр. – 2012. – № 113, 26 черв. – С. 9-11.

7. Варецька О. Соціально-економічне підґрунтя трудової міграції населення України / Варецька О. // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 5. – С. 34-39.

The article examines the role of Ukraine in the sphere of international integration. The features and shortcomings of policy regulating migration processes in Ukraine. Proved the most effective ways of implementation of state migration

УДК 314:332.1

Казюка Н. П.

ОЦІНКА ВПЛИВУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

У статті розглянуто вплив демографічних факторів на формування та функціонування структури зайнятості населення. Здійснено аналіз демографічної ситуації в контексті його впливу на розвиток регіонального ринку праці. Запропоновано практичні рекомендації щодо

покращення стану зайнятості у відповідності до демографічних факторів впливу.

Ключові слова: структура зайнятості, чисельність населення, міграція, демографічна ситуація, народжуваність, смертність.

I. Вступ. Актуальність дослідження впливу демографічних факторів на формування зайнятості населення зумовлена, перш за все, необхідністю задоволення потреб у відтворенні робочої сили, як однієї із основних складових розвитку суспільного виробництва. В залежності від якісних та кількісних характеристик зайнятості формується і відповідна її структура.

Аналіз соціально-демографічних процесів є необхідною передумовою розв'язання основних суспільних проблем, розробки ефективної соціально-економічної політики. На базі такого аналізу стає можливою побудова майбутніх прогнозів щодо формування структури зайнятості, та, у відповідності до цього, можливо внести певні корективи у програми соціально-економічного розвитку, професійної підготовки кадрів та ін.

II. Постановка завдання. Рівень зайнятості населення відображає тенденції, що відбуваються не тільки на ринку праці, але й у всьому соціально-економічному житті суспільства. Структура зайнятості показує рівень розвитку продуктивних сил та ступінь використання трудового потенціалу нації.

Показник зайнятості населення формується під дією багатьох факторів, серед яких соціальні, економічні, демографічні, правові, національні, технічні, інституціональні та екологічні. При цьому одним із найважливіших чинників впливу залишаються демографічні тенденції. Саме цей фактор, в основному, обумовлює формування та функціонування структури зайнятості населення. Таким чином, дослідження впливу демографічних тенденцій на формування структури зайнятості населення регіону є досить актуальним для виявлення стану ринку праці, побудови прогнозів щодо майбутнього стану структури зайнятості та, у відповідності до них, – розробки програм забезпечення зайнятості. Вивченню та аналізу факторів формування структури зайнятості присвячені наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених: С. Бандура, Д. Богині, С. Калініної, М. Мурашка, О. Грішнєвої, А. Колота, Е. Лібанової, В. Новікова, В. Онікієнка, Ю. Маршавіна, І. Маслової, О. Цісецького, Г. Завіновської, В. Васильченка, А. Рофе, Л. Чижової, А. Котляра. Поряд з проведеними дослідженнями актуальним залишається питання вивчення формування структури зайнятості під дією факторів демографічного впливу.

Метою даної статті є дослідження оцінки впливу демографічних тенденцій Івано-Франків-

ського регіону на стан структури зайнятості населення та виявлення потенційних резервів зростання зайнятості.

III. Результати. Структура зайнятості формується під впливом цілої системи факторів, проте одним із визначальних є демографічний, який у значній мірі обумовлює функціонування зайнятості та її структури.

Зокрема, такий показник, як чисельність населення відображає тенденції суспільного поділу праці та процеси, що відбуваються на національному та регіональному ринку праці. За умов приросту чисельності населення зростає і вплив молоді в різні сектори економіки, активізуються позитивні зміни у якійній структурі робочої сили, підвищується її територіальна та професійна мобільність.

Збільшення чисельності населення беззаперечно є однією із основних умов розвитку соціально-економічного життя країни, джерелом надходження робочої сили в різні галузі економіки, носієм науково-технічного прогресу та професійного досвіду, навичок та умінь. Проте, аналізуючи взаємозв'язок кількості населення та економічних процесів, варто відзначити, що сама по собі значна чисельність населення ще не гарантує економічного зростання. Основним в цьому процесі є соціально-економічна свідомість громадян, їх мотиваційна спрямованість у розбудові економіки країни. «Людський розвиток, який має за мету забезпечення гідного життя для всіх людей, сприяє подоланню бідності, а отже, подоланню нерівності, становлення та розвитку демократії, збереження соціальної та політичної стабільності в суспільстві» [1; с. 293].

Так, щодо динаміки чисельності наявного населення Івано-Франківської області, варто відзначити, що простежується тенденція до зниження кількості наявного населення. Порівняно з 1990 роком чисельність населення скоротилась на 51,6 тис. осіб, та простежується подальше зниження даного показника, що свідчить про погіршення демографічної ситуації в регіоні (див. рис. 1).

Демографічні тенденції в значній мірі впливають на характер трудової активності населення. Зокрема, проявляється залежність між видами економічної діяльності та складом працюючих за віком, статтю, рівнем освіти, місцем проживання, сімейним станом. При цьому чоловіче та жіноче населення відрізняється рівнем мобільності: жінки, як правило, характеризуються коротшим періодом трудової діяльності, ниж-

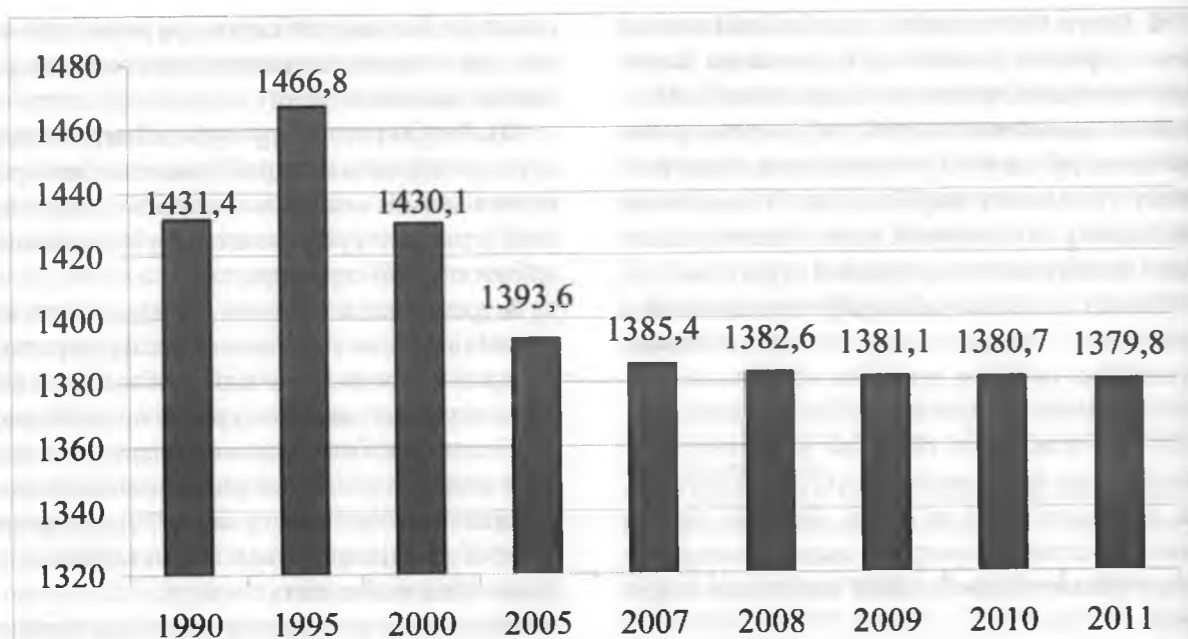

Рис. 1. Динаміка чисельності наявного населення Івано-Франківської області, 2000-2011 рр., тис. осіб
* Розраховано за даними Держкомстату [3; с. 284].

чим рівнем зайнятості у суспільному виробництві, специфічними вимогами до місця та умов праці, тобто значний вплив на зайнятість жінок має демографічна політика держави.

Розвиток демографічних тенденцій та зайнятості населення характеризуються тісним взаємозв'язком. Так, показник народжуваності, з однієї сторони, визначає рівень зайнятості жінок та перспективне зменшення чи збільшення робочої сили, а з іншої, – зміну обсягів споживання. Проте цей взаємозв'язок не є одностороннім, оскільки населення, як один із основних факторів економічного зростання, залежить не тільки від рівня розвитку економіки країни. В свою чергу, розвиток економіки та сфери зайнятості, зокрема, впливає на динаміку демографічних процесів. Варто відзначити, що саме цей взаємозв'язок в економічній науці вивчений ще не достатньо, незважаючи на те, що саме такі наукові доробки вкрай потрібні для розуміння тенденцій у розвитку соціально-економічних процесів та їх оцінки, пошуку альтернативних шляхів їх управління та регулювання. Так, попри об'єктивні соціально-економічні закономірності, що обумовлюють процеси відтворення населення, варто відзначити і інші чинники, які мають неоднозначний вплив на рівень народжуваності та смертності, такі як політичні, психологічні, історичні, культурні, які також обумовлюють суттєву диференціацію в демографічних процесах різних регіонів, сільських чи міських поселень.

Аналіз впливу демографічних тенденцій на формування зайнятості населення регіону варто почати з народжуваності, адже саме цей показник тісно пов'язаний з соціально-економічними змінами в сучасних умовах, які викликані падінням виробництва, реальної заробітної плати, зниженням рівня життя населення, інфляційними тенденціями, житловими проблемами, особливо молоді. «Постійне зниження рівня народжуваності в області загострює депопуляційні процеси серед населення – це зумовлює постаріння населення, зменшення кількості осіб працездатного віку та молодшого за працездатний, що негативно впливає на якість трудового потенціалу, розвиток економіки і формування якісної структури зайнятості» [2; с. 66-67]. Зниження народжуваності також викликає скорочення зайнятості в закладах освіти, охорони здоров'я (дитячих лікарнях, поліклініках та ін.), галузях побутового обслуговування. Порівняно з 1990 роком чисельність народжених скоротилась на 5793 осіб. Зниження цього показника активізує процеси старіння нації, зменшення кількості населення працездатного віку та молодшого за працездатний, що матиме негативний вплив на розвиток економіки, трудового потенціалу та формування якісної структури зайнятості населення.

Для зростання рівня народжуваності доцільно забезпечити матеріальні умови для відтворення населення, підвищити загальний добробут суспільства, подолати тенденцію зубожіння нації та зростання рівня її доходів.

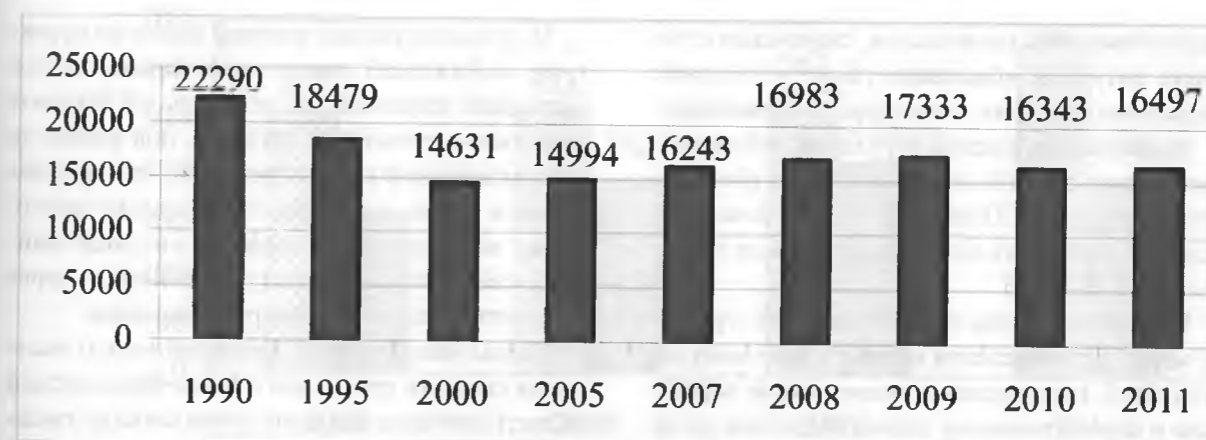

Рис. 2. Динаміка чисельності народжених, осіб

* Розраховано за даними Держкомстату [3; с. 292].

Наступним фактором впливу на сферу зайнятості, розвиток трудового потенціалу, статевовікову структуру населення, а отже, – на формування структури зайнятості населення є рівень смертності, що також залежить від різних передумов: рівня соціально-економічного розвитку, системи охорони здоров'я, добробуту населення та екологічних умов.

Порівняно з 1990 роком чисельність померлих скоротилась на 1655 осіб, що засвідчує певні позитивні тенденції у здійсненні демографічної політики.

Для подальшого скорочення рівня смертності доцільно впровадити ряд заходів щодо покращення матеріальних умов населення, доступнішого медичного обслуговування, покращення

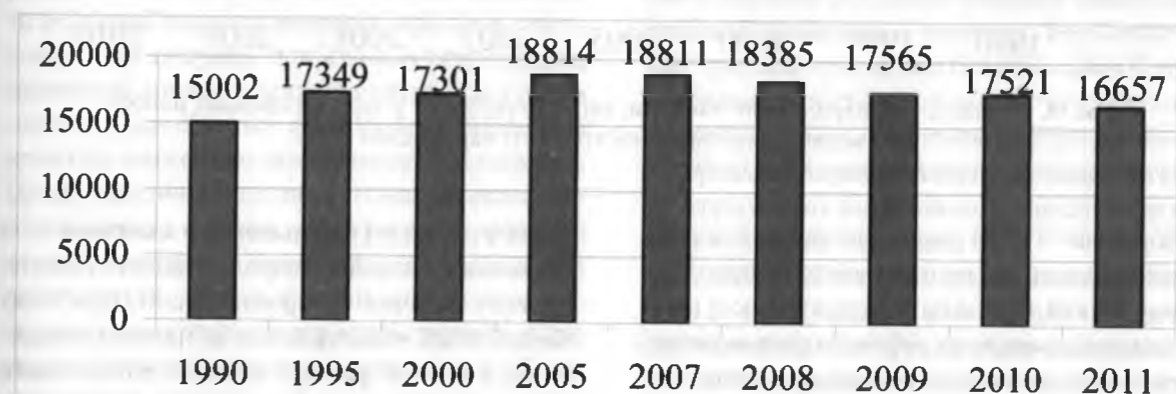

Рис. 3. Динаміка чисельності померлих, осіб

* Розраховано за даними Держкомстату [3; с. 292].

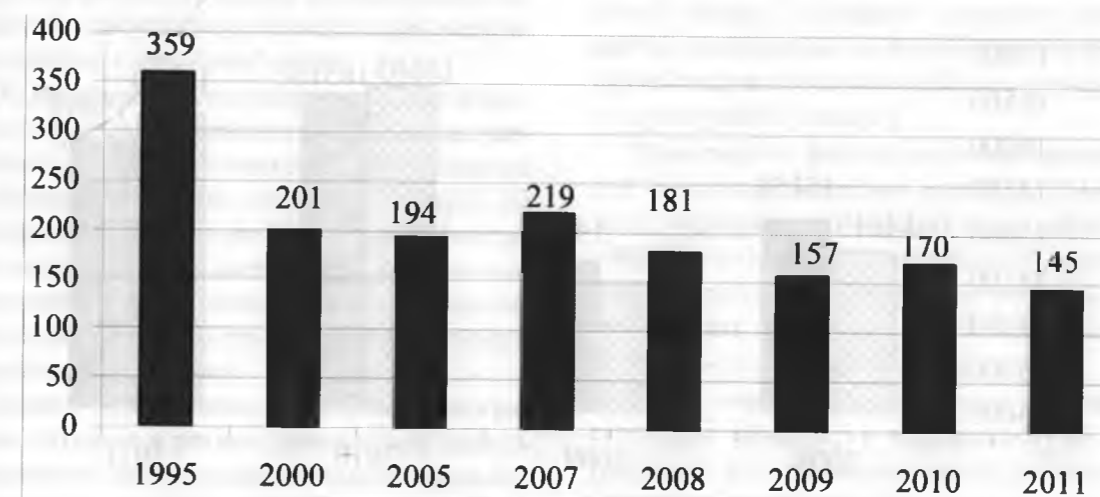

Рис. 4. Динаміка чисельності померлих дітей у віці до 1 року, осіб

* Розраховано за даними Держкомстату [3; с. 300].

екологічних умов проживання, скорочення стресових ситуацій, подолання таких негативних соціальних явищ, як алкоголізм та наркоманія.

Формування якісної структури зайнятості населення в значній мірі залежить від рівня дитячої смертності. Порівняно з 1995 роком чисельність померлих дітей у віці до 1 року скоротилась на 214 осіб.

Негативний вплив на перспективну структуру зайнятості населення матиме і зростання частки дітей, народжених жінками, які не перебували в зареєстрованому шлюбі (відсотків до загальної кількості народжених).

В сучасних умовах значний вплив на структуру зайнятості населення мають також міграційні тенденції, що залежать від багатьох соціально-економічних процесів, пов'язаних як із економічними перетвореннями, що відбуваються в країні, так із зміною суспільно-виробничих відносин. Демографічна ситуація здійснює свій вплив на структуру зайнятості через механічний та природний рух населення.

Таким чином, аналіз даних зайнятості населення свідчить про те, що в Івано-Франківській області протягом останніх років спостерігається тенденція до скорочення відтворення насе-

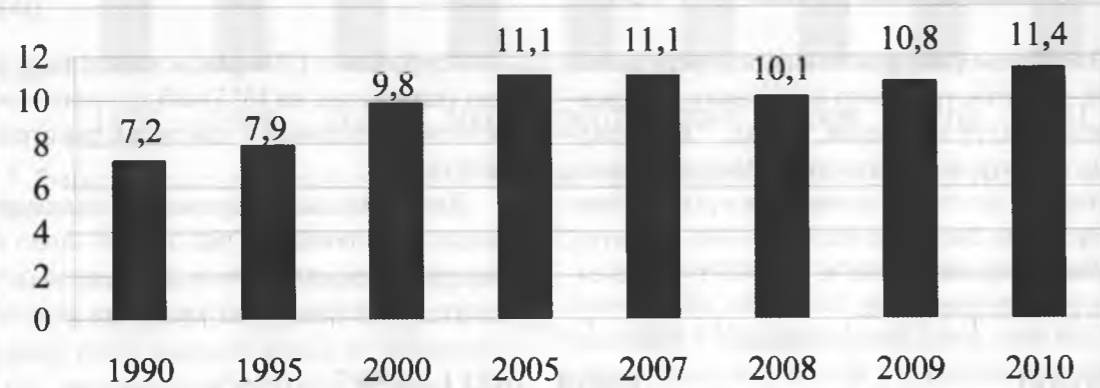

Рис. 5. Частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, відсотків до загальної кількості народжених

* Розраховано за даними Держкомстату [3; с. 295].

Порівняно з 1990 роком частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі зросла на 4,2 пункти, що є негативним соціально-демографічним показником та свідчить про погіршення соціально-економічної ситуації та занепад культурно-етичних цінностей нації.

лення у зв'язку із збільшенням смертності та зниженням показників народжуваності. Простежується фізичне «старіння» нації, при чому збільшується навантаження на наявних працюючих, а молоді фахівці змушені здійснювати самостійний пошук альтернативних місць зайнятості.

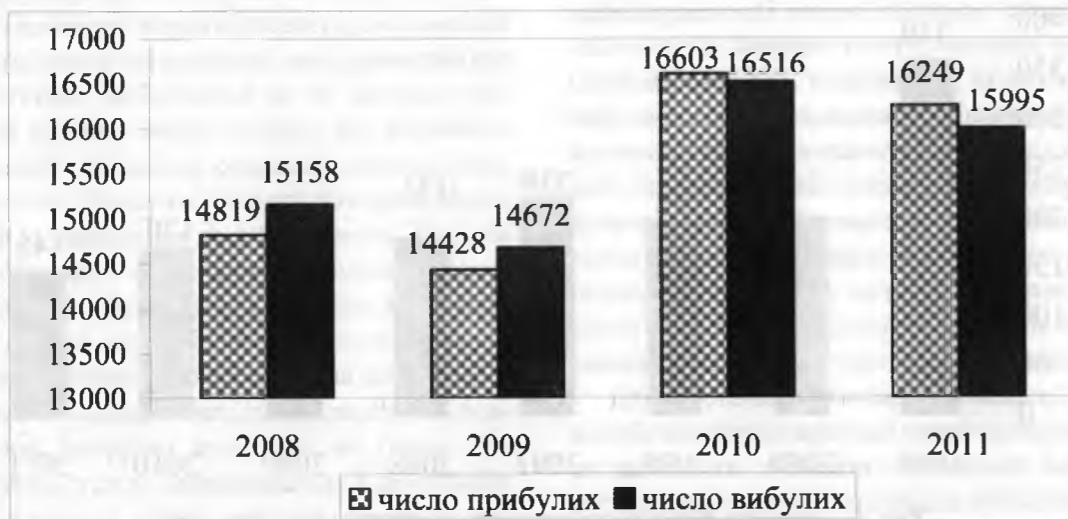

Рис. 6. Міграція населення в межах Івано-Франківської області, осіб

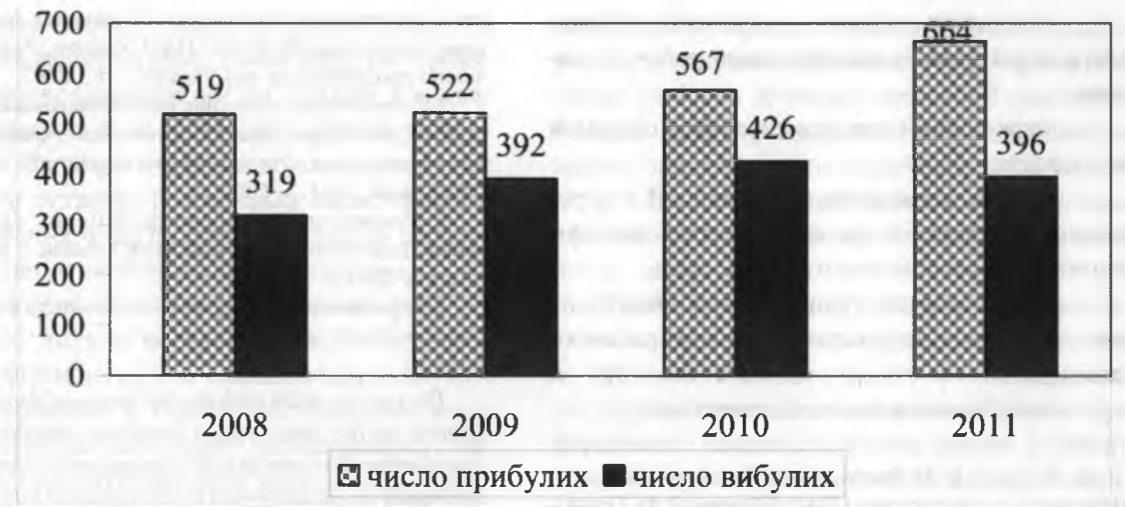

Рис. 7. Динаміка зовнішньої міграції, 2008-2011 рр., осіб

* Розраховано за даними Держкомстату [4; с. 347-348; 5].

Серед міграційних процесів, що впливають на зміни в структурі зайнятості, попри внутрішню міграцію, яка має на меті переїзд із села до міста, домінує зовнішня трудова еміграція, переважно нелегальна, спрямована на виїзд українців за кордон у пошуках більших заробітків та реалізації власних інтересів, прагнень, сподівань. Така ситуація пов'язана із скороченням зайнятості, зниженням виробництва, зростанням інфляції, наслідками фінансово-економічної кризи та зниженням рівня доходів працюючих. Це має негативний вплив не тільки на економічну ситуацію в Україні, але й на демографічний стан населення. З вітчизняного виробництва вилучаються молоді фахівці, спеціалісти, що змушені працювати за кордоном переважно не за спеціальністю, втрачаючи при цьому свої кваліфікаційні навички. На перспективу, українській економіці важливо зберегти та збільшити людський ресурс, трудовий потенціал, що дозволить в майбутньому отримати гідну реалізацію праці на благо нашої країни.

IV. Висновки. Демографічні процеси нерозривно пов'язані із соціально-економічними тенденціями, що спостерігаються у сфері зайнятості та обумовлюють певні зміни у її структурі. Це відображається через їхній вплив на демографічні характеристики населення, а також на соціально-економічний склад населення шляхом зміни кількості різних груп населення та темпів переміщення між ними.

Поряд з позитивними зрушеннями демографічна ситуація в регіоні залишається досить складною та потребує нових підходів щодо вирішення проблем формування трудового потенціалу.

Демографічний фактор відіграє вирішальну роль у забезпечення держави та її регіонів трудовими ресурсами, тому державна політика у цій сфері повинна спрямовуватись на активізацію соціального розвитку, відродження інституту сім'ї, служити реалізації інтересів людей та активізації соціального розвитку. Вирішення даних проблем неможливе без подолання бідності в державі, зростання доходів та підвищення добробуту всього населення; реформування ринку праці, оскільки саме тут закладаються основи формування міграційних процесів та загалом всієї поведінки індивідів.

Демографічне відтворення повинне базуватись не на кількісних, а на якісних параметрах, при цьому основні зусилля повинні спрямовуватись на вирішення питань із забезпечення процесів відтворення населення, зростання соціальної захищеності громадян, покращення екологічної ситуації, підтримку здорового способу життя, розширення можливостей доступу до якісної медичної освіти на забезпечення соціально-культурного розвитку.

Демографічні фактори розвитку визначальні для соціальної поведінки індивідів, їх мобільності, відношень до окремих видів зайнятості, ставленні до певних форм діяльності, тому вирішення проблем розвитку демографічної ситуації є досить актуальною проблемою сучасного соціально-економічного життя регіону.

Таким чином, для покращення регіональної структури зайнятості у відповідності до демографічних факторів впливу на неї доцільно проводити виважену державну політику, спрямовану на:

- створення додаткової кількості робочих місць в регіонах із надлишковою робочою силою;
- покращення умов проживання в сільській місцевості;
- надання додаткових можливостей в отриманні тих професій, що користуються високим попитом на регіональному ринку праці;
- вдосконалення транспортних сполучень для скорочення часу переміщення до робочого місця;
- стимулювання самозайнятості тощо.

1. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. із соц. політики / Е. М. Лібанова, О. М. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 494 с.
2. Цісецький О. Є. Трансформація структури зайнятості населення регіону в умовах економічних перетво-

рень (на прикладі Хмельницької області): дисертація канд. екон. наук: 08.09.01 / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2003.

3. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік / Держ. комітет статистики України; Голов. упр. статистики в Івано-Франківській обл. – Івано-Франківськ, 2011. – 530 с.

4. Статистичний щорічник за 2010 рік / О. Г. Осауленко. Державна служба статистики України. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2011.

5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

The article deals with the influence of demographic factors on the employment structure creation and its functioning. The analysis of demographic situation and its impact on development of the regional labor market was made. Also the practical recommendations about improving employment situation were given in depending with demographic factors.

УДК 330.342.11:32

Крімер Б. О.

ПРІОРИТЕТИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Публікацію присвячено дослідженню сучасного стану сімейної (пронаталістської) політики в Україні, оцінці її ефективності, а також обґрунтуванню пріоритетів і напрямів подальшого розвитку сімейної політики України в контексті сучасної демографічної ситуації та з огляду на досвід трансформації сімейної політики країн Європи.

Ключові слова: сімейна політика, пріоритети сімейної політики, народжуваність, демографічна криза.

І. Вступ. Сімейна політика України останніх років розвивалась як реакція на демографічну кризу й, відповідно, має чітко визначену пронаталістську орієнтацію – в зростанні показників динаміки народжуваності і вбачається позитивний її ефект. Безумовно, останнє десятиліття характеризується зростанням народжуваності та постійним скороченням природного убутку населення, який у кількох областях навіть змінився незначним природним приростом. Такий розвиток демографічних процесів породжує уявлення щодо неабиякої ефективності сімейної політики України, проте питання внеску саме інструментів сімейної політики (зокрема, виплат при народженні дитини) у дане зростання залишається відкритим. Питання ж подальшої еволюції

сімейної політики України стає все більш актуальним, зокрема, що стосується того, якою ж повинна бути сімейна політика в умовах поступового „пом'якшення” демографічної кризи і чи матиме подальше нарощування фінансування сімейної політики відчутний пронаталістський ефект?

II. Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування пріоритетів та напрямів подальшого розвитку сімейної політики України в контексті тенденцій сучасного демографічного розвитку та на основі використання провідного європейського досвіду трансформації сімейної політики.

III. Виклад основного матеріалу. Як відомо, починаючи з 2005 року, питанням пронаталістської політики в Україні приділяється достатньо багато уваги. Одноразова допомога при народженні дитини за цей час досягла надзвичайно високого, навіть за європейськими мірками рівня. Безумовно, матеріальна допомога при народженні дитини та в перші роки її життя стала вагомим інструментом соціальної та сімейної політики, що дав можливість позитивно вплинути на матеріальне становище сімей з дітьми. Інші, потенційно можливі для запровадження, інструменти сімейної політики в цей час практично не розвивались. Для України й надалі характерним залишається контраст низького

рівня оплати праці з високим рівнем допомоги при народженні дитини. Також відсутнє тривале фінансове сприяння сім'ям з дітьми, а виплати здійснюються за принципом повної універсалізації. Загалом, для розвитку системи виплат протягом останніх років більш характерним є нарощування обсягів, ніж розширення періоду виплат, що не можна оцінити позитивно.

Питання ж ефективності допомоги при народженні дитини (в пронаталістському контексті) значною мірою залишається дискусійним. Безумовно, в Україні уже впродовж десятиліття відбувається приріст народжуваності, що дозволяє говорити про «пом'якшення» демографічної кризи, проте внесок саме сімейної політики у цей процес не можна назвати визначальним. Існують також інші об'єктивні чинники, зокрема: реалізація відкладених під час економічної кризи 90-х рр. народжень в посткризовий період, трансформація вікової моделі народжуваності й реалізація відкладених у попередні роки народжень в більш пізні періоди життя, збільшення кількості жінок найбільш активного репродуктивного віку у зв'язку з входженням до нього більш широких, ніж попередні, поколінь 1982-1989 рр. народження. Не слід забувати, також, що зростання народжуваності після 2000 р. відбувалось в усіх без виключення країнах Європи, що говорить про існування певних загальноєвропейських факторів впливу, ще до кінця не вивчених. Існування такої значної сукупності чинників змушує вкрай обережно говорити про вплив виплат при народженні дитини на приріст народжуваності.

Певну інформацію для оцінки ефективності сімейної політики України дають дослідження соціологічного характеру, що аналізують думки населення щодо ролі тих чи інших інструментів сімейної політики. Результати досліджень 2008, 2009 та 2010 рр. [1-3] свідчать, що доля опитаних, які відзначили вплив матеріальної допомоги на свої дітородні плани, стабільно знаходиться на рівні 12-14%. Цю цифру можна вважати максимально можливим значенням внеску виплат у приріст народжуваності останніх років. Що цікаво, яких-небудь змін в умовах фінансово-економічної кризи не спостерігалось.

Отже, сімейна політика не є визначальним чинником зрушень у народжуваності України останнього десятиліття. Певний вплив на народжуваність, як бачимо, присутній, але, продовження нарощування допомоги при народженні дитини навряд чи матиме наслідком значний

позитивний. Проте, сімейна політика України, у цілому, таки має перспективи подальшого розвитку, оскільки дітородні орієнтації населення в нашій країні реалізовані далеко не повною мірою, про що свідчать відповідні дослідження [3, с. 131]. Отже, існує можливість відносно ефективного сприяння зростанню народжуваності,

Подібні соціологічні дослідження дозволяють також визначити головні перешкоди на шляху реалізації їхніх дітородних орієнтацій, з точки зору населення, що також є необхідним при формуванні сімейної політики країни. В першу чергу, фігурує збільшення оплати праці та вирішення житлових проблем населення. Вирішення цих проблем більш ймовірно матиме наслідком створення сприятливого середовища для народження дитини й наступного народження бажаної кількості дітей, ніж зростання виплат при народженні дитини.

Щодо інструментів власне сімейної політики, то найбільш ефективним шляхом їх вдосконалення слід вважати застосування випробуваних у інших країнах принципів та механізмів (серед яких далеко не всі потребують значних фінансових затрат). Зокрема, мова йде про перехід від універсальності до вибірковості спрямування сімейної політики, практичним втіленням якої будуть індивідуально-орієнтовані системи фінансового сприяння, розвиток тривалого матеріального сприяння сім'ям з дітьми, гнучкість системи відпусток, узгодження режимів роботи дошкільних закладів з потребами батьків, поступовий розвиток індивідуального догляду за дітьми. Уже декілька років в країні потребує вирішення проблема нестачі належної кількості закладів сфери соціальних послуг з догляду за дітьми, що певним чином обмежує прийняття рішень про народження бажаної кількості дітей. Варто наголосити також на важливості інформаційно-ідеологічних інструментів сімейної політики, якими наразі практично нехтують в Україні.

З іншого боку, першочергові проблеми, що заважають народженню бажаної кількості дітей, як уже говорилося, знаходяться у дещо іншій площині, ніж коло питань, що вирішує власне сімейна політика. Виходячи з цього, основним пріоритетом подальшого розвитку соціально-економічної політики України, в першу чергу, повинно стати сприяння можливостям забезпечення сім'ї та дитини працюючими батьками. І, уже в контексті цього потрібно модернізувати інструменти власне сімейної політики.

У будь-якому випадку, варто розуміти, що зростання показників народжуваності, навіть за найбільш оптимістичних сценаріїв розвитку подій, не буде значним, оскільки індикатори дітородних установок знаходяться на рівні 1.9–2 дитини як у чоловіків, так і у жінок. А, отже, очікування зростання, зокрема, сумарного показника народжуваності до рівня 2–2,1 дитини на жінку (рівень заміщення поколінь) є неогрунтованими. Проте й можливе зростання на декілька десятків частин значення цього показника за умов депопуляції та демографічної кризи слід розглядати як позитивний та бажаний результат.

Певні уявлення щодо варіантів подальшого розвитку сімейної політики України можна отримати, розглядаючи сучасні трансформації сімейної політики країн Європи, де дана галузь соціальної політики розвивається значно більш тривалий період часу.

В першу чергу зазначу, що сучасна сімейна політика відходить від суто пронаталістських цілей, приділяючи більшу увагу зрівноваженому соціально-економічному розвитку країни, забезпеченню благополуччя сімей з дітьми, реалізації людського потенціалу. Основоположним чинником такої трансформації, не в останню чергу, слід вважати сучасні демографічні тенденції. Впродовж більш ніж десяти років народжуваність країн Європи впевнено зростала. Нехай зростання й відбувається на низькому рівні, проте в поєднанні з низькою смертністю й високою тривалістю життя ймовірність критичних для демографічного розвитку наслідків поступово зменшується. Відлунням цього для сімейної політики стала більша актуалізація добробуту вже народжених дітей та їх батьків, ніж виключно пронаталістський контекст. Зростання народжуваності відбувалось в усіх без виключення країнах Європи, незалежно від їх економічного, суспільного чи геополітичного становища, хоча країни з більш чітко вираженою політикою сприяння народжуваності характеризуються дещо значнішим приростом показників народжуваності, ніж решта.

Сучасні дискусії щодо цілей та напрямів сімейної політики країн ЄС зводяться до того, що основними вказується наступних три орієнтири: 1) благополуччя дітей, 2) гендерна рівність, 3) поєднання зайнятості та сімейного життя. Цілі часто визначаються як взаємопов'язані: до прикладу, доведеним вважають, що можливість поєднання батьками сімейного життя

з зайнятістю позитивно впливає на добробут дітей. Крім того, стверджується, що необхідність подолання низької народжуваності є важливою метою для частини держав Євросоюзу [4].

Найперша ціль – благополуччя дітей. Європейський Союз розглядає зростання благополуччя (як матеріального достатку, так і особистого розвитку) дітей та молоді як засіб допомоги молодим поколінням для найбільш повного розкриття їхнього потенціалу в майбутньому, сприяння максимальному внеску в економічне та соціальне життя суспільства. В першу чергу мова йде про подолання дитячої бідності. Незважаючи на загальний економічний розвиток, ризик бідності для сімей з дітьми є незмінно вищим, ніж для решти населення, що є безсумнівною проблемою. Європейська комісія заявила, що найкращим шляхом подолання дитячої бідності є комплексна стратегія, що поєднує матеріальну підтримку сімей з дітьми, забезпечення зайнятості батьків й надання відповідних послуг по догляду за дитиною, зростання доходів працюючих батьків.

Друга ціль – гендерна рівність, є складовою соціальної та сімейної політики багатьох країн Європи уже тривалий час. Передбачаються недискримінаційні можливості щодо зайнятості, залучення батька до догляду за дитиною, подолання гендерних стереотипів у суспільстві. Недискримінація жінок (насамперед матерів з дітьми) на ринку праці є тим інструментом, що дозволяє в певній мірі сприяти більш повній реалізації репродуктивних настанов.

Третя ціль, поєднання сім'ї та зайнятості, є ключовим моментом у боротьбі з бідністю сімей з дітьми. Сприяння зайнятості батьків у поєднанні з матеріальною підтримкою та соціальними послугами являє собою комплексну систему подолання дитячої бідності, забезпечення інвестицій у суспільний та економічний розвиток у майбутньому. Показники батьківської інтеграції на ринок праці можуть одночасно слугувати показниками оцінки матеріального становища їхніх дітей, а тому, ведеться боротьба за поєднання сімейного життя та зайнятості. На сучасному етапі пріоритетами у даному напрямі є розширення гнучкості відпусток, розвиток системи соціальних послуг по догляду за дитиною, забезпечення сприятливої організації робочого часу та неповної зайнятості, матеріальна підтримка батьків у відпустках. Освіта та зайнятість не повинні приводити до відмови від народження дітей, оскільки цим завдається значна шкода сталому розвитку країни у майбутньому.

Зростання народжуваності теж згадується як бажаний позитивний наслідок сімейної політики сучасного Євросоюзу, проте саме по собі не розглядається основною ціллю сімейної політики. На сучасному етапі тільки декілька країн Євросоюзу заявляють про те, що зростання народжуваності є безпосередньою ціллю їхньої сімейної політики. Насамперед це ті країни, рівень народжуваності яких все ще вкрай низький. Пов'язувати це можна, з одного боку, з уже згаданим стабільним зростанням народжуваності впродовж останнього десятиліття, з іншого – з неможливістю напряму прив'язати ріст народжуваності до заходів сімейної політики, оскільки більшість досліджень говорять про незначний вплив її інструментів на дітородну активність. Сучасні, обумовлені різноманітними чинниками, тенденції народжуваності в країнах Європи не дають можливості говорити про будь-яке значне зростання народжуваності протягом найближчих десятиліть, що відображається в прогнозах європейських статистичних служб [5]. Бачимо чітко помітну орієнтацію на забезпечення благополуччя і достойного майбутнього уже народжених дітей, а не виключно на стимулювання зростання кількості народжень. Подібний підхід також був би корисним при формуванні подальшої сімейної політики України.

IV. Висновки. Говорячи про співвідношення цілей сімейної політики України та Євросоюзу, потрібно усвідомлювати відмінності у стартових умовах реалізації сімейної політики. Якщо у європейських країнах працюючі батьки забезпечують достойне матеріальне становище сім'ї, а отже ведеться боротьба за повернення батьків на ринок праці, поєднання сім'ї та зайнятості, то Україна має інші реалії – працюючий батько і навіть працюючі обоє батьків у більшості випадків не гарантують матеріального добробуту сім'ї та дітей. А тому створення можливостей поєднання сім'ї та зайнятості не може бути на першому місці в Україні, хоча, безумовно, цією сферою теж потрібно активно займатись. Ефективним розвиток даної сфери, знову ж таки, буде виключно у випадку існування можливості забезпечення добробуту сім'ї за допомогою власних трудових доходів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначу, що основними пріоритетами подальшого розвитку сімейної політики України повинні стати: збіль-

шення оплати праці та сприяння можливостям забезпечення сім'ї та дитини працюючими батьками, орієнтація на забезпечення сучасного та майбутнього благополуччя уже народжених дітей, вирішення житлових проблем населення, розвиток системи соціальних послуг по догляду за дитиною, перехід від універсальності до вибіркової спрямованості сімейної політики, розвиток індивідуально-орієнтованих системи фінансового сприяння, забезпечення більшої гнучкості системи відпусток, узгодження режимів роботи дошкільних закладів з потребами батьків, розвиток системи індивідуального догляду за дітьми, використання інформаційно-ідеологічних інструментів сімейної політики.

Розвиток сімейної політики України в контексті визначених пріоритетів дозволить створити більш сприятливе середовище для народження дитини в країні, що матиме наслідок якомога більш повну реалізацію дітородних орієнтацій, яка, в свою чергу, позитивно відобразиться на динаміці показників народжуваності та демографічній ситуації в країні у цілому.

1. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / [Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, О. М. Балакірева та ін.]. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

2. Молоді та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / [Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, В. А. Головенько та ін.]. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

3. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / [Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, В. Г. Бялковська та ін.]. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

4. Henning Lohmann, Frauke H. Peter, Tine Rostgaard, Katharina Spiess Towards a Framework for Assessing Family Policies in the EU // OECD Social, Employment and Migration Working Paper [Електронний ресурс] – №. 88, 03-Jun-2009. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/towards-a-framework-for-assessing-family-policies-in-the-eu_223883627348

5. Eurostat Methodologies and Working papers, Work session on demographic projections [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-10-009/EN/KS-RA-10-009-EN.PDF

Paper is devoted to the development of modern family policy in Ukraine, evaluating its effect on fertility. Priorities and directions for further development of family policy in Ukraine in the modern demographic framework are allocated.

УДК 331.522

Мельничук О. П.

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті проаналізовано безпосередній вплив проблем, що нині існують в освітньому середовищі в Україні на розвиток трудового потенціалу. У роботі запропоновано шляхи подолання загроз, спричинених проблемами в освітній галузі, які негативно впливають на розвиток трудового потенціалу країни.

Ключові слова: трудовий потенціал, освітнє середовище, загрози, шляхи подолання.

І. Вступ. Соціально-економічний механізм розвитку трудового потенціалу країни окреслив нагальні проблеми, які існують у цій площині. Все більше науковців схиляються до думки, що проблеми, які є на шляху сталого розвитку трудового потенціалу, пов'язані з недосконалістю освітнього середовища та проблемами, які існують у ньому. Саме недосконалість, а подекуди і відсталість та нелогічність освітньої сфери, породжують непереборні проблеми на шляху розвитку освітніх чинників трудового потенціалу країни в цілому.

Дослідженням питання трудового потенціалу, проблем освітньої галузі та їх переплетіння з розвитком трудового потенціалу займаються все більше науковців, які розглядають ці проблеми з різних сторін [1, 2, 3, 4, 5]. Серед них С. І. Бандур, Г. А. Дмитренко, А. М. Колот, М. В. Кравченко, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор, В. В. Онікієнко, С. І. Пирожков, П. Т. Саблук, М. В. Семікіна, С. Г. Струмилін, С. Ю. Трубич, Л. В. Шаульська, К. І. Якуба та інші.

ІІ. Постановка завдання. Автор ставить за мету проаналізувати основні проблеми, які існують в українському освітньому середовищі, визначити основні загрози, які вони спонукають, та запропонувати шляхи подолання зазначених проблем задля створення сприятливих умов для розвитку трудового потенціалу.

ІІІ. Результати. Дослідження проблеми розвитку трудового потенціалу та впливу негативних явищ на цей процес, дозволило зробити ґрунтовні висновки щодо основних проблем, які стають найбільшою перепоною на шляху до бажаного результату, що окреслений законодав-

чо на рівні держави різноманітними програмами та законами. На нашу думку, велика кількість проблем, що існують в українському освітньому середовищі, стають найбільшими проблемами на шляху до сталого та повноцінного розвитку трудового потенціалу країни. Дослідження та аналіз проблеми дозволили виявити основні загрози, які спричиняють існуючі проблеми в освітній галузі. І як вирішення зазначених загроз, що можуть спричинити виявлені проблеми, ми запропонували можливі шляхи їх вирішення.

1. Неврахування потреб ринку праці в процесі розвитку освітнього середовища.

Загрози:

– невідповідність пропозиції робочої сили потребам ринку праці, що обумовлює дефіцит фахівців технічного профілю та надлишок тих, хто має економічну та юридичну освіту;

– гальмування позитивних тенденцій економічного розвитку через нестачу кваліфікованих робітничих кадрів та технічних фахівців;

– подальша деградація технічної освіти в Україні, що обумовлюватиме занижений рівень інноваційного розвитку всього господарського комплексу держави.

Шляхи подолання: проведення широкомасштабних досліджень поточного стану та динаміки розвитку загальнодержавного та регіональних ринків праці в цілях структурної переорієнтації освітньої системи України.

2. Нерозвиненість системи професійної орієнтації молоді та працевлаштування випускників.

Загрози:

– відсутність належної уваги до проблем озайомлення випускників загальноосвітніх шкіл з ситуацією, яка має місце на ринку праці, і як наслідок – незацікавленість абітурієнтів у здобутті багатьох з перспективних професій та робітничих спеціальностей;

– обмеженість можливостей для всебічного розкриття особистих здібностей молоді, в результаті чого безліч потенційно талановитих медиків, винахідників та програмістів на все життя залишатимуться приреченими на працю за спеціальностями, які було обрано помилково,

внаслідок впливу неадекватних суспільних стереотипів;

– незадовільний рівень співпраці закладів вищої та професійно-технічної освіти з потенційними роботодавцями, що обумовлює надмірну затеоретизованість навчального процесу та знижує конкурентоспроможність молодих спеціалістів на ринку праці.

Шляхи подолання:

– підвищення уваги до проблем обрання професійної долі за всіма рівнями освітньої системи, удосконалення інструментарію та процедури профорієнтаційної роботи, уточнення критеріїв оцінювання якості останньої з урахуванням пріоритетів сталого людського розвитку;

– розробка організаційних механізмів, спрямованих на покращення співпраці між роботодавцями та закладами освіти;

– розвиток мережі бізнес-інкубаторів та інноваційно-технологічних центрів з метою забезпечення умов, необхідних для набуття практичного досвіду за фахом, а також надання можливостей потенційним роботодавцям вносити корективи у структуру здобутих в процесі навчання теоретичних знань та практичних навичок.

3. Невідповідність освітніх програм та навчальних планів підготовки фахівців світовим стандартам. Відсутність інноваційних підходів та технічних засобів, нерозвиненість форм та методів формування знань, умінь та практичних навичок.

Загрози:

– перенасичення ринку праці дипломованими фахівцями, освітній рівень яких не відповідає й мінімальним стандартам розвинених країн;

– подальша структурна деформація національного ринку праці внаслідок надмірного зменшення пропозиції робочої сили з боку кадрів вищої кваліфікації, здатних до розробки та впровадження інновацій у господарську практику;

– нерозвиненість уявлень щодо здорового способу життя та, як наслідок, подальше погіршення професійного здоров'я працюючих;

– неухвага до проблем охорони праці, що й надалі призводитиме до надмірного травматизму та зростання кількості нещасних випадків у виробничих умовах.

Шляхи подолання:

– фундаменталізація освіти, раціоналізація багатоступеневості та багаторівневості загальної та фахової підготовки, застосування інноваційних підходів в процесі організації навчально-виховного процесу;

– удосконалення змісту освітніх програм, забезпечення безперервності та відкритості навчального процесу, всебічне використання інформаційних та комунікативних технологій навчання, розвиток дистанційної освіти;

– орієнтація студентів й учнів на виявлення активної позиції та творчого мислення в процесі оволодіння знаннями;

– розвиток наукових шкіл як бази розширення фундаментальних досліджень, що забезпечуватимуть прогрес у відповідних сферах знань та удосконалюватимуть теоретичну підготовку студентів.

4. Недосконалість системи оцінювання якості знань і практичних навичок учнів та студентів, а також суперечливість вимог, що висувуються при вступі до вищих та професійно-технічних навчальних закладів.

Загрози:

– неефективність системи залучення талановитої молоді до лав студентства та складу учнів професійно-технічних навчальних закладів внаслідок невідповідності критеріїв відбору спеціалізації обраної професії або спеціальності;

– невиправданість присвоєння освітньо-кваліфікаційних рівнів та знецінення дипломів, отриманих за підсумками навчання, що значно ускладнює процес формування високопрофесійних трудових колективів у виробничих умовах, адже відрізнити «справжній» диплом від «несправжнього» на етапі відбору персоналу, як правило, досить складно;

– загальне зниження результативності функціонування господарського комплексу країни внаслідок заміщення вакантних посад дипломованими спеціалістами та кадрами робітничих професій, якість освіти яких є вкрай сумнівною.

Шляхи подолання:

– подальший розвиток системи зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх шкіл як передумови підвищення результативності вступних компаній та оптимізації структури набору за різними рівнями освіти;

– підвищення вимог до роботи та формування державних екзаменаційних комісій, до складу яких окрім представників навчального закладу мають бути включені провідні фахівці науково-дослідних установ, представники органів державної влади, виробничих структур, які мають досвід роботи у відповідній сфері.

5. Недофінансування освіти.

Загрози:

– неможливість створення сучасної матеріально-технічної бази освіти та наукових досліджень, в тому числі розвинутого лабораторного, спортивного та оздоровчого комплексу, бібліотечного фонду, що в цілому має бути важливою ознакою і передумовою наближення держави до реалізації ідей сталого людського розвитку;

– вихолощення кадрового потенціалу дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти внаслідок заниженого рівня оплати праці;

– подальше обмеження державного замовлення на підготовку фахівців у вищих та професійно-технічних навчальних закладах, що робить більшість з обдарованих студентів, які не мають пільг, необхідних для позаконкурсного вступу, зайвими в процесі виборювання бюджетних місць за обраними спеціальностями. Це значно знижує доступність освіти та свідчить про необхідність подальшого удосконалення соціальних ліфтів у державі.

Шляхи подолання:

– оптимізація фінансового забезпечення освіти з урахуванням нагальних потреб придбання сучасного аналітичного та технологічного обладнання та розвитку навчальної, матеріально-технічної і соціально-оздоровчої бази;

– підвищення рівня заробітної плати з метою утвердження престижу педагогічної праці.

6. Нерозвиненість, а іноді й незатребуваність наукового потенціалу вищих навчальних закладів в процесі інноваційного розвитку України, що уповільнює позитивні тенденції у площині сталого розвитку трудового потенціалу.

Загрози:

– суттєве уповільнення генерування нових знань внаслідок згортання обсягів фундаментальних досліджень;

– неувага до розв'язання наукових задач прикладного характеру, що мають перспективу практичного застосування та комерціалізації;

– нерозвиненість механізмів залучення роботодавців та інвесторів до процесу фінансування освіти;

– відсутність можливостей для створення та впровадження перспективних технологій, що забезпечуватимуть випуск продукції нової якості та постійне підвищення продуктивності праці, як передумови реалізації ідей сталого розвитку трудового потенціалу.

Шляхи подолання:

– інтеграція освіти з провідними академічними та галузевими науково-дослідницькими

інститутами, а також підприємствами та фірмами для спільного навчання студентів, виконання наукових досліджень і організації виробництва;

– створення інноваційної інфраструктури закладів освіти, яка забезпечуватиме проходження науково-технічною розробкою весь шлях – від оформлення інтелектуальної власності до випуску наукоємної продукції;

– формування зацікавленого та підготовленого до інноваційної діяльності контингенту студентів, аспірантів та докторантів;

– розширення госпрозрахункових робіт з промисловими підприємствами, і передусім, у сфері високих та наукоємних технологій.

7. Невиконання системою освіти своєї виховної місії, що унеможливує прискорене формування громадянського суспільства, як запоруки сталого розвитку трудового потенціалу.

Загрози:

– надмірне морально-етичне вихолощення особистісних концепцій громадян та відсутність прогресивних філософсько-світоглядних орієнтацій, що перешкоджає вільному волевиявленню громадянської позиції та ускладнює процес розвитку трудового потенціалу;

– безвідповідальне ставлення до праці, нерозуміння її загальнодержавного, соціального та особистісного значення.

Шляхи подолання:

– виховання патріотизму та поваги до законів держави, а також громадянських прав особистості, розвиток прагнень до збереження та припорошення престижу, слави та багатства вітчизни;

– створення умов для свідомого сприйняття ідеалів доброти, порозуміння, милосердя, співчуття, зацікавленості проблемами загальнодержавного розвитку та культивування інтелігентності як надзвичайно важливої якості випускника;

– формування передумов для інтелектуально-моральної свободи особистості, здатності до адекватної самооцінки, саморегуляції поведінки та діяльності в процесі досягнення пріоритетів сталого розвитку трудового потенціалу.

IV. Висновки. Розвиток трудового потенціалу неможливий без створення для цього належних умов. На сьогоднішній день створення сприятливих умов, в першу чергу, полягає у запобіганні негативних впливів та усуненні несприятливих умов розвитку трудового потенціалу. Дослідження зазначеного питання показало, що ве-

лику кількість загроз для повноцінного та всебічного розвитку трудового потенціалу провокують невирішені проблеми, які існують у сфері освіти. На нашу думку, лише вирішивши нагальні проблеми, які з кожним роком тільки припливають в українському освітньому середовищі, можна створити сприятливі умови для всебічного та повноцінного розвитку трудового потенціалу та розраховувати на його розвиток у бажаному для суспільства та країни напрямку.

1. Указ Президента України Л. Кучми 3 серпня 1999 року № 958/99 «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року» <http://www.kuchma.gov.ua>.

2. Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р., № 2984-III

УДК 332.1:331.104

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗРІЗІ

Розглянуто фактори, що впливають на формування трудового потенціалу. Представлена удосконалена класифікація різноманітних факторів, під дією яких відбувається формування та використання трудового потенціалу в регіональному аспекті.

Ключові слова: трудовий потенціал, фактори впливу, соціально-економічні проблеми, регіональні аспекти, інтеграційні процеси.

I. Вступ. Виникнення та загострення складних соціально-економічних проблем в державі насамперед пов'язано з системою світовою економічною кризою.

Слід зазначити, що найбільш вразливою економічною категорією, що попадає під вплив зовнішнього й внутрішнього оточення в період ринкових трансформацій елементом економічної є трудовий потенціал. Тому визначення напрямків щодо збереження розвитку трудового потенціалу як фундаментальної основи формування продуктивної зайнятості є досить актуальною. Можливість розв'язання цієї різносторонньої соціально-економічної проблеми ускладнюється через відсутність конкретно спрямованих наукових розробок, пов'язаних з розумін-

3. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р., № 1060-XII

4. Лісогор Л. С. Освітні чинники забезпечення інноваційного людського розвитку / Л. С. Лісогор // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – червень 2008 р. – № 3(30). – С. 421-424.

5. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: Монографія. / Л. В. Шаульська. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2005. – 502 с.

Direct influence of problems which exist in an educational environment in Ukraine today is analysed in the article, on development of labour potential. The actual ways of overcoming of threats, caused problems in elucidative industry, which negatively influence on development of labour potential of country are in-process offered.

Нікончук Н. В.

ням трудового потенціалу як багатоаспектного явища, рівень розвитку якого змінюється під впливом соціально-економічних та демографічних чинників. В цьому контексті особливу увагу потребує вивчення особливостей формування, збереження і розвитку трудового потенціалу в регіонах країни.

II. Постановка завдання. Звертаючи увагу на наявність достатньо великої кількості наукових праць та досліджень, поки що відсутня універсальна комплексна класифікація факторів, що впливають на формування трудового потенціалу в регіональному аспекті даної проблеми, що обумовлює необхідність комплексного аналізу цієї проблеми і визначає її актуальність. Поставлена проблематика, вимагає, теоретико-методичного обґрунтування класифікації чинників, що впливають на реалізацію трудового потенціалу на рівні окремих регіонів.

III. Результати дослідження. Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, зокрема входження до низькі впливових до міжнародних організацій потребує прискорення економічних реформ, та трансформації ринкових механізмів для ефективного інтегрування у світову економіку. Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку України та її регіонів в період

зміни економічної парадигми, пов'язане з вирішенням низки питань в економічній сфері. Одним із пріоритетних питань, що потребує вирішення на державному і регіональному рівнях, є оптимальний територіальний і галузевий розподіл трудового потенціалу. При вирішенні цього питання, одним із ключових аспектів, що потребує додатково уваги є визначення чинників впливу на формування та використання трудового потенціалу.

Особливу увагу дослідженню методичних та методологічних аспектів присвячених розвитку трудового потенціалу здійснені такими вітчизняними вченими, як М. Долішній, С. Злупко, М. Кім, Г. Купалова, Е. Лібанова, М. Пітюлич, С. Пирожков, К. Якуба та багатьма іншими науковцями.

Питанню щодо визначення особливостей функціонування трудового потенціалу в регіональному розрізі присвячені праці відомих українських економістів С. Бандура, Д. Богині, Т. Заєць, М. Краснова, Н. Павловської, С. Писаренко, В. Стешенко, В. Шевченко, О. Грішньої та інші.

Більш вузько спрямоване дослідження поняття трудового потенціалу та регіональних аспектів його формування проведені такими науковцями як В. Данюк, Н. Лук'яненко, С. Калініна, О. Уманський та інших вчених.

Аналізуючи різноманітні теоретико-методологічні обґрунтування класифікації чинників, що впливають на реалізацію трудового потенціалу на рівні окремого регіону, можна відзначити дослідження проведені економістом Слівінською Н. М. [1], де з'ясовано основні чинники, які в сучасних економічних умовах впливають на реалізацію трудового потенціалу аграрно-індустріального регіону є:

- 1) зміна форм власності, розвиток нових форм господарювання;
- 2) структурна перебудова економіки, спад виробництва, що зумовив зниження попиту на робочу силу;
- 3) рівень організації виробництва та праці;
- 4) рівень оплати праці;
- 5) рівень життя населення.

Досліджуючи класифікацію факторів формування і використання трудового потенціалу за рівнем виникнення і дії в аграрній сфері Поповим В. М. [2], виділено такі чинники:

- 1) загальнодержавні (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, рівень розвитку продуктивних сил країни, формування державних програм розвитку економіки, оплата праці,

соціальний захист населення, розвиток пріоритетних галузей та територій, розробка державної програми зайнятості населення, державна політика в сфері аграрного виробництва, демографічні особливості);

2) територіальні (природний і механічний рух населення, система підготовки та перепідготовки кадрів, ступінь розвитку інфраструктури ринку праці, розвиток соціальної інфраструктури, рівень розвитку продуктивних сил, спеціалізація виробництва, розробка і реалізація територіальних програм зайнятості, наближеність до транспортних вузлів, забезпеченість шляховою сіткою, екологічні аварії та катастрофи, природно-кліматичні умови, історичні традиції);

3) особистісні (стать, вік, сімейний стан, фізичне здоров'я, життєво-цільові установки, спеціальність, рівень кваліфікації, володіння суміжними професіями, спадковість, рівень культури); 4) галузеві (умови та охорона праці, спеціалізація, сезонність, рівень технічної оснащеності, земля і природні умови як визначальні фактори виробництва, специфічні особливості основних засобів) [3].

Застосовуючи суспільно-географічний підхід Заволоки Ю. Ю. виділила фактори формування та використання трудового потенціалу за рівнем і сферою їх дії.

Економіко-географічна група факторів передбачає територіальний та галузевий розподіл працездатного населення в кількісному та якісному аспекті, формування попиту на працю, потоків трудового потенціалу між центрами виробництва тощо.

Фактори соціально-географічної групи забезпечують освітньо-кваліфікаційний рівень трудового потенціалу, можливість працевлаштування, здатність витримувати конкуренцію тощо.

Функціонування трудового потенціалу через геодемографічну групу факторів визначає загальні межі та якість трудового потенціалу, специфіку окремих груп працездатного населення, трудову активність, мобільність, створює підґрунтя до відтворення трудового потенціалу, відображає просторову диференціацію та потенційну можливість трудової діяльності тощо.

Інституціональні фактори забезпечують алгоритм реалізації трудового потенціалу, адаптацію нових працівників та підвищення кваліфікації кадрів, створюють умови включення в процес суспільного виробництва тощо. [4]

В роботі Згалат-Лозинської Л. В. розглянуто існуючі підходи до визначення якості трудового потенціалу та запропоновано багатокомпонентну її структуру, яка складається з чотирьох взає-

мов'язаних підсистем: природно-біологічної; освітньо-професійної; економіко-мотиваційної; соціальної. [5]

У числі чинників трудового потенціалу населення Д. П. Богиня і М. В. Семікіна виділяють трудовий менталітет, в якому відбиваються результати соціально-економічного, культурного і духовного розвитку населення. Вони розглядають його як соціально-економічну категорію, що істотно з погляду розуміння суті показника на рівні суспільства. [6]

Спробу дати повнішу схему класифікації чинників зробила А.В. Калина [7]. Вона виділила дві основні їх групи: екстенсивну і інтенсивну.

До екстенсивних віднесені чинники демографічного характеру. Їх кількісна оцінка проводиться по ресурсах праці і фонді робочого часу. Вони характеризують трудову активність населення. Це: населення в працездатному віці, що розрізняється по вікових групах; по статі; фізичному стану працездатного населення; міжрегіональній міграції.

Інтенсивні чинники А. В. Калина класифікує по двох підгрупах:

1. Соціально-економічні чинники, якісна оцінка яких визначається тривалістю робочого часу, інтенсивністю праці, збагаченої знаннями

і що має творчий зміст. До них вона відносить і працездатне населення по групах тих, що працюють, що виражає структуру екстенсивної частини трудового потенціалу, трудових ресурсів і не може кваліфікуватися як група інтенсивних чинників (продуктивної сили праці).

2. Техніко-економічні і організаційні чинники, що визначають економію робочого часу, підвищення продуктивності праці: науково-технічний прогрес; структура народного господарства; галузева структура матеріального виробництва; продуктивність праці; розвиток виробництва без приросту чисельності персоналу; стимулювання економіки праці.

На нашу думку, доцільно виділити соціально-економічні чинники в окрему групу. Вони визначають трудовий потенціал як економічну категорію. У неї можна було б включити структуру народного господарства, систему оплати і стимулювання праці. Зростання продуктивності праці або виробництва без скорочення чисельності працівників, вже самі по собі є показниками вимірювання рівня трудового потенціалу і не можуть кваліфікуватися як його чинник. Таким чином, схема класифікації чинників потребує уточнень з використанням вдосконаленого класифікаційного підходу, на нашу думку може виглядати так (рис 1).

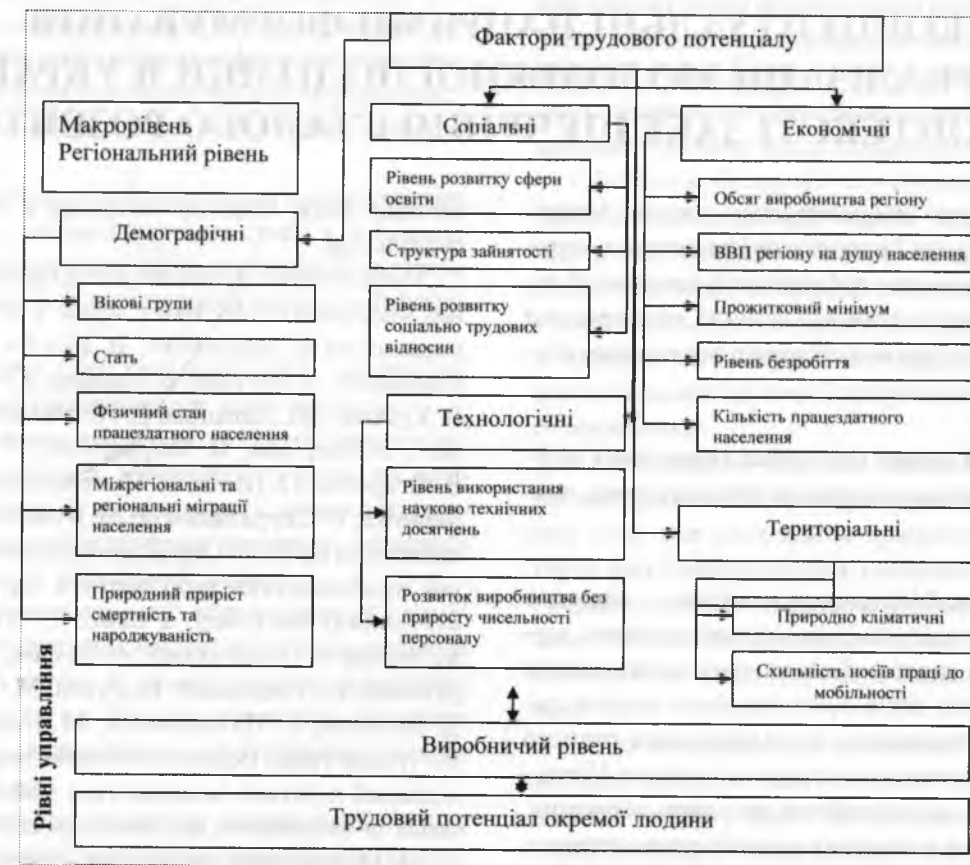

Рис. 1. Класифікація факторів впливу на формування трудового потенціалу в регіональному розрізі

Техніко-економічні чинники доцільно віднести до інтенсивних чинників, що визначають рівень продуктивної сили праці (продуктивності праці, якщо говорити про реальний рівень продуктивної його сили).

IV. Висновки. Дослідивши наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, нами побудована класифікація факторів впливу на формування трудового потенціалу в регіональному розрізі. Представлена класифікація включає п'ять основних груп факторів впливу, які щільно взаємопов'язані з виробничим та особистим трудовим потенціалом людини.

Формування та використання трудового потенціалу відбувається під дією різноманітних факторів. Враховуючи економічний аспект дослідження, було визначено економічні, соціально-економічні, демографічні та інституціональні фактори, що діють на регіональному рівні.

1. Слівінська Н. М. Соціально-економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01. – Донецьк, 2003. – 19 с.

УДК 338:613.9

КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Огородник Н. П.

Розглянуто концептуальні засади формування державної молодіжної політики в Україні, запропоновано пріоритетні напрями її реалізації. Проаналізовано основні здобутки та проблеми у сфері молодіжного житлового кредитування.

Ключові слова: державна молодіжна політика, молодіжне житлове кредитування, концепція.

I. Вступ. Молодіжна політика – важлива складова соціально-економічної політики держави. Вона являє собою систему законодавчих і нормативних актів, організаційних заходів і заходів зі встановлення та підтримання певного соціального статусу молодого покоління. У вузькому сенсі – це специфічна діяльність державних, регіональних і місцевих органів влади, спрямована на підтримання нормативного життєзабез-

2. Попов В. М. Відтворення трудового потенціалу аграрного сектора економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / Попов В. М. – Миколаїв, 2005. – 20 с.

3. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навчальний посібник. / Мезенцев К. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82

4. Заволока Ю. Ю. Суспільно-географічні аспекти використання трудового потенціалу Харківської області: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00. – Київ, 2008. – 19 с.

5. Згалат-Лозинська Л. О. Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу за умов формування ринкових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук – К., 2002. – 18 с.

6. Богиня Д. П., Семікіна М. В. Трудовий менталітет у системі мотивації праці: Монографія. – Кіровоград: Поліграфія – Терція, 2002. – 226 с.

7. Каліна А. В. Організація і оплата праці в умовах ринку (аспект ефективності): Навчань. допомога.– 3-е видавництво, перераб. і доп.– К.: МАУП, 2001.– 312 с.]

We consider the factors that influence the formation of labor potential. Presented improved classification of various factors under which the formation and use of labor potential in the regional context.

печення дітей, підлітків та молоді в сучасному суспільстві.

Теоретичною основою досліджень державної молодіжної політики є праці з державного управління В. Бакуменка, В. Бульби, А. Гальчинського, А. Дегтяря, В. Князева, О. Крюкова, В. Куценко, М. Латиніна, Е. Лібанової, В. Лугового, А. Мерзляк, О. Мордвінова, Н. Нижник, В. Огаренка, О. Палій, Н. Пухтинського, О. Скрипника, В. Скуратівського, В. Шамрая, І. Шпильового та ін. [6,7]. Серед дослідників молодіжної проблематики виділяються зарубіжні та вітчизняні науковці, а саме: С. Алещонок, М. Антонов, І. Ільїнський, А. Козлов, В. Криворученко, В. Лісовський, В. Луков, М. Мошняга, Д. Полієва, С. Пугинський, М. Перепелиця, В. Чупров тощо. Водночас питання відносно молодіжної політики залишаються малодослідженими та визначають актуальність статті.

II. Постановка проблеми. Метою статті є визначення пріоритетних напрямів і завдань

формування та реалізації молодіжної політики в Україні на сучасному етапі соціально-економічних трансформацій.

III. Результати. Державна молодіжна політика реалізується органами державної влади та місцевого самоврядування за участі в ролі партнерів молодіжних громадських об'єднань, бізнес-спільнот, неурядових організацій та інших юридичних і фізичних осіб. Результатом їх взаємодії на принципах соціального партнерства є розробка узгодженого комплексу заходів правового, організаційного, соціально-економічного, духовно-морального, психологічного характеру, що створює відповідні умови для всебічного та гармонійного розвитку молоді, при цьому враховуються інтереси різних сторін такого суспільного діалогу. Інтереси держави передусім полягають у підтримці соціального благополуччя та розширеному відтворенні людського капіталу; бізнесу – у підготовці кваліфікованої робочої сили з навиками творчої діяльності; місцевих спільнот – у збереженні традицій та самобутності, запобіганні міграційного відтоку молоді (особливо з сільської місцевості та депресивних територій).

Таким чином, основна мета молодіжної політики полягає в:

- створенні правових, організаційних, економічних, соціальних, політичних, фінансових та інших умов для успішного функціонування системи життєзабезпечення молодого покоління;
- підвищенні якості життя дітей, підлітків і молоді;
- соціально-правовому захисті багатодітних, неповних, неблагополучних сімей з неповнолітніми дітьми та соціально-економічній підтримці молоді сім'ї як основного інституту суспільства.

Виходячи з цієї триєдиної мети, повинні вирішуватися такі взаємопов'язані завдання:

- **Нормативно-правові:** розвиток ювенального законодавства, ювенального права та ювенальної юстиції, впровадження державних стандартів життєзабезпечення родини та молодого покоління, їх соціальний захист.

- **Освітньо-виховні:** впровадження єдиної системи підготовки підростаючого покоління до сучасного життя, трудове, цивільне, патріотичне, моральне та фізичне виховання молодого покоління, формування в нього високої загальної культури.

- **Економічні:** розвиток матеріальної бази та формування в суспільстві економічних передумов для вирішення пріоритетних завдань жит-

тєзабезпечення підростаючого покоління, створення умов для оптимального та нормативного (наприклад, згідно медико-біологічних норм) фізичного, психічного, духовного та соціального розвитку дітей, підлітків і молоді.

- **Кадрові:** удосконалення і подальший розвиток системи професійної підготовки, підготовки та підвищення кваліфікації фахівців для організацій та установ життєзабезпечення молодого покоління, реалізації ефективної соціальної роботи на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому).

- **Репродуктивні:** забезпечення безпечного материнства й охорони здоров'я новонароджених; охорона репродуктивного здоров'я неповнолітніх.

- **Реабілітаційні:** профілактика вродженої інвалідності дітей, профілактика та реабілітація дітей, підлітків і молоді, які опинилися в кризовій ситуації; медико-соціальна реабілітація дітей-інвалідів; розробка заходів щодо оптимальної інтеграції в суспільство дітей-сиріт, бездоглядних і безпритульних неповнолітніх; формування та розвиток механізмів, що дозволяють забезпечити виховання дітей-сиріт в умовах сім'ї.

- **Девіантно-превентивні:** формування превентивних систем комплексного вирішення проблем профілактики правопорушень серед неповнолітніх з подальшою їх соціальною реабілітацією, підвищення ефективності заходів попередження будь-яких видів девіантної поведінки.

- **Інфраструктурні:** створення, розвиток і оптимізація діяльності мережі установ, що надають різноманітні соціальні послуги родині, дітям, підліткам та молоді, забезпечення необхідних фізіологічних потреб дітей раннього віку в спеціальних і лікувальних продуктах харчування за умови активної підтримки вітчизняного виробника.

- **Матеріально-технічні:** створення необхідної матеріальної бази та формування економічних умов для досягнення пріоритетних орієнтирів життєзабезпечення молодого покоління і родини; адресна соціальна допомога багатодітним, неповним і кризовим сім'ям, безпритульним та бездоглядним дітям, а також дітям-сиротам;

- **Перспективно-відтворювальні:** активізація молоді (з раннього віку) на підготовку її до «дорослого життя» – служінню суспільству, вітчизні через інтенсивну пізнавальну, творчу та трудову діяльність; формування та розвиток активної

життєвої позиції, коли молоде покоління здатне самостійно вирішувати велику частину своїх соціально-економічних проблем; підтримка талановитої й обдарованої молоді різного віку;

• **Науково-дослідні та інформаційні:** розробка наукових основ ювенальної медицини, ювенального права, ювенальної юстиції; проведення спеціальних наукових досліджень (включаючи пошукові); організація соціально-економічного та соціально-психологічного моніторингу різних типів сімей з дітьми, різних категорій і когорт молодого покоління, формування банку даних про процеси, що відбуваються в середовищі дітей, підлітків та молоді; прогнозування соціальних ситуацій у сім'ях з дітьми, а також у середовищі молодого покоління, різних його категоріях і когортах на основі аналізу тенденцій.

В Україні перші загальнодержавні молодіжні програми з'явилися наприкінці 1990-х років, зокрема 20 березня 1998 р. Уряд ухвалив «Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні («Молодь України»); 18 листопада 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки». У 2001 р. в Україні було запроваджено державне молодіжне житлове кредитування, у 2003 р. – освітнє кредитування.

Ефективність молодіжної політики визначається якістю підростаючого покоління, його відповідністю (невідповідністю) існуючим і необхідним, перспективним стандартам для реалізації економічної стратегії розвитку країни та її регіонів. Кількісно це засвідчують показники рівня охоплення освітою, безробіття та зайнятості серед молоді, забезпеченості житлом, обсягів надання послуг культури.

Як засвідчують дані табл. 1, одним із пріоритетних напрямків державної молодіжної політики в Україні залишається вирішення житлового питання молоді. Саме сфера житлового будівництва й іпотека найбільше постраждали під впливом світової фінансово-економічної кризи. Виходячи з цього пріоритетними напрямками житлової політики держави визначені:

- створення організаційних, фінансових і правових умов для забезпечення молоді доступним житлом;
- мобілізація позабюджетних ресурсів для поліпшення житлових умов молоді, створенням фінансової системи надання допомоги молодим сім'ям у вирішенні житлових проблем;
- надання підтримки молоді в поліпшенні житлових умов шляхом формування системи іпотечного кредитування.

Серед основних здобутків за останні роки передусім слід назвати збільшення обсягів бюджетного фінансування відповідних програм, а також удосконалення нормативно-правових

Таблиця 1

Характерні показники становища молоді в Україні

Показник	2005	2010
Розподіл населення у віці 14-35 років за рівнем освіти (%):		
повна вища	14,9	22,2
базова вища	2,6	3,5
неповна вища	17,3	14,5
повна загальна середня	46,5	42,5
Частка населення у віці 14-35 років, яке має професійно-технічну освіту	24,2	20,6
Поліпшення житлових умов молодих сімей:		
перебували на черзі	111722	116888
одержали житло	940	1080
Розподіл домогосподарств за ступенем задоволення своїми житловими умовами (%):		
задоволені	41,6	47,2
дуже задоволені	1,8	1,7
Захворюваність на туберкульоз і онкологію молоді віком 15-34 років включно в Україні:		
туберкульоз	14543	11928
онкологія	4545	4649

Джерело: [4, с. 91,94; 5, с. 91,94; 8, с. 17; 9, с. 50].

основ реалізації молодіжної житлової політики. Так, у Законі України “Про Державний бюджет на 2010 рік” було передбачено виділення коштів на молодіжне житлове будівництво за такими бюджетними програмами:

– “Надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла” в обсязі 100 млн. грн.;

1. “Часткова компенсація відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла” у обсязі 180,5 млн. грн. [3].

У Верховній Раді України 14 жовтня 2011 за ініціативи Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву (надалі – Фонд) зареєстровано та 17 травня 2012 р. прийнято за основу проект Закону № 9290 «Про особливості державної підтримки забезпечення молоді житлом». У законопроекті закладено такі основні принципи, як визнання забезпечення молоді житлом пріоритетом діяльності держави; доступність інформації та прозорість механізмів державної підтримки; етапність задоволення житлової проблеми молодих громадян відповідно до загальнодержавних та регіональних програм; цільове, адресне та разове використання державної підтримки. Окрема увага приділяється організації дієвого громадського контролю за виконанням законодавства у сфері забезпечення молоді житлом – для цих функцій передбачається створити Громадську раду.

У відповідності з вищезазначеним фінансування Програми заплановано за принципом 70/30 або 50/30/20, тобто 70% або 50% (відповідно) вартості житла сплачує громадянин, 30% компенсується бюджетом, а по другій програмі

20% додатково компенсується коштами місцевого бюджету.

У 2010 р. було відновлено фінансування пільгового молодіжного кредитування, на потреби якого виділено 36 млн. грн. із загального та спеціального фондів Держбюджету, залучено 31 млн. грн. з місцевих бюджетів і 17 млн. власних коштів Фонду. Це дозволило надати 297 кредитів молодим сім'ям, що більш ніж у два рази перевищує показник попереднього року. Вдалося відновити та прискорити будівництво об'єктів, які були заморожені через відсутність фінансування, та ввести в експлуатацію 23 будинки, де квартири отримали 288 молодих сімей.

Однак існуючі темпи молодіжного житлового будівництва не дозволяють розраховувати на вирішення проблеми у середньостроковій перспективі. Згідно з офіційними статистичними даними, у 2010 р. лише 0,84% молодих сімей, які перебували на черзі, одержали житло та поліпшили житлові умови (рис.).

Отже, основними напрямками подальшого вирішення проблеми забезпечення житлом молоді, на наш погляд, є:

- розроблення нових фінансово-кредитних програм на основі механізму надання довгострокових державних кредитів і цільових адресних субсидій та кредитів за рахунок інших джерел фінансування на будівництво (реконструкцію) і придбання житла;
- надання молодим сім'ям цільових адресних субсидій за кредитами, отриманими ними в комерційних банках на будівництво (реконструкцію) чи придбання житла;
- фінансування будівництва житла для молодих сімей шляхом застосування спеціальних житлово-накопичувальних депозитних рахунків у комерційних банках;
- залучення коштів кредитних спілок на по-

Таблиця 2

Динаміка розвитку молодіжного житлового кредитування

Рік	Виділено з Державного бюджету, тис. грн.	Виділено з місцевих бюджетів, тис. грн.	Надано кредитів	Проінвестовано житла, кв. м
2000	60 709.90	15 032.07	1421	93 217.70
2005	110 571.38	20 823.09	1089	79 834.40
2006	91 002.02	34 019.30	646	45 648.10
2007	94 273.30	51 450.60	632	44 977.10
2008	76 799.37	56 538.10	486	35 225.40
2009	0.00	34 191.34	127	9 323.60
2010	36 000.00	31 000.00	297	0.00
Всього	776 345.83	315 023.15	9966	675 833.70

Джерело: [2].

Рисунок. Кількість молодих сімей, які перебували на квартирному обліку і одержали житло та поліпшили житлові умови у 2010 році за регіонами, один.

криття витрат на перший внесок для молодих сімей при отриманні кредитів комерційних банків;

– формування резервного фонду за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету (кошти від повернення раніше виданих кредитів) для покриття фінансових ризиків;

– залучення іноземних інвестицій, у тому числі кредитів, для подальшого кредитування сімей та самостійних громадян для будівництва (реконструкції) і придбання житла згідно із законодавством.

III. Висновки. Суспільству та державі необхідно звернути особливу увагу на якість молодіжної складової людського капіталу як найважливішої умови економічного розвитку. Необхідно по-новому підійти до стратегічного планування розвитку України та її регіонів, враховуючи можливі зміни параметрів людського (в тому числі - трудового) капіталу у зв'язку з погіршенням якості нинішньої молоді, а також об'єктивно і критично оцінити характер проведеної політики щодо молоді. Ця політика повинна стати вже у найближчому майбутньому одним із найважливіших засобів виховання, освіти та соціалізації підрастаючого покоління, фактором ефективної підготовки його до активного самостійного життя, умовою успішного реформування суспільства. Саме політика щодо молоді має підвищити роль молодого покоління як складової частини людського капіталу та важливого фактора соціально-економічного розвитку.

Організаційне, правове та фінансове об'єднання цільових програм і заходів у галузі молоді дасть можливість більш ефективно проводити соціальну політику в регіонах при відносно обмежених бюджетних асигнуваннях. Такий підхід показує єдність процесів виховання, освіти та соціалізації молоді, а також може стати основним орієнтиром стратегічного розвитку України на довготривалу перспективу з урахуванням активізації «людського фактора» в економічній і соціальній сферах як передумови забезпечення сталого розвитку.

1. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» // ВВР України. – 1993. – № 16. – Ст. 166

2. Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву: [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats.php>

3. Довідкова інформація щодо молодіжної політики в Україні: [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://studzahyst.org.ua/content/dovidkova-informaciya-shchodolodizhnoyi-politiki-v-ukrayini>

4. Квартирний облік та кількість наданих квартир в Україні у 2005 році: [стат. зб.]. – К.: Державна служба статистики України. – 2006. – 103 с.

5. Квартирний облік та кількість наданих квартир в Україні у 2010 році: [стат. зб.]. – К.: Державна служба статистики України. – 2011. – 103 с.

6. Нижник Н. Р. Державно-управлінські відносини в демократичному суспільстві / Н.Р. Нижник. – К., 1995. – С. 207.

7. Пухтинський Н. А. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / Н. А. Пухтинський. – К., 1998. – С. 364.

8. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2005 році (за даними вибіркового

обстеження умов життя домогосподарств): [стат. зб.]. – К.: Державна служба статистики України. – 2005. – 21 с.
9. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): [стат. зб.]. – К.: Державна служба статистики України. – 2010. – 79 с.

УДК 316.444.

Остана О. М.

СОЦІАЛЬНА СУТНІСТЬ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглянуто соціальні наслідки міграційних процесів, наведено статистичну та аналітичну інформацію про іммігрантів в Україні. Особливий акцент зроблено на тому, що органи державної влади покликані приділяти більше уваги питанням імміграції та її наслідкам.

Ключові слова: міграційні процеси, глобалізація, імміграція, іноземці.

I. Вступ. Сучасний світ постає сьогодні як складне полісистемне утворення, що динамічно розвивається. Глобалізація призвела до активізації всіх форм міжнародної взаємодії і зокрема поставила на новий щабель таку форму як міграція робочої сили, яка виступає важливою складовою міжнародних економічних відносин [1].

Важливість дослідження міграційних процесів зумовлена стрімким зростанням їх обсягів, нарощуванням інтенсивності, поширенням на всю територію нашої країни, вагогим впливом на її економічний та соціальний розвиток. Особливе місце міграції робочої сили в сучасних умовах визначається насамперед її динамізмом, швидким реагуванням на зміни у суспільстві та економіці.

В даний час зміни, викликані глобалізаційними процесами, зачіпають різні сторони суспільного життя: від сімейних стосунків до форм державного устрою. Міграція як явище, історично властиве людям, також набуває нових форм і характеру. Немає жодної країни у світі, котра б на різних етапах свого розвитку тією чи іншою мірою не була задіяна у світових міграційних процесах: чи то у ролі країни-донора – поставачальника трудових ресурсів, чи то у ролі країни-реципієнта [2, с. 367].

II. Постановка завдання. Міграція охоплюючи та втягуючи у свою орбіту різноманітні сфери життєдіяльності людини, всі соціальні прошарки та групи населення, не лише здійснює

Conceptual principles of forming the state youth policy in Ukraine, proposed priorities for its implementation. The main achievements and challenges in youth residential lending. Keywords: state youth policy, youth housing lending concept.

вагомий вплив на становлення особистості, а й спричиняє швидку трансформацію суспільних інститутів, що готують її до ефективного життя у новому світі. В результаті сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів той факт, що міграція перетворилася на один з головних чинників політичної, економічної та соціокультурної динаміки сучасної цивілізації. Завданням дослідження є вираження важливості соціальної сутності міграційних процесів для України.

III. Результати. Питання міжнародного розвитку і зокрема процесів міграції робочої сили, розглядаються в працях багатьох науковців: П. Кругмана, Е. Лібанової, В. Левківського, М. Романюка, А. Киреєва, Н. Куликова, Л. Лісогора, Д. Лук'яненка, Ю. Макогона, О. Малиновської, А. Мокія, С. Пирожкова, Ю. Пахомова, С. Писаренко, О. Позняк, А. Поручника, О. Рогача, А. Румянцева, Є. Савельєва, А. Філіпенка, І. Школи, О. Шниркова та інших.

Враховуючи багатоманітність здобутків науковців-економістів у розробці даної проблематики, разом з тим впевнено можна сказати, що масштабність міграційних процесів у сучасному світі, значущість викликаних ними змін у життєдіяльності країн і народів, а також зростання соціально-психологічної напруженості на території перебування мігрантів вимагають посилення уваги до їх всебічного дослідження.

Частка міжнародних мігрантів становить 6-7% від чисельності постійного населення, і це негативно позначається на національності та загальному культурі приймаючої держави. Не менш загрозливими є наслідки міграційних процесів і для країн, що «розпорошують» таким чином власне населення, адже в результаті не лише все гостріше постає нестача трудових ресурсів, а й деформується статево-вікова структура нації, яка втрачає найбільш здорових, молодих та освічених громадян [3].

Нині через Україну проходить один з найпотужніших міграційних потоків у світі, призво-

дячи до її геополітичного розшарування. Відповідно до даних Всесвітнього банку, у 2010 р. коридор «Росія-Україна» посів друге у світі місце за масовістю міграцій (3,7 млн. осіб), поступившись у власній популярності лише напрямку «Мексика-Сполучені Штати Америки» (11,6 млн. осіб). Загалом, за підрахунками ООН, за останнє десятиріччя потік нелегалів у нашу країну зріс приблизно у 20 разів. Причому, якщо раніше мігранти розглядали Україну здебільшого як тимчасовий притулок перед «ривком» до Європи, то в останні кілька років, коли Європейський Союз суттєво ускладнив для іноземців перетин власного кордону, значна їх кількість оселяється в нашій державі [4]. Торік на постійне місце проживання до України приїхало 64796 осіб, з них майже 20 тис. з Російської Федерації. Такі дані оприлюднила Державна служба статистики. Для порівняння, з Туреччини приїхало 3014 осіб, з В'єтнаму – 2522, а зі Сполучених Штатів – 1055 осіб.

Частка вихідців з Росії, які переїхали жити до України, була найвищою в 2011 році, і протягом останніх років демонструвала стабільне зростання. Так в 2010 році цей показник становив 14602, а в 2008-му – 8703 [5]. Проте це тільки фіксовані дані, а точну кількість нелегальних іммігрантів в Україні не знає ніхто: ні МВС, ні МЗС, ні Прикордонна служба, ні Президент з Прем'єр-міністр. Загалом число іммігрантів в нашій державі становить більше 7 мільйонів, і ці цифри лякають. Тільки близько 5% нелегалів потрапляють до України незаконно перетинаючи кордон (поза пунктами пропуску), решта 95% – це особи, які легально в'їхали до України і не хочуть повертатись додому. Іноземцям, які приїхали на навчання, дозволяється займатись підприємницькою діяльністю, тому 90% іноземних студентів торгують на ринках.

Можна сказати, що і наявність іммігрантів «б'є по-кишені» українського бюджету. Утримання одного нелегала в пункті тимчасового утримання коштує нашій державі близько 1000 гривень на місяць, а депортація – більше 1000 доларів. Пункти утримання нелегалів знаходяться під пильним наглядом Євросоюзу і різних правозахисних організацій, тому живеться нелегалам непогано – приміром, мусульман годують окремо, згідно з їх релігійними нормами.

Якщо у батьків-іноземців на території України народжується дитина, то вона отримує українське громадянство. Батьки цієї дитини, в свою чергу, мають право отримати громадянство за

спрощеною процедурою. Іноземці, які легально перебувають на території України користуються соціальною допомогою нарівні з громадянами України, наприклад, мають право отримувати допомогу при народженні дитини – 14500 гривень.

Громадяни країн СНД мають право на безвізовий в'їзд до України. Їм також дозволено не реєструватись в органах МВС за місцем проживання до 90 днів. Після закінчення цього терміну вони знову перетинають кордон туди – сюди і живуть цілком законно наступні 90 днів. І так раз-по-раз. Для порівняння – український громадянин повинен зареєструватись за новим місцем проживання протягом 10 днів [6].

Кожен іноземець, який отримав дозвіл на постійне проживання в Україні, має право викликати до себе в гості своїх співвітчизників. Закон не накладає обмежень ні по кількості цих осіб, ні по терміну їх перебування. Етнічні українці, які бажають іммігрувати до України, не мають жодних переваг перед іншими іммігрантами. Для порівняння – держава Ізраїль здійснює імміграцію виключно за національною ознакою. Ціни за комунальні послуги в Україні досить високі, але значно нижчі, ніж в Європі, тому, що наша держава виділяє з держбюджету дотації на оплату різниці між тарифами для населення і собівартістю цих послуг. Оскільки іноземці платять за комунальні послуги нарівні з громадянами України, то виходить, що значна частина держбюджету витрачається на дотації іноземцям.

Оскільки міграція – це процес переміщення людей з відсталіх регіонів до розвинутих країн, мігранти, які потрапляють на територію України, є в своїй більшості представниками Сомалі, Афганістану, Пакистану, В'єтнаму тощо. Причому, захищаючись від депортації та плануючи «перетягнути» за собою членів своєї родини, всі вони прагнуть отримати у нас статус біженців. Уже нині в нашій державі з'являються своєрідні мікрорайони-земляцтва, особливо розгортання даної тенденції помітно у великих містах навколо речових ринків, на яких і торгує переважна більшість нелегальних мігрантів. За даними Українського руху проти нелегальної імміграції (УРПНІ), останнім часом у Києві та Харкові осідають китайці з в'єтнамцями, Дніпропетровську область заселяють узбеки, у Криму динамічно зростає кількість татар, Закарпаття та Буковину освоюють цигани.

Міграція стимулює дисбаланс у соціальній структурі регіонів, де здійснюється найбільше

скупчення мігрантів, в результаті чого виникає ціла низка пов'язаних із цим соціальних проблем. Так досить часто життєдіяльність мігрантів супроводжується зневажливим та агресивним ставленням до місцевих мешканців, що закономірно викликає обурення та спротив громадян України, особливо молоді.

Враховуючи що сучасні мігранти у своїй більшості є представниками найбільш розвинених країн і тікають з них не від кращого життя, навряд чи варто очікувати від цих людей високого освітнього рівня або кваліфікації. Оскільки європейські держави нині зацікавлені лише у трудових мігрантах, чії професійні здобутки або творчі здібності здатні гарантувати швидкий прибуток, саме таких вони і відбирають, конкуруючи у цьому з США і Канадою та вигадуючи для них все нові й нові спеціальні програми підвищення рівня власної міграційної привабливості. В результаті Україні залишаються «відбраковані» мігранти (це, здебільшого, громадяни Афганістану, Індії, В'єтнаму, Іраку, Бангладеш, Китаю, Пакистану, Шрі-Ланки, частка яких у загальній кількості становить 95%), які подекуди навіть не мають шкільної освіти і швидше за все поповнюють лави кримінальних угруповань.

Натомість нашу Україну покидають високоосвідчені, висококваліфіковані громадяни, які в пошуках кращої долі, і це в основному стосується матеріального блага, змушені працювати далеко не відповідно до рівня їх інтелектуального розвитку. Таким чином, відбувається «розпорошення» українського розуму по світі. Здійснюється витік українського інтелекту, який частково поповнюється за рахунок іммігрантів, але більшість з них немає навіть вищої освіти, в той час, як ряди українських мігрантів заповнюються навіть особи зі ступенем доктора наук. Не говорчи вже про таку важливу проблему, як створення сімей наших громадян з громадянами інших націй, і в результаті втрата української як кровної, так і культурної ментальності.

Такий нееквівалентний обмін між громадянами нашої держави та іммігрантами, що впливають в нашу націю, і намагаються зайняти там місце «неукраїнських» українців, має більше негативний вплив, ніж якісь позитивні наслідки для нашої держави. Проблеми пов'язані з імміграцією набувають гостроти з кожним роком і вимагають до себе більшої уваги з боку держави та міграційної політики.

Можна виділити такі основні види негативних факторів, що несуть небезпеку нашій дер-

жаві, при зростанні масштабів нелегальної міграції:

– додаткові витрати бюджетних коштів на утримання, обслуговування, ідентифікацію, депортацію нелегальних мігрантів; витрати, пов'язані з функціонуванням центрів тимчасового перебування нелегалів та біженців;

– ріст етнічної злочинності та соціального напруження в регіонах зосередження значної кількості іноземців-іммігрантів та нелегалів;

– поширення нетипових інфекційних захворювань;

– вірогідність переховування серед цих нелегалів небажаних осіб, терористичних груп, які загрожують національній чи міжнародній безпеці.

IV. Висновки. Сучасні міграційні процеси являються надзвичайно чутливим індикатором до негативних виявів в організації суспільного життя. Оскільки міграція, як елемент соціальної складової економічної безпеки, має істотний вплив на показники економічної безпеки, державотворцям слід усвідомити ситуацію, що склалася, як одну з головних загроз національної безпеки і в співвідношенні «інтереси Європи – соціальний спокій власних громадян» віддати перевагу інтересам своєї країни, допускаючи на власну територію мігрантів, здатних послужитися економіці держави.

1. Дерій Ж. В. Стан та передумови сучасних міграційних процесів [Електронний курс] / Ж. В. Дерій // Режим доступу – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2011_48/4.htm

2. Хищенко О. Україна у світових міграційних процесах / О. Хищенко // Збірник друкованих студентських праць. – 2009. – С. 367-369.

3. Загарницька І. Сучасне дитинство в контексті міграційних процесів: українське реалії [Електронний курс] / І. Загарницька // Режим доступу – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_17/Pdf/32.pdf

4. Лавриненко С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку трудових ресурсів України / С. І. Лавриненко // Стратегічні пріоритети: науково-аналіт. щокварт. зб. – 2009. – № 1(10). – С. 115-127.

5. Українців меншає, іноземців більшає в Україні. – [Електронний курс] – Режим доступу – <http://www.voanews.com/ukrainian/news/ukraine/immigration-to-ua-2012-03-01-141044013.html>

6. 19 фактів про імміграцію до України. – [Електронний курс] – Режим доступу – http://orientyry.com/apalityka/19_faktiv-pro-immigraciu-do-ukraini.html

7. Нові українці чи нові проблеми? Сучасні іммігранти в Україні. – [Електронний курс] – Режим доступу – http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odnii_ze_mli/1.9.pdf

8. Брайтчевська О. Соціально-демографічні характеристики іммігрантів // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві:

сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я. М. – К.: Стилюс, 2009. – С. 91–99.
 9. Сайт Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК 65.015.1:330.341.1

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті визначена роль мотивації та мотиваційної сфери використання соціально-трудоного потенціалу в цілях інноваційного розвитку. Вказано основні мотиваційні чинники, які спонукають до інноваційної праці працівників, представлені результати мотиваційного моніторингу в Черкаському регіоні.

Ключові слова: мотивація, мотиваційні чинники, інноваційна праця соціально-трудоного потенціалу, мотиваційна сфера.

I. Вступ. У системі чинників економічного зростання, забезпечення конкурентоспроможності та ефективної зайнятості населення саме інновації визнаються світовою наукою та практикою господарювання вирішальною умовою успіху. Виходячи з цілей забезпечення процесів відтворення і розвитку соціально-трудоного потенціалу регіонів на інноваційній основі важливо дослідити вплив мотиваційних чинників і окреслити ту мотиваційну сферу, яка виступає як ієрархічна система мотивів (спонукальних причин), які обумовлюють поведінку та діяльність носіїв соціально-трудоного потенціалу. З іншого боку, важливо визначити відповідні суб'єкти та об'єкти мотиваційного впливу. Проблеми нестабільного інноваційного розвитку регіонів України, у тому числі стратегічних ресурсів цього розвитку, акумульованих у соціально-трудоному потенціалі, обумовлюють актуальність досліджень основних причин та відповідно мотиваційних чинників використання і розвитку потенціалу регіонів на інноваційній основі.

Теоретико-методологічні й економіко-організаційні аспекти формування та використання соціально-трудоного потенціалу розглянуто багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими. Значно менше публікацій, присвячено проблемам мотивації загалом, хоча над цим працю-

The social consequences of migration processes are considered, information and data relating to immigrants are provided, it is emphasized on the obligation of public authorities to pay more attention to issues of immigration and its consequences.

Пасєка С. Р.

ють такі автори як Буднікевич І. М., Грішнова О. А., Захарченко В. І., Колот А. М., Корсіков Н. М., Лібанова Е. М., Лісогор Л. С., Меркулов М. М., Новікова О. Ф., Новіков В. М., Онікієнко В. В., Петрова І. Л., Прокопенко О. В., Садова У. Я., Семів Л. К., Семикіна М. В., Шаульська Л. В. та інші. Проте недостатньо висвітленими є питання, пов'язані зі специфікою мотиваційної сфери інноваційного розвитку для різних груп носіїв соціально-трудоного потенціалу, ієрархією мотивів та суб'єктів мотиваційного впливу загальнодержавного, регіонального, організаційного та особистісного рівня.

II. Постановка завдання. Метою статті є визначення мотиваційних чинників та мотиваційної сфери використання соціально-трудоного потенціалу в цілях інноваційного розвитку. У контексті поставленої мети були визначені такі завдання:

- визначити основні мотиваційні чинники інноваційного розвитку та виокремити основні складові мотиваційної сфери;
- дослідити ієрархію та сили прояву мотивів для реалізації творчого потенціалу у сфері найманої праці на підприємствах в регіонах України.

III. Виклад основного матеріалу. Процеси відтворення, реалізації та розвитку соціально-трудоного потенціалу регіону відбуваються під прямим і непрямим впливом безлічі чинників – географічних, історичних, культурних, демографічних, політичних, економічних, соціальних, екологічних, техногенних, конкурентних та інших, які проявляють себе з різною силою, спрямованістю, на різних економічних рівнях. З точки зору теорії управління людськими ресурсами, однією з функцій, яка забезпечує досягнення поставлених цілей, зокрема може забезпечити інноваційний розвиток в умовах ринкових відносин є мотивація.

Характеристика мотиваційних чинників передбачає використання цілої низки класифіка-

ційних ознак, а відповідно мотивів поведінки:

- за походженням, які визначають мотиви (внутрішньо- і зовнішньозумовлені);
- за зв'язками з суспільними потребами (ідейні, політичні, моральні, естетичні);
- за джерелом їх виникнення (соціальні, заохочувальні, колективні);
- за видами діяльності (суспільно-політичні, професійні, навчально-пізнавальні, спортивні тощо);
- за часом і силою їх вияву;
- за важливістю для особистості;
- за мірою усвідомлення та змістом самих потреб у процесі мотивації.

У вивченні основних мотивів ефективної реалізації соціально-трудоного потенціалу регіону з урахуванням існуючих підходів до класифікації потреб, узагальнених в [1; 2], змістовних та процесних теорій мотивації нами виділено три основні групи мотивів та відповідних їм потреб:

- раціональні (заробітна плата, дохід, прибуток, надійність, гарантії, зручності);
- емоційні (престиж, повага, страх, незалежність);
- моральні та соціальні (справедливість, порядність, добро).

Множина та ієрархія визначених вище видів мотивів, сила і стійкість їх виявлення у сфері відтворення та інноваційного розвитку соціально-трудоного потенціалу значною мірою обумовлюється сферою його реалізації, статусом у зайнятості об'єктів мотиваційного впливу. Таким чином можна окреслити мотиваційну сферу, яка характеризується можливістю виділення у ній спеціальних складових, груп, об'єднаних

за певною ознакою. Системоутворюючі елементи мотиваційної сфери використання соціально-трудоного потенціалу в цілях інноваційного розвитку зображені на рисунку 1.

Основними характеристиками мотиваційної сфери процесів використання соціально-трудоного потенціалу на інноваційній основі є множинність, структурність, ієрархічність, динамічність. Ці характеристики властиві як для сукупності мотивів, так і суб'єктів та об'єктів мотиваційної сфери.

Множинність мотиваційної сфери інноваційного розвитку виявляється у різноманітності та зростанні потреб носіїв соціально-трудоного потенціалу, а також засобів і предметів їх задоволення. Це обумовлює використання різноманітних стимулів зі сторони суб'єктів мотиваційного впливу з урахуванням специфіки об'єктів, наявних ресурсів, повноважень і зовнішніх змін. Отже множинність і взаємозв'язок суб'єктів та об'єктів мотиваційної сфери також передбачає виділення у їх сукупності певної структури. На нашу думку, основними групами об'єктів мотиваційного впливу на процеси використання і розвитку соціально-трудоного потенціалу на інноваційній основі є:

- носії соціально-трудоного потенціалу, зайняті у статусі найманих працівників (як соціальна група, трудовий колектив можуть виступати суб'єктами мотиваційного впливу);
- роботодавці, які виступають одночасно об'єктами (по відношенню до органів державної влади та місцевого самоврядування, споживачів, конкурентів, інших учасників ринку) і суб'єктами (по відношенню до найманих працівників) мотиваційного впливу;

Рис. 1. Системоутворюючі елементи мотиваційної сфери використання соціально-трудоного потенціалу в цілях інноваційного розвитку*

* Розроблено автором.

– самозайняте населення, яке уособлює особливу групу носіїв соціально-трудового потенціалу з точки зору впливу соціально-економічних ризиків на ринку праці. Об'єктивно, що для цієї категорії зайнятих інноваційність праці стає однією з основних умов ефективної реалізації свого соціально-трудового потенціалу, оскільки по відношенню до них найбільш активно діють зовнішні ринкові мотиви для інноваційної діяльності.

Основними групами суб'єктів мотиваційного впливу на досліджувані процеси є:

– органи державного управління та місцевого самоврядування, які можуть забезпечувати розробку і реалізацію інноваційної соціально-економічної політики (за допомогою спеціальної системи стимулів науково-технічного, фінансового, правового та іншого характеру) у межах своїх повноважень, ресурсів та механізмів на рівні національної економіки та її регіонів. Основний зовнішній мотив – забезпечення сталого розвитку регіонів країни, конкурентоспроможності та безпеки, суспільного визнання;

– роботодавці, які за допомогою відповідного мотиваційного менеджменту на рівні своєї організації можуть забезпечувати формування і розвиток соціально-трудового потенціалу на інноваційній основі. Основні зовнішні мотиви: – конкуренція на ринку товарів і послуг, державна та регіональна підтримка інноваційного розвитку.

Властивість ієрархічності у мотиваційній сфері виявляється у необхідності існування реальних стимулів для інноваційного розвитку, насамперед, на загальнодержавному рівні (у розробці відповідної стратегії та її реалізації у сфері політики національної безпеки, науково-технічної, фінансової політики тощо), диференціації таких стимулів на рівні регіону (регіональної політики інноваційного розвитку), організації (кадрової політики у сфері інноваційного розвитку) та особистості як основного носія соціально-трудового потенціалу та об'єкта мотиваційного впливу.

З точки зору ієрархічності, без наявності потужних мотивів для вибору та реалізації інноваційної моделі розвитку держави загалом та її соціально-трудового потенціалу зокрема, мінімізуються зовнішні мотиви для інноваційного розвитку регіонів, галузей, організацій, а відповідно – носіїв їх соціально-трудового потенціалу. Слід зауважити, що за останні роки зростання цін для України на енергоносії стали своєрідними стимулами активніше реалізувати інноваційну модель розвитку на загальнонаціональному рівні у пошуку прогресивних ресурсо-, енергозберігаючих технологій. Прикладом реальних стимулів є започаткована у 2012 році Премія Кабінету Міністрів України за розробку та впровадження інноваційних технологій. Її мета – заохочувати науковців та винахідників до створення інноваційного продукту та підтримувати їхню діяльність [3; 4].

Ієрархічність є однією з ключових характеристик мотивів у змістовних теоріях мотивації, зокрема теорії потреб Маслоу. Прикладом виявлення динамічності мотивів в епоху активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і водночас протиріччям до їх ієрархічності у проявах є той факт, що у посткризовий період у європейських країнах населення готове економити на продуктах харчування (потреб базового рівня), при зростаючій динаміці продажу смартфонів на ринку комунікацій.

Динамічність мотиваційної сфери виявляється протягом певного періоду часу у змінах в сукупності мотивів, які обумовлюють активність інноваційних процесів, а відповідно в інструментах їх стимулювання зі сторони суб'єктів мотиваційного впливу. Саме динамічність є тією характеристикою мотиваційної сфери, без якої неможливий її розвиток у мінливому зовнішньому середовищі, у тому числі на інноваційній основі.

З метою виявлення, оцінки та ранжирування основних мотивів, а відповідно – чинників відтворення і розвитку соціально-трудового потенціалу з метою інноваційного розвитку, у програму анкетування різних категорій зайнятих (наймані працівники, роботодавці, самозайняті) Черкаської області були включені питання щодо найбільш важливих стимуляторів та дестимуляторів ефективної та творчої трудової діяльності.

Результати анкетування найманих працівників з питань мотивації ефективної трудової діяльності дають підстави зробити висновок, що в ієрархії потреб працівників різних видів діяльності найбільш вагоме місце посідають раціональні потреби персоналу у достойній оплаті праці, її надійності, відповідності посадових обов'язків здібностям, можливості розвитку та кар'єрного зростання.

У побудові ефективної мотиваційної системи як складової регіональної соціальної політики, на нашу думку, слід в першу чергу звернути увагу на відповідність такої системи принципам

справедливості в оплаті праці та відповідності її змісту природнім здібностям і набутому фаху. Такі висновки базуються на тому, що саме несправедливий розподіл в оплаті праці та відсутність можливості працювати за фахом учасники анкетування з категорії найманих працівників визнали найбільш суттєвими дестимуляторами активної трудової діяльності.

Дестимулюючий вплив порушення принципу справедливості в оплаті праці на ефективне використання соціально-трудового потенціалу підтверджується також спеціальними дослідженнями залежності показників, які характеризують рівень розвитку мотиваційного менеджменту на підприємствах різних видів економічної діяльності та плинністю кадрів у них. Коефіцієнт кореляції між часткою додаткової оплати праці та іншими заохочувальними і компенсаційними виплатами у фонді оплати праці та коефіцієнтом плинності кадрів на підприємствах різних видів діяльності протягом останніх років є від'ємною величиною з абсолютним значенням, вищим за 0,8. Це свідчить про дуже сильний обернений зв'язок між рівнем викори-

стання на підприємствах гнучких мотиваційних стимулів, які відображаються не лише у величині, але й структурі фонду оплати праці, та рівнем плинності персоналу підприємств (табл. 1).

Низький рівень оплати праці, її невідповідність затраченим зусиллям разом із дефіцитом коштів на підприємствах на навчання та відраджування працівників, учасники спеціального анкетування знову ж таки поставили на перші місця у ранжируванні факторів, які найбільше стримують розвиток творчого потенціалу у сфері економічної активності (рис. 2).

Таким чином, доводиться визнати, що у системі мотиваційних чинників вітчизняних підприємств рівень та організація заробітної плати у сфері найманої праці практично не виконують функцію стимулювання процесів використання та розвитку соціально-трудового потенціалу на інноваційній основі.

На думку опитаних менеджерів підприємств, у більшості випадків інновація є дорогим заходом і підприємства, що виконують НДР, повинні вкладати кошти в технічне обладнання та заро-

Таблиця 1

Оцінка кореляційного зв'язку між рівнем мотивації праці та плинністю кадрів за видами економічної діяльності в Україні

Види економічної діяльності	Коефіцієнт плинності кадрів, %	Частка додаткових і заохочувальних виплат у фонді оплати праці, %
Усього	24,7	37,6
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	53,9	16,3
Промисловість	21,4	39,0
Будівництво	44,1	26,2
Торівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	49,4	23,3
Діяльність готелів та ресторанів	56,0	22,1
Діяльність транспорту та зв'язку	16,9	41,7
Фінансова діяльність	27,9	32,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	33,4	32,7
у тому числі дослідження та розробки	15,2	43,4
Державне управління	15,4	61,2
Освіта	12,6	41,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	12,7	36,8
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	21,7	31,8
Коефіцієнт кореляції	-0,835	

Примітка. Розраховано за даними [5]

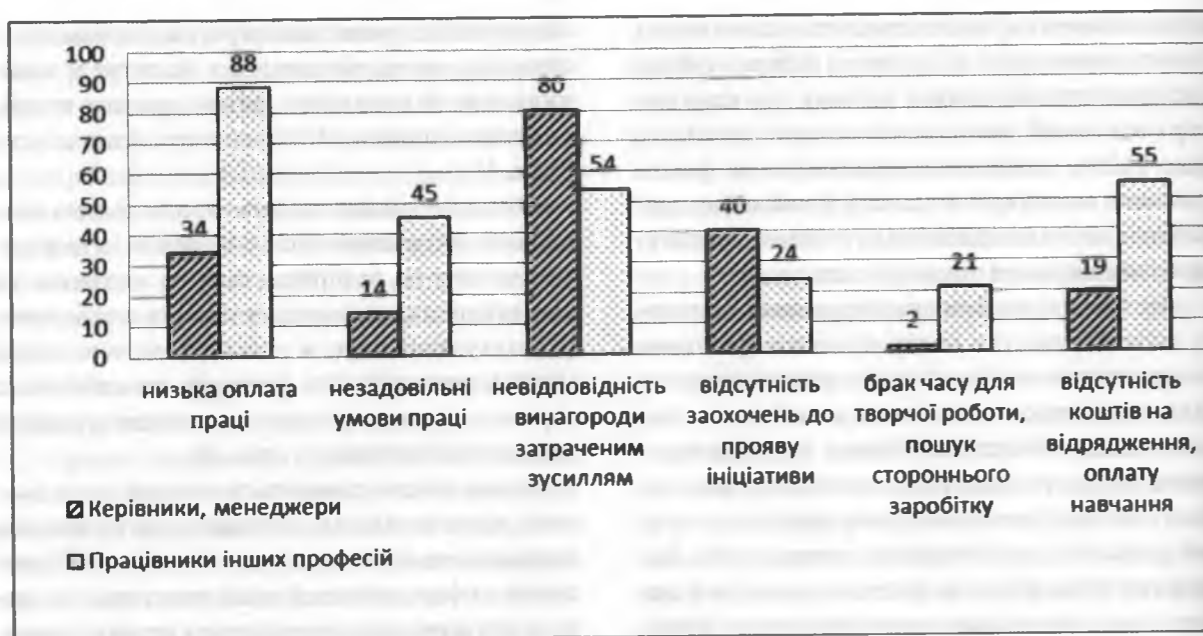

Рис. 2. Чинники, які найбільшою мірою дестимулюють розвиток творчого потенціалу у сфері найманої праці, % опитаних респондентів відповідної групи (за результатами анкетного обстеження найманих працівників Черкаської області)

бітну плату висококваліфікованого персоналу. Ці витрати є досить високими і не гарантують швидко окупність. Якщо, наприклад, створюється винахід, виникає необхідність його захистити, при цьому методи захисту також потребують коштів. Проблема є також обмежені можливості реалізації інноваційної продукції, пов'язані з низьким рівнем внутрішнього виробничого та споживчого попиту, конкуренцією на міжнародних ринках. Загалом, як слушно зазначає Прокопенко О. В., для створення та розвитку відповідної системи мотивації має бути задіяний мотиваційний механізм інноваційного розвитку, глибинним змістом розгортання якого є імплантація цілей інноваційного розвитку в інтереси споживачів, товаровиробників й інших суб'єктів ринку [6].

IV. Висновки. Базовою проблемою у забезпеченні інноваційного розвитку соціально-трудового потенціалу є відсутність "критичної маси" реальних стимулів для інноваційної активності переважної більшості суб'єктів господарювання. Такі стимули, на нашу думку, можуть забезпечуватися, насамперед, в результаті вибору на загальнодержавному рівні та рівні корпоративного сектору національної економіки подальшої стратегії розвитку, орієнтованої не на дешеву робочу силу та доступну сировинну базу, запаси якої поступово вичерпуються, а на існуючий соціально-трудовий потенціал регіо-

нів України та національний капітал його використання і розвитку.

1. Управління людськими ресурсами: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Г. В. Щокіна, О. В. Антонока, М. Ф. Головатого. – К.: МАУП, 2006. 496 с. С. 261-263.

2. Вінтюк Ю. Обгрунтована класифікація мотивів: труднощі створення та шляхи їхнього подолання / Ю. В. Вятюк // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 278-287.

3. Про Премію Кабінету Міністрів України за розроблення і впровадження інноваційних технологій. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 року. № 701. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/701-2012-%D0%BF>.

4. Семиноженко В. П. Інновації сьогодні – двигун економічного прогресу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/2010-09-27-06-54-32/105-2012-828-2012-08-06>

5. Праця України у 2010 р. Статистичний збірник. – К.: Держстат України, 2011. – 325 с. – С. 44, 218-220.

6. Прокопенко О. В. Мотиваційний механізм інноваційного розвитку: складові та стан його ринкової інфраструктури / О. В. Прокопенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 167-175.

Pasieka S.R. Motivational factors of innovative development of social and employment potential. The article defines the role of motivation and its potential in using of social and labor capacity for innovation. The specified key motivational factors that lead to innovative employees in Cherkasy region are generalized after the results of poll.

УДК316.356.2:316.3

Повстин О. В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМ'Ї НА СОЦІАЛЬНУ НАПРУЖЕНІСТЬ У СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується теоретичне підґрунтя впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві. Окреслено положення окремих теорій та концепцій, порушення яких спричиняє зростання рівня напруженості серед сімей. Акцентовується увага на необхідності продовження таких досліджень за допомогою використання анкети соціологічного опитування та інших методів.

Ключові слова: соціальна напруженість, сім'я.

I. Актуальність теми. Небезпекою функціонування будь-якої держави загалом і сім'ї зокрема є наявність і зростання соціальної напруженості. Сьогодні вже очевидно, що повноцінний соціально-економічний розвиток держави залежить від того, як своєчасно вирішуються соціально-економічні, політико-правові і інші протиріччя, життєво важливі інтереси, що зачіпають потреби особистості, сім'ї, суспільства та держави загалом. У цих умовах із особливою гостротою постає проблема забезпечення безпеки життєдіяльності сім'ї, як основного фактора стабільного розвитку суспільства. Адже, порушення безпечної життєдіяльності в сімейному середовищі спричиняє виникнення конфліктних ситуацій, які спричиняють напруженість у сімейному середовищі, погіршення здоров'я членів сім'ї та трансформацію сімейних структур. Підвищення рівня соціальної напруженості на рівні окремого індивіда передається на увесь сімейний організм, в якому він проживає, а підвищення напруженості на рівні сімей може легко охопити все суспільство та вплинути на його соціальну безпеку. Дослідження теоретичних основ явища соціальної напруженості допоможе виявити причини його виникнення на різних рівнях та у різних сферах життєдіяльності, що дасть можливість вибрати оптимальні методичні підходи для виявлення рівня соціальної напруженості у сім'ях.

II. Мета публікації: висвітлити особливості теоретичного підґрунтя впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві.

III. Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічні основи соціальної напруже-

ності закладені науковцями ряду наук та наукових напрямів у економіці, соціології, соціальній філософії, психології, соціальній психології, політології та ін. Отже, теоретико-методологічні аспекти впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві є міждисциплінарними. Але, безумовно, в економічній науці вони є специфічними і визначеними канонами цієї царини знань, хоча, в певній мірі вони використовують здобутки інших наук у цьому плані.

Так, наприклад, в соціально-філософському підході всі конфліктні явища, у тому числі і соціальна напруженість, як невід'ємний елемент будь-яких конфронтацій і протиріччя, розглядаються через порушення і вирішення проблем соціальних суперечностей (Платон, Ф. Бекон, Т. Гоббс, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Ніцше, А. Бергсон, Ж.-П. Сартр та ін.).

У психології мова йде насамперед про психічну напруженість, що розглядається багатьма науковцями різних напрямків та шкіл як психічний стан людини в цілому і як характеристика домінуючого або поточного стану, що відображає ступінь напруги: психоаналітичний напрям (З. Фрейд, К. Юнг та ін.), гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Олпорт та ін.), експериментальна психологія (Е. Вебер, Г. Фехнер, В. Вундт і ін.), гештальтпсихологія (К. Левін і ін.), біхевіоризм (К. Лоренц, Е. Торндайк, Н. Трінберг і ін.), небіхевіоризм (Е. Толмен, К. Халл Б. Скінер та ін.); у радянській психології: С. Л. Рубінштейн, В. М. Мясіщев, Ф. Є. Васильок, Н. І. Наєнко й ін.).

У соціальній психології напруженість розглядається переважно у двох ракурсах: 1) міжособистісна взаємодія в групах ("індивід-індивід", "індивід-група" (У. Джеймс, Ч. Кулі, Г. Хайман, а також Г. М. Андреева, А. С. Макаренко і ін.), соціометричний напрям (Дж. Морено, Е. Дженігс та ін.), інтеракціоністський напрям (Дж. Мід, Т. Шибутані й ін.), теорії групової динаміки (К. Левін, Д. Креч, Л. Ліндсей і ін.), теоретико-ігровий підхід (М. Дойч і ін.), теорія організаційних систем (Р. Бейк, Дж. Мутон, К. Томас та ін.) тощо) і 2) міжгрупова взаємодія ("група-група", "група-соціум": мотиваційний підхід (З. Фрейд, Г. Лебон,

У. Мак-Дугал і ін.), ситуативний (Г. Теджфел, У. Бронфенбрер, Д. Кембелл та ін.), когнітивний (Дж. Тернер, Г. Джайлс, П. Джонсон та ін.) і діяльнісний (Л. С. Виготський, А. М. Леонтьев і ін.).

Жодна соціальна система – суспільство в цілому, виробнична одиниця, окремих індивід – не можуть вижити, якщо не розв'язані її основні проблеми: пристосування до оточуючого середовища (адаптація), формулювання цілей і мобілізація ресурсів для їх досягнення (цілепокладання); підтримання внутрішньої єдності і упорядкованості, припинення можливих відхилень (інтеграція) забезпечення внутрішньої стабільності, рівноваги, самототожності системи (латентність – підтримання зразка) [2]. За Р. Мертоном, соціальна напруженість зростає внаслідок порушення рівноваги між цілями і засобами як фазами соціальної структури [6, с. 26].

Роль соціальної напруженості в суспільному розвитку визначається як деструктивна, негативна. У конфліктологічній парадигмі наголошується на всезагальності, всеприсутності, універсальності соціальної напруженості (Р. Дарендорф, Л. Козер, Дж. Рекс). Соціальна напруженість в контексті таких поглядів – нормальне і неминує явище, яке є необхідною умовою позитивного процесу розвитку і оформлення соціальних конфліктів, які, в свою чергу, призводять до соціальних змін, а отже, й сприяють розвитку суспільства. Е. Дюркгейм використовує термін “соціальна напруженість” при аналізі процесу дезінтеграції як розриву соціальних зв'язків, втрати ціннісних орієнтирів, наростання соціальної аномії [1, с. 190].

У теоріях перехідних суспільств (модернізації, постіндустріального суспільства) ескалація соціальної напруженості постає неминучим, закономірним процесом під час перехідних, трансформаційних періодів розвитку соціуму. В такі періоди соціальна напруженість виступає результатом соціальних змін системного характеру (С. Хантінгтон, О. Тоффлер, Д. Белл, А. Турен).

На пострадянському просторі соціальна напруженість як соціальний феномен і проблема стала досліджуватись лише з кінця 80-х років. Серед дослідників України і країн ближнього зарубіжжя з даної проблеми найбільшої уваги заслуговують роботи А. Я. Анцупова, О. М. Бандурки, П. І. Кукунова, Г. В. Осипова, В. О. Руківнікова, Є. І. Головахи, Н. В. Паніної, Ю. Є. Растова, А. О. Ручки, І. Е. Бекешкіної,

М. Д. Міщенко, Є. О. Ключенка, О. А. Даниленко, Є. Ю. Звонкова, Н. М. Лисиці й ін. (теоретико-методологічний напрям); А. Г. Здравомислова, М. М. Назарова, М. І. Сазонова і ін. (соціально-політична напруженість); Ю. В. Платонова, А. К. Зайцева, А. Я. Клементьєва, Є. І. Суїменка і ін. (напруженість у соціально-економічній сфері); В. Н. Іванова, А. П. Ільхамова, Т. М. Рудницької та ін. (міжнаціональна та конфесійна напруженість); Д. П. Зеркіна, Д. М. Кудрявцева, Л. М. Герасіної та ін. (соціально-правова напруженість); М. М. Саппи, Н. В. Пахомової та ін. (екологічна напруженість); С. С. Соловйова, В. І. Тепечкіна, І. А. Храбана, С. В. Яніна та ін. (соціальна напруженість в армії); Н. В. Паніної, Є. І. Головахи, Л. А. Гордона, Л. В. Король, В. М. Ніколаєвського, М. Я. Шабанової й ін. (соціальне самопочуття та проблеми адаптації населення до нових умов життєдіяльності). Небоженко В. С. значну увагу приділив появі нового явища в українському суспільстві, про яке заговорили після появи незалежної держави – соціальної напруженості, та спробував визначити основні фактори, структуру і форми прояву соціальної напруженості [7].

Дисертаційні дослідження, що стосувались проблем соціальної напруженості у суспільстві були зроблені Ключенко Е. О. [5], Чернявською О. В. [8].

Значну увагу теоретико-методологічним питанням дослідження соціальної напруженості в регіонах країни приділили харківські дослідники Кизим Н. А., Узунов В. В. [3], які здійснили ґрунтовний аналіз теорії та методики визначення соціальної напруженості, основна увага дослідників зверталась на теорію і практику соціальної напруженості в державі та її регіонах.

Проаналізовано положення концепцій та теорій економіки, соціології, які пов'язані з аналізом проблем соціально-економічних змін і процесів, що відбуваються в суспільстві та сімейному середовищі. Нами було зроблено спробу вибрати теорії та концепції, порушення яких, на нашу думку, має найбільший вплив на трансформацію сімейного середовища та зростання соціальної напруженості в сім'ях. Основні положення теорій та концепцій, а також їх вплив на сім'ю представлені нами у вигляді таблиці 1.

Особливу увагу слід приділити поняттю потреби як одному з головних факторів виникнення соціальної напруги особливо в сімейному середовищі. Оскільки саме незадоволення певного виду потреб протягом певного проміжку часу спричиняє напруженість. В науковій літе-

Теоретична основа соціальної напруженості в сімейному середовищі

Теорії та концепції	Зміст	Порушення	Вплив деформації теорії на сім'ю
Теорія інвестицій		Недоодрження інвестицій у суспільно важливих галузях призводить до відставання у їх розвитку	Сповільнення економічного розвитку країни зумовлює зниження доходів, а отже й соціальних стандартів сім'ї, а в результаті до соціальної напруженості між її членами
Технократичні теорії	Управління на виробництві повинно здійснюватися інженерно-технічною інтелігенцією	Управління на технологічно-складних підприємствах часто здійснюється людьми без спеціальності та спеціальної освіти	Надання ліцензій на здійснення технологічного виробництва непрофесіоналам призводить до порушення правил без-пеки життєдіяльності, наслідком чого стають травми та смертельні випадки на виробництві, що спричиняють транс-формацію сім'ї та напруженість у сімейному середовищі, збільшується кількість інвалідів
Теорія «людського капіталу»	Формування, використання знань, навичок та здібностей людини є джерелом майбутніх доходів і привласнення економічних благ.	Низький освітній рівень населення не дає йому можливостей для повноцінної реалізації у професійному та економічному житті.	Доведено, що люди з низьким освітнім рівнем частіше хворіють та допускають помилки в роботі, що часто призводить до травм та смертельних випадків на виробництві та в побуті.
Теорія організації	Гнучкі форми і методи управління, стабільні та динамічні стимули до праці, самоконтроль та співробітництво.	Форми та методи управління часто командні, стимули до праці надаються не в повному обсязі	Постійний страх втратити місце роботи навіть за низької заробітної плати спонукає працівників порушувати правила безпеки на виробництві (за наказом керівництва та самостійно), що призводить до травматизму
Теорія підприємницької економіки	Побудова інноваційної економіки, основним суб'єктом якої є підприємці і менеджери, які впроваджують інновації.	Низький рівень впровадження інновацій на технологічно важких та енергоємних виробництвах	Запровадження інноваційних технологій у важкі та небезпечні галузі виробництва дозволить знизити на них рівень травматизму та смертності.
Теорія прав власності	Правила узгодження інтересів і регулювання відносин між людьми щодо будь-яких благ.	Порушення прав власності населення	Порушення права на приватну власність призводить до загострення конфліктних ситуацій в сімейному середовищі, інколи з небезпечними для здоров'я наслідками
Концепція добробуту	Зростання добробуту суспільства	Погіршення добробуту населення	Погіршення добробуту суспільства сприяє збільшенню захворювань на різного роду небезпечні недуги
Теорія справедливості в управлінні	Люди суб'єктивно пов'язують винагороду та витрачені зусилля для її одержання, а також порівнюють свою винагороду з винагородою інших людей за аналогічну роботу	Винагорода часто не відповідає рівню затрачених зусиль на виконання роботи	Спричиняє напруження як в сімейному середовищі так і в трудовому колективі, що може провокувати страйки та мітинги
Теорія стигматизації	Приписування (клеймування) позитивних або частіше негативних характеристик діям, особистостям або групам		Породжує в суспільстві негативне ставлення до людей з обмеженими можливостями, клеймує усю сім'ю алкоголіка, наркомана або засудженого, що спричиняє підвищення напруги в середовищі таких сімей
Теорія мотивації по А. Маслоу	Мотивація людини виходить з її потреб. Ієрархія потреб: фізіологічні, безпеки, соціальні, самоповаги, самоактуалізації	Не задоволення тривалий час певного виду потреб людини спричиняє напруження	Не задоволення тривалий час певних потреб сім'ї призводить до напруження у сімейному середовищі, а якщо таких сімей багато, то напруження охоплює все суспільство
Теорія структурного напруження	Соціальне протистояння та конфлікти породжують в суспільстві стан напруженості, хвилювання і невпевненості в людей, через що вони намагаються позбутися їх	Напруження виникає тоді коли соціальні умови не відповідають уявленням людей. Незадоволення може перерости в колективний або соціальний рух	Не відповідність умов праці, проживання та відпочинку породжує напруженість в сімейному середовищі, яке підживлюється високими рівнями смертності та травматизму на роботі, в побуті, відпочинку. Внаслідок чого практично кожна сім'я відчуває щоденне напруження.
Концепція сталого розвитку людства	Тільки гармонійний розвиток людини та природи може забезпечити безпечне існування людства та повноцінне відтворення природних ресурсів.	Хижацьке ставлення до природи, вичерпання природних ресурсів, надмірний антропогенний вплив на природу спричиняє глобальні та локальні природні катастрофи.	Природні катаклізми (повені, посухи, землетруси, буревії та ін.) спричиняють значні матеріальні та людські втрати серед населення, спричиняючи соціальне напруження у сімейному середовищі, спричиняючи подекуди гуманітарні катастрофи.

ратурі існують різні підходи до визначення потреб людини. Клетланд Д. М. виділяє три мотивуючі потреби – влади, успіху і приналежності. На думку А. Маслоу потреби поділяються на мотив-росту і дефіцит-мотиви і представлені у вигляді п'яти рівневої піраміди. На найнижчому рівні піраміди знаходяться елементарні фізичні потреби – активність, сон, їжа та ін. На наступному рівні А. Маслоу розмістив потреби людини у безпеці: потреби в упевненості, праві (на щось), у захисті та ін. Соціальні потреби знаходяться на третій сходинці піраміди і включають в себе потреби у визнанні та приналежності до групи. Четверту сходинку займають потреби в повазі. До цієї категорії потреб відносять успіх, впевненість в собі, владу, статус і увага до себе. Потреба в самореалізації займає найвищу сходинку піраміди. Сюди відносять потреби в самореалізації, самовираженні та реалізації власного потенціалу (рис.1).

Рис 1. Піраміда потреб по Маслоу А.

Перші чотири класи мотивів представляють собою дефіцит-мотиви, а потреба в самореалізації – мотив росту. Дефіцит-мотив означає, що потреба викликана відсутністю чогось, а якщо потребу задовольнити дефіцит зникає. Потреба в самореалізації є мотивом росту цей мотив не може бути задоволений як попередні потреби.

Альдерфер С. піддає критиці теорію мотивації Маслоу А., вважаючи, що потреби, які стоять вище можуть здійснювати вплив на потреби нижчого рангу. Він виділяє три класи потреб: екзистенційні, потреба у взаємовідносинах та самореалізації. Екзистенційні потреби відповідають потребам безпеки та фізіологічним у піраміді Маслоу А., потреба у взаємовідносинах об'єднує соціальні потреби та єго-мотиви, а потребу в самореалізації автор визначає як потребу в зростанні [4].

Кремлев І. Д. потреби людини показує у вигляді чотирирівневої ієрархічної системи. Перший рівень – це природно-фізіологічні потреби, які включають їжу, одяг, повітря, житло, самозахист. На другому рівні розташовані соціально-економічні – це потреби у праці, знаннях, відпочинку. Ці потреби також природні, але не завжди необхідні. Третій рівень займають потреби ідеальні – це досягнення науки, культури, інформації та ін. Четвертий рівень потреби ситуативні (самоствердження, влади).

Лисенко С. М. запропонував ієрархічну піраміду потреб людини з допомогою трьох рівнів: класи потреб – групи потреб – конкретні потреби.

Таблиця 2

Схема індивідуальних потреб населення*

Рівень 1 Класи потреб	Рівень 2 Групи потреб	Рівень 3 Конкретні потреби
Фізіологічні потреби	Умови для біологічного виживання	Потреби у відпочинку, житлі, здоров'ї, їжі, одязі, русі
Потреби в безпеці	Фізична безпека Психологічна безпека Впевненість в майбутньому	Екологічні потреби, потреби в здоров'ї Потреби в освіті, потреби в охороні праці Потреби в роботі, свободі, соціальному захисті
Соціальні потреби	Відношення до когось або чогось Взаєморозуміння Спілкування	Екологічні потреби, потреба вільного часу, виховання дітей Потреба в освіті, охороні праці Потреба в роботі та свободі
Потреби в повазі	Повага від оточуючих Самоповага і компетентність Визнання оточуючих	Потреба в культурі та вихованні дітей Потреба в освіті та праці Потреба волі
Потреби в самоповазі	Самовираження через творчість Духовне зростання Етична насолода	Екологічні потреби, потреба вільного часу Потреба культури та освіти Потреба волі та творчості

* Джерело: [3, с. 18].

З теорії потреб випливає, що соціальна напруженість це стан населення або окремих соціальних груп (у нашому випадку сімей), який залежить від рівня задоволення потреб і проявляється в девіантній поведінці, зміні місця проживання та трансформації сім'ї.

ІV. Висновки. Дослідження теоретичних основ формування напруженості загалом та в сімейному середовищі, зокрема дає змогу окреслити роль найбільш поширених теорій та концепцій у вивченні цього явища. На основі проведеного дослідження нами було виділено найбільш загальні теорії та концепції, порушення яких спричиняє зростання рівня напруженості серед сімей. Для отримання ґрунтовніших висновків важливо продовжити дослідження, використавши анкету соціологічного опитування, яка дозволить більш детально визначити і проаналізувати рівні напруженості у сімейному середовищі та виявити фактори, які сприяють їх підвищенню або зниженню.

1. Дюркгейм Э. О. О разделении общественного труда. / Э. О. Дюркгейм.– Одесса, 1900. – С.190
2. Інтернет ресурси – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-9012-2.html>
3. Кизим Н. А., Узунов В. В. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны: Монография. / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2007. – 204 с. – с. 57 ISBN 978-966-392-234-8.

УДК 364:343.848(477)

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблемні питання щодо організації та функціонування системи державної соціальної допомоги в Україні, а також заходи її модернізації та вдосконалення на шляху до підвищення її ефективності в посткризовий період.

Ключові слова: адресність, вразливі верстви населення, ефективність, соціальна допомога, рівень життя населення, реформування.

I. Вступ. Не викликає сумнівів той факт, що основною рисою сучасної України є політична та економічна нестабільність, які здебільшого негативно позначаються на рівні та якості жит-

4. Кирхлер Э., Майер-Песту К., Хофман Е. Психологические теории организации / Э. Кирхлер, К. Майер-Песту, Е. Хофман// Психология труда и организационная психология. – Т. 5. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2005. – 321 с.

5. Ключенко Е. О. Диагностика социальной напряженности: автореферат диссертации на зодбуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук: спеціальність 22.00.03 «Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини» / Е. О. Ключенко; Інститут соціології. – К., 1998. – 16 с.

6. Мертон Р. Социальная структура и аномия: Социология преступности. – М., 1965, с.26.

7. Небоженко В.С. Соціальна напруженість і конфліктність в українському суспільстві. / В. С. Небоженко. – К.: Абрис, 1994. – 64 с.

8. Чернявська О. В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу):автореф. дис. на зодбуття канд. наук: 22.00.07. / О. В. Чернявська – 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/333669.html>

9. Dohrenmend B.A. Stressful Life events and their context. – N.Y., 1992 С.82

In the article theoretical subsoil of influencing of family is analysed on social tension in society. Outlined position of separate theories and conceptions violation of which draws growth of level of tension among families. Attention is accented on the necessity of continuation of such researches by the use of questionnaire of the sociological questioning and other methods.

Рейт А. Г.

тя українців. В свою чергу це призводить до підвищення ризику потрапити до груп населення, які потребують на соціальну підтримку. Враховуючи те, що соціальна політика в Україні характеризується постійним зростанням видатків на її реалізацію при незначному покращенні основних соціальних та економічних показників напрошується висновок щодо необхідності модернізації системи соціальної допомоги. Крім того, соціально-економічний курс держави щодо подолання та пом'якшення наслідків нещодавньої фінансово-економічної кризи дещо витіснив з головних позицій реалізації деяких соціальних програм, а тим більше програм з вдосконалення функціонування системи соціальної допомоги.

Сьогодні намагання керівництва держави оптимізувати видатки на соціальні потреби, зокрема соціальну допомогу, здійснити перегляд системи соціальних виплат та компенсацій, хоча й знизили навантаження на бюджет, проте майже не позначилися на порядку організації та якості функціонування системи соціальної підтримки, а тим більше не позначилися на зростанні рівня добробуту та зниженні рівня бідності.

Дослідженням проблем побудови соціальної політики в цілому та соціального захисту зокрема, їх ефективної реалізації та можливим шляхам вдосконалення системи соціальної допомоги присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених як Аткинсона Т., Борецької Н., Волгіна М., Геця В., Грیشової О., Заславської Т., Кір'ян Т., Колота А., Лібанової Е., Макарової О., Новікова В., Черенко Л., Яременка О. та інших. Однак попри глибоке вивчення теоретичних питань функціонування системи соціальної допомоги, напрацювань та рекомендацій щодо оптимізації та підвищення її ефективності на сьогодні все ще мають місце проблеми, пов'язані із діяльністю системи в період трансформаційних процесів соціально-економічного розвитку держави. Отже, враховуючи нещодавно започатковану в Україні низку реформ, зокрема, і в соціальній сфері, спрямованих на широкий спектр питань (одержання державної соціальної допомоги, гідної оплати праці, питання страхування, соціального захисту дітей, молоді, пенсіонерів тощо), які так чи інакше позначаються на рівні життя кожної окремої людини, проблема організації та функціонування системи соціальної допомоги не стає меншою, а навпаки тільки набирає ваги та актуальності.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення основних проблем в організації та функціонуванні системи соціальної допомоги в Україні в посткризовий період та пріоритетних напрямів реформування системи соціальної допомоги.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше, вивчити проблеми, які мають місце в організації та процесі функціонування системи соціальної допомоги; по-друге, на базі виявлених проблемних моментів визначити найбільш пріоритетні напрями щодо вдосконалення та модернізації системи соціальної допомоги в Україні. Дослідження поставлених завдань передбачало застосування таких методів дослідження як критич-

ний синтез, абстрагування, узагальнення, системний аналіз, порівняльний підхід.

III. Результати дослідження. Перш ніж перейти до розв'язання першого завдання доцільно коротко нагадати як влаштована система соціальної допомоги та з яких саме елементів вона складається. Отже, разом із двома іншими системами – соціального страхування та соціальними гарантіями – система соціальних допомог є складовою системи соціального захисту населення України [1]. Вона функціонує у трьох площинах: по-перше, допомога тим, хто вже опинився у скрутному становищі; по-друге, попередження виникнення скрутних становищ та, по-третє, створення оптимальних умов для вирішення життєвих проблем самостійно.

Діяльність системи державної соціальної допомоги організовано у двох формах: 1) матеріальна допомога (у готівковій та безготівковій формах) як економічний захід для підвищення рівня доходів населення та рівня життя і 2) соціальне обслуговування (надання послуг психологічного, реабілітаційного, консультаційного, правового та іншого характеру).

В Україні починаючи із 2005 р. має місце постійне зростання видатків держави на соціальну допомогу, розмір яких у 2011 р. за даними Міністерства соціальної політики України (далі – МСП) склав майже 35,5 млн. грн. або 2,7% ВВП¹, тоді як у 2005 р. питома вага витрат тільки на соціальну допомогу, субсидії та пільги в структурі ВВП становили 1,35%, тобто витрати збільшилися вдвічі. За даними обстежень умов життя домогосподарств, яке проводиться Державною службою статистики України в 2011 р. реципієнтами хоча б однієї соціальної виплати (без урахування субсидій та пільг) були понад 12,5 млн. осіб або 28,4% населення проти майже 11,3 млн. осіб або 24,6% у 2005 р.

Однак, попри вагомий обсяг видатків державного бюджету на соціальні допомоги та зростання кількості її користувачів, рівень бідності зменшується доволі поступово: з 27,1% у 2005 р. до 24,3% у 2011 р. Також, незважаючи на те, що при визначенні права на допомогу враховується або приналежність претендента до певної категорії (наприклад, сім'ї з дітьми – категорійний відбір претендентів) або визначається рівень доходу та майнового стану (наприклад, малоза-

¹ За даними Державної служби статистики України ВВП у 2011 р. дорівнював 1 316 600 млн. грн.; ВВП у 2005 р. дорівнював 441 452 млн. грн.

безпечені сім'ї – адресний відбір претендентів)², то нині діючі програми соціальної допомоги повністю не охоплюють бідніші верстви населення, їх дієвість та ефективність є низькою. В цілому це свідчить про те, що наявні фінансові ресурси використовуються незадовільно, не виправдано у порівнянні із наявними результатами, і майже не сприяють зменшенню масштабів та рівня бідності [2].

Отже, ключовою (особливо в умовах значного дефіциту бюджетних коштів) і водночас багатогранною проблемою функціонування системи соціальної допомоги є її низька ефективність при переважанні соціальними зобов'язаннями національної економіки.

Нажаль, причина цієї проблеми полягає не тільки у низькому рівні адресності програм соціальної допомоги чи їх низькій дієвості³, а насамперед у певній «законсервованості» розвитку соціальної сфери, її недоторканості для реформування, пристосуванні керівництва держави до електоральної думки щодо напрямку соціальної політики, а також страх чи небажання, які мали місце до недавнього часу, наважитися на непопулярні в суспільстві заходи.

В Україні лише у 2010 р. було не тільки задекларовано програму глибоких економічних реформ, а й безпосередньо розпочато їх реалізацію, в тому числі і в соціальній сфері. Курс трансформацій системи соціальної допомоги пролягає через вирішення низки питань щодо отримання державної соціальної допомоги, насамперед: підвищення адресності, зниження помилки включення, підвищення рівня охоплення нужденних системою соціальної допомоги, ефективності та дієвості соціальних виплат.

За два неповних роки реформування системи соціальної допомоги можна робити тільки попередні оцінки щодо відповідності наявних результатів очікуваним, тим більше, що необхідно достеменно знати якого рівня має досягти кожен індикатор. На думку авторів цих змін необхідна ефективність системи соціальної допомоги буде досягнута шляхом посилення адресності соціальних програм.

² Зауважимо, що в Україні нещодавно почав діяти змішаний принцип, який є синтезом категорійності та адресності, щодо визначення права на участь в соціальній програмі та отримання соціальної виплати. Наприклад, за змішаним принципом надаються допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку чи допомога на дітей одиницями матерям.

³ Питома вага допомоги у загальному сукупному доході домогосподарства.

⁴ За винятком пільг особам, які мають виняткові заслуги перед Батьківщиною – ветерани війни, Герої, ліквідатори аварії на ЧАЕС.

За даними МСП України у 2010 р. нараховувалося майже 3 млн. сімей-реципієнтів державної соціальної допомоги, 13 млн. пільговиків, але майже половина з них при зверненні за допомогою до держави не декларують свої доходи [3]. Саме тому підвищення адресності кожної окремо взятої програми соціальної підтримки та усієї системи соціальної допомоги є актуальним питанням, що передбачає цілу низку заходів, спрямованих на модернізацію механізму визначення нужденності та права претендентів на соціальні виплати й підтримку.

Для цього при наданні всіх без виключення видів допомоги, в тому числі й пільг має враховуватися дохід претендента на допомогу⁴. Так, МСП України разом із Міжнародним банком реконструкції та розвитку за сприяння Шведського агентства міжнародного розвитку (SIDA) починаючи із 2008 р. плідно працювало над проектом щодо вдосконалення системи соціальної допомоги в Україні. Однією із ключових рекомендацій фахівців в рамках підвищення ефективності використання бюджетних коштів при підвищенні адресності соціальних виплат була рекомендація щодо використання методу непрямої оцінки доходів заявників [4].

Ще одним напрямком реформування організації та функціонування системи соціальної допомоги з метою підвищення її ефективності, адресності та ефективності використання державних коштів є заходи з удосконалення інституту соціальної інспекції [5]. Досягнення цієї мети передбачає насамперед розширення повноважень, функцій та завдань соціальних інспекторів. Наприклад, розширення функцій соціальних інспекторів може бути здійснено у напрямку проведення інформаційно-просвітницької роботи серед потенційних реципієнтів щодо наявних в Україні видів соціальної допомоги, а також умов та прав щодо їх отримання. Так, за даними МСП України спеціалісти управління праці та соціального захисту Сосновської райдержадміністрації Черкас постійно навідуються до місцевого полового будинку, де проводять консультації щодо отримання молодими матусями відповідних видів соціальної допомоги [5].

Зауважимо, що від таких заходів відчувається подвійний ефект: збільшується рівень охоплення нужденних програмою. Звісно цей приклад не зовсім вдалий, оскільки за результатами інших досліджень, зокрема щодо ефективності системи соціальної допомоги рівень охоплення сімей з дітьми одноменною допомогою є майже стовідсотковим. Більшої уваги з цих позицій необхідно приділяти малозабезпеченим сім'ям та претендентам на отримання субсидій, де за даними останніх років спостерігалось понад 90% виключень потенційних реципієнтів з відповідних програм.

Наступний крок щодо вдосконалення функціонування системи соціальної допомоги – запровадження «єдиного вікна» – також має подвійний, і навіть, потрійний ефект. По-перше, відбувається підвищення поінформованості населення щодо їх участі у програмах соціальної допомоги. Як показує досвід МСП України населення не завжди знає на яку допомогу і підтримку від держави має право, а завдяки нещодавньому реформуванню системи соціальної допомоги, що дало можливість оформити документи за єдиною заявою і єдиним пакетом, претендуючи на один із видів допомоги, потенційний реципієнт дізнається, що має право і на іншу підтримку. По-друге, така організація роботи системи соціальної допомоги дозволяє раціоналізувати розподіл обов'язків між спеціалістами соціальної служби, оптимізувати витрати їх робочого часу (прийоми без обідніх перерв), а для претендента на допомогу зекономити час на відвідування місцевого управління праці та соціального захисту населення та спрощує процедуру звернення за допомогою [5]. Так, за даними МСП України кількість справ, опрацьованих одним спеціалістом завдяки запровадженню «єдиного вікна» вже у 2009 р. становила 370 проти 260 у 2005 р., а час опрацювання однієї заяви впродовж цього ж періоду скоротився з 4,5 годин до 1,7.

По-третє, робота управлінь за єдиною технологією прийому звернень знижує можливість шахрайств та зловживань як з боку претендента (внаслідок підвищення контролю за достовірністю даних заявників щодо їх майнового стану та доходів для декількох видів допомоги), так і з боку соціальних інспекторів (внаслідок зменшення ймовірності використання «особливих» стосунків зі спеціалістами, що може вплинути на рішення відносно того, чи іншого заявника). Так, за результатами проведеного пілоту кіль-

кість проведених перевірок достовірності наданої заявниками інформації за останні два роки зросла в 1,6 рази [5].

Підвищення якості надаваних населенню соціальних послуг неможливе без вдосконалення та оновлення матеріально-технічної бази управлінь соціального захисту на регіональному рівні, підвищенні їх «мобільності»⁵. Так, для ефективного функціонування системи соціальної допомоги за принципом «єдиного вікна» (також в рамках проекту з вдосконалення системи соціальної допомоги в Україні) було проведено відповідне облаштування та оснащення приміщень місцевих органів праці та соціального захисту населення, а також здійснено комп'ютеризацію процесу призначення допомоги. За даними проведеного на замовлення МСП України моніторингу, з урахуванням стану проведення ремонтних робіт місцеві управління праці та соціального захисту населення станом на 01.04.2010 р. перейшли на єдину технологію прийому громадян на 72 відсотки [5].

Вже у 2010 р. в МСП України було створено комп'ютеризовану інформаційну систему «Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги» (ЄДАРП), яка підтримується в актуальному стані і забезпечує фактичний облік наданих пільг з оплати житлово-комунальних послуг, послуг зв'язку, на придбання твердого палива і скрапленого газу. Також на стадії завершення запровадження в експлуатацію є Інформаційно-аналітична система соціального захисту населення, яка покликана забезпечити роботу управлінь в єдиному програмно-аналітичному просторі.

Наступний крок із підвищення ефективності використання бюджетних коштів та підвищення адресності системи соціальної допомоги найбільш резонансне та неприйнятне українським суспільством реформування системи пільг, особливо з оплати житлово-комунальних послуг, транспортних послуг та послуг зв'язку. З одного боку особливої уваги це питання заслуговує з огляду на те, що за даними МСП України близько третини населення користуються пільгами, понад 7 млн. отримують пільги з оплати житлово-комунальних послуг, і майже для 200 тис. (пенсіонери з числа працівників міліції, слідчих прокуратури, медичних працівників сільської місцевості) надання пільг не обмежується нор-

⁵ Питома вага допомоги у загальному сукупному доході домогосподарства.

мами [5]. З іншого, функціонування системи пільг за принципом категорійності при відсутності декларування доходів, лягає неабияким тягарем на економіку країни, водночас суттєво підвищує помилку включення і майже «анулює» їх адресність. Нажаль, ще до сьогодні в Україні користування пільговим статусом відбувається незалежно від рівня доходу, відсутня будь-яка різниця між пільговиком, який має доходи у вигляді заробітної плати чи пенсії на рівні 10 прожиткових мінімумів, і пільговиком, розмір доходів якого ледве вищий за прожитковий мінімум.

Основна трансформація системи пільг стосуватиметься врахування норми їх споживання при нарахуванні, а також створення системи адресного надання пільг саме тим категоріям населення, які найбільше їх потребують. Задля досягнення поставлених цілей й в цьому напрямку планується використати міжнародний досвід та запровадити електронні соціальні картки (далі – ЕСК). З урахуванням проведеного пілотного дослідження у Дніпропетровській області в 2010 р. введення ЕСК є найбільш раціональною альтернативою монетизації пільг. Ефектом від запровадження на основі сучасних інформаційних технологій ЕСК має стати по-перше, забезпечення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, що виділяються на соціальні потреби, по-друге, облік пільговиків.

Також з метою вдосконалення функціонування системи соціальної допомоги, підвищення її адресності, зниження зловживань при отриманні соціальної допомоги через надання ними неправдивої інформації щодо рівня доходів та майна, а також з метою стимулювання до зайнятості (як один із заходів щодо попередження бідності та нужденності) та повернення до трудової діяльності працездатних осіб, що не працюють і отримують соціальну допомогу планується використати знов таки міжнародний досвід – виконання корисних для громади робіт чи послуг. Запровадження такого механізму надання соціальної допомоги населенню зможе більш ефективно впливати на підвищення рівня доходів та життя населення і з часом, можливо, стане альтернативою допомоги малозабезпеченим сім'ям, особливо враховуючи її низьку дієвість для реципієнтів, велику помилку включення та виключення [2].

IV. Висновки. Таким чином, зі стабілізацією економіки, грошової, кредитної та інших сфер в Україні відбувається подальше становлення і розвиток соціальної політики держави. В цілому можна говорити про те, що на сьогодні в Україні створено необхідні умови для нормального функціонування системи соціального захисту, зокрема системи соціальної допомоги. Але все ще виявляються риси недосконалості в її організації, про що свідчить низька адресність при значних державних витратах, а також невідповідності сучасним потребам людей (це стосується співвідношення між мінімальною заробітною платою, розміром пенсій, стипендій та прожитковим мінімумом). Проте вже чіткої форми набули пріоритетні напрями її реформування та вдосконалення з урахуванням економічних можливостей та потреб вразливих верств населення.

За умов послідовного та рішучого виконання поставлених завдань із реорганізації та модернізації системи соціальної допомоги та прискорення темпів економічного розвитку є усі підстави для того, щоб у найближчі роки значно покращити ситуацію із бідністю в країні та підвищити рівень доходів і життя громадян. Також, подальше дослідження пріоритетних напрямів реформування системи соціальної допомоги дасть змогу оцінити зміни щодо її ефективності та рівня життя населення внаслідок реалізації зазначених заходів.

1. Закон України «Про соціальні послуги». Електронне джерело: Інтернет ресурс – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

2. Peym A. G. Сучасний стан та ефективність системи соціальної допомоги в Україні // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – 4 Т. – С. 292.

3. Система надання соціальної допомоги: перспективи удосконалення. Електронне джерело: Інтернет ресурс – http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=F47DC3BD56E90197856D1983EA75DA99?art_id=118043&cat_id=107177

4. Проект «Удосконалення системи соціальної допомоги». Електронне джерело: Інтернет ресурс – http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=47161

In the article problem questions of organization and functioning of the system of state social help in Ukraine are considered. Also measures of it's modernisation and improvement to the increase of it's efficiency in a post-crisis period.

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Стаття присвячена проблемам впливу інформатизації суспільства та розвитку інформаційно-комунікативних технологій на формування людського капіталу. Досліджено необхідність інвестування в людський капітал, що пов'язано з стрімким розвитком комп'ютерних та інформаційних систем. Визначено напрями впливу інформаційних технологій на формування та розвиток людського капіталу та можливі наслідки для різних рівнів.

Ключові слова: людський капітал, інвестування в людський капітал, інформаційне суспільство, інформаційні технології

I. Вступ. Необхідність інвестування в людський капітал в економічній науці та бізнесі сьогодні сприймається як аксіома. Проте активізація глобалізаційних процесів, стрімкий розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій створюють специфічне середовище для функціонування людського капіталу. Інформатизація суспільства виступає катализатором розвитку людського капіталу, адже в результаті технологічного прогресу створюються інновації, які допомагають людині продовжити здорове й активне життя, дозволяють з високою швидкістю поширювати знання й інформацію, а також сприяють поліпшенню умов життя та ін.

Теоретичне підґрунтя дослідження проблем людського капіталу в Україні закладено В. Антоном, О. Грішновою, А. Колотом, Е. Лібановою, Л. Лісогор, В. Савченком, М. Семікіною, Л. Шаульською та ін. Дослідженню ефективності інвестування у людський капітал, а також різноманітним аспектам його формування присвячені праці О. Білик, В. Важинської, Н. Верхоглядвої, Н. Гвоздик, О. Заклекти-Берестовенко, О. Захарової, Н. Левчук, Н. Маркової та ін. Проте проблема впливу інформатизації суспільства та розвитку інформаційно-комунікативних технологій на формування людського капіталу потребує ґрунтовнішої наукової розвідки. Залишаються невирішеними питання комплексної оцінки впливу цих процесів на основні складові людського капіталу – здоров'я, освіти, професійну мобільність тощо.

II. Постановка завдання. Мета даного дослідження полягає у визначенні впливу інформаційних технологій на основні складові людського капіталу.

III. Результати. Нині найважливішою формою суспільного багатства є людський капітал, зростання якості якого є запорукою економічного та соціального розвитку суспільства. Саме збільшення інвестицій в людський капітал забезпечує економічне зростання. Традиційно виділяють наступні види інвестицій в людський капітал: витрати на освіту, на охорону здоров'я та на мобільність.

Розвиток і формування людського капіталу відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких цілеспрямована державна політика, в тому числі на рівні регіонів, активна діяльність недержавних фондів та громадських організацій, реалізація програм розвитку персоналу підприємств, а також витрати домогосподарств, сім'ї на розвиток людського капіталу.

Високий рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, активізація процесів інтеграції та глобалізації виступають передумовою формування інформаційного суспільства, основною цінністю якого є знання та інформація. Як свідчать дані експертних оцінок, за останніх 50-60 років загальний обсяг знань людства подвоюється кожні 20 років. Згідно даних РАН, 90% загального обсягу знань отримано упродовж останніх 30 років, а 90% загальної чисельності науковців та інженерів, підготовлених за всю історію цивілізації – наші сучасники [1]. Ці та інші факти є найбільш очевидними ознаками переходу від економіки, що базується на використанні капіталу та природних ресурсів, до економіки, заснованої на знаннях [2].

Інформаційне суспільство характеризується передусім розвитком виробництва інформаційних, а не матеріальних цінностей. Стратегічними ресурсами і головними чинниками його розвитку є інтелектуальний капітал, концентрація теоретичного знання, обробка інформації, освіта, кваліфікація і перекваліфікація. Виникає нова інфраструктура – інформаційні та соціальні мережі, бази даних, масовий доступ до інформації. Зростає не лише економічне значення інформа-

ційного сектора, але його соціальний та моральний вплив на розвиток суспільства.

Визначальні зміни в усіх системах та підсистемах суспільства спричинені значною мірою зміною ресурсної бази економіки, де роль ключового елементу належить інформації. Це спричиняє кардинальні зміни в системі соціальних відносин: матеріальне багатство перестає бути головним критерієм соціальної диференціації. Класову структуру поступово змінює статусна ієрархія, яка формується на основі освіти, рівня культури та ціннісних орієнтацій. Вісь соціального поділу пролягає не по лінії володіння матеріальними благами, а по лінії володіння знаннями та контролю над інформацією. Саме тому автор терміну «інформаційне суспільство» японський вчений І. Масуда застерігає, що: «існує серйозна небезпека того, що ми рухаємося у напрямі контрольованого суспільства» [3].

Розвиток інформаційних технологій визначальним чином залежить від мережі Інтернет. Без цього ресурсу сьогодні не уявляють свого життя мільйони людей, адже його використання дозволяє легко отримувати значний обсяг інформації та спілкуватися з усім світом. За останніх десять років чисельність користувачів цієї мережі зросла в десятки разів (рис. 1).

У 2011 році майже 75% населення високорозвинених країн мали доступ до глобальної мережі. В Україні ці показники є значно скромнішими: якщо у 2000 році в середньому одна особа зі ста користувалась Інтернетом, то у 2011 році налічувалось уже близько 30 користувачів. Незважаючи на доволі стрімку динаміку, наша країна за цим показником суттєво відстає від високорозвинених країн.

Економістами доведено наявність взаємозв'язку між чисельністю користувачів мережі Інтернет та показниками економічного зростання в країні. Як свідчать результати розрахунків, найсильніше ця залежність простежується в країнах з низьким рівнем економічного розвитку [5]. З огляду на це, розвиток комп'ютерних та телекомунікаційних технологій може стати вагомим резервом поліпшення економічної ситуації в Україні. Проте, для забезпечення стійкого економічного розвитку однієї комп'ютеризації замало, важливим є розвиток інноваційної складової економіки.

Як свідчать дані, наведені на рис. 2, наша країна суттєво відстає за показниками експорту високотехнологічної продукції. Так, у порівнянні з країнами Європейського союзу, в нашій країні цей показник є майже у три рази нижчим. Протягом останніх років високо розвинуті країни втрачають лідерство у виробництві високих технологій. Нині лідером у цій сфері є країни, що розвиваються. Нарощення людського капіталу та інвестування у інноваційне виробництво мають стати пріоритетними напрямками розвитку вітчизняної економіки.

Незважаючи на очевидні переваги, нові інформаційні технології, які визначають особливості інформаційного суспільства, мають і негативні наслідки, означені в соціології категорією «дуалістичне суспільство», яке поділяється на тих, хто програв, і тих, хто виграв: одні його сфери процвітають, інші потерпають від труднощів; житлові райони забезпечених мешканців різко контрастують з районами незаможних; соціальна диференціація виявляється у ба-

Рис. 1. Динаміка чисельності користувачів мережі Інтернет в Україні та інших країнах у 2000-2011 роках, в розрахунку на 100 осіб [4]

гачь новітніх формах. Поступ відверто демонструє двоякий зміст: з одного боку, прогрес і добробут, з іншого – скорочення робочих місць, забруднення довкілля, внаслідок чого суспільство зіткнулось з загрозою виникнення природних та соціальних катастроф.

Результатом впливу інформаційних процесів на розвиток економіки в цілому та людського капіталу, зокрема, стало визнання економіки знань не просто її галузевим напрямом, а ідентифікацією типу економіки, в якій знання є повноцінним фактором росту. Таким чином поняття «інформаційне суспільство» та «економіка знань» є взаємодоповнюючими і поглиблюють розуміння змісту розвитку людського капіталу.

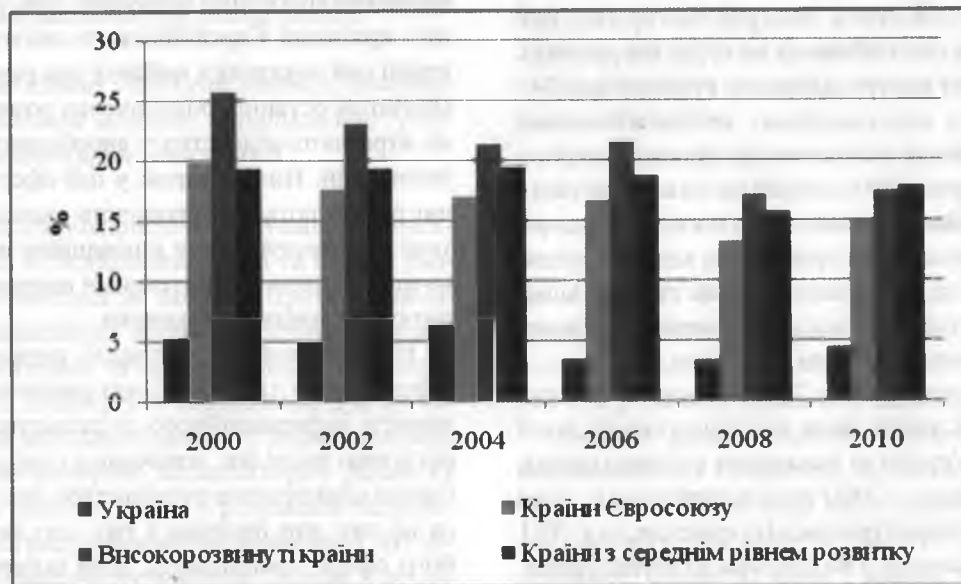

Рис. 2. Динаміка частки високих технологій в експорті України та інших країн у 2000-2010 роках, у % до товарного експорту. Сформовано автором за [4]

Розвиток інформаційних технологій беззаперечно суттєво впливає на всі сфери суспільно-економічного життя, він також впливає й на формування людського капіталу. У цьому дослідженні ми зосередили увагу на тому, яким чином поширення та розвиток комп'ютерних та телекомунікаційних технологій позначиться на системі освіти, охорони здоров'я, мобільності населення. Також визначено, які наслідки це матиме на макро-, мікро-, та індивідуальному рівні (табл. 1).

Освіта. Освіта в умовах сьогодення є каталізатором прогресу та могутнім чинником розвитку інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, забезпечення сталого розвитку держави та покращення добробуту людини. Компетентність людини нині розглядається як резуль-

тат і продукт діяльності різних шкіл, як запорука конкурентоспроможності на ринку праці, як важлива складова формування репутації певного навчального закладу. Важливим стає не організація навчального процесу, а його кінцевий якісний результат. У сучасних умовах значно підвищується вплив інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) та використання інформаційних систем (ІС) у навчальному процесі.

Запровадження інноваційних технологій в сучасному навчальному процесі – це складне завдання, що потребує об'єднання ресурсів і координації зусиль ВНЗ, бізнес-структур і держави.

Без знань комп'ютерних технологій, без вміння орієнтуватись в інформаційному про-

сторі, володіти та оперувати інформацією неможливо бути фахівцем, який відповідає потребам ринку праці. Отже, система знань сучасної освіти спрямована на впровадження таких технологій, що забезпечують суспільство швидким оновленням знань, здобуттям інформації, дозволяє спілкуватись та взаємодіяти без перешкод на локальному та глобальному рівнях.

Для системи освіти особливо актуальним є застосування інформаційних технологій у сфері дистанційного навчання. Як свідчить світова практика, розвиток дистанційної освіти загалом підвищує доступність освіти, відбувається також поліпшення якості навчального процесу, активізуються комунікації між викладачем (вчителем) та студентом (учнем).

Дистанційні технології можуть використовуватися на будь-якому рівні системи освіти –

Напрями впливу інформаційних технологій на формування та розвиток людського капіталу та можливі наслідки для різних рівнів

Напрями впливу ІТ на формування та розвиток ЛК	Можливі наслідки		
	для держави	для бізнесу	для особи
Освіта	(+) нарощення національного інтелектуального потенціалу; (-) загроза «відтоку умів»; (+) зменшення витрат на систему освіти за рахунок поширення дистанційного навчання; (+) інформатизація суспільства;	(+) підвищення конкурентоспроможності товарів та послуг; (+) підвищення продуктивності праці; (-) можлива загроза кадровій безпеці; (+) здешевлення підвищення освітньо-професійного рівня працівників	(+) підвищення доступності освіти; (+) змін якісного наповнення освітнього процесу; (+) підвищення доступності освіти для дітей з обмеженими можливостями; (+) полегшення процесу освіти впродовж усього життя; (+) можливість оперативного контролю успішності; (-) зменшення «живого» спілкування ;
Охорона здоров'я	(+) підвищення тривалості життя населення; (+) зниження смертності за рахунок раннього діагностування захворювань; (+) попередження епідемій та ін.; (+) розвиток комп'ютерної діагностики та лазерної медицини.	(+) поліпшення здоров'я працівників; (+) зменшення втрат, пов'язаних з високими показниками тимчасової непрацездатності.	(+) вчасне діагностування захворювань; (-/+) незначні фізичні навантаження, при значних розумових; (-) погіршення здоров'я внаслідок збільшення тривалості роботи з комп'ютерною технікою; (-) соціальна ізоляція працівника у виробничому середовищі;
Мобільність	(+) нарощення людського капіталу;	(+) підвищення здатності підприємств до інновацій і гнучкості у зміні організаційних структур;	(+) зменшення періоду пошуку роботи; (+) кращі умови праці та вища загробна плата;

і в системі шкільної, позашкільної, вищої, післядипломної освіти, а також на стадії перенавчання та підвищення кваліфікації персоналу.

Особливо корисними вони можуть бути для регіонів з низькою густиною населення, з нерівномірно розподіленими навчальними закладами, а також для тих закладів, яким бракує педагогічних кадрів. Для прикладу, для учнів віддалених сільських шкіл буде кориснішим переглянути відео трансляцію уроку, який проводиться висококваліфікованим педагогом, аніж працювати у класі з вчителем, якому доручили викладати цей предмет через брак відповідного спеціаліста.

Дистанційна освіта дозволить молоді з обмеженими фізичними можливостями повноцінно брати участь у навчальному процесі. Також діти, які через хворобу не можуть бути присут-

німи на уроках, зможуть прослухати їх дистанційно.

Ще одним позитивним аспектом впровадження інформаційних технологій в систему освіти є електронний облік успішності. Як показали пілотні проекти, така система дозволяє батькам отримувати оперативну інформацію про успішність дитини та контролювати виконання домашніх завдань, що, в свою чергу, підвищує якість навчального процесу.

Здоров'я. Проблеми освіти та здоров'я взаємопов'язані і взаємозалежні: відсутність чи недостатність однієї складової породжує неповноцінність іншої і навпаки, і чим далі держава чи конкретна людина – кожен на своєму рівні – відходить від комплексного вирішення цих проблем, тим більш незворотні зміни відбуватимуться в обох складових.

Розвиток інформаційних технологій продовж останнього десятиліття спричинив значний поступ у медицині. Так, суттєво удосконалено діагностичне обладнання, яке дозволяє виявити захворювання на ранній стадії, широке застосування лазерних технологій дозволило значно підвищити успішність оперування. А це, в свою чергу, дозволяє поліпшити здоров'я населення, знизити смертність та підвищити тривалість життя.

Для ефективного управління в галузі охорони здоров'я необхідна своєчасна, повна і достовірна інформація, яка надходить від спеціальних систем. Такі системи створюються для забезпечення можливості попередити патологію, високу смертність від захворювання, загрозу епідемії, вони також дозволяють інформувати громадськість про небезпеку деяких захворювань, шляхи їх передачі та методи боротьби з ними.

Інформаційні технології не лише позитивно впливають на здоров'я, нині активно дискутують про їх негативний вплив. Негативні наслідки поширення комп'ютерних технологій виявляються в наступному:

- інтенсифікації темпу роботи та її монотонності;
- ізоляції працівника у виробничому середовищі
- відсутності безпосереднього контакту з людьми;
- розвитку несприятливих психічних станів;
- незначні фізичні навантаження, при значних розумових;
- перенапруженні органів зору.

Розвиток засобів масової інформації можна розглядати як один із позитивних факторів, що пропагує здоровий спосіб життя, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських та побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і відображає орієнтованість діяльності особистості на формування, збереження та зміцнення свого здоров'я.

Мобільність. Мобільність робочої сили поряд з демографічним, освітнім та фізіологічним потенціалом виступає одним з ключових чинників конкурентоспроможності людського капіталу.

Вплив інформаційних процесів дає можливість для додаткового нагромадження людського капіталу, посилення внутрішньокорпоративної мобільності – здатності підприємств до інновацій і гнучкості у зміні організаційних

структур. Це супроводжується зростанням інформаційної мобільності, яка впливає на ринок продукції, праці та капіталу.

В інформаційному суспільстві спостерігається трансформація економічної та соціальної сфер, яка відбувається під впливом різноманітних чинників, створює умови для значних змін у напрямках і кількісних показниках соціальної мобільності. Мобільні працівники мають більше можливостей вибору, що впливає на швидкість пошуку роботи, умови праці, заробітну плату.

Аналізуючи конкурентні особливості людського капіталу доцільно застосувати напрацьовані соціологічні дослідження та оцінки процесів в освітній сфері, які характеризують мобільність робочої сили як:

- соціальну мобільність – перехід індивіда, соціального об'єкта або цінності, створеної або модифікованої завдяки людській діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої;
- територіальну мобільність – процес територіального переміщення населення з причин політичного, економічного, соціального, релігійного чи особистого характеру;
- трудову мобільність – принципovu готовність особи до зміни посади, професії, місця роботи, місця проживання і способу життя в цілому;
- професійну – здатність до зміни спеціалізації, об'єкта дослідження, місця роботи, водночас з цим і місця проживання.

Наявність відмінних рис людського капіталу, людського потенціалу, робочої сили, трудового потенціалу, вимагають розширення переліку складових мобільності як механізму управління конкурентоспроможністю людського капіталу.

Інформаційні інновації стали авангардом розвитку сучасної науки і технологій; саме інформаційний сектор став напрямком технологічного вдосконалення попередніх надбань науково-технічної революції; саме зараз триває поширення нових гуманітарних параметрів сучасної технологічної культури, а також формується єдиний інформаційний простір.

Завдяки загальній інформатизації, сьогодні розширюються права людини у доступі до інформації і знань, відкриваються досі ще небачені можливості не лише для споживання інформаційного продукту, а і для інтерактивного виробництва нових прогресивних напрямів та світоглядів, які спрямовують та прискорюють розвиток людського капіталу.

На жаль, сьогодні ми значно відстаємо від загального ритму інформаційних тенденцій. Слід також сказати про недостатню ефективність відповідних державних органів та низький рівень усвідомлення важливості впливу інформаційного сектору на розвиток людського капіталу.

Серед напрямків діяльності держави в інформаційній сфері на сьогодні основні це:

- боротьба із монополізацією інформаційного простору;
- законодавчий контроль за дотриманням свободи слова та прав на вільний доступ до інформації;
- забезпечення безпеки комунікацій, інформації;
- охорона прав інтелектуальної власності;
- стимулювання розвитку національного інформаційного виробника та споживача [6].

Для того щоб наздогнати світові інформаційні тенденції, сьогодні необхідно:

- стимулювати приватні інвестиції та інновації в інформаційній сфері;
- забезпечити універсальний інтерактивний доступ до мережевих ресурсів;
- захистити права інтелектуальної власності та права учасників інформаційного ринку;
- вести ефективний моніторинг інформаційних процесів та законодавчо сприяти конкурентному розвитку національного інформаційного простору; скоординувати державні зусилля на досягненні результатів по вказаних напрямках.

IV. Висновки. Інформаційно-комунікаційні технології активно сприяють виникненню нових соціальних знань та зв'язків, тобто, значно підвищують якість людського капіталу. Основними причинами такого сприяння є вплив технології на спосіб організації суспільства та взаємодію між людьми; виникнення «економіки знань», виникнення кіберпростору, що змушує людей шукати нові форми і способи самореалізації.

Трансформації українського суспільства, розвиток інформаційних технологій та інформаційного простору має наслідком появу у громадян нових можливостей отримувати інформацію, що призводить до зростання їхньої активності і, зрештою, поступового розвитку досконалого людського капіталу, що є найважливішою передумовою людського розвитку.

У сучасному суспільстві позитивним для розвитку інформаційної сфери є те, що новітні

інформаційні технології надають можливість оперативного доступу до інформації. Головним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є створення всебічних сприятливих умов для гуманітарного, науково-технологічного та економічного прогресу українського суспільства в режимі «он-лайн».

1. Попов В. Миниэкономические институты производства новых знаний. / Попов В., Власов М. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2006. 165 с.

2. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка, №1(15), 2011, С. 30-31.

3. Масуда Й. Комп'ютопія / Перекл. з англ. В. Ляха // Й. Масуда // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 36–50.

4. Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://databank.worldbank.org/>

5. Meijers H. Dunnewijk T. (2005) Internet use, institutional quality and economic growth: an explorative study [Web source]. – Available at: <http://meijers.unimert.nl/pdfs/Technology%20and%20growth,%20an%20explorative%20study%20v1.pdf>

6. Семиноженко В. П. «Інформаційна хвиля» суспільного розвитку: глобальні виклики і національні перспективи / В.П. Семиноженко // – Режим доступу до ресурсу: <http://www.semynozhenko.net/documents/14/?print>

7. Бебік В. М. Інформаційно-комунікаційна діяльність суспільних організацій в інтернеті / В. М. Бебік // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 5. – С. 28-37.

8. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.

9. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / В. П. Антонюк // НАН України. Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2007. – 348 с.

10. Пожуєв В. І. Інформатизація як ресурс розвитку сучасного українського суспільства / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – С. 4–11.

11. Про національну програму інформатизації: Закон України від 04. 02. 98, № 74/98 – ВР. – К., 1998.

12. Про інформацію: Закон України від 02. 10. 92, № 2657 – XII. – К.: Б. в. 1992. — Ст. 38.

The article is devoted the problems of influence of informatization of society and development informatively communicative technologies on forming of human capital. Investigational necessity of investing for a human capital, that it is related to swift development of the computer and informative systems. Certainly sending of influence of information technologies is to forming and development of human capital and possible consequences for different levels.

УДК 3.086:331(477)

Січкач О. П.

РОЗВИТК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЗАСАДИ, ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ

Стаття висвітлює основні засади соціальної відповідальності у сфері праці. Визначено пріоритетні завдання та значення розвитку соціальної відповідальності у сфері праці в Україні.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальна відповідальність держави, корпоративна соціальна відповідальність, соціалізація, система освіти, роботодавець, працівник.

I. Вступ. Внаслідок впливу глобалізації на соціально-економічну та соціально-трудова сфери конкурентоспроможність країни все більше визначається не матеріальними та фінансовими, а людськими ресурсами.

Розвиток соціальної відповідальності у сфері праці полягає не лише у підвищенні якості соціально-трудова відносин, а й забезпечує зростання якісних показників соціального та людського розвитку.

Гармонізація соціально-трудова відносин є нагальною потребою побудови розвинутої економіки і цивілізованого суспільства. Її може забезпечити розвиток соціальної відповідальності у сфері праці.

Значну увагу дослідженню соціальної відповідальності приділяють українські науковці, які висвітлюють як теоретичні аспекти проблематики, так і практику її застосування. Зокрема, значний внесок зробили: А. Колот, О. Грішнова [3; 7], Е. Лібанова [4], О. Амоша, О. Новікова [1], Саприкіна [6] та інші. Зарубіжні вчені (Ю. Благов [2], Х. Фітч [8] та інші), як і вітчизняні, здебільшого приділяють увагу корпоративній соціальній відповідальності та соціальній відповідальності держави. Зважаючи на даний факт та враховуючи актуальність соціальної відповідальності у сфері праці виникає необхідність у подальшому дослідженні теми.

II. Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні значення та основних завдань розвитку соціальної відповідальності у сфері праці в країні, а також визначенні пріоритетів розвитку соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин у сфері праці.

III. Результати. На сьогодні існує велика кількість трактувань категорії «соціальна відпо-

відальність». Ще в 70-х роках минулого століття фахівець у сфері соціальної відповідальності компанії Х. Гордон Фітч визначив вищезгаданий термін як спробу вирішити соціальні проблеми, які повністю або частково спричинені діяльністю компанії [8]. Вітчизняні науковці, зокрема, О. Грішнова, характеризує соціальну відповідальність як усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою. Як форма регуляції суспільної поведінки соціальної відповідальності означає сумлінне, відповідальне ставлення людини, посадової особи, органу державної влади, підприємства чи організації до своєї діяльності [3; с. 39, 41].

Виходячи з тлумачення термінів «сфера» та «праця», можна визначити поняття «сфера праці». Синонімом, який здебільшого використовують характеризуючи сферу є галузь або простір. У переносному значенні «сфера» означає діяльність, взаємозв'язки та взаємовідносини.

Праця формує та розвиває особистість і суспільство, створює як матеріальні так і духовні цінності, сприяє соціально-економічному розвитку країни. Людина самостверджується, самовдосконалюється та самоактуалізується завдяки праці. В умовах глобалізації інтелектуалізація праці забезпечує соціально-економічний прогрес та якісно новий рівень відповідальності працівників в процесі трудових відносин.

Виходячи з вищевикладеного, сферу праці можна визначити, як соціально-економічне поняття, що визначає середовище трудової діяльності людини, взаємодію суб'єктів соціально-трудова відносин з метою задоволення індивідуальних потреб та потреб суспільства. Тоді, соціальна відповідальність у сфері праці – це усвідомлення суб'єктами соціально-трудова відносин єдності соціального простору, свідоме та сумлінне виконання своїх обов'язків та розвиток соціального партнерства для задоволення власних та суспільних потреб у сфері праці.

Соціальна відповідальність у сфері праці проявляється, перш за все, у взаємозв'язку державної політики у сфері праці, відповідальності

працівників та роботодавців за соціальну організацію праці та розвиток людського фактора соціально, відповідальна поведінка та налагодження системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів тощо.

Регулювання соціальної відповідальності у сфері праці слід починати з системи освіти, адже підготовка спеціалістів окремих професій навчальними закладами перевищує потребу ринку праці (зокрема, менеджерів (управлінців) в 2 рази більше, ніж кваліфікованих робітників).

Кількість навчальних закладів зростає стрімкими темпами. У 2012 році мережа вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації налічує 846 закладів, з них: 501 – I-II рівнів акредитації, 345 – III-IV рівнів акредитації. Щорічно вищими навчальними закладами I-II рівнів акредитації випускається майже 100 тис. осіб, III-IV рівнів акредитації – понад 500 тис. осіб [10].

За інформацією Державного центру зайнятості Міністерства соціальної політики України, ситуація на вітчизняному ринку праці характеризується постійним попитом на кваліфікованих робітників з інструментом. Залишається суттєвим і попит на робітників, задіяних у сільськогосподарському та лісовому господарстві. Так, на 1 червня 2012 року у базі даних служби було 86,2 тис. вакансій, тобто в травні на 10 робочих місць претендували 56 безробітних. При цьому, 42% серед незайнятих осіб склали молодь віком до 35 років [5; с. 16].

Налагодження та зміцнення ефективного діалогу освітньої сфери та сфери праці дасть змо-

гу подолати одну з найбільш вагомих проблем профтехосвіти: серйозну невдоволеність частини роботодавців якістю професійної підготовки робітничих кадрів.

Ринок праці перенасичений молодими спеціалістами, які нещодавно закінчили вищі навчальні заклади. Раніше вони були під захистом держави, сьогодні ж держава, на жаль, не регулює цього питання.

Соціальна відповідальність держави означає реалізацію проголошених цілей, програм, зобов'язань, досягнення прогресивних соціальних стандартів, стабільне покращення умов життя в країні [3, с.41].

Соціальна відповідальність держави у сфері праці полягає у створенні відповідної законодавчої системи та регулятивної політики. Спостерігаючи за розвитком відносин між працівником та роботодавцем, можна стверджувати, що відбувається руйнація традиційних відносин «працівник-роботодавець». У сучасних умовах, особливо перед молоддю, постає проблема працевлаштування. Зокрема, про це свідчать дані Держкомстату України щодо зайнятості населення [9]. Щодо гендерного розподілу, то побудована діаграма (див. рис. 1) ілюструє, що чоловіки більш зайняті за жінок. Тільки у віці 40-49 років спостерігається мінімальний розрив.

Кожна людина долучається до ціннісної системи суспільства у процесі соціалізації, тобто формування особистості за певними соціальними правилами, зразками, цінностями [3, с. 40].

Соціалізація розглядається як складова таких відносин роботодавця з працівником, які виклю-

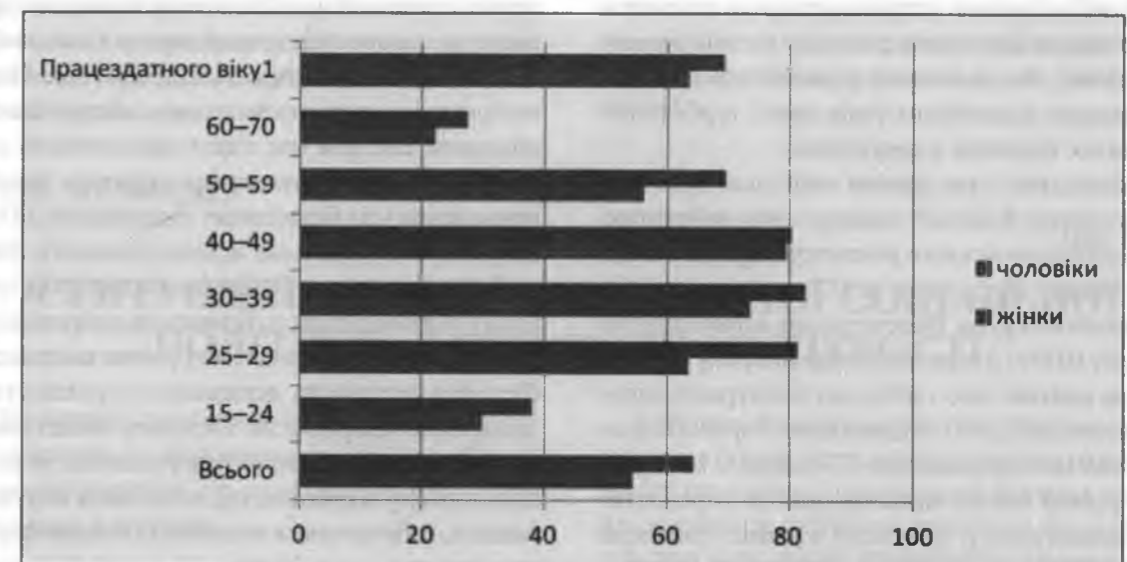

Рис.1. Рівень зайнятості населення України за статтю та віковими групами у 2011 році (в середньому за період, у % до загальної кількості населення відповідної вікової групи)

чають дискримінацію за різними віковими групами та гендерними відмінностями. Її розвиток сприяє розвитку життя населення, активним контактам на роботі та сприятливому психологічному клімату.

Дотримання бізнесом встановлених правил, закріплених в межах національного законодавства, слід вважати базовим ступенем соціальної відповідальності. Якщо держава не забезпечує виконання законів, то тут вже мова має йти про соціальну відповідальність держави. Турбота підприємства про своїх працівників, споживачів, територіальну громаду й довкілля понад встановлені законами норми свідчить про розширений ступінь соціальної відповідальності. У таких випадках є сенс оцінювати її динаміку, проводити рейтинги, виявляти кращих [3, с. 42]. Зокрема, потрібно створити механізм, який пов'язував би можливості державних і муніципальних преференцій (бюджетних кредитів, податкових пільг, державних замовлень) з рівнем соціальної відповідальності бізнесу й ефективності соціально-трудова відносин на конкретному підприємстві [3, с. 45].

В Україні існує незначна кількість компаній, які проявляють соціальну активність і, які можна назвати соціально-відповідальними. Так, 145 млрд. грн. на рік українці отримують «у конвертах» (майже четверту частину зарплатного фонду в країні.) [5, с. 16]

У 2008 році Мережа Глобального договору (МГД) ООН помітно активізувала свою роботу в Україні. Глобальний договір ООН – це добровільна угода. Підписуючи її компанії беруть на себе зобов'язання дотримуватися та звітувати щодо десяти принципів договору у своїх бізнес-практиках, що полягають у захисті прав людини, наданні відповідних умов праці, турботі про екологію, боротьбі з корупцією.

Соціальний стан країни найбільш показово характеризує її місце у міжнародних рейтингах. За індексом людського розвитку Україна у 2011 році займає 76 позицію зі 187 країн світу [11]. Аналітична група Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) 5 вересня поточного року опублікувала рейтинг про глобальну конкурентоспроможність 2012-2013, згідно з яким Україна піднялася на 9 позицій, посівши 73-є місце зі 144 країн [12]. Даний індекс визначає стан та перспективи економічного розвитку країни. Високий рівень розповсюдженості тіньових відносин у трудовій сфері, посилення нерівності, зростання бідності, порушення соціально-економічних

та трудових прав, зростання ризиків втрати роботи, здоров'я, доходу свідчать про зниження соціальної відповідальності держави за людський та соціальний розвиток.

Інструменти та механізми державного регулювання соціального стану визначаються правовими обов'язками щодо соціального положення в країні, її регіонах, галузях та на виробництві. Аналіз показав, що чіткого розмежування компетенції, повноважень та відповідальності щодо розвитку людського та трудового потенціалу немає між органами державної влади. Зобов'язання України щодо досягнення цілей розвитку тисячоліття не мають комплексного запровадження через недосконалість системи державного та регіонального соціального управління. Соціальне управління в Україні не відповідає загальносвітовим вимогам збереження людства та національним інтересам збереження нації, її гідного існування та розвитку [1; с. 124].

Позитивні зрушення у соціально-трудова сфері неможливі без кардинальних змін у структурі доходів населення. Соціальна політика повинна здійснюватись послідовно та бути спрямованою на розв'язання проблем соціального захисту населення. Зокрема, необхідно забезпечити належний рівень оплати праці, збалансованість між економічним зростанням та соціальними видатками, запровадити механізм надання соціальної допомоги з врахуванням добробуту сім'ї тощо.

Наймогутнішим чинником розвитку соціальної відповідальності (як і її результатом) є створення сприятливого економічного клімату, зокрема шляхом боротьби з корупцією, що призведе до оздоровлення національної економіки, її детінізації і поступового відродження. Основоволожним, першопочатковим, абсолютно необхідним заходом має стати забезпечення державою суворого дотримання існуючих законів, приведення усіх без винятку підприємств до ступеня базової соціальної відповідальності. Лише на базі цього можна буде розвивати ширшу соціальну відповідальність бізнесу на добровільній, етичній основі, лише за такої умови виправдана будь-яка підтримка державою і суспільством діяльності підприємств. Окремим масштабним завданням слід вважати оздоровлення морального клімату в суспільстві, подолання корумпованості, забезпечення законності й правопорядку, відновлення довіри до державних інститутів та держслужбовців [3; с. 45]. Адже, окремі чиновники «прикривають» своєю посадою влас-

ний бізнес, що стає причиною існування «кумівства» на робочому місці. Відтак, поряд з дискримінацією за віросповіданням, фізичними відхиленнями, сексуальною орієнтацією, гендерною, расовою, віковою дискримінацією постає упереджене ставлення за родинними зв'язками.

В даних умовах набуває актуальності не лише розробка соціальних програм для персоналу, а й створення додаткових умов для поліпшення психологічного клімату в колективі (пооява психолога в штаті організації, кімната психологічного розвантаження тощо).

Таким чином, розв'язання проблемних питань у сфері соціально-трудова відносин сприятиме наближенню України до процесу соціалізації суспільства.

IV. Висновки. Завдання розвитку соціальної відповідальності у сфері праці полягає у налагодженні регулятивної політики з боку держави (в тому числі оподаткуванні надприбутків, проведенні соціального моніторингу, детінізації економіки, викоріненні корупції та відновленні довіри до інститутів держави), якісній підготовці кадрів відповідно потреб ринку праці закладами професійної підготовки, виконанні роботодавцями норм трудового законодавства (зокрема, гідна заробітна плата, соціальне забезпечення, безпека на робочому місці, навчання та розвиток персоналу тощо), розвитку соціально свідомого менеджменту в організації, а також соціальної свідомості працівників як учасників соціального діалогу.

Розвиток соціальної відповідальності у сфері праці відкриває не тільки нові перспективи для роботодавця та працівника, а й сприяє позитивному іміджу країни на міжнародній арені та соціалізації суспільства.

УДК 351:304+304.4

ІСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті аналізується вплив інституційних чинників на ефективність соціальної політики, спрямованої на ріст життєвого рівня сільського населення.

Ключові слова: рівень життя, інституційне середовище, людський капітал, сільське населення.

1. Амоша О. І., Новікова О. Ф. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу // Публічне управління: теорія і практика. – Харків.: док. Наукдержупр 2011. – С.122-127.

2. Благоев Ю. Е. Корпоративная социальная ответственность: вызовы управленческому образованию // Вестник СПбГУ. Сер. 8. 2010. Вып. 2. – С.143-161.

3. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність в контексті подолання системної кризи // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1(15). – С. 39-46.

4. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1(17). – С. 5-21.

5. Міністерство соціальної політики України. Діяльність державної служби зайнятості // Людина і праця. Щомісячний журнал з питань захисту соціально-економічних інтересів населення України. 2012. – липень. – № 7.– С.

6. Сопрыкина М. В. На пути к социальной ответственности // Зеркало недели. – 2008. – 24 мая. – № 19 (698). – с. 21.

7. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку. Монографія / [А. Колот, О. Грішнова, та ін.]. – К.: КНЕУ, 2012. – 501с.

8. Fitch H.G. Achieving corporate social responsibility / H.G. Fitch. Academy of Management Review, 1976. – № 1.

9. Державна служба статистики. Ринок праці [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Діяльність. Вища освіта [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>

11. ООН в Україні. Інформаційний центр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1371>

12. World Economic Forum. Issues. Global Competitiveness Report 2012-2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

Article covers the basic principles of social responsibility in the workplace. Social responsibility priorities and values in the workplace in Ukraine are defined.

Цан С. Д.

ресність надання соціальних допоміг, пенсійна реформа, боротьба з тіньовими виплатами заробітної плати.

II. Постановка завдання. Без сумніву що сьогоднішній розвиток державної соціальної політики відбувається з врахування ресурсної забезпеченості соціальних програм, що негативно відбивається на підтримці рівня життя найбільш незахищених верств населення. Особливо це актуально для сільської місцевості, де доступ до надання соціальної допомоги є набагато гірший порівняно з містом, де діють ряд обмежуючих інституціональних чинників, що створює нерівні умови в справедливому розподілі суспільних благ мешканцям сільських територій. Так, наприклад, штучними обмеженнями доступу сільських мешканців до системи соціальної допомоги на нашу думку можна вважати встановлення критеріїв доходів які включаються до сукупного доходу сім'ї в сільській місцевості при наданні соціальних виплат відповідно до розміру присадибних ділянок, визнанні статусу безробітного при наявності у власності присадибної ділянки площею яка перевищує певну величину, тощо.

III. Результати. Інституціональне середовище в значній ступені впливає на рівень ефективності економічної та соціальної політики держави в напрямку формування сприятливих умов для підвищення рівня життя населення.

Інституціональне середовище повинно сприяти успішності реалізації заходів економічної та соціальної політики, сприяти розвитку підприємництва, забезпечувати реалізації правових свобод населення України, в тому числі сільського. Для сільських мешканців найбільш значущими факторами інституціонального середовища, що впливають на їх добробут, є інститут власності на землю з необхідним його реформуванням, інститут забезпечення правового захисту, інститут розвитку підприємництва. Найбільш негативні фактори інституціонального середовища, що впливають на рівень життя є такі явища як корупція, бюрократичні перепони, неефективна діяльність органів місцевого самоврядування тощо.

Специфіку рівня життя сільського населення певної території, її відмінність визначають саме локальні – регіональні й місцеві чинники. В контексті рівня життя сільського населення принципове значення мають природно-ресурсний потенціал, економіко-географічне положення, еколого-рекреаційний потенціал. Все це

в сукупності може формувати таку категорію як «принади сільської території», що є найперспективнішим напрямом подолання деструктивних явищ у розвитку сільських територій. Про це свідчить як різноманітний зарубіжний досвід політики сільського розвитку, так і окремі вітчизняні тенденції діяльності ініціативних, самоврядних і незалежних сільських громад. [1] У широкому розумінні принади сільських територій розглядаються як сукупність різноманітних характеристик регіону, завдяки чому місцевість стає найпривабливішою як для проживання, так і для праці. Американські вчені Хантер Л., та Джейсон Д., спираючись на основні теоретичні концепції руралізму, доводять, що сільські принади є головним чинником, який зумовлює тяжіння людей до проживання на позаміських територіях [2].

У контексті сучасної економічної парадигми принадами сільських територій можуть бути як спеціально обмежені природні території (сади, парки, алеї, ареали дикої природи, водойми), так і історичні та культурні будівлі, розвинений соціальний капітал або комунікаційні мережі тощо. У більшості випадків вони наділені особливою рисою імовірності та мають незамінний характер, забезпечують прямі або непрямі доходи для жителів.

Важливе значення мають і екологічні чинники, до яких належать: загальний екологічний стан території, якість питної води та продуктів харчування, природно-кліматичні умови, санітарно-гігієнічні умови, рекреаційні характеристики території тощо. Територія України має як заповідні оази з надзвичайними можливостями для оздоровлення, так і екологічно забруднені, виснажені, депресивні території. Зрозуміло, наскільки різні можливості прожити довге й здорове життя у населення таких різних територій. Екологічна привабливість місцевості дає їй вагомі переваги у розвитку туризму та багатьох пов'язаних з цим видів підприємництва, тобто позитивно впливає і на можливості людського вибору у сфері самозабезпечення.

Низький рівень освіти являється потенційним фактором бідності, що підтверджено багатьма дослідженнями вітчизняних та зарубіжних вчених. Про вплив рівня освіти на рівень життя населення йдеться у багатьох міжнародних та національних доповідях про людський розвиток. Зокрема за висновками вітчизняних фахівців Інституту демографії та соціологічних досліджень ім. Птухи НАН України єдиним чинником,

що може позитивно вплинути на ситуацію з бідністю в домогосподарстві, є наявність вищої освіти, принаймні, в одного з членів домогосподарства. Так, у домогосподарствах, що мають у своєму складі, принаймні, одну особу з повною вищою освітою, рівень бідності в 1,6 рази поступається середньо українському значенню. Таким чином, високий рівень освіти виступає важливим фактором захисту від ризику бідності [3]. Крім цього необхідно відмітити, що освіта є компонентом розвитку людського капіталу та формує підґрунтя для реалізації концепцій переходу до інформаційного суспільства, економіки знань, тощо.

Для країн Східної Європи та країн СНД-3 (Україна, Білорусія, Молдова) сьгодні характерною є суттєва залежність рівня життя від демографічних факторів, таких як розмір домогосподарства, кількість утриманців, наявність дітей молодшого віку, життєвий цикл, гендерна нерівність тощо. Так за даними дослідження демографічних чинників бідності встановлення що в Україні існує чітка залежність рівня бідності від вікових характеристик населення. За результатами аналізу статевовікової піраміди бідного населення, найвищі рівні бідності характерні для дітей віком до 16 років (незалежно від їхньої статі) і жінок у віці понад 75 років. Зниження рівнів бідності починається у чоловіків від 35 років, а у жінок – від 40 років. Найнижчі рівні бідності, відповідно до побудованої піраміди, характерні для чоловіків 60–65 років і жінок 50–60 років. Саме в цьому віці люди досягають найвищого кар'єрного рівня, а після настання пенсійного віку ще продовжують працювати, одночасно отримуючи і заробітну плату, і пенсію в повному обсязі.

Необхідно відмітити і зворотній вплив загального рівня життя на демографічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Так вплив рівня життя населення, його диференціації в доходах, бідності на демографічні процеси в суспільстві носять двоякий характер. З одного боку ріст доходів населення, зростання життєвих стандартів позитивно впливає на можливості людей реалізовувати соціальні та демографічні функції, зокрема і репродуктивну функцію. З другого боку, частина населення яка живе за відносною межею бідності відчуває нейропсихологічну напругу, пов'язану з низькою оцінкою соціальних перспектив в суспільстві, безвихіддю соціально-економічного положення, відсутністю шляхів реалізації людського потенціалу. Цей депресив-

ний стан людини, поряд з відсутністю належного бюджету на повноцінне медичне обслуговування призводить до падіння продуктивності праці, зменшує тривалість життя та негативно впливає на показники народжуваності. Американські медики доказали, що у дитини, яка проживає довгий час в умовах бідності, відбуваються необоротні біологічні зміни на рівні мозку. Він уже не може бути повноцінно здоровою людиною. Таку ж саму думку підтверджують і висловлювання російського академіка Е. І. Чазова, і висновки ООН, про те що основним фактором національного здоров'я та якості людського капіталу є не рівень медичного обслуговування – по оцінкам МОЗ, його вклад в загальне здоров'я населення складає 10-15%, – а умови і якість життя більшості населення [4].

Світовий банк зазначає, що ті країни, які мають більш досконалу економічну політику і інститути, в значно більшій мірі реалізують свій економічний потенціал, в той час як інші країни отримують лише незначну частину від свого потенційно можливого доходу. Міжнародний банк концентрує свою увагу на необхідності створення сильних громадських об'єднань, які б могли здійснювати вплив на справедливий розподіл доходів між різними групами суспільства для обмеження влади олігархічних кланів. Так в доповіді міжнародного банку «Повернути реформи на благо всіх і кожного» зазначено що необхідним елементом будь-якої дієвої стратегії боротьби з бідністю в країнах з перехідною економікою є рішення проблеми олігархічного захвату держави і формування інститутів, які забезпечують широкий соціальний охват суспільства. Це питання особливо гостро стоїть для країн СНД, де успіх зусиль спрямованих на відновлення росту та досягнення прогресу в боротьбі з бідністю залежить від наявності підзвітних та відповідальних урядів. [5].

IV. Висновки. Для розробки ефективної державної політики розвитку сільських територій державним органам необхідно синхронізувати стратегічні напрями державної політики спрямованої на забезпечення росту рівня життя. (Рис. 1).

Все це свідчить про складність визначення всієї системи факторів, що впливають на рівень життя сільського населення, а, тим більше, кількісного аналізу цих факторів. Однак попри це є необхідним їх комплексне висвітлення для визначення та проведення оцінки домінуючих чинників. Слід наголосити, що динаміка рівня життя населення, в свою чергу, чинить вплив

Рис. 1. Схема синхронізації державних політик для забезпечення підвищення рівня життя населення

на основні соціально-економічні показники розвитку суспільства. У відповідності до неокласичних макроекономічних підходів динаміка рівня життя впливає на процеси нагромадження основного капіталу, на структуру сукупного попиту, на рівень заощадження та інвестування, на грошовий попит.

З точки зору взаємного впливу розвитку людського капіталу, інвестиційно-інноваційного розвитку країни та підвищення національної конкурентоспроможності можна запропонувати таку просту трансмісійну модель. (Рис. 2.)

Рис. 2. Трансмісійна модель соціально-економічного розвитку

Як впливає з наведеної моделі, підвищення рівня життя населення збільшує в кінцевому підсумку ефективність управління економічною системою, ступеня використання економічного потенціалу суспільства. Отже показник рівня життя населення одночасно виступає як метою так і засобом соціально-економічної політики держави.

1. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 1. – с.155-161.

2. Hunter L. The Association between Natural Amenities, Rural Population Growth and Long-Term Residents' Economic Well Being / Hunter L., Jason D., Onge J. // Institute of Behavioral Science Working Paper. – 2004. – Boulder, CO: University of Colorado at Boulder.

3. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – 184 с.

4. Неравенство, экономический рост и демография: неисследованные взаимосвязи / А. Ю. Шевяков, А.Я. Кирута; Учреждение Российской акад. наук Ин-т соц.-эконом. проблем народонаселения РАН. – М.: М-Студио, 2009. – 192 с.

5. Making transition work for everyone: poverty and inequality in Europe and Central Asia, 2001. [Електронний ресурс]. – Доступний з >: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/1W3P/IB/2000/10/07/000094946_00092305354068/Rendered/PDF/multi_page.pdf

The article analyses the impact of institutional factors of social policies efficiency, aimed at growth of the living standards of rural population.

УДК 331.556(477)

Цвігун І. А.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ЇЇ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У статті досліджується динаміка трудової міграції в Україні. Проаналізовано її демографічні та соціально-економічні причини і наслідки.

Ключові слова: трудова міграція, міграційний капітал, заробітчани

I. Вступ. Розширення процесу глобалізації економіки супроводжується зростанням масштабів міграції робочої сили. Вони належать до найбільш вагомих факторів розвитку людства, спричиняючи кардинальні економічні, політичні й соціальні зміни. Характеризуючи міграційний рух населення в Україні, слід зазначити, що зовнішні міграційні переміщення населення супроводжуються напруженістю в соціальній сфері, гострота яких визначається, зворотно, багатьма чинниками, зокрема й міграційною активністю населення та соціально-демографічною структурою міграції.

II. Постановка проблеми. Після розвалу Радянського Союзу у 1990 роках суспільство було вимушене мобілізувати свої зусилля, побороти високий рівень безробіття та інфляцію. Трудова міграція стала масовим каналом прояву підвищення якості життя багатьох громадян колишнього РС. На теперішній час трудова міграція є найбільш динамічним явищем СНД та інших країн світу, вона стала серйозною школою бізнесу та ринкових відносин.

Аналіз попередніх наукових досліджень. Вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, її соціально-економічних та демографічних важелів зробили провідні вітчизняні вчені: О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанова, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, С. Писаренко, О. Позняк, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Л. Симів, А. Філіпенко.

Метою статті є проведення аналізу трудової міграції з метою визначення її причин, наслідків та тенденцій та визначення основних пріоритетів державної політики в сфері міграції.

III. Виклад основного матеріалу. Зазвичай розрізняють дві основні форми міграції: стаціонарні пов'язана зі зміною місця проживання,

і трудова, яка має переважно зворотний характер. У період незалежності України і трансформації економіки значно знизилась інтенсивність стаціонарних міграцій, що пов'язані зі зміною офіційного місця проживання і реєструються державною статистикою. Натомість розвитку набули нові для пострадянського простору форми міграційних переміщень: трудова міграція, рух біженців, транзит нелегальних мігрантів, повернення та облаштування представників раніше депортованих народів.

На сьогодні трудова міграція змінилась, якщо в середині 90-х років однозначно переважали кількадевні виїзди, а більше місяця тривали не більше 20% поїздок, то тепер найбільш поширеними виявилися поїздки терміном від 1 до 6 місяців (приблизно половина від загальної кількості поїздок), а інші тривають 1,5-2 роки [2]. Крім цього специфічною ознакою зовнішньої трудової міграції населення України є те, що тепер значна частина тих, хто виїхав на заробітки, повертатися не збирається. Також загрозливою тенденцією розвитку сучасної трудової міграції є той факт, що батьки, які виїхали та працюють за кордоном вже досить тривалий час, починають залучати до таких поїздок дітей [5].

Скільки за кордоном працює мігрантів достеменно не знає ніхто. Малиновська Л.А. відмічає, що обсяг тимчасових трудових міграцій у 2,3-2,7 млн, або 10 % працездатного населення У цілому ці дані співпадали з оцінками Міністерства закордонних справ на основі інформації посольств України за кордоном, відповідно до якої на заробітках за межами держави перебували до 2,5 млн громадян. Водночас дані Міністерства соціальної політики України, отримані на основі аналізу ринку праці, дали змогу визначити обсяги трудової міграції приблизно у 3 млн осіб [3; с.4]. Гайдучкий А.П. вважає, що за оцінками фахівців, понад 90 % трудових мігрантів не реєструються у відповідних державних установах. На його думку кількість неофіційних мігрантів реально може змінюватися від 4,5 млн. осіб до 7 млн. осіб, що станом на 01.01.2008 р., становило понад 30 % зайнятого населення [4, с. 5].

За даними Всесвітнього банку реконструкції та розвитку серед провідних країн за показни-

ками еміграції Україна займає 5 місце з чисельністю 6,6 млн. чоловік, поступившись Мексиці, Індії, Росії та Китаю [6; с.16]. Хоча порівняно з чисельністю населення емігранти становлять лише 11% від всього населення, натомість в країнах, які входять в 30 провідних країн за часткою мігруючого населення Грузії 25% (20 місце), Казахстані 23,6% (22 місце) та Молдові 22% (6 місце).

Серед основних країн-одержувачів грошових переказів в 2010 р. Україна займає 21 місце – 5,3 млрд. доларів США [6; с.26]. При цьому ці кошти у відсотках до ВВП у 2009 р. становили лише 4%, тоді як у Молдові 25% і вона зайняла 4 місце в світі за часткою коштів у ВВП за рахунок міграційних поступлень.

При цьому зростають і доходи та грошові міграційні трансферти тих, хто працює за межами батьківщини. Причому обсяги і розміри грошових переказів зростають швидшими темпами, ніж кількість самих міжнародних мігрантів, і не тільки починають відігравати важливу роль для родин, які залишилися вдома, а й стають справжнім генератором розвитку економік країн – реципієнтів грошових трансфертів мігрантів.

Демографічними чинниками, що впливають на обсяги та інтенсивність трудової міграції, є чисельність і статеві-вікова структура населення територій, на яких формуються міграційні потоки, зміни структури у часі, природний та механічний рух населення, що формує її особливості. З усіх чинників, що визначають інтенсивність трудових міграцій, демографічний, з одного боку, є менш впливовим, ніж приміром, регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку та їх наслідки щодо ситуації на ринку праці, доходів населення тощо, а з іншого – є визначальним (якщо немає населення, то нема кому мігрувати) [1; с. 70].

Але одним з визначальних чинників, що обумовлює значні масштаби трудової міграції українців за кордон є економічна ситуація в Україні. Саме із-за економічної нестабільності, незабезпеченості робочими місцями, відсутності умов для виявлення своїх інтелектуальних та творчих здібностей, низької реальної заробітної плати населення приймає рішення працювати за кордоном.

При цьому значний вплив на величину трудової міграції здійснює і соціально-економічна ситуація в приймаючих країнах, а саме від інших внутрішніх чинників та здатності приймаючих країн їх поглинути.

Тому ми погоджуємося з думкою Малиновської О. А. [7; с. 177], що загроза втрати Україною частини громадян, які виїхали на тимчасові заробітки, посилюється через політику країн перебування, більшість з яких також страждає від депопуляції і прагне поповнити людські ресурси за рахунок іммігрантів. В останні роки низка країн ЄС запровадила законодавчі зміни і спеціальні програми, спрямовані на залучення іммігрантів, насамперед кваліфікованих: наприклад, так звані «зелені картки» в Німеччині для програмістів. Пілотний проект стимулювання переїзду для постійного проживання кваліфікованих робітників започаткував уряд Чехії. Польський ринок праці було частково відкрито для сезонних працівників з України.

Розглядаючи демографічні наслідки трудової міграції та її вплив на демографічну безпеку слід відмітити, що вони є як позитивні так і негативні (табл. 1). Для України, яка має економічну кризу, низький соціальний захист суспільства та несформоване громадянське суспільство наслідки в основному негативні. Як країна виїзду трудових мігрантів ми втрачаємо працездатне населення, що не тільки зменшує його кількість, але і деформує статеві-вікову структуру прискорюючи старіння населення.

Тривалі поїздки в цілях заробітку не сприяють формуванню сім'ї та народженню дітей, а ті сім'ї, що утворилися мають значно більший ризик розпастися. Відплив здебільшого молодих людей на роботу за кордон, що призводить до негативних демографічних наслідків для України. Мігрантський спосіб життя призводить до руйнації українських сімей. Ще ніколи в Україні так гостро не стояла проблема соціального сирітства. Сьогодні понад 200 тис. дітей сучасних українських «остарбайтерів» позбавлені батьківського [9; с.15].

Наслідком тривалого розриву сімейних зв'язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків, що веде до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства (в т. ч. і сексуального), врешті-решт – до фактичного припинення існування родини, яка за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та держави [10].

Тому, відповідаючи на запитання, що має країна від трудової міграції – вигоди чи втрати, слід виходити з кількох обставин. Йдеться про неможливість забезпечити зайнятість трудових мігрантів в Україні, неможливість отримувати на батьківщині достатні для утримання сімей

Таблиця 1

ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ [5]

Позитивні	Негативні
Країна виїзду трудових мігрантів	
Виїзд населення з країн з високими темпами зростання населення скорочує народжуваність і частково стабілізує чисельність населення	Скорочення чисельності населення, посилення депопуляції
	Деформування статеві-вікової структури населення
	Зниження кількості укладання шлюбів
	Збільшення вірогідності розлучень
	Зниження вірогідності народження дітей внаслідок виїзду жінок дітородного віку
	Збільшення кількості дітей, які зростають без батьків
	Погіршення або втрата здоров'я внаслідок шкідливих умов праці, ненормованого робочого дня, несвоєчасного лікування
	Еміграція населення
Країна в'їзду трудових мігрантів	
Збільшення (або компенсація) чисельності населення	Надмірна концентрація населення у великих містах
Омолодження вікової структури населення	Зростання вірогідності фіктивних шлюбів з метою в'їзду та перебування у країні
Підвищення кількості шлюбів	Поширення деяких видів захворювань
Можливість заселення мігрантами недостатньо заселених регіонів	

заробітки; про можливість працевлаштування в сусідніх країнах і отримання там кращих доходів; перспективу значного розширення професійних навичок, фахового та загального світогляду трудових мігрантів у країні працевлаштування та після повернення на батьківщину, а також можливість переказу та привезення на батьківщину значних сум заробітків, що вирішують нагальні життєві проблеми родин. Якщо стати на таку реалістичну позицію, то трудова міграція є, на наш погляд, вигідною для країн, що є батьківщиною трудових мігрантів.

Водночас гострою залишається проблема захисту трудових мігрантів від сваволі роботодавців та посередників, реальною є загроза опинитися в нелюдських умовах існування та праці чи потрапити в тенета торговців людьми. Трудові мігранти переважно займаються роботами, що мало сприяють підвищенню їх кваліфікації, набуттю навичок, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності на батьківщині. Тривала відсутність також може призводити до послаблення сімейних зв'язків, що негативно впливає на демографічну ситуацію.

Заслуговує на розгляд ще й така соціально-економічна проблема, як істотне погіршення

стану здоров'я наших співвітчизників через виснажливі умови праці за кордоном. Так, дослідження, проведене Міжнародною Організацією з Міграцій серед населення Закарпатської області, дає такі результати: у кожного четвертого – п'ятого респондента, який страждає на хронічні захворювання, причиною виникнення хвороби стали тривалі виїзди на заробітки, часті травми та нещасні випадки на виробництві [8, с. 23].

Оцінюючи результати трудової міграції, важливо враховувати перспективи її розвитку. Як доводять соціологічні дослідження, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчанин – тим мігрантам, котрі частіше і довше перебували за кордоном. Таким чином, трудова міграція виступає фактором, що підвищує ризик еміграції. Тобто, нинішні тимчасові поїздки на заробітки у майбутньому можуть перетворитися у незворотні втрати населення. При чому ця перспектива стає більш реальною із збільшенням строків заробітчанських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, покращанням внаслідок цього їх заробітків та умов проживання [2].

Але крім демографічних наслідків трудова міграція здійснює негативний вплив і на соціально-економічний стан в Україні. До економічних чинників це посилення залежності від іноземного попиту не лише на товари, але і на робочу силу, зростання інфляції, неприродне зміцнення національної валюти за рахунок зовнішніх чинників (трансфертів з-за кордону), перехід до економічно-пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життя кошти шляхом трудових міграцій, зростають ціни на житло за рахунок збільшення попиту та інші. До соціальних проблем, які створює трудова міграція є втрата кваліфікованих працівників, декваліфікація працівника у деяких професіях (при невідповідності роду діяльності), загроза нівелювання соціальної значимості зайнятості в Україні, внаслідок «витоку мізків» гальмується розвиток науки, промисловості.

Згідно даних Всесвітнього банку реконструкції і розвитку частка емігрантів з рівнем освіти вище середньої в Україні склала 3,5%, еміграція лікарів 1350 чи 0,9% лікарів, що отримали освіту в Україні [6; с. 244]. Зарплата українського науковця у 3–4 рази нижча ніж в його колеги із Східної Європи та у 5–7 разів нижча ніж в аналогічного фахівця на Заході (мінімальна річна зарплата професора у США становить 50 тис. дол.). Низький рівень зарплати є основною причиною плинності кадрів у ВЗО та зниження якості освітніх послуг [11].

Звичайно відмічаються і позитивні наслідки трудової міграції, хоча вони не демографічні, а соціально-економічні:

- покращення можливостей утримувати дітей, розширення доступу до якісного медичного обслуговування і відпочинку внаслідок «міграційних» заробітків;

- зниження напруження на ринку праці через виїзд частини трудоактивних контингентів та перехід до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій;

- розвиток підприємництва та покращення можливостей зайнятості внаслідок створення нових робочих місць колишніми трудовими мігрантами, що заробили достатні для відкриття власної справи суми грошей;

- засвоєння учасниками трудових міграцій ринкової свідомості, цінностей та норм цивілізованого суспільства;

- важливість “міграційних” грошей не лише як засобу добробуту окремих прошарків насе-

лення, а й як джерела економічного розвитку [1; с. 35].

IV. Висновки. Ми погоджуємося з Малиновською О. А. [7; с. 178], що негативних наслідків трудової міграції для демографічної безпеки України неодмінно більшатиме, позитивні - втрачатимуть своє значення. Певні сприятливі для демографічного розвитку України результати можливі лише за умови тимчасової трудової міграції (і як суспільного явища, і як індивідуальних стратегій), повернення мігрантів на батьківщину, державної політики, спрямованої на створення сприятливого середовища для максимального використання переваг, пов'язаних із зарубіжним заробітчанством.

1. Населення України. Трудова еміграція в Україні [Текст]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.

2. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема. [Електронний ресурс] О. Левцун. Режим доступу: http://dialogs.org.ua/print.php?part=project_ua&m_id=4040.

3. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування [Текст]/О.А.Малиновська. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.

4. Гайдуцький А. П. Масштаби доходів Українських трудових мігрантів [Текст]/ А. П. Гайдуцький // Економіка держави. – 2008. – № 2. – С. 24-31.

5. Федосова В. І. Передумови, чинники та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні [Електронний ресурс]/ В.І.Федосова// Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. ЛНТУ. – Випуск 7 (28). – Ч. 2. – Луцьк, 2010. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_etei/2010_7_2/index.htm

6. Миграция и денежные переводы: цифры и факты [Текст]– 2011 Издание 2-е Всемирный банк по оценке перспектив развития – 275 с.

7. Малиновська О. А., Жураковська Л. А. Міжнародна міграція як чинник демографічної безпеки [Текст] / О. А. Малиновська, Л. А. Жураковська// Стратегічна парадигма. – 2007. – № 2. – с.172-184.

8. Трудова міграція та здоров'я мігрантів у Закарпатській області України [Текст]. – К., 1997.– 37с.

9. Мазука Л. І. Трудова міграція українців до країн ЄС: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення [Текст]/Л. І. Мазука// Стратегічні пріоритети. – 2010. – №3(16). – с. 10-17.

10. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України Доповідь на „круглому столі” 7 жовтня 2004 р., Львів [Електронний ресурс] /А. Кирчів// Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/migration/2004/kyrchiv07-10.htm>.

11. Свінцов О. М. Освітній комплекс як компонент економічної системи суспільства [Текст]/О.М.Свінцов// Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2003. – № 494. – С. 226 – 231.

The paper examines the dynamics of labour migration in Ukraine. The analysis of demographic and socio-economic causes and consequences.

УДК 331.105.24:33.01

Шекета Є. Ю.

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ

Наведено і проаналізовано негативні тенденції зростаючого безробіття в умовах фінансової кризи та їх загрозливий вплив на соціальну й економічну ситуацію на ринку праці України. Детально представлено нинішню ситуацію на вітчизняному ринку праці та розв'язання проблем безробіття за допомогою активних заходів соціальної політики.

Ключові слова: праця, ринок праці, зайнятість, безробіття, працевлаштування, трудові відносини, економічно активне населення, державна політика зайнятості.

I. Вступ. “Якщо людина робить важну справу і робить її добре, вона ніколи не втрапить поваги до себе” – так у свій час сказав всесвітньовідомий англійський драматург і публіцист, лауреат Нобелівської премії Бернард Шоу. Так, дійсно, праця є не тільки найважливішою сферою життєдіяльності людини та провідним чинником матеріального виробництва, вона є і основою духовного життя людини, оскільки лише у процесі праці відбувається самоствердження людини як особистості, реалізація її професійних навичок, втілення творчих задумів, ідей та мрій, підвищення власної самооцінки і поваги до себе.

Безробіття має надзвичайно негативні соціальні наслідки, оскільки будь-яке переривання працездатною особою продуктивної діяльності загрожує соціальній безпеці, призводить до втрати доходів від трудової діяльності, порушення нормальної життєдіяльності людини, стає поштовхом до негативних змін у демовітворенні, зростання захворюваності, соціального песимізму, безповоротної втрати інтелектуально-професійного потенціалу суспільства тощо. Тимчасова бездіяльність людини перериває ланцюг, який визначає взаємозалежність високої кваліфікації, рівня фахової підготовки та здатності фахівця до самореалізації в складних економічних умовах.

Глобальна фінансово-економічна криза загощирила у всьому світі негативні процеси і явища на ринку праці. Тисячі українців місяцями перебувають у пошуках роботи, що призводить до

деструктивних настроїв у суспільстві, в сім'ях безробітних, в психології кожного індивіда.

Дослідженням особливостей функціонування вітчизняного ринку праці, трудових відносин, зайнятості, безробіття, професійного навчання та соціальної захищеності населення займаються багато науковців і практиків. Значний внесок щодо вирішення цих проблем внесли такі вчені, як Бандур С. І., Грішнова О. А., Кримковський Р. Б., Маршавін Ю. М., Нікіфоров П. О., Онікієнко В. В., Романюк М. Д. та багато інших.

II. Постановка завдання. Метою статті є дослідження характерних рис ринку праці на сучасному етапі розвитку економіки, виявлення системних причин, які накопичуються, спричинили зростання рівня безробіття, його прояви і ознаки, розробка на цій підставі пропозицій, спрямованих на досягнення продуктивної зайнятості.

III. Результати. Практика засвідчує, що досягти рівня повної зайнятості і відсутності безробіття неможливо. Усім економікам властивий певний рівень безробіття. Насправді в кожній країні чи групі країн, які мають схожу траєкторію економічного розвитку, є особливий набір факторів, які спричиняють вплив на ринок праці і безробіття. Навіть визнані на міжнародному рівні економічні закономірності, які ввійшли в підручники і навчальні посібники, на зразок “кривої Філіпса”, можуть по-різному діяти в різних умовах, або не діяти взагалі. Безробіття виникає за різних причин. У країнах з високим природним приростом населення ключовий фактор його виникнення – демографічний, а в країнах з високим рівнем заробітної плати – ступінь цього завищення і т.д. В інших випадках відіграють роль НТП, галузева реструктуризація економіки, масовий притік іммігрантів та інші причини. Політика зайнятості повинна бути адекватна реальному набору факторів кон'юнктури ринку праці, діючих в певній країні в конкретних умовах.

Неможливо не погодитись з думкою професора В. В. Онікієнка, що функціонування ринку праці та рівень зайнятості визначально залежать від рівня розвитку економіки та суспільних відносин, основу яких становлять відносини

власності, виробничі зв'язки, економічна свобода суб'єктів ринку праці, баланс між ринковою ефективністю та соціальною справедливістю, а також від ступеня розвитку людини як носія робочої сили. Ця залежність, за його словами виражається через соціальну орієнтацію ринку праці, ознаками якої виступають якісні параметри розвитку його суб'єктів, відносин між ними, результати взаємодії, ефективність функціонування, гуманістичне спрямування [1, с. 102].

Сучасний стан ринку праці в Україні формувався головним чином під впливом трансформації ринкових відносин в умовах затяжної економічної кризи. Структура національного ринку праці в Україні за словами Кримковського Р.Б. має певні особливості. По-перше, це глибокі диспропорції між попитом та пропозицією внаслідок причин, що обумовлені ринковою трансформацією економіки, – економічний спад, структурні перетворення. По-друге, невідповідність дуже низького рівня оплати праці сучасним потребам відтворення робочої сили, що підвищуються внаслідок існування конкурентного середовища і зростання вимог роботодавців до якості робочої сили. По-третє, зростання диференціації доходів працівників, що посилює соціальне розшарування, спричиняє малозабезпеченість населення (непрацевдатних, безробітних та навіть тих, хто працює), а також зниження соціальної захищеності [2, с. 94].

У світовій практиці не існує універсального засобу діагностики рівня розвитку ринку праці. У методиці європейських країн його критерієм є такі параметри:

- рівень безробіття (відношення кількості зареєстрованих безробітних до кількості працевдатного населення працевдатного віку);
- рівень безробіття за методологією МОП (відношення кількості зареєстрованих безробітних до кількості економічно активного населення);
- рівень напруженості (розрахунок кількості безробітних на одне вільне робоче місце).

Ці показники використовуються нині і в Україні. Їх значення наведено в таблиці 1.

Згідно показників таблиці 1 кількість зареєстрованих безробітних зменшилася за місяць на 2,1% і на 1 серпня 2012 року становила 437,8 тисяч осіб, або майже чверть усіх безробітних працевдатного віку, визначених за методологією МОП. Загалом рівень зареєстрованого безробіття в країні за липень не змінився, і тому станом на 1 серпня поточного року становив 1,6%

селення працевдатного віку. Слід зазначити, що порівняно з відповідним періодом минулого року середня тривалість зареєстрованого безробіття не змінилася і на кінець червня 2012 року становила 6 місяців. Проте кількість безробітних, які перебували на обліку державної служби зайнятості 12 місяців і більше, збільшилася на 2,4% і на кінець червня поточного року становила 33,2 тисяч осіб, або 7,4% від загальної кількості зареєстрованих безробітних.

Збалансованість ринку праці в сегменті кваліфікованої робочої сили відбувається досить суперечливо, і саме в цій суперечності за словами Бандура С. І. та Пухлій В. Т. слід шукати головну причину розбалансованості ринку праці. Особливо виразно це проявляється в існуванні, з одного боку, технологічного і структурного безробіття. А з іншого – в наявності дефіциту кваліфікованих кадрів, при гострій в них потребі саме на робочі місця, що створюються і функціонують на основі техніко-технологічних нововведень. Справа в тому, що в економіці інноваційного типу постійно існує суперечність між масштабами і структурою попиту на фахівців, що швидко змінюються, та якісними характеристиками працівників, які формуються довготривало і тому не встигають за вимогами до освітньо-кваліфікаційних параметрів робочої сили з боку новостворюваних або модернізованих робочих місць [3, с. 5].

Якнайшвидшого розв'язання потребує проблема дисбалансу між потребами ринку праці й сучасним станом освітньої підготовки. Сьогодні держава витрачає зайві кошти, спочатку навчаючи студента за спеціальністю, що не користується попитом на ринку праці, а потім перенавчаючи того ж випускника, який стає на облік у центрі зайнятості. Упорядкувати ситуацію можливо лише за умови формування, з урахуванням потреб ринку, держзамовлення на фахівців, встановивши чіткий зв'язок між ринком освітніх послуг і відповідною потребою у спеціалістах різного рівня кваліфікації. Передусім потрібна домовленість підготовки спеціалістів із конкретними замовниками, підприємствами, організаціями, де планується їх працевлаштування. Неприпустимим є і те, що на ринку праці висококваліфіковані працівники виконують роботу, яка не потребує значної професійної підготовки. Крім того, державні кошти витрачаються на перенавчання спеціалістів, замість пошуку відповідних їх фаху й освіти робочих місць [4, с. 26].

Значним є дисбаланс між попитом на робочу

Показники безробіття по регіонах України станом на 1 серпня 2012 р.

Область	Кількість зареєстрованих безробітних на 1 серпня 2012 р., тис. осіб	У % до			Кількість безробітних за методологією МОП (на I кв. 2012 р.)	
		1 липня 2012 р.	1 січня 2012 р.	населення працевдатного віку	тис. осіб	у % до економічно активного населення
Загалом по Україні	437,8	97,9	90,7	1,6	1842,5	9,1
АРК	12,3	92,3	60,2	1,0	64,2	7,1
Вінницька	21,2	95,4	82,9	2,2	73,8	10,7
Волинська	13,2	99,7	121,8	2,1	44,1	10,0
Дніпропетровська	27,8	99,3	91,0	1,4	121,3	7,8
Донецька	28,1	100,0	102,3	1,1	193,4	9,6
Житомирська	22,4	100,1	101,0	3,0	61,5	11,2
Закарпатська	13,3	99,7	111,8	1,7	57,4	10,2
Запорізька	16,0	95,1	71,4	1,5	65,0	8,0
Івано-Франківська	17,1	101,9	108,2	2,0	53,3	9,6
Київська	14,3	97,9	92,3	1,4	63,1	8,3
Кіровоградська	14,0	98,2	78,5	2,4	44,5	10,2
Луганська	16,5	97,7	93,5	1,2	82,7	8,4
Львівська	25,6	102,5	113,2	1,7	98,7	8,9
Миколаївська	14,4	98,5	80,3	2,0	52,1	9,5
Одеська	11,7	96,2	72,5	0,8	72,3	6,9
Полтавська	19,8	95,0	85,7	2,2	66,4	9,9
Рівненська	18,2	99,1	102,3	2,6	56,9	11,5
Сумська	14,8	95,4	87,6	2,1	52,0	10,2
Тернопільська	13,4	98,8	87,0	2,1	51,2	11,6
Харківська	26,0	96,4	89,8	1,5	105,6	8,2
Херсонська	8,0	92,9	69,2	1,2	48,5	9,9
Хмельницька	14,6	97,1	88,0	1,9	59,6	10,5
Черкаська	20,0	96,2	84,6	2,7	62,4	10,6
Чернівецька	10,7	98,9	101,4	2,0	36,5	10,3
Чернігівська	15,3	97,9	100,4	2,4	55,9	11,9
м. Київ	7,7	100,0	115,8	0,4	87,6	6,6
м. Севастополь	1,4	97,6	97,2	0,6	12,5	7,2

* Державна служба статистики України / Про соціально-економічне становище України за січень-липень 2012 року // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

силу і професіями, що їх здобувають молоді люди у професійно-технічних і вищих навчальних закладах. На цей час на ринку праці не задовольняється попит на верстатників, інженерів-механіків, інженерів-технологів, будівельників, електро- і газозварників. При цьому через обмежений попит місяцями не мають можливості працевлаштуватися молоді люди, які здобули спеціальності операторів комп'ютерного набору, продавців, економістів, бухгалтерів, юристів [5, с.18].

З початком фінансово-економічної кризи в Україні зайнятість населення в легальному секторі скоротилася на 1 мільйон чоловік, до небезпечних масштабів зросла неповна зайнятість, що є формою прихованого безробіття. З січня по червень 2012 року кількість працівників, які

працювали в режимі неповного робочого дня (тижня), становила 613,7 тисяч осіб, а 113,2 тисяч осіб знаходились у відпустках без збереження заробітної плати. Порівняно з першим півріччям 2011 року кількість таких працівників скоротилася на 21,5% та 25,5% відповідно [6].

Розміри вимушеної неповної зайнятості за перше півріччя 2012 року характеризують дані, наведені на рис. 1.

Тривала неухвага держави і підприємців до впровадження техніко-технологічних інновацій, деформована структура економіки, високий податковий тиск і низька заробітна плата поряд із накопиченням і консервацією прихованого безробіття спричинили масштабний тіньовий ринок праці. В умовах фінансово-економічної кризи тінізація економіки набула тотального харак-

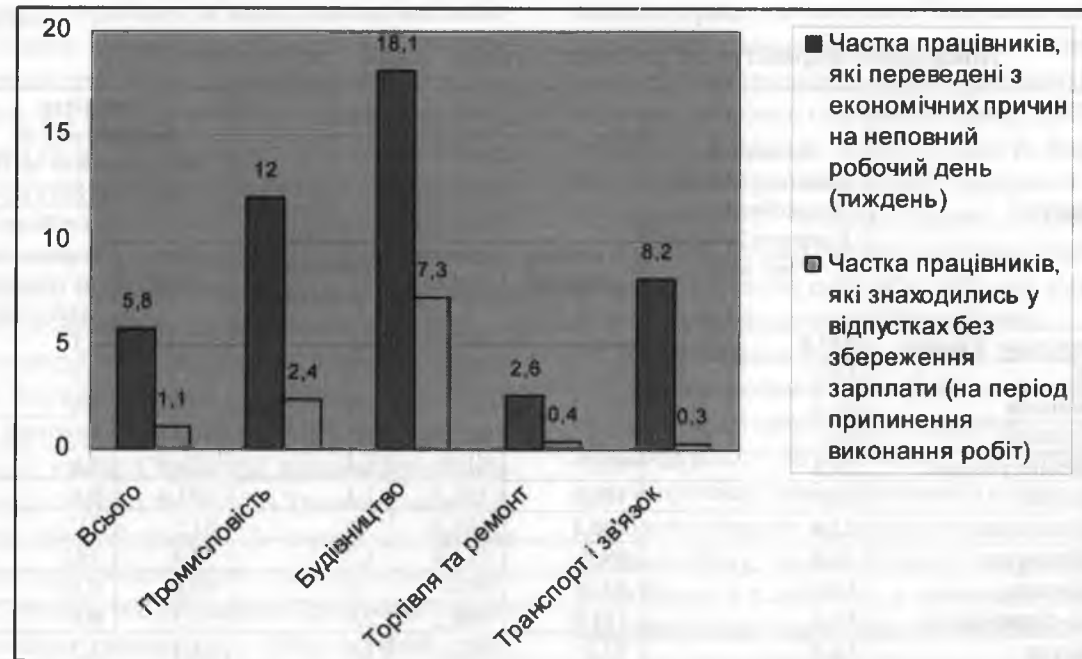

Рис. 1. Рівень вимушеної неповної зайнятості за окремими видами економічної діяльності у січні-червні 2012 року (у % до кількості штатних працівників відповідного виду діяльності)

теру. За оцінками Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки в першому півріччі 2009 року досяг 39% і вперше за останні роки вийшов за межі критичного значення – не більше 30% від ВВП. Рівень тіньової економіки в першому кварталі 2012 року не змінився, в порівнянні з аналогічним періодом минулого року, і склав 34% від рівня офіційного ВВП. За оцінками Світового банку й вітчизняних учених, Україна має найбільший неформальний сектор, який перевищує 50% офіційного ВВП. Згідно з оцінками Державної податкової служби, обсяг тіньового сектора української економіки становить приблизно 350 мільярдів гривень на рік. Цей обсяг, за оцінками фіскальних органів, розподіляється наступним чином: 170 мільярдів гривень становить зарплата в “конвертах”, 100 мільярдів гривень – виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 мільярдів гривень – неофіційні платежі, 45 мільярдів гривень – основні засоби, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора. У 2011 році рівень тіньової економіки в Україні скоротився на 4%, в порівнянні з 2010 роком, і становив 34% від обсягу офіційного ВВП.

Зниження рівня тінізації національної економіки у 2011 році відбулося в умовах завершення гострої фази кризи і переходу до фази відновлення економічного зростання. Так, протягом 2010 та 2011 років спостерігалися зростання

рівня реального ВВП (на 4,1 та 5,2% відповідно) і зниження рівня безробіття за методологією МОП (до 8,1 і 7,9% відповідно). Це супроводжувалося уповільненням інфляційних процесів в економіці, відновленням динаміки зростання депозитів і кредитів у банківській системі, зниженням напруги в бюджетному секторі у зв'язку зі скороченням дефіциту бюджету.

IV. Висновки. Сучасний рівень розвитку ставить вимоги щодо створення не просто достатньої кількості робочих місць, а робочих місць відповідної якості, здатних забезпечити повну продуктивну зайнятість в умовах свободи, рівності, безпеки та людської гідності. Гідна праця стала стратегічною метою і основним напрямом політики зайнятості на всіх рівнях [7, с. 57].

Отже, провідними напрямками реформування ринку праці України повинні стати реструктуризація зайнятості, трансформація оплати праці та удосконалення системи регулювання ринку праці. Суттєве підвищення рівня життя всіх верств населення та формування соціальної структури, подібної до європейських зразків, спроможне забезпечити вирішення цих завдань. Гостра фінансово-економічна криза минає, економіка України знаходиться у стані рецесії, тобто у тій фазі економічного циклу, коли найгірші часи вже позаду. Передумовою успіху кожної людини має бути переконання в тому, що пошук роботи в посткризовий період – це ще не катастрофа. Необхідна віра в себе, свої професійні

здібності і в краще майбутнє нашої країни, адже криза – це перехід, точніше передумова подальшого розквіту, відкриття нових можливостей.

1. *Онкієнко В. В.* Пріоритети соціалізації ринку праці в умовах ринкової стабілізації та глобалізації національної економіки України / В. В. Онкієнко // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 2. – С. 101-113.

2. *Кримковський Р. Б.* Стан та перспективи розвитку ринку праці в Україні / Р. Б. Кримковський // Збірник наукових праць. – Вип. 70: Ч. 2. Економіка. – Умань: УНУС, 2008. – С. 94-104.

3. Зайнятість та ринок праці: методологія, розвиток, конкурентоспроможність, проблеми ефективності. / Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. 2008. – С. 5-15.

4. *Нікіфоров П. О.* Фінансово-економічні аспекти розвитку ринку праці та боротьби з безробіттям / П. О. Нікіфоров, А. О. Волоська // Фінанси України. – 2008. – № 10. – С. 22-30.

5. *Маршавін Ю. М.* Ринок праці України: від кризи до продуктивної зайнятості / Ю. М. Маршавін // Ринок праці та зайнятість населення. – 2010. – № 1. – С. 18.

6. Державна служба статистики України. Про соціально-економічне становище України за січень-липень 2012 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / За ред. В. В. Онкієнко. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, 2007. – 286 с.

In article negative tendencies of growing unemployment in the conditions of financial crisis and their menacing influence on a social and economic situation on Ukrainian labour market are presented and analyzed. Besides, the present situation is in details presented on national labour market and paid attention to the problems of unemployment through active measures of social policy.

Вацеба В. М.

ЕКОНОМІЧНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розкрито сучасний рівень економічної активності населення, що склалася загалом в Україні та в Івано-Франківській області, зокрема. Висвітлено особливості розвитку регіону, створення нових робочих місць за рахунок розвитку потенціалу в перспективних секторах економіки.

Ключові слова: економічна активність населення, господарський сектор, зайнятість населення, результати показників економічної активності, безробіття, механізм економічного стимулювання, державна служба зайнятості.

I. Вступ. Економічна активність населення один з ключових факторів добробуту та процвітання економіки будь-якої країни. Сучасний стан та тенденції розвитку України ілюструють, що будь-які зміни у фінансовому житті країни повинні відбуватися з урахуванням соціальних інтересів територіальних громад, оскільки у випадку зниження рівня соціального розвитку, якості та рівня життя населення істотно відобразяться на наповненості місцевих бюджетів власними коштами, зростанні дефіциту фінансових ресурсів. Саме прагнення реалізувати набуті за життя навички та здібності людини, звісно за певну винагороду в вигляді грошової чи іншої форми – називається економічною активністю населення. На противагу їхня не реалізація виливається в безробіття. Тільки та дер-

жава, яка може забезпечити потребу в робочих місцях за достойну винагороду, може розраховувати на соціально – економічне зростання, не залежно від того де це відбувається в державному, чи приватному секторі.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення економічно – соціальної ситуації в регіоні, моніторинг рівня економічної активності населення. Визначення пріоритетних сфер, в яких можливо задіяти більшу кількість населення та визначення верств населення, які найбільше потребують реалізації свого потенціалу.

III. Результати. Оцінка реальних показників економічної активності опирається на дані органів державної статистики в Україні, які проводять щоквартальні обстеження домашніх господарств за методикою рекомендованою Міжнародною організацією праці. Згідно даної методики населення віком від 15-70 років поділяється на економічно активне і економічно неактивне. Економічно активне населення – частина населення, яка зайнята суспільно корисною діяльністю, що приносить дохід. Економічно активним населенням, тобто робочою силою вважається населення обох статей віком від 15-70 років виключно, яке протягом певного періоду часу забезпечує пропозицію своєї робочої сили на ринку праці. Загальна кількість еконо-

мічно активного населення складається з осіб зайнятих економічною діяльністю та числа безробітних. МОП класифікує належність таких осіб до чітко визначених груп. До цих груп зайнятого населення не належать тільки особи, які виконують неоплачувану громадську чи добровільну роботу, та особи, які виконують тільки домашні обов'язки.

Безробітними вважаються особи 15–70 років (як зареєстровані, так і незареєстровані в державній службі зайнятості), які не мають прибуткового зайняття (роботи), активно шукають роботу та готові до неї приступити на протязі двох тижнів.

Економічно неактивне населення віком від 15–70 років, які не класифікуються зайнятими та безробітними, до них належать такі громадяни:

- студенти, учні, курсанти денної форми навчання;
- особи, що отримують пенсії за віком, або на пільгових умовах;
- зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей чи доглядом за хворими;
- та інші особи.

Рівень економічної активності населення відображає загальний стан економічної ситуації в країні. Загалом ситуація по безробіттю за останні роки по Україні є такою – в 2009 році було зареєстровано 531,6 тис. осіб, а в 2010 році 544,9 тис. осіб, в відсотковому вимірі це 1,9% та 2,0% відповідно у порівнянні з попередніми роками.

Світова економічна криза зумовила призупинення економічного розвитку не тільки України а й майже усіх країн у всьому світі. Починаючи з 2008 року стрімка тенденція до безробіття поширювалась по всьому світі, такий процес став масовим, заставивши навіть достатньо розвиненні країни піти на крайні міри для вирішення даних проблем, такими, як скорочення державних витрат, підвищення пенсійного віку та інших дій які відобразились у масових протестах та незадоволенням громадськості в багатьох країнах. Так, починаючи з 2008 року процес відновлення економіки, відновлення докризових показників розвитку набув глобального характеру, Україна не стала винятком.

Економічна активність населення обумовлена розвитком соціально-економічного становища в країні, розвитком промисловості, сільського господарства зовнішньоекономічної діяльності, господарського сектору загалом.

Щодо промисловості України то в 2010 році в порівнянні з 2009 роком приріст промислової продукції становив 12,5% до 4,7% відповідно. Підвищення випуску продукції відбувся у всіх основних видах промислової діяльності.

В добувній промисловості за 2010 рік видобуто 19,1 млрд. м³ природного газу, 54,4 млн. т готового вугілля, 2,6 млн. т сирої нафти та випущено (видобуто) 78,2 млн. т руди та концентратів залізних неагломерованих, що на 3,7%, у тому числі на підприємствах із добування металевих руд – на 14,8% більше ніж у 2009 році.

Стосовно машинобудівного сектору, то випуск продукції збільшився на 34,5%, у тому числі на підприємствах із виробництва залізничного рухомого складу – на 132,2%, машин та устаткування для сільського та лісового господарства – на 66,4%, для добувної промисловості й будівництва – на 37,8%, машин та устаткування для металургії – на 33,9%, апаратури для радіо, телебачення та зв'язку – на 17,8%, електричних машин та устаткування – на 25,7%, контрольно-вимірювальних приладів – на 12%, автомобільного транспорту – на 25,7%. У 2010 р. вироблено 4,8 тис. тракторів для сільського та лісового господарства, 1,1 тис. верстатів для оброблення дерева, 75,3 тис. легкових автомобілів, 2,7 тис. автобусів.

В сільському господарстві усіх категорій у 2010 р. одержано 39,2 млн. т зерна (у вазі після доробки). Порівняно з 2009 р. виробництво зерна зменшилось на 14,8%, що зумовлено як скороченням площі збирання (на 5,8%), так і зниженням урожайності зернових культур (на 9,7%).

В будівництві у 2010р. підприємствами країни виконано будівельних робіт на суму 43,2 млрд. грн., що у порівнянних цінах становить 94,6% до обсягів будівництва попереднього року.

Зовнішня торгівля товарами січень-листопад 2010 року характеризується збільшенням експорту на 29,8% (46129,6 млн. дол.) в порівнянні з 2009 роком, а імпорту на 33,9% (54087,6 млн. дол.).

В загальному середньомісячна кількість економічно активного населення становила 22,2 млн. осіб, частка безробітних, тобто тих які не мали роботи, але активно її шукали становила 1,8 млн. осіб, а інші 20,4 млн. осіб були зайняті економічною діяльністю. Рівень зайнятості населення в працездатному віці – 66,0%, а в віці від 15–70 років – 58,9%. В розрахунках за методологією МОП рівень безробіття складає в пра-

цездатному віці – 8,7%, а віці від 15–70 років – 8,0%.

На обліку в державній службі зайнятості перебувало на 1 січня 2011 року перебувало 564,0 тис. осіб. Допомогу по безробіттю отримували 75,5%, які мали статус безробітного. Кожний другий безробітний раніше займав місце робітника, кожний третій – посаду службовця, а решта безробітних не мали професійної підготовки.

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по країні за грудень 2010 р. зріс на 0,4 відсоткового пункти і на 1 січня 2011 р. становив 2,0% населення працездатного віку. У сільській місцевості цей показник збільшився на 0,8 відсоткового пункти і становив 2,9% населення працездатного віку, у міських поселеннях – на 0,2 відсоткового пункти і 1,6% відповідно.

Моніторинг ситуації в Івано-Франківській області показує такі результати – показники соціально-економічного розвитку області на 2010 рік у галузях та сферах економіки обчислені, виходячи з прогнозованого темпу приросту промислового виробництва зросли на 2,0%, валової продукції сільського господарства – на 1,5%, обсягу прямих іноземних інвестицій – на 5,3%, обсягу інвестицій в основний капітал – на 0,3%, середньомісячної заробітної плати – на 10,6 %, експорту товарів – на 60,9 %, обороту роздрібної торгівлі – на 1,1 відсотка.

Беручи до увагу ситуацію в Івано-Франківському регіоні то ситуація з безробіттям складає в 2009 році 17,0 тис. осіб, а в 2010 році 16,4 тис. осіб згідно державного комітету статистики України. Зважаючи на вищевказані дані можна зробити висновок, що на зайнятість населення впливає низка чинників, таких як в галузях економіки, наявність тінювих схем трудових відносин, передусім внаслідок відсутності ефективного механізму економічного стимулювання роботодавців до створення робочих місць з належними умовами праці та гідною оплатою праці, низька зайнятість громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, відсутність належної мотивації у працівників до легальної продуктивної зайнятості, головним чином через низьку заробітну плату, загроза втрати кваліфікованого трудового потенціалу підприємств та наявність нелегальної трудової міграції.

Необхідно вжити заходи спрямовані на створення нових робочих місць, створити дієву систему професійної орієнтації незайнятого населення, у тому числі молоді, яка навчається або

закінчила навчання у навчальних закладах різних рівнів акредитації, зокрема шляхом створення сучасної інформаційної бази, проведення всебічної роботи щодо популяризації робітничих професій, сприяти працевлаштуванню молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, шляхом забезпечення її першим робочим місцем через надання дотацій роботодавцям за рахунок коштів державного бюджету.

В регіоні необхідно розширювати інфраструктуру господарського комплексу яка дозволить задіяти більшу кількість економічно зацікавленого населення. До такої інфраструктури належить розвиток промисловості, машинобудівництва, агропромисловості, важливо також відзначити сферу послуг та туристично-рекреаційний комплекс. Туристично-рекреаційна галузь є стратегічним напрямом розвитку Івано-Франківщини. Об'єктивно область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. Івано-Франківщина є частиною унікальної Карпатської лісогірської гео-екосистеми, яка має важливе рекреаційне значення не тільки для України, але і для всього Європейського континенту. Аналіз туристичних ресурсів демонструє, що Івано-Франківщина володіє потенційними можливостями для формування на території області конкурентоспроможної туристично-рекреаційної галузі, яка може і повинна забезпечити значний внесок у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення доходної частини бюджету, надходження інвестицій, збільшення кількості робочих місць, покращення здоров'я громадян, збереження та раціонального використання культурно-історичної та природної спадщини.

Для стимулювання розвитку економічної активності населення необхідно створювати умови, які спонукають суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі, виконувати ті чи інші завдання згідно із загальнодержавними та приватними інтересами.

IV. Висновки. Створення нових робочих місць – це пріоритетне завдання для розвитку регіону, однак не варто забувати і про мотиваційні заходи щодо зростання економічної зацікавленості населення. Слід звернути увагу на регіональну програму оздоровлення економіки

та стабілізації ринку праці з урахуванням локальних суспільно-географічних умов.

З кожним роком частка безробітних скорочується, але таке скорочення є незначним. Для покращення ситуації можна запозичити досвід більш розвинених країн Західної Європи, для яких дана проблема не є новою, і які вже домоглися певних результатів у її розв'язанні.

1. Україна в цифрах 2010. Статистичний збірник. / Державний комітет статистики/за ред. Г. Осасуленка / Київ 2010.

2. Рішення від 13.05.2010. № 1078-38/2010 // м. Івано-Франківськ // Про програму соціально-економіч-

ного та культурного розвитку області на 2010 рік. Івано-Франківська обласна рада.

3. Гудзеляк І. Економіко-географічні аспекти зайнятості і безробіття населення Івано-Франківської області // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. № 2, 2005. – Тернопіль. – С. 102-106.

4. Економічна активність населення у I півріччі 2010 р. / Експрес випуск / Державний комітет статистики України.

In this article modern level of economic activity of human resources in Ukraine and Ivano – Frankivsk region considered, creating of new jobs with the help of development potential of promising sectors of the economy.

Шеремета Н. О., Носуліч Т. М.

СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗДОБУТКІВ ТА ПРОРАХУНКІВ

У статті аналізується сучасна стратегія розвитку системи охорони здоров'я України та її інноваційно складова, а також можливості, прорахунки та основні напрями здійснюваних реформ.

Ключові слова: система охорони здоров'я, реформа, інновації, регіон.

I. Вступ. Питання інноваційної діяльності господарства нашої держави на сучасному етапі розвитку економіки є важливим з огляду на входження в ринковий економічний простір і в результаті цього намагання швидкого її перетворення, реформування, вдосконалення. Соціальний вектор розвитку не є винятком на шляху відповідних перетворень. Важливість інноваційної діяльності полягає в можливості прискорення розвитку кожної сфери економіки, що є особливо актуальним для сфери відтворення здоров'я населення. Інноваційна складова стратегії розвитку системи охорони здоров'я передбачає реалізацію новацій та реформ, орієнтованих на сучасні новації, які проходять у державі.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми вдосконалення розвитку системи охорони здоров'я викликають значний інтерес не лише серед представників медичної громадськості, а і серед економістів. Зокрема, глибокий критичний аналіз ситуації, що нині склалась в системі охорони здоров'я, основних підходів до дослідження су-

часних реформацій вказаної сфери має місце в працях П. Барстової, О. Голяченко, Ю. Губського, В. Куценко, В. Лехан, В. Москаленка, В. Пономаренка, Р. Салтмана, В. Слабінського та інших [1-7].

II. Постановка завдання. Окреслена актуальність дала можливість чітко визначити мету статті: аналіз сучасної стратегії розвитку системи охорони здоров'я України, її інноваційної складової; можливостей, прорахунків та основних напрямів здійснюваних реформ як для сфери, так і для економіки в цілому.

Для досягнення поставленої мети використовувались наступні методи економічного дослідження: морфологічний та абстрактно-логічний; логічного аналізу; економетричні; статистичний та експертних оцінок та ряд інших.

III. Виклад основного матеріалу. Важливим елементом сучасних реформацій в сфері охорони здоров'я є нарощування обсягів впровадження інноваційних шляхів її розвитку.

Інноваційними процесами у сфері охорони здоров'я є:

- запровадження загальнообов'язкового соціального медичного страхування;
- запровадження багатоканального та багаторівневого фінансування;
- перехід до принципів доказової медицини з метою підвищення якості процесу лікування;
- модернізація сфери з метою підвищення достовірності та якості діагностики і лікування;

- впровадження високотехнологічних методів комп'ютерної та інших видів сучасної діагностики;

- відкриття спеціалізованих медичних центрів різного напрямлення, враховуючи специфіку рівня та видів захворюваності населення регіонів держави;

- впровадження нових інформаційно-аналітичних технологій на основі наявних технічних можливостей, використання мережі Інтернет, що дозволяє працювати в єдиному інформаційному просторі всім медичним закладам;

- розвиток телемедицини, започаткування організації системи платної теледопомоги багатим верствам населення, налагодження довгострокових контактів із зарубіжними клініками такого типу та ряд інших [8, с. 284].

Найважливішою інноваційною складовою сучасної стратегії розвитку системи охорони здоров'я насаперед є започаткування та здійснення її реформи. Вона передбачає: відмову від фінансування ліжкомісць, нові супероснащені машини швидкої допомоги, впровадження клінічних протоколів. Також має бути оптимізована мережа медичних закладів, чітко розділена медична допомога на первинну, спеціалізовану і високоспеціалізовану; первинна допомога має стати більш доступною, а спеціалізована – більш висококваліфікованою та високотехнологічною.

Питання розмежування первинної та вторинної допомоги та утворення центрів первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) вперше було озвучене та підтримано МОЗ України ще у 2004 р. На сьогодні створення центрів ПМСД є одним із найголовніших напрямків реформи, що потребує чіткого усвідомлення особливостей і типових рис цього закладу.

Центр ПМСД – це, передусім, заклад охорони здоров'я, що, як і всякий заклад, має керівництво, адміністративно-управлінські та господарські підрозділи. Але, на відміну, від, скажімо, лікарні, лікувально-профілактичні підрозділи центру ПМСД – це фельдшерсько-акушерські пункти (ФАПи), амбулаторії сімейної медицини, медичні пункти, медичні кабінети.

Предметом діяльності Центру ПМСД є:

- організаційно-методичне керівництво та координація діяльності структурних підрозділів Центру на території, яку він обслуговує, з питань надання населенню доступної, своєчасної, якісної та ефективної первинної медико-санітарної допомоги;

- організація надання первинної медико-санітарної допомоги, у тому числі невідкладної, у визначеному законодавством порядку;

- проведення профілактичних щеплень;
- забезпечення права громадян на вільний вибір лікаря, що надає первинну медико-санітарну допомогу (лікаря загальної практики — сімейного лікаря, дільничного терапевта, дільничного педіатра), у визначеному законодавством порядку;

- планування, організація, участь та контроль за проведенням профілактичних оглядів і диспансеризації населення;

- забезпечення дотримання наступності та послідовності у наданні медичних послуг населенню із закладами охорони здоров'я та установами, що надають вторинну (спеціалізовану), третинну (високоспеціалізовану) та екстрену медичну допомогу (медичний маршрут пацієнта);

- організація відбору і направлення хворих на консультацію та лікування до закладів охорони здоров'я та установ, що надають вторинну (спеціалізовану) і третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу, а також відбору хворих на санаторне-курортне лікування та реабілітацію у визначеному законодавством порядку;

- забезпечення дотримання стандартів та уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги;

- впровадження нових форм і методів профілактики, діагностики, лікування та реабілітації захворювань та станів;

- організація стаціонарозамінних форм надання медичної допомоги;
- проведення експертизи тимчасової непрацездатності та контролю за видачею листків непрацездатності;

- участь у проведенні інформаційної та освітньо-роз'яснювальної роботи серед населення щодо формування здорового способу життя;

- організація пільгового забезпечення лікарськими засобами населення у визначеному законодавством порядку;

- проведення заходів щодо запобігання і своєчасного виявлення захворювань, зниження рівня ускладнень, інвалідності та смертності населення, перш за все, від попереджувальних захворювань і станів;

- координація впровадження та контроль за виконанням місцевих програм і заходів з питань удосконалення надання первинної медико-санітарної медичної допомоги;

- визначення проблемних питань надання первинної медико-санітарної допомоги та шляхів їх вирішення;

- розробка планів розвитку первинної медико-санітарної допомоги;

- проведення спільно з санітарно-епідеміологічною службою профілактичних та протиепідемічних заходів;

- визначення потреби структурних підрозділів Центру і населення у лікарських засобах, виробках медичного призначення, медичному обладнанні та транспортних засобах для забезпечення населення доступною, своєчасною та якісною медичною допомогою;

- моніторинг забезпечення та раціональне застосування лікарських засобів, виробів медичного призначення, медичного обладнання і транспортних засобів;

- моніторинг виконання та фінансового забезпечення державних соціальних нормативів із забезпечення населення первинною медико-санітарною допомогою;

- вивчення, аналіз і прогнозування показників стану здоров'я населення та участь у розробці заходів, спрямованих на збереження і поліпшення здоров'я населення;

- забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Центру;

- медична практика;

- зберігання, перевезення, придбання, пересилання, відпуск, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- інші функції, що випливають із покладених на Центр завдань [9].

Амбулаторія, незалежно від того, знаходиться вона поряд з адміністративними підрозділами центру або відокремлено, має самостійно забезпечувати повний і однаковий комплекс профілактичних, діагностичних та лікувальних послуг у межах компетенції первинної допомоги. Завдання керівництва центру полягає у забезпеченні рівної доступності для населення первинної допомоги належної якості шляхом створення, матеріально-технічного та кадрового забезпечення мережі лікарських амбулаторій, наближених до громадян.

Одним із пріоритетів реформування галузі охорони здоров'я є формування сучасної системи екстреної медичної допомоги в Україні.

За даними статистики, в Україні середня смертність від дії зовнішніх причин становить 130–135 осіб на 100 тис. населення, що перевищує показники країн Європи в 3–5 разів. При

цьому близько 24% постраждалих помирають у лікарнях, а 76% – поза їх межами. У розвинутих державах 72% постраждалих помирає саме в лікарнях [10].

Однак наявний санітарний транспорт, його обладнання та порядок використання не відповідають сучасним вимогам.

Приймальні відділення багатопрофільних лікарень не відповідають вимогам, запровадженим у країнах Європейського Союзу. Оснащення закладів охорони здоров'я сучасними засобами зв'язку є незадовільним, що не може не впливати на своєчасність надання екстреної медичної допомоги.

Усі складові не поєднані між собою за принципами, правилами і стандартами, що має своє відображення на своєчасності, доступності та послідовності надання екстреної медичної допомоги як у повсякденних умовах, так і при надзвичайних ситуаціях.

Створення ефективної загальнодержавної системи супроводу хворих на догоспітальному та госпітальному етапах надання екстреної медичної допомоги цілком відповідає сучасному баченню реформ в охороні здоров'я з розподілом на рівні надання медичної допомоги, формування госпітальних округів, створення ринку медичних послуг, зменшенню кількості джерел фінансування закладів охорони здоров'я. Саме тому створена система повинна мати єдиний організаційний центр – територіальний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, якому підпорядковується весь наявний ресурс на території адміністративно-територіальної одиниці (АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя) і фінансуватися з відповідного бюджету (республіканський, обласний, міський Києва та Севастополя) [10].

Реформа нині реалізовується в трьох пілотних регіонах – Вінницькій, Дніпропетровській і Донецькій областях. Експеримент повинен вкласти в два роки, ще рік відводиться на те, щоб зробити висновки з експерименту і підготувати реформу в масштабі всієї країни [11]. Поряд із цим, і інші регіони країни частково, але задіяні в реалізації названої реформи.

Починається реформа з оптимізації мережі медустанов. Під оптимізацією мається на увазі, що слабкі відділення в заштатних лікарнях будуть закриті з метою економії ресурсів на користь інших лікарень, які краще оснащені і готові надавати більш кваліфіковану допомогу. На місці закритих відділень повинні бути організо-

вані інші медичні установи – наприклад, хоспіси або амбулаторії.

В Україні перші хоспіси – заклади для надання стаціонарної медичної, соціальної, психологічної та духовної допомоги хворим у термінальній стадії життя, було створено в 1997–1999 роках в м. Львові, Івано-Франківську та Харкові. На сьогодні в Україні в різних регіонах функціонує 10 стаціонарних хоспісів та відділень паліативної допомоги при онкологічних та багатопрофільних лікарнях. У деяких містах України функціонують також кілька структур з надання паліативної допомоги благодійного спрямування при церковних та різних громадських організаціях. Але, на жаль, більшість із них не отримує достатнього фінансування і тримається лише за рахунок ентузіазму медичного персоналу, волонтерів та підтримки місцевих органів влади. До того ж ні кількість таких закладів (у багатьох областях України окремі хоспіси та спеціалізовані відділення паліативної допомоги взагалі до цього часу відсутні), ні матеріально-технічна база багатьох із них, ні навіть юридичні засади їх створення, фінансування та надання медичних послуг, особливо в частині застосування наркотичних (опіоїдних) анальгетиків, а тому й стан перебування в них паліативних пацієнтів, у цілому не тільки не відповідають як тим, що вже існують сьогодні, міжнародним стандартам, зокрема протоколам ВООЗ, а іноді є далекими навіть від найбільш невибагливих соціальних вимог [3].

За територією країни будуть сформовані госпітальні округи, до яких увійдуть: лікарні планового лікування хронічних хворих (обов'язково в кожному районі), заклади первинної медико-санітарної допомоги, багатопрофільні лікарні інтенсивного лікування (саме сюди будуть везти пацієнтів швидкі, тут же будуть і положові відділення), лікарні для відновного лікування.

Сьогодні неможливо точно сказати, скільки районів буде обслуговувати одна лікарня інтенсивного лікування, так як госпітальні округи не будуть адміністративно відповідати областям або іншим територіальним одиницями.

Завдяки оптимізації повинна вималюватися чітка траєкторія, по якій будуть проходити пацієнти. На думку ідеологів реформи, близько 80% людей, які звертаються до лікаря, потребують первинної медичної допомоги, а не спеціалізованої. Тим не менш, багато хто з них зверта-

ються саме до спеціалізованих лікарень, і часто не до одного лікаря, а до кількох – з боєм у грудях відвідають і кардіолога, і невропатолога, і ще одного кардіолога для перестраховки. Таким чином, фахівці витрачають свій час на тих пацієнтів, яким здатний допомогти лікар загальної практики. В результаті реформи допомога лікаря загальної практики повинна стати більш доступною, а допомогу фахівців будуть отримувати ті пацієнти, які цього справді потребують.

Районні лікарні в їх нинішньому вигляді перестануть існувати, і будуть перепрофільовані – в основному, в лікарні планового лікування хронічних хворих. Усіх пацієнтів, які потребують термінової допомоги – з переломами, загостреннями хронічних хвороб, інфекційними хворобами, породіль – «швидкі» повинні доставляти в лікарні інтенсивного лікування. Причому «швидкі» не прості, а такі, в яких є все необхідне обладнання для підтримки пацієнта у безпечному для життя стані. Запланований час приїзду швидкої на виклик – 10 хвилин в місті, 20 хвилин в сільській місцевості [11].

Варто звернути увагу на те, що створення системи надання екстреної медичної допомоги має відбуватися у декілька етапів. На першому етапі реформування кількість відділень центрів у містах із розрахунку 1 відділення на 100 тис. населення має становити 314 підрозділів. На селі з розрахунку 1 відділення на 50 тис. населення кількість відділень центрів становить 292. На наступних етапах планується тенденція до укрупнення підрозділів – з охопленням у містах до 200 тис. населення, у сільській місцевості – до 100 тис. населення [9].

Для реалізації реформи потрібно здійснити такі кроки: позапланова перевірка медичних закладів на їх відповідність ліцензійним та акредитаційним умовам; реалізація планів оптимізації мережі та потужностей закладів охорони здоров'я; запровадження вибору пацієнтами лікаря первинної ланки; запровадження системи направлень лікаря первинної ланки для отримання планової вторинної допомоги (амбулаторної та стаціонарної) різної інтенсивності; апробація закупівлі медичних послуг за державним замовленням у віртуальному режимі; перехід до стратегічних закупівель в реальному вимірі; моніторинг результатів перетворень; моніторинг якості та доступності медичної допомоги; узагальнення результатів та передача для впровадження [5].

Крім цього, протягом останніх десятиріч продовжується реалізація низки інноваційних про-

ектів, зокрема: впровадження Національних рахунків охорони здоров'я в Україні, а також Стандарту якості ISO-9001 в клінічній практиці; міжнародної технічної допомоги Агентства США з міжнародного розвитку «Полісі» (впровадження страхової медицини в пілотних регіонах, боротьба з соціально небезпечними захворюваннями); «Створення сучасної інноваційної моделі надання якісних медичних послуг населенню», «Сприяння реформі вторинної медичної допомоги в Україні»; «Фінансування та управління в сфері охорони здоров'я в Україні»; «Здоров'я матері і дитини»; «Перинатальне здоров'я» (спільний українсько-швейцарський проєкт) та ряду інших. Активно розвивається Інтернет-сектор системи охорони здоров'я, телемедицина [12, с. 327].

IV. Висновки. Таким чином, підтримка вже діючих та розробка і впровадження нових інноваційних ініціатив дасть змогу прискорити розвиток системи охорони здоров'я і досягти нею високих стандартів надання медичної допомоги; організаційні зміни діючої системи нададуть можливість економії державних коштів та перерозподілу їх на ті складові медичного обслуговування, які конче їх потребують; вдосконалення законодавчої бази дозволить запровадити правовий механізм створення нової системи охорони здоров'я, унормує взаємовідносини усіх її складових.

Очікуваними результатами реформи – індикаторами успіху – можна назвати: для пацієнта – покращення стану здоров'я населення, зменшення витрат на медичну допомогу; для лікаря – достойну заробітну плату, покращення умов праці, підвищення соціального статусу; для держави – підвищення ефективності використання державних коштів, розвиток людського потенціалу.

1. Барстова П. Ф. Фінансовий та економічний стан охорони здоров'я України в умовах реформування галузі / П. Ф. Барстова // Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я. – 2000. – № 3. – С. 80-81.

2. Реформа охорони здоров'я в Україні. Кадрова проблема / О. М. Голяченко [та ін.] // Вісн. соц. гігієни та організації охорони здоров'я України: наук.-практ. журн. – 2010. – № 3. – С. 30-33.

3. Губський Ю. Інтегральна складова реформування

системи охорони здоров'я в Україні / Ю. Губський // Ваше здоров'я. – 2011. – 20 травня (№ 18). – С. 12-13.

4. Куценко В. І. Інвестиції в здоров'я – важливий чинник сталого розвитку / В. І. Куценко // Збірник наукових праць «Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект». – Донецьк: в-во ДонНУ, 2011. – Ч. 1. – С. 219-226.

5. Лехан В. Реформування охорони здоров'я: стратегія, тактика, ризики / В. Лехан // Український медичний часопис. – 2010. – № 5 (79) ІХ-Х. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umj.com.ua>.

6. Москаленко В. Ф. Оптимальна модель системи охорони здоров'я: концептуальні засади та принципи побудови: (аналітичний огляд) / В. Ф. Москаленко // Україна. Здоров'я нації. – 2008. – № 3/4. – С. 93-102.

7. Слабінський, В. Як реформувати медицину / В. Слабінський // Урядовий кур'єр. – 2000. – 01 лютого – С.9.

8. Носуліч Т. М. Інноваційні шляхи розвитку сфери відтворення здоров'я населення в умовах трансформаційних перетворень економіки України / Носуліч Т. М. // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції: Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст, м. Вінниця, 20-21 березня 2008 р. – Вінниця: ВІЕ ТНЕУ, 2008. – С. 283-285.

9. Устінов О. В. Реформа первинної медичної допомоги. Стратегія / Устінов О. В. // Український медичний часопис: актуальні питання клінічної практики. – 2011. – № 5. – С. 13-14.

10. Реорганізація швидкої допомоги: скорочень медичних кадрів не передбачено // Медицина. Інновації. Реформа. – 2011. – 15 лютого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medreforma.org/?p=407>.

11. Закон України "Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві": [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3612-17>.

12. Носуліч Т. М. Інноваційна стратегія розвитку системи охорони здоров'я як основний фактор реформування сфери / Т. М. Носуліч // Матеріали міжнародної конф.: Шляхи та інструменти модернізаційного прориву економіки України, м. Одеса, 20-22 жовтня 2010 р. / ПРРЕД НАН України. – Одеса: ПРРЕД НАН України, 2010. – С. 326-328.

The paper analyzes the current strategy of Ukraine's health system, its innovative component, capabilities and main directions of reforms carried out as for consumers and the economy as a whole. Material covered in the section, allows the following conclusions: support for already existing and the development and implementation of new innovative initiatives will accelerate the development of health care, which in turn will ensure high standards of medical care. Key words: health care reform, innovation, region.

Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК. МАРКЕТИНГ

Пилипів Н. І., Івасишин М. О.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ОБЛІКУ Й АНАЛІЗУ В СИСТЕМІ БЮДЖЕТУВАННЯ ВИТРАТ

У статті обґрунтовано окремі складові системи бюджетування для забезпечення ефективного управління витратами. Досліджено, що саме, бухгалтерський облік і аналіз складає основу інформаційного забезпечення системи бюджетування. Визначено, що кожному рівню управління відповідає своя система бюджетування.

Ключові слова: система бюджетування, бюджету витрат, управління витратами, інформаційне забезпечення.

I. Вступ. В сучасних умовах розвитку ринкових відносин удосконалення управління витратами є одним із головних завдань газотранспортних підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Це зумовлює необхідність формування достовірної обліково-аналітичної інформації для потреб бізнесу. Виникає потреба у формуванні такої системи бюджетування, в основі якої є складання бюджетів витрат для оцінювання діяльності структурних підрозділів підприємств, оперативного виявлення перевитрат та шляхів економії ресурсів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вагомий внесок у розвиток системи бюджетування зробили вітчизняні вчені: С. Голов [1], С. Ковтун [2], Ю. Лисенко [3], Л. Нападівська [4], С. Онищенко [5], Г. Партин [6], М. Пушкар [7], О. Череп [8], Ю. Шумило [9] та інші.

Не применшуючи важливість цих досліджень потребують додаткового наукового опрацювання проблеми облікового-аналітичного забезпечення управління витратами в системі бюджетування, що і обумовило вибір теми та її актуальність.

II. Постановка завдання. Метою роботи є дослідження важливості визначення місця та ролі обліку й аналізу в системі бюджетування з метою управління витратами, що забезпечить ефективне використання ресурсів, оцінку, аналіз результатів діяльності структурних підрозділів та реалізацію стратегічних цілей газотранспортних підприємств.

III. Виклад основного матеріалу дослідження.

Для повного та системного уявлення про місце та значення обліку аналізу в системі бюджетування розглянемо насамперед існуючі підходи до трактування сутності "бюджетування". Так, більшість вчених під цим терміном розуміють процес складання планів (бюджетів) [10, 11].

Вважаємо, що бюджетування є лише окремою складовою системи бюджетування, яка має назву – бюджетне планування. Сама система бюджетування являє собою сукупність декількох складових, що утворюють єдине ціле, взаємодіють один з одним та зовнішнім середовищем.

Окремими складовими такої системи є: організація бюджетування, облік виконання бюджетів, контроль виконання бюджетів, аналіз виконання бюджетів та бюджетне регулювання. Причому кожна із зазначених складових перебуває у органічному взаємозв'язку з іншими і є передумовою їх дальшого розвитку. Слід зазначити, що кожна із складових має своє призначення.

Так, складова бюджетне планування включає розробку планів на більший період (5-10 років), поточний період (місяць) і на короткий період часу (день). При цьому існує взаємозв'язок між усіма видами робіт, які виконуються, зокрема, врахування попиту на продукцію, оцінка зовнішнього середовища, формування інформації для планування.

Формування наступної складової системи – організації бюджетування, дає можливість створити структуру бюджетування, тобто встановити скільки та які саме форми бюджетів необхідні для досягнення поставленої мети. Крім того важливим є дослідження повноважень посадових осіб, які беруть участь у процесі бюджетування, розподілу їх відповідальності за виконання доведених показників бюджетів та визначення можливої кількості рівнів ієрархії в управлінні підприємством.

Необхідно зазначити, що облік виконання бюджетів, як окрема складова, призначена для відображення результатів діяльності окремих служб, відділів, цехів, бригад підприємства та

понесених ними витрат за відповідний період. Облікова інформація має формуватись із врахуванням потреб керівників різних рівнів управління для прийняття ними дієвих рішень.

Що стосується контролю за виконанням бюджетів, як окремої складової системи бюджетування, то він дає можливість виявляти показники, які відображають виконання планових (нормативних) завдань та відхилень від них.

Економічний аналіз як окрема складова системи бюджетування передбачає оцінку виконання бюджетів по всіх показниках, вивчення тенденцій виконання оперативних бюджетів, причин відхилень, шляхів їх ліквідації та включає оцінку можливих резервів підвищення ефективності діяльності підприємств.

Слід зазначити, що економічний аналіз, базуючись на даних обліку, формує основу обґрунтованого планування. Крім того, існує тісний взаємозв'язок аналізу із обліком і контролем. Так, якщо в обліку формується інформація про стан окремого об'єкта управління, то контроль дає можливість порівняти облікову інформацію із плановою для встановлення відповідності їй, чи виявлення відхилень між показниками. Тоді завданням аналізу буде вивчення причин відхилень, факторів, які їх викликають, встановлення винуватців, виявлення шляхів використання можливих резервів для ліквідації негативних наслідків.

Щодо такої складової системи бюджетування, як бюджетне регулювання, то суть її полягає в адекватному реагуванні на виникнення нової інформації про відповідний об'єкт управління шляхом корегування, тобто перерозподілу ресурсів між бюджетами для складання бюджетного балансу. Це забезпечить обґрунтоване прийняття як стратегічних, так і тактичних рішень.

Однак, як і будь-яку іншу систему її не можна розглядати як сумарний вираз, оскільки зміна однієї складової, вплине на порушення зв'язків між іншими.

Важливість, зокрема, обліку і аналізу як складових, які забезпечують систему бюджетування необхідною інформацією, пояснюється тим, що інформація бухгалтерського обліку має бути перетворена шляхом логічної обробки, узагальнення, систематизації, аналізу причин виникнення відхилень, зроблених висновків та запропонованих резервів в придатну для прийняття якісних управлінських рішень, реалізація яких забезпечує ефективність системи управління витратами.

Не применшуючи значення будь-якої складової системи бюджетування слід зважити на те, що метою системи бюджетування є не стільки оцінка ефективності функціонування підприємства в цілому, скільки інформаційне забезпечення належного управління витратами. Це дозволить вирішити такі завдання: визначення обсягу і складу витрат та забезпечення покриття цих витрат фінансовими ресурсами із різних джерел.

Саме тому бухгалтерський облік і аналіз складає основу інформаційного забезпечення системи бюджетування від удосконалення якої буде залежати ефективне управління витратами.

Місце бухгалтерського обліку і аналізу у системі бюджетування показано на рисунку (рис. 1).

Отже, бухгалтерський облік і його продукт облікова інформація та інформація, яка збирається методами економічного аналізу являють собою основу інформаційного забезпечення управління витратами у системі бюджетування в частині обліку виконання бюджетів та економічного аналізу бюджетування, в першу чергу кількісною інформацією таких підсистем, як бюджетне планування, організація бюджетування, контроль за виконання бюджетів та бюджетне регулювання.

Вважаємо, що дальший розвиток системи бюджетування треба розглядати як процес безперервного управління витратами, який проявить себе в інтенсифікації виробництва, організаційних змінах, необхідних для забезпечення стабільного розвитку, ефективності управління діяльністю підприємства в цілому.

Досліджуючи місце та роль обліку та аналізу в системі бюджетування витрат газотранспортних підприємств важливо розглядати останню як:

- планування, оскільки забезпечує керівників підприємства інформацією щодо запланованих показників на наступний період, зокрема, в частині тих ресурсів, які необхідні для забезпечення стабільності функціонування їх діяльності;
- основа для здійснення контролю, оскільки шляхом порівняння фактичних показників із плановими можна здійснювати плановий контроль з метою виявлення відхилень між ними та встановлення причин їх виникнення, що дозволить коригувати плани;
- засіб координації, за допомогою якого має бути забезпечена відповідність показників виробництва продукції попередньо визначеним показникам її реалізації тощо;

Рис. 1. Роль обліку та аналізу в системі бюджетування витрат газотранспортних підприємств
Джерело: власна розробка.

– засіб делегування повноважень, коли бюджети розробляються на рівні структурних підрозділів, що дозволяє керівникам таких підрозділів приймати оперативні рішення.

Бюджетування якраз і орієнтовано (шляхом розрахунку і аналізу комплексу фінансових показників та інших інструментів) оцінювати правомірність окремих заходів, їх направленість на фінансову стабільність підприємства.

Переваги використання системи бюджетування витрат в діяльності газотранспортних підприємств пов'язані:

- по-перше, з тим, що дозволяє на основі розрахунку і аналізу фінансових показників, наперед оцінювати фінансовий стан окремих видів діяльності, підприємств;
- по-друге, що дозволяє зробити підприємство «прозорим» і, звичайно, більш привабливим для інвесторів;
- по-третє, що дає можливість виявити і втягнути в роботу неефективні і непрацюючі активи, оптимізувати їх структуру.

Тож усе викладене, свідчить про важливість використання системи бюджетування витрат на газотранспортних підприємств, яка зможе забез-

печити стабільність їх роботи, підвищити ефективність контролю за раціональним використанням ресурсів як в межах структурних підрозділів, так і підприємства в цілому, визначити шляхи їх розвитку на майбутнє.

Оскільки управління діяльністю газотранспортних підприємств, яке охоплює три рівні управління: стратегічний, тактичний і оперативний, на яких формуються завдання менеджерів, тому спочатку менеджери, виходячи із поставленої мети формують стратегічні завдання. Потім такі завдання уточнюються на тактичні, які в свою чергу уточнюються на оперативні [10].

Кожному рівню управління відповідає своя система бюджетування, яка відрізняється одна від одної масштабістю, точністю показників. Оперативний план деталізує плани більш високих рівнів управління – тактичного і стратегічного.

Головним джерелом інформації для системи бюджетування витрат є наявність єдиної системи бухгалтерського обліку і аналізу. У цьому плані важливим є питання вдосконалення обліково-аналітичних процесів на основі застосуван-

ня нових можливостей інформаційних систем і технологій, які дозволяють здійснити деталізацію даних бухгалтерського обліку витрат в необхідних для управління напрямках.

Для підвищення ефективності обробки облікової інформації в системі бюджетування витрат важливим є застосування єдиної комп'ютеризованої системи для ведення як фінансового, управлінського, так і податкового обліку, що унеможливить дублювання процесів обробки інформації і забезпечить прийняття правильних рішень.

Існування єдиної системи обліково-аналітичної інформації означає, що облік має інтегруватися із аналізом для вирішення поставлених завдань щодо управління витратами в межах кожного рівня.

Суттєвою проблемою в нинішній час, є визначення того, що саме є необхідним для вирішення завдань управління витратами: фінансовий облік, чи управлінський?

Для належного функціонування системи бюджетування витрати в межах кожного рівня управління ними, вважаємо за доцільне здійснювати організацію управлінського обліку.

Це пояснюється тим, що діюча практика ведення його на газотранспортних підприємствах має бути орієнтована на задоволення потреб внутрішніх користувачів різних рівнів управління в необхідній інформації для прийняття ними рішень.

Останні будуть мати можливість в процесі господарської діяльності газотранспортних підприємств одержувати необхідну їм інформацію про відхилення від планових завдань, норм, нормативів, кошторисів (бюджетів), причинах і винуватцях.

Для вдосконалення обліку і аналізу системи витрат важливим є вирішення проблем щодо забезпечення внутрішніх користувачів необхідною релевантною інформацією.

Система обліку і аналізу витрат є однією із найважливіших функціональних підсистем в комплексній автоматизованій системі керування ресурсами (КАСК) газотранспортних підприємств, які утворюються переважно по функціях управління на основі програмного забезпечення світового лідера ERP-систем, німецької компанії SAP AG.

Важливою особливістю такої підсистеми є те, що вона забезпечує зворотнім зв'язком всі рівні ієрархічної системи управління для одержання необхідної інформації.

Вхідна інформація, яка поступає в підсистему, забезпечує достовірність і аналітичність вихідної облікової інформації, яка направляється іншим функціональним підсистемам, зокрема, бюджетному плануванню.

Ускладнення господарських зв'язків в межах всіх рівнів ієрархічної системи управління газотранспортних підприємств, зумовлює потребу в удосконаленні їх обліково-аналітичного забезпечення для прийняття правильних управлінських рішень.

Однак, слід відзначити, що в сучасних умовах ще недостатньо опрацьовані шляхи забезпечення необхідною обліково-аналітичною інформацією користувачів різних рівнів системи бюджетування витрат.

Ефективність управління діяльністю, складних за своєю ієрархічною структурою газотранспортних підприємств, залежить передусім від корисності обліково-аналітичної інформації, що впливає на якість управлінських рішень.

Очевидно, що одержання обліково-аналітичної інформації цільового призначення (кому надавати, коли і в яких показниках в межах системи бюджетування витрат газотранспортних підприємств) є однією із недостатньо вирішених проблем, що потребує додаткових досліджень.

IV. Висновки. В умовах застосування спеціалізованих інформаційних систем на газотранспортних підприємствах, які здійснюють обробку та використання інформації не тільки облікової підсистеми, але і інших управлінських підсистем, що знаходяться в їх складі, збільшуються можливості розширення обліково-аналітичної інформації, для прийняття управлінських рішень, спрямовані на недопущення негативних відхилень фактичних показників від планових.

1. Голов С. Ф. Управлінський облік. – 4-е вид. / С. Ф. Голов. – К.: Лібра, 2008. – 704 с.

2. Ковтун С. Бюджетування на сучасному підприємстві, або як ефективно управляти фінансами [Текст] / С. Ковтун. – Харків: Фактор, 2005. – 340 с.

3. Бюджетування в економічних системах / Ю. Г. Лисенко [та ін.]; ред. Ю. Г. Лисенко, В. М. Андрієнко. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 360 с.

4. Нападівська Л.В. Управлінський облік / Л. В. Нападівська. – К.: КНТЕУ, 2010. – 647 с.

5. Онищенко С. Бюджетування в системі фінансового управління підприємством / С. Онищенко // Бухгалтерський облік і аудит (укр.). – 2006. – № 6. – С.42-52.

6. Партин Г. О. Бюджетування у системі управління витратами підприємства // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С. 50-53.

7. Пушкар М. С. Управлінський облік: [навч. посіб.] / М. С. Пушкар. – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – Тернопіль: Поліграфіст, 1997. – 160 с.

8. Череп О. Г. Роль бюджету та процесу бюджетування в управлінні підприємством / О. Г. Череп, О. Ю. Стремидло // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 445-451.

9. Шумило Ю. О. Бюджетування як важливий елемент операційного планування / Ю. О. Шумило // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7 (73). – С. 105-111.

10. Мінковська М. В. Аспекти бюджетування: переваги та недоліки, успіхи та помилки / М. В. Мінковська // Економіка промисловості. – 2008. – № 4. – С. 161-167.

11. Квасницька Р. С. Бюджетування як важливий елемент діяльності підприємства / Р. С. Квасницька,

УДК 657.25

СТРАТЕГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК НАПРЯМ АУДИТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Василюк М. М.

Розглянуто теоретичні питання контролю в державному управлінні. проаналізовано підходи до розуміння поняття аудиту адміністративної діяльності як методу контролю.

Ключові слова: контроль у державному управлінні, аудит адміністративної діяльності.

I. Вступ. Фінансовий контроль в Україні успадкував фіскальне спрямування – пошук відхилень від встановлених норм та покарання осіб винних у допущених порушеннях. Водночас в світову практику вже давно увійшла така форма контролю, як аудит адміністративної діяльності. Зважаючи на недостатність фінансових ресурсів в економіці та неможливість у багатьох випадках забезпечити відшкодування завданих фінансовими правопорушеннями збитків, є всі передумови для запровадження і використання в Україні аудиту адміністративної діяльності. За його допомогою доцільно досліджувати питання складання і використання бюджетів, бюджетних програм, фінансових планів та ефективність методів державного регулювання економіки.

В нашій країні аудит вважався незалежним зовнішнім фінансовим контролем, заснованим на комерційних засадах, але з 2005 року Державною контрольно-ревізійною службою України (далі ДКРС) проводиться державний аудит, відповідно до «Порядку проведення органами ДКРС аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ». Отже, констатуємо, що нині існує потреба у здійсненні аудиту адміністративної діяльності бюджетних установ,

С. О. Джерелейко // Вісник Хмельницького національного університету, Економічні науки. – 2008. – № 5, Т.1 – С. 54-56.

In the article grounded the separate component systems of budgeting are for providing of effective management charges. Probed, that exactly, a record-keeping and analysis makes basis of the informative providing of the system of byudzhetuvannya. Certainly, that every level of management is answered by the system of byudzhetuvannya.

і для цього вже існують передумови на законодавчому рівні.

Аудит адміністративної діяльності, за визначенням Міжнародної організації вищих аудиторських установ (INTOSAI) – це перевірка економічності, ефективності та результативності, з якими орган, що перевіряється, використовує свої ресурси під час виконання своїх зобов'язань [1]. Іншими словами, він забезпечує контроль того, чи урядові організації та установи роблять те, що потрібно, та чи роблять це в правильний і найдешевший спосіб.

В сучасних умовах розвитку все більше наголошується на необхідності оцінки ефективності та результативності управління державними ресурсами. Мова йде про модернізацію контролю, який би мав спрямованість на проведення глибокого аналізу та оцінки системи державного управління в різних сферах. Тобто простежується тенденція виокремлення нової гілки влади – контрольної. Даний процес розвитку її інститутів має лише характер пошуків. Тому можна констатувати здобутки теоретиків і практиків державного управління щодо дослідження та запровадження в практичну діяльність органів влади сучасних методів контролю як інтегруючого чинника щодо дотримання й виконання поставлених перед управлінням мети і завдань, а саме: аудиту ефективності, аудиту використання трудових ресурсів, управлінського, фінансового, операційного аудиту.

Особливе місце серед них належить аудиту адміністративної діяльності, який покликаний сприяти своєчасному забезпеченню внесення коректив в управлінську діяльність, отриманню

інформації про реальний стан справ у сфері державного управління. Адже в умовах неспрогнозованості швидких змін з'являються складні структури з великою невизначеністю, що потребує аналітичного аналізу та прийняття відповідних рішень. При цьому зростає також дисбаланс між наявними потребами та ресурсами, постає необхідність розумного витрачання грошей платників податків, а завданням аудиту адміністративної діяльності якраз і є оцінка рівня економічності, ефективності та результативності діяльності. Тобто, визначення дійсного стану; виявлення упущень і недоліків адміністративного, нормативно-правового та фінансового характеру, визначення рівня впливу встановлених упущень і недоліків на якість виконання поставлених завдань; оцінка доцільності подальшої реалізації оперативних і стратегічних планів діяльності, обґрунтування пропозицій щодо їх припинення чи забезпечення своєчасного та повного виконання із залученням оптимального обсягу державних ресурсів. Складна, розгалужена, багатофункціональна, методологічно й технологічно неоднорідна система контролю у сфері державного управління на сьогодні є об'єктом, форма та методи якого не відповідають його змісту. Тому тенденції розвитку суспільства спонукають до їх переосмислення та наповнення сучасно-перспективним змістом.

II. Постановка завдання: метою даної роботи є науково-теоретичне обґрунтування необхідності чіткого розуміння відмінностей форм та методів контролю, визначення сутності та місця аудиту адміністративної діяльності в системі державного управління.

Контроль є основним способом забезпечення законності й ефективності в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Його сутність полягає в перевірці відповідності діяльності підконтрольного об'єкта тим настановам, які цей об'єкт отримав від управлінської ланки. Саме специфічне призначення контролю надає можливість виділити його самостійність, що дає можливість відокремити від інших видів діяльності не тільки в науковому, алей в організаційному плані як під час визначення компетенції органів контролю, так і під час створення спеціальних контролюючих відомств, які не виконують або майже не виконують інших, крім контрольних, державних функцій. Тобто, це самостійна діяльність і, водночас, невідривна складова управління, що утворює стійку систему, в якій контроль є одним із її

компонентів і водночас об'єднуючим елементом між її циклами.

III. Результати. Аудит адміністративної діяльності вивчає ефективність використання трудових і матеріальних ресурсів з метою надання рекомендацій щодо досягнення кращих результатів регулювання економіки на внутрішньому ринку країни. Важливе значення має достовірність, достатність і якість зібраних даних. Їх кваліфікований аналіз є запорукою правильності висновків і пропозицій аудиторів.

Аудит можна проводити в будь-якому сегменті державного сектора: на центральному, регіональному та місцевому рівнях, в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також у неприбуткових організаціях, які отримують бюджетні ресурси для виконання своїх функцій. Він замінює в державному секторі відсутні ринкові механізми. Аудит адміністративної діяльності передбачає, що контролюється не тільки законність і достовірність використання ресурсів за призначенням, а й доцільність і необхідність того чи іншого управлінського рішення про їх використання взагалі [2, с. 92]. З огляду на те, що забезпечити повне усунення наслідків порушень за результатами ревізії неможливо, результати аудиту адміністративної діяльності набувають важливе значення для підвищення ефективності економіки України. Про необхідність подальшого розгортання нової форми контролю свідчать наступні її переваги:

– по-перше, результати аудиту дають змогу Міністерству фінансів України виявляти негативні тенденції методів державного регулювання економіки та глибше проаналізувати їх, з'ясовуючи чи виконуються запропоновані методи на засадах узгодження із законодавством цілей і стратегічних пріоритетів. З'ясувати реальність наданої інформація в звітах та в первинних документах;

– по-друге, при плануванні витрат на наступний бюджетний рік результати аудиту дають можливість відкоригувати потреби бюджетної програми або ліквідувати її як таку, що працює неефективно;

– по-третє, результати аудиту стають основою прийняття органами державної влади рішень, спрямованих на досягнення поставлених цілей з урахуванням рекомендацій аудиторів щодо оптимізації затрат, залучення резервів чи уточнення показників, за якими можна оцінювати ефективність вкладення ресурсів;

– по-четверте, при формуванні проекту бюджету, в умовах дефіциту, результати аудиту

дають можливість зменшити кількість неефективних методів державного регулювання, сконцентрувавши увагу на найбільш пріоритетних напрямках.

Таким чином, на внутрішньому ринку України актуальності набуває запровадження нових форм державного фінансового контролю. Першочерговим завданням повинно стати вдосконалення законодавчо-нормативної бази діяльності органів фінансового контролю, а саме:

– внесення змін до закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу України» щодо чіткого надання службі повноважень з проведення аудиту адміністративної діяльності;

– розробка інструктивних документів стосовно проведення комплексних контрольних заходів;

– створення інформаційної бази служби, яка повинна забезпечувати потреби в інформації при проведенні аудиту;

– забезпечення підготовки кадрів державної контрольно-ревізійної служби щодо набуття спеціальних знань, необхідних для запровадження нових форм контролю.

Запропоновані зміни повинні не лише відповідати сучасній політиці держави у сфері регулювання економіки, а й закладати основи подальшого розвитку фінансового контролю відповідно до змін бюджетної політики та стану економіки. Запровадження такого прогресивного напрямку контролю є ознакою початку зміни ідеології сучасного державного фінансового контролю, переважно суто фіскального, у бік корегуючого, попереджувального.

Контроль сам по собі є доволі широкою категорією. Якщо звернутися до словників та наукової літератури, то на основі різних підходів до його розуміння можна зробити таке узагальнене визначення: контроль – це облік, спостереження за чим-небудь, перевірка діяльності будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність, аналіз результатів їх діяльності і виконання стратегічних планів, вжиття заходів щодо коригування таких планів для досягнення необхідних результатів. Контроль – це будь-яка перевірка відповідності об'єкта встановленим обмеженням та засоби впливу організації на досягнення необхідних результатів і контролю відповідності кількості і якості отриманих результатів організаційній специфіці.

У класичному вигляді завданням контролю є порівняння фактичного стану управління з пев-

ними вимогами щодо його функціонування; виявлення допущених відхилень від норм, стандартів, регламентів і принципів; аналіз причин цих відхилень і шляхів виправлення недоліків і подолання перешкод для підвищення ефективності функціонування всієї управлінської системи.

Контроль є обов'язковим елементом управління та здійснюється з метою сприяння тому, щоб фактичні результати найбільше відповідали очікуванім. За його допомогою суб'єкт управління отримує інформацію про позитивні або негативні результати діяльності, про помилки та прорахунки, що можуть спричинити невиконання поставлених завдань або намічених цілей, а також визначити напрями вдосконалення подальшої діяльності.

З огляду на вітчизняний досвід практичної контрольної діяльності, контроль розрізняють за трьома основними формами здійснення: перевірка, ревізія та аудит. Як підкреслює С. Калюга, «форма виражає внутрішній зв'язок і спосіб організації контролю, дає змогу розкрити його зміст і вказує на техніку його здійснення» [3, с. 51]. Відтак, він пропонує класифікацію господарського контролю, що включає його поділ за формами здійснення на ревізію (документальну ревізію), тематичну перевірку (обстеження), камеральну перевірку.

Зіставляючи метод та форму здійснення контролю, необхідно також зазначити, що окрема форма передбачає застосування низки методів, наприклад, в актах здійснення влади застосовуються різні методи (колегіальність, єдиноначальність тощо). Водночас деякі форми здійснення контрольної влади пов'язані з одним методом, наприклад, рішення – акт колегіального органу, наказ – єдиноначальний тощо. Оскільки метод виражає характер волевиявлення, а без волевиявлення здійснення влади неможливе, тому метод є обов'язковим елементом у застосуванні будь-якої форми. Методи й форми здійснення контролю як елементи механізму здійснення влади перебувають у взаємодії. Форма дає уявлення про структуру діяльності на тих напрямках, якими інститут контрольної влади впливає на об'єкт, а метод показує, якими шляхами, прийомами і способами суб'єкт контрольної влади здійснює свої повноваження.

Управлінці у своїй практичній діяльності постають перед дилемою: як підтримувати контроль над процесом і водночас давати простір для динаміки позитивних змін. Завдання поля-

гає в тому, щоб виявляти відхилення на ранньому етапі, коли корективи не занадто складні і можна швидко, без особливих витрат виправити помилки, а також вчасно визначити роль зворотного зв'язку зі змінами, які мають місце. Це дуже важливо, тому що неможливо врахувати всі складнощі, які треба буде подолати на шляху до поставленої мети.

IV. Висновки: З урахуванням вищезазначеного, зробимо такі висновки. Сутність контролю знаходить свій вияв у принципах як основних засадах його здійснення. Вони опосередковують різні властивості, аспекти волевиявлення суб'єктів, закономірності функціонування і розвитку. Метод і форма – це взаємопов'язані сторони процесу здійснення контрольної влади, але не тотожні йому, в них відображається чи трансформується відповідна сутність. У контролі як функції відображається матеріальний зміст здійснення контрольної влади, в її формі – специфіка зовнішнього виявлення цієї функції, а в методах її здійснення характеризується практичне здійснення цієї функції. Що ж до ревізії та аудиту адміністративної діяльності, то з огляду на специфіку їх сутності, технології проведення доцільним вважається відносити їх до методів контролю як самостійний вид діяльності. Це, у свою чергу, потребує відповідної класифікації форм, з огляду на їх розмаїття, що цілком може бути предметом подальших наукових досліджень, а особливо враховуючи те, що без ефективної системи контролю в системі державного управління неможлива побудова високорозвинутої, демократичної держави. Саме вона є однією із важливих складових, що дасть змогу забезпечити стабільність і динамічність розвитку системи державного управління, адекватної станом громадянського суспільства. А відтак, подаль-

шого розвитку набуватимуть сучасні методи контролю, удосконалюватимуться шляхи їх запровадження.

1. Лімська декларація керівних принципів контролю, прийнята ІХ Конгресом Міжнародної організації вищих контролюючих органів (INTOSAI). Міністерство фінансів України.

2. Кириї С. Л. Аудит адміністративної діяльності – синтез державного управління та фінансового аудиту / С. Л. Кириї // Державне будівництво [електронне наукове фахове видання Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України]. – 2007. – № 1. – С. 85 – 95.

3. Калюга Є. В. Класифікація контролю та шляхи її вдосконалення // Фінансовий контроль. – 2002. – № 1. – С. 44-52.

4. Нагайчук Т. Аудит ефективності використання державних ресурсів // Актуальні проблеми державного управління: 36. наук. пр. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Т. 2. – С. 198-200.

5. Нижник Н., Машиков О., Мосов С. Контроль у сфері державного управління // Вісн. УАДУ. – 1998. – № 2. – С. 23-31.

6. Пархомчук О., Рудницька Р. Аудит адміністративної діяльності як шлях до здійснення успішного державного управління // Актуальні проблеми державного управління: 36. наук. пр. – ДФ УАДУ, 2000. – Вип. 3 (3). – С. 156-164.

7. Черепанова В. Деякі підходи до аудиту адміністративної діяльності: методологічний аспект // Державне управління в Україні: реалії та перспективи: 36. наук. пр. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – С. 74-79.

The theoretical questions of control are considered in state administration. Going is analysed near understanding of concept audit of administrative activity as to the control method.

The sources of loan capital companies are investigated in this article. The current state and problems of their use are analyzed. The ways their solutions are proposed.

Криховецька З. М.

ПОЗИКОВИЙ КАПІТАЛ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено джерела позикового капіталу підприємств, проаналізовано стан та проблеми їх використання, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: позиковий капітал, банківський кредит, банк, фінансовий лізинг, інвести-

ційна діяльність, корпоративні облигації, позиковий процент.

I. Вступ. Досягнення стабільного соціально-економічного розвитку в Україні потребує активізації інвестиційної діяльності, нарощування інвестиційних ресурсів, послідовного збільшен-

ня частки капітальних вкладень у ВВП, поліпшення структури інвестиційних джерел та оптимізації напрямів їх вкладення.

В умовах обмеженого державного цільового фінансування, недостатності власних обігових коштів і низької прибутковості більшої частини підприємств України важливим альтернативним джерелом забезпечення інвестиційної діяльності може стати позиковий капітал, залучений як у товарній, так і грошовій формах.

Інвестиційний позиковий капітал залучається для здійснення витрат на будівництво, реконструкцію, розширення, технічне переозброєння і підтримку потужностей діючих підприємств, а також на придбання обладнання, транспортних засобів та інших об'єктів основних засобів виробничого і невиробничого призначення, що забезпечує просте і розширене відтворення основних засобів та об'єктів соціальної інфраструктури підприємства.

Дослідженню теоретико-правових засад та проблем забезпечення позиковим капіталом інвестиційної діяльності підприємств присвячені праці багатьох учених, зокрема таких, як Вожков А., Дьомкіна А., Задоя А., Завгородня О., Луців Б., Мельник О., Пересада А., Майорова та інших.

II. Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка стану забезпечення підприємств позиковим капіталом у сучасних умовах, визначення проблем у цій сфері та шляхів їх подолання.

III. Результати. За останні роки в національному господарстві спостерігаються глибока структурна деформація і значне відставання від

економіки розвинутих країн світу за продуктивністю виробництва та рівнем добробуту населення. Більшість підприємств залишаються технологічно відсталими, енергосміними, мають слабку диверсифікацію продуктів і ринків. До 2008 року обсяг інвестицій в основний капітал щороку збільшувався. Під час кризи у 2008, 2009 та 2010 роках відбулося скорочення обсягів інвестицій у порівняних цінах на відповідно 2,6%, 41,5% та 0,6%, проте у 2011 році їх обсяги знову почали нарощуватися. Протягом 2011 року в економіці було освоєно 209,1 млрд. грн інвестицій в основний капітал, що на 22,4% більше, ніж у попередньому році.

Аналізуючи джерела інвестиційної діяльності підприємств, слід зазначити, що основним із них залишається власний капітал (54% у 2011 році). Частка коштів державного та місцевих бюджетів є малою і з кожним роком поступово зменшується. Ефективність використання капітальних видатків державного бюджету вкрай низька, що пов'язано з розпорошеністю бюджетних коштів, відсутністю єдиних засад формування та функціонування системи державних інвестицій і забезпечення їх цільового та ефективного використання. Частка кредитних ресурсів у загальному обсязі джерел інвестицій за 2011 рік становить 17,9%, що на 30,6% більше, ніж у попередньому році (табл. 1), проте цей потенціал використовується недостатньо.

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування // <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Особливо важливе значення для економіки країни мають банки як постачальники інвестиційних ресурсів. Саме на банки припадає лево-

Таблиця 1

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2009-2012 рр.

Вид джерела фінансування	Освоєно (використано) у % до загального обсягу			
	2009	2010	2011	2012 січень-червень
Усього:	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за рахунок:				
коштів державного бюджету	4,4	6,3	7,5	4,5
коштів місцевих бюджетів	2,7	2,9	2,9	1,9
власних коштів підприємств та установ	63,3	55,7	54,0	61,4
кредитів банків та інших позик	14,2	13,7	17,9	17,5
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	3,6	10,7	7,2	8,2
інших джерел фінансування	11,8	10,7	10,5	6,5

ва частка акумульованих вільних фінансових ресурсів суб'єктів господарювання і населення. І лише біля 7% загального обсягу активів фінансових установ припадає на небанківські фінансові установи. Акумулюючи підприємницький, державний і змішаний капітали, банки генерують значний обсяг ресурсів, спрямування якого на інвестиції не тільки сприятиме формуванню національних інвестиційних ринків, але й забезпечить впровадження сучасних технологій, поживають ринки продукції та послуг.

Характеризуючи структуру наданих банками кредитів за окремими напрямками, слід зазначити, що протягом 2011 року відбулося збільшення кредитів, наданих суб'єктам господарювання. Їх частка становила 71,8% за станом на 01.01.2012 року, залишки за ними становили 575,5 млрд. грн. і збільшилися за рік на 14,9%, у 2010 році – на 8,4%, що зумовлено поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання.

Аналіз структури кредитів за їх цільовим використанням суб'єктами господарювання свідчить, що за останні роки банківська система України надавала перевагу короткостроковому кредитуванню поточної діяльності. Частка цих кредитів у загальному обсязі залишків за кредитами, наданими підприємствам, на 01.01.2012 становила 84,1% (табл. 2). У такому аспекті структура кредитного портфеля відображає орієнтацію банків на сфери економічної діяльності зі швидким оборотом капіталів і відповідно більшим доходом, що є адекватною реакцією на існуюче на ринку становище.

Кредити, надані суб'єктам господарювання, за цільовим спрямуванням і строками погашення (залишки коштів на кінець періоду, млн. грн.)

Період	Усього	Кредити в поточну діяльність				Кредити в інвестиційну діяльність				Частка кредитів у інвестиційну діяльність у загальному обсязі наданих кредитів
		усього	у тому числі за строками			усього	у тому числі за строками			
			до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
2008	443 665	359 140	183 427	153 501	22 212	84525	6872	49746	27907	19,1
2009	462 215	373 759	191 185	158 248	24 325	88456	8138	48287	32031	19,1
2010	500 961	415 706	198 700	184 960	32 046	85255	9501	39153	36601	17,0
2011	575 545	484 243	242 876	181 671	59 696	91303	8422	42405	40474	15,9

Розраховано автором за даними Бюлетеня НБУ. – 2012. – № 2. – С. 152.

Кредити, надані суб'єктам господарювання, за видами економічної діяльності (залишки коштів за станом на кінець 2011 року)

Види економічної діяльності	Сума, млн.грн.	% до загального обсягу кредитів
1	2	3
Усього	575 545	100
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	34 143	5,9
Добувна промисловість	11 483	1,9
Переробна промисловість,	124 314	21,6
У т.ч.: Виробництво харчових продуктів, напоїв	36 811	6,4
Хімічне виробництво	13 462	2,3
Виробництво гумових та пластмасових виробів	6 465	1,5
Металургійне виробництво	15 758	2,7
Виробництво електричних машин та устаткування	5 165	0,9
Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	6 374	1,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	18 977	3,3
Будівництво	44 215	7,6
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	209 044	36,3
Діяльність транспорту та зв'язку	28 766	4,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствам	91 572	15,9

Розраховано автором за даними Бюлетеня НБУ. – 2012. – № 2. – С. 154.

позичальника повернути борг на умовах кредитора. Фінансовий стан більшості підприємств є поганим, нестабільним, що зумовлює для банків великі ризики кредитування. За даними Державної служби статистики України, 35% вітчизняних підприємств мають збитки (табл. 4).

По-друге, причиною низьких обсягів кредитування інвестиційної діяльності є великі процентні ставки (табл. 5).

Якщо подивитися на динаміку відсоткових ставок за кредитами реальному сектору вітчизняної економіки, то можна побачити, що середні відсоткові ставки за кредитами для суб'єктів господарювання знизилися з дуже високих

у період кризи (22,3 % річних у 2009 році) до просто високих (15,4 % у 2011 році).

Підприємство повинно забезпечити таку віддачу своїм активам, щоб одержаного прибутку вистачило, принаймні, для оплати відсотків за кредит. У даному випадку рентабельність повинна складати не менше рівня процентної ставки.

Проте, як видно з табл. 6, рівень ціни кредиту перевищував на більшості виробництв середню норму прибутку, яка в Україні є дуже низькою, тому вони не в стані були скористатися даним джерелом фінансування.

На вартість кредитних ресурсів значною мірою впливали високі кредитні та інвестиційні

Таблиця 4

Збитковість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні та малі підприємства у 2011 році

	Підприємства, які одержали збиток у % до загальної кількості підприємств
Усього	34,9
по великих підприємствах	30,1
по середніх підприємствах	32,7
по малих підприємствах	35,0

Джерело: дані Державної служби статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 5

Процентні ставки за кредитами, наданими у звітному періоді підприємствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (середньозважені ставки в річному обчисленні, %) в гривнях

Рік	2007	2008	2009	2010	2011
Розмір ставки	15,2	18,6	22,3	17,3	15,4

Джерело: дані Бюлетеня НБУ.– 2012. – №2. – С. 184.

Таблиця 6

Рівень рентабельності операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за 2011 рік

Рівень рентабельності (збитковості), %	2,0
У тому числі:	
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2,9
Промисловість, в.т.ч.:	1,3
Добувна промисловість:	18,3
добування паливно-енергетичних корисних копалин	8,9
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	34,0
Переробна промисловість:	-0,9
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	3,7
легка промисловість	1,3
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	3,3
хімічна та нафтохімічна промисловість	-9,8
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	-5,3
машинобудування	8,3
Будівництво	-8,6
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	12,6

Джерело: дані Державної служби статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ризика для банківської системи, а також висока ціна залучених банками ресурсів. Як бачимо з табл. 7, вартість залучених ресурсів з 2010 року знижується, проте залишається на високому рівні.

По-друге, намагання спрямувати ресурси банківської системи на участь в інвестиціях стикається з проблемою розривів у грошових потоках, тобто невідповідності між строками повернення активів і пасивів. Це пов'язано з тим, що в структурі зобов'язань банків переважають кошти на вимогу та короткострокові зобов'язан-

ня. Клієнти банків, в основному, роблять внески на короткострокові депозити, плануючи мати в розпорядженні кошти для проведення поточних платежів, при цьому вони ніяк не розраховують брати на себе високий інвестиційний ризик і мають слабку довіру до банків. Якщо за рахунок короткострокових внесків банк прийме рішення провести довгострокове кредитування, то фактично він підвищує ризик ліквідності і в будь-який час може опинитися в ситуації нестачі коштів для виконання своїх короткотермінових зобов'язань. З метою підтримання ліквід-

Таблиця 7

Процентні ставки за депозитами, залученими на рахунки нефінансових корпорацій (суб'єктів господарювання) та домогосподарств, за строками погашення (середньозважені в річному обчисленні)

Період	Усього, %		в тому числі за строками			
			від 1 до 2 років, %		більше 2 років, %	
	за депозитами домогосподарств	за депозитами суб'єктів господарювання	за депозитами домогосподарств	за депозитами суб'єктів господарювання	за депозитами домогосподарств	за депозитами суб'єктів господарювання
2008	8,7	7,5	13,1	10,7	13,3	8,1
2009	12,8	11,5	15,9	12,2	14,1	12,1
2010	11,4	7,0	14,3	10,9	14,1	13,2
2011	9,1	5,8	11,8	7,4	12,9	9,0

Джерело: дані Бюлетеня НБУ.– 2012. – №2. – С. 195, 199.

ності банківські установи здійснюють управління активами та пасивами шляхом чіткого збалансування складу та структури активів зі складом і структурою пасивів. Чим більшою є частка вкладів до запитання і короткострокових у залучених ресурсах банків, тим більше вони формують активи в безпосередньо ліквідній формі, що забезпечує поточні розрахунки. Що стосується інвестиційного портфеля, то він визначається часткою довгострокових депозитів.

Аналізуючи структуру депозитів, ми бачимо, що станом на кінець 2011 року частка коштів клієнтів терміном більше 1 року становить лише 33,1%, короткострокових – 31 %, на вимогу – 36%. Така структура диктує банкам необхідність орієнтуватися на короткотермінові кредити.

Значна частка довгострокових депозитів (44,2%) спостерігалась у 2008 році, проте у 2009 році під впливом фінансової кризи вона різко знизилася до 24 %.

По-третє, одним зі стримуючих чинників для підприємства скористатися банківським кредитом є високі вимоги до застави, вартість якої має бути щонайменше вдвічі більша за суму кредиту і збільшується в залежності від нижчого класу позичальника та інших факторів.

З огляду на вищезгадані проблеми, з метою активного використання підприємствами інвестиційного банківського кредитування слід забезпечити реалізацію таких заходів:

1) формування банками кількісно і якісно збалансованих ресурсів, які дозволять забезпечити кредитно-інвестиційну діяльність;

2) запровадження на державному рівні стимулювання для банків, які активно кредитують інвестиційні проекти; необхідно розробити й прийняти законопроект "Про стимулювання національних інвесторів", який передбачав би надання статусу національних інвесторів банкам, що вкладають протягом тривалого часу в економіку більш як 5% кредитів усіх банків;

3) запровадження механізму повної або часткової бюджетної компенсації відсотків, які сплачуються підприємствами за пільговими кредитами, надання державних гарантій банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інвестиційних проектів, і виконання їх;

4) застосування комплексної системи управління ризиками кредитно-інвестиційної діяльності, що дозволить приймати банкам виважені рішення щодо надання інвестиційних кредитів та своєчасно виявити фінансові ризики;

5) вирішення проблеми високих процентних ставок на інвестиційні кредити через підтримання стабільної монетарної політики; зниження фінансових ризиків; підвищення конкуренції серед банків та інших фінансових інституцій;

6) створення системи страхування і перестраховування вкладень у реальний сектор, що дозволить перерозподілити ризики банків та в кінцевому рахунку знизити вартість кредитів тощо.

Альтернативним джерелом позикового капіталу для фінансування інвестицій підприємства, який залучається в товарній формі, може стати фінансовий лізинг.

Таблиця 8

Депозити резидентів, залучені банками у розрізі строків погашення

Період	Усього	у тому числі за строками		
		на вимогу	до 1 року	більше 1 року
1	2	3	4	5
залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.				
2008	359 740	107 589	92 912	159 241
2009	334 953	119 793	135 357	79 803
2010	416 650	152 477	133 499	130 674
2011	491 756	174 959	153 983	162 814
% до загального обсягу				
2008	100	29	25	44,2
2009	100	36	40	24
2010	100	37	32	31
2011	100	36	31	33,1

Розраховано автором за даними Бюлетеня НБУ. – 2012. – № 2. – С. 123.

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, протягом 9 місяців 2011 року фінансовими компаніями та юридичними особами, які не мають статусу фінансових установ, але можуть згідно із законодавством надавати фінансові послуги, укладено 7 351 договір фінансового лізингу на суму 8 451,6 млн. грн. Вартість об'єктів лізингу, що є предметом договорів, укладених протягом 9 місяців 2011 року, становить 6 475,3 млн. грн. Вартість чинних договорів фінансового лізингу станом на 30.09.2011 становить 34,6 млрд. грн. Близько 99,9 % усіх послуг фінансового лізингу надається юридичними особами – суб'єктами господарювання, які не є фінансовими установами (табл. 9).

За підсумками 9 місяців 2011 року відзначилася позитивна динаміка щодо кількості та вартості договорів фінансового лізингу.

Активний ріст ринку пов'язаний не лише з загальним поліпшенням економічної ситуації, але також зі значним поліпшенням законодавчого поля для лізингу. Податковий кодекс України вніс сприятливі зміни до оподаткування лізингових операцій, усунувши ряд дискримінаційних норм.

Аналізуючи розподіл обсягів лізингових операцій за галузями за підсумками 9 місяців 2011 року, бачимо, що найбільшими споживачами лізингових послуг є: транспортна галузь (вартість договорів станом на 30.09.2011 становить 20 558,6 млн. грн. або 60%), сільське господарство (5505,6 млн. грн. або 16%), сфера послуг (1695,6 млн. грн. або 5%) (рис. 1).

Аналізуючи стан надання фінансового лізингу за терміном дії договорів станом на 30.09.2011 (рис. 2), бачимо, що відбулося зростання на 28,8 % вартості договорів фінансового лізингу за терміном їх дії, який менший або дорівнює 2 роки, в порівнянні з відповідним показником станом на 30.09.2010 (з 1 833,8 млн. грн. до 2 362,0 млн. грн.). Вартість договорів фінансового лізингу строком більше 10 років зменшилася на 37,2% (з 1 245,5 млн. грн. до 781,7 млн. грн.), строком від 2 до 5 років збільшилася на 19 % (з 12 479,4 млн. грн. до 14852,2 млн. грн.), строком від 5 до 10 років збільшилась на 25,4 % (з 13 214,2 млн. грн. до 16 574,2 млн. грн.).

Проведений нами аналіз показав доцільність використання лізингу для підприємства-лізингодержувача:

Таблиця 9

Вартість та кількість договорів фінансового лізингу, укладених юридичними особами та фінансовими компаніями за 9 місяців 2009–2011рр.

Період	Вартість договорів фінансового лізингу, укладених за період, (млн. грн.)		Кількість договорів фінансового лізингу (од.), укладених за період	
	юридичними особами	фінансовими компаніями	юридичними особами	фінансовими компаніями
9 місяців 2009 р.	2 110,2	2,5	2 430	2
9 місяців 2010 р.	2 765,0	4,0	3 127	6
9 місяців 2011 р.	8 442,5	9,1	7 339	12

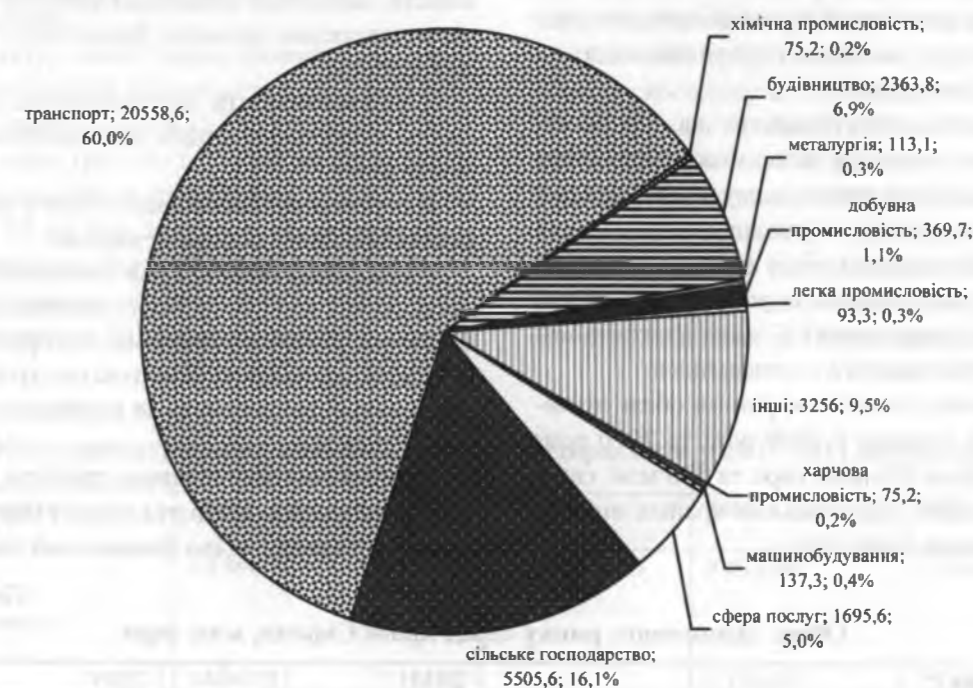

Рис. 1. Розподіл вартості чинних договорів фінансового лізингу за галузями станом на 30.09.2011 (млн. грн.)

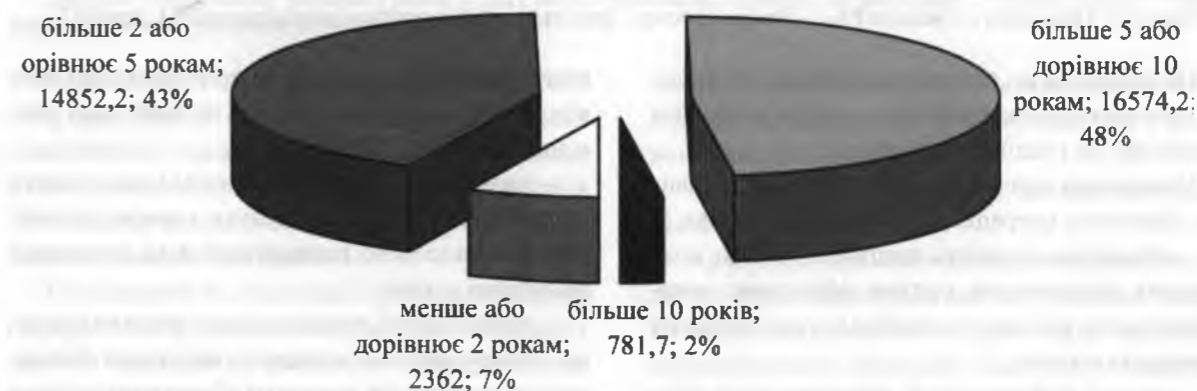

Рис. 2. Розподіл вартості договорів фінансового лізингу станом на 30.09.2011 за терміном їх дії (млн. грн.)

1. Він дозволяє підприємствам, не вдаючись до залучення кредитів чи значних одноразових витрат власного капіталу, використовувати в виробництві нове технологічне обладнання й технології, а морально застаріле періодично поновлювати.

2. Лізингодержувач не залучає позичковий капітал, що підвищує його фінансову стійкість, тобто підтримується оптимальне співвідношення власного та позичкового капіталів.

3. Придбане в розстрочку обладнання дозволяє знизити і собівартість продукції, і базу оподаткування податком на прибуток (оскільки лізингові платежі входять до складу витрат підприємства), і податкові платежі.

4. Підприємству простіше отримати майно в лізинг, ніж кредит на його придбання, тому що об'єкт лізингу є заставою і право власності на нього має лізингодавець.

5. Лізингова угода більш гнучка, ніж банківська позика, оскільки надає можливість обома сторонами виробити зручну схему виплат. За взаємною домовленістю сторін лізингові платежі можуть здійснюватися після отримання виручки від реалізації товарів, вироблених на взятю в кредит устаткуванні. Ставки платежів можуть бути фіксованими і плаваючими.

Як свідчить статистика, річний обсяг лізингу в Україні складав у 2009 році та 2010 році відповідно біля 269 млн. євро та 500 млн. євро, тоді як у інших Європейських країнах він був набагато вищий (табл. 10).

Обсяг лізингового ринку серед країн Європи, млн. євро

№	Країна	2010	2009
1	Німеччина	43 800	41 250
2	Франція	36 415	33 356
3	Великобританія	34 864	33 214
4	Італія	29 801	28 269
5	Росія	11 150	4 344

Джерело: Leaseurope і «Експерт РА». – Режим доступу : http://raexpert.ru/researches/leasing/leasing2011_itogi/att2/

Незважаючи на активний розвиток фінансової системи, ринок лізингових послуг в Україні перебуває на стадії становлення.

Основними причинами, що стримують розвиток лізингових операцій на українському ринку, є:

- обмежена кількість надійних, стійко працюючих підприємств, здатних ефективно використовувати техніку та стабільно виплачувати лізингові платежі;
- низька інформаційна забезпеченість підприємств про можливість застосування лізингу;

- нестабільність валютного курсу, у зв'язку з чим виникають різні доплати, що підвищує вартість лізингових послуг;

- нерозвиненість системи гарантій, щоб уникнути застави при лізингу, зокрема державних гарантій під великомасштабні лізингові проекти, які відповідають першочерговим національним пріоритетам;

- економічна та політична нестабільність, що утруднює для підприємств планування своєї діяльності на перспективу;

- досить дорога нотаріальна реєстрація договорів (державне мито за цю процедуру складає 1% від вартості договору);

- висока вартість кредитів банків для лізингових компаній, незручна їхня короткостроковість, хоча саме банківські кредити могли б стати джерелом дешевих фінансових ресурсів для лізингу;

- недосконалість законодавства про власність, особливо з питань комерційної нерухомості тощо.

Для розвитку фінансового лізингу необхідна реалізація таких основних заходів:

- створення надійної інформаційної бази та спеціальних консультаційних центрів, що надаватимуть детальну інформацію про послуги суб'єктів, що надають лізингові послуги та індивідуально підходять до вирішення усіх питань клієнта;

- вирішення законодавчих проблем, пов'язаних з реєстрацією предмета лізингу нерухомості в Законі України «Про фінансовий лізинг» та

Таблиця 10

пов'язаних із володінням нерухомістю при відсутності права на ділянку, на якій вона розміщена;

- зниження вартості нотаріальних послуг з оформлення договорів лізингу з метою послаблення фінансового навантаження на учасників лізингової угоди;

- розроблення державної програми підтримки лізингу, яка б передбачала залучення банківського сектора до розвитку лізингових послуг тощо.

Потенційним джерелом позикових інвестиційних ресурсів підприємств є також випуск корпоративних облігацій, які характеризуються різноманітною тривалістю обігу, варіюванням обсягів фінансування.

Як показує досвід зарубіжних країн, даний інструмент дозволяє емітенту оперативніше керувати своєю заборгованістю як по вартості, так і по обсягу залучених ресурсів, маючи можливість дострокового викупу своїх паперів на вторинному ринку самостійно або через уповноваженого продавця. Крім того, під час випуску облігацій відбувається диверсифікація заборгованості серед різних кредиторів. Облігації мають більшу можливість розповсюдження, ніж акції підприємств, через менший рівень ризику для інвесторів.

У структурі обсягу зареєстрованих НКЦПФР випусків облігацій підприємств у 2011 році найбільша частка належала підприємствам – 21920,94 млн. грн. або 61 % від загального обсягу випусків облігацій, а банкам – 13893,5 млн. грн. або 38,68 %. До того ж, обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств, здійснених підприємствами, збільшився майже у 3,5 рази порівняно з 2010 роком (табл. 11).

Обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств у 2007–2011 роках, млн. грн.

Вид емітента	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	44 480,51	31 346,28	10 107,35	9 493,86	35 914,44
У тому числі:					
Банки	18 869,37	7 115,97	–	3 150,00	13 893,50
Страхові компанії	50,64	97,50	–	–	100,00
Підприємства та інші	25 560,50	24 132,84	10 107,35	6 343,86	21 920,94

Джерело: Український фондовий ринок у 2011 році: впевненість, стійкість та зростання. – Режим доступу : http://nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1340015412.pdf

Перелік емітентів, що зареєстрували у 2011 році найбільші обсяги випусків облігацій підприємств, наведено в табл. 12. Обсяг емісії найбільших облігаційних емітентів становить 27 % від загального обсягу випуску облігацій, зареєстрованих НКЦПФР.

Незважаючи на позитивні зрушення в цьому сегменті ринку цінних паперів, його потенціал досі не задіяний на повну потужність, частка корпоративних облігацій на фондовому ринку України та в загальному обсязі джерел інвес-

тицій досить незначна. Обсяг вітчизняного ринку корпоративних облігацій становить 2,7% у ВВП.

У даний час для українських підприємств, що мають потребу в зовнішньому фінансуванні за допомогою випуску облігацій, можливості виходу на ринок корпоративних облігацій залежать від наявності таких умов:

1. Підприємство має вести прибуткову діяльність протягом тривалого часу (як мінімум 1,5-2 роки), оскільки компанії з нестійким фінансовим станом буде досить важко переконати інвесторів у своїй надійності.

2. Менеджери підприємства повинні мати обґрунтовану стратегію її розвитку (як мінімум на 3-5 років) і чіткі цілі, яких планують досягти через випуск облігацій. Вони мають точно аналізувати свої грошові потоки, щоб мати можливість скоординувати їх (за залученими за допомогою емісії засобами та процентами, що виплачуються за ними) так, щоб погасити облігації. Причому все це необхідно узгоджувати з інвестиційними програмами й поточною діяльністю компанії. Тобто в підприємства повинен бути реальний бізнес-план свого розвитку, щоб у ньому чітко виділявся той блок, який би дійсно за-

Таблиця 11

безпечувався за допомогою використання позик, і щоб у менеджерів була впевненість у виконанні такої програми.

3. Підприємство повинно входити до числа лідерів на своєму ринку.

Крім того, щоб облігації користувалися попитом серед інвесторів, емітент, у першу чергу, повинен створити позитивний імідж на ринку корпоративних облігацій. Саме тому майже всі первинні випуски корпоративних облігацій у теперішній час переслідують мету – форму-

Таблиця 12

Перелік емітентів, які зареєстрували найбільші випуски облігацій у 2011 році

Назва емітента	Обсяг випуску, млн. грн.	Частка у загальному обсязі емісій, %
ТОВ «ЕСУ»	5 300,00	14,75
ТОВ «Луганське енергетичне об'єднання»	2 400, 00	6, 68
ПАТ Комерційний банк «ПриватБанк»	2 000,00	5, 57

Джерело: Український фондовий ринок у 2011 році: впевненість, стійкість та зростання. – Режим доступу : http://nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1340015412.pdf

вання позитивної публічної кредитної історії, що значно підвищує довіру до цінних паперів із боку інвесторів і в подальшому дозволяє здійснювати нові позики на більш вигідних для емітента умовах. Умовою ефективного функціонування ринку корпоративних облігацій є розвиток його інфраструктури. Інвесторами в ці інструменти могли б стати інвестиційні фонди та недержавні пенсійні фонди.

IV. Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити такі висновки. Довгостроковий позиковий капітал для більшості вітчизняних підприємств залишається недоступним. Залучення позикового капіталу суб'єктами господарювання є фрагментарним. Вирішення вищезгаданих нами проблем, що перешкоджають розвитку банківського інвестиційного кредитування, фінансового лізингу та випуску боргових зобов'язань – облігацій, дасть змогу забезпечи-

ти підприємствам можливість оновлювати основні засоби за рахунок позикових джерел, прискорювати розвиток стратегічно важливих галузей. У залежності від власних економічних позицій підприємства матимуть змогу обрати для себе ефективне, дешеве і доступне джерело формування позикового капіталу.

Предметом подальших досліджень у цьому напрямку стане визначення найефективнішого джерела формування необхідних додаткових кредитних ресурсів підприємства, що передбачає визначення доцільності залучення позикового капіталу, використання якого дало б позитивний економічний ефект.

The sources of loan capital companies are investigated in this article. The current state and problems of their use are analyzed. The ways their solutions are proposed.

УДК 330.322.011

Ємець О. І.

ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ

У статті проведено аналіз інвестиційної діяльності в Івано-Франківській області, а також виявлено чинники, що позитивно впливають на ефективність інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, чинники підвищення ефективності.

I. Вступ. Важливе значення при управлінні інвестиційною діяльністю надається покращенню ефективності та поліпшенню інвестиційного іміджу області, що забезпечить збільшення надходжень капіталу в її економіку. Це стане рушієм економічного зростання регіону та до-

зволить більш ефективно та оперативно розв'язувати проблеми соціально-економічного розвитку.

З метою підвищення конкурентоспроможності, прибутковості та рівня продуктивності суб'єктів господарювання доцільно реалізувати ряд проектів у туристичній галузі, паливно-енергетичному комплексі, деревообробці, будіндустрії, переробній та інших галузях.

Дані проблеми висвітлюють багато науковців, а серед них: Бень Т. [1], Бондар М. І. [2], Бутко М. П. [3], Дацій Н. В. [4], Довбня С. Б. [5], Орлова П. А. [6], Хотомлянський О. [7], Чернікова О. В. [8].

Проте, досі не виокремлено чинники, що впливають на підвищення ефективності інвестиційних процесів у регіоні.

II. Постановка завдання. В області є яскраві приклади результативного застосування як іноземного, так і вітчизняного капіталу. Інвестори реалізують низку ефективних проектів на таких підприємствах, як ВАТ «Івано-Франківськцемент», ТОВ «Уніплит», ТОВ «Скорзоне-ра», ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття», та багатьох інших. Постійно зростаючі обсяги коштів населення вкладаються у «зелений» туризм, будівництво, сферу послуг, інші види економічної діяльності.

Інвесторами області є нерезиденти з 56 країн світу, капітал інвестовано у понад 420 підприємств. Рішенням обласної ради від 16.07.2010 р. № 113–39/2010 затверджено «Положення про стимулювання діяльності інвесторів шляхом прискореного виділення їм земельних ділянок, що перебувають у державній чи комунальній власності для розвитку туристично-спортивної, рекреаційної та іншої пріоритетної індустрії та інфраструктури.

Область пропонує потенційним інвесторам:

✓ для спорудження екологічно безпечних підприємств понад 80 земельних ділянок (об'єктів інвестування) загальною площею 500 га;

✓ для впровадження новітніх технологій 650 тисяч квадратних метрів вільних виробничих площ;

✓ для реалізації спільних інвестиційних проектів в різних сферах економічної діяльності понад 80 інвестиційних пропозицій.

III. Результати. В економіку області іноземними інвесторами вкладено 15,5 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій у січні-березні 2012 р.

Обсяг унесених з початку інвестування в економіку області прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 1 квітня 2012 р. становив 653,1 млн. дол., у розрахунку на одну особу населення – 474,2 долара. Порівняно з обсягом на початок 2012 р. він збільшився на 4,7%. З країн ЄС внесено 563,4 млн. дол. інвестицій (86,3% загального обсягу акціонерного капіталу), із країн СНД – 11,0 млн. дол. (1,7%), з інших країн світу – 78,7 млн. дол. (12,0%).

Приріст іноземного акціонерного капіталу в економіці області, з урахуванням його утрат і курсової різниці, у січні-березні 2012 р. становив 29,1 млн. дол.

Інвестиції надійшли в область від нерезидентів із 53 країн світу. До 5 основних країн-

інвесторів, на які припадає понад 75% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Нідерланди – 213,9 млн. дол., Кіпр – 158,3 млн. дол., Італія – 42,0 млн. дол., Сербія – 39,6 млн. дол., Данія – 38,6 млн. дол.

Привабливими для іноземних інвесторів залишаються підприємства промисловості, куди спрямовано 506,4 млн. дол., у т.ч. переробної – 486,8 млн. дол., з них хімічної та нафтохімічної – 219,3 млн. дол., з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 121,6 млн. дол., машинобудування – 42,3 млн. дол., легкої промисловості – 20,4 млн. дол., виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції – 16,9 млн. дол., з оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів, – 13,3 млн. дол.

У підприємства сільського господарства, мисливства, лісового господарства вкладено 93,3 млн. дол., в організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, – 25,6 млн. дол., торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 16,9 млн. дол., будівельної діяльності – 6,8 млн. дол., з діяльності транспорту та зв'язку – 1,2 млн. дол.

Найбільші обсяги іноземних інвестицій зосереджені на підприємствах міст Калуша (272,2 млн. дол., або 41,7% загального обсягу інвестицій) та Івано-Франківська (206,1 млн. дол., або 31,6%). Серед районів області значна частка капіталу нерезидентів залучена в економіку Тисменицького (6,4%), Калуського (5,1%) та Роґатинського (4,1%) районів.

У січні-червні 2011р. в економіку області інвесторами вкладено 139 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал). Інвестування здійснювалось у вигляді рухомого і нерухомого майна (79,8% вкладеного обсягу) та грошових внесків (20,2%). У той же час капітал нерезидентів зменшився на 1,9 млн. дол.

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал), внесених в економіку області, на 1 липня 2011р. становив 679,6 млн. дол., у розрахунку на одну особу населення – 493,3 долара. Приріст іноземного акціонерного капіталу, з урахуванням вилучення, утрат, курсової різниці, склав 167,1 млн. дол., порівняно з обсягом інвестицій на початок 2011р. він збільшився на 32,6%.

Інвесторами області є нерезиденти з 55 країн світу. До п'яти основних країн-інвесторів, на які припадає 78,1% загального обсягу прямих інве-

стицій, входять: Нідерланди – 225,1 млн. дол. (33,1%), Кіпр – 153,9 млн. дол. (22,6%), Польща – 69,1 млн. дол. (10,2%), Сербія – 42,7 млн. дол. (6,3%), Данія – 40,0 млн. дол. (5,9%).

Значний капітал внесено нерезидентами у підприємства промисловості – 513,3 млн. дол., у т. ч. переробної – 494,5 млн. дол., з них хімічної та нафтохімічної – 236,8 млн. дол., з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 127,2 млн. дол., машинобудування – 25,8 млн. дол., легкої промисловості – 22,2 млн. дол., з оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів, – 19,6 млн. дол.

У підприємства сільського господарства, мисливства, лісового господарства вкладено 84,5 млн. дол., фінансової діяльності – 41,2 млн. дол., в організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, – 14,8 млн. дол., будівництва – 14,0 млн. дол., торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 9,8 млн. дол.

Заборгованість українських підприємств за кредитами та позиками, торговими кредитами та іншими зобов'язаннями (боргові інструменти) перед прямими іноземними інвесторами на 1 липня 2011р. становила 123,6 млн. дол. Найбільші обсяги зобов'язань за борговими інструментами перед прямими інвесторами з Кіпру (47,9 млн. дол.) та Італії (38,3 млн. дол.).

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал та боргові інструменти) на 1 липня 2011 р. склав 803,2 млн. дол.

Проведені дослідження дозволили виявити чинники, що уповільнюють інвестиційні процеси в області (таблиця 1), адже спостерігалось зниження активності, спричинене наслідками світової фінансово-економічної кризи.

Мають місце також інші проблеми, без вирішення яких неможливо суттєво поліпшити інвестиційний клімат.

Незважаючи на відкриття в деяких містах області «єдиних офісів» для реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, процес реєстрації та здійснення післяреєстраційних процедур ще не відповідає вимогам часу.

Відомчий характер, суперечливість норм і правил, що служать критерієм при прийнятті рішень про надання дозволів (або відмову в такому наданні); складність формування на основі чинних нормативних актів чіткого уявлення про всі етапи конкретної дозвільної процедури та кількість структур, що беруть у ній участь, затрати часу і вартість процесу – ось далеко не повний перелік проблем дозвільної системи.

Аналіз чинного законодавства, досвід інших країн та експертні висновки відповідних державних органів показують, що створити ефективно функціонуючу систему надання дозволів можна лише на основі її системної реформи.

Незважаючи на наявність значного потенціалу нашої області її привабливість залишається на достатньо низькому рівні. Тому потрібно докласти максимум зусиль для створення сприятливого інвестиційного клімату – лише так можна збільшити обсяги інвестицій у виробництво.

Таблиця 1

Чинники, що впливають на ефективність інвестиційних процесів

Чинники прискорення інвестиційних процесів	Чинники сповільнення інвестиційних процесів
сприяння інвесторам	політична нестабільність
покращення інформаційної інфраструктури	відсутність доступу до фінансування
забезпечення прозорості умов отримання кредиту	корупція
спрощення процедури організації та оформлення бізнесу	надмірна бюрократія
залучення іноземного капіталу	нерозвиненість інфраструктури
корегування законодавчих актів	низька ефективність трудових кадрів
посилення захисту прав власності	податкова і амортизаційна політика
спрощення митного регулювання	нестабільність валюти

Прискоренню розвитку промисловості в нашій області за рахунок активізації інвестиційних процесів сприятимуть наступні чинники (таблиця 1). Нами запропоновано наступні заходи, що будуть сприяти підвищенню ефективності інвестиційних процесів:

- створення сприятливих умов для діяльності інвесторів через реалізацію комплексу заходів, спрямованих на документальне затвердження можливостей реалізації нових інвестиційних проектів (через схеми планування територій, генеральні плани населених пунктів, плани зонування території, паспорти земельних ділянок тощо);

- покращення інвестиційного іміджу області шляхом розкриття привабливих для потенційних інвесторів переваг області;

- підвищення рівня управління інвестиційною діяльністю в області за допомогою підвищення фахового рівня керівників підрозділів та спеціалістів органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, до компетенції яких належать питання реалізації державної інвестиційної політики (інвестування в розвиток людського потенціалу).

IV. Висновки. Інвестиційними пріоритетами області на сьогоднішній день є:

- ✓ виробництво та перероблення екологічно чистої сільськогосподарської продукції;
- ✓ створення індустріальних (промислових) парків;
- ✓ туристично-рекреаційний комплекс;
- ✓ транспортно-логістична інфраструктура;
- ✓ енергозберігаючі технології та альтернативна енергетика.

При цьому слід звернути увагу на вищенаведений перелік чинників, які будуть впливати на наступні напрями роботи.

Одним із перших буде поліпшення іміджу області як території для вкладання капіталу. Інвестору необхідно запропонувати вигідніші умови для надходження і реалізації інвестицій, показати об'єктивні переваги Івано-Франківщини, використання яких буде передумовою успішної бізнесової діяльності. Образ динамічної, з добре розвинутим потенціалом економіки регіону, інформація про реалізацію інвестиційних проектів, участь в них іноземних партнерів – все це сприятливо впливає на позитивні економічні результати.

Одна з вагомих складових іміджу області буде залежати від стану реалізації конкретних проектів. Ефективна регіональна інвестиційна

політика передбачає використання бюджетних інвестицій як засобу створення первинних умов для залучення приватного капіталу у розвиток пріоритетних галузей економіки. Таким шляхом можна реалізувати важливі для певних територій інфраструктурні проекти.

Необхідно системно поліпшувати відносини влади та недержавного сектора на засадах взаємовигідного партнерства. Перспективною формою співпраці можуть стати угоди про довгострокову взаємодію між підприємствами та відповідними органами місцевого самоврядування. Підписання інвестиційних контрактів, створення спільних підприємств, врахування пропозицій інвесторів під час розроблення місцевих містобудівних програм та генеральних планів забудови населених пунктів, пайова участь разом з інвестором у капіталі приватизованих комунальних підприємств – все це сприяє тісній взаємодії партнерів і зумовлює взаємне пристосування до умов, що висувуються внутрішнім та зовнішнім інвестиційними ринками.

Серед інших можуть надаватись пільги нефінансового характеру. Наприклад, поліпшення інженерно-технічної інфраструктури територій для їх забудови, надання об'єктів інвестування, землі, інфраструктури в оренду чи користування за пільговими цінами, сприяння у реалізації проектів, надання консультативних послуг, забезпечення необхідною інформацією тощо.

Система регіональних критеріїв для надання пільг інвесторам може базуватись на ознаках пріоритетності проектів, таких як запровадження перспективних ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій, виробництво конкурентоспроможної експортної та імпортозамінної продукції, раціональне використання місцевої сировини, розвиток наукомістких виробництв, інвестування інфраструктурних об'єктів (інженерні комунікації, шляхи сполучення, об'єкти транспортно-логістичного комплексу тощо).

Пріоритетними можуть бути також проекти, які реалізуються на територіях з низьким показником рівня соціально-економічного розвитку, поліпшують структуру економіки території, модернізують існуючу інженерно-технічну інфраструктуру, незадіяні матеріальні і трудові ресурси.

Об'єктивним є зростання зацікавленості інвесторів до придбання земельних ділянок не сільськогосподарського призначення. Тут стратегічно важливо забезпечити прискорення підго-

товки земельних ділянок до продажу на конкурсних засадах та спрощення пов'язаних з цим дозвільних процедур.

Через відсутність коштів на сьогодні не завершено розроблення схеми планування території області, що має стати основою для використання можливостей інженерно-транспортної інфраструктури регіону, а також для виконання проектних робіт, спрямованих на впровадження інфраструктурних інвестиційних проектів. Нагальною є також проблема розроблення містобудівної документації по області, схем планування територій районів, генеральних планів міст обласного та районного значення, селищ міського типу.

Враховуючи практичну складність вирішення питань дозвільного характеру на цьому етапі та необхідність оперативно реагувати на пропозиції і звернення інвесторів про ускладнення в їх діяльності, доцільно було б, за бажанням інвесторів, забезпечувати супровід проектів відповідальними представниками органів виконавчої влади.

Серед засобів конкуренції в боротьбі за інвестиції особливої ваги набирають інфраструктурні послуги, що забезпечують ефективну діяльність інвесторів. В області потрібно впроваджувати комплекс послуг з метою сприяння інвесторам на всіх етапах їх діяльності – від прийняття рішень про інвестування до здійснен-

ня безперешкодної роботи. Ці заходи доцільно реалізовувати на всіх рівнях місцевого управління.

1. *Бень Т.* До визначення економічної ефективності інвестицій / Т. Бень // Економіка України. – 2007. – № 4. – С.12-20.

2. *Бондар М. І.* Стан та вдосконалення аналізу ефективності інвестицій / М. І. Бондар // Економіка та держава. – 2008. – № 2. – С. 8-12.

3. *Бутко М. П.* Методичні підходи до оцінки ефективності інвестицій у регіональних господарських системах / М. П. Бутко, О. Ю. Акименко // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С.39-47.

4. *Дацій Н. В.* Методичний підхід до оцінки соціальної ефективності інвестицій / Н. В. Дацій // Економіка та держава. – 2005. – № 10. – С.22-25.

5. *Довбня С. Б.* Новий підхід до оцінки економічної ефективності інвестиційних проектів / С. Б. Довбня, К. А. Ковзель // Фінанси України. – 2007. – № 7. – С.62-72.

6. *Орлова П. А.* Визначення ефективності реальних інвестицій / П. А. Орлова // Фінанси України. – 2006. – № 1. – С.51-57.

7. *Хотомлянський О.* Порівняння методів визначення економічної ефективності інвестицій / О. Хотомлянський, П. Знахуренко // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 82-87.

8. *Чернікова О. В.* Інвестиційний процес в економіці країни як визначальний чинник економічного розвитку / О. В. Чернікова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9. – С.83-87.2.

The article analyzes investment Ivano-Frankivsk region, and identified factors that positively affect the efficiency of investment.

Визначено, в умовах обмеженості ресурсів пріоритетом зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку є пошук і впровадження новинок, вдосконалення існуючих технологій, покращення ефективності використання наявних засобів, тобто формування та застосування тих нематеріальних активів, які характеризуються інтенсивним шляхом розвитку.

II. Постановка завдання. Проведений огляд наукових праць та публікацій свідчить про ряд досліджень, присвячених важливості формування на підприємствах нематеріальних активів, особливостям їх використання та управління ними. Так, можна виділити праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів таких як С. Голова, Н. Гончарової, Л. Кіреєвої, М. Кужельного, Ю. Кузьмінського, Є. Мниха, Г. Нашкерської, В. Палія, О. Петрик, А. Семінова, К. Стендфілда, А. Торре та ін. Проте, виходячи з нестабільності ринкового середовища, питання формування інформації для прийняття рішень про потребу в нематеріальних активах, обґрунтування їх наявності за кількісними і якісними параметрами, визначення достовірної оцінки з метою їх обліку та аналізу, вважаємо, потребують поглиблення отриманих результатів і подальших наукових досліджень.

III. Результати. Встановлено, на теоретичному і практичному рівнях існує ряд шляхів, способів та можливостей зміцнення конкурентоздатності підприємства, які умовно можна поділити на:

- екстенсивні;
- інтенсивні.

Перші передбачають формування конкурентних переваг на основі кількісних чинників, таких як збільшення матеріально-технічної бази підприємства, чисельності працюючих, зростання обсягів виробництва, розширення мережі збуту тощо. Вказані способи зміцнення конкурентоздатності є прийнятними, однак потребують значних додаткових капітальних вкладень, збільшення власного і залученого капіталів підприємства.

Більш привабливим є друга група шляхів та можливостей. Пояснюється тим, що інтенсивний шлях зміцнення конкурентоздатності передбачає збереження кількісних параметрів діяльності підприємства та, одночасно, покращення його якісних характеристик. Привабливість такого підходу полягає в тому, що він є менш затратним та потребує менше фінансових вкладень на його реалізацію, або прино-

сить більший корисний ефект. Йде мова про однакові за розміром фінансові вкладення в екстенсивний і інтенсивний шляхи нарощення, та різний рівень віддачі, як правило на користь останнього. Поясненням цього є достовірний приклад із зарубіжного досвіду. Як свідчить статистика, у структурі ринкової вартості відомих світових компаній значну питому вагу займають об'єкти інтелектуальної власності, тобто нематеріальні активи. Так, у розвинутій компанії Coca-Cola, вартість якої оцінено близько у \$ 80 млрд., матеріальні активи за різними підрахунками становлять не більше 2-3 відсотків [1]. Також добре відомим є факт, коли автомобільна компанія Ford придбала марку Jaguar за \$ 1 млрд. 600 млн., балансова вартість якої становила лише \$ 600 млн. [2]

Підсумовуючи, можна стверджувати, обраний підприємством екстенсивний шлях розвитку передбачає в більшій мірі нарощення матеріальних активів, в той час, як інтенсивний – формування нематеріальних. Вважаємо, оптимальним варіантом стратегічного розвитку фірми буде прийняття рішень, які забезпечать узгоджене поєднання вищезгаданих двох шляхів, виходячи з конкретних виробничих ситуацій.

Встановлено, нематеріальні активи на підприємстві формуються, як правило, внаслідок здійснення інноваційної діяльності та поділяються на наступні види:

- об'єкти інтелектуальної власності;
- нематеріальні активи організаційно-правового і дозвільного характеру;
- ділова репутація підприємства.

В свою чергу, об'єкти інтелектуальної власності можна поділити на такі, що регулюються патентним правом та авторським правом. До числа перших відносяться права на об'єкти промислової власності, такі як винаходи, створення нового товару, корисні моделі, вперше виготовлені промислові зразки та ін. Нематеріальними активами, які регулюються авторським правом, є інтелектуальні витвори мистецтва, науки, літератури, розроблені комп'ютерні програми, створені бази даних та ін.

До складу нематеріальних активів організаційно-правового і дозвільного характеру включаються права користування природними ресурсами, користування майном та права на комерційні позначення. Вказані активи формуються на основі витрат, які пов'язані з придбанням або виготовленням дозвільних доку-

УДК 657.37:330.142

Шкроміда В. В.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ

Обґрунтовано необхідність формування нематеріальних активів з метою зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку. Розглянуто існуючі проблеми здійснення обліково-аналітичних процедур створення і використання нематеріальних активів, які виникають у ході здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: підприємство, нематеріальні активи, управління, облік, аналіз, ділова репутація, конкурентні позиції.

I. Вступ. Дедалі більшого укорінення у вітчизняній економіці набувають процеси

мінливості умов для функціонування господарюючих суб'єктів та, відповідно, динамічності відносин між ними. Як наслідок, це призводить до складності ведення бізнесу. Посилюється невизначеність перспективи діяльності, на зміну закономірним явищам ринкового середовища приходять випадкові і неконтрольовані, загострюється боротьба за споживача та за збереження частки на відповідному ринку. З огляду на це, вважаємо, єдиною панацеєю для зміцнення «імунітету» і стійкості сучасного підприємства перед наведеними дестабілізуючими процесами є формування конкурентних переваг та їх нарощення у майбутньому.

ментів, реєстрацією і перереєстрацією підприємства, оформленням установчих документів, виготовленням печаток, штампів та ін. Проте, окремі витрати згідно з чинним законодавством не включаються у вартість активів, тобто не капіталізуються та відносяться на витрати звітного періоду [3].

Ділова репутація підприємства, як нематеріальний актив, є неоднозначним та найбільш спірним об'єктом з точки зору її оцінки, обліку та аналізу. В економічній літературі налічується різноманітність трактування сутності ділової репутації, як багатогранної субстанції. Однак, серед них спільним є:

- притаманна відсутність матеріальної форми;
- тривалий термін користування;
- здатність приносити економічні вигоди.

Визначено, залежно від формулювання сутності і розуміння змінюється підхід до оцінки ділової репутації та механізм управління нею. Внаслідок відсутності єдності думок щодо трактування вказаного виду активу ускладнюється процес включення його до об'єктів обліку. Це пов'язано з тим, що ділова репутація підприємства включає в себе ряд складових, які виражають значущість та вагомість останньої у здійсненні фінансово-господарської діяльності підприємства. Мова йде про:

- багаторічне функціонування на ринку;
- пізнаваність підприємства та його продукції;
- стабільність покупців;
- наявність довгострокових ділових зв'язків;
- якість продукції, робіт, послуг;
- кваліфікований менеджмент;
- зручне географічне розташування та ін.

Поєднання такого симбіозу ділових ознак господарюючого суб'єкта в єдине ціле, зрозуміло, є складним процесом. Однак, слід пам'ятати, добра ділова репутація підприємства сприяє веденню бізнесу, забезпечує стабільний попит на продукцію (роботи, послуги), високу рентабельність діяльності і, таким чином, зумовлює необхідність в ефективному управлінні нею. Як казав відомий Генрі Форд: «Якщо Ви не займаєтесь своєю репутацією, то за Вас це зроблять інші». З огляду на це, вважаємо, в умовах гострої конкурентної боротьби на сучасних підприємствах необхідно ефективно управляти нематеріальними активами, а значить – обліковувати і аналізувати також.

У вітчизняній обліковій практиці порядок оприбуткування і використання нематеріальних

активів на підприємстві є регламентований національними ПСБО, які базуються на основі міжнародних та узгоджені з ними. Хоча, як показує практика, існують певні проблеми визнання нематеріальних активів, оцінки та введення їх до складу об'єктів обліку. Це пояснюється складністю визначення первісної вартості окремих видів нематеріальних активів, порядку їх ідентифікації, амортизації та визначення терміну корисного використання [4].

Так, згідно ПСБО 8 нематеріальними активами є немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані [3]. Тобто процес ідентифікації передбачає виділення нематеріального активу з числа наявного майна підприємства та існує можливість розпорядитися ним, виходячи з прав власності. В той час, знаємо, що властива будь-якому підприємству ділова репутація як беззаперечний актив діяльності не може бути відокремлена від господарюючого суб'єкта та, відповідно, продана третім особам. Тому ПСБО 8 не регламентує ділянку обліку, яка пов'язана з діловою репутацією. Окремі аспекти є окреслені у ПСБО 19 «Об'єднання підприємств», і то в частині облікового відображення гудвілу як різниці між ціною придбання та балансовою вартістю підприємства або його частини [5]. Як бачимо, формування облікової інформації про ділову репутацію підприємства у ході здійснення фінансово-господарської діяльності для прийняття рішень вітчизняне законодавство не передбачає та не регламентує.

Також неоднозначним є пункт 6 ПСБО 8, де вказується придбаний або отриманий нематеріальний актив відображається в балансі, якщо існує імовірність одержання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з його використанням, та його вартість може бути достовірно визначена [3]. Залишається незрозумілим, як обліковувати нематеріальні активи типу авторських прав, товарних знаків та інші, вартість яких на момент реєстрації є одна, а з плином часу – інша, яку пізніше справедливо оцінити є дуже складно.

Щодо амортизації, то у пункті 25 зазначається, що нарахування амортизації нематеріальних активів (крім права постійного користування земельною ділянкою) здійснюється протягом строку їх корисного використання, який встановлюється підприємством при визнанні цього об'єкта активом [3]. Постає питання, як бути з патентами, авторськими правами, корисними

моделями та іншим, термін використання яких неможливо передбачити з ряду причин, таких як зміна споживчого попиту, поява нових винаходів тощо.

Як бачимо, складність облікового відображення інформації про нематеріальні активи на підприємстві породжує труднощі щодо здійснення аналізу їх наявності, руху та рівня ефективності використання. Відомо, комплексний аналіз економічних явищ та процесів передбачає:

- аналіз минулих періодів;
- аналіз теперішнього часу;
- аналіз майбутніх період.

З огляду на це, відсутність достовірної та в повному обсязі облікової інформації унеможливає проведення усестороннього аналізу нематеріальних активів, включення всіх його структурних складових, встановлення закономірностей функціонування у ретроспективі та планування потреби на майбутнє відповідно до вимог ринку.

Таким чином, можна стверджувати, для прийняття ефективних стратегічних і тактичних рішень потребується достовірна та оперативна інформація про наявність нематеріальних активів, забезпеченість ними відповідно до виробничих потреб та структурні зміни у динаміці. Вважаємо, досягнення вказаних величин є можливим на основі правильно організації обліку нематеріальних активів та належного здійснення аналітичних процедур.

IV. Висновки. Як бачимо, багатогранність об'єктів нематеріальних активів та притаманні їм специфічні особливості використання зумовлюють певні труднощі їх оцінки, обліку та ана-

УДК 37.913:332.145

ГЕОСФЕРНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті розглядаються питання методологічного забезпечення організації системи регіонального освітнього менеджменту (РОМ) та регіональної освітньої системи (РОС). Як один з основних методів дослідження пропонується використати геосферний підхід до розгляду проблеми. Формування системи РОМ

лізу. Науковці і практикуючі економісти поки що не виробили єдиного підходу для вирішення вказаних проблем. Вдосконалення методології обліково-аналітичних процедур у площині формування і використання нематеріальних активів нагадує поступово розвиваючий рух, де поетапно відбувається складання «пазлів» в єдину картину. Вважаємо, тільки на основі логічних і системних підходів організації обліку та аналізу можна буде володіти достовірною інформацією про нематеріальні активи та ефективно управляти ними з метою зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку.

1. Даулінг Грэм. Репутация фирмы: создание, управление и оценка эффективности [Текст]. / Г. Даулінг. – М.: ИМИДЖ-Контакт, 2003. – 368 с.

2. Продажа компаний и деловая репутация [Електронний ресурс]: сайт «Бизнес-план: работа над ошибками». – Режим доступу: http://businessplan-ru.com/index.php?option=com_content&view

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» [Електронний ресурс]: сайт «Податки та бухгалтерський облік». – Режим доступу: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu8>

4. Коблянська О. І. Фінансовий облік [Текст]: навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. / О. І. Коблянська. – К.: Знання, 2007. – 471 с.

5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» [Електронний ресурс]: сайт «Податки та бухгалтерський облік». – Режим доступу: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu19>

The necessity of forming of non-material assets is reasonable with the aim of strengthening of competition positions of enterprise at the market. The existent problems of realization of registration-analytical procedures of creation and uses of non-material assets, that arise up during realization of financially-economic activity of enterprise, are considered.

Зелінська Г. О.

та функціонування РОС зумовлені потребами населення регіону.

Ключові слова: регіон, геосферний підхід, регіональна освітня система, регіональний освітній менеджмент, освітній процес, простір, територія.

I. Вступ. Проблеми формування РОМ та механізму його реалізації у регіоні обумовлені новітніми трансформаційними, соціалізаційними процесами в соціальній економіці, у системі територіального управління. Ера економіки знань з надзвичайною швидкістю втягує у вир суспільного життя усе нові види людської діяльності. Вони по-різному виявляються в умовах специфіки оточуючого середовища, визначають особливості нового поділу праці й способу задоволення соціальних потреб мешканців окремих територіальних суспільних систем.

II. Постановка завдання. Метою статті є використання геопросторового підходу до організації системи РОМ та його основного об'єкта – регіональної освітньої системи. Проблеми регіональної системи освіти, принципи регіоналізації знайшли відображення у працях сучасних учених (М. Артюхов, М. Дарманський, Г. Єльнікова, Б. Жебровський, Л. Калініна, В. Кваша, Г. Тимошко, В. Проданов та ін.). У цих дослідженнях поняття «регіональна освіта» розкривається як узгодженість загальнодержавних і регіональних стратегій і пріоритетів, подолання розриву між освітніми можливостями різних регіонів. Водночас розвиток регіональної освіти – це формування самостійної регіональної політики, розробка та апробація нових моделей управління освітою регіону, упровадження системи моніторингової методики вивчення та діагностики стану функціонування регіональної освіти, можливості формування цілісної регіональної стратегії розвитку освіти.

III. Виклад основного матеріалу. У регіональній економіці використання геосферного підходу пов'язане з дослідженнями соціальних явищ та процесів, що обумовлені дією факторів місця (розміщення виробництва та розселення, розвитку економіки окремих регіонів, динаміки міжрегіональних соціально-економічних зв'язків, факторів відтворення регіональних суспільних систем, конструювання моделей їх компенсації, життєзабезпечення, трансформації). Гносеологічні межі використання цього підходу пов'язані з проблемою субординації понять «простору» та «території», котрі часто ототожнюються. Так, за Е. Алаєвим територія – це «обмежена частина твердої поверхні Землі з притаманними для неї природними та антропогенними властивостями і ресурсами, яка характеризується протяжністю (площею) як особливим видом «просторового» ресурсу, геогра-

фічним положенням та іншими властивостями, що є об'єктом конкретної діяльності або дослідження» [1, с. 20]. Таким чином, територія є лише одним з елементів простору (поряд з акваторією та аероторією), має значно вужчий спектр хорологічних вимірів, а отже – менші шанси оптимізації моделей розвитку людських взаємовідносин. Різноманіття соціально-економічних явищ та процесів, що протікають в межах конкретного місця, дають змогу говорити про «насичену територію, яка вміщує множинну об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні і рекреаційні площі, транспортні і інженерні мережі. ін.» [2, с. 5]. Регіональна економіка розглядає регіон як територіальну (регіональну) соціально-економічну систему (ТЕС). Вивчаючи поняття «регіон», необхідно зазначити, що до теперішнього часу серед вітчизняних і зарубіжних учених немає єдності думок з приводу трактування його сутності. В даному дослідженні регіон розглядається в економічному аспекті, з яким регіон представляє собою окрему територію країни з більш-менш однорідними умовами розвитку продуктивних сил [3, с. 262]. Під регіоном розуміється територія з більш-менш однорідними природними умовами та характерною спрямованістю факторів розвитку територіальних суспільних систем (ТСС). З одного боку, це частина території, що наділена спільністю природних, соціально-економічних, національно-культурних, історичних і інших ресурсів та умов формування, реалізації та розвитку соціально-економічного, етно-генетичного, культурного потенціалу (джерела розвитку суспільних відносин); з іншого – господарююча підсистема системи вищого порядку, яка органічно поєднує сукупність локалізованих у межах певної території видів людської діяльності, вирізняється специфікою господарського механізму забезпечення конкурентоспроможності продукції. Це і соціокультурна підсистема, котра виділяється в певних територіальних межах з-поміж інших підсистем системи вищого рівня набором функцій, цілями та завданнями з приводу відтворення суспільних відносин. З появою інноваційних факторів розвитку ТСС виникає необхідність опрацювання інституційних ознак територіального поділу соціуму і їх впливу на формування системи РОМ від індивіда до сім'ї, групи, організації (фірма, підприємство, установа і т. п.), соціального інституту (право, освіта, релігія

і т. п.), територіальної спільноти (село, місто, область, держава), світового співтовариства (світова система) [4, с. 18]. Сучасні технології збору та накопичення інформації, знань – особливо важливих ресурсів регіональної економіки, – яскраве свідчення можливостей розвитку геосферного підходу до системи РОМ. Його застосування до регіональних досліджень РОМ детермінується специфікою розвитку самого об'єкта регіональної економіки. Не вдаючись в дискусію з цього приводу, ми притримуємося позиції вчених, котрі пропонують розглядати у цій якості територіальні суспільні системи (ТСС) як частину суспільства, що функціонує на певній території, оконтурену політико-адміністративними границями з системоформуючим центром [5, с. 9]. Кожна ТСС є формою спільної тісно переплетеної політичної, економічної соціальної та іншої діяльності людей, розмежовувати які можна тільки умовно. Разом з тим з метою гармонізації їх розвитку, визначення способів покращення виконання специфічних функцій, постає необхідність зосередження уваги на кожній з них зокрема. Виділення цих систем обумовлено геопросторовою специфікою вияву місця соціальних явищ та процесів, що їх формують, характером виконання соціальних (неекономічних) функцій. Функції ТСС можна поділяти за сферою дії – на зовнішні (перетворюючі, споживчі, адаптивні) та внутрішні (націлюючі, розпорядчі, координаційні, субординаційні, контрольні); динамікою – активні, пасивні [6, с. 64]. Виконання функцій безпосередньо залежить від принципів організації ТСС, зокрема від: дотримання вимог сумісності елементів (включаючи основні три види сумісності – індивідуальна ідейно-цільова сумісність цілей, норм, критеріїв, оцінок з групою; кваліфікаційно-діяльнісна сумісність членів групи; соціально-психологічна сумісність норм і інтересів); актуалізації функцій (показує процес переходу функції з потенціального в активний стан, який може здійснюватися двома шляхами – адаптації та актуалізації нових функцій); нейтралізації дисфункцій (вказує направленість регуляції та розвитку ТСС, а також підтримки її в рівноважному стані); зосередження функцій (означає свідому координацію та субординацію функцій [7, с. 96] шляхом побудови дискриптивного дерева цілей і функцій, що відображає реальну діяльність кожного елемента ТСС, з метою усунення нерівномірності наванта-

жень); лабілізації функцій (принцип організаційної динамічності – вказує на співвідношення функціонально-структурної рухомості та стійкості ТСС).

Об'єктом системи РОМ є **регіональна освітня система (РОС)** – просторово-часова модель взаємозв'язків між усіма необхідними для соціуму навчальними закладами, які розглядаються як компоненти цієї системи. За аналогією ідеї Н. Солнцева та Е. Неефа про часткові геокомплекси, РОМ можна представляти як поєднання часткових, або комплементарних, гео економічних систем (ГЕС), кожна з яких відображає певні аспекти РОС.

Система РОМ є відкритою системою, а тому усі явища й процеси, що відбуваються у визначеному освітньому середовищі, швидко позначаються на її розвитку. Щодо освітнього середовища, то не має єдиної точки зору з приводу того, що вважати таким. Вважаємо, що під освітнім середовищем в регіоні слід вважати такі умови, що забезпечують різноманітні варіанти вибору шляху розвитку особистості. В основі цієї діяльності лежать узгоджені потреби всіх регіональних суб'єктів освітнього ринку.

Регіональні освітні явища і події є елементами того чи іншого регіонального соціально-освітнього процесу – «будь-якого виду руху, модифікації, трансформації, чергування чи «еволюції», іншими словами, будь-якої зміни даного об'єкта, який вивчається протягом певного часу, будь то зміна його місця в просторі чи модифікація його кількісних та якісних характеристик» [8, с. 53] під дією геопросторових факторів. Це відбувається за умови, коли їх сукупність має певну цілісність і спрямованість, призводить до зміни стану соціальних відносин РОС. Оскільки регіональний соціально-освітній процес – це зміна енергетичного потенціалу об'єкта, інформаційної сутності, внутрішніх синергічних зв'язків, то у випадку РОС він є результатом взаємної геопросторової обумовленості освітніх явищ та подій. Одні з них позитивно впливають на розвиток регіонального освітнього процесу, інші – викликають його стагнацію, розрив, ще інші – призводять до зміни структури РОС (конструктивні й руйнаційні, інтеграційні й конфронтаційні, антагоністичні та неантагоністичні тощо).

За змістом структурних зв'язків між елементами РОС умовно виділяються процеси енергетично-речовинні (виробничі, структурно-

функціональні), комунікативно-інформаційні (людське спілкування та форми передачі повідомлень, форми існування свідомості); культурологічні, змішані (цінності, менталітет, уподобання, норми, вірування). За генезисом умов подолання простору – територіальної диференціації (поділу регіонального явища) та територіальної інтеграції (об'єднання регіонального явища). За значенням для розвитку РОС: позитивні (сприяють формуванню позитивних тенденцій освітнього розвитку РОС) та негативні (суперечать інтересам особистості в рамках морально-етичних норм чи призводять до деградації ТОС чи певної соціальної групи та особи) та ін. Наявність різного роду зв'язків між освітніми явищами, подіями, процесами (функціональних, структурних) свідчить про складну організацію системи РОМ.

Територіальна організація РОМ є одним з інститутів РОС. У підсистемі РОС реалізуються регіональні потреби з урахуванням історичних традицій та етнічних особливостей території. Будучи основою соціалізації особистості, духовної культури нації і соціальної пам'яті народу, РОС забезпечує необхідну професійну й міграційну мобільність населення.

Регіональні і місцеві органи управління освітою і наукою є суб'єктами системи територіальної організації. Як показують чисельні дослідження, які ведуться в галузі регіональної освіти, що найважливішими рисами територіальної організації освітнього менеджменту (ОМ) є: залежність рівня розвитку і територіальної організації освітньої системи (ОС) від рівня розвитку і розміщення населення; залежність територіальної концентрації навчальних закладів (НЗ) від особливостей систем його локалізації; територіальне комплексування закладів освіти; територіальна диференціація ОС.

УДК 65.012.32:662.76

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПРАКТИЦІ МЕНЕДЖМЕНТУ ГАЗОВИХ КОМПАНІЙ

Розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти стратегічного управління, здійснено моніторинг актуальних проблем газового сектору економіки України, запропоно-

IV. Висновки. Отже, необхідно констатувати, що РОМ як галузь РЕ має всі ознаки територіальної системи в часі і просторі, оскільки складається із значної кількості взаємопов'язаних елементів, володіє цілісністю щодо них та проявляє здатність до саморегуляції.

Формування і розвиток системи РОМ потребують подальшого дослідження чинників, що впливають на нього, а також методологічного забезпечення його діагностики з метою ефективного функціонування системи регіональної освіти.

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. / Э. Б. Алаев — М.: Мысль, 1983. — 63 с.

2. Гончарук Л. Я. Эффективность социальной политики в условиях рыночных перетворень: проблемы социализации экономического развития: Автореф. дис. канд. экон. наук (08.09.01). / Л. Я. Гончарук — Львів: ІРД НАН України. — 2001. — 16 с.

3. Симоненко В. К. Регионы Украины: проблемы развития: моногр. / В. К. Симоненко. — К.: Наукова думка, 1997. — 427 с.

4. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. — К.: Знання України, 2002. — 670 с.

5. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. / В. О. Джаман — Чернівці: Рута, 2003. — 392 с.

6. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований: Учеб. пособие. / Ю. П. Сурмин, Н. В. / Туленков — К.: МАУП, 2000. — 304 с.

7. Андрущенко А. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. / А. П. Андрущенко — К.: Генеза, 1996. — С. 95-97.

8. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика в Україні: сучасні форми та методи реалізації (36. наук. пр.). Вип. № 2(52) / НАНУ. ІРД. Редкол.: М. І. Долішній і ін. — Львів, 2005. — 629 с.

The paper addresses the methodology for the organization of regional educational management (ROM) and ROS. As one of the main methods proposed use heosfernyu approach to the problem. Formation of ROM and operation of regional educational systems (ROS) due to the needs of the region's population.

Писар Н. Б.

вано стратегічні напрямки розвитку газового сектору економіки України, обґрунтовано необхідність розробки стратегії конкурентно-промислового рівня продуктивності пріоритет-

них галузей з метою забезпечення достойної позиції національної економіки в міжнародному розподілі праці.

Ключові слова: енергетичний комплекс, енергетична незалежність, стратегія, енергетична стратегія, газ, тариф, ціна, газотранспортна система, паливно-енергетична незалежність країни.

I. Вступ. Газовий ринок України як інституційна основа взаємодії з усім господарським комплексом країни є однією з найважливіших складових її ресурсного забезпечення та національної безпеки. На сучасному етапі розвитку економіки України природний газ залишається основним паливно-енергетичним ресурсом (ПЕР) держави, його частка в паливно-енергетичному балансі складає близько 40 %, що за оцінками експертів, є невиправдано високою, тоді, як у світі частка газу в балансі енергоносіїв становить 23,8 %, в Європі – 21,3 %. Висока енергоємність ВВП України зумовлена структурними дисбаланси на національного виробництва, адже в структурі промислового виробництва переважають енергоємні види економічної діяльності: теплові електростанції, металургійна промисловість, житлово-комунальне господарство і хімічна промисловість (виробництво карбаміду, аміаку, аміачної селітри тощо), що споживає 66,3 % природного газу.

Якщо порівнювати енергоємність ВВП країн світу, то рівень енергоємності економіки України залишається одним з найвищих у світі – 0,5 кг.к.п. / дол. США (рис. 1.1.1). Загальний рівень

споживання енергоресурсів на 1 дол. виробленої продукції в нашій країні є на 2 % вищим ніж у Росії, на 14 % – ніж у Білорусі, на 42 % – ніж в Естонії, в 2,4 раза вищим ніж у Польщі, в 2,6 ніж у Словенії, в 2,8 ніж в Угорщині, в 3,1 ніж в Японії та Німеччині, в 3,6 ніж у Великобританії та в 5,6 раза вищим, ніж у Гонконгу [1].

Неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) призвело до негативних економічних та соціальних наслідків, які проявляються в наступному:

– конкурентоспроможність вітчизняної продукції, яка здебільшого є енергомісткою, досягається лише за рахунок значного зниження витрат на оплату праці;

– поступово руйнується інфраструктура паливно-енергетичного комплексу та комунальних підприємств водо- й теплопостачання;

– високі ціни та низька якість послуг підприємств паливно-енергетичного комплексу та комунальних підприємств водо- й теплопостачання [2].

Таким чином, Україна з високим рівнем споживання газу – від 76 до 82 млрд. куб. м. на рік та самозабезпеченістю газом на 22 % автоматично потрапила у фінансово-політичну енергетичну залежність від експортера газу. Рівень енергетичної безпеки країни оцінюється, сьогодні, як незадовільний і потребує інноваційного раціонального підходу до її функціонування. Тому, стратегічне державне управління вимагає розробки ефективного механізму функціонування газових монополій, які є центральними ланками енергозалежної національної економічної системи. Адже реалізація заходів

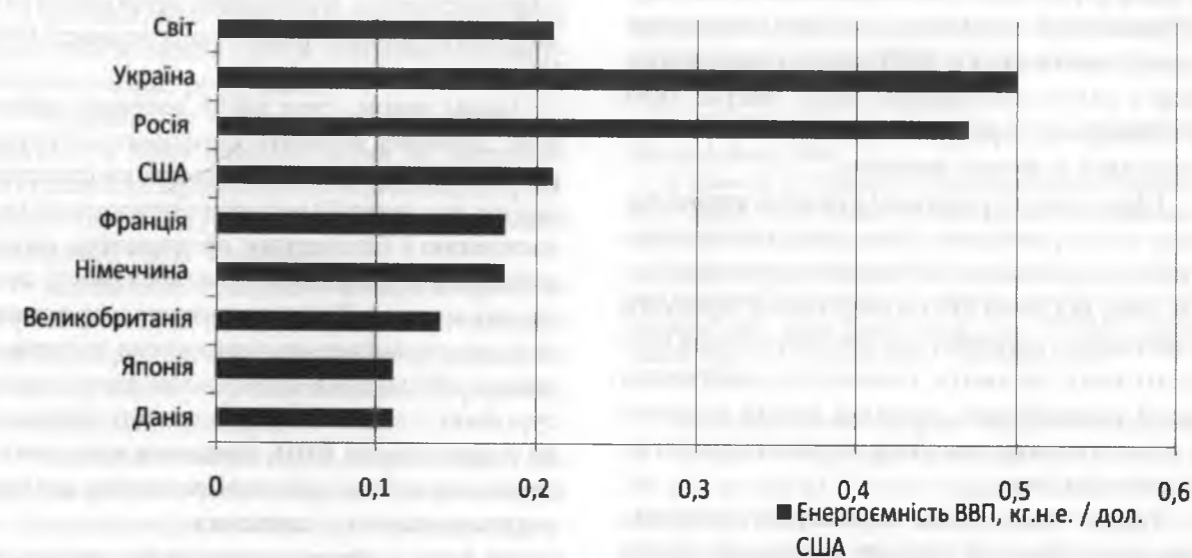

Рис. 1. Енергоємність ВВП, кг.н.е. / дол. США в 2010 р [2]

інтенсифікації зовнішньоекономічної активності України в економічному аспекті повинна формуватись з метою забезпечення її конкурентної переваги у міжнародному поділі праці через ефективне та продуктивне функціонування пріоритетних галузей національної економіки.

Сукупність заходів реалізації комплексного плану енергетичної стратегії країни для підприємств газового сектору економіки України вважають процесом управління з досягнення стратегічних цілей національної економіки.

Розробка напрямків та заходів підвищення функціонування газового сектору економіки України простежуються у працях: А. Шевцова, М. Данилюка, І. Діяка, І. Карп, А. Шидловського, С.В. Бобрівець, І. Чукаєвої, Я. Витвицького, М. Кулика, В. Бурлаки та ін. Вагомий внесок в розгляд питання стратегії розвитку підприємств внесли А. Томпсон та А. Дж. Стрікленд, І. Ансофф, П. Доль, Г. Мінцберг та багато інших.

II. Постановка завдання. Теоретичне обґрунтування практичних підходів до розробки стратегії розвитку газових компаній в умовах енергозалежності вітчизняної економіки.

III. Результати. Теоретико-методологічні основи стратегічного управління у практиці менеджменту газових компаній описують принципний образ дій, який обраний для поставлених загальнодержавних цілей. Адаптація економічному аспекті внутрішня і зовнішня стратегія країни визначається типом її конкурентної переваги і ступенем залежності від зовнішніх джерел сировини й енергії. Тип конкурентної переваги економіки країни Якубенком В. П. у праці [3] визначається складом базових галузей економіки, які можна розділити на два види: галузі, частка яких у ВВП країни є максимальною і галузі сировинної бази, частка яких у собівартості продукції базових галузей першого виду є досить значною.

Ефективність реалізації стратегії країни багато в чому визначає ціна продукції підприємств що належить до базової галузі економіки, тому від рівня цін на енергоносії, продукти харчування і сировину для базових галузей першого типу залежить успішність досягнення цілей економічного розвитку країни в цілому і, в остаточному підсумку, величина «імунітету» суспільства.

Таким чином, ціни стратегічно значимих продуктів базових галузей економіки країни в значній мірі впливають на рівень конкурен-

тоспроможності країни у міжнародному поділі праці.

Розглянуті особливості впливу монополій на елементи національної економічної системи дають підставу стверджувати наявність зворотних зв'язків в економічній системі, що в остаточному підсумку, підсилюють вплив цін монопольної продукції на інтегральні показники функціонування економіки (ВВП, рівень цін, рівень інфляції). Детальний аналіз локальних зворотних зв'язків і зовнішнього зворотного зв'язку в економічній діяльності природних монополій можливий із застосуванням моделі міжгалузевого балансу, що дозволяє врахувати «зворотний зв'язок», що полягає у впливі ціни продукції монополії на інтегральні показники економічної ефективності країни. Технологія управління фінансовими потоками дозволяє адаптувати ціни до потреб різних сегментів споживачів і забезпечити рентабельність монополіста в умовах необхідного пільгового ціноутворення.

Установлення високих цін на газ для промислових підприємств незалежно від виду галузі та її ролі в розвитку економіки країни не тільки сприяє схованій інфляції, але й позбавляє можливості конструктивного впливу монополій на процеси економічного розвитку.

При такій ціновій стратегії монополісту вигідно підтримувати високий рівень споживання газу промисловими підприємствами, тому що тільки цей сегмент є центром прибутку, так як населення, бюджетні організації, підприємства комунальної теплоенергетики є центрами витрат, а центрами прибутку є енергогенеруючі компанії та промислові споживачі. Однак саме в промисловості, споживання природного газу забезпечує високий рівень енергоемності ВВП України.

Таким чином, існує такий логічний ланцюжок: державна політика пільгового ціноутворення на енергоносії для населення (політика соціальних дотацій) реалізація природного газу населенню і бюджетним організаціям нижче собівартості залежність рентабельності природних монополій від споживання газу експортно-орієнтованими промисловими підприємствами збільшення споживання газу в металургійній і хімічній промисловості збільшення енергоемності ВВП, зниження конкурентоспроможності національної економіки, що призводить до початку ланцюжка.

На фоні слабкого розвитку внутрішнього виробництва високі ціни на природний газ для

промислових підприємств в остаточному підсумку дають негативний соціально-економічний ефект. Тому, у процесі визначення цільових цін для кожної з груп споживачів необхідно враховувати такі особливості дії зворотного зв'язку в економічній системі: у галузях внутрішнього ринку, що мають стратегічне значення для економіки країни, в періоди їх інтенсивного розвитку ціни на газ повинні встановлюватися за пільговим принципом (для України це: харчова промисловість, транспорт, енергетика), що дозволить стимулювати процеси економічного розвитку; ціни продукції газових компаній, встановлені для підприємств експортних галузей, повинні обмежуватися конкурентоспроможністю продукції на зовнішньому ринку і враховувати стратегію держави щодо доцільності розвитку цієї галузі.

В сучасних умовах процеси, що відбуваються на світових газових ринках, вимагають оптимального сполучення державного регулювання, яке забезпечує розширення основних фондів галузі, та конкуренції, яка забезпечує ефективність їх використання. При цьому відбувається поступове розширення ринків від локальних до державних, потім – континентальних і, нарешті, міжконтинентальних. Тому, нормалізація становища та розбудова сучасного і стабільного вітчизняного ринку природного газу має бути однією з першочергових задач енергетичної політики країни, враховуючи значну залежність економіки саме від газового ресурсу і те, що основні постачання газу здійснюються за рахунок імпорту.

IV. Висновки. Отже, основними стратегічними напрямками зростання рівня енергетичної незалежності України мають бути:

- оптимально обґрунтоване підвищення рівня забезпечення країни власними паливно-енергетичними ресурсами;
- підвищення ефективності енерговиробництва та енерговикористання як напрямок внутрішніх резервів енергопостачання, за принципом енергозберігаючої та ресурсозберігаючої екологічно чистої технології;
- інноваційна політика з позиції енергетичної незалежності повинна працювати за принципом „перспективні інноваційні технології по розвідці, видобутку, виробництву, переробці, транспортуванню газу”;
- зменшення частки газу в енергетичному балансі за рахунок енергозберігаючих технологій та підвищення дисципліни газоспоживання;
- реорганізація системи постачання нафти і газу за рахунок зменшення опосередкованих

ланок на шляху від постачальників до споживачів.

- диверсифікація джерел та шляхів постачання паливно-енергетичних ресурсів в Україні;
  - диверсифікація газопостачання за рахунок скрапленого природного газу (СПГ), міжнародна торгівля яким динамічно розвивається і який легко підлягає диверсифікації джерел і шляхів постачання морським транспортом.
  - використання вигідних транзитних можливостей постачання нафти та газу в Західну Європу;
  - пошук альтернативних (російському) джерел імпорту газу, розробка варіантних проектів його доставки та прискорена реалізація цих проектів за рахунок більш активного поєднання зусиль державних виконавчих органів і проектних організацій та заходів фінансової підтримки;
  - удосконалення державного управління і регулювання діяльності в газовій сфері.
  - розвиток напрямку підземного зберігання природного газу в Україні в аспекті підвищення тарифів з надання послуг для європейських компаній;
  - забезпечити надійний правовий режим захисту прав власності на природний газ у ПСГ, привести систему тарифоутворення у відповідність до європейського рівня і здійснити реконструкцію газових сховищ.
- Високий рівень виконання вище перелічених стратегічних цілей і буде визначатися станом готовності газової промисловості щодо протистояння дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників, що створюють загрозу незалежній політиці держави у сфері енергозабезпечення національного господарства.

1. Key World Energy Statistics. Paris, International Energy Agency, 2006.

2. Мица Н. В. Сутність та проблеми енергозбереження в Україні / Н. В. Мица // Сталый розвиток економіки. – 2011. – № 4. – С. 40 – 47.

3. Якубенко Володимир Павлович. Економіко-політичний механізм державного управління природними монополіями: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк, 2004.

Theoretical, methodological and practical aspects of strategic management, monitored topical issues of the gas sector of Ukraine suggested the strategic direction of the gas sector of Ukraine, the necessity of developing a strategy of competitive performance level of priority sectors to ensure decent position of the national economy in the international division of labor.

УДК 336.71:336.1.07

Русин Р. С.

БАНКІВСЬКА УСТАНОВА В СИСТЕМІ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУЦІЙ

У статті запропоновано розглядати банківську установу через призму фінансових інституцій, а також визначено основний економічний зміст фінансових ресурсів

Ключові слова: банк, фінансові інститути, фінансова фірма, фінансові ресурси, фінансові потоки, капітал.

I. Вступ. На сьогоднішній день найбільшими та найактивнішими фінансовими інституціями є банки. Слід відзначити, що в економічній літературі не існує єдиного, загально визнаного підходу до формулювання поняття "банк". Зокрема, поширеним є визначення банку як інституту, поточна діяльність якого зводиться до видачі кредитів і залучення у вигляді депозитів грошових коштів (як правило, від великих груп населення). Тут варто звернути увагу на низку ключових моментів.

По-перше, операції запозичення і кредитування здійснюються найрізноманітнішими комерційними фірмами, проте для банків вони є регулярними.

По-друге, слід зазначити, що для переважної більшості установ, названих банками, характерно, що операції по запозиченню і кредитуванню одночасно присутні в їх діяльності.

По-третє, послуги, що надаються банками, пов'язані із забезпеченням збереження фінансових ресурсів і проведенням платежів, зачіпають кардинальні інтереси широких суспільних верств, що додає даним інститутам особливу соціальну значущість.

II. Постановка завдання. Специфічна роль, яку відіграють банки в економічному житті суспільства, зумовлює і те, що вони є об'єктами, що вимагають особливої уваги, контролю (а при необхідності – і втручання) з боку органів державного управління. Останній фактор підкреслює практичну значущість проблеми визначення поняття "банк". Дійсно, його трактування може у значній мірі визначати рішення про те, повинен чи ні той або інший економічний інститут підпадати під заходи державного регулювання. В зв'язку з цим коротко зупинимося на тому, як вирішується дане питання в чинному українському законодавстві [1], що регламентує банківську діяльність. У ньому визначено наступне поняття банку.

Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України (НБУ) здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банкам заборонено працювати у сфері матеріального виробництва, торгівлі (окрім реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, однак можна виконувати функції страхового посередника. Але, незважаючи на це, для них залишився надзвичайно великий спектр діяльності, який умовно можна розділити на три напрямки.

1. Залучення вільних фінансових активів. Банківська діяльність потребує величезної кількості коштів, а тому банк надає можливість своїм потенційним (або існуючим) клієнтам розмістити у себе кошти, в результаті чого він отримує нові ресурси, які зможе використовувати для проведення своїх операцій, а клієнти – додатковий дохід у вигляді процентів. Такі операції називають пасивними, оскільки банк лише пропонує свої послуги на визначених ним умовах.

2. Використання банком власних та залучених ресурсів (активні операції), більшість з яких він спрямовує на те, щоб забезпечити своїм клієнтам можливість отримати необхідну суму коштів (кредитування, лізинг, інвестування тощо). Зазначені операції завжди пов'язані з ризиком втратити кошти, тому банк ретельно перевіряє надійність клієнта та, як правило, вимагає від нього додаткових гарантій (порука, застава майна тощо).

3. Посередницька діяльність та інші послуги банку (проведення розрахунків, операцій на умовах комісії та за дорученням клієнтів, інкасування, зберігання цінностей, юридичні, консультаційні, інформаційні послуги і т. п.).

Таким чином, банк виконує роль своєрідного фінансового буфера між тими, у кого є вільні

кошти і бажання їх примножити, та тими, хто їх потребує. При цьому банк задовольняє обидві сторони, заробляючи на різниці між доходами, які він отримує від проведення активних, посередницьких та інших операцій, та видатками за пасивними операціями.

Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні (надавати весь або майже весь спектр банківських послуг) або як спеціалізовані (ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові або клірингові) [2].

Банківські операції можна розділити на групи [2].

Операції по залученню грошових ресурсів. Це відкриття таких видів рахунків: депозитний, поточний, металевий, картковий.

Розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Такі послуги передбачають обслуговування поточних рахунків клієнтів, зарахування банком безготівкових коштів, що надходять клієнту від його контрагентів, перерахування коштів за його дорученням, приймання та видачу готівки тощо.

Для зручності клієнтів банки пропонують системи віддаленого керування рахунками (такі як, "Клієнт-банк", "Телефон-банк" "Інтернет-банкінг" тощо), які дозволяють отримувати інформацію про стан розрахунків та розпоряджатися грошовими коштами, не відвідуючи банк. Крім цього, є можливість переказати гроші, наприклад, за допомогою системи Western Union або іншої.

Операції з дорожніми чеками. Такі операції – один з найбільш зручних та безпечних способів перевезення чи просто зберігання грошей. За допомогою дорожнього чека можна отримати готівку навіть у банку іншої країни. Такі чеки приймають для оплати товарів та послуг у готелях, магазинах, ресторанах, сервісних центрах України і багатьох країн світу.

Кредитування. Банк може надати клієнтам необхідну суму коштів на визначений термін, яку потрібно повернути, сплативши проценти. Умови надання кредиту банк визначає самостійно, а напрямок використання коштів погоджується під час укладання кредитного договору.

Банки розрізняють строкові кредити (короткострокові або довгострокові) та кредитування в межах кредитної лінії (клієнт отримує кошти частинами у разі їх потреби, поки не буде використано ліміти кредитної лінії).

До особливих видів кредитування відносять також [1]: овердрафт, факторинг, авалювання векселів.

Лізинг поєднує в собі відносини купівлі-продажу, найму та кредитування. Лізингова компанія передає клієнту у термінове користування потрібний об'єкт, а він перераховує їй лізингові платежі протягом усього терміну дії договору. Вона самостійно купує майно для майбутніх лізингових операцій (прямої лізинг) або дістає його спеціально за замовленням клієнта (непрямий лізинг). У такому випадку продавця обирає компанія або сам клієнт. По закінченні договору лізингу об'єкт може перейти у власність клієнта або повертається лізингодавцеві (це залежить від умов договору).

Документарні операції – послуги із забезпечення платежів, до яких належать: банківська гарантія, інкасо, акредитив, порука.

Операції з цінними паперами. Банки – повноправні учасники ринку цінних паперів, на якому можуть виступати як емітент, інвестор або посередник. Зокрема, вони проводять (надають): операції емісії, брокерські послуги, послуги з обслуговування обігу цінних паперів, допомогу клієнтам в організації і проведенні емісії їх цінних паперів, експертизу цінних паперів та багато іншого.

Операції з банківськими металами (золото, срібло, платина, метали платинової групи, їх зливки та монети з них). Банки викуповують їх у клієнтів та продають за вищою ціною. Сюди також можна віднести ведення ними металевих рахунків та депозитарні операції з банківськими металами.

Операції з іноземною валютою. До таких належать придбання та продаж іноземної валюти, конверсійні операції, розміщення валюти на рахунках та вкладах, проведення платежів за дорученнями клієнтів тощо.

Обслуговування пенсійних та соціальних програм. Банки можуть надавати послуги з виплати державних пенсій та допомоги, які охоплюють відкриття та обслуговування пенсійного рахунка, відкриття карткових пенсійних рахунків, нарахування відсотків на залишок на рахунку, можливість поповнення рахунка з інших джерел тощо.

Серед інших послуг банків можна виділити такі [1]:

➤ юридичні консультації клієнтам у сфері банківської, інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності, підготовка юридичних документів на замовлення клієнтів;

➤ перевезення коштів (інкасація грошової виручки, перевезення спеціальних вантажів, зо-

крема ювелірних виробів, дорогоцінних металів тощо);

➤ оренда індивідуальних банківських сейфів.

III. Результати. Зупинимося детальніше на одній із функцій банків, що полягає у обробці інформаційних потоків та моніторингу позичальників. У численних сучасних дослідженнях, що враховують роль і значення інформаційних ресурсів в економіці, наголошується на особливому становищі, яке займають банки. Вони, володіючи ексклюзивним доступом до даних про своїх клієнтів, одночасно дістають унікальні можливості по здійсненню контролю (моніторингу) за тим, як йде виконання проектів, що фінансуються. З цієї точки зору банк виступає як установа, що здійснює управління потоками фінансово-економічної інформації, або, як ще говорять, інформаційного процесора.

Під управлінням інформацією мається на увазі її збір, зберігання, переробка, систематизація і аналіз [3]. Якщо ще декілька десятиліть тому інформацію, що опиняється у розпорядженні банку, можна було розцінювати як деякий корисний, але побічний результат від основних видів діяльності, то тепер ефективно вирішення задач її збору і обробки стало неодмінною умовою успіху його роботи в цілому.

Ще одна істотна функція банків пов'язана з тією кардинальною роллю, яку вони відіграють в організації процесів розміщення і обороту капіталу. У історичному аспекті не викликає сумнівів теза про глибокий вплив рівня розвитку фінансових інститутів і ринків на рівень і темпи розвитку економіки в цілому. Відмічено, що економічні системи із слаборозвиненими інститутами фінансового посередництва і вузькими фінансовими ринками не можуть забезпечити ефективних каналів залучення заощаджень домогосподарств, що, в свою чергу, породжує дефіцит інвестиційних ресурсів. Більш того, в такій ситуації “крупні” проекти, які мають принципове значення для економічного зростання в цілому, не знаходять джерел кредитування із-за високого ризику. Управління ж останнім не може бути організоване з причин відсутності відповідних фінансових інструментів.

Слід також звернути увагу на те, що в останні десятиліття намітилася тенденція до активної зміни функцій як банків, так і їх основних конкурентів, – фінансових інститутів, що займаються операціями з цінними паперами, брокерських фірм, страхових компаній. Дані фінансові

суб'єкти все більшою мірою в плані асортименту послуг, що надаються ними, намагаються наблизитися до банків, так виникло поняття небанківських банків. Одночасно і банки пропонують брокерські послуги в операціях з нерухомістю і цінними паперами, послуги зі страхування, вкладають кошти до взаємних фондів.

Крім банків, фінансові послуги надають також такі фінансові інституції, такі як: кредитні спілки, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, страхові компанії, довірчі товариства, недержавні пенсійні фонди тощо.

Процес стирання границь між банківськими і небанківськими установами, виникнення нових типів установ, зумовлює як загальність задач, що вирішуються в даних інститутах, так і загальних методів, які можуть застосовуватися для їх вирішення. Об'єкт, який узагальнює у функціональному плані перераховані інститути, в науковій літературі останніх років отримав назву фінансової фірми (фінансової компанії) [4]. Достатньо ґрунтовне визначення даного поняття наведено в роботі Д. Хенкок:

Фінансова фірма – це об'єкт, що має за свою мету максимізацію прибутку в процесі надання посередницьких послуг між позичальниками і позикодавцями. Ці послуги прямо або опосередковано пов'язані з фінансовими активами і пасивами, що належать фірмі, такими як кредити і депозити. Фінансова фірма випускає свої власні зобов'язання, зазвичай, у вигляді різного роду депозитів. Поняття фінансової фірми включає комерційні і ощадні банки, ощадні і кредитні асоціації. Також для опису даних фірм використовується термін “депозитні інститути” [4, с. 1].

Зрозуміло, реально існуючі фінансові організації не є фінансовими фірмами в чистому вигляді, строго відповідними наведеному визначенню. Дійсно, поряд з перерахованими операціями вони, як правило, виконують паралельно і багато інших функцій. Наприклад, надання транспортних послуг, фінансове консультування, лізинг обладнання, продаж страхових послуг, продаж пенсійних планів, брокерські послуги, надання сейфів для зберігання цінностей тощо. Однак використання поняття “фінансова фірма” доцільне і виправдане з методологічної точки зору. Виділення з безлічі задач, що стоять перед реальним економічним об'єктом, тієї їх групи, яку можна віднести до сфери діяльності фінансової фірми, обумовлено логічним взаємозв'язком і цілісністю методів, використаних для їх вирішення.

Аналіз та дослідження будь-яких фінансових проблем потребує розуміння сутності поняття “фінансові ресурси”, які відображають складні явища та процеси властиві не тільки окремій фінансовій фірмі, як то наприклад, банку, але й економіці загалом.

У науковій літературі немає єдиного підходу до формулювання економічного змісту фінансових ресурсів, їх складу, джерел формування і, відповідно, впливу на ефективність функціонування фінансових фірм. Враховуючи те, що якщо одні із тлумачень знаходяться в площині дискусій щодо визначення змісту поняття “фінансові ресурси” через розгляд їх як відносин, або об'єктивної реальності, то інші ґрунтуються на їх визначенні як природи фінансових ресурсів.

Крім цього деякі автори мають неоднозначні міркування відносно розуміння сутності фінансових ресурсів. Так, наприклад, деякі з них зазначають, що “фінансові ресурси” та “капітал” близькі за змістом [5, с. 146]. Деякої невизначеності набувають тлумачення певними авторами фінансових ресурсів як фондів грошових ресурсів [5]. Під грошовими ресурсами в [2] розуміють певну суму грошей, що служить для придбання всіх інших ресурсів (матеріальних, технічних, трудових тощо). При цьому грошові ресурси мають універсальний характер і є узагальнюючим ресурсом, джерелами якого можуть бути власні кошти суб'єктів господарської діяльності, бюджетні або запозичені кошти.

Матеріалізовану форму фінансових ресурсів в рамках їх класифікації за використанням виділив В. М. Опарін [5]. Він запропонував під фінансовими ресурсами в грошовій формі розуміти власні та залучені грошові кошти та їх еквіваленти, що можуть бути джерелом інвестування, а під фінансовими ресурсами в матеріалізованій формі – фінансові ресурси, які вкладені в оборотні та необоротні активи (перетворені в матеріальні ресурси та засоби праці) і приносять дохід.

Щодо визначення сутності загальних фінансових ресурсів економіки, то під ними слід розуміти сукупність фінансових ресурсів всіх суб'єктів господарювання, які визначають як напрямки економічної стабілізації, так і напрямки їх руху. Крім цього багато авторів зосереджують свою увагу на напрямках їх призначення.

В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін підкреслюють, що фінансові ресурси – це “...ті гроші, які “роблять” гроші, а саме сума коштів, що спря-

мовані в основні засоби та обігові кошти підприємств” [5, с. 145];

П.В. Конюховський вважає, що визначення фінансових ресурсів, подібні до наведених вище, відображають якісну ознаку ресурсів, яка характеризує їх значення у фіксований момент часу [6].

В. М. Вовк припускає, що фінансові ресурси підприємства – “це кошти, за рахунок яких формується власний і позиковий капітал, який використовується для придбання активів і здійснення звичайної діяльності з метою забезпечення економічної вигоди, а також застосовується у випадку виникнення надзвичайних подій”.

У пропонованому дослідженні поняття “фінансовий ресурс” трактується як параметр (показник), значення якого відображають як внутрішній стан модельованого об'єкта (наприклад, банку), так і умови зовнішнього економічного середовища.

Враховуючи те, що фінансові ресурси є не тільки джерелом фінансового забезпечення відтворювальних циклів, але й інструментом фінансового регулювання та стимулювання економічних процесів, виникає необхідність їх узгодження не тільки з іншими видами ресурсів, але і з фінансовими ресурсами окремих суб'єктів господарювання. Інакше кажучи, результатами взаємного руху фінансових ресурсів є зміна, перетворення під впливом різних чинників форм їх існування, що загальному випадку сприяє вирішенні проблеми формування ресурсної бази. Як свідчить аналіз публікацій, в нинішній час не існує, внаслідок слабкої формалізованості економічних процесів, єдиної точки зору щодо визначення сутності поняття “фінансовий потік” та його змісту у фінансово-економічному просторі. Паралельно з наявним терміном натрапляємо на визначення “грошовий потік”, “потік грошових ресурсів” та англійський вираз “cash flow”.

В світовій економіці досить поширеним є застосування інтегрованих матриць фінансових потоків [6], які відображають рух фінансових ресурсів, від формування доходів до кінцевого їх використання.

Крім цього, більшість вчених використовує термін “фінансовий потік” при аналізі загальної схеми потоків коштів через призму фінансової системи.

Для реальної оцінки фінансового результату діяльності будь-якого суб'єкта господарювання насамперед необхідна інформація про стан його

фінансових ресурсів та їхній рух у часі, тобто про фінансові потоки.

Під фінансовими потоками потрібно розуміти рух фінансових ресурсів в макро- та мікро середовищі, а зокрема, рух фінансових ресурсів продукує своєрідні фінансові потоки, створюючи при цьому єдиний процес, який забезпечує ефективне господарювання.

Водночас, П. Конюховський характеризує змістовну частину фінансового потоку [6, с. 147] як поняття швидкої зміни стану системи, тобто він визначає фінансовий потік $x'(t)$ як

$$x'(t) = \frac{dx(t)}{dt},$$

де $x(t)$ – обсяги фінансових ресурсів, t – час, протягом якого досліджується зміна фінансового ресурсу.

IV. Висновки. Отже, в сучасній економічній літературі стосовно дефініції фінансового потоку існує два концептуальні підходи, відповідно до яких один із них уподібнює фінансові потоки з грошовими, а інший ґрунтується на використанні фінансових потоків як специфічних грошових потоків.

Фінансові потоки характеризуються просторовим протіканням, поточністю, мають відповідне управлінське обслуговування, безперервне впродовж значного періоду часу. Залежно від типу призначення вони поділяються на вхідні та вихідні. Обов'язковою умовою формування фінансових потоків є узгодження їх за видами й напрямками діяльності.

Більше того, необхідне дослідження функціонування грошових потоків і рух фінансових ресурсів на рівні суб'єктів господарювання.

УДК 331.103:316.35

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ ТА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

На основі результатів, одержаних у ході дослідження, визначено особливості соціального маркетингу та сформульовано концепцію розвитку некомерційних організацій (на прикладі Івано-Франківської обласної організації Товариства Червоного Хреста України).

Ключові слова: соціальний маркетинг, концепція розвитку, некомерційна організація, ком-

Проте аналіз суті фінансового потоку був би неповним без дослідження його місця в системі економічних категорій, а саме “фінанси” та “кредит”.

Структуризація фінансових відносин призвела до формування функціональних капіталів: позиковий капітал, депозитний капітал, страховий капітал, фондний капітал, венчурний або посередницький капітал, індустріальний або промисловий капітал, торговий капітал.

Таким чином, під фінансовим потоком будемо розуміти процес, котрий спрямований на досягнення певних економічних результатів, на основі взаємопов'язаних етапів формування, розподілу і використання різних функціональних капіталів.

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // www.zakon.rada.gov.ua.

2. *Островская О. М.* Банковское дело: толковый словарь. – 2-е изд. – М.: Гелиос АРВ, 2001. – 400 с.

3. *Кириченко О.* Банківський менеджмент / О. Кириченко, І. Гіленко, А. Ятченко. – К.: Основи, 1999. – 672 с.

4. *Hancock D.* A Theory of Production for the Financial Firm. Norwell (Mass.), Kluwer Academic Publishers, 1991. Wiley and Sons, Inc., 1962.

5. *Федосов В.* Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін: монографія / за наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 388 с.

6. *Конюховский П. В.* Микроэкономическое моделирование банковской деятельности / П. В. Конюховский. – СПб.: Питер, 2001. – 224 с.

The article proposed to consider banking institution through the lens of financial institutions, and also the main economic substance of financial resources.

Тараєвська Л. С.

плекс маркетингу, просування, соціальне партнерство.

I. Вступ. Для багатьох менеджерів некомерційних організацій, маркетинг прирівнюється до фандрейзингу [1], однак організації існують не тільки для залучення пожертвувань. При використанні методів соціального маркетингу, можна підвищити ефективність програм і заходів,

які є запорукою існування організації. Соціальний маркетинг може використовувати ті ж інструменти і підходи що і комерційний маркетинг, але його метою є забезпечення позитивних соціальних змін. Коли соціальні маркетингологи розробляють програмну стратегію, вони використовують ті ж елементи комплексу маркетингу, як комерційні маркетингологи, однак, соціальний маркетинговий комплекс повинен бути скоригований з урахуванням унікального характеру продуктів і умов, над якими вони працюють. Дослідженню питань соціального маркетингу присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, таких як М. Бейкера, Р. Багоцці, Х. Хаканссона, Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена, В. Полторака, С.Гаркавенко, Г. Тульчинського, А.Устенко та інших. При цьому особливої актуальності набуває дослідження проблем виокремлення теоретико-методичних напрямків інтерпретації сутності елементів комплексу маркетингу некомерційних організацій та формування концепції соціального маркетингу.

II. Постановка завдання. Мета даної статті – запропонувати системний підхід щодо узагальнення і виділення особливостей соціального маркетингу та формування маркетингової концепції розвитку для некомерційної організації – Івано-Франківської обласної організації Товариства Червоного Хреста України. Для з'ясування сутності досліджуваних категорій застосовувались такі наукові методи, як загальнонауковий діалектичний метод пізнання, абстрактно-логічний та системного аналізу.

III. Результати. Комплекс соціального маркетингу для некомерційних організацій, з його відмінностями від класичного комплексу маркетингу, має наступний вигляд:

1 **Продукт (Product).** Продукція соціального маркетингу зазвичай є нематеріальний предмет, хоча це може бути і матеріальна річ (продукти харчування, речі і т. п.). Як правило, соціальні маркетингологи продають певну поведінку. Хоча ви можете просувати себе як компанія, що рятує або поліпшує життя, нерідко соціальна поведінка це дії, які люди не особливо хочуть робити – їсти більше клітковини, економити воду, займатися спортом, тобто акцентується увага на перевагах продукту на базі ядра цінності цільової аудиторії.

2 **Ціна (Price).** Продукт може мати грошову вартість, та/або володіти соціальною та емоційною ціною. До неї відносять занепокоєння чинниками виконання поведінки, час, збентеження,

позбавлення чогось чим користуються споживачі, страх діагностування медичної проблеми, або несхвалення суспільством.

3 **Місце (Place).** Як зробити продукт доступним? Іншими словами, як і де люди можуть дотримуватись певної поведінки? Є тільки невелика можливість донести повідомлення до цільової аудиторії в той час і тому місці, де вони можуть це отримати. Потенційні учасники не змінюють свій спосіб отримання повідомлень, організація повинна йти до них і надавати можливість легко дізнатися про продукт і бажану поведінку.

4 **Просування (Promotion).** Рекламні підходи для соціального маркетингу не сильно відрізняються від тих, які використовуються комерційними маркетингологами. Одна з ключових відмінностей може полягати в специфіці цільової аудиторії, багато хто з них, не є споживачами прибуткових організацій, некомерційний бізнес буде задовольняти і споживачів з низьким рівнем доходу, не в змозі говорити національною мовою, яких важко знайти, і / або не зацікавлених в будь-яких змінах їхнього життя. Соціальні маркетингологи повинні проявляти творчий підхід в просуванні своєї продукції для цих важкодоступних груп населення.

І саме через ці особливості пропонується додати ще 4 специфічні елементи.

5 **Громадськість (Publics).** При плануванні та управлінні соціальним маркетингом повинні братись до уваги всі люди, які можуть вплинути на успіх програм організації, зокрема державні діячі, засоби масової інформації і інші особи за межами організації, які можуть мати вплив на цільову аудиторію. Не менш важливо є те, що некомерційні соціальні маркетингологи повинні залучати учасників організації в реалізації програм. Ці люди у організації – від членів Ради та управління персоналом, які мають затвердити свої плани, до працівників приймальні, котрі відповідають на телефонні дзвінки і повинні знати, що робити у відповідь на певні звернення.

6 **Партнерство (Partnership).** Багато питань соціального маркетингу є настільки великими, що одна організація не може вирішити їх. До потенційних партнерів відносять організації (некомерційні організації, державні установи і підприємства), які мають одну або більше з таких ознак: подібні цілі з цілями організації, доступ до цільової аудиторії, довіра з боку цільової аудиторії, зацікавленість до спонсорства пропонуваної програми, або ресурси, які заповнять прогалини в можливостях організації.

7 Політика (Policy). Урядова або організаційна політика може виступати в якості катализатора для соціальних змін у великих масштабах. Саме соціальна політика, що її проводить держава, створює або не створює сприятливе середовище для підтримки некомерційних організацій.

8 Фінансові ресурси (Purse strings). На відміну від підприємств, багато некомерційних організацій не в змозі заощаджувати відсоток своїх доходів на маркетингові заходи. Соціальні маркетологи повинні бути творчими і активно шукати фінансування для своїх програм з таких джерел, як корпоративні партнери, фонди, пожертвування та урядові установи.

Проаналізуємо і оцінимо комплекс маркетингу для Івано-Франківської обласної організації Товариства Червоного Хреста України.

Продуктом в розрізі досліджуваної теми є пропаганда поведінки допомоги гуманітарним і громадським організаціям, як частина соціальної відповідальності бізнесу перед громадськістю. Івано-Франківська Обласна Організація має всі необхідні умови для того, щоб взяти на себе ініціативу з поширення знань про соціальну відповідальність серед підприємств міста і області. Для цього необхідно розкрити всі переваги використання соціального маркетингу на підприємстві, а саме: досягнення не тільки економічного, а й соціального ефекту; побудови іміджу компанії, що піклується про суспільство; збільшення кількості споживачів за рахунок орієнтації на потреби всього суспільства.

Ціною для досліджуваного об'єкту є ті кошти, які витрачає організація для проведення своїх програм. Станом на 2011 рік Обласна Організація витратила 1784539 грн на фінансування власних програм, що склало майже 40% надходжень організації [4]. Доцільним є мінімізація цієї ціни, тобто залучення спонсорських і партнерських коштів, які будуть виділятися безпосередньо адресату допомоги. Додатковим ефектом від зменшення ціни повинно стати збільшення програм діяльності і розширення діяльності самої організації.

Свої послуги Червоний Хрест надає безпосередньо споживачеві. Підприємства області проявляють слабку зацікавленість в питаннях соціального маркетингу і корпоративної відповідальності. Обласна Організація повинна взяти на себе ініціативу і доносити новітні тенденції маркетингу до підприємств.

Просування свого продукту повинне відбуватися за мінімального фінансового навантажен-

ня на Червоний Хрест. Це можуть бути статті у місцевих журналах і газетах на теми боротьба із туберкульозом і СНІДом, допомога малозахищеним верствам населення, ліквідація стихійних лих на Прикарпатті і т. д. Таке просування неможливе без підтримки державних установ і інших організацій, які зацікавлені в розвитку соціального маркетингу.

Реалізація програм Червоного Хреста повинна максимально залучати громадськість до своєї діяльності, наприклад, як волонтерів у проведенні програм організації. Кожен член організації повинен володіти інформацією про її діяльність. Слід завжди пам'ятати, що всі проекти, які проводить організація спрямовані на досягнення соціального ефекту у суспільстві. Негативна оцінка може спричинити погіршення іміджу, а негативний імідж – зменшення кількості потенційних партнерів для організації.

При плануванні діяльності Обласна Організація повинна розраховувати на допомогу не тільки підприємств, які потенційно можуть надавати фінансову і матеріальну допомогу, а залучати всіх зацікавлених сторін, зокрема засоби масової інформації та інші цільові аудиторії. В потенційних партнерів повинно формуватися враження, що ініціатива йде від всієї громадськості. Налагодження партнерських відносин між досліджуваним об'єктом і громадськими організаціями дозволить економити ресурси організації і допоможе реалізовувати ще інші проекти. На жаль, ці організації в Україні мають слабку підтримку з боку держави. В Україні діють закони «Про Червоний Хрест» і «Про використання символіки Червоного Хреста», вони тільки констатують факт діяльності і не спрямовані на підтримку і розвиток руху. Держава не проявляє ніякої ініціативи в делегуванні своїх функцій соціального захисту населення на громадські організації. Нестворений сприятливий фінансовий клімат для підприємств, що допомагають розвитку громадських організацій, так як це зроблено в Євросоюзі (надання податкових пільг спонсорам благодійних організацій і т. п.). Всі питання стосовно громадських рухів вирішуються в окремому порядку і не несуть загальнодержавного характеру.

Для фінансування маркетингової діяльності Червоному Хресту слід залучати ресурси спеціалізованих грантів з розвитку маркетингу. Такі гранти поширені в розвинутих країнах, наприклад фонд «Causality» пропонує від 1 до 35 тисяч доларів на розвиток маркетингу і фандрейзингу в неприбуткових організаціях [5].

Формування концепції соціального маркетингу є процесом побудови системи поглядів на діяльність організації, яка полягає у встановленні ключових питань при виборі оптимальних рішень з погляду визначених цілей і умов їх реалізації. Вони мають функціональний характер і передбачають її вибір, визначають маркетингові процедури спрямовані на розвиток організації і суспільства одночасно. Використання концепції соціального маркетингу допомагає також у залученні ресурсів у формі фінансової підтримки чи роботи волонтерів.

Результативність використання концепції соціального маркетингу вимагає відповідного вибору інструментів маркетингу-міх. Організація має вирішити, чи буде просувати конкретну послугу, товарну позицію чи організацію. Тепер громадські організації мають у розпорядженні численні маркетингові інструменти, які можуть допомогти у функціонуванні неурядових організацій. Набір елементів, що застосовується для реалізації концепції, залежить від типу організації, фази циклу продукту, а також ступеня готовності оточення до участі в діях.

Використання концепції соціального маркетингу в організації повинне виражатись у певній взаємодії з соціальними партнерами.

Такими взаємозв'язками є:

1 Допомога в грошовій і натуральній формі обласній організації як форма прояву корпоративної соціальної відповідальності

2 Просування іміджу партнерської установи як соціально-відповідальної, яка ставить собі за мету задоволення певних потреб суспільства.

3 Задоволення соціальних потреб суспільства як елемент виконання своїх обов'язків перед партнерами.

4 Участь в діяльності організації на волонтерських посадах, а також матеріальна підтримка діяльності.

5 Виконання функцій держави в соціальній і медичній сфері. Незалежне і неупереджене виконання всіх обов'язків.

6 Правова підтримка діяльності організації – пільги, преференції, зменшення податкового і комунального навантаження.

IV. Висновки. Концепція соціального маркетингу для Обласної Організації Товариства Червоного Хреста України базується на специфіці комплексу маркетингу та передбачає: неприбутковість (кошти використовуються для досягнення соціального ефекту), соціальну відповідальність (орієнтується на потреби суспільства), благодійність (діяльність орієнтована на допомогу всім верствам населення, яким ця допомога необхідна).

Отже, соціальний маркетинг може бути направлений на вирішення наступних груп питань:

– Пропаганда активної соціальної позиції підприємств і установ області, наголошення на перевагах такої діяльності, як з маркетингової, так і соціальної точок зору, проведення семінарів

Рис. 1. Партнерські взаємозв'язки обласної організації Товариства Червоного Хреста України

і конференцій за участю компаній, що використовують соціальний маркетинг і організацій, що його пропагують.

– Просування суспільного продукту – багатої, забезпеченої нації, яка вмє співчувати тим, хто цього потребує.

1. Weinreich N. Strategie Social Marketing for Nonprofits [Електронний ресурс] // About.com Guide // Режим доступу: <http://nonprofit.about.com/od/nonprofitpromotion/a/socialmarketing.htm>

2. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність / Ф. Котлер, Н. Лі // Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства Пер. з англ. С. Яринич. – К.: Стандарт, 2005. – С. 4.

3. Полторак В. А. Маркетинговий підхід до аналізу соціальних змін в українському суспільстві // Вісник ХДАУ. – № 1, 2008. – С. 23-28.

4. Звіт Івано-Франківської Обласної Організації Товариства Червоного Хреста за 2010 рік

5. Публікація ООН в Україні «Соціальна відповідальність бізнесу, розуміння та впровадження». – К.: 2005.

The peculiarities of social marketing are defined and the concept of the development of non-commercial organizations is formulated on the basis of the results got in the course of the research (Ivano-Frankivsk Regional Organization of Red Cross Society of Ukraine is taken as an example).

УДК 336.145:336.143

Цюпа О. П.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТУ РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ КАПІТАЛЬНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ

Статтю присвячено вивченню зарубіжного досвіду щодо складання та відбору пріоритетних інвестиційних проектів, що фінансуються за рахунок коштів бюджету розвитку органів місцевого самоврядування, що є необхідною складовою побудови моделі територіального розвитку і в Україні.

Ключові слова: бюджет розвитку, інвестиційні проекти бюджету розвитку, алгоритм відбору пріоритетних інвестиційних проектів.

I. Вступ. Бюджетна політика відіграє ключову роль у системі заходів фінансової політики країни.

На місцевому рівні бюджетна політика забезпечує вирішення питань, пов'язаних з реалізацією поточних завдань органів місцевого самоврядування, а також пріоритетів соціально-економічного розвитку територіальних громад, одним з джерел фінансування якого є бюджетні капіталовкладення. Однак обмеженість власних фінансових ресурсів місцевого самоврядування зумовила спрямування видатків місцевих бюджетів в більшій мірі на розв'язання поточних завдань. Бюджетним видаткам на інвестиційні потреби громади приділяється значно менше уваги, особливо при визначенні короткострокових цілей бюджетної політики.

Вирішальною умовою їх ефективної реалізації є ефективність вкладення в той чи інший

інвестиційний проект коштів з бюджетів розвитку місцевих бюджетів (бюджет розвитку), які спрямовуються на розбудову соціальної та виробничої інфраструктури адміністративно-територіальної одиниці (АТО). У зв'язку з цим зростає важливість використання бюджету розвитку як фінансового інструменту реалізації капітальних вкладень та інвестиційних проектів місцевого значення. Ця обставина зумовлює потребу у вивченні зарубіжного досвіду використання органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів капітального призначення.

Дослідження у сфері бюджетного регулювання та реалізації ідеї бюджету розвитку здійснюються багатьма вітчизняними вченими, зокрема С. Буковинським, О. Василюком, І. Запатріною, О. Кириленко, В. Кравченком, О. Крайник, І. Луніною, І. Лютим, К. Павлюк, І. Чугуновим та ін. Проте недостатнє наукове опрацювання проблеми адаптації зарубіжного досвіду до реалій розвитку вітчизняної економіки породжує актуальність проведення даного дослідження.

II. Постановка завдання. Таким чином, метою роботи є аналіз, вивчення і використання як позитивного, так і негативного зарубіжного досвіду у складанні та відборі пріоритетних інвестиційних проектів, що фінансуються за рахунок коштів бюджету розвитку органів місцевого самоврядування.

III. Результати. В Російській Федерації однією з форм державної підтримки реалізації

інвестиційних програм, в тому числі регіонального та муніципального значення, виступав бюджет розвитку Федерального бюджету [1].

Виокремлення бюджету розвитку як інструменту фінансування інвестиційних проектів в бюджетній системі Російської Федерації якнайкраще було реалізовано на рівні федерального бюджету та бюджетів суб'єктів Федерації. Тому доцільно розглянути досвід територіальних громад у формуванні інвестиційних ресурсів та реалізації капітальних проектів, зокрема міста Перм.

До 2002 року формування бюджету розвитку міста Перм, кошти якого спрямовувалися на капітальне будівництво (реконструкцію) об'єктів, придбання об'єктів для потреб місцевого господарства, здійснювалося в рамках плану капітальних вкладень на планований фінансовий рік [2]. У бюджет включалися об'єкти незавершеного будівництва поточного фінансового року (перехідні об'єкти), а також нові об'єкти, проектна документація на які була підготовлена. Остаточне затвердження пооб'єктного списку проектів в бюджеті розвитку проходило на нараді на рівні виконавчого комітету міста. Процес прийняття рішень не можна було назвати абсолютно об'єктивним. В процесі розгляду проекту бюджету в міській раді депутати також могли уточнити чи змінити перелік проектів, які пропонувалося профінансувати з бюджету розвитку.

Внаслідок відсутності можливостей до об'єктивної критеріальної оцінки проектів, обмежені бюджетні кошти не завжди використовувалися ефективно. Проведенню оціночного відбору об'єктів перешкоджала відсутність необхідної нормативної бази, якою було б регламентовано порядок формування і витрачання коштів бюджету розвитку міста і процедуру формування плану капітальних вкладень. У зв'язку з вищевикладеним виконком міста Перм з 2002 року приступив до роботи щодо оптимізації системи відбору об'єктів капітальних вкладень, що фінансуються за рахунок бюджету розвитку.

З метою систематизації інформації про потреби міста щодо будівництва та реконструкції об'єктів муніципального господарства був сформований реєстр інвестиційних потреб муніципального господарства [3].

Формування реєстру здійснювалося наступним чином:

1. Структурні підрозділи, що входять до складу виконкому міста, визначили потреби у фінан-

суванні підпорядкованих їм галузей міського господарства та сформували інвестиційні заявки на фінансування об'єктів з бюджету розвитку міста.

2. У процесі формування реєстру в галузеві і територіальні підрозділи виконкому м. Пермі (близько 20 структурних підрозділів) було розіслано пропозицію щодо підготовки інвестиційних заявок на фінансування робіт та придбання обладнання з метою включення до реєстру. Галузеві та територіальні підрозділи виконкому в свою чергу довели дану пропозицію до відома підвідомчих організацій, установ і підприємств. У якості додатку була розіслана інструкція щодо заповнення зведеної інвестиційної заявки щодо фінансування робіт та придбання обладнання з бюджету розвитку.

3. У процесі формування і узгодження інвестиційних заявок всі об'єкти інвестицій оцінювалися у відповідності зі спеціально розробленою методикою, що дозволяє, шляхом присвоєння кожному об'єкту спеціального ключового коду, ранжувати об'єкти за ступенем пріоритету фінансування.

Ключовий код для упорядкування (ранжування) інвестиційних заявок складається з наступних елементів:

- публічність зобов'язань (наявність прийнятих зобов'язань міста щодо об'єкту інвестицій);
- функціонально-територіальна значимість завдання, що вирішується впровадженням об'єкта в експлуатацію (включає ранжування завдань, таких як життєзабезпечення, громадська безпека, безпека іншого характеру, розвиток міського господарства);
- дотримання принципів співфінансування (ранжування здійснюється відповідно до можливостей залучення додаткових фінансових ресурсів);
- сфера діяльності (деталізує завдання, які вирішуються об'єктом інвестицій, на сфері відповідальності (відповідно до Статуту міста Перм));
- розвиток території міста (визначає вплив об'єкта на комплексний розвиток території міста);
- стан завершеності об'єкта (розділяє заявки по терміну завершення робіт капітального характеру на об'єкти інвестицій);
- функціональне призначення об'єкта (дозволяє ранжувати заявки, виходячи зі стану й можливості галузі надавати населенню послуги (роботи) за допомогою експлуатації об'єкта інвестицій);

– стан об'єкта (дозволяє проводити ранжування з урахуванням оцінки технічного стану об'єкта інвестицій);

– наявність обґрунтованої документації (передбачається наявність та повнота проектно-кошторисної документації для початку робіт на об'єкті інвестицій).

Одночасно було прийнято рішення не фінансувати об'єкти комерційного призначення.

Кожному об'єкту було присвоєно сукупність експертних оцінок. Проведення експертних оцінок було реалізовано в кілька етапів. На першому етапі галузевим структурним підрозділом у процесі підготовки заявки заповнювалися позиції ключового коду, що стосуються наявності обґрунтованої документації, інформації про функціональне призначення об'єкта, про стан завершеності робіт щодо введення об'єкта в експлуатацію. На другому етапі, в процесі узгодження заявки галузевого підрозділу, Департаментом планування та розвитку території заповнювалися позиції ключового коду, що відображає перспективи розвитку території міста. На третьому етапі, після надходження інвестиційної заявки в Департамент економіки та інвестицій, зазначеним департаментом заповнювалися позиції ключового коду, що визначають предмет ведення, реалізацію принципів співфінансування, функціонально-територіальну значимість об'єкта.

4. На основі надісланих інвестиційних заявок, згідно ключових кодів, присвоєних об'єктам в результаті вищезазначеної оцінки, був сформований реєстр інвестиційних потреб муніципального господарства, що представляє собою базу даних про об'єкти капітальних вкладень (як про стан об'єкта, так і про величину необхідних інвестицій). Об'єкти інвестицій, що формують реєстр інвестиційних потреб муніципального господарства відповідно до закріпленого рейтингового коду, що відображає міжгалузевий пріоритет фінансування.

Реєстр інвестиційних потреб містив близько 1500 об'єктів із загальним обсягом приблизно 3,5 млрд. руб. За результатами ранжування з найбільш пріоритетних проектів реєстру інвестиційних потреб, була сформована адресна інвестиційна програма.

Адресна інвестиційна програма (АІП) – це перелік об'єктів нового будівництва, реконструкції та придбання майна для потреб муніципального господарства, сформована в розрізі галузей та фінансується з бюджету розвитку міського бюджету.

З частини об'єктів, згрупованих у відповідності з наявними у них ключовими кодами, формувалася перспективна (трирічна) програма з виділенням щорічних обсягів фінансування та переліку об'єктів інвестицій на планові роки. На базі перспективної програми формувалася короткострокова програма на поточний бюджетний рік.

Перспективна програма передбачала фінансування робіт з будівництва, реконструкції та придбання будівель і споруд для потреб міського господарства. Програма формувалася в розрізі галузей муніципального господарства та замовників робіт. В майбутньому планувалося включати в програму фінансування капітального ремонту та придбання обладнання.

При формуванні програми були проведені роботи, що дозволяють збалансувати грошові потоки в рамках трирічного плану капітального будівництва шляхом коригування термінів початку будівництва деяких об'єктів і розподілу об'єктів по роках залежно від можливості освоєння коштів у поточному році. Окреслені роботи також були засновані на принципі першочергового будівництва пріоритетних за ключовим кодом об'єктів.

Протягом календарного року здійснюється моніторинг стану включених в програму об'єктів інвестицій, що дозволяє приймати рішення про доцільність внесення змін в існуючу програму.

Основою успішного впровадження процедури відбору проектів за принципом суспільної значимості є відкритість і зрозумілість пріоритетів, за якими відбираються об'єкти.

Спочатку передбачалося обговорення адресної інвестиційної програми в двох комісіях міської ради: Комісії з економічної політики і бюджету та Комісії міського господарства і муніципальної власності. Однак, в процесі обговорення, голови Комісії з соціальної політики та Комісії з місцевого самоврядування підняли питання про те, щоб розглянути проект адресної інвестиційної програми і на їх комісіях.

В процесі розгляду проекту адресної інвестиційної програми Департамент економіки та інвестицій в оперативному порядку готував і надавав інформацію за запитом депутатів. У результаті проект адресної інвестиційної програми був прийнятий депутатами без змін і доповнень. Обговорення програми в міській раді пройшли в конструктивному руслі.

Сам факт відкритості та інформаційної прозорості процедури відбору заявок став стиму-

лом для прояву ініціативи громадян. Деякі проблеми виникли на етапі формування реєстру інвестиційних потреб муніципального господарства. При складанні реєстру близько 5% поданих заявок були відправлені на доопрацювання. Серед типових помилок щодо заповнення інвестиційних заявок можна виділити наступні:

1. Заявникам було важко визначити необхідний обсяг інвестицій та точну вартість проектних робіт при відсутності розробленої проектно-кошторисної документації на об'єкт.

2. Складно було визначити заявникам економічний, соціальний, екологічний ефект від проведення робіт на об'єкті інвестицій через відсутність відповідних методик.

3. Деякі заявники проігнорували необхідність експертної оцінки пріоритету інвестицій.

4. Експертна оцінка пріоритету інвестицій була проведена формально. Наприклад, всім пропонованим об'єктам інвестицій галузевий або територіальний підрозділ адміністрації встановив вищу або, навпаки, нижчу оцінку. У результаті співробітникам інвестиційного відділу доводилося уточнювати, чи впевнені заявники у своїх оцінках, чи дійсно таке положення речей. Так, на початку бесіди з представником одного із структурних підрозділів адміністрації, пріоритетність ремонту, наприклад, дахів або будівництва харчоблоку могла бути однаково найвищою («1»), але в кінці бесіди виявлялося, що ремонтувати дах необхідно, але без харчоблоку не обійтися в будь-якому випадку, тобто харчоблок важливіше. Таким чином, в процесі розгляду та обговорення заявок Департамент економіки та інвестицій допоміг іншим підрозділам адміністрації остаточно «розібратися» в своїх інвестиційних пріоритетах.

5. Заявники намагалися довести, що основний обсяг фінансування більшості об'єктів припадає на перший (поточний) рік, незважаючи на те, що період будівництва таких об'єктів був більше року.

6. Деякі заявники, які пропонували почати будівництво високовартісного об'єкта, вказували лише частину необхідної суми, оскільки очікували, що в іншому випадку об'єкт буде повністю виключений з інвестиційної програми через значну його вартість.

Усі заходи в рамках реалізації стандарту (в тому числі розробка нормативного акту, що регламентує порядок формування адресної інвестиційної програми) виконувалися співробітниками Департаменту економіки та інвестицій ад-

міністрації міста в рамках їх посадових обов'язків без додаткових витрат.

Відзначимо, що необхідною умовою реалізації стандарту є створення реєстру інвестиційних потреб муніципального господарства. Витрати на формування реєстру і відповідних нормативно-правових актів можна оцінити таким чином: 2 співробітники * 7 місяців = 14 людино-місяців. Витрати галузевого департаменту на формування однієї інвестиційної заявки складають близько 3-4 людино-днів.

В результаті впровадження формальної процедури присвоєння експертних оцінок проектам їх відбір в адресну інвестиційну програму став більш обґрунтованим.

Сформований реєстр інвестиційних потреб муніципального господарства дозволяє оцінити потреби муніципалітету в інвестиційних ресурсах як в цілому по міському господарству, так і в розрізі галузей та окремих об'єктів інвестицій.

Отже, розроблені та затверджені Положення про порядок формування адресної інвестиційної програми міста Перм і Положення про експертну раду з інвестицій при адміністрації міста, що дозволяють упорядкувати процес формування адресної інвестиційної програми, зменшивши при цьому вплив суб'єктивних факторів, більш ефективно використовувати обмежені фінансові ресурси міського бюджету, проводити відбір проектів на підставі їхньої суспільної значимості і суспільної користності.

Як вказує досвід міста Перм, для успішної реалізації проектів бюджету розвитку потрібне чітке уявлення про цілі і пріоритети соціально-економічної політики, яке з'являється в ході розробки і реалізації перспективного фінансового плану, сама його наявність підвищує кредитний рейтинг муніципалітету і, таким чином, забезпечує йому доступ до кредитних ресурсів для реалізації своїх капітальних програм.

IV. Висновки. Отже, проведений аналіз зарубіжного досвіду формування і використання бюджету розвитку засвідчив наявність визначеного алгоритму формування та використання бюджету розвитку. Алгоритм формування та узгодження потреб на здійснення інвестиційних проектів формалізований; у процесі формування і узгодження інвестиційних заявок об'єкти інвестицій оцінюються у відповідності зі спеціально розробленою методикою, що дозволяє ранжувати об'єкти за ступенем пріоритету фінансування. Наявність методики об'єктивної

критеріальної оцінки проектів забезпечує прозорість процедури капітального бюджетування та ефективність використання бюджетних коштів.

Таким чином, узагальнений практичний досвід впровадження механізму відбору та реалізації інвестиційних проектів інших держав може бути використаний при плануванні та виконанні бюджету розвитку місцевих бюджетів в Україні.

1. Закон Російської Федерації «О бюджете развития Российской Федерации» від 26.11.1998 р. № 181-ФЗ:

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

У статті розглядаються актуальні проблеми функціонування важливої складової вітчизняної пенсійної системи – недержавних пенсійних фондів, зокрема, причини виникнення та шляхи мінімізації ризиків їхньої діяльності.

Ключові слова: пенсійна система, недержавні пенсійні фонди, мінімізація ризиків

I. Вступ. В умовах переходу до ринкової економіки виникла необхідність пошуків адекватних їй форм соціального забезпечення. Необхідність реформування соціальної сфери з метою приведення її механізмів у відповідність до нових умов функціонування ринкової економіки стало одним з першочергових завдань нашої держави. Особливе значення має вибір нової доктрини організації пенсійної системи, покликаної вирішувати проблеми соціальної захищеності та гідного рівня життя пенсіонерів.

Реформа пенсійної системи в Україні повинна змінити співвідношення економічних і соціальних інтересів у державі, посилити стимули до праці та детінізації заробітної плати, заохотити до заощадження коштів на старість, диверсифікувати джерела фінансування пенсій.

Важливою складовою вітчизняної пенсійної реформи є створення і розвиток недержавних пенсійних фондів (НПФ), здатних на базі накопичувальних механізмів організувати недержавне пенсійне забезпечення (НПЗ) і обов'язкове пенсійне страхування на основі добровільних накопичень.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referent.ru/1/31523>

2. Сайт Департаменту фінансів Адміністрації міста Перм: <http://www.depfin.perm.ru>

3. Постанова Департаменту фінансів Адміністрації міста Перм від 18.07.2003 р. № 2139 «Об утверждении Положения о порядке формирования адресной инвестиционной программы города Перми и Положения об экспертном совете по инвестициям при администрации города».

In the article foreign experience of the preparation and selection of priority investment projects financed from the capital funds of local budgets is observed.

Креховецька Л. Г.

II. Постановка завдання. Багатолітній зарубіжний досвід і майже десятилітнє існування недержавних пенсійних фондів в Україні показали життєздатність і соціальну значимість цієї складової пенсійної системи у вирішенні стратегічного завдання соціальної політики держави – підвищення рівня життя пенсіонерів. Проблеми державного і недержавного пенсійного забезпечення, а також практичні питання діяльності НПФ стали об'єктом дослідження ряду зарубіжних та вітчизняних вчених. Значний вклад у розвиток недержавних пенсійних фондів (НПФ) внесли українські дослідники: С. Бандур, А. Бахмач, В. Гриньова, В. Грушко, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, О. Макарова, А. Нечай, В. Новіков, О. Палій, В. Скуратівський, М. Семікіна, Л. Ткаченко, В. Яценко та ін.

Разом з тим, питання подальшого вдосконалення діяльності недержавних пенсійних фондів на страхових засадах потребує більш глибокого науково-теоретичного і прикладного опрацювання. Недостатньо досліджені проблеми виникнення різного роду ризиків, шляхів їх мінімізації і деформування, оцінки фінансового стану пенсійного страхування та стабілізації ринку пенсійних послуг, інвестиційної діяльності пенсійних фондів тощо.

МЕТОЮ даної статті є розкриття економічної і соціальної сутності недержавних пенсійних фондів, механізму їх функціонування і обґрунтування класифікації ризиків та напрямів зниження їх впливу на діяльність цієї складової вітчизняної пенсійної системи.

III. Результати дослідження. Діяльність НПФ розпочалася з прийняттям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р). Протягом 2004 року була сформована база нормативних документів щодо регулювання їх діяльності. Функціонування НПФ протягом останніх років свідчить про досить високу динаміку їх росту на фінансовому ринку України. Так, якщо у 2005 р. кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами становила 88,4 тис. чол., то у 2010 р. – 569,2 тис. осіб. Загальні активи НПФ склали відповідно 46,2 млн. грн. та 1144,3 млн. грн., а пенсійні внески за цей же період зросли з 36,4 до 925,4 млн. грн.[1]. Одночасно в процесі їхньої діяльності склалася ситуація, яка свідчить про нерівномірність і нерегулярність функціонування ринку недержавного пенсійного забезпечення, що створює можливість виникнення різноманітних ризиків ефективної діяльності цієї інституції у структурі пенсійної системи.

Сьогодні в Україні функціонуванню інфраструктури НПФ протидіє низка факторів, які стримують її розвиток. Серед них слід відзначити недосконалий розвиток ринку капіталу, низький рівень корпоративної культури, наявність непрозорих пенсійних схем, недостатню відкритість діяльності НПФ. Одним з головних факторів є недовіра значної частини населення до створюваних фінансових установ, особливо тих, що пропонують довгострокове вкладання коштів. Так, серед опитаних лише 5% повністю довіряють НПФ. Найбільше знизила рівень довіри глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. Після історій з різними фінансовими пірамідами, трастами та ін. довіра населення до систем вкладання коштів дуже низька і щоб її посилити, учасники та суб'єкти ринку фінансових послуг повинні ретельно оберігати сектор від недобросовісних починальників, дбати про захист інтересів вкладників, забезпечувати прозорість, простоту і зрозумілість діяльності заради його розвитку і зростання. Наразі учасниками недержавних пенсійних фондів стали лише 1,25% населення України, а їхнє розміщення свідчить про суттєву нерівномірність – 68% усіх фондів розміщені у м. Києві, а в ряді областей такі структури взагалі відсутні.

Отже, основним завданням діяльності НПФ залишається завоювання довіри широких верств населення, а також підприємств, майбутніх вкладників до цих фінансових установ і зацікав-

леність роботодавців у фінансуванні недержавних програм. Для вирішення його необхідно забезпечити надійність, стійкість, доходність та високу репутацію недержавних пенсійних фондів. Вітчизняне законодавче поле дозволяє створити надійну систему недержавного пенсійного забезпечення, передбачаючи відразу потрійний нагляд держави за ринком НПЗ, що є серйозною гарантією його стабільності. Сьогодні недержавний пенсійний фонд може працювати лише у взаємодії з адміністратором НПФ, компанією з управління активами пенсійних фондів та банком, який має відповідну ліцензію Національного банку. Всі учасники здійснюють взаємоконтроль один за одним, що є гарантією успішного розвитку цієї фінансової структури.

Разом з тим, НПФ належать до запозичених фінансових інститутів, які виникли і функціонують на зразок закордонних, тому створюється загроза появи різноманітних ризиків, в першу чергу, інституційних, коли не завжди враховуються національні особливості діяльності ринку НПФ, а також різні інші неформальні чинники, які можуть призвести до невідповідності їх діяльності з поставленою метою.

Слід відмітити, що недержавні пенсійні фонди займають значний сектор пенсійних послуг і вирішують важливі задачі, які не може вирішити загальнодержавна система пенсійного страхування. Як складова накопичувальної системи вони виконують соціально-захисну функцію (забезпечення високого життєвого рівня пенсіонерів), яка значною мірою залежить від зміни показників як соціального забезпечення, так і економічного розвитку країни. Як складова фінансового ринку вони покликані сприяти його стабільному функціонуванню та підвищенню економічного потенціалу держави і виступають джерелом довгострокових інвестицій в економіку України. Так, лише за 2010 рік інвестиційний дохід НПФ збільшився на 38,1 млн. грн., або на 82,9 % порівняно з попереднім роком, що підтверджує ефективніше використання пенсійних активів у після кризовий період.

Світовий досвід свідчить, що ефективне функціонування НПФ значною мірою залежить від усталених взаємозв'язків між пенсійним забезпеченням, фіскальною та інвестиційною політикою, політичними, економічними, соціальними і демографічними чинниками. Головними в них є макроекономічні передумови – зростання виробництва та підвищення його ефектив-

ності, що веде до нарощування фінансових можливостей пенсійної системи; збільшення питомої ваги оплати праці у ВВП; підвищення доходів населення і розмірів середньої заробітної плати. Нині середня заробітна плата в Україні становить 2751 грн. 67 коп., а розмір прожиткового мінімуму з 1 грудня 2012 р. для осіб, що втратили працездатність, становитиме 884 грн.

Діяльність НПФ включає як ощадну, так і фінансову функції, залежить від цілого ряду чинників і наражається на всі ризики, які характерні іншим суб'єктам фінансового ринку, так як будь-яка фінансова діяльність тією, чи іншою мірою пов'язана з вірогідністю ризикових ситуацій.

Найпростіше ризик можна визначити як передбачувану можливість відомого незадовільного явища. Він використовується для опису невизначеності в ситуації, коли фактичний результат будь-якої дії точно невідомий і передбачається, що він буде визначений в результаті випадкового вибору з декількох можливих варіантів, розподіл яких відомий.

Стосовно діяльності недержавних пенсійних фондів під ризиком слід розуміти невизначену можливість недостатності коштів фонду при виконанні ним своїх зобов'язань по грошових виплатах. Поява такого ризику спричинена функціонуванням недержавного пенсійного фонду та його розвитком як господарюючого суб'єкта та впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які не пов'язані із страховою та інвестиційною діяльністю фонду.

Для того, щоб створити ефективний механізм регулювання діяльності пенсійного фонду необхідно ідентифікувати ризики, які обов'язково виникають при функціонуванні цієї інституції недержавного пенсійного забезпечення

Існують різні класифікації ризиків діяльності НПФ. Одні дослідники виділяють три головні класи ризиків: інвестиційні (портфельні), інституційні та системні. [2] Інші – розрізняють макроекономічні, демографічні та політичні ризики. [3;4;] Досить поширеною є точка зору про виділення соціальних ризиків. У широкому розумінні усі ризики, які супроводжують людей протягом їхнього життя є соціальними, так як вони зумовлені нашим суспільним буттям, проте серед них виділяється група ризиків, які є соціальними у власному розумінні цього слова. Під ними розуміються певні події в житті людини, які вимагають її матеріальної підтримки. Ці ризики мають загальноновизнані міжнародні стан-

дарту, які передбачають «набір» життєвих обставин і вимагають забезпечення саме від соціуму, від людської спільноти [5,44].

Соціальні ризики можна визначити як такі події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства. З такими ризиками стикаються не тільки окремі індивіди, а й все суспільство в цілому. Перед суспільством постає необхідність створення інституту захисту від соціальних ризиків, в структуру якого входять соціальна допомога, соціальне страхування та соціальне забезпечення [6,18].

Згідно з міжнародними актами до соціальних ризиків, які створюють основу для набуття людиною права на соціальне забезпечення, відносяться тимчасова непрацездатність; вагітність і пологи; необхідність догляду за малолітньою дитиною або за дитиною-інвалідом, або за інвалідом, престарілим членом сім'ї; хвороба; безробіття з незалежних від людини причин; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання; смерть та деякі інші.

Найбільший коефіцієнт вірогідності у житті кожної людини мають такі традиційні соціальні ризики: старість, хвороба, безробіття, утримання дітей.

Узагальнення теоретичних досліджень дає змогу удосконалити класифікацію ризиків за такими групами: технічно-операційні, управлінські та інвестиційні.

На виникнення тих чи інших ризиків безпосередній вплив мають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Серед зовнішніх виділяють фактори прямого та непрямого впливу, які проілюстровані на рис. 1.

До зовнішніх факторів належать ті, які управляюча компанія (адміністратор) не може змінити, проте при функціонуванні НПФ їх необхідно враховувати, оскільки вони певною мірою впливають на їх діяльність. Важко визначити, який з зовнішніх чинників має найбільший вплив на діяльність НПФ, оскільки зміна одного з них може призвести до зміни інших.

Зовнішні фактори можуть бути як прямого, так і непрямого впливу. Фактори прямого впливу це ті, які безпосередньо пов'язані із фінансовим станом НПФ, до яких слід віднести: недоліки чинної законодавчо-правової бази – неповнота, незавершеність, суперечливість при прийнятті законів.

Рис. 1. Фактори впливу на діяльність НПФ

Великий вплив на діяльність НПФ мають інфляційні процеси, оскільки вони створюють ймовірність невірних економічних розрахунків, і унеможливають визначення перспектив розвитку. В приватних накопичувальних системах виникає певний ризик при інвестуванні коштів, а також відсутність механізму захисту від інфляції.

До факторів непрямого впливу належать ті, які опосередковано впливають на виникнення ризиків, а саме: політичний, економічний стан країни, міжнародні події, стихійні лиха тощо.

Внутрішні фактори пов'язані, в першу чергу з відсутністю досвіду у сфері недержавного пенсійного забезпечення, помилкові актуарні розрахунки, які можуть призвести до недостатності коштів для виконання зобов'язань НПФ перед своїми учасниками; неефективним інвестуванням пенсійних коштів та неправильним вибором фінансового інструменту; перевищенням інтересів засновників, які вважають пенсійні кошти своєю власністю, над інтересами учасників; зростанням витрат обслуговуючих компаній, що знижує прибуток НПФ і його учасників.

В умовах функціонування багаторівневої пенсійної системи створюються кращі умови для

диверсифікації активів НПФ з метою мінімізації ризиків, зменшення їх впливу на пенсійне забезпечення. Розподіл пенсійних активів між різними фінансовими інструментами дає можливість не тільки захистити кошти від інфляції, а й істотно переkritи її рівень і отримати реальний прибуток на пенсійні накопичення. Як відомо, будь-яке інвестування коштів певною мірою містить елемент ризику, так званий – інвестиційний ризик, який складається із декількох складових: ризик зменшення прибутку, пов'язаний із зменшенням розміру відсотку та дивіденду; ризик портфельних інвестицій; ризик втраченої вигоди. Ці ризики в сукупності становлять ризик пенсійної незабезпеченості.

Слід відмітити, що ризик структури інвестиційного портфеля є досить актуальним як для учасників, так і для недержавного пенсійного фонду: чим вдалішим буде інвестування, тим більший інвестиційний дохід одержать учасники. В Україні немає абсолютно безризикових фінансових інструментів та надійних емітентів цінних паперів, тому інвестування навіть в державні цінні папери не може дати стовідсоткової фінансової стабільності недержавних пенсійних фондів. Проте, як відмічають вітчизняні вчені,

вони залишаються найбільш захищеними від ризику, хоча й найменш прибутковими [3, 34].

Для забезпечення рентабельності пенсійних внесків і їх захисту від інфляції необхідно здійснювати оптимальну диверсифікацію інвестиційного портфеля. Законодавством України визначені напрями і ліміти інвестування пенсійних активів. (Див. Таблицю 1).

з інфляцією.

Як видно з даних Держфінпослуг України найбільшу частку у структурі інвестованих активів НПФ на кінець 2010 року становлять грошові кошти на депозитних рахунках – 34,7%, досить високий відсоток інвестицій у акціях українських емітентів – 18,1 % та корпоративних облігацій – 15,4%.

Таблиця 1

Структура консолідованого інвестиційного портфеля активів НПФ України на кінець 2010 року

Активи НПФ	Сума, млн. грн	Частка розміщених інвестицій у загальній вартості пенсійних активів, %	Встановлені нормативи за законодавством, % від загальної вартості пенсійних активів
Пенсійні внески, всього	1144,3	100,0	-
Інвестовані пенсійні активи	1108,6	96,9	-
Грошові кошти, розміщені на вкладних (депозитних) рахунках	396,8	34,7	40
Кошти на поточному рахунку	35,7	3,1	40
Цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ	170,4	14,9	50
Цінні папери, дохід за якими гарантовано Радою міністрів АР Крим, місцевими радами відповідно до законодавства	5,1	0,4	20
Акції українських емітентів	206,9	18,1	40
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	175,7	15,4	40
Об'єкти нерухомості	64,6	5,6	10
Банківські метали	31,7	2,8	10
Активи, не заборонені законодавством України	57,4	5,0	5

Джерело: складено за даними Держфінпослуг України (<http://www.dfp.gov.ua>) [1]

Практика показує, що український фінансовий ринок розвивається нерівномірно і не дає адекватних можливостей для пенсійних накопичень, так як відсутні довготермінові боргові фінансові інструменти у вигляді корпоративних облігацій, іпотечних цінних паперів, відсутні боргові інструменти, що індексуються у зв'язку

На наш погляд, повинна бути організована система управління ризиками, в якій захист інтересів вкладників і учасників при здійсненні процесу інвестування повинен полягати не тільки в тому, щоб заборонити ризикувати. Система управління ризиками повинна бути такою, яка б дозволяла досягати достатнього рівня доход-

ності і не приймати на недержавний пенсійний фонд невиправдані ризики.

З метою забезпечення розвитку НПФ необхідно вдосконалити управління ризиками на основі ефективної взаємодії державних структур, засновників та учасників НПФ шляхом впровадження концепції управління ризиками. Важливе значення для мінімізації ризиків має створення якісного інформаційного забезпечення гласності та прозорості діяльності недержавних пенсійних фондів, подальший розвиток ринків капіталу в Україні, розширення фінансових інструментів, у які НПФ можуть розміщувати пенсійні накопичення тощо.

1. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України: Основні показники системи недержавного пенсійного забезпечення. (Електрон. ресурс) – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>

2. Яценко В. Пенсійна реформа у пошуках здорового

УДК 336.272.2:006.72

Мендела І. Я.

ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНІВ «ЗБУТ», «РОЗПОДІЛ», «ПРОДАЖ»

У статті визначено значення термінів «збут», «розподіл», «продаж», проведено розмежування між поняттями «збутова діяльність» та «збутова політика», уточнено зміст поняття «система продажу».

Ключові слова: збут, розподіл, продаж, збутова діяльність, збутова політика, персональний продаж, нові продажі, система продажу.

I. Вступ. Зміни, які відбуваються в економічній системі України, трансформують правила функціонування підприємств на ринку, вимагаючи, зокрема, від виробників проведення активної збутової політики. Домінування ринків покупця, де попит менший, ніж виробничі потужності, створює перешкоди для реалізації продукції, що вимагає перегляду теоретичних і практичних аспектів реалізації виготовленої підприємствами продукції.

Тому, постає завдання такої організації та управління системою продажу на підприємстві, яка сприяла б своєчасному виявленню реальних потреб споживачів. В цьому випадку визначальним орієнтиром ринку є споживач, задоволення потреб якого у повній мірі визначається через

глузду та справедливості // Дзеркало тижня. – 2005. – № 11. – С.13.

3. Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації «пенсійного портфеля»: аналітична доповідь. / О. М. Піщуліна, О. П. Коваль, А. М. Авчухова. / За ред. К.е.н., с.н.с. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 104.;

4. Соломка О. М. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – К., 2004.

5. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 520 с. Мешавкіна Н.А. Социальный риск в современном российском обществе. Режим доступа www.dissert.ru/cftaloge/code-22.00.04-p-11.html

6. Пенсійна система України: Навч. посіб. / За ред. Грушка В. І. – К., 2006. – 336 с.

The issues of the day of functioning of important constituent of the domestic pension system are examined in the article – unstate pension a fund, in particular, reasons of origin and ways of minimization of risks of their activity.

виробництво конкурентоспроможних товарів, що є необхідною умовою успішного функціонування підприємства.

В Україні та за кордоном дослідження аспектів розмежування понять «збут», «розподіл», «продаж» відображено в працях провідних відомих вчених – Г. Армстронг [1], Л. Балабанова, А. Балабаниць [2], С. Гаркавенко [6], М. Залманова [10], Ф. Котлер, Є. Крикавський [12], Р. Ноздрева [14], Н. Чухрай та інші.

II. Постановка завдання. Аналіз формування системи продажу продукції підприємствами та їх дослідження, дослідження загально економічної сутності понять «збут», «розподіл», «продаж» і має на меті дана стаття. Визначення відмінності між категоріями продаж, збут, розподіл дозволить в подальшому збільшувати обсяги продаж продукції підприємствами.

III. Результати. Як зазначено в роботі [6, с. 20] комплекс маркетингу – це сукупність маркетингових засобів, певна структура яких забезпечує досягнення поставленої мети та вирішення маркетингових завдань, тобто поведінка підприємства на ринку визначається комплексом його маркетингових засобів: товар, ціна, розповсюдження і просування.

Реалізація елементів структури маркетингового комплексу передбачає створення оптимальної пропозиції для цільового ринку, забезпечення її популярності, а також розповсюдження виробленої продукції шляхом ефективної організації та управління системою продажів.

При цьому дискусійною залишається загальноекономічна сутність понять «збут», «розподіл», «продаж». Серед найпоширеніших тлумачень поняття «збут» можна виділити наступні:

✓ збут – це комплекс процедур просування готової продукції на ринок (формування попиту, отримання й обробка замовлень, комплектація й підготовка продукції до відсилання покупцям, відвантаження продукції на транспортний засіб і транспортування до місця продажу та призначення) й організація розрахунків за неї (встановлення умов і виконання процедур розрахунків з покупцями за відвантажену продукцію) [5];

✓ збут – це процес реалізації виробленої продукції з метою перетворення товарів у гроші та задоволення запитів споживача [15];

✓ збут в широкому розумінні – це цілісний процес доведення товару від виробника до кінцевого споживача, а у вузькому – власне продаж [13];

✓ збут – продаж готової продукції (робіт, послуг) [9, с. 213].

В [8, с. 38] розподіл визначається як оптово-роздрібна функція, пов'язана зі спрямуванням продукції на різноманітні споживчі ринки. Розподіл і збут містять три елементи: транспортування, збереження та контакти зі споживачами.

Гаркавенко С. С. [6, с. 22] головним змістом політики розподілу визначає вибір оптимальної схеми доставки продуктів від виробника до споживача (напряму або через посередників), її реалізацію (транспортування, зберігання, оброблення вантажів), а також післяпродажне (сервісне) обслуговування споживачів.

Залманова М. Е. [10] під розподілом пропонує розуміти упаковку продукції, експедирування, управління збутом, збереження на складі готової продукції постачальника, складське господарство для готової продукції, транспортування продукції до складу споживача, транспортне господарство для перевезень готової продукції.

Розподіл визначається також як процес регулювання всіх виробничих заходів, спрямованих на переміщення продукту в просторі і часі від місця виробництва до місця споживання [7, с. 34].

Балабанова Л. В. та Балабаниць А. В. [2, с. 13-14] поняття «збут» розглядають в широкому і вузькому розумінні. Збут в широкому розумінні – це процес організації транспортування, складування, підтримки запасів, доробки, просування до оптових і роздрібних торговельних ланок, передпродажної підготовки, пакування і реалізації товарів з метою задоволення потреб покупців і отримання на цій основі прибутку. Збут у вузькому розумінні (продаж, реалізація) – це процес безпосереднього спілкування продавця і покупця, спрямований на отримання прибутку, а також такий, що вимагає знань, навичок і наявності певного рівня торговельної компетенції.

Поряд із поняттям «збут» розглядають поняття «збутова діяльність» і «збутова політика».

Збутову діяльність визначають як персоналізований, безпосередній і двосторонній процес здійснення контактів і переконання з метою досягнення визначених результатів, і насамперед збільшення продажу продукції на визначеному сегменті ринку [3].

Під збутовою діяльністю розуміють також процес просування готової продукції на ринок і організації товарного обміну з метою досягнення підприємницького прибутку [11]. В [2, с. 14] зазначено, що збутова діяльність є цілісним процесом, що охоплює планування обсягів реалізації товарів з урахуванням прогнозованого рівня прибутку; пошук і вибір найкращого партнера – постачальника або покупця; проведення торгів, враховуючи встановлення ціни, відповідної якості товару та інтенсивності попиту; виявлення та активне використання факторів, здатних прискорити збут продукції та збільшити прибуток від реалізації.

Збутова політика – це політика організації каналів товароруху [14], призначенням якої є організація оптимальної збутової мережі для ефективного продажу виробленої продукції, включаючи створення мережі оптових і роздрібних магазинів, складів проміжного збереження, виставкових залів, визначення маршрутів товароруху, організація транспортування, робіт з відвантаження і навантаження, питання логістики, системи постачання, комерційні питання – підготовку, проведення переговорів за угодами купівлі-продажу, висновки контрактів, контроль за виконанням.

Бурцев В. В. [5] під збутовою політикою (чи політикою реалізації) організації розуміє обрану керівництвом сукупність збутових стратегій

маркетингу (стратегій охоплення ринку, позиціонування товару тощо) і комплекс рішень та дій щодо формування асортименту; ціноутворення; формування попиту і стимулювання збуту; укладання договорів щодо продажу товарів; товароруху; транспортування; інкасації дебіторської заборгованості; організаційних, матеріально-технічних та інших аспектів збуту.

В роботі [2, с. 15-16] збутова політика підприємства визначається як сукупність маркетингових тактичних заходів у сфері формування попиту, встановлення взаємовідносин з покупцями, ціноутворення, транспортування, рух товарів, стимулювання збуту, сервісу і реклами, спрямованих на реалізацію збутових стратегій і досягнення цілей збутової діяльності підприємства.

Таким чином, збутова політика визначається як спосіб здійснення збутової діяльності підприємства.

Поняття «продаж» – це складова частина збуту, яка передбачає послідовність дій, необхідних для забезпечення реалізації товару конкретному кінцевому покупцеві з метою задоволення його потреб.

Продаж – передача товару іншій особі в обмін на гроші [4, с. 572].

Традиційно в роботах [6, с. 450], [1, с. 455-456] персональний продаж розглядають як елемент інтегрованих маркетингових комунікацій. При цьому персональний продаж вважається однією з найефективніших форм просування товарів промислового призначення. Процес продажу включає послідовність етапів, націлених на завоювання нових клієнтів. Основними етапами ефективного продажу є наступні:

- ✓ пошук покупця;
- ✓ підготовка до контакту;
- ✓ контакт;
- ✓ презентація та демонстрація;
- ✓ усунення розбіжностей;
- ✓ укладання угоди;
- ✓ супровід угоди.

Є. Крикавський і Н. Чухрай виділяють концепції «нових продажів», а саме:

- ✓ консультативний продаж (продавець є наставником, радником, консультантом; характерний при наданні послуг в сфері наукових досліджень, інформатики, будівництва);
- ✓ системні продажі (продавець є помічником, інструктором);
- ✓ переговорні продажі (передбачають формування тісних взаємовідносин і спільних цілей

між організацією-продавцем та організацією-споживачем; дозволяють максимізувати прибутки від придбання і збуту для споживачів і продавців);

✓ групові продажі (базуються на спілкуванні, прояві людської теплоти, обговоренні спільних поглядів на поставлену проблему) [12, с. 339-344].

Проблема управління продажем обумовлюється тим, що продаж можна розглядати як складний процес, що передбачає формування відносин між продавцем (виробником продукції або його представником в особі торговельного персоналу чи посередницької організації) і споживачем та включає використання певного набору принципів, прийомів, особистих навичок і вмінь. Необхідною умовою організації ефективною системи продажу є управління всім процесом: від виробництва готової продукції до її доведення до кінцевого споживача (здійснення купівлі-продажу) і отримання інформації про ступінь задоволення споживача від здійсненої купівлі.

Крім цього, комунікаційний аспект продажу доцільно доповнити функціями з дослідження потенційних покупців як суб'єктів ринку, організації товароруху (маркетингової логістики), управління ланцюгом поставок, комунікаційних заходів щодо залучення покупців. Таким чином, процес продажу включає функції планування, організації та контролю продажу всіма його учасниками. У цьому зв'язку процес персонального продажу можна розглядати як один з інструментів системи продажів, що має на меті укладання і супровід угоди купівлі-продажу.

Зведення процесу продажу до особистого спілкування продавця і покупця з метою переконати останнього купити товар та подальшою підтримкою контактів зі споживачами не передбачає розгляду процесу підготовки й організації продажу в цілому (виробництво, переміщення товарів до місця реалізації). В широкому значенні у процесі продажу можна виділити систему формування певного комплексу маркетингових заходів, що забезпечують доступність товару кінцевому споживачеві, та проведення різних технологій спілкування з покупцем, що дозволяють ефективно здійснити акт самого продажу.

В саме поняття «система продажу» включаємо управлінські рішення щодо організації каналів збуту товару, розробки і реалізації маркетингових заходів для переміщення товару до місць його продажу.

ІV. Висновки. За результатами аналізу понять «продаж», «розподіл», «збут» в довідковій літературі, трактуванні науковців різних спеціальностей можна дійти наступних висновків:

1. Сучасне ототожнення термінів «продаж» та «збут» зумовлено нормативним регулюванням, трактуванням одного поняття через інше, відсутністю досліджень, що акцентують на їх відмінності. Збут – це заздалегідь обговорена угода між покупцем і продавцем, де покупця влаштовує ціна на товар, його якість і кількість. Продажі (концептуально) – це приведення клієнта до прийняття рішення через певний механізм, схеми, дії.

2. Продаж – це процес обслуговування покупців і збільшення обсягу продажів клієнтської бази.

3. Розподіл – це функція, яка пов'язана з спрямуванням готової продукції на різноманітні споживчі ринки від виробника до споживача.

1. Армстронг Г. Маркетинг. Загальний курс, 5-те видання.: Пер. з англ.: Навч. посібник / Г. Армстронг, Ф. Котлер. – М.: Видавничий дім «Вільямс», 2001. – 608с.

2. Балабанова Л. В. Маркетинговий аудит системи збуту. Навчальний посібник / Л. В. Балабанова, А. В. Балабаниць. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 224с.

3. Болт Г. Дж. Практическое руководство по управлению сбытом / Г. Дж. Болт. – М.: Экономика, 1991. – 280с.

4. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.

УДК 657.665.6

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ВИТРАТ В СИСТЕМІ БЮДЖЕТУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ

У статті досліджено методику управлінського обліку витрат в системі бюджетування на нафтопереробних підприємствах. Розглянуто особливості формування бюджетів. На основі отриманої інформації удосконалено методику і порядок формування бюджетів для підприємств цієї галузі.

Ключові слова: методика, управлінський облік, витрати, бюджетування, формування бюджетів, нафтопереробні підприємства.

І. Вступ. Розвиток ринкових відносин, удосконалення інформаційного забезпечення та упровадження інтегрованих технологій управлін-

5. Бурцев В. В. Управленческий аудит системы сбыта готовой продукции / В. В. Бурцев. – М.: Маркетинг, 1999. – 102с.

6. Гаркавенко С. С. Маркетинг. Підручник. – 5-те вид. доп. / С. С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 2007. – 720с.

7. Дихтль Е. Практический маркетинг / Е. Дихтль, Х. Хершген. – М.: Высшая школа, 1995. – 253с.

8. Эванс Дж. Маркетинг: Пер. с англ. / Дж. Эванс, Б. Берман. – М.: Экономика, 1990. – 350с.

9. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.

10. Залманова М. Е. Сбытовая логистика: Учебное пособие / М.Е. Залманова. – Саратов: СГТУ, 1993. – 64с.

11. Костоглодов Д. Д. Распределительная логистика / Д.Д. Костоглодов, Л.М. Харисова. – Ростов-на-Дону: Экспертное бюро, 1997. – 132с.

12. Крикавський Є. Промисловий маркетинг: Підручник. 2-ге вид. / Є. Крикавський, Н. Чухрай. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2004. – 472с.

13. Маркетинг: Учебник. Под ред. Э. А. Уткина. – М.: Экмос, 1998. – 320с.

14. Ноздрева Р. Б. Маркетинг: как побеждать на рынке / Р. Б. Ноздрева, Л. И. Цыгичко. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 304с.

15. Осипова Л. В. Основы коммерческой деятельности. Практикум. Учебн. пособие для вузов / Л. В. Осипова, И. М. Синяева. – М.: 1997. – 215с.

The article defines the term «marketing», «sharing», «sale», the differentiation between the concepts of «marketing activities» and «sales policy», clarified the meaning of «system sales».

П'ятничук І. Д.

ня зумовлюють підвищення вимог до обліково-аналітичного процесу діяльності підприємств. Задоволення потреб управлінців за таких умов супроводжується прискореними темпами збору, руху та обробки інформації з метою оперативного контролю та прийняття своєчасних рішень. Такий процес нерозривно пов'язаний з методикою управлінського обліку витрат, що відіграє особливо важливу роль в системі бюджетування.

Вивченню проблеми методики управлінського обліку витрат присвятили свої наукові праці такі вітчизняні і зарубіжні фахівці, як Аксененко А. Ф., Атамас П. Й., Букалов А. В., Бутинець Ф. Ф., Валуєв Б. І., Герасимович А. М., Голов С. Ф.,

Гуцайлук З. В., Данилюк О. Д., Друрі К., Ентоні Р., Іванюта П. В., Майєр Е., Моссаковський В., Нападовська Л., Нідліз Б., Палій В. Ф., Партин Г. О., Пилипів Н. І., Погорелов Ю. С., Пушкар М. С., Садовська І. Б., Сопко В. В., Хомин П. Я., Хорнгрен Ч. Т., Чумаченко М. Г., Шеремета А. Д. та інші.

Здійснення процесу бюджетування характеризується рядом особливостей, які залежать від сфери та цілей діяльності підприємств, їх організаційної й виробничої структур. Цим питанням приділялась увага значної кількості науковців. Однак, проблеми вивчення управлінського обліку витрат в системі бюджетування – залишаються малодослідженими. Тому, дослідження питання методичних аспектів управлінського обліку витрат в системі бюджетування, зокрема, у нафтопереробній галузі, має гостру потребу в науковому дослідженні.

ІІ. Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження методичних аспектів управлінського обліку витрат в системі бюджетування на нафтопереробних підприємствах через формування сукупності бюджетів для задоволення потреб управлінців.

ІІІ. Результати. Управлінський облік витрат в системі бюджетування виступає, насамперед, його інформаційним забезпеченням, оскільки, саме у межах такого обліку формується і систематизується інформація про витрати та очікувані результати діяльності у розрізі центрів відповідальності.

Водночас, управлінський облік витрат у системі бюджетування характеризується, також, як засіб виконання функцій цієї управлінської технології. Система бюджетування передбачає управління фінансовими та матеріальними ресурсами, зокрема, рухом грошових потоків у векторах минулих та майбутніх подій, що можливе із застосуванням методів управлінського обліку витрат. Це особливо важливе, оскільки, така спрямованість дозволяє не зосереджувати обліковий процес тільки на ретроспективному аналізі, а й сприяти застосуванню застережних заходів у такій системі. Тобто, прийняття і реалізація управлінських рішень у момент виникнення витрат, тоді коли існує можливість їх коригування, а не після завершення всіх операцій та виведенням фінансових результатів, коли нічого неможливо змінити.

Процес прогнозування витрат, відзначається певною невизначеністю та, як наслідок, спричиняє варіантний характер управління ними.

Передбачення таких варіантів визначають формування відповідних бюджетів, а, отже, превентивно управляти витратами.

З метою отримання необхідної обліково-аналітичної інформації про результати роботи окремих одиниць та відповідно до цього прийняти рішення, в управлінському обліку витрати поділяють на прямі і непрямі.

Таке групування зумовлене рівнем спеціалізації виробництва, організаційно-технологічними особливостями галузі, обраним методом нормування і обліку, ступенем розвитку інформаційних технологій.

До прямих витрат, які формують виробничу собівартість, відносяться: прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці та інші прямі витрати, які можуть бути зараховані до конкретного об'єкта витрат, а також, змінні загальновиробничі і постійні розподілені загальновиробничі витрати.

У нафтопереробній галузі прямі матеріальні витрати включають вартість сировини: нафти, низькооктантових бензинів, високооктантових добавок; напівфабрикатів власного виробництва (фракції, середнє парафінове масло, бензин-крекінг); інших матеріалів (реагенти, присадки, каталізатори, інгібітори корозії).

До складу прямих витрат на оплату праці відносять заробітну плату та інші виплати робітникам, зайнятим безпосередньо у процесі переробки нафти та виготовлення нафтопродуктів, які можуть безпосередньо належати до конкретного об'єкта витрат.

Витрати на оплату праці інших категорій персоналу (майстри, допоміжний персонал тощо) і заробітну плату робітників, що не може бути прямо віднесена на продукцію (оплата часу простою, додаткові витрати тощо), включають до складу виробничих накладних витрат. Величина цих витрат обчислюється згідно з чинними на підприємствах нафтопереробної галузі формами та системами заробітної плати робітників, а також, встановленими нормами і тарифами.

До складу інших прямих витрат включають усі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат, зокрема, відрахування на соціальні заходи, орендна плата, амортизація тощо.

Витрати виробництва збираються на рахунок 23 «Виробництво». Аналітичний облік витрат на виробництво ведеться за номенклатурою статей витрат, по кожному технологічному процесу (виробництва), переділу або установці шля-

хом виділення на рахунку 23 «Виробництво» субрахунків на кожен окремих процес (переділ) або установку.

Серед науковців поширена думка, що чим більша частка прямих витрат у загальній їх сумі, тим простішим є процес калькулювання і точніше обчислюється собівартість виробів у багатопродуктовому виробництві. Однак, в умовах нафтопереробного процесу, це ускладнено специфікою галузі, зокрема, великою кількістю технологічних процесів основного виробництва, які взаємопов'язані між собою. Тому, визначення величини витрат, які були понесені на виготовлення окремого виду продукту (наприклад, автомобільного бензину А-80, А-92, А-95, дизпалива зимового чи літнього, мазуту) являється складним та трудомістким процесом.

Крім того, нафтопереробна галузь відноситься до матеріаломістких, про що свідчить структура елементів операційних витрат вітчизняних нафтопереробних заводів за 2011 р. (табл. 1).

Елементи операційних витрат нафтопереробних заводів України у 2011 р.

Найменування показника	Надвірнянський НПЗ		Дрогобицький НПЗ		Кременчуцький НПЗ		Лисичанський НПЗ	
	грн.	%	грн.	%	грн.	%	грн.	%
Матеріальні витрати	907074	84,57	917391	85,16	17980457	93,64	11010295	93,90
Витрати на оплату праці	72803	6,79	67861	6,30	273131	1,42	136550	1,16
Відрахування на соціальні заходи	24347	2,27	22688	2,11	98500	0,51	49705	0,42
Амортизація	28798	2,68	27055	2,51	252472	1,31	218069	1,86
Інші операційні витрати	39598	3,69	42298	3,93	597635	3,11	311074	2,65
Разом	1072620	100	1077293	100	19202195	100	11725693	100

* Джерело: складено на основі [1].

Аналіз структури витрат показує, що питома вага матеріальних витрат становить в межах 84-94 %, що являється високим показником для вітчизняних підприємств. Решта елементів витрат в загальній структурі займають від 0,5 % до 3 %, що вказує на низький вплив таких витрат на собівартість продукції та залежність вітчизняних НПЗ від вартості і постачання матеріальних ресурсів, зокрема, нафти.

Виробничий процес пов'язаний не тільки з витратами прямих трудових і матеріальних ресурсів, але, також, з непрямими витратами. Ці витрати відносяться на окремих вид продукції пропорційно встановленій на підприємстві базі розподілу. До них відносять: цехові витрати, витрати на утримання та експлуатацію обладнання, витрати допоміжних виробництв, адміністративні витрати, витрати на збут тощо.

Облік виробничих накладних витрат на організацію виробництва та управління цехами, дільницями, парками та іншими підрозділами основного й допоміжного виробництва, а також, витрат на утримання та експлуатацію машин і устаткування ведеться на рахунку 91 «Загально-виробничі витрати».

Адміністративні (управлінські) витрати пов'язані з обслуговуванням і управління підприємством. З метою забезпечення належного контролю за рівнем та раціональністю витрат на управління адміністративні витрати обліковуються в розрізі всього підприємства в цілому. Облік адміністративних витрат ведеться на збірно-розподільчому рахунку 92 «Адміністративні витрати». Організація управлінського обліку та інтерпретація інформації про величину адміністративних витрат залежить від прийнятої системи їх нормування та планування. За умови диференціації витрат на управління підприємством за відділами та службами, аналітичний облік ведеться у розрізі цих структурних підрозділів.

Таблиця 1

Облік витрат, пов'язаних зі реалізацією продукції ведеться на рахунку 93 «Витрати на збут». До них відносяться витрати пакувальних матеріалів, транспортування продукції, товарів за умовами договору, витрати на оплату праці працівникам відділу збуту, амортизація, ремонт та утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів, що використовуються для забезпечення збуту продукції. Аналітичний облік збутових витрат ведеться у відомості в розрізі всього підприємства в цілому. При організації обліку за центрами витрат відповідні відомості отримують у розрізі складів і служб, пов'язаних із збутом продукції, робіт або послуг.

Для обліку інших витрат операційної діяльності використовують рахунок 94 «Інші витрати операційної діяльності». На цьому рахунку ведеться облік витрат операційної діяльності

підприємства, крім витрат, які відображаються на рахунках 90 «Собівартість реалізації», 91 «Загально-виробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», а саме: втрати від операційної курсової різниці та отримання послуг іншими постачальниками.

Отже, поділ витрат на прямі (матеріальні, трудові та інші прямі) і непрямі в управлінському обліку, як складової системи бюджетування, має вагоме значення, оскільки, виокремлення таких елементів витрат вирішує структуру та види бюджетів.

Слід звернути увагу на те, що бюджетування, як управлінська технологія, має за мету підвищити економічну ефективність та зміцнити фінансову стійкість підприємств через координацію діяльності всіх його структурних підрозділів, спрямованої на досягнення бажаного кінцевого результату.

У системі бюджетування ключовим є можливість надання необхідної, об'єктивної інформації в доступній формі для прийняття ефективних управлінських рішень. Тому, важливим постає вибір відповідних видів бюджетів, їх порядку формування та інформаційного наповнення.

Аналіз літературних джерел та практичний досвід дав можливість виявити певну логічну послідовність методики складання зведеного бюджету.

Відправною точкою виступає формування бюджету продаж (реалізації, збуту), оскільки, саме від обсягів реалізації продукції залежить рівень понесення операційних витрат. Вказаний бюджет формується на основі даних маркетингового відділу, плану випуску продукції, календарного плану надходжень грошових коштів, плану дебіторської заборгованості.

На основі бюджету продаж складаються бюджет виробництва (виробничі програма) та бюджет виробничих витрат (прямих матеріальних витрат, закупки виробничих запасів, прямих витрат на оплату праці, інших прямих витрат, загально-виробничих витрат, а також, календарний план закупівель та план кредиторської заборгованості).

Інформаційною базою для формування та аналізу показників бюджету загально-виробничих витрат є облікові дані в розрізі рахунку 91 «Загально-виробничі витрати» з формуванням аналітичних рахунків.

Автор пропонує в системі бюджетування з метою точнішого визначення величини та ве-

дення обліку витрат на виготовлення продукції формувати, також, бюджет витрат цехів допоміжного виробництва, який рекомендується Методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, однак, не використовується щодо системи бюджетування. Вихідними даними такого бюджету є дані про планові обсяги продукції, норми матеріальних та трудових витрат, які знаходяться відображенні у бюджетах витрат. Для цього загальна сума витрат допоміжних цехів розподіляється на основі окремого розрахунку використання їх продукції (робіт, послуг) за відповідними напрямками [2]. Бюджет витрат цехів допоміжного виробництва автор відносить до операційних бюджетів.

Таким чином, можна сформулювати бюджет прямих виробничих витрат, в структуру якого включатимуться бюджети: прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, витрат цехів допоміжного виробництва, загально-виробничих та інших виробничих витрат.

Бюджети продаж, виробництва та виробничих витрат формують бюджет собівартості готової продукції, який разом із бюджетами управлінських та збутових витрат виступають основою для бюджету доходів і витрат.

Управлінські витрати в основному носять постійний характер, тому інформаційним забезпеченням для формування цього бюджету виступають облікові дані в розрізі рахунку 92 «Адміністративні витрати». За умови наявності змінної частини витрат, їх розрахунок здійснюється як частка, наприклад, від обсягу продажу.

У бюджеті витрат на збут акумулюються всі бюджетні витрати, які пов'язані з реалізацією нафтопродуктів та послуг з переробки сировини. Для визначення величини збутових витрат береться до уваги облікові дані в розрізі рахунку 93 «Витрати на збут».

Бюджетний звіт про фінансові результати (бюджет доходів і витрат) є прогнозним звітом про прибутки і збитки, що містить інформацію з інших операційних бюджетів, та дозволяє передбачити розмір прибутку підприємства у бюджетному періоді.

Поряд з операційними бюджетами формуються спеціальні, до яких науковці відносять: податковий, маркетингових комунікацій, соціальних витрат, окремих програм тощо [3, с. 46-51; 4, с. 56; 5, с. 97; 6, с. 33; 7, с. 23-24].

Так, Онищенко С., Савчук В. П., Віниченко М. М. пропонують розробляти податковий

бюджет, який являє собою узагальнення інформації про величину нарахованих податків та графіку їх оплати. Автор підтримує науковців, оскільки, такий бюджет підвищує рівень контролю за сплаченими податками та платежами.

Мельник О. Г. та Кузьмін О. Є. пропонують формування бюджету маркетингових комунікацій. Так, при формуванні прогнозу реалізації необхідно враховувати, щоб планові обсяги реалізації були не меншими за точку беззбитковості. Якщо за планами складається несприятлива ситуація, то план збуту, що перевищує точку беззбитковості варто формувати паралельно з бюджетом витрат на маркетингові комунікації, які спрямовані на забезпечення бажаного обсягу збуту [5, с. 97–98]. На нашу думку розробка такого бюджету потребує великих затрат часу, складних розрахунків, та не виправдовує свого значення через його надмірність та низький рівень прогнозованості.

Автор приєднується до Киселевої Т. К., яка до спеціальних бюджетів відносить бюджети цільових бізнес-планів, проектів та програм, оскільки, планування додаткових (нових) бізнес-проектів і програм на конкретні цілі, потребують окремого формування та врахування в загальну сукупність бюджетів з метою передбачення їх впливу на діяльність підприємства в цілому.

Крім цього, з огляду на специфіку нафтопереробної галузі, зокрема, її капіталомісткість, та аналіз структури елементів операційних витрат (табл. 1), автор вважає за доцільне формувати бюджет амортизаційних відрахувань та їх використання. При використанні такого бюджету виникає можливість повніше здійснювати облік і контроль витрат за усіма елементами витрат та статтями калькуляції, що не передбачалось раніше. Форма запропонованого бюджету розробленою автором для підприємств нафтопереробної галузі, представляє собою таблицю, де у верхній частині наводяться бюджетні дані про нарахування амортизації всього по квартално та в розрізі об'єктів, які підлягають амортизації; у нижній частині наводяться бюджетні дані про використання амортизаційних відрахувань всього по квартално та в розрізі об'єктів, на які будуть направлені відрахування (таблиця 2).

Складання бюджету коштів здійснюється за допомогою бюджету доходів і витрат, бюджету капітальних вкладень та інших бюджетів, які передбачають надходження або витрачання грошових коштів. Метою цього бюджету є ефективне планування грошових потоків та забезпечення належного рівня платоспроможності підприємства.

Бюджетний баланс (прогнозний баланс) відображає інформацію про фінансовий стан

Таблиця 2

Бюджет амортизаційних відрахувань та їх використання

№ п/п	Показник	Квартал				Всього на рік
		I	II	III	IV	
1.	Нарахування амортизації всього, в тому числі на:					
1.1.	Будинки, споруди та передавальні пристрої					
1.2.	Машини та обладнання					
1.3.	Транспортні засоби					
1.4.	Інструменти, прилади, інвентар					
1.5.	Малоцінні необоротні матеріальні активи					
1.6.	Інші активи					
2.	Використання амортизаційних відрахувань всього, в тому числі на:					
2.1.	Будівництво об'єктів					
2.2.	Придбання (виготовлення) основних засобів					
2.2.1.	- з них на машини та обладнання					
2.3.	Поліпшення основних засобів					
2.3.1.	- з них на машини та обладнання					
2.4.	Придбання (створення) нематеріальних активів					
2.5.	Інші капітальні роботи					
2.6.	Погашення отриманих на капітальні інвестиції позик					

* Джерело: власна розробка.

підприємства у бюджетному періоді. Він складається на підставі балансу на початок бюджетного року, бюджетів операційних витрат, бюджету капітальних вкладень та бюджету грошових коштів.

Бюджет капітальних вкладень (інвестицій) містить в собі інформацію про бюджетні витрати, які пов'язані з вибором проектів і джерел фінансування, з метою сприяння розвитку підприємства.

Важливість формування бюджету інвестицій зумовлена залежністю інших бюджетів від прийняття рішень щодо інвестиційних вкладень. Так, наприклад, інформація про нараховану амортизацію на нововведені в дію основні засоби та оплата відсотків за кредити матиме відображення у бюджеті руху грошових коштів і бюджеті про прибутки та збитки; а змінена величина основних активів матиме місце відображення у прогнозному балансі.

Належно ієрархічно-побудована система бюджетування сприяє ефективному контролю за надходженням та витрачанням грошових ресурсів, створити необхідні умови для досягнення фінансової стратегії підприємства.

Здійснення бюджетного контролю, на основі даних управлінського обліку, передбачає управління з прямим зв'язком через формування бюджетів та управління із зворотнім зв'язком, що проявляється через порівняння фактичних показників із бюджетними з метою виявлення відхилень.

Реальність бюджету визначається величиною відхилень фактичних значень від бюджетних. Чим, нижчі показники відхилення, тим вища реальність бюджету. За умови невідповідності бюджету вимогам реальності, він перестає бути управлінським інструментом.

Прийняття управлінських рішень повинне базуватись на інформації про аналіз виконання бюджетів. Саме така інформація акумулюється у звіті про виконання бюджетів, який оформлюється у формах, аналогічних відповідному бюджету з відображенням інформації про бю-

джетні дані із перерахунком на фактичний рівень їх досягнення. Тобто, джерелом контролю та аналізу виступає управлінська звітність, що складається для забезпечення управлінців оперативною інформацією у зручній та зрозумілій формі.

IV. Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що методика управлінського обліку витрат в процесі бюджетування передбачає формування обліково-аналітичного забезпечення бюджетів, які необхідні менеджерам для отримання інформації про витрати з подальшим аналізом, коригуванням та прийняттям управлінських рішень.

1. Загальнодоступна інформаційна база даних ДКЦПФР про ринок цінних паперів [Електронний ресурс] // Бази даних. Емітенти: [сайт] / Державна установа «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України». – Режим доступу: www.smida.gov.ua, для доступу до інформ. ресурсів потрібна авторизація. – Назва з екрану.

2. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості. – К., 2001. – 141 с.

3. Онищенко С. Бюджетування в системі фінансового управління підприємством / С. Онищенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 6. – С. 42–51.

4. Савчук В. П. Особливості системи бюджетування підприємства / В. П. Савчук, М. М. Віниченко // Фінанси України. – 2002. – № 11. – С. 55–60.

5. Кузьмін О. Є. Бюджетування в системі управління організацією: теоретичні та практичні засади: [монографія] / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К.: Кондор, 2007. – 234 с.

6. Безверхий К. Бюджетування як дієвий інструмент управління непрямыми витратами промислових підприємств / К. Безверхий // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 4. – С. 31–47.

7. Киселева Т. К. Бюджетирование – механизм управления финансами предприятия / Т. К. Киселева. – Запорожье: ЦНТИ, 2005. – 140 с.

In the article investigated the methodology of accounting for costs in the budgeting on oil-processing enterprises. Sit over the features of budgeting. On the basis of the got information improved the methodology and procedures for budgeting on oil-processing enterprises.

УДК 657.6:658.27

Галуцак І. Є.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Статтю присвячено розгляду особливостей проведення аудиту основних засобів суб'єктів господарювання в сучасних умовах.

Ключові слова: аудит, основні засоби, амортизація основних засобів, аудит основних засобів.

І. Вступ. Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки пов'язаний з кардинальними змінами в структурі та формах власності, а також в організації та управлінні виробництвом. Це зумовлює необхідність вдосконалення системи облікової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Незалежне підтвердження інформації про результати діяльності суб'єкта господарювання та дотримання ним законодавства необхідне державі для прийняття рішень в області економіки та оподаткування, органам правопорядку для підтвердження достовірності фінансової звітності, яка їх цікавить.

Оскільки діяльність кожного суб'єкта господарювання передбачає наявність засобів виробництва і відповідних матеріальних умов, вони є одним з найважливіших елементів продуктивних сил, визначають їх рівень. Головною передумовою здійснення будь-якого виробничого процесу є наявність відповідних засобів праці. Їх склад і структура визначають вид діяльності та виробничу потужність суб'єкта господарювання. Отже, роль і значення засобів праці у виробничому процесі та значна їх частка в загальній вартості активів і визначають основний зміст категорії «основні засоби».

Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад і методичних підходів до вирішення проблем оцінки, обліку, аналізу і аудиту основних засобів внесли такі науковці, як Ф. Ф. Бутинець, М. Т. Білуха, М. Я. Дем'яненко, О. М. Голованов, Л. І. Гомберг, М. В. Кужельний, В. П. Завгородній, В. Ф. Палій, В. В. Сопко, Л. К. Сук та інші.

ІІ. Постановка завдання. Враховуючи економічну сутність основних засобів та їх вплив на фінансові показники підприємства (фондовіддача, фондоозброєність, фондомісткість тощо), виникає необхідність в проведенні ауди-

ту основних засобів, що є важливим етапом перевірки фінансової звітності підприємства.

Метою даного дослідження є розгляд методологічних основ проведення аудиту основних засобів, правових засад його здійснення, а також типових помилок, що можуть бути виявлені при аудиті основних засобів.

ІІІ. Результати. До основних засобів відносяться матеріальні активи, якими підприємство володіє з метою використання їх в процесі виробництва або постачання товарів, послуг, надання в оренду іншим особам, або для здійснення адміністративних функцій, строк корисного використання яких більше одного року. У процесі експлуатації вони переносять свою вартість на собівартість продукції частинами (шляхом нарахування амортизації).

Основні засоби підприємств і організацій незалежно від форм власності відображаються у бухгалтерському обліку та звітності за фактичними витратами на їх придбання, перевезення, встановлення, налагодження, державну реєстрацію, які становлять їх первісну вартість.

Основні засоби – це велика група активів суб'єкта господарювання, послідовність проведення аудиту яких має свої особливості. Важливим аспектом аудиторської перевірки основних засобів є перевірка правильності їх оцінки. Основні засоби обліковуються в натуральній і вартісній формах. Об'єкт основних засобів визнається активом у випадку, якщо існує ймовірність того, що підприємство буде отримувати в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з використанням цього об'єкта, а його вартість може бути достовірно визначена. Оцінці на дату балансу підлягають основні засоби, які відповідають умовам визнання їх активом. Основні засоби, які не відповідають умовам визнання їх активом повинні бути списані на витрати цього періоду за їх залишковою вартістю[1].

Важливим завданням є перевірка правильності формування первісної вартості основних засобів. Згідно з П(С)БО 7 придбані (створені) основні засоби зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю. Первісна вартість – це історична (фактична) собівартість необоротних активів у сумі грошових коштів або

справедливої вартості інших активів, сплачених (переданих), витрачених для придбання (створення) необоротних активів. Також необхідно звернути увагу на ті основні засоби, які були придбані за рахунок кредитів банків або інших фінансових установ (повністю або частково). Проценти за кредитами на придбання (створення) основних засобів не входять до їх первісної вартості, а відносяться на фінансові витрати звітного періоду, крім активів, які визнають, як кваліфікаційні [1]. При безоплатному отриманні основних засобів вони повинні бути оцінені за ринковою (справедливою) вартістю. Завжди треба пам'ятати, що відносно основних засобів справедлива вартість визначається у разі: безоплатної передачі основних засобів; якщо основні засоби отримані внаслідок обмінних операцій; якщо основні засоби передані як внесок до статутного капіталу.

Справедлива вартість – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу або оплата зобов'язання в результаті операцій між обізнаними, зацікавленими і незалежними сторонами. Визначення вартості основних засобів, які ремонтувалися, також має свої особливості. Вартість поліпшення основних засобів, внаслідок чого здійснюється покращення технічних характеристик, ефективність роботи основних засобів, включається до первісної вартості об'єкта, а витрати, що здійснювалися з метою підтримання основних засобів у нормальному робочому стані відносяться на витрати звітного періоду і не капіталізуються.

Одним із важливих етапів аудиторської перевірки є аудит переоцінки основних засобів, не пов'язаний зі зменшенням корисності активу. Такий аудит здійснюється на підставі вивчення документів, які містять її результати, і передбачає: перевірку відповідності записів в інвентарних картках результатам здійсненої переоцінки; перевірку правильності бухгалтерських записів, які відображають результати переоцінки основних засобів в обліку; перевірку справедливої вартості об'єктів основних засобів; перевірку правильності встановлення індексу переоцінки; перевірку правильності розрахунку переоціненої вартості основних засобів і зносу.

Тому переоцінка здійснюється професійними оцінювачами і регулюється Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 року (із змінами і доповненнями). П(С)БО 7 не встановлює процедури переоцін-

ки, не визначає осіб, котрі повинні її здійснювати, не надає форми документа, в якому повинні відобразитися результати переоцінки. Ці питання повинні регулюватися наказом про облікову політику суб'єкта господарювання, в якій вказується метод оцінки основного засобу[3]. При проведенні аудиту збереження і технічного стану основних засобів використовуються: акти інвентаризації основних засобів; акти інвентаризації обладнання, яке знаходиться на консервації та в монтажі, орендованих основних засобів; акти інвентаризації розукомплектованого обладнання, транспортних засобів; акти огляду окремих видів основних засобів (автоінспекцією тощо); реєстри синтетичного обліку; Головна книга; квартальні і річні баланси; форма 4 «Звіт про власний капітал», інвентарні картки, акти прийому-передачі, акти прийому-здачі відремонтованих, реконструйованих і модернізованих об'єктів тощо. При цьому першочергово необхідно дослідити наступне: дотримання встановлених строків проведення інвентаризації основних засобів; складання окремих актів на основні засоби, непридатні для експлуатації і такі, що не підлягають відтворенню, орендовані основні засоби; встановлення факту передачі акту інвентаризації орендодавцю; своєчасність оприбуткування у бухгалтерському обліку виявлених надлишків основних засобів та віднесення їх нестачі на винних осіб. При необхідності перевірки збереження і технічного стану основних засобів високого ступеню доказовості, аудитор проводить інвентаризацію спільно з інженером-механіком і інженером-будівельником. Це важливо при визначенні ступеню розукомплектування окремих машин і обладнання, встановлення причин наявності обладнання, яке не використовується або не встановлено[5].

При подальшій перевірці з'ясовуються факти, пов'язані зі збільшенням первісної вартості об'єктів, розкомплектованістю обладнання, наявності резервного обладнання та його збереження, обладнання, що призводить до випуску браку продукції, виявлення фактів підміни нових видів обладнання старими, використання у виробничій діяльності списаних машин і обладнання. Детальній перевірці підлягає рух основних засобів. За даними актів прийому-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів встановлюється джерело отримання основних засобів.

Далі необхідно встановити дотримання правил оформлення актів введення в експлуатацію

капітальних вкладень або актів прийому-передачі основних засобів, а також правильність відображення цих операцій на рахунках бухгалтерського обліку. Особлива увага приділяється перевірці правильності відображення придбаних основних засобів і безкоштовної передачі.

Основні засоби, отримані безоплатно, суб'єкт господарювання відображає як додатковий капітал, а на їхню вартість збільшується прибуток, що підлягає оподаткуванню. При цьому аудитор повинен ознайомитися із результатами збільшення величини оподатковуваного прибутку і переконатися в тому, що безоплатно одержане майно обліковане як об'єкт оподаткування. Списання вартості майна з рахунку 10 «Основні засоби» відноситься на зменшення статутного капіталу лише після одержання інформації від другої сторони про оприбуткування цих об'єктів [1]. При безкоштовній передачі основних засобів іншим суб'єктам господарювання їх залишкова вартість відноситься на рахунок прибутку, який залишається у підприємства. В результаті придбання за плату, в результаті обміну або будівництва, реконструкції або технічного переозброєння основного засобу, одночасно відображається джерело фінансування. Операції з придбання суб'єктом господарювання основних засобів у фізичних осіб оформляються письмовим договором купівлі-продажу із зазначенням паспортних даних продавця та утримується податок з доходів фізичних осіб. При перевірці операцій з придбання основних засобів у юридичних осіб, перевіряється правильність формування первісної вартості основних засобів. Аудиторській перевірці підлягають операції, пов'язані з вибуттям основних засобів, які мають місце при безоплатній передачі їх іншим підприємствам і організаціям в порядку перерозподілу; ліквідації в зв'язку з повним зносом; продажу зайвих і непотрібних; нестачах, виявлених при інвентаризації та перевірках; внесках в статутний капітал; передачі в довгострокову оренду; в результаті стихійного лиха тощо. Слід врахувати, що основні засоби підлягають списанню лише у тих випадках, коли відновити їх неможливо або економічно недоцільно, і вони не можуть бути реалізовані. У процесі аудиту встановлюється правильність оформлення операцій із вибуття основних засобів повноті відображення, правильність виявлення і списання одержаних доходів (витрат), дотримання вимог діючого податкового законодавства. Особливістю аудиту операцій щодо ліквідації основних

засобів є те, що аудитор має встановити правильність списання виявленого фінансового результату від ліквідації недоамортизованої частини основних засобів.

Аудитор встановлює наявність наказу керівника підприємства про створення постійно діючої комісії по списанню основних засобів і доцільність списання. Результати від ліквідації основних засобів відносяться на фінансовий результат діяльності підприємства. При списанні обладнання і транспортних засобів, які вибули в результаті аварії, до акту про ліквідацію має додаватися копія акту про аварію зі з'ясуванням причин, що викликали аварію і прийняті заходи щодо винуватих осіб.

У процесі аудиторської перевірки слід перевірити подані до затвердження акти на списання основних засобів, звіривши їх дані з технічними паспортами та проектами, отриманими у процесі перевірки об'єктів в натурі. Для перевірки достовірності списання основних засобів складається нагромаджувальна відомість виявлених фактів порушень порядку списання основних засобів, яка підписується аудитором, керівником і головним бухгалтером підприємства [5].

Наприкінці аудиторської перевірки основних засобів перевіряється відповідність даних синтетичного й аналітичного обліку. З цією метою проводиться перевірка організації аналітичного обліку основних засобів: встановлюються матеріально відповідальні особи та наявність складених з ними договорів про повну матеріальну відповідальність; ведення ними аналітичного обліку основних засобів у відомості форми ОЗ-9 «Інвентарний список основних засобів».

Черговим кроком є проведення аудиту витрат на ремонт і поліпшення основних засобів.

Завданням аудитора з даного питання є встановлення правильності визначення обсягу і собівартості проведених ремонтних робіт, використання за призначенням коштів, виділених на проведення ремонту, перенесення на валові витрати підприємства або віднесення на збільшення балансової вартості основних засобів.

Включення витрат у затрати виробництва можливе за умов, коли договором передбачено складання кошторису на проведення ремонтних робіт. Аудитор повинен ознайомитися з порядком документального оформлення господарських операцій. У первинних документах (вимога на відпуск матеріалів, наряди тощо) має бути зазначений напрямок витрат (ремонтні роботи). Аудитор може рекомендувати адміністрації

підприємства скласти річні плани проведення ремонтних робіт з поквартальною розбивкою на основі дефектних відомостей, що сприятиме посиленню контролю за ефективним використанням коштів за призначенням. Якщо капітальний ремонт проводив орендар, то необхідно встановити, які витрати він здійснив, чи відповідають вони умовам договору про оренду і правомірність відображення на рахунках бухгалтерського обліку [7]. Проводячи аудит амортизаційних відрахувань, перш за все, необхідно встановити основні завдання, які будуть досліджуватися при перевірці, а саме: правильність віднесення об'єктів необоротних активів до складу основних засобів, нематеріальних активів, інших необоротних матеріальних активів; правильність розподілу основних засобів на групи основних фондів відповідно до податкового обліку; правильність застосування норм амортизаційних відрахувань до груп основних фондів; правильність здійснення розрахунку амортизаційних відрахувань за певний період; правильність віднесення суми нарахованої амортизації на рахунки бухгалтерського обліку та відображення їх в відомостях аналітичного та синтетичного обліку; перевірка відповідності даних аналітичного, синтетичного обліку з даними фінансової та податкової звітності [9].

Основними методами, які використовуються при аудиті амортизації основних засобів, є фактична перевірка, порівняння, перерахунок, документальна перевірка та вибіркоче дослідження. Правильність нарахування амортизаційних відрахувань перевіряється аудитором шляхом розрахунку за той квартал, в якому за Головною книгою розмір нарахованої суми амортизаційних відрахувань значно відрізняється від інших кварталів [6].

Достовірність розрахунків амортизаційних відрахувань перевіряється шляхом порівняння даних реєстрів синтетичного й аналітичного обліку з інвентарними картками. Особливу увагу необхідно приділити об'єктам основних засобів, нормативні строки експлуатації яких уже минули, а також повноті перенесення амортизаційних відрахувань на валові витрати.

IV. Висновки. Отже, основні засоби займають значну частину в загальній майновій номенклатурі більшості суб'єктів господарювання, на сучасному етапі розвитку важливого значення набувають питання їх ефективного використання та збереження. Цьому значною мірою сприяє здійснення дієвого незалежного контролю за станом та використанням об'єктів основних за-

собів. Необхідність аудиторської перевірки зумовлюється тим, що найбільш достовірним джерелом інформації про господарську діяльність підприємства є дані бухгалтерського обліку та звітності. Аудит основних засобів є невід'ємною частиною загального аудиту підприємства. Перед аудитом стоять, передусім, задачі забезпечення збереження, цільового та раціонального використання власності суб'єкта господарювання. Аудит основних засобів дозволяє встановити реальний якісний та кількісний стан основних засобів суб'єкта господарювання, їх правильний облік, витрати на ремонт і поліпшення, а також правильність нарахування амортизації. Таким чином, аудит основних засобів є складним процесом, а з огляду на постійні зміни в нормативних актах стосовно їх амортизації, класифікації тощо він є дуже важливою частиною загального аудиту підприємства.

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: наказ МФУ від 27.04.2000 р. // Бухгалтерія. – 18 липня 2005 року. – №29 (652). – С. 43–48. – (нормативні директивні правові документи).

2. Бабяк, Н. Д. Амортизаційна політика підприємства на сучасному етапі реформування економіки України [Текст] / Н. Д. Бабяк // Теорія і практика перебудови економіки: матер. Другої Всеукр. НПК. – Черкаси: Вид-во ЧДТУ. – 2006. – С. 61–64.

3. Бутинець, Ф. Ф. Організація бухгалтерського обліку [Текст]: підручник / Ф. Ф. Бутинець, О. П. Войналович, І. Л. Томашевська. – 4-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: Рута, 2005. – 528 с. – ISBN 966-574-501-8. 3. Войтенко, Т. Все про облік основних засобів (фондів) [Текст] / Т. Войтенко, О. Піроженко, О. Маханько, В. Кузнецов. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор. – 2008. – 440 с. – ISBN 966-312-406-7.

4. Гура, Н. О. Економічний зміст амортизації основних засобів та проблеми її нарахування [Текст] / Н. О. Гура // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3 (53). – С. 73–74.

5. Гончарук, Я. А. Аудит [Текст]: навчальний посібник / Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький. – 3-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 443 с. – ISBN 966-346-207-8.

6. Домбровська, Н. Р. До питання нарахування амортизації основних засобів [Текст] / Н. Р. Домбровська // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 4. – С. 45–48.

7. Івануса, Н. І. Організація обліку ремонтів і модернізації необоротних матеріальних активів [Текст] / Н. І. Івануса // Наука й економіка – 2008. – № 4 (12). – С. 89–93.

8. Козьменко, С. Н. Амортизация и оптимальные сроки службы техники [Текст] / С. Н. Козьменко, Т. А. Васильева, С. П. Ярошенко. – Сумы: Деловые перспективы, 2005. – 223 с. – ISBN 978-966-680-442-9.

9. Кулаковська, Л. П., Організація і методика аудиту [Текст]: навчальний посібник / Кулаковська Л. П., Піча Ю. В. – 3-е вид. – К.: Каравела, 2006. – 560 с. – ISBN 966-8019-63-4.

The article considers the modern trends and features of audit conducting of the fixed assets of the enterprises.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ КРИЗИ

У статті розглядається інвестиційна діяльність в умовах кризи, дається визначення сутності «кризи». Досліджуються особливості залучення інвестицій за умов кризового стану, розглядаються два напрями інвестицій.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, кризовий стан, строк окупності.

I. Вступ. Процес економічної трансформації, який характеризується нестабільністю та швидкою зміною оточуючого середовища підприємств призводить до високої ймовірності погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання, що накладає відбиток на здійснення інвестиційної діяльності. Проблема побудови системи інвестиційної діяльності та управління нею в кризовій ситуації недостатньо досліджена. Окремі згадки стосовно особливостей прийняття інвестиційних рішень в умовах кризового стану можна зустріти в роботах західних дослідників, зокрема М. А. Поукока і А. Х. Тейлора [8], Б. Райана [5], Бріггема [2] та ін. В роботах з антикризового менеджменту російських і вітчизняних авторів, це питання також недостатньо досліджене і висвітлене.

II. Постановка завдання. Метою даного дослідження є інвестиційна діяльність в умовах кризи.

III. Результати. Поняття «криза» багатьма розглядається як несприятлива загальноекономічна ситуація. На мікрорівні М. А. Поукок і А. Х. Тейлор такою ситуацією вважають отримання підприємством збитків [8, с. 235]. Згідно інших авторів (А. П. Градова, Б. І. Кузіна та ін.) кризовий стан підприємства можна охарактеризувати як втрату платоспроможності. На їх думку, кризовий стан настає тоді, коли всі можливості підтримання конкурентних переваг в рамках існуючої місії вичерпані [6, с. 70]. Дослідник антикризового управління Чернявський А. Д. характеризує кризову ситуацію як переломний етап у функціонуванні будь-якої системи, в процесі якого система підпадає під вплив ззовні чи з середини, що вимагає якісно нового реагування з боку системи. За його словами, основна особливість кризи в тому, що вона передбачає загрозу руйнування системи [9, с. 74]. Західні

менеджери характеризують кризову ситуацію наявністю загроз пріоритетним цілям і цінностям, несподіваністю її настання та необхідністю дуже швидкого реагування на загрозу [9, с. 74]. О. В. Балашов та Г. М. Козлова [1, с. 43-44] ототожнюють для підприємства кризову ситуацію із станом неспроможності виконувати свої зобов'язання.

Підсумовуючи досліджені літературні джерела, кризову ситуацію з точки зору підприємства можна охарактеризувати як одну із двох або поєднання таких ситуацій:

1. Низький рівень платоспроможності.

2. Незаплановане отримання збитків у формі від'ємних грошових потоків (а не бухгалтерського збитку).

Очевидно, що між цими показниками існує тісний зв'язок, проте, як стверджують А. П. Градов та Б. І. Кузіна [6, с. 15], це дійсно лише при дотриманні певних умов і фінансових пропорцій, оскільки взаємозв'язок між платоспроможністю підприємства і його ефективністю достатньо складний і його виявлення вимагає спеціальних досліджень. Не заперечуючи складності такого зв'язку, в загальному можна стверджувати, що такий зв'язок існує і, як показують наші дослідження, він досить тісний. Проте дуже важливо з'ясувати яка з ситуацій є небезпечнішою та який напрямок зв'язку. Отримання прибутків підприємством та однакових інших умов, призводить до збільшення грошових коштів та власного капіталу у структурі балансу підприємства, що підвищує платоспроможність підприємства. Безперечно, прибуток є джерелом підвищення добробуту власників підприємства та основною метою підприємницької діяльності в ринкових умовах. Проте тимчасова збитковість підприємства є звичайним явищем, адже на формування прибутку (чи збитку) впливають багато чинників оточуючого середовища, в перше чергу, пов'язаних з ринком збуту. Теоретично, підприємство може отримувати збитки у певному розмірі в короткостроковому періоді, якщо в довгостроковому забезпечується достатній рівень рентабельності.

Стосовно платоспроможності, то навіть один випадок неплатоспроможності підприємства є критичним і несе велику загрозу його існуван-

ню. Якщо фінансовий стан підприємства недостатньо міцний, зіткнувшись з ситуацією неплатоспроможності, підприємство стає банкрутом. При цьому, сама наявність платоспроможності не впливає на прибутковість підприємства (лише опосередковано через меншу потребу у кредитних ресурсах, а значить і менші витрати на обслуговування боргів).

Мабуть найбільш кризовим можна вважати для підприємства стан банкрутства. Згідно законодавства України, під банкрутством розуміється визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Оскільки банкрутство пов'язане з неплатоспроможністю, то підтримання платоспроможності підприємства є дуже важливим.

Порівняно із збитковістю, неплатоспроможність є небезпечнішою для підприємства, що підтверджується дослідженнями в США: «необхідно усвідомити, що недостатня ліквідність потопить корабель швидше, ніж просто відсутність прибутків, розрахована за звичайною бухгалтерською методикою.» [8, с. 234]. Отже, основною характеристикою кризової ситуації ми вважаємо зниження до небезпечного рівня чи втрату платоспроможності, тобто загрозу банкрутства.

Кризовий стан підприємства є результатом одночасно негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників щодо даної організації. Зовнішні чинники можуть бути міжнародного і національного характеру. Згідно дослідників антикризового управління А. П. Градова та Б. І. Кузіна [6, с. 18], міжнародні чинники формуються під впливом загальноекономічного характеру (економічна циклічність розвитку провідних країн, стан світової фінансової системи), стабільність міжнародної торгівлі, яка залежить в свою чергу від укладених міжурядових угод, міжнародної конкуренції тощо. До національних чинників, що справляють суттєвий вплив на фінансовий стан кожного суб'єкта господарювання, можуть бути віднесені політичні, економіко-демографічні, культурні і науково-технічні.

А. Д. Чернявський при дослідженні причин кризового стану, виділяє природні, екологічні, виробничо-технічні, фінансово-економічні, соціально-психологічні чинники, зазначаючи, що до кризового стану підприємство може привести і навмисний силовий вплив ззовні [9, с. 74]. Але

останнє є нічим іншим, як діями конкурентів чи інших осіб, що існуючий стан розвитку суспільних відносин дозволяє робити у значних масштабах.

До внутрішніх чинників, які визначають розвиток підприємства та є результатом його діяльності, згідно Градова П. П. та інших, можна віднести рівень фінансового управління, маркетингу, продуктивності ресурсів та якості стратегії [6, с. 19]. Аналіз літератури з питань управління в умовах кризи дає змогу зробити висновок, що настати кризова ситуація може через зниження доходів і/ або збільшення витрат в розмірі, що загрожує продовженню господарської діяльності підприємства, а також через неузгодженість грошових потоків. Основною внутрішньою причиною таких негативних змін є менеджмент.

Частка впливу зовнішніх та внутрішніх факторів може бути різною. Згідно М. А. Поукока і А. Х. Тейлора, [8, с. 233] зовнішні та внутрішні фактори рівнозначно відповідальні за настання кризових ситуацій. Згідно оцінок А. П. Градова і Б. І. Кузіна, [6, с. 18-20] в розвинувтих країнах із стійкою політичною і економічною системою банкрутство підприємства на 1/3 залежить від зовнішніх і на 2/3 від внутрішніх чинників. Ці ж автори стверджують, що в малих підприємствах США дев'яносто процентів невдач пов'язані з недосвідченістю менеджерів, некомпетентністю керівництва і його невідповідністю змінним умовам зовнішнього середовища, зловживаннями, що призводить в цілому до неефективного управління. Інші російські дослідники [7, с. 270] також зазначають, що незважаючи на складну ринкову обстановку, жорстку податкову політику і недостатню підтримку держави, в більшості випадків погіршення стану підприємств пов'язане із неефективною системою управління ними, неекономічним і нетехнологічним виробництвом, слабким врахуванням ринкових умов господарювання у всіх аспектах (кон'юнктура, ціноутворення, ризику та ін.).

Стосовно джерел фінансування інвестицій, то за умов кризового стану підприємства використання власних джерел інвестиційних ресурсів є вкрай обмеженим і виникає потреба залучати інвестиційні ресурси ззовні. Це може здійснюватися за рахунок отримання позичок чи збільшення власного капіталу шляхом залучення внесків існуючих або нових власників (сторонніх інвесторів).

В кризовій ситуації кредитоспроможність

підприємства значно погіршується, що робить його мало привабливим для кредиторів. В таких умовах отримання позичок підприємством може бути просто неможливим, оскільки вони призводять до погіршення фінансового стану та платоспроможності, підвищення вразливості підприємства при несприятливих змінах оточуючого середовища тощо. Крім того, позичальник має відповідати вимогам кредитної установи, серед яких і вимоги щодо платоспроможності і рибуктовості.

Одним із шляхів залучення коштів для виходу з кризового стану може бути залучення стороннього інвестора який стає співвласником підприємства. При цьому значний вплив на успішність залучення капіталу має відігравати дивідендна політика акціонерного товариства для залучення портфельних інвесторів та для привабливості акцій на фінансовому ринку.

Кризова ситуація може впливати на вибір показників оцінки інвестиційного проекту. Як було нами з'ясовано, за умов доступності фінансових ресурсів, найкращим показником оцінки інвестицій є чиста поточна вартість (ЧПВ). Проте в умовах високої вартості та складності залучення інвестиційних ресурсів кращим показником може виступати період окупності інвестицій (ПО). Переваги строку окупності порівняно із іншими показниками в даному випадку полягають в наступному:

В умовах нестачі ресурсів для підприємства важливим є отримання більших грошових потоків у перші періоди реалізації проекту.

Проекти із меншим строком окупності є менш ризикові, що позитивно впливає на стабілізацію становища підприємства.

Період окупності визначається як очікувана кількість років, необхідних для відшкодування початкових інвестицій чистими грошовими потоками проекту. Інвестиційний проект є економічно вигідним, якщо строк окупності інвестицій значно менший від строку служби активної частини основних виробничих фондів, а також менший від фактично досягнутого строку окупності капіталовкладень у даній галузі. Хоча метод окупності ігнорує грошові потоки поза періодом окупності і не розглядає зміну вартості грошей у часі. Однак, цей метод пропонує інформацію щодо ризикованості та ліквідності проекту, тому що він показує, скільки часу капітал буде мати завищений рівень ризику.

Розрахунки показують, що за нерівномірних чистих грошових потоків інвестиційного про-

екту показники внутрішньої норми окупності і чистої поточної вартості можуть суперечити показнику періоду окупності. При практичному застосуванні слід використовувати різні показники, тому що кожен з них пропонує інформацію про різні аспекти ефективності інвестицій. З нашої точки зору, в умовах погіршеного фінансового стану чи кризовій ситуації доцільно орієнтуватися на показник періоду окупності, а як допоміжні можна використовувати ВНО і ЧПВ як найбільш точні. За звичайних умов кращими показниками виступають ВНО і ЧПВ.

При прийнятті інвестиційних рішень доцільно орієнтуватися на альтернативний строк окупності. Його можна визначати як:

1. Обернену альтернативній дохідності інвестованого капіталу. Це доцільно при інвестуванні за рахунок власних коштів.

2. Обернену вартості інвестованого капіталу – при інвестуванні за рахунок позичок чи змішаного фінансування.

Залучення позичкового капіталу можливе на основі так званого проектного фінансування, за якого сам проект є засобом обслуговування боргових зобов'язань. В розвинутих країнах цей метод використовується вже десятки років.

IV. Висновки. Зменшення обсягів інвестицій у розвиток підприємства або взагалі їх припинення у кризовій ситуації має негативний вплив на потенціал розвитку підприємства та його конкурентоздатність. Таким чином потрібно виділяти і контролювати два напрямки інвестицій: інвестиції на підтримання поточної діяльності та інвестиції у розвиток підприємства. У фінансово складних ситуаціях є схильність скорочувати саме другий напрямок інвестицій, що дуже небезпечно для довгострокового розвитку підприємства.

1. Балашов О. В. Фінансові важелі управління фірмою // О. В. Балашов, Г. М. Козлова // Фінанси України. – 1996. – № 8. – С. 43-46.

2. Брігхем Є. Г. Основи фінансового менеджменту: Пер. з англ. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.

3. Валинурова Л. С. Инвестирование : учебник для студ. высш. учебн. завед. / Л. С. Валинурова, О. Б. Казакова. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 448 с.

4. Навроцька Н. А. дуалізм впливу прямих іноземних інвестицій на приймаючі країни / Н. А. Навроцька // Бізнес Інформ. – 2012. – № 1. – с. 61-70.

5. Райан Б. Стратегический учет для руководителя: Пер. с англ. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.

6. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Градов А. П., Кзин Б. И., Федотов А. В. // Под-

ред. А.П. Градова, Б.И. Кузина.– С-Пб.: Специальная литература, 1996. – 510 с.

7. Управление инвестициями: В 2 т. /Шермет В. В., Павлюченко В. М., Шапиро В. Д. и др. / Под ред. Шермета В. В. – М.: Высшая школа, 1998. Т. 1. – 416 с.

8. Финансовое планирование и контроль: Пер. с англ. / Под ред. Поукок В. М., Тейлор А. Х. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 480 с.

УДК 336.74:657.213

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЙ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Заяць М. Я.

У статті проаналізовано еволюцію теорій грошово-кредитного регулювання економіки в регіональному розрізі. Зроблено висновок про можливість адаптації окремих із них в економіку України.

Ключові слова: грошово-кредитні відносини, регіон, економічні теорії.

I. Вступ. Формування ринкового механізму господарювання зумовлює необхідність дослідження західних концепцій використання грошово-кредитної політики та їх адаптації до економічних процесів в Україні, оскільки застосування різних теорій грошово-кредитного регулювання в історичному аспекті було зумовлено різноманітними об'єктивними економічними проблемами.

II. Постановка завдання. Дослідження еволюції теорій грошово-кредитного регулювання економіки доцільно проводити згідно двох основних напрямків: абстрактної та прикладної теорій грошей.

Прихильники абстрактної теорії грошей прагнули знайти вичерпну відповідь на питання, що пов'язані з виявленням суті і внутрішньої природи та форми грошей. Прихильники прикладної теорії грошей не зосереджували увагу на з'ясуванні природи грошей, вони досліджували реальний механізм впливу грошового фактора на економіку, яким має бути його використання державою в її економічній і грошово-кредитній політиці [2, 3]. До прагматичних теорій грошей можна віднести кейнсіанську та монетаристську теорії грошей, що домінували в економічній науці у ХХ столітті.

III. Результати. На Заході у середині 30-х років ХХ ст. бере свій початок напрямок у теорії

9. Чернявський А. Д. Організація управління: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 136 с.

In the article investment activity is examined in the conditions of crisis. Determination of essence is given «crisis». The features of bringing in of investments are probed. Attention applies on the crisis state. Two is examined directions of investments.

грошей – теорія переваг ліквідності. Основоположником вважається економіст, засновник сучасної макроекономічної теорії Джон Мейнард Кейнс. Основи теорії грошей закладені в його наукових працях, насамперед у роботі “Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей”. Д. Кейнс уперше піддав конструктивній критиці класичну теорію макроекономічного регулювання, що панувала доти. На протипагу класичній теорії ринкового саморегулювання і державного невтручання в економіку він запропонував альтернативну макроекономічну теорію, в основі якої лежить державне регулювання економіки. Це явище отримало в науці назву – кейнсіанська революція, яка ґрунтувалась на наступних аргументах [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,12]:

1. Процентна ставка гарантує забезпечення рівноваги між заощадженнями та інвестиціями, оскільки власники заощаджень та інвестори – це зовсім різні економічні групи, які в процесі прийняття рішень керуються неоднаковими мотивами. При цьому процентна ставка не відіграє ролі єдиною чинника, окрім неї, на рівень заощаджень впливають також інші фактори, які не відображають прагнення людей одержувати доходи від заощаджень.

2. Процентна ставка не є єдиним чинником і при вирішенні питання про необхідність інвестування. Важливим фактором, який визначає величину інвестицій є також норма чистого прибутку, очікуваного від інвестування.

3. Крім поточних заощаджень, на грошовому ринку існують два інші джерела інвестицій: готівкові заощадження та кредитні установи, які здатні мультиплікативно примножувати заощаджені гроші, внаслідок чого величина інвестицій може перевищити заощадження.

4. Кейнсіанці ставлять під сумнів класичне положення про високу еластичність цін і заробітної плати, особливо в бік зниження останньої при зменшенні сукупного попиту.

5. При визначенні об'єктів державного впливу на економіку кейнсіанці виходять із того, що головною причиною спаду виробництва є недостатність сукупного попиту. На їхню думку, відставання сукупного попиту від сукупної пропозиції породжують два головні фактори: психологія споживачів, тобто домашніх господарств – зі збільшенням їхнього доходу зменшується та його частка, яка йде на споживання, і збільшується та, яка спрямовується на заощадження.

6. Зниження ефективності капіталу. Зі збільшенням обсягів нагромадження капіталу норма прибутку зменшується відповідно до закону спадної продуктивності капіталу, дана тенденція обумовлюється зниженням можливостей реалізувати вироблені продукти за достатньо високими цінами внаслідок зменшення граничної схильності до споживання.

Отже, зменшення граничної схильності до споживання знижує інвестиційний попит як компонент сукупного попиту. Таким чином, згідно з кейнсіанською теорією, не пропозиція створює попит, а навпаки, попит створює власну пропозицію. Тому головним об'єктом державного втручання в економіку повинен бути сукупний попит, який у кейнсіанській теорії отримав назву "ефективний попит".

На основі кейнсіанської теорії інфляції сформувався теорія А. Філіппса, яка в 60-ті роки ХХ ст. стала основою для державного регулювання зайнятості та виробництва. А. Філіпп описав закон, котрий виявляє жорстку обернену залежність між безробіттям і заробітною платою: чим вищий рівень безробіття, тим менший приріст номінальної зарплати, а на основі даного висновку він встановив існування тісного зв'язку між заробітною платою і рівнем цін, що в результаті зумовлює таку залежність: чим нижчий рівень безробіття, тим вищий рівень інфляції. Дану залежність автор відобразив за допомогою кривої, яка в економічній теорії дістала назву "кривої Філіппса".

Теорія А. Філіппса фактично підтверджує положення Дж. Кейнса, що додаткова емісія сприяє збільшенню сукупного попиту і, відповідно, стимулює економічне зростання. Першочерговим завданням для державного регулювання, вважали представники даного напрямку, повинно бути забезпечення стабільності вартісних

показників, в яких виражаються розміри заощаджень, а також "забезпечення стабільності цін за допомогою всіх засобів, наявних у їх розпорядженні [7, 9, 11,12].

Кейнсіанська концепція стала теоретичним обґрунтуванням методів державного регулювання країн Заходу до 70-х років ХХ століття. Основні положення, що відстоюються кейнсіанською теорією у сфері грошового обігу, наступні.

Ринкова економіка є нестійкою системою, що має чимало внутрішніх недоліків, тому держава повинна регулярно використовувати різні інструменти регулювання економіки, зокрема й грошово-кредитні. Ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків у зміні пропозиції грошей і номінального ВВП такий: зміна грошової пропозиції є причиною зміни рівня процентної ставки, що, у свою чергу, зумовлює зміну в інвестиційному попиті і через мультиплікативний ефект – зміну в номінальному ВВП. Основне теоретичне рівняння, на якому базується кейнсіанство:

$$Y = C + G + I \pm NX, \quad (1.1)$$

де Y – номінальний ВВП; C – споживчі витрати; G – державні витрати; I – приватні інвестиції; NX – чистий експорт.

Кейнсіанці відзначають, що чутливість номінального ВВП до зміни пропозиції грошей достатньо велика, а центральний банк при проведенні грошово-кредитної політики повинен володіти значним запасом економічної інформації. Крім того, між приростом грошей в обігу, інвестиціями та наповненням ринку товарами і послугами існує певний часовий лаг. Таким чином, при високій процентній ставці попит на готівку зменшується, при низькій – навпаки, зростає. Отже, рівень відсотка в кейнсіанській теорії є головним фактором, що призводить до зміни попиту на гроші.

Кейнсіанська модель грошового ринку сполучає функцію попиту на транзакційні і спекулятивні залишки, а також враховує мотив обачності, що фактично єднає її з портфельною теорією попиту на гроші. У зв'язку з вищевикладеним кейнсіанці вважають монетарну політику неефективним засобом регулювання економіки, як, наприклад, фіскальну або бюджетну політику.

У 70-х рр. ХХ ст. спостерігалася криза кейнсіанської школи. В економічній науці провідним став неокласичний напрям, зокрема його сучасна форма – монетаризм. Головний теоретик сучасного монетаризму – відомий американський

економіст, лауреат Нобелівської премії М. Фрідмен. Монетаризм базується на переконанні, що ринкова економіка – внутрішньостійка система. Всі негативні моменти – результат некомпетентного втручання держави в економіку, яке треба звести до мінімуму.

Кореляція між грошовим чинником (масою грошей в обігу) і номінальним ВВП виявляється тіснішою, ніж між інвестиціями і ВВП. Динаміка ВВП слідує безпосередньо за динамікою в зміні пропозиції грошей. Монетаристи відзначають, що існує певний взаємозв'язок між кількістю грошей в обігу і загальним обсягом проданих товарів і послуг у межах національної економіки. Цей зв'язок виражається рівнянням обміну І. Фішера:

$$M \times V = P \times Q, \quad (1.2)$$

де M – кількість грошей в обігу; V – швидкість грошей; P – середня ціна товарів і послуг; Q – кількість товарів і послуг, вироблених національною економікою протягом певного періоду часу (за рік).

$P \times Q$ дорівнює сукупності грошових коштів, що обернулися протягом року. Кількість проданих товарів і послуг за певний час (Q) приблизно дорівнює виробництву за той же період (Y). Тотожності тут немає, оскільки за період t можуть продаватися й товари, які були створені раніше, скажімо, за період $(t-1)$. Ці товари увійдуть у показник Q , але не увійдуть до показника поточного виробництва Y . Оскільки частка таких товарів у загальному кругообігу мала, то економісти допускають рівність $Q = Y$. Якщо P – середня ціна одиниці продукції, то

$$M \times V = P \times Y, \quad (1.3)$$

де $P \times Y$ – обсяг виробництва в грошовому вираженні, або номінальний ВВП. Тоді Y можна розглядати як реальний ВВП, а P – як дефлятор ВВП.

Прихильники кількісної теорії грошей вважають, що цілком коректно зробити допущення про постійність швидкості грошей. Якщо величина V постійна, її можна замінити визначеним коефіцієнтом (a), тоді рівняння кількісної теорії грошей набуде вигляду: $aM = PY$. У такому записі це рівняння виражає залежність номінального ВВП від грошової пропозиції, тобто зміна кількості грошей повинна викликати пропорційну зміну номінального ВВП за умови постійної швидкості обігу грошей.

Згідно з неокласичною теорією реальні виробництва визначають наявні на даний момент в економіці фактори виробництва. Отже, зміна

номінального ВВП обумовлена тільки зміною цін. Таким чином, відповідно до кількісної теорії грошей, рівень цін пропорційний кількості грошей в обігу. Але якщо це так, то і зміна рівня цін знаходитиметься також у визначеній залежності від зміни грошової пропозиції. У свою чергу, зміна рівня цін – це показник темпу інфляції. Отже, приріст грошової маси визначатиме, згідно з кількісною теорією грошей, темп інфляції.

Причинно-наслідковий зв'язок між пропозицією грошей і номінальним ВВП здійснюється не через процентну ставку, а безпосередньо. Фактично відомі вхідні-вихідні впливи пропозиції грошей на ВВП, сам же механізм впливу грошей прихований. М. Фрідмен спробував пояснити цей механізм, увівши проміжну категорію – "портфель активів", тобто сукупність всіх ресурсів, якими володіє індивідум. М. Фрідмен відзначає, що кожна людина звикає до визначеної структури своїх активів: співвідношення готівки та інших видів активів. При збільшенні грошової пропозиції звичне співвідношення змінюється, і щоб відновити його, люди починають пред'являти попит на реальні і фінансові активи. Сукупний попит зростає, а це призводить до зростання ВВП.

На підставі цього М. Фрідмен запропонував "грошове правило" збалансованої довгострокової монетарної політики, а саме: держава повинна підтримувати обґрунтований постійний приріст грошової маси в обігу. Монетарне правило М. Фрідмена – контроль збільшення грошової маси в обігу в межах 3-5 % за рік. Саме такий приріст грошової маси викликає ділову активність в економіці. У разі неконтрольованого збільшення грошової пропозиції (понад 3-5 % за рік) відбуватиметься розкручування інфляції, а якщо темп вливань в економіку буде нижче 3-5 % річних, то темп приросту ВВП зменшуватиметься.

Основні принципи сучасної ринкової економіки, сформульовані М. Фрідменом та іншими економістами – представниками "чикагської школи" (Ф. Найтом, Дж. Стігнлер, Дж. Вайнером, Г. Саймонсом, Ф. Кейгеном, А. Голдменом) наприкінці 50-х років ґрунтувались на:

- саморегулюванню ринку;
- вільній конкуренції;
- джерелом труднощів і криз є зовнішні фактори та втручання держави в економіку, а тому необхідно до мінімуму обмежити регулюючу роль держави;

– головним чинником економічного регулювання є кредитно-грошова політика;

– основним змістом грошово-кредитної політики є обмеження заробітної плати, адже саме вона безпосередньо впливає на ціни;

– грошово-кредитна політика повинна формуватися згідно з теорією очікувань, оскільки саме особливості споживачів з їх очікуваннями формують соціальне середовище, в якому функціонує ринкова економіка [7, 9, 11-12].

Проаналізувавши та узагальнивши методологічні підходи учених двох основних теорій грошей кейнсіанства та монетаризму доцільно зробити наступні висновки, а саме:

– в економічній теорії не існує єдиної точки зору, а фактично вона є протилежною щодо характеру впливу монетарних чинників на реальні макроекономічні показники в короткому та довгостроковому періодах;

– теорія монетаризму стверджує, що в довгостроковому періоді гроші залишаються нейтральними стосовно реального ВВП, зайнятості, інвестицій і впливають лише на номінальні значення цих показників. У короткому періоді зміна обсягів грошової пропозиції може спричинити зміни в реальних показниках, але ефект цей буде короткостроковий: через певний час темпи зростання реальних показників виробництва повернуться до попереднього рівня, змінивши при цьому тільки ціни.

Сучасні теоретичні моделі грошово-кредитної політики є синтезом кейнсіанства і монетаризму, в якому враховані раціональні положення кожної з теорій. У довгостроковому періоді в грошово-кредитній політиці сьогодні переважає монетаристський підхід. Разом з тим держава не відмовляється в короткостроковому періоді від дії безпосередньо на процентну ставку в цілях швидкого економічного маневрування.

Кейнсіанська теорія традиційно розглядає монетарну політику з точки зору її дискреційного характеру, що дозволяє уряду легше маневрувати між різними, часто альтернативними цілями. У монетаристській теорії, навпаки, головне значення має проведення не дискреційної монетарної політики. Якщо у кейнсіанській теорії головним об'єктом макрорегулювання у монетарній сфері є відсоткова ставка, то в монетаристській концепції – обсяг грошової маси.

Дослідження теоретичних засад грошово-кредитних засобів регулювання економіки неможливе без аналізу монетарної і фіскальної політики у відкритих економіках, здійсненого

Робертом Манделлом на початку шістдесятих років ХХ століття [7, 9, 11-12]. У своїх новаторських роботах про короткострокові ефекти стабілізаційної політики Манделл розглядає короткострокові ефекти монетарної і фіскальної політики у відкритій економіці.

Манделл розширив так звану модель IS-LM для закритої економіки, розроблену Джоном Хіксом, ввівши в неї зовнішню торгівлю і рух капіталу. Ця модель прояснює рух капіталу у відповідь на різницю облікових ставок і реакцію чистого експорту на співвідношення цін на місцеві та іноземні товари – реальний обмінний курс. Манделл показав, що результати стабілізаційної політики залежать від міжнародної мобільності фінансових активів. Зокрема, він показав, що ефект економічної політики залежить від режиму обмінних курсів: при плаваючих курсах монетарна політика стає сильною, а фіскальна – безсилою, тоді як при фіксованих курсах спостерігається зворотне. Плаваючі обмінні курси та високий ступінь мобільності капіталу – такий монетарний режим сьогодні існує в багатьох країнах.

Манделл ввів в економічну науку принцип ефективної ринкової класифікації та концепцію комбінації політик. Принцип ефективної ринкової класифікації полягає в тому, що кожен інструмент економічної політики повинен бути максимально задіяним для вирішення тих задач макроекономічної адаптації, де його використання найбільш ефективне. Комбінація політик – послідовність використання наявних у розпорядженні влади інструментів економічної політики для досягнення макроекономічної рівноваги. Манделл приділяв багато уваги різниці в темпі змін на різних ринках, а також виявив необхідність зв'язку між цілями та інструментами політики більше, ніж необхідність децентралізації як такої.

Проте, пояснивши умови такої децентралізації, Манделл передбачив ідею, яка протягом тривалого часу була загальноприйнятою: на центральний банк має бути покладена децентралізована відповідальність за стабільність цін.

Особливе місце при дослідженні та аналізі теорій грошово-кредитного регулювання слід віддати працям видатного вітчизняного науковця М. Туган-Барановського. Зокрема, визначне місце у наукових працях М. Туган-Барановського посідає теорія грошей і грошового обігу, в якій автор намагався синтезувати погляди у цій ділянці своїх попередників. З необхідності гро-

шового обігу для господарства впливає питання про цінність грошей. Воно є чи не найголовнішим у теорії грошей. З того приводу М. Туган-Барановський писав: «Центральним питанням у теорії грошових відносин і в той же час відповідним пунктом для всіх подальших визначень їх специфічності є питання про чинники, що визначають цінність грошей. Якщо в зазначеному пункті теорії існують неясності, то всі її подальші висновки будуть хиткими та невизначеними» [11].

Між тим, як відзначав М. Туган-Барановський, у сучасній йому економічній науці не існує загальноприйнятої теорії цінності грошей. Натомість є дві теорії, що конкурують між собою: кількісна і товарна. Критично розглядаючи ці теорії, учений зазначив вади і переваги кожної з них, а також запропонував власну теорію цінності грошей, яку він називає кон'юнктурною.

На початку ХХ століття в економічній науці, безумовно, панувала кількісна теорія грошей, запропонована Ірвінгом Фішером. М. Туган-Барановський повністю погоджується із рівнянням обміну І. Фішера, згідно з яким виражена у грошах сума усіх покупок дорівнює вираженій у грошах сумі продажу. Він лише пропонує критично поглянути на деякі аспекти цієї теорії. Це був сміливий крок з боку М. Туган-Барановського, оскільки беззаперечність і відсутність вад у кількісній теорії не піддавалась у той час жодному сумніву.

Критичні зауваження М. Туган-Барановського щодо кількісної теорії зводяться до наступного [1, 11]:

1. Зміна кількості грошей має безсумнівну тенденцію впливати на грошові ціни. Це може відбуватися такими способами: через зміни суспільного попиту на товари; через зміну дисконтного відсотка; через зміни у суспільній свідомості.

2. Зміна кількості грошей призводить до негайного збільшення цін на усі товари лише у тому випадку, коли це збільшення є наслідком зміни грошової одиниці державою. Тобто, кажучи сучасною мовою, відбувається деномінація. У решті ж випадків зміни грошових цін вимагають достатньо довгого періоду часу і відбуватимуться нерівномірно для кожного виду товару.

3. Попередні висновки дають змогу зробити припущення, що короткострокові зміни кількості грошей можуть помітно не впливати на рівень цін. Головний висновок, до якого прихо-

дить М. Туган-Барановський, полягає у тому, що кількісна теорія правильно відображає випадок, коли спостерігається збільшення кількості грошей у країні, що можливо тільки за умов випуску паперових грошей, для аналізу яких вона і має бути використана. Коли йдеться про металеві гроші, зміна їхньої цінності майже ніколи не є наслідком зміни їхньої кількості.

4. У 50-ті роки ХІХ ст. («золота лихоманка» у Каліфорнії та Австралії) підвищення видобутку золота практично не привело до підвищення рівня цін.

Український економіст вибудував теорію цінності грошей у межах власної концепції промислових циклів. Він зазначав, що поряд із тривалими періодами зміни товарних цін є ще й правильні періодичні коливання товарних цін, що охоплюють приблизно десятиліття. Саме ці коливання безпосередньо пов'язані з промисловими циклами.

Отже, на думку М. Туган-Барановського, цінність грошей – це несвідомий, або позасвідомий, стихійний продукт загальної кон'юнктури товарного ринку. І причини зміни цінності грошей (йдеться про металеві гроші) майже ніколи не є наслідком зміни кількості грошей у народному господарстві.

Головна цінність кон'юнктурної теорії у тому, що зміни цінності грошей викликаються не змінами умов попиту і пропозиції окремих товарів, а змінами умов загальної кон'юнктури товарного ринку, тобто загальними умовами товарно-грошового ринку. Далі М. Туган-Барановський стверджує: «до цього часу державна влада майже не ставила перед собою завдання планомірно впливати на цінність грошей. Це стосується і цінності товарів: і у цій галузі суспільна влада, як правило, поводитися абсолютно пасивно, віддаючи утворення товарних цін на розсуд вільної гри економічних сил. Однак між цінністю товарів і цінністю грошей є принципова відмінність: цінність товару створюється на основі свідомих розцінювань окремих індивідів, чим держава керувати не може, натомість цінність грошей є позасвідомим стихійним продуктом соціальної взаємодії, що повною мірою допускає державне регулювання. Тому завдання планомірної політики грошового обігу, що ставить собі за мету регулювання цінності грошей, не містить у собі нічого неможливого. Для економічної науки на передній план висувається нове завдання величезної практичної значущості – вироблення основ раціональної грошової політики» [13].

Отже, М. Туган-Барановський першим з економістів приходять до висновку, що державна грошово-кредитна політика не лише має право на існування, але і стає необхідною у сучасному господарстві. Українському економістові належить перша аргументація державної політики у сфері грошового обігу, перше передбачення майбутніх проблем, з якими стикається світова економіка.

М. Туган-Барановський наголошував на важливій ролі центрального банку держави, тобто такого центрального закладу, що має у своєму розпорядженні величезні кошти і керується у своїх діях не одержанням зиску, а загальнодержавними інтересами, здійснюючи грошово-кредитну політику.

IV. Висновки. Отже, формування грошово-кредитної політики в сучасних умовах повинно ґрунтуватися на застосуванні синтезованого підходу, що поєднує монетаристське та кейнсіанське бачення. На сучасному етапі монетарна теорія широко застосовується більшістю розвинутих країн світу, й Україною, зокрема, за допомогою світових фінансових інститутів (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку). Разом з тим ефективність застосування монетаризму в різних державах викликає певні сумніви, що багатьма фахівцями пов'язується як з неадекватним використанням монетаристських рекомендацій, так і з недоліками власне монетарної теорії.

УДК 338.435+336.722.22.(477.86.87)

ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ НАСЕЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано сучасний стан, динаміку та тенденції обсягів доходів та видатків населення Івано-Франківської області в порівнянні з іншими областями та в цілому по Україні.

Ключові слова: життєвий рівень населення, доходи населення, номінальний доход, наявний доход, реальний наявний доход, видатки населення, заробітна плата, прибуток та змішаний доход, доход від власності, соціальні допомоги та інші трансферти.

1. *Абліцов В.* «Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті» / Абліцов В. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.

2. *Гнатів О. А.* Таргетування інфляції як оптимальний режим монетарної політики в Україні // Регіональна економіка. – 2009. – № 2. – С. 119-125.

3. *Горшкова Н.* Валютно-курсова політика: практичний досвід та рекомендації / Горшкова Н. // Вісник Національного банку України. – 2007. – №1. – С. 62-66.

4. Антологія економічної класики: В 2-х т. – М.: МП «Еконов», 1991. – Т. 1.

5. *Гальчинський А.* Теорія грошей / А. Гальчинський. – К.: Вид-во «Онові», 1997. – 416 с.

6. *Долан Е. Дж.* Економікс / Е. Дж. Долан, Б. Доменко. – М.: Изд-во «Лазурь», 1994. – 542 с.

7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М. – М.: Прогресс, 1978.

8. *Костіна Н. І.* Гроші та грошова політика: Навч. посібник / Костіна Н. І. – К.: НІОС, 2001. – 224 с.

9. *Кэмпбелл Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с англ. 11-го изд. / Кэмпбелл Р. Макконел, Стэнли Л. Брю. К., ХаГар, 2000. – 785 с.

10. Общая теория денег и кредита: Учебник / Под ред. Е. Жукова. – М., 1995. – 473 с.

11. *Проскурін П. В.* Історія економіки та економічних учень / Проскурін П. В. – К.: КНЕУ, 2005. – 372 с.

12. *Сакс Д.* Макроэкономика: глобальный поход / Сакс Д., Ларрен Ф. – М., 1996. – 847 с.

13. *Самуэльсон П.* Экономикс / Самуэльсон П. – М., Прогресс, 1994.

14. *Nenovsky N.*, Place of Labor and Labor Theory in Tugan Baranovsky's Theoretical System, The Kyoto Economic Review, Vol. 78 (2009), No.1, pp. 53-77.

The paper analyzes the evolution of theories of monetary economics in the regional context. The conclusion about the possibility of adapting some of them in Ukraine.

Крива Ю. Р.

I. Вступ. Найважливішою соціально-економічною категорією, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб населення є його життєвий рівень. На сьогодні актуальним є аналіз динаміки доходів та видатків населення, а також виявлення та усунення факторів негативного впливу.

II. Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану доходів та видатків населення Івано-Франківської області, виявлення основних тенденцій та напрямків їх зміни. Велику увагу питанням, пов'язаних із формуванням доходів та видатків населення приділяли такі вчені

як Базилевич В. Д., Ватаманюк О. В., Грішнова О. А., Лібанова Е. М., Саблук П. Т. та інші.

III. Результати. Життєвий рівень населення – це складна й багатовимірна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб населення.

Елементом цієї системи є добробут – забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, рівень їх споживання, який вже досягнуто, та ступінь задоволення раціональних потреб [1, с. 23].

За регіональним ранжуванням індексу людського розвитку Івано-Франківська область відстає від багатьох регіонів України, лише у 2007-2010 рр. ситуація дещо поліпшилась [2, с. 8].

у 2007 р. на 12 місце у 2008 р., а у 2009-2010 рр. знову посіла 13 місце [2].

Базою для характеристики матеріального добробуту населення стали показники рівнів та структури його доходів і витрат.

Доходи населення включають обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів. Доходи населення є одним з найбільш узагальнюючих показників економічного розвитку країни і підвищення добробуту населення [1].

Динаміка змін доходів населення області характеризується так [3, с. 4]:

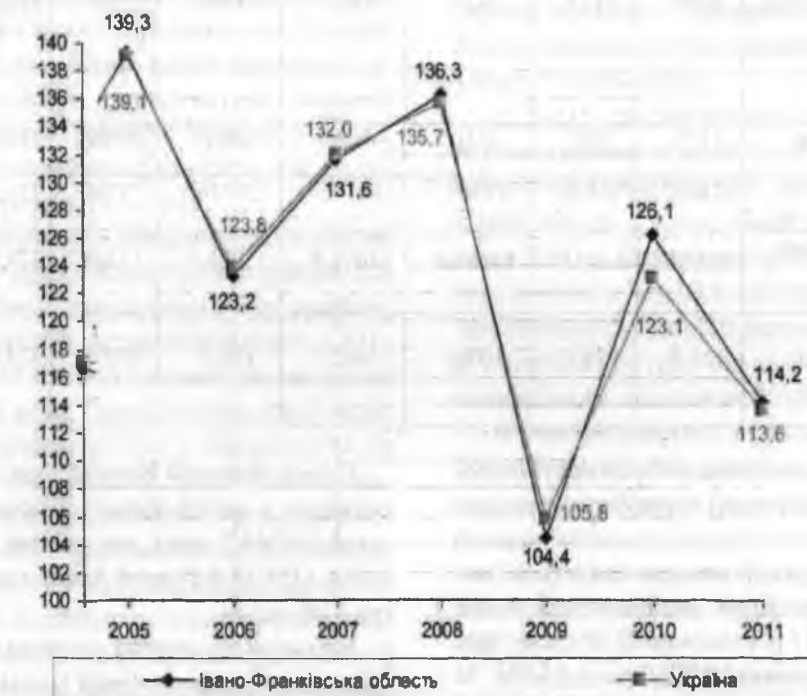
Таблиця 1

Місце регіону за індексом людського розвитку серед областей України

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Івано-Франківська область	15	19	14	15	17	13	16	13	13	9	9	23

Одна із складових індексу людського розвитку – матеріальний добробут. Протягом 2007-2010 рр. помітних зрушень на шкалі індексу матеріального добробуту не відбулося, область перемістилася тільки на одну позицію з 13 місця

Динаміка показників по області та Україні в цілому майже аналогічна. В загальноукраїнському рейтингу по темпах зростання доходів населення область поділила 7-8 місця з Вінницькою областю.

Мал. 1. Зміна обсягів доходів населення області (у % до попереднього року)

Номинальні доходи населення області за 2011 р. склали 30255 млн. грн., що на 14,2 % більше, ніж у 2010 р. і мають стійку тенденцію до зростання, але темпи їх підвищення відстають від узагальнюючого показника по державі [3, с. 4]. В регіоні склалась не зовсім раціональна структура доходів, оскільки соціальні допомоги та трансферти більш ніж на 10 % перевищують заробітну плату, середньомісячний розмір якої склав 2213 грн, що на 420 грн. менше, ніж по Україні. Однією з причин цього є те, що в регіоні спостерігається досить високий рівень безробіття (8,7 %) і частина працездатних жителів замість працювати і отримувати заробітну плату, дістають допомогу по безробіттю [3, с. 21], [4, с. 11].

Реальний наявний доход, який визначається з урахуванням цінового фактора, збільшився на 7,8%. Темп зростання реального наявного доходу населення області на 1,7 в. п. вище середнього рівня по Україні. Це обумовлено тим, що індекс інфляції по області був нижчим за показник по Україні (102,9% проти 104,6%).

Не менш важливим показником, який характеризує соціально-економічний розвиток області, є наявний доход у розрахунку на одну особу, який у 2011 р. становив 17238,4 грн. і на 14,9% перевищив рівень 2010 р. Однак продовжує залишатися суттєва диференціація даного показника між регіонами України де область займала 21 позицію.

Таблиця 2

Доходи населення Івано-Франківської області (млн. грн)

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2011 у % до:	
							2005	2010
Доходи	9120	14779	20143	21023	26504	30255	331,7	114,2
у тому числі								
заробітна плата	3101	5267	6818	6580	7992	9148	295,0	114,5
прибуток та змішаний дохід	1842	3118	4485	4548	5686	7198	390,7	126,6
доходи від власності (одержані)	128	270	411	452	1258	1000	781,2	79,5
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	4049	6124	8429	9443	11568	12909	318,8	111,6
з них								
соціальні допомоги	2175	3092	4350	4938	6007	6780	311,7	112,9
наявний дохід	7404	11537	15563	16146	20716	23789	321,3	114,8
у розрахунку на одну особу, грн.	5321,6	8336,0	11262,8	11692,4	15009,4	17238	323,9	114,9
реальний наявний дохід, відсотків до попереднього року	125,7	118,3	109,8	90,2	118,7	107,8	323,9	X

Випереджуючими темпами зростають доходи від власності (одержані) і прибуток та змішаний дохід.

Наявний дохід, який використовується населенням для споживання, заощадження та нагромадження, у 2011 р. становив 23789 млн. грн. і збільшився у порівнянні з 2010 р. на 14,8%. За даним показником область посіла 13-14 місце серед регіонів України.

Серед областей Карпатського регіону даний показник у нашій області нижчий, ніж у Львівській (19240,2 грн.), але вищий, ніж у Чернівецькій (15634,4 грн.) і Закарпатській (14662,9 грн.) областях.

Вагомим елементом системи захисту доходів населення є забезпечення мінімального доходу на особу (не нижчого за законодавчо прийнято

го прожиткового мінімуму). Проте, протягом року зростає частка населення із середньодушовими загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму у 2,2 рази, при зменшенні цього показника в період 2004-2009 рр. Понад 63 % населення сіл області не мають грошових доходів в місяць, що забезпечують прожитковий мінімум.

Одним з основних джерел доходу найманих працівників і основою формування їхнього добробуту є заробітна плата. Упродовж 2011 р. заробітна плата підвищилася на 14,5 %. її частка у номінальних доходах населення області становила 30,2 %, що є найменшим показником за період 2005-2011 рр. [3, с. 13]. По зростанню номінальних доходів від заробітної плати область посіла 22-23 місце серед регіонів України.

За рівнем оплати праці серед регіонів України у 2011 р. область поділила 14-15 місце з Рівненською, а серед областей Карпатського регіону – друге місце після Львівської області.

Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, зайнятих на підприємствах, в установах, організаціях області та їхніх відокремлених підрозділах з кількістю найманих працівників 10 і більше осіб, у 2011 р. зросла проти 2010 р. на 14,8 % і становила 2213 грн., що на 16 % нижче, ніж в середньому по Україні [5, с. 43].

У 2011 р. спостерігалось збільшення реальної заробітної плати на 8 %. За темпами зростання номінальної заробітної плати у 2011 р. серед регіонів України область знаходилась на 21 місці, реальної заробітної плати – на 13 місці.

Аналіз рівня заробітної плати засвідчує, що в області продовжує утримуватися високий рівень диференціації розмірів заробітної плати, як за видами економічної діяльності, так і в територіальному розрізі [4, с. 30].

До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці відносилися фінансова діяльність, сфера досліджень і розробок, діяльність транспорту, де заробітна плата у 2011 р. перевищувала середній показник по економіці області у 1,5-1,6 рази. Серед промислових видів діяльності на підприємствах з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води і видобування паливно-енергетичних корисних копалин рівень оплати праці в 1,4 та 1,9 рази відповідно перевищив середній обласний рівень.

На доходи та відповідно і видатки негативно впливає заборгованість із виплати заробітної плати, яка на 1 січня 2012 р. становила 8,1 млн. грн. і зросла на 94,5 тис. грн.

У структурі заборгованості 4,4 млн. грн. (54,4 %) становив борг економічно активних підприємств, 3,0 млн. грн. (37,2 %) – підприємств, щодо яких реалізуються процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, решта (8,4 %) – підприємств, які призупинили діяльність у 2010 р. і попередніх роках.

У 2011 р. для населення області соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти залишилися основним джерелом доходів (42,7 % від загальної суми доходів) [3, с. 23].

У структурі соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів соціальні допомоги займали 52,5 %. Темп зростання цієї складової доходів населення становив 112,9 %.

Станом на 1 січня 2012 р. на обліку в органах соціального захисту населення перебувало 36,3 тис. малозабезпечених непрацездатних громадян, які потребують грошової та натуральної допомоги, що на 9,4 тис. осіб менше, ніж на початок 2011 р., з них 22,9 тис. (63,2%) – громадяни похилого віку, інваліди та хворі, які не мають рідних. У 2011 р. із загальної кількості громадян, що мали потребу в допомозі, 9,2 тис. отримали адресну грошову допомогу і 27,4 тис. – натуральну. Середній розмір грошової допомоги склав 248,06 грн., що на 21 % менше, ніж у 2010 р. [4, с. 32].

Адресну натуральну допомогу надано у вигляді продовольчих товарів 43,5 % осіб, промислових товарів та одягу, взуття, інших предметів першої потреби – третині осіб, інше (гарячих обідів, медикаментів, предметів побутової хімії тощо) – 16,4% осіб.

У 2011р. до державних служб субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг та електроенергії звернулися 45,3 тис. сімей, що на 2,9 тис. сімей (на 6,1 %) менше, ніж у 2010 р. Призначені субсидії за 2011 р. 43,4 тис. сімей на суму 10,6 млн. грн. Середній розмір призначеної субсидії на одну сім'ю у грудні 2011 р. становив 255 грн., що на 4 грн. (1,6 %) більше відповідного показника 2010 р.

В умовах ринкової економіки значна частка доходів населення повинна б формуватися за рахунок прибутків та змішаних доходів від підприємницької діяльності населення. По області у 2011 р. ця стаття доходів займає 23,8 % і становить 7198 млн. грн., зрісши порівняно з 2010 р. на 26,6 %.

Збільшення доходів призводить до відповідного зростання видатків населення. Видатки

Таблиця 3

Структура доходів населення Івано-Франківської області

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі							
заробітна плата	34,0	34,7	35,7	33,8	31,3	30,2	30,2
прибуток та змішаний дохід	20,2	20,2	21,1	22,3	21,6	21,5	23,8
доходи від власності	1,4	1,5	1,8	2,0	2,2	4,7	3,3
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	44,4	43,6	41,4	41,9	44,9	43,6	42,7
з них							
соціальні допомоги	23,8	23,0	20,9	21,6	23,5	22,7	22,4

населення включають: видатки на придбання товарів та послуг, сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти [4, с. 77].

Із загальної суми доходів населення на споживання у 2011 р. витрачено 27160 млн. грн. або 89,8 %, з них 83,2 % – на придбання товарів та послуг [3, с. 21, 4, с. 11].

Темп зростання видатків на придбання товарів та послуг становив 125,1 %, поточних податків на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти – 117,8 %, на доходи від власності (сплачені) – 101,3 %.

Структура витрат населення області наведена на мал. 2 [3, с. 12].

У структурі видатків населення області відбулися незначні зміни. За 2011 р. відбулося зменшення складових витрат по статтях «Доходи від власності (сплачені)» на 0,4 в. п., «Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти» – 0,3 в. п., натомість збільшилася частка статті «Придбання товарів та послуг» – на 0,7 в. п.

Одна з важливих категорій видатків населення – фактичне індивідуальне кінцеве споживання.

Сума фактичного індивідуального кінцевого споживання населення області у 2011 р. склала 26329 млн. грн.

У структурі фактичного індивідуального кінцевого споживання основну частку (82,9 %) займали кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, які склали 21844 млн. грн.

Найбільш вагомою статтею (понад 52 %) сукупних видатків є видатки на продовольчі товари (з урахуванням видатків на алкогольні напої, тютюнові вироби та харчування поза домом). На купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг спрямовується 35,1 % усіх видатків [5].

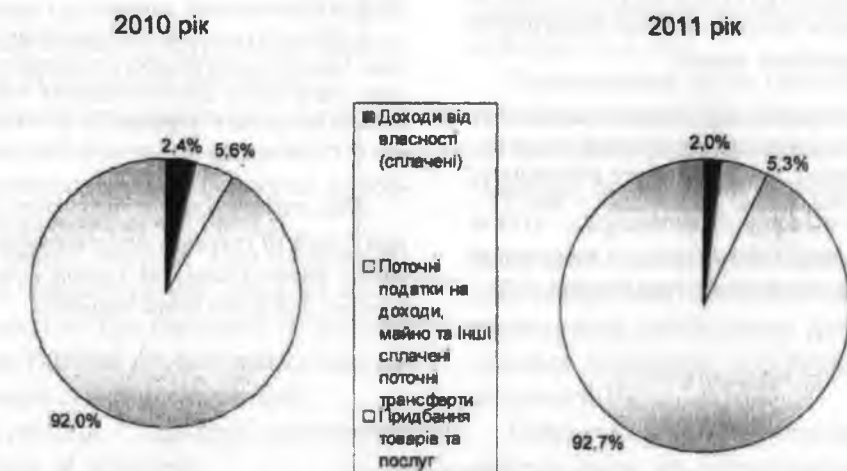
Зростання цін і тарифів на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива спричинило збільшення видатків на оплату житлово-комунальних послуг. Підвищилась плата населення за гарячу воду та опалення на 28,8 %, каналізацію – на 25,6 %, водопостачання – на 24,2 %, тверде паливо – на 23,5 %, електроенергію – на 22,9 %, власне житло – на 14,7 %, бензин, дизельне паливо – на 31,2 % [4, с. 17, 6].

Незначні витрати здійснює населення на відпочинок і культуру, особливо в сільській місцевості (1,2 %), що в тричі менше, ніж по державі.

Таблиця 4

Видатки та заощадження населення Івано-Франківської області (млн. грн.)

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2011 у % до:	
							2005	2010
Видатки та заощадження	9120	14779	20143	21023	26504	30255	331,7	114,2
у тому числі								
придбання товарів та послуг	6067	11127	15742	16679	20124	25179	415,0	125,1
доходи від власності (сплачені)	64	286	534	677	522	529	826,0	101,3
поточні видатки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	428	798	1143	1005	1233	1452	339,3	117,8
з них								
поточні видатки на доходи, майно тощо	310	618	802	616	861	1087	350,6	126,2
нагромадження нефінансових активів	246	567	1298	565	1790	1422	578,0	95,4
приріст фінансових активів	2315	2001	1426	2097	3135	1673	72,3	53,4

Мал. 2. Структура видатків населення області

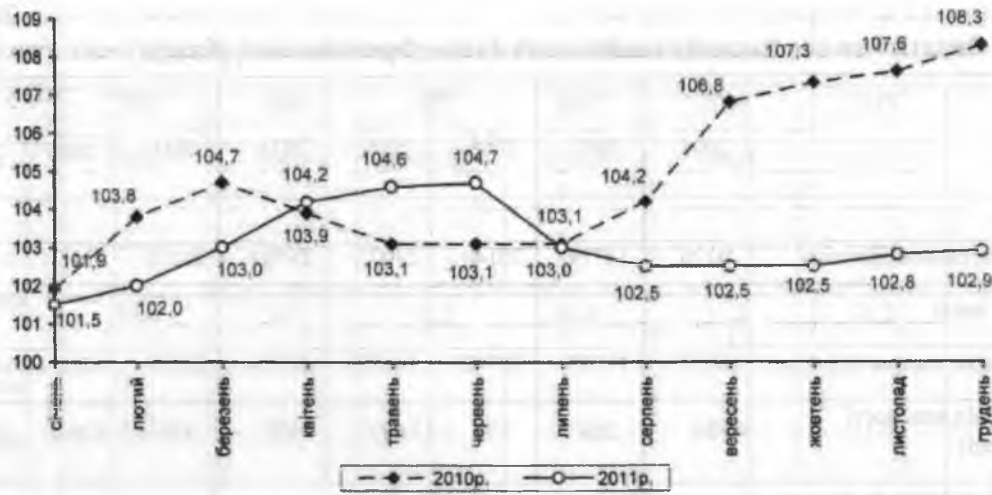
Громадськість має бути стурбована тим, що на придбання алкогольних напоїв, тютюнових виробів витрачається майже стільки коштів, скільки на освіту, культуру та відпочинок.

Споживчий ринок області у 2011 р. характеризувався менш стрімким зростанням споживчих цін: приріст склав 2,9 %, що майже втричі нижче рівня попереднього року (у 2010 р. – 8,3 %) і на 1,7 в. п. нижче середньодержавного показника [3, с. 13], [5, с. 36].

У 2011 р. приріст споживчих цін зафіксовано за всіма регіонами України, його розмір ко-

ливався від 2,4–3,2 % у Чернівецькій, Вінницькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Волинській областях до 5,4–6,7 % в Одеській, Луганській областях, АР Крим, містах Києві та Севастополі. При цьому розрив між найвищим та найвищим показником серед регіонів становив 4,3 в. п.

IV. Висновки. Зростання доходів населення, рівня заробітної плати, підвищення мінімальних розмірів пенсій та окремих соціальних допомог обумовили підвищення рівня життя населення. Темп зростання реального наявного доходу на-

Мал. 3. Індеси споживчих цін по області у 2010-2011 роках (у % до грудня попереднього року)

селення області вище середнього рівня по Україні. Значна частка доходів витрачена населенням на придбання товарів і послуг.

Слід зазначити, що негативною ситуацією є те, що населення на придбання алкогольних напоїв та тютюнових виробів витрачає майже стільки коштів, скільки на освіту, науку та культуру. В Івано-Франківській області склалась не зовсім раціональна структура витрат, оскільки соціальні допомоги та інші поточні трансферти перевищують заробітну плату.

1. Грішнова О. А. Людський розвиток в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики / О. А. Грішнова // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2007. – Вип. ІV. – 290 с.

2. Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України, 2012. – 45 с.

УДК 332.12

СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ: СУТНІСТЬ СТРУКТУРИЗАЦІЇ

Розглянуто вертикальну та горизонтальну структуру сільських територій. Обґрунтовано вертикальну структуризацію сільських територій України відповідно до адміністративно-територіального устрою держави.

Ключові слова: сільські території, вертикальна структуризація, сільська громада, адміністративно-територіальний устрій.

І. Вступ. Розвиток сільських територій потребує розробки відповідного механізму, який охоплюватиме постановку цілей, деталізацію

3. Доходи та витрати населення Івано-Франківської області за 2011 рік (попередній розрахунок). Економічна доповідь. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 28 с.

4. Доходи та витрати населення за 2010 рік за регіонами України (Статистичний збірник). Державна служба статистики України, 2012. – 103 с.

5. Доходи та витрати населення Івано-Франківської області за 2001-2010 рр. Статистичний збірник. Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 84 с.

6. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році. Статистичний збірник (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Державна служба статистики України, 2012. – 430 с.

This article examines the current status, dynamics and trends of revenues and expenditures of the population Ivano-Frankivsk region compared to other regions and in the whole country.

Баланюк С. І.

завдань, вибір та практичну апробацію методів досягнення, постійний моніторинг та за необхідності, корекцію. Проте кожна сільська територія характеризується особливостями, які доцільно враховувати обираючи напрями її соціально-економічного розвитку. Ідентифікація останніх і підвищення ефективності організації управління сільськими територіями сприятиме їх структуризації та групуванню відповідно до цілей та завдань економічного розвитку.

Дослідженню проблем розвитку сільських територій у вітчизняній науці приділено багато

уваги й опубліковано чимало наукових праць. Вагомий внесок в розробку цієї тематики зробили О. Бородіна, К. Васьківська, Т. В. Гоголь, Ю. Губені, М. Ігнатенко, О. Онищенко, В. Крупін, О. Солтис, Р. Кіндрачук, І. Куліш, О. Павлов, О. Павленчик, П. Саблук, М. Смушак, А. Стельмашук, І. Черевко, Т. Шматковська, І. Щербата, В. Юрчишин та ін. Їхні дослідження в основному зорієнтовані на загальні питання розвитку сільських територій. Водночас доцільно більш детально розглянути сільські території у плані їх структуризації.

II. Постановка завдання. Стаття має на меті висвітлення специфіки вертикальної структуризації сільських територій відповідно до адміністративно-територіального устрою держави.

III. Результати. Важливою складовою організації ефективного управління сільськими територіями є їхня структуризація відповідно до цілей і завдань стратегічного розвитку.

Т. В. Гоголь виокремлює три основні системоутворюючі складові розвитку сільських територій: соціальну сферу, економіку та екологію [1]. Деяко інше трактування цієї категорії пропонує О. І. Павлов, який складовими сільських територій вважає населення, поселення, виробничий потенціал, інфраструктуру, землі, природне середовище та ресурсний потенціал [2].

М. М. Ігнатенко наголошує, що структура сільських територій визначається наявністю наступних складників: природа, населення, виробництво, організація та управління [3].

У проекті Закону України "Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості", який так і не був внесений на розгляд Верховної Ради України, пропонувався наступна структуризація сільських територій:

а) сільські регіони – території Автономної Республіки Крим та областей;

б) сільські райони – території районів;

в) сільські округи – території спільних земельних та економічних інтересів територіальних громад та місцевих органів виконавчої влади.

При цьому сільські округи складають місцевий рівень, сільські райони – регіональний рівень, а сільські регіони – загальнодержавний рівень [4]. Цим проектом визначено такі види територіальної інфраструктури сільської місцевості: виробничу, соціальну, інженерно-транспортну, екологічну та ін. А, залежно від видів переважного використання земельних та інших природних ресурсів, виробнича територіальна

інфраструктура сільської місцевості поділяється на підвиди:

а) з високим рівнем виробничо-містобудівного освоєння – сільські райони, які розташовані близько до великих міст і не втратили аграрну структуру;

б) із середнім рівнем виробничо-транспортного освоєння – сільські (периферійні) райони з динамічним розвитком сільського господарства та добре розвинутою транспортною мережею;

в) із середнім рівнем виробничого освоєння й розгалуженою екологічною мережею – сільські райони зі сприятливими можливостями сталого розвитку сільського господарства та значним рекреаційним потенціалом;

г) із низьким рівнем виробничого освоєння – сільські (периферійні) райони з домінуючим аграрним виробництвом і відносно низьким рівнем ресурсного потенціалу [4].

М. В. Смушак зазначив такі складові сільських територій: соціум (сільська громада, спільнота, населення); підприємства, заклади, установи, організації; господарства (фермерські та господарства населення); природно-ресурсний потенціал; органи управління; екологічний стан; соціальна інфраструктура; історичні пам'ятки та культура [5, с. 14].

Доповненням цього переліку можна вважати обґрунтоване О. В. Гафуровою виокремлення ще однієї складової сільських територій – сільської поселенської мережі, під якою розуміють сукупність розташованих в сільській місцевості населених пунктів, сполучених між собою дорогами, засобами зв'язку та іншими комунікаціями, необхідними для проживання населення та ведення виробничо-господарської діяльності [6].

Наведені вище трактування дають підстави стверджувати, що структуризація сільських територій означає виокремлення та групування структурних складових, визначених на основі адміністративно устрою та елементів системи сільських територій.

Їх можна досліджувати у двох вимірах: вертикальному (адміністративному); та горизонтальному (територіальному, соціальному, економічному, інфраструктурному, ресурсному, екологічному).

Вертикальний (адміністративний) вимір структуризації сільських територій передбачає їх розподіл за адміністративною підпорядкованістю сільських поселень (сіл, односімейних та інших поселень у сільській місцевості) та їх гру-

пування, згідно з адміністративно-територіальним устроєм України.

Адміністративний вимір характеризує вертикальну структуризацію сільських територій, оскільки кожний її наступний ієрархічний рівень знаходиться в адміністративній підпорядкованості вищому рівню водночас здійснює управління нижчерівневими адміністративними одиницями та забезпечує їх координацію (рис. 1).

Рис. 1. Вертикальна структуризація сільських територій України

Відповідно до ст. 6 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Територіальні громади сусідніх сіл можуть об'єднуватися в одну територіальну громаду, створювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати єдиного сільського голову [7].

Сільській громаді належить усе майно комунальної власності в селі: об'єкти соціальної інфраструктури – дороги, мости, школи, дитячі садки, амбулаторії, лікарні тощо; а також земля, будівлі та споруди, комунальні підприємства. Саме вона відповідає за їх ефективне функціонування.

Однак у сучасних умовах така відповідальність недостатньо забезпечена фінансовими можливостями. Причиною є базування чинного законодавства, зокрема у сфері оподаткування (Податковий кодекс України) та бюджетної полі-

тики (Бюджетний кодекс України), на централізації фінансових потоків у столиці з подальшим їх розподілом між регіонами, які у свою чергу розподіляють кошти між районними та міськими бюджетами. Вже пізніше кошти у вигляді субвенцій або дотацій доходять до первинного рівня – сільської (селищної) ради.

Це призводить до постійної обмеженості бюджетних коштів у селі, та, унеможлиблює

виконання сільськими громадами через уповноважені сільські (селищні ради) своїх функцій. Як наслідок, тенденцією останніх років стало поглиблення занепаду соціальної інфраструктури сільських населених пунктів, моральне та фізичне старіння основних фондів комунальної власності, недостатнє фінансування соціальної сфери села.

З огляду на вищезазначене, можна констатувати об'єктивну потребу в реформуванні адміністративного устрою України, яке повинно не лише розширити повноваження сільських громад, але й забезпечити їхні фінансові можливості щодо практичної реалізації визначених функцій.

Рис. 1 наочно демонструє вертикальну структуризацію сільських територій України відповідно до чинного адміністративно-територіального устрою України. Дана структура потребує реформування, згідно з яким головною (найвищою) ланкою управління сільськими територіями має стати сільська (селищна) рада та гро-

мада, яку вона представляє. Адже вони обізнані з проблеми свого поселення тому можуть обрати оптимальні шляхи розвитку, відповідно до з історичних, культурних, виробничо-господарських та інших особливостей даної сільської території. Також зосередження широких повноважень на первинному рівні, підкріплене їх фінансовим забезпеченням стимулюватиме сільські громади до розробки та впровадження інвестиційних проектів, розвитку соціальної інфраструктури, нарощення виробничої та комерційної діяльності.

Районний (міський) рівень управління сільськими територіями повинен забезпечувати реалізацію державної політики щодо розвитку окремих галузей – сільського господарства, освіти, медицини, культури, охорони навколишнього природного середовища тощо. Для цього доцільно сформувати центри сприяння розвитку місцевого самоврядування сільських громад, головними завданнями яких має бути надання інформування про права та обов'язки, організацію та реалізацію визначених цілей і їх повноважень, розробка та впровадження проектів, залучення інвестицій тощо. Важливим завданням районної (міської влади) є лобіювання інтересів сільських громад у залученні субвенцій і дотацій з обласного та державного бюджетів, а також бюджетів фондів охорони навколишнього природного середовища, фінансування будівництва тощо, на реалізацію важливих інфраструктурних проектів, запобігання наслідкам можливих стихійних природних явищ та їх ліквідацію, будівництво житла для молодих сімей та ін.

Регіональні органи (обласні ради, обласні державні адміністрації, регіональні відділення центральних органів державної влади) повинні забезпечувати виконання стратегічних завдань політики розвитку сільських територій, впровадження нових стандартів життя сільського населення, інноваційних методів, технологій і форм господарювання. Для цього необхідна розробка центральними органами державної влади відповідних стандартів, затвердження стратегічних напрямів та цілей розвитку, створення сприятливого мікроклімату для впровадження інноваційних технологій, залучення інвестицій тощо.

Сьогодні в Україні, як зазначалося вище, діє протилежна модель управління розвитком сільських територій – модель централізації, що передбачає конкретизацію найбільших повноважень і можливостей в центральних органах державної влади і найменших – сільських грома-

дах. Особливо це стосується можливостей для реалізації повноважень.

Зокрема, як засвідчує аналіз адміністративно-територіального устрою Івано-Франківської області, станом на 2011 р. область розподілена на 5 міст і 14 районів, у складі яких загалом знаходяться 765 сільських населених пунктів під юрисдикцією 477 сільських рад і 24 селищних рад. Порівняння цих даних із показниками 1989 р. виявляє тенденцію до зростання кількості сільських і селищних рад, а також кількості сіл. За цей період, кількість сільських рад в області збільшилась на 121, або на 34,0 %, а кількість сіл – на 11, або на 1,4 %.

Суттєве зростання кількості сільських рад в області є позитивною тенденцією, оскільки громада організована сільською радою, може привертати увагу органів влади районного, регіонального чи загальнодержавного рівня до проблем свого села та прискорити їх вирішення. Також сільські ради, згідно із чинним законодавством, наділені широкими правами щодо захисту інтересів сільської громади. Зокрема, вони: затверджують місцевий бюджет, вносять змін до нього та затверджують звіт про його виконання; встановлюють місцеві податки та збори, відповідно до Податкового кодексу України; утворюють цільові фонди; приймають рішення щодо необхідності місцевих запозичень, надання, відповідно до чинного законодавства, пільг у місцевому оподаткуванні, зборах та земельному податку; відчужують, відповідно до закону, комунальне майно; затверджують місцеві програми приватизації, а також перелік об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації; реорганізують або ліквідовують діючі комунальні дошкільні навчальні заклади тощо [8].

Наближений до адміністративної структуризації сільських територій територіальний підхід. Досить часто сутність адміністративного устрою розглядається з адміністративно-територіальних позицій. При цьому не завжди прослідковується чітке розмежування сутності та механізмів функціонування цих підходів. Тому важливим слід вважати, те, що вертикальна структуризація сільських територій ґрунтується саме на адміністративному напрямку.

Для ефективного управління сільськими територіями та забезпечення їх розвитку, крім вертикальної, необхідно здійснювати також горизонтальну структуризацію за територіальним (поселенським), соціальним, економічним (ви-

робничо-господарським), інфраструктурним, ресурсним (ресурсно-потенціальним) та екологічним напрямками.

IV. Висновки. Ефективне управління сільськими територіями не можливе без їх детальної структуризації та групування.

Вертикальна структуризація сільських територій характеризує їх в адміністративному плані: первинний, районний, регіональний загальнодержавний рівні. Кожний наступний ієрархічний рівень структурної ієрархії знаходиться в адміністративній підпорядкованості вищому рівню та одночасно здійснює управління нижчерівневими адміністративними одиницями та координує їх.

На сучасному етапі розвитку України важливим залишається питання реформи її адміністративного устрою. Вона повинна забезпечити сільські громади не тільки широкими повноваженнями щодо розвитку населених пунктів, але й реальними фінансовими інструментами для реалізації таких повноважень.

1. Гоголь Т. В. Ідентифікація структурних елементів системи розвитку сільських територій / Т. В. Гоголь. [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_uprav1/2010_4/6.pdf.

2. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт впливу консолідованої державної політики / О. І. Павлов. [Елек-

тронний ресурс] // Режим доступу до док.: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=41>.

3. Ігнатенко М. М. Моделі та стратегії розвитку сільських територій / М. М. Ігнатенко. [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vbumb/2010_3/5.pdf.

4. Проект Закону України "Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості". [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: <http://search.ukr.net/google/search.php?engine=3&q=%D0%A1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F&cx=partner-pub-7302036088769417%3Ah6gebird1fi&cof=FORID%3A10>.

5. Смушак М. В. Організація системного розвитку сільських територій регіону: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук – спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / М. В. Смушак. – Ужгород, 2009. – 234 с.

6. Гафурова О. В. Сільська поселенська мережа: поняття, склад, проблеми формування / О. В. Гафурова. [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: <http://elibrary.nubip.edu.ua/7655/>.

7. Проект закону України "Про адміністративно-територіальний устрій України" [Електронний ресурс] // Режим доступу до док.: <http://www.csi.org.ua/www/?p=1881>.

We consider vertical and horizontal structure of rural areas. The vertical structure of rural areas of Ukraine, according to the administrative-territorial structure of the state is grounded.

Кропельницька С. О. Григорів О. О.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ БЮДЖЕТУВАННЯ В СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті досліджуються основні засади нормативно-правового забезпечення впровадження та можливостей застосування процесу бюджетування в системі вищої освіти. Автори пропонують концептуальну схему організаційно-правового забезпечення впровадження бюджетування у ВНЗ.

Ключові слова: система вищої освіти, нормативно-правове забезпечення, управління фінансово-господарською діяльністю вищого навчального закладу, бюджетування.

I. Вступ. Одним із стратегічних напрямів процесу державотворення в Україні на сучасному етапі є реформування системи вищої освіти. Основні завдання щодо її розбудови через витратні зобов'язання держави у цій сфері і доко-

рінного оновлення через опрацювання і запровадження інноваційних механізмів управління визначені Конституцією України (1996 р.), Законами України «Про освіту» (1991, 1996 рр.), «Про вищу освіту» (2002 р.), Указом Президента України «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» (1995 р.), національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993 р.), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки (2011 р.), іншими документами[1-5].

З метою вирішення проблеми діяльності закладів освіти у багатьох галузевих нормативно-правових актах знайшли відображення норми, присвячені фінансуванню бюджетних установ. Так, для вирішення даних проблем на державному та місцевому рівнях розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2002 р.

№ 538-р «Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі», наказом Міністерства фінансів України від 02.08.2010 № 805 «Про затвердження Основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів» [28-30] було законодавчо введено програмно-цільове фінансування закладів бюджетної сфери, у тому числі освіти. Метою запровадження програмно-цільового методу є встановлення безпосереднього зв'язку між виділеними бюджетними коштами та результатами їх використання.

Актуальною проблемою удосконалення фінансового механізму вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) є розробка концепції управління витратами з урахуванням особливостей фінансово-господарської діяльності конкретного ВНЗ.

Дослідження теоретичних і методологічних основ бюджетування є одним із найпроблематичніших, а тому знаходиться в полі зору багатьох вітчизняних учених та молодих науковців, зокрема М. Білик, О. Терещенко, В. Савчука, П. Кулікова, С. Петренко, О. Кукліна, Т. Рижої, В. Виноградньої та ін. Проте державні вищі навчальні заклади (далі – ДВНЗ) не завжди приділяють питанню розробки та впровадження системи бюджетування достатньої уваги. Планування доходів і витрат з використанням останньої, на нашу думку, є ефективним напрямком удосконалення процесу управління фінансово-господарською діяльністю вищого навчального закладу з метою отримання додаткових конкурентних переваг і забезпечення ефективного використання ресурсів. А отже, є актуальною проблемою, що потребує глибшого дослідження.

II. Постановка завдання. Зважаючи на вищесказане, завданням наукової статті розв'язання проблеми організаційно-правового забезпечення впровадження системи бюджетування у ВНЗ.

Впровадження та перспективи функціонування системи бюджетування у ВНЗ України залежать від тих основних соціально-економічних, ідеологічних та правових умов, що характерні для економіки нашої держави в цілому. Адже ми не створюємо чогось нового, а лише

намагаємось адаптувати визнану у світі модель управління фінансовими ресурсами в умовах некорпоративного сектору економіки, зокрема у ДВНЗ.

III. Результати. Вибір оптимальної моделі організаційно-правового забезпечення системи бюджетування зумовлюється двома аспектами, які взаємодоповнюють один одного: по-перше, цілями, яких ми хочемо досягти, створюючи таку систему; по-друге, організаційними чинниками та правовими умовами, за яких дана система впроваджується.

Потребу в опрацюванні й запровадженні нового механізму управління, що уможливує функціонування ДВНЗ як повноправних суб'єктів ринкових відносин, зумовило різке скорочення їх асигнувань і надання їм значної самостійності у сфері внутрішнього управління. Це передбачає формування ефективної інформаційної системи, використання даних якої дає можливість ВНЗ обґрунтувати управлінські рішення як у коротко-, так і довгостроковій перспективі задля належного позиціонування на ринку освітніх послуг та підтримки їх високої якості. Зважаючи на авторське розуміння категорії бюджетування¹, формування такої інформаційної системи можливе на основі організації й розвитку управлінського обліку, покликаною забезпечувати необхідною об'єктивною та оперативною інформацією всі рівні управління ВНЗ, та однієї з управлінських технологій – бюджетування – для досягнення встановлених цілей з урахуванням впливу середовища функціонування організації. Зрозуміло, що діапазон дії методів, інструментів системи бюджетування обмежений нормативно-правовою регламентацією та повинен бути забезпечений інформаційною складовою.

Адаптація системи бюджетування в умовах українських ВНЗ передбачає використання фінансового прогнозування як одного із фінансових методів. Вивчивши нові економічні процеси, можна передбачити їх розвиток і визначити максимально наближені до реальності показники на майбутнє.

Стратегію розвитку фінансів структурних підрозділів ВНЗ на певну перспективу забезпечить фінансове прогнозування, а тактичні шляхи досягнення цієї перспективи – фінансове пла-

¹ Авторське (О. Григорів) трактування категорії «бюджетування» як спеціальної управлінської технології, яка передбачає формування бюджетів для обраних об'єктів та їх використання з метою забезпечення оптимальної структури, співвідношення доходів та витрат, надходжень та видатків, активів та пасивів організації чи її ланок для досягнення встановлених цілей з урахуванням впливу середовища функціонування організації.

нування. Фінансове планування може бути реалізоване у ВНЗ через складання фінансових планів (бюджетів) формування і використання фінансових ресурсів як на рівні кожного підрозділу – центру відповідальності, так і всієї структури загалом. Функції щодо узагальнення показників фінансово-господарської діяльності структурних ланок можуть бути покладені на інститути, кафедри, які і повинні володіти такою інформацією, щоб складати прогнози розвитку ВНЗ на перспективу.

Об'єктивна необхідність аналізу і розробки організаційно-правових засад бюджетування у ВНЗ виникає з принципово нових умов ведення господарської діяльності в ринковому середовищі. Необхідним є науково-організаційне, нормативно-правове та методичне забезпечення цього процесу.

Науково-організаційне забезпечення полягає у проведенні відповідних економічних і соціальних досліджень, в узагальненні світового досвіду й науковому обґрунтуванні концепції і напрямків розвитку бюджетування, їх організаційного оформлення.

Нормативно-правове забезпечення вимагає розробки законодавчої бази та нормативної документації щодо регулювання розвитку системи бюджетування у ВНЗ.

Методичне забезпечення потребує в першу чергу розробки внутрішньовузівських нормативних положень, інструкцій, виходячи зі специфіки фінансово-господарської діяльності ВНЗ. Важливою в даному напрямі є розробка методичних вказівок щодо розробки фінансових планів (бюджетів) ВНЗ та складання консолідованої звітності, а також встановлення внутрішніх норм і нормативів (наприклад, норми витрат коштів на підготовку одного студента).

Враховуючи те, що ці процеси поєднують доволі широке коло різноманітних сфер, учасників та інтересів, можна стверджувати, що сьогодні в Україні діють закони, що регулюють окремі напрямки впровадження та функціонування системи бюджетування у вузах.

Враховуючи те, що об'єктом дослідження виступає ВНЗ державного сектору економіки, тому й правове поле окреслюємо з врахуванням юридичних норм, які регулюють діяльність таких бюджетних установ.

Аналіз діючої і розробка відповідної нормативно-правової бази бюджетування у ВНЗ має відбуватися відповідно до принципів автономії та диверсифікації вищих навчальних закладів.

Тема автономії широко дискутується в Європі і, в зв'язку зі створенням спільного простору європейської вищої освіти (Болонським процесом), набула особливого значення. З одного боку, є намагання створити певні стандарти, спільні для всіх університетів з усіх країн, а, з іншого, необхідно зберегти і навіть підсилити в багатьох країнах статус автономії університетів [8].

Подальший розвиток та впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці спонукає до перегляду діючого нормативно-правового забезпечення механізмів державного управління освітніми закладами, одним з яких є бюджетування.

Загальні концептуальні засади реформування сфери вищої освіти визначені Президентом України у такихосновних нормативних, програмних та інших документах: [4-7]. Зокрема, одним із завдань Національної стратегії розвитку освіти на 2012-2021 роки у сфері вищої освіти передбачено централізацію управління вищою освітою, реформування та оптимізацію мережі вищих навчальних закладів, приведення її у відповідність з потребами розвитку національної економіки та запитами ринку праці; розширення автономії ВНЗ.

При цьому фінансове та матеріально-технічне забезпечення освітньої галузі має створити передумови для надання громадянам якісної освіти відповідно до сучасних запитів кожної особистості і потреб інноваційного розвитку держави. Задля досягнення цієї мети у вищезгаданому документі передбачено: *перехід у фінансуванні навчальних закладів від принципу утримання їх бюджетів, (виділено авторами. – К. С., Г. О.)* виходячи із чисельності контингенту та стандарту вартості навчання одного учня, студента [5, с. 29]. Окрім цього, модернізувати систему управління освітою в Україні передбачається через апробацію і впровадження різних моделей державно-громадського управління розвитком навчальних закладів; перехід до програмно-цільового управління [5, с. 32].

Зважаючи на вищесказане, можемо спрогнозувати, що завдяки підвалинам, закладених у згаданих нормативно-правових актах, така управлінська технологія як бюджетування матиме право на життя.

Це підтверджується ще й тим фактом, що Україна є членом Міжнародної організації зі стандартизації (скорочена назва ISO), метою якої є підтримка і розробка єдиних стандартів, мето-

дик проведення тестування та сертифікації, направлених на розвиток торгівлі якісними продуктами та послугами в різних країнах і в усьому світі.

Для забезпечення якісної освіти в умовах інноваційного розвитку країни необхідно на рівні з покращенням якості підготовки спеціалістів удосконалити систему управління вузу, однією із складових якої є управління фінансовими ресурсами. Стандарт ISO 9004 [9] «Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності» містить вимоги щодо управління фінансами, як однієї із складових системи менеджменту якості. Крім того, він спрямовує організацію на досягнення не тільки результату, як ступеню задоволеності споживача, але і покращення фінансово-економічних показників діяльності. З точки зору процесного підходу як одного з принципів системи менеджменту якості, це матиме вигляд управління матеріальними, трудовими та іншими ресурсами ВНЗ як результативним процесом, а за принципом системного підходу до управління – це організоване і постійне планування діяльності і доведення розроблених планів до усіх структурних підрозділів ВНЗ.

Принципи менеджменту, наведені у міжнародних стандартах якості, є придатними і корисними, але не обов'язковими для застосування вищими навчальними закладами. Водночас, на нашу думку, їх застосування у ВНЗ може принести йому суттєві переваги у конкуренції з іншими навчальними закладами. Для розробки ефективної системи менеджменту якості згідно з вимогами ISO необхідно враховувати особливості діяльності ВНЗ, який є соціально-економічною системою, що працює у сфері надання освітніх послуг і безпосередньо не виробляє матеріальних цінностей. Завдання впровадження процесного підходу та інших принципів, задекларованих у стандарті ISO 9004, у діяльність вищого навчального закладу повинно стати стратегічною перспективою інноваційного управління освітніми установами на базі бюджетування їх діяльності.

Адже, система освіти, починаючи із СРСР, завжди фінансувалась за залишковим принципом. Українська держава перейняла цю небезпечну з економічного боку традицію. Оскільки, на думку М. Н. Курко, інертність освітніх систем є достатньо високою, то зменшення фінансування відчувається лише через декілька років, що створює хибне уявлення про непотрібність витрат на освіту з боку держави [10].

Основним джерелом фінансування витрат на освіту, науку і культуру є Державний бюджет, відповідно до норм Конституції України, законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» одним із джерел фінансування системи вищої освіти встановлено державне замовлення.

Законодавчо прийнятим методом фінансування вищої освіти в Україні є бюджетне фінансування, що здійснюється на основі єдиного кошторису доходів та видатків. Так, згідно зі ст. 51 Бюджетного кодексу України, відповідно до затвердженого бюджетного розпису розпорядники коштів Державного бюджету України одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів [11].

Кошторис ВНЗ має дві складові: загальний та спеціальний фонди. Загальний фонд містить в собі обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання ВНЗ основних функцій [12]. Спеціальний фонд містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою своїх функцій [13].

Проекти кошторисів складаються всіма державними навчальними закладами на наступний бюджетний рік. У доходній частині проектів кошторисів зазначаються планові обсяги надходжень, які передбачається спрямувати на покриття видатків установ із загального та спеціального фондів відповідних бюджетів [14].

Відповідно до статті 8 Бюджетного кодексу України Наказом Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 р. № 11в Україні впроваджена нова бюджетна класифікація [15]. Протягом одинадцяти років вона зазнала чималих змін та доповнень. Саме тому наказом Державного казначейства України від № 333 від 12.03.2012 р. було затверджено нову інструкцію щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету [16].

Не менш важливим аспектом в управлінні фінансовими ресурсами вузів є набуття чинності 27 лютого 2012 року нового Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Порядок затверджено наказом Міністерства фінансів № 44 від 24 січня 2012 року з метою встановлення єдиних вимог до складання фінан-

сової та бюджетної звітності відповідно до статті 58 Бюджетного кодексу, Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [11, 18].

Тож необхідною передумовою складання кошторису та впровадження бюджетування у вищих навчальних закладах є ефективно діюча система обліку, звітності та збору інформації. Облікова політика, на думку науковців, зазвичай включає законодавчий, нормативний, методичний та організаційно-розпорядчий рівні [19].

Водночас, прийняттю тих чи інших варіантів облікової політики для цілей управлінського обліку повинна передувати процедура вибору та обґрунтування конкретних елементів облікової управлінської політики і варіанти взаємозв'язку з бухгалтерським (фінансовим) обліком.

Як зазначалось раніше, бюджетування є складовою частиною структури управлінського обліку, більш того, вважаємо, що бюджетування має стати центральною ланкою управлінського обліку вузу.

Управлінський облік не регламентується законодавчо і у вузі організовується відповідно до облікової політики, яка, як і в будь-якій організації, багато в чому визначає механізм управління і є сполучною ланкою між менеджментом і обліком, тому формуванню облікової політики повинна передувати розробка внутрішнього документу вузу «Положення про управлінський облік у вузі».

Отже, реорганізація системи управління вузом з відповідним інформаційним забезпеченням передбачає адекватну організацію управлінського обліку в сучасному вузі, що неможливо з багатьох аспектів реалізувати в рамках діючої облікової системи.

Для проведення цієї реорганізації максимально ефективно, необхідно проаналізувати облікову систему вузу в її існуючому вигляді. Насамперед, слід проаналізувати облікову політику з позицій сильних і слабких сторін для отримання інформації з метою прийняття управлінських рішень. Після чого необхідним є аналіз існуючої системи бухгалтерського (фінансового) та оперативного обліку.

У загальному вигляді, на думку Н. А. Наумової організаційно-методологічна модель управлінського обліку у вузі повинна включати три складові: методичну, організаційну і технічну, що сфокусовані у формі сукупності елементів облікової політики для цілей управлінського обліку [20].

Облікова політика для цілей управлінського обліку вузу представляє собою сукупність прийнятих способів його ведення (елементів облікової управлінської політики) і взаємозв'язку з фінансовим обліком.

З метою кращого розуміння ролі і місця бюджетування в системі управління ресурсами ВНЗ розглянемо послідовно складові облікової політики вузу. Облікова політика в частині фінансового обліку. Державні вузи України, будучи бюджетними установами, мають багаторічний досвід ведення суворо регламентованого і жорстко контрольованого бухгалтерського обліку, тому формування облікової політики в частині бухгалтерського (фінансового) обліку не є для головних бухгалтерів ВНЗ великою професійною проблемою. Усвідомлюючи необхідність складання такого важливого для облікової діяльності внутрішнього документа вузу, головні бухгалтери керуються при його формуванні Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [18].

Закон про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні здійснює державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Згідно зі ст. 6 Закону порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності про виконання кошторисів бюджетних установ встановлюється Державною казначейською службою України (далі – ДКСУ). Таким чином, ДКСУ є основним методологічним центром, який розробляє і впроваджує нормативно-правові принципи ведення бухгалтерського обліку в бюджетних установах. На бюджетні установи не поширюється діяльність національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Водночас на виконання Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки [30] затверджено П(С)БО в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності», яке набирає чинності з 01.01.2013 р. Зазначеним П(С)БО визначаються зміст та форми фінансової звітності, загальні вимоги до розкриття її елементів, що використовуватимуться бюджетними установами.

Основними нормативними документами, що регламентують організацію обліку в бюджетних установах є: План рахунків бухгалтерського обліку для бюджетних установ [21] і Порядок його застосування [22], Інструкція про кореспонденцію субрахунків бухгалтерського обліку для відображення основних господарських операцій

бюджетних установ [23], нова бюджетна класифікація видатків та інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету і щодо застосування класифікації кредитування бюджету [15,16], Порядок обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах ДКСУ [24]. У цих нормативних документах викладена методика обліку операцій з виконання кошторису за загальним та спеціальним фондами, приведений план рахунків і вказівки щодо застосування економічної класифікації видатків для установ, які знаходяться на бюджетному фінансуванні, а також з метою забезпечення здійснення контролю органами ДКСУ при взятті бюджетних зобов'язань розпорядниками і одержувачами коштів державного та місцевих бюджетів, які перебувають на казначейському обслуговуванні, удосконалення механізмів використання бюджетних коштів та управління бюджетними коштами відображено порядок реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах ДКСУ

При необхідності та за погодженням з ДКСУ міністерства і відомства можуть розробляти та видавати укази з використання загальних положень з бухгалтерського обліку з урахуванням специфіки їх діяльності в установах своєї підпорядкованості.

Облікова політика в частині управлінського обліку. Управлінський облік, як уже зазначалося, не регламентується законодавчо, тому організація системи управлінського обліку залежить від конкретних потреб управління і економічних можливостей вузу.

Формування облікової політики в частині управлінського обліку виходить за рамки обов'язків головного бухгалтера, так як формується відповідно до «Положення про управлінський облік у вузі» і в залежності від рішення керівництва ВНЗ, суб'єктом управлінського обліку може бути інша посадова особа (бухгалтер-менеджер, керівник планово-фінансової служби).

Бюджетування як система має достатньо глибокі історичні корені. Його походження пов'язане з виникненням камеральної бухгалтерії, що має на меті «схематичне, легко контрольоване визначення ходу виробництва і його результатів на основі попередньо складених кошторису і бюджету» [25, с. 450].

Окреслення окремих організаційно-правових аспектів впровадження бюджетування у ВНЗ дозволяє зробити висновки про те, що жоден із

нормативно-правових актів, методичних документів не є регуляторами прямої дії. Вони тією чи іншою мірою регулюють окремі етапи, елементи цього процесу. В той же час жоден документ не зобов'язує застосовувати у ВНЗ досліджувану нами управлінську технологію. Але, зважаючи на її ефективність на теоретичному (у трактуваннях науковців) та на практичному (на підприємствах) рівнях, ми наполягаємо на подальшому опрацюванні організаційно-правового механізму впровадження бюджетування у вищій школі.

До розглянутого вище, слід також додати положення про непрямий вплив таких законодавчих актів як Бюджетний кодекс України, Закон України «Про Державний бюджет на відповідний рік» на можливість і необхідність бюджетування у ВНЗ.

Так, статтею 20 Бюджетного кодексу України визначено складові елементи застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі, під яким розуміється метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [11].

Зважаючи на те, що ВНЗ, які фінансуються з державного бюджету, проходять ці стадії при складанні, розгляді, затвердженні та виконанні кошторисів бюджетних установ, можна вважати вищезазначену норму закону такою, що закладає основні засади у впровадженні бюджетування у системі вищої освіти.

Особливий статус державних вузів, що відрізняє його від інших суб'єктів економічних відносин, передбачає формування специфічної системи бухгалтерського обліку, в основі якої – бюджетний облік.

Бюджетний облік як складова єдиного економічного обліку є науково-обґрунтованою системою спостереження, реєстрації, групування, узагальнення і контролю за кількісними та якісними показниками виконання бюджетів [26, с. 489].

Бюджетний облік як інформаційна система виконання бюджету повинен постійно пристосовуватися до зростаючих потреб бюджетного процесу. Діюча система бюджетного обліку має бути зорієнтована на модель ринкової економіки і відповідати міжнародним принципам обліку і звітності.

Особливістю ведення бухгалтерського обліку в бюджетних установах є поділ операцій за оз-

наками: за коштами загального фонду – ознака «0»; за коштами, отриманими як плата за надані послуги – ознака «1»; за коштами, отриманими в результаті виробничої діяльності – ознака «2».

За подібною структурою щороку розподіляються видатки Державного бюджету України. Законами України «Про Державний бюджет на відповідний рік» [27] визначаються видатки на підготовку кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики; здійснення методичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності навчальних закладів та ін., що фінансуються із загального та спеціального фондів бюджету.

Отже, структура бюджетів, які використовуватимуться при впровадженні бюджетування у ВНЗ повинна відповідати вищезазначеному Закону, який хоча і непрямо впливає на цей процес, але водночас є нормативним актом прямої дії на систему фінансування ДВНЗ.

Насамкінець, зауважимо, що процес бюджетування, на нашу думку, повинен бути стандартизований за допомогою бюджетних форм, інструкцій і процедур, які систематизуються у «Положенні про бюджетування». Важливість стандартизації підтверджується при складанні внутрішньої звітності, у якій відбиваються, перш все, відхилення фактичних показників від запланованих в кошторисі (бюджеті). Отже, як у бюджеті, так і в звіті, повинні використовуватися одні й ті ж найменування статей та їх коди, тобто коди бюджетної класифікації. Для моніторингу рівня досягнення цілей вузу в цілому і його структурних підрозділів у формах внутрішньої звітності, необхідно виділяти витрати на досягнення запланованого рівня якісних показників центрів відповідальності. Наявність чітких критеріїв якості роботи центрів відповідальності має стати ключовим елементом бюджетування.

На основі вищевикладеного пропонуємо сформулювати концептуальну схему організаційно-правового забезпечення процесу бюджетування у ДВНЗ (рис. 1).

Ефективність інформаційного забезпечення управління підвищується, якщо у вузі діють у поєднанні з бюджетуванням, заснованому на маркетингових дослідженнях, як ринку освітніх послуг, так і ринку праці, облік за центрами відповідальності та нормативний облік витрат. До такого поєднання елементів управлінського обліку та їх розвитку, необхідно прагнути вузам, зберігаючи накопичений вітчизняний досвід

ведення обліку і доповнюючи його новими підходами зарубіжної облікової практики.

Диверсифікація джерел фінансування вузів визначила їх самостійність у вирішенні багатьох завдань і одночасно стала однією з основних причин необхідності ведення управлінського обліку в загальному та бюджетування як його складової, зокрема.

IV. Висновки. Теоретичне осмислення змісту і структури організаційно-правового забезпечення впровадження і функціонування системи бюджетування у ВНЗ, аналіз його фактично діючих складових, чітке розуміння його структури, місця і мети окремих елементів має непересічне практичне значення, оскільки може сприяти визначенню слабких ланок у цьому механізмі, а отже, і шляхів їхнього зміцнення, посилення їхньої позитивної дії тощо. А у кінцевому підсумку – забезпечувати ефективність в управлінні закладами вищої освіти, їх ресурсною базою як на рівні регіону, так і держави в цілому.

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр
2. Закон України «Про освіту» від 23 березня 1996 року № 100/96-ВР. / Загальна середня освіта : зб. нормативно-правових документів. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2003. Ч. 1. – с. 42–71.
3. Про вищу освіту : закон України від 17 січ. 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
4. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://guonkh.gov.ua/content/.../16/.../4455.pdf
6. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30.09.2010 р. № 926/2010 та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawdiss.org.ua/books/131.doc.html
7. Особливості формування механізмів державного управління ВНЗ в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/.../07.pdf
8. Болонський університет. Велика хартія університетів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.magna-charta.org/home.html
9. ДСТУ ISO 9004:2009 Системи управління якістю. Наставни щодо поліпшення діяльності (ISO 9004:2009, IOT). – К.: ДЕРЖСПОЖИВСТАНДАРТ УКРАЇНИ, 2010. – 61 с.
10. Курко М.Н. Нормативно-правове забезпечення фінансування вищої освіти в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/.../РВ-2_22.pdf
11. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року № 2542 із змінами і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.

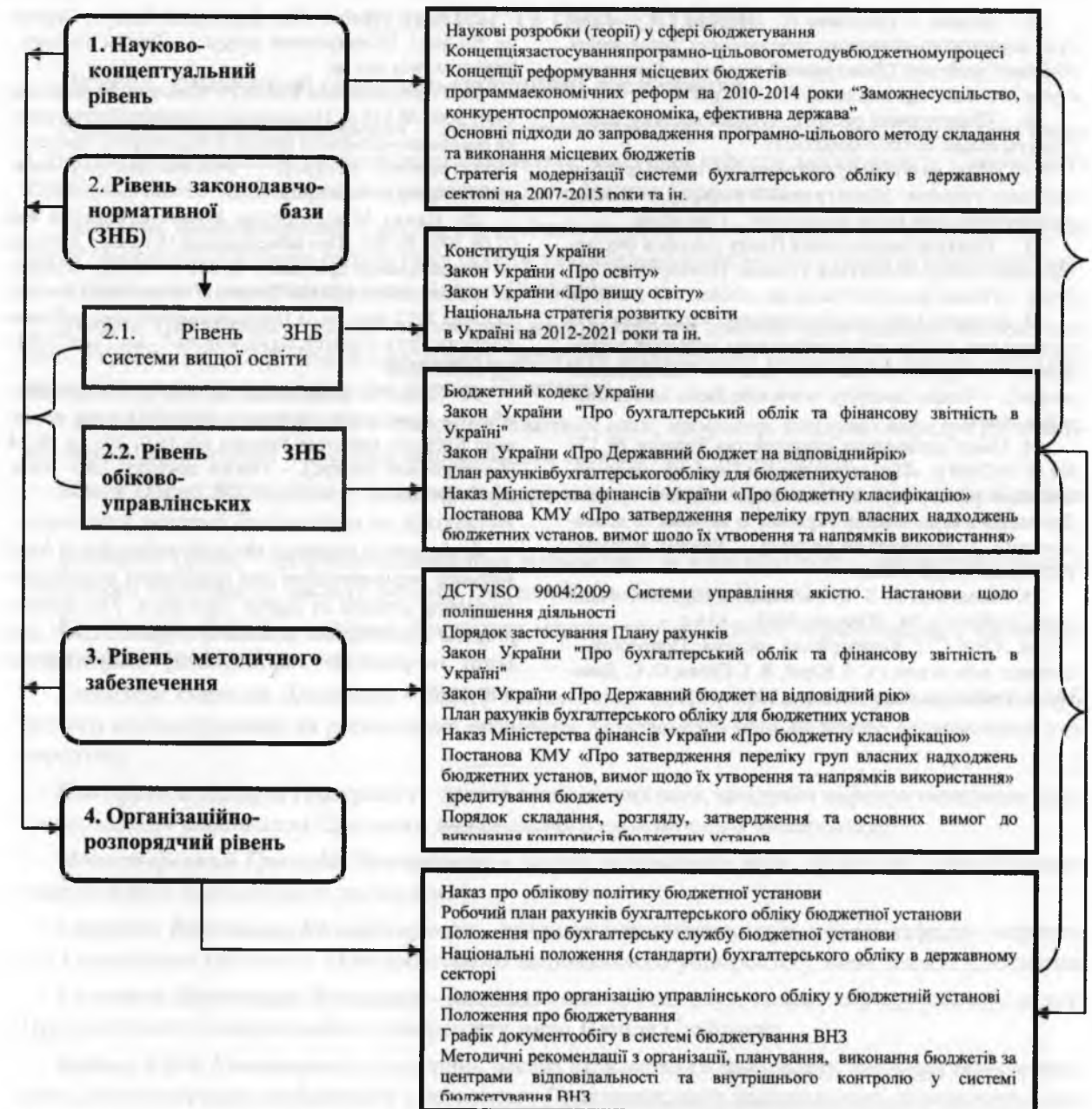

Рис. 1. Концептуальна схема організаційно-правового забезпечення впровадження бюджетування у ДВНЗ

12. Рижак Т. В. Особливості бюджетування вищих навчальних закладів за сучасних умов функціонування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/.../176-182.pdf
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ» зі змінами і доповненнями, внесеними постановою № (63-2007-п) від 24.01.2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-п
14. Ткаченко І. Т. Звітність бюджетних установ [Електронний ресурс] : [навч. посіб.] / Ткаченко І. Т. – Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/71
15. Наказ Міністерства фінансів України від 14 січня 2011р. № 11 «Про бюджетну класифікацію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: finansi.in.ua/novaya-byudzhetnaya-klassifik.
16. Наказ Міністерства фінансів України № 333 від 12.03.2012 р. «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z0079-09
17. Куклін О. В. Напрями оптимізації фінансового механізму вищого навчального закладу / О. В. Куклін // Фінанси, облік і аудит: Збірник наукових праць. – Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2011. – Випуск 18. – С. 220-230. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.kneu.kiev.ua:8080/handle/2010/629
18. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/996-14

19. *Бецуля І., Піскунова Н., Петрова І.* Сучасний стан нормативно-правового забезпечення формування облікової політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc...1/6.pdf

20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diss.rsl.ru/diss/05/0033/050033017>

21. План рахунків бухгалтерського обліку для бюджетних установ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nibu.factor.ua/ukr/info/.../Plan-schet/

22. Порядок застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 5ka.at.ua/...obliku.../15-1-0-5386

23. Інструкція про кореспонденцію субрахунків бухгалтерського обліку для відображення основних господарських операцій бюджетних установ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nibu.factor.ua/ukr/info/uchet.../In61/

24. Наказ державного казначейства України № 136 від 09.08.2004 р. «Про затвердження Порядку обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах Державного казначейства України» із змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: fz-09.at.ua/zbirnik-1.docx

25. *Ивашкевич В. Б.* Бухгалтерский управленческий учёт: Учебник. – М.: Юрист, 2003. – 618 с.

26. *Юрій С. І.* Казначейська система: Підручник. – 2-ге вид. змін. й доп. / С. І. Юрій, В. І. Стоян, О. С. Даневич. – Тернопіль: Карт – бланш, 2006. – 818 с.

27. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

28. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 № 538-р „Про схвалення концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.parliament.org.ua/index.php?

29. Наказ Міністерства фінансів України від 02.08.2010 № 805 „Про затвердження Основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів” із змінами і доп. від 12 січня 2012 року № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF12027.html

30. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: постановою Кабінету міністрів України від 16.01.2007 р. № 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

In the article examines the basic principles of legal software implementation and application possibilities budgeting process in higher education. The authors propose a conceptual scheme of organizational and legal support for implementing budgeting in universities.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Розділ 1. Регіональні соціально-економічні дослідження

Романюк Михайло Дмитрович – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Квач Олег Володимирович – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту і маркетингу, проректор з науково-педагогічної роботи та соціально-економічного розвитку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вілфрід Трілленберг – доктор економічних наук, професор, дійсний член Академії економічних наук України, директор Науково-дослідного інституту Міжнародної Всесвітньої наукової асоціації економіки та світової політики. (м. Берлін, Німеччина).

Семенов Василь Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри регіональної економіки і екології Одеського національного економічного університету.

Білега Олена Вікторівна – асистент кафедри менеджменту та управління проектами Одеської державної академії будівництва та архітектур.

Евангелос Сіскос – професор міжнародних економічних зв'язків факультету міжнародної торгівлі технічного навчального закладу Західної Македонії. (м. Касторія, Греція).

Констанція Дарвіду – аспірант факультету міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету.

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету.

Никифренко Валерій Григорович – доктор економічних наук, завідувач кафедри економіки праці та управління персоналом Одеського національного економічного університету.

Монастирський Григорій Леонардович – доктор економічних наук, професор Тернопільського національного економічного університету.

Стефінін Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гловацька Валентина Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Копчак Юрій Степанович – заступник декана економічного факультету, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Карл Вольмут – доктор наук, професор Бременського університету за спеціальністю економічні науки (Німеччина).

Гречаник Наталія Юрївна – заступник декана економічного факультету, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Балджи Марина Дмитрівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету.

Василишина Наталія Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Васильченко Галина Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління регіональним економічним розвитком Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Васильченко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кондур Оксана Созонтівна – заступник декана економічного факультету, кандидат фізико-математичних наук, професор кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Синиця Світлана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лужний Віталій Володимирович – магістрант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сус Тарас Йосипович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вусятицька Мар'яна Петрівна – асистент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гринів Любов Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Передерко Віталій Петрович – кандидат історичних наук, головний спеціаліст Головного управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської облдержадміністрації.

Ковтун Марина Валентинівна – аспірант кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кушнір Леонід Леонідович – кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного центру економічних досліджень Полтавського університету економіки і торгівлі.

Луців Оксана Василівна – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Перевозова Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Петрів Віта Петрівна – викладач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Раковська-Самойлова Анна Христианівна – здобувач Харківського національного університету ім. В. Каразіна.

Розділ 2. Економіка підприємств та галузей господарського комплексу регіону

Блазун Іван Семенович – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дмитришин Леся Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Романків Ірина Михайлівна – аспірант кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Якубів Валентина Михайлівна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Твердохліб Вікторія Вікторівна – асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Купчак Володимир Романович – народний депутат України, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ізабель Вісгас Вісра – професор економіки Університету Європа (Португалія).

Карлос Родрігес Вісра – професор економіки Університету Європа (Португалія).

Левандівський Омелян Тарасович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мацола Михайло Михайлович – заступник декана економічного факультету, кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мацола Соломія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Король Володимир Степанович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бортник Людмила Василівна – аспірант Одеського національного економічного університету.

Трілленберг Галина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Смушак Михайло Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шеленко Діана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гаврилюк Володимир Трохимович – кандидат економічних наук, доцент Приватного вищого навчального закладу «Харківський соціально-економічний інститут».

Гнатюк Тарас Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мельник Надія Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гобир Ірина Борисівна – аспірант кафедри економіки підприємства Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Гой Наталія Василівна – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Голубовський Любомир Зіновійович – кандидат економічних наук (м. Івано-Франківськ).

Гречаник Богдан Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Доцяк Галина Степанівна – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Кейван Олена Іванівна – викладач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Остафійчук Ярослав Васильович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу суспільних проблем сталого розвитку Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України.

Кавецький Ігор Йосипович – доктор габілітований наук про землю (доктор географічних наук), завідувач кафедри соціальної географії та організації простору факультету наук про Землю Щецинського університету (м. Щецин, Польща).

Савіцький Андрій Вікторович – здобувач Хмельницького національного університету.

Сас Людмила Степанівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Судук Наталія Василівна – аспірант кафедри економічної кібернетики, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Чернявський Микола Олексійович – кандидат економічних наук, Голова ВАТ «Прикарпаттяобленерго».

Чубар Максим Михайлович – аспірант Хмельницького національного університету.

Шпильова Юлія Борисівна – старший науковий співробітник, докторант, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.

Розділ 3. Соціальна економіка, демографія та економіка праці

Бандур Семен Іванович – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, професор кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Куценко Віра Іванівна – доктор економічних наук, професор Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України (м. Київ).

Михайлів Галина Василівна – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пасєка Станіслава Раймондівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Полякова Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Кінаш Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Слюсар Людмила Іванівна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу досліджень демографічних процесів та демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Аксьонова Світлана Юрївна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу досліджень демографічних процесів та демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Гаращенко Тетяна Миколаївна – аспірант Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Романюк Тарас Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Барчук Валентина Петрівна – старший викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Томашевська Антоніна Василівна – викладач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Романюк Дмитро Михайлович – викладач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Васильєв Олександр Анатолійович – молодший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Герасименко Ганна Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ.

Гулько Вікторія Іванівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної теорії Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ.

Грузд Марина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету.

Банах Олександра Іванівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Буяк Марина Миколаївна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Васильюк Дмитро Ярославович – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бойко Маргарита Мирославівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дорош Олеся Василівна – викладач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дробко Тамара Михайлівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Закревська Людмила Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри прикладної економіки Національного університету харчових технологій.

Казюка Наталія Петрівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Крімер Борис Олександрович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу досліджень демографічних процесів та демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Мельничук Ольга Петрівна – аспірант Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Нікончук Наталія Вікторівна – здобувач Чернігівського державного технологічного університету.

Огородник Надія Пилипівна – молодший науковий співробітник, аспірант Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.

Остана Оксана Михайлівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пасєка Станіслава Раймондівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Повстин Оксана Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Реут Анна Георгіївна – молодший науковий співробітник відділу досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України (м. Київ).

Шурпа Світлана Ярославівна – викладач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Січкарь Ольга Петрівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Цап Світлана Дмитрівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Цвігун Інна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств та соціально-трудових відносин Подільського державного аграрно-технічного університету (Навчально-наукового інституту бізнесу та фінансів), м. Кам'янець-Подільський.

Шекета Євгенія Юрївна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вацеба Владислав Миколайович – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шеремета Неля Олександрівна – лікар-терапевт, завідувач терапевтичною службою Вінницької обласної психоневрологічної лікарні ім. академіка О. І. Ющенко.

Носуліч Тетяна Миколаївна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу суспільних проблем сталого розвитку Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.

Розділ 4. Фінанси. Бухгалтерський облік. Маркетинг

Пилипів Надія Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Івасишин Михайло Орестович – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Васильюк Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Криховецька Зоряна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ємець Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шкроміда Віталій Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Зелінська Галина Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри організації праці і виробництва Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Писар Надія Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Русин Роман Семенович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Тарасівська Леся Степанівна – кандидат економічних наук, доцент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Цюпа Оксана Петрівна – старший викладач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Креховецька Людмила Геннадіївна – викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мендела Ірина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної справи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

П'ятничук Ірина Дмитрівна – викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Галуцак Ірина Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Глібчук Василь Мирославович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ПВНЗ «Галицька Академія».

Заяць Марта Яремівна – аспірант кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Крива Юлія Рроманівна – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Баланюк Сергій Іванович – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кропельницька Світлана Орестівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Григорів Ольга Орестівна – викладач кафедри фінансів, головний бухгалтер Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ЗМІСТ

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Романюк М. Д.

Економіка регіону: сучасні тенденції та особливості розвитку в контексті соціальних пріоритетів 3

Ткач О. В.

Розвиток українських регіонів: соціальний та просторовий аспекти 10

Вілфрід Трілленберг

Одна з проблем євро-валюти – криза між балансом національних економік та корпоративними інтересами 18

Семенов В. Ф., Білега О. В.

Кластерні структури як чинники зміцнення конкурентних переваг регіону у міжнародних транспортних коридорах 27

Євангелос Сіскос, Констанція Дарвіду

Роль Європейської економічної інтеграції у розвитку Європейської економіки 32

Гавкалова Н. Л.

Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми та перспективи 41

Никифренко В. Г.

Імітаційне моделювання показників розвитку людських ресурсів регіону 44

Монастирський Г. Л., Стефінин В. В.

Муніципальне управління в Україні та країнах Європи: трансферт технологій 49

Гловацька В. В., Копчак Ю. С.

Стратегічне планування як передумова успішного розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському регіоні 53

Карл Вольмут

Єврокриза і проект «Сполучених Штатів Європи» 58

Гречаник Н. Ю.

Природно-ресурсна база як основа економічного потенціалу регіону 69

Балджи М. Д.

Удосконалення програми соціально-економічного розвитку регіону шляхом залучення основних положень природокористування 72

Василишина Н. Є.

Формування сприятливого підприємницького клімату в галузевих і регіональних суспільних системах 75

Васильченко Г. В., Васильченко С. М.

Алгоритм процесу стратегічного планування розвитку територіальної одиниці 78

Кондур О. С., Синиця С. М., Лужний В. В.

Оцінка експортного потенціалу Івано-Франківської області та тенденції структури експорту (імпорту) товарів і послуг 83

Сус Т. Й.

Стратегія сталого розвитку сільських територій Карпатського регіону 89

Вусяницька М. П.

Нова модель соціально-економічного розвитку регіону в посткризовий період 92

Гринів Л. В., Передерко В. П.

Реалізація проектів міжнародної технічної допомоги як ефективний механізм соціально-економічного розвитку галузей регіону 96

Ковтун М. В.

Сучасні тенденції розвитку регіональних ринків житла України 100

Кушинір Л. Л.

Інституціоналізація управління національною економікою України на засадах сталого розвитку 106

<i>Луців О. В.</i>	Сталий соціально-економічний розвиток регіонів у сучасному дискурсі	111
<i>Перезова І. В.</i>	Структурна модель формування особистісного потенціалу експерта-економіста	116
<i>Петрів В. П.</i>	Основні напрями забезпечення сталого людського розвитку в сільській місцевості Карпатського регіону ...	121
<i>Раковська-Самойлова А. Х.</i>	Парадигма інтеграції на сучасному рівні розвитку міжнародних відносин	125
Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ		
<i>Блазун І. С., Дмитришин Л. І., Романків І. М.</i>	Аналіз підходів до формування концепцій регіонального розвитку	130
<i>Якубів В. М., Твердохліб В. В.</i>	Соціально-економічні проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств у сільських територіях	134
<i>Купчак В. Р.</i>	Регіональна державна цінова та тарифна політика: суть і принципи формування	137
<i>Ізабель Вієра, Карлос Вієра</i>	Визначники та прогнози попиту на вищу освіту в Португалії	142
<i>Левандівський О. Т.</i>	Методологічні підходи розвитку малих сільськогосподарських формувань	153
<i>Мацола М. М., Мацола С. М.</i>	Соціально-ринкова модель економіки: світовий досвід, національні особливості	157
<i>Король В. С.</i>	Стратегічний розвиток інноваційно-конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва	161
<i>Бортник Л. В.</i>	Оцінювання чинників зміцнення конкурентоспроможності туристичної індустрії України	166
<i>Трілленберг Г. І.</i>	Організаційно-економічні засади діяльності туристично-рекреаційної кластеру як фактор сталого розвитку	170
<i>Смушак М. В., Шеленко Д. І.</i>	Вільні економічні зони та їх вплив на розвиток національної економіки	180
<i>Гаврилюк В. Т.</i>	Передумови формування нової моделі економічного зростання на основі використання інноваційного типу розвитку та трансформація поняття науково-технічного прогресу	183
<i>Гнатюк Т. М.</i>	Аналіз структури загального капіталу підприємств	187
<i>Мельник Н. Б.</i>	Соціально-економічні інтереси користувачів звітності підприємства	190
<i>Гобир І. Б.</i>	Формування і розвиток виробничої інфраструктури підприємства	195
<i>Гой Н. В.</i>	Чинники впливу на організацію оперативного управління підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції	200
<i>Голубовський Л. З.</i>	Організаційно-методичні аспекти управління витратами підприємства	203
<i>Гречаник Б. В., Доцяк Г. С.</i>	Проблеми активізації інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання	208
<i>Кейван О. І.</i>	Закордонні моделі з державного регулювання та просування туристичного продукту на світовий ринок	213
<i>Остафійчук Я. В., Кавецький І. Й.</i>	Інституційно-організаційні передумови сталого розвитку сфери послуг регіону	217

<i>Савіцький А. В.</i>	Систематизація методів управління якістю продукції промислових підприємств	222
<i>Сас Л. С.</i>	Програмне забезпечення розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору: огляд основних понять ...	225
<i>Судук Н. В.</i>	Оптимізація виробництва багаторівневих інтегрованих структур лісопромислового комплексу	227
<i>Чернявський М. О.</i>	Основні засади державного регулювання діяльності оптового ринку електроенергії	233
<i>Чубар М. М.</i>	Шляхи підвищення експортного потенціалу підприємств легкої промисловості	237
<i>Шпильова Ю. Б.</i>	Торговельне обслуговування населення як один з елементів регулювання роздрібною торгівлі в Україні	242
Розділ 3. СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ		
<i>Бандур С. І.</i>	Концептуальні засади забезпечення якісної збалансованості робочих місць і кадрів в системі пріоритетів соціального розвитку регіонів	248
<i>Куценко В. І.</i>	Стратегічні напрями підготовки кадрів в умовах зміни освітньої парадигми та забезпечення сталого розвитку	253
<i>Михайлів Г. В.</i>	Механізми формування пенсійної системи в умовах сучасної демографічної ситуації в Україні	259
<i>Пасєка А. С.</i>	Вплив стилю управління персоналом на забезпечення кадрової безпеки підприємства	265
<i>Полякова С. В.</i>	Пріоритети сучасної соціальної політики України в контексті забезпечення рівних можливостей доступу людей з особливими потребами до послуг соціальної сфери та соціального захисту	270
<i>Кінаш І. П.</i>	Оцінка характеру розвитку соціально-оздоровчої інфраструктури України	275
<i>Слюсар Л. І.</i>	Проблеми розвитку української сім'ї в регіональному вимірі: специфіка прояву, пріоритети регіональної сімейної політики	279
<i>Аксьонова С. Ю., Гаращенко Т. М.</i>	Регіональна диференціація народжуваності в Україні: зміни у ХХІ столітті	285
<i>Романюк Т. М.</i>	Формування напрямів скорочення соціальних диспропорцій в сучасному українському суспільстві	289
<i>Барчук В. П.</i>	Формування та використання трудового потенціалу регіону	293
<i>Томашевська А. В.</i>	Вплив демографічних чинників на розвиток трудового потенціалу регіону (на прикладі Івано-Франківської області)	298
<i>Романюк Д. М.</i>	Професійна диференціація як основа для соціально-економічної стратифікації українського суспільства	302
<i>Васильєв О. А.</i>	Динамічні зміни в розшаруванні населення України за умовами життя	305
<i>Герасименко Г. В.</i>	Особливості матеріального добробуту населення в контексті людського розвитку регіонів України	312
<i>Гулько В. І.</i>	Напрями державного регулювання використанням та розвитком інтелектуального потенціалу зайнятого населення України	317

Грузд М. В. Оцінка рівня та якості життя населення регіону: методологічний аспект із застосуванням тренінгових технологій	321
Банах О. І. Фактори впливу на здоров'я населення: соціально-економічний вимір, регіональні аспекти	326
Буяк М. М. Особливості соціально-демографічних передумов формування людського капіталу регіону (на прикладі Івано-Франківської області)	334
Василюк Д. Я. Професійний статус та рівень освіченості як критерії належності до середнього класу суспільства	339
Бойко М. М. Соціальний капітал підприємств сфери послуг: проблеми формування і розвитку, регіональний аспект	343
Дорош О. В. Соціальний діалог як інструмент забезпечення гідної праці	345
Дробко Т. М. Напрями вдосконалення управління людським розвитком: регіональний аспект	350
Закревська Л. М. Державне регулювання міграційних процесів в Україні	355
Казюка Н. П. Оцінка впливу демографічних факторів на формування структури зайнятості населення регіону	358
Крімер Б. О. Пріоритети подальшого розвитку сімейної політики України	364
Мельничук О. П. Проблеми української освіти в контексті пріоритетів розвитку трудового потенціалу	368
Нікончук Н. В. Визначення факторів впливу на формування трудового потенціалу в регіональному розрізі	371
Огородник Н. П. Концептуальні напрями формування та реалізації молодіжної політики в Україні у контексті забезпечення сталого розвитку	374
Остапа О. М. Соціальна сутність міграційних процесів	379
Пасєка С. Р. Мотиваційні чинники інноваційного розвитку соціально-трудоного потенціалу	382
Повстин О. В. Теоретичні аспекти дослідження впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві	387
Реут А. Г. Пріоритетні напрями реформування системи соціальної допомоги в Україні	391
Шурпа С. Я. Вплив інформаційних процесів на розвиток людського капіталу	396
Січкара О. П. Розвиток соціальної відповідальності у сфері праці в Україні: основні засади, пріоритетні завдання	402
Цап С. Д. Іституційні чинники державної соціальної політики в сільській місцевості	405
Цвігун І. А. Трудова міграція в Україні: її причини та наслідки	409
Шекета Є. Ю. Дослідження ринку праці та пріоритети зниження рівня безробіття в Україні	413
Вацеба В. М. Економічна активність населення регіону (на прикладі Івано-Франківської області)	417
Шеремета Н. О., Носуліч Т. М. Сучасна стратегія розвитку системи охорони здоров'я: аналіз основних здобутків та прорахунків	420

Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК. МАРКЕТИНГ

Пилипів Н. І., Івасишин М. О. Місце та роль обліку й аналізу в системі бюджетування витрат	425
Василюк М. М. Стратегічний контроль як напрям аудиту адміністративної діяльності	429
Криховецька З. М. Позиковий капітал у забезпеченні інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств	432
Ємець О. І. Чинники підвищення ефективності інвестиційних процесів у регіоні	442
Шкроміда В. В. Обліково-аналітичні проблеми формування нематеріальних активів у контексті зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку	446
Зелінська Г. О. Геосферний підхід як основний метод дослідження регіональної освітньої системи та регіонального освітнього менеджменту	449
Писар Н. Б. Теоретико-методологічні основи стратегічного управління в практиці менеджменту газових компаній	452
Русин Р. С. Банківська установа в системі фінансових інституцій	456
Тараєвська Л. С. Особливості соціального маркетингу та формування концепції розвитку некомерційних організацій	460
Цюпа О. П. Зарубіжний досвід використання бюджету розвитку як інструменту капітального бюджетування	464
Креховецька Л. Г. Класифікація ризиків та шляхи їх мінімізації в діяльності недержавних пенсійних фондів	468
Мендела І. Я. Проблематика використання термінів «збут», «розподіл», «продаж»	473
П'ятничук І. Д. Методичні аспекти управлінського обліку витрат в системі бюджетування на підприємствах нафтопереробної галузі	476
Галуцак І. Є. Особливості проведення аудиту основних засобів	482
Глібчук В. М. Інвестиційна діяльність в умовах кризи	486
Заяць М. Я. Еволюція теорій грошово-кредитного регулювання економіки: регіональний аспект	489
Крива Ю. Р. Доходи та видатки населення Івано-Франківщини: стан, тенденції	494
Баланюк С. І. Сільські території: сутність структуризації	500
Кропельницька С. О., Григорів О. О. Організаційно-правові аспекти впровадження бюджетування в систему вищої освіти України	504
Відомості про авторів	513

80,00

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

НБ ПНУС

786632

ЕКОНОМІКА

Випуск 9

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82
Економічний факультет Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника. Тел.: 59-61-44.

Ministry of Education, Science, Youth and Sports of Ukraine
Precarpathian national University named after Vasyl Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after Vasyl Stefanyk

ECONOMY

Issue IX

Publishers' address: 76025, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 82
Economic department of Precarpathian national University named
after Vasyl Stefanyk Ukraine. Tel: 59-61-44

**Відповідальність за достовірність фактів, посилань, статистичних даних
несуть автори статей. Відповідно до Закону про авторські права,
при використанні наукових ідей та матеріалів цього вісника посилання
на авторів і видання є обов'язковим.**

Старший редактор: *Володимир КОРОЛЬ*
Літературний редактор: *Степан ХОРОБ*
Комп'ютерна обробка: *Орест МОРИЦАН*
Комп'ютерний оригінал-макет: *Ярослава КОРОЛЬ*
Коректор: *Віта ТИМКІВ*

Друкується українською мовою.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 435.

Здано до набору 12.10.2012. Підп. до друку 30.11.2012. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк. арк. 65,7.
Тираж 500 прим. Зам. 5118.

Видавництво «Плай»
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Степана Бандери, 1
Тел. 71-56-22

ІБ ПУС

786632

Івано-Франківськ
«Плай»